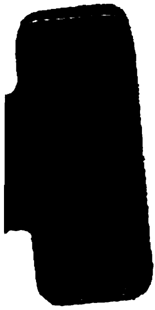
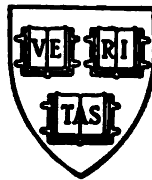

VE
RI
TAS

DE NIEUWE GIDS.

Tweemaandelijksch Tijdschrift.

VOOR

LETTEREN, KUNST en WETENSCHAP.

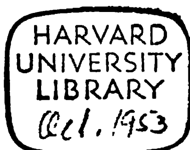
ONDER REDACTIE VAN:

FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS,
WILLEM PAAP EN ALBERT VERWEY.

EERSTE JAARGANG.

~~TWEEDE DEEL.~~

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1886.

Druk van J. CLAUSEN, St. Jansstraat 40. Amsterdam

Deel I

DE KLEINE JOHANNES.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

I.

Ik zal u iets van den kleinen Johannes vertellen. Het heeft veel van een sprookje, mijn verhaal, maar het is toch alles werkelijk zoo gebeurd. Zoodra gij het niet meer gelooft, moet ge het niet verder lezen, want dan schrijf ik niet voor u. Ook moogt ge er den kleinen Johannes nooit over spreken, als ge hem soms ontmoet, want dat zou hem verdriet doen en het zou mij spijten, u dit alles verteld te hebben.

Johannes woonde in een oud huis met een grooten tuin. Het was er moeilijk den weg te vinden, want in het huis waren veel donkere portaaltjes, trappen, kamertjes en ruime rommelzolders, en in den tuin waren overal schuttingen en broeikasten. Het was een heele wereld voor Johannes. Hij kon er verre tochten in maken en hij gaf namen aan alles wat hij ontdekte. Voor het huis had hij namen uit het dierenrijk; de rupsenzolder, omdat hij er rupsen groot bracht; het kippenkamertje, omdat hij daar eens een kip

gevonden had. Die was er niet van zelve gekomen, maar daar door Johannes' moeder te broeien gezet. In den tuin koos hij namen uit het plantenrijk, en lette daarbij vooral op de voortbrengselen, die voor hem van belang waren. Zoo onderscheidde hij een frambozenberg, een dirkjesbosch en een aardbeziëndal. Heel achter in den tuin was een plekje, dat hij het paradijs noemde en daar was het natuurlijk erg heerlijk. Daar was een groot water, een vijver, waar witte waterleliën dreven en het riet lange fluisterende gesprekken hield met den wind. Aan de overzijde lagen de duinen. Het paradijs zelf was een klein grasveldje aan dezen oever, omringd door kreupelhout, waartusschen het nachtegaalskruid hoog opschoot. Daar lag Johannes dikwijls in het dichte gras en tuurde tusschen de schuifelende rietbladen door, naar de duintoppen over het water. Op warme zomeravonden was hij daar altijd en lag uren te staren zonder zich ooit te vervelen. Hij dacht aan de diepte van het stille, heldere water voor zich, hoe gezellig het daar moest zijn, tusschen die waterplanten in dat vreemde schemerlicht, en dan weer aan de verre, prachtig gekleurde wolken die boven de duinen zweefden, — wat daar wel achter zou zijn en of het heerlijk zou zijn daarheen te kunnen vliegen. Als de zon even was ondergegaan, stapelden de wolken zich daar zoo opeen, dat ze den ingang van een grot schenen te vormen en in de diepte van die grot schitterde het dan van zachtrood licht. Dat was wat Johannes verlangde. Kon ik daarin vliegen, dacht hij dan. Wat zou wel daar achter zijn? Zou ik daar eenmaal, eenmaal kunnen komen? .....

Maar hoe dikwijls hij dat wenschte, telkens viel de grot in vale, donkere wolkjes uiteen, zonder dat hij er dichter bij konde komen. Dan werd het koud en vochtig aan den vijver en hij moest weêr zijn donker slaapkamertje in het oude huis gaan opzoeken.

Hij woonde daar niet geheel alleen: hij had een vader, die hem goed verzorgde, een hond die Presto en een kat die Simon heette. Natuurlijk hield hij van zijn vader het meest, maar Presto en Simon achtte hij volstrekt niet zooveel be-

neden hem, als een groot mensch dat zou doen. Hij vertrouwde zelfs meer geheimen aan Presto dan aan zijn vader, en voor Simon gevoelde hij een eerbiedig ontzag. Nu dat was geen wonder! Simon was een groote kat met glanzig zwart vel en een dikke staart. Men kon het hem aanzien dat hij volkomen overtuigd was van zijn eigen grootheid en wijsheid. Hij bleef altijd even deftig en voornaam, zelfs als hij zich verwaardigde even met een rollende kurk te spelen, of achter een boom een vergeten haringkop op te knauwen. Nooit verloor hij de waardigheid uit het oog die zijn positie meebracht en bij de dolle uitgelatenheid van Presto, kneep hij minachtend de groene oogen toe en dacht: Nu ja! Het domme dier weet niet beter.

Begrijpt ge nu dat Johannes ontzag voor hem had? — Met den kleinen bruinen Presto ging hij veel vertrouwelijker om. Het was geen mooi of voornaam, maar een bizonder goedig en schrander hondje, dat nimmer verder dan twee pas van Johannes weg te krijgen was en geduldig zat te luisteren naar de mededeelingen van zijn meester. Ik behoef u niet te zeggen hoeveel Johannes van Presto hield. Maar hij had toch ook heel wat ruimte in zijn hart voor anderen over. Vindt ge het vreemd dat zijn donker slaapkamertje met de kleine ruitjes daar ook een groote plaats innam? Hij hield van het behangsel met de groote bloemfiguren waarin hij gezichten zag en waarvan hij de vormen zoo dikwijls bestudeerd had als hij ziek was of 's morgens wakker lag, hij hield van het eene schilderijtje dat er hing waarop stijve wandelaars waren afgebeeld die in een nog stijver tuin wandelden langs gladde vijvers, waarin hemelhooge fonteinen spoten en kokette zwanen zwommen; — het meest hield hij echter van de hangklok. Hij wond die altijd met zorg en aandacht op en hield het voor een noodzakelijke beleefdheid naar haar te kijken als zij sloeg. Dat ging natuurlijk alleen, zoolang Johannes niet sliep. Was de klok door een verzuim stil blijven staan, dan voelde Johannes zich zeer schuldig en vroeg haar duizend maal vergeving. Gij zoudt misschien lachen, als ge hem met zijn klok of zijn kamer in gesprek hoordet.

Maar let eens op hoe dikwijls gij bij u zelven spreekt. Dat schijnt u in 't geheel niet belachelijk. Johannes was bovendien overtuigd, dat zijne' hoorders hem volkomen begrepen en had geen antwoord noodig. Maar heimelijk wachtte hij toch wel eens een antwoord van de klok of het behangsel.

Schoolkameraden had Johannes wel, maar vrienden waren het eigenlijk niet. Hij speelde met hen en smeedde samenzweringen op school en vormde rooverbenden met hen buiten, maar hij voelde zich toch eerst recht thuis als hij alleen met Presto was. Dan verlangde hij nimmer naar jongens, en voelde zich volkomen vrij en veilig.

Zijn vader was een wijs en ernstig man, die Johannes dikwijls medenam op lange tochten door wouden en duinen; dan spraken zij weinig en Johannes liep tien schreden achter zijn vader, de bloemen groetend, die hij tegenkwam en de oude boomen, die zoo altijd op dezelfde plaats moesten blijven, vriendelijk met zijn handje langs de ruwe schors strijkend. En ruischend dankten hem dan de goedige reuzen.

Soms schreef zijn vader letters in het zand in het voortgaan, een voor een, en Johannes spelde de woorden die zij vormden, en soms ook stond de vader stil en leerde Johannes den naam van een plant of dier.

En de laatste vroeg ook dikwijls, want hij zag en hoorde veel raadselachtigs. Domme vragen deed hij vaak, hij vroeg waarom de wereld was zooals zij was, en waarom dieren en planten dood moesten gaan, en of er wonderen konden gebeuren. Maar Johannes vader was een wijs man en zeide niet alles wat hij wist. Dat was goed voor Johannes.

's Avonds voordat hij slapen ging, deed Johannes altijd een lang gebed. Dat had de kindermeid hem zoo geleerd. Hij bad voor zijn vader en voor Presto. Simon had het niet noodig, dacht hij. Hij bad ook heel lang voor zichzelven en het slot was meestal de wensch, dat er toch eens een wonder mocht gebeuren. En als hij amen gezegd had, keek hij gespannen in het half duistere kamertje rond, naar de figuren van het behangsel, die nog vreemdsoortiger schenen in het zwakke schemerlicht, naar de deurknop en naar de

klok, waar nu het wonder zou beginnen. Maar de klok bleef altijd hetzelfde wijsje tikken en de deurknop bewoog zich niet, het werd geheel duister en Johannes viel in slaap, zonder dat het wonder gekomen was.

Maar eenmaal zou het gebeuren, dat wist hij.

II.

Het was warm aan den vijver en doodstil. De zon, rood en afgemat van haar dagelijksch werk, scheen een oogenblik op den verren duinrand uit te rusten, voor ze onderdook. Bijna volkomen spiegelde het gladde water haar gloeiend aangezicht weer. De over den vijver hangende bladen van den beuk maakten van de stilte gebruik, om zich eens aandachtig in den spiegel te bekijken. De eenzame reiger, die tusschen de breede bladen van de waterlelie op één poot stond, vergat dat hij uitgegaan was om kikkers te vangen en tuurde in gedachten verzonken langs zijn neus.

Daar kwam Johannes op het grasveldje, om de wolkengrot te zien. Plomp! plomp! sprongen de kikvorschen van den kant. De spiegel trok rimpels, het zonnebeeld brak in breede strepen en de beukenbladen ritselden verstoord, want zij waren nog niet klaar met hun beschouwing.

Vastgebonden aan de naakte wortels van den beuk lag een oude kleine boot. Het was Johannes streng verboden daarin te gaan. O, wat was dezen avond de verzoeking sterk! Reeds vormden zich de wolken tot een ontzaglijke poort, waarachter de zon ter ruste zou gaan. Schitterende reien wolkjes schaarden zich ter zijde als een goudgeharnaste lijfwacht. Het watervlak gloeide mede, en roode vonken vlogen als pijlen door het oeverriet.

Langzaam maakte Johannes het touw der boot van de beukenwortels los. Daar te drijven, midden in die pracht! Presto was reeds in de boot gesprongen en eer zijn meester het zelf wilde, schoven de riethalmen vaneen en dreven zij

beiden langzaam weg in de richting van de avondzon die hem met haar laatsten glans omgaf.

Johannes lag op den voorsteven en staarde in de diepte van de lichtgrot. — Vleugels! dacht hij, nu vleugels! en daarheen!

De zon was verdwenen. De wolken gloeiden door. In het oosten was de hemel donkerblauw. Daar stond een rij wilgen langs den oever. Roerloos staken zij hun smalle witte blaadjes in de stille lucht. Tegén den donkeren achtergrond scheen dat prachtig bleekgroen kantwerk.

Stil! wat was dat? Het schoot als een suizeling over het watervlak, — als een lichte windvlaag, die een spitse vore in het water groeft. Het kwam van de duinen, van de wolkgrot.

Toen Johannes omzag, zat een groote blauwe waterjuffer op den rand der boot. Zoo groot had hij er nog nimmer een gezien. Zij zat stil, maar haar vleugels bleven in een wijden cirkel trillen. Het scheen Johannes, dat de punten van haar vleugels een lichtenden ring vormden.

Dat moet een vuurvlinder zijn, dacht hij, die zijn heel zeldzaam.

Doch de ring werd grooter en grooter en de vleugels trilden zoo snel, dat Johannes niet meer dan een nevel zag. En langzamerhand zag hij uit dien nevel twee donkere oogen schitteren, en een lichte ranke gestalte, in een teeder-blauw kleedje, zat op de plaats van de libel. In het blonde haar was een krans van witte winden geslingerd en aan de schouders hechtten zich gazen haftvleugels, die als een zeepbel in duizend kleuren schitterden.

Een huivering van geluk doortintelde Johannes. Dát was een wonder!

»Wilt ge mijn vriend zijn?" fluisterde hij.

Dat was wel een zonderlinge wijze om een vreemde aan te spreken — maar het ging hier niet gewoon toe. En hij had een gevoel, alsof hij het vreemde, blauwe wezen reeds lang kende.

»Ja Johannes!" hoorde hij en de stem klonk als het schui-

felen van het riet in den avondwind of het ruischen van den regen op de bladen in het bosch.

»Hoe moet ik u noemen?" vroeg Johannes.

»Ik ben geboren in den kelk eener winde. Noem mij Windekind!"

En Windekind lachte en staarde Johannes zoo vertrouwelijk in de oogen, dat het hem wonderbaar zalig te moede werd.

»Het is vandaag mijn verjaardag," zeide Windekind, »ik ben hier in den omtrek geboren, uit de eerste stralen der maan en de laatste der zon. Men zegt wel dat de zon vrouwelijk is. Dat is niet waar. Hij is mijn vader."

Johannes nam zich voor morgen op school van d e n zon te spreken.

»En kijk! daar komt het ronde, blanke gezicht van mijne moeder al te voorschijn. Dag moeder! O, o, wat kijkt zij weer bedrukt!"

Hij wees naar de Oosterkimmen. Groot en glanzig rees daar de maan aan den grauwen hemel, achter het kantwerk der wilgen, dat zwart tegen de lichte schijf afstak. Zij zette inderdaad een zeer pijnlijk gezicht.

»Kom! kom moeder! — het is niets. Ik kan hem immers vertrouwen!"

Het schoone wezen trilde vroolijk met de gazen vleugels en tikte Johannes met de Irisbloem, die hij in de hand had, op de wang.

»Zij vindt het niet goed dat ik bij u gekomen ben. Gij zijt de eerste. Maar ik vertrouw u, Johannes. Gij moogt nooit, nooit aan een mensch mijn naam noemen of over mij spreken. Belooft gij dat?"

»Ja, Windekind," zei Johannes. Het was hem nog zoo vreemd. Hij voelde zich onuitsprekelijk gelukkig, maar vreesde zijn geluk te verliezen. Droomde hij? — Naast hem op de bank lag Presto kalm te slapen. De warme adem van zijn hondje stelde hem gerust. De muggen krioelden op het watervlak en dansten in de zoele lucht, evenals gewoonlijk. Het was alles zoo klaar en duidelijk om hem heen. Het moest waarheid zijn. En steeds voelde hij dat

Windekinds vertrouwelijke blik op hem rustte. Daar klonk weer de zoetruischende stem:

»Ik heb u vaak hier gezien, Johannes. Weet ge, waar ik was? — Soms zat ik op den zandgrond van den vijver tusschen de dichte waterplanten en zag naar u op, als ge over het water heenboogt, om te drinken of om de watertorren en salamanders te bekijken. Maar mij zelven zaagt gij nooit. Dikwijls ook bespiedde ik u uit het dichte riet. Daar ben ik heel veel. Daar slaap ik gewoonlijk als het warm is. In een leeg karkietennest. Ja! dat is heel zacht."

Windekind wiegde vergenoegd op den rand van de boot en sloeg met zijn bloem naar de muggen.

»Nu kom ik u wat gezelschap houden. Het is anders zoo eentonig, uw leven. Wij zullen goede vrienden zijn en ik zal u veel vertellen. Veel beter dingen dan de schoolmeesters u wijs maken. Die weten er volstrekt niets van. Ik heb veel beter bronnen, veel beter dan boeken. En als gij het niet gelooft, zal ik u zelven laten zien en hooren. Ik zal u meenemen."

»O, Windekind! lieve Windekind! kunt gij mij daarheen medenemen?" riep Johannes, en wees naar de kant, waar zooeven het purper licht van de ondergaande zon uit de gouden wolkenpoort gestraald had. Reeds dreigde het heerlijk gevaarte zich in grijze nevelen op te lossen. Toch drong de bleekroode glans nog uit de verste diepte te voorschijn.

Windekind staarde in het licht, dat zijn fijn gezichtje en zijn blonde haren verguldde, en schudde zachtkens het hoofd.

»Nu niet! — nu niet! Johannes. Ge moet niet dadelijk te veel vragen. Ik zelve ben nooit nog bij Vader geweest."

»Ik ben altijd bij mijn vader," zeide Johannes.

»Neen! dat is uw vader niet. Wij zijn broeders, mijn Vader is ook de uwe. Maar uw moeder is de aarde en daarom verschillen wij veel. Ook zijt gij in een huis bij menschen geboren en ik in een windekelk. Dat laatste is stellig beter. Maar wij zullen het toch goed samen vinden."

Toen sprong Windekind luchtig op de zijde van de boot die niet bewoog onder dien last, en kuste Johannes op het voorhoofd.

Wat was dat een vreemde gewaarwording voor Johannes! Het was of alles om hem heen veranderde. Hij zag alles nu veel beter en juister, dacht hij. Hij zag hoe de maan nu veel vriendelijker keek, — en hij zag, dat de waterlelies gezichten hadden, waarmede zij hem verwonderd en peinzend aanstaarden. Hij begreep nu op eens, waarom de muggen zoo vroolijk op en neer dansten, altijd om elkaar heen, op en neer, tot ze even met hun lange beenen aan het water raakten. Hij had er wel eens aan gedacht, maar nu begreep hij het van zelf.

Hij hoorde ook wat het riet fluisterde en hoe de boomen aan den oever zachtjens klaagden, dat de zon was onder gegaan.

»O Windekind! ik dank u, dat is heerlijk. Ja, wij zullen het wel goed zamen vinden!"

»Geef mij een hand," zei Windekind, en sloeg de veelkleurige vleugels uit. Toen trok hij Johannes in de boot voort over het water, door de plompebladen die in het maanlicht glinsterden.

Hier en daar zat een kikvorsch op een blad. Maar nu sprong hij niet in 't water, als Johannes kwam. Hij maakte alleen een kleine buiging en zeide: »Kwak!" Johannes boog beleefd terug, — hij wilde zich vooral niet ingebeeld toonen.

Daar kwamen zij aan het riet, — dat was breed en de geheele boot verdween er in, zonder dat zij het land bereikten. Maar Johannes vatte zijn geleider stevig vast en toen klauterden zij tusschen de hooge halmen aan land.

Johannes meende wel dat hij erg klein en licht was geworden, maar dat was misschien verbeelding. Toch herinnerde hij zich niet, dat hij ooit tegen een riethalm had kunnen opklimmen.

»Let nu goed op," zei Windekind, »nu zult ge iets aardigs zien."

Zij wandelden tusschen het hooge gras onder donker kreupelhout, dat slechts hier en daar een smal, glanzig straaltje van het maanlicht doorliet.

»Hebt ge 's avonds de krekels wel eens gehoord, Johannes,

in de duinen? — Het lijkt of zij een concert maken niet waar, en ge kunt nooit hooren, waar het geluid van daan komt. Nu zij zingen nooit voor hun pleizier, maar dat geluid dat gij gehoord hebt, komt van de krekelschool, waar honderd krekeltjes hun lessen van buiten leeren. Wees nu stil, want wij zijn er haast."

Shrrr! Shrrr!

Het kreupelhout werd minder dicht, en toen Windekind met zijn bloem de grashalmen uiteenschoof, zag Johannes een helder verlicht open plekje, waar de krekeltjes bezig waren tusschen het dunne, spichtige duingras hun lessen te leeren.

Shrrr! Shrrr!

Een groote, dikke krekel was meester en overhoorde. Een voor een sprongen de leerlingen naar hem toe, altijd met één sprong heen en één sprong weer naar hun plaats terug. Wie mis sprong, moest op een paddestoel te pronk staan.

»Luister goed, Johannes! dan kunt ge misschien ook wat leeren", zei Windekind.

Johannes verstond zeer goed wat de krekeltjes antwoordden. Maar het leek niets op wat de meester op zijn school vertelde: Eerst kwam geographie. Van de werelddeelen wisten ze niets. Zij moesten alleen 26 duinen kennen en twee vijvers. Van hetgeen verder was kon niemand iets weten, zei de meester, en wat er van verteld werd, was ijdele fantasie.

Toen kwam de botanie aan de beurt. Daarin waren zij allen erg knap en er werden veel prijzen uitgedeeld, bestaande in uitgezochte jonge en malsche grashalmpjes van verschillende lengte. Maar de zoölogie verbaasde Johannes het meest. De dieren werden verdeeld in springende, vliegende en kruipende. De krekels konden springen en vliegen en stonden dus bovenaan, dan volgden de kikvorschen. Vogels werden met alle teekenen van afschuw als hoogst schadelijk en gevaarlijk gekenschetst. Eindelijk werd ook de mensch besproken. Het was een groot, nutteloos en schadelijk dier, dat zeer laag stond, daar het vliegen noch springen kon, maar dat gelukkig zeldzaam was. Een klein krekeltje, dat nog nooit een mensch gezien had, kreeg drie slagen met een

rietje, omdat het den mensch bij vergissing onder de onschadelijke dieren telde.

Zoo iets had Johannes nog nooit gehoord.

Toen riep de meester op eens: »Stilte! springoefening!" Op eens hielden alle krekeltjes op met lessen leeren en begonnen op zeer kunstige en ijverige wijze haasje-over te spelen. De dikke meester het eerst.

Dat was zulk een vroolijk gezicht dat Johannes in de handen klapte van pret. Op dat geluid stoof de heele school in een oogwenk het duin in en werd het doodstil op het grasveldje.

»Ja, dat komt er van, Johannes. Ge moet u niet zoo lomp gedragen! Men kan toch wel merken, dat gij bij menschen geboren zijt!"

»Het spijt mij, ik zal mijn best doen. Maar het was ook zoo aardig!"

»Het wordt nog veel aardiger," zei Windekind.

Zij staken het grasveldje over en bestegen de duin aan de andere zijde. Oef! dat was zwoegen in het dikke zand; — maar toen Johannes Windekind bij het lichte blauwe kleedje greep, vloog hij er vlug en luchtig tegenop. Halverwege den top was een konijnenhol. Het konijntje, dat er thuis hoorde, lag met de kop en voorpooten uit den ingang, om de heerlijke nachtlucht te genieten. De duinrozen bloeiden nog en hun fijne, zachte geur mengde zich met die van het thijmkruid, dat op den duintop groeide.

Johannes had dikwijls konijntjes in hun hol zien verdwijnen en dan gedacht: hoe zou het daarbinnen uitzien? Hoeveel zouden er daar wel bij elkaar zitten en zouden zij het niet benauwd hebben?

Hij was dan ook zeer verheugd, toen hij zijn medgezel aan het konijntje hoorde vragen, of zij het hol eens mochten bezien.

»Wat mij betreft wel!" zeide het konijntje. »Maar het treft ongelukkig, dat ik van avond juist mijn hol heb afgestaan voor het geven van een weldadigheidsfeest, en dus eigenlijk geen baas ben in mijn huis."

»Ei! Ei! is er een ongeluk gebeurd?"

»Ach ja!" zei het konijntje weemoedig: »Een groote ramp! — Wij komen het in geen jaren te boven. Een duizend sprongen hier vandaan is een menschenhuis gebouwd, zoo groot! zoo groot! — En er zijn menschen komen wonen met honden. Er zijn wel zeven leden van mijn familie bij omgekomen en nog drie maal zooveel van hol beroofd. En het is met het geslacht Muis en de familie Mol nog erger gegaan. Ook de Padden hebben zwaar geleden. — Nu hebben wij een feest optouw gezet voor de nagelaten betrekkingen. Ieder doet het zijne, ik geef mijn hol. Met moet wat over hebben voor zijne medeschepselen."

Het meewarige konijntje zuchtte en haalde met den rechter voorpoot het lange oor over zijn kopje, om er een traan mede uit het oog te wisschen. Dat was zoo zijn zakdoek.

Daar ritselde iets in het helm en een dikke logge gedaante kwam op het hol toe scharrelen.

»A ha!" riep Windekind, »daar komt vader Pad ook al aangehuppeld. Wel! wel! durft ge nog zoo laat op 't pad, Pad!"

De Pad nam geen notitie van de scherts. Aardigheden op zijn naam verveelden hem al lang. Bedaard legde hij een volle korenaar netjes in een droog blad gewikkeld bij den ingang neer en klom behendig over den rug van het konijntje in het hol.

»Mogen we binnengaan," zeide Johannes, die erg nieuwsgierig was. »Ik zal ook wat geven."

Hij herinnerde zich dat hij in zijn zak nog een beschuitje had. Een rond beschuitje van Huntley en Palmers. Toen hij het te voorschijn haalde, bemerkte hij eerst hoe klein hij geworden was. Hij kon het nauwelijks met twee handen tillen en verbaasde zich hoe het nog in zijn broekzak gezeten had.

»Dat is zeer kostbaar en zeldzaam!" riep het konijntje. »Dat is een vorstelijk geschenk!"

Eerbiedig liet het aan beiden den toegang vrij. Het was donker in het hol en Johannes liet Windekind maar vooropgaan. Spoedig zagen zij echter een bleek groen lichtje naderen. Het was een glimworm, die welwillend aanbood hen voor te lichten.

»Het belooft een genoeglijke avond te worden," zeide de glimworm onder 't voortgaan. »Er zijn al veel gasten. Gij zijt elfen, naar mij toeschijnt, — niet waar?" De glimworm keek daarbij eenigzins wantrouwend naar Johannes.

»Gij kunt ons als elfen aandienen," antwoordde Windekind.

»Weet ge dat uw koning ook van de partij is?" ging de glimworm voort.

»Is Oberon hier? Wel dat doet mij recht veel genoegen," riep Windekind — »ik ken hem persoonlijk:"

»O?" zeide de glimworm — »ik wist niet dat ik de eer had" .... en zijn lichtje ging bijna uit van schrik: — »Ja! Z. M. houdt gewoonlijk meer van de buitenlucht, maar voor een liefdadig doel is hij altijd te vinden. Het zal wel een luisterrijk feest zijn."

Dat was het inderdaad. De groote zaal in het konijnenhol was prachtig versierd. De vloer was platgetreden en met geurig thijm bestrooid; — dwars voor den ingang hing een vleermuis aan de achterpooten. Deze riep de namen der gasten af en diende tevens als gordijn, dat was een zuinigheidsmaatregel. De wanden der zaal waren smaakvol gedecoreerd met dorre bladen, spinnewebben en kleine hangende vleermuisjes. Tallooze glimwormen kropen daar tusschen en over de zoldering rond, en vormden een alleraardigste bewegelijke verlichting. Er was aan 't eind der zaal een troon gebouwd van stukjes vermolmd hout, die licht gaven, hetgeen een luisterrijk effect te weeg bracht. Het was een zeldzaam schouwspel!

Er waren veel gasten. Johannes voelde zich maar half thuis in de vreemde menigte en drong dicht tegen Windekind aan. Hij zag er merkwaardige tooneelen. Een mol onderhield zich druk met een veldmuis over de fraaie verlichting en de decoratie. In een hoekje zaten twee dikke padden hoofdschuddend tegen elkaar te jammeren over het aanhoudend droge weer. Een kikvorsch poogde gearmd met een hagedis een wandeling door de zaal te maken, — hetgeen hem slecht afging daar hij eenigzins verlegen en gejaagd was en telkens te ver sprong, waarbij hij soms de wandversiering danig in wanorde bracht.

Op den troon zat Oberon, de elfenkoning, omringd door een klein gevolg elfen, die eenigzins minachtend op de omgeving neerzagen. De koning zelf was naar vorstenwijze allerminzaamst en onderhield zich vriendelijk met verschillende gasten. Hij kwam van een reis uit het Oosten — en had een vreemd gewaad van schitterend gekleurde bloembladen aan. Zulke bloemen groeien hier niet, dacht Johannes. Op het hoofd droeg hij een donkerblauw bloemkelkje dat nog een frisschen geur verspreidde, als was het zooven geplukt. In de hand hield hij den meeldraad van een lotosbloem als koningstaf.

Alle aanwezigen waren vol stillen lof over zijn goedheid. Hij had het maanlicht in deze streken geroemd en gezegd dat de glimwormen hier bijna even zoo schoon waren als de Oostersche vuurvliegen. Ook had hij met blijkbaar welgevallen naar de wandversiering gekeken en een mol had zelfs opgemerkt, dat hij goedkeurend met het hoofd had geknikt.

»Ga mede," zei Windekind tot Johannes, »ik zal u voorstellen." En zij drongen tot aan 's konings zitplaats door.

Oberon spreidde de armen vol vreugde uit, toen hij Windekind herkende en kuste hem. — Dit gaf een gefluister onder de gasten en afgunstige blikken van het elfengevolg. De twee dikke padden in den hoek mompelden samen iets van »vleiers" en »kruipen" en »niet lang duren"; toen knikten ze elkaar veelbeteekenend toe.

Windekind sprak lang in een vreemde taal tot Oberon en wenkte toen Johannes om dichterbij te komen.

»Geef mij de hand Johannes," zei de koning. »Windekind's vrienden zijn de mijne. Waar ik kan zal ik u bijstaan. Ik zal u een teeken van ons verbond geven."

Oberon maakte van zijn halsketen een klein gouden sleuteltje los en gaf dat aan Johannes, die het vol eerbied aannam en vast in zijne hand sloot.

»Dat sleuteltje kan uw geluk zijn," ging de koning voort. »Het past op een gouden kastje dat kostbare schatten bevat. Maar wie dat heeft, kan ik u niet zeggen. Gij moet maar ijverig zoeken. Als gij goede vrienden met mij en Windekind

blijft en standvastig en trouw zijt, zal het u wel gelukken." De elfenkoning knikte daarbij hartelijk met het schoone hoofdje en overgelukkig dankte Johannes hem.

Daar begonnen drie kikkers, op een kleine verhevenheid van vochtig mos gezeten, de inleiding tot een langzame wals te zingen en er vormden zich paartjes. De niet dansenden werden door een groen hagedisje, dat als ceremoniemeester werkzaam was en schutterig heen en weer vloog, naar de kanten gedrongen — tot groote ergernis van de twee padden, die klaagden dat zij niets konden zien; en daarna begon de dans.

Dat was eerst grappig. Ieder danste op zijn eigen manier en verbeeldde zich natuurlijk, dat hij het veel beter deed dan de anderen. De muizen en kikvorschen sprongen hoog op hun achterste pooten, een oude rat draaide zoo woest, dat alle dansers voor hem op zij weken, en ook een enkele vette boomslak waagde een toertje met een mol, maar gaf het spoedig op, onder voorwendsel dat ze er een steek van in de zij kreeg — de ware reden was dat ze het niet best kon.

Het ging echter zeer ernstig en plechtig toe. Men maakte er een gewetenszaak van, en gluurde angstig naar den koning om een teeken van goedkeuring op zijn gelaat te zien. Maar de koning was bang om ontevredenen te maken en keek zeer strak. Zijn gevolg, dat het beneden hunne danskunst rekende om mede te doen, zag met een blik vol verachting het dansen aan.

Johannes had zich bij dien ernst lang goed gehouden. Doch toen hij een klein padje zag rondzwieren met een lange hagedis, die het ongelukkige padje soms hoog boven den grond tilde en een halve cirkel in de lucht liet beschrijven, barstte zijn vroolijkheid in een schaterlachen uit.

Dat gaf opschudding. De muziek zweeg. De koning keek verstoord om. De ceremoniemeester vloog in volle vaart op den lacher toe en verzocht hem dringend zich wat gepaster te gedragen.

»Dansen is een ernstige zaak," zeide hij, »en volstrekt geen bezigheid om uit te lachen. Het is hier een deftig

gezelschap waar men niet zoo maar voor de grap danst. Ieder deed zijn best en niemand verlangde uitgelachen te worden. Dat is een grofheid. Men is hier bovendien op een treurfeest om droevige redenen. Men moet zich hier fatsoenlijk gedragen en niet handelen, alsof men bij menschen was!"

Daar verschrikte Johannes van. Overal zag men vijandige blikken. Zijn vertrouwelijkheid met den koning had hem vele vijanden bezorgd. Windekind trok hem ter zijde:

»Het is maar beter, dat wij weggaan Johannes," fluisterde hij, »gij hebt het weer verkorven. Ja! ja! dat komt er van, als men bij menschen is opgevoed!"

Haastig glipten zij onder de vleugels van den vleermuisportier door en kwamen in den duisteren gang. De beleefde glimworm wachtte hen op.

»Hebt gij u goed geamuseerd?" vroeg hij. »Hebt gij koning Oberon gesproken!"

»O ja! het was een vroolijk feest," zei Johannes, »moet gij hier altijd in den donkeren gang blijven?"

»Dat is eigen vrije keuze," zeide de glimworm op weemoedig bitteren toon. »Ik houd niet meer van die ijdelheden."

»Kom," zeide Windekind, »dat meent gij niet."

»Het is zooals ik zeg. — Vroeger, — vroeger was er een tijd dat ik ook naar feesten ging en danste en mij met zulke beuzelingen ophield. Maar nu ben ik door het lijden gelouterd, nu...."

En hij werd zoo geroerd dat zijn lichtje weder uitging. Gelukkig waren zij dicht bij den uitgang en het konijntje dat hen hoorde aankomen, ging een weinig op zijde, zoodat het maanlicht naar binnen scheen.

Zoodra zij bij het konijntje buiten waren, zeide Johannes:

»Vertel ons uwe geschiedenis eens, glimworm!"

»Ach!" zuchtte de glimworm, »die is eenvoudig en droevig. Zij zal u niet vermaken."

»Vertel haar: vertel haar toch maar," riepen allen.

»Nu: — gij weet dan toch allen wel, dat wij glimwormen zeer bijzondere wezens zijn. — Ja ik geloof dat niemand

zou durven tegenspreken, dat wij glimwormen het hoogst begaafd zijn, van al wat leeft."

»Waarom? dat weet ik niet," zeide het konijntje.

Met minachting vroeg de glimworm toen: »Kunt gij licht geven?"

»Neen! dat nu wel niet," moest het konijntje bekennen.

»Nu, *wij* geven licht! Allen! En wij kunnen het laten schijnen of verdooven naar willekeur. Licht is de hoogste gave der natuur, en licht geven het hoogste, waartoe een levend wezen komen kan. Zou iemand nog onzen voorrang willen betwisten? Wij mannetjes hebben bovendien vleugels en kunnen mijlen ver vliegen."

»Dat kan ik ook niet," bekende het konijntje nederig.

»Door de goddelijke gave des lichts die wij hebben," ging de glimworm voort, »ontzien ons ook andere dieren, geen vogel zal ons aanvallen. Alleen één dier, het laagste onder allen, zoekt ons en neemt ons mede. Dat is de mensch, het verfoeielijkst gedrocht der schepping."

Johannes keek Windekind aan bij dezen uitval, als begreep hij het niet. Doch Windekind glimlachte en wenkte hem te zwijgen.

»Eens vloog ook ik vroolijk rond als een helder dwaallicht tusschen de donkere heesters. En op een eenzaam, vochtig grasveldje, aan den oever van een sloot, daar woonde zij, wier bestaan onafscheidelijk aan mijn geluk was verbonden. Schoon schitterde zij in bleeken smaragd-glans, als zij tusschen de grashalmen rondkroop en machtig bekoorde zij mijn jong hart. Ik vloog om haar heen en deed mijn best door wisseling van glans hare aandacht te trekken. Dankbaar zag ik, hoe zij mijn groet bespeurde en zedig haar lichtje verduisterde. Sidderend van aandoening, was ik op het punt mijn vleugels samen te vouwen en in verrukking op mijne stralende geliefde neer te zinken, toen een ontzachlijk geluid de lucht vervulde. Donkere gestalten naderden. Het waren menschen. Ik nam verschrikt de vlucht. — Zij joegen mij na, en sloegen naar mij met groote zwarte voorwerpen. Doch sneller dan hun logge beenen droegen mij mijne vleugels.

Toen ik terug kwam...."

Hier begaf den verhaler de stem. Eerst na een oogenblik van stille aandoening, waarin de drie hoorders eerbiedig zwegen, — ging hij voort:

»Gij kunt het reeds vermoeden. Mijn teedere bruid — de glansrijkste en schitterendste onder allen —, zij was verdwenen, medegesleept door den boosaardigen mensch. Het stille vochtige grasveldje was vertrapt en haar geliefd plekje aan de sloot was duister en ledig. Ik was alleen op de wereld."

Hier haalde het gevoelige konijntje wederom een oor naar beneden om een traan uit het oog te wisschen.

»Sinds dien tijd ben ik veranderd. Ik heb een walg van alle ijdele vermaken. Ik denk alleen aan haar die ik verloren heb en aan den tijd dat ik haar zal wederzien."

»Zoo! hebt gij daar dan nog hoop op," vroeg het konijntje verheugd.

»Ik heb meer dan hoop — ik heb zekerheid. Daarboven zal ik mijne geliefde wederzien."

»Maar...." wilde het konijntje inbrengen.

»Konijn!" zeide de glimworm ernstig, »ik kan mij begrijpen, dat iemand twijfelt, die in het duister moet rondtasten. Maar wanneer men kan zien, met eigen oogen zien! — dan is elke onzekerheid mij een raadsel. Daar!" zeide het glimwormpje en keek vol eerbied naar den van sterren flonkerenden hemel, »daar zie ik hen! al mijn vaderen, al mijn vrienden en ook haár duidelijk stralen in nog heerlijker glans dan hier op aarde. Ach! wanneer zal ik mij uit dit lage leven kunnen opheffen, en tot haar vliegen, die mij lokkend wenkt? Ach! wanneer? wanneer?"

Zuchtend verliet het glimworpje zijn toehoorders en kroop weder in het donkere hol.

»Arm schepsel!" zeide het konijntje, »ik hoop dat hij gelijk heeft."

»Ik hoop het ook," voegde Johannes er bij.

»Ik vrees er voor," zeide Windekind, »maar het was zeer aandoenlijk."

»Lieve Windekind," begon Johannes, »ik ben zeer moede en heb slaap."

»Kom dan naast mij, ik zal u met mijn mantel dichtdekken."

Windekind nam zijn blauwe manteltje en spreidde dat over Johannes en zichzelven uit. Zoo legden zij zich neer in het geurige mos op de duinhelling, de armen om elkanders hals geslagen.

»Uwe hoofden liggen wat laag," riep het konijntje, »wilt ge die tegen mij laten rusten?"

Dat aanbod konden zij niet afslaan.

»Nacht moeder!" zeide Windekind tot de maan.

Toen sloot Johannes zijn gouden sleuteltje vast in de hand, vleide zijn hoofd tegen het donzige vel van het goede konijntje en sliep rustig in.

III.

Waar is hij dan, Presto? — Waar is het kleine baasje dan? — Welk een schrik, wakker te worden in de boot, in het riet — geheel alleen, — de baas spoorloos verdwenen. Het was om angstig van te worden.

En loop je hem nu al zoo lang te zoeken onder voortdurend zenuwachtig piepen, — arme Presto! — Hoe kon je ook zoo vast slapen en niet merken dat de baas uit de boot ging. Anders wordt je dadelijk wakker, zoodra hij eenige beweging maakt.

Zelfs je anders zoo fijne neus liet je van morgen in den steek. Nauwelijks kon je herkennen waar de baas aan land was gegaan en hier in de duinen ben je nu het spoor geheel bijster geraakt. Het ijverig snuffelen hielp niet. Welk een wanhoop! de baas weg! spoorloos weg! — Zoek dan Presto, zoek hem dan!

Wacht! daar recht voor je, tegen die duinhelling — ligt daar niet een kleine donkere gedaante? Zie eens goed!

Een oogenblik staat het hondje onbewegelijk, en ziet ingespannen in de verte. Dan strekt het op eens den kop vooruit

en holt, vliegt met al de kracht van zijn vier dunne pootjes, naar dat donkere plekje op de duinhelling.

Maar toen dat werkelijk het zoo smartelijk vermiste baasje bleek te zijn, toen vond hij alle pogingen nog ontoereikend om zijn gansche blijdschap en dankbaarheid uit te drukken. Hij kwispelde, verdraaide zijn geheele lijtje, sprong, jankte, blafte en duwde zijn kouden neus den lang gezochte likkend en snuffelend in 't gezicht.

»Koest, Presto, in je mand," riep Johannes half slapend.

Hoe dom van den baas! Er is geen mand in de buurt, zoover men zien kan.

Langzaam begon de schemering te dagen in de ziel van den kleinen slaper. Het snuffelen van Presto, — dat was hij iederen morgen zoo gewoon. — Maar voor zijn geest hingen nog lichte droombeelden van elfen en maneschijn, als morgennevelen om een duin-landschap. Hij vreesde dat de kille adem van den ochtend die zou verjagen. »Oogen toehouden," dacht hij, »anders zie ik de klok en het behangsel weer, als altijd!"

Maar hij lag vreemd. Hij voelde dat hij geen deken had. — Langzaam en voorzichtig opende hij de oogleden op een kier.

Helder licht. Blauwe hemel. Wolken.

Toen opende Johannes de oogen wagenwijd en zeide: »Is het toch waar?"

Ja! hij lag midden in duin. Vroolijke zonneschijn verwarmde hem, frissche morgenlucht ademde hij in, een fijne nevel omsluierde nog de bosschen in 't verschiet voor zijn blik. Hij zag alleen den hoogen beuk bij den vijver en het dak van zijn huis boven het groen uitsteken. Bijen en kevers gonsden om hem heen, boven hem zong de stijgende leeuwerik, in de verte klonk hondengeblaf en het gerucht der verwijderde stad. Het was alles klare werkelijkheid.

Maar wat had hij dan gedroomd en wat niet? Waar was Windekind? en het konijntje?

Hij zag geen van beiden. Alleen Presto zat zoo dicht mogelijk bij hem en keek hem kwispelstaartend aan.

»Zou ik aan 't slaapwandelen geweest zijn?" prevelde Johannes zacht.

Naast hem was een konijnenhol. Maar zoo waren er zooveel in 't duin. Hij richtte zich op om het goed te bezien. Wat voelde hij daar in de nog vastgesloten hand?

Een tinteling liep van de kruin van zijn hoofd tot zijn voeten, toen hij de hand opende. Daar schitterde een klein gouden sleuteltje. —

Een tijd lang zat hij sprakeloos.

»Presto!" zeide hij toen, terwijl de tranen hem bijna in de oogen kwamen. »Presto! het is *toch* waar!"

Presto sprong op — en trachtte door blaffen zijnen meester aan 't verstand te brengen dat hij honger had en naar huis wilde.

Naar huis? — Ja! daaraan had Johannes niet gedacht en hij was er weinig toe geneigd. Maar spoedig hoorde hij door verschillende stemmen zijn naam roepen. Toen begon hij te begrijpen, dat zijn gedrag volstrekt niet braaf en fatsoenlijk zoude gevonden worden en dat hem lang geen vriendelijke woorden te wachten stonden.

Een oogenblik scheelde het weinig, of zijn vreugdetranen waren, in één moeite door, tranen van angst en berouw geworden. Maar toen dacht hij aan Windekind, die nu zijn vriend was, zijn vriend en vertrouweling, aan het geschenk van den elfenkoning en aan die heerlijke, onbetwistbare waarheid van al het gebeurde en hij zocht kalm en op alles voorbereid den weg naar huis op.

De ontmoeting viel niet mede. Zoo erg had hij zich de onrust en vrees van zijn huisgenooten niet voorgesteld. Hij moest plechtig beloven, nimmer meer zoo ondeugend en onvoorzichtig te zijn. Dat gaf hem zijn kalmte weer. »Dat kan ik niet," zeide hij vastberaden. Daar zag men vreemd van op. Hij werd ondervraagd, gesmeekt, bedreigd. Maar hij dacht aan Windekind en hield vol. Wat konden hem straffen schelen als hij Windekind's vriendschap maar behield — en wat zou hij niet voor Windekind willen lijden! Vast klemde hij het sleuteltje aan zijn borst en de lippen opeen, terwijl hij iedere vraag met schouderophalen beantwoordde. »Ik kan niets beloven," zei hij nogmaals.

Doch zijn vader zeide: »Laat hem nu maar met vrede, het is hem ernst. Er moet iets bizonders met hem gebeurd zijn. Eens zal hij het ons wel vertellen."

Johannes glimlachte, at zwijgend zijn boterham en sloop naar zijn kamertje. Daar sneed hij een stuk van het gordijnkoord af, deed er het kostbare sleuteltje aan en hing het zich om den hals op de bloote borst. Toen ging hij getroost naar school.

Het ging zeer slecht dien dag op school. Hij kende zijn lessen geen van alle en lette volstrekt niet op. Voortdurend vlogen zijne gedachten naar den vijver en naar de wonderbare gebeurtenissen van den vorigen avond. Hij kon het zich nauwelijks denken, dat een vriend van den elfenkoning nu weer verplicht zou zijn, sommen te maken en werkwoorden te vervoegen. Maar het was toch alles waar geweest, en niemand om hem heen wist er iets van of zou het kunnen gelooven of begrijpen, zelfs de meester niet, hoe barsch hij ook keek en hoe minachtend hij Johannes ook een luien rekel noemde. Blijmoedig verdroeg hij de kwade aanteekeningen en maakte hij het strafwerk, dat zijn verstrooidheid hem op den hals haalde.

»Gij hebt er toch geen van allen begrip van", dacht hij, »Gij kunt het u toch geen van allen voorstellen. Gij moogt mij uitschelden, zooveel gij wilt. Ik blijf Windekind's vriend, en Windekind is mij meer waard dan gij allemaal te zamen. Ja, met den meester er bij."

Dat was niet zeer eerbiedig van Johannes. Maar zijn achting voor zijn medemenschen was, na al het kwaad dat hij er den vorigen avond van had moeten hooren, niet gestegen.

Doch, zooals het meer gaat, hij wist zijn nieuwe wijsheid nog niet verstandig genoeg te pas te brengen, of liever, te verzwijgen.

Toen de meester vertelde, dat alleen de mensch door God met rede was begaafd en als heerscher was gesteld over alle andere dieren, begon hij te lachen. Dat bezorgde hem een slechte aanteekening en eene ernstige vermaning. En toen

zijn buurman uit een themaboek den volgenden zin oplas: »De ouderdom van mijne moedwillige tante is groot, maar niet zoo groot als die van de zon" — riep Johannes haastig en luide: »van *den* zon!"

Allen lachten hem uit en de meester, verbaasd over zulk een aanmatigende domheid, zooals hij het noemde, liet Johannes schoolblijven en honderdmaal overschrijven: »De ouderdom van mijne moedwillige tante is groot, maar niet zoo groot als die van de zon, — het grootst echter is mijne aanmatigende domheid."

De scholieren waren verdwenen en Johannes zat eenzaam in het groote schoollokaal te schrijven. Het zonlicht scheen vroolijk naar binnen, deed duizende stofjes glinsteren op zijn weg en vormde op den gewitten muur lichte plekken die met de wisseling der uren langzaam voortkropen. De meester was weggegaan en had de deur hard toegeslagen. Johannes was reeds aan de twee en vijftigste moedwillige tante, toen een klein vlug muisje, met zwarte kraaloogjes en zijdeachtige oortjes, uit den versten hoek van het lokaal onhoorbaar langs den muur kwam loopen. Johannes hield zich doodstil, om het aardige diertje niet te verjagen. Het was echter niet schuw en kwam tot dicht bij Johannes' zitplaats. Toen gluurde het een tijdlang met de kleine heldere oogjes scherp in het rond — en sprong behendig met één sprong op de bank en met een tweeden op den lessenaar waaraan Johannes schreef.

»Ei, ei!" zeide deze, half bij zichzelven, »gij zijt nog eerst een dapper muisje!"

»Ik zou niet weten voor wien ik bang moest zijn," zeide een fijn stemmetje — en het muisje liet de witte tandjes zien alsof het lachte.

Johannes was reeds aan veel wonderlijks gewend — maar zette nu toch weer groote oogen op. Zoo midden op den dag en op school — 't was ongeloofelijk.

»Voor mij behoeft ge niet bang te zijn," zeide hij zacht — uit vrees het muisje te verschrikken — »komt ge van Windekind?"

»Ik kom u even zeggen, dat de meester groot gelijk heeft en dat ge uw strafwerk ruim verdiend hebt."

»Maar Windekind zeide toch dat de zon mannelijk was — de zon was onze vader."

»Ja, maar dat behoeft niemand anders te weten. Wat hebben de menschen daarmede te maken. Ge moet nooit over zulke teedere zaken met menschen spreken. Daar zijn zij te grof voor. De mensch is een verbazend boosaardig en lomp wezen, die liefst alles vangt en doodtrapt wat onder zijn bereik komt. Daar hebben wij, muizen, ondervinding van."

»Maar muisje! waarom blijft ge dan in zijn buurt. Waarom gaat ge niet ver weg, naar de bosschen?"

»Ach, dat kunnen wij nu niet meer. Wij zijn het stadsvoedsel te veel gewend. En als men voorzichtig is en altijd oppast, hun vallen en hun zware voeten te mijden, dan is het onder menschen wel uit te houden. Wij zijn gelukkig nog al vlug. Het ergst is, dat de mensch zijn eigen logheid verhelpt, door een verbond te sluiten met de kat — dat is een groote ramp. Maar in het bosch zijn uilen en sperwers, en sterven moeten wij toch eenmaal allen. Nu, Johannes! onthoud mijn raad — daar komt de meester!"

»Muisje! muisje! — ga niet weg. Vraag aan Windekind wat ik met mijn sleuteltje doen moet. Ik heb het om mijn hals gehangen, op mijn bloote borst. Maar Zaterdag word ik verschoond en ik ben zoo bang dat iemand het zien zal. Zeg mij, waar ik het veilig bergen kan, muisjelief!"

»Onder den grond, — altijd onder den grond — daar is alles het veiligst. Wil ik het bewaren?"

»Neen! niet hier op school."

»Begraaf het dan buiten in de duinen. Ik zal aan mijn neef de veldmuis laten weten, dat hij er op passen moet."

»Dank je, muisje!"

Bom! Bom! daar kwam de meester aanstappen. In den tijd dat Johannes zijn pen indoopte, was het muisje verdwenen. De meester die zelf naar huis verlangde, schold Johannes achtenveertig strafregels kwijt. —

Twee dagen lang leefde Johannes in voortdurende angst.

Hij werd streng in het oog gehouden en alle gelegenheid, om naar de duinen te ontsnappen, hem ontnomen. Het werd Vrijdag en nog liep hij met het kostbare sleuteltje rond. Den volgenden avond moest hij verschoond worden, men zou het sleuteltje ontdekken en hem afnemen — hij ijsde bij de gedachte. In huis of tuin durfde hij het niet verbergen — geen plekje scheen hem veilig genoeg.

Het werd Vrijdagavond en de schemering begon te vallen. Johannes zat voor het venster van zijn slaapkamer en keek verlangend naar buiten, over de groene heesters van den tuin, naar de verre duinen.

»Windekind! Windekind! help mij," fluisterde hij angstig.

Daar ruischte een zachte vleugelslag naast hem, hij rook de geur van leliën van dalen en hoorde plotseling de bekende zoete stem.

Windekind zat naast hem op de vensterbank en liet de klokjes van een lelie van dalen aan den slanken stengel wiegelen.

»Zijt gij daar eindelijk — ik heb zoo naar u verlangd!" zeide Johannes.

»Ga met mij mede, Johannes, wij zullen uw sleuteltje gaan begraven."

»Ik kan niet," zuchtte Johannes droevig.

Doch Windekind vatte hem bij de hand, en hij gevoelde hoe hij licht als het gepluisde zaadje van een paardebloem wegzweefde door de stille avondlucht.

»Windekind," zeide Johannes onder het zweven, »ik houd zooveel van u. Ik geloof dat ik alle menschen voor u zou willen geven en Presto ook."

Windekind kuste hem en zeide: »en Simon?"

»O, het kan Simon niet zooveel schelen, of ik van hem houd. Ik geloof, dat hij dat te kinderachtig vindt. Simon houdt alleen maar van de vischvrouw en dat ook alleen maar, als hij honger heeft. Gelooft ge, dat Simon een gewone kat is, Windekind?"

»Neen, hij is vroeger een mensch geweest."

Hoeoeoe! boms! — daar vloog een dikke meikever tegen Johannes aan.

»Kunt gij niet beter voor u uitkijken," bromde de meikever — »dat elfengoed vliegt maar, alsof het de heele lucht in pacht had! Dat heb je van die nietsdoeners, die altijd maar voor hun plezier rondzwerven, — iemand als ik, die zijn plicht doet, altijd voedsel zoekt en zoo hard eet, als hij kan, wordt er door uit de koers gebracht."

Onder luid gebrom vloog hij verder.

»Neemt hij ons kwalijk, dat wij niet eten?" vroeg Johannes.

»Ja! dat is zoo meikever-gewoonte. Bij de meikevers wordt het als hoogste plicht beschouwd, veel te eten.. Wil ik u eens de geschiedenis van een jongen meikever vertellen?"

»Ja, doe dat, Windekind."

»Het was een mooie jonge meikever, die pas uit den grond was gekropen. Nu, dat was een groote verrassing. Een geheel jaar had hij onder de donkere aarde gezeten en gewacht op den eersten warmen avond. En toen hij zijn kop uit de kluitjes stak, bracht al dat groen en het wuivende gras en de zingende vogels hem geheel in verlegenheid. Hij wist niet, wat hij eigenlijk beginnen moest. Hij betastte de grashalmpjes in de buurt met zijn sprieten en stak die waaiervormig uit. Daaraan merkte hij, Johannes, dat hij een mannetje was. Hij was heel mooi in zijn soort, had glanzige zwarte pooten, een dik bestoven achterlijf en een borstschild, dat als een spiegel glom. — Gelukkig zag hij al gauw, niet ver van hem van daan, een anderen meikever, wel niet zoo een mooie, maar een die al een dag vroeger was uitgevlogen en dus al heel oud was in vergelijking met den eersten. Heel bescheiden, omdat hij nog zoo jong was, roept deze hem aan.

»Wat wou je, vriendje!" zegt de tweede uit de hoogte omdat hij zag, dat de andere een nieuweling was, »wou je mij den weg vragen?"

»Neen, ziet u!" zeide de andere beleefd, »maar ik weet niet, wat ik hier doen moet. Wat doet men zoo als meikever?"

»Zoo! zoo!" zeide de ander, »weet je dat niet. Nu, dat neem ik je niet kwalijk, ik ben ook zoo geweest; luister maar goed, dan zal ik het je zeggen. De hoofdzaak in het meikeverleven is eten. Niet ver hier van daan is een koste-

lijke lindenhaag, die is daar voor ons neergezet en het is ons aller plicht, daar zoo vlijtig mogelijk van te eten."

»Wie heeft die lindenhaag daar neergezet?" vroeg de jonge kever.

»Wel, een groot wezen, dat het heel goed met ons meent. Iederen morgen komt hij langs de haag en wie dan het meeste gegeten heeft neemt hij tot zich in een heerlijk huis, waar een helder licht schijnt en waar alle meikevers gelukkig bijeen zijn. Wie echter, in plaats van te eten, den ganschen nacht blijft rondvliegen, wordt door de vleermuis gevangen."

»Wie is dat?" vroeg de nieuweling.

»Dat is een vreeselijk monster met scherpe tanden, dat plotseling achter ons aan komt vliegen en ons onder afgrijselijk gekraak opeet." Toen de kever dat zeide, hoorden ze boven zich een schel gepiep, dat hun door merg en been drong. »Hu! dat is hij," riep de oudste. »Pas op voor hem, jonge vriend. Wees dankbaar, dat ik je bijtijds heb gewaarschuwd. Je hebt een ganschen nacht voor je, verknoei dien nu niet. Hoe minder je eet, hoe meer kans je hebt door de vleermuis te worden verslonden. En alleen zij, die zich een ernstige levensroeping kiezen, komen in het huis met het heldere schijnsel. Denk er om! Eene ernstige roeping!"

Toen scharrelde de kever, die een geheelen dag ouder was, tusschen de grashalmen verder en liet den eersten getroffen achter. Weet je wat een roeping is, Johannes? Niet? Nu, dat wist die jonge kever ook niet. Het stond met eten in verband, dat begreep hij. Maar hoe moest hij bij die lindenhaag komen?

Vlak naast hem, verhief zich een slanke stevige grashalm, die zachtjes wiegelde in den avondwind. Dien pakte hij maar vast beet met zijn zes kromme pootjes. Het scheen een hoog gevaarte van beneden gezien en erg steil. Toch wilde de meikever er in. »Dat is een roeping," dacht hij, en begon moedig te klimmen. Het ging langzaam — dikwijls gleed hij terug — maar hij vorderde; en toen hij eindelijk in het dunste topje was geklommen en mede wiegelde met de schommelingen, voelde hij zich voldaan en gelukkig. Welk

een uitzicht had hij hier! Het scheen hem, alsof hij de wereld overzag. Hoe zalig was het, zoo van alle kanten door lucht te zijn omgeven! Gretig zoog hij het achterlijf vol. Hoe wonderlijk werd het hem daarbij te moede! Nog hooger wilde hij!

Hij lichtte de dekschilden in verrukking op, liet de vliezige vleugels even trillen. — Hooger wilde hij! hooger — weer trilden zijn vleugels — de pooten lieten den grashalm los en — O, vreugde!... Hoe-oe-oe! — daar vloog hij — vrij en vroolijk in de stille, warme avondlucht." —

»En toen?" vroeg Johannes.

»Het vervolg is niet vroolijk. Dat vertel ik u later wel eens."

Zij waren over den vijver heengevlogen. Een paar late, witte kapelletjes fladderden met hen mede.

»Waar gaat de reis heen, elfen?" vroegen zij.

»Naar de groote duinroos, die daar bloeit tegen gindsche helling."

»Wij gaan mede! wij gaan mede!"

Reeds van verre was hij zichtbaar, met zijn talrijke teeder gele, zijde-zachte bloemen. De knopjes waren rood gekleurd — en de geopende bloemen vertoonden roode streepjes als teekenen van den tijd, toen zij nog knoppen waren.

In eenzame rust bloeide de wilde duinroos en vervulde den omtrek met haar wonderzoete geuren. Zoo heerlijk zijn die, dat de duinelfen daarvan alleen leven. En Oberon had gezegd, dat van alle zoete wierookdampen en weelderige bloemreuken van het Oosten er geen den fijnen, edelen geur van de duinroos nabij kwam.

De vlinders dwarrelden op haar toe en kusten bloem aan bloem.

»Wij komen u een schat toevertrouwen", riep Windekind, »wilt gij die voor ons hoeden?"

»Waarom niet? waarom niet?" fluisterde de duinroos, »het wachten verveelt mij niet — en ik denk hier niet vandaan te gaan, als men mij niet weghaalt. Ook heb ik scherpe doornen."

Toen kwam de veldmuis, de neef van het muisje uit school, en groef een gang onder de wortels van de roos. Daar droeg hij het sleuteltje in.

»Als gij het nu weer hebben wilt, dan moet gij mij weer roepen. Dan behoeft gij de roos geen schade te doen."

De roos vlocht zijn gedoornde twijgen dicht over den ingang en zwoer plechtig het trouw te bewaken. De kapelletjes waren getuigen.

Den volgenden morgen werd Johannes in zijn eigen bedje wakker, bij Presto, de klok en het behangsel. Het koord om zijn hals en het sleuteltje daaraan waren verdwenen.

IV.

»Jongen! Jongen! Wat is zoo'n zomer toch criant vervelend," — zuchtte één van de drie groote kachels, die op een zolder in het oude huis, in een donkeren hoek bij elkaar stonden te kniezen, — »weken lang heb ik geen levende ziel gezien en geen verstandig woord gehoord. En dan altijd die leegte van binnen. 't Is afschuwelijk!" — -

»Ik zit vol spinnewebben," zei de tweede, »dat zou 's winters ook niet gebeuren."

»En ik ben zoo stoffig, dat ik mij dood zal schamen, als tegen den winter de zwarte man weer verschijnt, zooals Van Alphen zegt." — Die wijsheid had de derde kachel natuurlijk van Johannes opgevangen, als deze 's winters voor den haard versjes opzeide.

»Gij moet niet zoo oneerbiedig over den Smid spreken," zeide de eerste kachel, die de oudste was, »dat hindert mij!"

Ook eenige tangen en aschschoppen, die hier en daar op den grond lagen, in papier gewikkeld tegen 't roesten, gaven duidelijk hun verontwaardiging te kennen over die lichtzinnige uitdrukking.

Doch plotseling verstomde het gesprek, want het zolderluik werd opgeheven, een lichtstraal drong tot in den duisteren hoek door en stelde het geheele gezelschap in hun stoffige verwarring ten toon.

Het was Johannes, die hun onderhoud kwam storen. De zolder had altijd een groote aantrekkelijkheid voor hem gehad. Nu, na al de vreemde gebeurtenissen van den laatsten tijd, nam hij er vaak zijn toevlucht. Hij vond er rust en eenzaamheid. Ook was er een venster, dat door een luik gesloten was en naar den duinkant uitzag. Het was een groot genot, dat luik plotseling te openen, en na het geheimzinnig schemerduister van den zolder op eens het wijde, hel verlichte landschap voor zich te zien, begrensd door de blanke, zacht-golvende duinreeks.

Er waren drie weken na dien Vrijdagavond verloopen, zonder dat Johannes iets van zijn vriend bespeurd had. Het sleuteltje was nu ook weg en niets was hem nu tot zeker bewijs, dat hij niet gedroomd had. Dikwijls kon hij de vrees niet wegredeneeren, dat het alles toch maar inbeelding was. Hij werd er stil onder, en angstig maakte zijn vader de opmerking, dat Johannes na dien nacht in de duinen zeker een ziekte onder de leden had gekregen. Johannes echter verlangde naar Windekind.

»Zou hij niet zooveel van mij houden, als ik van hem," mijmerde hij, terwijl hij aan het zoldervenster stond en over den groenen, bloemrijken tuin staarde, »waarom zou hij dan niet meer en langer bij mij komen. Als *ik* kon.... Maar misschien heeft hij meer vrienden. Zou hij daar ook van houden, meer dan van mij. Ik heb geen andere vrienden — geen één. — Ik houd alleen van hem. Zoo veel! o zoo veel!"

Tegen den diep-blauwen hemel zag hij een vlucht van zes witte duiven afsteken, die met kleppenden vleugelslag over het huis zwenkten. Het scheen of één gedachte hen dreef, zoo snel en gelijktijdig veranderden zij telkens van richting, als om volop te genieten van de zee van zonlicht en zomerweelde waarin zij zweefden.

Op eenmaal vlogen zij naar Johannes' dakvenstertje toe en streken met veel gefladder en wiek-geklepper op de dakgoot neer, waar zij bedrijvig kirrend heen en weer bleven trippelen. — Een van hen had een rood veertje in zijnen

vleugel. Hij pluisde en trok er zoolang aan, totdat hij het in den bek hield, toen vloog hij op Johannes toe en gaf het hem.

Nauwelijks had Johannes het aangenomen, of hij voelde dat hij zoo licht en vlug werd als een der duiven. Hij strekte de leden uit, — de duivenvlucht vloog op, — en Johannes zweefde in hun midden mede, in de ruime vrije lucht en den helderen zonnenschijn. Niets was om hem, dan het reine blauw en de helle schittering der blanke duivenvleugels.

Zij vlogen over den grooten tuin naar het bosch, waarvan de dichte boomtoppen in de verte wuifden, als de golven van een groene zee. Johannes keek naar beneden en zag zijn vader voor het open raam zitten in de huiskamer — Simon zat met gevouwen voorpooten in de vensterbank en koesterde zich in de zon. »Zouden zij mij zien," dacht hij, — maar hij durfde niet roepen.

Presto holde door de tuinpaden en snuffelde in iederen heester, achter elken muur, en krabbelde tegen elk deurtje van broeikas of oranjerie, om zijn baasje te vinden.

»Presto! Presto!" riep Johannes. Het hondje zag op en begon te kwispelstaarten en klagelijk te janken.

»Ik kom terug, Presto! wachten!" riep Johannes, maar hij was al te ver weg.

Zij zweefden boven het bosch en de kraaien vlogen krassend uit de hooge toppen, waarin zij hun nesten hadden. Het was in 't midden van den zomer en de geur der bloeiende linden steeg in wolken uit het groene woud omhoog.

In een leeg nest op den top van een hooge linde zat Windekind, met zijn krans van windekelken op het hoofd en knikte Johannes toe.

»Zijt ge daar! dat is goed," zeide hij. »Ik heb u laten halen. Nu kunnen wij lang bijeen blijven — als gij wilt."

»Ik wil wel graag," zeide Johannes.

Toen dankte hij de vriendelijke duiven, die hem gebracht hadden en daalde met Windekind in het bosch af.

Daar was het frisch en schaduwrijk. De wielewaal floot, — altijd bijna hetzelfde — maar toch eenigszins anders.

»De arme vogel," zei Windekind, »hij was eens een para-

dijsvogel. Dat ziet ge nog wel aan zijn vreemde gele vederen — maar hij is veranderd en uit het paradijs verjaagd. Er is een woord, dat hem zijn vroegere prachtige kleedij kan teruggeven en hem weer in het paradijs brengen. Maar dat woord is hij vergeten. Nu probeert hij dag aan dag, om het terug te vinden. Het lijkt er wel iets op, maar het rechte is het niet."

Tallooze vliegen glinsterden als zwevende kristallen in de zonnestralen, die door het donkere loover drongen. Als men aandachtig luisterde, kon men hun gonzen hooren als een groot eentonig concert, dat het gansche bosch vervulde. Het was alsof de zonnestralen zongen.

Dik donkergroen mos bedekte den grond en Johannes was weder zoo klein geworden, dat het hem als een nieuw bosch op den bodem van het groote bosch toescheen. Wat sierlijke stammetjes! — en hoe dicht groeiden zij op een! Het was moeielijk er tusschen door te komen en het moswoud scheen ontzettend groot.

Daar kwamen zij aan een mierenpaadje. Honderde mieren liepen bedrijvig af en aan — sommige stukjes hout, blaadjes of grassprietjes in de kaken dragend. Het was zulk een gewoel, dat Johannes er bijna duizelig van werd.

Het duurde lang, voor dat zij een mier vonden die hen te woord wilde staan. Zij hadden het allen zoo druk. — Eindelijk vonden zij een oude mier, die was aangesteld om de bladluisjes, waarvan de mieren de honigdauw trekken, te bewaken. Daar zijn kudde erg rustig was, kon hij zich wel een poosje met de vreemdelingen bemoeien en hun het groote nest laten zien. Het was aan den voet van een ouden boomstam aangelegd, zeer groot en honderden gangen en kamertjes rijk. De bladluisherder gaf uitleg en leidde de bezoekers overal rond, tot in de kinderkamers, waar de jonge larven uit de witte windsels kruipen. Johannes was verbaasd en opgetogen.

De oude mier vertelde, dat men in groote drukte was wegens den veldtocht, die eerstdaags ophanden was. Men zou een andere mierenkolonie, niet ver verwijderd, met een groote

macht gaan overvallen, het nest vernielen en de larven rooven of dooden, daarvoor zouden alle krachten noodig zijn en men moest dus vooraf het dringendste werk afdoen.

»Waarom is die veldtocht," zeide Johannes, »dat lijkt mij niet mooi."

»Neen! neen!" zeide de luizenhoeder, »het is een zeer schoone en lofwaardige tocht. Ge moet denken, het zijn de Strijdmieren, die wij gaan aanvallen — wij gaan hun geslacht uitroeien en dat is een zeer goed werk."

»Zijt gij dan geen Strijdmieren?"

»Zeker niet! Wat denkt ge wel? Wij zijn Vredemieren."

»Wat beteekent dat dan?"

»Weet gij dat niet? Dat zal ik u uitleggen. Eens waren alle mieren voortdurend aan 't vechten — geen dag ging er om zonder groote slachtingen. Toen kwam er een wijze, goede mier die bedacht dat het veel moeite zou besparen, als de mieren onderling afspraken niet meer te vechten.

Toen hij dat zeide, vond men het erg vreemd en om die reden begon men maar met hem in kleine stukjes te bijten. Later kwamen nog andere mieren die hetzelfde meenden. Ook die werden in kleine stukjes gebeten. Maar eindelijk kwamen er zooveel, dat het stukbijten te veel werk was voor de anderen. Toen noemden zij zich Vredemieren en hielden allen vol dat de eerste Vredemier gelijk had; wie dat tegensprak beten zij op hun beurt in stukjes. Op die manier zijn tegenwoordig bijna alle mieren Vredemieren geworden, en de stukjes van den eersten Vredemier worden met zorg en eerbied bewaard. Wij hebben den kop. Den echten. Wij hebben reeds twaalf andere kolonies verwoest en uitgemoord, die beweerden den echten kop te hebben. Nu zijn er nog maar vier over die dat doen. Zij noemen zich Vredemieren, maar het zijn natuurlijk strijdmieren — want wij hebben den echten kop en de Vredemier had maar één kop. Nu gaan wij eerstdaags de dertiende kolonie uitroeien. Dat is dus wel een goed werk."

»Ja! ja!" zeide Johannes — »het is zeer merkwaardig!"

Hij was eigenlijk een weinig bang geworden — en voelde

zich veel rustiger, toen zij den gedienstigen herder dankend vaarwel hadden gezegd en ver van het mierenvolk, op een slank gebogen grashalm wiegelend, zaten uit te rusten in de schaduw van een sierlijk varenblad.

»Hu!" zuchtte Johannes, »dat was een bloeddorstig en dom gezelschap."

Windekind lachte en schommelde met zijn grashalm op en neder.

»O! zeide hij, gij moet hen niet dom noemen. De menschen gaan naar de mieren om wijs te worden." —

Zoo toonde Windekind aan Johannes alle wonderen van het bosch, — zij vlogen beiden tot de vogels in de boomtoppen en in de dichte heesters, — daalden af in de kunstige woningen van de mollen, en zagen het bijennest in den ouden boomstam.

Eindelijk kwamen zij aan een open plek, omringd door kreupelhout. Kamperfoelie groeide er in grooten overvloed. Overal slingerden zich de veelderige twijgen over de struiken en prijkten de welriekende bloemkransen tusschen het groen. Een zwerm meesjes sprong en fladderde in het dichte loover onder luidruchtig getjilp en gekwetter.

»Laat ons hier wat blijven," vroeg Johannes, »hier is het heerlijk."

»Goed," zeide Windekind. »Dan zult gij ook iets grappigs zien."

Op den grond stonden blauwe klokjes in het gras. Johannes ging naast eene zitten en begon een gesprek over de bijen en de kapellen. Dat waren goede vrienden van het klokje en daarom vlotte het gesprek ook spoedig.

Wat was dat? Een groote schaduw kwam over het gras en iets als een witte wolk daalde over het klokje neêr. Nauwelijks had Johannes tijd om weg te komen — hij vloog naar Windekind, die in een hoogbloeiende kamperfoeliebloem zat. Toen zag hij dat de witte wolk een zakdoek was — en bom! daar ging een dikke juffrouw op den zakdoek zitten en op het arme klokje dat er onder was.

Hij had geen tijd om het te beklagen, want gerucht van stemmen en gekraak van takken vervulde de open plek van het bosch en een menigte menschen naderde.

»Nu zullen wij lachen", zei Windekind.

Daar kwamen zij aan, de menschen — de vrouwen met manden en parapluien in de hand, de mannen met hooge, rechte, zwarte hoeden op. Ze waren meest allen zwart, erg zwart. In het zonnige, groene bosch zagen zij er uit als groote leelijke inktvlekken op een prachtige schilderij.

Er werden heesters uiteengedrongen, bloemen neergetrapt, nog vele witte zakdoeken uitgespreid en de lijdzame grasprietjes en de geduldige mosplantjes gaven zuchtend mede onder het wicht dat ze te torschen kregen, en vreesden nimmer van den slag te herstelleu

Sigarenrook krinkelde over de kamperfoelie-struiken en verdreef nijdig den teederen geur hunner bloemen. Harde stemmen verjaagden den vroolijken meezenzwerm, die onder verschrikt en verontwaardigd getjilp in de naaste boomen toevlucht zocht.

Een man rees op uit de menigte en ging op een heuveltje staan. Hij had lang blond haar en een bleek gezicht. Hij zeide iets en toen deden alle menschen hunnen mond erg wijd open en begonnen te zingen, zoo hard dat de kraaien krassend opvlogen van hun hooge nesten en de nieuwsgierige konijntjes, die van den duinrand gekomen waren om eens te kijken, verschrikt aan 't loopen gingen en een kwartier lang bleven doorloopen, toen zij reeds veilig weder in 't duin waren.

Windekind lachte en sloeg den sigarenrook voor zich weg met een varentak, Johannes kwamen de tranen in de oogen, echter niet van den rook.

»Windekind," zeide hij — »ik wilde weg, het is zoo leelijk en zoo hard."

»Neen, wij moeten nog blijven. Gij zult lachen — het wordt nog grappiger."

Het zingen hield op en de bleeke man begon te spreken. Hij schreeuwde hard, opdat allen hem zouden verstaan, maar wat hij zeide klonk erg vriendelijk. Hij noemde de menschen broeders en zusters en sprak van de heerlijke natuur en de wonderen der schepping, van Gods zonneschijn en van de lieve vogelen en bloemen....

»Wat is dat?" vroeg Johannes. »Hoe spreekt hij daarover — kent hij u? Is hij een vriend van u?"

Windekind schudde minachtend het omkranste hoofdje:

»Hij kent mij niet, — de zon, de vogelen, de bloemen evenmin. Het is alles logen wat hij zegt."

De menschen luisterden allen zeer aandachtig en de dikke juffrouw die op het blauwe klokje zat, begon verscheiden malen te huilen — en wischte de tranen met haar rokslip af, omdat zij haar zakdoek niet gebruiken kon.

De bleeke man zeide, dat God ter wille van hun bijeenkomst de zon zoo vroolijk had laten schijnen; toen lachte Windekind honend en wierp van uit de dichte bladen een eikel op zijn neus.

»Hij zal het anders ondervinden," zeide hij, »mijn vader zou voor *hem* schijnen, wat verbeeldt hij zich wel."

Doch de bleeke man was te veel in vuur geraakt om op den eikel te letten, die uit de lucht scheen te vallen — hij sprak lang en hoe langer hoe harder. Op 't laatst werd hij rood en blauw in 't gezicht, balde de vuisten en schreeuwde zoo luid, dat de bladeren trilden en de grashalmen ontzet heen en weder wiegelden. Toen hij eindelijk tot bedaren gekomen was, begonnen allen weer te zingen. —

»Wel foei!" zeide een meerle die van een hoogen boom het rumoer aanhoorde. »Is dat een afschuwelijk leven maken. Ik heb nog liever dat er koeien in het bosch komen. Hoor dat eens aan. — Wel foei!"

Nu! de meerle is een kenner en heeft een fijnen smaak.

Na het gezang haalden de menschen uit manden, doozen en zakken, allerlei eetwaren voor den dag. Er werden papieren uitgespreid en broodjes en sinaas-appelen verdeeld. Ook flesschen en glazen kwamen te voorschijn.

Toen riep Windekind zijn bondgenooten bijeen en begon den smullenden troep te belegeren.

Een dappere kikvorsch sprong op den schoot van een oude juffrouw, vlak naast het broodje dat zij juist wilde gaan opeten en bleef daar zitten, als verbaasd over zijn eigen stoutmoedigheid. De juffrouw slaakte een ijselijken gil en staarde ontzet den aanvaller aan, zonder zich te durven verroeren.

Het moedige voorbeeld vond navolging. Groene rupsen kropen onverschrokken over hoeden, zakdoeken en broodjes, overal angst en schrik teweegbrengend; groote dikke kruisspinnen lieten zich aan glinsterende draden neer in bierglazen, op hoofden of halzen en een luid gegil volgde steeds hunnen aanval; tallooze vliegjes bestormden de menschen regelrecht in 't gezicht en offerden hun leven voor de goede zaak, door zich op spijzen en dranken te storten en ze met hun lichamen onbruikbaar te maken. Eindelijk kwamen de mieren in onafzienbare scharen en tastten den vijand op de meest onverwachtte plaatsen bij honderden tegelijk aan. Dat bracht een verwarring en ontsteltenis teweeg! Haastig vlogen mannen en vrouwen van de zoo lang verdrukte mos- en grasplantjes op; — ook het arme blauwe klokje werd bevrijd door den welgeslaagden aanval van twee oorwurmen op de beenen van de dikke juffrouw. De vertwijfeling nam toe: dansend en springend, onder de zonderlingste gebaren trachten de menschen hun vervolgers te ontkomen. De bleeke man bood lang wederstand en sloeg met een zwart stokje woedend in 't rond, doch een paar baldadige meezen, die geen aanvalsmiddel te laag achtten en een wesp, die hem door zijn zwarte broek heen in de kuit stak, stelden hem buiten gevecht.

Toen kon de vroolijke zon zich niet langer goed houden en verborg het aangezicht achter een wolk. Groote regendroppels daalden op de strijdende partijen. Het was alsof door den regen plotseling een bosch van groote, zwarte paddestoelen uit den grond opschoot. Dat waren de regenschermen die ijlings werden uitgespannen. Sommigen sloegen de rokken over 't hoofd, waardoor witte onderrokken, wit gekouste beenen en schoenen zonder hakken zichtbaar werden. O, wat had Windekind een pret! hij moest zich aan den bloemstengel vasthouden van 't lachen.

Dichter en dichter stroomde de regen, hij begon het bosch met een grauwen, glinsterenden sluier te omhullen. Kletterende waterstralen vielen van parapluies, hooge hoeden en zwarte jassen, die glommen als de schilden van een watertor,

de schoenen zoenden en smakten in den doorweekten grond. Toen gaven de menschen het op en dropen bij kleine troepjes zwijgend af, een menigte papieren, ledige flesschen en sinaasappelschillen, als onoogelijke sporen van hun bezoek, achterlatend. Op het open veldje in het bosch werd het weder eenzaam en rustig en hoorde men spoedig niets meer dan het eentonige ruischen van den regen.

»Nu, Johannes! — nu hebben wij ook menschen gezien. Waarom lacht gij ook niet om hen?"

»Ach Windekind! zijn alle menschen zoo?"

»O er zijn er nog veel erger en leelijker. Soms razen en tieren zij en vernielen al wat schoon en sierlijk is. Zij hakken boomen om en zetten er plompe, vierkante huizen. Zij vertrappen de bloemen moedwillig en dooden voor vermaak elk dier dat onder hun bereik komt. In hun steden, waar zij opeen kruipen, is alles vuil en zwart en de lucht bedompt en vergiftigd door stank en rook. Zij zijn geheel vervreemd van de natuur en hun medeschepselen. Daarom maken zij zulk een dwaas en droevig figuur, als zij er in terugkeeren."

»Ach! Windekind! Windekind!"

»Waarom weent gij, Johannes? — Gij moet niet weenen, omdat gij bij menschen geboren zijt. Ik heb u immers lief en u verkozen onder allen. Ik heb u de taal van vlinders en vogelen geleerd en den blik der bloemen doen verstaan. De maan kent u en de goede, milde aarde heeft u lief als haar liefste kind. Waarom zoudt ge niet blijde zijn, daar ik uw vriend ben?"

»O Windekind! dat ben ik! dat ben ik! maar ik moet toch huilen om al die menschen!"

»Waarom? — Gij behoeft niet bij hen te blijven, als u dat verdriet doet. Gij kunt hier wonen en mij altijd vergezellen. Wij zullen huizen in het dichtste van het bosch, in de eenzame, zonnige duinen of in het riet aan den vijver. Ik zal u overal brengen, op den bodem van het water tusschen de waterplanten, in de paleizen van elfen en in de woningen van de kabouters. Ik zal met u zweven over velden en wouden, over vreemde landen en zeeën. Ik zal spinnen fijne

kleederen voor u laten maken en u vleugels geven, zooals ik ze draag. Wij zullen leven van bloemengeur en met de elfen in het maanlicht dansen. Als de herfst komt, zullen wij met den zomer medetrekken, daarheen waar de hooge palmen oprijzen, waar kleurige bloemtrossen aan de rotsen hangen en het donkerblauwe zeevlak schittert in de zon. En ik zal u altijd sprookjes vertellen. Wilt ge dat, Johannes?"

»Zal ik dan nimmermeer onder menschen wonen?"

»Onder menschen wacht u eindelooze kommer, verveling, vermoeienis en zorg. Dag aan dag zult gij tobben en zuchten onder den last van uw leven. Zij zullen uw teedere ziel stooten en pijnigen door hun grofheden. Zij zullen u ter dood vervelen en martelen. Hebt gij de menschen meer lief dan mij?"

»Neen! neen! Windekind, ik wil bij u blijven!"

Nu kon hij toonen hoeveel hij van Windekind hield. Ja! hij wilde allen en alles voor hem verlaten en vergeten. Zijn kamertje, Presto en zijn vader. Vol vreugde en vastberaden herhaalde hij zijn wensch.

De regen hield op. Onder grauwe wolken door straalde een heldere glimlach van de zon over het woud, op de vochtig glanzende bladeren en op de droppels, die aan elk twijgje en halmpje fonkelden en zelfs de spinwebben sierden die over het eikenloof gespannen waren. Langzaam steeg een fijne nevel uit den vochtigen grond tusschen het kreupelhout omhoog, duizend zoele, droomerige geuren medevoerend. — De meerle vloog nu in den hoogsten boomtop en zong in korte, innige melodiën tot de dalende zon — als wilde zij toonen welke zang hier paste — in de plechtige avondstilte, bij de zachte begeleiding der vallende droppen.

»Is dat niet schooner dan menschengeluid, Johannes? — Ja! de meerle weet wel den juisten toon te treffen. Hier is alles harmonie, zoo volkomen zult gij ze bij menschen nooit vinden."

»Wat is harmonie, Windekind?"

»Dat is hetzelfde als geluk. Het is dat waarnaar alles streeft. Ook de menschen. Doch zij doen als jongens die

een vlinder willen vangen. Zij jagen haar juist weg door hun domme pogingen."

»Zal ik haar bij u vinden?"

»Ja, Johannes! — maar dan moet gij de menschen vergeten. Het is een slecht begin, bij menschen geboren te zijn — maar gij zijt nog jong, — gij moet alle herinnering aan uw menschenleven van u af zetten — bij hen zoudt gij dwalen en in verwarring, strijd en ellende geraken, — het zou met u gaan zooals met den jongen meikever, van wien ik u vertelde.

»Wat is daarmede verder gebeurd?"

»Hij heeft het heldere schijnsel gezien, waarvan de oude kever sprak; hij dacht niet beter te kunnen doen dan er dadelijk heen te vliegen. Regelrecht vloog hij in een kamer en viel in menschenhanden. Drie dagen lang is hij daar gemarteld, — hij heeft in kartonnen doosjes gezeten — men heeft hem draadjes aan de pooten gebonden en zoo laten vliegen, — toen heeft hij zich losgerukt en een vleugel en een poot verloren en is eindelijk, — hulpeloos op een vloerkleed rondkruipend en nog vruchteloos pogend den tuin te bereiken, — door een zwaren voet verpletterd. — Alle dieren, Johannes, die in den nacht ronddolen, zijn zoowel kinderen van de zon als wij. En al hebben zij nimmer hunnen schitterenden vader gezien, toch drijft hen een onbewuste herinnering immer weer tot al waaraan licht ontstraalt. En duizenden arme schepsels der duisternis vinden een jammerlijken dood door die liefde tot de zon, van wie zij sinds lang gescheiden en vervreemd zijn. Zoo brengt een onbegrepen, onweerstaanbare neiging de menschen ten verderve in de schijnbeelden van dat groote licht dat hen deed ontstaan en dat zij niet meer kennen.

Vragend zag Johannes op naar Windekinds oogen. Doch zij waren diep en geheimvol als de donkere hemel tusschen de sterren." —

»Bedoelt gij God?" vroeg hij eindelijk schuchter.

»God?" — de diepe oogen lachten spotziek. — »Ik weet, Johannes, waaraan gij denkt, als gij dien klank uitspreekt.

Aan den stoel voor uw bed, waartegen gij het lange gebedje iederen avond zegt, — aan de groen saaien gordijnen voor het kerkraam, waarnaar gij Zondagmorgen zoo lang kijkt. — aan de kapitale letters van uw bijbeltje — aan het kerkezakje met den langen steel — aan leelijk gezang en een muffe menschenlucht. Wat gij met dien naam bedoelt, Johannes, is een belachelijk schijnbeeld, — in plaats van de zon, een groote petroleumlamp, waarop honderden en duizenden mugjes hulpeloos zitten vastgeplakt."

»Maar hoe heet dan dat groote licht, Windekind, en tot wien moet ik dan bidden?"

»Johannes, het is alsof een schimmelplantje mij vroeg hoe de aarde heette die met haar ronddraait. Was er een antwoord op uw vraag, gij zoudt het verstaan als een aardworm de muziek der sterren. Doch bidden zal ik u leeren."

En met den kleinen Johannes, die in stille verwondering over Windekind's woorden peinsde — vloog hij uit het bosch omhoog, zoo hoog, dat over den duinrand een lange, als goud fonkelende streep zichtbaar werd. Zij vlogen voort, de grillig beschaduwde duinvlakte gleed onder hun blikken weg en breeder en breeder werd de lichtstreep. De groene kleur der duinen week, vaal zag het helm en vreemde bleekblauwe planten groeiden er tusschen. Nog een hooge heuvelreeks, een langgestrekte, smalle zandstrook en dan de wijde, ontzachlijke zee. —

Blauw was het groote vlak, tot aan de verre kimme, — onder de zon echter straalde een smalle strook in verblindend roode schittering.

Een lange, donzig witte schuimrand omzoomde het zeevlak, zooals hermelijn blauw fluweel omzoomt.

En aan de kimme scheidde lucht en water een fijne wonderbare lijn. Een wonder scheen zij: recht en toch gebogen, scherp en toch onbestemd, zichtbaar en toch onnaspeurlijk. Zij was als de toon eener harp, die lang en droomend naklinkt, die schijnt weg te sterven en toch blijft.

Toen zette de kleine Johannes zich op den duinrand en staarde — staarde in lang, roerloos zwijgen — totdat het

hem was, alsof hij ging sterven, — alsof de groote, gouden deuren van het heelal zich statig ontsloten en zijn kleine ziel het eerste licht der oneindigheid tegenzweefde.

En toen de aardsche tranen die in zijn wijd geopende oogen welden, de schoone zon omfloersten en de pracht van hemel en aarde deden wegdeinzen in een duistere, trillende schemering .....

»Zoo moet gij bidden!" zeide toen Windekind. —

(Wordt vervolgd).

HENDRIK IV EN DE PRINSES CONDÉ.

Hoe hoog men de waarde der staatkundige geschiedenis ook moge stellen, deze blijkt ten slotte toch zooveel meer niet te bevatten, dan een verhaal der deugden en zwakheden van de gewone menschheid. Meermalen hangt het lot van geheele landen grootendeels af van de neigingen, die enkele personen koesteren en waarnaar het geheel zich willens of onwillens voegt. Regis ad exemplar totus componitur orbis (Naar des konings voorbeeld richt zich alles) is ook in de nieuwe geschiedenis éen veel voorkomende waarheid geworden.

Verwondering baart het daarom, wanneer wij eenige geschiedkundigen de kennis van het particuliere leven weinig zien waardeeren. Men is van den weg, dien Macaulay met zooveel toejuiching ingeslagen is, afgeweken. Het vooroordeel schijnt meer kracht gekregen te hebben, dat de waardigheid der geschiedenis niet toelaat het groote naast het kleine te bekijken.

Doet men dit echter niet, dan loopt de waarheid, die veelzijdigheid van beschouwing eischt, groot gevaar. Ook is men er nog op uit geschiedkundige monumenten te wijzigen. Zoo werden o. a. in het Journal van den jongeren Constantijn Huijgens uitdrukkingen en gezegden uitgelaten, die den uitgever ongepast of onbelangrijk voorkwamen, iets waaraan een kundig beoordeelaar in *De Gids* (van 1878) zijn goedkeuring hechtte.

Mijns meening moeten zulke gedenkstukken of niet of geheel volledig uitgegeven worden. Er zal toch steeds willekeur bij de uitlating blijven bestaan. Zelfs het ruwste woord kan tot kenschetsing van eenig tijdperk nuttig zijn.

De geschiedenis moet ons geslacht geheel leeren begrijpen en verhalen wat de menschen deden en leden. Dat veelal slechts de geheugenis der meest uitstekende personen bewaard bleef, is voor dit doel niet hinderlijk, want de aanzienlijken worden door de maatschappij het meest geprikkeld en opgeheven, zoodat hun natuur scherper voor den dag springt en zich duidelijker laat onderkennen.

Juist uit de ongebondenheid der machthebbers, die geene perken kennen dan die zij zich zelven stellen, komt de aard en het wezen der menschelijke natuur het best te voorschijn; al zijn wij er verre af in hen juist de beste exemplaren der menschheid te zien.

Zulke gedachten moeten wel door het hoofd gaan, nu ik het bijna vergetene, dikwijls bestredene, verhaal der laatste liefdesgeschiedenis van Hendrik den vierden, volgens nieuwe bronnen 1), meer bekend tracht te maken.

Het is eene ware tragicomedie, die in het laatste levensjaar van den gevierden Franschen vorst afgespeeld werd, en toen de verwarring op het hoogst was, eensklaps door Ravaillac, als door een deus ex machina, tot een tragische ontknooping geraakte.

---

1) Reeds sedert 1870 heeft de heer Henrard, in de werken der Societé de l' histoire Belgique, den twijfel opgeheven, die nog altijd bij de geschiedschrijvers bestond, omtrent de beteekenis der hartstocht van Hendrik IV. Toen waren het vooral de dépèches van Pecquis, gezant der aartshertogen aan het Fransche hof, die dat licht verspreidden. Deze berichten liepen tot April 1610.

Sedert heeft echter dezelfde ijverige navorscher de brieven ontdekt van Berny, Hendrik's gezant te Brussel, en zoo werd het mogelijk, om met behulp der vele memoires van dien tijd, een volledig werk: *Henri IV et la Princesse de Condé* bij Marquard te Brussel (1885) uit te geven.

Het springt echter in 't oog, hoeveel de schrijver uit de: Histoire des princes de Condé par le duc d' Aumale overgenomen heeft. Daarin toch wordt die liefdegeschiedenis uitvoerig behandeld. Tom. II pag. 255—344 en pag. 441—579 worden de gewichtigste documenten meegedeeld.

De hoofdpersonen zijn: Hendrik de Groote, zooals Hooft hem noemt en beschrijft, de beroemdste en machtigste koning der Christenheid zijns tijds. De Aartshertogen Albertus en Isabella, Condé, de eerste prins van den bloede in Frankrijk en slechts door het kind, dat Lodewijk XIII worden zou, van den troon gescheiden. Zijne vrouw, de jonge schoone Margaretá-Charlotte, uit het oud-adelijk geslacht der Montmorency's, die later de moeder werd van Madame Longeville, de heldin van de Fronde, en van den grooten Condé. Nog vele aanzienlijke namen dragen de overige handelende personen, waaronder wij nu slechts Spinola en Philips Willem, prins van Oranje, met zijne gemalin noemen. Het stuk speelt grootendeels te Fontainebleau, in het Louvre te Parijs en in het paleis van den Prins van Oranje en van de Aartshertogen te Brussel. Geheel Europa geraakt er door in beroering. De Keizer, de Paus, de Koning van Spanje, de vorsten van Italië en van Duitschland, de aartshertogen, wachten ieder oogenblik de verklaring van eenen oorlog, dien de Koning van Frankrijk hun zoude aandoen, eigenlijk alleen om de 16-jarige prinses in zijne macht te krijgen.

Het was zooverre gekomen, als Hooft in het fraaie gedicht: *klagt van koning Hendrik de Groote*, over het afwezen van Mad^me 1) van Montmorency, prinses van Condé, zingt:

Dezelfste vlam, die nu doet zijghen,
En, door de kracht der hitte, smelt
Het swaart, aan mijnen duim beknelt,
Zal tot zijn' stevigheid gedijghen:
Tien oorloghs in een ujr
Zal voeren uit het minnevujr.

Dan zoudt het mij niet meer verveelen,
Indien 't mij met den tijd ontschoot;
Dan 't vechten om Heleen verdroot

1) Ik lees in die uitgave, die ik voor mij heb: *Marie* maar dat moet of Marguerite of Madame wezen, want Hooft zelf zal zich in dat opzicht wel niet hebben vergist.

Aan twee van 's wereldts derdendeelen,
Dewijl een' dochter van Juppijn
Geen hooger prijs, dan ghij, kon zijn.

Merkwaardig genoeg, dat die liefdedrift van Hendrik IV tevens bevorderlijk zou worden aan het groote plan van Sully, om door eene nieuwe verdeeling van Europa, als 't heette, een voortdurenden vrede tot stand te brengen. Wonderlijk werd hier dus het groote met het kleine inéén gevlochten. De Geschied- en Staatkundigen hebben echter zooveel mogelijk de zwakheid van den koning, door Richelieu in zijne memoires reeds aangetoond, zoeken weg te cijferen. Intusschen begint men thans tot het inzicht te geraken, dat deze staatsman en later Mazarin en Lodewijk XIV uitvoerden, wat Sully eigenlijk beoogd had, waarbij deze zich ook van Hendrik's hartstocht wilde bedienen.

Hoeverre de koning zich daardoor liet vervoeren, is uit een psychologisch oogpunt merkwaardig, maar tevens is het ook een teeken des tijds, hoe aanzienlijke mannen en vrouwen zich in dat geval gedroegen. In onze dagen zouden velen deze geschiedenis voegen bij de beruchte openbaringen, onlangs in *Pall Mall* gedaan. Mijn plan is hier het verhaal er van, volgens Paul Henrard, in 't kort te ontvouwen.

Het was in Juni van het jaar 1608, dat François de Bassompierre, een jong edelman in hoog aanzien bij den koning, dezelfde die later als maarschalk van Frankrijk grooten roem verwierf, voor het eerst samen kwam met Marguerite—Charlotte de Montmorency, toen pas 14 jaar oud, maar reeds gevierd wegens hare schoonheid en bevalligheid. Het scheen, dat beide jongelieden in elkaar behagen vonden; ten minste eenige maanden daarna verheugden beider familien zich in de gelukkige verloving van dit paar. Volgens het verlangen van den vader der bruid, den Connetable Montmorency, zou zoo spoedig mogelijk te Chantilly, zonder vele ceremoniën, het huwelijk gesloten worden; men meende echter dat dit niet wel geschieden konde, zonder eerst den koning met het voornemen bekend te maken. Dit gebeurde ook, en deze

verblijdde zich evenzeer over deze voor zijnen gunsteling zoo heugelijke gebeurtenis en beloofde daarbij tevens hem tot zijnen eersten kamerheer te verheffen. Deze betrekking werd bekleed door den hertog van Bouillon, dien de koning echter wilde afkoopen. Alles ging dus naar wensch. — Toen evenwel, in het begin van 1609, de hertog te Parijs gekomen was om over den afkoop te onderhandelen, gevoelde hij zich gekrenkt door Bassompierre, die hem te weinig eere bewees en zijne plaats aan het hof zoude innemen. Wegens den wrok hierover deed hij zijn best om het voorgenomen huwelijk te belemmeren of te beletten. Daartoe wees hij den koning op den prins Condé, als geschikten echtgenoot voor de jonge Charlotte. Ook beproefde hij hetzelfde bij den ouden Montmorency, doch daar slaagde hij evenmin. Reeds was de dag van het huwelijk bepaald, toen eensklaps de toebereidselen moesten gestaakt worden wegens eenen hevigen aanval van jicht, welke den Connetable verhinderde naar Chantilly te vertrekken. De gevolgen hiervan waren groot. Een ander geval werkte terzelfder tijd hiertoe mede.

Hendrik IV was juist over eene minnares in een der menigvuldige twisten gewikkeld met zijne gemalin Marie de Medicis. De koning, die hierbij in het ongelijk was, bleef kwalijk gehumeurd en wilde dus ook niets weten van de feestelijkheden, die aan het Hof tegen vasten-avond voorbereid werden. De koningin ging echter haar gang, terwijl Hendrik zich geheel afzonderde. Toevallig echter den 16[len] Januari de groote gallerij van het Louvre doorgaande, stuitte hij op eenige jonge meisjes, die bezig waren hare rollen te repeteeren.

Zoodra zij den koning zagen, hieven zij hare werpspiessen (zij speelden een ballet: de nymphen van Diana) in de hoogte en richtten die tegen hem. Hendrik stond juist tegenover Charlotte Montmorency, en werd zoo hevig door hare schoonheid getroffen, dat, zoo als zijne tijdgenooten vermelden, hij alle bezinning verloor.

De koning was toen 55 jaar en, vóór den tijd grijs geworden, scheen hij nog veel ouder. Het meisje, dat zijn minnewee wekte, werd eerst den volgenden Mei vijftien jaar.

Niettemin bleef de schicht, zooals de dichters zeggen, haken en genas de vorst er niet meer van; integendeel werd hij als waanzinnig van begeerte. Nog denzelfden avond door een hevigen aanval van jicht aangetast, werd hij dus genoodzaakt rust te houden. Om hem te verstrooien en zijne pijnen te doen vergeten, kwamen de volgende dagen de hofdames hem bezoeken. Daaronder behoorde ook Charlotte met hare tante, de hertogin van Angoulême, die haar het eerst aan het Hof voorgesteld had. Natuurlijk dat Hendrik zich over dit bezoek zeer verheugde en steeds met verlangen er naar uitzag. Hij noemde haar zijne lieve dochter en vroeg haar of het voorgenomen huwelijk naar haar zin was, anders zou hij het onmiddelijk doen afbreken. Toen zij echter zeide, dat zij zich zeer gelukkig over die verbintenis gevoelde, werd de koning onrustig en ontevreden. Reeds den volgenden morgen liet hij Bassompierre bij zich ontbieden.

»Ik wil met u spreken als vriend," zeide hij toen met eene grooten zucht, »zie, ik ben smoorlijk verliefd op uwe bruid; als zij met u trouwt en u bemint, zal ik u haten, doch als zij mij bemint, zult gij mij haten. Is het dus niet het beste, dat van het huwelijk niets kome, opdat onze vriendschap ongedeerd blijve? Ik zal haar dan uithuwelijken aan mijnen neef Condé en zoo zal zij bij mijne gemalin blijven en een troost voor mijn naderenden ouderdom worden. Mijn neef, die jong is, en zich liever als vrijgezel wil gedragen, zal zich om haar weinig bekommeren, terwijl ik niets dan hare genegenheid begeer."

Bassompierre was te goed hoveling om niet te begrijpen, dat er niets aan te doen was en hij zich moest schikken. Hoewel zeer verbitterd, deed hij dus afstand van zijne bruid, waarvan Hendrik nog denzelfden dag de hertogin Angoulême en hare nicht verwittigde, waarover beide dames zich niet weinig verontwaardigden.

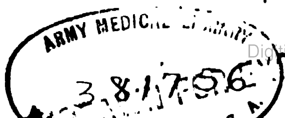
De plannen des konings werden nu met haast doorgezet. Weinige dagen daarna begaf zich de prins Condé, vergezeld door de aanzienlijkste edellieden van het Hof, naar de Hertogin van Angoulême, teneinde openlijk een plechtig aanzoek te

doen om de hand van hare nicht Charlotte. Reeds den 2den Maart werd de verloving met groote statie in het Louvre gevierd en Hendrik had de onaardigheid niet alleen om Bassompierre te noodzaken er bij tegenwoordig te wezen, maar zelfs om gedurende de geheele ceremonie, in de nabijheid van de verloofden, op hem te leunen.

Er bleef, omtrent het huwelijk, nog ééne zwarigheid over. De prinses-weduwe Condé was eene nicht van den Connetable. Er was dus eene Pauselijke dispensatie voor het huwelijk noodig. Hoe Hendrik ook den Paus dreef, de Romeinsche kanselarij, niet gewoon zich te haasten, deed het ook nu niet. Het duurde twee maanden, voor dat de noodige stukken uit Rome aankwamen.

Intusschen hadden de vele gunstbewijzen, waarmede de koning de dochter van den Connetable overlaadde, de aandacht bijzonder getroffen en weldra raakten alle tongen los. Men beweerde, wat ook eigenlijk waar was, dat de koning haar slechts in naam uithuwelijkte aan den prins Condé, om ze in zijne nabijheid te kunnen houden. Vooral was de markiezin de Verneuil, eene der minnaressen van Hendrik, ijverig in de weer om dit gerucht met de noodige aanhangsels te verbreiden. Natuurlijk, dat die praatjes weldra ter ooren kwamen van den prins Condé, die, zeer verontrust, zijnen vroegeren voogd, den president du Thou, te rade nam en dezen verzocht den koning er over te spreken. Deze loochende alles en gaf hoog op van zijne genegenheid voor den jongen prins, wiens vader hij als een broeder bemind had en in wiens bruid hij, wegens hare kinderlijke eenvoudigheid, veel behagen vond en die hij als eene dochter waardeerde. De prins schijnt met deze verklaring genoegen genomen te hebben. Ten minste, den 17 Mei, kort na de verjaring der prinses, werden de huwelijksplechtigheden onder groote vroolijkheid te Chantilly gevierd. De koning gaf eene groote geldsom voor het toilet van de bruid en de koningin schonk haar kostbare diamanten. Aan den prins werd een jaarlijksch inkomen van 100.000 livres toegekend. Deze gunstbewijzen van eenen vorst, die als spaarzaam bekend stond,

4

verminderden den bestaanden argwaan niet; zelfs werd de prins verdacht, zijn neef in den weg te willen staan. Weldra bleek echter de onwaarheid dezer betichting. Niet zoo zuiver was des konings gedrag. Pas was het jonge paar te Fontainebleau aan het Hof verschenen, of hij ging voort de prinses met allerlei oplettendheden te vervolgen. Zij zelve, in hare onschuld, vond dit niet onaardig, maar de prins grolde er natuurlijk over. Zoo vertoonde zij zich eens, om den koning genoegen te doen, des avonds bij fakkellicht op haar balkon met loshangende haren, waarover hij van verrukking buiten zichzelven was. Hartelijk hierover lachende, riep zij uit: »God, wat is hij gek!" Condé was er minder door gesticht en deed den koning zulke hevige verwijtingen, dat deze er zich bij Sully geweldig over beklaagde. Het gelukte nu noch aan den koning, noch aan den Connetable, om den prins tot bedaren te brengen, maar hij verliet met zijne gemalin het Hof en begaf zich naar het kasteel Saint-Valery, hopende dat de afwezigheid den hartstocht van Hendrik verkoelen zoude. Dit geschiedde echter geenszins. Ook bleef Condé niet lang afwezig; want hij was wel verplicht met zijne gemalin de schitterende feesten bij te wonen, welke den 7 Juli te Fontainebleau gevierd werden, ter gelegenheid van het huwelijk van Cesar de Vendôme. Toen bleek het, dat des konings hartstocht nog toegenomen was. Zoo had hij zich, tegen zijne gewoonte, in uiterst fraaie kleederen gestoken en droeg hij de kleuren der prinses, voor wiens ridder hij zich openlijk verklaarde. Toen Condé ook hierover zich weer geweldig aanstelde, zocht de koning hem te bedwingen door niet langer zijne schulden te betalen en door zijn jaargeld in te houden, met bedreiging van strenger maatregelen. Het geheele Hof spande nu samen tegen Condé, zelfs scheen Marie de Medicis het spel niet onaardig te vinden, maar, wat erger was, de moeder zelve van den prins, de prinses-weduwe Condé, deed haar best hare schoondochter voor den koning te winnen. De ergerlijke tafreelen, die ten gevolge hiervan, tusschen de beide vorstelijke neven plaats grepen, liepen hierop uit, dat Condé besloot zijne gemalin weder van het

Hof te verwijderen. Zoo het heette, om de genoegens van de jacht te smaken, trok hij naar een kasteel in de nabijheid van Soissons.

Nu was Hendrik weer diep ongelukkig; wel zocht hij eerst troost bij twee zijner minnaressen, maar deze konden hem niet langer boeien. Natuurlijk gelukte dit nog minder bij zijne gemalin, die hem zijne wildheid scherp genoeg verweet. In arren moede vertrok hij naar Livry, om zich door de jacht afleiding te verschaffen. Hij hield dit echter slechts acht dagen uit, en, zieker dan ooit, keerde hij naar Parijs terug, waar hij zijn nood ging klagen aan zijnen ouden vriend en trouwen dienaar, den hertog van Sully. Deze, weinig genegen den koning in zijne verderfelijke passie te steunen, deed alles wat hij konde om hem van dien hartstocht terug te brengen. De verstandige raadgevingen baatten echter niets. Niet langer in staat zijne begeerte te bedwingen, om het voorwerp zijner liefde, al was het maar even, te aanschouwen, ondernam hij een avontuurlijken tocht naar Breteuil, waar in de Abdij de prins Condé eenige zijner vrienden bijeen geroepen had om den dag van Sint Hubert te vieren 1). Terzelfder tijd noodigde de gouverneur van Amiens op zijn kasteel, een paar mijlen van die abdij gelegen, de prinses en hare schoonmoeder. Zich daarheen begevende, zagen zij, tot hunne verbazing, op den weg jagers in koninklijke livrei, en vernamen van deze, dat hun hoofd in de nabijheid was. Onderwijl bemerkte de jonge prinses duidelijk Hendrik, in dezelfde livrei, twee jachthonden aan een koord houdend, en, om zich beter te maskeeren, zijn linker oog met een band omwonden.

Die stille hulde mishaagde de jonge vrouw niet, en zij sprak dus met geen enkel woord over hetgeen zij ontdekt had. Op het kasteel gekomen, bewonderden de beide dames eerst het schoone landschap, dat van het balkon voor haar

1) Hooft, die in zijne geschiedenis van Hendrik den Groote deze minnarij slechts even aanroert, zeggende: dat de grondoorzaken van het misverstand tusschen den koning en den prins Condé zeer bewimpeld werden, vermeldt echter dit feit ook.

uitgespreid lag. Maar de gemalin van den gouverneur, mevrouw de Traigny de prinses ter zijde nemende, zeide dat zij haar nog een fraaier schouwspel konde toonen. Zij geleidde haar daarop naar een venster, waar de prinses Hendrik te zien kreeg, met de hand op zijn hart haar kushandjes toewerpende. Zich onmiddellijk terugtrekkende, riep zij in den eersten schrik luide uit: »Mijn God, mevrouw, wat is dat, de koning is daar ginds." Deze woorden werden gehoord door de prinses-weduwe, die dadelijk begreep, dat hare gastvrouw met den koning samenspande. Uit vrees voor haar zoon, wien dit feit niet verborgen konde blijven, hield zij zich zeer verontwaardigd en beval oogenblikkelijk de paarden weder in te spannen. Wat ook de Traigny's aanvoerden, en hoe ook de koning, die inmiddels was komen aanloopen, smeekte, zij bleef onverbiddelijk en zoo keerden beide prinsessen dadelijk weder naar het verblijf van Condé terug en verhaalden hem, wat er gebeurd was. Des avonds nog keerde de koning troosteloos naar Parijs terug, waar het gerucht van dit mislukt avontuur zich spoedig verspreidde en tot niet weinig spotternijen op den verliefden vorst aanleiding gaf.

Alsof er niets voorgevallen was, drong echter Hendrik eenige dagen daarna in eenen, deels minnelijken, deels dreigenden brief bij Condé aan, om ten spoedigste naar Parijs terug te keeren. Weldra kwam dan ook de prins, maar zonder zijne gemalin. — Dat was niet te verduren voor den koning; zijne boosheid ging alle grenzen te buiten, zijn humeur werd ondragelijk, zoozeer zelfs dat Marie de Medicis, ten einde raad, persoonlijk bij Condé aanhield, om zijne gemalin weer aan het Hof te laten komen, hem ten stelligste belovende over haar te willen waken en haar in hare eigene vertrekken te houden. De koning daarentegen poogde gebruik te maken van een los geworpen woord van Condé, dat hij eene scheiding verkiezen zoude boven zijn oneer. »Het zij zoo," zeide hierop de prins, »maar zoolang zij mijne gemalin blijft, zal ik haar beschermen." Met dit antwoord slecht te vreden, verweet de koning den prins, dat hij haar mishandelde, ja

zelfs sloeg. »Als ik nog koning van Navarre was, zoude ik als een ridder voor haar opkomen en uw neef eene uitdaging zenden," voegde hij er bij. Het was dus zoover gekomen, dat Condé zich of onderwerpen of openlijk tegen den koning optreden moest. Dit laatste was in Frankrijk onmogelijk, alleen de vlucht uit dat land bleef hem over.

Voor hij hiertoe overging, hield hij nog eerst raad met Sully, die te vergeefs hem van dat plan poogde af te brengen. Daarom vertrok Condé, den 26 Nov. weer naar Muvet, onder belofte aan den koning dat hij met zijne gemalin terugkeeren zoude. Twee dagen daarna kondigde hij echter des avonds haar aan, dat zij zich gereed houden moest, om den volgenden ochtend vroeg met hem naar zeker landgoed te vertrekken, dat hij voornemens was aan te koopen en in 't geheim te bezichtigen. De tocht konde eenige dagen duren, en daarom raadde hij haar aan, eenig linnengoed mede te nemen. Zoo werd dan op Zondag, den 29 November, ten 4 ure in den morgen, de reis aanvaard in een koets, met zes paarden bespannen. Het geheele gevolg bestond uit drie heeren en twee dames, waarbij nog kwamen een paar bedienden, die eenige telgangers geleidden. In alle haast trok deze kleine troep voort naar de noordelijke grenzen van Frankrijk, om zoo spoedig mogelijk de zuidelijke Nederlanden te bereiken.

Door verraad van den gids werd, tegen de verwachting van Condé, reeds denzelfden avond de vlucht der prinsen te Parijs bekend. De koning, geheel verlegen en wanhopend, gaf dadelijk bevel de vluchtelingen achterna te zetten, en met geweld terug te brengen; daarop riep hij in der haast zijne ministers in het Louvre bijeen. Na eenige pogingen om den koning te doen bedaren, stelde de in ons land genoeg bekende Jeannin voor: onmiddellijk gevolmachtigden te zenden naar de Staten, waarheen Condé konde gevlucht zijn, en hun met een oorlog te dreigen, zoo zij hem gastvrijheid betoonden. De koning wilde, voor hij aan dit gewichtig besluit gevolg gaf, nog den raad van Sully inwinnen. Deze werd uit zijn bed gehaald en toen hij het vertrek binnen trad, zag hij allen in groote ontsteltenis stil langs den wand staan, terwijl

Hendrik met gebogen hoofd, de handen op den rug, in de kamer als een razende heen en weer liep. Den getrouwen raadsman ziende, vorderde de koning onmiddellijk een advies, dat echter veel te kalm uitviel, dan dat hij er zich aan wilde storen.

Inmiddels waren de vluchtelingen door hunnen verraderlijken gids langs allerlei bijna onbegaanbare wegen geleid en kwamen eerst tegen den nacht te Crécy-sur-Serre, waar men een weinig zich verkwikte, en de half verbrijzelde reiskoets achterliet. De dames zetten zich nu te paard en zoo bereikte men eerst laat Castillon-sur-Sambre, het eerste dorp buiten de grenzen van Frankrijk. Hier werd eindelijk voor goed rust gehouden, iets dat wel noodig was. Doornat en verkleumd van den guren winternacht waren de hooge personen al gelukkig met een bed van stroo en een stuk roggebrood. Reeds vroeg braken echter de vluchtelingen weer op en bereikten, des morgens om 8 uur, den 30 November, Landrecies, de eerste versterkte plaats in de Zuidelijke Nederlanden. Hier meende de prins, onbekend met het verraad van zijn gids, van den vermoeienden tocht een poos te kunnen uitrusten; doch tot zijn schrik, kwam reeds den volgenden dag een kapitein der koninklijke lijfwacht hem in naam des konings opeischen. Ofschoon het bestuur der stad hem niet uitleverde, verbood men toch den prins te vertrekken. Deze verzond daarop haastig een verzoek aan de Aartshertogen om vrijgeleide door hunne staten, ten einde zich naar Breda, bij zijnen schoonbroeder, Philips Willem van Oranje, te begeven en daar zijne gemalin te laten. Albertus en Isabella waren zeer verlegen met dit geval. Zij wilden niet gaarne Hendrik IV beleedigen, die hun nog onlangs weder groote diensten bewezen had bij het sluiten van het twaalfjarig Bestand, waartoe Spanje slecht genegen was, maar toch vonden zij het billijk, Condé vrij door hunne staten te laten trekken. Toen Praslin, op nieuw door den koning gezonden, wederom de uitlevering van den prins eischte, verklaarden zij, dat zij hiertoe niet meer in staat waren, want dat zij hem reeds een vrijgeleide gegeven hadden, maar toch ook niet zouden dulden, dat hij,

al was het maar drie dagen, op hun grondgebied verwijlde.

Inmiddels was Condé, denkelijk niet zonder medeweten en medewerking der Aartshertogen, aan zijne vervolgers te Landrecies ontsnapt en in het grootste geheim getogen naar Keulen, waar de magistraat hem een veilig verblijf toezeide. Gedurende geruimen tijd was Praslin zijn spoor geheel bijster; zelfs tot in den Haag zocht hij den vluchteling en kreeg daar gemakkelijk van de Staten een bevel, om hem overal in de Vereenigde Provinciën aan te houden en aan Frankrijk uit te leveren.

Ondertusschen was de prinses, begeleid door Condé's trouwen secretaris Virey naar Brussel vertrokken, en had in het oude en fraaie paleis der Nassaus, waar Willem de Zwijger eens zoo weelderig geleefd had, haar intrek genomen. Zijn oudste zoon, Philips Willem, was gehuwd met Eleonora van Bourbon, oudste zuster van den prins Condé. Beiden bevonden zich echter dat jaar te Breda, en waren zelden te Brussel, waar zij op eenigszins gespannen voet met de Aartshertogen stonden. De prinses werd dus slechts door den hofmeester en den secretaris van Philips Willem ontvangen. Zij was des avonds, 5 December, aangekomen, maar den volgenden morgen verscheen reeds vroeg mevrouw Berny, echtgenoote van den Franschen gezant, en voorzag haar van velerlei geriefelijkheden, met de belofte, haar in alles behulpzaam te zullen zijn.

Tot op dien tijd toe schijnt de prinses zich nog weinig om de liefde van Hendrik bekommerd te hebben, maar sedert begonnen de inblazingen van hare omgeving op haar jeugdig gemoed een nadeeligen invloed uit te oefenen.

Toen de koning vernomen had, hoe slecht de zending zijner gezanten gelukt was, barstte hij uit in woede.

»Het is een geheim spel tusschen Spanje en den prins," riep hij uit, »maar ik zal hem wel weten te vinden, al is het ook met een leger van 10,000 ruiters en 50,000 voetknechten."

Wel trok hij die bedreiging later weer in en berustte hij een poos in het geval, toen het bleek dat de Aartshertog ook geen gehoor wilde geven aan de wenschen van de Spaansche

partij, die Condé had willen beschermen en zoo Hendrik trotseeren. De koning wendde het dus weer op een anderen boeg. Hij bediende zich daarbij van den Connetable. De heer de Rotteville werd naar Brussel gezonden, met last om de prinses bij haren vader en tante te brengen, die dat rondzwerven in den vreemde voor haar ongepast oordeelden. Hij zoude tevens daartoe het verlof vragen van Condé en vroeg dus voor dezen vrijgeleide om met hem te kunnen onderhandelen. Het doel was om, bij mislukking, alle schuld op den hardnekkigen prins te kunnen werpen. De Aartshertog verheugde zich over de schijnbare gematigdheid van Hendrik. De prinses Condé, die men eerst links had laten liggen, werd nu met alle eer (den 20 December) door de Infante aan het paleis ontvangen; waarop de Aartshertog haar een tegenbezoek bracht, dat twee uren duurde, en hem van de bekoorlijkheid der schoone vrouw overtuigde.

De prins Condé had ondertusschen Keulen, waar hij zich toch niet veilig genoeg rekende, weder verlaten, en steeds gezorgd dat zijn verblijf verborgen bleef. Slechts door middel van den prins van Oranje en diens secretaris Kerremans onderhield hij de correspondentie. Zoodra dus de uitnoodiging van den koning kwam om te onderhandelen, trok hij naar Brussel, waar Spinola hem met vele eerbewijzen te gemoet kwam.

Hier gekomen, beijverde hij zich om in de gunst van den Aartshertog te geraken, waartoe hij een nauwgezette vroomheid voorwendde.

Zoo begaf hij zich, in den Kerstnacht, met zijn schoonbroeder en de beide prinsessen naar de Kapel van het hertogelijk paleis en bleef daar de godsdienstplechtigheden van 's avonds negen tot twee uur na middernacht bijwonen en den volgenden dag, Kerstdag, zat hij weer den halven dag in de kerk van de Sablon, zoodat de Fransche gezant niet nalaten konde met zijn smaak in het Spaansche Catholicon 1) eenigszins te spotten. »Eerst in den uitersten nood," zei daarop de prins,

1) Bekend uit de satyre Menippée.

zal ik Spaansch of Hugenoot worden." Den volgenden dag werd Condé door de Aartshertogen aan hun paleis ontvangen, maar wijl noch hij, noch zijne zuster, overeenkomstig den rang van regeerende vorsten werden toegesproken en behandeld, verkoelde Condé's godsdienstige ijver spoedig. Ja zelfs verwijderde hij zich uit Brussel, om niet terug te keeren voor den 6 Januari, teneinde de partij bij te wonen, welke Spinola met buitengewonen luister aan de vluchtelingen gaf.

Op dit schitterend feest, dat uitvoerig door van Meeteren beschreven is, werd iedereen opgetogen door de schoonheid en bevalligheid der prinses Condé, en onder de velen, die zich aan de vlam brandden, behoorde, volgens een later getuigenis van haar zelve, ook de Pauselijke nuntius Bentivoglio, waarvan trouwens ook de wijze, waarop hij in zijne Gedenkschriften van haar melding maakt, voldoende getuigt. Door alle die vleierijen en door de vele lieden, die de gunst des konings zochten te verdienen, begon de prinses zich langzamerhand aan de gedachte te wennen, dat het voor haar zelfs mogelijk was den Franschen troon te beklimmen. Mevrouw de Berny deed haar best om de meening te versterken en meldde den koning, op zijn verzoek, alles wat de prinses aanging. Geen wonder, dat Condé bij zijne terugkomst te Brussel koeler dan gewoonlijk door zijne gemalin ontvangen werd; hetgeen deze echter niet zonder reden aan hare Fransche omgeving toeschreef.

Terwijl zoo de Fransche vrouwen in de weer waren, Hendrik in de hand te werken, deden de Spaanschgezinden, waaronder vooral Spinola, hun best om Condé tegen hem op te zetten.

Zij vleiden de ijdelheid van den prins en maakten hem in zijne oogen tot een gewichtig persoon, die, steunende op Spanje, voor den koning van Frankrijk gevaarlijk kon worden, zooals later zijn zoon, de groote Condé, het inderdaad geweest is. Natuurlijk baatten nu Berny's vertoogen aan den prins niets en weigerde deze stellig naar zijn vaderland terug te keeren, als hem niet de verzekering gegeven werd, dat het hem vrijstaan zoude op een veilige plaats voor zich en

zijne gemalin verblijf te houden, hetzij dicht bij de grenzen, hetzij aan zee, opdat hij altijd, als hem zulks noodig scheen, weer den lande zoude kunnen uitwijken. Tevens echter verklaarde hij, dat hij zich tegen eene scheiding niet verzetten zoude, waarnaar toch ook zijne gemalin verlangde.

Ondertusschen maakte het ongeduld Hendrik van dag tot dag somberder. Allen, die met hem omgang hadden, klaagden over zijn kwalijk humeur. Het was wel wezenlijk wat Hooft dichtte:

Waar blinkt ghy klaerheid van myn' oogen?
Waer blaeckt ghy, licht van myn gemoedt;
En zal men uit de zoute vloedt,
U nemmer hemelwaert zien hooghen?
Nu ick myn' schoone zielzon mis,
Schaft my de dagh maar duisternis.

De koning zelf nam ook zijn toevlucht tot de poëzie en liet Malherbe voor hem verzen maken, die onder den naam van *Stances pour Alcandre*, in de werken van dien dichter voorkomen 1).

Om tot een einde van zijn verdriet te geraken, zond hij naar Condé zelven een buitengewoon gezant, den markies de Coeuvres, die met een groot gevolg naar Brussel vertrok. Doch ook dit baatte niets; want, ofschoon een oud vriend van den prins, vermocht hij hem toch niet af te brengen van zijne weigering, om naar het Fransche Hof terug te keeren. Het liep nu echter weldra zoover, dat Condé, zich te Brussel niet langer veilig achtende, besloot naar Milaan te vluchten, waar hem door den koning van Spanje een goed onthaal verzekerd was.

Hij besloot wel zijne gemalin op den gevaarlijken tocht niet mede te nemen, maar zorgde toch voor eene strenge bewaking, want hij zeide haar aan, dat zij zich gereed maken moest om in het paleis der Aartshertogen opgenomen te worden. Geheel door hare Fransche omgeving gewonnen, zag

1) In de editie van Charpentier, pag. 43—47.

zij haren gemaal gaarne vertrekken, maar in schijn stemde zij er slechts in toe, onder het scherpe toezicht van de fijne Infante te komen, en door de kleingeestigheid der Spaansche etiquette gebonden te worden. Met vrij groote waarschijnlijkheid mag men ten minste beweren, dat de prinses voortaan niet alleen in hare ontvoering toestemde, maar die zelfs van harte wenschte. De markies de Coeuvres maakte daartoe dus alles gereed, en denkelijk zoude de schaking gelukt zijn, wanneer Hendrik niet, in zijne onzinnige blijdschap, het geheim tot zelfs aan zijne gemalin medegedeeld had. Deze liet dus dadelijk den Spaanschen gezant Inigo waarschuwen, die onmiddellijk daarop een bode zond naar Spinola.

Ondertusschen hadden de voorbereidselen van Coeuvres ook te Brussel den argwaan gaande gemaakt en was er besloten de komst der prinses in het Aartshertogelijk paleis te verhaasten. Men bepaalde deze dus op Zondag, den 14 Februari.

De Franschen geraakten hierdoor wel in eenige verwarring, maar niettemin besloten zij het plan door te zetten en wel in den nacht, die de opneming der prinses in het paleis zou voorafgaan. Onder de drukten der verhuizing zoude er gelegenheid genoeg komen voor de prinses, om het hoofd door een kaper bedekt, zich te begeven naar den tuin harer woning, van waar zij gemakkelijk op straat konde komen, en dan was zij dadelijk bij de bolwerken. Men had eene opening in den muur ontdekt, zoodat de prinses gemakkelijk in de gracht kon afdalen en de overzijde bereiken. Vijf en twintig ruiters stonden er gereed om haar tot geleide te dienen en 13 licht gewapenden dienden tot verspieders en om de baan ruim te maken. De prinses zelve zoude achter een ruiter opzitten en zoo snel mogelijk naar de Fransche grenzen rijden. Op verschillende afstanden was voor vlugge en frissche paarden gezorgd. Alles viel echter in duigen. Want des Zaterdags morgen, om 11 uur, ontving Spinola het bericht, dat Hendrik de prinses te Parijs wachtte; dus moest de schaking nog denzelfden dag geschieden. De Aartshertog, oogenblikkelijk met de zaak bekend gemaakt, begreep dat men ook Condé er van diende te onderrichten.

Zoo stil als de Franschen te werk gegaan waren, zooveel rumoer maakte nu de prins. Vol woede en steeds uitvarende tegen den koning, riep hij de hulp in der voornaamste edellieden van het Aartshertogelijk Hof, en deze kwamen weldra in grooten getale, met gewapende dienaren, zich scharen om het Nassausche paleis. Ook stond, op zijn verzoek, de Aarthertog zelve een deel van zijn lijfwacht af, om de toegangen er van te bezetten. En alsof dit nog niet genoeg ware, zond het Bestuur van Brussel, op aandrang van den prins van Oranje, vijf honderd gewapende gildebroeders, die in de buurt post vatten. Natuurlijk, dat door dit alles de geheele bevolking in opschudding geraakte en er het gerucht liep, dat de Franschen, met Hendrik zelven aan het hoofd, een aanslag tegen de stad in den zin hadden.

Den volgenden dag kwam echter alles weer tot bedaren, en deed de prinses, vergezeld door haar gemaal en gevolgd door de aanzienlijkste edellieden van het Hof, hare intrede in het paleis van de Aartshertogen.

Zij nam den schijn aan, alsof zij niet minder dan de prins zich er in verheugde een veilige schuilplaats gevonden te hebben. Men deed alsof men dit geloofde, doch twee harer vertrouwdste kamervrouwen werden niet in het paleis toegelaten.

Voor den markies de Coeuvres, die bij den Aartshertog het geheele plan driestweg geloochend had, bleef nu niets meer over, dan tot het uiterste over te gaan. Hij begaf zich daartoe den 16 Februari in plechtigen optocht naar het Nassausche paleis, waar Condé met den prins van Oranje hem opwachtte. Hij deel daarop, in naam des konings, den eisch, dat Condé oogenblikkelijk naar Frankrijk zoude terugkeeren, bij weigering, zoude hij als rebel beschouwd en wegens majesteitsschennis vervolgd worden. — Natuurlijk, dat de prins aan deze bedreiging, evenmin als aan de vroegere opeischingen gehoor konde geven; hij begreep evenwel, dat het voor hem te Brussel niet meer veilig was, en door de zorg van Spinola gelukte het hem, heimelijk te ontkomen, en eindelijk, den 31 Maart, Milaan te bereiken.

Hendrik IV, nog onbekend met hetgeen te Brussel was voorgevallen, had, den 15 Februari, in de beste luim Parijs verlaten, om, zooals de Franschen zelve zeiden, zijne nymf in te halen. Vier welbespannen koetsen had hij medegevoerd. Te Saint-Germain en Laye kreeg hij echter de verpletterende tijding der mislukking van den aanslag. Die teleurstelling, waarop hij in 't geheel niet gerekend had, deed hem weer in den grootsten toorn ontsteken. Zoowel de Markies als Berny moesten het het eerst ontgelden, doch wijl dit alles niets hielp, verzonk hij weldra weer in zijne vroegere somberheid. »Men heeft mij verhaald," schreef den 14 Maart don Inigo aan Philips III, dat de koning van Frankrijk alles zoude willen opofferen voor de prinses Condé. Zijne gezondheid is door hare afwezigheid sterk aangedaan, hij brengt de nachten meestal slapeloos door en dikwijls vreest men dat hij krankzinnig worden zal. De vorst, vroeger zoo gaarne in vroolijk gezelschap, zondert zich thans geheel af en doet niet anders dan droefgeestig heen en weer loopen." Alle berichtgevers van dien tijd stemmen overeen, dat Malherbe niet te veel zeide, toen hij, in een chanson, hem door den koning ingegeven, aldus zong:

Je m'impose silence,
En la violence
Que me fait le malheur;
Mais j'accrois mon martyre,
Et n'oser rien dire
M'est douleur sur douleur;
Aussi suis-je un squelette
Et la violette
Qu'un froid hors de saison
Ou le soc a touchée,
De ma peau séchée
Est la comparaison.

Terwijl Hendrik dus jammerde, kwamen echter de gewichtige politieke gebeurtenissen in Duitschland hem uit zijne

lusteloosheid opwekken. Sully meende, dat de tijd gekomen was, om Frankrijk tot den eersten Staat van Europa te verheffen. Hij wilde dus gebruik maken van de twisten over de Gulikschе erfenis 1) om zijn plan tot eene nieuwe verdeeling van Europa door te zetten.

Eerst was daartoe noodig, den keizer van Duitschland te vernederen. Deze toch had zijnen neef Leopold naar Gulik gezonden, om in zijn naam de opengevallene erflanden in bezit te nemen. De zoogenaamde possedeerende vorsten, de keurvorst van Brandenburg en de Paltsgraaf van Neuburg, riepen daarop den koning van Frankrijk om hulp. Tot dusverre had Hendrik IV geen ooren gehad voor de grootsche plannen van Sully, maar thans, hopende zoodoende eene geschikte gelegenheid gevonden te hebben, om de prinses Condé terug te bekomen, aarzelde hij niet groote toebereidselen tot den oorlog te maken. Onderwijl hield zijne briefwisseling met de jonge prinses aan. Deze verveelde zich in het Aartshertogelijk paleis verschrikkelijk op hare hooge eenzame vertrekken; want, hoewel de Infante haar zeer beleefd behandelde, was toch het vrome Hof, vooral gedurende de ingevallen Vasten, een der meest eentonige en doodsche verblijven der wereld. Niet wetende wat te doen, begon zij zich op het Spaansch toe te leggen, maar dat hielp niet genoeg, en dan schreef zij maar hartstochtelijke brieven aan haren koninklijken minnaar, dien zij haar hart, haar ridder, haar alles noemde. Deze was hierover in volle verrukking en de begeerte naar haar bezit begon al feller te branden.

Ten einde hiertoe te geraken, wist hij den Connetable en de hertogin van Angoulême er toe te brengen, een stuk aan de Aartshertogen te zenden, waarin zij Condé van allerlei schandelijkheden beschuldigden en dringend verzochten de mishandelde prinses aan haren ouden vader terug te geven. Hendrik deed zelfs eene poging om een dergelijken brief aan

---

1) Men leze hierover de uitstekende verhandeling van A. Braudillart: La politique d'Henri IV en Allemagne, niet lang geleden (1 April 1835) in de Revue des q estions historiques (p. 406—484) opgenomen.

Albertus te richten, bij zijne gemalin, die, voordat de koning te velde trok, gekroond zou worden, ten einde gedurende zijne afwezigheid het regentschap te aanvaarden. Nu zou het heeten, dat bij die kroning de prinses Condé noodwendig tegenwoordig moest zijn. Maar Marie de Medicis antwoordde den verliefden gemaal vrij bits: »ik ben geen koppelaarster." De koning liet daarop aan Pecquius, den Zuid-Nederlandschen gezant, weten: dat hij het verzoek van den Connetable ten sterkste steunde, en, in geval van weigering, verplicht was voor zulk een aanzienlijken dienaar van de kroon ten krachtigste op te komen. Men behoefde zich immers niet meer te bekommeren om den prins Condé, want deze was door het Parlement veroordeeld wegens Majesteitsschennis en dus van alle burgerrechten verstoken. — Werkelijk was dit vonnis geveld en de straf geheel aan des konings believen overgelaten.

Intusschen hadden de verschillende berichten omtrent de groote toerustingen, die Hendrik maakte, Albertus eindelijk er toe gebracht om ook alles bijeen te brengen wat hij ter verdediging van zijn land verzamelen konde. Pecquius had tegen het einde van Maart geschreven, dat er geen twijfel bestond of weldra zouden alle diplomatieke betrekkingen met Frankrijk afgebroken worden. Den 1sten April vroeg de Spaansche gezant, don Inigo, den koning inlichtingen omtrent de wapeningen. Na eene hevige woordenwisseling, antwoordde Hendrik: meld daarover uwen heer, wat gij verkiest. Dit was als een oorlogsverklaring. Er waren echter ook velen, die den storm zochten te bezweren. Vooral spande zich daartoe in Ulbaldini, de nuntius aan het Fransche Hof. Hij deed voorstellen om aan de Guliksche twisten een einde te maken, maar zoowel hij als Villeroi, de invloedrijke minister van Hendrik, begrepen dat de eigenlijke moeilijkheid in de prinses Condé gelegen was. Ook Sully gevoelde zich bezwaard over den gang, dien de zaken genomen hadden. Tegen den Keizer, tegen Spanje, in Italië, in de Pyrenaeën, in Vlaanderen, te gelijk oorlog te voeren, scheen hem gevaarlijk; vooral ook, omdat Frankrijk op geene bondgenooten dan Savoye, Venetië, de Zwitsers en de kleine Duitsche Vorsten

konde rekenen; want Engeland, dat eerst hulp beloofd had, trok zich terug, en, hoe men de Staten der Vereenigde Provinciën ook vleide, zij wilden er maar niet toe komen het pas gesloten Bestand te verbreken. — Daarom deed ook Sully nu zijn best om Hendriks vuur te bedwingen en de uitbarsting van een oorlog te voorkomen. Een poos scheen het zelfs, dat dit gelukken zoude; maar eensklaps was alles weer in den ouden stand. De oorzaak hiervan lag in eenen hartstochtelijken brief, dien de koning van de prinses ontvangen had. Zij beklaagde zich over de folteringen, die zij om zijnentwege verdragen moest en over de gevangenis, waarin zij zuchtte. Aan het Hof werd zelfs rond gestrooid, dat zij ernstig ziek was, maar bij nader onderzoek bleek, dat slechts de gruwelijke verveling haar die woorden in de pen gegeven hadden. Wel deed zij haar best om zich ziek te maken, teneinde de rol van slachtoffer te beter te kunnen spelen.

Zoo dronk zij veel ijswater en at weinig, waardoor haar maag overstuur geraakte, en dan sloot zij zich dagen lang op in hare vertrekken, zonder iemand bij zich toe te laten, terwijl zij in hare eenzaamheid vurige klachten aan den koning richtte. Terzelfder tijd ontving hij het antwoord der Aartshertogen, op het verzoek van den Connetable, waarin stellig geweigerd werd de prinses, zonder toestemming van haar gemaal, uit te leveren.

Zoo moesten dan de wapenen beslissen. De president Jeannin betuigde aan den Nederlandschen gezant: »De rust van Europa ligt in de handen van uwen meester; want de oorlog en vrede hangt alleen af van de teruggave der prinses; al het overige is niets." Toen aan Hendrik IV bericht werd, dat de gezant de prinses Condé met Helena vergeleken had, zeide hij: »ik ken die geschiedenis ook, maar men bedenke wel, dat Troye verwoest is, omdat Helena niet teruggegeven werd." En, om te toonen, dat het hem ernst was, verhaastte hij zijne toerustingen en vervroegde hij het tijdstip van zijn vertrek naar het leger. In de buurt van Châlons had hij reeds 30,000 man infanterie, 6000 ruiters en een groot aantal geschut bijeengetrokken en nog andere troepen werden verwacht. Toch

deed de koning nog een laatste poging om de prinses zonder strijd in handen te krijgen. Daartoe werd, 23 April, de abt van Préaux, in naam als gezant van den Connetable, naar Brussel gezonden om de prinses op te eischen. De koning voegde er een dringende aanbeveling bij, en de abt wist ook van de prinses zelve een smeekschrift te verkrijgen, waarbij zij dringend verzocht naar haren ouden vader terug te mogen keeren. Het eenige antwoord, dat de Aartshertogen hierop gaven, was, dat zij bij den prins Condé zelven zouden aandringen, om dat verlof te geven. Zij deden dit dan ook in eenen brief, gedateerd den 14 Mei, den dag van Hendriks vermoording.

Vooraf had de nuntius Ubaldini, in een onderhoud met hem, nog zijn uiterste best gedaan, den koning van zijne krijgszuchtige voornemens af te brengen. »Alleen, wanneer de prinses Condé aan haren vader teruggegeven wordt, kunnen de zaken zich nog schikken, anders vertrek ik stellig den 15den Mei naar het leger," zeide hij, er nog bijvoegende: »maar voor Gulik alleen heb ik aan 4000 man genoeg."

Daarop werd er nog een poging gedaan, teneinde Albertus over te halen, om de prinses heimelijk te laten ontvluchten. De biechtvader des konings bracht daartoe eene kanonieke beslissing te voorschijn, waarin verklaard werd, dat zulks noch met de eer, noch met het geweten van den Aartshertog in strijd konde zijn. Immers hoevele onschuldigen zouden er niet onder lijden, als hij halsstarrig bij zijne weigering bleef.

Zijne agenten te Parijs berichtten hem verder, dat des konings plan was, om, terwijl zijne infanterie tusschen Mézières en Namen voortrukte, zelf met een bende ruiters eensklaps Brussel te overvallen en niet terug te keeren zonder de prinses. — Van beide kanten rustte men zich nu ijverig tot den oorlog toe. Om zoolang mogelijk den goeden schijn te bewaren, deed Hendrik, den 10 Mei, een stuk aan den Aartshertog toekomen, waarin hij hem in beleefde termen verzocht, door de Nederlanden met een leger te mogen trekken, ten einde zich naar Gulik te begeven. Het antwoord hierop luidde: dat de Aartshertog, als vriend van den koning, dit verzoek

niet wilde weigeren, maar slechts er op aandrong, dat het doortrekken der troepen zonder last en schade voor zijne onderdanen zoude geschieden, en hij het noodig oordeelde vooraf de marschroute te kennen, om op alles orde te kunnen stellen. Ook werd besloten, dat Albertus den 17den naar Namen zoude vertrekken, om op alle gebeurlijkheden voorbereid te wezen. — Zoover stonden de zaken en geen uitkomst scheen meer mogelijk, toen het mes van Ravaillac, den 14den Mei, een einde aan des konings leven maakte. Geen wonder, dat de vrome Albertus hierin de hand Gods zag, die hem, en een groot deel van Europa, aldus van een bloedigen oorlog bevrijdde.

In triomf keerde nu weldra Condé eerst naar Brussel en daarna naar Frankrijk terug, doch met zijne gemalin geraakte hij eerst wezenlijk verzoend, toen zij zich, in 1617, bij hem in de Bastille voegde, waarin Marie de Medicis hem, om zijne woelingen, den 1 September 1616 geworpen had.

De in dit verhaal vermelde gebeurtenissen kunnen wel eenigszins temperen de vereering, die, op het voetspoor van velen, Potgieter hem betoont o.a. met de woorden: 1)

Wordt niet dier breede borst,
Het harnas te eng, geblaakt door zulk een gloriedorst,
Herscheppend 't oude Europe in nieuwen bloei te ontwikk'len.

Maar al weten wij nu welke zwakheid — om geen erger woord te bezigen — de laatste levensdagen van den gevierden vorst ontsierde, toch blijft er nog genoeg over om met den lof in te stemmen, dien binnen- en buitenlandsche schrijvers 2) hem toekennen. Frankrijk's geschiedenis voor en na zijne regeering bewijst het. Hoe ook zijn bijzonder leven, in zijn geheel beschouwd, eene eervolle herinnering verdient, bewees nog onlangs de heer G. B. de Grèze in het uitstekend boek: Henri IV, vie privée. Détails inédits. (Paris 1885).

Elzene, 10 September 1885. Dr. W. DOORENBOS.

1) Gedroomd Paardrijden.

2) In den gedrukten catalogus van de Nationale bibliotheek te Parijs worden 1175 werken over hem vermeld, en sedert is dit getal nog zeer toegenomen.

HET SONNET

EN DE SONNETTEN VAN SHAKESPEARE,

DOOR

ALBERT VERWEIJ.

I.

TECHNIEK VAN HET SONNET.

Het sonnet is een lyrische dichtvorm. De lyrische kunst is de kunst der aandoeningen; het lierdicht in zijn eenvoudigste gedaante is één enkele stemming die in woorden is uitgedrukt. Het sonnet nu *is* zoo'n lierdicht in zijn eenvoudigste gedaante, want men kan er niet meer dan éene stemming in weergeven.

Maar bovendien is er ook geen vorm, waarin tal van dichters zóo vele hunner stemmingen hebben gezegd en konden zeggen.

Van den beginne aan zeiden en zongen de dichters hun verschillende aandoeningen in één zelfden, telkens zich herhalenden maatvorm, regels, distichen, strofen. En men ziet ze in alle tijden zoekende en strevende zúlke vormen te vinden, die voor een zoo groot mogelijk getal dier stemmingen geschikt zouden zijn, vormen, die allen slechts de voorstudies en benaderingen waren tot dien éenen volmaakten vorm,

waarin krachtens zijn innerlijken bouw en geleding *elke* stemming gelijkelijk zuiver kon worden uitgedrukt. En het was dus een natuurlijk gevolg van voorafgaande ontwikkeling en een gelukkige vondst van dichterlijke speelschheid tevens, dat een zanger uit Provence den sonnet-vorm, den vorm voor iedere sensatie, heeft gemaakt.

Er lag niets minder dan willekeur in den bouw van dien vorm. Aan alle strofen toch, die lyrici maakten, is een indeeling in tweeën gemeen. Die indeeling is de hoofdwet, waaraan alle lyrische versvormen gehoorzamen. De vierregelige strofe heeft haar keerpunt op de helft, de ottave rime en de Spenserian Stanza na den zesden regel. Het zoeken naar een strofe, waarin alle stemmingen konden gevat worden, schijnt inderdaad wel niets anders dan een zoeken naar de juiste verhouding tusschen de lengte van haar eerste en haar tweede deel. Hoe men die verhouding becijfert, weet men niet. Maar het wordt waarschijnlijk dat het sonnet met zijn groote coupure na den 8sten regel, met zijn voortgezette indeeling in twee kwatrijnen en twee terzinen, het beste resultaat geweest is van de lange reeks proefnemingen der poëten, die een vorm zochten voor hunne stemmingen. Het is een merkwaardig feit en een bewijs, welk een natuurlijk product van den menschelijken geest het sonnet geweest is, dat het in zijn geheele indeeling overeen komt met de koren der Grieksche dichters. Het eerste kwatrijn als strofe, het tweede als anti-strofe, de eerste terzine als epode en de tweede als antepode, schijnen in hun evenredige samenstelling wel eene nabootsing van het Grieksche koor. Koor en sonnet zijn resultaten der proefnemingen van twee methoden, waarvan de eene de juistheid van de andere verifieert.

Dat eindelijk in het sonnet voor de moderne kunst de vorm gevonden was, waar de dichter iedere stemming in zeggen kon, dat bewezen de poëten, die het de een na den ander hebben gebruikt. Een stoet van groote dichters, Dante, Michel Angelo, Petrarca, Spenser, Shakespeare, Milton en Wordsworth, en een aantal der lateren, vooral de besten

onder hen, hebben van het sonnet — het wondere klinkdicht — *het* lied der dichterlijke aandoening gemaakt. Zij hebben er jaar aan jaar en eeuw aan eeuw, zonder onderscheid van talent of richting, het beste in gezegd, wat ze aan hun heerlijkste droomen en diepste gedachten hadden te geven aan de nakomelingschap. Een onsterfelijkheid van groote mannen ligt in het klinkdicht. Wie kunstig was in den bouw van grootere gedichten, ging natuurlijk zijn in het sonnet. En wat een Duitsch criticus, een »Blüthe modischer und höfischer Kunstpoesie" genoemd heeft, is gebleken een der rijkste vruchten te zijn, die uit de zielen der edelsten is gerijpt.

Het eigenaardig en noodzakelijk kenmerk van het sonnet is dus niet de herhaling van dezelfde rijmen, maar de indeeling in een basis van acht verzen en een keer van zes. Daarnaar hebben enkelen het vergeleken bij een golf, die haar slag in die veertien verzen omhoog en weer naar beneden voert; anderen bij een vuurpijl, die men rijzen ziet tot haar hoogte en vandaar weer dalen in uiteensproeiing van vonken.

Het rijm wordt in het sonnet gewoonlijk, vooral in de quatrijnen, bij herhaling gebruikt. Het is er een middel dat vooral kan dienen, als overal in onze verzen, om meer resonantie en gang te geven aan de effenheid van klank en maatslag, maar ook tevens om als met bloemen, die naar elkaar uitbloeien en de bladeren om elkander sluiten, de onderdeelen van het sonnet inniger te verbinden.

Tal van dichters hebben echter met het rijm in het sonnet naar eigen behoefte gedaan. Meer noodzaak ligt er in het gebruik van de voetmaat en de lengte der verzen waar het sonnet uit wordt opgebouwd. Niets is zoo weinig toevallig in de sonnetstructuur, als dat die bijna altijd en door alle dichters uit de vijfvoetige iambe of de voetmaat van tien of elf syllaben is gemaakt. Het sonnet was de eenige afgeronde lyrische kunstvorm, waarin tot volmakens toe de verhouding tusschen rijzing en daling der aandoening in hoofdbouw en groote onderdeelen was nagebootst. Zou het goed

zijn, dan moest nu het organisme harer onderdeelen zoo worden ingericht, dat dit gelijk de hoofdvorm de geheele golf der aandoening in zich opnam, op zijne beurt iedere fijnheid dier aandoening uitdrukken kon.

Iedere aandoening toch, al is de slag van haar golving gelijksoortig met dien van al de andere, die ook in sonnetvorm worden uitgedrukt, is in de rimpeling van haar kleine bewegingen onveranderlijk origineel. Het sonnet moest dus, kon het zijn, vatbaar wezen voor een oneindig aantal verschillende rhythmische bewegingen. En dat rhythmus zou het rijkst kunnen gevarieerd worden in zulke verzen, waarin de gelegenheid, om de plaats van caesuur en van rust der perioden te varieeren, zoo veelvuldig mogelijk was. Bij verzen van acht en van twaalf syllaben (alexandrynen) is die mogelijkheid gering. Beide verssoorten hebben een sterke neiging voor een tergend-eentonige caesuur op de helft. Maar de vijfvoet of het vers van tien syllaben is daarvan vrij. Caesuur op de helft der voeten is er onmogelijk, caesuur, als ze er is, kan geplaatst worden na iederen voet; caesuur, als ze er niet is dan in een van de drie of vier verzen, doet daar geen zonde meê, want de grootste dichters, die het vers gebruikten, bewezen door hun gebruik, *dat ze er niet in noodig is*. De caesuur, en daarmede het rustpunt van iedere détailbeweging der kleinste rimpeling eener stemming kon naar eigen behoefte haar eigen plaats zoeken na ieder woord, bij woorden van één lettergreep na iedere syllabe. Dit was veel, doch niet alles. Bij het zoeken naar de maat, die men in het sonnetvers gebruiken moest, heb ik niet gesproken van anapaestische of dactylische maten. Zelden of nooit heeft men die in het sonnet aangewend. En ofschoon men in de moderne talen anapaest of dactylus niet mag veranderen in een iambe, kan men door de verandering van iamben in trocheën of pijrrhichien twee korte lettergrepen na elkander en daarmee het effect van dactylen en anapaesten verkrijgen. Men heeft het hier in Nederland altijd voor groote zonde gehouden, indien men trocheën in den iambischen vijfvoet schreef. Maar zonder reden. Of zou het onmogelijk zijn, dat de vijfvoet in schema

voor het wezenlijke iambenvers slechts moet blijven wat de rij van zes dactylen voor den hexameter is? Het eentonige gaaswerk, waarop de bloemen van klank en rhythmus worgeborduurd?

Iedere aandoening toch rijst in de ziel met haar eigen rhythmus. Nabootsen van dat rhythmus is de taak des dichter, die zijne aandoening in anderen wil doen ontstaan. Zonder hier nu te onderzoeken of de *maat* in den beginne dadelijk min of meer rhythmisch ontwikkeld en tot in fijnheden naar de aandoeningen des dichters gemodelleerd was, kunnen we aannemen, dat naar het nabootsen van het rhythmus der aandoeningen werd *gestreefd*. Dit streven *bedoelde* nauwkeurigheid van nabootsing: een streven naar onnauwkeurige nabootsing zou ongerijmd zijn geweest. Ons vijfvoetig iamben-schema nu is een der meest primitieve maatvormen, die men zich denken kan. Het streven naar nabootsen van het verloop der aandoeningen is er — het streven naar nauwkeurigheid daarin *moet* bedoeld wezen, — maar de nauwkeurigheid zelve is er niet. Men kan niet aannemen dat een gedicht, scrupuleus-nauwkeurig in die onafgebroken tik-tak-maat geschreven, in rhythmus de uitdrukking zal zijn van andere dan heel eentonige stemmingen van heel deftige of vervelende menschen. Wil men dus langs den natuurlijken weg voortgaan en het streven naar nauwkeurigheid doorzetten, dan moet men bij het behandelen dier maat haar zóo bewerken dat ze de uitdrukking van het rhythmus der fijnste aandoeningen kan zijn. Gedeeltelijk wordt dat rhythmus, het bewegen van den ademtocht der woorden, door den *klank* dier woorden gemaakt. Maar als men het met de plaatsing der klemtonen op die klanken — dus eigenlijk met het substitueeren van andere maten — volmaken kan, dan is dat winst. En dit nu is mogelijk.

Jacques Perk is er bij ons meê begonnen, schroomvallig wel is waar en niet eens altijd met den besten uitslag. De richting onzer tegenwoordige rhythmiek leidt er toe, dat het vijfvoetige iambenvers ook bij ons een artistieke constructie zal worden, met volkomen vrijheid in de caesuur, uit iam-

ben, trocheën, spondeën en pijrrhichiën opgebouwd. Dan zal er geen rimpeling zijn van het gevoel, geen impressie van de verbeelding, geen strooming der gedachte, die niet vrij, als ze in de ziel gerezen is, kan gebeeld worden in klank.

Ondertusschen kan misschien een literatuur, die driehonderd jaren vroeger tot hetzelfde gekomen is, als wij thans, de Engelsche nl., ons ten dienst zijn, om enkele dingen beter te leeren begrijpen. Daar toch hebben reeds geslacht na geslacht van poëten, die rhythmus in hun ziel hadden en fantasie in al hun zintuigen, wonderen gedaan met den epischen en dramatischen vijfvoet. *Milton* verschijnt met zijn iamben als een reus van rhythmus. Midden door zijn groote verbeelding gaat de klik-klak-maat heen als een storm, dreunend met korte geluiden, golvend met langen slag, aarzelend rijzend en dalend door wildernissen van passie en poozend in delicieus gedroom. *Shakespeare* bewoog die effene verzen als een groote atmosfeer met de profetiën en vervloekingen van King Lear, met de visioenen en geluiden van de Tempest, met de nachtegaalzangen van Romeo en Julia. De trippelende tred zijner kinderen, de gang zijner mannen, het bewegen zijner vrouwen hoorde hij als kwam het uit de verte op de vloeren van dat groote metrum. *Keats* smeet er doorheen met de zware woorden zijner Titans in Hyperion. *Shelley* bewoog het als een avondlucht met het etherisch timbre zijner verrukkingen in Epipsychidion. *Göthe* wandelde er door langs Attische lijnen. De iambische vijfvoet is het groote metrum van na de Renaissance. En toen er voor het moderne lied der dichterlijke stemming een maat moest wezen, toen was de vijfvoetige iambus de eenige, waarlangs zich alle aandoeningen konden bewegen, de eenige die in eigen volmaking gelijk was aan den bouw van het onvergelijkelijk sonnet.

In het sonnet, dat de uitdrukking zijn kan van alle menschelijke aandoeningen, kan de vijfvoet tot volmaking worden ontwikkeld. Meer dan alle andere maten vatbaar voor bewerking naar dat groote voorschrift: nauwkeurig weêrgeven van het rhythme der stemmingen, wordt hij daar opge-

nomen in een constructie, waarmee die wet haar zuiverste incarnatie heeft bereikt.

Laten wij nu, meer in 't bijzonder, nagaan, in hoeverre de sonnetten van Shakespeare bij de vorige beschouwingen passen, in hoeverre zij eigenaardigheden van techniek en bouw vertoonen. Maar eerst zij het mij vergund een historisch overzicht van hun lotgevallen in den loop der eeuwen te geven.

II.

SHAKESPEARE NAAR ZIJNE SONNETTEN.

Sonnetten van Shakespeare worden het eerst door *Francis Meres* in zijn *Palladis Tamia* (1598) genoemd: »The sweete, wittie soule of Ovid lives in mellifluous and honeytongued Shakespeare, witnes.... his sugred Sonnets among his private friends."

Twee dier sonnetten verschenen het volgende jaar in een verzameling gedichten, die *The Passionate Pilgrim* heette en op Shakespeare's naam werd uitgegeven. Die twee zijn beide aan eene vrouw gericht en komen in den lateren bundel terug. Gedurende tien jaar schijnen de sonnetten toen, alle of enkele, »among private friends" gebleven te zijn. Want eerst in 1609 verscheen de geheele bundel in quarto: Shakespeare's Sonnets. Never before imprinted. At London by G. Eld for T. T. (Thomas Thorpe) and to be Solde by William Apsley.

In een uitgavenboekje van Edward Alleyn (1609) staat aangeteekend onder het hoofd *Howshowld stuff*: »a book, Shaksper sonnettes 5ᵈ.

Het boek bevatte 153 sonnetten en als nr. 126 een twaalfregelig *Envoy* in zes coupletten. Een tweede editie verscheen eerst in 1640. Een onveranderde uitgave van het oude quarto was deze echter niet. De sonnetten stonden hier samen met die van *The Passionate Pilgrim* en met andere gedichten, waaronder zelfs eenige, die niet door Shakespeare

gemaakt waren. Dan waren er acht sonnetten uit den eersten bundel niet in opgenomen en stonden de overigen met die van *The Passionate Pilgrim*, afzonderlijk of in groepen saamgebracht, door elkaar. Iedere. groep of afzonderlijk sonnet stond onder een titel en de meeste dier titels doen denken dat de sonnetten door den dichter aan een vrouw zijn gericht.

Deze uitgave schijnt — merkwaardig genoeg — sinds dien tijd de eenig-bekende geweest te zijn. In de 17de eeuw werd zij herhaaldelijk herdrukt en eerst in 1711 werd door Lintot een herdruk van het quarto gereed gemaakt. Het algemeen verspreid-zijn van de uitgave 1640, met haar verwarring van — toevallig of opzettelijk — dooreengegooide sonnetten, met haar uitgevers-voorrede, waarin die gedichten genoemd werden »of the same purity the author then living avouched," met haar groepeering en haar verdachte betiteling, was echter oorzaak, dat Gildon en Sewell, uitgevers van het eerste gedeelte der 18e eeuw, nog beweerden dat Shakespeare de Sonnetten aan zijn »mistress" gericht had. Eerst in de tweede helft dier eeuw werd het den lezers der oude editie duidelijk, dat de eerste 125 sonnetten op een jongen man gemaakt waren en door nr. 126, het twaalfregelig gedichtje, gescheiden werden van de overige, waarin een vrouw genoemd of aangesproken werd.

Toen men dit wist, werd de waarde der sonnetten oneindig veel grooter. Wat men had gehouden voor fraaie, artistieke fragmenten werd het gansche verloop van een hartstocht; — wat men had aangezien voor verbrokkelde sentimentjes aan de oppervlakte van een leven, werd dat leven zelf met de menschen er achter, — en men volgde met verrassing hun standen en figuren, zooals men de lijnen volgt op een doek, waarvan men de stoflaag verwijdert, die er jaren lang over gelegen heeft. En de sonnetten kregen hun grootste waarde door de mogelijkheid, dat Shakespeare hier werkelijk iets zou gegeven hebben van zijn *eigen* leven. Want tot nu toe scheen het of de grootste dichter van Engeland alléen geleefd

had, om een schoonen dood te slapen onder den rijkdom zijner dramatische kunst.

Doch toen men het leven van Shakespeare uit zijn sonnetten wilde lezen, vond men plaatsen, die moeielijk konden worden verklaard. Men vroeg of het natuurlijk en mogelijk was, dat Shakespeare een jongeren man zoo onmatig zou hebben vereerd? Of het te gelooven was van een groot man en een achtbaar familiehoofd, dat hij zich zóo vergeten zou bij een vrouw die reeds vroeger »in act her bedvow broke" en »seal'd false bonds of love"? En als hij dat dan gedaan had, of het waarschijnlijk was, dat hij het ooit zetten zou in een Sonnet? Ook meenden zij, die dit vraagden, dat de dichter — als men autobiografische lezing aannam — niet altijd de waarheid kon gezegd hebben, daar hij zich oud noemde toen hij vijf en dertig jaar was, en nu eens dit van zijn vriend zei en dan weer dat. En zij beweerden, dat de Shakespeare van de Sonnetten, naar editie 1609, onzedelijk en onverstandig zou moeten geweest zijn en dat Shakespeare dat in werkelijkheid niet kón zijn geweest.

Nu zouden deze critici goed gedaan hebben, indien zij hadden onderzocht of hun waarneming van onverstand in Shakespeare's Sonnetten misschien een gevolg van mindere vatbaarheid tot waarnemen in henzelven zijn kon; en ook of de dingen, die zij slecht en onnatuurlijk noemden, door Shakespeare onnatuurlijk en slecht werden genoemd. Want dit spreekt toch van zelven, dat men, om de mogelijkheid of iemand iets bedoelde zooals hij het schijnt geschreven te hebben, vast te stellen, niet moet vragen: Hou zou ik zelf dat bedoeld hebben? maar: hoe kan ik met waarschijnlijkheid aannemen, dat de schrijver dat zal hebben bedoeld? Zelf zal men dan altijd nog kunnen toevoegen: Ik ben het al of niet met de bedoelingen van dien schrijver eens.

Dr. Delius is de man, die het meest van allen op de uitlegging, die men aan de Sonnetten van het Quarto was begonnen te geven, had aan te merken. En hij heeft duidelijker dan de meesten uitgesproken, dat de Shakespeare der

Sonnetten, naar die uitlegging, een onzedelijk en onverstandig wezen zijn zou en geheel anders dan hij zich Shakespeare had voorgesteld. Dr. Delius heeft daarop ook niet getracht de moeielijkheden, die volgens hem door de auto-biografische lezing ontstonden, te verklaren door eenige verschoonlijke abnormaliteit in zichzelven, door verkeerde rangschikking van enkele Sonnetten of andere soortgelijke kleinigheden: hij heeft met eenmaal het bestaan van die moeielijkheden onmogelijk gemaakt door te zeggen: De Sonnetten van Shakespeare zijn niet auto-biografisch. De tegenspraak, die bestaat bij een auto-biografische lezing, *is* geen tegenspraak, omdat er geen auto-biografische lezing is. De zonden en onzedelijkheden, die zeer zeker het leven van Shakespeare zouden ontsieren, ontsieren het niet omdat Shakespeare's leven niet wordt bedoeld. En dan natuurlijk ook (maar dat heeft Dr. Delius er niet bij gezegd): de passie, de gloed en de teerheid, die een deel zouden geweest zijn van de ziel van Shakespeare, hebben niets met die ziel te maken gehad, — want Shakespeare heeft zijn sonnetten van liefde niet geschreven omdat hij liefhad, maar omdat hij sonnetten wilde schrijven, zooals dat mode was. En de liefde — enfin, die Convenienz des Sonnettenstiles brachte es einmal so mit sich.

Men ziet het, Dr. Delius maakt zich de zaak gemakkelijk. Shakespeare schreef sonnetten, omdat het mode was en hij schreef in die sonnetten van liefde, omdat de Convenienz het nu eenmaal zoo meebracht. — Alles was toch immers vreemd en overdreven in dien tijd: de taal der galanterie was nauwelijks meer te onderkennen van de taal des hartstochts, geest was een spel van spitsvondigheid, het sonnet zelf was een vreemde versvorm, die door verwende smaken werd mooi gevonden.

Over het sonnet van die dagen zullen wij later spreken. Maar of het zoo erg was met dat vreemde en overdrevene in de literatuur? Dr. Delius zegt zelf, dat b.v. de dame der toenmalige minnedichten »unter fingirtem Namen freilich erschien, ... aber doch in manchen Fällen von den Zeitgenossen leicht auf irgend eine bekannte hervorragende Persönlich-

keit gedeutet wurde und auch nach der Absicht des Dichters so gedeutet werden sollte." Zóó is het ook. Er waren niet alléen fantasieën, als vreemde bloemen, die nergens in wortelden. Er was, meer nog dan Dr. Delius wilde toegeven, innige omgang tusschen menschen en menschen, waar de verbeelding uit opsprong. En die, omgang in den tijd, van Elizabeth *kon* niet alleen frivool zijn. Het frivole *was* er, zooals altijd in de profusie van een rijken hartstochtelijken groei schrale loten en kromme takjes zijn. Richard Barnfield met zijn *Affectionate Shepherd* is er een voorbeeld van. Maar hij was een van de minderen, die levende in een tijd toen de groote gemoederen gonsden van fantasie en leven, in het voorbijgaan zijn deel kreeg van die fantasieën, maar niet wist, hoe hij ze in *zijn* leven gebruiken zou. Anderen met de fantasie hunner *eigen* aandoeningen in zich deden niet als hij. De Elizabeth der *Amoretti* werd de vrouw van haar dichter Spenser. Achter *Astrophel and Stella* hoort men het schreien eener tragedie, die voor twee schoone levens misschien noodlottig is geweest.

Niet alleen mogelijk, maar reeds waarschijnlijk wordt het dus, dat ook achter Shakespeare's sonnetten, — misschien heeft de fantasie er iets bijgevoegd — maar dan toch een deel van zijn leven gelegen heeft. De heer Delius ontkende dit, omdat hij bij auto-biografische lezing moeielijkheden meende te vinden, die hij op geen andere wijze wist te verwijderen dan door het loochenen van die auto-biografische lezing in haar geheel.

Het is dus duidelijk, dat bij het vaststaan van de waarschijnlijkheid eener auto-biografische lezing, Delius' aanval daarop geheel ijdel wordt, zoodra men kan aantoonen, dat de moeielijkheden, die hij meende te bespeuren, geene of geen noemenswaarde moeielijkheden *zijn*. Dit werk zal te minder doelloos zijn, daar een der zeer weinige Nederlanders, die zich door hun Shakespeare-studiën tot in het buitenland hebben bekend gemaakt, Dr. L. A. I. Burgersdijk, in de inleiding tot zijne vertaling der sonnetten (1879) de woorden van Dr. Delius gedeeltelijk vertaald, gedeeltelijk aangeprezen heeft.

Dr. Delius vond zijne eerste moeielijkheid in de sonnetten I—XVI, waarin de dichter zijn vriend een huwelijk aanraadt. De moeielijkheid lag hem daar niet in het aanraden, en ze lag ook niet — wat anders mogelijk zijn kon — in de voor- en nadeelen van het bedoelde huwelijk, neen, de moeielijkheid lag in de wijze, waarop de dichter dat huwelijk aanraadt. Wanneer de heer Delius — hij *zegt* het en wij willen het gaarne gelooven — wanneer de heer Delius iemand een huwelijk aanraadt, dan zal hij zoo iemand spreken van het zoet van het echtelijk heil, van de geachtheid, die men geniet als hoofd van een huisgezin en tevens van het geestelijk en het materieele voordeel, dat men trekken kan uit die geachtheid; — en als die iemand van adel is, zooals Shakespeare's vriend waarschijnlijk geweest is, dan zal hij hem herinneren aan het »*Nöblesse Oblige*," zooals dat passend is tegenover adelijke menschen. En dat zou Shakespeare, meent de heer Delius, ook gedaan hebben. Das will doch die Convenienz.

Maar, volgens de auto-biografische lezing heeft Shakespeare in zijn aanraden al die maatschappelijke geachtheid en het voordeel schromelijk verzuimd. Hij raadt alleen daarom zijn vriend een huwelijk aan, omdat anders bij zijn sterven zijn schoonheid vergaan zal. Het is duidelijk dat de heer Delius (en volgens den heer Delius ook Shakespeare) dat niet zeggen zou als argument om een vriend »van vleesch en bloed" trouwlustig te maken. Dit kon — en hier rijdt de heer Delius op zijn stokpaardje — dit kon Shakespeare alleen zeggen tot een vriend, dien hij in zijn fantasie had; want vrienden in iemands fantasie hebben geen vleesch en bloed.

Ik gevoel lust de Convenienz van Dr. Delius over te nemen — voor een poosje. Ik wil toch den heer Delius gaarne toegeven dat het in onzen tijd en zelfs in de jonge jaren van gezegden heer niet passend zou geweest zijn zoo iemand zijn vriend tot een huwelijk had trachten te drijven tot voortplanting van vergankelijke schoonheid, en dat het zelfs gek zou gestaan hebben, zoo b.v. de dichter Bodenstedt met dat doel zeventien sonnetten aan de heer Delius gezonden had: wij zijn daar in onzen tijd over heen. Maar men bedenke,

dat het in de dagen van Shakespeare zeer zeker Convenienz was, dat dichters sonnetten schreven aan voorname personen. En dat die sonnetten niet begonnen werden met veel gevoel voor de huiselijke en hartsomstandigheden van den hoogen protector, maar alleen als galante vleierijen, waarbij hun rijkdom, hun aanzien en ook hun schoonheid werden geroemd. In *het begin* der sonnetten van Shakespeare zie ik niets meer dan een uiting van zulke plichtmatige hulde door een begunstigd dichter aan zijn begunstiger gebracht. Daar *had* het het hart niets of weinig mee te maken. Is dit onnatuurlijk? En wordt deze voorstelling, ook in verband met het vervolg van den bundel, niet nog waarschijnlijker, wanneer men bedenkt dat gevoel voor schoonheid altijd een der machtigste elementen is voor een grooten hartstocht, en dat juist dit gevoel door de fantasie des dichters onophoudelijk werd gevoed?

Dr. Delius heeft een tweede moeielijkheid. Wanneer wij de auto-biografische lezing aannemen, vinden wij verscheidene uitingen van Shakespeare met elkander »in auf-fallendem Wechsel und Gegensatz."

Dit bezwaar is ernstiger dan het vorige. Laten wij de verzen eens nagaan, waarmee Delius deze bewering bewijst. Dan zien wij het volgende:

In Sonnet XVI spreekt de dichter van zijn verzen als van »mij barren rime." In sonnet XVIII daarentegen noemt hij ze »eternal lines" en laat er op volgen:

»So long as men can breathe or eyes can see,
»So long lives this, and this gives life to thee."

En nog eens in sonnet XIX:

»Yet do thy worst, old Time; despite thy wrong,
»My love shall in my verse ever live young."

In sonnet XXXII leest men daarop weer: »these poor rude lines" en in LV weer het omgekeerde als: »This powerful rhyme."

Men moet toegeven dat hierin »Wechsel und Gegensatz" is. En men kan het den heer Delius niet kwalijk nemen dat hij, na te hebben gelezen, dat Shakespeare zijn vriend in sonnetten XXXIII tot XXXV slecht noemt en in sonnet LIII geen woorden genoeg heeft om hem te prijzen, duidelijk te kennen geeft dat hij, Dr. Delius, zoo niet doen zou.

En aangenomen, dat liegen zonde is . . . .

Aangenomen, dat liegen vooral zonde is in iemand, die autobiografieën schrijft . . . .

Maar wat bedoelt men met autobiografische lezing der sonnetten van Shakespeare? Een bedaard, historisch verslag van een deel zijns levens zijn die sonnetten niet. Daarin zouden alle woorden moeten gebruikt worden in hun gewoonste beteekenis. Oud zou oud en jong zou jong moeten beteekenen. En gemis aan overeenstemming van feiten zou onvergefelijk zijn. *Doch de sonnetten zijn geen historisch verslag van toestanden. Zij zijn de in vers gebrachte uitdrukking van stemmingen, die uit die toestanden zijn ontstaan.* Die toestanden liggen niet als verhaal *er in*, maar als oorzaak van stemmingen *er achter*. Men leert ze langzamerhand begrijpen, zooals men uit de exclamaties van een driftig mensch bij stukjes en beetjes begrijpt, waarom die mensch driftig werd. Ieder sonnet is zoo'n exclamatie in een andere stemming, in vreugd, smart, trots of toorn. En dit is niet iets, dat ik vermoed of geloof: het is een waarheid, die *ieder* lezer van de sonnetten erkennen moet. Of de toestanden reëel of fictief zijn verandert daaraan niets.

De vraag wordt dus deze: Is het mogelijk, dat iemand in verschillende stemmingen verschillende dingen zegt? Is het mogelijk dat iemand als hij blij is tegenspreekt, wat hij heeft gezegd in smart? — Ik geloof dat de heer Delius het de aarde kwalijk neemt dat ze daags licht en 's nachts donker is. Als Shakespeare zijn vers »barren rime" noemt, dan doet hij dat, omdat de gedachte aan de schoonheid van zijn vriend hem klein doet zijn in zichzelven, omdat hij overtuigd is dat zijn verzen waardeloos zijn bij de groote waarde van dien vriend. En als hij even later schrijft:

»Nor shall death brag thou wanderst in his shade when in eternal lines to time thou growst," dan mag hij dat doen, daar hij in zijn gevoel van trots tegenover den dood, die hem zijn vriend ontrooven kan, even overtuigd is dat zijn vers machtiger is dan de dood.

In sonnet CXXXVIII noemt Shakespeare zich »old" en naar goede berekening was hij vijf en dertig jaar. Maar in dat sonnet vertelt hij dat hij zich bij zijn »mistress" voordoet als een »untutord youth" — dan kon zijn gezicht toch niet zoo heel »old" zijn. En een jonker is hij stellig niet geweest, toen hij vijf en dertig jaar was. — En was er iets mee verbeurd, dat een dichter zich oud noemde in zijn sonnetten, terwijl hij het in werkelijkheid nog niet was?

De laatste en belangrijkste moeielijkheid van Delius is deze: Dat de verhouding tusschen Shakespeare en zijn vriend onnatuurlijk was. Dat Shakespeare karakterloos moest zijn om zijn vriend zóo te vergeven, nadat deze zijn »mistress" had verleid. Dat Shakespeare onzedelijk zou geweest zijn, indien hij tot die vrouw in de verhouding gestaan had, die in de sonnetten geteekend wordt.

Tusschen Shakespeare en zijn vriend moet, naar de autobiografische lezing, een innige vriendschap hebben bestaan. Shakespeare gebruikt in de sonnetten niet de woorden *friend* en *friendship*, maar *love* en *lover*. Dit was in poëzie conventie, maar de stemmingen, in de verzen uitgedrukt, zijn »genuine love" in haar rijkste verschijning. Zulk een vriendschap was in die dagen in Engeland, reeds vroeger in Italië en Frankrijk, niet zeldzaam. Telkens in tijden, als de golven van het leven hoog gingen en de passies en gedachten van een nieuwe periode de gemoederen verruimden, was het of de natuur zelf de grootste geesten *te* hoog had opgeworpen, om ze te kunnen dwingen tot meegaan in den gewonen loop der menschheid, die onder hen heenjoeg. De lichamelijke attractie der beide sexen bleef werken, maar de intellectueele hield op, omdat ze niet in voldoening eindigde.

Montaigne schreef van het verschil tusschen die beide,

(l'amour et l'amitié): »en l'amour ce n'est qu'un desir forcené après ce qui nous fuit. Aussi-tot qu'il entre aux termes de l'amitié, c'est à dire en la convenance des volontez, il s'évanouit et s'alanguit: la jouïssance le perd, *comme ayant la fin corporelle et sujette à satiété.* L'amitié au rembours, est jouye à mesme qu'elle est desirée; ne s'esleve, se nourrit, ny ne prend accroissance qu'en la jouïssance, *comme estant spirituelle et l'amé s'affinant par l'usage* . . . . Ainsi ces deux passions sont entrées chez moy en cognoissance l'une de l'autre, mais en comparaison jamais, la première (l'amitié) maintenant sa route d'un vol hautain et superbe, et regardant desdaigneusement cette-cy passer les pointes bien loing au dessous d'elle — — — — — — —

Joint qu'à dire vray, la suffisance ordinaire des femmes n'est pas pour respondre à cette conference et communication, nourisse de cette saincte cousture, ny leur âme ne semble assez ferme pour soustenir l'estreinte d'un noeud si pressé et si durable. *Et certes sans cela, s'il se pouvoit dresser une telle accointance libre et volontaire, où non seulement les ames eussent cette entière jouïssance, mais encore où les corps eussent part à l'alliance, où l'homme fut engagé tout entier, il est certain que l'amitié en seroit plus pleine et plus comble: mais ce Sexe par nul exemple n'y est encore peu arriver.* 1)

Dan was het niet ongewoon, zegt Dyce »for one man to »write verses to another in a strain of such tender affection »as fully warrants us in terming them amatory".

Zoo schreef Languet aan Philip Sidney, en hij spreekt hem van een huwelijk, zooals Shakespeare in zijn sonnetten er van spreekt. Zoo schreef Montaigne een hoofdstuk vol teêrheid en tranen ter nagedachtenis aan zijn dooden Etienne de la Boétie. Zoo zong Michel Angelo zijnen vriend Tommaso Cavalieri toe met een hulde, die nooit zoo rijk van zoo trotsche lippen klonk 2).

---

1) Essais de Montaigne. Livre I. cap. XXVII.

2) Zie Prof. Dowden's Introduction tot zijne uitgave van Shakespeare's sonnets. London 1881.

Zulk een omgang van den man met den man en den man met de vrouw, ligt in Shakespeare's sonnetten geïncarneerd. Met den man de geestelijke omgang van het intellect en het gevoel voor schoonheid, met de vrouw de lichamelijke wellust zonder gemeenschap van geest. Met den man de inspanning van alle krachten, waar de mensch zich meê gelukkig maakt; met de vrouw een storm van zinnelijke neigingen, waardoor het leven troebel wordt en de strijd om het geluk verzwaard. Terwijl Shakespeare aan zijn vriend sonnetten schreef, onderging hij den invloed van eén vrouw, donker van uiterlijk en donker van gemoed. Ze was leelijk, maar sterk in zinnelijkheid. Shakespeare wist, dat hij haar niet liefhad, maar hij wrong zich onder de pijnigingen van haar wellust. Naakt, om van te rillen, staat wellust zonder liefde in sonnet CXXIX. Die vrouw was knap in het spelen met de harten der menschen en toen zij genoeg had van Shakespeare, maakte zij zich meester van zijn vriend. Vreeselijk weinig staat er in de sonnetten van wat Shakespeare doorstormd moet hebben, toen hij het hoorde. Een man als hij had *alle* eigenschappen van menschen en

»in (his) nature reign'd
all frailties that besiege all kinds of blood.".

En al zijn menschelijke »frailties" moeten hem op en neer hebben gesmeten, zoodat hij soms zijn geluk niet meer kon zien. Maar hij wist dat zijn geluk bij zijn vriend lag en dat hij niet ongelukkig *wilde* worden. En toen hij wijs genoeg was om te weten wat gelukkig maakt, toen had hij de kracht en den trots om zichzelven zoo schijnbaar laag te maken, als hij zelf vond, dat noodig was tot behoud van zijn geluk. Hij vergaf zijn vriend. Hij stelde zichzelf voor als de mindere, sterk in het bewustzijn van zijn groote liefde En langzamerhand toen alles had uitgeraasd in zijn binnenste, bleef hij alleen met zijn vriend over op een hoogte van kalm geluk, ver van de passie die een tijdlang zijn leven bitter had gemaakt.

Dr. Burgersdijk zegt in zijn inleiding, dat Shakespeare

naar autobiografische lezing »de zwakheid zelve zou geweest zijn en zijn eigen eer met voeten zou hebben getrapt." Ik geloof in de auto-biografische lezing. Ik ben blij, dat Delius, Burgersdijk of wie ook, haar met geen enkel *argument* van onwaarde hebben kunnen maken. Het is goed dat Shakesdeare die sonnetten geschreven heeft, al was het alleen, opdat wij het genoegen zouden smaken een groot man te mogen zien in den grooten strijd zijner hartstochten.

Wie Shakespeare's vriend geweest is, weet niemand. Sommigen meenen de Earl of Pembroke, anderen de Earl of Southampton. Maar bij beide veronderstellingen zijn evenveel argumenten voor als tegen. Ook de vrouw, die de kunst verstond gedurende een poos Shakespere's leven te verbitteren, zal wel nooit met zekerheid worden genoemd. Doch wij verliezen daarmee weinig. Want wat hebben wij van den mensch Shakespeare uit de sonnetten geleerd? Dit, dat Shakespeare het geluk van zijn leven zocht in den intellectueelen omgang — een omgang van gemoed en verbeelding — met zijnen vriend. Dat het toegeven aan wellust zonder liefde hem bijna had doen ondergaan. Doch dat hij èn die neigingen, èn andere als trots en toorn, die hem in zijn gelukkig-zijn konden hinderen, onverbiddelijk in zich uitgeroeid heeft, niet vragende wat de menschen in zoo'n geval doen zouden, maar alleen wat hem en den vriend, dien hij liefhad, goed en nuttig zou zijn.

Een groot dichter was Shakespeare, daar hij meer passie — passie in den ruimsten zin van gevoel en verbeelding in de juiste verhoudingen — en grooter vermogen van uitdrukking had dan de meeste menschen. Een groot mensch, niet door het zijn als Montaigne of Michel Angelo, maar door het hebben van de hoogste wijsheid, te weten, wat gelukkig maakt, en de macht uit den rijkdom zijner ziel te nemen wat hij noodig vond tot verkrijging van zijn geluk. Essentieel is de waardeering van een groot mensch en een groot dichter gelijk. Deze wil beoordeeld worden naar den rijkdom zijner passies en hun harmonische verschijning in dicht; gene

naar dienzelfden rijkdom en hun volvoeren van geluk in het leven. Deze kiest voor zijn kunst met onbewuste wijsheid, oordeelende met zijn gevoel; gene kiest voor het leven met de wijsheid, die hem bewust werd, oordeelende met zijn verstand. Een dichter wordt niet in de eerste plaats naar zijn onderwerpen geöordeeld, zoo ook een mensch niet in de eerste plaats naar de soort zijner ideeën. Rijkdom van passie en het juiste gebruik er van — tot het schrijven van poëzie en het zoeken van levensgeluk — naar deze beide worden mensch en dichter gevonnisd.

Wie de grootheid van menschen naar andere dingen wil beöordeelen, doet dwaas.

III.

TECHNIEK EN AESTHETISCHE WAARDE DER SONNETTEN VAN SHAKESPEARE.

Shakespeare schreef sonnetten, zooals Dante en Petrarca ze gemaakt hadden, onder den drang zijner groote stemmingen, met de bewustheid en de blijdschap, dat iedere dier stemmingen in het sonnet kon worden gezegd. In het sonnet, zooals het gekomen was van de Italianen — en toch anders. *Tomlinson* zegt in zijn boek »The Sonnet" — en zijn meening is een gangbare onder de Engelsche critici — dat het sonnet niet is »what some of our best English poets make it, namely, a short continuous poem running through, from the first line to the last, in almost any order, and winding up with a couplet."

Deze qualificatie is echter, voor de sonnetten van Shakespeare ten minste, onjuist. 't Is waar, wanneer men een sonnet van Shakespeare, naar de rijmen, langs kijkt, alleen op de laatste woorden der regels lettende, dan kan men den indruk krijgen, of men hier slechts met een veertien-regelig vers te doen heeft, bestaande uit drie vierregelige strofen met wisselend rijm, en een couplet aan het eind. Maar toch mag men na dit overzicht alleen *dit* beweren: dat Shake-

speare in de eerste acht verzen in plaats van twee rijmen vier gebruikt heeft, en dat hij in de terzinen een andere rijmschikking volgt, dan bij de Italianen gewoonte was.

In het Italiaansche sonnet diende het dubbele rijm voornamelijk om de beide deelen der base onderling en die der keer onderling te verbinden. Dit was natuurlijk voor dichters die werkten met een taal, die in rijmen rijk is. Het sonnet houdt echter niet op sonnet te zijn, als dat onderdeel van zijn bouw wegvalt. Want het levensbeginsel van het sonnet, zooals wij vroeger zagen, is zijn verdeeling in een phase van rijzing en eene van daling der aandoening.

Dit beginsel is in vele der sonnetten van Shakespeare, en in de beste het nauwkeurigst, toegepast, schoon Shakespeare in de onderdeelen zijner structuur afwijkt.

Zeer duidelijk is dit b. v. zichtbaar in sonnet LXXVI, dat ik hier overschrijf met de base en de keer van elkander gescheiden.

Why is my verse so barren of new pride,
  So far from variation or quick change?
Why with the time do I not glance aside
  To new-found methods and to compounds strange?
Why write I still all one, ever the same,
  And keep invention in a noted weed,
That every word does almost tell my name,
  Showing their birth and where they did proceed?

O, know, sweet love, I always write of you,
  And you and love are still my argument;
So all my best is dressing old words new,
  Spending again what is already spent:
For as the sun is daily new and old,
  So is my love still telling what is told.

Hier zijn de twee gedeelten zoo scherp mogelijk onderscheiden, daar het eene een vraag bevat in drievoudigen climax: en het tweede de responsie is, waarin de hartstoch-

telijkheid der vraag in de bevrediging van het antwoord eindigt. Duidelijker dan hier, kunnen rijzing en daling niet worden voorgesteld; meer volkomen dan hier kan een veertienregelig vers niet zijn wat de Italianen verstonden onder den naam van *Sonnet.*

Men moet sonnetten, evenmin als andere gedichten, naar een woordeloos maat- of rijmschema willen beoordeelen. *Zelfs de bouworde* van een sonnet of een strofe kan niet verklaard worden zonder nauwkeurige studie van de woorden, waarvoor het schema is gemaakt. Na zulk een nauwkeurige studie van de sonnetten van Shakespeare zal men tot het besluit komen, dat die sonnetten — hoewel door hun toepassing van de wet van rijzing en daling evengoed sonnetten als die van Dante en Petrarca — van deze in elk der beide onderdeelen verschillen door de *wijze* waarop de stemming er in is uitgedrukt. En verder: dat de oorspronkelijke rijmschikking van Shakespeare's sonnetten in noodzakelijk verband met zijne wijze van uitdrukking staat.

Het doel van het sonnet bij alle dichters is het weergeven van ééne stemming. Deze in die veertien verzen uit te drukken of voor te stellen is de taak des dichters.

De Italianen nu stellen hun éene aandoening meestal voor door éen beeld of éene gedachte — in het eerste kwatryn ingeleid, in het tweede geheel voltooid. Vandaar ook het wettige van hun gebruik der omarmende rijmen, waartusschen werd saamgevat en verbonden wat behoorde bij elkaar.

Om dit duidelijk te maken schrijf ik hier sonnet CLV, van Petrarca over, naar de Engelsche vertaling van Charles Tomlinson:

My ship, oblivion-laden, o'er the sea,
O'er the rough sea, neath midnight's wintry sky,
Twixt Scylla and Charyb, love makes to fly,
For at the helm sits he, mine enemy.
Some bold, dark thought, seems at each oar to be,
Which scorns the tempest, laughs though Death be nigh,
A ceaseless gale, suffused with many a sigh,
Desire and hope, the sail rends fearfully.

A shower of tears, a cloud too of disdain,
Both bathes and slackens the much-wearied cords,
With ignorance and terror intertwined:
My wonted guides, twin-stars, concealed remain;
Reason or art, storm-spent, no aid affords;
I almost fear the port I may not find.

In dit sonnet is een beeld binnen de acht regelen der kwatrijnen uitgewerkt: dat ééne beeld *vertegenwoordigt* in die kwatrijnen de stijgende aandoening der dichters, die met de terzinen weer daalt. Shakespeare nu stelt in zijne sonnetten zijne aandoening zelden door éen beeld of éene gedachte voor. Als men ze leest, krijgt men den indruk dat de stemming des dichters door den enkelen klank zijner woorden het geheele sonnet omgeeft. Welk gevoel hij ook wil uitdrukken: overal is de klank zijner verzen »intense with passion", maar dan begint men te bespeuren bij nauwkeuriger lezing, dat zich onder dien klank van éen aandoening verschillende beelden bewegen, verschillende gedachten heen en weer wenden. Nog eens lezende, bemerkt men dat reeds in het eerste kwatryn die tweevoudige voorstelling wordt ingeleid en dat die uit gelijkloopende gedachten of uit antithesen kan bestaan. In het tweede kwatryn vindt men dien dubbelen gang voortgezet.

Eerst gevoelt men dat meervoudige, onbewust, zonder het te kunnen verklaren, als een volheid van gedachten en beelden in de sonnetten: men denkt aan den rijkdom van een poëet, die zooveel heeft dat veel geven hem gewoonte werd. Maar men ziet er plan en bouworde in als men hier en daar een sonnet ontleed, de anti-thesen gevolgd en de rijmschikking begrepen heeft. Dan verstaat men, dat de kwatrijnen van Shakespeare's sonnetten niet zijn de voortgangen van een zelfde gedachte of voorstelling; maar in hun volmaaktsten vorm de inleiding en volvoering van *twee* voorstellingen of gedachten, waarvan de eene de andere verklaart, duidelijker doet uitkomen of eenvoudig hare werking versterkt. En wanneer men nu dit gevonden heeft en dan weet, dat ieder

kwatrijn een gedeelte van twee verschillende gedachten en voorstellingen in zich heeft, en dat dikwijls de beide kwatrijnen ook als verschillende deelen eener antithese of redeneering van elkander staan, dan zal men het natuurlijk vinden, dat Shakespeare 1°. in ieder kwatrijn wisselend en niet omarmend rijm gebruikte en 2°. de beide kwatrijnen niet door het rijm aan elkaar verbond.

Een goed voorbeeld van Shakespeare's wijze van werken met de kwatrijnen is Sonnet XXIII.

As an unperfect actor on the stage,
Who with his fear is put besides his part,
Or some fierce thing replete with too much rage,
Whose strength's abundance weakens his own heart.

So I, for fear of trust forget to say
The perfect ceremony of love's rite,
And in mine own love's strength seem to decay,
O'ercharged with burthen of mine own love's might.

O, let my books be then the eloquence
And dumb presagers of my speaking breast,
Who plead for love, and look for recompense,
More than that tongue that more hath more express'd.
O learn to read what silent love has writ:
To hear with eyes belongs to love's fine wit.

Hier is de aandoening uitgedrukt door twee vergelijkingen, die geheel verschillen van elkander, maar waarvan de tweede een verder stadium der stemming dan de eerste aanduidt. Beide hebben eehter hun eerste gedeelte in het eerste, hun tweede in het tweede kwatrijn. Niet alleen dus, dat twee beelden gebruikt worden in die acht verzen: maar een deel van ieder dier beelden komt hier op zijn beurt in ieder der kwatrijnen voor.

Door dit altijd aanwezig zijn van twee verschillende gedeelten, die op elkaars indruk invloed uitoefenen, zijn de kwatrijnen van een Sonnet van Shakespeare niet alleen een

voorstelling of uitdrukking, maar tegelijk een argumentatie van zijn aandoening. Als de dichter niet met groote vergelijkingen, maar met gedachten als motieven, arbeidt, kan men dit nog duidelijker zien.

Men leze b. v. Sonnet XXII.

Die luidt aldus:

My glass shall not persuade me I am old,
  So long as youth and thou are of one date;
But when in thee time's furrows I behold,
  Then look I death my days should expiate.

For all that beauty that does cover thee
  Is but the seemly raiment of my heart,
Which in thy breast does live as thine in me:
  How can I then be elder than thou art?

O, therefore, love, be of thyself so wary
  As I, not for myself, but for thee will,
Bearing thy heart, which I will keep so chary
  As tender nurse her babe from faring ill.
Presume not on thy heart when mine is slain,
Thou gavest me thine not to give back again.

Dit is in details van uitdrukking niet een van de gelukkigste sonnetten. Maar het heeft twee groote eigenschappen: het vertoont het heensleepen van den klank, den toon der aandoening over het geheele gedicht, en het bevat een geheele redeneering met een anthithese in het eerste en een argument in het tweede kwatrijn.

Wij hebben tot nu toe enkel op de kwatrijnen gelet; maar — men ziet het aan de aangehaalde Sonnetten — ook in de terzine verschilt het sonnet van Shakespeare met het Italiaansche. Het Engelsche heeft eigenlijk geen terzinen: het heeft in plaats daarvan een strofe van vier regels en een couplet. Het is natuurlijk, dat ook deze verandering in den

vorm niets anders dan een der verschijnsels van een verandering in den inhoud is. De golf der aandoening eindigt haar daling in de Sonnetten van Shakespeare met het eind van den *twaalfden* regel. Maar ze houdt er niet op: want de voorstelling of de gedachte der kwatrijnen is daar nog niet tot hare conclusie gevoerd. Die conclusie wordt samengevat in de twee laatste regels, en de aandoening blijft daarin voortduren, maar op dezelfde hoogte. Ze blijft daar als iemand, die een weg gegaan is en aan het eind even stilstaat en omziet voor hij het laatste woord spreekt op dien weg. Als iemand, die gedroomd heeft en nog even de oogen gesloten houdt, om de stemming te proeven van zijn droom. Als iemand, die vóor hij doodgaat stil ligt en denkt. Shakespeare heeft deze verdeeling van vier en twee alleen in Sonnet XXXV en in de twee laatste, de Cupid en Dian-Sonnetten, verwaarloosd.

De criticus die het wezen van Shakespeare's Sonnetten zoo nauwkeurig hem mogelijk was heeft blootgelegd en verklaard, moet daarna nog aantoonen, hoe de dichter den toon zijner aandoeningen wist te leggen in den klank en den rhythmus zijner verzen, en met welke beeldspraak en wendingen der taal hij die aandoeningen aanschouwelijk heeft gemaakt.

Om een voorbeeld te zien van Shakespeare's macht om zijn stemming in klank en rhythmus te uiten, leze men Sonnet LXXI.

No longer mourn for me when I am dead
Than you shall hear the surly sullen bell
Give warning to the world that I am fled
From this vile world, with vilest worms to dwell:
Nay, if you read this line, remember not
The hand that writ it; for I love you so
That I in your sweet thoughts would be forgot,
If thinking on me then should make you woe.
O, if, I say, you look upon this verse
When I perhaps compounded am with clay,

Do not so much as my poor name rehearse,
But let your love even with my life decay;
Lest the wise world should look into your moan,
And mock you with me after I am gone.

Men behoeft dit slechts hardop, en langzaam, te lezen om getroffen te worden door de onafgebroken stemming der klanken b. v. van het eerste kwatrijn. Daar zitten de reminiscenties van een heele begrafenis in. In den vijfden regel hoort men die klanken dadelijk veranderen: de somberheid wijkt voor een droevige teerheid, die in de laatste helft van den zesden geheel uitvloeit in het vers, waar ze mee wordt gemotiveerd.

Voller en rustiger is de beteekenis en zoo zijn ook de klanken van het laatste gedeelte en de slotregel klinkt dof en verwijderd als een stem uit de verte. Als de kennis van den indruk der klanken eene wetenschap ware, dan zou men dit verloop kunnen aantoonen. Nu zal het velen, die niet gewoon zijn te luisteren naar klankschakeeringen, voorkomen als een fantasie. Wèl echter zal ieder kunnen opmerken hoe eentonig-sleepend de dichter het rhythmus gehouden heeft, hoe gedempt als het stappen van paarden voor een lijkwagen. Ook dat de slag van het vers sneller trilt bij het: »for I love you so." Men lette ook op de adjectieven, die in dit Sonnet voorkomen: »the surly sullen bell", »vile world" en »wise world", »your sweet thoughts", »so much as my poor name". Ieder adjectief is de toets van een nuance der aandoening: onder de groote stemming van het vers wijzen zij de trillingen aan der kleinere sentimenten, die daar bewegen.

De stemmingen van Shakespeare's Sonnetten zijn de stemmingen van gepassioneerde menschen, rijk, vol, verscheiden in hun eenheid.

Hier is de rhythmus der verzen rustig: maar Shakespeare deed dit als artist, omdat hij het *hier* noodig vond. Elders gebruikt hij den vijfvoet met een ongeëvenaarde brutaliteit van beweging.

Zoo zie men b. v. Sonnet XXX.

When to the sessions of sweet silent thought
I summon up remembrance of things past,
I sigh the lack of many a thing I sought,
And with old woes new wail my dear time's waste:
Then can I drown an eye, unused to flow,
For precious friends, hid in death's dateless night,
And weep afresh love's long since cancell'd woe,
And moan the expense of many a vanished sight:
Then can I grieve at grievances foregone,
And heavily from woe to woe tell o'er
The sad account of fore-bemoaned moan,
Which I new pay, as if not paid before.
But if the while I think on thee, dear friend,
All losses are restored and sorrows end.

Men heeft hier slechts in den gewonen vorm het schema der verzen op te teekenen om te zien dat het eerste kwatrijn naar het volgend, zeer onregelmatig schema gebouwd is:

— ⌣ ⌣ — ⌣ ⌣ — — ⌣ —
⌣ — ⌣ — | ⌣ — ⌣ ⌣ — — ||
⌣ — ⌣ — | ⌣ — ⌣ — ⌣ — |
⌣ ⌣ — — | — — | ⌣ — — — ||

Alleen de zesde regel is regelmatig: in regel vier komen *zeven* lange lettergrepen voor tegen *drie* korte. Bestudeert men in dit kwatrijn de caesuur, dan zal men vinden dat de eerste volle caesuur er in eerst achter het laatste woord van den tweeden regel valt; en dat men met den besten wil ter wereld zelfs niet meer dan een halve rust achter den tweeden voet van dat vers zetten kan. In den derden regel kan de caesuur achter den tweeden voet vallen, maar in den vierden regel komt geen enkele volle caesuur voor, maar heeft men daarentegen twee halve, een na den tweeden en een na den derden voet.

Het zou zeer nuttig zijn allerlei variaties in het rhythme van Shakespeare aan te toonen; maar dat kan ieder lezer, die er belang in stelt, voor zichzelf doen.

Wij hebben nu nog te spreken over zijne beeldspraak en de wendingen zijner taal. · Het groote kenmerk van Shakespeare's beelden is hun onmiskenbare realiteit. Wie de sonnetten leest komt onder den indruk dat de dichter nooit naar een beeld greep dat niet vlak voor de hand lag, en tegelijk dat hij een onmetelijken rijkdom van beelden zoo maar voor het grijpen had. Er ligt een minachting voor vergezochte beelden en zoogenaamd poëtische fantasieën in dat slordige opvatten van het eerste het beste beeld, dat hem voor de voeten ligt. Hij spreekt van het gezicht van zijn vriend en zegt er van:

»Which in my bosom's shop is hanging still,
That hath his windows glazed with thine eyes."

Hij begint een sonnet (XXVII):

»Weary with toil, I haste me to my bed,
»The dear repose for limbs with travel tired;
»*But then begins a journey in my head,*
»To work my mind, when body's work 's expired."

Minder brutaal, maar even reëel is die beeldspraak in sonnet LII:

So am I as the rich, whose blessed key
Can bring him to his sweet up-locked treasure,
The which he will not every hour survey,
For blunting the fine point of seldom pleasure.
Therefore are feasts so solemn and so rare,
Since, seldom coming, in the long year set,
Like stones of worth they thinly placed are,
Or captain jewels in the carcanet.
So is the time that keeps you as my chest,
Or as the wardrobe which the robe does hide
To make some special instant special blest

By new unfolding his imprison'd pride.
Blessed are you, whose worthiness gives scope,
Being had, to triumph; being lack'd, to hope.

Twaalf verzen van dit sonnet zijn één verzameling van beelden, vergelijkingen en gelukkige uitdrukkingen. Ik vind het een wonder van directe, reëele beeldspraak en een der beste voorbeelden van Shakespeare's rijkdom van beelden onder één zelfde sentinent.

Om aan te toonen, hoe naakt-natuurlijk hij zijn aandoening ook bijna zonder eenige beeldspraak weer kan geven, schrijf ik het sonnet over, waarin hij den wellust zonder liefde definieert. Als een stuk directe, naakte zeggingswijze, waarbij het is of de stemming der dichters hem onveranderd uit de ziel is gevallen en voor ons ligt, houd ik dit sonnet voor een der meesterstukken van den bundel. Het is sonnet CXXIX.

The expense of spirit in a waste of shame
Is lust in action; and till action, lust
Is perjured, murderous, bloody, full of blame,
Savage, extreme, rude, cruel, not to trust;
Enjoyed no sooner but despised straight;
Past reason hunted, and no sooner had,
Past reason hated, as a swallow'd bait,
On purpose laid to make the takr mad:
Mad in pursuit, and in possession so;
Had, having, and in quest to have, extreme;
A bliss in proof, and proved, a very woe;
Before, a joy proposed; behind, a dream.
All this the world well knows; yet none knows well
To shun the heaven that leads men to this hell.

Ik heb dit opstel geschreven om twee redenen. Ten eerste, om in dezen tijd, nu er weder sonnetten in ons land gemaakt worden, zóó te vertellen, wat sonnetten zijn, dat het makkelijk wordt te weten hoe men sonnetten kritiseert. Hollandsche

dichters en critici hebben herhaaldelijk getoond, dat zij het een begrepen noch het ander.

Ten tweede om het publiek te verlossen van de bespottelijke meening, dat sonnetten knutselversjes zijn zouden, waar geen waar dichter zich aan mag bezondigen. Die wordt niet beter weerlegd dan door de wetenschap, dat de grootste dichter van Engeland ook de grootste sonnetten-dichter van zijn land is geweest.

Dichters hebben niets te leeren van de sonnetten van Shakespeare. Maar wel zou het nuttig zijn, indien wij ijverig en ernstig dien kleinen bundel bestudeerden, opdat wij na het bewonderen van dien ontzachlijken rijkdom van oorspronkelijke wendingen en beeldende koppeling van woorden, na het dag aan dag verbaasd-zijn over dien wilden groei eener menschenziel in een vreemde taal aanschouwelijk gemaakt, ons eindelijk schaamden ónze ziel te verhanselen tot slechte verzen en ónze taal tot een dood karkas.

AMSTERDAM, Sept. '85.

DE WET VAN BERTHOLLET

EN

DE MODERNE SCHEIKUNDE.

DOOR

Dr. CH. M. VAN DEVENTER.

De wet van Berthollet luidt aldus: als stoffen, die op elkander kunnen inwerken, zich te samen in oplossing bevinden, zal een eindtoestand intreden, in welken naast een zekere hoeveelheid der omzettingsprodukten een gedeelte der oorspronkelijke stoffen voorhanden is.

Deze uitspraak staat tegenover de bewering: tusschen de bijeengebrachte stoffen heeft een volkomen omwisseling van bestanddeelen plaats, of een volkomen vereeniging, zoodat ten slotte niets is overgebleven van de oorspronkelijke stoffen, en alles is overgegaan in de omzettingsprodukten.

Volgens de wet van Berthollet zullen na inwerking van de stoffen AB en CD in een oplossing (terwijl A, B, C en D elementen zijn, of groepen, die zich als één geheel gedragen) tegelijkertijd bestaan de lichamen AB, CD, AD en BC in bepaalde hoeveelheden; volgens de andere opvatting bestaan ten slotte alleen de lichamen BC en AD. Wederom, volgens Berthollet's wet geven twee elementen of groepen A en B

slechts ten deele het produkt hunner vereeniging, terwijl het overige onverbonden blijft; de andere opvatting zegt, dat A en B zich óf geheel en al, óf ganschelijk niet zullen verbinden. Nog eens, volgens Berthollet, zal een zuur bij een oplossing van twee basen gevoegd zich over beiden verdeelen, en van iedere base een gedeelte verzadigen; volgens zijn tegenstanders verbindt het zuur zich slechts met één der beide basen, en laat de andere ongedeerd.

Een deel wordt omgezet, alles wordt omgezet, — dit zijn derhalve de meeningen, die zich aangaande de inwerking van stoffen in oplossingen, tegenover elkander stellen.

Laat ons terstond zeggen, dat door verschillende onderzoekingen in de tweede helft dezer eeuw verricht de wet van Berthollet op voldoende wijze bevestigd is. Alle waarnemingen over de fysische eigenschappen van gemengde oplossingen: optische waarnemingen, densiteitsbepalingen, en niet het minst proeven over de warmte-ontwikkeling bij scheikundige processen hebben het volgende geleerd: er heeft bij inwerking van stoffen in oplossing slechts gedeeltelijke verbinding of omzetting plaats, geen volkomene; er is verdeeling van een zuur over twee basen, geen keuze van één bepaalde base. Deze beslissing is gepaard gegaan met een groote omwenteling in de scheikunde; daardoor is niet alleen die wetenschap veel vooruitgebracht, doch ook een belangrijke wijziging gekomen in haar verhouding tot de fysika, die als een reeds lang gevierde schoonheid zich niet veel bemoeide met haar jongere zuster, welke bij voorkeur in de keuken rondliep en toch allerlei aspiraties had, weinig passend bij haar morsig gewaad.

Weer te geven in welken vorm men de wet van Berthollet bij Berthollet zelven aantreft; welke haar beteekenis is in onzen tijd; met welke beschouwing, ten slotte, zij in nauw verband staat, — dat is het doel van het volgende opstel. 1)

---

1) Waarbij gebruik is gemaakt van Berthollet's werk: *Essai de Statique Chimique.* 1803.

I.

Wie voordeel wil hebben van de *Statique Chimique* moet zich de moeite getroosten een groote laag onbruikbare aarde om te spitten en weg te werpen, vóór dat hij de kostbare metaaladeren heeft blootgelegd; hij moet zich in zijn arbeid niet laten afschrikken, wanneer, hij ook in die aderen brokken aarde aantreft, en ten slotte zal zijn moeite beloond worden door de opdelving van eenige belangrijke gedachten. Wij zullen ons hier hoofdzakelijk met het metaal bezighouden.

Een van de genoemde gedachten is die, welke ten grondslag ligt aan de naar Berthollet genoemde wet. Zij is voor Berthollet een onderdeel van een algemeene theorie, welke zich plaatst tegenover de opvatting van de scheikundigen, die slechts een enkele oorzaak voor het tot stand komen van verbindingen aannamen, de scheikundige affiniteit of verwantschap. Door deze kracht, onderscheiden van de fysische aantrekking, die de hemellichamen bestuurt, zouden de elementen naar elkander worden gedreven; haar uitwerking is de volkomen vereeniging dier elementen. Daarenboven zou zij de merkwaardige eigenschap hebben, dat zij de stoffen in bepaalde verhouding vereenigde, en slechts bij uitzondering een afwisseling toeliet, die toch weder aan een eenvoudige wet gebonden was.

Deze beschouwing wordt door Berthollet bestreden met de volgende argumenten. Er is een affiniteit, doch deze is slechts een van de vele oorzaken, wier gezamenlijke werking een verbinding doet ontstaan. Behalve die affiniteit zijn van grooten invloed de betrekkelijke hoeveelheden der stoffen, die samengevoegd werden. Als een lichaam zich afzondert komen in het spel de neigingen om den vasten toestand, of den gasvormigen aan te nemen. Deze neigingen zijn weder afhankelijk van talrijke fysische omstandigheden, vooral van de warmte, die de neiging tot vastworden tegengaat en de neiging tot gasvormig worden bevordert; ook van de drukking, die juist andersom op die neigingen werkt. Al deze

oorzaken kunnen in verschillende graden van sterkte voorkomen; ieder verschijnsel van verbinding en afzondering moet tot deze vele invloeden worden teruggebracht, en dit samengestelde onderzoek dient in de plaats te komen van de aanwijzing dier gewaande ééne oorzaak: de affiniteit.

Men ziet dat Berthollet terstond bij zijn onderzoek zoowel de natuurkunde als de scheikunde betrekt; ook is hij van te voren overtuigd, dat zelfs de affiniteit in den grond niet van de algemeene aantrekkingskracht onderscheiden is, doch dat bij de aantrekking van deeltjes, die zoo dicht bij elkander zijn, ook de figuur en de grootte dier deeltjes een merkbaren invloed hebben op het resultaat der aantrekking; die invloed kan echter nog niet mathematisch onderzocht worden, en men is genoodzaakt de grootte der kracht door proefneming te bepalen.

Berthollet doet meer dan zijn opvatting in plaats van een andere te geven; hij geeft aan hoe zijn tegenstanders op het dwaalspoor geraakten. De affiniteits-chemici, zegt hij, hebben hun theorie gevormd, terwijl zij uitsluitend letten op datgene, wat zich uit een oplossing van verschillende stoffen als een neerslag of als kristallisatieprodukt afzondert; in deze uitgescheiden lichamen vonden zij bestanddeelen bijeen, die eerst in verschillende stoffen te samen waren, — b.v.: men brengt chloorbarium en kaliumsulfaat bijeen, en vindt in het neerslag baryt en zwavelzuur, — en daaruit besloten zij, dat ook in de oplossing de omwisseling van bestanddeelen geheel had plaats gehad. Doch deze conclusie is niets anders dan een verwarring van twee zaken, die men zorgvuldig dient te onderscheiden: de scheikundige werking der opgeloste stoffen en de eigenschap der oplosbaarheid of onoplosbaarheid van het gevormde lichaam. Waarom zondert zich in het bovengenoemde geval bariumsulfaat af en chloorkalium niet? Wijl bariumsulfaat onoplosbaar is en chloorkalium oplosbaar. Doch die uitscheiding bewijst volstrekt niet, dat de affiniteit van baryt voor zwavelzuur grooter is dan die van baryt voor zoutzuur. De oplosbaarheid vloeit voort uit de aantrekking der moleculen onderling in verband met den tegenwerkenden

invloed van het oplossingsmiddel en van de warmte. Die verwarring vertoont zich duidelijk in de opgaven over de affiniteit. Men zal altijd zien, dat aan de stoffen, die een precipitaat of een spoedig krystalliseerbaar lichaam kunnen vormen een grootere onderlinge affiniteit is toegekend, dan aan stoffen, wier verbinding in oplossing blijft, zoodat men zelfs uit de oplosbaarheid der lichamen voorspellen kan, hoe volgens de affiniteits-chemici de verwantschap zal wezen tusschen de stoffen, wier vereeniging die lichamen oplevert.

Het is niet te verwonderen, dat deze verwarring tot zonderlinge gevolgen brengt. De oplosbaarheid is geen absolute eigenschap van een lichaam; zij is voor ieder oplossingsmiddel van andere grootte en derhalve zouden de conclusies over de affiniteit afhankelijk wezen van het gebruikte oplossingsmiddel. Men heeft hier een staaltje van een tweede eigenaardigheid der affiniteits-chemici; zij letten alleen op enkele treffende gevallen, en veronachtzamen vele andere. Het afzonderen uit een waterige oplossing heeft hen getroffen; op die afzondering bouwen zij hun systeem en gaan niet na, hoe anders de afscheidingen kunnen worden, wanneer bijv. alcohol in plaats van water als oplossingsmiddel werd gebruikt. Zij werden getroffen door de afscheiding van stoffen bij gewone temperatuur en vergaten, hoe de afscheiding kan gewijzigd worden door temperatuursverandering. Want het is een feit, dat de oplosbaarheid zeer sterk verandert met de temperatuur en zelfs voor verschillende stoffen op verschillende wijze. Men heeft het daardoor in zijn macht in veel gevallen uit een oplossing van verschillende zouten te laten krystalliseeren, wat men wil. En derhalve zou de affiniteit ook van de temperatuur afhankelijk wezen.

Behalve de affiniteit, zeiden wij, nam Berthollet ook de betrekkelijke hoeveelheden der stoffen in aanmerking. Het ware juister geweest te zeggen, dat volgens hem de eigenlijke wet der scheikundige werking alleen uit die twee begrippen is samengesteld. De scheikundige werking door een stof uitgeoefend is evenredig aan het produkt van de affiniteit en de hoeveelheid der stof, aan de *chemische massa*, want zoo

noemt Berthollet dit produkt, — zóó luidt voor hem de fundamenteele waarheid. De toepassingen van dit eenvoudige beginsel worden echter gecompliceerd door de eigenschappen van de bijeengevoegde en van de gevormde lichamen. Wanneer een van deze onoplosbaar of gasvormig is en ontstaat in een vloeibare middenstof, zal het zich afzonderen en zich daardoor onttrekken aan de wisselwerking; men moet dus met die eigenschappen rekening houden. Doch wanneer alle lichamen, oorspronkelijke stoffen en omzettingsprodukten één homogeen vloeibaar geheel vormen, moet het beginsel van de massawerking geheel bevestigd worden. Zulke gevallen doen zich voor bij de werking van zouten in oplossing, bij de werking van een zuur op twee basen, van een zuur op een zout, wanneer al deze lichamen te samen in oplossing kunnen wezen; kortom, het zijn de gevallen waarover de wet van Berthollet handelt. Deze wet is derhalve een bijzondere en eenvoudige toepassing van het beginsel der massawerking. Inderdaad volgt uit dit beginsel, dat elk der krachten, die werken, tot haar recht komt; dat alles wat een rol speelt zijn deel krijgt, en er geen alleenheerschappij is van één kracht. Voegt men een zuur bij twee basen, dan verbindt ieder der basen zich met een gedeelte van het zuur, een gedeelte dat overeenkomt met de sterkte der werking, die tusschen de base en het zuur bestaat, en voor iedere base evenredig is aan haar hoeveelheid en haar affiniteit voor het zuur, terwijl de affiniteit gemeten wordt door het verzadigend vermogen, d. i. de hoeveelheid zuur, die men bij een bepaalde hoeveelheid der base moet voegen om den zoogenaamden neutralen toestand te bereiken.

Wij vinden derhalve de wet van Berthollet inderdaad bij haar peetvader, doch als onderdeel van een algemeene theorie, als gevolg van een aangenomen uitgangspunt. Zij is voor Berthollet niet hoofdzaak, en daaraan moeten wij het toeschrijven, dat wij bij hem geen der experimenteele bewijzen aantreffen, en zelfs niet aangeduid vinden, die ons onmisbaar schijnen, en die wij in de eerste plaats zouden opsporen om de wet vast te stellen. Hoewel Berthollet zich ook houdt

aan de waarneming, bouwt hij zijn theorie deductief op, terwijl wij haar inductief zouden willen vormen. De nieuwere scheikunde heeft mengels van zoutoplossingen direkt onderzocht, de wet van Berthollet bevestigd, en is daardoor tot de fysika genaderd. Berthollet echter heeft zijn wet afgeleid, beginnende bij de vereeniging van natuurkunde en scheikunde 1).

II.

Het is den nieuweren tijden voorbehouden geworden, de bewijzen aan te brengen, die wij bij Berthollet te vergeefs zoeken. Er is altijd een bezwaar bij het onderzoek naar de samenstelling van een vloeistof. Door na te gaan, wat uit de vloeistof afgescheiden wordt, krijgt men wel eenig gegeven, doch men moet met dat gegeven voorzichtig wezen; daarenboven blijft men in het onzekere omtrent de hoeveelheid der verschillende stoffen, die in de oplossing naast elkander bestonden; eindelijk, er kan altijd een twijfel blijven bestaan of wat *uit* een vloeistof komt er als zoodanig is *in* geweest. Bij het afzonderingsproces zelve kan de vorm der elementgroepeering veranderen, en voor de wet van Berthollet is het juist om dien vorm te doen. Doch men kan trachten een eigenschap van de vloeistof te bepalen en daaruit een besluit te trekken over de samenstelling, terwijl men zich overtuigd mag houden, dat gedurende de bepaling van die eigenschap de samenstelling niet verandert. Deze methode is verscheiden malen met vrucht toegepast. Laat ons haar door een enkel voorbeeld toelichten.

Ik heb in oplossing bijeengebracht kaliumnitraat en chloornatrium. Volgens de wet van Berthollet bevinden zich nu naast elkander een zekere hoeveelheid natriumnitraat en chloor-

1) Men vindt bij Berthollet eenige direkte experimenteele argumenten, die echter berusten op de afscheiding van stoffen uit gemengde oplossingen. Deze methode kan nimmer beslissen, hoeveel van iedere stof in de oplossing aanwezig was. Wij merken ook in het voorbijgaan op, dat de verdeeling niet geheel geschiedt volgens de door Berthollet aangegeven formule over de massawerking. Er is een verdeeling van een zuur over twee basen, doch niet in de verhouding, welke door die formule wordt voorgesteld.

kalium, en tevens een bepaalde hoeveelheid niet ontleed kaliumnitraat en chloornatrium; volgens de tegengestelde leer zal òf alles zijn overgegaan in natriumnitraat en chloorkalium, òf er zal in 't geheel geen omzetting geweest zijn. Ik zorg voorts, dat de oplossing zeer verdund is. Nu ga ik bepalen, hoe veel een oplossing van kaliumnitraat, van chloornatrium, van natriumnitraat en van chloorkalium ieder afzonderlijk een bundel lichtstralen doet afwijken, die op deze oplossingen valt; m. a. w. ik bepaal den *brekings-index* voor die oplossingen. Uit deze gegevens kan ik berekenen, hoe groot de afwijking der lichtstralen zou wezen, wanneer de bundel viel op de samengestelde oplossing, terwijl er òf geen, of een volkomen omzetting had plaats gehad. Eindelijk bepaal ik door een proef den brekings-index der samengestelde oplossing. Het resultaat van deze laatste proef komt nu met geen der beide berekende waarden overeen; er is dus noch een volkomen, noch absoluut geen omzetting geweest, doch een gedeeltelijke, en met het laatste cijfer kan men zelfs berekenen, *hoeveel* is omgezet. Bepalingen van dezen aard zijn uitgevoerd door Ostwald.

Evenals het brekend vermogen is de densiteit een geschikte eigenschap tot beslissing der kwestie. Ook hieruit is door Ostwald het gedeeltelijke der omzetting aangetoond.

Beschrijven wij nog terloops een reeks van de calorische bepalingen van Thomsen. Wanneer een base zich met een zuur verbindt, heeft een min of meer belangrijke warmte-ontwikkeling plaats. Voegt men nu een zuur bij een oplossing van twee basen, dan kan men uit te voren genomen proeven voorspellen, hoe groot de warmteontwikkeling zal wezen, wanneer het zuur zich uitsluitend òf met de eene, òf met de andere base verbindt 1). Doch geen van beide grootheden wordt waargenomen. Er is dus geen keuze van één base, doch verdeeling over beiden geweest, en men kan weder uit de grootte der waargenomen warmteontwikkeling bepalen, hoeveel van elke base met het zuur verbonden is.

1) Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat bij dit experiment een overmaat van de basen behoort te wezen.

Eindelijk, en dit is voor de theorie niet van het minste belang, wanneer de verschillende methoden op een zelfde geval werden toegepast, waren hun resultaten zoo overeenstemmend, als van experimenten verlangd kan worden.

Het hier medegedeelde zij genoeg om een indruk te geven, hoe de wet van Berthollet bevestigd is.

Deze wet zou echter niet het groote belang hebben, dat haar wordt toegekend, indien zij zich niet aansloot aan een reeks van merkwaardige ontdekkingen en daarvan de algemeene uitdrukking was geworden. Wij bedoelen de zoogenaamde dissociatieverschijnselen. Zooals men weet, heeft Déville het gebied dezer verschijnselen veroverd, en het is nog meer aan hen, dan aan de wet van Berthollet, dat de groote vooruitgang van de scheikunde in de latere jaren te danken is.

Men denke zich een stukje kalkspaath (koolzuren kalk) in een gesloten ruimte, die op een hooge temperatuur, op 800 à 1000 graden Celsius, verhit wordt. Na verloop van tijd ziet de oppervlakte van het kristal er dof en ondoorschijnend uit. Tevens toont een toestel, aan de ruimte verbonden, aan, dat zich een gas heeft ontwikkeld, en dit gas blijkt koolzuur te wezen. Eindelijk, wanneer de spanning van het koolzuurgas tot een zeker bedrag is geklommen, stijgt zij niet meer en vermeerdert derhalve ook de hoeveelheid koolzuur niet langer. 1) Er heeft dus eene gedeeltelijke ontleding plaats gehad van koolzuren kalk in kalk en koolzuur. Wanneer men de ruimte vergroot, daalt de spanning aanmerkelijk, doch langzamerhand rijst zij weder tot het vorige bedrag, indien althans de temperatuur standvastig werd gehouden. Bij daling of rijzing van de temperatuur daalt of rijst de spanning, doch altijd tracht zij een voor iedere temperatuur bepaalde grootte te bereiken.

Neem nu kalk alleen, en breng in de ruimte, waar hij is, een groote hoeveelheid koolzuur, welks spanning kan gemeten worden. Verhit voorts het geheel op even hooge

1) **Men dankt het onderzoek van dit geval van dissociatie aan Debray.**

temperatuur als die waarbij men te voren den koolzuren kalk ontleedde. Men ziet de spanning van het koolzuur langzamerhand dalen tot een bedrag, dat nu niet meer verandert en even groot is als het bedrag van de koolzuurspanning, die bij de verhitting van den koolzuren kalk bij die zelfde temperatuur verkregen werd. De kalk heeft derhalve koolzuur opgenomen, doch deze vereeniging kon niet verder gaan, toen de spanning van het gas tot een zekere waarde gedaald was.

Deze twee experimenten leiden tot de belangrijke conclusie: de eindtoestand is dezelfde van welke zijde men uitga; of ook: de eindtoestand is alleen afhankelijk van de grootheden druk, volume en temperatuur, die bij dien toestand bestaan, en niet van den weg langs welken men tot den toestand gekomen is.

Men heeft niet proefondervindelijk de ontleding van koolzuren kalk kunnen aantoonen bij 350° en daar beneden. Men mag echter zonder bezwaar aannemen, dat zij alsdan ook bestaat, hoewel in zeer geringen graad. Wanneer in de waargenomen gevallen de ontledingstoestand trapsgewijze verandert met de temperatuur, kan men moeilijk anders denken, dan dat die ontleding voortdurend trapsgewijze daalt met de temperatuur, ook als wij haar niet meer kunnen waarnemen. Door dit te ontkennen zou men aannemen, dat bij langzame verandering van omstandigheden een plotselinge sprong in den toestand kwam, en hiervoor is geen enkele grond, terwijl van den anderen kant het experiment zelve leert, dat de koolzuurspanning sneller daalt dan de temperatuur, zoodat men zich niet behoeft te verwonderen, indien spoedig deze spanning onmerkbaar klein wordt.

De proef van Debray en diergelijke hebben in verband met de voorgaande redeneering onze conceptie over verbinding en ontleding geheel omgekeerd. Vroeger zeide men: alleen in exceptioneele gevallen heeft dissociatie plaats; thans moeten wij denken: koolzure kalk is ten allen tijde gedeeltelijk ontleed en de graad der ontleding wordt bepaald door de temperatuur. Derhalve is de dissociatietoestand van uit-

zondering normaal geval geworden. Men drukt de conceptie ook wel aldus uit: koolzure kalk is bij iedere temperatuur *in evenwicht* met koolzuur van een bepaalde spanning. Het bestaan van een evenwicht blijkt daaruit, dat als de spanning tijdelijk verlaagd wordt, terstond een nieuwe ontleding van den koolzuren kalk intreedt, die zich voortzet tot de oorspronkelijke toestand weder is bereikt.

Het gedrag van koolzuren kalk is een treffend voorbeeld van dissociatie, wijl men voor oogen krijgt, hoe de ruimte gevuld wordt door lichamen in twee toestanden, in den vasten en in den gasvormigen. Men denke echter niet dat de dissociatie tot diergelijke gevallen beperkt is; zij treedt evenzeer op, wanneer de verschillende lichamen, die in het spel komen, allen den gasvorm hebben, of in oplossing verkeeren. Waterdamp, die, zooals men weet, zich vormt uit een mengsel van waterstof en zuurstof, wordt bij hooge temperatuur tot een aanzienlijk bedrag in die stoffen ontleed, en ook hier is een evenwicht. Bij een zekere temperatuur zal de waterdamp voor een bepaald deel ontleed zijn, voor een bepaald deel waterdamp blijven. Een diergelijke dissociatie is nauwkeurig bestudeerd bij joodwaterstof, een stof, die evenzeer ontleed wordt in haar bestanddeelen: jodiumgas en waterstof. 1) In dit geval wordt de ontledingstoestand opgemaakt uit de spanningsverandering van het geheel. Men noemt zulke gevallen van dissociatie, waarbij alle optredende stoffen den gasvormigen of den opgelosten toestand hebben, en derhalve de ruimte gelijkelijk vullen: gevallen van *homogeen evenwicht*, hetgeen een korte uitdrukking is voor de meer zuivere: evenwicht bij den homogenen toestand van het geheel. Koolzure kalk daarentegen is een voorbeeld van *niet-homogeen evenwicht*. Deze beide soorten van evenwicht zijn in een zeer belangrijk opzicht onderscheiden. Bij het homogene evenwicht zijn in een bepaalden toestand van het geheel alle stoffen in een bepaalde gewichtsverhouding aanwezig. Bij de dissociatie van koolzuren kalk wordt alleen vereischt, dat het koolzuur-

1) Dit onderzoek is verricht door Lemoine.

gas een bepaalde spanning heeft, en of men derhalve in een zelfde ruimte veel of weinig koolzuren kalk brengt, er zal altijd, niet een zelfde fractie van het geheel, doch een even groote hoeveelheid ontleed worden.

Laten wij ons houden aan het evenwicht in den homogenen toestand, en brengen wij de tegenwoordige opvatting daarover in deze algemeene uitdrukking: wanneer verschillende stoffen bijeengebracht worden, dan zullen in den eindtoestand de verschillende vormen, die deze stoffen kunnen aannemen, en die in de gegeven omstandigheden bestaanbaar zijn, naast elkander voorkomen in verhoudingen, welke voor bepaalde waarden van temperatuur, druk en volume van bepaalde grootte zijn.

Door deze formuleering wordt duidelijk, hoe de wet van Berthollet samenhangt met de dissociatieverschijnselen, met de theorie van het scheikundig evenwicht. Ook door haar wordt geleerd, dat verschillende vormen, die een systeem van stoffen kan aannemen in een oplossing, naast elkander zullen bestaan: zij affirmeert het bestaan van scheikundig evenwicht voor stoffen in oplossing; zij affirmeert de dissociatie in homogenen toestand voor een groot aantal gevallen. En juist voor gevallen waar het evenwicht zoo treffend is, waar de dissociatie gebleken is zoo aanzienlijk te wezen. In vele andere gevallen zijn ongewone toestanden noodig om het bestaan van dissociatie van evenwicht merkbaar te maken. Bij de werking van zouten in oplossing echter vertoont zich het evenwicht zeer duidelijk ook bij de gewone temperatuur. De wet van Berthollet is derhalve de sterke uitdrukking van de nieuwe opvatting, en het is niet te verwonderen, dat zij het wachtwoord der moderne scheikunde is geworden.

De nieuwe opvatting heeft tevens geleid tot de vereeniging van natuurkunde en scheikunde. Terwijl zij door de studie der dissociatieverschijnselen hooger vlucht nam, waren de fysici van hun zijde bezig een theorie te ontwikkelen, die weldra zou blijken, zoowel scheikundige als natuurkundige verschijnsels te omvatten. De mechanische warmtetheorie heet deze leer, die tot taak heeft het verband op te stellen

tusschen de verschillende vormveranderingen van een hoeveelheid materie, en de warmtehoeveelheden, die bij deze wisselingen optreden. De theorie gaat uit van twee beginselen, voor eerst, dat een bepaalde hoeveelheid warmte in een bepaalde hoeveelheid arbeid kan worden omgezet, en omgekeerd, of zooals men zegt, dat warmte en arbeid aequivalent zijn; ten tweede, dat warmte uit zich zelve niet van lager naar hooger temperatuur kan overgaan. Beide beginselen, die enkel warmte en arbeid betreffen, omvatten alle processen in de natuur, waarbij warmte en arbeid voorkomen, en de gevolgen dier beginselen gelden derhalve zoo goed voor scheikundige als natuurkundige werkingen. De betrekkingen door deze warmtetheorie opgesteld, bevatten enkel druk, volume, temperatuur, combinaties van deze grootheden en warmtehoeveelheden. De theorie is vooral interessant, wanneer men haar toepast op een systeem, dat als één geheel behandeld wordt, doch waarvan de deelen verschillende vormen hebben, terwijl die vormen onder een warmteeffect in elkander kunnen overgaan. Wanneer waterdamp en water in een gesloten ruimte naast elkander voorhanden zijn, en men het systeem verwarmt, zorg dragende dat het volume niet verandert, zal de toegevoegde warmte gediend hebben tot verhitting van het water en van den waterdamp, doch ook om een gedeelte van het water in waterdamp over te brengen. Niet anders is het bij koolzuren kalk. De toegevoegde warmte brengt de vaste stof en het koolzuurgas op een hooger temperatuur, doch wordt gedeeltelijk besteed voor splitsing van een zekere hoeveelheid koolzuren kalk in kalk en koolzuur. Daar de mechanische warmtetheorie nu eenvoudig een betrekking opstelt tusschen de warmtehoeveelheden en de veranderingen in druk, volume en temperatuur, zal die betrekking in beide gevallen geldig wezen. Het is duidelijk, dat deze en diergelijke betrekkingen ook van kracht zijn voor alle soorten van scheikundig evenwicht, voor alle gevallen waarin een stof hoeveelheid in verschillende vormen kan bestaan en die vormen onder een warmteeffect in elkander overgaan; het is duidelijk derhalve, dat door de mechanische warmte-

theorie ook vele chemische processen aan een mathematische behandeling kunnen worden onderworpen.

De gegevens noodig voor zulk een mathematisch onderzoek naar de verhouding der hoeveelheden, waarin vormen naast elkander voorkomen, zijn hoofdzakelijk de calorische grootheden, die men omzettingswarmte of verbindingswarmte noemt; bijv. de hoeveelheid warmte, die zich ontwikkelt, wanneer men zooveel zwavelzuur bij zooveel kali voegt. Aan Julius Thomsen en aan Berthelot 1) dankt men de talrijkste bepalingen van zulke grootheden. Merkwaardigerwijze hebben beide mannen aanvankelijk gemeend hun uitkomsten in een algemeene wet te kunnen uitdrukken, welke in den grond een ontkenning is van het bestaan van evenwicht, van de gansche moderne conceptie, en zelfs houdt Berthelot zijn wet nog vol, al kost het hem dikwerf moeite genoeg haar te handhaven. Het beginsel van den grootsten arbeid, zoo heet die wet, wil, scherp geformuleerd, beweren: in den eindtoestand heeft het systeem den vorm, bij welks ontstaan het meeste warmte ontwikkeld wordt. En dus zou ten slotte slechts één vorm bestaan; zou er geen cöexistentie van vormen wezen; geen verdeeling, doch keuze; zou Berthollet ongelijk en Bergmann gelijk hebben.

Hoe het beginsel van Berthelot door de dissociatiescheikunde bestreden is, zullen wij straks zien. Doch in allen geval bezitten wij thans een aanzienlijk aantal gegevens, welke ons in staat stellen uit een algemeene theorie in bijzondere gevallen voorspellingen te doen, en na te gaan of deze voorspellingen door andere waarnemingen bevestigd worden.

Men moet toestemmen, dat de fysici tegenwoordig meer en meer zich gaan bezighouden met chemische vraagstukken, doch het is ook waar, dat de scheikunde zelve het eerst de

---

1) Indien het niet onbeleefd is, waarschuwen wij den lezer tegen verwarring van de mannen, die de sterk gelijkende namen Berthollet en Berthelot dragen. Berthollet is de scheikundige, wiens wet in dit opstel behandeld wordt, en die vóór en na 1800 arbeidde. Berthelot is de thans levende parijsche geleerde, wiens genialiteit en werkkracht reeds dertig jaren lang der wetenschap ten goede komen.

hand heeft uitgestoken, die niet dan aarzelende werd aangenomen en nog niet met alle hartelijkheid is gedrukt. De fysica vindt het nog maar half goed, dat de scheikunde ook toilet wil maken en in fatsoenlijk gezelschap medespreken over zaken, die boven haar opvoeding gaan. Evenwel, die verhouding zal spoedig veranderen. Wiskundige beschouwingen aan te treffen in een chemische studie, was vroeger iets ongehoords, thans een vaak voorkomende gebeurtenis, en hoewel de scheikundigen zullen moeten worstelen tegen collega's, die de wiskunde een lamzalig stalen corset achten voor de vrije vormen der chemie, en tegen fysici, welke de mathematische pogingen van de scheikundigen kinderwerk vinden, — het is te voorzien, dat de strijd zal eindigen met de erkenning van de mathematische scheikunde, of dat deze geheel samenvalt met mathematische fysica.

Doch voorzien is in dit geval een lichte taak. De uitvoerige studie van van 't Hoff over het scheikundig evenwicht heeft onze voorspelling reeds voor een groot deel vervuld en is geheel het produkt van de verschillende stroomingen der nieuwere tijden. Zoo is bijv. in haar aangetoond, hoe uit de vereeniging van de mechanische warmtetheorie en de voorstelling van scheikundig evenwicht een mathematische formule voortkomt, die op haar beurt weder moeder is van een veelomvattend beginsel en talrijke beschouwingen. De beteekenis van het beginsel zullen wij laten zien uit de wijze, waarop van 't Hoff er zich van bedient om de meening van Berthelot over het ontstaan van lichamen te kritiseeren. Men bedenke, dat deze meening een variant is op de gedachte, dat scheikundige processen alleen plaats hebben als er warmte bij ontwikkeld wordt. Bij de theorie van van 't Hoff bestaat een evenwicht tusschen twee vormen, en er zijn voortdurend twee processen: overgang van vorm A in vorm B, en omgekeerd van vorm B in vorm A, welke beide overgangen in snelheid verschillen, en de betrekking tusschen de snelheden bepaalt de hoeveelheid, die op ieder oogenblik van iederen vorm bestaat. Doch als er twee processen zijn van tegengestelden aard, gaat het eene vergezeld van warmteopname,

wanneer bij het andere warmte ontwikkeld wordt, zoodat de conceptie van evenwicht zelve het bestaan van processen die warmte opnemen of absorbeeren, medebrengt. Het hangt nu slechts van de omstandigheden af, welke van de twee processen op den voorgrond zal treden, en van deze omstandigheden is de temperatuur een der belangrijkste. Nu is het een feit, dat de normale temperatuur, waarbij wij leven betrekkelijk laag is. Niet meer dan 300° Celsius of daaromtrent zijn wij boven het absolute nulpunt, den toestand waarbij absoluut geen warmte meer zou zijn; niet meer dan 300° en de zon is misschien honderdduizenden, misschien millioenen graden warm. Bij het absolute nulpunt zou, zooals van 't Hoff bewijst, Berthelot geheel gelijk hebben. Geen wonder daarom, dat in een omgeving, die zoo weinig verschilt van dat nulpunt, zijn meening vaak bevestigd wordt, terwijl zij toch de waarheid niet verkondigt. Want, om niet eens van zonnetemperaturen te spreken, als wij leefden en arbeidden in een omgeving van 2000 of 3000 graden, zou de algemeene regel voor het geschieden van processen juist anders wezen; dan zouden die processen in hoofdzaak optreden, welke van warmteabsorptie begeleid gingen; die stoffen ontstaan bij wier vorming warmte opgenomen werd. Thans zegt men: knalgas geeft water, want er ontstaat warmte bij dien overgang; en inderdaad is water ook de vorm, die sterk op den voorgrond komt; bij 3000° zou men zeggen: water geeft knalgas, want er wordt warmte geabsorbeerd, en knalgas zou ook de gewone vorm wezen. Doch dan ook zou de nauwkeurige wet zijn: knalgas en waterdamp bestaan naast elkander; hoewel de waterdamp wellicht even moeilijk ware aan te toonen als in onze omgeving het knalgas.

Deze gansche chemische fantasie vindt haar oorsprong in het eene kleine formuletje, waarvan wij spraken. De scheikundigen zullen echter wel doen niet te vergeten, dat bij de afleiding van deze formule het bestaan van evenwicht is aangenomen, en dat men het recht op deze onderstelling niet door de formule kan verdedigen, doch alleen uit de direkte proeven, zooals die van Ostwald en Debray, en de redenee-

ring, die wij op de beschrijving van zulk een experiment lieten volgen.

De verschijnselen van evenwicht, de mechanische warmtetheorie hebben de natuurkunde en de scheikunde tot elkander gebracht, doch is er nu ganschelijk geen verschil tusschen chemische en physische verschijnselen? Wij moeten wel gelooven, dat een scherpe grens niet bestaat. De praktijk echter geeft een onderscheid aan. Natuurkundige vormveranderingen, smelting, verdamping geschieden snel; de meeste scheikundige, b.v. dissociatie van koolzuren kalk, dissociatie van waterdamp, geschieden langzaam. Dit onderscheid brengt tevens tot de scheikunde een belangwekkend veld van onderzoek, het onderzoek naar de snelheid der overgangen, naar het beloop van de reactie, zooals men zegt. Verdamping gaat zoo snel, dat men moeilijk nauwkeurig kan bepalen, hoe groot de snelheid is op verschillende oogenblikken van den overgang, en hoe de temperatuur op haar werkt. Bij vele chemische omzettingen daarentegen is een diergelijk onderzoek wel mogelijk, en dit kan licht verspreiden over de snelheid van vormveranderingen in 't algemeen, zooals voor Galilei de wetten van den vrijen val duidelijk werden uit de trage beweging van een lichaam langs een hellend vlak.

Hetgeen wij in dit hoofdstuk mededeelden, zal getoond hebben, dat Berthollet zelf slechts voor een gering deel oorzaak is van het belang, dat zijn wet verkregen heeft. Zij heeft zich aangesloten bij een conceptie, die Berthollet enkel voor een klasse van gevallen met nadruk stelde, en die conceptie zelve heeft eerst haar groote beteekenis verworven door de medewerking van de mechanische warmtetheorie. Bovendien vindt men bij Berthollet noch de noodzakelijke directe bewijzen, noch aandrang tot mathematische behandeling, noch een leidend inzicht over het verband tusschen warmte-ontwikkeling en verbinding.

Het is daarom minder te verwonderen, dat zijn wet in den nieuweren tijd niet het uitgangspunt van de nieuwe theorie is geworden, doch eerst weder met aandacht beschouwd werd.

toen zij bleek een onderdeel te wezen van de nieuwe opvatting, tot welke men langs anderen weg geraakt was.

III.

De wet van Berthollet hangt te nauw samen met een andere belangrijke gedachte van hem, dan dat een beschouwing over de eerste volledig zou wezen, die geen rekening hield met de tweede. Dezelfde algemeene theorie, die verdeeling van een zuur over twee basen eischte, voerde ook tot de bewering, dat elementen zich in alle verhoudingen verbinden kunnen en dat de omstandigheden die verhouding in ieder geval bepalen. Deze stelling wil meer zeggen, dan dat tusschen oplossing en verbinding de grens moeielijk te trekken is. Zij zegt zeer bepaald, dat het ontstaan van wat men gewoonlijk verbindingen noemt, niet altijd van eene bepaalde verhouding afhankelijk is, dat twee elementen zich in zeer verschillende verhoudingen vereenigen kunnen. Zij is niets anders dan de beruchte stelling, die den langdurigen strijd heeft veroorzaakt tusschen Berthollet en Proust, waarin Proust zegevierde met de zoogenaamde wet van de bepaalde proportien 1).

Wij moeten kort wezen, en zullen niet de redeneering van Berthollet zelven geven, doch alleen, hetgeen ook van meer belang is, nagaan, wat men thans van zijn stelling denken moet. Brengen wij haar daartoe in de korte

---

1) De wet van Proust houdt in, dat de elementen zich in bepaalde verhoudingen vereenigen, en dat, zoo zij verschillende verbindingen aangaan, de verandering in de verhouding niet geleidelijk, doch sprongsgewijze geschiedt. Vergel. Berthollet, *La Synthèse Chimique*, blz. 46. — Wij vatten in het vervolg deze wet samen met de wet der multiple proportien, die Dalton opstelde, en welke luidt: Wanneer twee elementen A en B verschillende verbindingen aangaan, zullen de verschillende hoeveelheden van A, welke in die verbindingen voorkomen op een even groote hoeveelheid van B, zich verhouden als eenvoudige geheele getallen.

formuleering: elementen kunnen zich in alle verhoudingen vereenigen 1).

Ter beoordeeling van deze stelling moeten wij het huidige feitenmateriaal ontdoen van het gewaad, waarin men het thans steekt; wij bedoelen, van onze notatie, van de uitdrukking der samenstelling in onze chemische formulen, wijl deze notatie juist berust op de door Berthollet bestreden aequivalentenleer. Wij moeten de samenstelling der bekende stoffen uitdrukken in procenten en dan beslissen of men nog zulke eenvoudige verhoudingen vindt. Ik geloof, — ik behoor bij de behandeling van deze zaak het objectieve *wij* te vervanvangen door het meer personeele enkelvoud —, ik geloof, dat de beslissing ontkennend zal wezen. Wie de vele koolwaterstoffen en vooral het onmetelijke aantal verbindingen van koolstof, waterstof en zuurstof onder elkander plaatst en de samenstelling procentisch uitdrukt, zal moeten erkennen, dat van een eenvoudige verhouding, een opklimmen met regelmatige sprongen, zoo goed als niets is te bespeuren, hij zal moeten erkennen, dat de twijfel gerechtvaardigd is, of de moderne atomistiek ontstaan zou wezen, indien ons empirisch materiaal in den aanvang der eeuw ware bekend geweest. Want nu het blijkt, dat er elementen zijn, die tallooze combinaties vormen en er zeker nog velen zullen *kunnen* vormen, is het te vermoeden, dat andere elementen zich evenzoo kunnen gedragen, al zijn er wellicht bijzondere omstandigheden noodig om dit gedrag openbaar te maken.

Doch zoo ik dit alles geloof, ik erken terstond, vooreerst, dat de strijd voor ons van veel minder belang is dan voor Berthollet en Proust; en ten tweede, dat wij ons over de nederlaag van Berthollet niet te beklagen hebben. De wet der multiple proportien zelf wees eigenlijk den weg aan, waarlangs het geschil beslist kon worden. Zij sprak van eenvoudige verhoudingen, doch wat zijn deze? Het ligt voor de hand dat er een uit-

1) Vergel. *Essai de Statique Chimique* I. blz. 339 ... il est de l'essence de l'action chimique.... de produire des combinaisons, dont les proportions sont graduelles depuis le premier jusqu'au dernier terme de saturation.

breiding moest komen, en de uitdrukking *eenvoudige geheele getallen* moest worden *geheele getallen.* En daarom wordt door de huldiging van Berthollet's opvatting, de aequivalentenleer niet ter zijde geschoven. De gevallen, waarin een eenvoudige verhouding optreedt zijn talrijk, en wij danken aan de overwinning van Proust, dat deze gevallen nauwkeurig bestudeerd zijn. Die studie gaf ons de aequivalentennotatie, welke tot dusver de voortreffelijkste diensten heeft bewezen om de feiten uit te drukken en het verband tusschen die feiten voor te stellen; om nog niet eens te spreken van de atomistiek, die wij eveneens aan de aequivalentenleer danken, en welke een voorheen ongekenden weg ter verklaring verschaft.

Inderdaad is de scheikunde zeer gelukkig geweest. Geen periode, die niet behoefte heeft aan geloof in een theorie om tot arbeid gedreven te worden. De acquivalentenleer heeft geprikkeld en wij zijn er mede gebaat. Dat zij ten slotte blijkt met de opvatting van Berthollet samen te treffen, behoeft niemand te hinderen. Had daarentegen Berthollet overwonnen, dan zou wellicht het minder scherpe van zijn conceptie den aandrang tot het vinden van talrijke verschijnsels niet bevorderd hebben.

Misschien zal men mij zeggen: het moge wezen, dat wij, alle verbindingen naar behooren rangschikkende geen sprongen, doch geleidelijken overgang in de verhoudingen aantreffen, dit neemt het verrassende feit niet weg, dat bijna immer iets merkwaardigs geschiedt, wanneer ik de vereeniging van stoffen bij sprongen laat geschieden. Behandel ik phosphorzuur met kali, dan kan ik lichamen afgescheiden krijgen, die telkens een bepaalde hoeveelheid kali meer bevatten, en zoo zal men immer zien, dat, waar twee stoffen zich met elkander vereenigen kunnen, de verbindingen sprongsgewijze ontstaan.

Indien ik hierop niet met Berthollet wil antwoorden, dat de verbinding van stoffen iets anders is dan de afscheiding van lichamen 1), kan ik beweren, dat ook volgens onze he-

1) Deze onderscheiding speelt inderdaad ook in Berthollet's redeneering over de thans behandelde kwestie een groote rol.

dendaagsche theorien de vorming van verbindingen uit twee elementen in zoogenaamde eenvoudige multiple proportien, wel een belangrijk en vaak treffend, doch niet het algemeene verschijnsel is. De leer van het homogene evenwicht schijnt mij toe deze bewering te bevestigen. In het vorige hoofdstuk heb ik deze leer misschien sterker geformuleerd, dan den meesten chemici aangenaam was. Ik heb gezegd dat de verschillende vormen die de materie kan aannemen, naast elkander zouden bestaan en daardoor stilzwijgend het gelijktijdig bestaan van *alle* mogelijke vormen aangenomen. Nu komen echter in de meeste onderzochte gevallen slechts twee vormen voor, en de theorie van van 't Hoff houdt zich ook enkel bezig met het evenwicht van twee vormen. Deze theorie dunkt mij echter slechts voldoende voor die gevallen, waar inderdaad de twee vormen alle andere verre overheerschen, en voorts een eerste stap tot een meer uitgebreide theorie. Voeg ik wijnsteenzuur bij een verdunde oplossing van kali, dan zullen in die oplossing hoofdzakelijk twee stoffen ontstaan, het zoogenaamde neutrale zout en het zure zout. Ieder van deze lichamen moet echter weder ten deele gedissocieerd wezen in kali en wijnsteenzuur, en derhalve zouden *vier* lichamen naast elkander voorkomen, kali, wijnsteenzuur en de beide zouten. Indien ik dit geval mathematisch wilde onderzoeken, zou ik waarschijnlijk het gesplitste deel der zouten kunnen verwaarloozen, en mij slechts met de zouten zelven behoeven bezig te houden, al zijn zij niet alleen voorhanden. Het bestaan van talrijke vormen openbaart zich echter vaak duidelijk in ongewone omstandigheden. De koolwaterstof acetyleen is bij de gewone temperatuur niet merkbaar gemengd met andere stoffen; deze vertoonen zich echter bij sterke verhitting van acetyleen en dan bemerkt men het bestaan van een evenwicht tusschen verscheidene vormen 1). En gelijk wij vroeger zeiden, als koolzure kalk bij 800° merkbaar gedissocieerd is,

---

1) Toutes les fois que l'acétylène prend naissance à une haute température...., tous les carbures pyrogénés, qui en dérivent apparaissent, et leur ensemble donne lieu à un équilibre mobile, qui dépend des masses relatives mises en

moet er bij lage temperatuur ook een evenwicht wezen, zoo behooren wij ook nu bij onze temperatuur niet het bestaan van andere vormen naast acetyleen absoluut te ontkennen.

Berekening en waarneming zullen ongetwijfeld niet gemakkelijker worden door het aannemen van vele vormen. De theorie zal moeten opklimmen, nu zij de beschouwing van één vorm verlaten heeft, van het evenwicht tusschen twee vormen tot het evenwicht tusschen meer dan twee, en deze ontwikkeling zal zich voortzetten tot het punt, waarin het bestaan van vele vormen is aangenomen.

Laat mij ten slotte nog eens zeggen dat de nederlaag van Berthollet geen ramp was. Al moet de wet der multiple proportien uitgebreid worden op de wijze die ik noemde, de beperkte opvatting heeft het onderzoek van de talrijke gevallen ondersteund, waarin eenvoudige verhoudingen optreden. Dit onderzoek maakte het der scheikunde gemaklijk een alfabet te vormen, waarvan zij nu gebruik maakt om groote woorden en perioden te spellen. Ook is het voor de wetenschap een geluk geweest, dat de normale omstandigheden in den regel één vorm zoo sterk op den voorgrond doen treden. Was onze temperatuur hoog, de processen zouden zoo snel verloopen, de splitsing zou zoo aanzienlijk wezen, dat het bijna onmolijk ware een samengestelde stof te isoleeren en te onderzoeken; zij zoude bijna terstond voor een belangrijk deel uiteen vallen. De natuur zelve heeft de scheikunde er toe gebracht op te klimmen van het eenvoudige tot het samengestelde, en dit is misschien niet de geringste reden, waarom zij, toen eenmaal onze conceptie van elementen was gevormd en een exacte methode van onderzoek was ingevoerd, in zoo korten tijd zulk een vlucht kon nemen.

---

présence, ainsi que de la température et de la durée de la réaction. *Berthelot. La Synthèse Chimique.* 226.

Wij voegen hier nog bij, dat de uiterst geringe snelheid, waarmede vele stoffen ontstaan een belangrijke oorzaak kan wezen, dat bij een evenwicht vele vormen zich niet vertoonen. Berthelot berichtte onlangs, dat een hoeveelheid knalgas door hem bewaard na 15 jaren nog geen spoor water vertoonde, terwijl toch in den eindtoestand bijna alles water moet wezen.

REVUE COLONIALE INTERNATIONALE,

Direction : Dr. C. M. KAN, Dr. P. A. VAN DER LITH, Dr. D. JOSEPHUS JITTA et Dr. H. C. ROGGE.

DOOR

Dr. H. BLINK.

Een Revue Coloniale Internationale! zagen wij de eerste drie afleveringen niet voor ons liggen, wij zouden het bijna niet kunnen gelooven. Maar 't is een voldongen feit; een ideale werkelijkheid, die alleen voor de laatste helft dezer eeuw bespaard was. En van uit Amsterdam moest daartoe het sein gegeven worden, in Nederland begon de victorie der vreedzame koloniale politiek. Holland met Frankrijk, Duitschland, Engeland, Spanje, Italië werpen hunne koloniale beginselen in de weegschaal der volksopinie van genoemde Staten. Met elkander bespreken zij, hoe die koloniën het meest dienstbaar te maken aan het moederland en tevens hoe ze zelf tot de grootste ontwikkeling te brengen. Gansch het koloniën-bezittend West-Europa vereenigd tot eene conferentie over koloniale belangen, gewis, 't is een nieuw tijdperk, dat de koloniale politiek intreedt.

Het woord »Koloniale politiek" wekt zonderlinge gedachten bij ons op, wanneer het vereenigd is met het adjectief

»internationale." Zeker ligt voor een groot gedeelte de schuld daarvan aan de historische opvatting, die wij noodwendig van het begrip koloniën verkregen hebben. In de geschiedenis komen toch nergens de koloniën als een punt van internationale bespreking voor. Juist het tegengestelde vinden wij overal; de koloniën werden steeds als nationaal eigendom beschouwd, in welke, bijna nog meer dan in het land zelf, alle internatiale inmenging geweerd werd.

Nergens werd toch het stelsel van exclusie sterker en vaster doorgedreven dan juist in de Koloniën, en met scherpe blikken werd ieder oog bespied, dat van het buitenland op het inwendige der koloniale toestanden geslagen werd. Dit lag geheel in de richting der koloniale politiek in hare eerste ontwikkeling. Van de lagunen-stad aan de oevers der Adriatische zee was het exclusie-stelsel reeds in de middeleeuwen uitgegaan en de koloniseerende volken tijdens den aanvang der nieuwe geschiedenis volgden dit gretig na. Venetië sloot alle volken van den handel op zijne Koloniën uit en bereikte daardoor den bloei, welken deze stedelijke republiek zoovele eeuwen kon handhaven. Was het wonder, dat toen het westelijk schiereiland van Zuid-Europa de rol dier republiek overnam, ook hier het stelsel, 'twelk reeds zulke rijke vruchten gedragen had, werd ingevoerd?

Portugal heeft in zijne koloniale geschiedenis eene natuurlijke ontwikkeling gevolgd. Langzaam bereidde het zich voor tot de groote beteekenis, welke het in het begin der nieuwe geschiedenis door de ontdekking van den zeeweg naar Indië plotseling zou erlangen. De gunstige ligging van het Westland, waar een koninklijke prins bij 't aanschouwen der eindelooze watervlakte tot liefde voor de zeevaart en voor ontdekkingen geprikkeld werd, was een hoofdfactor voor deze ontwikkeling.

Spanje werd echter plotseling tot eene kolonie-bezittende mogendheid verheven; wat het werd, was niet het resultaat van eene consequente ontwikkeling der natie, maar de vrucht van het toeval, de gevolgen van de speculatieve goedmoedigheid van een overwinnend vorstenpaar. Hierdoor werden

de Koloniën beschouwd als het gebied, dat slechts diende om zijn natuurlijke schatten der kroon in handen te spelen. Monopoliën had slechts de vorst, en deze verkocht ze tegen hooge prijzen aan landgenooten of zelfs aan vreemdelingen. Buiten de enkele bevoorrechten mocht niemand den blik slaan op de geheimzinnige landen, welker schatten den bloei van het moederland voor enkele tijden verzekerden. En Portugal was te korten tijd zelfstandig, om duurzame vruchten van de Koloniën te plukken, of tot een beter stelsel te geraken. Toen het vrij werd van het Spaansche dwangjuk, was de tijd reeds voorbij, andere volken hadden de plaats op het koloniaal tooneel ingenomen.

Na Spanje en Portugal volgde de bloeitijd van de Hollandsche republiek. Ook voor deze werden de Koloniën een natuurlijk lokmiddel. De Hollandsche vrachtvaarders trachtten hun winst te slaan uit het vervoer der Indische waren; de handelaren door ze ter markt te brengen. Vreedzaam verkeer was het beginsel, doch exclusie van Portugal en Spanje voerde tot strijd. Aan die uitsluiting heeft Nederland indirect zijne overzeesche bezittingen te danken.

Het stelsel van monopolie en geheimhouding is ook door Nederland en Engeland gevolgd. 't Was de geest des tijds. De voorbeelden waren er en het begrip, dat men van Koloniën vormde, werd door die omstandigheden analoog aan dat van een gebied, waar men ongestraft rijkdommen kon verzamelen. 't Was de bron, waaruit men slechts te putten had, de wijze waarop kwam niet ter sprake. Zorgvuldig trachtte men de aderen, welke in die bron vloeiden, te verbergen, om voor zich alleen het genot dier schatten te bewaren. De Koloniën bestonden slechts om het moederland rijk te maken, — en ook alleen het moederland. Wel was dit in Nederland en Engeland niet als vroeger in Spanje de kroon, doch het volk, maar toch, aan de Koloniën zelf werd met geen ander doel gedacht dan het bovengenoemde.

Door die omstandigheden moest er noodwendig onderlinge naijver over het bezit ontstaan. Verschillende Europeesche oorlogen ontstonden in de nieuwe geschiedenis alleen door

de Koloniën. Zij werden het teedere punt, waar geen naburige natie zelfs met den vinger naar wijzen mocht.

De tijden zijn veranderd en ook de koloniale beginselen zijn door den tijdstroom in eene nieuwe richting gedreven. »Vrijheid" schreef de oeconomie in deze eeuw in hare banier, en zij plantte die banier ook in de overzeesche gewesten. Zoo werden de slagboomen van den handel opgeheven. En thans gaat men verder, zelfs de belangen der Koloniën worden een punt van internationaal debat. De Koloniën zijn internationaal domein geworden; zij zijn een terrein, waar oeconomische en sociale denkers elkander ontmoeten, en met de praktische handelslieden hand aan hand gaan.

Het is voorzeker geene gemakkelijke taak, die de oprichters van het nieuwe tijdschrift op zich genomen hebben. Want trots alle verandering der ideeën, blijven nog altijd de Koloniën eene gevoelige plek van het nationaal bewustzijn. Wij hebben ons hierbij slechts even den indruk te herinneren dien de waarschijnlijke inmenging van Engeland in de Niserokwestie veroorzaakte. En de Duitsche vlag op Yap bracht de ongelukkige Spaansche bevolking bijna tot razernij. Genoeg, 't is een gebied, dat een ruim veld voor vraagstukken opent, maar dat uiterst voorzichtig betreden moet worden. De Redactie van de *Revue Coloniale Internationale* staat ons echter borg, dat dit laatste niet over 't hoofd wordt gezien.

Het doel dezer nieuwe revue wordt in het voorbericht nader ontwikkeld. Hoewel zij een product is der *Association Coloniale Neérlandaise à Amsterdam*, heeft zij toch ten doel, niet alleen de belangen der Nederlandsche koloniën ter harte te nemen »*ou d'agrandir le territoire des colonies Néerlandaises*" maar om voortdurend de belangstelling van de koloniebezittende volken voor de algemeene vraagstukken gaande te houden.

De goedmoedige verzekering, dat het niet te doen is om vergrooting van koloniaal gebied voor Nederland, klinkt bijna als eene bittere ironie op onzen tijd,

Deze verzekering noodig te achten om het buitenland geen schrik aan te jagen met het niewe tijdschrift, gelooven wij.

dat wel een te hoog vertrouwen is in ons internationaal koloniaal prestige. En ook in Nederland zal waarschijnlijk niemand er aan gedacht hebben, dat een internationaal koloniaal tijdschrift met dit doel zou opgericht worden. Zoolang Àtjeh millioenen verslindt en er nog groote gedeelten van ons rijk Insulinde braak liggen voor wetenschap en handel, zal niemand in Nederland aan uitbreiding van koloniaal bezit denken.

De inhoud van het tijdschrift zal onder de volgende rubrieken worden samengevat:

I. Section commerciale, industrielle et maritime.
II. Section Gouvernement des colonies.
III. Section géographique et ethnographique.

Wat betreft de eerste afdeeling geeft de redactie de verzekering, hiermede geen speciaal tijdschrift voor industrie en handel te geven of de geheimen der vakmannen te willen openbaren, maar hoofdzakelijk de handels- en industriebelangen uit een algemeen oogpunt te zullen beschouwen.

»Gouvernement des colonies" zal eigenlijk het nieuwe tijdschrift het *raison d'être* geven; verschillende koloniale stelsels zullen daarin besproken worden.

Geographie en ethnographie zullen bij de vele bestaande geographische tijdschriften, slechts eene beperkte ruimte innemen, doch kunnen niet geheel gemist worden in deze Revue. Zoo zal zij minder dienstbaar gemaakt worden aan koloniale wetenschap, dan aan praktische belangen.

Naar karakter zal dus de Revue coloniale internationale meer een staathuishoudkundig tijdschrift dan een geographisch tijdschrift worden.

In dit opzicht heeft onzes inziens de redaktie oordeelkundig gehandeld. Een geographisch koloniaal tijdschrift zou toch de meest heterogene zaken vereenigen. Niet door de geographische gesteldheid, maar wel door hunne eigenaardige verhoudingen tot het moederland hebben de verschillende koloniën iets met elkander gemeen, waardoor de beschouwing der eene de belangstelling der anderen noodzakelijk medebrengt. Op geographisch gebied valt er voor de eene

kolonie al zeer weinig van de andere te leeren, wat ook niet elders te leeren valt; op oeconomisch gebied echter zeer veel. Ook is kolonie niet een geographisch doch wel een oeconomisch begrip: Als oeconomische toestand hebben de koloniën onderscheidene kenmerken, welke aanspraak maken op bijzondere behandeling. Dat hierbij de vruchten der geographische ontdekkingen niet buiten gesloten kunnen worden, ligt in het nauwe verband tusschen beide.

De koloniale, sociale vraagstukken komen telkens onder nieuwe vormen weder opduiken, vooral in den laatsten tijd. In onze oostelijke naburen, de Duitschers, hebben de koloniebezittende natiën een concurrent gekregen. Duitschlands geographen bestudeeren ijverig de kaart om te zien, waar er nog plekjes open gebleven zijn tot het planten der Duitsche vlag.

In de publieke gehoorzalen der universiteiten houden de professoren de belangstelling van het ontwikkelde volk wakker met hunne voordrachten over volksplanting. Het Duitsche volk is moedig en sterk en als overbezield met levenskracht. De grenzen van het Duitsche rijk zijn te klein voor hun ondernemingsgeest, naar den vreemde trekken ze, en ver van hun vaderland lossen zij zich op in allerlei natiën. Dit strijdt tegen het nationaliteitsgevoel van den Germaan. Sociale verhoudingen mogen hem steeds tot dergelijke daden gedreven hebben, hij zoekt thans een onbewoond en onbeheerscht plekje op den aardbodem, om zijne zonen te kunnen vergaderen onder bescherming zijner vlag. Om de stroom der volksverhuizers niet meer voor Germanië verloren te doen gaan, zoekt Duitschland op dit oogenblik koloniën. 't Is een oeconomisch en nationaal beginsel.

Als een goudmijn, waar men slechts den voet op den bodem behoeft te zetten om rijk te zijn, kunnen de verre gewesten thans niet meer beschouwd worden. Doch tot oeconomische doeleinden hebben de kolonies, als landen, waar energie en moed de ongebruikte natuurprodukten weet om te scheppen in maatschappelijke rijkdommen, voor het moederland nog onuitsprekelijk veel waarde.

Boven wezen wij reeds op de vrijheidsbeginselen, welke in

onze eeuw op handelsgebied veld wonnen. Thans is er echter in vele landen eene reactie waar te nemen; het streven naar afgesloten oeconomische gebieden neemt weder toe. Door deze omstandigheid verkrijgen de kolonieën voor het moederland eene bijzondere waarde, daar zij de oeconomische grenzen van het land uitbreiden. Uit dit oogpunt biedt dus de koloniale politiek een belangrijk veld van onderzoek, en dat internationale bespreking van dergelijke zaken, welke zoo nauw met de internationale verhoudingen samenhangen, rijke vruchten kan dragen, lijdt geen twijfel.

Wij kunnen dus niet anders dan het verschijnen der Revue coloniale internationale met vreugde begroeten. 't Is een moeielijke doch schoone onderneming en wij zijn er trotsch op dat deze idée en hare uitvoering van Nederland zijn uitgegaan.

In eene beschouwing of critiek van den inhoud der eerste afleveringen zullen wij hier niet treden. Als proeve van de richting worden hier enkel de titels vermeld van de bijdragen der eerste aflevering:

I. Imperial Federatiom by Sir Richard Temple.
II. Deutsche Colonialpolitik von Friedrich Fabri.
III. Les forces productives de l'Australasie Brittanique par E. Levasseur.
IV. Mr. Stanley's Congo-International Review by Commander V. Lovett Cameron.

Alleen deze opmerking. Het stuk »les forces productives de l'Australasie brittannique" ademt onzes inziens te veel den geest van een leerboek voor geographie, zooals ook elders reeds is gezegd. Voor een tijdschrift als het hier besprokene zijn dergelijke bijdragen minder geschikt. Aan conpilaties bestaat er geene behoefte; frissche, oorspronkelijke denkbeelden zijn het die wij noodig hebben, en die een tijdschrift, als afspiegeling van den tijdgeest, behoort weer te geven.

Eene afzonderlijke afdeeling wordt gevormd door de Chronique bibliographique trimestrielle; Section de Géographie et d'Ethnographie. In deze afdeeling geeft Prof. Kan een overzicht van de litteratuur welke er sedert 1883 over de koloniën verschenen is. Eene zeer verdienstelijke bibliographie over Ned.-

Indië is reeds vroeger van genoemden hoogleeraar verschenen; jammer genoeg dat deze niet in den handel en thans niet meer te verkrijgen is. In deze afdeeling nu wordt genoemde bibliographie aangevuld met de werken van den laatsten tijd, terwijl in een beknopt overzicht de opmerkzaamheid op de meest belangrijkste afdeelingen gevestigd wordt. Wij hopen, dat plaatsgebrek deze overzichten niet moge beperken. Verdeeling van arbeid is ook in de wetenschap thans noodzakelijk, zoodat de overzichten van den inhoud van wetenschappelijke werken uitstekende diensten aan studeerenden kunnen bewijzen.

Verder worden er nog beknopte overzichten gegeven van hetgeen er ten opzichte van de koloniën merkwaardigs valt mede te deelen, terwijl Dr. Rogge zijne zorgen wijdt aan eene Bibliographie Mensuelle."

Dat dit tijdschrift in vier talen geschreven wordt, moge velen eenigszins zonderling schijnen, ons komt het voor, dat de Redactie hierdoor blijk gegeven heeft geheel van het doel der Revue coloniale internationale doordrongen te zijn. Het lezen der vreemde talen is voor het ontwikkeld publiek geen groot bezwaar. En dat er in dit tijdschrift geen sprake kan zijn van de Hollandsche taal, hoezeer het ons nationaal gevoel ook moge treffen, ligt toch in den aard der zaak. Had de Red. nu één der moderne talen gekozen, dan zou hierdoor menige medewerker gemist worden of men zou vertalingen moeten geven. Thans staat voor ieder het tijdschrift open en genieten de lezers uit de zuivere echte bron.

Zoo kunnen nu de denkers uit alle landen samenwerken tot eene vreedzame oplossing der koloniale kwesties en verbetering der koloniale toestanden. Moge dit ideaal door de Revue coloniale internationale zoo al niet bewerkt, dan toch bevorderd worden, dat zal de koloniale tentoonstelling de meest duurzame vruchten dragen voor de toekomst.

Amsterdam, 17 Sept.

„PERSEPHONE." [1)]

(Fragmenten).

HET ENNADAL.

Toen zij een kind was, woonde ze in het dal
Van Enna; waar 't gebloemte gaarne groeit,
En rees er iedren morgen voor de zon,
En liet Demeter in haar hooge woning,
De schaduwlieflijke, van levend hout,
Met groene zalen, koel en wijdgewelfd;
En huppelde blij-neuriënd in den dauw,
Met wangen, waar de blos op lag en leefde,
Onwelkbaar, als een rozenblad in 't woud
Der Schoone Slaapster. Zóo ging ze uit, Zeus' kind,
En ging al stil de stille velden door,
En zag de laatste sterren in de lucht
En 't glimm'ren van den zilv'ren dageraad.
Of waar 't vlietwater met een zachten val
Geruisch maakte in de schemering van 't woud,
Daar zat zij soms, nog vóór de voog'lenkoren,

1) Uit »Persephone" en andere gedichten, door Albert Verwey, ter perse bij den uitgever A. Rössing te 's Gravenhage.

Op eenen weekbemosten boomstronk neer.
Dan hoorde ze onder 't loover wiekjens fladd'ren,
En om de stammen gonsde 't als 't gegons
Van bijën, zwermende op een zomernoen;
Tot al de ontwaakte zangers uit hun nestjens,
De veêrtjens schuddend ritselden in 't loof,
Onzichtbaar fladd'rende van takje' op takjen,
En van het hoogste, wiegende in de lucht,
Opstijgende, immer zingend, hooger, hooger,
Met blij geluid uit klare, kalme keel.
En Kora keek die schelle fluiters na,
En zat een pooze in willend mijm'ren neer,
Doch dan, de lichte lokken schuddend, sprong
Zij op en vlood met luiden, langen lach,
De kleine handjes klappend boven 't hoofd;
En, met de voetjens plassend door de beek,
Verdween zij hupp'lende in het donk'rer woud,
Van ver nog roepende als de voog'lenkoren.
En somtijds speelde ze op de bonte weide,
In schaduw van een breedgetakten eik,
En riep de nimfen naar dat liefljk oord,
Ten spel of vluggen dans bij heldre maan;
En riep ze, schalk verscholen in een boschjen,
Of zwemmende op een vliet en waterval,
Waar 't zingen klonk door 't schallen van den stroom.
Dan was zij enkel kind, Kora haar naam;
Dan glansde 't zonnig, blinkend in haar oog;
Dan gloeide 't blijde bloed door 't waas der wang,
Gelijk de blos op zomervruchten gloeit
In eenen ooftgaard, die op 't Zuiden ligt.
Doch soms ook zag zij allerlei geheim;
Vreemde mysteriën van kruid en ster,
En bloemen, naar den stillen nacht genoemd.
Op een verloren plekjen in 't gebergt',
Met vreemdverlichte grotten, zaten zij
Des nachts bij stille lucht en sponnen zich
Met snelle hand hun wondere gewaden;

Waarbij zij liedren zongen, die misschien
Den wandlaar deden luist'ren in de vert',
En stilstaan aan den oever van een stroom,
Het hoofd gewend en droomend, wijl de maan
Zijne en der boomen schaûw op 't water wierp.
En Kora zat dan bij hen, stil gelijk
Een kind, dat half in sluimer alles hoort,
Doch sluim'rend meent dat het van verre komt,
Door 't open venster.
Zóó was 't jaar aan jaar:
En menigmaal zag ze aan den appelboom
De roode en witte bloesems in de zon
Zwellen, wijl ze opwies, immer lieflijker.

DE ROOF VAN PERSEPHONE.

In effen welving daalde 't zonnedak
Op Enna's dal en van de bergen daalde
De stille scheem'ring neer uit donk'ren beuk
En palmenloof; reeds neigde zich op 't veld
Eén bloem na de and're zacht ten zoeten slaap,
En voog'len tjilpten laat hun laatste lied
In 't myrtenloof met rits'lend wiekgeruisch.
Doch aan het meir van Pergus, waar de bloemen
Dichtdonzig zwellen onder 't zachte groen,
Baadden de schoone Nimfen zich en hieven
In 't zwemmen 't hoofd, waar 't lange, gouden haar
Van daalde en golfde langs den blanken rug.
En onder vroolijk lachen en gezang,
De blonde lokken zwaaiende om den nek,
Dreven zij weg op 't meir, zoodat de tonen
Steeds verder deinden op den avondwind;
Tot straks het antwoord heller wederkwam

Van d'oever, waar heur zachte zust'ren leunden
Op d'arm, die wegzonk in het malsch gebloemt';
Of waar een wilg 't blauw loover nederboog,
En spiegelde in den vloed, die langs haar streek.
Zoo was ook Kora daar en wijl rondom
Der Nimfen stemmen kwamen door de stilte,
Vlocht zij zich zwijgend eenen bleeken krans
En kroon van jonge leliën, ontloken
Bij 't vallen van den avond en zij wond
Er blaren door van populierenloof,
Ze plukkende als de wind ze 't ruwst bewoog,
En Afrodite zag haar uit de vert',
En uit de vert' lachte Afrodite luid,
Zeus' dart'le dochter, en zij wierp een wolk
Van bloesems uit haar handen in de lucht,
En zag ze na en ving ze lachend weer
Op hoofd en schouders, en in 't lachen riep zij,
Tot Kora: »Kom en lach nu, wijze zuster!
»Hoe zoudt gij passen in den blijden kring
»Van lichtgeschoeide Goden, schoone Goden!
»Ik wed, dat gij zoudt zitten aan de voeten
»Van Vader Zeus, wanneer die pijn in 't hoofd heeft,
»En heet te peinzen." Zoo sprak Afrodite
Zeus' dart'le dochter en bij dat geluid
Hief Kora zachtkens zich omhoog en zei —
Maar met een glimlach, die geen glimlach was —
»Zie, 'k wond mij ook reeds bloemen, Afrodite;
»Zij spiegelden zoo bleek in 't blauwe meer,
»Dat ik ze schoon vond toen ik straks in 't meir zag.
»Zie, 'k zal mij ook nog dien Narcissos nemen,
»Hij blikt zoo bevend naar zijn bevend beeld...
»Zijn geur is anders dan van and're bloemen...."
En sprekend bukte zij ten slanken steel
En brak dien; doch nog hield ze 'm niet omhoog,
Toen één geluid de stille luchten spleet,
En van de bergen dreef een wolk van damp
En rolde went'lend over 't dreunend veld.

Luisterend poosden op het meir de Nimfen,
En wierpen toen luid-schreiend zich vooruit
En zwommen naar den zachtgebogen zoom;
En allen samen vloden over 't veld,
Met angstig handgebaar en lang geschrei,
Zich reppende achter boschjens en naar heuvels,
In 't groen verscholen en in 't rond verspreid.
Ook Afrodite vluchtte en, wijl zij vlood,
Riep zij, in 't wijken wenkend, Kora's naam —
Doch eenzaam starend stond Demeters kind;
Want in het midden van den nevel zag
Ze een zwart gespan en de ijzerzwarte rossen
Voorttrapp'lende in den mist en, somber groot,
Zag zij den menner op den wagen staan.
En als een vloedgolf drong zich in haar ziel
De erinnering aan al haar somb're droomen,
En bleek, voorovernijgende in den nacht,
Lispte zij: »Aïdoneus!" Langs haar schoot
De wagen, wendend, wijl met forschen dreun
De donkre God neersprong en naast haar stond: —
Hij was in vorm als Zeus, doch o, hoe anders!
Bij Zeus was alles licht, zijn lokken hel,
Zijn klaarblauw oog zoo kalm, en hier het oog
Donker en somber en de lokken zwart;
Gelijk een regenwolk, die van den hemel
Gevallen, om een bergtop hangt, zoo hing
Om hem de nacht des Afgronds, wijl om Zeus
De citherzang opwiegde en 't snarenspel,
Dat in den morgen blijden toongalm geeft,
En zoet als geur van bloemen vóór den nacht.
En op haar lippen lag zijn naam en langs
Haar arm de kille bloem met doodengeur,
En in haar oog de schemerende lach,
Waarmee de Dag zijn bleeken broeder Nacht
Zwijgende groet aan de' ingang van 't heelal.
En in zijn armen droeg hij haar omhoog,
Zich heffende op de trede in slanken zwaai,

En greep de teugels — vóór hem lag zij neer,
Als lag zij droomende eenen langen droom,
En de armen strekkende aan den teugelgreep,
Joeg hij de rossen zwijgend naar den afgrond.

DE ONDERWERELD.

Diep tusschen steile wanden wond hun weg
Eng-kronk'lend voort in telkens dieper nacht,
En immer groeide er een verward gedruisch,
Vanwaar zich waterval op waterval
Onzichtbaar tusschen rotsen nederwierp;
En berggevaarten nijgden naar elkaar
Het stompe voorhoofd, als twee reuzenstieren,
Die duiz'len van den wederzijdschen stoot,
Doch duiz'lend vaardig staan tot nieuwen kamp.
En over enge kloven hing een woud
Van zwarte stammen met verschroeide blaren,
Die dor saamruischten bij der rossen komst.
En boven waatren, scheemrende onder haar,
Zat Echo, eenzaam op een rotsenpunt,
In slaap gegonsd door 't brullende gebruis
Van katarakten, romm'lend door 't gebergt'.
En toen zij, half ontwaakt door vreemden klank,
Met murmelende lippen om zich zag,
Scheen 't haar als vlood daar diep een donkre schim —
Doch, 't hoofd vooroverbuigend, look ze 't oog
En droomde van een reuzige gestalte,
Die donker uitstak in den grauwen damp.

Hyperion?
..and rocks that seemed
as if just rising from
a sleep,
head to forehead
held their monstrous
horns

Doch toen zij kwamen aan de wijde ruimten
Van Hades' rijk, gleden daar her en der
De dunne schimmen dolende in den mist;
En op 't geklank der zwartgemaande rossen
Staarden zij ze eerst verwonderd aan van ver,
En snelden toen onhoorbaar door den nacht,
Onhoorbaar langs den steenig-ruigen grond,
Waar stengels groeiden met ontkleurde bladen
En vale bloesems, nooit tot vrucht gerijpt.
En uit hun donkere, ondergrondsche holen
Slopen zij allen, die daaronder huisden,
En grimmelden tot een verwarden klomp,
Als krekels, neergestreken over de aard.
Zoo liepen zij vast nader, drom bij drom,
En wierpen zwijgend de armen op de lucht,
En zagen op elkaar en op hun God.
En die daarachter kwamen drongen aan
En stieten de andren weg en vloden voort
Al ijle lucht; doch nergens rees geluid,
En met den wagen gleden zij daarheen,
Uiteengedreven en weer saamgezweefd.

Doch waar 't paleis rijst, met kristallen zuilen
Van vallend water, kronklende om de rots,
Die wijkt en welft om huiv'rig duistre krochten,
Wier nare nacht op grauwe waat'ren grauwt,
Daar stond de donk're, dreigende Godin,
De Styx — en leunde haar geweld'ge leden
In schaduw harer hallen aan 't gewelf.
Doch breed stond haar gestalte tegen 't duister,
En haar gelaat was merkbaar in den mist:
't Was als 't gelaat van een ontzachbre, Sfinx,
Uit grauwen steen gebeeld bij d'ouden Nilus,

Her face was large as that of Memphian Sphinx
(? Nea)

En die, verweêrd door warmte en vochten wind,
Staat in een donk'ren nacht en mistig weêr.
Zij was de moeder van het zevental,
Dat met zijn reuzenarmen streed voor Zeus,
En Kronos drong van d'allerhoogsten troon —
Zij had hen allen zonder pijn gebaard.
Nu stond ze en 't oog, in schaûw der breede wimbrauw,
Staarde beweeg'loos ver in valen nacht,
Waar 't zwart gebergte in zwarte neev'len zonk —
Doch voorwaarts trad zij, toen, met doffen klank,
't Zwartrossige gespan den nacht doortoog;
En voorwaarts trad ze, en hief den stoeren arm,
En hief het hoofd, door 't slangenhaar omkruld.
En langs haar steenen lippen glimpte en gleed
Een spottend-vale lach, terwijl zij sprak —
En als 't geluid, dat in een afgrond loeit,
Waar 't water immer valt van kloof in kloof,
Holden haar woorden hortende in den nacht; —
»Heil, Aïdoneus! overwijze God!
»De sombre, die zijn grauwen troon en stoel
»Met een vorstin wil deelen, groot als hij!
»De wijze, die van 't veld een kind zich schaakt,
»Dat bloempjens plukt tot kransenwinden — Kora!"
Doch nauw sloeg door den nevel Kora's naam,
En trilde langs de bleeke 't spottend woord,
Toen ze oprees op den wagen, naast en hoog,
Hooger dan Aïdoneus daar hij stond!
En naast hem nam zij met de linkerhand
De teugels, wijl de donk're rossen jaagden.

En uit de menigten der schimmen zwierde
Een vlaag van schrille tonen, fijn en hel,
Getjilp en schel gepiep en teer gegil,
Of 't krassende geluid als wen de voet
Op scherpe keizels tript en verder treedt.
Zoo trilden al der schimmen stemmen luid,

In angst, verbazing, schrik of schuwe vreugd,
Want allen spraken, schoon hun stem reeds lang
Verroest was in hun sidderende keel.
En duiz'lend wankelde de Styx terug,
En met de handen greep zij achter zich
Den wand en fluisterde met grauwe lippen
De klanken: Persefasse.... Persefasse....
Doch in zijn volle lengte hief zich Hades —
Zwaar op den mantel-omfladderden schouder
Vielen als manen breed de zwarte lokken,
En, achterwaarts gewend, weerklonk zijn stem,
Breedschallend, schoon in drukkend-sombren val,
Als slingerde ieder woord een rotsblok voort: —
»Wees niet *te* groot, o Styx! omdat gij groot zijt,
»En meen niet dat met mij ge u meten kunt,
Wijl ge in uw hand den eed der Goden weegt.
Want weet, als weer uw scheldend woord mij hoont,
Dan zal ik schudden aan uw oud gewelf,
Dat de aarde in puin ineenstort op uw hoofd —
En stutten 't al uw zonen, zuil aan zuil,
Zij, die God Kronos bonsden van zijn troon,
Zij zouden allen vallen, want mijn wil
Is de een'ge wet, die heerscht in Hades 'rijk.
En bij uw eigen waat'ren zweer ik: geen
Zal zitten op den troon van Aïdoneus,
Zal heerschen in den naam van Aïdoneus,
Dan die ik zelf verkoor — Persephone.

En door de somb're tempels van de Styx
Gonsde dof-ruischende de stroom des doods,
En zwarter viel haar schaduw op de golven,
Toen zij ineenkromp voor Aidoneus' woord.

SONNETTEN

DOOR

WILLEM KLOOS.

I.

Ik denk altoos aan u, als aan die droomen,
Waarin, een ganschen, langen, zaalgen nacht,
Een nooit gezien gelaat ons tegenlacht,
Zóó onuitspreek'lijk lief, dat bij het doomen

Des bleeken uchtends, nog de tranen stroomen
Uit halfgelokene oogen, tot we ons zacht
En zwijgend heffen met de stille klacht,
Dat schoone droomen niet weerommekomen...

Want álles ligt in eeuw'gen slaap bevangen,
In de' eeuw'gen nacht, waarop geen morgen daagt —

En héel dit leven is een wond're, bange,
Ontzétbre dróom, dien eens de nacht weêr vaagt —

Maar ín dien droom een droom, vol licht en zangen,
Mijn droom, zoo zoet begroet, zoo zacht beklaagd...

II.

Zoǫals daar ginds, aan stille blauwe lucht,
Zilverenzacht, de halfontloken maan
Bloeit als een vreemde bloesem zonder vrucht,
Wier bleeke bladen aan de kím vergaan.

Zóó zag ik eens, in wonderzoet genucht,
Uw halfverhulde beélt'nis voor mij staan,
Dán, met een zachten glimlach en een zucht,
Voor mijn verwonderde oogen ondergaan.

Ik heb u lief, als droomen in den nacht,
Die, na een eind'loos heil van éenen stond,
Bij de eerste schemering voor immer vloôn:

Als morgenrood en bleeke sterrenpracht,
Iets liefs, dat men verloor en niet meer vond,
Als alles, wat héél ver is en héél schoon.

AVE MARIA.

Ik droomde van een kálmen, bláuwen nacht:
De matte maan lag laag in mistig glimmen —
Maar hóóg schéen van de schemerende kimmen
Der klare starren wolkenlooze wacht.

Toen, tusschen maan en starren, rees Zij zacht —
Mij zoeter dan de Muze! — en scheen een schimme,
Wijl 'k om haar hoofd als diademen klimmen
En dalen zag der sterren gouden pracht.

O liefste mijne! éer ik een gróete vond —
Ave Maria! ruischte 't door mijn ziele,
En heel mijn ziele ruischte u toe — éen zucht...

Totdat op eenmaal door de stille lucht
Al die millioenen gouden droppels vielen,
En ge als een heilige in die glorie stondt..

EVA.

AAN JAC. VAN LOOY.

Zij hoorde 't twisten en den doffen smak —
    Zij kwám niet — zág niet — zag in mijmering
    Altijd die eene plek, waar de appel hing,
En de appel zelven aan dienzelfden tak.

    Zij dacht: »is 't ál een dróom... herinnering...?
Was 't *mijn* hand... wee mij! *Góds* hand, die hem brak..?
Toen trad Gods engel tot haar, kalm, en sprak:
    »De Heer zegt: »Vrouwe, zie uw zoon!"" en ging.

    En golvend vielen op zijn vaal gelaat
        Haar lokken, toen zij viel, de goudenen,
            Wijl 't zware hoofd aan 't outer bonsde, en lag...

    Zij roept het lijk... roept God... die zwijgt en haat...
            Zij wist niet dat de dood zóo stil was... en
                Vóelt dat zij was vervlóekt, van de' éersten dag...

L'ESTHÉTIQUE DE DEMAIN : L'ART SUGGESTIF.

PAR

MAURICE BARRÈS.

Il est plus aisé de parler franc à Amsterdam qu'à Paris. C'est assez l'heure de passer en revue les espoirs et les illusions, quand s'ouvre une saison qui sera batailleuse et peut-être féconde.

Voici même que le journal et les revues discutent les esthétiques. — Pour le théâtre il appartient à Busnach qui fait les pièces et à Coquelin qui les joue : chacun sait çà. Toute l'activité désinteressée de l'art semble aujourd'hui se donner au Livre.

Pour l'observateur — qui l'ignore ? — il est deux attitudes en face l'univers : en toute oeuvre elles ne sont pas plus séparables qu'en une intelligence bien douée. On veut en faire une querelle.

On peut considérer les choses et les hommes comme ils sont, décrire leurs phénomènes et leurs relations ; — on peut aussi rechercher la poésie qu'éveillent en nous ces hommes et ces choses, dégager en eux ce qui nous paraît sain ou malade, beau ou laid. La première méthode est dite objec-

tive ; le plus souvent on lui attribue pour but la science, laissant l'Art à la seconde, dite subjective.

Qui sait ce que valent réellement nos distinctions, nos facilités d'école, comprendra que ces deux manières de considérer les choses ne sont point aussi opposées qu'il semble ; dans toute construction idéale elles s'entreaident ; elles ne sont que deux aspects de l'esprit, deux moments de toute recherche. De la considération objective, qui est la méthode expérimentale, le savant passe à la méthode subjective : il relie les matériaux laborieusement préparés, les rapporte à quelque cause invérifiable, bâtit un système, imagine une hypothèse ; de même quand il crée, l'artiste ne fait qu'assembler selon sa fantaisie des choses vues, éprouvées, recueillies autour de lui par son expérience. Les plus belles théories scientifiques, celle de Darwin, sont édifiées selon les mêmes lois que les poèmes d'Homère et de Balzac. Toute entreprise de l'esprit humain, qu'on la nomme scientifique ou artistique, a pour fondement l'observation des phénomènes, mais n'est complète que si le penseur se détache en apparence de la nature, ferme les yeux enfin pour mettre en oeuvre cette masse de faits, et édifier la construction idéale. Le suprême effort de toute intelligence est une métaphysique, que chaque art exprime selon ses procédés propres.

* * *

Cependant ces années dernières, M. Zola, appuyé de subalternes, fit grand tapage pour n'être qu'expérimental, rien qu'objectif et plus réaliste qu'aucun. Il mit tout son orgueil et ses plus gros mots à affirmer qu'en ses romans on trouvait la vie toute simple et telle que chacun peut la voir. Il se défendit de quatre pattes et de la queue de mettre dans ses images quoique ce soit de lui, »de déformer le moins du monde ce que perçait son oeil". Lui et les siens appellent cela : faire oeuvre de science ! Avec cette méthode de ne rien admettre que de clair et d'évident, de ne point dépasser le champ de l'expérience, on ne conçoit pas trop qu'un savant ait jamais pu affirmer que la terre tourne autour du soleil.

De fait, dans le monde moral, qui est le domaine des romanciers, il arrive aux naturalistes de croire que la terre tourne autour de l'homme de lettres, et tout leur Pessimisme n'est que la naïve génération de leur mécontentement envers un rhytme qui n'obéit pas à leurs caprices. De cette angoisse, de cette plainte du siècle, ils firent un bougonnement mesquin.

D'ailleurs à réaliser sa conception de l'art, M. Zola apporte de belles qualités, celles qu'on peut attendre d'un meridional moins réfléchi que vigoureux. C'est un lyrique : il n'ajoute rien à la substance de son lecteur, mais il entraîne et étourdit.

* * *

Sa vogue énorme, décidée par des polémiques bruyantes et parfois généreuses et aussi par des audaces de mauvaise compagnie, se maintient à peu-près. C'est que ses procédés de lyrisme flattent une foule dont l'éducation d'art est toute romantique ; c'est encore qu'il se confine en des peintures de médiocres, familiers à tous. Mais son influence qui tout d'abord s'exerça sur quelques jeunes écrivains, uniquement, il est vrai, dans la spécialité du roman, apparaît dès cette heure absolument nulle. Je ne pense pas qu'il y ait exemple d'un littérateur aussi lu et en somme aussi honorable (un certain style, de la puissance, de l'opiniâtreté) qui dirige si peu les esprits.

Grâce aux nombreux articles où il développait ses étranges théories et s'organisa l'extravagante généalogie qu'on sait, — jusqu'à se recommander de Stendhal ! — M. Zola a lancé cette formule des trois romanciers naturalistes : MM. Goncourt, Daudet, Zola.

Des haines communes contre tel clan académique, disons le mot du jour, contre *les repus* littéraires, un réel amour de la phrase rhytmée et colorée, l'amitié de Flaubert qui les groupait chaque dimanche autour de lui, puis enfin au jour de la bataille chez l'éditeur quelque convention tacite, réunit ces trois écrivains. Mais à qui faire croire que Goncourt, un

lettré, un érudit presque, qui goûte toutes les élégances, sait le Dix-huitième siècle et connaît »le tréfond de la femme", — un écrivain subjectif, s'il en est, qui jamais ne peignit que soi, ses instincts et ses délicatesses, — un fantaisiste qui aime l'esprit, qui créa peut-être un esprit nouveau, — un maître enfin dont l'oeuvre nous charme et affine nos sensations, ait rien de commun avec M. Zola, illettré, violent et lourd ! à qui faire croire que Daudet, un narrateur parisien, d'un tact savant, d'une parfaite mesure, qui manie comme pas un la sentimentalité féminine, qui dore en praticien consommé ce qu'il faut de vertus pour adoucir tant de vices en tant de pages, — se soucie de brutaliser les salons pour ne pas faillir au Réel !

Ce beau tapage valut tout simplement à M. Zola d'être mis au petit local, — au secret, pour tout dire. Il ne communique guère avec les esprits nouveaux. Les jeunes hommes s'éclairent à l'esthétique des Leconte de Lisle, des Renan, des Taine. Personne ne s'égare plus sur un orchestre ridicule à prendre un romantique attardi pour une lanterne.

***

Et de fait à considérer les oeuvres récentes les plus remarquables, — sans médire au reste de la pimpante littérature parisienne, — on voit combien les nouveaux venus s'attachent à réfléchir sur les choses, à dépasser la simple notation des faits ; ils s'acheminent, tranchons le mot, à la métaphysique.

Enfin nous sortons de cette déplorable Madame Bovary, une belle oeuvre, soit ! mais qui risquait fort de devenir la machine à penser de l'époque. Cet excellent roman fournissait de paysages, d'observations et de gaudrioles tout un peuple de subalternes. Il est juste de dire que Flaubert guidait à des efforts plus nobles l'élite des jeunes esprits. »Il est curieux de remarquer", dit Maupassant, »la tendance constante de Flaubert vers un idéal de plus en plus abstrait et élevé. Par idéal il ne faut pas entendre ce genre sentimental qui séduit les imaginations bourgeoises. Car l'idéal, pour la plupart des hommes, n'est autre que l'*invraisemblable*. Pour

les autres c'est tout simplement le domaine de l'idée." Dans le domaine de l'idée se sont installés M. de Maupassant, Paul Bourget, Edouard Rod et M. J. K. Huysmans (ce dernier toujours un peu *j'vais m'en aller*).

Et c'est encore les manifestations et transformations du pessimisme, qu'ils étudient, comme tous les artistes de ce siècle.

M. de Maupassant peu soucieux de renouveler les formes d'art, qu'il doit à ses premières admirations, ni d'augmenter son propre fond, mais satisfait de parfaire tout ce qu'il aborde, ne modifie guère le désenchantement qu'exprimait déjà *l'Education sentimentale*; du moins il précise ce sentiment plus ou moins vague jusqu'alors en ses causes et en ses conséquences. Son Norbert de Varenne en quelques pages admirables nous dit l'angoisse de la Mort qui toujours nous guette, le précipice béant sous nos efforts, sous nos joies, sous nos triomphes rares. Il pousse logiquement son pessimisme jusqu'à l'absolu nihilisme moral, à cause que le monde s'agenouille devant le succès seul et que sans fin les croyances et les devoirs de l'aube s'émiettent au couchant sous les devoirs et les croyances nouvelles. Et c'est ainsi qu'au terme de tant de bêtises cruelles, qui sont la gloire et la vie, il ne reste debout en l'intellectuel que l'orgueil de mépriser.

De M. Edouard Rod, *La course à la mort* s'affirme une véritable métaphysique. Il estime, comme il convient, que les plus beaux drames naissent du choc des idées dans la tête d'un penseur. C'est le pessimisme qui se meut, combat, écrase et désagrège la vie. Le plaisir de vivre et de lutter, l'appétit de triompher ne séduisent pas M. Rod : la gymnastique de l'art ne lui est qu'une souffrance de plus ; sa volonté à persévérer dans l'existence s'use à tant de systèmes ; il s'affaisse dans un sinistre repliement.

Nihilisme et plaisir amer du mépris, dégoût et indécis renoncement, c'est tout le ravage du pessimisme dans le domaine moral, si l'on y ajoute ce troisième cas, qui est celui de M. Bourget, semble-t-il : l'oscillation entre les divines convictions, quelque chose comme le dilettantisme sans sou-

rire et plus aigu ; dilettantisme préventif qui n'est plus le dernier mot d'un Renan satisfait, mais la lassitude hautaine de celui qui voudrait agir, aimer, affirmer sa douleur en face ce monde fangeux qu'il songeait si noble.

Plus préoccupé d'épanouir ses sens aux splendeurs extérieures que de vivre en soi, M. J. .K. Huysmans ne s'habitue pas à ne plus chercher l'existence fortunée, dont l'appétit l'enfièvre ; s'il ne s'exile point avec Flaubert et Gautier aux mondes disparus, il s'installe du moins dans le bizarre, dans la dépravation voulue et n'entend pas s'affaisser au néant avant que d'avoir, à la façon des ancêtres, conspiré et brutalisé son ennemi, l'univers.

Après MM. Bourget, Huysmans, Maupassant et Rod qui semblent nous fournir de parfaits et définitifs exemplaires de sentiments, que connaissent déjà Amiel, Flaubert et quelquefois Renan, il paraîtra que tout effort littéraire est interdit aux plus jeunes, d'autant que le nihilisme tue toute nuance morale — quelle psychologie resterait au Nirvaniste ! — et que les expériences neuves font assez vite défaut après tout à la curiosité sensuelle. Mais pourquoi le pessimisme lui-même ne se renouvellerait-il pas ? — Et c'est là que je veux en venir. Un mouvement tournant, le plus curieux de ce siècle, peut être pressenti. De ces négations accumulées éclot *une fleur de mysticisme*.

* * *

Sans insister sur la nécessité de ce nouveau mode de pessimisme qui est une réaction et un accroissement, degageons les indices de cet état d'esprit le plus récent.

Je ne chicanerai pas sur les effets ou les causes : aimons-nous aujourd'hui les esthéticiens anglais parce que MM. Bourget et Gabriel Sarrazin nous les présentèrent, ou bien ceux-ci en prirent-ils souci parce que, etc.; de même pour Tolstoï et Dortojewsky, et encore pour Wagner, ce dernier n'étant, à parler franc, pour les littérateurs que le chant, qui les attire au sanctuaire d'Hegel. — Le vrai c'est qu'il convenait de toute éternité que cette génération débuta par vérifier ce

théorème d'un éminent métaphysicien: »L'idéalisme." dit M. Lachelier, »est le remède du scepticisme."

En quelques pages profondes de la revue Wagnérienne 1) M. Teodor de Wyzewa formule l'état d'âme qui réalisera *l'Art suggestif* de demain.

L'appellation Pessimisme succède désormais à Romantisme, Réalisme, Naturalisme. Etre plus pessimistes que les romantiques ou les naturalistes, les nouveaux-venus ne le pourraient pas, seulement ils le sont d'une autre façon. — L'univers où nous vivons est un rève. Il n'y a point de choses, point d'hommes, ou plutôt il y a tout cela, mais parce que l'Etre se doit nécessairement projeter en des apparences; et notre douleur aussi est le volontaire effet de notre âme; nous projetons au Néant extérieur l'image de notre essence intime, puis croyant à l'existence réelle de cet univers qui n'est que le reflet de notre Moi, nous souffrons de ses incohérences, notre simple ouvrage cependant. — Mais sous l'influence d'idées nouvelles nous avons pénétré ce cauchemar, nous nous sommes connus seules causes de cette incohérence, de cette diversité des intérêts et des choses, de cette angoisse: nous renonçons à l'égoïsme. Puisque tout l'univers est nous-mêmes, nous l'aimerons, nons nous y mêlons; par la compassion sur le Monde, c'est à dire sur nous-mêmes, nous ferons l'unité qui supprime la souffrance du Moi, se débattant contre l'extérieur. — Cependant le sage fera plus encore, il renoncera à ce monde connu, aux apparences actuelles qui l'entourent, même après les avoir revêtues de l'unité par la compassion. Et puisque rien des hommes, des choses, du monde enfin n'existe que par lui, il changera son mode de créer, et au dessus de l'univers présent il batîra un univers nouveau; et jouissant sans limite, il sera l'artiste, l'extraordinaire ménétrier qui retient et gouverne la danse idéale des choses.

1) *Le pessimisme de Richard Wagner*, par Teodor de Wyzewa. Revue Wagnérienne de Juillet. — Cf. de Charles Morice, *une étude sur Paul Bourget*. Revue Contemporaine, 25 Mai. — Préface de *Rosa Mystica* par Stanislas de Guaita.

Je gâte en l'écourtant la noble théorie de Teodor de Wyzewa. De façon claire et rapide j'ai voulu, arrachant les termes mêmes à l'harmonieuse mosaïque de son *Pessimisme de Richard Wagner*, indiquer quelle magique conception de l'univers apportent ces nouveaux venus. On sent bien que je ne puis m'étendre davantage, et pourtant je dirais volontiers à quel touchant platonisme se complait le rève de ces nouveaux venus, lorsqu'ils aspirent à dégager des vulgaires appétits leurs âmes et les âmes élues, et qu'ils fondent leurs ardeurs annoblies en une dilection toute spirituelle ; je prendrais un petit temps pour sourire avec mon lecteur, puis j'analyserais l'exquis roman d'Albert Bataille *La conquête de Lucy*, quelques pages sentimentales qui font rêver et comprendre ; — je voudrais aussi, fort de l'autorité d'Edouard Schuré et de quelques autres, indiquer qu'en la voie nouvelle se trouve peut-être la solution du conflit entre la science et la religion : M. Schuré, exposant la *légende de Boudha* 1), la plus récente, penche à croire que le Nirvana, ce fameux Nirvana, savez-vous, n'est qu'un voile, impénétrable aux yeux profanes, qui recouvre les splendeurs d'une évolution spirituelle en harmonie avec toutes les lois de l'univers.

N'est-il pas piquant — oh ! la bonne occasion pour sourire un peu des robustes gaillards qui possèdent des lexicons de certitudes ! — que Wagner, Boudha et tout le Pessimisme s'accordent à nous convier, nous autres, à un effort quasi mystique, tandis qu'avec une bonne foi aussi compléte M. Rod a pu entendre d'eux l'exaltation du néant : »la conception wagnérienne de la religion", écrit-il, »aboutit ainsi que le boudhisme, dont elle est proche, a la conclusion de la delivrance dans l'anéantissement 2).

C'est que, croyant voir les oeuvres de l'art ou de la nature, nous ne voyons jamais qu'un reflet de nous-mêmes. Nous ne connaîtrons éternellement que nos émotions ; ainsi M. Sarcy

1) Revue des Deux Mondes, 1r Août.

2) 25 Juillet. Revue Contemporaine. En cette étude M. Rod démontre comment l'esthétique de Wagner est la résultante logique de l'esthétique allemande de Herder, de Hegel.

»qui connaît la vie" la déclare assez folichonne. Et si M. Teodor de Wyzewa a vu tant de choses si belles dans le Parsifal de Wagner, c'est que les ayant en lui, il était attiré par cette légende, ce mythe, cet art symbolique enfin qui paraît devoir être l'art suggestif de demain.

* * *

»Une conception nouvelle," écrivais-je il y a peu, »a besoin pour s'exprimer de formes neuves. Des méthodes scientifiques renouvèlent ou créent l'esthétique; des esprits critiques succèdent aux fantaisistes qu'on sait. Après les prophètes de l'inspiration. les théoriciens de la volonté. Dans une oeuvre tout doit être voulu. C'est ainsi que M. Leconte de Lisle, disais-je, n'est pas un analyste; il voit volontiers de haut et par masses. Étant de cette époque il soigne le détail; mais il procède par synthèse. Une idée philosophique se transforme chez lui en émotion, en image: en matière poétique. Et tous ses poèmes, quelqu'impassibles que certains les reputent, sont des poèmes tragiques: *la tragédie étant peut-être la plus haute forme de l'art.... C'est à revêtir une idée dominante d'une forme symbolique*, qu'excelle M. Leconte de Lisle."

Revêtir une idée tragique d'une forme symbolique, telle sera aussi, je pense, la prétention des nouveaux venus. Jusqu'alors ils purent négliger de parfaire quelque chef-d'oeuvre; c'est assez la coutume des jeunes gens de différer cette formalité: et puis en tous les arts réfléchis la poétique précéda le poéme, Mais l'effort s'organise. Et puisqu'il faut que rien ne se perde, M. E. Hennequin rassemble tout le bagage des pessimistes qui nous précédèrent, démonte avec soin l'appareil des lyriques et des analystes et boucle de ses raisonnements solides comme des courroies anglaises, en des formules confortables les vieux hommes et les veilles oeuvres; — M. Joséphin Peladan, le romancier du *Vice suprême* et de *Curieuse*, — M. Stanislas de Guaita, le poète de *Rosa Mystica*, — M. Édouard Dujardin qui chronique, conte et symbolise des emotions idéales et vraies, en attendant, peu patiemment, l'heure de cet

art wagnérien complexe et unifiant toutes les anciennes formes de l'art, — M. Charles Vignier qui atteint auprès de Mallarmé et de Verlaine à des élégances furtives, féminines presque, à des coquetteries de casuiste, — M. Charles Morice, puissant et fumeux, une sorte de Chenavan qui saura s'imposer par le verbe, isolément s'acheminent vers un même but. Ah! les braves gens, me dit l'éditeur Vanier.

On pense bien, au résumé, que je ne suis pas infaillible; je ne prétends pas citer tous les éléphants blancs, qui s'avancent sur la piste de l'art hermétique. Qui est-ce qui n'est pas un peu symbolique aujourd'hui! Quand on est jeune et qu'on a quelque chose là, il ferait beau n'avoir pas un coeur pour le moins mystique en cet hiver 85—86!

VARIA.

POLITIEK.

Wie in de historie meer ziet dan een relaas van gebeurtenissen, afgewisseld door zoodanige bespiegelingen als in de kraam van den verhaler te pas komen; wie de kennis der menschelijke daden en van het menschelijk gemoed wil opdoen uit de historie, moet vooral letten op de verschijnselen, die zijn eigen tijd hem te aanschouwen geeft.

Door vergelijking van deze teekenen met gelijksoortige, die vroeger zijn waargenomen, kan hij het heden begrijpen en de toekomst voorspellen.

Geeft men acht op wat er tegenwoordig in Nederland gebeurt, dan valt er een sterke beweging te bespeuren, die de Hemel verhoede dat op een revolutie uitloopt, maar die er bizonder geschikt toe schijnt.

Onder de punten die wij willen aanstippen, behoort de ridicule verslagenheid der autoriteiten, wanneer een klein belletje barst aan de oppervlakte van de anders nog stille wateren.

Vertooningen als die der weesmeisjes op de tribune van de Tweede Kamer; van de Amsterdamsche dienders en hun St. Vitus-dans op den Dam in Augustus ll. schijnen met huid en haar uit de verbeelding van den extravagantsten

operettedichter in de werkelijkheid te zijn overgebracht. De onbeschoftheid, waarmeê men op de politie-bureaux der Hoofdstad enkele leden der Sociaal-Democratische partij heeft behandeld, behoort tot dezelfde soort van *insolence of office*, die de heeren H. C. Muller, Büchler, Frowein en Prof. Hollander moesten ondervinden.

De dienaren des Konings schamen zich niet de Grondwet op de beddeplank te leggen, wanneer zij vreezen daarin een duidelijk vonnis te lezen van hunne administratieve misdrijven.

Een ander teeken van dezelfde beweging, van den vooruitgang der Rede, van het veldwinnen der Democratie, is het onthaal, dat te beurt viel aan het voorstel, den 31sten Augustus tot een nationaal feest te maken. De waarheid dunkt ons dat in een land, waar gehechtheid aan het oude zich o. a. in royalistische neigingen vertoonde, de beteekenis van dezen dag goed begrepen en met geestdrift gevierd zou zijn geworden. Bij ons werd er mee gelachen. De waardigheid der fictie van het constitutioneele koningschap begint op hare laatste beenen te loopen. Zou de stoot, van buiten of van binnen gegeven, bijzonder krachtig behoeven te zijn, om haar omver te werpen?

De onmacht der wetgevende lichamen gaat met de andere verschijnselen gepaard.

De allergewichtigste belangen van den Staat, zaken die de eerste nooden raken van elken burger, wachten sedert jaren op regeling. De weinige pogingen stuiten af. Bijzaken doen opgeld en men wacht zich de hoofdzaken onder den hamer te brengen. De *scène à faire* krijgen wij in de voorgenomen grondwetsherziening. Het loven en bieden der partijen belooft een koddig spektakel. Daar de groote fractiën van gelijke sterkte zijn, zullen zij een heelen tijd om het langste eind knnnen trekken zonder van hun plaats te komen.

. . .

Om deze reden verwacht geen ernstige liberaal van grondwetsherziening eenig heil.

Toch kan het plan van groote en gelukkige gevolgen zijn. Zij die zich met een herziening vereenigen, waartoe alleen de tegenwoordige kiezers zullen meêwerken, maken den titel van liberaal te schande of dragen dien althans ten onrechte. De gedwongen onmondigheid van het overgroote deel des volks dient eerst beperkt te worden zóover als de Grondwet veroorlooft.

Census-verlaging tot op dit peil ga daarom aan wijziging der constitutie vooraf.

De liberale partij dient zich over dit punt duidelijk uit te spreken. Het oogenblik is aangebroken voor een scherpe afscheiding tusschen de groepen die zich reeds hebben gevormd. Opportunisme staat in de politiek tegenover zelfmoord. Het dadelijke nut is de eenige richtsnoer voor staatkundige handelingen. De Grondwet laat uitbreiding van het kiesrecht toe, welnu, men make van de gelegenheid gebruik. Die deze uitbreiding niet willen behoort men niet langer te rekenen tot de liberale partij. Het zijn de echte, de historische conservatieven. Men mag de Heeren Schimmelpenninck en Corver Hooft geluk wenschen met de vermeerdering hunner familie. Hoe eerder hoe beter dient te blijken dat er in Nederland een enorme conservatieve partij bestaat; een partij die zich voldaan betoont door het vooruitzicht van geen ingrijpender veranderingen in de staatsregeling dan met het bestaande kiesstelsel bereikbaar zijn.

Dan kan de *liberale* partij, comme si de rien n'était, weer kalm aan het werk gaan. Kleiner maar veel reiner.

* * *

Wanneer men censusverlaging begeert, doet men dat niet uit liefde voor het beginsel, als om te sollen met een geliefd systeem. Integendeel. Men wenscht voor de kiesbevoegdheid geheel andere voorwaarden. Of liever, men wil dit natuurlijk recht, dit voorbehoud om alleen aan zoodanige wetten te gehoorzamen als men zelf heeft helpen maken, met zoo weinig mogelijk conditiës bezwaren. De eisch van algemeen stemrecht gaat inderdaad van alle kanten op. Onder de gezaghebbende pennen in dienst der klasse, die wij alleen als

liberalen zouden wenschen te begroeten, zijn de meeste aan de verdediging van dezen eisch gewijd. Fijne koppen hebben een wijle gestreden over de termen, waarin de kwestie moest worden voorgedragen, en over de gronden waarop zij berustte. Het wetenschappelijk belang van dit onderwerp wenschen wij geenszins licht te achten, maar als een gevolg der historische wet van den vooruitgang beschouwd, behoeven wij aan de rechtmatigheid van het algemeen stemrecht niet te twijfelen. De nieuwe geschiedenis kent twee tijdvakken: in het eerste regeerde het volk in het geheel niet, en in het tweede gedeeltelijk. Nu komt de derde periode aan de beurt. Wie zal deze orde keeren; wie den stroom dwingen zijn golven bronwaarts te stuwen?

Intusschen doet de vreugde, dat de partijen die over den vorm getwist hebben, het over de zaak eens zijn, voor het oogenblik andere bedenkingen ter zijde stellen.

Wat nog voor luttel jaren een singuliere inval van politieke buitenbeentjes was, schromen thans zeer deftige publicisten niet tot het voorwerp van pikante bespiegelingen en bovendien van hnn machtige bescherming te maken.

En hierover kan men het nauwlijks óneens zijn, dat alle kansen om in het verdorde lichaam van onzen Staat nieuw bloed te brengen, welkom moeten zijn. Het zijn sterke beenen die de weelde van het heerschen kunnen dragen, en in Nederland lijden de autoriteiten aan Engelsche ziekte.

Als er één ding is, waardoor men het gevaar voor revolutie kan afwenden, is het een wetgevende macht, die met haar tijd meêgaat. Blijft zij achter, dan wordt zij ten slotte op een onzachte manier tot spoed aangespoord. Dan is het gewoonlijk te laat. Wil men thans voldoen aan de eischen van den tijd, dan dient men met den meesten ernst de sociale wetgeving ter hand te nemen. De partij die hiermede gediend zou wezen, beschikt over argumenten die moeilijk te weêrleggen zijn. In een onaangename positie, met het hoofd onder den valbijl hebben duizenden dit kunnen bespeuren. Hunne overdenkingen duurden gelukkig maar kort,

P.S. Even voor het ter perse gaan van deze aflevering, werd de meening van de Liberale Unie over het groote vraagstuk van den dag, over Algemeen Stemrecht, bekend. Wij wenscben de opinie van het comité met niet minder eerbied te behandelen dan haar toekomt. Alleen geven wij in overweging, dat de vereeniging zich voortaan noeme de Conservatieve Unie. Dat zal gemakkelijker in de praktijk zijn, want als er nu werkelijk eens een liberale bond werd gevormd, zou er verwarring kunnen ontstaan.

Onlangs werd ons in *de Gids* 1) in gemoede gevraagd of wij »bezielder en schilderachtiger teekening, welluidender muziekstuk en liefelijker rede kenden dan de volgende beschrijving der huwelijksliefde bij de dieren?" En wij lezen dan o. a.:

»Wat leven heeft ontvangen
»In lucht of waterstroom, op veer of pluim blijft hangen,
»Of door het ruischend woud om roof of schuilplaats rent:
»De liefde tot zich zelf is ieder ingeprent!"

Hoe heerlijk niet waar? Deze plotselinge zinswending en rijke laatsten regel. En dan die vogels die op hun pluimen blijven hangen en het opgewonden roof en schuilplaats zoeken van al die rennende beesten! Maar stil! wij gaan door.

»Maar krachtiger dan die, de liefde tot een gade,
»Die mensch vereent met mensch en made paart aan made.
»Wie drukt die liefdedrift, wie haar vermogen uit?
»Wie 't onbegrijpbre zoet, dat de echtkoets in zich sluit?
»Wie die betoovering en . . . .
. . . .

1) Alexander Pope, door baron Van Heeckeren.

En dan weer:
»Die zucht voor 't dierbaar jong, die menschen blaakt en dieren,
»Doet met de warmste drift het kleine welpjen vieren;
»De teedre moeder zoogt en laaft het met haar bloed,
»De vader strijdt er voor met meer dan mannenmoed!"

. . . .

Niet met mannenmoed!... volstrekt niet!... met *meer* dan mannenmoed! Men zou zeggen, hoe is 't mogelijk!!! O lezers, wie durft verklaren dat hij het ooit mooier las! Neen, eer waagde ik mij op Bilderdijks uitnoodiging aan het uitdrukken van het onbegrijpbaar zoet eener maden-echtkoets.

Wie is met den Heer van Heeckeren niet »opgetogen bij die heerlijke gedachten". — Wie voelt zich bij deze »grootsche muziek die het oor betoovert, deze poezie die het hart weldadig aandoet" niet klein, zoo klein als het met warme drift vierende of gevierde welpjen.

Dat maden larven zijn en nooit paren, dat een zuigeling melk krijgt in plaats van bloed, — zou een dichter zich daaraan storen? Wat raakt hem de juiste zin der woorden, daar stapt hij over heen, met mannenmoed, wat zeg ik? met *meer* dan mannenmoed!!

F. v. E.

Het Augustus-nummer van *La jeune France* bevat een opstel, dat men niet ongelezen moet laten, want het is iets bizonders. Nl. een stuk over Holland in een vreemde taal, zonder dat van de namen abracadabra is gemaakt. — Dat is alvast wat; de woorden Heerengracht, Utrecht en andere zijn correct gespeld. Er staat Govert Flink, in plaats van Flinck, en *Von* der Helst, maar men kan geen vijf pooten aan een schaap verlangen. Het is uitstekend, dat Hooft geen d aan het eind gekregen heeft. In Vondel zou het misschien moeilijk zijn een fout te maken, maar die vreemdelingen staan anders voor niets. Zoo heel vreemd is de schrijver van het

artikel, onze landgenoot François Erens, ook niet. Eigenlijk houden zijn vrienden hem voor eèn echten Hollander, en de lezers van dit tijdschrift zullen weldra in staat worden gesteld, dit gevoelen te onderschrijven.

Het Fransch van den heer Erens verheft zich boven onzen lof, en ten opzichte van den stijl tilt hij zijn last tot de niet onaanzienlijke hoogte van zijn talent. Anders had de Redactie van *La jeune France*, een bij ons goed bekend orgaan, zijn bijdrage ook niet opgenomen, want die Heeren zijn vooral in zaken van vorm heel partikulier.

Wat Hooft en Vondel betreft, in zijn onberispelijk idioom scheert de auteur van het opstel mèt hen lustig den gek. Dit gedeelte is niet het meest verdedigbare van het geheel. Nergens blijkt dat hij met deze dichters voldoende bekend is om hunne gebreken te karakteriseeren. De geestige antithesen hier en elders konden ook slaan op de literatuur van Madagascar en zich met geen minder genoegen laten lezen. De inlichtingen van den Heer Erens zijn ook niet altijd van de beste. Zoo behooren de menschen die Vondel op één lijn stellen met Goethe en Shakespeare, niet tot degenen die men raadpleegt.

***

Het artikel vertoont niet de pretentie van zeer nauwgezet te zijn geschreven. De auteur niet den lust voor elke alinea te strijden. Het is een goed gestelde boutade. Toen de auteur eenmaal in het begin een paar van onze literaire piassen van de sokken had geslagen, begon hij bloed te ruiken en sabelde er op door.

Men kan de zes bladzijden lezen, zonder een ander gevoel te krijgen dan het streelende besef eèn landgenoot te bezitten, die zich zoo goed uitdrukt in een vreemde taal. Maar wij zijn niet de lezers voor wie *La jeune France* bestemd is. Zij zullen zich misschien niet geheel overtuigd gevoelen en eenigszins ongeloovig. De vraag kan niet bevreemden, waarom de literatuur zoo kinderachtig gebleven is in een land, dat de beschaafde wereld in wetenschap, kunst en philosophie

meêtelt onder de allereerste van Europa. Waarom Hugo de Groot, Spinoza, Heinsius, Erasmus, waarom Boerhave, Christiaan Huygens, Leeuwenhoek, Musschenbroek geen broertjes hebben gehad, die aan literatuur deden? Vreemdelingen zullen dit misschien een curieus punt vinden.

De Parijzenaars zouden kunnen verlangen, dat iemand die er zoo ná aan toe is als de Heer Erens, hun omtrent dit punt eenige ophelderingen verschafte.

Die arme Hollanders, zegt hij in het begin van zijn stuk, die Hollanders, *forcés de s'occuper des moindres besoins matériels, dont ils obtiennent la satisfaction à force d'un travail lent, mais sûr; n'ayant pas le loisir de flâner sur les rocs éscarpés bordant de gris les lacs d'azur, qui semblent des lambeaux de ciel descendus par les mains des anges; mais ne voyant que des prairies plates déroulées à perte de vue, où paissent paisiblement des vaches blanches, où se dresse tantôt la girouette d'un moulin à vent, tantôt la voile d'un vaisseau qui, lentement, imperceptiblement, s'avance, les hommes de cette race ont senti peser sur leur caractère national l'enveloppement du site.*

L'âme s'est rétrécie sous cet horizon élargi.

— Ces diables de Hollandais écrivent comme nous autres! moet de indruk zijn van de lezers der *Jeune France*; maar of zij veel wijzer worden?

Maar laten wij spoedig ons laatste woord zeggen, want de Heer Erens is leuk genoeg om ons in zijn vuist uit te lachen, en houdt genoeg van een *jeu de mots*, om ons te verwijten, dat *wij* de eenigen zijn die overdrijven, wanneer wij met zijn molens een lans willen breken.

TOONEEL.

De Vereeniging *het Nederlandsch Tooneel* heeft verleden maand het seizoen in den stads-schouwburg te Amsterdam geopend onder gunstige omstandigheden.

De moed van deze heeren is werkelijk onuitputtelijk. Hoofd

voor hoofd hebben de bestuurders bij deze onderneming veel te verliezen, tot zelfs de eer die, wanneer zij gedwongen zouden worden den arbeid te staken, niet gespaard zou blijven.

***

Op den zoeten troost, dat hunne namen eenmaal in de literatuur-geschiedenis van hun vaderland zullen genoemd worden, kunnen de bestuurders van *het Nederl. Tooneel*, als zij in andere kwaliteiten er niet aan te pas komen, nog geen staat maken. De strenge muze der historie rekent alleen den uitslag en let niet op het doel. En men kan de fusie van tooneel en letteren nog op geen stukken na volkomen noemen.

De oorspronkelijke drama's zijn, literair gesproken, bijna alle *failures*. Dit is natuurlijk geenszins de schuld van de directie. Zij doet al haar best, maar kan niet beschikken over krachten die er niet zijn. Slaagt *het Nederl. Tooneel* eenmaal er in, de hand te leggen op een paar gelukkige en vruchtbare auteurs, dan kan zij zich herinneren dat de bevordering der inheemsche letteren op haar programma staat, zonder dat elke stap in de richting van dit voornemen een schrede nader bij haar val zal zijn.

***

De aanwinst van Mevrouw Frenkel is een zet waarmeê men *het Nederlandsch Tooneel* van harte moet gelukwenschen.

Er dreigt een gevaar voor Mevrouw Frenkel, dat de Vereeniging moet afwenden. Zij moet zich volstrekt niet verbeelden, dat nerveuze, luidruchtige rollen van het Fransche repertoire het eenige geschikte werk is voor haar nieuwe pensionnaire. Dat zou een noodlottige vergissing kunnen worden voor hare ontwikkeling. Mevrouw Frenkel heeft een studie van het treurspel noodig om het breede, den ernst en het rustige van haar voorgangster te leeren. Doen door laten behoort nog niet tot de geheimen, die zij heeft ontraadseld. De aanleg voor tragédienne ontbreekt haar geenszins. **De Maagd van Orleans en Maria Stuart; Sappho en Medea;**

Lady Macbeth; Julia, Desdemona en Ophelia zijn rollen die *het Nederlandsch Tooneel* verplicht is aan zich zelf, aan het publiek en aan Mevrouw Frenkel, om door de jonge tragédienne te laten spelen. De gelegenheid die men nu heeft goede treurspelen te geven, komt niet elken dag terug. Louis Bouwmeester en zijn zuster vormen een paar zoo rijk begaafd als Nederland er geen tweede heeft; en aan hun roem zal altijd iets blijven mankeeren tot dat zij in een hooge tragedie naast elkaar hebben gestaan. Men gevoelt dat zij eerst dan in hun volle kracht zullen te zien zijn. De hoop van de kunstlievende kringen die nu niet dagelijks naar de komedie gaan, blijft op dat zeldzame genot gevestigd. Aan haar plicht en aan hare beginselen zou de Vereeniging ontrouw worden, wanneer zij hunne hoop onvervuld liet.

Voor het hartstochtelijke tooneelspel willen wij geenszins Mevr. Frenkel geschiktheid ontzeggen, maar hare nieuwe Directie zal wel doen met te bedenken, dat zij in dit genre thans vrij wel alleen staat. Op het Leidsche Plein mist zij zelfs den partner dien zij bij Van Lier had, en al was de heer Van Kuyk niet altijd de speler dien men tegenover haar zou gewenscht hebben, hij wist haar af en toe menigen troef toe te spelen. Bij het *Nederlandsch Tooneel* zal het in de *comédie* meestal voor Mevrouw Frenkel spelen met een blinde zijn; een jeu solitaire, want de zware en teedere post van eerste rol in deze soort blijft aan dit gezelschap een plaats, die sedert het heengaan van den Heer Moor open staat.

∴

Als men van gunstige omstandigheden spreekt, is het oneigenaardig in denzelfden adem de Tooneelschool te noemen. De algemeene vergadering van het Tooneelverbond zal hebben te beslissen over een drietal vraagstukken, door de drie voornaamste afdeelingen opgeworpen. Hier in Amsterdam wil men de zaken van het beheer en van de organisatie laten zooals zij zijn; de Rotterdammers begeeren een verandering in de samenstelling van het personeel, die gelijk staat met

een totale ommekeer in het tot dusver gevolgde beginsel, en de Haagsche afdeeling komt terug op een geliefkoosd oud plannetje van haar: de beperking der tooneelschool tot een vakschool.

Het is zeer te hopen dat men tot overeenstemming zal raken. Onwaarschijnlijk is dit niet. Want men kan niet anders dan er zich van overtuigd houden, dat eendracht in het Tooneelverbond met den dag noodzakelijk wordt. Noodzakelijker, het ineen slaan der handen om aan het geldgebrek een eind te maken.

Want geldgebrek is het waar hier de schoen wringt. Geldgebrek heeft Rotterdam en Den Haag doen zinnen op veranderingen, die bezuinigingen zouden zijn. Nood leert bidden. Maar hunne wenschen werpen de tegenwoordige regeling omver, en stellen daarvoor eén in de plaats, die alleen aan hunne fantasie recht van bestaan ontleent. Daarentegen zijn de actueele toestanden gebaseerd op de praktijk van tien jaar. Verbeteringen zijn zeker denkbaar, maar belangrijke verbeteringen kunnen alleen verwacht worden van wijzigingen in de verhoudingen, waaronder de school arbeidt. Grootere liefde voor het tooneel bij het publiek, zou het aantal leden van het verbond doen stijgen, zou het gehalte der leerlingen van de school doen toenemen. Gevoelt men zich sterk genoeg om deze algemeene oorzaken te dwingen, dan heeft men ook de gevolgen in zijn macht. Overigens bestuurt een inrichting als deze zichzelf. Men kan haar bij statuten en reglementen een beetje meer zus of een beetje meer zóo draaien, maar als er geld genoeg is, en er zijn jongelui van talent om de lessen bij te wonen, moest het al zeer zonderling met de zaak gesteld zijn, als er geen goede resultaten kwamen.

De geldkwestie moet haar beslag krijgen. Maar volgens ons gevoelen kan men de begrooting laten sluiten, zonder dat men de school als onnut en overbodig zou behoeven dicht te doen.

De vergadering van 10 dezer is geplaatst voor deze keuze.

G.

DE KLEINE JOHANNES.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

V.

Hebt gij wel eens op een fraaien herfstdag door het bosch gedwaald? Als de zon zoo stil en helder op het rijkgetinte loover schijnt, als de takken kraken en de dorre bladeren ruischen onder uw voet?

Dan schijnt het woud zoo moede, — het kan nog slechts peinzen en leeft in oude herinneringen. Een blauwe nevel omringt het, als een droom, met geheimzinnige pracht, en de glinsterende herfstdraden zweven door de lucht in trage golving, als schoone, doellooze mijmeringen.

Doch uit den vochtigen grond tusschen mos en bladeren verrijzen dan plotseling en raadselachtig de wonderlijke gestalten der paddestoelen. Sommige dik, wanstaltig en vleezig, andere slank en rijzig, met geringden steel en schitterend gekleurden hoed. Dat zijn zonderlinge droombeelden van het woud.

Dan ziet men ook op vermolmde boomstronken tallooze kleine witte stammetjes, met zwarte topjes alsof zij verbrand waren. Sommige wijze menschen houden ze voor een soort zwammen. Doch Johannes leerde beter:

Het zijn kaarsjes. Zij branden in stille herfstnachten —

dan zitten er de kaboutermannetjes bij en lezen in kleine boekjes.

Dat leerde hem Windekind op zulk een stillen herfstdag, en Johannes ademde droomstemming in met den doffen geur, die uit den boschgrond opsteeg.

Hoe komen de bladeren van den eschdoorn zoo zwart gevlekt?

»Ja, dat doen de kabouters ook," zei Windekind. »Als zij des nachts geschreven hebben, gooien zij des morgens de rest van hun inktpotjes over die bladeren uit. Zij houden niet van dien boom. Van esschenhout maakt men kruisjes en stelen voor kerkezakjes."

Johannes werd nieuwsgierig naar die kleine, vlijtige kabouters, en hij liet Windekind beloven, hem bij een van hen te brengen.

Lang was hij reeds bij Windekind geweest, en hij was zoo gelukkig in zijn nieuw leven, dat hij nog weinig berouw gevoelde over zijn belofte om al het achtergelatene te vergeten. Er waren geen tijden van angst of eenzaamheid, waarin altijd het berouw komt. Windekind verliet hem nooit, en bij hem was elke plek een te huis. Rustig sliep hij in het wiegelend nest van den karkiet, dat tusschen de groene riethalmen hing, al brulde de roerdomp en krasten de kraaien nog zoo onheilspellend. Geen angst voelde hij bij kletterenden regen of suizenden storm, — dan school hij in holle boomen of konijnenholen en kroop dicht onder Windekinds manteltje en luisterde naar diens stem, die sprookjes verhaalde.

Doch nu wilde hij de kabouters zien.

't Was een goede dag daarvoor. Zoo stil, zoo stil. Johannes meende reeds hun fijne stemmetjes en het geschuifel hunner voetjes te hooren, doch het was nog middag. De vogelen waren bijna allen weg, alleen de lijsters smulden aan de helroode bessen. Een zat gevangen in een strik. Met uitgespreide vleugels hing zij daar en spartelde tot het scherp omknelde pootje bijna vaneenscheurde. Spoedig bevrijdde haar Johannes, en onder blij getink vloog zij ijlings weg.

De paddestoelen hadden het druk onder elkaar.

»Zie mij eens!" zeide een dikke duivelszwam. »Hebt ge ooit zoo iets gezien? Zie hoe dik en wit mijn steel is en hoe mijn hoed glimt. Ik ben de grootste van allen. En dat in één nacht!"

»Ba!" zeide de roode vliegenzwam, »gij zijt zeer lomp. Zoo bruin en grof. Ik wiegel op mijn slanken steel als een riethalm. Ik ben prachtig rood als de lijsterbessen en sierlijk gespikkeld. Ik ben schooner dan allen."

»Stil!" zeide Johannes, die hen wel kende van vroeger dagen; »gij zijt beiden giftig."

»Dat is een deugd!" zei de vliegenzwam.

»Zijt gij een mensch bij geval?" bromde de dikke schamper. »Dan mag ik lijden dat gij mij opeet."

Dat deed Johannes echter niet. Hij nam dorre takjes en stak die in den vleezigen hoed. Dat stond gek, en alle anderen lachten. Ook een troepje dunne paddestoelen met bruine kopjes, die gezamenlijk in een paar uur waren opgeschoten en elkaar verdrongen, om in de wereld te kijken. De duivelszwam werd blauw van kwaadheid. Daar kwam zijn giftige aard meê aan den dag.

Aardsterren hieven haar ronde, opgeblazen hoofdjes op vierpuntige voetstukjes. Van tijd tot tijd vloog een bruin wolkje uiterst fijn poeder uit de opening van het ronde hoofdje. Waar dat poeder neerviel in vochtigen bodem, zouden zich draden door de zwarte aarde vlechten en het volgende jaar honderden nieuwe aardsterren oprijzen.

»Welk een schoon bestaan!" zeiden zij tot elkaar. »Stuiven is het hoogste levensdoel. Welk een geluk, te kunnen stuiven zoo lang men leeft!"

En met aandachtige toewijding dreven zij de kleine poederwolkjes in de lucht.

»Hebben zij gelijk, Windekind?"

»Waarom niet? — Wat kan voor haar hooger zijn? Gelukkig, dat zij niet meer verlangen, want zij kunnen niet anders."

Toen de nacht was gedaald en de schaduwen der boomen tot een gelijkmatig duister waren ineengevloeid, hield het

geheimzinnige woudleven niet op. De takjes kraakten en knapten, de dorre blaadjes ritselden hier en daar, tusschen het gras en in het kreupelhout. Johannes voelde den tocht van onhoorbare vleugelslagen en was zich bewust van de nabijheid van onzichtbare wezens. Nu hoorde hij toch duidelijk stemmetjes fluisteren en voetjes trippelen. Zie, daar in de duistere diepte der struiken gloeide even een klein blauw vonkje en verdween. Daar weder een — en weder. Stil.... als hij goed luisterde, hoorde hij geschuifel in de bladeren vlak bij hem — bij die donkere massa. Een boomstronk was het, en de blauwe lichtjes kwamen er achter te voorschijn — en hielden stil op den top.

Overal zag Johannes nu lichtglansen glimmen, — zij zweefden tusschen het donkere loover, dansten met kleine sprongen langs den grond, — en ginds straalde een groote tintelende massa als een blauw vreugdevuur.

»Wat is dat voor een vuur?" vroeg Johannes. »Dat brandt prachtig!"

»Dat is een vermolmde boomstam," zeide Windekind.

Zij gingen op een stil helder lichtje af.

»Nu zal ik u aan Wistik voorstellen. Dat is de oudste en wijste der kabouters."

Dichterbij gekomen, zag Johannes hem bij zijn kaarsje zitten. Duidelijk kon hij bij den blauwen schijn het gerimpeld gezichtje met den grijzen baard onderscheiden; hij las hardop met saamgetrokken wenkbrauwen. Op het hoofd droeg hij een eikelkapje met een klein veertje, — voor hem zat een kruisspin en luisterde naar de voorlezing.

Toen de twee naderden, keek de kabouter, zonder het hoofd te heffen, uit zijn boekje op en trok de wenkbrauwen in de hoogte. De kruisspin kroop weg.

»Goeden avond," zeide de kabouter. »Ik ben Wistik. Wie zijt gij beiden?"

»Ik heet Johannes. Ik wilde graag met u kennis maken. Wat leest gij daar?"

»Dat is niet voor uw ooren bestemd," zeide Wistik; »dat is alleen voor kruisspinnen."

»Laat het mij ook eens zien, lieve Wistik!" vroeg Johannes.

»Dat mag ik niet. Dat is het heilige boek der spinnen — dat bewaar ik en mag ik nooit uit mijn handen geven. Ik heb de heilige boeken van torren en vlinders en egels en mollen en al wat hier leeft. Zij kunnen niet allen lezen — en als zij nu iets willen weten, lees ik het hun voor. Dat is een groote eer voor mij — een post van vertrouwen, begrijpt ge?"

Het mannetje knikte een paar maal zeer ernstig en stak een wijsvingertje op.

»Waaraan waart gij nu bezig?"

»Aan de geschiedenis van Kribbelgauw, den grooten held der kruisspinnen, die heel lang geleden leefde en een net had, dat over drie boomen gespannen was, waarin hij twaalf honderd vliegen op één dag ving. Vóór Kribbelgauws tijd maakten de spinnen geen netten en leefden van gras en doode beestjes; maar Kribbelgauw was een knappe kop en bewees dat ook levende beestjes tot spinnenvoedsel gemaakt waren. Toen vond Kribbelgauw ook de kunstige netten uit, door moeielijke berekeningen, want hij was een groot wiskunstenaar. En de kruisspinnen maken haar netten precies, draadje aan draadje, zooals hij het geleerd heeft, maar veel kleiner. Want het spinnengeslacht is zeer ontaard. Kribbelgauw ving groote vogels in zijn net en vermoordde duizend van zijn eigen kinderen — dat was nog een groote spin. Eindelijk is er een geweldige storm gekomen en heeft Kribbelgauw met zijn net en de drie boomen, waaraan het vastzat, mede door de lucht gesleept naar verre bosschen, waar hij nu eeuwig vereerd wordt om zijn grooten moordlust en vlugheid."

»Is dat alles waar?" vroeg Johannes.

»Het staat in dit boekje," zeide Wistik.

»Gelooft gij het?"

De kabouter kneep één oog dicht en legde den wijsvinger langs den neus.

»In de heilige boekjes van andere dieren, waarin over Kribbelgauw gesproken wordt, heet hij een verfoeielijk en verachtelijk monster. Maar ik houd mij er buiten."

»Is er ook een kabouterboekje, Wistik?"

Wistik keek Johannes eenigszins wantrouwend aan.

»Wat zijt gij eigenlijk voor een wezen, Johannes? Gij hebt zoo iets — zoo iets — menschelijks, zou ik zeggen."

»Neen! neen! wees gerust, Wistik," zeide Windekind toen, »wij zijn elfen. Maar Johannes heeft vroeger veel menschen gezien. Gij kunt hem echter vertrouwen. Het zal hem geen kwaad doen."

»Ja! ja! dat is goed en wel — maar ik heet de wijste der kabouters — en ik heb lang en ijverig gestudeerd vóórdat ik wist wat ik weet. Nu moet ik voorzichtig zijn met mijn wijsheid. Als ik te veel vertel, verlies ik mijn reputatie."

»Maar in welk boekje denkt gij dan, dat het rechte staat?"

»Ik heb veel gelezen, maar ik geloof niet dat ik dat boekje ooit gelezen heb. Het is niet het elfenboekje — ook niet het kabouterboekje. Toch moet het er zijn."

»Het menschenboekje misschien?"

»Dat ken ik niet, maar ik zou het niet denken. Want het ware boekje moet groot geluk en grooten vrede brengen — daarin moet nauwkeurig staan, waarom alles is zooals het is, zoodat niemand iets meer kan vragen of verlangen. Nu, zoo ver zijn de menschen, geloof ik, niet."

»O! O neen!" lachte Windekind.

»Is er stellig zulk een boekje?" vroeg Johannes gretig.

»Ja! ja!" fluisterde het kaboutertje, »Ik weet het — uit oude, oude verhalen. En — stil! — ik weet ook waar het is en wie het vinden kan."

»O! Wistik! Wistik!"

»Waarom hebt gij het dan nog niet?" vroeg Windekind.

»Geduld maar — dat zal wel gebeuren. Enkele bizonderheden weet ik nog niet. Doch spoedig zal ik het vinden. Ik heb er mijn leven lang voor gewerkt en naar gezocht. Want voor hem die het vindt zal het leven zijn als een eeuwige herfstdag, — blauwe lucht omhoog en blauwe nevel rondom, — doch geen vallend blad zal ritselen, geen takje zal kraken, en geen druppel zal tikken, — de schaduwen zullen niet veranderen, en het goud op de boomtoppen zal

niet verbleeken. Wat ons licht schijnt, zal duister zijn, en wat ons gelukkig schijnt, zal droevig wezen voor hem die dat boekje gelezen heeft. Ja! dit alles weet ik, en ik zal het ook eenmaal vinden."

Het kaboutertje trok de wenkbrauwen zeer hoog op en legde den vinger op zijn mond.

»Wistik! zoudt gij mij kunnen leeren ...." begon Johannes; doch eer hij kon uitspreken, voelde hij een hevige windvlaag en zag een groote zwarte gedaante vlak boven zich, die snel en onhoorbaar voorbijschoot.

Toen hij weer naar Wistik keek, zag hij nog even een voetje in den boomstronk verdwijnen. Wip! was het kaboutertje voorover in zijn hol gesprongen met boekje en al. Het kaarsje begon flauwer en flauwer te branden en ging op eens uit. Het zijn zeer bizondere kaarsjes.

»Wat was dat?" vroeg Johannes, zich in het duister angstig aan Windekind vastklemmend.

»Een nachtuil," zeide Windekind.

Zij zwegen beiden een tijdlang. Toen vroeg Johannes:

»Gelooft gij wat Wistik gezegd heeft?"

»Wistik is niet zoo wijs als hij zelf denkt. Zulk een boekje vindt hij nimmer, en gij ook niet."

»Maar bestaat het?"

»Dat boekje bestaat zooals uw schaduw bestaat, Johannes! Hoe hard gij loopt en hoe omzichtig gij grijpt, gij zult haar niet inhalen of vatten. En eindelijk merkt gij dat ge u-zelven zoekt. Wees niet dwaas en vergeet die kabouterpraat! — Ik zal u honderd mooiere geschiedenissen vertellen. Ga mede! Wij zullen naar den rand van 't bosch gaan en zien hoe onze goede vader de witte wollen dauwdekens van de slapende weilanden licht. Ga mede!"

Johannes ging — doch Windekinds woorden begreep hij niet, en zijn raad volgde hij niet. En terwijl hij den schitterenden herfstmorgen zag rijzen, mijmerde hij over het boekje, waarin stond, waarom alles is zooals het is, en herhaalde zachtjes bij zich-zelven: »Wistik! Wistik!"

VI.

Toen scheen het hem, de volgende dagen, alsof het niet zoo vroolijk en prettig meer was bij Windekind, in het bosch en de duinen. Zijn gedachten waren niet geheel meer vervuld van al hetgeen Windekind zeide en hem liet zien. Telkens moest hij weder over dat boekje peinzen — en daarover durfde hij niet spreken. Wat hij zag, scheen hem niet zoo mooi en wondervol meer als vroeger. De wolken waren zoo zwart en zwaar — en maakten hem angstig, als zouden zij op hem neerkomen. Het deed hem pijn, als de herfstwind rusteloos de arme moede boomen schudde en zweepte, dat de bleeke achterkant der groene bladeren boven kwam en geel loof en dorre takken opvlogen in de lucht.

Wat Windekind vertelde, gaf hem geen voldoening. Veel begreep hij niet, en nimmer kreeg hij een volkomen duidelijk en bevredigend antwoord, wanneer hij een der vragen deed, die hem zoo dikwijls bezighielden.

Dan moest hij weer aan dat boekje denken, waarin alles zoo klaar en eenvoudig geschreven stond, en aan dien eeuwig zonnigen, stillen herfstdag, die dan volgen zou.

»Wistik! Wistik!"

Windekind hoorde het.

»Johannes! gij zult toch een mensch blijven, vrees ik. Zelfs uw vriendschap is als die van menschen — de eerste, die tot u sprak na mij, heeft al uw vertrouwen weggenomen. Ach, mijn moeder had wel gelijk!"

»Neen, Windekind! Maar gij zijt zooveel wijzer dan Wistik — gij zijt ook zoo wijs als dat boekje. Waarom zegt ge mij alles niet? Zie nu! waarom blaast de wind door de boomen, dat zij moeten buigen en weer buigen? Zie, zij kunnen niet meer, — de mooiste takken breken, en bij honderden laten de blaadjes los, ook al zijn ze nog groen en frisch. Ze zijn zoo moede en kunnen niet meer vasthouden, en toch worden ze telkens weer opnieuw geschud en geslagen

door dien ruwen, nijdigen wind. Waarom is dat? Wat wil de wind?

»Arme Johannes! dat is menschentaal!"

»Laat het stil worden, Windekind! Ik wil stilte en zonneschijn!"

»Gij vraagt en wilt als een mensch, daarvoor is antwoord noch vervulling. Als gij niet beter leert vragen en wenschen, zal de herfstdag nimmer voor u aanbreken, en gij wordt als de duizenden menschen, die Wistik gesproken hebben."

»Zijn er zooveel?"

»Ja, duizenden! Wistik hield zich zeer geheimzinnig, maar toch is hij een dwaze klapper, die nimmer zijn geheim verzwijgen kan. Hij hoopt het boekje bij menschen te vinden, en deelt zijn wijsheid aan ieder meê, die hem misschien kan helpen. En al veel ongelukkigen heeft hij er mede gemaakt. Zij gelooven hem en gaan het boekje zoeken, met evenveel ijver als sommigen de kunst om goud te maken. Ze offeren alles op — vergeten al hun bedrijf en geluk — en sluiten zich op tusschen dikke boeken, vreemde stoffen en werktuigen. Ze wagen hun leven en gezondheid, ze vergeten den blauwen hemel en de goede milde natuur — en ook hun medemenschen. Soms vinden zij belangrijke en nuttige zaken, als goudklompen, die zij uit hun holen op de lichte zonnige aardoppervlakte gooien, doch zelven bekommeren zij zich daar niet om, laten anderen er van genieten — en graven en wroeten zelven ingespannen en rusteloos in het duister voort. Geen goud zoeken zij, maar het boekje, — en hoe dieper zij wegzinken, hoe verder van bloemen en licht, des te meer hopen zij en stijgt hun verwachting. Doch sommigen versuffen ook onder den arbeid, vergeten hun doel en hun wensch en dwalen af tot jammerlijk gebeuzel. Dan heeft de kabouter hen kindsch gemaakt. Men ziet ze torentjes van zand bouwen en tellen hoeveel korrels er noodig zijn vóórdat ze omvallen; ze maken watervalletjes en berekenen nauwkeurig elk bochtje en golfje, dat het water maken zal; ze graven kuiltjes en besteden al hun geduld en vernuft, om die mooi glad en zonder steentjes te krijgen. Stoort men, die arme

verdwaasden in hun werk en vraagt wat zij doen, dan zien zij u ernstig en gewichtig aan, schudden het hoofd en mompelen: »Wistik! Wistik!"

»Ja, dat is alles de schuld van dien kleinen, naren kabouter. Pas op voor hem, Johannes!"

Doch Johannes staarde voor zich naar de zwaaiende en piepende boomen; boven zijn heldere kinderoogen plooide zich de teedere huid tot rimpels. Nog nooit had hij zoo ernstig gekeken.

»Maar toch — ge hebt het zelf gezegd — het boekje was er! O, ik weet zeker, daar staat ook in van het groote licht, dat gij mij niet noemen wilt."

»Arme, arme Johannes!" zeide Windekind, en zijn stem was boven het roezig geruisch van den storm als een vredig choraalgezang, dat van verre klonk. »Heb mij lief, heb mij lief met uw geheele wezen. In mij vindt gij meer dan wat gij wenscht. Gij zult begrijpen wat gij u niet denken kunt, en gij zult zelf zijn wat gij verlangt te kennen. Aarde en hemel zullen uw vertrouwden, de sterren zullen uw naasten, de oneindigheid zal uw woning zijn.

»Heb mij lief, heb mij lief — omvat mij als de hoprank den boomstam, blijf mij trouw als het meer den bodem, — in mij alleen is al uw rust, Johannes!"

Windekinds woorden zwegen, doch het was alsof het choraalgezang voortduurde. Uit verwijderde verte scheen het aan te zweven, plechtig en gelijkmatig, door het razen en suizen van den wind, — vredig als het maanlicht, dat door de jagende wolken scheen.

Windekind breidde de armen uit, en Johannes sliep aan zijn borst, beschermd door het blauwe manteltje. —

Doch in den nacht werd hij wakker. De stilte was plotseling en onmerkbaar over de aarde, de maan onder de kimmen gedaald. Roerloos hing het afgematte loover, — zwijgende duisternis vervulde het bosch.

Daar kwamen de vragen in snelle, spookachtige opvolging in Johannes' hoofd terug en dreven het nog zoo jonge vertrouwen voor zich uit. Waarom waren de menschen zoo?

Waarom moest hij hen verlaten? hun liefde verbeuren? Waarom moest het winter worden? Waarom moesten de bladeren vallen en de bloemen sterven? Waarom? Waarom?

Daar dansten in de diepte van 't kreupelhout weder de blauwe lichtjes. Zij kwamen en gingen. Ingespannen staarde Johannes hen na. Hij zag het groote, heldere lichtje glanzen op den donkeren boomstronk. Windekind sliep vast en rustig.

»Nog één vraag!" dacht Johannes en gleed onder het blauwe manteltje weg.

»Zijt ge daar weder!" zeide Wistik en knikte hartelijk. »Dat doet mij zeer veel genoegen. Waar is uw vriend?"

»Daarginder. Ik wilde u alleen nog één vraag doen. Wilt ge mij daarop antwoorden?"

»Gij zijt bij menschen geweest, niet waar? — Is het u om mijn geheim te doen?"

»Wie zal dat boekje vinden, Wistik?"

»Ja, ja! dat is het! dat is het! — Wilt ge mij helpen, als ik het u zeg?"

»Als ik kan, — zeker!"

»Luister dan, Johannes!" Wistik zette verbazend groote oogen en trok zijn wenkbrauwen hooger op dan ooit. Toen fluisterde hij langs den rug van zijn handje: »Menschen hebben het gouden kistje, elfen hebben den gouden sleutel, elfenvijand vindt het niet, menschenvriend slechts opent het. Lentenacht is de rechte tijd, en roodborstje weet den weg."

»Is dat waar? Is dat waar?" riep Johannes en dacht aan zijn sleuteltje.

»Ja!" zeide Wistik.

»Waarom vond het nog niemand dan? Zooveel menschen zoeken er naar."

»Ik heb geen mensch, geen mensch gezegd, wat ik u vertrouwd heb. Ik vond nog nooit een elfenvriend."

»Ik heb het, Wistik! — ik kan u helpen!" Johannes juichte en klapte in de handen. »Ik zal het Windekind vragen."

Weg vloog hij over mos en dorre bladeren. Doch hij struikelde telkens, en zijn tred was zwaar. Dikke takken knapten

onder zijn voet, waar hij anders geen grashalmpje boog.

Daar was de dichte varenplant, waaronder zij geslapen hadden, — wat leek zij hem laag.

»Windekind!" riep hij. Doch hij schrikte van het geluid van zijn stem.

»Windekind!" Het klonk als een menschenstem, — een schuwe nachtvogel vloog krijschend op.

Ledig was het onder den varenstruik, — Johannes zag niets.

De blauwe lichtjes waren verdwenen; het was kil en grondeloos duister om hem heen. Boven zich zag hij de zwarte schimmen der boomkruinen tegen de sterrenlucht.

Nog eens riep hij. Toen durfde hij niet meer. Zijn stem was een schennis in de stilte, en Windekinds naam scheen een spotklank.

Toen viel het arme Johannesje neder en snikte in radeloos berouw.

VII.

Kil en grauw was de morgen. De zwarte, glimmende takken, door den storm ontbladerd, weenden in den mist.

Over het natte, neêrgeslagen gras liep de kleine Johannes haastig voort, voor zich uit starend naar den kant, waar het woud lichter werd, als had hij daar een doel. Zijn oogen waren rood van 't weenen en strak van angst en jammer. Zoo had hij den ganschen nacht geloopen, alleen zoekend naar het licht, — met Windekind was het veilig thuisgevoel weg. In elke donkere plek zat het spook der verlatenheid, — en hij durfde niet omzien.

Eindelijk kwam hij aan den boschrand. Hij zag over een weiland, waarop een fijne, klamme regen langzaam neêrstreek. Er stond een paard midden in naast een kalen wilgeboom. Het stond onbewegelijk met gebogen kop, en het water droppelde traag van zijn glimmende zijden en uit de saâmgeplakte manen.

Johannes liep door, langs het bosch. Hij keek met matten,

angstigen blik naar het eenzame paard en den grauwen regennevel en kreunde zacht.

»Nu is alles uit," dacht hij; »nu zal de zon wel nimmer meer terugkomen. Nu zal het altoos voor mij blijven zooals hier."

Toch durfde hij in zijn wanhoop niet stilstaan, — dan zou het vreeselijkste komen, dacht hij.

Toen zag hij het groote hek van een buitenplaats en een huisje onder een lindeboom met heldergele bladeren.

Hij ging het hek in en liep door breede lanen, waar de bruine en gele lindebladeren in een dikke laag den grond bedekten. Langs de grasperken groeiden paarsche asters en enkele kleurige herfstbloemen verwilderd dooreen.

Hij kwam aan een vijver. Daarbij stond een groot huis met ramen en deuren, die tot aan den grond reikten. Rozestruiken en klimop groeiden tegen de muren. Het was er stil en alles gesloten. Half ontbladerde kastanjeboomen omgaven het, en op den grond tusschen het afgevallen loover zag Johannes de glimmend bruine kastanjes blinken.

Toen week het kille, doode gevoel van hem. Hij dacht aan zijn eigen huis, — daar waren ook kastanjeboomen, en altijd ging hij in dezen tijd de gladde kastanjes zoeken. Hij begon plotseling te verlangen — alsof hij een bekende stem had hooren roepen. Hij zette zich op een bank bij het groote huis en schreide zich rustig.

Een eigenaardige reuk deed hem opkijken. Er stond een man bij hem, met een wit voorschoot om en een pijp in den mond. Om het middel had hij strooken lindebast, waarmede hij de bloemen opbond. Johannes kende dien reuk zoo goed: hij deed hem aan zijn eigen tuin denken en aan den tuinman, die hem mooie rupsen bracht en spreeuweneieren voor hem uithaalde.

Hij schrikte niet — al was het een mensch, die bij hem stond. Met blijdschap vertelde hij den man dat hij verlaten en verdwaald was, en dankbaar volgde hij hem naar de kleine woning onder den geelbebladerden lindeboom.

Daarbinnen zat de tuinmansvrouw en breide zwarte kousen.

Over het turfvuurtje op de haardplaat hing een groote ketel water te koken. Op de vloermat bij het vuur zat een kat met gevouwen voorpooten, juist zooals Simon gezeten had, toen Johannes van huis ging.

Johannes werd bij het vuur gezet, om zijn voeten te drogen. Tik! — Tik! — Tik! — Tik!" zeide de groote hangklok. Johannes keek naar den stoom, die suizend uit den ketel vloog, en naar de kleine vlammetjes, die vlug en grillig om de turven huppelden.

»Nu ben ik onder menschen," dacht hij.

Doch dat was niet onaangenaam. Hij gevoelde zich kalm en rustig. Zij waren goed en vriendelijk en vroegen hem, wat hij nu het liefste wilde.

»Het liefste wilde ik hier blijven," antwoordde hij.

Hier had hij rust, en als hij naar huis ging, zouden er verdriet en tranen komen. Hij zou moeten zwijgen, en men zou hem zeggen, dat hij kwaad had gedaan. Hij zou alles terug moeten zien en alles nog eens moeten denken.

Wel verlangde hij naar zijn kamertje, naar zijn vader, naar Presto, — maar hij droeg liever het stille verlangen hier, dan het pijnlijke, moeilijke wederzien. En het was, of hij hier aan Windekind kon blijven denken, en thuis niet.

Windekind was nu zeker weggegaan. Ver weg naar het zonnige land, waar de palmen over de blauwe zee heen buigen. Hij wilde hier boete doen en op hem wachten.

Daarom smeekte hij de beide goede menschen, of hij bij hen mocht blijven. Hij zou gehoorzaam zijn en voor hen werken. Hij zou helpen den tuin en de bloemen te verzorgen. Alleen dezen winter maar. Want hij hoopte in stilte, dat Windekind met de lente zou terugkomen.

De tuinman en zijn vrouw dachten dat Johannes was weggeloopen, omdat hij thuis hard behandeld werd. Zij hadden medelijden met hem en beloofden hem, dat hij blijven mocht.

Het gebeurde naar zijn wensch. Hij bleef en hielp de bloemen en den tuin verzorgen. Een slaapkamertje gaf men hem met een bedstede van blauwe planken. Daaruit zag hij 's ochtends de natte gele lindebladeren langs het venster strijken

en 's nachts de donkere stammen heen en weer wiegelen, waarachter de sterren schuilevinkje speelden. Nu gaf hij namen aan de sterren en noemde de helderste, Windekind.

Aan de bloemen, die hij meest alle kende van huis, vertelde hij zijn geschiedenis. Aan de ernstige groote asters, aan de kleurige zinnia's, aan de witte chrysanthen, die zoo lang bleven bloeien in het ruwe najaar. Toen alle andere bloemen dood waren, stonden de chrysanthen nog — en zelfs toen op een morgen de eerste sneeuw gevallen was en Johannes vroeg naar haar kwam kijken, staken zij haar vroolijke gezichtjes op en zeiden: »Ja, we zijn er nog! Dat hadt ge niet gedacht!" Zij hielden zich goed, doch twee dagen later ware zij allen dood.

Maar in de serre prijkten dan nog palmen en boomvarens en hingen de vreemde bloemtrossen der orchideeën in de vochtige zoelte. Met verwondering staarde Johannes in haar prachtige kelken en dacht aan Windekind. Hoe kil en kleurloos scheen alles dan, als hij buiten kwam, de natte sneeuw met de zwarte voetstappen en de ratelende, druipende boomgeraamten.

Alleen als de sneeuwvlokken uren en uren achtereen zwijgend waren neêrgezegen, zoodat de twijgen bogen onder het aangroeiend dons, liep Johannes graag in de violette schemering van het sneeuwbeschaduwd bosch. Dat was stilte, maar geen dood. En het was bijna schooner dan zomergroen, als het blinkende wit der gekruiste takjes tegen den helderblauwen hemel afstak, of als een te zwaar beladen struik het sneeuwloof van zich afschudde, zoodat het, tot een schitterend wolkje verstuivend, daalde.

Eens op zulk een wandeling, toen hij zoo ver gekomen was, dat hij niets om zich zag dan sneeuw en sneeuw-dragende takken — half wit, half zwart — en alle geluid en leven verdoofd schenen in het glinsterend donzen hulsel, gebeurde het, dat hij een klein wit diertje snel voor zich uit meende te zien loopen. Hij volgde het — het geleek op geen diertje, dat hij kende — doch toen hij het wilde grijpen, verdween het schielijk in een boomstronk. Johannes tuurde

in de ronde zwarte opening waarin het verdwenen was, en dacht: »Zou dat Wistik zijn?"

Hij dacht niet veel aan hem. Het scheen hem slecht, en hij wilde zijn boete niet verzwakken. En het leven bij de twee goede menschen deed hem weinig vragen. Wel moest hij 's avonds voorlezen uit een dik boek, waarin veel over God gesproken werd, doch hij kende dat boek en las gedachteloos.

Den nacht echter na die wandeling in de sneeuw, lag hij wakker in zijn bedstede en keek naar het koude schijnsel der maan op den vloer. Daar zag hij opeens twee kleine handjes, die boven de beddeplank uitkwamen en zich stevig om den rand haakten. Toen verscheen de punt van een wit pelsmutsje tusschen de twee handjes, en eindelijk zag hij een paar ernstige oogjes onder hoog getrokken wenkbrauwen.

»Goeden avond, Johannes!" zeide Wistik. »Ik kwam u even herinneren aan onze afspraak. Gij kunt het boekje nog niet gevonden hebben, want het is nog geen lente. Maar denkt gij er wel om? Wat is dat voor een dik boek, waarin ik u heb zien lezen? — Dat kan het echte niet zijn. Denk dat niet."

»Dat denk ik niet, Wistik," zeide Johannes. Hij keerde zich om en wilde slapen. Doch het sleuteltje wilde hem niet uit het hoofd. En als hij voortaan in het dikke boek las, dacht hij er bij, en hij zag toen duidelijk dat het niet het echte was.

VIII.

»Nu zal hij komen!" dacht Johannes, toen de eerste maal de sneeuw was weggesmolten en hier en daar de sneeuwklokjes bij groepjes te voorschijn kwamen. »Zou hij nu komen?" vroeg hij aan de sneeuwklokjes. Doch zij wisten het niet en bleven met hangende hoofdjes naar de aarde kijken, alsof zij beschaamd waren over hun haast en wel weer weg wilden kruipen.

Konden zij maar! — De verstijvende oostenwind begon

alras weer te blazen, en de sneeuw stapelde zich hoog over de voorbarige stumpertjes.

Weken later kwamen de viooltjes, hun zoete geur zweefde tusschen het kreupelhout, en toen de zon lang en warm op den mossigen grond geschenen had, ontloken ook de blonde primula's bij honderden en duizenden.

De schuwe violen met haar sterke geuren waren geheimzinnige voorboden van komende heerlijkheid, doch de vroolijke primula's waren de blijde werkelijkheid zelve. De ontwaakte aarde had de eerste zonnestralen vastgehouden en maakte er een gouden siersel van.

»Nu dan! nu komt hij toch zeker!" dacht Johannes. Met spanning bezag hij de knoppen aan de takken, hoe zij van dag tot dag langzaam zwollen en zich uit de schors loswrongen, tot de eerste bleekgroene puntjes tusschen de bruine schubben te voorschijn kwamen. Lang bleef Johannes op die groene blaadjes kijken, — hij zag ze toch nooit bewegen, en als hij zich even had omgedraaid, schenen ze grooter geworden. »Ze durven niet, als ik hen aankijk," dacht hij.

Reeds begon het groen schaduw te werpen. Nog was Windekind niet gekomen, geen duif was bij hem neêrgestreken, geen muisje had tegen hem gesproken. Als hij tot de bloemen sprak, knikten zij slechts even en antwoordden niet. »Mijn boete is nog niet om," dacht hij.

Toen kwam hij op een zonnigen lentemorgen bij den vijver en het huis. De ramen waren allen wijd geopend. Zouden er menschen in gekomen zijn?

De vogelkersstruik, die aan den vijver stond, was reeds geheel met teedere blaadjes overdekt, alle twijgen hadden fijne, groene vleugeltjes gekregen. Op het gras bij de vogelkers lag een meisje. Johannes zag alleen haar lichtblauw kleedje en blond haar. Een roodborstje, dat op haar schouder zat, pikte uit haar hand.

Op eenmaal wendde zij het hoofd om en zag Johannes aan.

»Dag, jongetje!" zeide zij en knikte vriendelijk.

Weer tintelde het Johannes van het hoofd tot de voeten. Dat waren Windekinds oogen, dat was Windekinds stem.

»Wie zijt ge?" vroeg hij. Zijn lippen beefden van aandoening.

»Ik ben Robinetta! — en dit is mijn vogel. Hij zal niet schuw voor je zijn. Hou je van vogels?"

Het roodborstje was niet schuw voor Johannes. Het vloog op zijn arm. Dat was juist als vroeger. Het moest toch Windekind zijn, dat blauwe wezen.

»Vertel me eens, hoe je heet, jongetje," zeide Windekinds stem.

»Kent ge mij niet? Weet ge niet, dat ik Johannes heet?"

»Hoe zou ik dat weten?"

Wat beteekende dat? Het was toch die bekende, zoete stem, het waren toch die donkere, hemeldiepe oogen.

»Hoe zie je mij zoo aan, Johannes? Heb je mij ooit meer gezien?"

»Ja, ik geloof het wel."

»Dat heb je toch zeker gedroomd."

Gedroomd? dacht Johannes. Zou ik alles gedroomd hebben? Of zou ik nu droomen?

»Waar zijt ge geboren?" vroeg hij.

»Heel ver van hier in een groote stad."

»Bij menschen?"

Robinetta lachte. Het was Windekinds lach. »Ik geloof het wel. Jij niet?"

»Ach ja, ik ook!"

»Spijt je dat? — Hou je niet van menschen?"

»Neen! — Wie zou van menschen houden?"

»Wie? — Wel, Johannes, wat ben jij een raar jongetje! Hou je meer van dieren?"

»O, veel meer — en van bloemen."

»Ik doe dat eigenlijk ook wel eens. Een enkelen keer. Maar dat is niet goed. Wij moeten van menschen houden, zegt vader."

»Waarom is dat niet goed? — Ik houd van wien ik wil, of het goed is of niet."

»Foei, Johannes! — Heb je dan geen ouders of iemand die voor je zorgt? Hou je niet van hen?"

»Ja," zeide Johannes nadenkend. »Ik houd van mijn

vader. Maar niet omdat het goed is. Ook niet omdat hij een mensch is."

»Waarom dan?"

»Dat weet ik niet, — omdat hij niet is als andere menschen, omdat hij ook van bloemen en vogels houdt."

»Dat doe ik ook, Johannes! dat zie je." En Robinetta riep het roodborstje op haar hand en sprak het vriendelijk toe.

»Dat weet ik," zei Johannes. »Ik houd ook veel van u."

»Nu al? Dat is vlug!" lachte het meisje. »Van wie houdt ge wel het meeste?"

Van...." Johannes weifelde. Zou hij Windekinds naam noemen? — De vrees, dat die naam hem tegenover menschen mocht ontvallen, was onafscheidelijk van al zijn denken. En toch, dat blonde wezen in het blauwe kleed moest dezelfde zijn. Wie anders kon hem dat gevoel van rust en geluk geven?"

»Van u!" zeide hij opeens en zag met vollen blik in de diepe oogen. Moedig waagde hij die volkomen overgave, maar hij was toch angstig; gespannen wachtte hij de ontvangst van zijn kostbaar geschenk.

Weer lachte Robinetta met helderen lach, doch zij vatte zijn hand, en haar blik werd niet koeler, haar stem niet minder innig.

»Wel, Johannes," zeide zij, »waarmeê heb ik dat zoo op eens verdiend?"

Johannes antwoordde niet en bleef haar aanzien met groeiend vertrouwen. Robinetta stond op en legde haar arm om Johannes' schouder. Zij was grooter dan hij.

Zoo wandelden zij door het bosch en plukten groote bundels sleutelbloemen, totdat zij wel weg konden schuilen onder den berg van doorschijnend geel gebloemte. Het roodborstje vloog mede van tak tot tak en gluurde naar hen met schitterend zwarte oogjes.

Zij spraken niet veel, doch keken elkaâr dikwijls van ter zijde aan. Zij waren beiden verbaasd over hun ontmoeting en half onzeker, wat zij van elkaar denken moesten.

Doch spoedig moest Robinetta terug — het speet haar.

»Nu moet ik weg, Johannes! Maar wil je nog eens wandelen met me? Ik vind je een aardig jongetje," zeide zij bij 't heengaan.

»Wiet! wiet!" zei het roodborstje en vloog haar achterna.

Toen zij weg was, en alleen haar beeld bij hem achterbleef, twijfelde hij er niet meer aan wie zij was. Zij was dezelfde wie hij al zijn vriendschap had gegeven, de naam Windekind klonk flauwer in hem en verwarde met Robinetta.

En alles werd weêr om hem heen, zooals het vroeger geweest was. De bloemen knikten vroolijk, en haar geur verdreef het weemoedig verlangen naar huis, dat hij tot nu toe gevoeld en gekweekt had. Tusschen het teedere groen, in de lauwe, mollige lentelucht, voelde hij zich op eens thuis, als een vogel, die zijn nest gevonden had. Hij moest de armen uitstrekken en diep ademhalen. Hij was zoo gelukkig. Op den weg naar huis zweefde het lichte blauwe kleed met de blonde haren voor hem uit, altijd voor hem uit, welken kant hij ook opkeek. Het was alsof hij in de zon gekeken had en het zonnebeeld overal met zijn blik medevloog.

Van dien dag af ging Johannes elken helderen morgen naar den vijver. Hij ging vroeg, zoodra hij gewekt werd door het kijven der musschen in de klimopbladeren om zijn venster, en het gekwetter en gerekte getjilp der spreeuwen, die in de dakgoot genoten van den jongen zonneschijn. Dan snelde hij vlug door 't vochtige gras tot dicht bij het huis en wachtte achter de seringenstruiken, totdat hij de glazendeur hoorde opengaan en de lichte gedaante op hem toe zag komen.

Dan wandelden zij door het bosch en door de duinen, waaraan het bosch grensde. Zij spraken over al wat zij zagen, over de boomen en de planten en de duinen. Johannes had een vreemd, duizelig gevoel, als hij met haar liep; hij dacht zich somtijds weer zoo licht, dat hij door de lucht zou kunnen vliegen. Doch dat gebeurde niet. Hij vertelde de geschiedenissen, die hij van de bloemen en dieren wist door Windekind. Doch hij vergat hoe hij ze geleerd had, en Windekind bestond niet meer voor hem, alleen Robinetta. Hij genoot, als zij tegen hem lachte en hij vriendschap zag in haar oogen,

en hij sprak tot haar, zooals hij vroeger tot zijn hondje gesproken had — alles wat in hem opkwam, zonder aarzeling of angst. De uren, dat hij haar niet zag, dacht hij aan haar, en elke bezigheid deed hij met de vraag, of Robinetta het goed of mooi zou vinden.

En zij-zelve scheen altoos zoo blij, als zij hem zag; dan glimlachte zij en liep haastiger. Zij had hem ook gezegd, dat zij met niemand zoo graag wandelde als met hem.

»Maar, Johannes," vroeg zij eens, »hoe weet je al die dingen? Hoe weet je wat de meikevers denken, wat de lijsters zingen, hoe het er in het konijnenhol en op den bodem van het water uitziet?"

»Ze hebben het mij verteld," antwoordde Johannes, »en ik ben zelf in een konijnenhol geweest en op den bodem van het water."

Robinetta trok de fijne wenkbrauwen samen en keek hem half spottend aan. Doch zij vond geen valschheid.

Zij zaten onder seringenboomen, waarvan dikke, paarsche bloemtrossen afhingen. Vóor hen lag de vijver, met riet en kroos. Zij zagen de zwarte torretjes in kringen over het vlak glijden en roode spinnetjes bedrijvig op en neder duiken. Het krioelde van wriemelend leven daar. Johannes keek, in herinneringen verzonken, in de diepte en zeide:

»Daarin ben ik eens gedoken; ik gleed langs een riethalm af en kwam op den bodem. Die is heelemaal met dorre bladeren bedekt, dat loopt zoo licht en zacht. Het is er altijd schemering — groene schemering, — want het licht valt door het groene kroos. En boven mijn hoofd zag ik de lange, witte worteltjes van het kroos omlaag hangen. Er kwamen salamanders om mij heen zwemmen, die zijn heel nieuwsgierig. Het is vreemd, als zulke groote dieren zoo over je heen zwemmen, — en ik kon niet ver vooruit zien, daar was het duister, maar ook groen. En uit dit duister kwamen die dieren als zwarte schaduwen te voorschijn. Watertorren met roeipooten — en platte wantsen — soms ook een klein vischje. Ik ging heel ver, uren ver, geloof ik, en midden in was een groot bosch van waterplanten, waar slakken tegenop kropen en water-

spinnen glinsterende nestjes bouwden. Stekelbaarsjes schoten er door en bleven mij soms met open mond en trillende vinnen aankijken — zoo verbaasd waren zij. Daar heb ik kennis gemaakt met een aal, dien ik bij ongeluk op zijn staart trapte. Die heeft mij van zijn reizen verteld; hij was tot in zee geweest, zeide hij. Men had hem daarom koning gemaakt in den vijver, — want niemand was zoo ver geweest. Hij lag echter altijd in de modder te slapen, behalve wanneer hij eten kreeg, dat anderen hem brachten. Hij at verschrikkelijk veel. Dat was omdat hij koning was — men wilde graag een dikken koning, dat stond deftig. O, het was prachtig mooi in dien vijver!"

»Waarom kun je dan nu niet meer daarheen gaan?"

»Nu?" vroeg Johannes en keek haar met groote, peinzende oogen aan. »Nu? Nu kan ik niet meer. Ik zou daar verdrinken. Maar het is niet noodig. Ik ben liever hier, bij de seringen en bij u."

Robinetta schudde verwonderd het blonde hoofdje en streek Johannes over het haar. Toen keek ze naar haar roodborstje, dat aan den rand van den vijver allerlei lekkernijen scheen te vinden. Het keek even op en bleef beiden een oogenblik met zijn heldere oogjes aanzien.

»Begrijp jij er iets van, vogelijn?"

Het vogelijn keek zeer schrander en ging toen voort met zoeken en pikken.

»Vertel mij verder, Johannes, van hetgeen je gezien hebt."

Dat deed Johannes gaarne, en Robinetta luisterde, geloovig en aandachtig.

»Maar waarom is dat alles opgehouden? Waarom kun je nu met mij niet gaan — daar overal heen? Ik wilde ook graag."

Johannes spande zijn herinnering in, doch een zonnig waas bedekte den donkeren afgrond, dien hij was overgegaan. Hij wist niet juist meer, hoe hij zijn vorig geluk verloren had.

»Ik weet het niet recht, — gij moet er niet naar vragen. Een naar, klein wezentje heeft alles bedorven. Maar nu is het er weêr. Nog beter dan vroeger."

De seringengeur daalde uit de heesters op hen neêr, en het gegons der vliegen over het watervlak en de stille zonnestralen bedwelmden hen als een heerlijke droom. Totdat een bel op het huis met piependen zwaai begon te luiden, — en Robinetta haastig wegvloog.

Toen Johannes dien avond in zijn kamertje kwam en naar de schaduwen der klimopbladeren keek, die de maan op de ruiten wierp, scheen het alsof er tegen het glas getikt werd. Johannes dacht, dat het een klimopblad was, dat in den nachtwind trilde. Doch het tikte zoo duidelijk, telkens drie maal achtereen, dat Johannes zachtkens het venster opende en behoedzaam rondzag. De klimopbladeren tegen het huisje glansden in den blauwen schijn, — onder hen was een duistere wereld vol geheimen: daar waren holen en spelonken, waarin het maanlicht slechts kleine, blauwe vonkjes wierp, die hun duisternis nog dieper maakten.

Toen Johannes lang in die wondervolle schaduwwereld had gestaard, zag hij eindelijk duidelijk den vorm van een klein mannetje, vlak naast het venster, verscholen onder een groot klimopblad. Hij herkende Wistik dadelijk — aan de groote, verwonderde oogen onder de hoog getrokken wenkbrauwen. Op het puntje van Wistiks langen neus teekende de maan een klein vonkje.

»Hebt ge mij vergeten, Johannes? — Waarom denkt ge er nu niet aan? Het is de rechte tijd. Hebt ge roodborstje den weg niet gevraagd?"

»Ach, Wistik, waarnaar zou ik vragen? Ik heb alles wat ik verlangen kan. Ik heb Robinetta."

»Maar dat zal niet lang duren. En gij kunt nog gelukkiger worden — en Robinetta zeker ook. En moet het sleuteltje dan daar blijven liggen? Denk eens hoe heerlijk, als gij beiden het boekje vindt. Vraag er roodborstje naar; ik zal u helpen, áls ik kan."

»Ik kan er altijd naar vragen," zeide Johannes.

Wistik knikte en klom vlug naar beneden.

Nog lang keek Johannes naar de donkere schaduwen en de glanzende klimopbladeren, voor hij naar bed ging.

Den volgenden dag vroeg hij het roodborstje, of het den weg wist naar het gouden kistje. Robinetta hoorde verwonderd. Johannes zag het roodborstje knikken en schuins naar Robinetta gluren.

»Hier niet! hier niet!" tjilpte het vogeltje.

»Wat bedoel je, Johannes?" vroeg Robinetta.

»Weet ge er niets van, Robinetta? Weet ge niet, waar het te vinden is? Wacht ge niet op het gouden sleuteltje?"

»Neen, neen! Vertel mij, wat is dat?"

Johannes vertelde, wat hij van het boekje wist.

»En ik heb het sleuteltje; ik dacht, dat gij het gouden kistje hadt. Is het niet zoo, vogelijn?"

Doch het vogelijn deed of het niets hoorde en fladderde tusschen het jonge, lichte beukengroen.

Zij zaten tegen een duinhelling, waarop kleine beuke- en sparreboomen stonden. Een groen paadje liep er schuins tegen op, en zij zaten tegen den rand daarvan, tegen de duin, in dik, donkergroen mos. Zij konden over de toppen der laagste boompjes heen zien in een groene zee met licht en donker getinte golven.

»Ik geloof wel, Johannes," zei Robinetta nadenkend, »dat ik voor je vinden kan, wat je zoekt. Maar wat bedoel je met dat sleuteltje? Hoe kom je daaraan?"

»Ja, hoe was dat, hoe was dat ook weer?" prevelde Johannes en staarde over de looverzee in de verte.

Als waren zij plotseling in het zonnige blauw ontstaan, kwamen hem opeens twee witte vlinders voor den blik. Zij dwarrelden, trilden en schitterden in het zonlicht, met onbestemde, grillige vlucht. Doch zij kwamen dichterbij.

»Windekind! Windekind!" fluisterde Johannes opeens in herinnering.

»Wie is dat? Windekind?" vroeg Robinetta.

Het roodborstje vloog kwetterend op, en de madelieven tusschen het gras vóor hem schenen Johannes opeens geweldig verschrikt aan te staren, met hun wijde, witte oogjes.

»Gaf die je dat sleuteltje?" vroeg het meisje verder. — Johannes knikte en zweeg, doch zij wilde meer weten. —

»Wie was dat? Heeft die je dat alles geleerd? Waar is hij?"

»Nu is hij er niet meer. Nu is het Robinetta, niemand anders dan Robinetta, alleen Robinetta." Hij omvatte haar arm en drukte er zijn hoofdje tegen.

»Mal jongetje!" zeide zij en lachte. »Ik zal je het boekje laten vinden, — ik weet waar het is."

»Maar dan moet ik den sleutel gaan halen, en die is ver weg."

»Neen, neen, dat behoeft niet. Ik vind het zonder sleutel — morgen, morgen, ik beloof het je."

Toen zij naar huis gingen, fladderden de kapelletjes vóor hen uit.

Johannes droomde dien nacht van zijn vader, van Robinetta en van vele anderen. Het waren allen goede vrienden; zij stonden om hem heen en zagen hem innig en vertrouwelijk aan. Doch op eenmaal waren de gezichten veranderd, hun blikken koel en spottend, — hij keek angstig om, — aan alle zijden wreede, vijandige gezichten. Hij voelde een namelooze beklemming en werd schreiend wakker.

IX.

Reeds lang zat Johannes te wachten. De lucht was kil, en groote wolken dreven dicht over de aarde in statige, eindelooze opvolging. Ze breidden sombergrauwe, wijd golvende mantels uit en krulden haar trotsche koppen in het klare licht, dat daarboven scheen. Wondersnel wisselden zonlicht en schaduw op de boomen als een telkens opvlammend vuur. Het werd Johannes angstig daarbij te moede; hij peinsde over het boekje, nauwelijks geloovend en toch immer hopend, dat hij het heden vinden zou. Tusschen de wolken, veel hooger, ontzaglijk hoog, zag hij het heldere, strakke blauw en daarop teedere, witte wolkjes, fijngepluimd, kalm zich uitstrekkend in onbewegelijke rust.

»Zoo moet het zijn," dacht hij, »zoo hoog, zoo licht, zoo stil."

Daar kwam Robinetta. Het roodborstje was niet bij haar.

»Het is goed, Johannes," riep ze luid; »je mag komen en het boek zien."

»Waar is het roodborstje?" vroeg Johannes twijfelend.

»Dat is niet medegekomen, we gaan toch immers niet wandelen."

Hij ging mede, voortdurend bij zich-zelven denkende: »Het kan niet, — zóo kan het niet, — het moest alles heel anders zijn."

Doch hij volgde het glanzig-blonde haar, dat hem voorlichtte.

Ach! nu ging het droevig met den kleinen Johannes. Ik wenschte, dat zijn geschiedenis hier eindigde. Hebt gij wel eens heerlijk gedroomd, van een toovertuin met bloemen en dieren, die u liefhadden en tot u spraken? En hebt gij dan wel in uw droom het besef gekregen, dat gij spoedig zoudt ontwaken en al die heerlijkheid verliezen? Dan poogt gij vruchteloos haar vast te houden en wilt het koude morgenlicht niet zien.

Zulk een gevoel had Johannes, toen hij medeging.

Hij kwam in het huis, in een gang, waar zijn voetstappen weerklonken. Hij rook de lucht van kleederen en spijzen; hij dacht aan lange dagen, toen hij thuis had moeten blijven — aan schoolwerk, aan al wat somber en koud in zijn leven was geweest.

Hij kwam in een kamer met menschen. Hoeveel zag hij niet. Zij praatten, doch toen hij binnenkwam, werd het stil. Hij lette op het vloerkleed, — het had groote, onmogelijke bloemen met schelle kleuren. Ze waren even vreemd en wanstaltig als die van het behangsel in zijn slaapkamertje thuis.

»Is dat nu dat tuinmansjongetje?" zeide een stem recht tegenover hem. »Kom maar hier, vriendje, je behoeft niet bang te zijn."

En een andere stem klonk plotseling naast hem: »Nu, Robbi, je hebt daar wel een aardig vrijertje."

Wat beteekende dat alles? — Weer kwamen boven de donkere kinderoogen van Johannes diepe rimpels, en verward en verschrikt keek hij rond.

Daar zat een bleeke man en keek hem met koude, grijze oogen aan.

»En je wilde zoo kennis maken met het boek der boeken? Het verwondert me, dat je vader, de tuinman, dien ik als een vroom man ken, je dat niet heeft gegeven."

»Hij is mijn vader niet — die is ver weg."

»Nu, dat is hetzelfde — je woont toch bij hem. Ziehier, mijn vriendje! lees hier veel in, het zal op je levensweg...."

Doch Johannes had het boek reeds herkend. Zóo kon hij het ook niet krijgen, het moest heel anders gaan. Hij schudde het hoofd.

»Neen, neen! dat is niet wat ik bedoel. Dit ken ik. Dit is het niet."

Hij hoorde geluiden van verbazing en voelde de blikken, die hem van alle zijden staken.

»Wat? Wat praat je daar voor onzin, mannetje?"

»Het is geen onzin. Ik ken dit boekje, het is het menschenboek. Maar het geeft niet genoeg — anders zou er rust zijn onder de menschen en vrede. En die zijn er niet. Ik bedoel iets anders — waaraan niemand twijfelen kan, die het ziet, waarin staat, waarom alles is zooals het is, precies en duidelijk."

»Hoe is 't mogelijk? Waar heeft de jongen dat van daan?"

»Wie heeft je dat geleerd, vriendje?"

»Ik geloof dat je verkeerde boeken gelezen hebt, jongen! en die napraat!"

Zoo klonken de stemmen. Johannes voelde zijn wangen gloeien, — het begon hem te duizelen, — de kamer draaide, en de groote bloemen op het vloerkleed zweefden op en neer. Waar was het muisje, dat hem zoo trouw waarschuwde op school, dien eersten dag? Het was nu noodig.

»Ik praat het niet uit boeken na, en die het mij geleerd heeft, is meer waard dan gij allen. Ik ken de taal van bloemen en dieren, ik ben hun vertrouwde. Ik weet wat menschen zijn en hoe zij leven. Ik ken al de geheimen van feeën en kabouters, want mij hebben zij lief, meer dan de menschen."

Muisje! muisje! —

Johannes hoorde proesten en lachen, om hem en achter hem. Het zong en suisde in zijn ooren.

»Hij schijnt Andersen gelezen te hebben."

»Hij is niet recht bij 't hoofd."

De bleeke man voor hem zeide:

»Als je Andersen kent, mannetje, dan moest je meer van zijn eerbied hebben voor God en zijn Woord."

»God!" dat woord kende hij, en hij dacht aan de les van Windekind.

»Ik heb geen eerbied voor God. God is een groote petroleumlamp, waardoor duizenden verdwalen en verongelukken."

Geen gelach — maar een angstige stilte, waarin afschuw en ontzetting voelbaar rondwaarden. Johannes voelde de stekende blikken in den rug. Het was als in zijn droom van den vorigen nacht.

De bleeke man stond op en nam hem bij den arm. Dat deed pijn en brak bijna zijn moed.

»Hoor eens, jongen, ik weet niet of je niet wijs bent òf diep verdorven, — maar die goddeloosheid duld ik hier niet. Ga heen en kom niet weer onder mijn oogen, zeg ik. — Ik zal navraag naar je doen, maar in deze buurt zet je geen voet meer. Verstaan?"

Aller blikken waren koud en vijandig evenals dien nacht. Johannes zag angstig rond.

»Robinetta! — Waar is Robinetta?"

»Jawel, mijn kind bederven! — Pas op, als je ooit weêr tot haar spreekt!"

»Neen! laat me bij haar! Ik wil niet van haar weg. — Robinetta!" schreide Johannes.

Doch zij zat angstig in een hoek en keek niet op.

»Wel zeker, hij schijnt verliefd!"

»'t Zit er vroeg in."

»Voort, bengel! hoor je niet? Pas op, als je 't hart hebt weêr te komen!"

En de pijnlijke greep leidde hem door de klinkende gang, — de glazendeur rammelde, — en Johannes stond buiten onder de donkere, laag drijvende wolken.

Hij weende niet meer en staarde stil voor zich uit, terwijl

hij langzaam voortliep. De droeve rimpels boven zijn oogen waren dieper, en zij gingen niet meer weg.

Het roodborstje zat in een lindenhaag en keek naar hem. Hij stond stil en staarde zwijgend terug. Doch er was geen vertrouwen meer in de schuwe, glurende oogjes, en toen hij een stap naderde, vloog het vlugge diertje in snorrende vlucht van daar.

»Weg! weg! een mensch!" tjilpten de musschen, die op het tuinpad bijeen zaten, en zij vlogen naar alle zijden uiteen.

Ook de opene bloemen lachten niet, maar staarden ernstig en onverschillig, zooals zij bij iederen vreemde doen.

Doch Johannes vatte die teekens niet, maar dacht aan de krenking, die de menschen hem hadden aangedaan; het was hem of zijn innig binnenste door koude, harde handen was ontwijd. »Zij zullen mij gelooven," dacht hij; »ik zal mijn sleuteltje halen en het hun toonen."

»Johannes! Johannes!" riep een fijn stemmetje. Daar zat een vogelnestje in een hulstboom, en de groote oogen van Wistik keken over den rand. »Waar gaat ge heen?"

»Het is alles uw schuld, Wistik," zeide Johannes. »Laat mij met rust!"

»Wat doet ge er ook met menschen over te spreken, menschen begrijpen u toch niet. Waarom zegt ge die dingen aan menschen? Dat is heel dom."

»Ze hebben mij uitgelachen en pijn gedaan. Het zijn ellendige wezens; ik haat ze."

»Neen, Johannes, ge houdt van hen."

»Neen! neen!"

»Anders zou het u minder verdriet doen, dat zij anders zijn dan gij; dan zou het u niet kunnen schelen, wat zij zeggen. Gij moet u minder om menschen bekommeren."

»Ik wil mijn sleuteltje. Ik wil het hun toonen."

»Dat moet ge niet doen, ze zouden u toch niet gelooven. Waartoe zou het dienen?"

»Ik wil mijn sleuteltje, onder den rozestruik. Weet ge dien te vinden?"

»Ja wel! — bij den vijver, niet waar? Ja, dien weet ik."

»Breng mij er dan, Wistik!"

Wistik klom op Johannes' schouder en zeide hem den weg. Zij liepen den ganschen dag — het woei, en van tijd tot tijd vielen regenbuien, doch tegen den avond werden de wolken stil en verlengden zich tot lange goud- en- grauwe strooken.

Toen zij aan het duin kwamen, dat Johannes kende, werd het hem week te moede, en hij fluisterde telkens: »Windekind! Windekind!"

Daar waren het konijnenhol — en de duin, waartegen hij eens geslapen had. Het grijze rendiermos was week en vochtig en kraakte niet onder zijn voet. De rozen waren uitgebloeid, en de gele Teunisbloemen met haar bedwelmenden, flauwen geur staken bij honderden de kelken op. Hooger nog rezen de lange, trotsche toortsplanten met dikke, vilten bladeren.

Zoekend speurde Johannes naar het fijne, bruinachtige loof van de duinroos.

»Waar is zij, Wistik, ik zie haar niet."

»Ik weet er niet van," zeide Wistik; »gij hebt het sleuteltje verborgen, ik niet."

Waar de roos gebloeid had, was een veld vol gele Teunisbloemen, die wezenloos naar boven keken. Johannes vroeg haar — en ook de toortsplanten; die waren echter veel te trotsch, want haar lange bloemtros stak ver boven hem uit — en de kleine driekleurige viooltjes op den zandgrond.

Doch niemand wist iets van de duinroos. Ze waren allen van dezen zomer. Zelfs de verwaande toortsplant, die zoo hoog was.

»Ach, waar is zij? waar is zij?"

»Hebt *gij* mij ook al beetgenomen?" zeide Wistik. »Ik dacht het wel, dat heb je altijd met menschen."

En hij liet zich van Johannes' schouder glijden en liep weg tusschen het helm.

Wanhopend staarde Johannes rond, — daar stond een klein duinrozestruikje.

»Waar is de groote roos," vroeg Johannes, »de groote, die vroeger hier stond?"

»Wij spreken niet met menschen," zeide het struikje.

Dat was het laatste, wat hij hoorde, — al het levende om hem zweeg, alleen de helmen suisden in den zachten avondwind.

»Ben ik een mensch?" dacht Johannes. »Neen, dat kan niet, dat kan niet. Ik wil geen mensch zijn. Ik haat de menschen."

Hij was moede en dof van geest. Hij zette zich aan den rand van 't veldje op het weeke, grijze mos, dat een vochtigen, sterken geur verspreidde.

»Nu kan ik niet terugkeeren, en nu zie ik Rôbinetta ook niet weer. Waar is mijn sleuteltje? Waar is Windekind? Waarom moet ik van Robinetta weg? Ik kan haar niet missen. Zou ik niet doodgaan, als ik haar niet heb? Zou ik blijven leven en een mensch zijn — een mensch zooals die anderen, die mij uitlachten?"

Daar zag hij op eenmaal de twee witte vlinders weer, die van den kant der ondergaande zon naar hem toe fladderden. Gespannen volgde hij hun vlucht: zouden zij hem den weg wijzen? Zij vlogen hem over 't hoofd, elkaar naderende en weer verlatende, om elkaar heen dwarrelend in wispelturig spel. Doch langzaam verwijderden ze zich van de zon en zweefden eindelijk over den rand der duinen naar het bosch, waarvan alleen de hoogste toppen nog gloeiden in den avondschijn, die rood en schel onder de lange sombere wolkenrijen uit lichtte.

Johannes volgde hen. Doch toen ze boven de eerste boomen waren, zag hij hoe een donkere schaduw hen in onhoorbare fladdervlucht achtervolgde en inhaalde. Het volgende oogenblik waren zij verdwenen. De zwarte schaduw schoot snel op hem toe, en angstig verborg hij het gezicht in de handen.

»Wel, vriendje! wat zit je daar te huilen?" klonk een scherpe, spotachtige stem vlak naast hem. Johannes had een groote vleêrmuis op zich zien afkomen, doch toen hij opkeek, stond een zwart mannetje op het duin, niet veel grooter dan hij-zelf. Het had een groot hoofd met groote ooren, die donker afstaken tegen den lichten avondhemel, en een mager

figuurtje met dunne beenen. Van zijn gezicht zag Johannes alleen de kleine, schitterende oogen.

»Heb je iets verloren, kereltje? Dan zal ik je helpen zoeken," zeide hij. Doch Johannes schudde zwijgend het hoofd.

»Kijk eens! wil je die van mij hebben?" begon hij weer en opende zijn hand. Daarin zag Johannes iets wits, dat van tijd tot tijd even bewoog. Het waren de witte kapelletjes, die stervend met de gescheurde en gebroken vleugeltjes trilden. Johannes voelde een huivering, alsof iemand hem tegen het achterhoofd blies, en angstig keek hij naar het vreemde wezen op. »Wie zijt gij?" vroeg hij.

»Wou je mijn naam weten, ventje? Nu, zeg maar Pluizer, familjaarweg Pluizer. Ik heb nog wel mooier namen, maar die begrijp je toch niet."

»Zijt ge een mensch?"

»Wel nu nog mooier! Nu heb ik nogal armen en beenen en een hoofd — kijk eens wat een hoofd! — en nu vraagt zoo'n jongen nog, of ik een mensch ben. Maar, Johannes! Johannes!" En het mannetje lachte met een piepend, doordringend geluid.

»Hoe weet ge wie ik ben?" vroeg Johannes.

»O, dat is voor mij een kleinigheid. Ik weet nog heel wat meer. Ik weet ook waar je van daan komt en wat je hier komt doen. Ik weet verbazend veel, bijna alles."

»Ach, mijnheer Pluizer...."

»Pluizer, Pluizer, geen complimenten."

»Weet ge dan ook...." Doch Johannes zweeg plotseling. »Het is een mensch," dacht hij.

»Van je sleuteltje, bedoel je? Wel zeker!"

»Maar ik dacht niet, dat menschen daarvan konden weten."

»Domme jongen! En Wistik heeft het al zoovelen verklapt."

»Kent ge Wistik dan ook?"

»O ja! een van mijn beste vrienden — en ik heb veel vrienden. Maar ik wist dat ook zonder Wistik. Ik weet veel meer dan Wistik. Wistik is een goed ventje, — maar dom, buitengewoon dom. Ik niet! lang niet!" En Pluizer klopte zelfvoldaan met zijn mager handje op zijn groot hoofd.

»Weet je, Johannes," ging hij voort, »wat een groot gebrek van Wistik is. Maar je moet het hem nooit zeggen, want dan wordt hij erg boos."

»Nu, wat dan?" vroeg Johannes.

»Hij bestaat niet. Dat is een groot gebrek, maar hij wil het niet weten. En hij zegt van mij, dat ik niet besta, — maar dat liegt hij. Of ik besta! Drommels goed!"

En Pluizer stak de kapelletjes in zijn zak en ging voor Johannes in eens op zijn hoofd staan. Toen grijnsde hij erg leelijk en stak een lange tong uit. Johannes, die zich toch al niet op zijn gemak gevoelde, alleen met dit wonderlijk wezen, bij den vallenden avond in het eenzame duin, rilde nu van angst.

»Dit is een alleraardigste manier om de wereld te bekijken," zeide Pluizer, nog steeds op zijn hoofd staande. »Als je wilt, zal ik je het ook leeren. Je ziet alles veel scherper en veel natuurlijker."

En hij spartelde met de spillebeentjes in de lucht en wendde zich op de handen om. Toen de roode avondgloed op het omgekeerde gelaat viel, vond Johannes het afschuwlijk — de kleine oogjes knipten in het licht en lieten het wit zien aan den kant, waar men het niet gewoon is.

»Zie je, zoo schijnen de wolken de vloer — en de aarde het deksel van de wereld. Dat kun je even goed volhouden als het tegenovergestelde. Boven of onder is er toch niet. Een mooie wandelplaats zou het op die wolken zijn."

Johannes keek naar de lange wolken. Hij vond dat zij op een geploegd land geleken met roode voren, alsof er bloed uit opwelde. Boven de zee straalde de poort van de wolkgrot.

»Kan men daarheen gaan en daarin komen?" vroeg hij.

»Gekheid!" zei Pluizer en stond eensklaps weer op zijn beenen, tot groote verlichting voor Johannes. »Gekheid! Als je daar bent, is het precies als hier — en dan lijkt dat moois een eindje verder. In die mooie wolken daar is het mistig, grijs en koud."

»Ik geloof u niet," zeide Johannes; »nu zie ik eerst goed dat ge een mensch zijt."

»Och kom! geloof je mij niet, beste jongen, omdat ik

een mensch ben? En wat ben je-zelf dan wel voor bizonders?"

»O, Pluizer, ben ik ook een mensch?"

»Wat dacht je, een elf? Elfen worden niet verliefd." En Pluizer ging vlak vóor Johannes zitten, de beenen onder zich gekruist en hem strak aangrijnzende. Johannes voelde zich onbeschrijflijk beklemd en verlegen onder dien blik en had zich wel willen wegstoppen of onzichtbaar maken. Doch hij kon zijn oogen niet meer afwenden. »Alleen menschen worden verliefd, Johannes, hoor je! — en dat is maar goed ook, anders waren ze er al lang niet meer. En jij bent verliefd als de beste, al ben je nog zoo klein. Aan wie denk je op 't oogenblik?"

»Aan Robinetta!" fluisterde Johannes nauwelijks hoorbaar.

»Naar wie verlang je het meest?"

»Robinetta!"

»Zonder wie denk je niet te kunnen leven?"

Johannes' lippen bewogen geluidloos: »Robinetta!"

»Nu dan, ventje," grinnikte Pluizer, »wat verbeeld je je dan, een elf te zijn? Elfen worden niet verliefd op menschenkinderen."

»Maar, Windekind...." stamelde Johannes in zijn verlegenheid. Toen keek Pluizer ontzettend valsch en greep Johannes met zijn beenige handjes bij de ooren.

»Wat is dat voor onzin! — Wou je mij met dien snuiter bangmaken? Die is nog veel dommer dan Wistik — veel dommer. Hij weet er niets van. En, wat erger is, hij bestaat heelemaal niet en heeft nooit bestaan. Ik besta alleen, begrijp je? — en als je mij niet gelooft, zal ik je laten voelen, dat ik er ben."

En hij schudde den armen Johannes voelbaar bij de ooren. Deze riep: »Maar ik heb hem toch zoo lang gekend, en ik ben zoo ver met hem weggetrokken."

»Gedroomd heb je, zeg ik. Waar zijn dan je rozestruik en je sleuteltje, hè? — Maar nu droom je niet, voel je wel?"

»Au!" riep Johannes, want Pluizer kneep.

Het was reeds donker, en de vleermuizen vlogen nu dicht

langs hun hoofden en piepten schril. De lucht was zwart en zwaar — geen blad ruischte in het bosch.

»Mag ik naar huis gaan?" smeekte Johannes. »Naar mijn vader?"

»Je vader? — wat wil je daar doen?" zei Pluizer. »Die man zal je vriendelijk ontvangen, nadat je zoo lang bent weggebleven."

»Ik verlang naar huis," zeide Johannes, en hij dacht aan de huiskamer met het heldere lamplicht, waar hij zoo vaak bij zijn vader zat, luisterend naar het krassen van diens pen. Daar was het vredig en gezellig.

»Ja, dan hadt je maar niet weg moeten gaan en weg moeten blijven, ter wille van dien mallen snuiter, die niet bestaat. Nu is het te laat. En het komt er ook niet op aan, ik zal wel voor je zorgen. Of ik het doe of je vader, dat is eigenlijk volkomen hetzelfde. Zoo'n vader, — dat is toch maar verbeelding. Heb je hem soms zelf uitgezocht? Denk je dat er geen andere zijn even goed en even knap? Ik ben even goed en veel knapper — veel knapper."

Johannes had geen moed meer tot antwoorden — hij sloot de oogen en knikte flauw.

»En bij die Robinetta moet je het ook niet zoeken," ging het mannetje voort. Hij legde de handen op Johannes' schouders en praatte dicht aan zijn oor. »Dat kind hield je even goed voor den gek als die anderen. Heb je niet gezien dat ze in den hoek bleef zitten, toen je werd uitgelachen, en geen woord zeide? Ze is niets beter dan al die anderen. Ze vond je een aardig jongetje en heeft met je gespeeld, — zooals ze met een meikever zou spelen. Het kon haar niet schelen of je wegging. En van dat boekje wist ze niets. Maar ik wel — ik weet waar het is, en ik zal het je helpen zoeken. Ik weet bijna alles."

En Johannes begon hem te gelooven.

»Ga je met mij mede? — Wilt ge met mij zoeken?"

»Ik ben zoo moede," zeide Johannes, »laat mij ergens slapen."

»Ik houd anders niet van slapen," zei Pluizer, »daar ben

ik te levendig voor — een mensch moet altijd kijken en denken. Maar een poosje zal ik je met rust laten. — Tot morgen!"

Toen zette hij het vriendelijkste gezicht, dat hij zetten kon. Johannes keek strak in de glinsterende oogjes — tot hij niets anders zag. Zijn hoofd werd zwaar, hij leunde tegen de bemoste duinhelling. De oogjes schenen verder en verder te lichten, totdat zij sterren schenen aan den zwarten hemel; het was hem alsof hij het geluid van verre stemmen hoorde, alsof de aarde zich onder hem verwijderde, en toen hield zijn denken op. —

(Slot volgt.)

PROEVE VAN LITERATUUR-GESCHIEDENIS.

DOOR

F. VAN DER GOES.

I.

Eenige weken geleden is een man gestorven, die meer voor onze literatuur-geschiedenis gedaan heeft dan eenig ander.

Zonder te overdrijven, kan men den overledene geen grootere verdienste toekennen dan deze waardeering mag bevatten. Hij heeft een menschenleven van studie gewijd aan zijn onderwerp. Hij heeft eene grootere menigte van feiten gevonden dan iemand vóor hem, en ze met zorg gerangschikt. De hulp van anderen heeft hij niet versmaad en den arbeid van tijdgenoot of vroegeren gebruikt met de vrijheid, die in de wetenschap veroorloofd is. Zoo heeft de geschiedenis van de Nederlandsche letteren hem de stof gegeven voor eenige omvangrijke boekdeelen, die hij tot drie maal toe herzag en uitbreidde. Handboeken en bewerkingen van afzonderlijke gedeelten waren de eenige blijken, dat zijn arbeidsveld niet geheel onontgonnen was vóor hij het betrad, en zijn nalatenschap bestaat uit een volledig werk en bevat de teekenen, dat hij van hoek tot hoek en in alle richtingen de scherpe ploegschaar heeft gedreven.

De vorens liggen open en wachten het zaad. Want zoo

waar het is, dat in geen lengte van dagen deze roem hem ontnomen kan worden, even weinig recht heeft men te gelooven, dat door hem reeds een volle en rijpe oogst is binnengehaald. Dat kon niet, en dat behoefde ook niet. Onkunde alleen of misplaatste ijver voor een zaak, voor ontijdig drijven te goed, kan hier de grens overschrijden. De gestorvene heeft geenszins onze letterkundige geschiedenis voltooid, hij was er nauwlijks aan begonnen, en toch was zijn taak ten einde. Hij heeft het bekende bijeengevoegd en uitgebreid tot een chronologische reeks van berichten en beschouwingen over de Nederlandsche letterkunde. Niemand zal wel doen met dezen arbeid van den voorganger over het hoofd te zien. Maar men zoeke er geen geschiedenis in, want de auteur was te weinig wijsgeerig en beschikte niet over een wijden blik; en ook geen literaire kritiek, want hij bezat in deze dingen geen oordeel des onderscheids.

Toch is met hem ten grave gedaald de drager van een naam, die voor langen tijd onafscheidelijk verbonden is aan onze literatuur-historie. Men zal tal van bizonderheden uit zijn werken verbeteren en aanvullen, zijne aesthetische bespiegelingen links laten liggen, zijn groepeering van personen, van gebeurtenissen, van boeken zoo goed als geheel vernieuwen. Maar wat er in hetgeen hij heeft nagelaten, hersteld of voltooid of vervangen zal worden, het is op dit oogenblik niet te voorzien, dat er één naam in de toekomstige werken over het onderwerp met meer geheime of openbare vereering genoemd zal worden dan die van *Jonckbloet*.

II.

Er is geen reden om aan te nemen dat de beoefening van onze literatuur-geschiedenis meer dan even de grens is overschreden, waarbij het werk van Jonckbloet blijft staan. De ontwikkeling dezer wetenschap wordt bepaald door drie dingen: door de grootte der hoeveelheid bekende feiten, door het gehalte der aesthetische kritiek en door de deugdelijkheid van

de historische methode, Het onderzoek naar de feiten neemt toe in scherpte, en de vruchten van het onderzoek vermeerderen. Door bestrijders van Jonckbloet is zijn aesthetische kritiek wel niet door een betere vervangen, maar toch veroordeeld. Men mag dus niet ontkennen, dat twee van de drie voorwaarden, waaraan een goede literatuur-geschiedenis dient te voldoen, thans beter zijn vervuld dan vroeger.

Maar om de derde voorwaarde heeft men zich tot heden niet veel bekommerd. De historische methode bij Jonckbloet bestaat in het ontbreken van een historische methode. En met dit gemis hangt samen zijne zinledige kritiek. Want vóor men zich vertrouwd heeft gemaakt met de algemeene oorzaken van het ontstaan der kunstwerken in eenig tijdvak, kan men er niet op rekenen, in een oordeel over die werken te zullen slagen. In deze bladzijden is alleen sprake van onze nieuwere literatuur, en in het aanwijzen van de groote bewegingen in deze periode is Jonckbloet bizonder gebrekkig. Het is niet te verwachten, dat spoedig deze groote leemte van zijn werk zal worden aangevuld. Want het voorzien in dit gebrek behoort tot een tijdperk in de ontwikkeling van een wetenschap, dat de geschiedenis der Nederlandsche letteren nog niet is ingetreden. Dit is het tijdperk der wetten, gelijk het verzamelen der feiten tot de periode der waarneming gerekend wordt. Men moet eerst een aantal goed omschreven waarnemingen bezitten, vóór men kan beproeven die waarnemingen te generaliseeren. De verschijnselen dienen bekend te zijn vóór men de groote oorzaken en de wetten, namelijk het algemeen kenmerkende der verschijnselen, kan opsporen. De volgorde der beide tijdvakken is dus duidelijk.

Aan het boek van Jonckbloet kan men zien, dat de schrijver niet behoort tot de vertegenwoordigers van het laatste. Sporen van bekendheid met het bestaan van algemeene wetten in de literatuurgeschiedenis zoekt men er te vergeefs. Ook buiten zijn boek moet de eerste poging, om de werking dier wetten in de lotgevallen onzer letterkunde aan te wijzen, nog worden beproefd.

De periode der wetten kan in twee gedeelten worden ge-

splitst; in de periode der oorzaken en in die der wetten, eigenlijk gezegd. Want men kan van eenig verschijnsel de reden opgeven en het daarbij laten. Maar men kan ook verder gaan, en aantoonen dat deze oorzaak met de oorzaken van andere, gelijksoortige verschijnselen een overwegenden karaktertrek gemeen heeft, die het kenmerk moet zijn van alle andere gelijksoortige verschijnselen. Dit is de wet, die men uit de waarneming afleidt.

Het vinden van de wetten is het hoogste doel van alle wetenschappen. Want de wetten leeren onderscheiden tusschen het algemeene en het bijzondere in eenig verschijnsel, tusschen het eigenaardige en het toevallige. De wetten verklaren het verledene en stellen ons in staat de toekomst te voorspellen, omdat wij de blijvende oorzaak van de voorbijgaande hebben afgezonderd.

De volgende bladzijden zullen voorbeelden genoeg bevatten van de overwegingen die onzen grondslag uitmaken, zoodat het niet reeds nu noodig zal zijn een redeneering, die op de geschiedenis van onze letteren nog nooit is toegepast, met aanhaling van feiten toe te lichten. Met het doel eenige der meest algemeene oorzaken van de bewegingen in onze literatuur op te sporen en in die oorzaken de werking der wetten van de letterkundige geschiedenis aan te wijzen, worden deze bladzijden geschreven. Het zal niemand die met de moeilijkheden van die poging bekend is, verwonderen, dat in het groote tafereel van het verledene een greep is gedaan, en dat slechts van een onderdeel der letteren de lotgevallen zijn gevolgd. Een enkel woord over de keuze van dit onderdeel.

Wij kunnen thans reeds als zeker aannemen, dat de ontwikkeling der literatuur vele gewichtige trekken van overeenkomst moet vertoonen met den algemeenen gang der beschaving. Twee oorzaken werken samen tot het tot stand komen eener literatuur: het talent der auteurs en de geest der tijden. Ik wensch hier de uiterst moeilijke vraag onopgelost te laten, in hoeverre tusschen deze beide verband bestaat, en hen liever den lezer voor te stellen, zoo als ze mij

voor den geest staan, als twee afgescheiden oorzaken. Wanneer het waar is, dat de geboorte van begaafde naturen van voorwaarden afhangt, die ons tot heden onbekend gebleven zijn, dan hebben wij ons met dezen éenen factor voor het oogenblik niet bezig te houden, en blijft alleen de andere over. Dit is de geest der tijden. Dat deze invloed inderdaad op het karakter van een literatuur van invloed moet zijn, volgt reeds onmiddelijk uit de overweging, dat de opvoeding en de ontwikkeling van het talent der aankomende schrijvers bestuurd worden door de begrippen van hun tijd. Er zullen steeds verschillende richtingen in die denkbeelden op te merken vallen en dus zullen ook de schrijvers verdeeld zijn naar gelang van den kring, waarin zij zijn groot gebracht. Maar dít zullen zij gemeen hebben, dat de invloed van de denkbeelden der personen, van wie zij hunne eerste indrukken hebben ontvangen en met wie zij verkeeren, steeds duidelijk aan hunne werken zal zijn waar te nemen. Ik versta hier onder de begrippen van den tijd: de ideeën over kunst, de sociale en godsdienstige gevoelens, de verspreiding en den aard der kennis en alles wat te zamen van eenige periode het karakter uitmaakt. In dat karakter zullen de schrijvers deelen.

Indien de lezer met het bovenstaande vrede heeft, zal hij zich kunnen vereenigen met de conclusie, dat de kans op slagen het grootste zal zijn, wanneer men die soort van literaire kunst tot zijn onderwerp kiest, die het sterkst aan den invloed der tijden is onderworpen. Het andere samenstellende element der letterkundige verschijnselen, de geboorte van talentvolle naturen, onttrekt zich tot heden zoo goed als geheel aan onze nasporingen. Wij moeten dus des te meer letten op het eerste element.

Ongetwijfeld is het drama de kunstvorm, die den geest van den tijd waarin het is vervaardigd, duidelijker aangeeft dan eenige andere soort van poëzie. De reden ligt in den aard dezer kunst, die niet bestaat buiten het publiek. Een geschreven tooneelstuk is nog maar de helft van het dramatische kunstwerk. De vertooning voegt er de andere helft aan toe.

De auteur van een drama moet rekenen met de menschen, die zijn stuk zullen uitvoeren en met de menschen, die het moeten komen zien. Meer dan eenig ander schrijver is hij dus gebonden aan de begeerten van zijn tijdgenooten en meer dan eenige andere kunst is het drama de uitdrukking van den geest der tijden.

Uit deze inleiding blijkt de stelling, dat men in de lotgevallen van het drama het gemakkelijkst de werking zal kunnen aantoonen van de groote wetten, die de bewegingen der literatuur beheerschen.

Alvorens deze stelling op de geschiedenis der Nederlandsche letteren toe te passen, zij het mij veroorloofd de aandacht van den lezer te vestigen op één geval, dat de geloofwaardigheid van hetgeen ik boven zeide over de beoefening van onze literatuurgeschiedenis, zal versterken.

In het eerste deel zijner Litterarische Fantasiën geeft de Heer Busken Huet in de Voorrede, gedateerd April 1868, op bladzijde VII en VIII de verzekering, dat, als de omstandigheden het gedoogd hadden, hij de verzameling opstellen van jaar tot jaar zou aangevuld hebben en de verspreide portretten tot eene breede gallerij samengevoegd. Zoodoende zou de Heer Huet een proeve hebben geleverd van wat voor hem het ideaal eener literatuurgeschiedenis was.

Ongeveer 16 jaar later schrijft de Heer Huet op de laatste bladzijde van *Het Land van Rembrand:*

»Waren de Hollandsche geleerden van den tegenwoordigen tijd te bewegen, bij het zamenstellen hunner geschriften, minder zelden zich naar Rembrand te richten, onze geschiedenis althans zou er bij winnen.

»De beste historiestijl, heeft men in onze dagen naar waarheid gezegd, is nog altijd de stijl van Rembrand: veel weg laten, veel overdrijven, en op een klein getal feiten of beweegredenen veel licht laten vallen."

De jaren, tusschen deze citaten verloopen, zijn voor den autenr een belangrijke periode geweest. Hij-zelf zou misschien begeeren, dat men de psychologische wisselingen beproefde te volgen in zijn binnenste, om van de aanhaling uit 1868

te komen op die van 1884. Ik voor mij zou mij wenschen tevreden te stellen met de opmerking, dat de tijd het historisch inzicht van den Heer Huet aanmerkelijk gewijzigd heeft. De wetenschap schrijdt voorwaarts, want telkens brengt het volgende geslacht orde in de erfenis van het vorige en wat als een chaos van feiten en waarnemingen werd aanvaard, wordt aan den nakomeling overgeleverd als een goed geregeld stelsel van kennis. Aan de vorderingen van de geschiedkundige wetenschap is de Heer Huet niet vreemd gebleven. Het onderscheid tusschen '68 en '84 is duidelijk.

Niet meer is het ideaal van een literatuurhistorie een rij portretten, afzonderlijk en zonder opzettelijk verband. Het is geworden een doek van Rembrand en de schaduw ondersteunt het licht. In deze beeldspraak is de overgang van het tijdvak der waarneming in dat der wetten gemakkelijk te herkennen. De portretten van voorheen zijn niets dan aparte opstellen over bijzondere personen in de historie. De feiten uit iemands biographie worden verhaald en zijn werken beschreven — tusschen beiden wordt eenig verband gelegd, en het stuk is gereed. Hoogstens wordt het konterfeitsel nog gevat in een lijst van den tijd. Al dit werk is echter nog niet veel meer dan het relaas van de waarneming. De galerij van zulke portretten is een verzameling van feiten, die eerst in het tweede tijdperk geordend worden. Nu plaatst en rangschikt men zijn figuren gelijk Rembrand het deed op zijn paneel. Op deze valt schaduw, om de andere helderder te doen uitkomen. Groepeering, afstand en plaats werken samen om den toeschouwer van de groote gedachte des schilders te doordringen. Zoo wordt de geschiedenis in deze behandeling meer dan de beschrijving van een collectie individuën; zij verheft zich tot de teekening van het volmaakte leven; en het gaan en komen, het staan en blijven der menschen, niet meer willekeurig en zonder verband als de collectie van een portretschilder, wordt ondergeschikt gemaakt aan den indruk van het groote geheel. Wanneer men de woorden overweegt van den Engelschen schrijver, waárop de heer Huet zinspeelt, wordt de beteekenis van het citaat nog duidelijker:

»Het beste geschiedwerk is als de kunst van Rembrandt: het werpt een helder licht op zekere weinige oorzaken, die het algemeenst waren; de rest blijft in de schaduw. Om een beginsel door een volk te laten illustreeren, moet men veel overdrijven en veel weglaten."

De Heer Huet vertoont dus hier een neiging om den weg op te gaan, dien de beoefening der Nederlandsche literatuurgeschiedenis zal moeten volgen om een wetenschap te worden.

Het is zeker te hopen, dat de gevierde auteur deze heugelijke gebeurtenis zal beleven. Dan zal men hem de eer niet onthouden van er op gezinspeeld te hebben in de laatste bladzijde van zijn belangrijk boek.

III.

In elke Europeesche literatuur vindt men de sporen van den invloed der klassieke letteren. De navolging der oudheid neemt af met het klimmen der eeuwen en een grooter aandeel dan een jeu d'esprit heeft de opzettelijke imitatie der Grieksche of Romeinsche letterkunde tegenwoordig in geen enkele Europeesche beschaving.

Het is niet toevallig of vreemd, dat vooral in den aanvang der nieuwe literaturen deze invloed het sterkst is geweest. In het noordwesten van Europa raakten de klassieken goed bekend tegen het begin der zeventiende eeuw, en hoewel in dezen tijd de intellectuëele ontwikkeling reeds aanmerkelijk gevorderd was en eerlang haar kracht zou toonen in het ontstaan van een geheel nieuwe philosophie, verkeerde de openbare meening nog in een nacht van bijgeloof, en slechts een flauwe schemering mocht den dag aankondigen, dien de volgende jaarkring zou zien rijzen. Een der sprekendste trekken van het bijgeloof uit vroeger tijden en een dien de zeventiende eeuw in vele dingen nog duidelijk vertoonde, was de eerbied voor het oude. Het is grootendeels dit bestanddeel van den geest der tijden, waaruit de overheersching van

de klassieke literatuur in het Europa dier dagen moet verklaard worden 1).

Een andere, even gewichtige en zeker rechtmatiger oorzaak kwam er bij in Holland, die in Engeland en in Frankrijk van veel geringeren invloed was; maar de *algemeene* oorzaak gold over het geheele beschaafde Europa. Ook in andere dingen is de kinderlijke onderwerping aan het gezag van het oude merkbaar. Van de eerbiedwaardigheid van een vorstenhuis of van een godsdienst; den voorrang van een taal boven een andere; de geldigheid van gebruiken en het recht van instellingen; van liefde en achting voor al wat bestond, was gedurende lange jaren geen betere grond denkbaar, dan het bewijs, dat zij uit het verre verleden afkomstig waren.

Om de werking van de *bizondere* beweegreden na te gaan, moeten wij letten op den toestand der inheemsche letterkunde van de landen, toen de klassieke schrijvers er goed verstaan begonnen te worden. Het behoeft geen betoog, dat de kennismaking met de Grieksche en Romeinsche oudheid minder overweldigend was, naarmate de eigen literatuur zich in staat had getoond, de liefde voor het nationale op te wekken en te onderhouden. In eenig land, waar de volksletterkunde genoeg ontwikkeld was, om naast de antieke geen slecht figuur te maken, kon de invloed van de laatste nimmer zoo sterk worden als in een ander land, waar de vergelijking tusschen oud en nieuw ten gunste van het eerste moest uitvallen.

Tegelijk met de dichters, die zich bij ons in de landstaal begonnen te onderscheiden, klom de beoefening der Latijnsche poëzie tot een aanzienlijke hoogte 2). Eenige kleine oorzaken van dit verschijnsel worden door de auteurs over het onderwerp aangegeven en klinken zeer geloofwaardig. Die oorzaken

1) Zie over de aanvallen van Voltaire en anderen op den bijgeloovigen eerbied voor de antieke literatuur in Buckle's History of Civilisation, II, 306 e. v.

2) Vergelijk Willem de Clercq, Over den invloed der vreemde letterkunde op de Nederlandsche, 1824; bl. 129 e. v. Dr. W. Doorenbos, Geschiedenis der Letterkunde, 1873, I, 259 e. v.

verklaren den vroegen bloei der klassieke poëzie, de gelijktijdige ontwikkeling der dichters voor de Hollandsche burgerij en van die voor de Europeesche geleerde wereld. De beperktheid der grenzen in een tijd, toen de naam en macht van den staat der vereenigde provinciën er geene kenden; de streelende overeenkomst die men vond tusschen de antieke gemeenebesten en de jonge republiek der Nederlanden, — twee redenen voor de poëten van den nieuwen staat, om een taal te kiezen en voorbeelden te nemen, die hun literairen roem in staat zouden stellen, gelijken tred te houden met den roep van rijkdom en het gerucht van gezag. Als teeken van de oude grootheid dezer gewesten, kan dus de ijver waarmede de klassieke letteren hier werden beoefend, geenszins worden miskend, maar dat de inheemsche kunst er door geleden heeft, is niettemin duidelijk. Bijkomstige oorzaken als deze hebben den invloed der groote oorzaken versterkt. Zij hebben ten gevolge gehad, dat bij ons de klassieke letterkunde algemeen bekend raakte in een tijd, toen de nationale poëzie op de publieke opinie nog weinig indruk had gemaakt. Ook in Frankrijk en Engeland was de eerbied voor de Grieken en Romeinen in de geleerde kringen bijzonder groot, maar nooit is in deze landen de gemeenzaamheid der nationale dichters met de oude kunst zoo volkomen geweest als bij ons.

Janus Secundus, Heinsius en Hugo de Groot waren als Latijnsche poëten over geheel Europa beroemd.

De beste auteurs in het Nederduitsch behoorden tot de beste kenners der klassieken, en aan hunne vertalingen of omwerkingen van oude dichters waren Vondel en Hooft geen klein gedeelte van hun roem verschuldigd. Constantijn Huijgens werd door vreemdelingen wegens zijn Latijnsche verzen even zeer gevierd, als door zijn landgenooten wegens zijn Hollandsche. De inniger vertrouwdheid met de literatuur van Rome en Griekenland bij de dichters dagteekent in de naburige beschaving eerst van vele jaren later. Wat bij ons geschiedde in het begin der 17de eeuw, viel bij hun eerst voor in het laatste gedeelte. Men heeft slechts Corneille bij Racine, en Shakespeare bij Dryden te vergelijken, om de

groote trekken der beweging in Frankrijk en in Engeland in het oog te krijgen.

De verhouding van onze eigen kunst tegenover de heerschappij der vreemde, was dus bij ons veel minder gunstig dan in de genoemde landen. Daar was een nationale poëzie, sterk genoeg bevestigd om den schok van buiten te kunnen weerstaan. Daar werd de algemeene oorzaak door een bizondere tegengewerkt, en de invloed der eerste aanzienlijk verzwakt. Want het intellekt van den tijd bevorderde de overheersching van de antieke literatuur, en de aanwezigheid van een eigen kunst bestreed haar.

Niet alleen de poëzie, ook de kritiek der klassieken deelde noodzakelijk in den eerbied voor den ouderdom, die den geest der eeuw onderscheidde. Twee beweegredenen werkten samen om de antieke theorieën te doen zegevieren. Behalve de kwaliteit van vijftien honderd jaar oud te zijn, bezaten zij het voorrecht als een logisch en afgerond stelsel bekend te worden in een tijd, die aan gebiedend voorgeschreven dogma's zich gaarne onderwierp. De macht van de kerk is een ander blijk van deze zwakheid. De bijkomende oorzaken, die wij boven hebben aangeduid, strekten tevens tot bevestiging van het gezag van Aristoteles en Horatius in een eeuw, die zelf over de vraagstukken van kritiek nog weinig had nagedacht en in een land, dat geen eigen kunst bezat om inheemsche praktijk te stellen tegenover vreemde theorie.

Als wij letten op den aard van de hier beschreven gronden, waarop de heerschappij der klassieke letteren over de Nederlandsche literatuur in het begin van de 17de eeuw berustte, bespeuren wij onmiddellijk, dat de twee hoofdredenen beide voortvloeien uit den toestand van het algemeen intellekt. Ontwikkeling der rede door vermeerdering en doelmatige verspreiding van kennis blijkt het eenige middel te zijn om de beide oorzaken van lieverlede te verzwakken. Want alleen het besef van de waarheid omtrent de overgeleverde begrippen, kan het kinderlijk opzien tegen alles wat uit een ver verleden komt verminderen, en enkel de studie van andere voorbeelden kan het geloof in de eenigheid der

klassieke dichters en in de onfeilbaarheid hunner theorie aan het wankelen brengen. De menschelijke gezichtskring dient te worden uitgebreid, voor dat de waardeering der Grieksche en Romeinsche letteren van bijgeloof kan worden gezuiverd. Het bijgeloof bestaat daarin, dat men hen onvoorwaardelijk boven elke andere literatuur verheft en blindelings gelooft in de uitsluitende voortreffelijkheid hunner leeringen.

IV.

Het groote axioma van de literatuurhistorie, dat de letterkunde, als een der uitingen van de menschelijke beschaving, den loop dier beschaving volgen zal, hebben wij thans nader beschouwd en enger trachten te begrenzen in de wet, dat de ontwikkeling van de literaire kunst in eenig land afhankelijk is van de vorderingen van het intellekt. Door de oorzaken op te sporen van het belangrijkste verschijnsel uit het begin van onze nieuwere letterkunde, zijn wij gekomen tot die zelfde oorzaken van gelijksoortige verschijnselen in andere literaturen. Het algemeene kenmerk van deze motieven hebben wij voorts omschreven in de wet. De werking van deze groote wet in den verderen gang onzer letterkundige geschiedenis aan te wijzen, behoort nu ons doel te zijn. Evenwel zal het noodig wezen de aandacht te vestigen op een tweede oorzaak, die den invloed der voornamere wet somtijds versterkt en somtijds verzwakt.

Het heeft den lezer wellicht reeds getroffen, dat onze beschouwingen alleen strekken om de lotgevallen te verklaren van een literatuur, die bestaat. De vraag, wanneer een beschaving genoeg gevorderd is, om kunstenaars voort te brengen van beteekenis en in getale om een literatuur te vertegenwoordigen, wordt hier onbeantwoord voorbijgegaan. In de eerste afdeeling van dit opstel deed ik reeds opmerken, dat het verschijnsel van de geboorte van bizonder talentvolle individuën ons niet zou bezighouden. Een andere vraag is echter de vraag naar de gevolgen van hun optreden. De oorzaak moge nog niet voldoende bekend zijn, vele der ge-

volgen zijn nauwkeurig waargenomen. Eén van die gevolgen is reeds aangestipt. Wanneer eenige begaafde mannen aan hun land een literatuur hebben geschonken, kan dit bezit de intellektueele ontwikkeling van een land bevorderen, door punten van vergelijking met een andere poëzie te verschaffen en zoodoende het bijgeloof aan de volstrekte meerderheid dier andere, gegrond op haren ouderdom, te ondermijnen.

Het optreden van groote mannen kan nog andere gevolgen hebben. Het genoemde geval is een voorbeeld, hoe in Engeland en Frankrijk de invloed der groote wet werd versterkt door den invloed van deze geringere. Het geval is evenzeer mogelijk, dat beide wetten elkaar tegenwerken. Wij moeten thans op een gevolg wijzen, dat voorbeelden van beide gevallen kan opleveren. Deze soort van invloed vindt men tegenwoordig alleen in de literatuur. Een dichter ziet zich nagevolgd, reeds alleen om den bijval, dien men hem schenkt. En omdat die bijval dikwijls te danken is aan trekken van zijn werk, die de menigte overweldigen en plotseling haar oude voorliefde en neigingen vernietigen, kan ook de navolging van zijn arbeid vreemd blijven aan de heerschende beschaving. Wanneer de gelukkige dichter vooruitstrevend is, zal de door hem gevormde school de redelijke ontwikkeling bevorderen, maar haar benadeelen, wanneer hij reactionnair is. Deze persoonlijke invloed in de literatuur is het kenmerk van vele verschijnselen die wij zullen beschrijven, en een wet die naast de groote wet staat, welke wij boven hebben geformuleerd.

Men gevoelt dat deze wet alleen in de literatuur-geschiedenis zal zijn op te merken.

Philosophen, wier bemoeiingen blijven binnen den kring der gedachte en die de verbeelding onaangeroerd laten, kunnen het intellekt van hun tijd nooit in die mate overweldigen als de dichters. Wijsgeeren, die een buitengewonen opgang maken, doen of niets anders dan den geest hunner eeuw bijzonder duidelijk uitdrukken, of besteden aan het betoog van hun denkbeelden een hoeveelheid kunst, waardoor deze met een gloed werden aangedaan, zooals alleen de fantasie

verwekt, en waaraan de philosophen slechts bij uitzondering voedsel geven.

In den godsdienst gold deze faktor ook in geen geringe mate en wel om dezelfde redenen als in de poëzie. Echter alleen in zekere tijdvakken, in perioden van geringe intellektueele ontwikkeling. Godsdiensthervormers verliezen hun persoonlijk gezag met den voortgang der beschaving. Zij die vroeger waren op de aarde neergedaalde goden, of godskinderen, of althans afgezanten uit den hemel, vervullen thans de betrekking van journalisten of van kamerleden, van professoren of hoogstens van predikanten. Voorheen werden zij gekruisigd of verbrand en bekrachtigden door hunnen dood den persoonlijken invloed van hun leven. Tegenwoordig blijven zij achter de schrijftafel, in den katheder of op den kansel, en vergrooten daarmede niet altijd hun persoonlijken invloed.

Maar in de literatuur is deze factor constant. Een poëet weet nog heden navolgers, vrienden en dweepers te wekken tot navolging, reklame en vergoding als vóor duizend jaar.

Deze individueele kracht kan tot de tijdsomstandigheden nog andere verhoudingen aannemen dan straks zijn geteld. De dichter kan ten grave dalen eer zijn tijdgenooten hem leerden verstaan. Hem kan het erger lot beschoren zijn, gesleurd te worden in het slijk van hun eigen inzichten en ideeën. Hij kan of tegen den stroom van de beschaving beproeven op te gaan, of hij kan hem volgen. Maar hoe de samenwerking van persoonlijken invloed en algemeenen geest ook uitvalle, steeds zal men voorbereid moeten zijn op de waarneming van een sterke afwijking tusschen literatuur en intellekt.

Wij hebben hiermede de voornaamste storing in de werking der groote wet aangeduid. De geringere oorzaak kan dikwijls zoo krachtig ingrijpen in de grootere, dat de invloed van de laatste aan onze waarneming ontsnapt. Schijnbaar is dan het resultaat volstrekt onregelmatig. Maar dit is alleen schijnbaar, want steeds moet het optreden van eenig dichter of criticus gehoorzamen aan een der wetten, die wij van den persoonlijken invloed hebben aangewezen. Onregelmatig

nimmer, maar dikwijls uiterst samengesteld kunnen de letterkundige verschijnselen zich aan ons oog voordoen. Dit is vermoedelijk de reden waarom men gedurende eenige eeuwen de regelmatigheid dezer gebeurtenissen heeft ontkend of er althans niet door getroffen is geworden. Maar de moeilijkheid om in deze dingen de oorzaken te scheiden van de gevolgen, mag ons niet doen afzien van de poging, om ook in de literatuur-historie een methode te volgen, die in andere wetenschappen proefhoudend is gebleken. Alle vakken van onderzoek geven het schouwspel van orde, groeiende uit den chaos. En als men twijfelt aan het verband van zaak en oorzaak in de verrichtingen van het redelijkste wezen in de waargenomen wereld, ontkent men de schoonste toepassing, die de mensch van zijn verstand heeft weten te maken. De vragen hoe en waarom zijn bij uitstek menschelijke vragen. Tijd wordt het en meer dan tijd deze vragen te richten tot hen, die voorgeven zich bezig te houden met de wetenschap onder de wetenschappen. Een hooge glorie is weggelegd voor de mannen, die de erfenis van een nauwelijks verscheiden voorgeslacht weten te schikken tot grondslagen en waarheden, waaruit de kennis van het ongemeenste verschijnsel der bezielde natuur voortvloeit in stroomen, die wegvagen wat het eeuwenoude menschdom het felst heeft geteisterd. En nog altijd is het bijgeloof de afgrond, die gaapt tusschen den mensch en zijn geluk. Hoe meer wij weten van den aard der dingen, die aan de vroegere geslachten zich vertoonden als raadselen eener Voorzienigheid — hoe meer wij zullen leeren te vertrouwen op de Rede, die al hooger stijgt naar den zetel, voor haar bestemd en waarvoor onze ouderen nedervielen met blinde oogen, wanende dat er troonde een álwijs God.

V.

De toepassing en het verdere betoog der twee groote oorzaken van de letterkundige bewegingen, namelijk de werking van het algemeene intellekt en den persoonlijken invloed der schrijvers, zou nu kunnen voortvloeien uit de behandeling

van het onderwerp, dat ik als de hoofdzaak van deze bladzijden aankondigde.

Maar alvorens te naderen tot de geschiedenis van het drama in Nederland, wensch ik eerst iets te zeggen over de gevolgen der genoemde oorzaken in andere literaturen. Ook dit is een eisch der methode die ik hier wensch te gebruiken, dat men bij voorkeur zulke verschijnselen tot de stof van zijn onderzoek maakt, waarin de werking der wetten het duidelijkst kan worden aangetoond. Het spreekt van zelf, dat niet in elke literatuur de groote bewegingen even gemakkelijk zichtbaar zijn. Bij-oorzaken verstoren telkens den loop der zaken en het is beter voor ons doel breede en rechte stroomen te volgen, dan te trachten een kronkelenden gang na te sporen. Wanneer men nog maar alleen let op de twee groote motieven, dan wordt het reeds duidelijk, dat in de eene literatuurhistorie de wet van den persoonlijken invloed het beste zal zijn waar te nemen en in de andere de wet van de tijdsomstandigheden. Zoo verschillend het karakter en de uitwerking van dien invloed wezen kan, zooveel verschillende gevallen zal men in de geschiedenis kunnen aantoonen. Het komt er dus op aan een keus te doen, als men een der gevallen wil bespreken. Ook in het tafereel der tijdsomstandigheden biedt elke beschaving andere afwijkingen, zoodat men een voorbeeld zal dienen te nemen, naar gelang van de bizonderheid, die men wenscht te verklaren. Ieder, die eenigszins met de beoefening der natuurwetenschappen bekend is, zal de waarheid van deze opmerkingen erkennen.

De lotgevallen der Engelsche letteren geven een treffend voorbeeld van de macht van den persoonlijken invloed. De indruk door Shakespeare en zijne tijdgenooten op het nationale gemoed achtergelaten, was diep genoeg om een heilzamen tegenzin te onderhouden tegen alle vreemde heerschappij. De werking van de algemeene wet wordt dus bestreden door de bizondere en met zoo goeden uitslag, dat wij niet dan met eenige moeite den invloed der eerste in de gebeurtenissen kunnen terug vinden. Het behoeft geen betoog, dat het

persoonlijk gezag vooral daarom aan den geest der tijden ondergeschikt is, omdat de eerste oorzaak, in tegenstelling met de laatste, die nimmer ophoudt te werken, meestal afneemt in kracht, naarmate de verschijning, waaruit zij ontstond, tot het verledene gaat behooren. Naarmate in Engeland de herinnering aan Shakespeare verflauwde, zien wij de pogingen om den klassieken de overhand te verschaffen, met beteren uitslag bekroond worden. Reeds van Ben Jonson is het bekend, dat hij de toomeloosheid van Shakespeare niet goed verdragen kon en hij gaf blijken van te deelen in den geest der tijden, door met eenigen spijt te zinspelen op den roem van een dichter, die op het voorname punt van regelmatigheid zoo bizonder zwak was gebleven. Gedurende den tijd, die na den dood van Shakespeare verliep, tot de stichting van het gemeenebest onder Cromwell, verminderde zijn invloed alleen in die mate, als steeds het verloopen der jaren ten gevolge heeft. Nieuwe mannen verwerven nieuwen roem, en tot de kenmerken van het verschijnsel van het individueel gezag behoort de wet, dat grootere dichters dikwijls alleen daarom reeds achterstaan bij mindere, wijl deze leven en gene dood zijn. De reputatie van Jonson en van Beaumont en Fletcher, nog iets later van Shirley, moest den naam van Shakespeare afbreuk doen. De revolutie bracht de Puriteinen op het kussen en in zooverre versterkte deze gebeurtenis de macht der tijdsomstandigheden, als de kerkelijke reactie ook het tooneel onderdrukte.

Dat wij ook hier met niets anders dan met de tegenover elkander gestelde werking der wetten van den persoonlijken invloed en van den tijdgeest te doen hebben, wordt duidelijk, wanneer wij ons herinneren, dat het sluiten van de schouwburgen door Cromwell niets anders was als de late overwinning van het bijgeloof van den godsdienst op de dramatische kunst en een strijd bekroonde, reeds in het laatste kwart der 16de eeuw aangevangen. Diezelfde worsteling zien wij met afwisselend geluk voortzetten, o. a. in Frankrijk en bij ons. De zegepraal van het tooneel in deze duistere tijden is toe te schrijven aan de kracht van het persoonlijk gezag en de overwinning

der kerkelijken aan de overmacht van de geestelijkheid op het schier nog onmondige intellekt van de eeuw.

De Puriteinsche reactie behoorde niet tot den normalen gang van zaken, en het Engelsche volk had reeds het tijdvak achter den rug, waarin een priesterregeering op den duur mogelijk is. Het sluiten der schouwburgen was een maatregel van geweld, genomen door een kortstondige dwingelandij, en toen in 1660 de macht der reactie gebroken was, uitgeput door eigen overdrijving en verspilling van kracht tegen den stroom des tijds, bovendien beroofd van haar sterken arm, werden de deuren wijder opengezet dan te voren.

Dit kwaad had inmiddels de periode der geestelijke overheersching gesticht, dat de tusschenregeering van Cromwell den persoonlijken invloed der dichters van de eerste Stuarts aanmerkelijk had benadeeld. Er was in 1660 een nieuw geslacht opgegroeid, dat de bekoorlijkheden der poëten, welke hunne vaderen hadden verrukt, weinig beter kende dan bij gerucht. De bepalingen tegen het tooneel waren met strengheid gehandhaafd geworden en alleen in de allerlaatste jaren van het gemeenebest eenigszins milder toegepast. Het lezen van drama's was nog geen algemeen verspreide gewoonte. De drukken van de werken der tooneelschrijvers zijn in dezen tijd schaarsch. Het werd Ben Jonson kwalijk genomen, als een ongepaste ijdelheid, dat hij zijn comedies had uitgegeven met den titel van »works". »Plays" was de benaming, waaronder alle voortbrengselen van deze soort bekend waren. De weinige zorg, door de auteurs aan hunne gedrukte stukken besteed, is een ander teeken van den tijd. Er had een zeer groot schouwburgpubliek bestaan, dat den troepen van Shakespeare en zijne collegaas roem en rijkdom verschafte, maar een lezend publiek, om hunne werken te laten voortleven in de literatuur, als zij niet meer gespeeld werden, was er niet van eenige beteekenis. Oorzaken, die allen voortspruiten uit den algemeenen toestand der beschaving en hier samenwerken, om den invloed van het optreden der groote dichters afbreuk te doen.

Wel verre van onverklaarbaar te zijn, is het dus zeer na-

tuurlijk, dat in het jaar 1660, toen koning Karel II onder de toejuiching en zegenbeden der geheele Engelsche natie den troon zijner vaderen besteeg, de stukken der oude tooneelschrijvers niet weer zoo spoedig hun vroegeren bijval terugvonden.

De werking der groote wet wordt weer duidelijk zichtbaar, nu de werking der kleinere door allerlei oorzaken verflauwt. Naarmate het gezag der dichters van de Elizabethiaansche periode verminderde, werd de kans grooter, dat de literatuur onder den invloed der tijdsomstandigheden zou terugkeeren. En inderdaad zag men dit tot op zekere hoogte gebeuren. Nog altijd waren de eerbied voor de oudheid en de zucht zich in alle zaken door overgeleverde dogmaas te laten leiden, verre van geweken. Reeds hieruit zoude dus het streven naar regelmatigheid volgens Aristoteles, dat zich bij de tooneeldichters der Restauratie openbaarde, en hunne beschouwing van Shakespeare, voor een groot deel verklaard kunnen worden. Maar er is nog een reden. Waren tot dusver het algemeene intellekt en de bizondere invloed aan elkaar vijandig geweest, nu begon het persoonlijk gezag van andere dichters zich op de Engelsche literatuur te doen gelden, en wel in een zin geheel in den geest des tijds. De inheemsche schrijvers waren dood en half vergeten, maar aan de overzijde van het smalle Kanaal was intusschen een rijke poëzie ontstaan, die zeer spoedig met het terugkeerende koningschap in Engeland bekend raakte en er de plaats innam en den naam verkreeg, voorheen bezeten door Shakespeare en de zijnen. Zeer zeker zou de nationale kunst door de vereeniging dezer beide machtige oorzaken, door het verbond tusschen intellekt en gezag vernietigd zijn geworden, indien de samenzwering slechts lang genoeg had geduurd. De vrede tusschen beiden werd spoedig verstoord, tot geluk van de Engelsche poëzie. Want met groote schreden vorderde in de laatste helft der 17de eeuw, en sneller naarmate de 18de naderde, de intellektueele ontwikkeling, en de onderwerping aan oudheid en dogma hield van lieverlede op het kenmerk der publieke opinie te zijn. Een eigen wijsbegeerte en een studie der

natuurwetenschappen, stouter en oorspronkelijker dan eenige vroegere beweging in de geschiedenis van het menschelijk verstand, zijn onmiskenbare teekenen van den wijkenden nacht. Een beschaving, die Newton en Locke voortbracht, kon in het literaire geen vrede hebben met den dwang van kunsttheorieën, die niet uit den aard der dingen voortsproot, maar van buiten aan de kunst was opgelegd. Langzamerhand werd de angstvallige navolging van de Aristoteliaansche wetten, versterkt en verscherpt door Corneille en Boileau, het voorwerp van bespotting van allen, die deelden in het algemeene gezond verstand hunner dagen. Het waren vooral de blijspeldichters, die de gekeerde kansen waarnamen, om zich te wreken wegens den overlast, dien hunne kunstbroeders van de geleerde kritiek hadden geleden. Natuurlijk kwam de overwinning van het intellekt niet plotseling of onbetwist. Zij werd niet behaald dan na een strijd met den invloed der Fransche dichters en met het gezag van eenige inheemsche, die zich aan de zijde der vreemden hadden geschaard. Andere nationale schrijvers daarentegen, later geboren en dus opgegroeid onder de gewijzigde begrippen van den tijd, sloten zich aan bij de voorwaartsche beweging, die evenwel pas na het eerste kwart der 18de eeuw onaangevochten haren loop kon vervolgen. De telkens gewijzigde verhouding tusschen de beide hoofdoorzaken, maakt het schouwspel der literaire stroomingen in dien tijd zeer verward, maar in geenen deele onregelmatig. Bij de meeste schrijvers, die de aandacht trokken, is een zekere mate van tegenstrijdigheid zichtbaar, die alleen door de toepassing der letterkundige wetten kan worden verklaard. Dryden heeft steeds gezweefd tusschen zijn theorie en zijn praktijk. Otway en Congreve vervaardigden treurspelen, waaruit hunne vereering voor Shakespeare minder luid sprak, dan uit den lof, dien zij op andere plaatsen van hem verkondigden. De auteurs van Koningin Anna gevoelden zich als geletterde mannen verplicht, de goede rechten der Fransche en der klassieke kritiek, tegenover de regelloosheid der oude nationale dichters te handhaven. Addison hekelde in den Spectator de overdrijving der liefde voor de

kunsttheorieën, en maakte zelf een treurspel, dat gedurende de 18de eeuw geprezen werd als het eenige regelmatige Engelsche drama. Pope bezorgde een uitgave van Shakespeare, maar verzuimde niet in de voorrede menig gepast woord over zijn gebrekkige kritische vorming in het midden te brengen. Het gezag van Shakespeare volgde dezelfde beweging. In 1660 slechts bij traditie bekend, werd hij op het tooneel hersteld door enkele acteurs, die zich hunne vorige triomfen of de vermaardheid van andere vakgenooten in vele zijner stukken herinnerden. De treurspelen van Hamlet, Romeo en Julia, Macbeth, Othello, King Lear en de twee drama's van Falstaff verschenen spoedig en dikwijls ten tooneele, wegens den bijval waarop de spelers van de hoofdrollen wisten te kunnen rekenen. Naar den eisch der tijden veranderd, hielden deze tooneelbewerkingen zich langer staande dan de eisch duurde.

Dit verschijnsel is toe te schrijven aan de zeer bijzondere wetten die de geschiedenis van het tooneel beheerschen. Het is hier de plaats niet, er meer van te zeggen dan de algemeene opmerking, dat in de literatuurgeschiedenis de tooneelspelers bijna altijd een conservatief element vertegenwoordigen. Niets veroudert zoo langzaam en blijft hardnekkiger weerstand bieden aan het nieuwe, als denkbeelden en instellingen uit de schouwburgwereld. Zoo bleven in de Londensche theaters tot voor korten tijd 18de-eeuwsche wijzigingen van Shakespeare op het repertoire, ofschoon de geest, waarin die veranderingen waren aangebraeht, lange jaren geleden was verdwenen. Aan het tooneel blijft het bestaande in eere, om geen andere reden dan dat het bestaat.

Dit weinige over de Engelsche letteren is voldoende om, in eenige harer belangrijke verschijnselen, de werking der beide hoofdoorzaken van de bewegingen in de literatuurgeschiedenis te onderscheiden.

VI.

Onze nieuwere literatuurgeschiedenis begint met de spelen, die zich uit de oefeningen der Rederijkers ontwikkelden. Evenals bij de Engelschen en Franschen waren deze eerste proeven naar de natuur gevolgd, zonder inachtneming van de kunstregels, die de vermenging van ernst en boert verboden. Het eerste natuurlijke drama is in deze drie landen de tragi-komedie.

Het door Richelieu afgedwongen oordeel der pas gestichte Académie Française, is een der teekenen van de naderende heerschappij van Aristoteles en Horatius. Nog na 1635 bleven de tragi-komedies evenwel een tijd lang op het tooneel, en de strenge, onnatuurlijke afscheiding van treur- en blijspel werd eerst volkomen, toen Corneille in 1660 het gezag van zijn grooten naam hechtte aan een drietal vertoogen over de theorie van het drama, waarin hij de verspreide bepalingen verhief tot een uitvoerig stelsel, dat sedert over het geheele beschaafde Europa voor korter of langer tijd een bijna onbeperkte heerschappij heeft gevoerd.

Terwijl in Frankrijk het drama, gedurende de eerste helft der 17de eeuw, van de inmenging der klassieke theorieën niet bizonder veel last ondervond, en zelfs door het gezag der vrije Spaansche poëzie tegen de dogmatische kritiek werd ondersteund, gevoelden bij ons reeds de oudste dichters den noodlottigen drang van den geest der tijden en van de oorzaken, die met dezen invloed samenwerkten.

Een der oudste geschriften waarin over de theorie van het drama wordt gehandeld, is de Eglentiers-Poetens Borstweringh van Theodoor Rodenburgh, den tooneeldichter. Dit werkje zag het licht in 1619. De Heer Jonckbloet heeft doen opmerken dat het geen vertaling, maar een vrije navolging van Sidney's Apologie for Poetry is. Het gedeelte, waarin Rodenburgh de regelen van het drama bespreekt, is geheel van hem zelf en leert ons den tijd kennen als een tijd van overgang. Aristoteles' theorie en de voorbeelden van

Plautus en Terentius gelden er voor wat zij waard mochten zijn; hunne voortreffelijkheid wordt in het midden gelaten en geen geringe nadruk gelegd op de afwijking van deze modellen, die de Engelsche, Spaansche, Italiaansche en Fransche dichters zich veroorloven. De slotsom van Rodenburgh is niet bindend: »Ik laet," schrijft hij, »een yder in 't verkies van zijn eigen zinnelijkheyt."

Hier is duidelijk de strijd tusschen den invloed der vreemde dichters, die zich nog geen van allen onder de klassieke dogma's hadden gebogen, en het gezag dat die dogma's ten onzent reeds begonnen te verwerven; de botsing derhalve van de twee groote motieven.

De belangrijke vraag naar het recht van bestaan der tragikomedie wordt door Rodenburgh even onbeslist beäntwoord. Het vroolijke en het ernstige, ook Heroïke en Pastorale bedrijven worden vermengd, zegt hij, dan, 't zelve kan niet hinderlijck wezen, zo die wel verdeelt zijn.

De meening van Coster luidt bepaalder. De plaats waar deze klassiek-opgevoede geneesheer-dichter zich over het onderwerp het breedvoerigst uitlaat, is het bericht tot den lezer, gedrukt voor zijn treurspel Isabella, mede in 1619 verschenen. Ook dit stuk is geschreven in een tijdvak van strijd.

Een betoog over de eischen van het treurspel is, volgens den auteur, onbegonnen werk: haat en ondank is alles wat er meê te winnen valt, want de lieden die er geen verstand van hebben, meenen het 't beste te weten. Coster verwijst zulke onkundigen en waanwijzen naar Aristoteles en Horatius en naar hunne uitleggers in Holland, naar Scaliger en Heynsius.

Die goed met de vaste regelen bekend is, moet van de hedendaagsche vodden het hoofd walgende afwenden. Door zijn tegenstanders belooft de schrijver zich nimmer het zwijgen te zullen laten opleggen. Het gesnater, vervolgt Coster, van een hoop klootjesvolck zal hem nooit verhinderen, der ouden goeden voortgang na te treden.

Coster is een voorbeeld van het verschijnsel, dat de praktijk van de dichters niet overeenkomt met hunne theorie. Wij

hebben reeds in de Engelsche literatuur de samenstellingen gezien, die uit de veranderende verhouding tusschen de twee groote oorzaken kunnen voortvloeien. De tegenstrijdigheid bij Coster is een kenmerk van jaren van overgang. De invloed van voorgangers of van tijdgenooten is nog dikwijls overwegend bij de menigte, als de denkende klasse zich reeds heeft aangesloten bij de begrippen van de eeuw. Dan behooren de gedichten tot een vroeger en de theorie tot een latere periode. Zoo noemt Rodenburgh de klassieke regelen met eenig ontzag, ofschoon hij die nergens volgt. Zijn stukken waren bestemd om te behagen aan een publiek, dat meer op zijn vermaak dan op de wetten van Aristoteles gesteld was. Zijn proza daarentegen was gericht tot de lezende burgerij, die voor het grootste gedeelte uit kenners der ouden bestond. Coster is een verklaarde aanhanger van de regelen, maar gevoelde zich niettemin genoodzaakt om aan de begeerte der toeschouwers te voldoen en de ernstige tooneelen van zijn treurspelen met vroolijke af te wisselen.

Ook Bredero moest de voortreffelijkheid der kunstwetten erkennen, en vraagt verschooning, dat hij ze niet in praktijk heeft gebracht. Zoodoende, zegt hij, dat ick in een groote Doolhof van gebreecken ben gheraakt, in de verdelinghe der wercken (nl. van de handeling) en der tijden, sulcks dat ick teghen 't gebruijck der Griecken, Latijnen en Fransche hier in heb ghevoeght een Tijdt van meer als twintigh Jaren, daar sijlieden niet meer daghs namen, dan een Etmaal, twee of minder. De boertige tusschenvoegsels in Bredero's ernstige spelen behooren tot het beste uit zijn geheele nalatenschap, en men kan aannemen, dat zij ook bij zijn tijdgenooten veel opgang hebben gemaakt. Zooveel is zeker, dat Coster en hij bizonder populair zijn geweest en dat de smaak voor werken van deze soort door hunne voorbeelden niet weinig is verbreid geworden.

Terecht heeft men de aandacht gevestigd op de bewijzen voor het feit, dat de latere spelen, die volgens de klassieke tooneelwetten waren ingericht, nooit recht in den smaak zijn gevallen en steeds veel minder populair waren dan de over-

blijfselen van het oude, natuurlijke drama. Door de volksgunst gesteund, hielden deze overblijfselen den strijd lange jaren vol tegen de vreemde heerschappij.

Sporen van den kamp zien wij in de klachten van Brandt over den geringen opgang, dien de treurspelen van Vondel maakten en over den bitteren ondank der burgerij, die vreemde prullen met veel spektakel voortrok boven de meesterstukken van haren hoofddichter.

Het blijkt, dat de kamers, zoowel als de in 1637 gestichte schouwburgen, aan hunne ontvangsten bemerkten, dat deze en andere werken van dien aard niet naar den zin van het groote publiek waren. De bestuurders werden heftig aangevallen door de voorstanders der klassieke regelmaat. Men verweet hen, dat zij de goede stukken verwaarloosden en de slechte begunstigden. En als deze en andere teekenen niet liegen, bespeuren wij thans een beweging in de Hollandsche letteren, die, omstreeks de helft der eeuw, haar hoogtepunt bereikende, geleid zou hebben tot een zegepraal van het natuurlijke drama op het klassieke, wanneer in de rijen van de nationale poëten slechts één man had gestaan, die de beweging had kunnen versterken tot een plotselingen aanval. Want lange jaren bleef de uitslag onbeslist. De geleerde klassen erkenden geen toekomst, die voort zou spruiten uit iets anders dan uit een steeds vlijtiger studie van de Grieken en Romeinen. De oudere schrijvers hadden geen van allen een hoogte bereikt, vanwaar zij over den smaak van een volk voor eeuwen gezag konden voeren, en raakten van lieverlede vergeten. Maar niettemin bezat een stad als Amsterdam een schouwburglievend publiek, dat de beste elementen bevatte van het leven dezer beste dagen van de 17de eeuw, en dat op niets minder gesteld was dan op de vervelende tragedies van Vondel. Bij Vondel zelf zien wij iets van de kansen der nationale kunst in zijne onlangs opgemerkte navolging der Fransche dichters uit den tijd vóor de Academische school van Racine. Deze poëten en de onzen, hier bedoeld, zijn natuurlijke bondgenooten. Zij verdedigen de inheemsche kunst tegen het streven van een bijgeloovige eeuw. Maar hun

goede wil werd niet gesteund door een evenredige mate van talent. Zij moesten het opgeven en voor de tijdsomstandigheden het veld ruimen. En de roem der latere dichters, die zich onder deze omstandigheden ontwikkelden, maakte hun nederlaag onherstelbaar.

Ik heb nog niet gewezen op een van de treffendste gebeurtenissen, die bij ons de beweging van het natuurlijke drama kenmerken. Het is de benoeming van Jan Vos tot een der hoofden van den Amsterdamschen Schouwburg in 1647. Dezen post bleef hij twintig jaar bekleeden. Hij was sedert de vertooning van *Aran en Titus* in 1641 de populairste dichter van zijn tijd. De regenten begrepen hun belang, toen zij den glazemaker in hun midden een plaats vergunden. Niet voor niets heeft deze openbare hekelaar van Horatius in het deftige college zitting genomen. Uit de heftigheid van Pels in zijn Gebruik en Misbruik des Tooneels (1681) bespeurt men, hoe fel de voorstanders van de kunstregelen op het beheer van den schouwburg gebeten waren. Het repertoire bestond uit vertalingen van Spaansche en Fransche stukken, een enkel treurspel van Vondel en eenige spelen van Bredero en Coster.

Het succes van *Aran en Titus* is bekend. Niet alleen de burgerij, maar ook de geleerde kunstrechters voelden iets van het oorspronkelijke vernuft, dat hier de oudheid naar de kroon stak. Als Jan Vos van deze overwinning gebruik had weten te maken, zouden de gevolgen vermoedelijk zeer heilzaam zijn geweest. Maar nu zijn de talrijke drukken van *Aran en Titus* in de honderd jaren, waarin het zijn plaats op het repertoire handhaafde, de eenige teekenen, dat ook in onze letteren het persoonlijk gezag van een gelukkig dichter de werking der groote historische wet heeft verstoord.

Wij zijn nu genaderd tot het jaar 1660 en de overeenkomst tusschen den letterkundigen toestand in Nederland en in Engeland omstreeks dezen tijd is te treffend, om de aanwezigheid der zelfde oorzaken, die tot dezelfde gevolgen hebben geleid, te miskennen.

De hoofdzaak is, dat op ongeveer het gelijke tijdstip in

beide landen de invloed der oude nationale dichters zeer gering geworden was. Het gezag van Coster, Rodenburgh en Bredero had wel nimmer de beteekenis gehad van het gezag van Shakespeare en zijne tijdgenooten, maar daarentegen had men in Holland de kerkelijke reactie gemist, waardoor de invloed der Engelsche dichters aanzienlijk was verminderd. Het resultaat, tegen het jaar 1660 verkregen, kan in de twee landen gelijk worden gesteld. Beide literaturen zijn dus geheel gereed om de tijdsomstandigheden te volgen, en in beide zien wij dan ook de teekenen van eerbied voor dogma en oudheid zich vermenigvuldigen.

De richting, die de literatuur bij ons thans nam, is bekend als de richting van het genootschap Nil Volentibus Arduum. Uit het voorgaande is gemakkelijk te begrijpen, dat in de school die zich nu vormde, de nationale literatuur geheel onderging. Hetzelfde noodlottige bondgenootschap tusschen intellekt en gezag der dichters, dat wij in de Engelsche letterkunde hebben waargenomen, bespeuren wij nu ook bij ons. Voor den gebroken invloed der eigen schrijvers kwam die der Franschen in de plaats. En, terwijl in Engeland de naam van Shakespeare weer won in kracht, was het met de reputatie der oude Nederlandsche auteurs, die nooit tot volle ontwikkeling waren gekomen, voor goed gedaan. Aan de overzijde van het Kanaal hield de samenwerking der twee oorzaken spoedig op, maar aan gene zijde bleef zij bestaan tot bijna het begin der negentiende eeuw.

De bijzonderheden van de omstreeks 1660 ingetreden heerschappij der Fransche letteren, behoeven in deze bladzijden niet te worden vermeld. De onweêrstaanbare kracht van de verbonden oorzaken is het zeer belangrijke verschijnsel, dat onze literatuurhistorie van dezen tijd aanbiedt. Wel verre van die jaren te beschouwen als weinig interessant, omdat zij weinig goede kunst hebben opgeleverd, moet de geschiedschrijver, na het constateeren van deze eenvoudige waarheid, zich bezighouden met het beantwoorden der vraag, *waarom* het tijdvak geen betere kunst heeft opgeleverd.

In de richting van Nil Volentibus Arduum is het groote

publiek nooit van harte meêgegaan. Dit blijkt wel het duidelijkst uit de lotgevallen van den Amsterdamschen Schouwburg. Een der eerste teekenen van de veranderde tijden was de wijziging in het beheer van deze indeeling. De Heeren van Nil Volentibus Arduum, die het beheer van Jan Vos en de zijnen hadden uitgekreten voor verderfelijk en alleen op winst gericht, kregen nu, omstreeks 1670, de macht in handen. Bij de schouwburg-bezoekende menigte evenwel bleek de smaak voor het oudere drama, geprikkeld als het was geworden onder het bestuur van Jan Vos, nog te sterk om in de Fransche treurspelen en de eigen stukken der nieuwe school genoegen te kunnen scheppen. Om niet geheel en al voor leege zalen te spelen en voor de Godshuizen eenig voordeel te behalen, moest ook het Franschgezinde bestuur meer toegeven aan de eischen van de menigte, dan strookte met zijne denkbeelden. De kluchten dienden om de kas te vullen, die bij de vertooning van Corneille en Racine leeg bleef. Het spreekt van zelf, dat de kluchten volstrekt niet pasten bij de Fransche beschaving, die de hoogere klasse in dezen tijd trachtte te volgen. Een der wetten van het Fransche tooneel was de eisch der *bienséances*, en deze soort van blijspelen was in dit opzicht bizonder onregelmatig. In het vreemde verschijnsel, dat de befaamde kluchten op het repertoire bleven in een eeuw, die uitmuntte in openbare decentie, herkent men de werking der wet van het persoonlijk gezag. De invloed der oude dichters bleef een flauw leven voortslepen in deze stukken. Het volk heeft van de vreemde heeren nooit iets willen weten en behielp zich met het genot, dat de traditie bezat hunne grootouders verrukt te hebben. De Hollandsche kluchten zijn niet grover dan de Engelsche of de vertooningen op de Duitsche en Fransche kermissen, maar bij ons zijn zij langer op het tooneel gebleven. Deze omstandigheid is merkwaardig, want zij is het eenige teeken van het bestaan der oorzaak van het persoonlijk gezag in een literatuur, die overigens geheel onderworpen was aan den geest van den tijd. De kluchten werden gespeeld tot ver in de 18de eeuw, en konden

eerst toen veilig worden afgeschaft, toen een andere soort van vertooningen hunne plaats in de volksgunst begon in te nemen. Deze equivalent werd gevonden in de zangspelen, die omstreeks 1780 in de mode kwamen. Tal van schrijvers deden hun best om de opera's te bevorderen, op grond, dat deze hadden getoond de verachte kluchten te kunnen vervangen.

Het is niet moeilijk te zeggen, wat er van den Amsterdamschen Schouwburg zou geworden zijn zonder de hulp van de kluchten. De geschiedenis van het gebouw, dat in 1772 afbrandde, is toch al, gedurende de laatste eeuw van zijn bestaan, een lijdensgeschiedenis. Nauw verwant aan den steun, door de kluchten verstrekt, is de opgang van enkele blijspeldichters. De betrekkelijke bloei van de comedie naast het lot van de tragedie kan ons nu geen raadsel meer zijn. Het blijspel vond, behalve in het gezag der oude nationale schrijvers, nog eenige levenskracht in den steun van de Fransche dichters, wier invloed zoo noodlottig had gewerkt op het treurspel. Molière en de latere comedie-schrijvers werden bij ons veel nagevolgd, en dit was geen nadeel. Hun persoonlijk gezag stond den Hollandschen blijspeldichters bij in hun strijd tegen de tijdsomstandigheden. Bewerkingen en vertalingen van Molière worden bij dozijnen in onze tooneel-literatuur aangetroffen. Van onze oude schrijvers was Bredero zeer populair geworden. Zijn stukken hebben uitmuntende eigenschappen en zijn lang op de planken gebleven; de *Spaansche Brabander* minstens tot 1729. Ook de *Warenar* van Hooft was een geliefd spel en werd nog gegeven in de laatste helft der vorige eeuw. Zoo werkte de persoonlijke invloed in deze soort langer dan in het treurspel en bleef de worsteling tegen de tijds omstandigheden langer onbeslist, ofschoon zij niet anders dan met den ondergang der kunst werd besloten. De latere dichters lieten niet na zich in den kamp te mengen, maar de uitslag was steeds nadeeliger. Ook Langendijk en andere vernuften, zooals Bernagie, Asselijn en Fockenbroch, vermochten niet zich te plaatsen boven den geest des tijds, die het blijspel bond aan een stelsel van willekeurige regels en die het bo-

vendien de vrijheid ontzegde zich te bemoeien met politiek, regeering, godsdienst en zaken van openbaar belang en den kring der onderwerpen beperkte tot de onverschillige en onnoozele voorvallen uit het dagelijksch leven van een weinig belangwekkende maatschappij.

Nog vóor het blijspel was ondergegaan, had ook het treurspel der tweede periode, dat van Vondel, zijn laatste levensteeken gegeven. Tot de lieden van Nil Volentibus Arduum heeft Vondel niet behoord. Zijn klassicisme is van een vroegere periode, toen de invloed der ouden nog niet was versterkt door den grooten naam der levende Fransche poëten. Evenwel is de aanwassende macht der klassieke leer in den geest dezer school ook bij Vondel te bespeuren. De voorrede van *Jephta*, gespeeld in 1659, is een uitvoerige ontleding en verdediging der beginselen van Aristoteles en Horatius. Vondel beroemt er zich op, dit treurspel geheel naar de klassieke theorieën te hebben ingericht. De moeite heeft hem niet gebaat, want de jongeren, die den meester zagen vergrijzen, wezen niet op hem, maar op de Franschen als voorbeelden. Men weet, dat niet al zijn stukken bij zijn leven werden vertoond, en na zijn dood verdwenen spoedig de enkele, die tot dat tijdstip op het repertoire gebleven waren. In het begin van de 18de eeuw speelde men alleen nog maar die werken van Vondel, waarin de schitterende vertooningen van kunst- en vliegwerk, door vindingrijke schouwburg-regenten bedacht, het groote publiek behaagden 1).

Wij naderen thans de 18e eeuw en de grenzen aan deze

---

1) Ik heb mij onthouden van het vermelden der bronnen voor feiten, die algemeen bekend zijn en in deze bladzijden alleen op een nieuwe manier worden voorgesteld. Bovendien verbiedt het bestek, te veel plaats te geven aan bizonderheden, die ik elders gelegenheid zal hebben meê te deelen.

Over het vertoonen van de stukken van Vondel geeft de Naamrol der Nederlandsche Tooneelspeldigteren, in 1727 verschenen, de volgende inlichtingen.

Er worden op bl. 112 in dit werkje bij de stukken van Vondel genoemd eenige, die tot dienst van den Schouburg wat verandert zijn, als anders:

Edipus, Treurspel, gelijk het op de Schouwburg vertoont werd 1708; *Faëton*

schets gesteld. Niet minder belangrijk voor de kennis der wetten is deze eeuw dan de 17de. Langzamerhand zien wij den natuurlijken vorm van het drama weder te voorschijn treden in het zoogenaamde burgerlijk tooneelspel, dat de kunstmatige afscheiding tusschen treurspel en blijspel uitwischte, het proza op het tooneel bracht, den eenvoudigen burger en zijn bedrijf tot onderwerp koos en den dwang der kunstregels afwierp. Het is de groote intellektueele beweging der achttiende eeuw, waarvan wij hier een onderdeel waarnemen.

VII.

De lezers van Buckle's *History of Civilisation* weten, dat, duidelijker dan eenig ander auteur, hij de methode, die in dit opstel is toegepast, heeft aangewezen en treffender betoogd.

Buckle heeft de literatuur bijna geheel buiten beschouwing gelaten. Deze leemte is nog niet aangevuld, noch door Taine, noch door Hettner, noch door Brandes. Bij vele schrijvers intusschen vindt men sporen van een gedachtengang, die noodzakelijk tot een wijze van behandeling, als waarvan ik hier een proeve heb trachten te geven, moet leiden, Ik ver-

---

of reukelooze stoutheid, Treurspel, met het Voorspel, gelijk het tegenwoordig op den Schouwburg vertoont werd, 1715; *Palamedes, of Vermoorde Onnoozelheid*, Treurspel enz., 1707; *Salmoneus*, Treurspel, versiert met voor- tusschen- en naspel, verscheiden kunstwerken, dansen enz., 1685.

Men vergelijke deze lijst met een opgave in de Naamrol der Tooneelspelen behoorende onder de Privilegie van den Amsterdamschen Schouwburg, uitgegeven in 1742:

Edipus, Treurspel, 1705 en een andere druk van 1735. *Faëton of roekelooze stoutheid*, Treurspel, 1715. *Palamedes of Vermoorde Onnoozelheid*, met de beschrijving der Vertooningen, Treurspel, 1685.

Beide registers vermelden bovendien den *Gijsbrecht van Aemstel*. Bilderdijk spreekt in 1808 van de stomme vertooningen door hem in Vondel's *Faëton* gezien. — In zijn zeer lezenswaardige Reflexions historiques et critiques sur les differens Théatres de l'Europe spreekt Riccoboni op bl. 140, over de treurspelen van onzen dichter, »dont cinq ont été corrigées depuis 1700 dans le gout de Théatre d'aujourd'hui."

oorloof mij, met een der merkwaardigste passages, die mij over het onderwerp bekend zijn, te besluiten:

»Geschiedenissen zijn geen geschiedenis.

Hij, die alleen let op de uiterlijke feiten en hunne data, kent de ware historie niet, de ware historie van de oorzaken, verborgen onder de veelheid en de verscheidenheid der uiterlijke feiten.

De ernstige taak van den geschiedschrijver heeft ten doel den schijn te doorgronden, om de diepere beteekenis te vinden van de gebeurtenissen en van de ware wetten, die de gebeurtenissen beheerschen.

Want het zijn werkelijk wetten; bij een aandachtige beschouwing onderscheidt men de kenmerken, die de feiten bij gelijke omstandigheden blijven vertoonen.

In dit opzicht komt de geschiedenis van de menschheid overeen met het groote geheel der natuurlijke historie, te weten dat men ook hier van de waarnemingen der bijzondere feiten de wet kan afleiden, die ze verbindt en verklaart.... Van al de natuurlijke wetten zijn de geschiedkundige wetten het moeielijkst vast te stellen. Maar als men er in slaagt, verkrijgt men een soort van historische psychologie, een wetenschap der verschijnselen van de sociale beweging; verkrijgt men bovendien een uitbreiding van de bijzondere psychologie, omdat de wetten zekere feiten verklaren, die men niet kan bestudeeren in een afzonderlijk gemoed" 1).

---

1) A Vinet, Histoire de la Littérature française du 18e Siècle, I, 336, 337.

HERFST IN HET WOUD.

DOOR

FRANS NETSCHER.

November. Het had drie dagen achtereen geregend, met een hoogen Westenwind, guur, najaarsachtig. En de regen had op de paden van het woud donkere plekken in de aarde achtergelaten. De atmosfeer was nu zonder wind, stil, doorschijnend, onder eene lucht van fletsch, uitgewasschen blauw. De hooge boomen stonden strak, zonder beweging in hunne toppen, de takken uitvleugelend, met de stammen in den grond geprikt. En in het bosch, onder het gebladerte, in de verte, hing een wasemachtige damp, dun grijs, uitgezweet door de vochtige aarde, waarin de laatste boomstammen hunne vormen lieten wegsmelten, nevelachtig, als in het perspektief eener opera-dekoratie. Hier en daar liep langs eene stam eene zwarte streep naar beneden, geverfd door de neêrziepelende regenstroompjes, welke bij de wortels verdwenen.

Het woud stond eenzaam, verlaten, druipend en kwijlend. De voetpaden trokken grijze strepen over den grond, slingerend, rechts, links, somwijlen stijf in hun rechtheid voortvliegend, of afwijkend in het gebladerte der lage struiken.

En het was zóó stil in het woud, dat men een dor takje hoorde kraken, of een vogel, die in de neêrgevallen blaêren morrelde.

De herfst had aan het gebladerte gevreten. Het was bruin geworden, in een gamma van herfsttinten. De kastanjeboomen, forsch, gespierd, als wezens van den zondvloed, met breede nekken, waarvan de takken laag naar den grond neêrhingen, en eene volle bladerenpluim, waren geel, verlept, als verstijfde, vijfvingerige handen. En wanneer de wind hen bewoog, wiegwuifden zij op en neêr, als menschen die bedarend wenken. Hunne toppen waren kaal gewaaid, en er staken eenige dunne twijgjes uit hun blaêrenmassa, zich afteekenend tegen de lucht, als steil staande haren op een hoofd. De iepen, met volle, ronde vormen, gezet en vrouwelijk, waren in eene effen bruine tint overgeloopen, als oude gobelins, met versleten plekken. Zij hadden slechts weinig blaêren verloren, en geleken op ruw geschoren scheerkwasten, schuimend van eene bruine zeep. En hun antiek bruin, als op eene schilderij van Rembrandt, vormde den hoofdtoon van het woud, waarin de kleuren der andere boomen geëmailleerd waren. De lage, ineengedrongen eikenstruiken, wier takken zich in krampachtige wringingen uitrekten, als zondaren in het Inferno, waren met een verslonst bruin bedekt, dat dicht langs den grond kroop, vol aangestoken blaêren, afgeknaagd, verschrompeld, met kale plekken, als aangetast door eene akelige ziekte. Eenige bruine-beuken hingen er, met hunne zwartbruine blaêren, stukken kostbare zij' in op, glanzend, glimmend, als los neêrgeworpen, kostbare mantels van deftige dames. Hunne kleur stak fel af tegen het fletsche blauw der lucht, en zelfs de fijnste rondingen hunner toppen groefden er zich met scherp getrokken randen in uit. En een drietal verdwaalde berken, in de verte, op den horizon eens voetpads, schenen zilveren voorwerpen uit eene reuzen-étagère, fijn, als kantille-werk eens chineeschen kunstenaars. Hunne stammen, met eenige flauwe bochten, bezaten de levende rondingen van een beest, van een zilvergeschubten zalm, terwijl de ragfijne twijgjes aan vreemdsoortige, witversteende varens van den bodem eener zee deden denken.

En overigens was het woud somber, huilerig, kniezerig, in een herfstrouw.

De afgewaaide blaêren vormden onder de boomen een goud-bruin tapijt, egaal van tint, als een lap antiek goudleer, hier en daar met valsche glimglanzen, als droog paerlemoer. De bovenlaag was opgedroogd, maar als een vogel deze omwoelde, werd de onderlaag zichtbaar, vochtig, donker van het rotten, met blaêren in wier holten nog eenige regendroppels schitterden. Het mos, dat op de westzijde der boomen gegroeid was, ook donkerder gekleurd door den regen, scheen oud, groen fluweel, als van versleten zittingen van stoelen.

En hoe meer de avond naderde, hoe sterker de boschgeuren werden: de muffe lucht van aarde, natte blaêren, en verrotting — de verhitte, stinkende adem van een stuk natuur, dat aan het broeyen is.

Hier en daar piepte een vink, die wegvloog in de donkere diepte van het woud, en piepte nog eens, verder, zweeg een oogenblik, en piepte nog eens, en toen nog eens.

En daarop werd de herfststilte van het bosch weder hoorbaar.

De zon daalde, daalde, daalde. Den ganschen dag had zij rond in de fletsch blauwe lucht gestaan, zonder lichtkring; maar nu deed zij, bij haar ondergaan, den horizon ontbranden in eene woeste warreling van geel, rood, oranje, violet en bruin, in afgescheurde lappen en schelle vlekken, eene lucht voor den Openbarings-dag. En zij daalde, daalde, en zonk in haar kleurenvuur weg, achter de boomen, als de gloeyende schijf eener brandende tooverlantaarn.

Toen zeeg de schemering uit de lucht op het woud neêr. Het scheen alsof men uit eene reusachtige peperbus het duister op het bosch neêrstrooide; het zonk als een fijn poeder tusschen de openingen van het gebladerte, en bleef als een dunne, grauwe nevel hangen; hier en daar stapelde het zich op tot rotsblokken van zwart, spookachtig, fantastiesch als eene geteekende droom van Doré; dan vloeide het over den grond, spreidde zich uit, en scheen opwaarts te dampen, stukken uit het gebladerte opvretend, afknauwend, hoeken en brokken afbrekend, totdat alle vormen er in wegsmolten, en het gansche

woud één zwarte, naamlooze klomp was, nat en snotterig, in elkaêr gerold als een pikzwart reuzenbeest.

De kleuren waren gebluscht, het gamma van herfsttinten donkerder en somberder, de nevel onder de boomen grijzer en grauwer, die, zich uitbreidend, de stammen der boomen van onderen opslikte. En de voetpaden waren onzichtbaar geworden, in het omringende duister afgesmolten.

Een chaos!

En toen eindelijk een griezelige herfstwind het woud een oogenblik in beweging bracht, de takken kraken, de blaêren ritselen, de stammen wiegelen deed, steeg eene geheimzinnige muziek uit de zwarte massa op, benauwend als een heksendans, zonder dat men wist waar ze vandaan kwam — en waarin het zwartbruin der zijden bruine-beuken lage bastonen nabootste, een soort van Te Deum, dof gerommel uit holle orgelpijpen — het effen bruin der iepen den baryton aangaf, mannelijk, uit volle borst, met forsche longstooten — het geelbruin der kastanje-boomen het zachte streelende eener alt — en het helwit der berken de hooge jubelende kreten eener sopraan, dol, verwilderd, die boven alles uitvlogen, als heksen met loszwierende haren.

En de wind zweeg, en het woud stond onbeweeglijk overeind, en sliep in het duister.

POLITIEKE BESCHOUWINGEN.

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

Mr. S. van Houten, Staatkundige Brieven, N°. 14;
Haarlem, Tjeenk Willink.

Mr. J. Oppenheim. De volksregeering in het Constitutioneel Stelsel: rede bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de rijksuniversiteit te Groningen.
J. B. Wolters.

Stelsel van belasting en van verkiezing door een stuurman aan den wal.
Rotterdam, Nijgh & van Ditmar.

Dr. D. Harting. Proeve van Herziening onzer wetgeving op het lager onderwijs.
Enkhuizen, A. Egmond.

De Werkmansklas, eene poging tot verbetering van het lot van den werkman door een werkmansvriend.
Arnhem, J. Minkman

Als Thorbecke's bepaling van revolutie juist is: »verandering van beginselen, die met of zonder verbreking der wettige vormen kan plaats vinden", dan is in Nederland de revolutie uitgebroken. De geheele liberale partij, die nog vóór zeer korten tijd een onbewegelijken gletscher geleek of een schip, dat niet van stapel wil loopen, is »en masse" aan het schuiven geraakt. De laatste poging der conservatieve zelfgenoegzaamheid, de liberale Unie, is feitelijk vernietigd. Het was verleden jaar waarlijk niet noodig, een kop te hebben

als de uitvinder van het buskruit, om helder in te zien wat de toekomst van die Unie zijn moest. Daarvoor was niets anders noodig dan dat men den hooggeleërden waan miste, dat de wereld van af de katheders wordt bestuurd. En thans staat men dan ook ten gevolge van die verblinding voor het onverkwikkelijk schouwspel, dat zij die, als Thorbecke in 1844, behoorden vóór te gaan, door de natie worden gesleept of geduwd tot op de plaats, waar het *haar* zal gelieven te komen. Wie niet hooren wil, moet voelen. En gelukkig nog degenen, die zich niet verzetten; maar er is één Hooggeleerde, die zich met volle bewustheid vierkant tegen den tijdgeest overstelt. Dat anderen daarin aanleiding vinden, van bekrompenheid te spreken en hem smadend toe te roepen:

»Qu'il reste seul avec son déshonneur",

wij voor ons gevoelen in deze dagen van karakterloosheid ons gedrongen, zijn politieke beginselvastheid te bewonderen en tot zijn versmaders te zeggen:

»And let him alone with his glory".

Dit neemt niet weg, dat als wij nog een poosje aan het schuiven blijven — en alle kenteekenen wijzen daarop — de geïsoleerde toestand van den hoogleeraar, reeds binnen enkele maanden, alleronaangenaamst zal worden, en hij al zijn wijsbegeerte zal noodig hebben, om zich over zijn politieke verlatenheid te troosten.

Toch behoeft zijn politieke carrière daarom nog niet gebroken te zijn; volgens Plato heeft hij, als wijsgeer, een recht op de regeering. Als ik hem een wenk durfde geven — maar ik ben misschien de allerlaatste, van wien hij er een zou willen aannemen —, dan zou ik hem raden, in onderhandeling te treden met een anderen gedeclasseerden collega, prof. Quack, van politieke plaats te verwisselen en in »de Grondwet" een nieuw conservatief bestaan te beginnen. Plato heeft nergens gezegd, dat de wijsgeeren liberaal moeten zijn.

Ik vergeleek de beweging in de liberale partij met het afloopen van een schip; maar de bekentenis moet mij uit de pen, dat zij voor mij het hartverheffende mist, dat ik steeds bij het te water zien gaan van een zeekasteel ondervond.

Een groot aantal jaren reeds is de afgevaardigde uit Groningen met veel talent werkzaam aan de verspreiding van wat hij in den aanvang van zijn laatsten brief noemt »de gloed der nieuwe wijsgeerige en economische denkbeelden"; in den boezem der natie zeer zeker niet zonder succes, zonder groot succes; maar in de Kamer? Wat heeft daar 's mans objectieve blik op den tijdgeest uitgewerkt? Heeft hij daar *iemand* de oogen geopend? Kwam er beweging in de hervormingsspieren, frischheid in het bloed? Er was niet eens een trilling waar te nemen! En naar de frischheid van bloed, of gedachten behoefde men niet speciaal onderzoek te doen, de atmosfeer zeî al genoeg. Welnu, wat hij niet heeft kunnen uitwerken door woorden, dat heeft een sprakelooze optocht van werklieden gedaan, of misschien zelfs de bloote aankondiging daarvan! Dat de politieke tinnegieters zoo'n argument noodig hebben, om aan het denken te gaan, is begrijpelijk; maar dat ons eerste politiek lichaam, in zijn liberaal gedeelte, daarop heeft gewacht, om zich zelf te *herzien*, is niet hartverheffend, niet vleiend voor de menschelijke natuur.

Bij monde van den heer Gleichman werd in de Tweede Kamer door de liberale partij aan den »gezeten werkman" het stemrecht toegezegd. Dit zal iedereen niet minder dan den heer v. Houten hebben getroffen, maar, naar wij hopen, op zijn geestverwanten buiten de Kamer een andere uitwerking gehad hebben dan op hem. De houding van den afgevaardigde uit Groningen moeten die geestverwanten wel telkens meer en meer gaan betreuren. Politiek schijnt voor den heer v. Houten een voortdurende transactie te zijn; er is in zijn houding een gejaagd streven om tot vergelijk te komen, zooals men in de maatschappij er naar haakt een eind te maken aan een proces. En hoewel ik nu in de *dagelijksche politiek* aan transactie zelfs een *groote* rol toeken, in dagen van grondwetsherziening komt, dunkt mij, op het punt van de groote beginselen allerminst transactie te pas.

De heer v. Houten heeft nu eenmaal een vast, en ik geloof ook een zeer juist denkbeeld van wat de naaste maatschappelijke toestand zal te zien geven; waar de tijdgeest,

met of zonder katheder-oppositie, heenstuurt, d. i. heendwingt. In dit opzicht is er tusschen hem en Thorbecke geen verschil in verdiensten; dezelfde echt wijsgeerige, objectieve blik, en daardoor dezelfde innige overtuiging, ja, datzelfde gevoel van zekerheid van te hebben een adekwate kennis van de eischen des tijds. Maar Thorbecke was een dubbele persoonlijkheid, en de heer v. Houten is slechts — de tegenstelling gebiedt hier het gebruik van dit woord — een enkele. Dat die enkele een uitstekende is, kan hem, dunkt mij, voldoende troosten, maar zij wordt er niet dubbel door. Thorbecke was een politiek wijsgeer *en* staatsman, beiden van den eersten rang; den heer v. Houten nu ontbreekt het allerminst aan wijsgeerige kennis, om als politiek hervormer in de Kamer op te treden, maar hij is niet van het hout, waaruit groote staatslieden gesneden zijn. En daarom durf ik ook voorspellen, dat hij niet, als Thorbecke gedaan heeft in zijn tijd, ons volgend politiek tijdvak zal »stempelen met zijn naam". Een wijsgeer, geen staatsman, zeg ik vaak tot mijzelven, aan den heer v. Houten denkende. En ik geloof, dat nooit met meer grond te hebben gezegd dan naar aanleiding van hetgeen de briefschrijver aan de verrassende mededeeling van den heer Gleichman vastknoopt. Stel u voor Thorbecke had daar gezeten op de plaats en met de politieke denkbeelden van den heer v. Houten, hoe zou die de verklaring hebben opgenomen? Mij dunkt, ik zie een heel kleinen glimlach op zijn gelaat en hoor hem heel zacht zeggen: Aha! Stellig had de groote staatsman bij zich-zelven overwogen, dat hij toch goed had gezien, dat de beweging komen *moest*, en had hij nu *rustiger dan ooit* GEHEELE *verwezenlijking* van de nieuwere denkbeelden omtrent staatsburgerschap tegemoet gezien en afgewacht.

En wat doet de heer v. Houten?

Hakende naar het eind van het proces, hoort hij een klank, die hetzelfde *kan* beduiden van wat hij *wenscht* te hooren, maar, naar 's sprekers antecedenten te oordeelen, dat zeer zeker *niet* beduidt; of de heer v. Houten is bezig te veranderen als van wit op zwart. Zonder een oogenblik na te denken, dat men

»gezeten" kan zijn op een troon, en op zijn hurken, en dat er in dat begrip »gezeten zijn" ook in financieel opzicht al niet veel minder onduidelijkheid ligt, springt hij op, constateert dat zijn geliefkoosd »lijntje" weer aangeknoopt is, wijst »op de hooge beteekenis zijner (Gleichman's) woorden voor de positie der liberale partij" en »haalt tevens den knoop vaster aan, door op de zakelijke overeenstemming tusschen de gebezigde formule en die van Mr. Tak te wijzen". »De lijn," zegt hij met een zalig politiek gevoel, »bestond de proef." Als nu de heer v. Houten naar den zoo echt vaderlandschen raad voortaan maar »zachtjes aan" doet, dan is er alle kans, dat het lijntje niet meer breken zal.

Maar moet zóó de grondwettige hervorming van het kiesrecht tot stand komen, zóó de grondwet worden herzien? Dan zou Thorbecke dit noemen: »herzien, niet gelijk men met liefde voor de zaak des lands en zamenspanning aller vermogens wetten opstelt, maar gelijk men tusschen twee dingende en strijdende partijen een kapitulatie schrijft". Dat was het werk van 1840! Is het dan niet beter, neen, is het niet een eisch van elementair politiek beleid, nog een paar jaren te wachten, in plaats van nutteloos werk te doen? »Dat waarop al het andere rust, kan, dunkt mij, niet aan gestadige beweging zijn blootgesteld. De herziening, waarmede wij hier te doen hebben, is grondwetgeving: zij moet sluiten; het is strijdig met haar begrip, de noodzaak tot verandering te laten voortduren" 1).

Nu weet ik wel, dat Mr. v. Houten kan antwoorden, dat hij het voor het oogenblik volstrekt onmogelijk acht, meer gedaan te krijgen. Maar ook dan laat zijn voorganger hem

1) Parlem. redevoeringen I. bl. 7 en 9. De »afval" van Mr. v. Houten, zijn verandering van standpunt, is afdoende betoogd door »de Werkmansbode" in het nummer van 24 October ll.

In het voorbijgaan wijs ik op de niet minder afdoende weerlegging van »de Economist", die de liberalen tegenover het volk achter de kiezers bijna had willen vrijpleiten, in het volgend nummer van gezegden »Bode' Over het geheel geloof ik niet, dat van deze koerant tot heden een beter nummer het licht zag dan dat van 31 October l.l.

niet los. Ik laat alweer Thorbecke spreken. »Edelmogende Heeren, ik meen dat niets onzekerder is dan zulk een verzekering (van de onmogelijkheid) zoo lang het formeele voorstel tot andere verbetering niet is gedaan." En hoezeer dit waar is, hoe verkeerd het is, op dit oogenblik aan de mogelijkheid der grondwettige verzekering van het algemeen stemrecht te twijfelen, is dat niet in 1848 schitterend bewezen, toen Willem II verklaarde, in 24 uren van conservatief liberaal geworden te zijn?

»Doch daarenboven en *vooral,*" zoo vervolgt Thorbecke met nadruk, »wanneer een ontwerp van grondwet de inrichtingen, welke ik voor het heil van het land noodig keur, niet behelst, moet ik het, omdat de meerderheid mijn overtuiging niet deelt, aannemen?" Uitmuntend; niet aannemen, maar afwachten! Algemeen stemrecht, dito dienst- en leerplicht, dat zijn de zaken, die de aanstaande samenleving zullen *teekenen;* men kan er zeker van zijn, dat zij binnen korten tijd door de publieke opinie zullen worden geëischt, zij hangen reeds overal in de lucht. Welnu, dat dan ook de nieuwe grondwet aan genoemde instellingen haar nieuw eigenaardig karakter ontleene, dan zal zij reeds bij den aanvang, naar Thorbecke's eisch »bron en beginsel van ontwikkeling" zijn, »na verval der regels, welke tot hiertoe heerschten, een nieuwe orde kunnen stichten." »Onvolledige herziening zal niet anders dan behoefte aan nieuwe herziening doen ontstaan." En de heer v. Houten moest meer gelooven aan den regel »ook ten aanzien van den Staatsman, dat men slechts goed doet, hetgeen men doet met overtuiging." 1)

Thorbecke als autoriteit aan te halen bij de oplossing van een bepaald vraagstuk van praktische politiek of Staatsrecht, zou dwaas zijn. Tempora mutantur. Maar naar hem te luisteren, als hij over den tijdgeest spreekt en u het »algemeene staatsburgerschap" het land »gezamenlijk door de leden besteld," reeds in 1844, in het verschiet schildert, naar hem te luisteren, als het de eischen en de inrichting van een

1) Parlem. redevoeringen I, bl. 17, 84, 91, 93 en 121.

wet betreft, — het ware niet minder dwaas het na te

would-be geestigheden en stellige domheden, die er
itgebracht op den *naam* algemeen stemrecht, zullen van
erdwijnen, als wij nog maar een beetje zijn voortgeschoven.
zal ieder geestverwant van Mr. v. Houten hardnekkig
ouden aan de noodzakelijkheid, dat de nieuwe grondwet
elneming aan de staathuishouding algemeen make, d. i.
eder man — als de vrouw op stemrecht aandringt, dan
zij ook niet langer blijven uitgesloten van de nationale
ie; — die meerderjarig is en stemmen *kan*, d. i. een
ı kan schrijven, ook stemmen *moge*. Dat men op het
ureau zijn billet invulle, is een zeer geoorloofde eisch
waarborg tegen omkooping, al is het dan ook geen
ende waarborg. Overigens blijf ik er bij, dat alle andere
aen slechts door doctrinaire bekrompenheid, lage zelfzucht
inderachtige vrees kunnen worden ingegeven.
at het zoo bedoelde, en zóo alleen ernstig gemeende alge-
n stemrecht reeds een professoralen voorstander heeft in
Leidschen hoogleeraar Fockema Andréae is geen gering
chelijk verschijnsel.

an dat »schuiven" geeft ook een merkwaardig blijk de
angs uitgesproken redevoering door Mr. Oppenheim, tot
vaarding van het hoogleeraarsambt. Prof. Buys had, in
2, hoogleeraar wordende te Amsterdam, over »het wezen
ı den constitutioneelen regeeringsvorm" gesproken; die
e was een aanprijzing van de zoogenaamde staats-souverei-
eit, een prachtig en rijk denkbeeld voor den katheder.
t Thorbecke had men de aristokratie klein gekregen door
ddel van de rechtstreeksche verkiezingen. Maar het Plebs
est daarom niet denken dat de macht van hem uitging!
el rechtstreeksche verkiezingen, wel buitengewoon beroep op
t volk, maar daarom nog geen volksregeering. O neen!
uverein werd gemaakt de staat zelf in zijn wezen, doel of
even tot verwezenlijking van »de Rechtsidée," of van

»'s menschen zedelijke bestemming." En wie moest er voor orakel fungeeren, daar dat doel en streven toch *ergens* uit kenbaar moest zijn, toch door *iemand* moest worden uitgesproken? Wel natuurlijk de bourgeoisie. Als het gezag op de souvereiniteit niet van boven mag komen, en ook niet van onderen, dan moet het komen uit het centrum, d. i. de deftige burgerij. Dit is luce clarius. Maar het is even duidelijk, dat het kind een anderen naam moest hebben, en het feit zooveel mogelijk verbloemd moest worden, dat men zichzelven opwierp tot priesters in dien zoogenaamden Rechtstaat. Daarom werd er gesproken van staatssouvereiniteit, of van aristokratie van het verstand, die in onze dagen vooral zoo schitterend haar recht van bestaan bewijst, en onlangs in »De Amsterdammer" (artikelen »Geleerde adviezen") zoo geestig is uitgekleed.

Dat zoo'n katheder-philosophie van den staat en het staatsgezag niet lang buiten de collegezalen van invloed kon zijn, spreekt van zelf. Dat zij *ooit* eenigen invloed heeft kunnen hebben, buiten gezegde nauwe palen, is alleen hieraan te wijten dat degenen die haar aanhoorden *zelven belang hadden* bij de theorie. Immers onbewust — laat het ons hopen — gevoelden zij, dat het niet anders als hun *eigen* souvereiniteit was, die daar gepredikt werd. En een theorie, waarbij de mensch belang heeft, wordt licht omhelsd; heel wat moeielijker gaat de aanneming of verspreiding van een zoodanige, die dat belang bedreigt. Men ziet het in onze dagen aan het taaie vasthouden aan eigen voorrechten door een partij, die veertig jaren geleden met het volk en de volksrechten schermde, toen zij nog gerust kon zijn, dat met die uitdrukking alleen de bourgeoisie werd bedoeld.

Zoo en zoo alleen was het mogelijk, dat nog in 1880 een Leidsch hoogleeraar benoemd werd, die bedoelde theorie over den staat was toegedaan, en ze naiever dan eenig ander verdedigde.

In zijn dissertatie, »de Rechtstaat" die hem blijkbaar op den leerstoel gebracht heeft, zegt hij: »Hoe den staat anders te laten spreken dan bij monde van de maatschappij? Hoe

verricht de staat het kunstwerk van, de maatschappij tegenover zich ziende, het aanwezig rechtsbewustzijn voor den dag te brengen?" En daarop volgt dan het allerzonderlingste antwoord: »Dat is de vraag niet; vraag liever: hoe wekt de staat in de maatschappij het nog ontbrekend rechtsgevoel op?" (!).

Deze kolossale naïeveteit heb ik reeds elders gemeend aldus te moeten signaleeren. »Als de rechtstaat, na al het moois dat v. d. Vlugt over hem geschreven heeft, komt vragen: ja, maar waar vind ik den maatstaf voor regeerders, waarvan zooveel — het onmogelijke — gevergd wordt? Waar vind ik de vrije onderwerping van belangen en hartstochten aan de heerschappij »des" rechts? Waar vind ik de vertegenwoordigers, de priesters van »het" Recht? Dan vallen enkelen, uit vrees dat allen zullen komen aanloopen, om te beloven dat zij hun best zullen doen, den staat in de rede, en roepen: vraag liever, hoe zullen wij *bij dat volk daar* rechtsgevoel aankweeken? De vraag wordt zoo geeclipseerd, om in denzelfden adem ten gunste van zich zelven te worden beantwoord. Ik noem dat handig. Maar flinker vind ik Lodewijk XIV met zijn l'état ç'est moi."

Wat een verbastering niet waar, sedert de dagen van Thorbecke? Hij, die niettegenstaande zijn door en door wetenschappelijke vorming, toch nooit sprak of schermde met »den" staat, »het" staatsdoel, »het" Recht of »de" Rechtsidee. Ik tart iedereen mij ééne plaats uit Thorbecke's werken te wijzen waaruit blijkt, dat hij ooit aan die uitdrukkingen de zalvende beteekenis verbond, die sommige onzer geestelijk geännexeerde landgenooten steeds voortgaan er aan te verbinden, hoe vaak ook opgeroepen om eens te zeggen wat zij er toch eigenlijk bij denken. Voor Thorbecke was er een maatschappij te »regelen", nieuwe »regels" moesten er gevonden worden, gegrond op nieuwe *behoeften.* Recht en staat waren voor Thorbecke volmaakt holle begrippen, wanneer zij buiten hun inhoud, of de maatschappij werden gedacht 1).

---

1) Een zeer sterk bewijs van den echt wetenschappelijken, van phrasen af-

En dit beginsel is het, waarmeê ook Mr. Oppenheim aan alle duitsche katheder-philosophie verachtelijk den rug toedraait. Hooren wij hem in enkele kristalheldere zinsneden:

»Zij bleven er niet bij stilstaan dat de staat, tot welks recht begrip het zoovelen moeite kost op te klimmen, ten slotte niets meer of anders is dan een abstractie, een denkbeeldig wezen dat leven en beweging erlangt door de handelingen van hen die het staatsbestuur vormen, feilbare individu's, die, zoo de zelfzuchtige natuur in hen zich niet roert, in geen geval het echt menschelijke, het onvolmaakte vermogen af te schudden." (bl. 13.)

»Als men telkens spreekt van de souvereiniteit van den staat, als staat; van een hoogste macht, die berust bij het organisch geheel dat zijne kracht vindt in zich zelven, *wiens wil kan worden geabstraheerd van den wil zijner atomen*," dan komt mij de opmerking voor den geest, dat ons land geen vruchtbaren bodem oplevert voor »Das Phrasenhafte und Schwulstige." (bl. 17.)

»Er is van zeer bevoegde zijde (Mr. Levy) de eisch aangedrongen, dat niets worde verwaarloosd wat strekken kan, om door middel van het universitair onderwijs de overtuiging post te doen vatten, dat het staatsrecht vóór alles recht is, nog meer klemt de eisch dat het staatsrecht uit de werkelijkheid worde ontwikkeld, dat bij zijn verklaring de vaste bodem der feiten ons drage, en wij niet ons laten verstrikken door abstracties, door wat Bentham noemde *fallacies*, die zoo dikwijls het middel moeten zijn òf om den weg te bereiden voor — òf om tot steun te dienen aan een reactie in het staatsleven die telkens het hoofd weer opsteekt, *maar in onzen tijd moest hebben uitgediend*" (bl. 43). 1).

---

keerigen geest van Thorbecke, leverden de beraadslagingen over het adres van antwoord op de Troonrede in het begin van 1849, toen hij zelf aan de »eischen van de constitutionele monarchie" een objectief karakter ontzegde. Voor hem was dat een phrase, die in geen adres te pas kwam, aangezien die eischen zijn een ruim, ja onbepaald veld, waarover velerlei twist en strijd wordt gevoerd. Thorbecke kende blijkbaar maar één soort eischen zijn aandacht waard *nml. die van den tijd.*

1) Ik onderschrap.

Uitstekend! »*moest* hebben uitgediend." Zoo'n redevoering konden Buys, v. d. Vlugt, v. Hamel enz. in hun zak steken, nog vóór zij gedrukt was. Voor het eerst is in Nederland op den katheder de demokratie, de volksregeering, ronduit gepredikt. 't Werd tijd! Er is iets Rabagasachtigs — minus het vermakelijke — in dat hardnekkig weren van het volk, nadat men zelf eerst de aristokratie heeft verjaagd en de koninklijke macht geknot. Het wordt weerzinwekkend.

Dat Mr. Oppenheim misschien geneigd zal zijn te protesteeren tegen de wijze waarop ik de aangehaalde zinsneden opvat, is best mogelijk. Er zijn uitdrukkingen in zijne redevoering, die bestemd schijnen de pil van de volksregeering te vergulden. Hij wil bijv. niet, dat de staat zeilt »naar het demagogisch kompas," en zegt, dat »*het* publiek recht (waar bestaat dat toch?) geen bevoegdheid erkent, die niet is gegrond in het algemeen belang"; maar dat zijn van die inkonsekwenties — had hij niet pas *den* staat voor een abstractie gescholden, wiens wil *niet* kon worden geabstraheerd van dien zijner »atomen"? — waarmede alle halfheid onverbiddelijk wordt gestraft.

Wij kunnen voorloopig tevreden zijn. De door den spreker geciteerde Duitscher Rottenburg stelt als eersten eisch aan de staatswetenschap (?) de »Auffindung der Gesetze nach denen das staatliche Zusammenleben der Menschen entsteht und sich erhält."

Mr. Oppenheim's optreden kan bevorderlijk zijn aan de verspreiding van de meening, dat de arbeiders in de door Rottenburg aangewezen richting slechts sociale parasieten verdienen te heeten.

In de revolutie, die wij beleven, speelt de belastingkwestie natuurlijk ook een hoofdrol. Daaraan hebben wij van »een stuurman aan den wal" een »stelsel van belasting" (en van verkiezing) te danken, dat ik niet stellig als nieuw durf bestempelen — ik ben geen finantiëele specialiteit, — maar waarvan ik toch nooit gehoord of gelezen heb, en dat de schrijver blijkbaar voor nieuw uitgeeft. Het is namelijk dat

van ééne uitsluitende verteringsbelasting. De schrijver heeft mij niet overtuigd, maar de brochure verdient toch oneindig meer aandacht dan er tot heden, naar mijn weten, aan besteed is.

De schrijver noemt zich »leek, politieke tinnegieter zoo men wil" (bl. 3). Die nederigheid strookt niet best met de onderstelling aan het slot, dat de brochure nog al druk in dagbladen en tijdschriften zal besproken worden, en met het verzoek nog wel om die besprekingen naar Rotterdam op te zenden. Van een anoniem schrijver is dit wel een beetje indiskreet. Ik acht het dan ook zeer waarschijnlijk, dat dat verzoek zonder invloed gebleven is op de opbrengst der posterijen.

Wat nu het gronddenkbeeld betreft, waarvan schr's finantieele politiek wenscht uit te gaan, daaromtrent ben ik het volkomen met hem eens. Ons belastingstelsel is inderdaad geen stelsel maar een lappedeken. En nu is het waar, die lappedeken is, als zoodanig, geërfd van de republiek; maar dan kon *nu* toch de wensch algemeener zijn geworden, om iedere wijziging in onze belastingen een karakter van *hervorming* te geven, van hervorming naar *beginselen*. In plaats daarvan kijkt een minister, die om geld verlegen is, nog altijd te veel om naar iets dat tot heden *on*belast bleef, ziet nog altijd te veel in, dat *on*belast zijn de allervoornaamste reden is om als nieuwe belasting in aanmerking te komen. Het is alsof hier de hoogste politieke wijsheid bestond in volslagen stelsel- en beginselloosheid!

Maar dan moet men toch aantoonen waarom alleen belastingen bij de regeling geen behoefte zouden hebben aan een juiste theorie d. i. zooals Thorbecke zeide: »Inzicht in den waren regel," dus het echt praktische inzicht. Er kan maar éénе onbewuste of bewuste reden voor die stelselloosheid bestaan hebben, n. l. het den burgers onmogelijk te maken uit te rekenen, hoeveel zij wel aan belasting betalen. Geen wonder dus dat in dagen als wij beleven, waarin juist de druk der belastingen nauwkeuriger wil zijn onderzocht, een zeer belangrijke vereenvoudiging in onze finantieele regeling mag

worden te gemoet gezien. Zal dan het stelsel van den »stuurman aan den wal" kunnen worden aangenomen?

Precies zooals de schr. het wil, zeer zeker niet. »Het eenige middel," zegt hij, »om mijn hoofdgrief tegen het heerschende stelsel — de veelvuldigheid van belastingen — op te heffen, is de afschaffing van al de bestaande en vervanging van deze door **ééne** enkele directe belasting en wel EEN VERTERINGSBELASTING ALS ÈÈNE UITSLUITENDE BELASTING." (bl. 5).

Hoe geniaal de gedachte van een algemeene verteringsbelasting ook zijn moge, dat men de flauwste hoop koestert dat — om maar deze twee te noemen — de grondbelasting en de successierechten ooit daarvoor zouden worden prijsgegeven, is niet best te begrijpen. De schr. doet precies, alsof dit niet de minste moeielijkheid oplevert. De *woorden* grondbelasting en successierecht komen niet eens in het boekje voor! *Hierin*, niet in zijn plan op zich zelf beschouwd, noch in zijn verdediging er van, ligt inderdaad politieke tinnegieterij. In de politiek is er nog iets meer noodig dan *logische* uitvoerbaarheid. De schr. neme een voorbeeld aan den heer v. Houten, die zich openlijk, in zijn laatsten brief vóór de republiek verklaart: »Ik zal juichen, zoodra ons land, door vermeerderde ontwikkeling zijner burgers, aan een regeeringsvorm met kostbaar uiterlijk vertoon en irrationeele erfelijkheid van macht ontgroeid zal blijken te zijn" (bl. 32). Mr. v. Houten gelooft dus blijkbaar aan de zielsverhuizing; anders begrijp ik niet, hoe hij aan de voorstelling komt, dat *hij* nog eens de vermelde reden tot juichen hebben kan.

Maar dit in het voorbijgaan. Mr. v. Houten is dus alleen republikein in de toekomst; hij schrijft geen brochure over de republiek en vraagt ook niet, dat men hem zijn oordeel daarover toezendt.

Welnu, de stuurman aan den wal vergunne mij het er voor te houden, met een gevoel van zekerheid als mij zelden vergund is, dat de invoering van zijn belastingstelsel op dit oogenblik precies evenveel kans heeft een feit te worden als de invoering van de republiek.

Maar is dan een verteringsbelasting misschien bruikbaar,

verkieselijk om alle andere, *behalve de beide vermelde*, te vervangen? Het is waar, de konsekwentie wordt dan opgeofferd; aan den zoo afgekeurden maatstaf van de *draagkracht* een plaats vergund; maar staan wij dit den schr. toe »pour le besoin de sa cause." Of liever, bepalen wij ons, zonder aan eenige exceptie te denken, bij de hoofdvraag: is inderdaad een verteringsbelasting billijker dan eene naar de draagkracht, hoe de laatste dan ook heeten moge?

Zóó de vraag gesteld, komt het mij voor dat de schr. zich aan niets minder heeft schuldig gemaakt dan aan de miskenning van een axioma. Gelijk hij aan de praktische mogelijkheid van de invoering van zijn stelsel niet heeft gedacht, zoo min heeft hij over een inkomstenbelasting ernstig nagedacht. Schr. gaat geheel op in zijn stelsel. Vandaar dat in enkele regels de laatstgenoemde belasting wordt veroordeeld met een enkele verwijzing naar »andere instellingen of gemeenschappen, waar evenmin de draagkracht als maatstaf voor de bijdrage in de kosten wordt toegepast." Dit nu, acht schr. bij de staatshuishouding even onbillijk als het zou zijn bij elke andere huishouding."

Welke instelling, gemeenschap of huishouding de schr. op het oog heeft, waar elks aandeel in de kosten bepaald wordt naar het »aandeel in de voordeelen, welke zij iemand oplevert", weet ik niet. Wel weet ik, dat bij alle mogelijke societeiten en abonnementen dit laatste voordeel niet in aanmerking komt, maar ieder *evenveel* betaalt. Dat de »draagkracht bij geen enkele instelling wordt toegepast" bewijst dus in ieder geval te veel en dus niets. In het begrip »gemeenschap" ligt logisch reeds *niet* opgesloten dat men bijdraagt naar de voordeelen, maar dat men *evenveel* bijdraagt. Zoo zou dus de bedeelde eigenlijk hetzelfde verschuldigd zijn als de millioenair.... indien de staat een gewone sociëteit ware. Maar daarin ligt het verschil. In een club wordt men niet zonder zijn verlof, of goedvinden ingelijfd, maar om lid van de Nederlandsche club te worden, ben ik buiten mijn weten voorgehangen. De vergelijking met andere vrijwillig aangegane gemeenschappen late men dus liever rusten; zij kunnen geen licht ontsteken. Het argument zou zelfs rechtstreeks *tegen* den schr.

kunnen worden gebruikt in de vraag, of hij het bijv. billijk zou vinden, iemand op een societeit te laten bijdragen naar het aantal dagen of uren, dat hij er gebruik van maakt?

Zetten wij ons, als de schr., over alle praktische bezwaren heen, vragen wij *zuiver in abstracto* naar het *billijkste* belastingstelsel, dan kan, dunkt mij, de stelling, dat alleen één enkele belasting naar de draagkracht daaraan beantwoordt, een economisch axioma heeten. Hoe men over den staat denke, zijne uitgaven moeten worden gedekt, de staatslasten moeten worden gedragen. Om nu in één oogenblik van het axiomatisch karakter van de zoo even vermelde stelling overtuigd te zijn, behoeft men zich dat beeld van de staatslasten slechts plastisch voor te stellen in den vorm van den eenen of anderen materieelen druk, die op de ruggen van alle Nederlanders wordt uitgeoefend. Zoolang nu de *verplichting* om te dragen nog niet door den *lust* daartoe vervangen is, zal die verplichting moeten worden *geregeld.*

Maar ik zou door den schr. gaarne zien aangetoond, wanneer verschillende personen verplicht zijn iets te dragen, dat er dan een beter, billijker wijze van regeling van ieders aandeel daarin denkbaar is, dan dat aandeel volstrekt afhankelijk te maken van ieders vermogen of draagkracht. Gelijk de heele natie het land behoort te verdedigen, maar dit niet belet, dat vrouwen en invalieden, al genieten zij ook volmaakt dezelfde »voordeelen" daarvan worden vrijgesteld, zoo eischt ook de billijkheid in zake belastingen, dat alleen op het kunnen, of de draagkracht, worde gelet.

Verteringsbelastingen *schijnen* billijk, zij zijn inderdaad de onbillijkheid zelve; vooral wanneer zij op enkele bepaalde grondslagen rusten. In dat geval, hetzij zij rechtstreeks geheven worden (personeel), hetzij indirekt (accijnsen) is het een volmaakt willekeurige bevoordeeling van den eenen consument tegenover den anderen. Tegenwoordig is iemand die veel van eieren, visch en varkensvleesch houdt, veel minder voordeelig voor de schatkist dan een ander die zich voortdurend bij het rundvleesch houdt. Op de societeit wordt iemand feitelijk door den staat beboet, als hij een borreltje bestelt in plaats van

een glas spuitwater. Wat de staat te maken heeft met mijn manier van leven, zoolang ik buiten de termen van de strafwet val, is mij nooit duidelijk geweest. Nu geef ik gaarne toe dat bij een algemeene, uitsluitende verteringsbelasting vele van die ongerijmdheden zouden verdwijnen, maar het *beginsel* zou toch blijven. Waarom, in 's hemels naam, zou iemand die van zijn voorspoed genieten wil, wenscht te leven en te laten leven, *daardoor* meer aan den staat moeten bijdragen dan een vrek, die zijn levensgenot zoekt in de enkele beschouwing van zijn schat? Wat heeft de staat daar toch meê te maken? De eene mensch gevoelt behoefte aan een ruime woning, een ander aan een goede bibliotheek; moet de eerste daarom door den staat worden gestraft? Moet het extra geld kosten een goede maag te hebben? Moet ik, omdat ik lichamelijke reinheid op prijs stel, op grond van het bezit van een badkamer, meer betalen dan een ander die er geen bezit? Is dat billijk? Kan dat heeten: bijdragen naar het aandeel in de voordeelen, welke de staathuishouding oplevert?

De *zielkundige* fout van het bestreden stelsel komt hier duidelijk aan den dag. Wat schr. »voordeelen" gelieft te noemen, zijn meestal *behoeften*.

Gelijk het bij de tegenwoordige accijnsen toch geen *voordeel* heeten kan, dat ik boven een ander geniet, wanneer ik rundvleesch eet, en hij kabeljauw of zalm, zoo min zou het in het hier bestreden stelsel een *voordeel* mogen heeten, tienduizend gulden te verteren tegenover ieder ander, die hetzelfde verteren *kan*, maar niet verteren *wil*.

En in die psychologische dwaling is de schr. geheel bevangen. Zoo vindt hij een inkomstenbelasting »vooral onbillijk tegenover diegenen, wier inkomen *verdiend* wordt" (blz. 6). Ik zal niet aankomen met de bedenking, die schr. zegt gewoonlijk daartegen te hooren maken, dat nl. bijv. de handel zooveel geniet van goede verkeerswegen te water en te land (blz. 8). Ik blijf bij het stelsel van de draagkracht, dat in het geheel niet vraagt, wie en hoeveel iemand voordeelen geniet. *Dit doet niets ter zake.* Maar het doet evenmin ter zake, hoe men aan de draagkracht komt, of men die

aan de moederborst of aan revalenta arabica te danken heeft. Wie stevig is, moet naar rato torsen. Het is waarlijk, of het een kruis ware, veel geld te verdienen! Zeker, de patentbelasting is een ongerijmdheid; iemand te belasten, *omdat* hij gaat produceeren — dat is het tegenwoordige stelsel (?) — is eenvoudig onzinnig; zoo onzinnig als ook de grondbelasting in beginsel is, waarop nu echter reeds sedert lang door iederen eigenaar gerekend is. Maar men zou al een ellendige egoïst moeten zijn, om, *eenmaal in den handel grof geld verdienende*, de verkeerswegen, waarlangs dit geschiedt, voornamelijk door *een ander* te laten betalen! Schr. zal zelf gevoelen, dat als men tot zulke konsekwenties kan komen, er een fout in het stelsel schuilen moet.

Dat een man als Mr. Vissering, die zoo degelijk en onpartijdig de voor- en nadeelen van de verschillende belastingen beschrijft (Handboek van Practische Staath., 3e st. 1e ged., bl. 113 enz.) zoo kortaf zegt: »Worden *alle* inkomsten getroffen, dan is er geen reden om voor deze (uit ambten en bedieningen) vrijstelling te geven", bewijst dat hij van oordeel was, dat de zaak vanzelf spreekt. En als dit met ambten en bedieningen het geval is, dan zeker à plus forte raison met verdiensten, die de Staat *niet* betaalt.

Algemeene inkomsten- of kapitaalsbelasting is in theorie, in abstracto, de eenige echt billijke belasting. Nog eens, dit is, meen ik, een axioma. Wat de praktische bezwaren daartegen betreft, in dat wespennest zal ik mij *nu* niet steken. De stuurman aan den wal heeft er niet van gesproken; ik behoef hem dus daarop niet te antwoorden. Trouwens, men heeft reeds lang gemerkt, dat het niet in zijn aard ligt, u met dergelijke bezwaren lastig te vallen.

Over schr.'s »stelsel van verkiezing" kan ik zeer kort zijn; het is van minder beteekenis. Een jaarlijksche contributie van *f* 5.— en het zelf invullen van het biljet zijn de eenige voorwaarden, die schr. gesteld wil zien. Dit laatste om de kiezersfokkerij tegen te gaan en het gevaar van omkooping tot een minimum te herleiden. Maar waartoe dan nog die

jaarlijksche contributie? Om een waarborg te hebben, dat de kiezer zijn recht op prijs stelt, zegt schr. (blz. 19). Maar toont hij dit dan niet reeds genoeg door op te komen? Men denke slechts aan de *tegenwoordige* opkomst der kiezers! Hier is een logische fout in de redeneering. En bovendien een menschkundige. Hoeveel duizenden goede burgers zouden, om die *f* 5.—, geen stemrecht hebben! Men behoort alles te doen, om zooveel mogelijk *iedereen* aan de stembus te brengen, dien men het stemrecht geven wil. Daarom in geen geval aan de uitoefening van dat recht bijzondere heffingen verbonden. Dat zou zeer onmenschkundig zijn.

Ook op het gebied van het lager onderwijs is de liberale partij aan het schuiven geraakt; ik kan niet zeggen, tot nut van het algemeen.

Het is verwonderlijk, hoe ver men het toch door drijven brengen kan. Vijf-en-twintig jaren geleden wekte de heer Groen in de Tweede Kamer de algemeene hilariteit op, toen hij zijn anti-revolutionnaire motie introk, en thans hebben wij in hetzelfde gebouw al een anti-revolutionnair zien voorzitten! Inderdaad, 't kan verkeeren!

Van waar die anti-revolutionnaire voorspoed?

Is hij misschien te danken aan het feit, dat in iedere politieke vergadering onweerstaanbaar partijen ontstaan, zoodat als de eene reden van strijd is verdwenen, er noodzakelijk een andere twistappel geboren wordt, en dus sedert en naarmate de gezonde tegenstelling — de *eenig* gezonde — van liberaal en conservatief in de Kamer verviel, sedert de *politieke* liberalen moeielijker van de *politieke* conservatieven te onderscheiden waren, de natuurlijke drang tot tweespalt vanzelf er toe leidde om de liberalen en conservatieven voortaan meer naar het *godsdienstige* te onderscheiden?

Zeker is, dat deze verklaring geen geringen steun vindt bij het historische feit, dat de klerikale voorspoed dateert van den dood van Thorbecke en de liberale verwarring,

Zeker is, dat *wanneer* zij juist mocht zijn, de liberale partij

dien voorspoed aan eigen fouten te wijten heeft, en dat een beslist klerikale heerschappij, eigen algeheele ondergang, alleen te keeren zijn door het *herstel van genoemde gezonde tegenstelling in het Parlement*, m. a. w. door het algemeen stemrecht.

En wanneer men de zoogenaamde onderwijs-kwestie nog eens kalm in haar verloop overdenkt, dan is er alle reden om de gegeven verklaring voor juist te houden, en dus alle reden voor de liberale partij, *om den daaraan vastgeknoopten politieken eisch te volgen.*

Als er iets uit de geschiedenis van de onderwijs-kwestie te leeren valt, dan is het dit, dat zij geen kwestie *is*, maar slechts een resultaat van geestdrijverij, of natuurlijke heerschzucht, aan de eene zijde, en van gebrek aan ideaal, d. i. karakter, aan de andere. Men zie slechts *wie* in de laatste dertig jaren het meest over »hemeltergend onrecht" en »bespotte gemoedsbezwaren" hebben geklaagd. Wordt dat gemoedsbezwaar en dat onrecht in rechtstreeksche verhouding gevoeld van de innigheid van iemands geloof? Ware dit het geval, dan zou de tegenpartij nog natuurlijk geen recht hebben, als minderheid over de meerderheid te regeeren, maar dan zou zij eerbiedwaardiger zijn. De geschiedenis echter leert, dat slechts typische drijvers, als Groen en Kuyper, na lang, zeer lang op de volksconscientie te hebben getrommeld, er in geslaagd zijn, een kleine beweging in het leven te roepen, die langen tijd zeer weinig om het lijf had en dan ook stellig nooit de tegenwoordige afmeting zou gekregen hebben, indien niet de politieke makheid van de liberalen alle *politieke* bestrijding onmogelijk had gemaakt en er daardoor voor de tegenpartij niets overschoot dan ze uit te maken en de natie te waarschuwen voor *godloochenaars*.

Gemoedsbezwaren durven ook te hebben en uit te spreken landgenooten, die, in plaats van zich dood te schamen over en in hun schulp te kruipen na den Syllabus, nog altijd in staat zouden zijn het hun woordvoerder van 1857 (Mr. Luyben) na te zeggen: »Ik mag niet toegeven, dat in de openbare school eerbied voor de godsdienstige begrippen van anders-

denkenden aan Roomsch-Katholieke kinderen wordt ingeprent. Mijn geloofsleer verbiedt mij dit" 1).

En met zulke ante-diluviaansche persoonlijkheden zou een »duurzame vrede" te sluiten zijn!

Hooren wij nu daarentegen een echt godsdienstig en rechtgeloovig man, een geestverwant van Groen, den minister van justitie van 1857, v. d. Brugghen, dan merken wij tittel noch jota van dat onrecht en hooren daarentegen de krachtige verklaring afleggen, »dat de Staat niet kan of zal meer doen dan zorgen, dat niemands godsdienstige denkwijze op de gemengde school door eenig leerbegrip worde gekrenkt of gekwetst 2). Onverholen wordt de meening uitgedrukt, dat het *staatsonderwijs* zich moet bepalen tot dat Christendom boven geloofsverdeeldheid, dat in de volgende woorden zoo schoon door Thorbecke werd omschreven: »De stille werking van het Christendom boven verdeeldheid van geloof, oneindig algemeener en grooter dan hetgeen men in de kerkelijke sfeer met oogen ziet. Het Christendom heeft onze wetgeving en ons bestuur, onze samenleving en onze zeden doortrokken; maar dat is niet het bijzonder Christendom eener bepaalde Kerk. Het is het eene licht, waarvan de onderscheidene geloofsbelijdenissen bijzondere stralen zijn; het is het Christendom boven kerkelijke afzondering, gelijk het menschdom is boven de onderscheidene volken en ze allen omvat."

En nu moge men met Groen de uitdrukking Christelijke deugden zonder dogmatischen achtergrond een »Christelijke decoratie", een »bedriegelijke leus" noemen, een historisch feit is het, dat een man als v. d. Brugghen, *die dat voor zichzelven stellig zou hebben beaamd*, voor de openbare school niet alleen die Christelijke deugden voldoende oordeelde, maar den Staat zoo stellig mogelijk verbood, op dit terrein zich met iets anders in te laten 3).

1) Bijbl. 1856—1857 bl. 1120. 2) Bl. 1113.

3) Wat »Christelijke deugden" zijn is *volmaakt duidelijk*, als men denkt aan het »verba valent usu," en zóóveel politiek inzicht heeft dat men weet dat staatswetten door eerlijke lui anders behooren te worden uitgelegd als de strafwet door den advocaat van een beschuldigde.

Hiermede is het *zielkundig* bewijs geleverd, dat, welk onderwijs men ook voor zijn eigen kinderen *wenschen* moge, het niet door gemoedsbezwaar, maar slechts door geestdrijverij of heerschzucht kan worden ingegeven, om dien *wensch* om te goochelen in een *recht*.

En dat zielkundig bewijs wordt mede geleverd door het feit, dat de Israelieten met geen woord klagen over een toestand, die door de anti-revolutionnairen als hemeltergend onrecht wordt afgeschilderd! De toestand is natuurlijk voor alle geloovigen volmaakt dezelfde.

Dat alleen de laatsten zoo erg op hun poot spelen, is dus niet aan gemoedsbezwaren toe te schrijven, maar juist aan dezelfde reden waarom van drie kinderen, die vruchteloos om iets zaniken, er misschien slechts één aan het janken zal gaan, en de voorstelling zal willen opwekken, dat het diep ongelukkig is en even diep wordt verongelijkt. Waarom schreeuwt er nu maar een, of twee, over een toestand, die voor allen volmaakt dezelfde is? Omdat die eene zijn *wensch* voor een *recht* aanziet en meent *door schreeuwen zijn zin te zullen krijgen*.

Ziedaar de onderwijskwestie!

Dat er nu liberalen gevonden worden, die door woord of pen adviseeren: Och, geef toch maar hun zin! moge zijn grond vinden in goedigheid of in onverschilligheid of in moeheid — inderdaad, wie zou van zulk geschreeuw niet hersenloos worden? — dat het van politiek beleid getuigt, dat er rust door zal komen op de kinderkamer, meen ik op grond van historisch-psychologische verschijnselen vierkant te mogen tegenspreken.

Zoo volkomen ik het *recht* der orthodoxen zal erkennen, om den Nederlandschen Staat weer heel, half of kwart Kalvinistisch te regelen, op hetzelfde oogenblik dat zij daartoe de *kracht* zullen toonen te bezitten, zoo onzinnig acht ik het, van rechten, of onderdrukking, te spreken, indien de liberale partij zoo lang als zij kan vasthoudt aan de beginselen van schoolwetgeving, die in 1857 door den orthodoxen minister van justitie zijn uitgesproken.

Indien de liberaal zich slechts een oogenblik gelieft te verplaatsen in een Staat, die Kalvinistisch of Roomsch-Katholiek geregeerd wordt, dan vraag ik hem met vrijmoedigheid, of hij het in zijn hersens zou krijgen, om ooit meer te vergen dan de vrijheid om openlijk propaganda te maken voor zijn geloof? Welk liberaal zou dan van verdrukking spreken of subsidie vragen aan zoo'n goevernement? En deed hij het, had hij dan niet alle kans, door zoo'n goevernement voor gek te worden verklaard? Welnu, *ik zou wenschen, dat men den moed en het karakter had, den geestdrijvers hetzelfde antwoord te geven.*

In elk geval zou ik wenschen, dat men deze banale waarheid niet vergat, dat de godsdienstige geestdrijverij zich nooit en nergens het onderscheid bewust was tusschen rechten en wenschen. Stabat pro ratione voluntas. En dit was soms niets minder dan belachelijk. Zoo bijv., toen de Hugenoten in Frankrijk Lodewijk XIII wilden verbieden, te trouwen met een katholieke prinses!

Evenmin is men van klerikale zijde ooit of ergens kieskeurig geweest in de middelen om zijn doel te bereiken. Zoo ook hier. Men kon natuurlijk nooit krachtiger zijn tegenover de openbare school dan wanneer men kon aantoonen, dat zij de natie, d. w. z. de kinderen, wat hun karakter betreft, *volstrekt verwaarloosde*, en dus — het woord is van een door het geschreeuw »hersenloos" geworden liberaal — *vergiftigde*. Maar hoe dat doel te bereiken? In 1857 kon men wel met veel ophef zeggen, dat de openbare school aan sommiger *wenschen* en gemoed niet kon voldoen; maar dan antwoordde de minister: Daarvoor *dient* niet de openbare school; daarvoor dienen de Kerk en de vrije partikuliere school. Dat sterke standpunt had hij niet kunnen innemen, indien men hem had kunnen verwijten, dat de openbare school niet in staat was *flinke* en, in gezonden zin, *brave* kinderen te kweeken. Om *dat* nu te kunnen doen, is men vijf-en-twintig jaren bezig geweest den liberalen een wetsinterpretatie op te dringen, waardoor de openbare school hoe langer hoe meer in minachting moest komen, niet alleen bij hen die op stellig

godsdienstige opvoeding prijsstelden, maar ook bij degenen die niet *alle* opvoeding uit de school wilden verbannen zien. Om te betoogen dat de openbare school geen brave kinderen *kon* kweeken, moest men aantoonen dat dit *wettelijk verboden* was. Welnu, dit *wettelijk verbod* is slechts een andere naam voor het *neutraliteitsbegrip*, zooals dat door de geestdrijvers aan de liberale partij sedert vijf-en-twintig jaren is opgedrongen.

En niet weinigen zijn in de val geloopen! Uit toegefelijkheid, uit overdreven zucht om niet te kwetsen, hebben velen zich neergelegd bij een opvatting van de wet, die aan het onderwijs al het zout ontneemt en van de onderwijzers ontmande paedagogen maakt. Tot belooning voor die overdreven verdraagzaamheid worden zij voor karakterloos uitgescholden, en op dat volstrekt karakterlooze wordt als *een eisch van de wet* gewezen! Het is veel te zwak, hierbij te denken dat Loyola toch niet voor niets heeft geleefd. De duivel zelf is in het spel 1).

---

1) Daar de gekkepraat als zou de openbare school de natie »vergiftigen," door meerdere liberalen, althans tot zoover beaamd wordt, dat zij meenen dat de moderne geest de jeugd baldadiger en onverschilliger maakt, acht ik het niet ondienstig een authenthiek bewijs bij te brengen, dat de jeugd uit mijn geboortestad, ruim vier eeuwen geleden, zeker niet beter was.

In »de oudste rechten van Dordrecht" (uitgave van wijlen den Utrechtschen hoogleeraar Fruin, I 292) vinden wij een keur van 1449, waaruit ik het volgende afschrijf:

1. Item so die jonge boefkens op St. Maartens avond lestleden veel onredelijkheden bedreven met groote vuren te branden op de straten, *ende haalden daartoe der luden banken, deuren, vensteren ende houte die zij afbreken ende krijgen konden* ....

2. Item, want die goede luden vernomen hebben dat die jonge boefkens tsavons bij de straten voor de herberg veel ongestand bedriven en ook soms die arme maagdekens die om brood gaan, grijpen, betasten, ende spreken hen lelic ende onnuttelic toe.....

3. Item also den beelden van den stoelen in onzere Vrouwen Koor *die noosen afgesneden zijn, daar die stoelen mee gestoffeerd zijn, dat jonge boeven gedaan hebben* ....

Dat was het resultaat van eenige eeuwen klerikaal onderwijs, toen er nog geen »liberalisten" waren, en althans de geest van de 19de eeuw ver te zoeken was!

Dat ik na al het vorige geen oplossing van de onderwijskwestie tegemoet zie dan op voorwaarde van volledige overgave van de liberale vesting, zal ik wel niet meer behoeven te verzekeren. En even onnoodig is het te zeggen, dat ik in de van verschillende kanten gedane voorstellen tot toenadering slechts in geringe mate belang stel. Of men bereid is een nagel, of een vingerlid, of een vinger, of zelfs een hand te geven, het doet er weinig toe. Hier staan liberale beginselen van den allerhoogsten rang, van de verst reikende ge volgen op het spel. Van den eenen kant wil men het openbaar onderwijs handhaven, van den anderen kant moet het er *onder*, moet het worden *geknakt*, niet meer dan een poos nog worden *geduld*,

Middelbaar en hooger onderwijs volgen dan later, als het tweede bedrijf in de onderwijs*kwestie*. That is the question. Wil men dien weg op of niet? De onderwijs*kwestie* is de levenskwestie tusschen liberalen en klerikalen. Hij die denkt dat het de vraag geldt, wie den sleutel bewaren zal van een leeggeloopen en dus noodzakelijk te sluiten openbare school, vat het vraagstuk te bekrompen op; maar dat doen alle anderen evenzeer, die niet veel verder gaan, zooals de Liberale Unie bijv., die dan ook van »de Amsterdammer" reeds het gerechtvaardigde verwijt moest hooren, dat zij de tegenpartij voor een troep idioten houdt.

En wat te denken van Mr. Heemskerk's voorstel?

Dat is inderdaad een gelukkige oplossing, voor zoover het een redactie van art. 194 aan de hand doet, waarmee men letterlijk alles kan doen wat men wil. Dubbelzinniger bepaling heb ik nooit onder de oogen gehad.

Het moet H's bewust streven geweest zijn, den strijd te temperen *door hem grondwettig permanent te verklaren;* maar is het dan niet beter, het artikel weg te laten? Neen, zal de staatsman antwoorden; men *wil* nu eenmaal een art. 194, en dan is de beste oplossing een artikel, dat niets, of alles, zegt.

Met dit systeem van wetgeving (!) is de memorie van toelichting in volmaakte overeenstemming. Bepalen wij ons, om

dit aan te toonen, bij de eerste wijziging, die voorgesteld wordt (art. 194 al. 2).

Die alinea luidde en luidt nog:

»De inrichting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld."

Hieruit wil nu de minister den tusschenzin laten vervallen; die spreekt vanzelf, zegt hij, met een beroep op de artt. 164, 165 en 166 der tegenwoordige Grondwet.

En toch zet de minister daarvoor een zinsnede in de plaats, die nog *oneindig meer* vanzelf spreekt, nl. deze:

»De openbare scholen zijn *toegankelijk* voor leerlingen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid."

Mr. Heemskerk is een veel te knap man, om niet in te zien dat de reden van deze verandering nooit kan geweest zijn, dat de oudere redactie te veel »vanzelf sprak". Neen, de oudere redactie was in Mr. Heemskerk's systeem *te duidelijk*, er moest verwarring, strijd mogelijk zijn; vandaar de nieuwe redactie, die oneindig platter waarheid bevat, maar dubbelzinnig is op te vatten. Daartoe moest verder de memorie van toelichting dienen. Zonder deze kan »toegankelijk" natuurlijk niets anders beteekenen dan dat de *toegang* niet mag worden geweigerd; het woord laat den *aard van het onderwijs* geheel onbeslist. Zoo zou men denken. Maar het genoemde staatsstuk geeft aan het woord een splinternieuwe beteekenis, nl. die van *genietbaar*. »Het schijnt," zegt de minister, — toch vooral voorzichtig; de wet mocht eens *iets* stabiels, zij het dan ook slechts in de toelichting, erlangen! — »het schijnt voldoende uit te drukken wat van de openbare »school verwacht mag worden. Zijn zij toegankelijk voor de »leerlingen van iedere godsdienstige gezindheid, dan volgt »daaruit ook (lees: dan »schijnt" er uit te volgen) dat het »onderwijs er voor hen *genietbaar* zij."

Gave de Hemel dat, om te beginnen, alle hotel- en restauratie-houders er zoo over dachten! Wie weet of niet bij slot van rekening zelfs alle toegankelijke *boeken* genietbaar werden gemaakt.

Maar de minister heeft blijkbaar weer berouw over zoo'n duidelijke uitdrukking; daarom volgt er: »dat is, dat zij die scholen niet behoeven te ontloopen wegens krenking van hun godsdienstige gevoelens". De definitie van genieten is hier zeker niet minder oorspronkelijk dan die zooeven aan het woord »toegankelijk" werd toegekend. Mr. Heemskerk zal in zijn lange politieke loopbaan stellig geleerd hebben, zijn eudemonistische neigingen binnen bescheiden grenzen te houden; vandaar dat er niets vreemds gelegen kan zijn in zijn gulle bekentenis, dat hij aan de groene tafel reeds geniet, als hij maar niet stellig gekrenkt wordt.

De memorie van toelichting gaat, helaas, niet door, nu verder ook van »krenking" weer een verklaring te geven. Wel ligt de halve onderwijskwestie in de beteekenis van dat woord; maar juist daarom verbood het bekende systeem, hier vooral, duidelijk te zijn. Ook is het niet onmogelijk, dat als Mr. H. zijn persoonlijke mate van prikkelbaarheid had willen omschrijven, zooals hij dat bij »genieten" heeft gedaan, er een beeld van Christelijke lankmoedigheid zou zijn verrezen, waaraan hij-zelf gevoelde dat alleen een staatsman beantwoorden kan.

Mr. Heemskerk's voorstel tot toenadering komt mij boven alle andere verwerpelijk voor.

Onder degenen die zich moeite hebben gegeven tot herstel van de eenheid in den lande — want men kan gerust van een onbloedigen burgeroorlog spreken — behoort ook Dr. D. Harting, Reeds acht jaren geleden beoogde hij een »duurzamen vrede" te stichten met de anti-revolutionnaire partij. Heilige eenvoud! En nu wenscht hij »den strijd uit de sfeer der principes op een meer praktisch terrein over te brengen". De schr. vergunne mij echter, hem niet door onze geheele lagere schoolwetgeving te volgen. Een paar grepen uit zijn »Proeve" zullen, in verband met het vorige, duidelijk maken hoe volstrekt hopeloos ik ook nu weer Dr. Harting's streven acht.

Over de bekende leus: »het openbaar onderwijs aanvulling

van het bijzondere" — toch zeker wel een minimum eisch — schrijft hij: »wij zijn het daar niet mede eens, ten minste niet, indien men het met het woord aanvulling ernstig meent, en, het bezigende, niet van de verwachting blijkt uit te gaan, dat de werkzaamheid van den staat in vergelijking van hetgeen nu plaats heeft *slechts weinig verandering zou behoeven te ondergaan* 1). Waar het toch de bedoeling is, zooals die werkelijk in dat woord ligt opgesloten, dat de staat zijn eigen bemoeiingen met het lager onderwijs voortaan zooveel mogelijk zal inkrimpen, om slechts daar waar de nood dringt handelend op te treden, daar kunnen zij voor ons in het tot stand brengen van een zoodanige regeling slechts een *gevaarlijke concessie*, *het ongeoorloofd wijken voor een schadelijken aandrang zien*, 1) waardoor de staat aan zijn hooge roeping ongetrouw zou worden." (bl. 10).

En elders (bl. 20) zegt schr. dat de staat om zich van zijn verplichting te kwijten, »door het geheele land zijn eigen scholen behoort te hebben."

En in zijn 3de stelling, of beginsel, wil hij dat de staat er naar streve, dat de behoefte aan bijzondere scholen zich *zoo weinig mogelijk doe gevoelen* 1). Dat men zoo de kwestie wil »oplossen."

»Het is een wonder in onz' oogen,
»Wij zien het, maar doorgronden 't niet."

Van ingrijpender aard zijn de finantieele voorstellen van den schrijver, die dan ook zeer zeker bij de liberale partij bitter weinig weerklank zullen vinden. Het is de klerikale handigheid geweest die ook hier den liberalen allerlei overdenkingen omtrent restitutie heeft opgedrongen. En ook hier zijn enkelen in den val geloopen. Dr. Harting behoort onder dit getal, al zal hij het wel niet willen erkennen.

De onderwijskwestie heet nu eens een gewetenskwestie, en dan weer een geldkwestie; dat is zeer handig; maar de

1) Ik onderschrap.

waarheid kan er niet door ontnuchterd worden, dat er natuurlijk alleen van de laatste kan sprake zijn, indien de gewetensdwang als feit wordt erkend. Hadden nu openbaar en bijzonder onderwijs *gelijke rechten*, dan ware dit werkelijk door de bestaande regeling het geval, maar dit is niet zoo, hoezeer de tegenpartij het ons ook tracht op te dringen, hoe geregeld zij van de onderstelling uit gaat, alsof dit ontwijfelbaar vast stond, en haast in confesso ware! *Er is gelijk recht op onderwijs*, dat is waar; maar juist op grond van het bestaan van zoo verschillende sekten heeft de staat uitgemaakt en *moeten* uitmaken dat de staatsschool *neutraal* zal zijn. Er is gelijk recht op onderwijs, maar niet alle onderwijs heeft hetzelfde recht tegenover den staat. Hierin is groot verschil. Die ook maar een cent uit de staatskas aan een gezindte-school, ik zeg niet uit goedigheid wegschenkt, maar als verplicht uitbetaalt, moet konsekwent den staat de *verplichting* opleggen om voor sektescholen van staatswege te zorgen: dan heeft *ieder* kind, van welken godsdienst ook, *recht* op secte-onderwijs van staatswege of op restitutie. Dit bedenken de liberalen wel! Dan, maar ook dan eerst kan er van gelijkheid van rechten, en dus van dwingelandij sprake zijn, wanneer anders gehandeld wordt. Maar men bedenke dan wel dat de orthodoxe minister v. d. Brugghen dat recht of die verplichting *vierkant ontkende*. Den liberaal, die dat recht *wel* erkent, heeft men dus alle reden voor een overlooper te houden, en bij de aanstaande partijzuivering zullen dan ook de anti-revolutionnair getinte liberalen vooral niet minder in aanmerking verdienen te komen dan de conservatieven.

De neutrale staat, d. i. niet de ontmande, maar de leekenstaat, de liberale staat, die al wat leerstellige godsdienst is aan zichzelf overlaat, als een louter subjectief iets beschouwt tusschen het schepsel en de scheppende kracht, waarmee geen aardsche instelling iets te maken heeft, den godsdienst in zoover dus — niet bespot of tegenwerkt, maar — *loochent*, en vol idealen en geloof in de toekomst met een periodiek zich verjongend program en naar den tijdgeest gewijzigde

beginselen levend — òf de kerkelijke staat. Ziedaar de onderwijskwestie, zooals zij door ieder man uit een stuk behoort te worden gesteld.

Nu bestaat echter de anti-revolutionnaire partij, misschien wel voor ver de grootste helft, niet uit zulke vurige geestdrijvers, als uit het vorige zou moeten worden opgemaakt. Het geloof is bij hen geen doel, maar middel, zij zijn minder anti-revolutionnair dan anti-liberaal of conservatief. Dat zij geen conservatieven maar anti-revolutionnairen *heeten* is, naar mijn innige overtuiging, alleen hieraan toe te schrijven, dat de *politieke* tegenstelling in de kamer alle reden van bestaan verloren heeft. Uit een streng *politiek* oogpunt, zijn Mr. Kappeyne, Mr. Wintgens en Mr. Beelaerts één pot nat; de een is alleen een beetje *ongelooviger* dan de ander. Is het wonder, dat dan de partijen zich gaan groepeeren naar den eenigen maatstaf die mogelijk is, den eenigen die overgebleven is, het geloof? Ik zie hier psychische noodzakelijkheid.

Maar dan is ook psychisch de weg gewezen tot de ware oplossing van de kwestie, ten minste voor de liberale partij. *Men dwinge de halve anti-revolutionnaire partij, versterkt met de liberale overloopers, doctrinairen en egoïsten* hun aandacht op *politieke* onderwerpen te richten. Neem het beginsel van algemeen stemrecht aan, eisch den leerplicht, spreek over inkomstenbelasting en algemeenen dienstplicht, behartig de volksbelangen in een woord, en gij zult eens zien hoe het grootste gedeelte op de *conservatie* van eigen belangen bedacht zal zijn. Het gejank over gemoedsbezwaren zal bij de grootste helft een heel anderen toon krijgen, en men zal zoowel van anti-revolutionnaire als van liberale zijde weten *wat men aan elkander heeft.* De anti-revolutionnaire partij zal dan blijken een partij van *zuiver* geestdrijvers te zijn, de liberale een partij van waarachtigen vooruitgang, en daar naast zal dan plaats komen voor een flinke conservatieve partij, uit de conservatieve elementen van de beide overigen.

Dat er geen grondwetsherziening zal komen, zonder dat het algemeen stemrecht er in opgenomen wordt, en dat alleen de gevolgen van de invoering van dit recht de onderwijs-

kwestie inderdaad zal oplossen in anti-revolutionnaire berusting, is dunkt mij, met weinig gevaar van het mis te hebben, te voorspellen.

Maar als de tegenpartij nu aan haar eisch vasthoudt, dan *komt* er geen grondwetsherziening, zegt men.

Hierop zijn twee middelen. Of men kan wachten tot de drang van onderen, om eens over *zaken* te spreken, en in de eerste plaats het stemrecht te verleenen, zóó groot wordt, dat althans de conservatieve d. w. z. de niet werkelijke, de niet echte anti-revolutionnairen, in hun schulp kruipen; *zij* zullen dan de gevreesde revolutie op hun geweten hebben, indien zij hardnekkig blijven weigeren mede te werken.

Of men kan het onderwijs door den gewonen wetgever laten regelen. In het laatste geval doet men natuurlijk niet de minste concessie, en zou de tijd leeren dat met het nieuwe politieke leven, toch de anti-revolutionnaire berusting niet uitbleef.

Verleden jaar adviseerde ik in den laatsten geest; maar bij nader inzien is het toch eigenlijk *te* gek dat over het onderwijs in de grondwet zou gezwegen worden, en ben ik bovendien stellig overtuigd geworden dat met een beetje wachten de zoo noodzakelijk geworden, de zoo gezonde scheuring in de beide partijen — wie weet hoe spoedig reeds — een feit zal zijn.

Men blijve slechts babbelen en schrijven over de »*kwestie*" tot de natie kookt; de oplossing volgt dan van zelve!

Onder degenen die nog altijd blind zijn voor de groote beteekenis en de heilzame gevolgen die het algemeen stemrecht voor land en volk zou hebben, behoort ook de ongenoemde schrijver van een met blauwe letters geschreven blaadje »de Werkmanskas"; »een poging tot verbetering van het lot van den werkman," dat een maatschappij wil zien gesticht tot uitkeering van geld aan werklui die tijdelijk zonder werk zijn of door ziekte of gebreken tijdelijk verhinderd zijn hun werk te doen. En als de kapitalen zoo maar uit den grond rijzen als bij den schrijver het geval schijnt, dan zal dit geen moeite kosten. Of begrijpt de lezer beter

dan ik, waar het in art. 12 bedoelde kapitaal vandaan komt, als art. 11 luidt: »de contributiën der gewone leden en de jaarlijksche bijdragen der buitengewone leden vormen de kas der maatschappij, die door de directeuren zoo voordeelig mogelijk wordt beheerd." En art. 12 aanvangt: »uit de rente van het *zoo doende* verkregen kapitaal wordt een fonds gevormd enz.? De contributiën strekken tot *uitkeering* en die uitkeering heet in art. 12 kapitaalsformatie!

Wat het plan zelf betreft is het grootste bezwaar dat het weer voor de helft een beroep doet op de liefdadigheid, hetgeen ook zonderling afsteekt bij schrijver's beschouwing in het begin dat de werkman geen lijfeigene is maar *zichzelven* helpen mag en kan.

Schr. geeft twee berekeningen van de gevolgen van zijn voorstel naarmate het succes meer of minder groot zal zijn. De eerste, die uitgaat van de onderstelling, dat er 200,000 niet-werklui hun rijksdaalder jaarlijks zullen bijdragen, is niets dan een cijferparade. De populairste maatschappij in Nederland, die tot nut van 't algemeen, telt slechts 17,000 leden.

De tweede berekening veronderstelt 10,000 gewone leden en 6000 buitengewone (niet-werklui), waardoor aan ruim 200 werklui gedurende 17 weken geregeld onderstand zou kunnen worden verstrekt. En dat heet een poging tot verbetering van den werkman! Is het nog wel een muis, die hier de berg baart?

De schr. noemt vooreerst zijn naam nog niet, en dat is zijn zaak; maar hij geve zich niet uit voor een »werkmansvriend". Op dit oogenblik is men dat niet, of men moet voor algemeen stemrecht zijn, niet omdat *ik* er zoo over denk, maar omdat ieder die niet idioot is, het best zelf zijn eigen vrienden kiest, en de werkman met aandrang naar het stemrecht vraagt. Dit is volstrekt afdoende om iedereen die dat verzoek weigert, en zich toch een werkmansvriend noemt, te stempelen tot een Jezuïet of een sukkel. Dat schr. (bl. 8) »algemeen stemrecht" in één adem noemt met »gelijke verdeeling van het kapitaal", maakt het, gelukkig, duidelijk, dat de keuze hier eervol voor zijn karakter kan uitvallen.

DE STUDIE VAN HET ROMEINSCHE RECHT.

DOOR

WILLEM PAAP.

I.

Bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de rechtsgeleerdheid te Utrecht, heeft Prof. Mr. J. C. Naber onlangs over »De Vormende Kracht van het Romeinsche Recht" 1) een rede uitgesproken, die begint met de woorden: »Waarom studeeren wij Romeinsch Recht? Ziedaar de vraag, die, indien ik mij niet bedrieg, sedert de dagen van Irnerius den Bolognees, maar thans niet minder dan ooit te voren, op beantwoording door hem, die tot het hoogleeraarsambt in die wetenschap geroepen wordt, vóór alle andere vragen aanspraak maakt."

Ware dit inderdaad het geval, dan zouden zeven eeuwen van het feit getuigen zijn geweest, dat een groep wetenschappelijke mannen al die eeuwen lang een vak zou hebben bestudeerd, en zij gedurende heel dien tijd naar het bewijs zouden hebben gezocht voor het recht van bestaan hunner ziel. Een wetenschap evenwel, die zoo weinig in haar eigene

1) De Vormende Kracht van het Romeinsche Recht. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt in de Rechtsgeleerdheid te Utrecht, 21 September 1885, door Mr. J. C. Naber.

waarde geloofde, zou zich zelf tot stilzwijgen hebben geredeneerd, en de vraag, gelijk Prof. Naber haar inkleedt, is dan ook nooit of zelden gesteld.

Gelijk door de taal, de kunsten en de zeden, zoo uit zich ook door het recht het individueele karakter van een volk. De leidende gedachten, waarnaar het familierecht, het zakenrecht, het obligatie- en het erfrecht zich vormen, niet minder die van het straf- en het staatsrecht, dragen allen het kenmerk eener innerlijke verwantschap. Het recht van een volk is dientengevolge ten hoogste belangrijk voor een juist inzicht in zijn maatschappelijken toestand, de geschiedenis van dat recht voor de kennis zijner geschiedenis.

Het recht van IJsland, zoowel als dat der Mohammedanen in Arabië, het recht van Rusland, Brazilië, Duitschland, zoowel als dat van Rome, zij allen zijn onze aandacht ten volle waard, en onkunde alleen zou de vraag hebben kunnen doen, die de schrijver aan zeven eeuwen in den mond legt. Zoo min zal een sterrekundige voorstellen, eenige sterren maar niet te behandelen, wijl ze een weinig ver af zijn, als een eenigszins ontwikkeld man beweren zal, dat de studie van het romeinsche recht overbodig is. Onder de vele mij daarover bekende redevoeringen, zou ik er dan ook slechts één kunnen noemen, waarvan de woorden eenigszins met de vraag van den heer Naber overeenstemmen. 1)

Gedurende de eerste eeuwen na de herleving der studie van het romeinsche recht door de school van Bologna, was een der groote vragen des tijds : — Waarom wilt gij ons, die eigene rechtsgewoonten en rechtsverzamelingen hebben, de voorschriften van een ander recht opdringen?

Sedert de ten onrechte »receptie" genoemde invoering een feit was geworden, werd de strijd en is hij het nog tegenwoordig in een groot gedeelte van Duitschland : — In hoeverre is het vreemde recht ingevoerd; in hoeverre blijven onze gewoonten en rechtsverzamelingen van kracht?

1) Van Rheenen, Oratio de juris romani studio etiam nostris temporibus non intermittendo. Amstel. 1810.

In landen eindelijk, waar gelijk bij ons codificaties gelden, die de toepassing van elk ander reeht, voor zoover het niet in haar bepalingen opgenomen is, uitsluiten, ook daar zal geen verstandig man zich over de bestudeering van het romeinsche recht verwonderen, vooreerst wijl elk recht waarde heeft als uiting der ontwikkelingsgeschiedenis van een volk, en van het recht in het algemeen, ten andere omdat tusschen deelen van ons recht en van het romeinsche een verband bestaat, waarvan de kennis aan ieder ernstig rechtsgeleerde belang zal inboezemen.

Wel is dientengevolge in ons land de vraag belangrijk: — Hoe moet aan onze hoogescholen het onderwijs in het romeinsche recht gegeven worden, en bovenal — wanneer men bedenkt: »dass nicht alles, was da geschieht, Geschichte ist", 1) — wat moet dat onderwijs behandelen, om nuttig te zijn voor de vorming van den toekomstigen rechtsgeleerde?

Ten einde tot het antwoord te komen, dat ik mij voorstel bij de nadere behandeling der rede van Prof. Naber op die vraag te geven, meen ik vooraf het een en ander te moeten zeggen, zoowel omtrent het verschil dat er tusschen den aard van het romeinsche ter eene, het germaansche recht en het moderne rechtsbewustzijn ter andere zijde bestaat, als over de meest belangrijke meeningen, die naar aanleiding der studie van het romeinsche recht door de voornaamste rechtsgeleerden dezer eeuw uitgesproken zijn.

De talrijke zienswijzen over den oorsprong van het positieve recht kunnen misschien in drie hoofdgroepen worden verdeeld: een eerste, die de wording van alle recht aan een objectief begrip toeschrijft, aan den ἔθος, de godheid, de gerechtigheid; een tweede die in den subjectieven wil, in de kracht van den sterkste den oorsprong van het recht en een bevredigend antwoord op de vraag naar gerechtigheid meent te moeten zien; een derde die ook den subjectieven wil als

1) Jhering, Geist des römischen Rechts, I, p. 58.

den oorsprong van ons recht erkent, maar die meent dat de gerechtigheid de bron moet worden.

Dergelijke volstrekte meeningen zijn, mijns inziens, te dezen aanzien a priori te veroordeelen, en met feitelijke gegevens gemakkelijk te weerleggen. Zóó veelvuldig zijn de kleine en groote factoren der geschiedenis van een volk; zóó geweldig talrijk de verschijnselen, wier inwerking op de vorming van het karakter, de zeden en het recht eener nationale massa invloed oefenen, dat de indeeling dier verschijnselen onder tien groepen wel in de wetenschap alle bruikbaarheid zou missen, maar wat juistheid betreft, allicht aanneemlijker zou zijn, dan hun samenvatting onder één begrip. Denken wij evenwel de minder belangrijke dier verschijnselen, zooals b.v. den tijdelijken wil van een vreemd overheerscher, weg, dan zijn de overblijvende zeer wel tot twee rubrieken te herleiden.

Bij het individu toch zoowel als bij de massa, werken op zijn verhouding tot andere individuën en andere massa's hoofdzakelijk twee krachten: de zelfzucht en de liefde. Wil men aannemen, dat de allereerste rechtsvormen slechts aan gene haar ontstaan danken, in elk geval moeten zij zich ontwikkeld hebben onder voortdurende botsing der beide factoren: van het objectief begrip, de gerechtigheid, en den subjectieven wil, de zelfzucht. Maar gelijk bij het eene individu deze, bij het andere gene macht de overheerschende is, zóó ook is haar werking bij de massa's, en zóó ook zal het eene recht zich meer onder den invloed van den subjectieven wil, het andere zich meer onder den invloed van een objectief begrip hebben ontwikkeld.

Elke codificatie als zoodanig is de uiting van een subjectieven wil; haar bepalingen worden gemaakt door hen, die het overige deel van het volk regeeren; die wil is legibus solutus en kan, hetgeen hij heeft voorgeschreven, elken dag willekeurig veranderen. Maar wanneer het karakter der regeerders hen er toe brengt, hun bepalingen te vormen naar het algemeene begrip der gerechtigheid, dan zal diè macht bij de ontwikkeling der rechten het overheerschend element zijn.

Voorbeelden daarvan zijn de toekenning van nieuwe rechten

aan de vrouw, de afschaffing der slavernij, der lijfeigenschap, der persoonlijke diensten. Wel is waar kan men beweren, dat deze gedeeltelijk door de kracht van den sterkste zijn opgeheven, maar de aansporing daartoe was het werk der gerechtigheid, en slavernij en onrecht jegens de vrouw zullen bijna overal zeker slechts door háár verdwenen zijn. Om verder mijn bedoeling te verduidelijken, mogen hier een paar gevallen uit de dagelijksche rechtspraktijk volgen.

De twee-en-twintigjarige zoon van een millionnair maakt schulden bij een armen drommel, die òf den ouderdom van zijn schuldenaar niet weet, òf op zijn eerlijkheid vertrouwt, òf misschien met de wetsbepalingen onbekend is. Zoon noch vader willen betalen. De schuldeischer laat den zoon voor de arrondissements-rechtbank dagvaarden; de zoon, wetend dat een vonnis tegen een minderjarige kan worden vernietigd, verschijnt niet; een vonnis bij verstek volgt. De deurwaarder komt bij den vader, maar wordt heen gezonden met de boodschap, dat de zoon geen eigendom heeft. Betaling volgt niet, en de zoon kan zelfs tot drie maanden na zijn meerderjarigheid bij request-civiel het vonnis doen vernietigen.

Van gerechtigheid geen sprake: de subjectieve wil der codificatie heerscht. Tegelijk leert dit voorbeeld, dat die subjectieve wil niet altijd kan berispt worden, als hij er niet in geslaagd is, door de toepassing zijner voorschriften aan de gerechtigheid te voldoen. Gaarne toch zou hij het bijzonder beschreven geval anders hebben behandeld, maar hoe zou, terwijl in het algemeen de beperking der waarde van rechtshandelingen van minderjarigen gewenscht is, daarin moeten worden voorzien? Het menschelijk vernuft is beperkt, ook bij het maken van wettelijke bepalingen.

Zelfs heeft de toepassing van den subjectieven wil in den vorm der souvereiniteit van den staat hier en daar uitnemende gevolgen gehad: door haar is Frankrijk één geworden, terwijl Duitschland verbrokkeld bleef. Van Philips de Schoone tot Frans I werd voortdurend strijd gevoerd tusschen de legisten, die hun uitspraken op het romeinsche recht steunden, en de Kerk, die de suprematie van den Heiligen Stoel

eischte. De leer der legisten heeft in Frankrijk overwonnen, een van de redenen misschien, waarom in dat land de hervorming zoo weinig steun vond. In Engeland ontstond de suprematie van den staat door een breuk met den Paus, in Frankrijk door een concordaat met den Paus, in Duitschland maakten de vorsten zich door de hervorming vrij.

Een ander voorbeeld. Een schip komt binnen met avarijgrosse. Althans zoo beweert de gezagvoerder en vertoont een journaal vol onwaarheden. De verschansing is gekapt om den deklast overboord te werpen, mast en kluiver tot behoud van schip en lading. De schepelingen doen den eed, dien zij in dergelijke gevallen gewoon zijn te doen, d. w. z. een meineed. De rechter is daarvan in gemoede overtuigd, maar de wetsvoorschriften vorderen voldoende bewijzen, en door den subjectieven wil der codificatie worden de eigenaars der lading tot betaling van allicht het grootste deel der geleden schade genoodzaakt.

Om dezelfde reden als de vorige mogen hier een paar voorbeelden uit het romeinsche recht volgen, die tegelijk aantoonen, hoe de beroemde virtuosen in de brigandage niet schroomden, openlijk in hun Corpus Juris te verklaren, dat zij zonder zich om de gerechtigheid te bekommeren, het recht van den sterkste lieten gelden.

Dit blijkt b.v., als zij de slavernij een instelling noemen, waardoor iemand tegen het natuurlijk recht in aan de heerschappij van een ander wordt onderworpen 1). Waarschijnlijk om den jongen Romein zoo spoedig mogelijk zulke begrippen te leeren, staat het, behalve in de Digesta, reeds in de Instituten 2).

Kenmerkend is ook de uitspraak, die Florentinus aan zijn bepaling der slavernij ter verklaring vooraf doet gaan: Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid *vi* aut iure prohibetur 3). Alsmede de mededeeling

---

1) Florent. L. 4 § 1 D. de statu hom. 1,5.

2) § 2 Inst. de iure pers. 1, 3. cf. § 2 Inst. de iure nat. 1, 2.

3) Florent. L. 4 D. de statu hom. 1,5.

van Gajus, dat bij de oude Romeinen de buitmaking in den oorlog voor den besten titel van eigendomsverwerving werd aangezien: maxime sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent 1).

En hoe zéér nu de kracht van den sterkste, wanneer zij eens tijdens het ontstaan van een rechtsinstituut overheerschend is geweest, bij de ontwikkeling en toepassing er van in den juristengeest kan blijven voortleven, — ook daarvan al dadelijk een enkel voorbeeld.

Door de kracht van den man was van de oudste tijden af de patria potestas, die tot aan den dood van den vader bleef voortbestaan, een recht van volkomen eigendom over de kinderen. Zelfs beroemden de Romeinen zich er op, dat bij geen ander volk deze macht in zoo hooge mate bestond: — nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus 2).

Zoo mocht de vader b.v. volgens de Lex Julia de adulteriis, nog in den laatsten tijd van het romeinsche recht, zijn dochter dooden, als zij, in zijn potestas zijnde of geweest zijnde toen zij huwde, echtbreuk pleegde. 3)

Ten gevolge dier patria potestas nu mochten zoon noch dochter, zoo lang ze in de potestas waren, huwen zonder de toestemming van den vader 4). Werd de vader krankzinnig, dan bleven ze in zijn potestas 5). En als ze nu wilden huwen? Dan antwoordden de romeinsche juristen: — De dochter mag trouwen; want voor haar huwelijk is het voldoende, dat de vader niet tegenspreekt. De zoon evenwel mag *niet* trouwen; want voor het tot stand komen van een huwelijk is de toe-

---

1) Gai IV § 16.

2) § 2 Inst. de patr. pot. 1, 9. Ook: Gaj. I, 55.

3) Puchta, Institutionen, II § 289. Huschke, Jurisprudentiae Antejustinianae quae supersunt, p. 448.

4) L. 2 D. de ritu nupt. 23, 2.

5) L 8 D. de his qui sui. 1, 6. Er wordt in deze lex »logisch" bewezen, dat als aan twee krankzinnigen een kind geboren wordt, het kind onder de patria potestas staat.

stemming noodig van hen, die huwen en van hen, onder wier potestas zij zijn.

Gelukkig betrad in de tweede eeuw n. Chr. divus Marcus het schouwtooneel der waereld, om, na zijn kleed van kemelshaar in de woestijn te hebben versleten, op den inval te komen, dat zonen en dochteren van mente capti ook zonder tusschenkomst van den keizer, etiam non adito principe, huwen mochten.

Maar zoo gemakkelijk lieten romeinsche juristen zich hun logische w a n t e n niet ontwringen. Ulpianus bezorgde den zonen van mente capti nieuwe weeën door de ontdekking, dat Marcus' bepaling sprak van halve gekken, en niet van heele: et aliam dubitationem ex hoc emergere, si hoc, quod in demente constitutio induxit, etiam in furiosis obtinendum est. Volgens hem mochten daarom voortaan de zonen van halve gekken wel trouwen, maar niet die van heele 1). Was de vader, maar niet de grootvader krankzinnig, dan was evenwel diens toestemming voldoende 2).

Dit overblijfsel der kracht van den sterkste heeft voortgeleefd tot in de zesde eeuw na Chr. Toen heeft Justinianus den zonen en dochteren van alle krankzinnigen het huwelijk toegestaan, zoodat eindelijk de kinderen der Romeinen niet meer angstvallig naar hun ouden vader hoefden te kijken, of hij door kindsch te worden hun soms ook een huwelijk mocht bemoeilijken en misschien wel verhinderen 3).

Van denzelfden aard als het voorgaande was de bepaling, dat zonen, wier vader door den vijand gevangen was geno-

1) L. 25 C. 5, 4. De curator van den krankzinnige kon tot het huwelijk geen toestemming geven; want hij had slechts de administratio tutoris en niet de auctoritas tutoris, al werd die curatio in de XII Taf. ook potestas genoemd. Het schijnt dat het huwelijk kon plaats hebben tengevolge van een rescriptum principis, dat dan s e d e r t d e n K e i z e r s t i j d waarschijnlijk niet geweigerd werd. Vóór die periode schijnen ze in geen geval te hebben kunnen trouwen. En dat ook in den Keizerstijd zulk een huwelijk dikwijls zal geweigerd zijn, blijkt uit de woorden van den Codex: His itaque dubitatis tales ambiguitates decidentes sancimus hoc repleri....

2) L. 9 D. de ritu nupt. 23, 2. In verband met de leer der potestas (L. 2 D. h. t.) was het tweede gedeelte van hetgeen Ulpianus hier zegt, overbodig.

3) Inst. de nupt. 1, 10.

men, in de eerstvolgende drie jaren geen huwelijk konden aangaan 1). Zulk een lot kon mannen te beurt vallen van veertig en vijftig jaar. En als men dan aan de bloedmenging der Romeinen denkt, zal men misschien reeds nu niet meer met Prof. Naber eens zijn, dat het romeinsche recht »altijd" aan de behoeften van het verkeer heeft voldaan.

Gaf ik tot nog toe eenige voorbeelden, om te verduidelijken hoe ik mij het ontstaan van het positieve recht voorstel, thans zal ik trachten aan te wijzen, dat bij de Romeinen — ik zeg niet eens bij het ontstaan, maar bij de ontwikkeling van hun recht — de subjectieve wil den objectieven norm der gerechtigheid ten sterkste overheerschte; dat daarentegen het moderne rechtsbewustzijn en de geest van het germaansche recht het omgekeerde willen. Een volledig betoog zou een uitgebreid boekwerk vorderen: de aard van een tijdschriftartikel beperkt mij tot het geven van algemeene trekken.

[Wanneer reeds in het voorgaande en vooral in het volgende deel dezer studie andere dan duitsche meeningen over het romeinsche recht mochten gegeven worden, dan zegge men niet met alle Romeinen: novam rem consideras, maar dan overdenke men het volgende:

1°. Men is gewoon, ten einde te leeren onderscheiden welke deelen van ons recht uit het Corpus Juris overgenomen zijn, de Pandekten te bestudeeren van Puchta, Arndts, Windscheid e. a. Zeer juist evenwel wees Lorenz Von Steyn op het feit, dat sedert Heyse en Hugo de legaalmethode door de systematische hebben vervangen, er een geheel ander recht dan het romeinsche is ontstaan; dat geen van de rechtsbegrippen der Pandekten aan Rome behoort, maar zij allen het gewrocht zijn van germaanschen arbeid 2). Leest men de duitsche rechtsgeleerde werken, dan bestudeert men niet het romeinsche, maar een duitsch recht, geworden onder den invloed van het Corpus Juris.

---

1) L. 9 D. de ritu nupt. 23, 2.

2) Lorenz von Steyn, Gegenwart und Zukunft der Rechts- und Staatswissenschaft, inzonderheid p. 71.

2°. Men is niet gewoon het romeinsche recht te bestudeeren als een uiting van den volksgeest der Romeinen. Geen boek ter wereld zoo verward als het Corpus Juris, maar geen rechtsbron zoo geschikt tot het bespieden der zielen, die dat recht hebben gemaakt, wijl die verwardheid ontstaan is door het omschrijven en beredeneeren van rechtsgevallen uit het dagelijksch leven en het zich niet beperken enkel tot het geven van algemeene wetsvoorschriften. En als men zoo dat Corpus Juris zelf leest, niet met een verduitscht, maar met een onbevooroordeeld nederlandsch verstand, als men tracht de zielen te leeren kennen, wier logische en onlogische knutselarijen eeuw aan eeuw bewonderd zijn, dan zal men het weldra eens wezen met Savigny, dat het overblijvend materieele uit dat recht met een weinig gezond verstand wel kan gevonden worden 1), en men zal mijn woorden omtrent den aard en de toepassing er van veel te zacht vinden.

3°. »Je fester der Autoritätsglaube im Rechte sich einwurzelt, desto mehr bewährt sich die Klage:

Es erben sich Gesetz und Rechte
Wie eine ew'ge Krankheit fort." 2)]

Herinneren wij ons ter kenschetsing van het oud-romeinsche recht eenige bepalingen uit de na den koningstijd gemaakte XII Tafelen. De wraak van wien nadeel was toegebracht had bijna geheel vrij spel. De op heeterdaad betrapte dief (fur manifestus) en de schuldenaar werden als slaaf 3) toegewezen; waren er meer dan één schuldeischer, dan werd de debiteur door hen in stukken gesneden, en ieder kreeg zijn

1) Savigny, Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, p. 27 beneden en 28.

2) Schlossmann, Der Vertrag, p. 186.

3) Gaj. III, 189: nam liber verberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat; utrum autem servus efficeretur ex addictione, an adjudicati loco constitueretur, veteres quaerebant.

part: tertiis nundinis partis secanto 1). Den fur manifestus, die bij nacht steelt, mag men doodslaan. De man mag ingeval van echtbreuk zijn vrouw en haar medeplichtige, ook nog volgens het latere recht, doodslaan. De vader mag zijn kinderen, als ze ouder dan drie jaar zijn, doodslaan. Wie op een medeburger versjes maakt en daardoor een loopje met hem neemt, die wordt volgens de wet doodgeslagen 2).

Vrouwen en kinderen staan bijna op dezelfde wijze als de slaven onder de macht van den man: het woord familia omvat gelijkelijk alle drie. De vader mag zijn kinderen als slaaf verkoopen: eerst als hij het driemaal gedaan heeft, zijn ze vrij. Het schijnt dat slecht gevormde kinderen gedood werden 3). Vrouwen stonden, behalve Vestaalsche maagden, haar leven lang onder voogdij. (Vestaalsche maagden capiuntur, zij worden tegen haar wil geroofd, ook volgens het latere recht, en als zij zondigen tegen de kuischheid, worden zij levend begraven. Zij krijgen evenwel in den kelder, waarin zij begraven worden, olie en voedsel mee, om nog zoo lang mogelijk in haar graf te leven!). Slaven, die gestolen hadden, werden gegeeseld en van de Tarpejaansche rots geworpen. Onmondige (impuberes) kinderen, die gestolen hadden, werden na de uitspraak van den praetor gegeeseld en, als de vader de schade niet betalen wilde, in slavernij aan den bestolene gegeven.

De vrouwen mochten bij de begrafenis van haar man niet weenen 4).

Deze XII Tafelen werden nog in Cicero's jeugd door de

1) Sommigen hebben de echtheid van het »partes secare" in twijfel getrokken; maar de woorden bij romeinsche schrijvers zijn duidelijk. O. a. Tertull. apol. 4: iudicatos in partes secari a creditoribus leges erant: consensu tamen publico crudelitas postea erasa est.

2) Tabula VIII: Qui malum carmen incantassit....

3) Cicero, de leg. 3, 8, 19: cito letatus (necatus?) tamquam ex XII tab. insignis ad deformitatem puer.

4) Tabula X, 4: Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento. Deze bepaling kwam ook reeds in de wet van Solon voor. Cicero, de leg. 23, 59.

romeinsche knapen van buiten geleerd. En ofschoon sommige harer bepalingen toen reeds sedert lang aanmerkelijk verzacht waren, ofschoon de uitlevering van kinderen en slaven niet behoefde te volgen, wanneer de vader of dominus de door hen toegebrachte schade vergoeden wilde 1), en ook de schuldenaar en de dief zich vrij konden koopen, toch blijkt uit het feit, dat men zulk een wolvendiner den kinderen voorzette, hoe zeer het karakter er van het karakter was gebleven van heel het romeinsche volk.

Werd voorheen de kracht van den enkele als rechtsbron vereerd, toen was het woord der wet een god; niet voor den bekrompen-logischen rechtsgeleerde alleen, voor heel het volk was het strictum jus het hoogste; traag ging men over tot eenige leniging en Cicero had al zijn welsprekendheid noodig om een kleine afwijking van het gewone rechtsgeding te verdedigen. 2)

Terwijl andere jonge volken buigzame rechten hadden, plooibaar naar omstandigheden en gemoed, kon de romeinsche ziel — slechts een stuk van een ziel, want een gemoed bezat zij niet — maar op één punt staren, vroeg zij zwakke, menschelijke logika aan de duizendhoofdige gerechtigheid. Waar in lieve gemoedelijkheid andere jonge volken voor wat

1) Jhering, Geist des röm. Rechts, I, p. 131: »Es is die Vermuthung ausgesprochen (door Dirksen), und ich trete ihr bei, dass Noxalklagen ursprünglich die absolute Forderung auf Auslieferung der Schaden bringenden Person, zum Zweck der Ausübung der Privatrache, enthalten haben.

2) Cicero, Verr. I § 55: Faciam hoc non novum, sed ab iis — ante factum ... illud a me novum, iudices cognoscetis.... ut nihil inter illam usitatam accusationem, atque hanc novam intersit, nisi quod.... — En dit bleef de geest der Romeinen en van hun recht. Bij het »rebus novis studere", het »novas res quaerere" dachten zij aan niets minder dan een omverwerping van den staat. Om deze reden alleen reeds kan hun recht bezwaarlijk, gelijk Prof. Naber meent, altijd aan de behoeften van het verkeer hebben voldaan. Daarover in het tweede gedeelte dezer studie meer. Thans een enkele plaats uit het Corpus Juris:

L 15 § 5 loc. cond. 19, 2: Cum quidam de fructuum exiguitate quereretur, non esse rationem eius habendam rescripto divi Antonini continetur. Item alio rescripto ita continetur: »Novam rem desideras, ut propter vetustatem vinearum remissio tibi detur."

Zie ook Schlossmann, Der Vertrag, § 29.

van het edelst in den geest als persoon gedacht werd, de knie bogen, daar zien wij hier een dorre adoratie van dorre rechten. 1)

---

1) Zie Bluntschli, Die neueren Rechtsschulen der deutschen Juristen, p. 39 en 40. De lenigheid, die Prof. Naber in het romeinsche recht meent op te merken, ziet Bluntschli in het germaansche, en de starheid, waarvan Prof. Naber onze rechtspraktijk beschuldigt, ziet Bluntschli bij de Romeinen.

»Das römische Recht ferner ist viel formeller als das deutsche Recht. Zwar haben es die römischen Juristen wieder auf eine bewundernswürdige Weise verstanden, das materielle Recht, wo es von den Formen bedroht war, als Aequitas zu schützen. Aber selbst dieser Schutz wurde wieder in eigenthümlichen neuen Formen gewährt, welche bald das enge Band der civilen Form etwas lockerten, um der Aequitas Raum zu verschaffen, wie in den Actiones utiles; bald der Aequitas den Schein der civilen Form gewährten, wie in den Fictionen; bald das strenge Recht berichtigten, durch Einreden u. s. f. Dieser Formalismus des römischen Rechtes gibt demselben zwar eine gewisse Starrheit, aber zugleich auch grosse Sicherheit und Klarheit. Es hat etwas Krystallähnliches, so durchsichtig, scharfkantig, harmonisch, sind diese Formen. Die deutschen Formen dagegen, soweit sie nicht in Verlaufe der Zeiten untergegangen sind, haben noch immer einen elastischeren Charakter. Das Innerliche herrscht bei weitem mehr vor. Das ganze Recht sieht der Moral ähnlicher, und der Gegensatz zwischen materiellem und formellem Rechte ist weniger scharf getrennt. Auch diese Innerlichkeit des deutschen Rechtes hat wieder ihre grossen Gefahren. Sie droht überzufliessen in eine weiche, vage, alles Haltes und aller Sicherheit entbehrende Billigkeit; wie denn auch der deutsche Ausdruck Billigkeit wenigstens jetzt viel unbestimmter ist als das römische Wort Aequitas. Aber sie hat auch wieder herrliche Vorzüge, die sich so leicht nicht hergeben lassen für römische Formen, gesetzt auch, es wäre möglich, solche von Oben oder Unten her einzuführen. Sie gehört mit zu der Gemüthlichkeit, die sich auch sonst im deutschen Volksleben vielfach äussert, und ist ein Ausfluss jenes Seelenlebens, das zum besten Sein des deutschen Volkes gehört. Wer sich umsieht in den Sammlungen aus dem deutschen Volksleben entsprungener Rechtsdenkmäler, der wird sich leicht davon überzeugen. Er wird zwar öfter jene Schärfe der Begriffe, jene Consequenz, die sich gewisser Massen berechnen lässt, vermissen; aber er wird dort einen reichen Ersatz dafür finden in dem sorgsamen, wohlwollenden Sinne, in der Milde, welche nicht einer Kalten Logik zu Gefallen — fiat justitia, pereat mundus — äusserste Härte ist, in den Gelten- und Gewährenlassen je des Andern, in der freien Mannigfaltigkeit, welche zuweilen gewürzt ist mit der munteren Laune eines frischen Selbstgefühls."

De meening van Prof. Naber is uitgesproken o. a. door Schlossman, Der Vertrag, § 5, pag. 36, en door Jhering, Geist des röm. R., Deel III, § 59. Tegelijk evenwel wijst de laatste aan, dat de Romeinen dikwerf faalden en

De traagheid en de dorheid der romeinsche ziel heeft haar brandmerk ontvangen door de geschiedenis der XII Tafelen. De beste maatstaf ter beoordeeling der Romeinen is het hoogste wat zij bezaten, hun »recht," het recht waarvan Livius zei: se in armis jus ferre et omnia fortium virorum esse, hun summum ius samma iniuria, hun fiat iustitia pereat mundus.

Toen zij de XII Tafelen gereed hadden, griften zij de wet op koper. En daar stond ze. Op het forum. En twee eeuwen later stond ze er nog. Toen is het koper verdwenen. Maar de wet bleef. En drie eeuwen daarna stond zij nog in de romeinsche ziel: Cicero leerde haar van buiten. En toen weer zes eeuwen later een wetgeving gemaakt werd, toen stond die rooverswet daar nog: in het Corpus Juris wordt zij herhaaldelijk vermeld. Haar karakter is nooit verdwenen uit het romeinsche recht. Zij is het leven onderhoudend hart.

Hoe zeer, volgens de oud-romeinsche levensopvatting, de persoonlijke kracht de grondslag van het recht was, blijkt o. a. uit de beschouwing van oude rechtsgewoonten en de etymologie. 1)

Met het zwaard is de romeinsche wereld gesticht, en het zwaard of de speer is het oudste symbool van haar recht. Daar bestond in den zin der rechtstaal geen »afgeleid" eigendom, afgeleid van andere menschen of van God, daar bestond

---

geeft er voorbeelden van. Door dit na te laten is de nederlandsche rechtsgeleerde eenzijdig geworden.

Een voorbeeld. In L. 14 pr. de Serv. 8, 1 zegt Paulus, dat de servitutes praediorum rusticorum et urbanorum niet verjaren kunnen, dat een Romein dus niet door verjaring b.v. het recht van overpad over eens anders land kan krijgen: — »want niemand kan zoo onafgebroken en zoo voortdurend loopen, dat het bezit van het recht op geen enkel oogenblik zou blijken afgebroken te zijn": nemo enim tam perpetuo, tam continenter ire potest, ut nullo momento possessio eius interpellari videatur.

Dat zulke wanten »steeds met de ontwikkeling van het verkeer gelijken tred" hebben gehouden, zal ook Prof. Naber wel niet durven beweren.

1) De volgende etymologische opmerkingen zijn ontleend aan het reeds genoemde werk van Jhering, Geist des röm. R., I, § 10.

een »oorspronkelijk" eigendom, waarvan de eigenaar door het te nemen, waar hij het vond, zelf de auctor was.

De verwerving van den Romein bestond in capere; eigendom is voor hem, wat hij met de hand genomen heeft: manu-captum, mancipium; hij zelf is de nemende: herus. Waar de een aan den andere eigendom afstond, werd dit niet, gelijk in lateren tijd als een overgave, transdatio, traditio, maar naar den vorm en naar de gedachte als een eenzijdig nemen van den verwerver beschouwd: mancipatio, manu-capere.

Rijk is dan ook de latijnsche taal aan woorden, die oorspronkelijk de beteekenis van nemen hadden. Emere beteekent in het Latijn koopen; maar waar de Romeinen van den lateren tijd kochten, plachten haar vaderen te nemen: dit toch is de oorspronkelijke zin van emere. Rapere (het nederlandsche rooven, gothisch: raubon) heeft in de klassieke periode de germaansche beteekenis en rapina is daar een delict; maar in den oudsten tijd kende men roof niet als een afzonderlijk delict, en rapere beteekent slechts: met geweld tot zich nemen, zonder dat de taal de schakeering van het ongeoorloofde er door uitdrukte. Evenmin onderscheidt zij tusschen het zonder moeite nemen eener zaak, die tot nog toe geen eigenaar had, en het buit maken: beide gevallen worden gelijkelijk aangeduid door occupare. Van deze drie stamwoorden emere, capere en rapere heeft de latijnsche taal een grooten rijkdom van afgeleide en samengestelde woorden gevormd, wier beteekenissen later veel verschilden; maar des te treffender is het oorspronkelijke samenvallen daarvan onder het begrip van nemen.

De gedachte, dat het nemen de beste verwerving eener rechtelijke heerschappij was, uit zich ook op andere wijze. Vooreerst bij het huwelijk. De bruid werd door den man aan haar familie ontroofd. Festus voegt aan de mededeeling er van naief toe, dat het geschiedde, wijl het Romulus zoo goed gelukt was. De sage van den sabijnschen maagdenroof evenwel is misschien eerder te beschouwen als een gevolg dan als de oorzaak dezer gewoonte. Een ander gebruik was

van godsdienstigen aard. Waar de menschen roofden en in roof den grondslag van den eigendom zagen, daar moesten ook de goden zich door roof hun dienaren verschaffen. Zoo werden de vestaalsche maagden en de flamen dialis geroofd, capiuntur; of dit slechts bij hen alleen het geval was, en zoo ja, waarom, is onbekend.

Het symbool van den eigendom was de speer. Wanneer een openbare, den eigendom betreffende handeling moest plaats hebben, b.v. bij openbare verkoopingen (sub hasta vendere), dan werd dit door het opsteken van de speer bekend gemaakt. Bij de vrijlating van slaven voor den praetor verschijnt eveneens dat oorlogswerktuig, later in plaats daarvan een staf (vindicta; vindicatio van vim decire = geweld toonen). Ook bij de huwelijks-ceremonien komt de speer voor: de bruidegom placht de bruid er het haar mee te snijden (coelibaris hasta). 1)

Belangwekkend is ook de overgebleven mededeeling, dat de oudste Romeinen alle goden in de gedaante eener lans vereerden; van symbool werd zij later attribuut.

Waar zóó lichamelijke kracht als een oorzaak der verwerving gehuldigd werd, daar moesten wel tal van uitdrukkingen ontstaan, waarin het woord hand voorkwam: manum conserere, manum iniicere, manus iniectio. Zelfs werd het woord gebruikt om rechtelijke heerschappij aan te duiden, oorspronkelijk waarschijnlijk in algemeenen zin, later alleen voor zooverre die heerschappij de vrouw betrof. (Zouden de germaansche uitdrukkingen »handgemeen worden", »de hand op iets leggen" en dergelijke, gelijk zulk een groot deel onzer gangbare beeldspraak, als vertalingen der overeenkomstige latijnsche of als oorspronkelijk germaansche zegswijzen moeten worden beschouwd?)

---

1) Althans volgens Rossbach, Untersuchungen über die römische Ehe. Festus verhaalt, dat de bruidegom de bruid met een speer het haar scheidde, en naast andere verklaringen vermeldt hij, dat de speer het hoogste teeken der macht was, en de bruid door het toelaten der handeling zou hebben te kennen gegeven, voortaan geheel onder de macht van den man te willen staan.

Zagen wij, dat de Romein zijn stuk grond als door buit verworven aanduidde, zich-zelven noemde hij niet naar zijn geslacht, maar naar zijn beroep als krijgsman. Het sanskritische woord voor man nri, nara, dat de Grieken in ἀνήρ overnamen, kon den man van het geweld niet behagen: hij koos den sanskritischen stam, die krijger, held beteekent, en noemde zich vira, vir. De romeinsche deugd, vir-tus, duidt dus aan geschiktheid voor den krijg. Met vir durft Jhering ook vis, kracht, geweld, in verband brengen: denken wij aan de gelijkheid der klanken en het meervoud van het laatste woord, waarin de r nog overgebleven is, dan schijnt de bewering aannemelijk.

Naar de lans eindelijk, die wij nu reeds bij goden en menschen, bij bruiloften, verkoopingen, vrijlatingen en gerechtszittingen aanwezig zagen, noemt zich het geheele volk: de oude naam der Romeinen, Quirites, is naar de gewone afleiding gevormd van quiris, curis, de oud-sabijnsche lans; de Quiriten zijn dus Lansendragers.

Geweld alzoo is de moeder van het romeinsche recht. Aan de persoonlijke kracht behoort de wereld, in zich zelf draagt de eenling den grond van zijn recht, door zich zelf moet hij haar beschutten, dat is de quintessens der levensbeschouwing, waarvan de Romeinen en hun voorvaderen niet slechts uitgegaan zijn, maar die steeds, zij het ook in een verhulden vorm, bij hen bleef bestaan. Ziedaar het oordeel van Jhering, van iemand, die het romeinsche recht tot in al zijn schuilhoeken kent.

En al moge nu waarschijnlijk elk recht door geweld in hoofdzaak zijn ontstaan, al noemt zelfs de vrome Sachsenspiegel dwang en onrecht de oorzaak der lijfeigenschap, bij de meeste volken is het tijdperk eener gewelddadige vorming aan de nationale herinnering ontvallen en vinden wij reeds in hun eerste rechtsbronnen uitingen van menschelijkheid en gemoed.

Anders bij de Romeinen: een volk, dat geen hart bezat, kon geen hart doen spreken in hetgeen het wrocht.

Om hen te dezen aanzien met de Germanen te vergelijken,

zouden we — de hoogte, waarop kunsten en wetenschappen stonden, in aanmerking genomen — aan de laatsten ongeveer een gelijken ouderdom van ontwikkeling kunnen toekennen, toen wetsverzamelingen als de Sachsen- en de Schwabenspiegel ontstonden, als aan de eersten in den wordingstijd der XII Tafelen. Maar zoo ver bij hen terug te gaan, is niet noodig; men legge het Corpus Juris zelf naast zoo menige lieve uiting der germaansche rechtsboeken: het verschil is weinig geringer dan met de even dorre en slechts wreeder XII Tafelen.

Gevoelde Goethe misschien iets dergelijks, toen hij in 1818 Büsching zocht te bewegen, den Oldenburger Sachsenspiegel (Codex Picturatus van 1339) met de daarin voorkomende platen in het licht te geven? De veronderstelling schijnt mij niet te gewaagd, dat hij, reeds beu van de toen nog jonge historische sehool, in het recht iets liefelijkers aan het duitsche volk wilde toonen dan groote boeken over heel kleine rechten in den tijd van Servius Tullius.

Vergelijken wij om het onderscheid van het rechtsgevoel der Romeinen en dat der oud-Germanen nader aan te duiden, eenige rechtsinstellingen der eersten met de overeenkomstige der middeleeuwen. Met treffende kracht uit het zich allereerst in de geschiedenis der slavernij.

Hoogst waarschijnlijk heeft ook bij de Germanen een instelling bestaan, waarbij de mensch zonder beperking als zaak behandeld werd. Maar reeds in Tacitus' tijd kwam dit geheel verlies der vrijheid slechts zelden meer voor. Blijkbaar denkt hij aan de »liten", de hoorigen, als hij zegt: overigens gelijken die slaven niet op de onze; ieder heeft zijn eigen woning en eigen huishouding; slechts is hij verplicht den heer koren of vee te leveren 1). En wanneer hij elders spreekt van een grooter gemis der vrijheid, van slaven, die verhandeld konden worden, voegt hij er een zeer beperkte wijze van ontstaan bij, zoodat de romeinsche slavernij reeds toen bij de Germanen zeer weinig bestond 2). Opmerkelijk is dit feit te meer,

---

1) Tacitus, Germania c. 25.

2) Tacitus, Germania c. 24.

wijl het Christendom nog niet tot hen was gekomen; wijl dus zonder invloeden van buiten, zelfs met het slechte voorbeeld der Romeinen in de buurt, hun eigen inborst, hun rechtsgevoel hen had verboden, den medemensch tot niets te verklaren.

Welke gedachten moeten er in het hoofd van Tacitus zijn gerezen, toen hij, na zijn tochten onder die ruwe Germanen te Rome wederkeerend, daar hoogst beschaafde en geleerde Grieken in een toestand aantrof, waarvan Ulpianus zei: Slavernij stellen wij bijna met den dood gelijk? 1).

Vergelijken wij deze harteloze woorden met het oordeel van de rechtsboeken der middeleeuwen, niet eens over de slavernij, want die bestond reeds sedert lang niet meer, maar van de veel zachtere lijfeigenschap.

Uitgaande van de stelling, dat God alle menschen gelijkelijk naar zijn beeld heeft geschapen, dat hem de armen zoo lief zijn als de rijken, verklaren zij, niet te kunnen begrijpen, waarom iemand tot den eigendom van een ander zal behooren, en na de hoorigheid een zedelijk ongerechtvaardigde instelling te hebben genoemd, komen zij tot het besluit, dat de oorsprong er van onrechtvaardig geweld is.

Maar lezen wij om de kleur der uitdrukking te bewaren, de woorden van den Sachsenspiegel zelf 2).

Got hât den man nâh ime selben gebildet und hât in mit sîner marter gelediget, den einen als den anderen. Ime ist der arme als nâ, als der rîche..., Dô man ouch recht êrst sazte, dô en was niechein 3) dînstman 4), und wâren alle lûte vrîe, dô unse vorderen her zu lande quâmen. An mînen sinnen en kan ich es nicht ûf genemen 5), nâh der wârheit, daz ieman des anderen sulle sîn. Ouch en habe wirs nichein urkunde.... Dar bî ist uns kundic von gotes worten, daz der mensche gotes bilde wesen sal, und swer 6) in 7) iemane

1) L 209 D. de div. reg. 50, 17.
2) Sachsenspiegel, III, 42.
3. Geen enkel. 4) Lijfeigene. 5) Laten gelden. 6) Wie.
7) Hem.

anders zûseget 1) denne 2) gote, der tût wider got. Nâch rechter wârheit sô hât eigenschaft 3) begin van getwange 4) unde von gevenknisse 3) unde von unrechter gewalt, die man von aldere in unrechte gewonheit gezogen hât unde nû vor recht habn wil.

Welk een lieve verontwaardiging! Hoe moet het hart geklopt hebben, dat in een tijd, toen de taal nog slechts kinderlijk gevormd was, zulke woorden wist uit te storten! Uit de heele romeinsche letterkunde — van de rechtsgeleerden kan daarbij niet eens gesproken worden — is mij geen voorbeeld bekend van zulk een schoone hartstocht voor verbetering van bestaande toestanden 6). Tenzij men Tertullianus neme. Maar Tertullianus was slechts een kerkvader en geen beroemd Romein. Mocht men zich evenwel over dit schoolboekenbezwaar heen kunnen denken, dan leze men zijn Apologeticus, dien style de fer, zooals Balzac haar noemde, en dan hoore men de zweepslagen, die hij doet knetteren boven de hoofden van een ellendig volk.

Men hechte geen gewicht aan de opmerking, gelijk aanhangers der historische school genoodzaakt zijn te maken, dat het uit den Sachsenspiegel aangehaalde geen »recht" bevat, maar slechts een oordeel over het bestaande »recht". Die wetsverzameling toch werd in tal van dialecten overgezet en door heel Duitschland en Nederland gelezen, en al kon zij een volgens haar meening verkeerden toestand niet opheffen, ongetwijfeld zal zij bij daarmede in verband staande gevallen grooten invloed op de rechtsspraak hebben gehad. Wie kan ons zeggen, hoe dikwerf de boeren elkander die woorden op het land stonden te verhalen, alvorens zij eenige eeuwen later de vlammen van den boerenkrijg ontstaken?

Beschouwen wij thans de romeinsche slavernij.

---

1) Als eigendom beschouwen. 2) Dan. 3) Lijfeigenschap. 4) Dwang. 5) Gevangenschap.

6) De brokken, die ons van Cajus Gracchus' redevoringen resten, zijn te schoon om ze niet bij dezen te gedenken. Maar zij waren bij de Romeinen een groote uitzondering, en terwijl Gracchus zijn taal met den dood boette, werd de Sachsenspiegel door heel Duitschland als rechtsboek gebruikt.

De macht over den slaaf was gelijk aan een volledig recht van eigendom. Gelijk over elke andere zaak, zoo kon er ook ten aanzien van den slaaf medeëigendom, vruchtgebruik, pandrecht enz. bestaan; de heer mocht naar zijn luimen hem uithuwen aan wie hij wilde, hem tuchtigen en dooden. De dikwijls in toepassing gebrachte gewoonte, een deel van het vermogen aan den onderworpene toe te vertrouwen (peculium), ten einde daarmee handel te drijven, wijzigde die verhouding niet in het minst; want daardoor ontstond geen rechtelijke band, maar slechts een feit, dat de eigenaar elk oogenblik kon opheffen.

En veel zwaarder was de toestand dan de latere slavernij in Amerika. Stond dáár de heer door het onderscheid der rassen en dientengevolge in geestelijke ontwikkeling bijna altijd ver boven den slaaf, in Rome was deze dikwijls nog kort geleden het hoofd van een naburigen stam geweest, of had hij in Griekenland een beschaving bereikt, waardoor hij ver boven zijn eigenaar stond. Velen der romeinsche schrijvers waren dan ook vrijgelaten slaven, een niet te vergeten feit, wanneer men door de letterkunde besluiten wil tot den geest van het volk.

Uit dezelfde gegevens evenwel, waarom ik hier de amerikaansche slavernij als minder zwaar meende te moeten beschouwen dan de romeinsche, besluit Jhering, zonder te bedenken, hoe zeer een algeheel verlies der vrijheid harder moet wezen voor wie ontwikkeld zijn dan voor minder gevoelige afrikaansche rassen, juist het omgekeerde. Want, zegt de schrijver, wijl de slaaf in beschaving en vroegeren maatschappelijken stand naast en dikwijls boven zijn heer stond, zal de openbare meening geen misbruik van macht, als strijdig met de goede zeden en het staatsbelang, hebben toegelaten 1).

Meent men dit te moeten toestemmen, dan neemt men tegelijk aan, dat de Romeinen de zeden niet lieten inwerken op de vorming van hun recht; dat zij de toepassing der zedelijkheidsvoorschriften overlieten aan het individu, m. a. w.

1) Jhering, G. d. r. R., II, 1e Abth. p. 166 vv.

dat hun »recht" zich ontwikkelde buiten het begrip der gerechtigheid om. En daarmede zou dan onze stelling reeds bewezen zijn. Met die romeinsche »zeden" trouwens is het ook al zonderling gesteld: zij waren zelden meer dan gewoonten: »mores".

De voorbeelden dan ook, waarmede Jhering dien invloed der goede zeden bewijzen wil, komen mij voor, van hoegegenaamd geen beteekenis te zijn. Wel is waar prijst Cato een goede behandeling der slaven aan, maar dezelfde Romein raadt elders den landman, oude paarden, oude koeien en oude slaven terstond te verkoopen, wijl men er niets meer mee doen kan 1). De goede zeden van Cato dalen daarmee tot tot den rang der laagste berekeningen. En als het Corpus Juris den vruchtgebruiker beveelt, de slaven behoorlijk te voeden en te kleeden, mag daarin niets anders worden gezien, dan een zorg dragen voor hetgeen in vruchtgebruik gegeven is 2).

In den lateren tijd lezen wij bovendien herhaaldelijk van gruwzame mishandelingen, en de keizerlijke bepaling, volgens welke eigenaars, die jegens hun slaven buitengewoon wreed waren, genoodzaakt konden worden hen te verkoopen, heeft blijkbaar, gelijk trouwens uit den aard van zulk een bepaling voortvloeit, weinig invloed gehad.

In de oudste periode daarentegen schijnt de toestand veel beter te zijn geweest. Volgens een door Macrobius meegedeelde sage verwekte de mishandeling van een slaaf den toorn der goden; een andere sage noemt Servius Tullius den zoon eener slavin. Zelfs was het toen een gewoon gebruik, dat bij het begin van het jaar de huisvrouw, bij de saturnaliën de huisheer de slaven aan den disch bediende, en dat deze in tal van zaken als leden der familie behandeld werden.

Een en ander brengt ons tot dit merkwaardig resultaat:

---

1) Deze mededeeling komt ook voor in Quack, Socialisten, Personen en Stelsels, waar de schrijver in eenige hoogst belangrijke bladzijden het onderscheid aangeeft tusschen de Grieken en de Romeinen.

2) L. 15 § 2 de usufr. 7, 1.

Terwijl bij de Germanen de eigenlijke slavernij reeds vroeg werd afgeschaft, de gedeeltelijke vrijheidsberooving in den vorm der lijfeigenschap steeds zachter werd, op het recht van den sterkste alzoo de gerechtigheid steeds meer invloed kreeg, zien wij de slavernij bij de Romeinen, wat het »recht" betreft, steeds in denzelfden vorm behouden, wat de practische toepassing aangaat, voortdurend verergeren; bij hen bleef het recht van den sterkste volgens de wet onveranderd en werd het door het individueel gevoel steeds minder zacht aangewend.

En letten wij op het oordeel, door de romeinsche rechtsgeleerden over de slavernij, door de germaansche over de lijfeigenschap uitgesproken, dan zien we,

dat de Romeinen zeiden: zóó is 't en dùs is 't recht;

dat de Germanen zeiden: zóó is 't, maar 't is onrecht.

Het groot verschil der beide volken bij de ontwikkeling van alle rechtsinstellingen na te gaan, daarvan kan in bestek als het mijne natuurlijk geen sprake zijn. Toch zal ik uit elk der hoofddeelen eenige voorbeelden geven om te doen uitkomen, hoe zeer het onderscheid overal merkbaar is.

Wat het familierecht betreft, zijn reeds in den aanvang dezer studie eenige gevolgen omschreven van de vaderlijke macht. Terwijl nu in Rome die macht bijna onbeperkt heerschte, terwijl daar hetzelfde woord familia zaken, slaven en kinderen omvatte, hetzelfde woord potestas de macht over slaven en kinderen uitdrukte, er ter aanduiding van kinderen zelfs geen woord bestond, en ze de zijnen (sui) of, in tegenstelling van slaven vrijen (liberi) genoemd werden, wordt in de germaansche bronnen de verhouding van den vader tot zijn kinderen aangewezen door het woord vormundschaft, voogdij. 1)

---

1) Sachsenspiegel, I, 11: Heldet ouch der vater sîne kindere in vormundeschaft nâch irre mûter tôde ....; I, 42 e. a. p.

Waar ginds het kind nimmer uit de potestas kon geraken dan met de bewilliging des vaders, en slechts op zeer weinige uitzonderingen na eigendom kon hebben, daar wordt hier het kind volgens den Sachsenspiegel op een-en-twintig-jarigen leeftijd meerderjarig, en heeft het eigen goederen. 1)

Terwijl aldus, volgens het recht, de Romeinen hun kinderen niet anders behoefden te behandelen dan hun slaven of huisdieren, zullen de zeden hen ongetwijfeld tot een andere opvatting gedwongen hebben; maar dit is dan slechts een argument voor onze thans in andere woorden uitgesproken stelling: — dat zij te dezen aanzien de zedelijkheid niet lieten inwerken op hun recht, dat zij een door de zedelijkheid beperkt recht niet konden of niet wilden construeeren. Het recht, volgens hetwelk de vader zijn kinderen mocht dooden, als ze ouder waren dan drie jaar, en beneden dien leeftijd, wanneer het kind door vijf getuigen als misgeboorte erkend was, bleef zelfs door de lex Pompeja de paracidiis onaangetast. 2) Bij de beoordeeling van den bloeitijd van het romeinsche recht, kan natuurlijk niet in aanmerking komen, dat die macht in den laatsten tijd werd beperkt en dat toen evenzeer, onder den invloed van het Christendom mildere bepalingen over de verpanding en den verkoop van kinderen gemaakt werden.

Dezelfde beginselen vormen den grondslag der overige deelen van het familierecht. Terwijl voor de Germanen het h u w e l ij k het symbool der liefde was, der innige gemeenschap van man en vrouw; terwijl de man bij hen de »Vormund" zijner echtgenoote heette en hij in de gemeenschap ook het goed der vrouw opnam »zu rechter vormundeschaft" 3); terwijl ten aanzien der goederen de hoofdgedachte was: »tusschen man en vrouw geen gedeeld goed" 4), kon-

1) Sachsenspiegel I, 42 § 1. 2) L. 1 D. de lege pomp. 48, 9.

3) Sachsenspiegel, I, 31 § 2.

4) Sachsenspiegel, I, 31 § 1: Man und wîb en haben chein gezweiget gût zu irme lîbe. In den Sachsenspiegel evenwel werkte reeds de invloed van het romeinsche recht: de gemeenschap van onze wet kwam voor in het frankische recht; bij de Saksen bestond verbinding van goederen.

den of wilden de Romeinen ook voor de verhouding van echtgenooten geen door de zedelijkheid beperkt recht construeeren: — bij hen houdt òf de vrouw op een zelfstandig rechts-subject te zijn, staat zij rechtelijk met de dochter gelijk, en wordt zij geheel aan de macht van den man onderworpen, zoo zeer zelfs dat deze heerschappij over de vrouw, gelijk die over andere eigendoms-objecten, door mancipatio en verjaring kan verkregen worden, — òf de vrouw blijft geheel onafhankelijk van den man, wordt geen lid zijner familie en behoudt haar vermogen met uitzondering der bruidschat (dos). Zelfs had bij deze tweede en in den laatsten tijd meest voorkomende soort van huwelijken de vrouw een pandrecht op haar dos, volgens hetwelk zij de meeste overige schuldeischers van haar man voorafging. Naar de germaansche opvatting was zulk een verhouding onmogelijk en was de vrouw aansprakelijk voor de schulden van haar man.

Het kon niet anders, of deze verschillende opvattingen van huwelijk en familieleven moesten zeer verschillende erfrechten doen ontstaan. Ten sterkste spreekt het onderscheid in het erfrecht der weduwe. Bij de Romeinen erfde zij gelijk een dochter, als het oudtijds meest in zwang zijnde huwelijk bestaan had; na beëindiging van het later meest gebruikelijke behield zij de bruidsgift, en in beide gevallen was daarmede elke rechtelijke verhouding tot de kinderen afgebroken. Was zij arm, dan had zij volgens Ulpianus slechts een betwistbaar recht op onderstand van hen. Eerst in den laatsten tijd van het romeinsche recht kon de vrouw de voogdij over de kinderen krijgen.

Bij de groote verscheidenheid der germaansche rechten bestond in het huwelijk gewoonlijk òf een algeheele gemeenschap, òf een algeheele verbinding van goederen, die na het huwelijk weer in zijn deelen werd opgelost. Maar ook in het laatste, misschien in den tijd van den Sachsenspiegel het meest voorkomende geval, was na den dood van den man de verhouding van vrouw en kinderen een geheel andere dan bij de Romeinen. In de steden kreeg de vrouw al spoedig de voogdij en waar haar dit onder den adel, tengevolge van

den aard der tijden, niet toegekend werd, kreeg zij toch als erfenis: vooreerst het door haar ingebracht en met de winsten vermeerderd vermogen, ten tweede haar aandeel in de tijdens het huwelijk verworven goederen en had zij ten derde uit het overblijvende aanspraak op levenslange verzorging overeenkomstig haar stand. (Altentheil heette het toegewezene bij de boeren, Witthum bij den adel) 1).

Dat het hier behandelde onderscheid der romeinsche en der germaansche opvatting niet minder in het zaken- en het vorderingsrecht dan in het familiewezen bestaat, kan ik hier natuurlijk slechts door enkele onderdeelen aanwijzen: van een eigenlijke behandeling kan in een tijdschrift-artikel geen sprake zijn. Als voorbeelden hoe zeer bij de Romeinen het recht der buitmaking bleef voortleven, kies ik den schat en de onbeheerde nalatenschap. Het was volkomen romeinsch dat de schat in het algemeen aan den eigenaar van het land of aan den vinder behoorde, zuiver germaansch daarentegen dat hij aan den koning toekwam 2). Zelfs kon volgens het oude civiel-recht iedereen in Rome een erfenis verwerven, eenvoudig door zich een jaar lang, zonder dat de eigenlijke erfgenaam aanspraak maakte, als zoodanig te gedragen; volgens het latere recht had men daarvoor de door den praetor verleende bonorum possessio noodig en moest men dus bevoegd zijn tot de erfenis.

Bij de Germanen behoorden onbeheerde nalatenschappen weer aan den koning. Hoe zeer in overeenstemming daarmee hun begrip van eigendom geenszins zulk een onbeperkte heerschappij als bij de Romeinen kende, blijkt ten duidelijkste uit sommige regelen, die in de middeneeuwen alom golden, dat b. v. de hongerige gerechtigd was de vruchten van het veld en het woud voor zijn oogenblikkelijke nooddruft te nemen, dat zelfs volgens de oudste wetten de plicht der gastvrijheid een rechtsplicht was.

In het vorderingsrecht eindelijk, waar men argumenten

1) De Sachsenspiegel komt daarmee in hoofdzaak overeen. I, 20—24.

2) Sachsenspiegel, I, 35 § 1.

voor onze stelling misschien het minst verwachten zou, zijn zij in overvloed voorhanden. Welk modern rechtsbewustzijn zou b.v. de leer der natuurlijke verbintenissen, der naturales obligationes hebben kunnen verzinnen, wel te verstaan: met de beteekenis die de Romeinen er aan hechten. Dikwijls zal de nederlandsche rechter, door een wet gedwongen, die reeds uit den aard der zaak onvolkomen is, een uitspraak omtrent verbintenissen doen, die strijdt met zijn eigen gevoel, en zal hij overtuigd zijn, dat er een zedelijke verplichting tot betaling blijft bestaan. Maar als hij geroepen wordt om de wet te veranderen, zal hij al het mogelijke doen, haar bepalingen zoo te wijzigen, dat die betaling invorderbaar wordt.

Niet alzoo de Romeinen. Terwijl zij geheel vrij waren in hun rechtsspraak, terwijl zij veranderingen konden maken in het edikt, en in elk geval in hun boeken daarover hun meeningen naar verkiezing konden uiten, hebben zij willens en wetens het aanzijn gegeven aan vorderingen, die volgens het recht niet invorderbaar waren. De zedelijke verplichting erkenden ze: een der gevolgen daarvan was, dat men, eens betaald hebbende, het geld niet terug kon eischen. Toch lieten zij, door de kleinzieligheid van hun begrip »recht" geleid, immers een der hoofdbronnen der natuurlijke verbintenissen was het niet voldoen aan zekere vormen, ook in dezen de zedelijkheid, de gerechtigheid bij hun rechtsspraak weer niet gelden. 1)

---

1) Ik heb hierbij, gelijk misschien van zelf spreekt, geenszins het oog op bepalingen als in art. 1803 en 1828 B. W. Deze gevallen hebben weinig gelijkenis met de meeste obligationes naturales der Romeinen. De heele leer der naturales obligationes, gelijk zij in duitsche pandekten behandeld wordt, is een onding, een contradictio in terminis. Waar een obligatie bestaat, dient het recht haar op alle mogelijke wijzen te beschermen; waar het, als in ons art. 1828 B. W. ten aanzien van schulden door spel en weddingschap aangegaan, een verhouding van personen meent te zien, waarmeê het zich niet bemoeien mag, daar baseert het zich òf op de gerechtigheid en dan mag het ook niet van een obligatie spreken, òf niet op de gerechtigheid en dan dient het zoo spoedig mogelijk te worden veranderd. — Als Windscheid (Pandekten, II § 287,4) de opmerking maakt, dat er in het leven veel verbintenissen voor-

Geenszins is het mijn bedoeling — en om misverstand te voorkomen, meen ik daarop met nadruk te moeten wijzen — de Romeinen als duivelen, de oude Germanen als engelen voor te stellen. Ook de eersten lieten bijwijlen de zedelijkheid spreken in hun recht: getuige de voorschriften over de verplichting om behoeftige kinderen of ouders onderstand te verleenen. Doch zelfs in zulke gevallen verloochent zich de idee van hun »recht" geenszins volkomen. Terwijl toch Ulpianus den kinderen de verplichting oplegt, hun vader, grootvader, overgrootvader, betovergrootvader en de overige voorvaderen van het mannelijk geslacht te voeden (men ziet hoe nauwkeurig hij is, om toch niemand te vergeten), zegt hij daarna: en of zij ook de moeder onderstand moeten verleenen, daarover zullen wij nu eens gaan praten. En meteen levert hij dan het bewijs, hoe zijn kleingeestige nauwkeurigheid bij »de andere voorvaderen van het mannelijk geslacht" slecht gepaard gaat met werkelijke nauwkeurigheid in grootere zaken. De volgende zin toch begint met de woorden »et magis est" (ook de Duitschers hebben zulke fraaiïgheden in den slingerslag van hun stijl: »vielmehr ist der Fall", »und ich glaube vielmehr"), terwijl er van een meer of minder geen sprake kan zijn; de bedoeling toch is: ik meen, dat in beide gevallen de rechter tusschenbeide moet treden (et magis est, ut utrubique se judex interponat). Volgens Ulpianus dan »is veeleer het geval", dat de moeder toch ook wel een weinig recht op bijstand mag hebben 1).

Hoe aan den anderen kant bij de Germanen der middeneeuwen de kracht van den sterkste in tal van gevallen als recht gold, mag misschien als bekend worden verondersteld.

---

komen die het recht niet beschermen kan, b.v. »ich bin dem Herrn So und So einen Gegenbesuch schuldig", dan mag men gerust zeggen, daarop geen antwoord schuldig te zijn. Dingen die van zelf spreken, behoeft men niet met vertoon van diepzinnigheid »systematisch" te behandelen.

1) L. 5 D. de agn. et al. lib. 25,3.

Ten overvloede wijs ik op het gerechtelijke tweegevecht. De Sachsenspiegel beschrijft zelfs tot in bijzonderheden de kleederen en wapens, die daarbij gedragen moesten worden 1).

Dit bewijst echter alleen, dat men verkeerd zou doen door de beide rechten principieel tegenover elkander te stellen, en wijzigt geenszins het belangrijke onderscheid van hun beider ontwikkeling, waarvan de voorbeelden met tallooze te vermeerderen zijn. Den Romein was »recht" een begrip buiten de zedelijkheid: zelfs waar zijn beter gevoel en de zeden der maatschappij iets anders vorderden, liet hij het »recht" meestal ongewijzigd 2). Was traagheid van ziel de oorzaak? Of was het de zelfzuchtige gedachte, al wat eens verkregen was zoo lang mogelijk te behouden? 3). Den Germaan daarentegen was in de middeneeuwen »recht" misschien wel een onbekend begrip; de zedelijkheid liet hij op zijn rechtsgewoonten inwerken zooveel zij verkoos.

Natuurlijk denk ik er geen oogenblik aan, zedelijke voorschriften in onze wetboeken te willen aanprijzen, al ontglipt mij niettemin het hooge nut der laatdunkendheid, waarmede sommige juristen op alles wat naar eene moreele bepaling zweemt meenen te moeten neerzien. Ook staat hetgeen behandeld is in geenerlei betrekking tot onze rechtsspraak: de rechter immers is verplicht, en waarschijnlijk is dat voorschrift uitnemend, uitspraak te doen naar het positieve recht. Maar wel volgt uit het betoogde, gelijk ik in het vervolg dezer studie hoop aan te toonen, een andere dan de gewone beoordeeling van de historische school en bovenal van haar eigenlijke grondgedachte, die naar mijn meening geenszins

---

1) Sachsenspiegel I, 63.

2) Men hebbe toch geen te hoogen dunk van de zoo zeer geroemde aequitas. Die aequitas beteekent gelijkheid, en slechts op enkele plaatsen kan men haar door billijkheid vertalen. Zij staat vrij wel gelijk met het »eerlijk deelen" eener rooverbende.

3) In ons land wees reeds Den Tex op de gierigheid en de hebzucht der Romeinen. Den Tex, Encyclopaedia Jurisprudentiae, § 40.

uitgedrukt wordt in de gangbare omschrijvingen van haar doel 1).

(*Wordt vervolgd.*)

---

1) Mocht een aanhanger dier historische school vragen, wat ik onder gerechtigheid versta, dan verwijs ik naar een volgend deel dezer verhandeling, waar gesproken wordt over definities en systemen. Mocht hij beweren, dat hij zich geen recht kan denken buiten het positieve recht, dan antwoord ik, dat het mij spijt, zijn verstand en gevoel bedorven te zien door die historische school. Mocht hij beweren, dat niemand zich een recht kan denken buiten het positieve recht — zoo ver gaat men inderdaad — dan antwoord ik, dat systemen-praatjes de feiten der geschiedenis niet omverwerpen: hetzelfde immers had men den schrijver van den Sachsenspiegel kunnen zeggen, toen hij de lijfeigenschap voor onrech verklaarde; volgende eeuwen hebben getoond, dat zijn begrip van het Recht, buiten het »recht" om, bestaanbaar en juist was.

LA MARÉE,

PAR

SULLY-PRUDHOMME.

Sur les vivants, bêtes et plantes,
Qu'ont lassés les feux du soleil,
De ses urnes sombres et lentes
Le soir épanche le sommeil.

Le vent tombe, mourante haleine
Où semble expirer un secret;
Tout dort sur le mont, dans la plaine
Et sous l'immobile forêt.

Le Ciel et la Mer se regardent.
Seuls vibrent à travers la nuit
Les traits d'or que les astres dardent,
Seules les vagues font leur bruit;

1) Wij hebben ons van de medewerking van eenige Fransche letterkundigen verzekerd. Ditmaal was de Heer Sully-Prudhomme zoo welwillend ons dit (onuitgegeven) gedicht als bijdrage af te staan. DE REDACTIE.

Au roc poli comme une armure
Par leur âpre et fougueux assaut,
Elles se heurtent. Leur murmure
Trouble le silence d'en haut.

— »Toutes les lèvres sont fermées,
Dit la Mer, tous les yeux sont clos;
Aux douleurs par l'oubli charmées,
Grand Ciel, tu verses ton repos.

Mais moi, je veille et me lamente,
Moi seule tu ne m'endors pas;
Un fouet invisible tourmente
Mes flots éternellement las;

Et quand, secouant leur martyre,
Ils se soulèvent courroucés,
Ils sentent leur poids qui les tire,
Dans leur lit jaloux repoussés.

Etoiles, que je vous envie!
Le Zodiaque tourne en paix
Sur la courbe déjà suivie
Dont il ne s'écarte jamais;

Mes eaux s'entrechoquent sans trève
Dans leur combat toujours nouveau;
Leur foule en vain de grève en grève
Court après son fuyant niveau,

Jouet d'une chaîne ennemie
Et d'un implacable aiguillon,
Elle a, pour un jour d'accalmie,
Des siècles d'agitation.

Parmi les peines innombrables
Qui font de ce monde un enfer,
En vois-tu qui soient comparables
Au tourment qu'endure la Mer?" —

Des tempêtes et des désastres,
De tous les maux d'en bas témoin,
Le Ciel, sublime océan d'astres,
Entendant cet appel au loin,

Répond: »Ton sort n'est point le pire!
Plains la race au rêve anxieux
Dont le front à m'atteindre aspire
Et qui rampe en levant les yeux;

Plains, ô Mer, plains la race humaine
Au bras si frêle et si petit!
Ta masse en se ridant à peine
Brise son oeuvre et l'engloutit.

Ah! si grand qu'il soit, son génie
Ne fait qu'à tâtons explorer
Avec une sonde finie
L'Infini qu'il doit ignorer.

Moins vains sont tes bruyants tumultes
Que ses guerres et ses discours
Pour des frontières et des cultes
Qu'elle change et défend toujours.

Elle aussi, que tant de querelles,
Hélas! n'équilibrent pas mieux,
Porte envie aux lois éternelles
De mon grand peuple harmonieux.

Vous êtes captives ensemble;
Son malaise est pareil au tien
Et son élan vers moi ressemble
A ton élan quotidien;

Comme la marée obstinée
Pour te relâcher te reprend,
Son histoire à sa destinée
Tour-à-tour l'arrache et la rend;

Comme vers Phoebé tu t'efforces
Sans fin par un attrait fatal,
Elle lutte sous les amorces
De l'inaccessible Idéal!"

SONNETTEN.

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

ENGELENZANG.

Van verre komt het als een schoon gerucht:
  Daar is een kind gebore' in Bethlems stal —
  Zijn naam is Zaligmaker, want Hij zal
De wereld redden, die in weedom zucht.

De wereld kent Hem niet, maar in de lucht
  Zijn teekenen en wond'ren door 't heelal;
  Uit de open heem'len klinkt een schoon geschal
En eng'lenscharen zingen in de vlucht:

»Vrede, vrede, — van nú aan en altijd —
  Liefde voor állen mensch, állen, die klagen:
    Zij zullen allen smaken 't hoogst genot.

  Vrede, vreden op aarde! en wélbehagen
    In alle menschen! Eere, eere zij God!
Eere in den Hooge en Liefde in eeuwigheid!" —

II.

CHRISTUS AAN HET KRUIS.

O Man van Smarten met de doornenkroon!
  O bleek, bebloed gelaat, dat in den nacht
  Gloeit als een groote, bleeke vlam, wat macht
Van eind'loos lijden maakt Uw beeld zoo schoon! —

Glanzende Liefde in eenen damp van hoon —
  Wat zijn Uw lippen stil — hoe zonder klacht
  Staart ge af van 't kruis — hoe lacht gij soms zoo zacht —
God van Mysterie! Gods bemindste Zoon!

O Vlam van passie in dit koud heelal,
  Schoonheid van smarten op deez' donkere aard!
    Wonder van liefde, dat geen sterfling weet! —

Ai mij! ik hoor aldoor den droeven val
  Der dropp'len bloeds — en tot den morgen staart
    Hij me aan met groote liefde en eind'loos leed....

III.

CHRISTUS VAN HET KRUIS.

Vestig die oogen niet op mij: hun blik
  Is stijf, als van wie stierf in gruwb're pijn;
  Hef niet die handen — 'k zag ze lang — zij zijn
Doorboord — o God, geronnen bloed kleeft dik

Op Uw gewonde voeten — Neen, verschik
  Ze niet in hunnen dood: daar is een schijn
  Van stille glorie rond Hem en op zijn
Gelaat zie 'k eind'loos leed, maar vrees noch schrik.

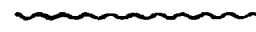
O liefste God, dien 'k liefheb wijl Ge lijdt,
  Sluit gij mijn oogen, dat ik niet meer zie,
    Bind gij mijn lippen dat ik niet meer spreek':

    Opdat ik niet, tot stervens bang, uitbréek
  In hoon en eenen storm van snikken, die
Ú zouden smetten in Uw heerlijkheid.

D E M E T E R.

DOOR

ALBERT VERWEY.

Eerste Zang.

Stil zat op 't mosvlak van een grauwen steen
De Moeder-Godheid der alvoedende aard,
Demeter, op een open plek in 't woud.
Het ver geruisch der rossen van de Zon,
Week op de kimmen en in 't bosch bewoog
Zich niet éen blad in 't duister daar 't in hing.
Maar 't licht wijlde op der stammen hoogste kruin,
Waar 't hoogste blad aan trilde — en de éene ster
Scheen, somtijds zichtbaar, door de takken heen.
Ginds, onder 't hoog en donkere geboomt',
Bewoog het water, lekkende onder 't loof,
En soms klonk droom'rig op de stille lucht
't Laat roepen van een vogel, vóor zijn slaap
Uittjilpende in een boschje van het dal.

En in de stilte van dat eenzaam oord,
Zóo zittend met de kin op de effen hand,

Geleek ze alleen een groote, schoone vrouw,
Die, ver van menschen, in een wildernis,
Als kluizenaarster woont en daag'lijks bidt.
Maar met de buiging van dat schoone hoofd,
Waarvan de wrong der blonde lokken hing
Schuins in den nek, waar 't fijne en gouden haar
Krulde als een rand van fijn gedreven goud,
Die een wijs kunstnaar heerlijk heeft gekruifd
Om een ivore' en schoon geglansd sieraad, —
Daar was ze alleen d'Onsterflijken gelijk,
Zeus' zuster en Hem meer dan Hera-zelf.

Zoo zat ze en dacht weer hoe haar eenmaal Zeus
Ontmoette, wandelend in Ennadal,
Waar 't week gebloemt' zacht op haar voeten viel, —
En hoe Hij-zelf, éerst schrijdend door het licht,
Toen diep in 't loover, waar de bronnimf waakt,
Haar leidde met de hand, en ze in dier huis
In liefde en zoeten bijslaap heel den nacht
Saâm rustten op het hooge leger.
Toen,
Wijl met het doomen van den bleeken dag
Van ver nog omziend, door de bosschen heen,
Zeus' lichtende gestalte heerlijk week,
Bloeiden haar trekken zachtjens uit elkaar,
Licht met de kussen van God Kronos' zoon,
En zeeg'nend schreed zij heel het eiland door,
En in des landmans hutten zat zij neêr,
En óveral liet zij haar gouden gaaf,
De korrels koren vallen in de voor.
Tot op een plaats, waar wind en bloemen zijn,
En koele boomen over 't vlietwater,
Zij Kora baarde en zoogde en groeien zag:
Tusschen de bloemen met haar rozevoetjes,
Op aarde, een Godenkind: — kind tot het uur
Dat zij door 't woud ging en den Nimfenstoet
Volgde met zachte stappen op 't gebloemt....

Stil zat zij in de stilte rondom haar,
En merkte niet, hoe somtijds tusschen 't loof,
't Gelaat van nimf of satyr overboog,
Die, haar daar ziende, een oogwenk ernstig werd,
En stil weer wegdook in het donk're woud.

Doch midden door haar droomen dreunde en viel,
Eén doffe galm als 't bonzende geluid
Eens verren aardschoks: 't waggelde op de lucht,
Als 't dof gedreun van een zwaar wagenheir,
Wen wagenen met paarden zonder tal
Rollen ten strijde: zóó drijft soms de orkaan
Gescheurde takken en gedord geblaârt'
Gierende voort door de engten van 't gebergt', —
Of jaagt de golven van de groote zee
Vóor zich omhoog, tot de eene op de and're valt,
En álle breken, met éen lang gedruisch,
Neêrdreunende op het Aziatisch strand.
Zóo deinde 't schokkend door het hoog geboomt',
Aanzwellend van 't meer Pergus....
Doodstil zat
Demeter, angstig, met geheven hoofd,
En ál 't geluid bewoog zich door haar brein,
Zóo als de waat'ren van een grooten stroom,
Den Nijl of Mississippi, voortgegonsd,
Met breede slagen vloeden 't lage land —
Zij scheuren de akkers, plompende in 't gegrom: —
Zóo dreven duiz'lend haar gedachten meê,
En duiz'lend schudde zij 't geheven hoofd,
De breede lok zwaar golvend langs de slaap —
En schuin viel 't kleed langs de eenen boezem neêr,
Toen ze als een dronkene 't geweldig lijf
Bewoog en hief, maar het niet heffen kón....

Doch vlug geloop van voeten trilde in 't loof,
En eer zij stond viel Aphrodite neêr,

Luidsnikkend, liggende in Demeter's schoot.
En hijgend, met gewonde voeten, drong
Heel 't nimfenheir, dat met de Kora was,
Te voorschijn uit het bladerdichte woud.
En hijgend zaten ze om Demeter heen,
Met snikken en gesteun, in 't gouden haar,
Dat, nat van 't baden, vlakte om 't blanke lijf; —
En als een dwaas mensch, stom door een groot leed,
Zat zij te midden van hen en haar oog
Zocht, zonder zoeken, waar de Kora stond....
En met de hand streek ze Aphrodite's haar,
Maar sprak niet. — Toen hief Aphrodite 't hoofd: —
En klaag'lijk was 't te zien hoe 't schoon gelaat
Nat was van tranen: — en toen ze over haar
De stomme trekken van Demeter zag,
En 't staren van dat groot, verduisterd oog, —
Toen lei zij 't handjen aan haar wang en zei: —
Met zachte woorden, nokkende in haar keel: —
»Neen, ween niet, lieve Moeder: Ze *is* niet dood...."

Toen boog Demeter 't hoofd en zag haar aan: —
En zóo als somtijds door de stille lucht
Een sneeuwvlaag henenruischt bij winternacht:
De vlokken vallen, warlend door elkaar,
En 't oog ziet alle, maar niet éen alleen, —
Zóo vielen Aphrodite's woorden zacht
Haar op het oor, — wijl ze ieder woord vernam,
Doch alle vallen hoorde door elkaar: —
»Wij vloden voor dat bang geluid en 'k zag,
In 't wijken wenkend, waar de Kora stond,
Een dikken nevel, rollende over 't veld. —
Zij vlood niet, staande als een verwezen mensch,
En uit een boschje zagen wij den damp
Rondom haar went'len, die toen weldra week —
En 't klonk als hoefgedreun en wagengang —
En ook de Kora zagen wij niet meer."

En wijl zij sprak bewoog Demeter niet —
En nu zij zweeg schoof zij met zachte hand
Het schreiend meisje weg van haren schoot —
En zij verborg het hoofd in hare handen
En zat onder de sterren in den nacht.
En ál die kalme sterren rezen hoog,
En daalden — langzaam bleekende in de lucht,
En áltijd zat zij, roerloos als een steen,
Tusschen de nimfen, waar niet éen van sprak,
En heel dien nacht, doodstil in 't donk're woud,
Scheen 't daar de werkplaats van een kunstvol man,
Een marmerwerker, die zijn groote groep
Voleind had in die ruimte tusschen 't loof.

Maar toen de bleeke morgen lichtte op 't woud
Trad Aphrodité achter de Godin,
En raakte met de teêre vingers zacht
Haar schouders aan — toen trilde ze en begreep:
En haar gelaat hield ze in het vale licht,
Waar Aphrodite in stond. — Maar o, welk leed
Lag op de trekken van die hooge godheid:
Zóo vaagt een herfststorm vóor de morgen daagt,
Den ganschen rijpen zomer van 't gelaat
Der aarde, en koud, ontluisterd ligt zij neer,
Met natte bosschen in den najaarswind,
Droefruischend klagende in dien grooten rouw.
Zóo droefontluisterd hief Demeter 't hoofd —
En ál haar woorden kwamen als 't geklaag
Van regenvlagen, waar de wind door jaagt: —
Dwarsbuien stooten door den vlakken storm —
»Zeg, Aphrodite! waarom zoude ik gaan,
Op uit het donker van dien laatsten droom?
Zal ik gaan zoeken, waar de Kora wijlt?
Bij menschen? Menschen rooven geen Godin.
Bij Goden? Ben ik zelf geen God? Is zij,
Persephone, geen Godheid? Rooft een God

Godinnen? Aphrodite, is dit een droom?
Of is de jónge God, dien 'k eenmaal zag
Sluimeren in den Chaos — in zijn slaap
Gekoningd met de schaduw van een kroon, —
Thans ópgewaakt, schoon 't heir der uren nog
Nevelt van verre, en 't laatste daar moest zijn,
Eer hij zijn kroon zou heffen in het licht
En Zeus zou zetten uit zijn heerlijk rijk?
Wáár, Aphrodite! toeft die nieuwe God?" —

En weer verborg zij ín de handen 't hoofd
En hoorde 't ruischen van haar eigen taal
Rondom haar, als het klagen van den storm.
Maar Aphrodite boog zich achter haar,
En raakte op nieuw haar schouder, wijl zij sprak: —
En lieflijk klonk haar stem, met schoon geluid
Van volle klanken, als choraalgezang,
Schoon het Demeter klonk als kwam elk woord
Van een, die staat te roepen aan het strand
Der breed-ruischende zee, — zij sprak aldus:
»Rijs op, Demeter! speurt gij in 't Heelal
Het rijzend teeken van een nieuwen God?
Zitten de Goden op hun tronen niet,
Heftend in 't licht élk zijne gouden kroon?
En welke knaap, opschijnende in de lucht,
Zal strafloos treden op de gouden trappen
Van Zeus getroont', als Hij den bliksem houdt,
Waarvan de roode gloed der vlammen Hem
Lekt langs de vuist, — of staan voor 't reuzenlijf
Van Ares, wiens luid lachen als een stormwind
Hem tuim'lend van de Olymp naar de afgrond zond!
Een God was 't die de Kora heeft geroofd,
Demeter, — Goden slechts gaan in een wolk,
En wie dan Goden rooven een Godin!
Hoor mij: ik zag hoe even vóor den roof,
De Zonnegod zijn rossen nederdreef,

Maar eens nog opzag uit de zee. Volg mij:
In negen dagen zijn wij aan 't paleis
Van Helios: Hij weet, wie Kora greep,
Want alles ziet Hij, wat des daags beweegt."

Als een, verzonken in een groote smart,
Te zwaar voor overgang van ziel op ziel,
Niet hoort wat om hem heen geschiedt, maar zit,
Zwijgend — een poos.... hem zelf een eeuwigheid —
Zoo zat Demeter, maar 't geweldig lijf
Schokte van passie — en toen sprong ze omhoog,
En stond op hare voeten, wijl zij sprak:

»Gij hebt mij wèl gesproken, Aphrodite!
'k Zal Kora zoekende over de aarde gaan,
En zoeken tot in 't land van de' ondergang,
En 't huis van Helios, die alles ziet.
Maar ga gij naar de' Olympus om den Goôn
Te melden, dat een God dit heeft bestaan."

En Aphrodite stond op de open plek,
Waar 't licht der zonnekar door 't loover drong,
Terwijl Demeter, met geschort gewaad,
Schreed langs de stammen van het hooge woud.

PASSIEBLOEM,

DOOR

HELÈNE SWARTH.

Is haar in 't hart de passiebloem ontloken,
Zoo wordt de vrouw aan 't martelkruis geklonken.
De bitt're beker wordt haar volgeschonken,
Haar hoofd gebogen en haar kracht gebroken.

Doch de alsem wordt haar wijn en, lijdensdronken,
Dunkt haar, wen 't woord van liefde is uitgesproken,
De doornenkroon, van perels bloed omblonken,
Een diadeem, in 't vorst'lijk haar gestoken.

Laat vrij de schaar der zedig-vrome vrouwen
Voor 't schoon gebed de handen samenvouwen:
— »Heb dank, o Heer, dat *ik* niet ben als deze!"

Laat vrij 't gepeupel honend samenrotten,
Vol lagen lust en met haar lijden spotten.
Wie lijdt om Liefde's wille kent geen vreeze.

NAJAARSNACHT,

DOOR

HÉLÈNE SWARTH.

O nevelnacht, waarin geen sterren stralen!
O diepe, doffe stilte dezer stonde!
Geen klokketoon, die plechtig 't uur verkonde,
Niets hoor ik, dan mijn eigen ademhalen.

't Waar zoet voor mij, de in 's levens strijd gewonde,
In 't rustig rijk der droomen rond te dwalen.
Dan, ach! ik voel de Fantasie mij falen,
Die vaak mij leidde, opdat ik vreugde vonde.

Doodsbleek en roerloos, lig ik op mijn leger.
Zijn 't klamme vingers, die mijn keel omknellen?
Zwaar hijgt mijn borst, angst verft mijn wangen veeger.

God!... help mij, God, den Booze nêer te vellen!
— Geen antwoord... Niets dan 't kloppen mijner slapen! —
God! menschen lijden, en uwe englen slapen!

SONNET,

DOOR

KAREL ALBERDINGK THIJM.

Ik ben in eenzaamheid niet meer alleen,
Want waar mijn oogen langs de wanden dwalen
Schemert uw lach daarheen. Ontelbre malen
Hoor ik in 't klokgetik uw voeten treên.

En langzaam nadert gij, zoo ver, zoo kleen...
'k Zie dat een breede neevlenkring met valen
Lichtloozen sluier u omhult; dan dalen
Zachtjes uw lichte schreden naar mij heen.

Uw adem vaart mij aan! Gij zijt verschenen,
Ik zie uw oogen in mijn oogen gaan;
'k Hoor in den wind, die langs mijn ruiten henen
En door de schouwe klaagt, uw woorden aan,
Zóo vrees'lijk droef en teêr, dat 'k u zie staan
Met bukkend hoofd, om in mijn arm te weenen.

ACHTER DE WOLKEN,

DOOR

HENRIC VAN GOOYEN.

'tIs of de schucht're maan zich wil omgeven
  Met breeder floers van zwaarder wolkgordijnen,
  Nu ik het laatste schijnsel zie verkwijnen
Van 't zwanendonzen licht, dat was gebleven.

Maar zie, daar laat Seléne de oogen even
  Weer weiden langs die lange wolkenlijnen,
  Doch om weer even haastig te verdwijnen:
Zij mijdt den blik van wie op aarde leven:

Zóo, schuw voor 't schijnsel van uw eigen glans,
Omhult ook gij u met een nevelkrans,
  Wanneer ik even in uw oog mocht staren...

  Ach, of dat wolkenweefsel op wou klaren,
En wilde uw beelt'nis aan een held'ren trans
  Zich aan mijn beidende oogen openbaren!

ADORATIE,

DOOR

HENRIC VAN GOOYEN.

Ik heb een tempel in mijn hart gewijd
  Voor uwe liefde, en eenzame uren lang,
  In vroom vereeren en devoten drang,
Ben ik daar bij u, wen gij verre zijt.

En als ik biddend daar mijn leed belijd,
  Leeft heel mijn ziele in u, en meen'ge zang
  Ruischt door de hooggewelfde zuilengang,
In 't statig huis van stille heiligheid.

En 't was me somtijds of van 't licht altaar,
Een Engel rees met troostend handgebaar,
  Die mijn bedroefde klachten had beluisterd,

En tot u ging, en u heeft ingefluisterd
  In zangen, wat ik voor uw outer bad,
  Maar wat ik, arme, slechts gestameld had.

HERFST,

DOOR

A. BROUWER.

De Zomer kwam met lachen, ging met tranen —
Ik hoorde 't lachen, ach! ter nauwernoode...
En toen ik kwam, toen was zij heengevloden,
En 'k zag nog vèr haar lichte vormen tanen:

Nu weent zij droef om al de heengegane
Verstomde zangers, om de witte en roode
Gepluimde bloemkens, die de groene zode
Eens cierden, waar zij trad, in breede banen.

Laas! boven 't rits'lend weenen steigert luid
Het wilde lachen van de herrefst uit,
Der wreede met een wijnrank om de lokken:

Zij lacht en schúdt die lange, donk're haren...
Daar daalt een vloed van dorre, doode blâren,
Gelijk een sneeuw van roode, gouden vlokken...

LITERAIRE KRONIEK.

Sinds zes jaren is onze literatuur bezig, voortdurend bezig te groeien en zich te ontwikkelen. Het aantal duurzame werken, ons door de jongere generatie in die kleine spanne tijds geschonken, is groot, grooter wellicht dan in eenig ander zestal opeenvolgende jaren in vroeger tijd. Aan Emants' *Lilith* zal altijd de roem verblijven, den rij te hebben geopend: daarna komen in chronologische volgorde: *Amazone*, *Mathilde*, *Nanno*, *Vorstengunst* en *Godenschemering*.

Al deze werken wijken, door onderwerp als door behandeling, in de meeste opzichten, af van die der renaissance in het jaar '40, zoodat men, zonder paradoxaal te wezen, kan beweren, dat zij een nieuwe periode onzer letteren beginnen, ten minste voorbereiden. Zoowel de romantische, als de huiselijke, de »vaderlandsche", als de godvruchtige poëzie van het voorgaande tijdvak hebben afgedaan of sterven in de geschriften van eenige minder begaafde auteurs een langzamen dood.

Het eigenlijk karakter der nieuwe periode, zoo als het in genoemde werken aan den dag komt, is onkerkelijk en kosmopolitisch. Zij tracht naar het grootsche zoowel als naar het subtiele, en er is in de poëzie een streven, een zeer krachtig streven merkbaar, om van gemeenplaatsig, fijn-psy-

chologisch; van gemoedelijk, hartstochtelijk; van »zoetvloeiend", rhythmisch; en van rhetorisch, plastisch en artistiek te worden.

Men kan nu reeds zeggen, dat dit streven niet vergeefsch zal wezen, en dat het toppunt der opgaande beweging nog verre van ons ligt. Onze letterkunde gaat een schoone toekomst te gemoet.

Het zou natuurlijk voorbarig zijn, nu reeds een vergelijking te beproeven van de intrinsieke waarde der werken, die de beide herlevingen hebben voortgebracht.

POTGIETER en BEETS zijn ontegenzeggelijk de hoofden van het afgeloopene tijdvak en in hun onderling contrast de kenmerkendste figuren ervan. Zij, en die om hen stonden, hebben voor goed het klassicisme verdreven, dat, in de 18e eeuw verstijfd, door Bilderdijk nog eens een onnatuurlijke verrijzenis, als de laatste koortsige opflikkering der levenskrachten bij een stervende, ondervond. Beets gaf ons het realistische gedeelte zijner Camera en eenige naïeve liederen, tot een altijddurend bezit; de zooveel rijkere en forschere Potgieter liet ons een schat van studiën in proza en verzen achter, die nog geschift en gerangschikt zal moeten worden, voor men een beslissend oordeel over zijn waarde en de plaats die hem toekomt, uitspreken kan.

De generatie van 1840 heeft een zwaren strijd gehad, maar zij is allen tegenstand te boven gekomen en staat nu daar als een afgesloten geheel, waar veel te vergeten, maar ook veel te vereeren en veel lief te hebben is. Wie haar zou willen vonnissen, heeft zich slechts even te herinneren, wat onze literatuur vóór dien tijd was, uit welk een onnatuur en rhetoriek de oude Gids is voortgekomen, — om zijn oordeel in te houden en het hoofd te buigen.

Ook de generatie van 1880 heeft haar kamp te bestaan.

Maar één ding heeft zij op de roemrijke afgestorvene vooruit: achter en boven haar staat de reuzenfiguur van *Douwes Dekker*, wiens woorden zestien jaren lang als een moker rondvlogen door ons literair en politiek en maatschappelijk leven, sarrend

of dreigend, kneuzend of verplettend, om dan terug te keeren in de hand des dondergods, die hem thans voor goed ter zijde schijnt gelegd te hebben. Multatuli, de onfeilbare artist, die de kunst minacht, de beeldstormer, die, al verdelgende, zichzelven een duurzaam monument heeft gesticht, weet zelf niet wat een invloed de vrijheid van zijn oordeel en de scherpte van zijn kritiek hebben gehad, ook daar waar hij ze het minste verwacht: in het tot stand komen dezer voor alles artistieke en psychologische periode onzer literatuur.

* * *

Toen zoo even de namen Potgieter en Beets werden vermeld, bleef die van *Busken Huet* achterwege, en dat niet bij toeval. Want Huet is meer dan een der leiders van het voorgaande tijdvak — hij is dat tijdvak zelf. Bijna een vierde eeuw lang heeft hij elk nieuw literair verschijnsel van zijn land voor zijn rechterstoel gedaagd en vonnis gesproken zonder onderscheid des persoons, alleen afgaande op zijn verstand en zijn overtuiging van wat goed en schoon verdient te heeten in de kunst. Twintig jaren van rijm en onrijm heeft hij onder de oogen gezien en gekeurd, de schrijvers schattend en lovend, straffend en verdoemend, of ook wel eens plagend en kittelend, als hun misdrijf hem slechts een afdwaling en geen ingeboren aandrift scheen. En steeds is hij de zichzelf in de macht hebbende superieure geest gebleven, die, schoon hij rechter is, toch mensch kan wezen, en omdat hij mensch is, in alles gentleman meent te moeten zijn. Zijn bliksems zond hij uit met een hoofdknik en een glimlach, en iedere dolksteek ging van een buiging vergezeld. Menig onzer brave letterhelden heeft hij met zulk een innemenden ruggestoot de deur uit en op straat gezet, dat de onnoozele bloed, alleen gelaten, het met zich zelf oneens was, of de criticus hem niet de grootst mogelijke eer ter wereld had bewezen.

Huet heeft geest, meer geest dan men van een echten Hollander, als hij, verwachten zou, en dat juist deed zijn kri-

tiek in een kwaden reuk staan bij zijn landgenooten. Men heeft hem hier lang voor een literairen sansculotte aangezien, een paradoxalen dilettant, omdat hij den draak stak met den eerwaarden ten Kate en den eerwaarden Beets een vêertje onder den neus durfde houden.

Wie de huisgoden der Hollandsche letterkundigen aanrandt, wie om de ziels-ontboezemingen van talentvolle predikanten lacht, kon niet in ernst wezen, zoo redeneerde men. Men vergiste zich.

Huet's kritiek richt zich geenszins naar de opkomende grillen van een levendig en ondeugend vernuft. Zij is niet de luimige uitval van een loshoofd. Zij komt voort uit een vereeniging van gezond verstand, scherpzinnigheid en liberaliteit, waarmeê hij zijn collega's hier te lande al te maal de loef afsteekt. Zij heeft zich ontwikkeld en gezuiverd door den omgang met een der beste en edelste zijner tijdgenooten.

Uit denzelfden bodem opgegroeid als de poëzie zijner dagen, verheft zij zich toch voldoende boven deze, om haar te kunnen overzien. Zijn gedachten over literatuur zijn die van een gezond en degelijk man, een gezeten burger, die de kunst bemint. Wie later wil weten, hoever de besten uit den tijd van 1840 het in literaire ontwikkeling hebben gebracht, zal slechts de Litterarische Fantasiën behoeven op te slaan, om zijn weetlust bevredigd te zien.

* * *

Ziet daar eenige beschouwingen, door de lezing van Huet's nieuwsten bundel opgewekt 1). De schrijver zelf rechtvaardigt door die uitgave de waarheid van het bovenstaande schitterend. Het boek is bijna even curieus als een voorrede van Bilderdijk, voor de historie der Hollandsche kritiek.

Bij een eersten opslag ziet men niets vreemds. Een vlijtige studie over Vergilius, eenige nekrologieën van grootheden van den eersten en tweeden rang, 't is alles de oude Huet, minus, misschien, de geest. Eerst als men tot de beide slot-artikelen is doorgedrongen, stuit men op een van die feiten, die in het eerste oogenblik uw verontwaardiging wekken, in het tweede oogenblik u doen glimlachen, in het derde u

noodzakelijk en onvermijdelijk voorkomen. Dan berust men, zooals in elke fataliteit.

Want een fataliteit schijnt het te wezen, dat de ontwikkeling eener literatuur niet zonder schokken en stooten geschiedt, dat nieuwe literaire ideeën en toepassingen stormenderhand hun plaats in de officiëele wereld moeten veroveren, dat een ten einde loopend tijdvak miskent of negeert, wat haar, voor haar algeheel overlijden, van een volgend nog onder oogen mocht komen.

Laat dan niemand zich boos maken, omdat Huet Zola niet kan verstaan. De geschiedenis gaat haar weg en over vijftig jaar zal zijn misprijzend oordeel vergeten en vergeven zijn. Het nageslacht zal het hem niet eens in vermindering van zijnen roem aanrekenen, want het zal weten, dat Huet, krachtens al zijn antecedenten, zijn geheele organisme, zoo oordeelen *moest*. Hadde hij anders gedaan, hij ware abnormaal geweest.

Een andere curiositeit is de houding, die Huet tegenover onze nieuwste letterkunde aanneemt, en die zeer duidelijk te erkennen is uit de verzameling verspreide artikelen, onder het algemeene hoofd: *Nieuwe Nederlandsche Letteren*, waarmede de schrijver zijn jongsten bundel kritieken besluit. Die titel, *Nieuwe Nederlandsche Letteren*, schijnt ironie, maar is het niet. Men kan veilig aannemen, dat Huet in gemoede de boekjes die hij daar bespreekt, voor de waarachtige vertegenwoordigers onzer nieuwste letterkunde houdt. Als men Huet's vroegere geschriften en de qualiteiten van zijn aesthetisch oordeel kent, is er geen reden om te gelooven, dat de in onze allereerste alinea genoemde werken eenig welbehagen of zelfs eenige belangstelling bij hem zouden wekken. Het verraadt dan ook geen geringe mate van zelfkennis in den auteur, dat hij over onze eigentlijke nieuwe Nederlandsche letteren gezwegen heeft. Schoon men niet kan ontkennen, dat die zelfkennis nog grooter zou gebleken zijn, indien de schrijver ook dit weinige achterwege gelaten had. Want wat hij zelf zoo geestig over de boekbeoordeelingen van *de Gids* opmerkt, »dat al hetgeen zij afkeuren lof, al hetgeen zij prijzen

blaam, en het overige geen aandacht verdient", zou men met evenveel recht van zijn oordeelvellingen over Helène Swarth, Hollidee en den onbekwamen Honigh kunnen beweren.

Doch laten wij 't den grooten prozaïst hierover niet te lastig maken. Zijn oordeel over verschillende schrijvers moge dikwijls averechts uitvallen — het zegt wat, de leesbaarste auteur van een geheele literatuur te zijn. Die kroon kan slechts *hij* hem ontrooven, die tevens zijn goed recht bewijzen zal, haar op zijn eigen hoofd gezet te zien.

Het jongere geslacht zal Huet in eere houden, door hem te lezen en te overdenken, en niet vergeten — ook al moge hij eenmaal van ons zijn heengegaan — hoe *hij* alleen het heeft durven erkennen, dat Bogaers een poëtaster, ten Kate's Schepping een berijmde preêk en Beets' Verscheidenheden dilettantenwerk is.

* * *

Zeer onlangs zijn twee nieuwe figuren zich in het gelid der »Nieuwe Nederlandsche Letteren" komen scharen, A. COOPLANDT en ALBERT VERWEY. Over beiden een enkel woord.

Albert Verwey's gedichten. 2) De kritiek heeft reeds vele dwaasheden over dezen bundel gezegd en zal nog voortgaan er vele te zeggen. Zoo zijn bijv. *der Sterren mysterie* en *Maanlicht*, die men zoo mooi vindt, niets meer dan een paar slecht afgewerkte krabbeltjes, uit 's dichters vroegste periode. De sterkste impressie, die zij geven, is een gevoel van spijt, dat zij niet bij den grooten hoop van het teruggehoudene in de portefeuille zijn blijven liggen. Hetzelfde zou van *Omhul mijn hoofd* en de drie eerste strofen van *Feeënzang* kunnen gezegd worden. *De Roze* is beter, maar ietwat mat van timbre. Men ziet hier reeds 's dichters latere intensiteit door die vage, weeke vormen, dien zoetigen en onzekeren rhythmus heen schemeren, als vlammen door de zachte rondingen van plooiende wol. Zonder nu nog uit: *Sproke der zee*, dat echter bijgewerkt is en daardoor jongere en betere gedeelten bevat, *Zang* en de een weinig gepomadeerde *Endymion*, dan is *nagenoeg*

al het overige vlekkeloos artistiek werk. Vlekkeloos, omdat de dichter de impressies zijner verbeelding, de rimpelingen van zijn gevoel zóo weet vast te houden en weêr te geven door rhythmus en klank, *zijn* middel van uiting zooals de verven het voor den schilder zijn, dat de lezer, die ooren heeft om te hooren en verbeeldingskracht om te zien, diezelfde impressies en diezelfde rimpelingen in zijn eigene ziel voelt opkomen. Niet vlekkeloos daarentegen om de nauwkeurige betrachting van grammatische en prosodische regelen, die slechts in zooverre regelen zijn, als de dichter ze goedkeurt en ze voldoende vindt om het artistieke effect, waarnaar hij tracht, te bereiken. De Hollandsche taal is verre van oud en gestereotypeerd in der eeuwigheid te zijn: zij zal integendeel heel wat veranderingen moeten ondergaan, heel wat leniger en rijker en levensvoller moeten worden, om al de hartstochten en fantasieën, al de gedachten en droomen, gansch het zieleleven van den modernen mensch te kunnen uiten en bestendigen, zoo als het eener schoone, welgevormde taal past.

Verwey neemt in versbouw en rijm en woordvoeging tal van onschoolsche vrijheden, die even zoovele schoonheden ten gevolge hebben. Nieuw is ook de vermenging van iambische, trochaeische, daktylische en anapaestische verzen in *Rouw om 't jaar* en *In Memoriam patris*, die met hun beiden het allerhoogste en allerschoonste van den bundel zijn.

Zooveel over de techniek.

* * *

Een der kenmerken van de nieuwe richting in de poëzie is een vrij sterke neiging naar het epos, het echte, plastische epos, met groote figuren en tragische toestanden, zooals Keats het bij Milton aantrof en Verwey het in Keats gelezen heeft. Ook lijkt Verwey op Keats, zooals Keats op Milton, d.w.z. eigentlijk niet. Een paar beelden slechts uit Persephone vindt men in 't Hyperionfragment in knopvorm terug: b. v. dàt der »reuzenstieren" op bladz. 12, van de »bloemen" op bladz. 7.

Persephone mist de intellectueele aspiratie van Godenschemering en het sentiment van Nanno: ook is het niet symbolisch als Lilith: 't wil niets zijn dan volmaakte plastiek en dat is het.

Ook geen passie moet men er in zoeken, dan de passie der schoonheid. Die visioenen van licht en kleur, die mysteriën van melodie, die vlekkelooze vormen, opvlottend voor onze oogen met den rhythmus van het vers, willen niets en kunnen niets dan genot geven. En genot is deugd.

Toch zou het jammer geweest zijn, als deze bundel alleen artistieke fantasieën had bevat. Een stel Persephone's zou gehoor en voorstellingsvermogen van velen onzer landgenooten stellig geen kwaad gedaan hebben; maar Verwey belooft ons ook nog andere dingen, en hij zal veel moeten doen, om niet te kort te komen in de verplichtingen, die zijn belofte hem oplegt.

In Memoriam patris, *Levenslust* en *Mephistopheles Epicuréus* wijzen over dezen bundel heen naar drie richtingen, waarin de dichter slechts behoeft voort te gaan, om in drie nieuwe genres uit te munten.

Het realisme van *Levenslust* en de psychologische zelf-analyse van *Mephistopheles* kunnen zeer goed samen gaan. Maar de scherp gelijnde trekken en vlakke tinten van het eerste, de zelfbewuste subtiliteit van het tweede, de zware, vaste rhythmus van beiden — 't is een geheel andere beeldensfeer, een ander gamma van sentimenten, dan de vage, vliedende vormen der lyrische plastiek, de fijn geünduleerde cadans, het hooge accent van *Rouw om 't Jaar* en *In Memoriam*, zooals weer al deze verschillen van en een aanmerkelijke vooruitgang zijn op de weelderige zwoelte der nog ietwat ambergeurige Persephone.

Verwey schijnt meer dan ééne ziel te hebben: al kwam maar een enkele er van tot volledige ontwikkeling, zou 't al heel wèl zijn.

Een talent van een gansch andere orde is *Cooplandt*. 5)

Zie daar nu eens een naturalist, die met Zola niets gemeen heeft dan zijn vermogen om juist op te merken

en zuiver weêr te geven. Menschen, toestanden, omgeving, alles is hollandsch, tot de atmosfeer toe. Er hangt door al deze schetsen een grauwe, vaderlandsche hemel uitgespannen, en daaronder warrelt het kleine doen en laten der alledaagsche wereld heen en weer en sukkelt langzaam aan naar het graf. Alles is gewoon aan deze menschen, hun ziel en hun lichaam, hun lotgevallen en hun einde, maar toch interesseeren zij, omdat het inderdaad *menschen* zijn. »Uit het leven" is een stuk leven, naakt, kaal, waar menschenleven. Tusschenbeiden slechts komt de dood, het groote mysterie, en werpt voor een oogenblik het grondelooze licht der eeuwigheid op de vale banaliteit van het menschenbestaan. Men schrikt en ziet elkander aan en kruipt bijeen: men weent wat en philosopheert wat — dan gaat alles weer zijn ouden gang.

---

1) Cd. Busken Huet. Litterarische Fantasien, vierde reeks, zesde deel. Haarlem, Tjeenk Willink 1885.

2) Albert Verwey. Persephone en andere gedichten. 's Gravenhage, A. Rössing. Anno 1885.

3) A. Cooplandt. Uit het leven. 's Gravenhage, Mouton & Co. (Wij zullen in de eerstvolgende aflevering dezen bundel uitvoerig bespreken.)

V A R I A.

Wij ontvingen ter aankondiging de eerste aflevering van een nieuw spiritistisch tijdschrift getiteld de Blijde Boodschap: ('s Gravenhage, H. L. Smits 1885). De redacteur, tevens eenige opsteller, de heer S. T. W. Roorda van Eijsinga, emeritus predikant, beklaagt zich, dat de recensenten hem tot nu toe voor gek hebben verklaard. Hij is een ernstig, welmeenend man, die een levendigen, leesbaren stijl schrijft en meer van God beweert te weten, dan de moderne theologen. Wij zijn noch spiritisten, noch dominé's, en laten hen dus de zaak maar onder elkander uitvechten. Een interessant bericht is dat op pag. 29, waar de schrijver ons een onuitgegeven gedicht van P. A. de Genestet mededeelt. 't Is gemaakt in de geestenwereld op een werkje van Roorda van Eysinga zelf en luidt aldus:

> Helder is het als kristal,
> Waar daarbij en schoon vooral,
> Een kunstwerk vau een dichterziel,
> Een grootsch gebouw dat mij beviel,
> Toen ik het zag en goed beschouwde —
> Voorwaar een kunstnaar die het bouwde!

De Génestet is nooit sterk geweest in 't verzen maken, maar Daarboven schijnt hij er niet op te zijn vooruitgegaan.

Wij wenschen den heer Roorda van harte succes in zijn onderneming,

K.

SCHILDERKUNST.

Bij gelegenheid van de bespreking der Arti-tentoonstelling, onze jaarlijksche *Salon*, heeft de Nederlandsche kunstkritiek als naar gewoonte, de sprekendste bewijzen harer onbevoegdheid geleverd.

Op weinig uitzonderingen na, spreekt zij een zuiver dilettanten-oordeel uit, gekruid met een handjevol technisch klinkende uitdrukkingen, waarmeê zij den argeloozen lezer wat zand in de oogen strooit.

Groote meesters als Maris, Mauve en ook Neuhuijs worden met een zekere genade, soms echter inderdaad met de strenge roede onderhanden genomen, zonderling genoeg, daar loftuitingen en overmatige bewondering van minderen haar schering en inslag zijn. Stukken als van den jongen, artistieken Breitner, of het ongemeene portret van Hubert Vos worden miskend of genegeerd. Karakteristiek is ook, dat voortdurend om »wat nieuws" wordt gevraagd, terwijl men het bestaande op verre na niet begrijpt. Maar wat begeven we ons in bizonderheden over deze causeriën, die koffiepraatjes, die onleesbare vertoogen, over deze stokpaardjes die altemaal uit de oude doos zijn!

Want dat schijnt vooreerst nog wel zoo te moeten blijven, en billijkheidshalve dient toegestemd te worden, dat men een publiek dat het dagblad als orakel begroet, die orakeltaal maar moet gunnen. Aan de beweging in de kunst zelve, tegen welke zij zich verzet, kan dit niet schaden. En slechts in één opzicht hebben we dan ook recht naar verbetering te verlangen. De engere kring van hen die werkelijk in het wezen der levende kunst belangstellen, zoude met het bestaan van een onafhankelijk orgaan, aan die kunst gewijd, zeer gebaat zijn. In het Belgische zusterland levert het moedig geredigeerde blad *l'Art Moderne* ons wat dit aangaat een beschamend voorbeeld. Als een onvermoeide kampioen vecht het voor zuiver artistieke beginselen, zonder ontzag voor machthebbenden.

Mocht er ook bij ons een kundig, wakker man van over-

tuiging gevonden worden, die de moeielijke taak om een kunstblad te leiden, met zooveel talent als zijn Brusselsche confrater op zich kon nemen!

We konden dan vrij de krantenkritiekjes hun wijsheid aan de groote klok laten hangen, maar eindelijk kunstenaars zelven en verstandige belangstellenden naar een ernstige kritiek verwijzen.

Dit zou den bloei onzer kunst niet anders dan ten goede kunnen komen.

SAMUEL.

* * *

Kritiesche beschouwingen over onze kunst niet alleen, maar ook over onze oudere kunstliteratuur zelve, zijn nog schaarsch.

Van Mander, Hoogstraten, Houbraken, Lairesse, wat wij aan hen eigenlijk hebben, heeft voorshands niemand uitgemaakt.

Wel werd het schilderboek van Van Mander onlangs in het Fransch vertaald, en door een schat van aanteekeningen veel bruikbaarder gemaakt.

Een verblijdend teeken schijnt het ons daarom, dat een jonge Vlaming het aandurft een afzonderlijke studie over Van Mander in het licht te geven. Of hij van zijn leven in een zóó kort bestek zóó smakelijke dingen zal zeggen als men in *Het Land van Rubens* in vijf bladzijden vindt, betwijfelen wij. Maar het feit dat iemand den schilder, den historicus, den dichter, dat hij zijn leven en zijn werken in één beeld van den persoon wil samenvatten, is zóó belangrijk, dat wij het boekje van *Leopold Plettinck*, dat bij genoegzame inteekening, bij Henri Claes te Antwerpen zal verschijnen, bij voorbaat aanbevelen. S.

* * *

De Nederlanden onder Keizer Karel door *Dr. Paul Frédericq, Hoogleeraar te Gent* (Uitgave Willems-fonds).

Daar de Nederlandsche historiographie over den aanvang der 16de eeuw zeer schaarsch is en eerst over het einde van de

regeering van Karel V en over den opstand tegen Spanje belangrijk in omvang toeneemt, is het bovengenoemde werkje zeker eene welkome verschijning. Het behandelt de 30 eerste jaren der 16de eeuw, werkelijk een tijdperk, dat als de voorbereiding tot den lateren roem van onze historie zeer merkwaardig is. De ontwikkeling der hervorming in de Nederlanden wordt nagegaan, en de invloed van Luther hierop aangetoond; de invoering der inquisitie en de dood der eerste hervormingsmartelaren beschreven. Hoewel de opgave van de bronnen van nauwgezet historisch onderzoek getuigt, vreeze men toch niet voor afstuitende geleerdheid in dit werkje. In eenvoudigen, aangenamen stijl geschreven, geeft het een uitstekend en toch niet uitgebreid overzicht over de staatkundige en godsdienstige toestanden, almede over de letterkunde in den aanvang der 16de eeuw.

B.

* * *

De Vereeniging voor Lijkverbranding gaat voort haar strijd te strijden tegen begrippen, die de gehechtheid der menschen aan het bestaande toelichten zoo treffend, als misschien weinig vooroordeelen doen. Want wat is er eigenlijk tegen de crematie te zeggen? Het kleinste kind kan begrijpen, dat het gezonder is dan bijna naast de deuren der levenden, onze dooden prijs te geven aan een verrottingsproces. Aangenamer voor de fantasie is het verbranden ook zeker dan het begraven. De vereering voor de afgestorvenen kan zich aan geen zuiverder voorwerp hechten dan aan een urn met asch. De weelderige plantengroei op een kerkhof wekt bij iemand, die zijn gedachten laat gaan over de oorzaak van dien overvloed, niet de reinste voorstellingen.

Aan de kracht der domheid moet het bestendigen van het begraven worden toegeschreven; gelijk vroeger door het groeiende verstand de bestelling uit de kerken is geweken in de vrije lucht naar plaatsen, die men met een onsmakelijk woord *doaden-akkers* noemt.

Het zijn natuurlijk de regeeringen, die het toepassen van nieuwe denkbeelden aanvankelijk beletten. Daar zijn het regeeringen voor, en dit is nu eenmaal hun historische rol. Het Hollandsche gouvernement is deze keer bizonder rol-vast. Uit het verslag der bovengenoemde Vereeniging blijkt, dat reeds in Mei 1882 de Kon. Academie van Wetenschappen de Regeering antwoordde op een officieele vraag, of wegens gerechterlijk-geneeskundige redenen, het verbranden van lijken onraadzaam kon heeten. Dit bescheid luidde ontkennend, en hiermede mocht men aannemen dat het fameuze bezwaar tegen de crematie, althans voor den Nederlandschen wetgever, vervallen was. Jawel. De Vereeniging voor Lijkverbranding blijft petitioneeren, tot de publieke opinie alle bureaucratische bekrompenheid op de vlucht drijft, waar het gezond verstand ten slotte altijd in slaagt. Het is intusschen wel zonderling, dat een autoriteit zoo zelden goedschiks doet, waartoe zij vooruit weet dat zij anders kwaadschiks gedwongen wordt. Wat de Vereeniging vraagt is luttel; zij wenscht wijziging der begrafeniswet van 1869 in dier voege, dat voortaan het verbranden wordt vrijgelaten. Deze verruiming noemde de Minister Heemskerk in 1882 »geen urgent onderwerp van wetgeving."

Alleen zij, zou men zeggen, die den dwang voelen, kunnen meêspreken over het urgente van de opheffing. Uit het adres der Vereeniging blijkt dat er zijn, die het gemis van deze vrijheid betreuren. *Urgent* is de zaak dus wel ...., maar laten wij deze burgermansredeneering staken, die voor Ministeriëele ooren wat onnoozel is.

Bovendien is de poort van »Binnenlandsche Zaken" een doovemans-deur.

* * *

De *Berichten en Mededeelingen* van de Vereeniging die hier de crematie voorstaat, bevatten bovenstaande feiten in een welgeschreven historische behandeling van het vraagstuk, door Mr. J. C. Smissaert.

Deze regelen zijn juist geen pleizierige lectuur voor menschen, die niet graag om het andere woord van sterven en

van lijken lezen. Er stijgt een duffe lucht op uit deze bladzijden.

Geen onaangenamen, maar toch een schrillen overgang maakt de knekelhuistaal van den beschrijvingsbrief der Algemeene Vergadering met het slot-bericht, dat na de bijeenkomst een gemeenschappelijke maaltijd zal gehouden worden. Hiermede komen wij met vreugde weer onder de levenden. Het gerammel van doodsbeenderen wijkt voor het vroolijker gerucht van messen en vorken. Andere denkbeelden dan de vraag wat men met onze veege overschotten zal aanvangen, vervullen het brein, en om den dampenden disch geschaard, zweren wij te zullen eten en drinken en vroolijk te zullen zijn totdat op onze beurt wij, laat ons hopen, verbrand worden.

Het is een kiesche attentie van den secretaris om zijn beschrijvingsbrief te laten eindigen met de woorden:

— *De kosten van den maaltijd per couvert zullen bedragen ca. f 3.— buiten wijn.*

Dat is niet duur, en dat belooft een gezelligen middag. Eind goed, al goed. G.

* * *

Wij ontvingen ook nog: Felicitas van M. Ludolff, uit het Duitsch. 2 dln. — IJline, Prinses Daschkoff-Warenzoff, door Betsy Perk. 2 dln. ('s Gravenhage, Mouton en Co.). Flonkerstippen der historiën, door den O. v. d. B. (Deventer, Hulscher). Notaris Sauvat, uit het Fransch. (Amsterdam, Allert de Lange).

Wij twijfelen er niet aan of deze net uitgevoerde boekdeelen zullen door de vaderlandsche kritiek gunstig gerecenseerd en door het vaderlandsch publiek met graagte gelezen worden.

* * *

REVUE WAGNÉRIENNE. 8 Nov. '85. Chronique. Edouard Dujardin. — Parsifal, étude inédite, Edouard Schuré. — L'esthétique de Wagner et la doctrine spencérienne, Emile Hennequin. — Analyses de la Revue de Bayreuth, H. S. Chamberlain. — Bibliographie. — Mois Wagnérien. Correspondances.

JUSTUS VAN MAURIK.

DOOR

FRANS NETSCHER.

Zoo ik in de volgende bladzijden den novellistischen arbeid van Justus van Maurik aan eene analyse ga onderwerpen, dan dien ik mij vooraf met een paar woorden omtrent het doel van dit onderzoek te verklaren. Het ligt niet in mijn voornemen te trachten een der meest populaire schrijvers van ons land over de kling te jagen; dit zou een onbegonnen werk wezen, en tot niets leiden; al ware Van Maurik ook voorgoed afgemaakt, hij zou onmiddelijk door een opvolger van zijn of een minder gehalte vervangen worden, want het groote publiek is afgodendienaar, en heeft behoefte aan een troetelkind van zijne afmetingen. Er zijn echter drie redenen, die mij tot het instellen dezer analyse gebracht hebben. Zij zijn:

Justus van Maurik is een der meest populaire schrijvers van ons land; zijne boeken worden in grooten getale verkocht. Een onderzoek naar het wezen van zijn arbeid kan derhalve aan het licht brengen wat tegenwoordig van een schrijver geëischt wordt, om sukces bij het publiek in te oogsten; eene analyse zijner novellen zal dus tegelijkertijd eene analyse der publieke ontwikkeling en van den aard en het wezen van een hedendaagsch sukces zijn;

Van Maurik beproeft met zijne novellen menigmaal het terrein der werkelijkheid te betreden; hierdoor kruisen onze

wegen elkander, en wordt eene beschouwing van zijne verdiensten voor mij bizonder aanlokkelijk;

mijn hartstocht voor analyse heeft er mij toe gebracht, een werk van waarneming en ontleding te onderstaan, dat vooral met betrekking tot een tijdgenoot de meeste waarborgen van nauwkeurigheid en volledigheid kan opleveren.

I.

Justus Van Maurik is een fatsoenlijk mensch, die zelfs in de kunst een man met eene gekleede jas en een hoogen hoed tracht te blijven; zijn geest is kalm, braaf, burgerlijk en strompelt op een sukkeldrafje over de paden der deugd en rechtschapenheid. Somtijds echter wordt de rust zijner burgerlijke verbeeldingskracht door vreemde verlangens bestookt; dan legt hij gekleede jas en hoogen hoed ter zijde, steekt zich in een kiel, zet een zijden pet op, neemt een stompje pijp tusschen de lippen, en maakt eene wandeling door de amsterdamsche achterbuurten. Maar zelfs onder deze vermomming herkent men het kleine renteniertje, dat een snoeptochtje maakt, verlegen is met zijne houding, en met een goedhartigen glimlach op de lippen van verlangen brandt, om het geheim van zijn karnavals-pak te verraden; telkens brengt hij met een fatsoenlijk gebaar zich een zakdoek met »eau de cologne" onder den neus, spreekt in zijne verwarring de politie-agenten met »meneer' en »u" aan, en maakt voor de toonbank der kroegjes met zoetsappige vriendelijkheid voor de gasten plaats. Vreesachtige moeders kunnen gerust zijne boeken in de huiskamer laten slingeren, en behoeven hare dochters de lezing er van niet te verbieden; de geruchtmakende titels, als »Uit het volk", »In de achterbuurt" enz. behoeven niemand vrees aan te jagen, want de brave burgerman neemt het onschuldige genoegen, zijne lezers te kittelen, en heeft het zoo kwaad niet voor; het is slechts een St. Nikolaas-grap, die ten doel heeft u van verboden nieuwsgierigheid te doen rillen, en zoo hij bemerkte, dat gij het afschrikwekkende zijner titels in ernst hadt opgenomen, dan

zou het hoofd van het goedhartige renteniertje boven de hagelwitte vadermoorders van genoegen tintelen. Neen, geef hem met het volste vertrouwen de hand, en laat u in steegjes en slopjes, in kroegjes en krotjes rondleiden; als gij van uwe wandeling te huis komt, zal er geen spatje op uwe schoenen zijn, zult gij geen enkelen waarachtigen dronkenlap gezien, of »heuschigen" vloek gehoord hebben; hij is met u over de plasjes heên gestapt; als er in een hoek een dronken beest lag te ronken, heeft hij uwe aandacht afgeleid door u te wijzen op een bloempotje voor het raam eener derde verdieping, en als gij achter de verlichte vensters eener kroeg hoordet vloeken of schelden, heeft hij u zachtjes een lief versje voorgezongen, waarin sprake was van engeltjes, zieltjes, van liefde en God.

Het is Van Maurik slechts te doen, u aangenaam en stichtelijk bezig te houden, en in het minst niet om u de geheimen van het werkelijke volksleven te ontsluyeren. Want bovenal is Van Maurik een echte Hollander; hij is een der achter-kleinzonen van Vader Cats, en de nederlandsche kansel-literatuur telt hem onder hare aanhangers. Een van de meest eigenaardige en nationale verschijnselen in onze letterkunde is de samensmelting der Dordtsche kerkleer met onze vaderlandsche kunstrichtingen; Vader Cats dichtte en predikte tegelijkertijd; Betje Wolff en Aagje Deken schreven preekstoel-romans in eene waereldsche kleedij; Mevr: Bosboom-Toussaint propte hare helden en heldinnen vol met een zachtmoedig, humanitair kalvinisme; en het dominees-geslacht van 1830—1880 heeft de tien-geboden op alle mogelijke wijzen bezongen en beromand. Dit kunstverschijnsel korrespondeert met een onzer volkstrekken. Een der grondtrekken onzer volks-psychologie is een menschlievend en volgzaam kalvinisme, in alle levensuitingen, in alle kleurschakeeringen. En juist de omstandigheid, dat deze basis onzer vaderlandsche literatuur uit het hart van ons volksbestaan gegrepen is, verklaart den grooten opgang, welken de kerk-literatuur in ons land heeft kunnen maken. Het is een feit van algemeene bekendheid, dat vele huisgezinnen langen tijd bijna uitsluitend op de lek-

tuur van twee boeken geteerd hebben, die in de nederlandsche huiskamers eene plaats naast elkander vonden, nl.: de »Staten-Bijbel" en de »Gedichten van Jacob Cats".

Ook Van Maurik heeft, als echte zoon van zijn land en zijn tijd, het nuttige en het aangename in zijne kunst samengesmolten; hij is de Cats van de amsterdamsche Jordaan; met de rechter hand reikt hij zijnen lezers een humoristiesch plaatje, en met de linker een traktaatje over.

Het stramien, waarop Van Maurik zijne novellen geborduurd heeft, zijn de meest banale begrippen van brave deugd en stichtelijke godsvrucht, zooals daar zijn: vaderliefde, moederliefde, kinderliefde, ouderenvreugd en kinderleed, rechtschapenheid, plicht enz. enz.; bijna al zijne novellen zijn eene »morale en action". Neem bijvoorbeeld eens zijn »Heks van Kemmenau". Welk thema wordt ons daarin bepredikt? Er wordt ons eene moeder opgedischt, die heel veel van haar lieven zoon houdt. Die lieve zoon wordt ongelukkig door toedoen van een mooi meisje; dat meisje wordt verleid, en haar minnaar sterft. De moeder vervloekt eerst het meisje als de oorzaak van het ongeluk haars zoons, maar natuurlijk — hoe kon het ook anders? — krijgt hare moederliefde de bovenhand, en trekt zij bij haar in, om het onwettig kind, dat niet eens van haar zoon is, te helpen oppassen. Maar die zoon heeft eenmaal van het meisje gehouden, en uit eerbied voor diens nagedachtenis wordt zij tot deze liefdedaad gedreven, want: »'t Is immers voor Karl! Staat hij slechts gezuiverd voor Gods aangezicht, dan ga ik met vreugde het Vagevuur tegemoet". Banaal, niet waar?; maar stichtelijk en lief! In dit novelletje hebben wij dus den triomf der moederliefde gevierd. En nu bijvoorbeeld eens »Een slot dat pakt". Gegeven zijn: een goede papa, eene slechte mama, en een lief kindje. Omdat mama slecht is, leven papa en mama natuurlijk gescheiden; er bestaat niet het minste bezwaar, papa aan de tering te laten lijden en sterven, Gods hand te doen beschikken, dat de slechte mama uit verrel anden terugkomt, juist als de teringachtige papa op zijn sterfbed ligt, en om dezen dan zoo melodramatiesch mogelijk te laten uitroepen:

»God vergeve je, Mathilde (d. i. de slechte mama), zooals ik je nu vergeef, om der wille van ons kind!" Banaal, niet waar?; maar stichtelijk en lief! In dit novelletje hebben wij dus den triomf der vaderliefde gevierd.

Deze voorbeelden zouden in het oneindige vermeerderd kunnen worden; »Truitje de Naaister" zou ons eene moralisatie over de opofferende kinderliefde kunnen geven; »Jan Smees" — het moderne »Pruimen-Jantje" van vader Van Alphen — ware in staat ons de echte kinderplicht en kinderdeugd te onderwijzen; »Teun de Nachtwacht" zou nog eens op het thema der vaderliefde terugkomen, enz. enz.

Men ziet het: Van Maurik zoekt zijne stichtelijke idealen niet bizonder hoog; ja, in de weemoedige, sombere omgeving van het volk krijgt zelfs de liefelijkheid zijner tooneelen meer relief. Trouwens, de schrijver weet dit, en maakt ruimschoots gebruik van dit middel.

Dit over de stof. En nu over de behandeling.

De zeurende stichtelijkheid zijner onderwerpen wordt op schitterende wijze door de banaliteit der inkleeding geëvenaard. Het is opmerkelijk hoe veelvuldig van Maurik van godsdienstige abstrakties in zijne novellen gebruik maakt; hier en daar draagt zijn werk den toon van een wauwelenden katechiseermeester of eene bijbel-lezende hofjes-jufvrouw. Onbetaalbaar is bijv. eene ontboezeming als de volgende: »Hem aanziende, kwam mij de gedachte, dat wanneer in sommige gevallen het leven al te lang duurt, *de ziel, ongeduldig over de te lange gevangenschap, zich tracht te bevrijden en door haar pogingen de harmonische banden verbreekt, die ziel en lichaam samenhouden. Zij dwaalt dan door hare woning; zij is nog niet heengegaan, maar zij is niet meer waar zij zijn moet*", of eene oorspronkelijke uitdrukking als: »*De lang gekerkerde ziel werd vrij, en op 't oogenblik dat zij voorgoed de aardsche gevangenis verliet*", enz. De bundels novellen des heeren Van Maurik krioelen van plaatsen als de voorgaanden; men krijgt menigmaal den indruk alsof men deze holklinkende phrasen uit den mond eens zalvenden dominee's hoort galmen. Wanneer Van Maurik de pen ter hand neemt, trekt hij

tevens bef en toga aan, en verhaaltjes voor een kinderbijbel worden door hem op den schalksch-ernstigen toon van een predikenden hofnar ten gehoore gebracht. De woorden »ziel" en »lichaam" zijn echter niet de eenigen, die hem in extase doen nederknielen; het meerendeel zijner volzinnen is met woorden als: liefde, reinheid, ootmoed, eenvoud enz., in hunne kerkelijke beteekenis, doorspekt. Somwijlen is Van Maurik zeer lief, o zoo lief, vol deemoedigen eenvoud, en dan vindt hij, dat »'t was alsof de ontwaakte liefde in haar hart ook de kinderlijke liefde gelouterd had", en dan weet hij honderdjarige gemeenplaatsen en eeuwenoude abstrakties tot dertig-cents-bazaar-zinnen samen te flansen.

Behalve het kalvinistische waas, dat over zijn letterkundigen arbeid ligt, bestaan er nog twee andere elementen, die aan zijn sukces bij het publiek krachtig hebben medegewerkt: het sentimentalisme en de aardigheden.

Het eerste vormt eenigszins een onderdeel van de godsdienstig-humanitaire strekking zijner novellen, en wordt door hem met het oog op effektbejag gebezigd. Van Maurik kan nooit natuurlijk wezen als een alledaagsch mensch, maar is er steeds op uit, de traanklieren zijner lezers en toehoorders in werking te brengen, en wordt aan zijn schrijftafel door ethische idealen vervolgd. In de hoogste mate banaal is ook de aanwending van dit hulpmiddeltje. De geheele toeleg van zijn »Een slot dat pakt" heeft ten doel een sentimenteel effektbejag in de slotbladzijde in het leven te roepen; de »Inséparables" zijn twee sentimenteele wezentjes van timpjesdeeg, die met hare hoofdjes in rozeroode wolken leven; Jan Smees, de jongen uit het volk, is ook niet van sentimentaliteit ontbloot; de moeder van »Truitje de Naaister" is een sentimenteele tooneeldraak. Luister maar eens; wij staan weêr aan een sterfbed — het is verwonderlijk hoeveel menschen door Van Maurik in zijne novellen om het leven worden gebracht — en Truitjes moeder zal haar laatsten adem gaan uitblazen: »De stervende knikte »ja", richtte zich eensklaps halverwege op, drukte 't portret in Willems hand en daarmede aan zijn hart. Toen omvatte zij haar kind met inspanning van haar laatste krachten;

haar hoofd zonk aan zijn hart, en dáár blies zij den laatsten adem uit". Het is prachtig van banaliteit! De stervende moeder, die het portret aan de borst van haren zoon drukt, en op diens hart den laatsten adem uitblaast, brengt ons in gedachten tot den bloeitijd der oud-hollandsche sentimenteele tooneeldraken terug. Is het te verwonderen, dat wanneer de arbeid van Justus van Maurik met een sentimentalisme als het hierboven aangehaalde doorspekt is, zijne kunst het niet hooger kan brengen dan een kost voor burgers, boeren en buitenlui?

En nu het derde element van Justus van Mauriks sukces: zijne aardigheden. Bij dit punt dient men evenwel in het oog te houden, dat zijne geestige invallen er op berekend zijn om in het publiek voorgedragen te worden, en bij lezing natuurlijk veel van hare waarde verliezen. Van Maurik is een gevierd nuts-lezer; in de zalen waar hij optreedt zijn alle plaatsen bezet, en bijna den ganschen avond davert het lokaal van een schaapachtig gelach. Stel u nu een lezing-publiek voor, waarvan het gehalte over het gansche land ongeveer het zelfde is, dat dicht op elkaêr gepropt zit, verschenen met het doel om te lachen, wetende, dat Van Maurik aardig zal zijn, en daardoor reeds in eene gespannen zenuwachtigheid verkeert, bereid om bij het minste geritsel te gaan grinniken; ja, ik heb wel eens gezien, dat menschen reeds glimlachten, toen de spreker het katheder beklommen had, en bezig was zijne handschoenen uit te trekken. Welnu, laat den aardigen Van Maurik voor eene dergelijke schapenkolonie optreden, en haar bijv. »De Aanspreker" voorlezen. Wanneer dan een aanspreker zegt, dat overleden is: »Meneer Van der Steen, *oud ritmeester bij de Romeinen*", in plaats van »*oud rentmeester bij de Domeinen*" of als er gerept wordt van »geraasde broodjes", in stede van »geraspte broodjes", dan kunt gij zeker zijn, dat de zaal in lachen *moet* uitbarsten. Indien men echter weet, dat het geen leerling eener lagere klasse van eene Hooger-Burger-School is, die dergelijke walgelijke flauwiteiten voordraagt, maar als men een grooten man van leeftijd voor zich ziet staan, dan kan

men onmogelijk den uitroep bedwingen: Foei, schaam u! Het verhalen van lafheden is bij Van Maurik eene manie geworden; de gang van een verhaal, van een tooneel, alles moet wijken om zijne flauwiteiten aan den man te brengen; met geweld wil hij met fratsenmakerij een goedkoop sukces inoogsten. Men heeft bij dezen schrijver niet met die luchtige, fransche woordspelingen te doen, die als vlindertjes door de zinnen fladderen; ook niet met onschuldige, speelsche guiterijen, die als lachende satertjes om den hoek der hoofdstukken komen gluren. Neen, Van Maurik is geen guitige, speelzieke, vroolijke Franschman, maar een logge, beerachtige Hollander, wiens aardigheden even lomp en onbehouwen zijn als de besprijkerde schoenen van een boer uit den achterhoek; hij loopt niet op de fijn gevormde bottines eens franschen causeurs, maar op de rustieke turftrappers van een hollandschen veefokker. Zijne aardigheden vallen u als klompen lood op het hoofd, zij trappen u ongemanierd op de teenen, loopen u lompweg tegen het lijf, stompen en dringen in de novellen, om onbeschaamd op den voorgrond te komen. Wanneer hem eens de Duivel der aardigheid onder den arm heeft genomen, is hij niet meer te bedwingen; zijn naam, de eischen der kunst, de werkelijkheid, alles gooit hij te grabbelen, en holt voort. Hij gaat in zijn »Klaas Komijn op de beurs" zoover, dat hij vergeet ons een vijftien-jarigen knaap te moeten schilderen, en den jongen uitdrukkingen in den mond legt, die wij alleen van een geslepen jood verwacht konden hebben. Het wordt u duidelijk wat zijn doel is. Hij heeft eenige lafheden verzameld, en wil die onder het publiek brengen; zonder naar hun wezen en karakter te vragen, zou hij in zijn dollen ijver in staat wezen ze een grijsaard zoowel als een knaap doen debiteeren; zijn Klaas Komijn bewijst dit. Oordeel maar eens. Klaas Komijn is een kantoorjongen van vijftien jaar, die o. a. aan zijn vader het volgende schrijft: »Sigarengeur is op de Beurs verboden, omdat er buitendien al meer dan genoeg geurmakers zijn", of »Egypte — u weet wel dat land, waar Mozes in 't biezen kistje gelegen heeft, en dat nu door Khé-

dieven geregeerd wordt, enz.", of: »O! die oliehoek is zoo glad, menigeen glijdt er in uit", of: »Mijn patroon doet ook in suiker, en daarom kom ik er (in den suikerhoek) dikwijls. Evenwel heb ik er nog geen verstand van. Ik heb veel hooren spreken over titrage en glucose, maar 't rechte begrijp ik er niet van. Doch dat is minder, want de boekhouder zegt, dat de meeste menschen 't rechte er van ook nooit begrepen hebben en dat ik er later wel in geconfijt zal worden, als ik wat langer in de suiker ben."

Is het niet duidelijk, dat het Van Maurik in het minst niet te doen was om een vijftienjarigen knaap zijne indrukken over de beurs op zijn manier en in zijn toon te laten neêrschrijven, maar dat hij, als schrijver, naar eene gelegenheid zocht om eenige zijner eigene aardigheden publiek te maken?

»Een Vriendendienst", »Baddoctoren", »Een pleizierige nacht", enz. enz., zijn onuitstaanbaar laffe »moppen", goed voor de kinderkamer en de keuken, werk voor een fratsenmaker van de kermis, maar waarover een man, die aanspraak wil maken op den naam van letterkundige, zich van schaamte en berouw in een donker hoekje moest verbergen. Van Maurik weet, dat zijne grootste kracht in zijne aardigheden schuilt, en is, geloof ik, bescheiden genoeg om in te zien, dat wanneer men zijne novellistische knutselarijen van dit element ontdeed, hij steeds in de achterste gelederen van ons schrijversleger ware blijven sukkelen. Begrijpelijk is het daarom, dat hij een ongekend ruim gebruik van dit sukcesmiddeltje gemaakt heeft; maar natuurlijk is het daarom ook, dat hij in de achting der artiesten niet hoog kan staan aangeschreven.

De vereischten voor een sukces bij het hedendaagsche publiek zijn dus waarlijk niet te hoog; een handige kaerel, met een weinig misplaatste eerzucht, heeft nog kans om naam te maken. Begin met eenige lafheden te verzinnen, laag bij den grond, opdat alle kruideniers, keukenmeiden en schoonmaaksters ze begrijpen kunnen; wees een weinig sentimenteel; zorg steeds eenige krokodillentranen in voorraad te hebben; en spreid dan over het geheel onzen nationalen, zal-

venden, kalvinistischen toon uit. Dan wordt gij een fatsoenlijk schrijver, een geacht en gevierd novelletjes-fabrikant, en gij hebt het groote publiek op uw hand. Het publiek, waaronder van Justus van Maurik zijne lezers vindt, is in den grond goedhartig, sukkelig en volgzaam; men kan veel van zijne toegeeflijkheid vergen, en hunne afgoden mogen een potje bij hen breken. Het laatste tooneelstuk van dezen schrijver bewijst dit. Ofschoon de geheele kritiek — in dit geval bevoegd dit genre van kunst te beoordeelen — het stuk afmaakte, en den schrijver in den hoek zette, lokte »Men zegt" in de Hofstad toch volle zalen. Toont dit niet duidelijk aan hoe zeer het publiek de slaaf is van zijn afgod, en van welk gehalte zijne bewonderaars zijn? Tevens dient men te weten, dat een deel van zijn sukces onder het janhagel van den engelenbak schuilt, en het debiet zijner werken de oplage van het »Humoristisch Album" evenaart.

II.

Nu kom ik tot het tweede punt, nl., de bespreking van Justus van Maurik als realist. Op dezen weg wandel ik schouder aan schouder met onzen schrijver, en uit naam van het realisme wensch ik daarom eene kleine afrekening met hem te houden.

Betreurenswaardig is het dat het publiek de voorstellingen van het volk, welke deze schrijver met verwonderlijke onbeschaamdheid opdischt, voor waarachtig realisme schijnt aan te zien. Hij doet daardoor nadeel zoowel aan het volk zelf, als aan de realistische kunst. Afgaande op de belachelijke marionetten van Justus van Maurik, vormen de menschen zich beelden van het volksleven en de volks-psychologie, welke evenveel op de werkelijkheid gelijken, als de weêrkaatste gelaatstrekken in een tuinspiegel eene juiste voorstelling van het menschelijke beeld zouden kunnen geven. Van Maurik teekent volkshelden, welke nooit de lucht der achterbuurten geroken hebben, en slechts de kinderen zijn eener ziekelijke fantaisie; het volk van Van Maurik is een leugen-volk. De schrijver legt elementen

in hun leven, welke er niet of slechts bij uitzondering in voorkomen. Hierdoor gaat men zich voor die menschen een levenskring scheppen, die nooit aan de werkelijkheid beantwoorden kan. Mij is het zelfde overkomen. Toen ik Van Maurik las, vormden zich bij mij voorstellingen omtrent hunne psychologie, waarvan mij de leugenachtigheid eerst duidelijk werd, toen ik ten behoeve van mijne kunst zelf het volk begon waar te nemen. In plaats dus van de arme drommels er eenig goed meê te doen, werkt men de bestendiging van leugens in de hand, welke scheve beelden over hun lief en leed verwekken; de werkelijkheid van hun leven verdient zoo zeer ons medelijden, dat het poëtiseeren der realiteit bijna een misdaad wordt. Want zoo iemand opstond, die iets in het belang van het volk wilde verrichten, en de voortbrengselen der realistische kunst à la Van Maurik als uitgangspunt wenschte te gebruiken, dan zou hij in de praktijk tot resultaten moeten geraken, waarvan de onjuistheid hem ten zeerste zou treffen. Ik zal wederom een voorbeeld aanvoeren. In »Teun de Nachtwacht" leeren wij een bejaard man kennen, die eene dochter heeft, welke den slechten weg is opgegaan; het is reeds jaren geleden, maar nog steeds is hij er somber en knorrig door gestemd, zooals het eenen echten tooneelheld betaamt; men kan het den vader aanzien, en zijne kameraads denken, dat deze sombere man met een geheim rondloopt. Natuurlijk vindt hij op een regenachtigen avond zijne dochter half dood tegen een stoep liggen; zij wordt naar het Gasthuis gebracht, en als zij hersteld is, verzoenen vader en dochter zich, en alles wordt weêr rozengeur en maneschijn. De burgerlijke rechtschapenheid van een bekrompen geest zal in dit brave en lieve vertellingje zeker voldoening vinden. Het gehalte daalt zelfs beneden het peil der middelmatigheid.

Wat is echter de grond van waarheid, welken wij er onder zoeken kunnen? Onmogelijk is eene dergelijke gebeurtenis niet, onwaarschijnlijk wel. Vaders en moeders uit het volk trekken zich, als algemeenen regel, het lot hunner gevallen dochters niet zoo sterk aan; somtijds mogen zij pogingen aanwenden om ze weder tehuis te krijgen, en zullen zij

eenigen tijd razen en tieren; in de meeste gevallen bekommeren zij zich minder om eene dergelijke gebeurtenis, zij zien er minder schande in, dan een romanschrijver meestal vermoedt; in allen geval blijven zij tengevolge van een zoodanigen slag niet met een Kaïnsteeken door de maatschappij loopen. Informeer eens bij de politie, hoeveel vaders en moeders hare hulp ten behoeve hunner gevallen kinderen komen inroepen; lees eens de statistieke opgaven der Doorgangshuizen; kortom, bestudeer dit onderwerp eens uit zijne bronnen, en gij zult versteld staan over de praktische berusting van het lagere volk, welke menigmaal zoover gaat, dat de ouders gedeeltelijk leven van het geld, hetwelk hunne kinderen in ontucht verdienen. Dit is de meest algemeene waarheid aangaande de verhouding tusschen de ouders en hunne gevallen dochters. Teun is daarom geen man uit het volk, met zijne eigenaardige zedelijkheidsbegrippen, die ons een kijkje geeft in de gedachtenwaereld der lagere volksklasse, maar hij is een wezen, aan de fantaisie eens romanschrijvers ontsproten, niet in de werkelijkheid bestudeerd, en in wien de schrijver eenige zijner sentimenteele gevoelens heeft neêrgelegd. Teun is een tooneelmarionet, welke als banierdrager der persoonlijke meening van Justus van Maurik dient. Wat is het gevolg eener dergelijke handelwijze? De lezers, die natuurlijk even min als de schrijver de realiteit hebben kunnen waarnemen, en Van Maurik voor een realist houden, zoodat zij meenen in zijne personen even veel beelden der werkelijkheid te mogen zien, komen tot averechtsche voorstellingen. Dit zal tengevolge hebben een algemeen medelijden op te wekken voor ouders van gevallen dochters, want het beeld van Teun de Nachtwacht blijft hen voor oogen staan, terwijl de gevallen vrouwen het voorwerp eener verontwaardigde verachting moeten worden, omdat zij, volgens 's schrijvers voorstelling, hare ouders ongelukkig maken. Was dit ook niet het moreele doel van den schrijver?, en heeft hij de personen en omstandigheden niet dusdanig geschikt, dat zij op de beste wijze zijne persoonlijke denkbeelden hielpen vertolken? Maar bovendien kan eene dergelijke leugenachtige methode nog

gevaarlijker resultaten hebben. Wanneer bijvoorbeeld eens een novellist opstond, die dit zelfde onderwerp naar de natuur bestudeerde, om het daarna in zijne naakte waarheid weêr te geven, en tot een geheel andere voorstelling als de heer Van Maurik kwam, ontdaan natuurlijk van diens sentimenteele bijvoegselen, dan zou het publiek hem moeielijk meer willen gelooven. Van Maurik, de realist, die immers wel weet wat hij schrijft, heeft het ons anders geleerd!, zou de algemeene uitroep luiden. Men ziet tot welke betreurenswaardige gevolgen eene handelwijze, als die des heeren Van Maurik, leiden kan; de waarachtige, realistische kunstenaars dienen derhalve zorg te dragen Van Maurik steeds op een afstand te houden, en er het publiek voortdurend op aandachtig te maken, dat hij slechts een vermomde romantikus is, die met een schijn van waarheid de lokvink speelt.

De onwaarschijnlijkheid beheerscht den geheelen novellistischen arbeid van dezen schrijver; de voorbeelden liggen slechts voor het grijpen, zooals o. a. in »Een slot dat pakt", (een effekt-prul,) »De Heks van Kemmenau", »Jan Smees", »Truitje de Naaister", enz. enz. In al deze novellen bewijst Van Maurik een schrijver te zijn, die zich volstrekt niet om de werkelijkheid zijner voorstellingen bekreunt, in het minst niet zijn onderwerp op de natuur bestudeert, om het daarna onpartijdig weêr te geven; de methode der waarneming en der proefondervindelijke leerwijze zijn hem volslagen onbekend; hij beoogt niet door bestudeering en analyse de realiteit van het leven onder den invloed van al zijne samenstellende faktoren af te malen, een onderzoek in te stellen naar het mechanisme der volks-psychologie, maar hij is een romantikus met een ganschen nasleep van kleurige fantaisiën, die in zijne verhaaltjes de deugd, den plicht, de liefde en hun geheelen aanhang wenscht te bezingen; hij zoekt naar een thema, rangschikt dan de omstandigheden, en de personen, ten einde op de meest treffende wijze zijne lofzangen aan te heffen, of zijne strafpredikaties uit te deelen. Zijne methode is niet om, wanneer hij deugd of ondeugd, liefde of haat, enz. op den weg zijner studiën ontmoet, al deze elementen onpartijdig in het spel te brengen, en door

hunne wisselwerking een natuurgetrouw beeld onzer volkstoestanden op het papier te zetten; maar hij kiest een bepaalde moreele stelling, bijv. de vaderliefde, het verkeerde der dronkenschap, het afschrikwekkende der ontucht, en dan ploetert en plast hij, totdat hij over zijn onderwerp is uitgepraat, zonder zich bij zijn werk om eenige menschkundige gegevens te bekommeren. En het toppunt van geluk heeft hij bereikt, wanneer hij er in geslaagd is een schijn van réalisme over zijne behandeling uit te strooyen. Men dient echter te weten, dat Van Maurik c. s. eene zeer eigenaardige positie in onze litteratuur bekleeden: zij zeggen dat zij wel realisten willen zijn, het werkelijke leven hopen weêr te geven, en een getrouw beeld van het volk denken af te malen. Zij maken evenwel hun voorbehoud, en verklaren op den toon van brave renteniertjes, dat zij geen mesthoop-poëzie willen schrijven, en zich de keuze hunner stof en de eischen van den goeden smaak zullen ontzien; kortom, zij vormen een soort van puriteinsche realisten, welke er een realisme op hun eigen handje op na houden. Ja, Meneer Van Maurik, wij kennen uwe bastaardkunst, uw realisme met een vijgenblaadje, het ellendig opsnijden over deugd, fatsoen en goeden smaak. Wij weten, dat het teekenen uwer onmacht zijn, uitvluchten om uw gebrek aan moed en kennis te verbergen, een »Jantje van Leiden" waarmeê gij oude bakers kunt tevreden stellen, maar waarmeê artisten geen genoegen nemen. Onze hollandsche dominees hebben lang genoeg gewauweld en gefemeld; wij hebben sinds jaren in onze letterkunde niet veel anders vernomen dan lamlendige predikatië's over allerlei afgetrokken thema's van deugd, godsvrucht enz.; onze litteratuur is eene water-en-melk kunst geworden; vele hollandsche letterkundigen missen den moed om met de oude sleur te breken, en luide van de daken de eischen van het wetenschappelijk onderzoek als basis van den modernen roman te doen klinken; wij bezitten op het oogenblik een geslacht van schrijvers en schrijfsters, dat men gerustelijk in een oudheden-museum zou kunnen plaatsen en waaronder men mummie's van deugd, fossielen van godsvrucht, en oude bestjes van klassicisme en romantiek aantreft. De

pogingen der jongeren om de kunst een verjongingskuur te doen ondergaan, worden door de oudjes met een wantrouwend oog gevolgd. De kunst kan echter geen kwarteeuw op een zelfde standpunt blijven staan, maar moet zich gelijktijdig met de algemeene beschaving ontwikkelen; ieder geslacht brengt zijne kunstbeginselen meê, als ieder jaargetijde zijn plantengroei. Welnu, wij staan op het oogenblik voor het feit, dat de toongevende meesters onzer litteratuur — twee of drie uitgezonderd — geen duidelijk geformuleerde kunstbeginselen meer bezitten, welke, als logische afleiding van een vroegeren of tegenwoordigen tijdgeest, de openbaringsvormen zijn, waarin zij hunne kunstgaven kunnen nederleggen. Vraagt men hen op den man af, uit naam van welke kunstbeginselen zij hunne werken samenstellen, dan ontvangt gij een verschrikkelijk gewauwel over aesthetiek en goeden smaak, waarvan u het hoofd aan het duizelen raakt.

In deze tijden van overgang, woeling en onzekerheid dient men beginselen te bezitten, uit wier naam men moet durven strijden en sterven. Hebt beginselen, desnoods verkeerden, want dan zal een oorlog tusschen kunsttheorieën te verwachten zijn, en kan de tijdgeest de overwinning schenken aan diegenen, welke zich het best met zijn karakter en wezen vereenigen laten.

Ook Van Maurik behoort onder die amphibieächtige schrijvers gerangschikt te worden; zijne kunst is van alles en niets; nooit kan men hem te pakken krijgen, want hij slipt u altijd weêr door de vingers; denkt men op de eene bladzijde een zijner beginselen gevonden te hebben, op eene volgende leest gij iets, dat met het voorgaande in lijnrechten strijd is. Hij schrijft voor alle smaken, en bakt voor alle standen; hij is een »Manusje-van-alles" der novellistiek. Komaan, Meneer Van Maurik, laat uw kameleon-politiek varen, kom uit den hoek, zie ons onder de oogen, en vertel wat gij met de goddelijke kunst voorhebt. Wij wachten u met ongeduld, wij volgen ieder, die het waarachtig eerlijk en goed met de kunst meent, met de zelfde belanglooze geestdrift; en dan zijn wij kunstbroeders, welke hoewel andere beginselen voorstaande,

elkander de hand toch kunnen drukken, omdat wij allen door liefde voor de kunst vereenigd worden. Blijft gij echter als een Jantje Salie in uw pruilhoekje zitten, ontvang dan van het jongere geslacht de voorspelling, dat gij grijs voor uwe jaren, en uw kunst afgeleefd voor haar tijd zal wezen.

Een bewijs te over hoever Van Maurik van de eischen der moderne kunst verwijderd staat, blijkt uit zijn schromelijk gebrek aan psychologische kennis. Niemand zijner personen bezit eenig temperament, waarmeê hij in het geheugen zijner lezers kan blijven voortbestaan; geen zijner helden staat op zijne beenen. Van Maurik pakt ze in den rug, en draagt ze met uitgestrekten arm door zijne novellen heên. Het meerendeel zijner personen zijn beklagenswaardige marionetten, met leêge hersenkassen, die zemelen in plaats van ingewanden in den buik hebben, welke de schrijver naar gelieve met het eene of andere gevoelen volpropt, als gevulde kalkoenen. Zijne psychologische kennis is een koeskoes van huisbakken opmerkingen, konventioneele opvattingen en generaliseerende moralisatie's, die men bij den eersten den besten broodschrijver kan aantreffen. Voor de vermakelijkheid, en staving mijner bewering wil ik eenige staaltjes zijner psychologische kennis aanhalen. Ziehier: »Toen hij vertrokken was, scheen het haar toe, alsof alle *licht* en *leven* uit hare omgeving verdwenen was." Dit is een konventioneele leugenachtigheid; geen enkel schepsel op dezen aardbodem heeft een gevoel alsof alle *licht* en *leven* uit zijne omgeving verdwenen is. Verder: »Met Hendrik traden als het ware *zonneschijn en warmte* binnen de kille muren, die eens haar doffe moedeloosheid hadden gezien." Dit is alweêr een kinderachtig, leugenachtig beeld, dat volstrekt niet op een psychologische opmerking berust. Verder: »Zij had een *gevoel alsof haar 't hart brak.*" Hier is geen kommentaar bij noodig. Verder: »Wel denkt hij, »kon ik voor Bertus eens zoo'n trom koopen, wat zou hij blij zijn," »maar *toch kiemt in zijn hart geen gevoel van nijd of afgunst jegens de meer bevoorrechten, die al die heerlijkheden kunnen bekomen.*" Dit wordt als psychologische teekening over een kleinen straatjongen gezegd! Verder: »Dikwijls ontmoette

hij Truitje in den winkel van zijn moeder, maakte een praatje, sprak met warmte over vervlogen tijden en kindsche dagen. Ja, hoe 't eigenlijk gekomen was *zou Hendrik u alleen hebben kunnen zeggen, misschien was het hem zelf niet duidelijk*"

En nu de psychologische analyse van eenige hevige gemoedsaandoeningen: »Nu was 't hem als hoorde hij nog de waarschuwende woorden van zijn oude, trouwe Kaatje: »Dat meisje zal je ongeluk worden?" en dan weer meende hij de stem van Netje te hooren, als zij zijn lieflingsliedje zong. Onwillekeurig neuriede hij de melodie van dat liedje, en traan op traan biggelde langs de naden en lidteekens op zijn gerimpelde wangen. 't Was hem schier onmogelijk te begrijpen, dat Netje Smits, wier liefelijk beeld in den vollen bloei der jeugd nog altijd voor hem stond, nu ziek en ellendig nederlag, misschien, ja zeker ellendiger dan hij; neen, toch niet armer dan hij, want ze had immers een kind, een lief onschuldig schepseltje, dat haar lief had, dat voor haar was gaan bedelen. »O God! o God," steunde hij met 't gelaat tusschen de handen verborgen, »moest het zoover met mij komen, alléén, geheel alléén!" Het is alsof men in deze gewichtige oogenblikken met den man meêleeft!

Het toppunt van onzinnig gemijmer wordt in »*Krates*" bereikt, een bloem der onverkrachte romantiek, een wezen dat reeds veertig jaar in Frankrijk gestorven is, en nu in Holland weder in het leven wordt geblazen: een Quasimodo onzer vaderlandsche landwegen. Men moet bij de lezing van dit boekske verstomd staan, hoe in het brein van een braven Hollander zulke tabernakelen van erotische romantiek, en leugenachtig schijn-realisme opgebouwd kunnen worden. Wanneer men zoo iets geschreven heeft, is men voor zijn verdere leven tot alles in staat. Of wilt gij eene »scène amoureuse?" Ziehier: »'t Meisje antwoordt niet, haar hoofd rust op zijn schouder, en haar lippen zoeken de zijnen.

»De wind blaast de enkele bloesems van de sering en strooit ze op haar lokken."

Och God, hoe lief, niet waar! Welnu, hier hebt gij Van Maurik den sentimenteelen psycholoog!

Behoeft het nog betoog, dat Van Maurik niet de man is, die zich in het zieleleven zijner personen weet te verplaatsen, tot het volk keert, om in de geheimste schuilhoeken van zijn denken en gevoelen door te dringen, ten einde het weêr te geven in al zijne eigenaardige kleurschakeeringen? Hij gunt het volk zijn eigen leven niet, maar dringt het een bestaan op, waarvan de kiemen in den geest van den schrijver liggen; hij gebruikt zijne helden en heldinnen als spreekbuizen, waardoor hij de stem zijner persoonlijke gevoelens tot het publiek brengt; de meeste personen zijn belichamingen van eenige stellingen, zooals hierboven reeds is opgemerkt, en die de schrijver als verbindingsteekenen tusschen het publiek en zijne individueele meeningen gebruikt. Nimmer plaatst hij zich onbevooroordeeld tegenover zijne stof, om door middel eener scherpe en onverbiddelijke analyse het volksbestaan te ontleden, en de regels of wetten na te speuren, welke zijne levenswijze regelen. Van Maurik is nooit de ernstige man, die het gewicht zijner taak doorgrondt, en vermoedt, dat achter hem eene zich ontwikkelende wetenschap staat, welke in de toekomst de machtigste faktor worden zal tot opsporing van de wetten der menschelijke psychologie, maar hij is een flauwe fratsenmaker, die in de snijkamer van het volksleven laffe aardigheden verkoopt, welke daar niet op hare plaats zijn, of de onuitstaanbare geurmaker, die met een schijnheilig gezicht zijne novellen met een kalvinistiesch of sentimenteel tintje overstrooit, ten einde een naam van »populairen schrijver" te winnen en den gebraden haan te kunnen uithangen. In Van Maurik kan men nimmer den eerbiedwaardigen, realistischen kunstenaar begroeten, welke de geheimen van het volksleven aan de hand eener strenge leerwijze tracht uit te vinden, en uit liefde voor zijn arbeid op den mesthoop der volksondeugden blijft omwroeten; neen, zijne burgerlijke kunst vermeit zich slechts in de leugenachtige schilderingen der lagere volksklassen, dewijl hij daarin eene geschikte gelegenheid vindt zijnen menschen allerlei aardigheden in den mond te leggen, welke hem een Engelenbak-sukces bezorgen, en om vrij in zijne bewegingen te zijn, daar hij zich op een terrein beweegt, waar de kon-

trole van het groote publiek moeilijk wordt. Als Van Maurik het volk gaat beschrijven, doet hij mij altijd denken aan menschen, die veel gereisd hebben en bij hunne tehuiskomst onmogelijke verhalen opdisschen, wel wetend, dat men hun de bewijzen hunner overdrijving niet kan voorleggen, omdat geen der toehoorders de door hen besproken streken bezocht heeft. Ongelukkig voor hem, zou er echter weleens een geslacht van jonge en nauwgezette kunstenaars kunnen opstaan, dat er lust in kreeg zijne ruiten te komen inwerpen.

III.

En ten slotte blijft mij de behandeling van het laatste gedeelte mijner analyse over, nl.: de bespreking van Justus Van Maurik als artiest. Voorzeker is dit voor iemand, die oprechte liefde voor de kunst koestert, het meest ontmoedigende en treurigste punt. Als men ziet, dat in het buitenland zoowel als in Holland de groote sukcessen der kunst voor de middelmatigheden zijn weggelegd, hoe in Frankrijk een letterkundige tinnegieter als George Ohnet het groote publiek in verrukking kon brengen, hoe in Duitschland een laag komiek als Julius Stinde de afgod zijner lezers is geworden, en hoe eindelijk in Holland een Justus Van Maurik zijne lezers wist in te pakken, terwijl daartegenover waarachtige artisten staan, die onbekend, van verdriet en uit liefde voor de kunst, het leven laten, dan overmeestert u een gevoel van wrevel en ontevredenheid, die in oogenblikken, zooals ieder kunstenaar ze kent, uw geloof aan de macht en de heerlijkheid der kunst aan het wankelen brengen. Van Maurik is een dier schrijvers, welke pas beginnende schrijvers aan het twijfelen brengen; wanneer deze den omvang van zijn sukces in verband brengen met de geringe innerlijke waarde van zijn litterarischen arbeid, dan moet bij hen, indien zij met hunne kunstbeginselen nog niet vast in de schoenen staan, òf een vreemde dunk over het publiek en den schrijver, òf twijfel aan de deugdelijkheid hunner eigene kunstopvatting verwekt worden. Hij is een gevaarlijk voorbeeld voor jeugdige letter-

kundigen, omdat hij hen er allicht toe voeren zal ter wille van een goedkoop sukces den eerbied voor de waarachtige kunst aan den kant te zetten. Want Van Maurik is geen artiest, zelf niet in den ruimsten zin des woords; de lezing van zijne geschriften moet bij ieder kunstenaar deze heilige overtuiging doen vestigen. Hij is geen schrijver, die voor zijne kunst gestreden en geleden heeft; het sukces is hem met zijne eerste geschriften toegewaaid; het ging hem, zooals men dat noemt, van een leyen dakje. Van Maurik is geen man, die schrijft onder den invloed van een natuurlijken drang zijns organismus; zijne novellen geven den indruk, alsof hij even tevreden en gelukkig geweest ware, wanneer hij nimmer een letter op het papier gezet had, en dat hij zich in iedere andere maatschappelijke betrekking even goed op zijne plaats zou gevoeld hebben. Hij is, zooals men het noemt, »aan het schrijven geraakt". Ik stel mij zijne letterkundige loopbaan als volgt voor. Als schooljongen, of als jongeling, heeft hij ongetwijfeld kleine verhaaltjes geschreven, welke hij aan zijne kennissen voorlas; op dezen weg voortgaande, behaalde hij in den vriendenkring eenig applaus, en men vond, dat hij wel aardig schrijven kon. Zoo werkte hij voort, waarschijnlijk kleine volkstypetjes of volkstooneeltjes ontwerpend, totdat hij op een ongelukkigen dag een vriend ontmoette, die hem ernstig aanraadde zijne verhaaltjes uit te geven. Aan dezen raad gaf hij gehoor; hij verwierf eenig sukces, en zoo is hij langzamerhand de algemeen bekende Van Maurik geworden. Zoo is hij aan de kunst »geraakt", even als men aan het spel of den drank kan geraken, zonder dat dit het gevolg is van een hereditaire of organische oorzaak. Zijn werk draagt er trouwens de duidelijkste sporen van. Men voelt, dat de schrijver geen kunstenaar is, die in zijne jeugd ernstige studiën gemaakt, een moeilijken kursus doorloopen, of een aangrijpenden strijd met zich zelven gevoerd heeft. Dickens is door hem gelezen en herkauwd, en naar eenige meesterstukken van den Engelschman werden hollandsche verknoeyingen in duo-decimo uitgegeven. Hij is met een waterhoofd geboren, waarin zijn gansche kunstatelier reeds afgewerkt

was, zoodat zijn lichaam nog slechts behoefde te groeyen. Zijne eerste en laatste novellen zijn in gronddenkbeeld en in opzet gelijk en gelijkvormig; nergens ontdekt men de sporen van een jeugdig artiest, die nog aan het twijfelen is, na een eigen weg zoekt, of op oorspronkelijkheid belust is; nimmer bespeurt men den edelen strijd van den kunstenaar met zijne stof, de overwonnen moeilijkheden, het vinden van nieuwe gezichtspunten. Neen, de novellen van Justus van Maurik zijn een allemans-kunst, het werk van een letterkundig dilettantisme, zooals ieder ontwikkeld jongmensch, dat een burgerschool of gymnasium afgeloopen heeft, met eenige oefening voortbrengen kan. Er worden geen artisten-gaven voor geëischt, wel eenige oefening, handigheid, en slim doorzicht in de zwakke plaatsen van het publiek. Sommige zijner novelletjes bereiken dan ook slechts de hoogte van een opstel van een derde-klasse-burgerscholier. In zijnen stijl trekken de zinnen in vervelende, grijze eentonigheid voorbij; zij loopen allen in den zelfden pas, in het zelfde uniform, en gelijken op het voortmarcheeren van een regiment soldaten op een wandeltocht, op de maat van een deun, in den pas voortgaande, en het oog vermoeyend door de gelijkvormigheid der uniformen. Nooit waagt hij met de hollandsche taal eenige stoutmoedigheid, eenige oorspronkelijke nieuwigheid, vormt hij een frisch, treffend beeld, of verrast hij door de juiste keuze zijner tonen of kleuren; alles is even grauw, grijs en akelig, als een regenachtige najaarshemel; zijn stijl heeft de kleur van een verschoten, zwarte jas, waarop men de flauwe kleurverschillen niet meer bemerken kan. De zinnen zijn uitstekend gepunktueerd, zonder taalfouten, als waren de drukproeven door een schoolmeester nagezien; men bemerkt er den angst in van een dilettant, die vreest zich de vingers te branden wanneer hij van de gestelde regeltjes afwijkt, en het eene onbezonnenheid zou wanen het voorbeeld der oudjes niet stiptelijk na te volgen. Van Maurik is niet baldadig met ons hollandsch, hij drukt er den stempel van een artisten-temperament niet op, nimmer bestaat hij daden, waaruit men den waarachtigen, verscholen kunstenaar proeven kan;

hij schrijft een nederlandschje voor gesnedenen, bestemd voor keuken en huiskamer, voor mannen en vrouwtjes, voor oud en jong; het is als Holloway-pillen of Hop-bitter in staat om alle ziekten en kwalen te genezen. Zijne beelden zijn bijvoorbeeld van dit gehalte. »Tusschen die tranen door schoot *een straal der liefde, als een fonkelende zonnestraal door den zachten meiregen*", een zin, die uitmuntend geschikt zou wezen voor een gekleurd prenteboekje van »Stoute Piet" of »Brave Hendrik"; ook als »De ondergaande zon gluurde nog even over het muurtje *als wilde zij zich overtuigen, dat het paartje elkander wel goed begreep*", een zin voor een jongejufvrouwen album; of »De man, die woest naar zijn hamer greep, als hij dacht aan den man, die de *nauw ontloken roos zoo onmeedoogend ontbladerde*", een zin, die in den Muzen-Almanak van het jaar 1820 te-huis behoort; of »Het scheen mij toe alsof alleen menschen, die aan den eindpaal huns levens waren gekomen, daar konden en mochten wonen; alleen voor hen, wier lichaam was afgeleefd, wier hart niets meer te hopen, te wenschen of te vreezen had, kon het een dragelijk verblijf zijn; voor de jeugd.... niets dan een graf"; dit is de teekenende omschrijving van een oud steegje! En nu eene natuurbeschrijving: »'t Is morgen: dartel speelt de zon met de dauwdruppels op de bladeren der boomen, en toovert diamanten tusschen 't jeugdige groen of glinstert op de jonge twijgen, die zich zacht in den morgenwind heen en weer bewegen.

De witte meizoentjes steken vroolijk hun stralende kopjes omhoog en 't boterbloempje blinkt in 't gras, dat heerlijk glanst in 't morgenlicht als een mollig groen kleed, door de lente met zorgzame hand over de aarde uitgespreid.

Statig ruischen de hooge populieren en 't is alsof hun bladeren een lied zingen van vrede en rust."

Het zoontje van mijn oppasser maakte voor zijn school minder onbeholpen en kinderachtig geschreven natuurschetsen dan de bovenstaande.

Van verdere aanhalingen zal ik mij verschonen; ik zou gansche novellen kunnen overschrijven; iedereen, die slechts

één bladzijde des heeren Van Maurik gelezen heeft, kan zich gevoegelijk eene voorstelling van de honderden anderen maken; de stijl van al zijn novellen is gelijk en gelijkvormig.

Het is duidelijk, dat iemand, welke de stoutmoedigheid heeft een stijl te schrijven, waarvan de aangehaalde voorbeelden voor het meerendeel slechts zwakke staaltjes zijn, onmogelijk op den naam van artiest aanspraak kan maken; hoogstens mag men hem den titel van een geëmancipeerd-rederijker toekennen. De gansche stijl des heeren Van Maurik is het werk van een dilettant, die na zijne eerste pogingen geen of uiterst geringe vorderingen in de kennis zijner moedertaal gemaakt heeft, en van wien het niet te verwachten is, dat hij nog ooit den goeden weg bereiken zal. Behalve zijne klaarblijkelijke onbekwaamheid om het nederlandsch in forsche, fijne of oorspronkelijke vormen te kneden — een feit waarvoor hij natuurlijk niet aansprakelijk is, maar dat hem de wenschelijkheid moest doen inzien om het getal der middelmatigheden in onze letterkunde niet te komen vermeerderen — bestaat er nog een oorzaak, welke dien alledaagschen rederijkers-toon aan zijn novellistischen arbeid schenkt. De heer Van Maurik heeft namelijk de gewoonte met zijne novellen, voordat zij uitgegeven worden, de Nuts-departementen onzer provinciën af te reizen. Hij dient dus den stijl van zijn werk op de hoogte der ontwikkeling zijner lezers te houden; hij moet dus eenvoudig, en voor een ieder begrijpelijk schrijven. Vandaar ook, dat men in zijn werk aardigheden voorbij loopt, welke bij lezing niet opvallen, maar die slechts door de voordracht van den schrijver tot haar recht kunnen komen. Wanneer men zijn novellen oplettend naleest, vindt men telkens de sporen van deze eigenaardigheid in zijn stijl terug; men ontdekt, dat de schrijver naar een gemakkelijk sukces gezocht heeft, en er niet op uit was door een artistieke bewerking, en verzorging zijne novellen slechts ook maar eenige duimen boven het kruidenierspeil te brengen.

Het volgende verschijnsel kan ook in zekere mate een bewijs leveren, dat Van Maurik niet onder de hollandsche artisten mag gerangschikt worden. Een vaste regel, waarop

slechts weinig uitzonderingen bestaan, is, dat ieder schrijver naar het gehalte zijner lezers beoordeeld kan worden. Het zou daarom hoogst merkwaardig wezen, eens na te gaan in de bibliotheken van welke personen men de werken van eenige onzer meest bekende letterkundigen aantreft. Als een axioma mag men even wel gerust aannemen, dat men in geen enkele bibliotheek een Potgieter of een Vosmaer in gezelschap van een Van Maurik ontmoeten zal. Zoo iets teekent de waarde van een schrijver meer dan lange dissertatie's over aesthetiek en goeden smaak. Ging men op een onderzoekingstocht naar de werken des heeren Van Maurik uit, dan zou men de meeste exemplaren in de huiskamers van bakers, kruideniertjes en kantoor- en winkelheertjes ontdekken. Hiermeê is het talent van Justus van Maurik gevonnist.

Het valt te betreuren, dat een schrijver als Justus van Maurik, die meer dan eenig ander letterkundige in de gelegenheid is het volk in zijn dagelijksch doen en laten waar te nemen, op een zoo onpraktische wijze van zijne schoone en veelvuldige gegevens gebruik weet te maken. De realistische kunst heeft recht het hem ten kwade te duiden. Kon hij slechts de zelfoverwinning behalen om zijne kalvinistische preekmanie, zijne sentimentaliteit, en zijne potsemakerijen over boord te werpen, en hadde hij de onversaagdheid als een belangstellend waarnemer en een onpartijdig ontleder zich tegenover zijne stof te plaatsen, men zou reden hebben blijde verwachtingen te gaan koesteren. Zijn »In goeden doen geweest," »Hein de Kruier," het begin van »Teun de Nachtwacht" en eenige meerdere kleine schetsjes of brokken, rechtvaardigen deze veronderstelling; deze zijn juist de stukken, waarin hij zoo objektief mogelijk de werkelijkheid heeft weêrgegeven. Daarmeê is alles gezegd.

Het heeft allen schijn alsof ik handtastelijkheden met den heer Van Maurik ben gaan zoeken, en alsof de bewering, dat het opkomend geslacht der hollandsche letterkundigen zijne groote kracht zoekt in het omverloopen der oudjes, eenige waarheid behelst. Men dient echter van mij

te weten, dat ik het mij niet tot een eer zou rekenen, voor zoo'n letterkundigen geus of beeldenstormer aangezien te worden. »Kritiseeren is liefhebben," heeft men gezegd. Welnu, de waarheid dezer stelling onderschrijvende, heb ik uit liefde voor de waarachtige kunst protest aangeteekend tegen een meer en meer veldwinnend dilettantisme in onze vaderlandsche letterkunde. Hoewel men op een verschillend standpunt staan moge, kan men, waar het de zaak der waarachtige kunst geldt, blijven waardeeren en bewonderen. Ofschoon men door de schuld der tijdsomstandigheden met zijne kunstbeginselen eene andere richting opgegaan moge zijn, zal men toch immer eerbiedige hoogachting behouden voor mannen als Potgieter en Vosmaer, omdat men in hen de banierdragers der oprechte, artistieke beginselen kan huldigen. Wanneer het echter letterkundige beunhazen of tinnegieters geldt, is het voor anderen en zich zelven een weldaad en eene verlichting dergelijke kunst-verknoeyers eens ferm bij de ooren te trekken.

DE KLEINE JOHANNES.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

X.

Nog eer hij goed ontwaakt was, had hij een flauw besef, dat er iets bizonders met hem was gebeurd, terwijl hij sliep. Doch hij was niet begeerig het te weten en om zich heen te zien. Hij wilde weer terug in den droom, die als een trage nevel langzaam weg trok, — daarin was Robinetta weder naar hem toe gekomen en had hem over het haar gestreken, zoools vroeger, — daarin had hij zijn vader weer gezien en Presto in den tuin met den vijver.

»Au!" dat was pijn. Wie deed dat? Johannes deed de oogen open en zag in de grauwe morgenschemering een kleine gestalte vlak bij hem — en voelde een hand die hem aan de haren trok. Hij lag in een bed en het licht was mat en ongelijk, als in een kamer.

Doch het gezicht dat over hem heenboog, bracht hem op eenmaal weder al de ellende en somberheid van gisteren te binnen. Het was Pluizer's gezicht, minder spookachtig en meer menschelijk, — doch even leelijk en angstwekkend als den vorigen avond.

»Ach neen! — laat mij droomen," zeide hij.

Doch Pluizer schudde hem: »Ben je mal, luiaard, droomen

is dwaasheid, daarmee kom je niet verder. Een mensch moet werken en denken en zoeken, daar ben je een mensch voor."

— »Ik wil geen mensch zijn. Ik wil droomen." —

— »Dat helpt niet. Je moet. Je bent nu onder mijn hoede en met mij samen zul je werken en zoeken. Alleen met mij kan je vinden wat je verlangt. En ik zal je niet verlaten totdat wij het gevonden hebben." —

Johannes voelde een vage ontzetting bij dit vooruitzicht. Doch het was alsof een onoverwinnelijke macht hem drukte en dwong. Willoos onderwierp hij zich.

Weg waren duinen, boomen en bloemen. Hij was in een klein, schemerig verlicht kamertje — daarbuiten zag hij zoover hij zien kon huizen en weder huizen, somber en kleurloos, in lange, eentonige reien.

Grauwe rook steeg overal in dikke kronkels en sloeg als een bruinachtige nevel in de straten neer. En op die straten liepen de menschen als groote zwarte mieren haastig dooreen. Een verward gerucht steeg dof en aanhoudend uit hun massa op.

— »Zie Johannes," zei Pluizer, »is dat nu niet aardig? — dat zijn nu allen menschen en al die huizen, zoover je zien kunt, — nog verder dan die blauwe toren daar, — zijn ook vol menschen, van boven tot beneden vol. Is dat niet merkwaardig, dat is nog wat anders dan een mierenhoop." —

Johannes luisterde met angstige nieuwsgierigheid, alsof hem een groot, verschrikkelijk ondier vertoond werd. Het was hem alsof hij op den rug van het monster stond, het zwarte bloed door dikke aderen zag stroomen en den donkeren adem uit honderden neusgaten zag stijgen. En hij werd bang voor het onheilspellend grommen der ontzachlijke stem. —

— »Zie hoe hard al die menschen loopen, Johannes," ging Pluizer voort. »Je kunt zien dat zij haast hebben en iets zoeken, niet waar? Maar het is grappig, dat geen een precies weet wat hij zoekt. Als ze nu een poosje gezocht hebben dan komen ze iemand tegen — die heet Hein..."

— »Wie is dat" — vroeg Johannes.

— »O een goede kennis van me, ik zal je wel eens aan hem

voorstellen. Nu die Hein zegt dan: »Zoek je mij?" Dan zeggen de meesten gewoonlijk: »O neen!... jou bedoel ik niet!" maar dan antwoordt Hein weer: »Er is toch niets anders te vinden dan mij." Dan moeten ze zich wel met Hein tevreden stellen." —

Johannes begreep dat hij van den dood sprak.

— »En gaat dat altijd, altijd zoo?" —

— »Welzeker, altijd. Er komen echter iederen dag weer een massa nieuwen en die beginnen dadelijk te zoeken, zonder te weten waarnaar, en zoeken en zoeken totdat ze eindelijk Hein vinden, — zoo gaat het al een aardig poosje lang en zoo zal het ock nog wel een poosje blijven aanhouden." —

— »Zal ik ook niets anders vinden, Pluizer, niets anders dan...?"

— »Ja, Hein vind je zeker eens, maar dat doet er niet toe, zoeken maar! altijd blijven zoeken!" —

— »Maar het boekje dan, Pluizer, gij zoudt mij het boekje laten vinden." —

— »Nu! wie weet! ik heb het niet tegen gesproken. Wij moeten zoeken, zoeken. Wij weten ten minste waarnaar wij zoeken. Dat heeft ons Wistik geleerd. En er zijn er die hun geheele leven zoeken om te weten waarnaar zij eigenlijk zoeken. Dat zijn de wijsgeeren, Johannes. Maar als Hein komt, is het met hun gezoek ook uit." —

— »Dat is vreeselijk, Pluizer."

— »O neen, volstrekt niet. Hein is een heel goedig man. Maar hij wordt miskend." —

Iemand stommelde buiten de kamerdeur op den trap. Klos! klos! klonk het op de houten treden. Klos! klos! nader en naderbij. Toen tikte iemand tegen de deur en het was alsof ijzer op hout tikte.

Er kwam een lange man binnen. Hij had diepliggende oogen en lange magere handen. Een koude tocht woei in het kamertje.

»Welzoo," zeide Pluizer, »zijt ge daar, ga zitten! Wij spraken juist over u. Hoe gaat het u?" —

— »Druk, druk!" — zeide de lange man en wischte zich het koude zweet van het beenige, bleeke voorhoofd.

Roerloos en schuw staarde Johannes in de diepliggende oogen, die strak op hem gericht waren. Zij waren zeer ernstig en donker, doch niet wreed, niet vijandig. Na eenige oogenblikken ademde hij weer vrijer en klopte zijn hart minder hevig.

— »Dit is Johannes," zeide Pluizer, »hij heeft van een zeker boekje gehoord, waarin staat, waarom alles is zooals het is, en dat zullen wij nu samen gaan zoeken, niet waar?" — Toen lachte Pluizer veelbeteekenend.

— »Zoo! zoo! — nu dat is goed!" — zeide de Dood vriendelijk, en knikte Johannes toe. —

— »Hij is bang het niet te vinden — maar ik zeide hem maar eerst vlijtig te zoeken." —

— »Zeker!" — zei de de Dood, »vlijtig zoeken is het beste."—

— »Hij dacht dat gij zoo verschrikkelijk waart — nu zie je toch Johannes, dat je je vergist hebt, niet waar?" —

»Ach ja!" — zeide de Dood welwillend, — men spreekt veel kwaad van mij. Ik heb geen innemend uiterlijk, — maar ik meen het toch goed." —

Hij glimlachte flauw als iemand die met ernstiger dingen vervuld is dan waarover hij spreekt. Toen richtte zich zijn donkere blik van Johannes af naar buiten en dwaalde peinzend over de groote stad.

Lang waagde Johannes het niet te spreken, eindelijk zeide hij zacht:

— »Zult gij mij nu medenemen?" —

— »Wat meen je, mijn jongen?" zeide de Dood, opkijkend uit zijn mijmering: »Neen! nu nog niet. Gij moet opgroeien en een goed mensch worden." —

— »Ik wil geen mensch worden als de anderen." —

— »Kom! kom!" zeide de Dood, »daar is niets aan te doen." Men kon hooren dat dit een dagelijksche term van hem was. Hij ging voort.

— »Mijn vriend Pluizer kan u leeren, hoe men een goed mensch wordt. Men kan het op verschillende wijzen, maar Pluizer leert het ook uitstekend. Het is iets zeer schoons en begeerlijks een goed mensch te worden. Daar moet ge niet op neerzien, ventje!" —

»Zoeken, denken, kijken," zei Pluizer.

»Zeker! zeker! — zei de Dood; — en toen tot Pluizer: — »Bij wien denkt ge hem te brengen?"

— »Bij docter Cijfer, mijn oud leerling."

— »A ja! — dat is een goed leerling. Dat is een zeer fraai voorbeeld van een mensch. Bijna volmaakt in zijn soort." —

— »Zal ik Robinetta weerzien?" — vroeg Johannes bevend.

— »Wie bedoelt het ventje?" — vroeg de Dood.

— »O! hij is nota bene nu al verliefd geweest en verbeeldde zich toch een elf te zijn, hi! hi! hi!" — lachte Pluizer geniepig.

— »Neen! beste jongen, dat gaat niet", — zei de Dood, — „die dingen zul je bij docter Cijfer wel verleeren. Wie zoekt wat gij zoekt, moet al het andere verliezen. Alles of niets." —

— »Ik zal een mensch uit één stuk van hem maken, — ik zal hem eens laten zien wat eigenlijk verliefdheid is, dan zal hij er zich wel doorheen pluizen." —

En Pluizer lachte weer vroolijk — de Dood liet nogmaals zijn zwarte oogen op den armen Johannes rusten, die met moeite het snikken bedwong. Want hij schaamde zich voor den Dood.

Deze rees op eens op. — »Ik moet heen," zeide hij, — „ik verpraat mijn tijd. Er is hier veel te doen. Goeden dag, Johannes! — wij zullen elkander nog wel weerzien. Gij moet niet bang voor mij zijn." —

— »Ik ben niet bang voor u, — ik wilde dat ge mij medenaamt. Toe! neem mij liever mede!" —

Doch de Dood wees hem zacht terug, hij was dergelijke vragen gewend.

— »Neen! Johannes — ga nu aan uw werk, zoek en zie! Vraag mij niet meer. *Ik* vraag maar eens en dan is het tijd genoeg." —

Toen hij verdwenen was, gedroeg Pluizer zich weer zeer buitensporig. Hij sprong over stoelen, buitelde over den grond, kroop op de kast en den schoorsteenmantel en voerde halsbrekende kunsten uit in de open vensters.

— »Dat was nu Hein! mijn goede vriend Hein" — riep hij, »vond je hem niet aardig? — Een beetje leelijk en knorrig

van uitzicht. Maar hij kan ook heel vroolijk zijn, als hij plezier heeft in zijn werk. Maar dikwijls verveelt het hem. 't Is ook wel wat eentonig."

— »Wie zegt hem, Pluizer, waarheen hij gaan moet?" — Pluizer gluurde Johannes valsch en uitvorschend aan.

— »Waarom vraag je dat? — Hij gaat zijn eigen gang, — hij neemt wie hij krijgen kan." —

Later heeft Johannes anders gezien. Doch nu wist hij niet beter of Pluizer sprak waarheid in alles.

Zij gingen op de straat en bewogen zich door de krioelende menigte. De zwarte menschen liepen dooreen, lachten, praatten, schijnbaar zoo vroolijk en onbezorgd dat Johannes zich moest verwonderen. Hij zag hoe Pluizer velen toeknikte, maar niemand beantwoordde den groet, — allen keken voor zich alsof ze niets gezien hadden.

— »Ze loopen nu te lachen," zeide Pluizer, »alsof zij mij geen van allen kenden. Maar dat schijnt maar zoo. Als ik alleen met hen ben, kunnen zij mij niet negeeren en dan zijn zij zoo vroolijk niet." —

En onder het gaan was Johannes zich bewust dat er iemand achter hem liep. Als hij omkeek zag hij den langen, bleeken man, die met groote, onhoorbare schreden tusschen de menschen schreed. Hij knikte Johannes toe.

»Zien de menschen hem ook?" vroeg Johannes aan Pluizer.

»Ja zeker! allen, maar zij willen hem ook niet kennen. Nu ik gun het hen, dien trots!" —

De drukte en het geraas brachten Johannes in een soort verdooving die hem zijn leed deed vergeten. De smalle straten en de hooge huizen die het hemelblauw in rechte strooken verdeelden, de menschen die langs hem af en aan gingen, het slepen der voetstappen en het ratelen der wagens verstoorden de oude visioenen en den droom van dien nacht als een storm de beelden in een waterspiegel. Het was hem alsof er niets anders bestond dan muren, ramen en menschen, — alsof hij mede moest doen, mede draven in het rusteloos, ademloos gewoel.

Toen kwamen zij in eene stille buurt, waar een groot huis

stond met grauwe, sierlooze ramen. Het zag er streng en onvriendelijk uit. Daarbinnen was het stil en rook Johannes een mengeling van vreemde, scherpe geuren — met een dompige kelderlucht tot grondtoon. In een kamer, vol wonderlijke werktuigen, zat een eenzaam man. Hij was omringd door boeken, glazen en koperen voorwerpen, allen vreemd voor Johannes. Er viel een enkele zonnestraal over zijn hoofd heen in de kamer en fonkelde tusschen flesschen met schoon gekleurde stoffen. De man tuurde ingespannen door een koperen buis en zag niet op.

Toen Johannes naderkwam hoorde hij hem mompelen: — »Wistik!' Wistik!" —

Naast den man, op een lang, zwart bankje, lag iets wits, — dat Johannes niet goed kon onderscheiden.

— »Goeden morgen, docter —" zei Pluizer — doch de docter keek nog niet op.

Toen schrikte Johannes, want het witte voorwerp, waarnaar hij ingespannen keek, kwam op eens in krampachtig rukkende beweging. Wat hij gezien had, was het witte buikdons van een konijntje. Het kopje met den bewegelijken neus lag achterover in ijzer geklemd, en de vier pootjes waren strak gebonden naast het lichaam. Kort duurde de wanhopige poging om zich te bevrijden, toen lag het beestje weder stil en alleen de snelle beweging van de bloedige keel toonde dat het nog leefde.

En Johannes zag het ronde, goedige oog, dat zoo wijd staarde in machtelooze angst en het was of hij het herkende. Ach! tegen het zachte lijfje, dat daar in snel en angstig hijgen zich bewoog, — had eens zijn eigen hoofd gerust in dien eersten, zaligen elfennacht. Alle oude herinneringen van zijn vroeger leven drongen met geweld in hem boven. Hij dacht niet, maar vloog op het diertje toe:

— »Wacht! wacht! arm konijntje, ik zal u helpen." — En haastig trachtte hij de koordjes los te knoopen, die de teere pootjes striemden.

Doch zijn beide handen werden tegelijk vastgegrepen en een scherpe lach klonk aan zijn oor.

— »Wat beduidt dat, Johannes? — Ben je nog zóó kinderachtig? Wat moet de docter wel van je denken?" —

— »Wat wil die jongen? wat doet hij hier?" — vroeg de docter verbaasd.

— »Hij wilde een mensch worden, daarom kwam ik met hem bij u. Maar hij is nog wat klein en kinderachtig. Dit is de manier niet om te vinden wat je zoekt, Johannes!"

— »Neen! dit is de manier niet" — zeide de docter — »ten minste als hij wijsheid zoekt." —

— »Docter, maak dat konijntje los!" —

Doch Pluizer kneep hem de beide handen, dat hij ineenkromp.

»Wat hebben wij afgesproken, mannetje?" siste hij hem in 't oor. »Zoeken zouden wij, niet waar? We zijn hier niet in duinen, bij Windekind en bij stomme dieren. Wij zouden menschen zijn, — menschen! versta je. Als je een kind wilt blijven, — als je niet sterk genoeg bent om mij te helpen — laat ik je gaan, zoek dan alleen!"

Johannes zweeg en geloofde. Hij wilde sterk zijn. Hij sloot de oogen, om het konijntje niet te zien.

— »Beste jongen" — zeide de docter, »je schijnt nog wat teergevoelig om te beginnen. Het is waar — de eerste maal is zoo iets naar om te zien. Ik zelf zie het altijd ongaarne — en vermijd het zooveel mogelijk. Doch het is onontbeerlijk. En je moet begrijpen: wij zijn menschen en geen dieren — en het heil van de menschheid en van de wetenschap gaat boven dat van eenige konijnen." —

— »Hoor je!" zei Pluizer, »de wetenschap en de menschheid!"

— »De man der wetenschap," ging de docter voort, »staat hooger dan alle andere menschen. Maar hij moet dan ook de kleine gevoeligheden, die de gewone menschen kennen, laten varen voor dat ééne groote — de wetenschap. Wilt ge zulk een mensch worden, was dat uw roeping, mijn jongen?"

Johannes weifelde, — hij wist nog niet recht wat een roeping was, zoomin als de meikever.

— »Ik wilde het boekje vinden," zeide hij, »waar Wistik van sprak." —

De dokter keek verbaasd en vroeg: — »Wistik?" —

Doch Pluizer zei snel: — »Hij wil het, dokter, ik weet het wel. Hij wil de hoogste wijsheid zoeken, hij wil het wezen der dingen begrijpen."

Johannes knikte — »Ja!" — Zoover hij begreep, was dat zijne bedoeling.

— »Nu, dan moet je sterk zijn, Johannes, en niet klein en teerhartig. Dan zal ik je helpen. Maar bedenk: alles of niets." —

En Johannes hielp met sidderende handen de losgemaakte koorden weer vaster om de pootjes van het konijntje strikken.

XI.

— »Wij zullen toch eens zien," zeide Pluizer, »of ik je niet evenveel moois vertoonen kan als Windekind." —

En toen zij den dokter vaarwel hadden gezegd en beloofd spoedig weer te komen, leidde hij Johannes rond in alle hoeken der groote stad, — hij toonde hem, hoe het groote monster leefde — hoe het ademde en zich voedde — hoe het in zich-zelven verteerde en uit zich-zelven weer opgroeide.

Doch hij had voorliefde voor de sombere achterbuurten, waar de menschen dicht opeengepakt zaten, waar alles grauw en groezelig, de lucht zwaar en bedompt was.

Hij ging met hem in een der groote gebouwen, waaruit de rook opsteeg, dien Johannes den eersten dag gezien had. Er heerschte een verdoovend geraas, — overal rammelde, ratelde, stampte en dreunde het, — groote wielen snorden en lange riemen schoven slingerend voort; zwart zagen muren en bodem, de vensters waren gebroken of bestoven. Hoog rezen de geweldige schoorsteenen boven het zwarte gebouw uit en zonden dikke, kronkelende rookzuilen op. In dat gewoel van raderen en werktuigen zag Johannes tal van menschen met bleek gelaat, met zwarte handen en kleederen, zwijgend en rusteloos werken.

— »Wie zijn dat?" vroeg hij. —

— »Raderen, ook raderen," lachte Pluizer, »of menschen, zoo

je wilt. Wat ze daar doen, doen ze jarenlang, dag in, dag uit. Men kan op die manier ook mensch zijn, — het is daar ook: alles of niets; hoe beter rad, hoe beter mensch — in hun soort altijd!" —

En zij kwamen in vuile straatjes, waar het strookje hemelblauw zoo smal leek als een vinger en nog verduisterd werd door uitgespannen kleederen. Daar krioelde het van menschen; ze verdrongen elkaar, schreeuwden, lachten en zongen ook somtijds. In de huizen waren de kamertjes zoo klein, zoo donker en bedompt, dat Johannes nauwelijks durfde ademen. Hij zag havelooze kinderen over den kalen vloer kruipen en jonge meisjes met verwilderd haar, die liedjes neurieden voor magere, bleeke zuigelingen. Hij hoorde twisten en schelden, — en alle gezichten om hem zagen moede, of dom en onverschillig.

Het greep Johannes aan met een vreeselijke smart. Het had niets gemeen met zijn vroeger leed, — daarvoor schaamde hij zich.

— »Pluizer," vroeg hij, »hebben die menschen altijd hier geleefd, zoo akelig en ellendig? Ook toen ik...." — Hij durfde niet verder gaan.

— »Welzeker, — en dat is gelukkig. Zij leven volstrekt niet akelig en ellendig, zij zijn hier gewend en weten niet beter. Het is dom, onverschillig vee. Zie die twee vrouwen daar, die voor haar deur zitten. Zij kijken zoo tevreden in de vuile straat, als jij vroeger naar je duinen keekt! Om die menschen behoef je niet te huilen. Dan kun je wel om de mollen huilen, die nooit het daglicht zien." —

En Johannes wist niet te antwoorden en wist ook niet waarom hij toch huilen moest.

En te midden van het luidruchtige drijven en woelen zag hij steeds den bleeken, holoogigen man voortschrijden, met geruischloozen tred.

— »Toch een goede man, niet waar?" zeide Pluizer, »de menschen hieruit weg te halen. Maar toch zijn ze hier even bang voor hem." —

Toen de nacht was gedaald, en de honderden lichtjes in

den wind flakkerden en lange, wiegelende beelden in het donkere water wierpen, gingen beiden langs de stille straten. De oude hooge huizen schenen vermoeid tegen elkander geleund te slapen. De meeste hadden hun oogen gesloten. Doch hier en daar schemerde nog een venster met matten, gelen glans.

Pluizer vertelde aan Johannes lange verhalen van hen die daarachter woonden, van de pijnen, die daar werden uitgestaan, en van den strijd, die daar tusschen ellende en levenslust gestreden werd. Hij spaarde hem niets, — het somberste, het laagste en platste zocht hij met voorliefde uit, — en grinnikte van genoegen, als hij Johannes bij zijn verschrikkelijke verhalen bleek en ontzet voor zich uit zag staren.

— »Pluizer," vroeg Johannes op eenmaal, »weet gij iets van het groote licht?" —

Hij had een flauwe hoop, dat die vraag hem redden zou uit de duisternis, die dichter en drukkender om hem samendrong.

— »Praatjes! Praatjes van Windekind!" zeide Pluizer. »Hersenschimmen en droomerijen! Er zijn alleen menschen — en ik-zelf. Dacht je, dat een God of iets van dien aard er vermaak in zou hebben, zoo'n rommel te regeeren als het hier op aarde is? En zoo'n groot licht zou er niet zoovelen hier in 't donker laten." —

— »En die sterren, die sterren dan?" vroeg Johannes, als hoopte hij, dat die zichtbare grootheid het lage voor hem zou kunnen verheffen.

— »Die sterren? — Weet je wel waarvan je praat, ventje? Het zijn geen lichtjes daarboven, zooals de lantarens, die je hier om je heen ziet. Het zijn allen werelden, elke veel grooter dan deze wereld met haar duizenden steden, en middenin zweven wij als een klein stofje, en er is geen onder of boven, en naar alle zijden zijn werelden, al maar werelden, en dat houdt nimmer, nimmer op." —

— »Neen! Neen!" riep Johannes angstig, »niet zeggen, niet zeggen! Ik zie lichtjes op een groot donker veld boven mij." —

— »Ja, zien kun je niet anders dan lichtjes. Al staarde je je leven lang omhoog, je zoudt niet anders zien dan lichtjes op

een donker veld boven je. Maar je kunt, je *moet* weten, dat het werelden zijn, noch boven, noch onder, waarin dit kluitje met zijn armzalig, wriemelend menschenzootje niets is, — en als niets zal verdwijnen. Spreek dus niet meer van »de sterren", als waren het er een paar dozijn, het is een dwaasheid." —

Johannes zweeg. De grootheid, die het lage zou verheffen, verpletterde het onder zijn wicht.

— »Komaan," zei Pluizer, »nu zullen we iets vroolijks gaan zien." —

Bij tusschenpoozen kwamen de golven van een lieflijk slepende muziek hen tegemoet. Op een donkere gracht was een groot huis, waar het licht hel uit vele, hooge vensters brak. Een lange rij rijtuigen stond er voor. Het stampen der paarden klonk hol door de nachtelijke stilte, en hun koppen knikten : ja ! ja ! Glimlichtjes blonken op de zilveren knoppen van het tuig en het vernis der wagens.

Binnen was het een en al licht. Half verblind, staarde Johannes in de schittering van honderden vlammen, van bonte kleuren, van spiegels en bloemen. Lichte gestalten streken langs de vensters, naar elkaar toe buigend, met lach en handgebaar. Tot ver achter in de zalen bewogen zich de rijkgetooide menschen met langzamen tred of met snelle, wiegelende draaiing. Een verward gerucht van gelach en blijde stemmen, slepende schreden en ruischende gewaden drong tot op straat door, meegedragen op de golven der weeke, bedwelmende muziek, die Johannes reeds van verre gehoord had. Op straat, dicht bij de ramen, stonden een paar donkere gestalten, waarvan alleen de gezichten vreemd en ongelijk werden verlicht door den glans, waarin zij gretig staarden.

— »Dat is mooi, dat is heerlijk !" riep Johannes; hij genoot bij het zien van zooveel kleur en licht en bloemen. »Wat gebeurt daar ? Mogen wij daarin ?" —

— »Zoo, vind je dit nu toch mooi ? Of verkies je soms liever een konijnenhol ? — Zie die menschen eens lachen en buigen en schitteren ; zie eens hoe deftig en glad die mannen, hoe bont en opgeschikt die vrouwen ! En welk een aandacht bij het dansen, alsof het de gewichtigste zaak ter wereld was." —

Johannes dacht terug aan het bal in het konijnenhol, en hij zag veel, dat hem er aan herinnerde. Doch alles was hier grooter en schitterender. De jonge vrouwen met haar rijken tooi schenen hem zoo schoon als elfen, wanneer zij de lange, blanke armen ophieven en het hoofd half ter zijde wendden in den vluggen dans. Dc bedienden gingen statig rond en boden heerlijke dranken aan, met eerbiedige buiging.

— »Hoe prachtig! hoe prachtig!" riep Johannes.

— »Erg mooi, vind je niet?" zei Pluizer. »Maar nu moet je ook eens wat verder kijken dan je neus lang is. Je ziet nu niets dan lieve, lachende gezichten, niet waar? — Nu, het grootste deel van al die lachjes is leugen en gemaaktheid. Die vriendelijke, oude dames aan de kanten zitten daar als hengelaars om een vijver; die jonge vrouwen zijn het aas, de heeren zijn de visschen. En hoe lief ze met elkaar keuvelen, ze misgunnen elkaar nijdig elke vangst. Als een van die jonge vrouwen plezier heeft, dan is het omdat ze mooier is aangekleed of meer heeren om zich lokt dan de andere, en het plezier van de heeren ontstaat vooral door die bloote halzen en armen. Achter al die lachende oogen en vriendelijke lippen schuilt iets heel anders. Zelfs die eerbiedige knechts denken lang niet eerbiedig. Als er op eens uitkwam wat allen waarlijk dachten, dan zou de partij gauw uit zijn." —

En toen Pluizer hem alles wees, zag Johannes duidelijk de gemaaktheid in gezichten en gebaren en de ijdelheid, afgunst en verveling, die door het lachend masker heen gluurden of plotseling uitkwamen, als het even werd afgelegd.

— »Nu," zeide Pluizer, »men moet hen maar laten begaan. Die menschen moeten zich toch ook amuseeren. En anders kunnen zij het niet." —

Johannes voelde, dat er iemand achter hem stond. Hij zag om. Het was de welbekende, lange gestalte. Het bleeke gelaat was grillig door den grellen glans verlicht, zoodat de oogen groote, donkere plekken vormden. Hij prevelde zachtkens bij zich-zelven en wees met den vinger in de lichte zaal.

— »Zie," zeide Pluizer, »hij is weer aan 't uitzoeken." —

Johannes zag waarheen de vinger wees. En hij zag hoe de

oude dame onder het gesprek even de oogen sloot en de hand aan het hoofd bracht, en hoe het schoone jonge meisje haar drentelen even staakte en met een lichte rilling voor zich staarde.

— »Wanneer?" — vroeg Pluizer aan den Dood.

— »Dat is mijn zaak," — zeide deze.

— »Ik wilde Johannes ditzelfde gezelschap nog eens laten zien," — zeide Pluizer en knipoogde grijnzend. »Kan dat?" —

— »Van-avond?" — vroeg de Dood.

— »Waarom niet?" — zeide Pluizer. »Daar is uur noch tijd. Wat nu is, is altijd geweest, en wat worden zal, is er reeds." —

— »Ik kan niet mede," zeide de Dood, »ik heb te veel werk. Doch noem den naam van dat wat wij beiden kennen, en gij zult ook zonder mij den weg vinden." —

Met hun drieën gingen zij toen een eindweegs door de eenzame straten, waar de gasvlammen flakkerden in den nachtwind en het donkere, koude water tegen de grachtwallen kabbelde. De weeke muziek klonk flauwer en flauwer en verdoofde eindelijk in de groote rust, die over de stad lag.

Daar klonk op eens van omhoog, met vollen, galmenden metaalklank, een luid en feestelijk lied. —

Plotseling viel het neer van den hoogen toren, op de slapende stad — en in de droeve, duistere ziel van den kleinen Johannes. Verwonderd zag hij op. De klokkenzang hield aan, met helderen, kalmen klank, die zich jubelend verhief en forsch de doodsche stilte scheurde. Vreemd schenen hem die blijde tonen, die feestzang te midden van stillen slaap en donkeren rouw.

— »Dat is de klok," zei Pluizer, »die is altijd even vroolijk, jaar in, jaar uit. Elk uur zingt zij ditzelfde lied met gelijke kracht en opgewektheid. En des nachts klinkt het blijder dan des daags, — alsof de klok juichte, dat zij niet behoeft te slapen, dat zij altijddoor even gelukkig kan zingen, waar duizenden onder haar weenen en lijden. Doch het vroolijkst klinkt het, wanneer er iemand gestorven is." —

Nogmaals verhief zich de jubelende galm.

»Eens, Johannes," ging Pluizer voort, »zal achter zulk een

venster in een stille kamer een flauw lichtje branden. Een droevig lichtje, dat peinzend trilt en de schaduwen op den wand doet dansen. Er zal geen gerucht zijn in de kamer, dan nu en dan een zacht onderdrukt snikken. Er zal een bed staan met witte gordijnen, met lange schaduwen in de plooien. En in dat bed zal iets liggen, — ook wit en stil. Dat zal de kleine Johannes geweest zijn. —

— O, dan zal op eens datzelfde lied luid en lustig in die kamer breken en 't eerste uur bezingen na zijn dood." —

Twaalf zware slagen dreunden door de lucht met lange tusschenpoozen. Bij den laatsten kreeg Johannes op eenmaal een gevoel alsof hij droomde, — hij liep niet meer, maar zweefde een eind boven de straat, aan Pluizers hand. In snelle vaart streken hem de huizen en lantarens voorbij. De Dood was verdwenen. De huizen stonden nu minder dicht opeen. Ze vormden alleenstaande rijen, — met donkere, geheimzinnige gaten er tusschen, — waar het gaslicht kuilen, plassen, puin en balken grillig verlichtte. Eindelijk kwam een groote poort, met zware zuilen en een hoog hek. In een oogwenk waren zij er over gezweefd en kwamen neer op vochtig gras, naast een grooten zandhoop. Johannes dacht in een tuin te zijn, want hij hoorde het ruischen van boomen in 't ronde.

— »Let nu goed op, Johannes, en houd dan nog eens vol, dat ik niet meer kan dan Windekind."

Toen riep Pluizer luide een korten, somberen naam, die Johannes deed huiveren. Van alle zijden herhaalde de duisternis den klank, en de wind voerde hem op in gierend draaien, totdat hij wegstierf in de hooge lucht.

En Johannes zag hoe de grashalmen hem boven 't hoofd reikten, en hoe de kleine steen, die zooeven aan zijn voeten lag, hem nu het gezicht belemmerde. Pluizer, naast hem, even klein als hij, vatte den steen met beide handen en wentelde dien met alle krachten om. Een verward geroep van fijne, hooge stemmetjes rees van den vrij geworden bodem op.

— »Hei! wie doet dat? — Wat beteekent dat? — Lomperd!" —klonk het dooreen.

Johannes zag zwarte gestalten haastig door elkaar loopen.

Hij herkende den vluggen, zwarten loopkever, den glimmend bruinen oorworm met zijn fijne knijpers, pissebedden met haar ronde ruggen en slangachtige duizendpooten. In 't midden trok een lange aardworm zich bliksemsnel in zijn gang terug.

Pluizer ging dwars door de tierende en scheldende bende op het hol van den aardworm toe.

— »Heidaar, lange, bloote slungel! — kom eens voor den dag met je rooden puntneus!" — riep Pluizer.

— »Wat moet je?" vroeg de worm uit de diepte.

— »Jij moet er uit, omdat ik er in wil, hoor je, kale zandeter!" —

Voorzichtig rekte de pier zijn spitsen kop uit de opening, tastte er eenige malen mee in 't rond en trok toen langzaam het naakte, geringde lijf verder naar de oppervlakte.

Pluizer keek rond naar de andere dieren, die nieuwsgierig om hem heen drongen.

»Een van jelui gaat mede en licht voor. Neen, zwarte kever, je bent te dik, en jij met je duizend pooten zoudt me duizelig maken. — Ha, jij daar, oorworm! jou gezicht bevalt me. Ga mede en draag het licht in je scharen! — Loopkever, loop! en zoek een dwaallicht of haal een fakkel van hout, dat rottend is." —

De dieren kregen ontzag voor zijn gebiedende stem en gehoorzaamden.

Toen daalden zij af in de wormengang. Voorop de oorworm met het lichtend hout, dan Pluizer, dan Johannes. Het was eng en duister daar beneden. Flauw zag Johannes de zandkorrels door het matte, blauwe schijnsel verlicht. Zij schenen groot als steenen, half doorschijnend, tot een gladden, vasten wand geschuurd door het lichaam van de pier. Deze laatste volgde nieuwsgierig. Johannes zag achter zich haar spitsen kop zich nu eens snel vooruit strekken, dan weer wachten tot het lange lijf nader aangetrokken was.

Zij daalden zwijgend — lang en diep. Waar Johannes het pad te steil werd, steunde Pluizer hem. Er scheen geen einde te zullen komen; altijd nieuwe zandkorrels, — en steeds kroop de oorworm voort, zich wendend en buigend met de kron-

kelingen van de gang. Eindelijk werd de weg breeder en weken de wanden vaneen. De zandkorrels werden zwart en vochtig; boven vormden ze een gewelf, waarlangs waterdroppels glinsterende strepen trokken en waardoor boomwortels zich strekten als verstijfde slangen.

Daar rees plotseling voor Johannes' blik een loodrechte wand, zwart en hoog, die de geheele ruimte vóór hem afsloot. De oorworm wendde zich om.

— »Ziezoo! Nu is het zaak, daarachter te komen. Dat zal de pier wel weten, die is hier te huis." —

— »Kom, wijs ons den weg!" — zei Pluizer.

Langzaam schoof de aardworm het gelede lijf tot bij den zwarten wand en betastte dien zoekend. Johannes zag, dat het hout was. Hier en daar was het tot bruinachtig stof vervallen. Daar boorde de worm zich in, en het lange, lenige lijf gleed in drie tusschenpoozen weg.

»Nu jij!" zei Pluizer en duwde Johannes in de kleine ronde opening. Een oogenblik dacht deze te stikken in den zachten, vochtigen molm; toen voelde hij zijn hoofd vrij komen en werkte zich met moeite geheel uit de opening los. Een groote ruimte scheen hem te omgeven. De grond was hard en vochtig, de lucht dik en ondragelijk benauwd. Johannes durfde nauw ademen en wachtte in nameloozen angst.

Hij hoorde Pluizers stem, die hol klonk als in een grooten kelder.

— »Hier, Johannes, volg me!" —

Voor zich voelde hij den grond rijzen tot een berg, — aan Pluizers hand beklom hij dien, in de diepe duisternis. Het was alsof hij op een kleed liep, dat meegaf onder zijn tred. Hij strompelde over kuilen en heuvels, Pluizer volgend, die hem medetrok tot een vlakke plaats, waar hij zich vastklemde aan lange halmen, die als buigzaam riet waren in zijn hand.

— »Hier staan wij goed! — Licht!" — riep Pluizer.

Daar daagde het matte lichtje uit de verte, met zijn drager dalend en rijzend. Hoe nader het kwam en hoe meer het flauwe gloren de ruimte vervulde, des te vreeselijker werd Johannes' beklemming.

De berg, dien hij betreden had, was lang en wit; het riet, dat hij omklemde, was bruin en krulde in glinsterende golven naar omlaag.

Hij herkende de hooge, rechte gestalte van een mensch, en de kille vlakte, waarop hij stond, was het voorhoofd.

Vóór hem lagen, als twee diepe, donkere kuilen, de ingezonken oogen, en het blauwe licht scheen op den dunnen neus en de grauwe lippen, in akeligen, stijven doodenlach geopend.

Uit Pluizers mond klonk een schelle lach, die dadelijk smoorde in de vochtige houtwanden.

— »Dit is nu een verrassing, Johannes!" —

De lange worm kwam aankruipen tusschen de plooien van het lijkkleed; hij schoof zich behoedzaam tegen de kin op en glipte over de strakke lippen in de zwarte mondholte.

— »Dit is nu de schoonste uit de danspartij — die je schooner vond dan een elf. Toen stroomden zoete geuren uit haar kleederen en haren, toen lonkten haar oogen en lachten haar lippen, — nu is dat een weinig anders." —

Bij al zijn ontzetting was er toch ongeloof in de oogen van Johannes. Zoo snel? — Die pracht was zoo even, en nu reeds....?

— »Geloof je mij niet?" grijnsde Pluizer. »Er ligt een halve eeuw tusschen toen en nu. Dáar is uur noch tijd. Wat eenmaal was, zal altijd zijn, en wat worden zal, is altijd geweest. Je kunt het niet denken, maar moet het gelooven. Het is hier alles waarheid, alles wat ik je toon, is waar, waar! Dat kon Windekind niet zeggen." —

Grinnikend sprong Pluizer rond op het doodengelaat en bedreef de afschuwlijkste scherts. Hij zat op de wenkbrauw en trok bij de lange wimpers het ooglid op. Het oog, dat Johannes vroolijk had zien schitteren, staarde dof en rimpelig wit in het schemerlichtje.

»Nu vooruit," riep Pluizer, »er valt nog meer te zien!"

De pier kroop langzaam uit den rechter mondhoek te voorschijn, en de bange tocht werd voortgezet.

Niet terug — maar langs nieuwe, even lange en sombere wegen.

— »Nu komt een oude," zeidede aardworm,toen edewr een zwarte wand den weg afsloot. — »Deze is hier al zeer lang." —

Het was minder vreeselijk dan de vorige maal. Johannes zag slechts een verwarde massa, waaruit witte beenderen staken. Honderden wormen en insekten waren er zwijgend bezig. Het licht gaf opschudding.

— »Van waar komt gij? — Wie brengt hier licht? — Dat hebben wij niet noodig." —

En snel schoten zij weg tusschen plooien en in holten. Doch zij herkenden een soortgenoot.

— »Zijt ge in die hiernaast geweest?" vroegen de wormen. — »Het hout is nog hard." —

De eerste worm ontkende. — »Hij wil het buitenkansje voor zich houden," — zeide Pluizer zacht tot Johannes.

Verder trokken zij, — Pluizer gaf uitlegging en wees aan, wie Johannes bekend waren. Er kwam een misvormd gezicht met starende, uitpuilende oogen, dikke, zwarte lippen en wangen.

— »Dit was een deftige heer," — zeide hij toen vroolijk; — »je hadt hem moeten zien, zoo rijk, zoo voornaam en zoo ingebeeld. Zijn opgeblazenheid heeft hij gehouden." —

Zoo ging het voort. Er waren ook magere, uitgeteerde gestalten met wit haar, dat blauw glinsterde in het zwakke licht, en kleine kinderen met groote hoofden en oudachtige denkersgezichten.

— »Zie, die zijn eerst na hun dood oud geworden!" — zei Pluizer.

Zij kwamen bij een man met vollen baard en opgetrokken lippen, wiens witte tanden blonken. Midden in het voorhoofd had hij een rond, zwart gaatje.

— »Deze heeft Hein een handje geholpen. Waarom niet een beetje geduld? Hij was toch wel hier gekomen." —

En weer kwamen gangen en nieuwe gangen en lange, rechte gestalten met strakke, grijnzende gezichten en roerlooze, over elkaar gelegde handen.

— »Nu ga ik niet verder," zei de oorworm, »ik weet hier geen weg meer." —

— »Laat ons omkeeren," zei de pier. —

— »Nog één, nog één!" — riep Pluizer.

Verder ging de tocht,

— »Het bestaat alles wat je ziet," — zei Pluizer onder het voortgaan, »het is alles waar. Eén ding alleen is niet waar. Dat ben je zelf, Johannes. Jij bent hier niet, en je kunt hier niet zijn." —

En hij schaterlachte, als hij den angstigen, wezenloozen blik van Johannes bij zijn zonderlinge woorden zag.

— »Dit is de laatste — werkelijk de laatste!"

— »De gang loopt dood — ik ga niet verder," — zeide de oorworm knorrig.

— »Ik wil verder!" zeide Pluizer, en waar de gang eindigde, begon hij met beide handen te graven.

— »Help mij, Johannes!" — Willoos in zijn ellende, gehoorzaamde deze en groef de vochtige, fijne aarde weg.

Zwijgend en zwoegend werkten zij door, totdat het zwarte hout kwam.

De pier had den geringden kop ingetrokken en was achteruit verdwenen. De oorworm liet het licht vallen en ging terug.

— »Zij komen er niet in — het hout is te nieuw," — zeide hij bij 't heengaan.

— »Ik wil," zei Pluizer en scheurde met de haakvingers lange, witte splinters krakend uit het hout.

Een vreeselijke beklemming drukte Johannes. Doch hij moest, — hij kon niet anders.

Eindelijk kwam de donkere ruimte open. Pluizer nam het licht en kroop haastig naar binnen.

— »Hier, hier!" — riep hij en liep naar het hoofdeinde.

Doch toen Johannes bij de handen kwam, die stil over elkaar gevouwen op de borst lagen, moest hij rusten. Hij staarde op de magere, witte vingers voor hem, half verlicht aan de bovenzijde. Op eenmaal herkende hij ze, hij herkende den vorm en de plooien der vingers, de gedaante der lange nagels, nu donkerblauw verkleurd. Hij herkende een bruin vlekje aan den wijsvinger.

Het waren zijne eigene handen.

— »Hier, hier!" riep Pluizers stem van het hoofdeinde. »Zie eens — herken je hem?" —

Nog wilde de arme Johannes zich weer oprichten en op het licht toegaan, dat hem wenkte. Doch hij kon niet meer. Het lichtje verglom tot volkomen duisternis, en hij viel bewusteloos.

XII.

Diep zonk hij weg in den slaap, tot in de diepten waar geen droomen zijn.

Toen hij uit die duisternissen herrees, — langzaam, — naar het grauwe, koele licht van den morgen, streek hij door bonte, zachte droomen uit vroeger tijd. Hij ontwaakte en zij gleden van zijn ziel als dauwdroppelen van een bloem. Kalm en vriendelijk was de uitdrukking van zijn oogen, half nog starend in het wemelen der lieflijke beelden.

Doch in pijn, als een lichtschuwe, sloot hij ze voor het vale daglicht. Hij zag, wat hij ook den vorigen morgen gezien had. Het scheen hem ver en lang geleden. Doch uur na uur kwam hem weer te binnen, — van den droevigen morgen tot den vreeselijken nacht. Hij kon niet gelooven, dat al die verschrikkingen in éénen dag waren verschenen. Het begin van zijn ellende scheen zoo ver, verloren in grauwen mist.

Spoorloos gleden de zachte droomen van zijn ziel, — Pluizer schudde hem, — en de sombere dag begon, — traag en kleurloos, — de voorlooper van vele, vele anderen.

Doch wat hij den vorigen avond op dien bangen tocht gezien had, bleef hem bij. Was het slechts een afschuwelijk vizioen geweest?

Toen hij er Pluizer weifelend naar vroeg, keek deze hem spottend en verwonderd aan.

— »Wat bedoel je?" vroeg hij.

Doch Johannes zag den spot niet in zijn blik, en vroeg of het niet waarlijk zoo geschied was, hij zag het nog zoo scherp en duidelijk voor zich?

— »Maar Johannes, wat ben je toch dom? zulke dingen kunnen immers niet gebeuren!" —

En Johannes wist niet wat hij denken moest.

— »Wij zullen je gauw aan 't werk zetten. Dan zul je zulke domme vragen niet meer doen." —

En zij gingen naar den docter Cijfer, die Johannes zou helpen vinden, wat hij zocht.

Doch in de drukke straten hield Pluizer eenmaal plotseling stil en wees Johannes een mensch uit de menigte.

— »Ken je hem nog?" — vroeg Pluizer en schaterde het uit toen Johannes bleek werd en den man verschrikt nastaarde.

Hij had hem den vorigen nacht gezien, diep onder de aarde.

Vriendelijk ontving hen de docter en deelde Johannes zijn wijsheid mede. Uren luisterde hij dien dag — en vele dagen daarna.

Wat hij zocht had de docter nog niet gevonden. Doch hij had het bijna, zeide hij. Hij zou Johannes zoo ver brengen als hij zelven was en dan zouden zij er beiden wel komen.

Johannes leerde en luisterde, ijverig en geduldig, — dagen en maanden lang. Hij gevoelde weinig hoop, — doch hij begreep dat hij nu door moest gaan, — zoo ver mogelijk. Hij vond het vreemd — dat, terwijl hij licht zocht, het hoe langer hoe duisterder om hem werd. Het begin van al wat hij leerde was het best, doch hoe dieper hij doordrong hoe doodscher en duisterder. Hij begon met planten en dieren, met al wat om hem was — en als hij er lang op gestaard had werden het cijfers. Alles viel uiteen tot cijfers, — bladen vol cijfers. Dat vond docter Cijfer heerlijk, en hij zeide, dat het hem licht werd, als de cijfers kwamen, — doch voor Johannes was dat duisternis.

Pluizer verliet hem niet en dreef en zweepte hem voort, als hij moedeloos en vermoeid was. Alle oogenblikken van genot of bewondering bedierf hij hem.

Johannes verbaasde en verheugde zich, toen hij leerde en zag, hoe fijn de bloemen waren gebouwd, hoe zij vruchten vormden en hoe de insecten hen onwetend hielpen in die taak.

— »Dat is toch prachtig," zeide hij, »hoe juist is dat alles berekend en hoe fijn en doelmatig gemaakt." —

»Ja, verbazend doelmatig," zei Pluizer, »jammer dat het grootste deel van die doelmatigheid en fijnheid tot niets dient. Hoeveel bloesems worden vruchten en hoeveel pitten worden boomen?" —

— »Maar het schijnt toch alles naar een groot plan gemaakt," antwoordde Johannes, »zie de bijen zoeken honig voor zich zelven en weten niet dat zij de bloemen helpen — en de bloemen lokken de bijen door hun kleur. Het is een plan, en zij werken beide mede zonder het te weten." —

— »Dat lijkt heel mooi, maar er mankeert veel aan. Als de bijen kans zien, bijten zij een gat onder in de bloem en maken de heele ingewikkelde inrichting te schande. Een slimme plannenmaker die zich door een bij vòor den gek laat houden." —

Bij het wonderbare samenstel van menschen en dieren ging het nog erger. Van al wat Johannes schoon en kunstig toescheen, toonde hij de onvolkomenheid en de gebreken. Het gansche heer van kwalen en ellenden, dat mensch en dier treffen kan, toonde hij hem, met voorliefde het walgelijkste en afzichtelijkste kiezend.

— »Die plannenmaker, Johannes, was erg slim, maar bij alles wat hij maakte vergat hij iets, — en de menschen hebben handen vol werk, om al die gebreken zoo goed mogelijk bij te lappen. Zie maar om je heen! een parapluie, een bril zelfs kleeren en huizen, het is alles menschelijk lapwerk, Het hoort volstrekt niet bij het plan. Maar de plannenmaker heeft niet bedacht dat menschen het koud zouden hebben en boeken zouden lezen en duizend dingen meer zouden gaan doen, waarvoor zijn plan niet deugde. Hij heeft zijn kinderen kleertjes gegeven, zonder te denken, dat zij er uit zouden groeien. Nu zijn bijna alle menschen lang hun natuurpakje ontgroeid. Nu gaan zij alles zelf doen en storen zich volstrekt niet meer aan den plannenmaker en zijn plannen. Wat hij hun niet gegeven heeft, nemen ze brutaal en eigenmachtig, — en waar het hem blijkbaar te doen was hen te doen sterven,

ontduiken zij den dood soms voor langen tijd, door allerlei kunstgrepen." —

— »Maar het is schuld van de menschen," riep Johannes, »waarom wijken zij moedwillig van de natuur af?" —

— »O domme Johannes! — als een kindermeid een onnoozel kind met vuur laat spelen en het brandt zich, wie heeft dan schuld? — Het kind dat geen vuur kende, of de meid die wist dat het kind zich branden zou? — En wie is schuld, als de menschen afdwalen in ellende en onnatuur, zij zelven of de alwijze plannenmaker, bij wien zij als onwetende kinderen zijn?" —

»Maar zij zijn niet onwetend, zij wisten ...."

»Johannes! als gij een kind zegt: »raak dat vuur niet aan! het doet pijn" — en als het kind het dan toch doet omdat het niet weet wat pijn is, kunt gij u dan van schuld vrij pleiten en zeggen: »zie! het kind was niet onwetend!" Gij toch wist dat het uwen raad niet zou achten? Menschen zijn dwaas en dom als kinderen. Doch glas is bros en leem is week. En wie menschen maakt en hun dwaasheid niet rekent, — is als hij die wapenen maakt van glas en niet bedenkt dat zij zullen breken, en pijlen van leem en niet bedenkt dat zij zullen buigen." —

En de woorden vielen als droppelen vloeiend vuur op Johannes ziel. En in zijn borst zwol het groote leed dat zijn vroegere smarten verdrong en dat hem vaak deed weenen, in de stille, slapelooze uren van den nacht.

Ach! slaap! slaap! — Er kwam een tijd, na lange dagen — dat slaap hem het liefste was van alles. Daarin was geen gedachte en geen leed; en zijn droomen brachten hem altijd tot zijn vroeger leven terug. Heerlijk scheen dat hem, als hij er van droomde, doch overdag kon hij zich niet meer te binnen brengen, hoe het geweest was. Hij wist alleen dat zijn verdriet en verlangen van vroeger beter waren, dan het ledige, doode gevoel dat hij nu kende. Hij had eens smartelijk naar Windekind verlangd, hij had eens uur aan uur op Robinetta gewacht. Hoe heerlijk was dat geweest!

Robinetta! — Verlangde hij nog? — Hoe meer hij leerde,

hoe meer zijn verlangen week. Want ook dat werd ontleed en Pluizer legde hem uit wat liefde was. Toen schaamde hij zich en docter Cijfer zeide, dat hij er nog geen cijfers van maken kon, maar dat het wel spoedig gebeuren zoude. Zoo werd het duisterder en duisterder om den kleinen Johannes.

Hij had een flauw gevoel van dankbaarheid, dat hij Robinetta niet herkend had op zijn vreeselijken tocht met Pluizer.

Als hij Pluizer er over sprak, zeide deze niets en lachte slim. Maar Johannes begreep dat het niet was geweest, om hem te sparen.

De uren dat Johannes niet leerde en werkte, gebruikte Pluizer, om hem de menschen te laten zien. Hij wist hem overal te brengen — in de ziekenhuizen, waar in groote zalen de zieken lagen, — lange rijen bleeke, uitgeteerde gezichten met doffe of pijnlijke uitdrukking, waar een naargeestige stilte was, slechts door kuchen en kermen gebroken. En Pluizer wees hem, wie van hen nimmer die zalen zouden verlaten. En als op een bepaald uur stroomen menschen het huis binnenkwamen, om hunne zieke verwanten te bezoeken, zeide Pluizer: — »Zie! die allen weten, dat ook zij eens in dit huis en in die droeve zalen te recht zullen komen, om er ten slotte in een zwarte kist uit gedragen te worden." —

— »Hoe kunnen zij nog ooit vroolijk zijn?" — dacht Johannes.

En Pluizer bracht hem op een klein bovenzaaltje, waar een weemoedig halfduister heerschte en waar de verwijderde klanken van een piano uit een naburig huis, onophoudelijk en droomerig doordrongen. Daar wees Pluizer hem onder de anderen een zieke, die suffend voor zich uit staarde, naar een smal zonnestraaltje, dat traag langs den muur kroop.

— »Die ligt daar al zeven jaar," — zeide Pluizer. — »Hij is zeeman geweest en heeft de palmen van Indië, de blauwe zeeën van Japan, de bosschen van Brazilië gezien. Nu amuseert hij zich al de lange dagen van zeven lange jaren, met dat zonnestraaltje en dat pianospel. Hij komt hier niet meer van daan; maar het kan nog even lang duren." —

Na dien dag was het Johannes' bangste droom, op eens te ontwaken in dat zaaltje, in dat weemoedig halfduister bij die

droomerige klanken, om tot het einde toe niets anders meer te zien dan de gaande en komende schemering.

Pluizer bracht hem ook in de groote kerkgebouwen en liet hem luisteren naar wat daar gezegd werd. Hij bracht hem op feesten, op groote plechtigheden, in de binnenvertrekken van vele huizen.

Johannes leerde de menschen kennen, en het gebeurde hem somtijds, dat hij aan zijn vroeger leven moest denken, aan de sprookjes, die Windekind hem verteld had, en aan zijn eigen ontmoetingen. Er waren menschen, die hem aan het glimwormpje herinnerden, dat in de sterren zijn gestorven makkers meende te zien, — of aan den eenen meikever, die een dag ouder was dan de andere en zooveel over een roeping gesproken had, — of aan de vredemieren, die de strijdmieren gingen vernielen, omdat die vermeenden den echten kop van de eerste vredemier te hebben, — en hij hoorde verhalen, die hem aan Kribbelgauw, den held der kruisspinnen, deden denken, of aan den aal, die niets deed en gevoed werd omdat een dikke koning deftig stond. Zich-zelven vergeleek hij wel met den jongen meikever, die niet wist wat een roeping was en in het licht vloog. Hij voelde zich alsof hij hulpeloos en verminkt op het vloerkleed rondkroop, met een draadje om 't lijf, een scherp draadje, waaraan Pluizer rukte en trok.

Ach, den tuin zou hij wel niet meer vinden, — wanneer zou de zware voet komen en hem verpletteren?

Pluizer bespotte hem, als hij over Windekind sprak. En langzamerhand begon hij te gelooven, dat Windekind er nooit geweest was.

— »Maar, Pluizer! dan is het sleuteltje er ook niet, dan is er niets!" —

— »Niets! niets! En er zijn menschen en cijfers, dat is alles waar, dat bestaat, eindeloos veel cijfers." —

— »Maar, Pluizer, dan hebt ge mij bedrogen. Laat mij uitscheiden — laat mij niet meer zoeken, — laat mij alleen!" —

— »Weet je niet meer wat de Dood gezegd heeft? — Een mensch zou je worden, een volmaakt mensch." —

— »Ik wil niet — het is vreeselijk." —

— »Je moet, — je hebt ééns gewild. Zie dokter Cijfer eens, — vindt die het vreeselijk? Word zoo als hij is." —

Het was waar. Dokter Cijfer scheen altijd rustig en gelukkig. Onvermoeid en onverstoorbaar ging hij zijn weg, studeerend en onderrichtend, tevreden en gelijkmoedig.

— »Zie hem," zeide Pluizer, »hij ziet alles en ziet toch niets. Hij bekijkt de menschen alsof hij-zelf een ander wezen ware, dat niets met hen uitstaande heeft. Hij gaat tusschen kwalen en ellenden als een onkwetsbare en verkeert met den dood als een onsterfelijke. Hij verlangt niet naar hetgeen niet zijn kan. Hij verlangt alleen te begrijpen wat hij ziet, en hij vindt alles even goed wat hij te weten komt. Hij is met alles tevreden, zoodra hij het begrijpt. Zoo moet je ook worden." —

— »Maar dat kan ik nooit." —

— »Ja, dat kan ik niet helpen." —

Dat was immer het hopelooze einde van hun gesprek. Johannes werd dof en onverschillig, zocht en zocht, niet meer wetend waarnaar en waarom. Hij werd als de velen, die Wistik gesproken hadden.

't Werd winter, en hij merkte het nauwelijks.

Op een killen, mistigen morgen, toen de natte, vuile sneeuw op de straten lag en van boomen en daken droop, ging hij met Pluizer zijn dagelijkschen gang.

Op een plein ontmoette hij eenige jonge meisjes, gearmd en met schoolboeken. Ze wierpen elkaar met sneeuw en lachten en stoeiden. Helder klonken haar stemmetjes over het besneeuwde plein. Men hoorde geen geluid van voetstappen of rijtuigen, alleen de rinkelende bellen der paarden of het rammelen van een winkeldeur. Helder klonk de blijde lach door de stilte.

Johannes zag hoe een der meisjes hem aankeek en bleef nastaren. Zij had een bontmanteltje om en droeg een zwarten hoed. Hij kende haar gelaat zeer goed, maar wist toch niet wie zij was. Zij knikte eens, en nog eens.

— »Wie is dat! Ik ken haar." —

— »Ja, dat is wel mogelijk. Zij heet Maria. Sommigen noemen haar Robinetta." —

— »Neen, dat kan niet. Zij lijkt niet op Windekind. Het is een gewoon meisje." —

— »Ha, ha, ha! Zij kan niet lijken op niemand. Maar zij is wie zij is. Je hebt zoo naar haar verlangd, ik wil je nu wel bij haar brengen." —

— »Neen, ik wil haar niet zien. Ik had haar liever dood gezien, zooals de anderen." —

En Johannes keek niet meer om, maar liep haastig door en prevelde:

— »Dat is het laatste, er is niets! niets!" —

XIII.

Het klare, warme zonlicht van een eersten lentemorgen stroomde over de groote stad. Helle stralen vielen in het kamertje, waar Johannes woonde; op de lage zoldering trilde en schommelde een groote lichtplek, — weerkaatsing van het rimpelend water der gracht.

Johannes zat voor het raam in den zonneschijn en staarde over de stad. Zij was geheel van uitzicht veranderd. De grauwe mist was in een glanzig blauw zonnewaas veranderd, dat het einde der lange straten en de torens in de verte omhulde. De lichtkanten der leien daken schitterden zilverwit, alle huizen hadden heldere lijnen en lichte vlakken door het zonlicht, — er was een warme tinteling in de bleekblauwe lucht. Het water scheen levend geworden. De bruine knopjes der iepeboomen waren dik en glanzig, en luidruchtige musschen fladderden tusschen de takjes.

Het werd Johannes zoo zonderling te moede, terwijl hij staarde. De zonneschijn bracht hem in een zoete verdooving. Er was vergetelheid en dadelijke weelde in. Droomend staarde hij op de schittering der golfjes, op de zwellende iepeknopjes, — en hij luisterde naar het tjilpen der musschen. Er was vreugde in dat geluid.

Zoo week was hij in langen tijd niet gestemd geweest; zoo gelukkig had hij zich in langen tijd niet gevoeld.

Dat was de oude zonneschijn, dien hij herkende. Dat was

de zon die hem vroeger naar buiten riep, naar den tuin, waar hij dan in de luwte van een oud muurtje op den warmen grond, ging liggen — en lang kon genieten van al dat licht en die warmte, starend op de halmpjes en kluitjes vóór hem, die zich koesterden in de zon.

Het was hem zoo wel in dat licht, het gaf hem het veilige thuisgevoel, — zooals hij zich herinnerde dat het veel vroeger was, in de armen van zijn moeder. Hij moest aan al het verledene denken, doch hij weende of verlangde niet. Hij zat stil en droomde, — niet anders wenschend dan dat de zon blijven mocht.

— »Wat suf je daar, Johannes?" riep Pluizer, »je weet ik houd niet van droomen." —

Johannes hief smeekend de peinzende oogen op. —»Laat mij nog wat zoo blijven," zeide hij. »De zon is zoo goed." —

— »Wat vind je aan die zon," zeide Pluizer. »Het is toch niet anders dan een groote kaars, — of je in kaarslicht of zonlicht zit is volmaakt hetzelfde. Zie! die schaduwen en die lichte plekken op straat, — dat is toch niet anders dan het schijnsel van een licht, dat wat stil brandt en niet flikkert. En dat licht is eigenlijk een heel klein vlammetje, dat op een heel klein stukje van de wereld schijnt. Daar! daar! voorbij dat blauw, onder en boven ons, is het donker, koud en donker! — daar is het nu nacht, nu en altijd." —

Doch zijn woorden hadden geen invloed op Johannes. De stille, warme zonnestralen doordrongen hem en vervulden zijn geheele ziel, — het was licht en vredig in hem.

Pluizer nam hem mede naar het kille huis van docter Cijfer, Een tijd lang nog zweefden de zonnebeelden voor zijn geest, toen verflauwden zij langzamerhand en midden op den dag was het geheel duister in hem.

Doch toen de avond kwam en hij weder door de straten der stad ging, was de lucht zoel en vol vochtige voorjaarsgeuren. Alles geurde tienmaal sterker en in de enge straten beklemde het hem. Maar op de open pleinen rook hij het gras en de knoppen van buiten. En boven de stad zag hij

het voorjaar in de rustige wolkjes, in het teedere rood van den westelijken hemel.

De schemering spreidde een zachten grijzen nevel over de stad, vol fijne tinten. Het werd stil in de straten, alleen een orgel in de verte speelde een weemoedige wijs, — de huizen schenen zwarte schimmen tegen den rooden avondhemel, als tallooze armen staken ze hun grillige spitsen en schoorsteenen op.

Het was Johannes als een vriendelijke glimlach der zon, toen zij voor het laatst lichtte over de groote stad — vriendelijk als de glimlach die een dwaasheid vergeeft. En de zoelte streek Johannes liefkozend langs de wangen.

Toen kwam er een groote weemoed in Johannes' hart, — zoo groot dat hij niet verder kon gaan en diep ademend zijn gezicht moest opheffen naar den wijden hemel. Het voorjaar riep hem en hij hoorde het. Hij wilde antwoorden, hij wilde komen. Het was alles berouw en liefde en vergeving in hem.

Verlangend staarde hij omhoog en tranen gleden uit zijn droeve oogen.

»Kom! Johannes! — doe niet zoo raar, de menschen kijken!" zei Pluizer.

De lange eentonige huizenrijen strekten zich aan beide zijden somber en naargeestig uit. Een jammer in de zoele lucht, een klaagtoon tusschen het roepen van de lente!

De menschen zaten aan de deuren en op de stoepen, — om de lente te genieten. Het scheen Johannes een bespotting. De vuile deuren stonden open en de bedompte ruimte daarbinnen wachtte hen. Nog rekte het orgel in de verte zijn weemoedige tonen.

— »O kon ik hier uit weg vliegen, ver weg, naar de duinen, naar de zee!" —

Doch hij moest mede naar het hooge kleine kamertje en hij lag lang wakker dien nacht.

Hij moest denken aan zijn vader en de lange wandelingen, die hij met hem maakte, — als hij tien passen achter hem liep en zijn vader letters voor hem schreef in het zand. Hij moest aan de plaatsen denken, waar de viooltjes groeien

tusschen het kreupelhout en aan de keeren, dat hij ze met zijn vader gezocht had, Den ganschen nacht zag hij het gezicht van zijn vader — zooals het was, als hij des avonds bij het stille lamplicht naar hem zat te kijken en luisterde naar het krassen van zijn pen.

Iederen morgen vroeg hij Pluizer toen, om nog ééns terug te mogen gaan, naar zijn huis en zijn vader, om nog ééns zijn tuin en de duinen te mogen zien. Nu merkte hij dat hij zijn vader meer had liefgehad dan Presto en zijn kamertje, — want het was om hem dat hij het vroeg,

—»Zeg mij alleen hoe het met hem is — en of hij nog boos op mij is, dat ik zoolang ben weggebleven." —

Pluizer haalde de sehouders op. — »Al wist je dat nu, wat zou het je helpen?" —

Doch de lente bleef hem roepen, luider en luider. Iederen nacht droomde hij van het donkergroene mos aan de duinhellingen en van zonnestralen, die door het fijne, jonge groen schenen.

—»Het kan zoo niet lang duren," dacht Johannes, »ik kan het niet uithouden." —

En vaak, als hij niet slapen kon, stond hij zachtjens op, — ging naar het venster, en staarde in den nacht. Hij zag hoe de dommelige donzen wolkjes langzaam langs de maanschijf schoven, — vreedzaam drijvend in een zee van zachten glans. Hij dacht hoe nu daar in de verte de duinen sliepen in den zoelen nacht, hoe wondervol het moest zijn in de lage boschjes, waar geen van de jonge blaadjes zou bewegen en waar het zou geuren van vochtig mos en jonge berkenspruiten. Hij meende van verre het golvende koor der kikvorschen te hooren, dat zoo geheimzinnig aanzweeft over de velden, — en het lied van den eenigen vogel, die de plechtige stilte mag begeleiden, die zijn zang zoo zacht en klagend begint en zoo plotseling afbreekt, waardoor de stilte nog stiller schijnt. En het riep hem, het riep hem alles. Hij boog het hoofd op de vensterbank en snikte op zijn arm.

— »Ik kan niet! — ik kan het niet dragen. Ik zal wel gauw sterven, als ik niet komen mag." —

Toen Pluizer hem den volgenden dag wekte, zat hij nog bij 't venster, waar hij was ingeslapen met het hoofd op den arm.

De dagen vergingen, werden lang en warm — en er kwam geen verandering. Doch Johannes stierf niet en zijn smart moest hij dragen.

Op een morgen zeide docter Cijfer tot hem: — »Gaat ge mede, Johannes, ik moet een zieke bezoeken." —

Docter Cijfer was bekend als een geleerd man en velen riepen zijn hulp in tegen ziekte en dood. Reeds dikwijls was Johannes met hem medegegaan.

Pluizer was bizonder vroolijk dien morgen. Hij ging telkens op het hoofd staan, danste en buitelde, en bedreef allerlei uitgelaten scherts. Hij grinnikte voortdurend geheimzinnig, als een die een ander een verrassing bereid heeft. Johannes vreesde hem zeer in die stemming.

Docter Cijfer bleef echter ernstig als altijd.

Zij gingen een verren weg dien morgen. In een spoortrein en te voet. Zij gingen verder dan anders, nog nooit was Johannes buiten de stad medegenomen.

Het was een warme, zonnige dag. Uit den spoortrein zag Johannes de groote, groene weide voorbijgaan met langgepluimd gras en grazende koeien. Hij zag witte vlinders fladderen boven het bloemrijk land, waar de lucht trilde van zonnehitte.

Doch opeens voelde hij een tinteling, daar strekte zich de lange, golvende duinreeks uit!

—»Nu, Johannes,grinnikte Pluizer, »nu krijg je toch je zin, zie je wel!" —

Half ongeloovig bleef Johannes naar de duinen staren. Zij kwamen nader en naderbij. De lange slooten aan beide zijden schenen om hun middenpunt te draaien en snel vlogen de enkele woningen langs den weg voorbij.

Toen kwamen de boomen: dichtbebladerde kastanjeboomen, rijkelijk bloeiend met duizende groote witte en roode bloemtrossen, — donker blauwgroene dennen,— groote statige linden.

Het was toch waarheid, hij ging zijn duinen weerzien.

De trein stond stil — en toen liepen de drie te voet, onder schaduwrijk loof.

Daar was het donkergroen mos, daar waren de ronde plekken der zonnestralen op den boschgrond, dat was de geur van berkenspruiten en dennenaalden.

— »Is het waar? — is het werkelijk waar?" — dacht Johannes, — »zou het geluk komen?" —

Zijn oogen glinsterden en zijn hart klopte sterk. Hij begon te gelooven aan zijn geluk. Deze boomen, dezen grond kende hij, — dit boschpad was hij vaak gegaan.

Zij waren alleen op den weg, Doch Johannes moest omkijken, alsof hen iemand volgde. En hij meende tusschen het eikenloof de donkere figuur van een mensch te zien, die telkens door de laatste kronkeling van het pad verborgen bleef.

Pluizer keek hem valsch en geheimzinnig aan. Docter Cijfer liep met lange schreden en staarde naar den grond.

De weg werd hem bekender en vertrouwder — iederen steen, ieder struikje kende hij, — toen verschrikte Johannes op eenmaal hevig, want hij stond voor zijn eigen huis.

De kastanjeboom voor het huis breidde zijn groote handvormige bladen schaduwend uit. Tot boven in den hoogen top prijkten de prâchtig witte bloesems in de volle, ronde loovermassa.

Hij hoorde het geluid der opengaande deur, dat hij zoo goed kende, — en hij rook den geur van zijn eigen huis. Daar herkende hij den gang, de deuren, alles stuk voor stuk, — met een smartelijk gevoel van verloren vertrouwelijkheid. Het was alles een deel van zijn leven — van zijn eenzaam, mijmerend kinderleven. Tegen al die voorwerpen had hij gesprokon, hij had met hen geleefd in zijn eigen gedachtenleven, — waarin hij geen mensch toeliet. Doch nu voelde hij zich gescheiden en afgestorven van het gansche oude huis, met zijn kamers en gangen en portaaltjes. Hij voelde dat die scheiding onherroepelijk was en het was hem alsof hij een kerkhof bezocht, zoo weemoedig en droevig.

Was Presto hem maar tegemoetgesprongen, dan zou het minder akelig zijn — maar Presto was zeker weg of dood.

Doch waar was zijn vader?

Hij keek terug naar de open deur en den zonnigen tuin daarbuiten, en zag den man, die hem op weg scheen te achtervolgen, nu reeds op het huis toeschrijden Hij kwam nader en nader en scheen grooter te worden bij het naderen. Toen hij bij de deur was, vervulde een groote, kille schaduw den gang. Toen herkende Johannes den man.

Het was doodstil in huis en zij gingen zwijgend de trap op, Er was een trede, die áltijd kraakte onder den tred, dat wist Johannes. En ook nu hoorde hij haar driemaal kraken, het klonk als pijnlijk kreunen, Doch onder den vierden voetstap was het als een doffe snik.

En boven hoorde Johannes een gekreun, zacht en zoo regelmatig als langzaam klokgetik. Het was een pijnlijk en benauwd geluid.

De deur van Johannes kamertje stond open. Hij wierp er even een schuinen blik in. De wonderlijke bloemfiguren van het behangsel staarden hem verbaasd en wezenloos aan. De hangklok stond stil.

Zij gingen naar de kamer van waar het geluid kwam. Het was zijns vaders slaapkamer. De zon scheen vroolijk naar binnen, op de gesloten groene gordijnen van het bed. Simon de kat zat op de vensterbank in den zonneschijn. Er heerschte een benauwde geur van wijn en kamfer. Het zachte kreunen klonk nu van nabij.

Johannes hoorde het fluisteren van zachte stemmen en schuifelen van voorzichtige voetstappen. Toen werden de groene gordijnen opgeslagen.

Hij zag het gezicht van zijn vader, dat hij zoo dikwijls voor zich had gezien den laatsten tijd. Doch het was geheel anders. De vriendelijke, ernstige uitdrukking was weg en het keek strak en benauwd. Het was vaalbleek, met bruine schaduwen. De tanden waren zichtbaar in den halfgeopenden mond en het wit der oogen onder de halfgesloten oogleden. Het hoofd lag weggezonken in het kussen en regelmatig hief het

zich bij het kreunen even op, om dan weer moede op zij te vallen.

Roerloos stond Johannes bij het bed en staarde met wijde, strakke oogen naar dat bekende gezicht. Hij wist niet wat hij dacht, — hij durfde geen vinger bewegen — hij durfde die oude, bleeke handen niet vatten, die slap op het witte linnen lagen.

Het werd alles zwart om hem, de zon en de lichte kamer, het groen daarbuiten en de blauwe lucht van zooeven, al wat achter hem lag, het werd zwart, zwart, dof en ondoordringbaar. En in dien nacht zag hij alleen dat bleeke hoofd daar vóór hem. En hij moest alleen denken aan dat arme hoofd, dat zoo moede scheen, — en zich telkens en telkens weer met smartelijk geluid moest opheffen.

Daar kwam een oogenblik verandering in de regelmatige beweging. Het kreunen hield even op, de oogleden gingen langzaam open, de oogen staarden zoekend rond en de lippen trachtten iets te zeggen.

»Dag vader," fluisterde Johannes en staarde angstig bevend in de zoekende oogen. De matte blik rustte toen even op hem en een fláuw, flauw glimlachje rimpelde de holle wangen, De smalle, saamgeplooide hand werd van het linnen opgeheven en maakte een onzekere beweging naar Johannes, toen viel zij krachteloos weder neer.

— »Kom ! kom, — zeide Pluizer, — »geen scène hier. Kinderen zijn hier niet noodig." —

— »Ga uit den weg, Johannes," — zeide docter Cijfer, — »wij moeten zien wat er te doen valt." —

De docter begon het onderzoek, doch Johannes ging weg van het bed en stond bij het raam. Hij keek naar het zonnige gras en de heldere lucht en naar de breede kastanjeblaren, waarop dikke vliegen zaten, die blauw glansden in den zonneschijn. Het kreunen begon weer met dezelfde gelijkmatigheid.

Een zwart meerle huppelde tusschen het hooge gras in den tuin, — groote roode en zwarte vlinders dwarrelden over de bloemperken, uit het loover der hoogste boomen drong het zachte, vleiende gekir der houtduiven tot Johannes door.

Hier binnen hield het kreunen aan — altijd door, altijd door. Hij moest er naar luisteren — en het kwam regelmatig, onafwendbaar als de vallende droppel die krankzinnig maakt. In spanning wachtte hij bij elke tusschenpooze en telkens kwam het weer, — verschrikkelijk als de voetstap van den naderenden dood.

En daarbuiten heerschte warme, weelderige zonnevrede. Alles koesterde zich en genoot. De grashalmen trilden en de bladeren ritselden van zoele weelde, — hoog boven de boomtoppen, diep in het wemelende blauw, zweefde een reiger met kalmen vleugelslag.

Johannes begreep het niet, — het was hem alles een raadsel. Het was zoo verward en duister in zijn ziel. — »Hoe kan dit alles te gelijk in mij zijn," — dacht hij.

»Ben ik dit werkelijk? — Is dat mijn vader, mijn eigen vader? — Van mij, mij, Johannes!" —

Het was hem alsof hij van een vreemde sprak. Het was alles een verhaal, dat hij gehoord had. Hij had iemand hooren vertellen van Johannes en van het huis, waar hij woonde en van zijn vader, dien hij verlaten had en die nu sterven ging. Hij was het zelf niet, — hij had het hooren vertellen. Het was wel een droevig verhaal, recht droevig. Maar het ging hem niet aan.

Ja! — ja! — toch. Hij was het zelf, hij! Johannes!

— »Ik begrijp de zaak niet," — zeide docter Cijfer zich oprichtende — »het is een raadselachtig geval." —

Pluizer kwam bij Johannes staan.

— »Kom je niet eens kijken, Johannes, het is een belangrijk geval. De docter weet het niet." —

— »Laat mij," zeide Johannes, zonder zich om te wenden, »ik kan niet denken." —

Doch Pluizer ging achter hem staan en fluisterde scherp in zijn oor, zooals zijn gewoonte was.

— »Niet denken? — Dacht je dat je niet denken kon? — Dat heb je mis. Je moet denken. — Al kijk je nu in het groen en in de blauwe lucht, dat helpt niet. Windekind komt toch niet. En die zieke man daar gaat toch dood. Dat heb

je even goed gezien als wij. Maar wat zou zijn kwaal zijn, denk je?" —

»Ik weet het niet! — ik wil het niet weten."

Johannes zweeg en luisterde naar het kreunen, het klonk zacht klagend en verwijtend. Docter Cijfer maakte aanteekeningen in een boekje. Bij het hoofd van het bed zat de donkere gestalte, die hen gevolgd was, — het hoofd gebogen, de lange hand naar den zieke gestrekt en de diepliggende oogen onafgebroken naar de klok gericht.

Het scherpe fluisteren aan zijn oor begon weer.

—»Waarom zie je zoo bedroefd, Johannes? Nu heb je toch je zin. Daar liggen de duinen, daar zijn de zonnestralen door het groen, daar fladderen vlinders en zingen vogels. Wat verlang je nu nog? — Wacht je Windekind? — Als hij ergens is, moet hij daar zijn. Waarom komt hij nu niet? — Zou hij bang zijn voor dien donkeren vriend aan het hoofdeneind. Die was er toch altijd.

»Zie je nu wel dat het alles verbeelding geweest is, Johannes?"

»Hoor je dat kreunen wel? Het klinkt al zachter dan zooeven. Je kunt hooren dat het wel gauw heelemaal zal ophouden. Nu, wat is dat? Er hebben er al zoovelen zoo gekreund, ook toen jij hier buiten rondliep tusschen de duinrozen. Waarom sta je nu hier te treuren en gaat niet de duinen in, als vroeger? — Zie! alles bloeit en geurt en zingt daar, alsof er niets gebeurt. Waarom doe je niet mee in al die vroolijkheid en dat leven?"

»Eerst klaag je en verlang je — nu breng ik je waar je zijn wilde en nu is het weer niet goed. Zie! ik laat je gaan, ga door het hooge gras, lig in die koele schaduw en laat de vliegen om je gonzen en ruik de geur van het jonge kruid — ik laat je vrij, ga nu! Zoek Windekind nu weer."

»Je wilt niet, — geloof je nu dan toch alleen in mij, — is het waar wat ik je verteld heb. Loog Windekind of ik?"

»Hoor het kreunen! — Zoo kort en zwak. Het zal gauw stil zijn."

»Zie maar niet zoo angstig om, Johannes. Hoe eer het

stil is, hoe beter. — Nu zullen er geen lange wandelingen meer komen, — nu zal je niet meer naar viooltjes zoeken met hem. Met wie zou hij die twee jaren gewandeld hebben, denk je? toen je weg waart? — Ja, je kunt het hem nu niet meer vragen. Dat zul je nooit weten. Nu moet je je wel met mij tevreden stellen. Als je mij wat vroeger gekend had, zou je nu niet zoo jammerlijk kijken. Je bent nog lang niet zooals je wezen moet. Denk je dat docter Cijfer in jou geval zoo kijken zou. Het zou hem even bedroefd maken als die kat, die daar spint in den zonneschijn. En dat is goed. Waartoe dient die rampzaligheid? Hebben de bloemen je die geleerd? Die treuren ook niet als er een geplukt wordt. Is dat niet gelukkig? Zij weten niets, daarom zijn zij zoo. Jij bent eens begonnen met iets te weten, nu moet je ook alles weten om gelukkig te worden. Dat kan ik alleen je leeren. Alles of niets."

»Luister naar mij. Wat scheelt het of dat je vader is. Het is een mensch die sterft — dat is een gewone zaak."

»Hoor je het kreunen nog? — Erg zwak niet waar? — Het zijn nu wel de laatsten." —

Johannes zag naar het bed in bange beklemming.

Simon de kat sprong van de vensterbank, rekte zich uit — en legde zich spinnend naast den stervende in het bed.

Het arme, moede hoofd bewoog niet meer, — het lag stil in het kussen gezonken, — doch uit den half geopenden mond kwamen nog regelmatig de korte, matte klanken.

Zij werden zachter, zachter, nauwelijks hoorbaar.

Toen wendde de Dood de donkere oogen van de klok naar het ingezonken hoofd en hief de hand op. Daarna werd het stil.

Een vale schaduw viel over het strakke gelaat.

Stilte, doffe, leege stilte! —

Johannes wachtte, wachtte. —

Doch de regelmatige klank keerde niet weer. Het bleef stil, een groote, suisende stilte.

De spanning van het luisteren der laatste uren hield op, en het was Johannes of zijn ziel werd losgelaten en neerviel in een zwart en grondeloos ledig.

Hij viel dieper en dieper. Het werd stiller en duisterder om hem.

Daar klonk Pluizers stem, als op een grooten afstand.

— »Ziezoo! dat verhaaltje is weer uit." —

— »Dat is goed," zeide dokter Cijfer, »nu kunt gij zien wat het geweest is. Ik laat dat aan u over. Ik moet heen." —

Half nog in een droom zag Johannes glinsterende messen blinken.

De kat zette een hoogen rug, het werd koud naast dat lichaam, en hij zocht weer den zonneschijn.

Johannes zag hoe Pluizer een mes nam, het zorgvuldig beschouwde en er mede naar het bed ging.

Toen schudde Johannes de verdooving van zich af. Eer Pluizer bij het bed was, stond hij vóór hem.

— »Wat wilt ge?" vroeg hij. Zijn oogen waren wijd geopend in ontzetting.

— »Wij zullen zien wat het geweest is," — zeide Pluizer.

— »Neen!" — zeide Johannes, en zijn stem was laag als een mannenstem.

— »Wat beteekent dat?" — zeide Pluizer met grimmig flikkerenden blik. — »Kun jij mij verbieden? Weet je niet hoe sterk ik ben?" —

— »Ik wil niet," — zeide Johannes. Hij sloot de tanden opeen en haalde diep adem. Vast staarde hij Pluizer aan en strekte de hand naar hem uit.

Doch Pluizer naderde. Toen greep Johannes hem bij de polsen en worstelde met hem.

Pluizer was sterk, hij wist het, nog nooit had hij hem weerstaan. Doch hij liet niet af, en zijn wil brak niet.

Het mes schitterde voor zijn oogen, hij zag vonken voor zijn blik en roode vlammen, doch hij gaf niet toe en bleef worstelen.

Hij wist wat er komen zou als hij bezweek. Hij kende het, hij had het vroeger gezien. Doch wat daar achter hem lag was zijn vader, en hij wilde het niet zien.

En terwijl zij hijgend worstelden lag achter hem het doode lichaam gestrekt en bewegingloos, zooals het gelegen had

op het oogenblik, toen de stilte kwam, het wit der oogen zichtbaar als een smalle streep, de mondhoeken opgetrokken tot strakken grijnslach. Alleen als de beiden in hun strijd tegen het bed stootten, schudde het hoofd zachtjens heen en weer.

Nog hield Johannes vol, de adem begaf hem en hij zag niets meer. Een sluier van bloedrood licht was voor zijn oogen. Toch hield hij vol.

Toen verzwakte langzamerhand de weerstand der beide polsen onder zijn greep, Zijn spieren ontspanden zich — zijn armen vielen slap langs zijn lijf en zijn gesloten handen waren ledig. —

Toen hij opzag was Pluizer verdwenen. Alleen de Dood zat bij het bed en knikte.

— »Dat was goed van u, Johannes," zeide hij.

— »Zal hij weerkomen?" fluisterde Johannes. De Dood schudde het hoofd.

— »Nooit. Wie hem eenmaal aan durft, ziet hem niet meer." —

— »En Windekind? Zal ik nu Windekind weerzien?" —

Lang keek de sombere man Johannes aan. Zijn blik was niet angstwekkend meer, — maar zacht en ernstig, — hij trok Johannes aan, alsof hij in een groote diepte staarde.

— »*Ik* alleen kan u bij Windekind brengen. Door mij alleen kunt gij het boekje vinden." —

— »Neem mij dan mede, — er is nu niemand meer — neem mij nu ook mede — zooals de anderen — ik wil niets anders meer — ...."

Nogmaals schudde de Dood het hoofd.

— »Gij hebt de menschen lief, Johannes. Gij wist het niet, maar gij hebt hen altijd lief gehad. Gij moet een goed mensch worden. Het is een schoon ding een goed mensch te zijn."—

— »Ik wil niet — neem mij mede .,.."

— »Het is niet zoo. Gij wilt. Gij kunt niet anders!" ....

Toen werd de lange donkere gestalte nevelig voor Johannes' oogen, — zij vervloeide in vage vormen, een ijle grijze mist zweefde in 't vertrek en trok weg langs de zonnestralen.

Johannes boog het hoofd over den rand van het bed en schreidde hij den dooden man.

VIII.

Na langen tijd hief hij het hoofd op. De zonnestralen vielen schuin naar binnen en hadden een rooden glans. Het schenen rechte, gouden staven.

»Vader! Vader!" fluisterde Johannes.

Buiten vervulde de zon de geheele natuur met een wolk van schitterend gouden gloed. Elk blad hing roerloos en alles zweeg in plechtig zonnewijding.

En langs het licht daalde en zachte suizeling naar binnen. Het was als zongen de lichte stralen

»Zonnezoon! zonnezoon!"

Johannes hief het hoofd op en luisterde. Het ruischte in zijn ooren.

»Zonnezoon! Zonnezoon!"

Het was als Windekinds stem. Die alleen had hem zoo genoemd, — zou hij hem nu roepen?

Doch hij zag naar het gelaat naast hem, — hij wilde niet meer luisteren.

»Arme, lieve vader!" zeide hij.

Doch plotseling klonk het weer om hem, — van alle zijden om hem, — zoo sterk, zoo dringend, dat hij huiverde van wonderbare aandoening.

»Zonnezoon! Zonnezoon!"

Johannes stond op en staarde naar buiten. Welk licht! Welk heerlijk licht! Het stroomde over de volle boomkruinen, het tintelde tusschen de grashalmen en vonkelde in de donkere schaduwplekken. De gansche lucht was er mede vervuld, tot hoog in het blauw, waar zich de eerste teedere avondwolkjes vormden,

Over het grasveld tusschen de groene boomen en heesters zag hij de duinen. Op hun toppen lag rood goud, en in hun schaduwen hing het blauw des hemels.

Rustig lagen zij gestrekt in een kleed van teedere tinten.

De fijne golving hunner omtrekken was vredebrengend als een gebed. Johannes voelde weder hoe het was, toen Windekind hem had leeren bidden.

Was zij daar niet, de lichte gestalte in het blauwe kleed? Zie! daar midden in het licht, wat daar schemert in een waas van goud en blauw, is dat niet Windekind, die hem wenkt?

Johannes vloog naar buiten in den zonneglans. Daar stond hij een oogwenk stil. Hij voelde de heilige wijding van het licht, — en durfde zich nauwelijks bewegen, waar het loover zoo stil was.

Doch daar vóór hem was de lichte gestalte weer. Het was Windekind, zeker! hij was het. Het stralende hoofdje met de gouden haren was naar hem toegekeerd, de mond half geopend, als om te roepen. Hij wenkte hem met de rechter hand. In de linker hield hij iets omhoog. Hoog hield hij het met de toppen der slanke vingers, en het flonkerde en schitterde in zijn hand.

Met een blijden kreet van geluk en verlangen snelde Johannes naar de geliefde verschijning. Doch ze verhief zich en zweefde vóór hem uit met lachend gelaat en wenkende hand. Soms raakte zij de aarde in langzame daling, maar dan rees zij weder op licht en snel en zweefde verder als het zandpluis, dat de wind voortdrijft.

Johannes voelde zich ook verheffen en zweven, zooals vroeger en zooals in zijn droom. Doch de aarde trok zijn voeten, en zijn tred bleef zwaar op den grazigen grond. Hij moest met moeite zijn weg zoeken door de struiken, wier loover ritselend langs zijn kleederen streek en wier takken hem striemden in het gelaat. Zwoegend moest hij de mossige hellingen der duinen beklimmen. Doch hij volgde onvermoeid en zijn oog werd niet afgewend van Windekinds stralende verschijning en van wat daar blonk in de hoog geheven hand.

Daar was hij midden in duin. In de gloeiende valleien bloeiden de duinrozen en zagen met hun duizende bleekgele kelkjes in het zonlicht. Ook bloeiden er vele andere bloemen, helderblauwe, gele en purpere, — zwoele hitte hing in de

kleine dalen en koesterde de geurige kruiden. Sterke harsachtige geuren hingen in de lucht. Johannes rook ze terwijl hij voortging, — het thijm rook hij en den geur van het drooge rendiermos, dat kraakte onder zijn voet. Het was bedwelmend heerlijk.

En voor het liefelijk beeld dat hij vervolgde, zag hij de bonte duinvlinders fladderen. Kleine zwarte en roode kapelletjes, en het zandoogje, het vroolijke vlindertje met de zijdeachtige vleugeltjes van het teederste blauw. Om zijn hoofd snorden de gouden kevers, die op den duinroos leven en dikke hommels dansten gonzend tusschen het geblakerde duingras.

Wat was het heerlijk, wat zoude hij gelukkig zijn — als hij maar bij Windekind was.

Doch Windekind zweefde verder en altijd verder. Ademloos moest hij volgen. De groote, bleekbebladerde doornstruiken hielden hem tegen en krasten hem met hun doornen; de vale, wollige toortsplanten schudden de lange hoofden als hij ze wegduwde in zijn vaart. Hij klom tegen de zandige walletjes op en kwetste zijn handen aan het stekelig helm.

Hij drong door de lage berkenboschjes waar het gras hem tot de knieën reikte en watervogels opvlogen van de kleine vijvers, die glinsterden tusschen de struiken. Dichte witbloeiende meidoorns mengden hun geur met die van het berkenloof en van de munthe, diet alrijk groeide op den moerassigen grond.

Doch toen hielden de boschjes, het groen en de kleurige bloemen op. Alleen de wonderlijke, bleekblauwe zeedistel groeide tusschen het vale, dorre helm.

Op den top der laatste hooge duinenrei zag Johannes Windekinds beeld. Verblindend schitterde het in zijn opgeheven hand. Geheimzinnig lokkend klonk een groot gestadig bruischen van gene zijde, door een koele wind overgedragen. Het was de zee. Johannes voelde dat hij haar naderde en langzaam klom hij de laatste helling op. Daarboven viel hij op de knieën en staarde over de zee. —

Toen hij zich boven den duinrand verhief, omgaf hem een

roode gloed. De avondwolken hadden zich ter uitvaart van het licht geschaard. Als een wijden kring van geweldige rotsblokken met roodgloeiende randen omgaven zij de dalende zon. Op de zee was een breeden weg van levend purpervuur, — een vlammende, schitterende lichtweg, leidende naar den ingang des verren hemels.

Achter de zon, waarin het oog nog niet staren kon, wemelden teedere tinten van blauw en rose dooreen, in de diepte van den lichtgrot. Daarbuiten langs den ganschen wijden hemel glansden roode vlammen en strepen, lichte vlokjes van bloedig dons en vegen van uiteenvloeiend vuur.

Johannes wachtte, — totdat de zonneschijf den gloeienden weg die tot hem leidde, aan het verste einde aanraakte.

Toen zag hij neder, en aan den aanvang des wegs was het lichte beeld, dat hij gevolgd was. Een vaartuig, klaar en glinsterend als kristal, dreef op de breede vuurbaan. Aan het eene einde der boot stond Windekinds ranke gedaante, met het gouden voorwerp, dat blonk in zijn hand. Aan het andere einde herkende Johannes den duisteren Dood.

»Windekind! Windekind!" riep Johannes.

Doch in dezelfde tijd dat Johannes het wondere vaartuig naderde, zag hij naar het verre einde van den weg. In het midden van de lichte ruimte, door de groote vurige wolken omgeven, zag hij een kleine, zwarte gestalte. Zij werd grooter en grooter, — langzaam naderde een mensch, rustig schrijdend over de woelende, vurige wateren.

De roodgloeiende golven rezen en daalden onder zijn voet, doch kalm en ernstig kwam hij nader.

Het was een mensch, zijn gelaat was bleek en zijn oog diep en donker. Zoo diep als de oogen van Windekind, doch in hun blik was eindeloos zachten weemoed, zooals Johannes die nimmer in andere oogen gezien had.

»Wie zijt gij", vroeg Johannes, »zijt gij een mensch?"

»Ik ben meer!" zeide hij.

»Zijt gij Jezus, zijt gij God!" vroeg Johannes.

»Noem die namen niet", zeide de mensch; »zij waren heilig en rein als priestergewaden en kostelijk als voedend koren,

doch zij zijn tot draf geworden voor de zwijnen en tot narrekleederen voor de dwazen. Noem hun niet, want hun zin is tot dwaling, hun wijding tot spot geworden. Wie mij kennen wil, werpe die namen weg en luistere naar zichzelven."

»Ik ken u, ik ken u", zeide Johannes.

»Ik was het, die u deed weenen om de menschen, terwijl gij uwe tranen niet begrijpen kondet. Ik was het, die u deed liefhebben, waar gij uw liefde niet verstondt. Ik ben bij u geweest, en gij hebt mij niet gezien, ik heb uwe ziel bewogen en gij hebt mij niet gekend."

»Waarom zie ik u nu eerst?"

»Vele tranen moeten de oogen verhelderen, die mij zullen zien. En niet voor uzelven alleen, maar voor mij moet gij weenen, dan zal ik u verschijnen en gij zult mij herkennen als een ouden vriend."

»Ik ken u — ik herkende u. Ik wil bij u zijn."

Johannes strekte de handen uit. Doch de mensch wees op het glinsterende vaartuig, dat langzaam voortdreef op den vurigen weg.

»Zie", zeide hij, »dat is de weg naar alles wat gij verlangd hebt. Een andere is er niet. Zonder die beiden zult gij het niet vinden. Doe nu uwe keuze. Daar is het groote licht, daar zult gij zelve zijn, wat gij verlangt te kennen. Daar," »en hij wees naar het donkere Oosten waar de menschheid is en haar weedom, daar is mijn weg. Niet het dwaallicht, dat gij gedoofd hebt, maar ik zal u begeleiden. Zie nu, gij weet het. Doe uwe keuze." —

Toen wendde Johannes langzaam het oog van Windekinds wenkende gestalte af en strekte de handen naar den ernstigen mensch. En met zijnen begeleider ging hij den killen nachtwind tegemoet, den zwaren weg naar de groote duistere stad, waar de menschheid was en haar weedom.

. . . .

Wellicht vertel ik u eenmaal meer van den kleinen Johannes, doch op een sprookje zal het dan niet meer gelijken.

HUMANE POLITIEK,

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

Dat hetzelfde feit uit verschillende oorzaken kan ontstaan, is een waarheid, waarvan men zelfs zonder nadenken overtuigd moet zijn. Wie ergens een plas water ziet, zal onmogelijk daaruit alleen kunnen opmaken, wat er de oorzaak van is, hoe die er komt, zooals men zegt. En iedereen weet, dat dezelfde handelingen uit de meest uiteenloopende, ja uit lijnrecht tegenovergestelde motieven kunnen voortspruiten, zoo ongeveer als bedoelde plas water zoowel uit een gasvormigen als vasten toestand kon zijn ontstaan.

Nadenken wordt slechts vereischt indien die waarheid in het leven moet worden toegepast. En dan kan zij het ons vaak hopeloos moeielijk maken. Zoo bijv. bij opvoedkundige en historische vraagstukken. Laat ons een van de laatsten een oogenblik nader bekijken, en wel misschien het belangrijkste van allen.

Als men op dit oogenblik vraagt: Welken invloed heeft Christus — of de Christelijke leer — op de menschelijke samenleving uitgeoefend? dan houd ik een geheel bevredigende oplossing voor onmogelijk. Men kan dit betwisten; maar *niet* tegen te spreken is het, dat de zooeven besproken

waarheid bij de beantwoording dier vraag veel te veel wordt over het hoofd gezien. Hoe gaan zeer velen daarbij te werk? Men begint al dadelijk met een onjuiste hypothese; dat nml. die invloed alleen en uitsluitend een *gunstige* is geweest. Ziet in de maatschappij om naar al wat liefelijk is en welluidt, en.... klaar is Kees!

Er zijn godsdienst-oorlogen geweest, om Christus' wil; nu ja, maar dat is nu immers voor goed uit, zegt men. Ik geloof het ook; ofschoon het een feit is, dat de overgroote meerderheid der Christenen het nog altijd hun Paus nazeggen, dat de Kerk geweld mag plegen! En juist dit laatste feit geeft een afdoend antwoord, zij het ook in negatieven zin, op de hier zoo belangrijke vraag, *waardoor* die godsdienst-oorlogen om Christus' wil zijn opgehouden. Dat afdoend antwoord luidt: *niet* door Christus, of zijn leer. Men is hierin christelijk geworden, ongetwijfeld; maar buiten Christus om.

En zoo is het a priori niet onmogelijk, dat alle christelijke verschijnselen in onze maatschappij — geen enkel uitgezonderd — hoe éénzelvig ook met, of verwant aan de christelijke leer wat het *wezen* betreft, daaraan toch *oorspronkelijk* vreemd zijn. En wat deze aprioristische mogelijkheid tot een hoogen graad van waarschijnlijkheid verheft, is het treffend samenvallen in de geschiedenis, niet van Christendom met moraal, maar van wetenschappelijke verlichting met zedelijken vooruitgang.

Tot aan het eind der Midden-eeuwen, toen de Kerk dus meer dan duizend jaren geheerscht had met een bijna alvermogenden invloed, was het met de zachtheid van zeden nog even treurig gesteld als met de reinheid 1). En wanneer

---

1) Het eindoordeel over de Midden-eeuwen van niemand minder dan den Leidschen hoogleeraar Fruin luidt aldus (Gids 1873, II bl. 128): »Wij zijn gewoon om de midden-eeuwen voor te stellen als een tijd van ruw geweld; zij waren het ook werkelijk, maar bovendien waren zij een tijd van afpersing en knevelarij, waarin voor geld macht en recht te koop waren."

En wat de reinheid betreft — daarover is het humaner te zwijgen. Het zou wreed zijn met een althans *schijnbare* »Schadenfreude" de bekentenissen af te

men zelfs nog op dit oogenblik met allen mogelijken ernst de vraag kan doen (Teyler's genootschap maakte er nog kort geleden een prijsvraag van) — of de mensch wel zedelijk vooruitgaat — in den omgang der menschen met elkander is dit inderdaad nog niet waarneembaar — dan zal men toch wel geen nader bewijs noodig hebben van de stelling, dat die zedelijke vooruitgang, voor zoover hij tot heden waarneembaar is, d. i. uitsluitend in de Staatsinstellingen, *niet* aan het Christendom, maar aan de wetenschappelijke verlichting te danken is. Deze werkt voortdurend meer en meer om twee waarheden vaster te doen wortel schieten en steeds konsekwenter te doen opvatten; het volstrekt bepaald zijn van alle verschijnselen en der menschen gelijke nietigheid. En is het nu niet duidelijk, dat deze waarheden *moeten* geleid hebben tot die zachtere gemoedsstemming, die nog altijd uitblijft, zoodra de menschen *persoonlijk* tegenover elkander staan, of maatschappelijke vooroordeelen haar te voorschijn treden verhinderen, maar toch reeds krachtig genoeg is om zich tegenover den mensch in het algemeen, in staatsinstellingen, te uiten. Zoo ziet men, dat men christelijk, of zedelijk worden kan buiten den Christus om, — iets wat trouwens ook met hemzelven het geval moet zijn geweest.

---

schrijven die recht geloovige priesters, als bijv. Audisio en Curci, omtrent het gedrag hunner voorgangers in de midden-eeuwen hebben afgelegd. Dante noemde hen platweg beesten (Par. XXI, 134).

Over de mate van geslachtelijke zelfbeheersching in de Midden-eeuwen, kan men zich in een paar oogenblikken een helder denkbeeld vormen, als men het bekende »Regtboek van den Briel" opslaat, van Jan Mattijsen, uitgegeven door de Utrechtsche hoogleeraren Fruin en Pols. Daarin kan men op blz. 94 het volgende lezen: »dat edelste werck in der nature in levende creaturen is yghelic sijns ghelijc te winnen; ende daarom hoe een desmeer begheert ende vermagh, hoe hij edeler in der nature is." —

Was het misschien daardoor dat tegen het eind der midden-eeuwen: »as society then presented itself to the eye, people might easily suppose that the world was running mad?"

Thomas Wright: »a history of caricature and grotesque in literature and art." bl. 217 (London 1875).

Maar zoo wordt ook verklaard, en zoo alleen *kan* worden verklaard, hoe het komt dat er na zóóveel tijd zóó weinig zedelijke vooruitgang is. De waarachtige mensch, het zich zelf bewuste wezen, ligt nog in de wieg, en de godsdienst is de rammelaar die het zoet moet houden. Maar meer paedagogische waarde dan de rammelaar, heeft de ervaring dat het zijn zin niet krijgt.

En hoe oud is de wetenschap? Ik bedoel niet het vlijtig en min of meer gelukkig geploeter in sommige natuurverschijnselen; maar de wetenschap, die alleen in staat was, door 's menschen nietigheid aan te toonen, den eersten forschen greep in zijn zedelijk zelfbewustzijn te doen. Eerst van dien tijd konden de menschen zich inderdaad nauwer aan elkander verwant gevoelen. Eerst van dien tijd was te voorspellen dat het humanisme van een papieren kerkelijk gebod eenmaal een psychische noodzakelijkheid zou worden. Met de kerk hadden wij zeker nooit één stap verder gezet op den weg van zedelijken vooruitgang. Hare onsterfelijke verdienste bestaat hierin, dat zij orde en tucht bracht in een verwarde maatschappij en hare hersens gebruikte, toen niemand anders daaraan dacht. De scholastiek heeft aan Europa denken geleerd 1). Voor de beschaving en de wetenschap heeft het Catholicisme in de Midden-eeuwen gediend voor broddellap, m. a. w. was het volstrekt onmisbaar. Als Aristoteles de vader is van de wetenschap, dan heeft deze de catholieke geestelijkheid tot moeder. Een dracht van zoovele eeuwen beteekent niets tegenover den levensduur der wetenschap. Maar met deze hulde is dan ook de rekening aan de Kerk betaald — als wij ten minste de oogen willen sluiten voor hare herhaalde pogingen om haar goddelijk kind te verworgen!

Die voorstelling nu van een stofje, ronddwarrelende door het heelal, wat moet die niet naast de nietigheidsidee, ook de gelijkheidsidee hebben aangekweekt! Wat moeten in die voorstelling rang en geboorte zijn gaan beteekenen? Het

---

1) Busken Huet, Land van Rembrand I. 194.

spreekt van zelf dat een en ander tijd moest hebben om te gisten, dat het eerst tot enkele hoofden beperkt bleef. Maar het spreekt evenzeer van zelf, dat nu de gegevens er waren, er slechts een periode van gewone intellectueele inspanning en ontwikkeling noodig was om het bewustzijn van die gelijkheid algemeen te maken, en bij de eene of andere goede gelegenheid zich duidelijk te openbaren. Dit nu geschiedde in de fransche revolutie.

Het vorige — dat een zeer kort en partieel overzicht bevat van wat ik elders uitvoeriger hoop uiteen te zetten — behoeft niemand overtuigend voor te komen. Ik had er slechts behoefte aan om te doen zien in welk licht ik de fransche revolutie beschouw. Ik zal nu, hoop ik, niemand meer verbazen met de meening, dat, hoe oud het menschdom worden moge, het moeielijk ooit op een belangrijker periode van zijn leven zal kunnen wijzen dan op de 18e christen-eeuw en de revolutie die haar kroonde.

Zij eerst maakte een einde aan den feodalen toestand der maatschappij. Het is een materialistische opvatting van de geschiedenis, de midden-eeuwen met de ontdekking van Amerika te doen eindigen. Men zou bijna even goed het einde van een eigen levensperiode kunnen zien in het trekken van een prijs uit de loterij. Neen; de midden-eeuwen eindigden, *als men wil*, met den Westfaalschen vrede, toen de Staten zich voor goed ontworsteld toonden aan het geestelijk gezag. Maar oneindig belangrijker natuurlijk was de ontworsteling der volken aan *alle* vaderlijk gezag. In de wereldgeschiedenis was tot heden niets te vergelijken bij dat *mondig worden* 1) der volken zelven, waarbij zij wisten en gevoelden

1) Ten overvloede — maar voor sommige lezers toch misschien nog noodig — wijs ik er op, dat er in dit mondig zien der volken, die ik daar pas nog in de wieg achterliet, geen inkonsekwentie ligt. Dáár kwam de zedelijkheid en de wetenschap ter sprake, hier de politiek. Iedereen weet toch, dat men meerderjarig kan worden en nog een kind in levenswijsheid zijn.

en bewust met fierheid uitspraken, dat alle gezag moest gehouden worden te zijn een *vaderlijk* gezag, dat naar eigen inzicht de volken leidt, en worden moest een *volks*gezag, een *volks*regeering, op den *volks*wil gegrond, bij de *volks*gratie levend, om de *volks*behoeften te voldoen. Het zou nog wel telkens de vraag worden, *wat* men eigenlijk precies onder het volk te verstaan hebbe, wat men als zijn beste orgaan zal moeten beschouwen; maar het *beginsel* van de volkssouvereiniteit werd in de fransche revolutie voor goed gevestigd, en het »ancien régime" voor goed vernietigd.

Daarom zal men stellig eenmaal de nieuwe geschiedenis eerst met 1789 doen aanvangen; ja, ik zou durven voorspellen, dat men haar eenmaal een zóó groote beteekenis voor de menschelijke ontwikkeling zal toekennen als de republikeinen reeds deden in de vorige eeuw en dat men dus met haar — niet met 1792 — een nieuwe jaartelling beginnen zal. Dat zal gebeuren, zoodra het Christendom zich tot humanisme zal hebben ontwikkeld 1).

Dat de revolutie, tot 1792, geen fransch oproer is geweest, maar een algemeene en gezonde volksbeweging, wordt, meen ik, niet meer betwist — men vergunne mij met onwetenschappelijke, fossiele gedachten geen rekening te houden. Duitschland heeft evengoed zijn »ancien régime" op zij gezet als Frankrijk. Nog in 1788 mogt de boer daar de heerlijkheid niet verlaten, of hij kon er met geweld in worden terug gevoerd; onmatigheid en luiheid werden gestraft; lotsverbetering was onmogelijk, verandering van betrekking onge-

1) De opmerking, dat ook de oudheid reeds democratieën kende, acht ik, met het oog op de *destijds bestaande instelling van de slavernij*, geen ernstige wederlegging waard. Die instelling maakt hier elke vergelijking onmogelijk. De fransche revolutie had onmiskenbaar een humanitaire strekking, en nu is niets zekerder dan dat de oudheid niet het flauwste begrip van humanisme had. De Stoïcijnen leerden ja, tot zelfs liefde voor zijn vijand; maar hoe *menschelijk* zij dachten, blijkt uit de door Cicero (de Off. III. 23) zonder eenige verbazing vermelde vraag van zoo'n Stoïcijn, wat men eerst over boord moet gooien als ballast, een kostbaar paard of een slaaf!

oorloofd; hij kleefde aan den grond. Zelfs mogt hij niet trouwen zonder »le bon plaisir" van zijn meester. Die »Erbunterthänigkeit" — het klinkt ongeloofelijk — bleef in Pruisen bestaan tot het jaar 1809! 1).

Dat algemeene nu van de beweging, dat niet uitsluitend nationale, maar internationale karakter geeft aan de fransche revolutie een stellig *humanitaire* beteekenis. De gelijkheidsidee waaruit zij gedeeltelijk voortsproot, heeft zij op hare beurt algemeen verspreid en dieper doen wortel schieten. Het is mogelijk dat de 18e eeuw, vooral de eerste helft daarvan, zich door een vroeger ongekende onhartelijkheid onderscheidde; maar het is zeker dat de markies d'Argençon, die er zich zoo bitter over beklaagt 2) haar onbillijk beoordeeld heeft. Het was een *verplaatsing* van de sympathie en de belangstelling. De ouderwetsche gemoedelijkheid en gezelligheid begon te verdwijnen, waarover in de 19e eeuw niet minder zou worden geklaagd. Maar ruimer werd de gezichtskring en ruimer werd dus ook het hart. Dat hart wordt maar al te vaak geloochend, wanneer het zich niet op kinderachtige wijze gelieft te openbaren. En omgekeerd — dit is nog vrij wat ergerlijker — worden kinderachtige gezelligheidszucht en oppervlakkige »Liebenswürdigkeit" zeer dikwijls, ja vrij algemeen voor hartelijkheid aangezien. Wetenschappelijke koppen gaan vrij algemeen door voor koel en berekenend; met glorie worden hun de artisten tegenovergesteld als menschen van gemoed, hart en ziel, hoewel het hoogst waarschijnlijk

---

1) Tocqueville: l' ancien régime et la révolution p. 34; zie vooral ook de achter in het boek bijgevoegde «notes".

2) Sainte Beuve haalt in zijn »Causeries du Lundi" (XII. 107) het volgende aan uit de gedenkschriften van den markies: »Le coeur est une faculté dont nous nous privons chaque jour faute d'exercice, au lieu que l'esprit s' anime chaque jour. On court à l'esprit, on le cultive, on devient tout spirituel. C'est l'esprit joint au coeur qui forme l'héroisme, le courage, le sublime, et d' où résulte le génie. Faute d' affection et de la faculté cordiale, ce royaume-çi périra, je le prédis. On n' a plus d' amis, on n' aime plus sa maîtresse, comment aimerait-on sa patrie?"

is, dat de laatsten meer egoïst zijn dan de eersten — een stelling, die natuurlijk niet bij iedereen behoeft op te gaan. Het pleit dan ook niet voor de wijsgeerige ontwikkeling van den beroemden Causeur, als hij in dat gebrek aan liefde tot zelfs voor zijn maîtresse slechts een ziekte gelieft te zien 1). Hij, de man van onze eeuw, had, dunkt mij, alle reden om het adelijk gemopper anders uit te leggen en in de ziekte, *op grond waarvan* de val van het ancien régime wordt voorspeld, geen ziekte maar veeleer den aanloop tot een verhoogd leven te zien. Had Lodewijk XVI wat meer aan die »ziekte" geleden, dan ware juist het Koninkrijk *niet* gevallen.

Hoezeer het gevoel van gelijkheid reeds in 1775 in de fransche maatschappij was doorgedrongen, blijkt uit de volgende ontboezeming, die men voor de uiting van een socialist zou houden en die toch afkomstig is van den zeer gematigden en zeer rijken Necker, den lateren minister van finantiën: »Wanneer men zijn gedachten laat gaan over de maatschappij »en over haar wetten, dan wordt men door één zaak ge»troffen, die wel overwogen moet worden; het is dat bijna »al onze burgerlijke instellingen gemaakt zijn ten voordeele »der eigenaars. Schrik overvalt ons wanneer wij het wetboek »opnemen en daarin slechts de bevestiging van deze waar»heid vinden. Men zou werkelijk zeggen dat een kleine »groep menschen, na de aarde eerst onder elkander verdeeld »te hebben, wetten van vereeniging en waarborg tegen de »groote menigte heeft gemaakt, gelijk zij wijkplaatsen in de »wouden zou hebben opgericht, om zich tegen de wilde »beesten te beschermen. Intusschen klemt de opmerking dat »na de vaststelling der wetten van eigendom, van rechts»pleging en van vrijheid, er bijna niets gedaan is voor de »talrijkste klasse der burgers. Wat raken ons uw wetten van »eigendom? zouden die laatste burgers kunnen zeggen. Wij »bezitten niets. Uw wetten van recht en rechtspraak? Wij

---

1) »Jamais je n'ai mieux compris qu'en lisant les cahiers du marquis d'Argençon qu'elle a été la maladie du 18e siècle, de la première moitié surtout." En dan volgen de zooeven aangehaalde woorden van den markies.

»hebben niets te verdedigen. Uwe wetten van vrijheid? »Indien wij morgen niet werken, staat de dood voor onze »deur." 1)

Dat was geen socialisme, en zelfs blijkt er uit hoe volkomen vrij van dergelijke gevoelens de heele fransche maatschappij toen nog was. Tegenwoordig zou niet licht een schatrijk man ze in een voor het publiek bestemd geschrift neêrschrijven. En die afwezigheid van socialisme heb ik reeds boven hoogst-natuurlijk genoemd. Er was waarlijk nog wel aan wat anders te denken! Het socialisme kon nog niet optreden, maar de *humanitaire gedachte* die in Necker's woorden steekt, kon het evenmin vóór de laatste helft van de 18e eeuw. De kerk kon de armen hebben beklaagd en geholpen, een enkele dweeper uit dezelfde oorzaak misschien, dus *uit medelijden*, een »Utopia" het licht doen zien, maar besef van gelijkheid van *rechten* zal men, geloof ik te vergeefs vroeger zoeken.

En dat de intellectueele ontwikkeling van de 18e eeuw geen schade heeft gedaan aan 's menschen hart, dit is schitterend bewezen door de helden der revolutie zelven. Aan hun belangeloosheid is door een getuige van het alleronverdachtst allooi, wijlen Mr. Groen van Prinsterer, rechtmatige hulde gebracht. Hij deelt o.a. mede, dat de nalatenschap van een Robespierre, die een tijd lang alvermogend heeten mocht, *f* 150.— bedroeg! 2) En zeer natuurlijk is Mr. Quack's bewondering voor de mannen der conventie: »er is een eenige grootschheid, een demonische kracht in die vergadering van mannen geweest; mannen, die kalm gingen zitten boven een ieder oogenblik losbarstenden vulkaan, vast overtuigd, dat het eerste en van zelf sprekende offer, dat het land van hen en zij van elkander afvroegen, het leven was; mannen, die, terwijl zij met niets zoo gemeenzaam waren als met den dood, van niets spraken dan van de herleving en herschepping van hun land. Zij vorderen niets voor zich,

1) Aangehaald bij Mr. Quack: »Het socialisme, personen en stelsels" I. 413.
2) »Ongeloof en Revolutie" bl. 339, 358 en 361.

alles voor het algemeen. Van eigen geldelijk voordeel weten de hoofden niets." 1) Juist; van socialisme was in de 18e eeuw geen ernstig sprake, maar wel kleeft er aan de toen plaats gehad hebbende *politieke* hervorming ontegenzeggelijk iets fanatieks, iets dat sprekend gelijkt op de geestdrift van een nieuw geloof. Wij die weten hoeveel platte zelfzucht er in een Catsiaansche gemoedelijkheid schuilt, hoe stuitend deze auteur en zijn heele eeuw nog over de vrouw dachten, te stuitender naarmate die gedachten met veel zalving werden voorgedragen, wij behooren niet aan een ziekte te denken, als in de eeuw die er op volgt, die gemoedelijkheid geruild wordt, o.a. met de afschaffing van brandstapel en pijnbank, en »le bon plaisir" van allerchristelijkste koningen plaats moet maken voor de souvereiniteit van het volk. »Allez dire" — wien is het onbekend wie dit zeide, neen uitdonderde? — »à ceux qui vous envoyent, que nous sommes ici par la volonté du peuple et que nous n'en sortirons pas que par la force des bayonnettes."

In veertien maanden werd de absolute monarch een »roi des Français" en zwoer als zoodanig trouw aan de constitutie. Die op zich zelve zeker indrukwekkende plechtigheid moet echter wel toen reeds velen voorgekomen zijn, wat zij later inderdaad bleek te wezen: »une émotion passagère." En de gruwelen die er toen op gevolgd zijn, de loop dien de revolutie verder genomen heeft, moge zoo noodzakelijk zijn geweest als de loop van den Rijn, dit is alleen à posteriori te zeggen. Vooruit *belet* deze deterministische beschouwing niet alleen niet, maar zij eischt gebiedend, dat men op de lessen aandachtig make, die de ervaring ons aan de hand doet. En de fransche revolutie geeft er drie aan, aan wier duidelijkheid niets hoegenaamd ontbreekt; eene voor de regeering en twee voor het volk.

Die voor de regeering is bekend genoeg, ofschoon men

1) I. 478.

toch weêr op weg is haar te verwaarloozen. Zij is, dunkt mij, aldus te formuleeren, dat het hopeloos en dus ongerijmd en misdadig is een uitgesproken volkswensch onverhoord te laten, indien deze:

1°. inderdaad innig wordt gekoesterd, wat natuurlijk met mathematische zekerheid op te maken is uit de *ergernis* die de niet-inwilliging opwekt; 1)

2°. door vele verlichte, wetenschappelijke mannen als redelijk of billijk wordt gestempeld; dit als waarborg voor de *uitvoerbaarheid* der inwilliging;

3°. zoo vele aanhangers telt, of spoedig zou kunnen tellen, dat feitelijk verzet, of opstand, inderdaad voor de deur staat;

4°. het te vermoeden is, dat men er zich daadwerkelijk op voorbereidt.

Van de twee lessen voor het volk is er eene vooral, die van het hoogste actueele belang is; dat men nml. vooral zijn doel niet voorbijstreve, want dat dit de schadelijkste reactionnaire gevolgen na zich sleept. Het is mogelijk dat de beestachtigheden van 1792 en latere jaren volstrekt noodig waren om de fransche revolutie tot een wereldgeschiedenis te maken; maar zeker is het, dat aan haar de reactie te wijten is, die na den val van Napoleon zoo driest het hoofd opstak. De vorsten — Engeland's koning uitgezonderd — ontleenden hun regeeringsbeginsel aan de politieke wijsheid van een.... Czar van Rusland! Onze Willem I, die op de

---

1) Onze tegenwoordige anti-revolutionnaire partij gelieft het wel te doen voorkomen alsof dit niet juist ware, en men zich vreeselijk ergeren kan en toch «Gode zwijgen" — dit is immers goed anti-revolutionnairs? — maar dit tartuffiaansche foefje wordt, behalve door de zielkunde, ook door de geschiedenis weersproken. De zaak is eenvoudig deze, dat het zoogenaamde hemeltergende onrecht *onmogelijk als zoodanig kan worden gevoeld*, en dat de dubbeltjes-kwestie, althans deze, evenmin zoo'n opwinding toelaat.

Onder vier — waarvan twee schoone — oogen erkende Tartuffe zelf:

«Ah! pour être dévot je n'en suis pas moins homme."

En het was slechts ironisch dat de meid tot haar huisheer zei:

»Ah! vous êtes dévot et vous vous emportez?

»legitimiteit" zich toch niet beroepen kon, had van het koninglijk gezag geen gezondere opvatting. En Karel X vooral zou bewijzen, dat, als het aan de vorsten had gestaan, de heele fransche revolutie in geen enkel opzicht verschillend van een gewoon oproer zou zijn beschouwd. Bij ons hadden velen in 1813 geen andere gedachte, als dat de herstelling van Nederland moest zijn de herstelling van de oude Oranjepartij. En zelfs een Van Hogendorp koesterde in dat jaar nog zeer groote vrees voor liberale beginselen. 1)

Het is dus waarlijk niet te verwonderen, dat er tot 1848 in ons staatsrecht drie *standen* werden erkend, die ieder afzonderlijk in de Provinciale Staten vertegenwoordigd waren 2).

Zelfs de onzachte herinnering, die het kloeke fransche volk in 1830 aan Europa gaf, had bij ons, door de Belgische zaken, een reactionnair gevolg. En als men weet dat Lodewijk XVI reeds in 1790 zich in het openbaar »roi des Français" noemde, dan is het niets minder dan koddig, hoe bij ons nog in 1845 met schrik en verontwaardiging aan de voorstanders van de rechtstreeksche verkiezingen werd voor de voeten geworpen, dat zij den koning van Nederland tot een koning der Nederlanders wilden maken 3). Als men weten wil in welke inerte massa een Donker Curtius vooral beweging wilde brengen, is het, geloof ik, voldoende de zoo pas verschenen verklaring van den heer Wintgens af te schrijven, dat hij namelijk »met jeugdig vuur" naar de grondwetsherziening heeft verlangd en op de invoering van de rechtstreeksche verkiezingen heeft aangedrongen 4). Eerst in 1848

1) Mr. J. de Bosch Kemper, Staatk. Gesch. van Ned. vóór 1830, bl. 384.

2) Art. 129 Grdw. 1815; art. 127 Grdw. 1840.

3) Mr. J. de Bosch Kemper, Staatk. Gesch. van Ned. na 1830, dl. IV bl. 520. Dezelfde spr. (den Tex) verklaarde het »Onnederlandsch, dat de volksvertegenwoordiging den wil des volks zou moeten uitdrukken!" Let wel, hier is geen sprake van »mandat impératif," slechts van den *geest* des volks.

4) »Politieke nabetrachting," bl. 7. Het boekje zou er zeer bij gewonnen hebben als de auteur wat meer op den achtergrond en »de beginselen van verstandig behoud" op den voorgrond waren gekomen. Van de laatsten komt men ongelukkig niets hoegenaamd te weten. Wij lezen een dorre opsomming

zijn wij zoo ver gekomen, als Frankrijk in 1789. Hierin ligt voor revolutionnairgezinde menschen, naar ik meen, een duidelijke les. Over de tweede straks.

Maar een regeering moge stilstaan, de menschelijke samenleving nooit. De 19e eeuw zette het werk harer voorgangster voort; de gelijkheidsidee drong meer en meer door 1) en moest wel na, hetgeen ik meen met *de industrieele ellende* duidelijk genoeg uit te drukken, een socialistisch karakter krijgen.

Dat socialisme is een echte vrucht van de 19e eeuw, gelijk het humanisme er een van de 18e is. Maar gelijk het laatste te allen tijde in 's menschen *mond* is geweest en eerst in de 18e eeuw daadwerkelijk in den *algemeenen gedachtengang* werd opgenomen en zich in maatschappelijke of staatsrechtelijke *instellingen* openbaarde, zoo is er ook over het socialisme te allen tijde gedroomd. Alleen in Sparta schijnt heel wat socialisme geheerscht te hebben 2). Maar ook hier moet de opmerking weer herhaald worden, dat de instelling van de

---

van eindelooze parlementaire teleurstellingen die medelijden zouden moeten wekken, oprechte deelneming althans, en toch — mij hartelijk hebben doen lachen. Er ligt in de brochure een hoog komieke tegenstelling van een allerongelukkigste parlementaire loopbaan, zoo goed als zonder eenig gevolg afgelegd, met de leuke kalmte, waarmee op al dat vruchtelooze telkens gewezen wordt.

1) Tocqueville zegt hiervan in zijn werk, «De la democratie en Amérique" I. 7: Le développement de l' égalité des conditions est donc un fait providentiel; il en a les principaux caractères: il est universel, il est durable; il échappe chaque jour à la puissance humaine, tous les événements comme tous les hommes servent à son développement.

2) Het is, dunkt mij, een leemte in het overigens zoo goede, reeds aangehaalde, werk van Mr. Quack, dat er over Sparta zoo goed als gezwegen wordt. Toch geef ik voor mij aan één goed geschreven en echt historische bladzijde over Sparta verre de voorkeur boven de droomerijen van een Plato of Fourrier. Nu is het waar dat al wat Plutarchus er van zegt, niet historisch is, dat de heele Lycurgus misschien nooit bestaan heeft, maar — en dit is hoofdzaak — verscheidene van de aan hem toegeschreven instellingen hebben tot ver in het historische tijdperk gegolden. Ik kan mij inderdaad die leemte moeielijk verklaren.

slavernij (hier bovendien nog de heloten) alle vergelijking met na-christelijke denkbeelden over gelijkheid enz. onmogelijk maakt. In Sparta bijv. was het de trots der burgers, dat zij niets behoefden uit te voeren, en de heloten het werk moesten doen! 1).

Met de godsdienstige vereenigingen, die socialistisch waren ingericht, is evenmin het hedendaagsche socialisme in verband te brengen. Dat is een abnormale toestand, die òf spoedig ophoudt, zooals in de eerste Christen-gemeente, òf een vereeniging van menschen te zien geeft, die het aardsche leven als een antichambreeren opvat, waarin men slechts op zijn vonnis wacht, zoo ongeveer als de patienten in de wachtkamer van den doctor. Daartusschen komt geen ruzie!

En ook de verschillende opstanden in de Middeneeuwen, uit gebrek of onderdrukking voortgesproten, hebben niets gemeen met dat stelselmatige socialisme, dat zich van zijn *recht* bewust is en op erkenning door wetenschappelijke mannen aanspraak maakt.

Men kan uit ellende opstaan tegen zijn heer en meester en tot allerlei buitensporigheden overgaan, maar dit revolutionnaire gevoel was heel iets anders dan dat, waarmeê de hedendaagsche eisch tot afschaffing van het kapitaal wordt gedaan; een eisch, die vóór de vestiging van de volkssouvereiniteit natuurlijk niet denkbaar is.

Maar ook na die vestiging in de vorige eeuw zou al de ellende van de tegenwoordige niet genoeg zijn geweest, om het socialisme die kracht te geven, die het in onze dagen heeft, indien het niet wetenschappelijken steun had ontvangen.

Toen de volkssouvereiniteit gevestigd was, moest de volksellende veel meer tot *nadenken* stemmen dan vroeger. Wekte zij vroeger op tot medelijden en liefdegaven, thans moest veelmeer over hare al of niet *onvermijdelijkheid* gesproken worden. »Il est contradictoire que le peuple soit à la fois misérable et souverain" 2).

---

1) Plut. Lyc. XXXV.

1) Emile de Laveleye: »Le socialisme contemporain" Introd.

Maar de wetenschap leeraarde de onmogelijkheid van lotsverbetering.

Er was nu eenmaal op ieder tijdstip een vaste som beschikbaar, die de industrie verwerken mocht (loonfonds), en de »ijzeren loonwet" bracht meê, dat de werkgever steeds zoo weinig mogelijk loon uitkeerde, terwijl de noodzakelijkheid van den werkman om te leven hem nopen moest om steeds met het minimum-tevreden te zijn. *Dat loonfonds was het dus waaraan de arbeider zijn bestaan heette te danken.* Met andere woorden, de arbeid hing af van het kapitaal, en het loon van de minimum-behoeften van den arbeider. Immers rees dat loon, dan kwamen er meer arbeiders en daalde het dus door de concurrentie van zelf.

De werking dezer »wet" heeft in de 19e eeuwsche stoomindustrie een ellende geopenbaard, als misschien nooit vroeger, zoo algemeen althans, vertoond was.

Vooral de verdeeling van arbeid, die bijv. in het schoenenvak tot niet minder dan 64 onderdeelen geleid heeft 1), maakte, dat naast de geringe verdiensten ook het geestdoodend karakter van den arbeid vaak trof. Twaalf uren geestdoodende arbeid en dan uiterst schraal voedsel! En dat terwijl er overal om hem heen de reusachtigste vooruitgang plaats had! Hier steeds hetzelfde lot! Wèl zegt Henry George, »this association of poverty with progress is the great enigma of our times" 2).

Maar volgens de economie was het de onvermijdelijke werking van een »wet." »Dura lex sed scripta."

Was het wonder, dat de 19e eeuw, vooral toen en naarmate de reactie tegen de 18e ophield, die »ijzeren loonwet" eens wat nader bekeek? Ja, dat de heele reden van bestaan der economie *als wetenschap* ter sprake kwam? 3).

---

1) Toekomstige inrichting der maatschappij. Haag, Liebers, 1885, blz. 9 noot.

2) Progress and poverty, Introd. Ik ben zoo vrij hier er op te wijzen dat de schr. naast economische, ook niet geringe theologische verdiensten heeft, althans in eigen oogen. In zijn »Conclusion" zegt hij toch: »Thus the nightmare which is banishing from the modern world the belief in a future life is destroyed: *Not that all difficulties are removed* — (!)

3) Deze vraag is uitvoerig behandeld in ons land door Mr. Levy, in zijn Engelsche Kat. soc. Het is een doorloopende polemiek tegen den heer Pierson.

Het »loonfonds" werd door Thornton in zijn bekende studie over den arbeid vrij wel begraven. En van de verhouding van arbeid en kapitaal moest daardoor een andere voorstelling ontstaan »In der That ist es nicht der Lohnfond, sordern die auf das Bedürfniss gegründete kaufkräftige Nachfrage nach Arbeitsleistungen welche auf den Lohnsatz bestimmend einwirkt" 1).

Dat de economie geen wetenschap is, volgt reeds daaruit dat zij op den eigendom berust, en, valt dit beginsel weg, naar de erkentenis van Mr. Vissering, alle andere economische regelen slechts willekeurige onderstellingen worden" 2). Nu heeft Prof. de Laveleye aangewezen, dat eertijds bij alle volken communaal bezit gold 3). Het is dus mogelijk dat wij weer in dien toestand komen.

Maar is het dan geen volslagen *onzin* — ik kan geen zachter woord gebruiken — te spreken van een wetenschap, die de mensch in staat is af te schaffen. En is het ten minste een wetenschap zoolang men den eigendom onaangetast laat? Natuurlijk niet, en wel om precies dezelfde reden. Is het mogelijk, dat wij ooit weer in communisme leven, dan is het niet alleen mogelijk maar zeker, dat wij dit steeds langzaam kunnen naderen. Wil de economie zich in de sociologie oplossen, zooals sommigen raden, dan kan zij blijven bestaan. Anders zal zij spoedig niet alleen onwetenschappelijk maar ook ergerlijk worden.

In de Economist van Jan. 1877 komt nog een aanprijzing voor van het oude laissez faire, en een geloof aan het onvermijdelijke van economische toestanden, dat dunkt mij ieder minder geloovige moet hinderen 4): »De oude economische school tracht, gedreven door het beginsel der christelijke liefde,

1) Woorden van Helferich, aangehaald bij Levy, bl. 112.

2) Handb. v. pract. Staatk. § 609, Inleiding.

3) La propriété et ses formes primitives.

4) Het zalvend artikel van den heer Boer is besproken bij Levy, bl. 287 vlg. Scherp maar verdiend zegt de laatste (bl. 290): »Het schijnt, dat men het zintuig om rondom zich heen te zien, òf heeft, òf mist."

de ongelukkigsten te helpen en berusting te doen vinden door het geloof en vertrouwen in een hoogere wereldorde, die het bewustzijn schenkt.... dat er een hooger macht is, die ook hun leven regelt, op hun lijden zijn medelijdend oog gevestigd houdt die met dit leven en zijn strijd niet alles heeft afgedaan, die elders een geluk kan doen wachten, waartegenover de tegenwoordige rampspoed onbeteekenend is." En verder, waarbij men vooral aan den feitelijken toestand der arbeiders moet denken: »Zij (d. i. die school) doemt geen enkel deel van ons geslacht, geen enkel individu tot eeuwige ellende, want onder de wet eener gelijke vrijheid is er voor allen gelegenheid en kans om in den strijd voor het bestaan hooger te komen, wellicht een eerste plaats te erlangen" — »Toch streeft de natuurlijke en vrije drang van den arbeid ook hier naar de meest mogelijke billijkheid" 1).

Niet waar? dat stuit!

De enkele overweging, dat de menschelijke samenleving een zich ontwikkelend organisme is, moet van de eene zijde alle gedachten aan onveranderlijke wetten, die ons handelen zouden besturen, laten varen en van den anderen kant niet minder afkeerig maken van sprongen in het duister. Men beschouwe den groei eener maatschappij met volmaakt hetzelfde oog als den groei van een kind, en *regele* even objectief en even wisselend en toch ordelijk wat telkens de nieuwe behoeften eischen.

De economie is zoo min van de sociologie te scheiden als in eenige huishouding de finantiën van de geestelijke behoeften van het gezin.

Zij is dus om twee redenen geen wetenschap; vooreerst omdat zij eenzijdig is, slechts een *stuk* mensch beschouwt, terwijl het toch de heele geestelijke mensch is, die tot punt

1) Wat nu te denken van een tijdschrift, dat *met zoo'n leer* het den Werkmansbode kwalijk neemt, als deze er over klaagt, dat er voor de lagere klasse zoo bitter weinig is gedaan? Het onverkwikkelijke schouwspel van wetenschappelijke achterlijkheid is op zich zelf, dunkt mij, weerzinwekkend genoeg. Maar zij blijve ten minste eerlijk, zooals de heer Boer, of zij wordt verachtelijk.

van onderzoek moet worden gemaakt. Dit is door Mr. Levy meesterlijk in het licht gesteld. Maar bovendien — en dit punt staat met het vorige in nauwer verband dan men denkt, is de maatschappij veel te bewegelijk en veel te spoedig bewegelijk om van wetten te kunnen spreken. Mijn hemel! zien de economisten dan zelven niet in hoe de maatschappij telkens van denkbeelden verandert? En meent de economie inderdaad dat het er voor de maatschappelijke welvaart niet op aan komt, wat die denkbeelden zijn?

Dat idee van wetenschap is de pest, zoowel in het staatsrecht als in de economie. En daarom meen ik, dat Mr. Levy zich aan grove inkonsekwentie schuldig maakt door over »recht" »staat" enz. te spreken, alsof zich daarbij iets denken laat 1). Houdt de rechtsgeleerdheid zich tegenwoordig minder met abstractiës bezig dan de economie? Is uw categorische imperatief meer aan waarneming ontleend dan het »men desire wealth"? Toonen de juristen, de publicisten vooral, minder minachting voor de eischen der praktijk dan de economisten? De laatsten komen er ten minste rond voor uit, dat het hun taak niet is om advies te geven, maar de eersten niet, en dat is juist zoo dubbel gevaarlijk, als het niet is: dubbel belachelijk. Een enkel voorbeeld. De fransche revolutie vestigde het beginsel van de volkssouvereiniteit, maar tijdens de restauratie was de wetenschap van het staatsrecht natuurlijk ook reactionnair — dat is de onzin, om geen erger woord te gebruiken, van alle officieele geestelijke *wetenschap*. — En gelijk men in de politieke aangelegenheden zijn inspiratie kreeg van een Rus, zoo ging men voor staatsrechterlijke

1) Wees ik in de vorige aflev. van dit tijdschrift op de redevoering van prof. Oppenheim als een gunstig teeken, dat men eindelijk van die Duitsche manie (mania scientifica) zal genezen, thans wijs ik op de redevoering van een ander hoogleeraar, prof. Naber, waarin dezelfde moed — want er behoort moed toe bij onze in dit opzicht reeds geannexeerde landgenooten — zich duidelijk uitspreekt. De spr. verwijt der historische school terecht inkonsekwentie, als zij blijft spreken van »de natuur van het recht" (bl. 33) en meent dat in de rechtswereld alleen datgene wat praktisch is als wetenschappelijk gelden moet." (bl. 36).

wijsheid onophoudelijk te markt in Duitschland! Het gevolg van een en ander is dat Prof. de Laveleye, zooals wij boven zagen, als de natuurlijkste zaak ter wereld schrijft: »Il est contradictoire que le peuple soit à la fois misérable *et souverain*," en dat dit laatste nog geen jaar geleden op alle nederlandsche katheders, en in alle groote nederlandsche koeranten, op één na, hardnekkig werd bestreden. Is de gedachte, dat professoren uitmaken waar bij een natie de souvereiniteit berust, en dat de »Duitsche wetenschap" bijv. een kwestie van nederlandsch algemeen stemrecht zou moeten beslissen, niet nog oneindig dwazer dan dat de oude economie de regeling van het loon heet te kunnen vaststellen?

Terugkomende op mijn onderwerp, heb ik zeer zeker niet uitvoerig meer toe te lichten van hoe groote beteekenis ik het optreden der mannen acht, die, zoo min als onze kloeke geuzen zich den naam schaamden, die hun als scheldnaam werd naar het hoofd geworpen, het optreden van de katheder-socialisten. Wat zij willen? Zeker niet allen hetzelfde, maar ik vrees geen tegenspraak, als ik meen, dat Schmoller's gedachte, zooals ik die bij den Luikschen hoogleeraar vind medegedeeld 1), door ieder hunner wordt omhelsd: »Nous ne demandons ni la suppression de la liberté industrielle, ni la suppression du salariat; mais nous ne voulons pas *en l'honneur de principes abstraits*, permettre *que les abus les plus criants le deviennent chaque jour davantage et que la soi-disant liberté du contrat aboutisse en réalité à l'exploitation du travailleur*. Nous ne désirons pas que l'Etat avance de l'argent aux ouvriers pour expérimenter des systèmes destinés à une chûte inévitable, mais nous réclamons qu'il s'occupe *tout autrement qu'il ne l'a fait jusqu'à présent* de leur instruction et de leur éducation, et qu'il voie si le travail ne s'accomplit pas en des conditions qui doivent avoir pour effet inévitable d'abaisser le travailleur" 2).

Wegens den materieelen vooruitgang staat de 19e eeuw, en

1) Le soc. cont. bl. 325.
2) Ik cursiveerde.

te recht, zeer hoog aangeschreven. De verkorting der afstanden is fabelachtig, de macht om voort te brengen grenst aan het ongeloofelijke. Van zelf spreekt daaruit natuurlijk reeds geestelijke vooruitgang. Maar ook in de niet hier bedoelde, in de biologische wetenschappen werd een stap gedaan — dien alle volgende eeuwen met bewondering zullen vermelden. Alleen op zedelijk gebied scheen zij, zooal niet bij hare voorgangster ten achteren, dan toch zeker onwillig de humanitaire gedachte verder uit te werken. Voor die schande heeft haar het katheder-socialisme bewaard. Daardoor en daardoor alleen mag zij hare taak voltooid rekenen en eerlang haar welbesteed leven eindigen. Alle eeuwenparen, die op elkander volgden, stonden natuurlijk evenzeer met elkander in verband in zoover de eene de moeder was van de andere. Maar de dochter ging niet altijd zoo denzelfden weg op als de 19e eeuw dit tegenover de achttiende heeft gedaan. En al heeft zij zich ook in hare jeugd slecht gedragen, het feit, dat nu reeds de katheder-philosophie de oudere economische wetenschap bijna overal 1) verdrongen heeft, moet ons haar den tijd doen vergeven toen zij zich aan de reactie verliep.

Behalve deze katheder-socialisten, zijn er nu ook volbloed socialisten en sociaal-democraten. De eersten blijven zuiver wetenschappelijk, zooals Marx; de laatsten zijn de politieke socialisten, die zich minder om de wetenschap bekreunen. Hoe het zij, men moet noodzakelijk tusschen beiden onderscheiden. Is dit geoorloofd, indien economie als een kunst moet worden opgevat? zal men vragen. Wel natuurlijk. De politieke kunst blijft natuurlijk van de economische onafhankelijk, in zoover zij verschillende tijdstippen op het oog hebben, maar in zoover is de politieke kunst ook onafhankelijk vau zich-zelve, om het zoo eens uit te drukken. Ik kan op dit oogenblik oprecht meenen, dat eenmaal de misdadigers

1) Prof. de Laveleye zondert alleen Frankrijk uit; voor Engeland zie men het werk des heeren Levy.

als krankzinnigen zullen moeten worden behandeld, en dat men, zooals Maudsley zegt, niet boozer zal zijn op een lammen geest dan op een lam lichaam 1). Maar dit neemt niet weg, dat het daarom, ook in mijn oogen, toch krankzinnig zou zijn, nu reeds de gevangenissen te sluiten.

Zoo gelooft Allard Pierson, dat de beschaafde man eenmaal een vrouw zal liefhebben als een zuster 2): »Van de erotische ontroeringen uit dan reeds lang vervlogen eeuwen zullen zij te zamen lezen met den glimlach, waarmee thans reeds velen onzer lezen van vroegere godsdiensttwisten." Het is mogelijk, ik kan zóó ver niet zien, de bewuste redeneering — *en de daaraan verbonden gevoelens* — heeft ook op geslachtelijk gebied al meer instincten tot zwijgen gebracht; maar ik ben overtuigd dat de heer Pierson zelf het niet goed zou vinden, als *op dit oogenblik* met dat instinkt geen rekening werd gehouden, of met geweld die toestand werd te voorschijn geroepen, bijv. zooals die vreeselijke Russische sekte, waarvan Jules Claretie spreekt in zijn »Amours d'un interne".

Welnu, een dergelijk onderscheid bestaat er ook tusschen de wetenschappelijke socialisten en bijv. onze nationale of internationale sociaal-democraten. De eersten staan in zóover oneindig dichter bij de katheder-socialisten, dat zij van de organische werking en groei der maatschappij ten volle overtuigd zijn.

Een politieke partij mag hare beginselen niet toetsen aan de *logische* uitvoerbaarheid alleen, ook niet aan de meerdere of mindere zekerheid, dat zij eenmaal de maatschappij *zullen* beheerschen, maar eenvoudig en uitsluitend aan de vraag, of hare onmiddelijke belichaming in de wet zou zijn in het *belang van het land*, van het algemeen. Zeker, men mag de heerschappij van denkbeelden *voorbereiden* in geschriften, maar die er een politiek *program* op na houdt, behoort de

---

1) Maudsley «Body and will" p. 281 (1883).
2) Levensbeschouwing bl 269.

laatstbedoelde vraag bevestigend te hebben beantwoord, of hij handelt *bewust niét* in 's lands belang. De maatschappij kan zoo min een phase in hare ontwikkeling overslaan als een mensch. Het is bekend dat, volgens Marx, alle goederen, wat hunne ruilwaarde betreft, gekristalliseerde of, zooals hij het noemt, *geronnen* arbeidstijd zijn, en dat de meerwaarde — het bedrag dat het geproduceerde meer waard is in ruil dan het arbeidsloon — zonder eenige reden en noodzaak door den kapitalist wordt opgestoken, en dat het kapitaal dus niet anders vermeerderen kan dan ten koste van de arbeiders. Kapitaal volgens hem is onbetaalde arbeid 1).

Met die beschouwing is de heer Domela Nieuwenhuis het blijkbaar eens 2). Dit is zijn onbepaald recht; maar wil hij niet door Marx zelve uitgelachen worden, dan moet hij niet van diens boek maken een *politiek program*. Marx noemt zelf de maatschappij een »beständig im Process der Umwandlung begriffener Organismus" en voegt er uitstekend bij: »Auch wenn eine Gesellschaft dem Naturgesetz ihrer Bewegung auf die Spur gekommen ist, kann sie naturgemässe Entwicklungsphasen wieder überspringen noch wegdecretiren" 3). Dus volgens uw eigen leider, en al ware er niets hoegenaamd uit een logisch oogpunt tegen het Socialisme in te brengen, en al ware het zelfs zeker, dat het eenmaal de algemeene maatschappelijke vorm zal zijn, *dan nog* ware het even ongerijmd als misdadig het volk voor te spiegelen, dat de afschaffing van het kapitaal een *gezonde* en *gepaste* eisch van het oogenblik, d. w. z. een *onmiddellijke maatschappelijke behoefte* is.

De »geoliede maatschappij", waarvan de heer D. N. droomt, nu reeds mogelijk? Maar de sprong van onze tegenwoordige maatschappij tot die »geoliede" is zoo'n kleinigheid, dat een man als Schäffle ronduit verklaart, jaren noodig te hebben

1) »Das Kapital" bl. 14 (Ed. 1873).

2) Stenogr. verslag van de discussie van Dom. N. contra Westhoff bl. 49—50 en vooral «Het communisme en de officieele wetenschap" bl. 73.

3) Vorrede.

gehad om zich in dien nieuwen toestand ook maar te kunnen *indenken* 1). En zelfs bij dat indenken stuit hij op zeven bezwaren van meer of minder gewicht, die dat *indenken* dus nog hoogst onvolledig maken 2).

Is er één woord *meer* noodig om te bewijzen, dat de sociaal-democratische partij niet de minste reden van bestaan heeft? En aangezien deze meening niet op abstrakte Duitsche wetenschap, maar op de studie van de menschelijke samenleving gegrond is, zoo volgt er uit, is zij juist, dat die partij inderdaad *niet de minste vrees behoeft in te boezemen.* Meenen de heeren de heerschappij hunner denkbeelden voor te bereiden met overal tot opstand aan te zetten, dan zal er zeker heel wat bloed kunnen vloeien, maar een opvoedende kracht zou ik in die straatgevechten niet kunnen zien; het zou zeker volstrekt nutteloos vergoten worden. Op dit oogenblik elkander rendez-vous te geven op de barrikaden, klinkt mij alsof Nederland riep: à Berlin!

Afgescheiden van alle mogelijke bezwaren aan een eindelijke invoering van het socialisme verbonden, is dit zeer zeker een boven allen twijfel staande waarheid, dat die nieuwe maatschappij van de arbeidsklasse een oneindig grootere mate van ontwikkeling eischt, dan waarin deze zich nu nog verheugen mag. Men vergelijke den toestand toch eens met dien van het slot der vorige eeuw. En hier kom ik aan de tweede boven toegezegde »les" voor het volk.

Er zijn in de fransche revolutie dolle dingen gedaan, de vierde stand is een poosje regeering geweest; maar dat was niet de eigenlijke fransche revolutie in hare wereldhistorische beteekenis. Daarin lag niet haar reden van bestaan en kon dus ook niet liggen haar blijvende vrucht. Oorsprong en recht van bestaan was het *gevoel van kracht* bij de burgerklasse, bij den derden stand, die niets was en meende alles

---

1) »Quintescenz des Soc", 7e ed., bl. 5.

2 Zie deze vermeld in zijn «Bau und Leben" des Soc. Körp. Tübingen 1881, Dl. III, bl. 315, vlg.

te zijn. De blijvende vrucht was dus de souvereiniteit van die klasse, die toen, zooals bij ons nog in 1848, beschouwd werd als »het volk". Het doel is bereikt, omdat de tijd rijp en men zelf klaar was. Geen gezonder beweging dan de fransche omwenteling tot aan den dood van Mirabeau. Maar weet de heer D. N. niet, dat daaraan twee eeuwen van verlichting zijn voorafgegaan? Waarom is dan de fransche revolutie niet onder den »Zonnekoning" uitgebroken? Of onder het regentschap? Lodewijk XIV was dood; de tijding daarvan alom met vreugde vernomen. Voltaire had het volk bij de begrafenis van den vorst zich zien bedrinken van pret 1). Er was dus naast de beruchte schandalen een ellende, zooals, in 1789, of niet te zien was of, zeer zeker, niet overtroffen werd. Toch werd er in 1715 geen *poging* tot revolutie gedaan. Dat komt, omdat het niet genoeg is in een ellendigen toestand te verkeeren, maar *dat men ook in staat moet zijn dien te verbeteren*, wil revolutie mogelijk, dat is geoorloofd zijn. Tot zoo lang kan het niet anders of alle opstand mist gezonden zin en worden de opstandelingen als dolle honden doodgeschoten. Wanneer men nu bedenkt, dat in de »geoliede" maatschappij, waarin alles als de raderen van een machine past en ineensluit, het de werkman is, die de richting van het *bestuur* — of, naar de anarchistische nuance in de partij, van den *arbeid* 2) — zal aan te wijzen hebben, dan vraag ik of men ernstig kan blijven bij de gedachte, dat daarvoor nu het oogenblik gekomen is. De derde stand was in 1789 volkomen instaat de regeering over te nemen; is dat op dit oogenblik met den vierden stand het geval? C'est pour rire! Of liever dat zou het zijn, als men niet tevens steeds moest denken aan de noodlottige gevolgen, die de in het licht van de historie zoo dwaze opwinding der sociaaldemocratische leiders voor het volk hebben moet. Toen in

1) Zie de plaatsen bij Buckle «Hist of Civ." (1882) II 213.

2) *Dit* zal toch altijd moeten. De «Volkomen zelfregeering van het individu" begrijp ik niet, zelfs wanneer wij allen engelen werden.

de fransche revolutie het recht van veto aan de orde was, zegt Thiers: »le peuple prenait le véto pour un impôt qu'il fallait abolir, ou pour un ennemi qu'il fallait pendre et il voulait le mettre à la lanterne" 1). Zeker, de werkman is niet meer dezelfde als voor honderd jaren; maar een *parlement* van werklieden zou toch zeker nog altijd een uiterst komieken indruk maken.

Men bedenke het wel: *recht* op de regeering heeft ongetwijfeld ieder die er de *kracht* toe in zich gevoelt; maar juist die kracht om te regeeren is iets anders als de kracht om te slaan. En is dit zoo — het is een axioma — hoe kan dan een mensch met gezonde hersenen van het bestaan van de eerste overtuigd zijn, enkel en alleen omdat de laatste er is?

Maar heeft men dan geen recht op leven, op arbeid? Van het standpunt van de oudere economie, die liever van het individu uitgaat dan van de gemeenschap, is die vraag eerder te begrijpen dan van het socialisme.

Van nature heb ik recht op diefstal, zooals reeds Fourrier volkomen juist opmerkte. Van nature heb ik dus recht van bestaan, zoolang er voedsel *is*. Moet nu, van dat individueele uit, de gemeenschap worden begrepen, dan moet die gemeenschap mij, zoo lang mogelijk, althans mijn leven waarborgen. Ik zie in deze redeneering geen logische fout.

Wordt evenwel, zooals het socialisme doet, van de gemeenschap uitgegaan, en zelfs alle recht aan het belang dier gemeenschap getoetst, dan is het enkele feit dat ik hier gewoonlijk honger lijd en naast mij een millionair woont, wel volstrekt voldoende om over lotsverbetering na te denken, maar volstrekt *on*voldoende om *op zich zelf* een eisch tot onderstand te gronden. Immers daarvoor moet dan, *juist en vooral door een socialist*, eerst en vóór alles zijn uitgemaakt, dat de inwilliging van zoo'n eisch zou zijn in het belang der *gemeenschap*, om van de *mogelijkheid* van de inwilliging nu niet te spreken.

---

1) Hist. de la rév. I 50.

Men ziet hoe gemakkelijk de logica wordt op zijde gezet, wanneer dat zoo in onze kraam te pas komt. Men zou alle bestaande bijzondere rechten en bezittingen willen ontnemen, niet ten bate van de armen, meer ten bate van de *gemeenschap*. Individueele rechten mogen dan worden verkracht, of liever zij worden *ontkend* en *in den zelfden adem* wordt gevraagd, of men dan geen recht op leven heeft! Bewijs eerst de maatschappijke mogelijkheid van dat recht en dan bovendien nog, dat de maatschappij *als zoodanig* er beter bij zal varen. Het enkele gejammer over ellende en het wijzen op de weelde van anderen wordt door uw eigen socialistisch standpunt als nietswaardig veroordeeld.

En hoe men van een *natuurlijk* recht op leven spreken kan, begrijp ik niet, daar de dood ieder jaar ongeveer de helft wegmaait van wat het leven ziet. De natuur laat aan een boom meer bloesem komen, dan hij voedende sappen rijk is. Toch beroept zich de heer D. N. op de natuur, en voert een halve bladzijde lang Spinoza sprekende in, tot staving van zijn meening, zonder de plaats te vermelden, waar hij die woorden van Spinoza gelezen heeft. Terecht wenscht Mr. Levy, dat op de laatst vermelde onhebbelijke nalatigheid 14 dagen celstraf werd gesteld. Gelukkig ben ik met de geschriften van onzen wijsgeer voldoende vertrouwd, om den heer D. N. te durven verzekeren, dat die woorden *nergens bij Spinoza te vinden zijn*; maar ik durf nog een stap verder gaan en beweren, dat iemand die zou meenen, dat zij bij hem *konden* gevonden worden, niet het allerflaauwste begrip van 's mans heele wijsbegeerte heeft. 1)

---

1) Zie het geschrift van den heer D. N. over «het communisme en de Off Wet bl. 140.

Uit honderd plaatsen, die mij hier ten dienste staan om te bewijzen, hoe zonderling het is, dat aan Spinoza de meening wordt toegedicht, dat ieder burger een *recht op ondersteuning* of op *arbeid* zou hebben (het wordt nog wel met kolossale letters gedrukt!) kies ik deze twee, die uit de beide geschriften zijn genomen, die meer op staatszaken betrekking hebben. In 't laatste hoofdstuk van zijn «tractatus theol. pol. 37 zegt Spinoza: «Concedo enim easdem (potes-

Ten bewijze dat er ook onder de sociaal-democraten toch nog meer gematigdheid heerscht dan men denkt, en tevens dat er zijn die de boven besproken 2e les voor het volk uit de geschiedenis niet versmaden, geef ik een paar zinsneden uit het »Rapport van de Belgische socialisten" over een punt van het Congres van 1880. Mannen als Dom. N. en vooral een man als Fortuijn, die inderdaad op weg is naar het »roode dorp", in plaats van zijn sociaal-democraten te *beschaven*, zijn zij zeer ter overdenking aan te bevelen.

»Het geweld kan vernietigen wat slecht is, wat hinderlijk is, maar het zal niets nieuws, niets duurzaams stichten.

»Om tot het Communisme te geraken, zal het noodzakelijk zijn om een reeks hervormingen te doorloopen, waardoor de menschen tot hooger beschaving komen."

»Men besluit tot de vervallenverklaring van een vorst, niet tot die van een troep kapitalisten. Men besluit tot de republiek, tot algemeen stemrecht, of tot scheiding van kerk

---

tates) jure posse violentissime regnare et cives levis (imis de causis) dus bijv. zeker als zij over het kapitaal zoo oneerbiedig spreken) ad necem ducere; at omnes negabunt haec salvo sanae rationis judicio fieri posse. Imo quia haec non sine magno totiùs imperii periculo facere queunt negare etiam possumus easdem absolutam *potentiam* ad haec et similia habere et *consequenter neque etiam* absolutum *jus*: jus enim summarum potestatum ab earum potentia determinari ostendimus."

En in zijn Tractatus politicus" cap. III 32 : Atque adeo unusquisqe civis seu subditus tanto minus juris habet, quanto ipsa civitas ipso potentior est et consequenter unusquisque civis nihil jure agit, nec habet preater id quod communi civitatis decreto defendere potest."

Mij dunkt zoolang de sociaal-democraten de *macht* niet in handen hebben, zullen zij goed doen Spinoza met rust te laten. Vrij wat meer zoude de heer D. N. gehad hebben aan de plaats (Tr. fol. cap. VI § 12) waar Spinoza de wenschelijkheid stelt dat in de monarchie de grond en zoo mogelijk de huizen aan den Staat toebehooren.

Het is hier de plaats om een anderen slordigheid van den heer D. N. te signaleeren en wel uit zijn brochure over «het algemeen stemrecht". Hij spot daar met den eisch van bekwaamheid aan den kiezer te stellen en aan den anderen kant «zich zoo onbevoegd te bewijzen in de staatkunde" als Amsterdam, dat kort na elkander Tak van Poortvliet en Gleichman kiest. Nu weet iedere politieke tinnegieter dat beiden verkozen zijn door *verschillende* kiezers!

en staat, maar niet tot gemeenschappelijk bezit of een meer gelijke verdeeling van arbeidsproducten. Als men plotseling door middel van een tooverstaf rechtvaardigheid en gelijkheid op de aarde kon doen heerschen, zouden wij de eersten zijn om ons van dien staf meester te maken en wij zouden hem aanvaarden voor het heil der menschheid. Maar zoo is het geval niet." En hier volgt zelfs een zacht verwijt aan zijn geestverwanten en een hard verwijt aan de Hollandsche leiders der beweging. »Men zie slechts welk een moeite men heeft om weerstands-kassen te vormen en coöperatieve vereenigingen! Men zie de teleurstellingen der Amerikaansche gemeenschappen *en zeg mij dan of het geen dwaasheid is, onophoudelijk te schreeuwen over revolutie* en te meenen dat enkele oogenblikken voldoende zullen zijn om de rechtvaardigheid te vestigen."

Gelooven de heeren Domela Nieuwenhuis en Fortuijn niet dat, als in dien toon het socialisme hier te lande gepredikt werd, dit aan de arbeiderszaak in het algemeen bevorderlijk zou zijn? Waardoor anders dan door hun »onophoudelijk schreeuwen over revolutie" en hun schelden op de kapitalisten, nemen deze niet eens van hun geschriften kennis? Het is waar, het egoïsme is bij de bezittende klassen vaak ergerlijk, en hun politieke blindheid die er het natuurlijk gevolg van is, daaraan geëvenredigd. Marx zegt, dat in Engeland atheïst te zijn, tegenwoordig iemand als een bagatel (culpa levis) wordt aangerekend, vergeleken met een kritiek op traditioneele eigendomsverhoudingen en dat de High Church eerder vergeeft een aanval op 38 van haar 39 geloofsartikelen dan op $^1/_{39}$ van haar inkomen 1). Zoo is het bij ons ook.

Uit hetgeen boven is opgemerkt, omtrent het onmogelijke van een sociaal-democratische revolutie, op grond dat de *regeerkracht* volmaakt afwezig is, volgt onmiddellijk, hoe ontzaggelijk onschuldige gevolgen de invoering van het algemeen stemrecht zou hebben op den geregelden gang van

1) Vorrede.

zaken. Er zouden geen werklui in de kamer komen, maar mannen als Kerdijk, Pekelharing, enz. Het eenige onderscheid tuschen den aanstaanden toestand — want men zal spoedig *moeten* toegeven, al ware het slechts als het eenige middel om uit den walgelijk cynischen toestand van het oogenblik te geraken, — en den tegenwoordigen zal zijn: verhoogd nationaal leven, dus verhoogde volkskracht.

Een kind, dunkt mij, kan het ongevaarlijke van dien maatregel inzien; en wanneer men nu gerust politieke idioten mag noemen, zij die den tegenwoordigen gang van zaken niet volstrekt onhoudbaar noemen, dan vraag ik, wat anders dan zedelijke blindheid van die politieke blindheid de reden kan zijn: wat anders dan vervloekte zelfzucht is het, zich nog langer tegen de invoering van het zoo dringend verlangde algemeen stemrecht te blijven verzetten? »Het schijnt dat men het zintuig om rondom zich heen te zien òf heeft, òf mist," zegt Mr. Levy. Maar in alle kunsten is zien en gevoelen volmaakt één; men ziet het schoone, wanneer men het gevoelt, niet eerder. En ook in de politiek is de uitoefening van de kunst onmogelijk, wanneer men van nature onmachtig blijkt, om die opmerkingen te maken en die voorstellingen te vormen, die in de dagelijksche spreektaal worden toegeschreven *aan het hart.*

In De Oude »Gids" van Dec. 1885, komt een artikel voor van den heer Hooijer, waarin George Eliot's geest voor de vierschaar wordt geroepen, en haar leven en levensbeschouwing aan kritiek onderworpen worden. De titel is een naieve openbaring van het *inquisitoriale* dat, naar het schijnt, een geestelijke zoo min geheel verliezen kan, als een vos zijn streken. Overigens, over die kritiek op zich zelve geen enkel woord. Maar de opmerkingen, die schr. daaraan heeft vastgeknoopt, geven mij aanleiding tot een antwoord, dat meer in verband staat tot het hier behandelde onderwerp, dan men, vóór het uitgelezen te hebben, zou meenen; een antwoord bovendien, dat door den schrijver zelven is uitgelokt, neen, waarnaar hij rechtstreeks heeft gevraagd.

Zijn waardeering van Eliot's invloed zou de Engelsche schrijfster zelve onmogelijk hooger kunnen wenschen. »Vuriger bewondert niemand het edele in den mensch." »De diepe zedelijke ellende laat ze u voelen; weest barmhartig, smeekt daarbij haar zachte, deernisvolle stem." »Eliot voedt op tot zelfkennis. In dit opzicht wordt zij, naar ik meen, door niemand overtroffen." »Zij stemt ons nederiger en zachter en ootmoediger. Zij maakt humane menschen, wijze menschen, van vooroordeel vrije, edelaardige, mildgestemde menschen." »Eliot predikt plichtsbetrachting en verwaarloozing van het eigen ik." — Niet waar? daarmee kan *ieder* auteur tevreden zijn. Wat ontbreekt er nu aan? zou men zeggen. Wat er aan ontbreekt? vraagt de criticus; wel, het voornaamste. »Zij geeft veel, maar het voornaamste geeft zij niet." »Wilskracht en karaktervastheid, heldenmoed en geestdrift boezemt zij niet in."

Nog eens, Eliots werken blijven hier onbesproken; maar gevraagd mag worden, of de beoordeelaar hier niet het onmogelijke eischt, en of er dus in zijn woorden een gezonde zin steekt? Bedoeld kan toch wel niet zijn er een verwijt van te maken, dat de besproken werken niet iets van den indruk geven van Verne, of van Cooper of van een geschiedenis van Napoleon. Het verwijt zou inderdaad onzinnig zijn. Men kon even goed een dik boekdeel vullen ter verheerlijking van den Christelijken godsdienst en eindigen met de opmerking: »hij geeft veel, maar het voornaamste geeft hij niet; hij vult niet de maag."

Maar wat is er dan bedoeld? Dit wordt alleen duidelijk door de vraag, waarmee de schrijver zijn beschouwingen als het ware samenvat en zegt: »Nog altijd blijft het: »qui nous rajeunira?"

Nu wil ik niet ondeugend vragen, of een *Gids* zoo'n vraag wel doen mag. Ook niet, of het verstandig is met zijn ouderdom te koop te loopen; ik wijs er alleen op, dat de *beteekenis* van de in Eliot's werken ontdekte leemte door die vraag hoogst duidelijk wordt. Eerst had men gedacht een verzuchting te hooren, dat Eliot zoo weinig opwekte tot het

deelnemen aan Poolreizen, of het herstel van de walvisschen- en robbenjacht. Maar zoo is het niet bedoeld, neen *levenslust*, *verjeugdiging*, om 's schrijvers eigen woord te gebruiken, gaan niet van haar uit.

In overeenstemming met Busken Huet 1) wordt hulde gebracht aan de groote zielkundige kennis van de schrijfster; maar die keurige ontleding van de menschelijke ziel, waarvoor de frissche zestigjarige slechts onverdeelde bewondering heeft, doet den aan verjonging behoefte gevoelenden veertigjarige niets dan verzuchtingen slaken. Is dat nu Eliot's schuld? Is het haar schuld, dat men bang is om diep in eigen ziel te zien? Kan zij het helpen, dat men er een ziel op nahoudt, die zonder vooroordeelen niet leven kan?

Naief, treurig naief, legt de schr. de hazenbekentenis af, dat hij het determinisme niet huldigen *wil*, en »dat men, om iets uit te voeren in de wereld, tot op zekere hoogte bevooroordeeld moet zijn". Let wel, dit wordt gezegd in een beoordeeling van George Eliot, die schr. zoo akelig vooroordeelsvrij noemt, en die toch wel iets heeft »uitgevoerd" zou ik meenen. De stelling is dus niet alleen onjuist, maar dáár ter plaatse een contradictio in terminis.

Het is de oude lamentatie waarvan Hooyer de laatste phase vertoont. Mallock ziet nergens rust dan in den boezem van de katholieke kerk; hij wordt een haas, als hij denkt aan de twee wetenschappelijke »golven" van ruimte en tijd (astronomie en geologie), en zoo kan men bij hem het interessante betoog lezen, dat de waarheid van den katholieken godsdienst op de twee genoemde wetenschappen berust 2).

Hooijer is heel wat verder, maar er is toch slechts een gradueel verschil. Aan heel wat is zijn ziel reeds gewend, maar ook hij wordt bang om het hart, als hij te diep zich in zelfkennis begeeft, en de konsekwenties van het determinisme, d. i. van de wetenschap, aanvaarden moet. Ook hij

---

1) Litt. Fant. VIII 121.
2) In zijn bekend boek: «Is life worth living?"

keert dan snel om en schudt onwillig zijn hoofd en *wil* »tot zekere hoogte bevooroordeeld" blijven. Machtig jammer, dat die hoogte niet wordt aangegeven; maar ook doodnatuurlijk, aangezien zij uit den aard der zaak voor iedere ziel verschillend moet zijn. Voor geen van beiden heeft de werkelijkheid en de *daaraan* te ontleenen idealen en poezie voldoende bekoring om het leven dragelijk te vinden. Zoo als de Génestet liever niet leefde, als hij niet eeuwig leven kon, zoo schijnt Hooyer liever niet te leven dan »tot op zekere hoogte bevooroordeeld." Goed; kan hij zijn ouderwetsch egoïsme niet afleggen, niet tot humanisme verwijden, wat de ervaring reeds bij duizenden menschen als zielkundig mogelijk bewezen heeft en stellig meer en meer bewijzen zal, hij blijve zuchten, maar.... wat ik u bidden mag, neen *eischen* mag, keer de rollen niet om, verhef u niet op een *gebrek;* verbeeld u niet, dat de verzuchtingen uwer oude ziel bewonderenswaardiger zijn dan de frissche veerkracht van een vooroordeels-vrijen geest; leer in *uwe* behoeften aan vooroordeelen geen *menschelijke* behoeften zien — of hebt gij u ook voorgenomen even blind te blijven voor *feiten* als voor redeneeringen? — maar slechts de geestelijke zwakte van den ouden, egoïstischen mensch.

En de moraal van dit alles? Mij dunkt, het verband met den politieken toestand van het oogenblik springt in het oog. Of doet de liberale partij niet ook sedert jaren dezelfde vraag: »Qui nous rajeunira?" Slaakt ook zij geen verzuchtingen over stilstand en gebrek aan geestdrift? Is het ook bij haar niet gebrek aan een ideaal, dat de malaise veroorzaakt en ook haar tot de bekentenis dwingt, dat zij het »voornaamste" mist? En is ook hier niet hetzelfde vooroordeel in het spel, dat den *ouden* mensch niet weet af te schudden; is ook hier de heele klacht in den grond iets anders als een openhartige erkentenis, dat men zich aan het politiek egoïsme niet onttrekken kan?

Erratum. — In den eersten zin van dit artikel is bij het zetten het woord *schijnbaar* uitgevallen.

DE STUDIE VAN HET ROMEINSCHE RECHT.

DOOR

WILLEM PAAP.

II.

Een der meest gigantische jokkernijen, die de schoolboekengeschiedenis in de hoofden der menschheid bewaart, is de zoogenaamde »receptie van het romeinsche recht" door de Germanen der middeneeuwen. Wel verre van door het volk gerecipieerd te zijn, is het aan de massa tegen haar wil opgedrongen, is het ingevoerd na een strijd tusschen verschillende werkingen van den menschelijken geest, een strijd die én als geschiedkundig feit belangwekkend is, én omdat een verbetering van den treurigen toestand onzer geestelijke wetenschappen slechts door een hernieuwing van dien strijd en een andere beslissing, dan door de zoo hoog geroemde renaissance gegeven is, verwacht kan worden.

Laten wij den aard er van trachten te kenmerken.

* * *

De stad Rome was van haar aanvang het middenpunt van het romeinsche rijk, de zetel der heerschappij. Op deze beteekenis der hoofdstad berust de gelijkheid van recht voor

het geheele gebied, de eenheid van het romeinsche recht: dat recht was een s t a d s r e c h t.

De moderne staten daarentegen hebben zich niet uit enkele steden ontwikkeld: in den beginne waren zij volksmassa's van gelijken oorsprong, en ook later bestond hun eenheid niet in het hebben eener regeerende hoofdstad. Hun recht, in het bijzonder het germaansche, was dientengevolge geen stadsrecht, maar een v o l k s r e c h t. En gelijk er verschillende duitsche volksstammen waren, zoo ontstonden er ook verschillende volksrechten; zelfs was bij denzelfden stam het recht alles behalve gelijk, daar iedere groep van individuën, een stad, een dorp, meer of minder haar eigen rechtsgewoonten had en daarnaar uitspraak werd gedaan. Ongetwijfeld zullen in dalen, die door slechts lage bergkammen gescheiden waren, dikwijls verschillende rechten hebben bestaan, wijl elke groep zelf haar recht kon maken, wijl dat recht de uiting was van de verschillende individualiteiten der groepen. Ter verduidelijking dezer feiten geef ik hier, zeer beknopt natuurlijk, de geschiedkundige ontwikkeling van het germaansche volksrecht.

Vóór de volksverhuizingen waren de germaansche stammen verdeeld in marken en gauen en deze weder in de zoogenaamde »Hundertschaften" (huntari op allemanische gedenkteekenen, hundrede bij de Angelsaksen, centenae in de wetten der Franken). Op de volksverzamelingen der gauen — het koningschap was steeds beperkt — werd alles behandeld wat op de gemeenschap betrekking had en daartoe behoorden ook de rechtsvragen tusschen particulieren. Hetgeen op deze wijze de »Thing" der gauen was voor den grooteren, dat was de bijeenkomst der »Hundertschaften" voor den kleineren kring: vragen van minder belang werden dōor haar beslecht. 1)

Ook na de volksverhuizingen bleef, vooral bij de stammen, die vroeg vaste woonplaatsen hadden ingenomen en niet

1) Zie o. a. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte.

met de Romeinen in aanraking waren geweest, de gemeene vrijheid de kern van den staat en was de handhaving van het recht bij voortduring de taak der gemeente. Zoo was dan ook in het algemeen de toestand, totdat twee gebeurtenissen grooten invloed kregen op de verdere ontwikkeling der germaansche rassen: de bekeering tot het Christendom en de inlijving in de frankische monarchie. Beide feiten toch werden afzonderlijk en te zamen oorzaken van een nauw verband tusschen de verdere geschiedenis van het duitsche volk en de klassieke oudheid.

Het Christendom bracht de kennis der latijnsche taal, bovendien voor sommige levensomstandigheden van het volk weldra eenige bepalingen van het kanonieke recht, en bovenal de studie der oude geschriften, o. a. van het Corpus Juris. Door zijn zeer verklaarbare voorliefde voor het romeinsche recht — beider taal immers was het Latijn — is het een der oorzaken geweest van het beunhazen in rechtsaandoeningen der negentiende eeuw, al geef ik overigens gaarne toe, dat de christelijke godsdienst als zoodanig op het een of ander recht gunstig zou hebben kunnen inwerken.

Een gelijksoortigen invloed had de inlijving bij de frankische monarchie, wijl zij een koningschap kende, dat, op den veroverden romeinschen bodem ontwikkeld, bij de Germanen de souvereiniteit der volksstammen beperkte en hen vereenigde tot een »geordend" staatsleven. Met de door het Christendom gebrachte studie der oudheid, is zij waarschijnlijk de oorzaak geworden der onderdrukking van het individu door den Staat, van het latere despotisme, dientengevolge van den bijna algeheelen ondergang van het individueele leven en van het leuterend parlementarisme der eentoonige, onoogelijke groote rijken van den tegenwoordigen tijd.

Schijnbaar slechts afgedwaald, kan ik ook slechts schijnbaar terug keeren tot mijn onderwerp: het recht. In weerwil dan van de grond-idee zijner monarchie, bleef onder Karel den Groote de rechtspleging nog altijd bij de volksverzamelingen der gauen en »Hundertschaften", werden de gedingen

nog altijd door de vrije ingezetenen uitgemaakt, en bleef de bron van het recht de overtuiging van het volk: wettelijke bepalingen voor het privaatrecht zijn nog zeldzaam. Voor de vroegere gewoonte evenwel, dat een of meer der aanwezigen een oordeel aan de verzameling onderwierpen, wijl een vergadering zonder leiding onmogelijk is, kwamen nu in de plaats de zoogenaamde Karolingische »Schöffen", die onder de leiding van een door den graaf gezonden zendbode uit en door de gemeente gekozen werden, en, wijl ze voor sommige zaken zonder de tegenwoordigheid dier gemeente uitspraak mochten doen, de eerste vorm der toekomstige jurisdictie waren.

Kort wel is waar bleef de frankische monarchie bestaan; maar ofschoon na haar ontbinding velerlei bepalingen weder in onbruik geraakten, gelijk b. v. in de wetten van sommige volksstammen geisoleerd opgenomen voorschriften van het romeinsche recht, toch bleven vele en gewichtige veranderingen den grondslag vormen der middeneeuwsche ontwikkeling van het germaansche ras. Dit was ook het geval met de instelling der »Schöffen". De toestand was dus voortaan deze, dat de rechtspraak bijna in haar geheelen omvang berustte bij het volk, onder de leiding van een uit en door het volk gekozen persoon. Voorzitter van het geding was meestal een beambte van den keizer, een graaf; maar dit had geen anderen invloed, dan dat er aan de handeling een zekere waardigheid door werd gegeven, en de afzonderlijke rechtsplegingen in een los verband werden gebracht met het geheel.

Natuurlijk wijzigde zich ook deze toestand in het verloop der geschiedenis. Toch bleef zij tot het einde der middeneeuwen wat de hoofdzaken betreft, onveranderd, en behoeven de enkele wijzigingen hier dus niet vermeld te worden, wijl zij het wezen der wording van het recht niet veranderden.

Het kon niet anders, of op deze wijze moest een verscheidenheid van recht ontstaan, die een algemeene samenvatting van sommige maatschappelijke verhoudingen ten eenenmale onmogelijk maakte. Hoe zeer dit vooral ten aanzien der

dienstbaarheid het geval was, blijkt uit de woorden van den Sachsenspiegel: 1) »Nû en lâzet ûch nicht wunderen, daz dicz bûch alsô luczel saget von dînstlûte rechte; wend ez ist alsô manigvalt, daz es nieman zu ende komen en kan. Under ieclichem bischofe unde abte und abtischen habn die dînstlûte sunderliche recht, dar umbe en kan ich es nicht bescheiden."

Vraagt men nu, hoe bij zulk een verscheidenheid het recht toch met zekerheid erkend en aangewend kon worden, dan luidt het antwoord: dat recht ontsproot onmiddellijk uit de levensverhoudingen en was bekend aan elk ervaren man, vooral natuurlijk wat den kring zijner eigene maatschappelijke werkzaamheid betrof, m. a. w.: dat recht stond geschreven in het verstand en het gemoed van het volk, het was een volksrecht. De »Schöffen" onderscheidden zich door kennis van het recht en door ervaring; zij waren wel de representanten van het volk, maar vormden geen bijzonderen stand: zij hadden geen juridische geheimleer. Hun plicht was, het orgaan te zijn van de overtuiging der gemeente, hetgeen hun zoo zeer gelukt is, dat Beseler in 1843 schrijven kon: »Man braucht nur die Schöffenurtheile und Weisthümer aus dem 15 und dem Anfang des 16 Jahrhunderts, von denen gerade in neuester Zeit manche interessante Sammlungen veröffentlicht sind, zu betrachten, um sich zu überzeugen, wie lebendig das Recht noch im Volke war, und mit welcher Sicherheit und Gewandheit die Schöffen es anzuwenden wussten". 2)

* * *

Gelijk wij zagen, was het germaansche recht niet bekend bij een enkelen stand: het was geen juristenrecht; — het leefde in het volk: het was een volksrecht. Savigny nu beweert 3) — en ik zie geen reden om zijn hypothese niet over te nemen — dat elk positief recht oorspronkelijk een

---

1) Sachsenspiegel, III, 42 § 2.
2) Beseler, Volksrecht und Juristenrecht, p. 26.
3) Savigny, System des heutigen röm. Rechts, I, 45.

volksrecht is geweest. Inderdaad is er, wat het romeinsche recht betreft, geen enkele grond voor de veronderstelling, dat de XII Tafelen niet de rechtsovertuiging van haar tijd zouden hebben weergegeven. Maar zelfs al willen wij aannemen dat tot op het eind der republiek het romeinsche recht een volksrecht is geweest, en al stellen wij voorloopig met Savigny als noodzakelijkheid, dat er bij de verdere ontwikkeling van een recht noodwendig een juristenstand moet ontstaan, dan nog blijven tusschen de geschiedenis van het romeinsche en die van het germaansche recht der middeneeuwen de volgende belangrijke verschillen.

Vooreerst was voor den Romein, gelijk wij in een vroeger deel dezer studie zagen, het begrip »recht" een afzonderlijk begrip, dat niets had uit te staan met begrippen als zedelijkheid, godsdienst enz.; hij had een strictum jus en later een heilige res judicata. Hij aanbad het recht als een fetisch. Den Germaan daarentegen waren recht, zedelijkheid en godsdienst één. Thans evenwel meen ik bovendien te moeten vragen: waarom mag dientengevolge de germaansche ziel voor hooger worden gehouden dan de romeinsche?

Wanneer wij ter beantwoording dier vraag slechts bedenken, dat het een eerste kenmerk van hooge vernuften is, veel te kunnen omvatten en na een ruime opvatting te kunnen generaliseeren, dan, meen ik, kan er geen oogenblik twijfel over bestaan, of de Germaan, die, als hem een rechtsvraag voorgelegd werd, niet alleen aan de woorden van den Sachsen- of Schwabenspiegel dacht, maar tegelijk zijn gevoel, zijn zedelijkheid, zijn godsdienst, zijn verstand liet werken, stond veel hooger dan de Romein, die bij de beslissing van een rechtsvraag de letterlijke woorden van het edikt las en overigens niets in zijn geest liet omgaan.

En ziedaar meteen het zwaartepunt van mijn betoog: GEBREK AAN RUIMTE VAN OPVATTING, ziedaar de krankheid waaraan de negentiende eeuw lijdende is, niet alleen in het recht, maar gelijkelijk in alle geestelijke wetenschappen. En wanneer men dan bedenkt, dat althans in het recht, daargelaten nog alle andere verschillen, de Germanen te dien aanzien

boven de Romeinen stonden, dan kan men slechts met verontwaardiging uit historische feiten leeren, hoe door een kinderachtige vereering en een halzige bestudeering der klassieken die meerdere ruimte van opvatting voor eeuwen den kop is ingedrukt.

* * *

Mochten de voorgaande beweringen van de waarheid niet al te ver verwijderd wezen, dan kan het romeinsche recht geenszins, gelijk men alom beweert, door de Germanen gerecipieerd zijn, dan moet het integendeel zijn opgedrongen. Is aan den anderen kant die opdringerij aan te toonen in het verzet van het volk, dan is dat een nieuw bewijs voor de deugdelijkheid mijner meeningen. Laten wij zien, hoe het daarmede staat.

Na den val van het romeinsche rijk was in Italië door de binnengedrongen volksstammen het romeinsche recht in meer of minder gewijzigden vorm overgenomen, en gelijk Savigny heeft aangetoond, blijven voortbestaan. Van een eenigszins wetenschappelijke behandeling vernemen wij evenwel niets voor de 11e eeuw. Dan verschijnt plotseling een zekere Irnerius, die aan de hoogeschool te Bologna het romeinsche recht bestudeerde en onderwees. De werkzaamheid van hem en zijn volgelingen bestond in het maken van glossen bij den tekst; vandaar hun naam glossatoren. 1) Reeds in de 13e eeuw geraakte deze manier om de hersenen te amuseeren in verval; men schreef niet meer glossen op den tekst, maar glossen op de glossen, totdat men in de 15e eeuw er toe kwam om glossen op de glossen van de glossen te schrijven. 2)

Hoe kon zulk een wetenschap invloed krijgen op het ger-

---

1) Volgens Windscheid en alle andere schrijvers hebben zij «für das Verständniss der Quellen Bedeutendes geleistet". Van af de 11e eeuw is men dus bezig «Bedeutendes zu leisten" voor het verstaan van het Corpus Juris en in het laatst der 19e is men het bijna over geen enkel onderwerp eens!

2) Scribunt nostri doctores moderni lecturas novas, in quibus non glossant glossas, sed glossarum glossas. (Uit de 15e eeuw.)

maansche volk, dat zich tot nog toe zonder boekerige studie ontwikkeld had? Als oorzaken daarvan noemt men gewoonlijk: 1°. de strijd met Italië, 2°. de invloed der geestelijkheid, 3°. de oprichting van het Reichskammergericht. En inderdaad klinken zij aannemelijk. Door de oorlogen met Italië toch kwam men in aanraking met streken, waar dat recht, zij het ook in gewijzigden vorm, geldend was, en te meer nog hadden zij invloed, wijl de duitsche keizer roomsch keizer heette en men de justiniaansche compilatie als het werk van een voorganger beschouwde. De kerk kon de verspreiding bevorderen, doordien nog tijdens het bestaan van het romeinsche rijk de geestelijkheid naar dat recht leefde, het later als kerkenrecht voor de kerk behield en het vervolgens als kerkelijk recht op de maatschappij toepaste. Ten gevolge van een en ander moest men, toen in 1495 het Reichskammergericht opgericht werd, wel degelijk rekening houden met het feit, dat reeds sedert de 14e eeuw en vroeger de romanisten in Duitschland invloed hadden; de helft van de leden dier rechtbank waren dan ook doctoren in het romeinsche recht, hetgeen aan den anderen kant de invoering daarvan weer bevorderde. Maar al mogen er dus geen redenen zijn om het groote gewicht dezer feiten te ontkennen; geenszins schijnen zij mij voldoende om redelijk te verklaren, hoe tegen het einde der middeneeuwen over een groot germaansch volk, dat in het bezit was van eigen rechten, recht kon worden gesproken volgens een duizend jaren oud wetboek, gemaakt door een geheel ander volk. Er moet achter die oorzaken een diepere, sombere achtergrond schuilen om zulk een sombere gebeurtenis te hebben kunnen bewerken. En die achtergrond is, meen ik, deze.

Het kind gevoelt eerbied voor alles wat oud is. Volken in hun kindsheid gevoelen eerbied voor volkeren, die tot de historie behooren. Door dien eerbied gedreven, meent men zelfs per se beneden vroegere, verstorven ontwikkelingsperioden der menschheid te staan. Zóó waar is deze meening, dat nog tegenwoordig weinig Nederlanders zich voor intellectueel hooger zullen durven houden dan de Romeinen;

dat anderen in een eeuw, die, ook wat de kunst betreft, één groote, brandende passie is, hun gevoel niet beter weten te bevredigen dan door van een Griek de blufferij te lezen, die hij, alvorens met de Trojanen te vechten, zit te bedactylen.

En toen eens de studie van het romeinsche recht door eerbied voor de oudheid geboren was, werd weldra de verspreiding door de omstandigheid bevorderd, dat de menschelijke ziel ontzag gevoelt voor alles wat van verre komt en mysterieus is; dat spellers der wetenschap, toen gelijk nu, den mond opspalkten voor schijngeleerdheid gehuld in het waas der mysterie, vooral wijl men, toen gelijk nog thans, verzekerd was, vervolgens zelf met die schijngeleerdheid den egyptischen priester te kunnen spelen. Schijngeleerdheid was het, niets te bestudeeren dan een dood recht, zonder zich in het minst te bekommeren om het levende. Maar een dood recht, gehuld in het mysterieuse waas eener gestorven taal, ziedaar der menschelijke ziel een te heerlijk kindeke Jezus aangeboden, om het niet een volle adoratie te wijden.

Zwaar hebben de middeneeuwen hun eerbied geboet. Nadat Irnerius en de wereldberoemde Quatuor Doctores hun glossen hadden verzonnen, schreven hun leerlingen, gelijk wij zagen, uit eerbied voor de glossen weer glossen op de glossen en uit eerbied voor de glossen op de glossen schreven derden weer glossen op de glossen van de glossen.

Al de middeneeuwen door had bijna niemand een goed begrip van het woord wetenschap. Daaronder verstond men: boeken te lezen die oud waren, heel oud, bij voorkeur boeken òver de oude boeken. 1) En dit zou uitnemend zijn geweest, had men maar niet die ééne kleinigheid vergeten, het oude te bestudeeren, niet om het oude, doch om het verband met het heden. Maar wat spreek ik van de middeneeuwen! In de 19e eeuw dacht de heel groote Puchta er juist

1) Zoo bestudeerde men b.v. Plato niet in zijn eigen werken, maar in die van Augustinus.

zoo over. In zijn Gewohnheitsrecht schrijft hij over de juristen der middeneeuwen: 1) »Dass sie dem römischen Recht sich zuwandten, kann ihnen nur zum Lobe gereichen. Denn wer damals wissenschaftlichen Sinn und das Bedürfniss geistiger Bildung in diesem Zweige empfand, konnte keinen andern Weg einschlagen, als diesen, welcher die wissenschaftlichen Bemühungen zu einem Gegenstand führte, der selbst ein wissenschaftlicher und dieses in einem sehr hohen Grade war." Voor Puchta was het geen wetenschap de rechten van het levende duitsche volk na te vorschen: de schrijver van den Sachsenspiegel was voor hem geen wetenschappelijk man; neen, wetenschap was: te weten wat de Romeinen hadden geweten. En de schrijver staat in zijn meening zoo weinig alleen, dat hij tegen elken hier of daar eenzaam rondzwervenden tirailleur een heele armee van Puchta's te velde zou kunnen brengen. Nog altijd, lezer! is het veel wetenschappelijker te weten met welken balsem Cleopatra zich zalfde, dan de vraag te beantwoorden, waarom de kat die op uw bureau zit, zich met spug besmeert; veel geleerder, met de eerste kennis beladen de romeinsche wereld verkeerd te beschrijven en een Georg Ebers te worden, dan na ijverige studie van het heden een Zola te zijn.

In de middeneeuwen evenwel was de massa, door een heerlijk gebrek aan boekerige kennis nog te frisch en te gezond van verstand, dan dat zij bij de invoering van het romeinsche recht, bij DEN STRIJD TUSSCHEN SCHIJNGELEERDHEID EN RUIMTE VAN OPVATTING aan de zijde der eerste zou hebben gestaan. Niet zonder morren liet zij zich het recht, dat in haar bewustzijn leefde, door een vreemde geheimzinnige macht ontrooven, die beweerde voortaan recht te zijn en weldra den ganschen rommel van het romeinsch-kanoniek proces met zijn geheime, schriftelijke behandeling in de vroeger opene duitsche gerechtszalen bracht. Niet zonder weerzin liet zij zich bevoogden, liet zij toe dat een

1) Puchta, das Gewohnheitsrecht, I, 203.

knutselig recht ontstond, waarvan nog eeuwen na dien de vloek zou gelden: — Een eeuwige pest van ons recht is, dat wat wij niet met den tekst kùnnen, wij toch met den tekst willen bewijzen. 1)

In de »Schöffengerichten" beleefden de romeinsche doctores dan ook dikwijls alles behalve pleizierige dagen. Maar niet alleen het volk morde. Fugger zegt zelfs in den Ehrenspiegel van keizer Maxmiliaan: »Sonsten wie er wol alle Gelehrten lieb und wert hielte, so hat er doch die Juristen, welche des Bartoli und Baldi Schrifften und Meinungen als ohnfelbare Oracula und Götter-Aussprüche zu allegiren und anzuführen pflegten, gehasset, und nit an sich leiden mögen." Sterk ook sprak de beiersche ridderschap in 1499, in een stuk, dat ik uit het latijn vertaal, aldus: »Ten aanzien der rechters heerscht een onverdragelijke dwaling. Want geenszins worden zij volgens de oude gewoonte gekozen, maar de meesten zijn romeinsche professoren, weinige slechts zijn magistraten, edelen of burgers. Terwijl het recht der plaats gehandhaafd moet worden, de oude gewoonten als wet moeten gelden, wordt juist veel tegen haar gedaan. Vandaar teleurstelling, dwaling, oproer. Want die professoren van het recht, kennen ons recht niet, en als zij het kennen, willen zij er niet naar handelen."

Een eigenaardige manier van recipieeren zou ik tot hen willen zeggen, die jaar uit, jaar in, spreken over »de receptie van het romeinsche recht." Niet natuurlijk, wanneer het gegeven geval alleen stond. Maar gelijke klachten werden vernomen van de wurtemburgsche landstenden, de rijksridderschap in Frankenland, de stad Lubek. En een der schoonste persoonlijkheden van den tijd, Ulrich von Hutten, streed met alle kracht tegen de Bartolisten en vóór het goede recht

1) Zasius schreef in 1530 in een brief deze woorden: Perpetua pestis in iure nostro, quod textibus non possumus, id testibus velle convincere. Met «testibus" bedoelde hij de glossen van Accursius, Bartolus, Baldus enz. Toen ik den zin voor het eerst zag, las ik voor testibus ook textibus, en kwam zoodoende door een zonderling toeval tot de woorden die ik in den tekst geef.

van het volk. Duidelijker evenwel dan dat alles sprak in 1525 de Boerenkrijg, Nadat de boeren eerst hun XII artikelen hadden geformuleerd, werd vervolgens in het »Reformplan van Heilbronn" de eisch opgenomen, dat het romeinsche recht moest worden afgeschaft en de romeinsche doctoren niet meer voor de rechtbanken mochten worden toegelaten. Ziedaar het romeinsche recht een der oorzaken geworden, waarom heel Zuid- en Midden-Duitschland verwoest en verbrand zijn.

III.

Een reactie kon natuurlijk niet uitblijven en volgde reeds in het begin der 17e eeuw, toen Hugo De Groot optrad met stellingen over het zoogenaamde Natuurrecht, aldus geheeten, wijl men het beschouwde als op de natuur der dingen en der menschen gegrond te zijn. Vooral in de achttiende eeuw werd dit recht door de meeste juristen naast de overige rechten met groote ingenomenheid bestudeerd en verder ontwikkeld. En moge het nu al door den aard zijner stellingen op het praktische privaatrecht weinig hebben ingewerkt, een grooten en gunstigen invloed heeft het ongetwijfeld op het internationaal- en het strafrecht gehad.

Met De Groot, kan men aannemen, begon de beweging. Zijn werk evenwel behandelde hoofdzakelijk volkenrecht, gelijk dat van den weldra volgenden Thomas Hobbes algemeen staatsrecht. De Columbus der nieuwe studie werd eerst in het begin der 18e eeuw de heidelbergsche hoogleeraar Samuel von Pufendorf, een strijdlustige en strijdbare natuur, die in zijn De Statu Imperii Germanici, onder den naam van Severinus de Monzambano en onder het mom van Italiaan te zijn, heftig en scherp de duitsche rijkstoestanden en de duitsche geleerden dermate hekelde, dat hij, toen eindelijk het geheim ontdekt werd, terstond uit zijn land moest vluchten. Was, gelijk reeds hieruit blijkt, deze geleerde een oorlogzuchtige persoonlijkheid, inderdaad had ook het natuurrecht zelf een revolutionaire inborst en was het geenzins het

zoete systeempje, waarvan de schoolboeken meestal spreken. 1)

Om mijn lezers, voor zoover zij met de geschiedenis der rechtsgeleerdheid minder vertrouwd zijn, die meening te verduidelijken, zal ik eenige stellingen afschrijven uit de laatste periode van het natuurrecht, en niet uit de werken van een hartstochtelijk karakter als Rousseau of een halven dichter als Moses Mendelsohn, maar uit de geschriften eener kalme ziel, gelijk die van Gottlieb Hufeland. Ter kenschetsing van den tijd deel ik mee, dat de voor mij liggende tweede druk zijner »Lehrsätze des Naturrechts" in 1795 te Jena verscheen, drie jaren nadat de kanonnen van Valmy het despotisme der Hohenzollerns van den franschen bodem hadden moeten verjagen.

§ 141: .... Folglich müssen auch alle Menschen gleiche ursprüngliche volkommne Rechte haben.

§ 144. Daraus folgt dann, dass ich jeden, der sich mehr ursprüngliche volkommne Rechte gegen mich anmasst, als meiner Ueberzeugung nach allen zukommen, mit Zwang zurücktreiben darf.

§ 145. Aus dieser Entwickelung und dem, was oben über die Ehre gesagt worden, folgt, das es keinen Rang nach dem ursprünglichen Naturrecht gebe.

§ 229. Ehe Eigenthum an den Sachen vorhanden war, waren die Sachen zum Gebrauche allen gemein.

Deze vraag is door de natuurrechtsgeleerden verschillend beantwoord. Sommigen, zooals Schlettwein, zeggen in het algemeen: alle menschen hadden oorspronkelijk dezelfde rechten aan alle zaken 2). Grotius spreekt van een oorspronkelijk algemeene positieve gemeenschap der zaken 3), Fischer van een gemeenschappelijken eigendom van grond en bodem, maar eigendomsrecht van het individu over de produk-

---

1) Zie o. a. Quack, Socialisten, Personen en Stelsels I, 308. De schrijver behoort tot hen die de zaak beter inzien dan Windscheid c. s.

2) Schlettwein, Rechte der Menscheit § 94.

3) Grotius, de J. B. et P., II, 2 § 2.

ten 1), Pufendorf van een oorspronkelijke negatieve gemeenschap 2), enz.

§ 329. Im Naturstande gehört eine Sache nach dem Tode ihres Eigenthümers niemanden; folglich kann jeder sie durch Besitznehmung sich zueignen. Daher kein Familienerbrecht (successio ab intestato) im Naturrechte.

§ 529, 3. Getödtet kann der Oberherr nicht werden, als wenn es eine Pflicht gebietet. — Als curiositeit deel ik mede, dat dit guillotine-motto wordt voorafgegaan door het volgende staaltje van ideeën, waartoe men met »logisch" en »wiskundig" »definiëeren" en redeneeren komen kan: Der Oberherr kann nicht gestraft werden, wenn er sich nicht durch seine Einwilligung der Strafe unterwurfen hat.

§ 545. Demnach ist eine Veränderung der Regierungsform nur entweder durch allerseitige Einwilligung, oder aber ohne diese nur dann erlaubt, wenn durch veränderte Ueberzeugung einigen anfangen, diese Regierungsform für verboten anzusehen 3).

Wanneer men bedenkt, dat deze anti-revolutionnaire, ja, anarchistische ideeën werden neergeschreven en in een plechtige toga geleeraard door een »ord. öff. Lehrer des Lehnrechts", N. B., »und ausserord. Beysitzer der Juristenfacultät und des Schöppenstuls auf der Universität zu Jena", dan ligt, dunkt me, de vraag voor de hand: hoe kwam een zoo kalme toga-ziel aan zulke ideeën? Het antwoord luidt: door bij zijn redeneeringen een methode te volgen, waarvan de toepassing, als men zich eens van haar juk verlost heeft, allerzonderlingst schijnt, nl. de wiskundige methode En vragen wij: hoe kwam de rechtswetensehap in het algemeen aan die misplaatste wiskunstenarij, dan is het antwoord: door de studie van het romeinsche recht. Om het verkeerde dier

1) Fischer, Geschichte der deutschen Erbfolge, I, S. 4, 5.

2) Pufendorf, De officio hominis et civis, I, 12 § 2.

3) De zinloosheid der tegenstelling zal de lezer, hoop ik, zonder uitlegging opmerken. Wat het dwaze »oder aber" betreft, dat schijnt bij de Duitschers een chronische stijlziekte te zijn geworden: ook Goethe doet er aan mee.

methode en den invloed, dien het romeinsche recht te dezen aanzien op de moderne volken gehad heeft, aan te toonen, meen ik vooraf de vraag te moeten behandelen: Waar moeten wij den grondslag zoeken van het recht?

IV.

Hoe vinden wij, wanneer wij een objectief recht erkennen, het recht, of hoe vinden wij, als wij slechts van een subjectief recht willen hooren, recht? Wie ooit over deze vraag gestudeerd, wie ooit er ernstig over nagedacht heeft, zal vermoeden, dat ik slechts met groote aarzeling overga tot de beantwoording. Hem toch is het bekend, dat bibliotheken vol boeken over het onderwerp geschreven zijn, en geen dezer werken zal hem misschien bevredigd hebben. Ook als ik hem zeg, in de wijsbegeerte de leer van Kant te zijn toegedaan, nauwkeuriger uitgedrukt: gelijk zij door den scherpzinnigen wijsgeer Prof. Spruyt in ons land verkondigd is, zal hij nog slechts met mededoogen vragen, waarom ik mij met de zaak afsloof. Immers, het werk van Prof. Spruyt: »De Leer der Aangeboren Begrippen" toont wel aan, in hoeverre Kant faalde, toen hij den grondslag der moraal, en dus ook van het recht, in een intelligibele wereld wilde zoeken, maar zelf zegt de schrijver (en geen wonder): »Wij kunnen er natuurlijk niet aan denken, de moeielijke vraag naar den grondslag der moraal ter loops te beantwoorden 1)."

Wat deze schrijver in 1879 niet meende te kunnen doen, daartoe voel ik mij ook thans onbekwaam. Wijl evenwel in vorige deelen van mijn betoog herhaaldelijk gesproken is van de gerechtigheid in tegenoverstelling van het positieve recht; wijl de wijze, waarop men zich het ontstaan van het recht denkt, van invloed kan zijn op de methode, die men bij de ontwikkeling er van meent te moeten volgen, ben ik den lezer minstens een omschrijving verplicht van den zin, waarin ik die woorden gebruikte.

1) Spruyt, Geschiedenis van de Leer der Aangeboren Begrippen, p. 211.

Al zeer weinig zou ik van wijsbegeerte moeten weten, wanneer ik niet inzag, dat in de volgende bladzijden de quaestie geenszins wijsgeerig wordt opgelost, maar er slechts de wijze beschreven wordt, waarop ik mij de zaak voorstel, en er hoogstens naast zooveel andere hypothesen over den grondslag van het recht een nieuwe hypothese wordt gesteld.

* * *

De antwoorden, die tegenwoordig op de vraag: Wat is recht? gegeven worden, kunnen misschien in drie rubrieken worden verdeeld.

1°. De meest gangbare meening — en tot zulke woorden moest de historische school wel komen — schijnt te zijn, dat er geen ander recht is dan positief recht. De verdediging dier stelling maakt men zich gemakkelijk door »het recht" te definieeren als »een samenstel van voorschriften, geldende in een staat."

De fout in die bewijsvoering is enorm. In plaats toch van uit den zin, »er is geen ander recht dan positief recht", het subject »recht" te definieeren en te zien of daarmee het praedicaat overeenstemt, geeft men een bepaling van het praedicaat: »positief recht" en meent men daarmee klaar te zijn. Maar die logische dwaling kan men gerust ter zijde laten, om het onhoudbare der meening aan te toonen. Immers, als er geen ander recht zou bestaan dan het positieve recht, welken naam moet men dan geven aan nieuwe artikelen, die bij ons te lande b. v. door de Tweede Kamer worden voorgesteld? Bevatten die nieuwe artikelen soms onrecht? Uit het feit, dat een minister of vertegenwoordiger een wijziging onzer wetboeken kan voorstellen, dat die wijziging kan worden aangenomen en voortaan als positief recht kan worden geboekt, volgt, dat er een recht moet bestaan buiten het positieve recht.

2°. Een tweede meening over het recht is, dat ieder mensch een subjectief rechtsgevoel heeft en met dit subjectieve gevoel in de ziel omtrent een gegeven geval beslist, wat recht is. Alle subjectieve gevoelens staan daarbij op één lijn: de een is zoo goed als de ander.

Neemt men dit aan, dan zou alle discussie over recht onmogelijk zijn, wijl de diepere grond van het recht dan alleen zou wezen, wat de afzonderlijke individuen, geleid door onverschillig welke motieven, wilden. Het woord recht zelf zou een overbodige luxe der talen wezen: een romantisch overblijfsel uit de geloovige middeneeuwen, dat wij met ons heerlijk begrip van gelijkheid aller individuen, schurken of niet, zoo spoedig mogelijk moesten afwijzen.

Wel beschouwd heeft de negentiende eeuw in haar heilloozen waanzin — men verbeelde zich waarlijk niet, dat onze eeuw met haar naai-en-brei-machines-vooruitgang hooger dan vroegere eeuwen staat — deze consequentie getrokken: bij meerderheid van stemmen wordt er in de europeesche staten beslist over recht, onrecht, regeeringsvorm, godsdienst, onderwijs en bordeelen. De gannef heeft in onze dagen even veel stem als een Jezus. Uitstekend werkt de methode om te voorkomen, dat de menschen elkander niet in de haren vliegen; maar het kan wel eens heel wat schooner en voor de menschheid nuttiger zijn, eenige lui over hoop te steken, dan door meerderheid van stemmen ganzerig te beslissen of zij gelijk hebben of gij zelf.

Ik vermoed dit in de overtuiging, dat Plato en Multatuli de waarheid zeiden, toen zij beweerden, dat een verzameling van individuen altijd dommer is dan één dier individuen. De middeneeuwen schijnen de dwaasheid der allemans-praterij ook te hebben ingezien: voor de rechtspraak althans kozen zij eens voor al een »Schöffen"; de volksvergadering had slechts het recht, diens oordeel aan te nemen of te weigeren 1).

3°. Alvorens mijn eigen meening te omschrijven, wensch ik een aanhaling te geven uit het reeds genoemde werk: Een Geschiedenis van de Leer der Aangeboren Begrippen, door Prof. Spruyt. Op pag. 210 zegt de schrijver: »Bestaat

1) Ons parlementair stelsel zou in dien zin gewijzigd kunnen worden: het recht van amendement moest dan o. a. vervallen. J. Versluys maakt in zijn Proeve eener Nieuwe Levensbeschouwing de opmerking, dat er nog nooit een onderwijswet aan onze kamer is aangeboden, of zij is er slechter vandaan gekomen. Met andere wetten gaat het voortdurend op dezelfde wijs.

er, zooals de nominalisten beweren, geen menschelijke natuur, maar slechts eene vereeniging van menschelijke individu's, dan is elke discussie eene dwaasheid. Zij heeft toch eerst reden van bestaan, wanneer men mag aannemen dat er naast de verschilpunten ook gemeenschappelijke overtuigingen bestaan, gemeenschappelijke overtuigingen, die een der verschijnselen zijn, waarin zich het algemeene wezen openbaart, dat de soort mensch tot iets anders dan een toevallig samenraapsel van voorwerpen maakt. Bestaat er zulk eene soort, dan is er onder alle meeningen over het een of ander onderwerp slechts eene, die bindend is voor den mensch, en die aanspraak mag maken op den naam van waarheid. Dan is er ook onder al de beschouwingen over de vraag: »hoe men te leven hebbe", slechts eene, die overeenstemt met den aard des menschen, en die beschouwing leert ons hoe de mensch behoort te leven, niet hoe de menschen werkelijk leven. Bestaat er daarentegen geen menschensoort en geen menschelijke natuur, dan bestaat er ook geen waarheid, maar slechts meeningen, die met elkander een dergelijken strijd voor het bestaan voeren, als de dierenwereld vertoont. Dan bestaat er geen zedelijkheid en geen recht, maar slechts gebruiken en wettelijke voorschriften, en kan men niet, zonder inconsequent te zijn, het eene karakter boven het andere verkiezen, de eene levensopvatting hooger stellen dan de andere. Want waar is de norm, waarnaar men die waardeering zal inrichten? Heeft men zich recht overtuigd, dat die vorm zelf toevallig en veranderlijk is, dan moet men ook erkennen dat het woord »hooger" ten onrechte gebruikt wordt, daar er niet de minste grond bestaat voor de bewering, dat de tijdelijke meening van den beoordeelaar zijne meening zal blijven en overeenstemmen zal met de meening van andere personen."

Iets verder zegt de schrijver: »Doch keeren wij tot ons onderwerp terug; want wij kunnen er natuurlijk niet aan denken de moeielijke vraag naar den gronslag der moraal ter loops te beantwoorden. Voor ons doel hebben wij genoeg gedaan door aan te wijzen, dat dit vraagstuk slechts recht van

bestaan heeft op realistisch standpunt en dat men op dat standpunt moet instemmen met de hoofdstelling van Kant's ethiek, dat er eene volstrekte verplichting bestaat, en dat de kennis van datgene, wat de menschen gewoon zijn te doen, niet den inhoud der zedeleer maar veeleer haar tegendeel uitmaakt."

* * *

Aan de eerste dezer meeningen zou ik bezwaarlijk een wijsgeerigen naam kunnen geven; de tweede vertegenwoordigt de nominalistische, de derde de realistische zienswijze. Met de laatste meen ik mij te moeten vereenigen. Maar welke is nu, wanneer wij een volstrekte verplichting aannemen, de grondslag dier verplichting? Moeten wij dien grondslag zoeken met ons verstand, of is die grondslag bij ons aanwezig in ons gevoel? M. a. w. wanneer wij een rechtsgeval hebben te beoordeelen, beslissen dan in hoogste instantie redeneeringen, die wij met het verstand kunnen maken, of beslist in hoogste instantie ons rechtsgevoel? Wanneer ik thans het laatste aanneem, ben ik mij zeer wel bewust, niets bewezen te hebben. Voor een eigenlijke behandeling van het vraagstuk zou ik een uitvoerige wijsgeerige studie moeten schrijven, en daarom kan ik hier slechts opmerken, hoe voor mijn hypothese sterk het feit spreekt, dat alle pogingen, om in het verstand een grondslag te zoeken als mislukt moeten worden beschouwd.

Hoe komen wij nu aan dat rechtsgevoel? Op dezelfde wijze, als wij komen aan gevoel voor muziek, schilderkunst, aan alle schoonheidsgevoel: door ervaring en overerving. Dit gevoel is bij verschillende individuën geenszins gelijk; slechts weinigen kunnen over muziek oordeelen, en in zekeren zin is dus zulk een oordeel subjectief. De oordeelen der deskundigen evenwel stemmen in hoofdzaak overeen, en nemen wij dit in aanmerking, dan kan men wel degelijk spreken van een objectief muzikaal gevoel. Geen mijner lezers zal zeker den eersten den besten gevoels-poldergast het recht toekennen aan een Beethoven te zeggen, dat diens oordeel over muziek

maar subjectief is, en dat hij zelf even veel recht van spreken heeft. Het objectief karakter der muziek gaat zelfs zoo ver, dat men aan de verhoudingen in de trillingen der tonen niets zou kunnen veranderen, of er ware geen muziek meer.

Dezelfde redeneering zou ik willen toepassen op het recht. Het rechtsgevoel is een onderdeel van ons schoonheidsgevoel: de rechts-artist wordt bij het zien van verhoudingen in zijn omgeving aangenaam of onaangenaam aangedaan; een schoone rechtsverhouding is voor hem, wat een schoone melodie voor een Beethoven is: gelijk een Beethoven den gevoels-poldergast het zwijgen mag opleggen, zoo mag de rechts-artist den gannef het zwijgen gebieden, en evenzeer als Beethoven zijn gevoel objectief schoon mag noemen, even zeer mag dat de rechts-artist.

Zijn er, gelijk men ze noemt, geboren musici en geboren schilders, niet minder kan men spreken van geboren rechtssensitieven; de geschiedenis levert er voorbeelden in overvloed van: het zijn zij, die een schoonen hartstocht in de volkeren wekten voor een rechts-idee of een zedelijk beginsel.

Is dus wel is waar het rechtsgevoel bij verschillende individuën geenszins gelijk, ontbreekt het bij sommigen misschien ten eenenmale, toch kan het worden aangekweekt, door het voorbeeld bovenal der woorden van ijzer, die de rechtssensitieven den eeuwen om de ooren hebben geslingerd. Mocht men er ooit toe kunnen komen, naar hun oordeel te luisteren, wanneer er sprake is van recht en moraal, dan ware ongetwijfeld de gouden eeuw der staatkunde aangebroken. Zoo wijs evenwel zal het menschdom vooreerst niet worden, en daarom besluit ik met het negentiende-eeuwsche nominalistische hoeraatje:

Leve de meerderheid van stemmen!

V.

Welken weg men nu inslaan moet, om naar mijn beschouwing recht te erkennen, kan thans niet meer duister zijn: men dient het maatschappelijk leven te leeren kennen en

met zijn gevoel te beslissen wat recht is. Slechts zij evenwel kunnen het doen, die het vereischte gevoel hebben. Dat er tal van gevallen zijn, waarover het gevoel moeilijk beslissen kan, gevallen vooral waarbij cijfers voorkomen, zooals b. v. bij de verjaring, doet de hoofdzaak geenszins te niet. De bij het onderzoek te volgen methode kan slechts deze zijn: de feiten te rangschikken en onder groepen te brengen, ten einde de herinnering te hulp te komen. Van logische redeneering kan geen sprake wezen, wijl wij geen logische basis voor ons gevoel kennen.

En daarmee wordt, wat het romeinsche recht betreft, ons betoog breeder van omvang. Was namelijk tot nog toe de stelling, dat de Romeinen door gebrek aan ruimte van opvatting de zeden niet lieten inwerken op hun recht, thans komt daarnaast deze stelling, dat zij, door gebrek aan ruimte van opvatting alweer, voor de oplossing van rechtsvragen een verkeerde methode hebben gevolgd.

Wat toch ging er in het hoofd van een Romein om, als hem een rechtskwestie werd voorgelegd? Wanneer bv. iemand aan Paulus kwam vragen: Paulus kan het recht van overpad door verjaring worden verkregen? wat deed dan Paulus? Dan stelde hij voorop het dogma: een servituut, hetwelk men niet voortdurend bezit, kan niet verjaren. Vervolgens sprak zijn mond: het recht van overpad is een servituut, dat men niet voortdurend bezit. Dus, luidde de conclusie, kan het recht van overpad niet verjaren. — Niet alleen is de major van dit syllogisme een dogma, de minor toch steunt op een redeneering, waarachter een tweede dogma verscholen ligt, op de redeneering namelijk, dat men het recht van overpad niet voortdurend bezitten kan, omdat niemand zoo voordurend kan loopen, dat het bezit nooit zou worden afgebroken. Daarachter schuilt het monsterdogma: Men bezit een pad alleen, wanneer men er op loopt 1).

De grootste fout is hier, dat de ziel van den wereldbe-

1) L 14 D. de Serv. 8, 1.

roemden Paulus door gebrek aan ruimte van opvatting niet in staat was, den dieperen zin te vatten van het begrip possessio.

Wanneer iemand aan Ulpianus vroeg: Blijven, o Ulpiaan, wanneer een vader krankzinnig wordt, de kinderen in zijn potestas? hoe dacht dan het hoofd van den grooten Ulpiaan? Dan ging ook hij »mit den Begriffen rechnen". Hij stelde voorop het dogma: niemand kan eindigen in potestas te hebben dan doordat de kinderen uit de potestas worden vrijgemaakt op de wijzen, waarop wij het gewoon zijn te doen. Vervolgens sprak hij: als een vader krankzinnig wordt, gaan de kinderen niet op de gebruikelijke wijze uit zijn potestas. Dus: als een vader krankzinnig wordt, blijven de kinderen in zijn macht. Het dogma van den major is hier weer gegrond op een ander monstrueus dogma, namelijk op de zielskranke, op de krankzinnige opvatting (wie een juister adjectief weet, moet het in godesnaam zeggen) dat men niets mag doen, wat men tot nog toe niet gedaan heeft. 1)

En ook hier is weer de grootste fout, dat het verstandje van den grooten Ulpianus door gebrek aan ruimte van opvatting den dieperen zin niet vatten kon van het wezen der potestas. Wel te verstaan: hij had geen definitie der potestas voorop moeten zetten; dat ware oud lood om oud ijzer geweest. Hij had zich behooren af te vragen: hoe is de potestas in de wereld gekomen? waarom bestaat de potestas? wat is haar doel? is er in verband daarmee een reden waarom krankzinnige ouders hun kinderen in de potestas zullen hebben?

Om evenwel op deze wijze een rechtsvraag te kunnen oplossen, dient men naast de rechtsgeleerdheid in den engeren zin van het woord nog te bezitten: gezond verstand, gevoel, menschenkennis en maatschappelijke kennis. En dan zal het den lezer ook niet verwonderen, dat ik de verkeerde methode der Romeinen toeschreef aan hun gebrek aan ruimte van opvatting. Ongetwijfeld zal hij zeker niet de dwaasheid hebben,

1) L 8 D. de his qui 1, 6.

in deze voorbeelden twee op zich zelf staande gevallen te zien, maar er wel degelijk een algemeene methode van denkenen redeneeren in vinden. De voorbeelden zijn met ontelbare te vermeerderen, door onverschillig waar het Corpus Juris op te slaan.

* * *

Om de verkeerde methode van zulk syllogistisch redeneeren aan te toonen, meen ik niet beter te kunnen doen, dan een aanhaling te geven uit een verhandeling van Prof. Spruyt, getiteld: Een Doctoraat in de Geschiedenis 1). Vooraf evenwel wijs ik er met den meesten nadruk op, dat hetgeen daar gezegd wordt over de wiskundige methode, vooreerst geenszins vervalt met een wederlegging mijner beschouwing over den grond van het recht, en ten andere door wijsgeeren van de meest verschillende richtingen — ik heb slechts te herinneren aan Opzoomer 2) en Stuart Mill 3) — in hoofdzaak gelijkelijk is aangenomen. — Ziehier het citaat:

»Elke wetenschap onderscheidt zich van de onsamenhangende kennis der personen, die leeken zijn op haar gebied, doordien zij zich van de bijzondere denkbeelden tot het algemeen begrip, van de bijzondere oordeelen tot den algemeenen regel tracht te verheffen. Maar slechts bij enkele onderwerpen gelukt het den mensch de algemeene begrippen zoo nauwkeurig te bepalen, de algemeene waarheden zoo scherp en bepaald uit te spreken, dat er voor geen misverstand te vreezen is. De wetenschappen, die over deze onderwerpen handelen, lijden niet onder de dubbelzinnigheid van de woorden der gewone spreek- of schrijftaal. De mathematicus geeft een scherpe bepaling van wat hij door een cirkel en een driehoek verstaat; de leeraar in de mechanica laat de begrippen van snelheid en versnelling, van arbeid en arbeidsvermogen bij zijne leerlingen niet in de nevelen blijven, waarin zij voor het oog der leeken gehuld zijn; na hen door

1) Het artikel is te vinden in De Gids, April 1882, p. 119.
2) Opzoomer, Het Wezen der Kennis. p. 197 v.v.
3) Stuart Mill, System of Logic, B. IV, Ch. VIII.

enkele inleidende beschouwingen te hebben voorbereid, geeft hij met nauwkeurigheid aan, wat zij zich in 't vervolg bij die woorden moeten denken. Maar de beoefenaar der natuurlijke historie zal te vergeefs beproeven even beknopt en even helder aan te geven, wat men te verstaan hebbe door eene soort, door eene type, door homologe organen, door een individu; de taalkundige zal zich liever niet wagen aan bepalingen van de verschillende rededeelen, en de classificatie der verschillende bijzinnen in afzonderlijke en streng gescheiden loketjes aan de doctrinairen, die »logisch" willen zijn, overlaten; de historicus zal dikwijls spreken over vooruitgang en beschaving, of, zoo hij een Duitscher is, over Bildung en Cultur; maar hij zal veel moeite hebben een bevredigend antwoord te geven aan den leerling, die, aan mathematische hoekigheid en scherpte gewend, van hem verlangt te weten, wat hij eigenlijk onder al die schoone leuzen verstaat. Scherp begrensde begrippen, nauwkeurig geformuleerde algemeene stellingen en de onverbiddelijke deductie, welke daarvan uitgaat, behooren uitsluitend te huis in de wiskunde en de deelen der natuurwetenschap, die reeds voor wiskundige behandeling vatbaar zijn 1). In alle andere vakken, zoowel in de natuurlijke historie als in de geestelijke wetenschappen, heeft men te maken met begrippen, die veeleer door hun omvang dan door hun inhoud moeten gekend worden."

Zoo kan b. v. het rechtsbegrip »overeenkomst" zuiverder worden gekend door den omvang, door het beschouwen der rechtsgevallen, die in de praktijk onder het begrip gerekend worden, dan door den inhoud, door de eigenschappen die de bepaling er aan toekent. Vergeet men dit en stelt men bepalingen en algemeene stellingen voorop, dan zijn die bepalingen nooit juist, die algemeene stellingen nooit geheel waar, en de beslissingen, die er uit gededuceerd worden, kunnen dus onmogelijk recht leveren. Ongelukkig zijn de menschelijke geestvermogens beperkt en moet men zich dikwijls

1) Ik onderschrap.

behelpen met redeneeringen, waarvan men zelf zeer goed inziet, dat ze niet volkomen juist zijn; maar met of zonder deze restrictie zijn syllogismen, als die ik straks uit het Corpus Juris gaf, ten eenenmale af te keuren. De Germanen der middeneeuwen zullen een en ander wel niet hebben kunnen beredeneeren; maar zij gevoelden wat hier in woorden is gebracht: definities zijn in hun rechtsboeken niet te vinden.

Aan den anderen kant is het een gemakkelijk te verklaren feit, dat de middeneeuwsche rechtsdoctoren, na met het romeinsche recht kennis te hebben gemaakt, juist voor haar verkeerde methode de hoogste vereering hadden. In de wiskunde, welke wetenschap in dien tijd aan de meeste hoogescholen met rechten en letteren vlijtig beoefend werd, vond de menschelijke ziel schoone, kalme zekerheid, en de vergissing lag voor de hand, dat men die zekerheid niet aan den aard der wiskundige begrippen, maar aan de methode toeschreef, en meende door overplanting der methode ook in andere wetenschappen tot dezelfde zekerheid te kunnen komen.

Daarin zal ook de reden moeten worden gezocht, waarom de leeraren van het natuurrecht, ofschoon zij zich voortdurend scherper tegenover het romeinsche recht stelden, toch haar verkeerde methode behielden. Zelfs gingen zij bij de toepassing er van nog verder dan hun voorgangers; want, niet tevreden met in onderdeelen der wetenschap en afzonderlijke gevallen syllogistisch te redeneeren, ging van hen in de rechtsgeleerdheid de systeem-manie uit: eenige onbewezen stellingen werden als waarheden voorop gezet en daaruit werd dan »logisch" een boek vol gevolgtrekkingen gemaakt. Zóó althans meen ik hun werken te mogen omschrijven, ook al zie ik helder in, dat hun methode dikwerf niets anders was dan een bijzondere wijze om zekere meeningen in een aangenamen vorm voor te dragen.

Hoe zeer de natuurrechtsgeleerden aan chronische wiskunstenarij leden, blijkt dikwijls reeds uit de titels hunner geschriften: Pufendorf noemde een zijner werken Elementa jurisprudentiae universalis methodo mathematica; Christ. de Wolf schreef zijn Jus naturae methodo scientifica pertracta-

tum, wat hetzelfde beteekende; Christoph Hoffbauer formuleerde een Naturrecht aus dem Begriffe des Rechts entwickelt. Hemming had in de 16e eeuw zelfs geschreven een: De lege naturali methodus apodictica, en Bened. Winkler in de 17e een werk, in quibus genuina juris tam naturalis quam positivae principia et firmissima jurisprudentiae fundamenta ostenduntur, eiusdem summus finis ob oculos ponitur et divina auctoritas probatur.

De wiskundige methode werd geadoreerd, en hoe men om die reden ook het romeinsche recht verafgoodde, blijkt o a. uit woorden als deze van Leibnitz: Dixi saepius, post scripta geometrarum, nihil extare, quod vi ac sublimitate cum Romanorum Jure consultorum scriptis comparari possit, tantum nervi inest, tantum profunditatis 1). Elders zegt dezelfde schrijver: Ego Digestorum opus, vel potius auctorum, unde excerpta sunt, labores admiror, nec quidquam vidi sive rationum acumen, sive dicendi nervas spectes, quod magis accedat ad mathematicorum laudem. Mira est vis consequentiarum certatque pondere sublilitas 2).

VI.

Bluntschli vergelijkt de natuurrechtsgeleerden, wijl zij universaal-wetten voor alle tijden en alle volken wilden geven, bij kwakzalvers, die universaal-middelen aanprijzen voor alle mogelijke ziekten 3). Niet minder dan op het natuurrecht kan deze vergelijking toegepast worden op de latere philosophische school van Gans en zijn volgelingen, welke school ik hier wegens plaatsgebrek buiten beschouwing moet laten, en die wegens haar niet grooten invloed ook gerust onbesproken kan blijven. Beide scholen komen daarin overeen, dat zij een autonome wording van het recht willen erkend zien. Haar belijders beweerden, met behulp van het abstrakte

---

1) Leibnitz. Op. Vol. IV P. 3 p. 267.
2) Leibnitz, Ep. I, 119.
3) Bluntschli, Die neueren Rechtsschulen, p. 63.

denken op hun studeerkamer hèt recht te kunnen verzinnen.

Tegenover deze autonome wording stelde nu de historische school de geschiedkundige wording. Met meesterschap werd de nieuwe zienswijze sedert den aanvang dezer eeuw vooral door Savigny verdedigd. Hij trad op met het devies: het recht wordt niet gemaakt; het bestaat en ontwikkelt zich met en door het volk.

Diegenen mijner lezers, die leeken zijn, zullen nu ongetwijfeld meenen, dat Savigny en zijn volgelingen zich met kracht tegen het romeinsche recht kantten. Dat recht immers was niet met en door het germaansche volk ontwikkeld; het was der natie opgedrongen. Niet alleen de geschiedenis kan dit bewijzen, de luide klachten over het recht, die ook nog thans door het volk worden gemord, toonen aan dat wij geen recht hebben, dat met en door het volk ontwikkeld is. Maar het schoone devies was, helaas! niet meer dan een shibboleth. Men was in de dagen van Savigny nog niets verder dan in de dagen van Irnerius: wanneer men sprak van geschiedkundige wording, dan dacht men niet aan de geschiedenis van gisteren, eergisteren, verleden jaar, neen, men was klein genoeg van ziel, om alleen te denken aan de geschiedenis van .... Rome. Wel is waar zijn er in Duitschland germanisten, beoefenaars van het germaansche recht, die beweren ook tot de historische school te behooren; maar de eigenlijke aanhangers dier school hebben steeds met alle kracht het zuivere pandektenrecht tegen den invloed van het germaansche verdedigd. Of Savigny hier en daar, bijv. in zijn »Vom Beruf uns. Z. für Gesetzg. und Rechtsw.," wel eens iets anders omtrent het karakter zijner school beweerd heeft, doet niets ter zake; wij moeten een richting in de wetenschap niet beoordeelen naar hetgeen zij omtrent zich-zelve gezegd, maar naar hetgeen zij gedaan heeft.

Vroeger nu is aangetoond, dat het romeinsche recht beneden het germaansche recht der middeneeuwen stond. Thans rest mij, te bewijzen dat het recht der historische school ver nog beneden dat romeinsche recht staat. Ziehier waarom.

Het romeinsche recht had twee gebreken:

1°. het liet de zeden niet voldoende inwerken op het recht;

2°. het volgde een verkeerde methode.

Beide gebreken nu heeft ook de historische school, maar beide in veel grooter mate.

Bewijs ad I. Wanneer men de geesten van Gajus, Paulus, Ulpianus, Julianus kon oproepen, en men zou tot hen zeggen: »Jullie recht wàs geen recht. In plaats van in het leven rond te kijken, in plaats van te vragen, of nieuwe gewoonten en nieuwe zeden verandering noodzakelijk maakten, in plaats van te vragen wat de zedelijkheid eischte, behield je maar altijd het rooversrecht van je majores. Zóó bont heb je 't gemaakt, dat Petronius je verwijt, je leerlingen tot idioten te hebben opgeleid. 1) »Daarom, zegt hij, geloof ik dat de jongelingen in de scholen tot idioten worden opgeleid, wijl zij niets hooren of zien van wat rondom hen voorvalt." Zoo goed als op andere schoolmeesters doelden die woorden ook op jullie. Maar je luisterde niet naar zulke dingen, en als die Petronius en Martialis en Juvenalis een loopje met je namen, dan zei je: Bah, 't zijn maar artisten, maar wij... wij zijn de groote mannen van de romeinsche rechtsgeleerdheid. Wat heb je daar nu op te antwoorden?"

Dan zouden ze zeer ter snede kunnen zeggen: »Het is waar: wij moeten bekennen in de geesteswereld ondervonden te hebben, dat onze hersenen bijzonder vadzig en lui en traag waren. Maar, negentiende-eeuwer! jullie historische school is nog veel vadziger en trager; want je kunt toch niet beweren, dat we nòoit eens zouden hebben rondgekeken en in elk geval waren, in den tijd toen wij leefden, de zeden van ons recht niet ouder dan hoogstens 500 jaar, terwijl de historische school, door ons recht over te nemen, aan de 19de eeuw een recht heeft opgedrongen met zeden, die oud zijn: 500 jaar + 1800 jaar = 2300 jaar. En durf je ons nog iets over de zedelijkheid verwijten? De historische school vraagt

1) Petronius, Satyricon, I.

er immers heelemaal nooit naar; ze vraagt alleen: wat zeiden de Romeinen er van?"

Bewijs ad II. Vroeger is aangetoond, dat de Romeinen bij de toepassing hunner rechtsbegrippen op bijzondere gevallen een verkeerde methode volgden. Wanneer iemand den praetor om recht kwam vragen, stond hij gereed met eenige dogma's, maakte een syllogisme en .... klaar was zijn recht. Daarbij evenwel had hij één hoogst belangrijk voordeel boven de historische school: de rechtsbegrippen zelf stelden de Romeinen niet als dogma's, die op alle gevallen moesten worden toegepast, eens voor al vast; integendeel, wanneer hun een geval werd voorgelegd, formuleerden zij hun dogma's naar den indruk dien het geval op hen maakte.

Het komt mij voor, dat deze meening door Prof. Naber in zijn intreerede afdoende betoogd is. Wel is waar is er verschil van opinie omtrent de voorbeelden, die hij geeft, mogelijk, en zal menigeen, gelijk ook Voet in zijn »Commentarius ad Pandectas," de meeste der door Prof. Naber gegeven afwijkingen liever als ficties beschouwen; maar aan het wezen der zaak, gelijk ik het hier geformuleerd heb, verandert dat mijns inziens niets.

Geheel anders de historische school. De fout der Romeinen zag zij aan voor een deugd. Niet tevreden met het knutselen in bijzondere gevallen, maakte zij het gansche recht tot één geknutsel. Haar »logische" ziel kon er niet in berusten, dat begrippen als culpa, dolus, possessio niet voldoende waren omschreven; met een betreuringswaardigen ijver stak zij haar nachtlampen op, ging na middernacht alle begrippen, die zij in het Corpus Juris kon vinden, definieeren; ging uit de definities weer andere definities afleiden, en leverde aan de negentiende eeuw het eene chicaneer-systeem na het andere.

Daarbij doet zich een allermerkwaardigst feit voor. Vragen wij namelijk, hoe kwamen en hoe komen die historische rechtsgeleerden aan hun definities, dan luidt het antwoord: zij beweren, ze in het romeinsche recht te lezen. Ware dit het geval dan zouden daaruit twee zaken volgen: *a*. dat het-

geen ik, in overeenstemming met Prof. Naber, beweerd heb, onjuist ware; *b.* dat er een tamelijk groote overeenstemming, om niet te zeggen gelijkheid zou moeten bestaan tusschen difinitien, door verschillende schrijvers over dezelfde zaken gegeven.

Als nieuw bewijs voor Naber's en mijn meening kan gelden, dat die gelijkheid geheel afwezig is. De één zegt: culpa beteekent dit, de ander dat, een derde beweert, nog iets anders te hebben gelezen, en van overeenstemming is geen spoor te ontdekken. Ten duidelijkste blijkt dit, wanneer wij de eerste de beste Pandekten opslaan: in den tekst geeft de schrijver zijn eigen definities; maar in de noten geeft hij een tiental definities van andere schrijvers, alle even goed en even slecht.

Thibaut beweerde dan ook 1), dat men misschien eerst na 1000 jaren ten einde zou komen met de doorgronding der definities van het romeinsche recht; ik beweer dat men nooit ten einde zal komen, wijl men zoekt naar iets, dat niet bestaat. Wie in het Corpus Juris gaat zoeken naar dè definitie van dolus of culpa, toont door dit enkele feit, het romeinsche recht slechts van hooren zeggen te kennen.

* * *

Veroorloofde het bestek van een tijdschriftartikel het, dan zou het hier de plaats zijn, om door voorbeelden te toonen, hoe de historische school zich van den beginne tot den huidigen dag hoofdzakelijk heeft bezig gehouden met het geven van dwaze definities en het zoeken van geschiedkundige nietigheden, niet eens om er iets mee te doen, maar alleen om ze te kijk te kunnen stellen in een boek. Tegen het laatste werd reeds in 1827 door Hasse gewaarschuwd 2), toen hij, om »den Verirrungen der so genannten historisch-juristischen Methode vorzubeugen", de historie-dandy's op de

1) Thibaut, Ueber die Nothwendigheit eines allgemeinen bürg. Rechts, p. 16.

2) Hasse, Von der Bestell. der Servit. durch simple Verträge und Stipulationen, Rheinisches Museum, Jaarg. 1827, p. 66.

praktijk wees. Jammer, dat dezelfde schrijver met de laatste ook niet de eerste fout zijner school inzag: zijn beroemd werk »Die Culpa des römischen Rechts" is er een voorbeeld van. —Dat alles ging samen met en sproot voort uit een evangelische vereering van het romeinsche recht. Hoe denkt de lezer b.v. over zulk een lyrische ontboezeming: 1) — »Die oberste und jüngste Schicht ist das Reich der Fiktionen. Ich meine die ächten, nicht die wie Irrlichter umherflatternden Pseudo-Fiktionen, die den Wanderer blenden und in Sümpfe locken..... Die prätorischen Fiktionen blitzten auf vom Tribunal des Magistrats, gleich den Wettern, in denen die Natur sich entladet, um den aufbrechenden Lenz auf die Gefilde zu locken und die ansetzende Blüthe zur Frucht zu zeitigen; sie erinnern an die Donnerkeile des olympischen Zeus, der mit ihnen bewaffnet vom Throne der Allmacht herab die Welt in ihren Angeln bewegte und die schwere Athmosphäre reinigte; sie reihen sich nicht den frei organischen Gebilden der Natur ein, sondern gleichen den Ausbrüchen der Vulkane, oder dem Vorüberrauschen der Orkane....." De beroemde man gaat nog een halve pagina aldus voort en eindigt met de woorden: »Es webt ein dämonisches Walten in diesem wundersamen Reiche der Fiktionen; es ist der Blick des aufrechten Menschenleibes nach den freien, lichten Höhen des Aethers, wo er von irdischer Fessel sich entbunden träumt."

Maar ik dien mij te beperken, en dien thans kort de vraag te beantwoorden: heeft die historische school invloed gehad op een land als Nederland, waar sedert '38 een Codifikatie bestaat? Ongetwijfeld. Want al is de invloed op die codificatie niet groot geweest en was deze meer afhankelijk van het romeinsche recht zelf, onze juristen zit het historische element in merg en been. Hoe vroolijk is niet de advokaat, die gerechtigheid heeft kunnen bewijzen met een bepaling van.... Napoleon. Hoe pleizierig dineert hij niet, als hij des morgens bij de rechtbank is komen aanzeulen met definities

1) Kuntze, Die Obligation und die Singularsuccession, § 22, p. 88.

der heeren Peu-de-Chose en Nevermind over deugdelijke en ondeugdelijke middelen. Door zijn ambt trouwens is hij haast genoodzaakt te vergeten, dat de heele theorie der deugdelijke en ondeugdelijke middelen bij onze tegenwoordige strafwetgeving geen onderwerp van discussie kan wezen! 1)

Zoo zijn wij gekomen tot een recht, waarvan de leek niets hoegenaamd begrijpt, tot een recht, dat men jaren in boeken en in de praktijk moet bestudeeren om het naar den eisch te kennen. Is het menschdom gedoemd om in dien toestand voort te leven? Geenszins. Het recht kan en moet en zal opnieuw worden: iets dat voor ieder beschaafd mensch na kennisneming te begrijpen is. Daarvoor is noodig vereenvoudiging en afschaffing van alle schijngeleerdheid.

Wel is waar beweert men parallel met en tegenover deze eischen: 1°. dat de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen te ingewikkeld zijn om een eenvoudig recht toe te laten; 2°. dat formaliteiten en definities rechtszekerheid geven. Maar daartegenover stel ik het volgende:

Ad I. De zoogenaamde ingewikkeldheid onzer maatschappelijke verhoudingen berust op een tautologie. Men heeft nl. eerst de verhoudingen door de invoering van het romeinsche recht ingewikkeld gemaakt, en na dat gedaan te hebben beweert men, dat ze te ingewikkeld zijn om vereenvoudigd te kunnen worden. 2) Waardoor zijn handelsbetrekkingen tusschen

---

1) Daarvoor toch zou eerst wettelijk moeten bepaald zijn, waarom wij straffen.

2) Te meer hecht ik aan het wijzen op deze tautologie waarde, wijl ik in andere wetenschappen soortgelijke tautologiën meen te ontmoeten. Zoo b.v. in de Letteren. Daar beweert men dat Cicero, Horatius, Vergilius schoon Latijn schreven, dat het Latijn van b.v. Petronius veel slechter is. Hoe is men daartoe gekomen? Men heeft eerst grammatica's gemaakt uit de werken van Cicero, Horatius, Vergilius; toen heeft men ontdekt, dat Cicero, Horatius, Vergilius schreven overeenkomstig die grammatica's, en dat Petronius anders schreef; daarna heeft men gezegd: dus schrijven Cicero, Horatius, Vergilius schoon Latijn en Petronius slechter Latijn. Het is te hopen, dat men deze imbecile vergissing in de philologische wereld eens gaat herstellen: het Latijn toch van Petronius staat tot dat van Cicero als het levende Nederlandsch van Multatuli tot de »dichterlijke taal" van Ten Kate.

twee firma's, wonende in Frankfort en Lubeck, thans, nu zij door spoorwegen en telegrafen eenvoudiger konden zijn, toch ingewikkelder dan diezelfde handelsbetrekkingen in de middeneeuwen, toen die steden als leden der Hanze een voortdurend verkeer met elkaar hadden? Door de schuld der juristen.

Ad II. In de tegenwoordige theoretische rechtsgeleerdheid spreekt men met een groot welbehagen van onze rechtszekerheid. Om de dwaasheid daarvan aan te toonen, meen ik te kunnen volstaan met de opmerking, dat, gelijk iedereen weet, onder onze wetten hij de grootste rechtzekerheid heeft, die den slimsten advokaat kiest.

* * *

Geen wonder, dat er zich bij zulk een recht en zulk een rechtsstudie een neiging openbaart om een anderen weg in te slaan. Mocht het ons nu blijken, dat men, beu van de eigenlijke historische school, zich deels op het germaansche, deels op het pure romeinsche recht gaat toeleggen, dan zou daarmee de proef op de som zijn gegeven voor de waarheid mijner meeningen over de dieper liggende eigenschappen dezer drie rechten.

Tot mijn genoegen kan ik constateeren, dat dit inderdaad het geval is. Gelijk elk rechtsgeleerde weet, heeft men sedert het midden dezer eeuw met zorg in Duitschland het germaansche recht onderzocht. Een gelijksoortige beweging bestaat er in ons vaderland, waar velen de studie der dorre rechten van het heden verruilen voor het onderzoek van ons frissche oud-vaderlandsche recht. Vergis ik mij niet, dan is Prof. Naber de eerste, die onverholen het pure romeinsche recht proklameert tot een beter recht dan dat der systematiseerende historische school, ja, tot hèt recht. Wel is waar is Jhering hem hierin voorgegaan, maar Naber gaat verder.

Wie mijn betoog aandachtig gelezen heeft, kan het thans niet vreemd schijnen, dat ik, die in het romeinsche recht allerlei gebreken zie, in Prof. Naber, die dat recht haast af-

godisch vereert, een bondgenoot meen te zien, iemand, die, zij het dan ook maar vaag, een voorgevoel heeft van de naderende evolutie onzer wetenschap. De impuls voor zijn intreerede was dezelfde als de impuls dezer verhandeling, die ik naar aanleiding zijner rede schrijf: ontevredenheid over de systeem-manie, de dogma's, de »logika" en de wolkerige philosophiën. Zijn ingenomenheid met het romeinsche recht spruit daaruit voort, dat hij er de deugd in heeft ontdekt, die ook ik het in deze verhandeling heb toegekend. Slechts heeft de schrijver de twee enorm groote gebreken van dat recht over het hoofd gezien. Mocht het mij gelukt zijn, hem van het bestaan daarvan te overtuigen, dan zal hij het waarschijnlijk in hoofdzaak eens zijn met alles wat ik gezegd heb.

De eigenlijke fout van Prof. Naber en van de andere aanhangers der nieuwe beweging was deze, dat hun streven tot nog toe onbewust was. Zij waren malcontenten, en vloden maar luk-raak naar iets, dat op deze of gene wijze een aangenamer indruk maakte dan het bestaande. Zij dachten niet scherpzinnig na over hun diepere roerselen, over de dieper liggende eigenschappen van het romeinsche recht, het germaansche recht, het natuurrecht en de historische school, om vervolgens te kunnen vragen: wat staat ons te doen?

In deze verhandeling heb ik getracht: het onbewuste streven bewust te maken. Ik hoop, dat zij vooral de jongeren aan zal sporen, om te breken met opgedrongen fraaiigheden, waaraan men den naam van »geleerdheid" geeft, om te breken met den sleur en den tijd voor te bereiden, waarop aan de volken een frisscher recht zal kunnen worden gegeven, dan de mystieke leer, die thans als een geheimzinnige macht boven de hoofden zweeft.

Wat ons daarvoor te doen staat, volgt meen ik uit al het voorgaande duidelijk. Wij dienen af te schaffen de beteekenis van het woord »geleerdheid", alsof hij die ouë steentjes in Rome vindt, geleerder zou zijn dan wie een deugdelijk praktisch artikel voor het internationaal recht, het handelsrecht of een ander onderdeel geeft; meer dan dat: wij dienen die andere geleerdheid onverholen te verwijten, hoe dikwerf zij in vol-

slagen idiotisme vervalt. Door alzijdige studie, door rond te schouwen in de maatschappij dienen wij ons ruimte van opvatting te geven, om daarmee gewapend ons rechtsgevoel niet meer te laten onderdrukken door systemen en logika, het recht niet meer te zoeken in een overgeleverd artikel, maar in de praktische samenleving plus ons zedelijk gevoel. Mocht het daartoe komen, dan zal het de eenvoudigste zaak ter wereld blijken te zijn, ons recht en onze rechtspleging van de tegenwoordige beroemde »rechtszekerheid" en ingewikkeldheid te ontdoen.

VII.

Door mijn plaatsruimte genoodzaakt, die mij bij vorige deelen van mijn betoog reeds herhaaldelijk tot beperking dwong, moet ik thans kort zijn over de vraag van uitgang: Moet het romeinsche recht onderwezen worden, en zoo ja: hoe? Gaarne had ik hier verschillende antwoorden op die vraag nader behandeld, en zou dan o. a. hebben willen spreken over de meeningen, die Savigny in zijn »Vom Beruf," Stahl in »Rechtsphilosophie," Jhering in zijn »Geist des römischen Rechts" geeft. Maar mag ik van dit tijdschrift voor mijn artikel niet meer plaats vorderen, dan reeds noodig was, het komt mij bovendien voor, dat in al het voorgaande reeds een voldoend antwoord ligt opgesloten. Wel zeker moet het romeinsche recht onderwezen worden; het Corpus Juris bevat een uitnemend voorbeeld van goede en bovenal van slechte eigenschappen van den menschelijken geest. Maar naast het romeinsche recht — en hierin ligt het verschil mijner zienswijze met de tegenwoordige methode — dient met evenveel zorg het germaansche recht, het natuurrecht en alles wat op de rechtsgeschiedenis betrekking heeft te worden onderwezen, zelfs het mohammedaansche recht niet uitgezonderd, dat trouwens veel schooner is dan het romeinsche. Op de vraag: hoe? zou ik een beschouwing kunnen geven over de maar al te veel heerschende methode: als geschiedenis aan te zien, alles wat gebeurd is, en zich in de onnoozelste kleinigheden, die volstrekt in geen verband staan met den tegenwoordigen

tijd, te verdiepen, beter gezegd: er in te verzinken. Maar mijn ruimte verbied mij, meer te geven dan dit algemeene voorstel: —

Ter wille van de schoone wetenschap der rechtsgeschiedenis, ter wille van de studie van het germaansche en oud-vaderlandsche recht, beider psychologisch verband met het romeinsche recht en andere deelen der rechtsgeschiedenis, worde aan onze hoogescholen aan één hoogleeraar opgedragen: de behandeling der geheele rechtsgeschiedenis. Het komt mij voor, dat een cursus van twee jaren daarvoor uitnemend voldoende is; want het afdalen tot kleinigheden is daarbij geheel overbodig. Het hoofddoel van dat onderwijs moet zijn: niet het opdringen van meeningen, maar het leeren vormen van meeningen na zelfstandig onderzoek van de bronnen; niet het mededeelen eener hoeveelheid feiten, maar het leeren LEEREN. Zulk een frissche opvatting alleen kan den tegenwoordigen ellendigen toestand onzer geestelijke wetenschappen verbeteren.

Aan de toekomstige candidaten zou daarnaast, om aan de tegenwoordige wet op de examens te kunnen voldoen, van denzelfden hoogleeraar of een ander een hoogst eenvoudige cursus moeten worden aangeboden over de instituten van het romeinsche recht. Mijn tegenwoordige opvatting is, dat het beter zou zijn, hun terstond de instituten van ons eigen recht te onderwijzen, opdat zij niet later voor het Burg. Wetb. zitten als voor iets, waarvan ze aanvankelijk niets begrijpen. Maar daartegen zijn twee bedenkingen: vooreerst levert het onderwijs in de romeinsche instituten een flinke basis voor den hoogleeraar in de rechtsgeschiedenis; ten andere eischt het, althans op het oogenblik, de wet. Wordt bovendien dat onderwijs gegeven door iemand, die het belangrijker acht, de romeinsche instituten in verband te brengen met ons recht, dan kleinigheden te onderwijzen, waarmee we niets meer te maken hebben, dan is mijn bezwaar geheel vervallen.

ONZE OOST.

VERGEEFSCHE ARBEID.

DOOR

G. BUITENDIJK.

> De partikuliere landbouwnijverheid, enz Memorie aan Z. E. den Gouv.-Gen. van Nederlandsch-Indië, ingediend door de Vereeniging van Beheerders van Landbouwondernemingen te Soekaboemi.

Geven met den meesten eerbied te kennen de heeren G. Mundt, president, en G. W. Eekhout, sekretaris van de Vereeniging in hoofde dezes genoemd.... Volgt een rekest, waarbij een memorie, natuurlijk met bijlagen, het rekest onberispelijk van vorm, de memorie helder en met groote zaakkennis geschreven.

Jawel, brave lieden, geef maar te kennen, rekestreer op zegel of in gedrukt geschrift, gebruik des noods het zegel van *f* 300.— met »de opcenten", dat een kapitein-chinees voor de aanstelling tot een onbezoldigde betrekking heeft te betalen, schrijft hoopvol op lichtgroen getint papier, wikkel uw verzoekschrift in geel satijn voor de ambtelijke kleur. Gebruik stadhuiswoorden, als daar zijn: »respectievelijk", »Hare hooge aandacht", »Hetwelk doende, enz."; doe klinken uwe rechtspersoonlijkheid — er steekt heel wat recht in

die persoonlijkheid! — bewijs, licht toe, redeneer, overtuig. Het is al vergeefsche arbeid. Ge moet er onder door.

Laat ik den lezer uitleggen waarom dat, jammer genoeg, zoo is.

Als Macaulay, in een zijner Essay's het leven van lord Clive beschrijvende, zal gaan mededeelen hoe het mogelijk is geweest dat de held van Arcot en Plassey voor een kommittee uit het parlement werd getrokken als een schapendief, doet hij het relaas dezer gebeurtenis voorafgaan door de beschrijving eener volksmeening, de waan van den dag, zooals Thorbecke het later noemde. Hij schetst den Nabob:

»De groote gebeurtenissen die in Indië hadden plaats gevonden, hadden een nieuwe klasse van Engelschen doen ontstaan, waaraan hunne landgenooten den naam gaven van Nabobs. Deze personen onderscheidden in den regel zich niet door hooge afkomst, noch was hunne familie rijk; zij waren meestal jong naar de Oost gezonden en zij hadden daar groote fortuinen verzameld, die zij bij hunne terugkomst in 't moederland mede brachten. Het was natuurlijk dat, dewijl zij niet veel gelegenheid hadden gehad zich in de beste kringen te bewegen, zij nu eens de onhandigheid, een andere maal de praal van den parvenu zouden ten toon spreiden. Het was natuurlijk dat gedurende hun verblijf in Azië zij liefhebberijen en gewoonten hadden gekregen die personen, welke nooit Europa hadden verlaten, moesten in verbazing brengen, zoo niet tegenstaan. Het was natuurlijk dat zij, die met onderscheiding waren bejegend geworden in de Oost, niet genegen waren in vergetelheid terug te zinken in het moederland en, daar zij geld bezaten, maar niet op geboorte of invloedrijke betrekkingen konden wijzen, was het natuurlijk dat zij een weinig opdringerig het eenig voordeel ten toon spreidden dat zij hadden. Waar zij zich vestigden was er een soort van veete tusschen hen en den ouden adel, hoog en laag, gelijk die in Frankrijk heerschte tusschen den fermier-général en den markies....

De Nabobs werden spoedig een hoogst impopulaire klasse van menschen. Sommige hunner hadden in de Oost uitstekende talenten getoond en groote diensten aan den staat bewezen, maar in het moederland konden hunne talenten niet uitkomen en waren hunne diensten weinig bekend. Dat zij uit het niet waren voortgekomen, dat zij groote rijkdommen hadden verzameld, dat zij deze onbeschaamd ten toon spreidden, dat zij deze buitensporig verteerden, dat zij de prijzen in hunne buurt deden stijgen, van versche eieren tot »rotten boroughs" toe, dat hunne liverij die van hertogen in het niet deed zinken, dat hunne rijtuigen fraaier waren dan die van den Lord Mayor, dat het voorbeeld van hunne groote en slecht bestuurde huishoudens haast de helft van al de dienstboden in een heele streek bedierf, dat sommige hunner, met al hun pracht, den goeden toon niet konden vatten, maar in weerwil van stoeterij en menigte van bedienden, van tafelzilver en porcelein, van wildbraad en bourgogne nog lage menschen bleven: dat waren de zaken die, zoowel in de klasse waar uit zij waren voortgekomen, als in die waar zij zich zochten in te dringen, den bitteren afkeer verwekten die het gevolg is van de gemengde gevoelens van nijd en verachting."

Van den Nabob, aldus door Macaulay geteekend en waarvan de schets wellicht Daudet indertijd inspireerde, heeft in Nederland de flauwe afspiegeling bestaan in den resident, die veel kultuurpercenten had gebeurd, in den residentiesekretaris die veel kontrakten had gesloten en in den suikerlord; maar hunne rijkdommen haalden niet bij die van Rosemeijer & Co. Een winkeliertje in Amsterdam, met schootsvel en strooppot achter de toonbank staande, bezat allicht meer.

Bovendien is dit ras aan het uitsterven. Slechts een enkele zetelt nog zonder veel invloed in ons Heerenhuis, dat trouwens ook een Pincoffs opnam en vereerde.

De engelsche litteratuur was omstreeks 1770 gedurende

een periode van ongeveer dertig jaar gekleurd door de gevoelens van haat tegen den Nabob. »Schrijvers die overigens niets met elkaar gemeen hadden, methodisten en vrijgeesten, philosophen en grappenmakers, trokken een enkele keer één lijn." Onze letterkunde kan slechts op één meneer Kegge wijzen en in vroegere jaren heeft alleen Nicolaus de Graaff den indischman uit het tijdperk der Compagnie tot mikpunt van zijn spot gemaakt.

Met dat al blijft de volksmeening zich ergeren aan een indischman die vroeger bestaan heeft en wiens vrouw in een kunstboom klom; de herinnering aan duur geworden kasdruiven is blijven bestaan en al huist in de Javastraat maar een enkele die fortuin gemaakt heeft in de Oost en al woont er in den Haagschen Archipel, ten noorden daarvan gelegen, misschien geen enkele: het publiek ziet zijn Nabob nog overal en vreest zijn invloed in alles.

Nu is het echter treurig maar waar: de rijke indischman bestaat als klasse niet meer. Er zijn nog wel indische planters, doch deze zijn zonder invloed, zonder organen, worden niet vertegenwoordigd, vormen allerminst een partij.

Tòch bestaat het geloof aan een plantersspartij bij de heffe en wordt door hen die het beter weten op dat geloof gespekuleerd. Trouwens waarvoor zou geloof anders in de wereld zijn?

Een onkundige Regeering, meer en meer onder den invloed van eene Kamer, die mede regeert in plaats van te kontroleeren en die alle denkbare belangen vertegenwoordigt behalve die van Indië, volgt, — in plaats van leidt, — de publieke opinie, die in den planter een roover ziet of een baron. (Zelfs Multatuli, die zijne ambtenaarsbegrippen hierin nog niet ontwassen was, vreesde indertijd den invloed van den Europeaan in de binnenlanden, wijl die al ras voor riddergoedbezitter zou gaan spelen).

Die Regeering is bovendien, zoo als men met wellust in 's Lands vergaderzaal aan elkander mededeelt: »fiskaal". Aan dat woord zelf reeds kleeft een luchtje. Het is niet pluis als men zoo'n woord van een parlementairen stempel moet voor

zien om het te kunnen gebruiken in het debat. Berooving wordt »spoliatie", — leugen wordt »onjuistheid omtrent de feiten" en wat nu die »fiskaliteit" beteekent in gewone taal, dàt berichten ons de heeren adressanten op bedroevende wijze.

De Regeering tracht uit het ontvleeschde, bloed-arme Indië — in den laatsten tijd door rampen geteisterd als er slechts in een arm land met een ontwricht bestuur kunnen plaats vinden — ook nog het weinigje geld te halen dat, ergens in verscholen hoeken, zich daar nog moge bevinden.

De raadsman der Kroon, die als zoodanig het vertrouwen der Kroon heet te bezitten, maar feitelijk geen ander mandaat heeft dan den premier zoo weinig mogelijk indische soesah te bezorgen, wordt bewonderd omdat hij werkelijk dien verscholen rijksdaalder weet te vinden.

Dat het de pseudo-bekwaamheid is van den registratie-ambtenaar, die van »opcenten" eene studie maakte en zijn vernuft sleep in een strijd met notarissen over zegelrechten, wil niemand zien. Dat men reeds geslagen wonden met brandnetels behandelt: niet ééne hen, maar gansche kippenrennen vol gouden eieren dreigt te slachten; de toekomst bezwaart; de Indo-europeanen van het moederland vervreemdt alsof het aankweeken van haat en minachting hoogste politiek ware; dat alles is niet met zoo vele woorden maar toch duidelijk genoeg in het aangehaalde geschrift aangetoond, maar.... de tekorten van latere indische begrootingen zullen door een ander minister moeten worden aangevuld!

Van Eijk's begrooting wordt aangenomen met twee stemmen tegen.

Ziehier nu de bijzonderheden waarop de adressanten de aandacht vestigen.

In het gebied waar ons bestuur rechtstreeks wordt uitgeoefend, door tusschenkomst van hoofden die door het neder-

landsch gezag zijn aangesteld, liggen zoogenaamde »partikuliere landerijen". Van deze is thans de rede niet.

Over dat gebied verspreid liggen suikerfabrieken, werkende op overeenkomst met de regeering, als restes van een kultuurstelsel en andere dergelijke fabrieken werkende op vrijwillige overeenkomsten met de bevolking. Ook van deze is geen sprake.

Maar ook liggen binnen dien kring — doch meestal in de koelere zone, die boven de 1000 voet hoogte — de ondernemingen waarover dit opstel handelt; die, welke in huur zijn uitgegeven onder de werking van vroegere regelingen of in erfpacht onder de agrarische wet. Hun aantal is betrekkelijk groot, maar nagenoeg allen zijn jong, in hunne eerste ontwikkeling en te nauwernood aan hunne moeitevolle leerjaren ontworsteld. Gepokt en gemazeld heeft er nog maar een enkele.

Van de bestuurders dezer ondernemingen hebben eenigen, in de afdeeling Soekaboemi (regentschap Tjiandjoer, residentie Preanger) gevestigd, hunne bezwaren tegen de fiskaliteit der indische regeering bloot gelegd.

En waarlijk niet zonder reden.

Bekend is het dat ons bestuur in Indië, met verwisseling der rollen, juist anders handelt dan eene beschaafde regeering. Men had en heeft nog »de bezittingen" om daaruit het meest denkbare voordeel te halen. Men dreunt nog door op verouderde begrippen, dateerende uit den tijd toen de koopman-souverein tegenover de geadministreerden stond, die vroeger zijne konkurrenten, zoo niet vijanden waren; toen men niet kon begrijpen dat er een tijdvak aanbrak waarin men *naast* elkander zou staan met dezelfde belangen, om gelijkelijk te deelen in wel of wee.

Voor de inlandsche bevolking beteekent die verstoktheid een bespottelijk koffie-monopolie, in den laatsten tijd tot de uiterste hoogte opgevoerd, waarnaast landrente en andere belastingen, zonder eenig verband tot elkaâr, maar allen met dezen éénen sterk-sprekenden familietrek: »Ge betaalt wat ik eisch en daarmeê uit".

Wat den europeeschen landbouwer in de binnenlanden van Java betreft: men is er *geslaagd* hem die zich waagt aan de ontginning van woesten grond te treffen door:
belasting op den grond — deze in tweeerlei vorm —;
belasting op de werklieden — deze in tweeerlei vorm —;
belasting op het produkt;
belasting op het bedrijf.

De erfpachter vestigt zich gewoonlijk in tot nog toe onbewoonde streken. Hij is alles door zich zelf en geniet weinig of niets van de voordeelen die men in eene beschaafde maatschappij door de voldoening van belastingen betaalt. Dat men hem den grond geenszins om niet geve is redelijk: zij het weinig, hij geniet toch altijd eenigen dienst van den staat; de grond dien hij in beslag neemt kan — en zàl waarschijnlijk — later waarde krijgen en op 't oogenblik is die, op de markt, altijd iets waard.

Maar het bedrag had nooit meer mogen zijn dan eene geringe vergoeding, als recognitie of erkenning van het eigendomsrecht dat de staat zich op den grond heeft toegekend. Toch wordt onder dezen vorm, voor elken bouw grond, in gebruik of niet, bruikbaar of waardeloos, maar in elk geval *nog te ontginnen*, aan den staat afgedragen eene belastingsom even hoog als die welke de inlander voor zijn, feitelijk reeds in ontginning gebrachte, tegals betaalt. Hoeveel zoowat? Voor het perceel Tjioemboeloeit — dat vrijwel voor een gemiddelde kan doorgaan — niet minder dan *f* 2.57 per bouw of *f* 3.62 per H. A.

Bovendien wordt verponding betaald. Het is de grondbelasting, zoo als wij die in Nederland kennen, minus het karakter van vastheid dat ze hier heeft gekregen.

De verponding is in de laatste jaren steeds verhoogd. »Wie door bemesting van den grond, door den aanleg van waterleidingen, door de aanschaffing van verbeterde machinerieën, de opbrengst van zijne onderneming tracht te vermeerderen, wordt op staanden voet door een verhoogden aanslag van zijn perceel in de verponding gestraft en van daar dat men in Indië zoo dikwerf op verpondings-aanslagen

stuit, die inderdaad aan het fantastische grenzen. Nog zeer onlangs kon men in de dagbladen lezen, dat eene in volle exploitatie zijnde koffie-onderneming in Oostelijk Java die, vrij van hypotheek, in openbare veiling werd gebracht, doch *onverkoopbaar* bleek te zijn, in de verponding was aangeslagen voor *f* 500.000, zoodat alleen de grondbelasting *f* 3750 per jaar bedroeg, ongerekend den pachtschat, waarmede de onderneming bovendien belast was."

Een tweede perceel voor *f* 125.000 aangeslagen werd op vendutie verkocht voor *f* 5.— en een derde, dat in de verponding op *f* 274.000 stond, bracht op 25 centen. Dat zijn de perceelen in de noot op blz. 52 der brochure de »Bantamsche perceelen" genoemd.

Van de onderneming Sitiärdja werd in 1883 het ¼ van de waarde van den oogst aan belasting betaald.

Voeg nu daarbij dat, gelijk de adressanten uitvoerig aantoonen, de transportkosten onredelijk hoog zijn. Een groot deel der ondernemers moet zelf de toegangswegen tot hunne perceelen maken en ofschoon dit natuurlijk evenzeer de bevolking — derhalve den staat — ten goede komt, ondervinden deze zelfde mannen, waar zij met hun produkt aan den spoorweg komen, niet de geringste tegemoetkoming. De tarieven zijn ruim dubbel zoo hoog op Java als in het even bergachtige Ceilon, het eiland waarmede Java op de wereldmarkt te konkurreeren heeft — en vijfmaal zoo hoog als in Nederland.

Zou men niet gaan meenen dat er gevaar schuilt in dien erfpachter en men hem het bestaan moeilijk maakt?

Maar wij zijn er nog niet.

De erfpachter legt beslag op den grond die, als gezegd, tot nog toe onbewoond was. Hij heeft dus volk *te lokken*. Hij doet zulks door voorschotten te geven, door gedeelten van zijn perceel ter bewoning en beplanting aan gezeten werklieden af te staan, door tallooze andere kleine middelen, te veel om te noemen, maar die altijd geld of diensten van hem zelf en zijn personeel kosten. Naast die gezeten werklieden — erg vast zitten ze nooit — heeft hij nog dagkoe-

lies in dienst, boedjangs, aarts-zwervers, steeds geneigd met de zuiderzon te verhuizen, lieden wier dak het uitspansel is en die in de waroeng leven als een officier van de Jagers in de Witte. Het zijn de vaste klanten van den politierechter, aan welke de gelegenheid gegeven wordt »een nieuw leven" te beginnen. Dat de erfpachter, wanneer hij dezen lieden voorschotten geeft, ingeval van wan-prestatie weerloos tegenover den ontrouwen en zich onstrafbaar wetenden inlander staat is tot op zekere hoogte te verdedigen. Tot zekere hoogte slechts, want de Regeering, den erfpachter hierin zonder bescherming latende, vergeet (willens?) dat voorschotten *moeten* gegeven worden en dat zij voor al die belastingen toch ook wel hare taak, 't verschaffen van rechtszekerheid, vervullen mocht.

Maar dat de erfpachter èn voor de gezeten werklieden, èn voor de boedjangs, naast de bedrijfsbelasting die door geheel Indië werkt, nog eene afzonderlijke belasting heeft te betalen die hem alleen drukt — en dàn zonder eenige bescherming van zijne rechten! — zie, dàt is eenvoudig bespottelijk. De Regeering zegt: *als* deze man onder het gezag van zijn desaahoofd was blijven voortleven, zou hij heerendiensten presteeren, waarvan de waarde op *f* 5.— wordt geschat. Nu ja, als Keetje een shako droeg en een kapotjas en nog wat... dàn was ze een soldaat.

De koeli op erfpachtsgrond werkende is nu eenmaal getreden *buiten* het vroeger genoemd verband. De staat heeft voor politie-toezicht etc. voor hem haast even weinig te betalen als voor iemand die naar het buitenland is gegaan. Wat echter deze koeli, als arbeidskracht voor 't europeesch intellekt van den erfpachter, doordien hij de opbrengst eener onderneming met zijn één-zooveelste aandeel helpt verhoogen, indirekt aan belasting betaalt vertegenwoordigt een veel belangrijker bedrag. Toch moet er voor hem nog eens worden geofferd.

We zijn er natuurlijk nog niet.

De erfpachts-onderneming wordt verder nog getroffen door uitvoerrechten. Andere regeeringen, het bedrijf der ingezete-

nen willende beschermen, betaalden of betalen uitvoer-premiën De staat was of is dan zóó doordrongen van de belangrijkheid eener industrie voor de algemeene welvaart, dat zij dengene die buiten 's lands grenzen uitvoeren kon, wilde beloonen. Slechts belanghebbenden zouden thans nog eene dergelijke vrijgevigheid durven aanbevelen. Maar in Indië geschiedt het tegendeel. Men *straft* dezulken. Juist van die produkten, welke de erfpachter verbouwt, worden uitvoerrechten geheven. Inderdaad, wanneer men zich de vraag had gesteld: »hoe zullen we zekere industrie zóódanig belasten, dat de konkurrentie op de wereldmarkt onmogelijk wordt", dan zou het antwoord, feitelijk door de Regeering gegeven, moeten luiden: hef uitvoerrechten van haar afgewerkt produkt.

Nu zijn we er bijna.

De erfpachter betaalt voorts nog patentrecht en paardenbelasting. In de invoerrechten deelt hij voor een aanzienlijk bedrag, wijl die het zwaarst zijn voor de artikelen, die hij, europeaan, bij voorkeur gebruiken moet.

En bedenk nu ten slotte buiten, boven en behalve al deze fiskaliteiten, dat de Javasche planter den wisselkoers in zijn nadeel heeft tegenover zijne konkurrenten van Britsch-Indië en Ceilon. Daar behield men den zilveren standaard, maar kreeg zijn produkt in goud uitbetaald. Adressanten geven ook hier eene uitvoerige berekening, waaruit b.v. alleen voor het artikel thee blijkt dat alle zoogenaamde »home-charges", kosten van lossing, opslag, pakhuishuur, verkoop en aflevering te Londen, die den Java-planter in doorsneê op 2½ à 3 cents per half kilo te staan komen, door dit koersverschil voor den britschen planter ten volle worden gedekt.

Zóó kan de Java-planter den ongelijken strijd tegen zijnen konfrater in Britsch-Indië of Ceilon niet langer volhouden.

Zóó gaat onvermijdelijk eene belangrijke industrie op Java den ondergang tegemoet. Niet geheel, natuurlijk. De ongunstigst geplaatste ondernemingen, die het bij eene meer redelijke behandeling zouden kunnen uitzingen, maar thans ten doode worden geperst, verdwijnen het eerst, verdwijnen

spoedig! Enkelen der zeer goeden blijven misschien kwijnende bestaan, gelijk er nog trekschuiten leven in ons dierbaar vaderland. Maar de verlaten grond zal niet dan bij uitzondering door den inlander worden gebruikt en, zoo al, dan zal er minwaardige rijst op worden geteeld.

De Nederlanders in het verre Oosten, die onnoozel genoeg waren te meenen dat zij op de bescherming eener gewone regeering konden rekenen, zullen, als gevolg van de bijzondere omstandigheden, waaronder wij leven, wegslinken.

De pionier der beschaving, drager van het voorbeeld van arbeidzaamheid, orde en spaarzaamheid, de zeer te waardeeren steun der »gevestigde orde" in geval van opstand of oorlog zal verdwijnen.

Maar welke verbittering zal men hebben gekweekt vóór hij het strijdensmoede hoofd in den schoot legt! Verbittering, dubbel gevaarlijk in een overheerscht land, waar iedere goedgezinde zijn gewicht in goud waard is. Verbittering, dubbel verklaarbaar, als hij zijn lot vergelijkt met dat van den Engelschman, die de voorrechten van een Romeinsch burgerschap wist te scheppen, van den Duitscher, die als op de handen wordt gedragen. Verbittering, ach, zoo noodeloos, als hij, neen, als maar iemand in de wereld, gelooven kon dat zijne stem kon worden gehoord, laat staan verhoord. — Maar ook deze mannen, wier grieven we behandelen, hebben met het publiceeren hunner »memorie" slechts gedaan wat zij plicht achtten, maar haast zonder geloof of hoop. Hun arbeid is degelijk, klaar, helder; toch stempelen onze treurige politieke verhoudingen ze met het doodelijke merk: Vergeefsche arbeid.

Maar op ruimer gebied dreigt datzelfde noodlot. Om dezelfde redenen waarom hunne arbeid zoo hopeloos schijnt, is ook het voorgewende beschavingswerk der nederlandsche natie vruchteloos. Indien de koloniën nimmer kunnen worden tot eene kolonie, arbeidsveld voor europeesch intellekt en kapitaal: indien de bezittingen moeten blijven eene

bezitting door ambtenaren beheerd, maar waar wij den invloed van onze eigene, meer vrije rasgenooten moeten duchten, knellen, belemmeren, dooden: zal dan niet de grootsche roeping van Nederland binnen kort moeten bezwijken voor den adem des tijds? Zal er niet een treurig verdiend vonnis geveld worden over onzen arbeid daarginds, het jammerlijke oordeel: »Vergeefsche arbeid"?

Januari 1886.

GANYMEDES OP AARDE, [1]

DOOR

WILLEM KLOOS.

Hij was een kind der menschen, opgevoed
Bij menschen, en als menschen sterfelijk.

Bij vroegen uchtend ging hij uit, wen nauw
Der bergen toppen in de scheemring grauwden,
En wen het vlottend rood des hemels straks
In bloed'ge vlokken viel op 't vale weiland,
Dat verder naar het West in mist verliep,
Voerde hij reeds met vluggen tred en dreef,
Op velerhande wijzen zijner fluit,
Zijn willig-volgend vee langs 't bochtig pad,
Dat zachtjes-hellend naar het hoogland leidde...
En als de zon dan op het hoogste stond
En heel de stralend-helle middaglucht
Gloeiende neêrhing over 't stille veld,
En 't wijduitgrazend vee zich, langzaam, de een
Na de ander, had terneêrgevlijd in 't gras,

---

1) Episode uit een grooter gedicht.

Tot niets zich meer bewoog, dan zocht ook hij,
Met achteloozen tred, in 't naaste lommer
Een ongestoorde rust — en lag — en sliep.
En als soms bij geval een sluwe faun
Of wilde sater, op datzelfde pad
Geraakt, behoedzaam met de hand de takken
Uiteenschoof en twee vonklende oogen gluurden
Door 't donkergroen geblaêrt, dan dacht die wel,
Verrast door de' aanblik van dat schoon gelaat,
Dat in die schemering als daglicht gloorde,
Een jongen God te zien, een zoon van Zeus,
Hermes of Phoibos-zelf — en tripte verder. —

Maar sliep hij langer, dan 't zijn vee geviel,
Zijn speelgenooten in de groene weide,
Dan kwam met zachten tred zijn lievlingslam,
En lekte hem de handen, waar hij lag;
Tot hij, ontwaakt, met éénen vluggen sprong
Zich hief — en stond — en door de struiken stoof
In 't volle zonlicht: daar kwam alles dan,
Op 't luide roepen van zijn heldre stem,
Van heinde en verre naar den meester saam,
In dolleren galop of staatgen tred. —
Dra was het feesttij in het open veld:
Het jonge broedsel huppelde aan zijn zij,
Of joegen op zijn spoor in wilde vaart,
En vloden voor hem heen en keerden weer.
Dan zette hij de vingers aan de lippen
Op 't smalle fluitje, dat hij zelf, in 't riet,
Met vlugge hand zich sneed, zoo Pan verzon —
En danste vóór op 't mollige tapijt,
Naar de effen maat van eigene muziek,
En heel het jonge volkje met hem meê,
Vroolijke kalvren en het blonde lam.
Of wel, hij zat terneêr in de onbewogen
En effen schaduw van een eenzame' eik, —
Maar alles daarom heen was zonnelicht —

En blies hun allerhande liedjes voor,
En zong darbij van blijden zomertijd,
Van, lange dagen, in het geurend gras
Roerloos te droomen onder blauwe lucht;
En hoe de God, die door de weide gaat,
Wanneer het middag is en alles rust,
Iedere kudde met haar leidsman kent,
En ook een god is voor het makke vee.

Dan leek de weide een vastenavondsklucht,
Vol grappen en grimassen van dooreen
Buitlende kalvren met het logge schaap,
Drok galoppeerend, onder zacht geblaat,
Terwijl een rei van witte geitjes danste
Een wulpsche menuet in de avondzon.

Maar de oude koeien, wien de wufte zin
Voor hooge sprongen en onnut gehol
Reeds lang verging voor 't zuivere genot
Van 't kalm en lang herkauwen in de zon —
Zij stonden met aandachtig oor van ver,
Of lagen, luistrend, om hem heen, heel stil,
En wie het naaste lag, die legde soms
Zijn grooten, trouwen kop op zijne knie,
En keek.... met halfgeloken oog... en sliep
Zoo, zachtjes, bij die zoete tonen in.

Zoo liepen de uren, tot het groote licht,
Met zachte zwiering vallend op de kim,
Als roerloos poosde en, éénen oogenblik,
De rijzende avond in haar wijde wade
En raggen sluier, dien zij voor zich breidde,
Met donkergloeiend aanzicht tegenzag.

Dan liep hij reeds met lichte stappen aan
Achter zijn zachtjesdravend vee, en dreef

Ze 't ver-uit-glooiende geheuvelt af,
Recht op het Westen en dien wijden gloed,
En zag die schoft'ge flanken in hun zwaai
En logge schomm'ling, en de halve maan
Der hoorns, zich teekenend met scherpen trek,
Tegen dien verren achtergrond van goud,
Als donkre schimmen in een zee van licht.

Zoo sleet hij zijne dagen bij het vee,
En was, als onder kinderen, een kind....

Januari 1885.

VERLATEN STRAAT.

DOOR

HELÈNE SWARTH.

In de oude straat, waar vreemd de voetstap klinkt,
En welig gras, voortwoekrend, ongestoord,
In groene lijst de grauwe keien vat,
Staat, droef vervallen, 't lang verlaten huis.
De ruiten blinken, blauw, in 't licht der maan
En staren, stil en strak, met glazen blik,
Den blik van oogen, die geen licht meer zien,
Den blik van een, die zich heeft blindgeweend.
Droef zingt de klok der middeneeuwsche kerk,
Hoog boven 't stadje, een oude melodie.
En, smeltend zacht, wen alles zwijgt alom,
Weeklaagt een vedel in de sombre vert'.

KINDEREN,

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Zeg niet dat ik een kind ben: kindren zijn
Zoo wreed, in-wreed — zij minnen, o zoo teer,
Hun lieve popje — popje geldt hun meer
Dan vrindjes daags — ze ontwaken met gegrijn,

Als zij 't niet bij zich voelen in hun klein
Bedje, en zij zoeken driftig heen en weer
Onder het dek, en troosten zich niet eer,
Voor zij 't aan hun behuilde wangen vlij'n.

En de' andren dag rukken ze aan arm of been
Van 't arme popje, en strooien zaagsel rond
Uit het gescheurde lijfje, als popjes bloed;

En als 't héel stuk is, dansen ze er omheen,
Of slepen 't aan een touwtje langs den grond,
En gieren 't uit, dat pop zoo grappig doet.

II.

Aan A. Aletrino.

Zij sollen met hun katje en torschen 't dier,
Met waggelende beentjes, rood van pret,
Den gang door, bang dat iemand op hen let,
En tillen 't bij den kop en stikken 't schier, —

Of strekken 't met de pootjes, alle vier,
Rechtuit, bij 't slapengaan, naast zich in bed,
En grinneken en fluistren: »kijk broêr, net
Een mensch!" 't Beest draagt een jakje van papier.

En als dat lang genoeg geduurd heeft, gaan
Zij met het dier den tuin in, naar den put,
En tillen 't op, en laten 't dan — zoo — los;

Dan zien ze over den rand het grapjen aan,
En schudden van pleizier, en de een zegt: gut,
Haal jij nu gauw een touwtje, met een klos...
1886.

LITERAIRE KRONIEK.

I.

De artistieke beweging der laatste zes jaren heeft zich natuurlijk ook meêgedeeld aan de literaire critiek. Maar de vooruitgang kon *hier* niet groot zijn, omdat het eene beweging uit de tweede hand bleef. Al stond er hier en daar een enkele op, die onafhankelijk, op vrijer toon en met meer kennis van zaken, de literatuur van den dag besprak — door de gezaghebbenden werd hem al spoedig weder het spreken onmogelijk gemaakt.

Potgieter was dood, Huet keerde der opkomende literatuur hoe langer hoe meer den rug toe, en in de opstellen der jongere critici, Ten Brink, Smit Kleine, etc. kon men nog slechts een vage herinnering ontdekken aan die zorgvuldig-gestelde en fijn-gedachte beschouwingen van weleer, die meer historisch dan aesthetisch en meer psychologisch dan kritisch wilden zijn. De manier bleef dezelfde, maar in handen van personen van den 3^en^ of 4^en^ rang kon zij onmogelijk iets anders dan min of meer leesbare journalistiek voortbrengen.

De tijd voor kunstcauserieën over dingen, die buiten de kunst omgaan, was voorbij.

Aan den anderen kant liet zich de invloed der nieuwe kunstbeweging eenigszins bespeuren in de opkomst der korte

literaire recensie, die meer en meer de vroegere, uitvoeriger verhandelingen begon te vervangen. Maar zij werd, en wordt nog, in de »Gids" als in de »N. Spectator" gewoonlijk toevertrouwd aan leeken, die met de eerste beginselen der literaire critiek ongemeenzaam zijn. De lieden, die op dit oogenblik in ons land verzen recenseeren, hebben te weinig studie van hun vak gemaakt, om niet keer op keer de zonderlingste vergissingen 1) te begaan. Er blijft niets anders over, en de tijdsomstandigheden schijnen het te begunstigen, dan dat de artisten zelve zich aan den arbeid zetten en doen wat hunne hand vindt om te doen.

* * *

Wie verzen beoordeelt, heeft twee plichten te vervullen: 1°. Na te gaan of die verzen goed zijn, 2°. te trachten uit die verzen het karakter van des dichters talent te definieeren.

Dat verzen inderdaad verzen zijn, d. w. z. dat zij door klank en beeld en rhythmus de juiste impressie geven van wat de dichter in zich zelf gevoeld en gezien en gehoord heeft, kan meestal niet door andere bewijzen, dan die verzen zelve worden aangetoond. De psychologie is niet zoover, dat zij het verband tusschen onze gewaarwordingen en de middelen, waardoor wij die weergeven, kan verklaren. Dat verzen slecht zijn evenwel, is in veel gevallen indirekt, maar zeer helder te bewijzen.

De Hollandsche kritiek is in dit opzicht echter nog niet veel verder dan de Engelsche het was, toen in de eerste jaren dezer eeuw, de beroemde voorredenen van Wordsworth het licht zagen. Veel in die voorredenen is verouderd of wordt thans anders voorgesteld, maar zijn opmerkingen over de beeldspraak hebben nog altijd hunne waarde voor onze poëzie, ongelukkig, niet verloren.

De hoofdstrekking dier opmerkingen is: dat beeldspraak

---

1) Twee dier vergissingen zullen hier hersteld worden.

als iets oogenblikkelijks en accidenteels, niet als iets stereotieps en essentiëels moet beschouwd worden. In de sterke emotie zijner stemming ziet de dichter gelijkenissen, personificaties, etc., die bij die éene stemming, die bijzondere gevoelsschakeering passen, wijl zij haar belichamen en vertegenwoordigen, en die hij in de taal door beeldspraak en figuurlijke uitdrukkingen weêrgeeft en verduurzaamt. Dit deden de eerste dichters en zoo ontstond er langzamerhand een rijkdom van overdrachtelijke spreekwijzen, als blijvende voorstellingen der individueele aandoeningen van enkele fantasievolle naturen. Maar een later geslacht van zangers, minder oorspronkelijk en met minder diepe emoties begon zijne eigene aandoeningen aan de zegswijzen der ouderen te verbinden, daar zij zelve niet *sterk* genoeg gevoelden, om een taal voor *zich* te scheppen, zooals gene het hadden gedaan, en niet *fijn* genoeg, om te bespeuren, dat de individueele uitdrukkingen van anderen *ongeveer* slechts en niet volkomen hunne eigene stemming weêrgaven. Dit misbruik nam telkens meer toe, en men ging eindelijk de beeldspraak beschouwen niet als een subjectieve uiting van een in exaltatie verkeerende verbeelding, maar als een bestaanden taalschat, die ieder ten dienste stond; een materiaal, waarvan ieder mocht afnemen, om er meê te zeggen wat hij te zeggen had; iets feitelijks, niet iets symbolisch. Ook nieuwe »dichterlijke uitdrukkingen" werden, buiten alle fantasie om, naar analogie van de reeds bestaande gemaakt. En door de kracht der traditie en den allengs bedorven smaak van het publiek werd het zelfs talenten, die voor iets beters bestemd waren, te moeielijk, zich aan den sleur der mode te ontworstelen. Men *moest* zoo schrijven, op poene van niet gelezen te worden. *De dichterlijke taal was geboren.*

De wereld is zóó oud, en iedere literatuur heeft den last van zóovele voorgaande literaturen te dragen, dat natuurlijk geen enkel tijdvak der letteren geheel en al aan dien demon ontsnapt. Bij ons heeft hij sinds Vondel en Hooft zonder genade geheerscht.

* * *

Het is de taak van iedere nieuwe generatie, de taal, zooals zij haar door hare voorgangers wordt overgeleverd, niet, zonder voorbehoud, te aanvaarden, als een erfenis, die ongeschonden, tot uitgangspunt harer eigene productie dienen moet; maar haar te ontdoen van al het stereotiepe, gemaniëreerde en indirekte, dat haar in den loop der jaren is blijven aankleven, om, na den »taalschat" tot zijn eenvoudigste elementen te hebben teruggebracht, voor eigen persoonlijk zieleleven, met die elementen, een eigen persoonlijke uiting te scheppen. Zij loopt daardoor gevaar, door het publiek, in den eersten tijd, minder goed begrepen te worden: maar dat is een kwestie van jaren: op den duur zal zij zich de voldoening en den roem verwerven, te hebben gedaan, wat zij moest doen en de waardeering van het ontwikkelde deel der natie te hebben veroverd.

Het is de fout en het ongeluk tevens der Hollandsche poëzie geweest, dat zij dien roem en die voldoening steeds heeft versmaad.

De romantiek van 1830 was op den goeden weg, toen zij den klassicistischen ballast der Bilderdijk'sche dictie over boord wierp, maar zij was te bang of te zwak, om eigen vaarten te kiezen en zoo is zich al dadelijk weer een nieuw »argot" gaan vormen, saamgeraapt uit allerlei oorden, waarin alle natuur en oorspronkelijkheid mettertijd is zoek gegaan, en dat een niet gering en, het beste, deel der natie zich met onwil van de Nederlandsche letterkunde heeft doen afwenden. Het beste, meest ontwikkelde deel — want het is een zeer gewone dwaling, die hier maar ter loops kan aangestipt worden, dat dit beste deel bij uitsluiting onder de letterkundigen, dat is de verzen- en romanschrijvenden zou gezocht moeten worden. Het is een geluk voor ons land, dat deze meening een dwaling *is*.

* * *

De dictie van de Génestet en da Costa, om slechts twee namen te noemen, is bijna even ver van de eenvoudige en directe, artistieke en eenig-juiste wijze van uitdrukking ver-

wijderd, als die van Pope en Dryden het in de Augustijnsche periode der Engelsche letteren waren. Om met één woord hun zeggingswijze te kenschetsen: *Ieder ding doet alles* bij hen, een formule, wier beteekenis nu reeds door velen begrepen zal worden.

Thans slechts een enkel concreet geval tot voorbeeld.

In een der meest bewonderde gedichten van da Costa leest men:

Kan het zijn, dat een ader, verstikt en vergeten,
Schoon eens mede van jeugdige zangtonen vol,
Thands op nieuw, door een stout maar gelukkig vermeten,
In den zandgrond geraakt, weder uitschoot en zwol?

Voor wie gewoon is naar onmiddellijke, impressionistische uiting zijner aandoeningen te trachten, heeft de »dichterlijke taal" deze twee eigenaardigheden, dat zij 1°. het verstaan der gedichten in dat jargon geschreven moeielijk en die gedichten zelven ongenietbaar maakt. 2°. dat zij met zulk een konsekwentie kan worden aangewend, met zoo veel angstvallige zorg gekoesterd en bewaakt, met andere woorden, zich tot zulk een intensiteit van razernij concentreeren kan, dat zij van vervelend komiek, en van banaal onsterfelijk van uitgezochtheid wordt.

Het bovenstaande voorbeeld is lachwekkend genoeg, maar da Costa is en blijft toch een interessante persoonlijkheid, die zich inderdaad meer of min in zijn verzen wist te weêrspiegelen, en die alleen maar niet al te best met de kunst overweg kon; doch wanneer een dik boek met verzen niets anders bewijst, dan dat de schrijver een zeer gewone natuur is, met een vage en daardoor verwrongen verbeelding, een insipide levensbeschouwing, een totaal gemis aan smaak, en slechts een bewonderingswaardige mate van vlijt, dan wordt dat boek tot een schatkelder van komische zetten, een onsterfelijk document in de geschiedenis der letteren, een monument en een grafnaald tegelijk voor den wansmaak, dien het tot zijn toppunt heeft gevoerd.

De opperste incarnatie van de dichterlijke taal zetelt in de canzonen van Mr. Joan Bohl. 1)

II.

Mr. Joan Bohl is een imposant man en zijn Canzonen is een imposant boek. Als Mr. Joan Bohl wilde, zou hij ons met zijn gewichtige persoonlijkheid kunnen verpletteren, en als hij nog het gewicht van zijn boek, dat zéér zwaar is, er boven op gooide — dan waren wij morsdood. Wij zullen dus den heer Bohl met zeer zachte handen moeten aanvatten: want het eenige schild waarmede wij ons tegen den heer Bohl kunnen dekken is onze liefde voor de kunst, en ons eenig wapen tegen den heer Bohl is onze heilige verontwaardiging, wanneer de kunst geschonden wordt. Wij zullen dus maar terloops aanstippen, dat de heer Bohl de schrijver van een extra-slechte vertaling van Dante is, die wij in een volgend nummer hopen te behandelen, indien het ons dan ten minste gebeuren mag, den toorn des heeren Bohl ontkomen te zijn: en wij zullen verder slechts eenige minder gelukkige voorbeelden aanhalen, van wat de heer Bohl in den jare 1885 aan het Nederlandsche volk als poëzie waagt voor te zetten, om vervolgens te besluiten met een waarachtige en onopgesmukte inhoudsopgave van 's heeren Bohl's »meesterwerk" *de Oosterlinge:* epos in terzinen, in zeventien zangen.

* * *

Als de heer Bohl een stillen morgenstond beschrijven wil zegt hij: (bladz. 89)

Natuur ontwaakt in eerbiedvol bewonderen,
Dat elk geluid in kluisters heeft geslagen....
't Heelal schijnt zich tot peinzen af te zonderen.

't Is ons wèl, maar wij vragen slechts met gepasten eerbied: »Waar blijft de heer Bohl dan?"

De heer Bohl wil ons een juffrouw schilderen: (blz. 309)

Aan 't zeestrand nadert onder de veranda,
Als eensklaps uit het ziltkristal geschapen,
De vreugd van 't oord: de vriendelijke Amanda.

Uit het *ziltkristal?* Dus een zoutpilaar. Het staat er.

. . . .

De leest *paart* kracht zóó aan bevalligheden,
Als heester, rijk met bloem en vrucht behangen.

De waardigheid *bestuurt* haar vaste schreden,
De kieschheid, 't fijn gevoel staan in haar trekken
Als adelmerken in ivoor *gesneden*.

Zoo mocht ze in 't uchtenduur mijn aandacht *wekken*
En nauwlijks *werd* haar schoone mond *ontsloten*,
Of ieder woord schier deed een bloem ontdekken,

In 't heldre hoofd of 't warme hart ontsproten;
— 'k Ontmoette in land bij land begaafde vrouwen,
Maar geen met hooger hemelglans *begoten*.

Alles staat er. Deze passage is zeer karakteristiek voor den heer Bohl. Ieder woord is ridicuul.

Deze dame is ongelukkig. De schrijver drukt op de volgende wijze zijne verwondering daarover uit:

Hoe! *voor zoo ver 't zich elk mocht openbaren*,
Liet nooit *het lot* haar ééne gunst *ontberen*....
— Toch zwiert ze... als eenzaam vaartuig op de baren!...

En haar gezelschap zag men elk begeeren!
Talent deed haar hoog op de handen dragen,
Haar spel vereeren, haar gezang waardeeren.
Naar wensch gehuwd: door de ouders *gâ geslagen*,
Als eenig kind en zegen op hun wegen....
Wie zal het wagen, naar 't *geheim* te vragen,
Waar ook voor haar het spook uit is gestegen...

Voor wie lezen kan, d. i. voor wie ieder woord in zijn juiste beteekenis opvat, iedere zegswijze in haar eigene, door 't gebruik verkregene kleur en nuance ziet, is hier alles, woord aan woord, »om te stikken."

Wij zullen dan ook nog maar alleen vermelden, hoe de heer Bohl de vraag beantwoordt, waarom Dante na het Paradijs, geen vers meer op het papier heeft gezet.

De reden is deze, en wij moeten erkennen, dat iemand moeielijk een geldiger excuus voor zijn zwijgen zou kunnen bedenken.

Reeds heeft hij 't snaartuig aan de serafijnen,
Van wie hij 't leende, in dank teruggegeven.

Met een kaartje er bij?

* * *

Een opmerking: De bovenstaande aanhalingen zijn *geen uitzonderingen*, maar *typen voor de geheele manier van schrijven des heeren Bohl;* schoon wij moeten erkennen, dat wij, zooals natuurlijk is, een greep gedaan hebben uit die talrijke plaatsen, waar de heer Bohl »zichzelven overtreft".

Men zou het eigenlijk karakter van 's heeren Bohl's werkzaamheid op de volgende wijze kunnen voorstellen. De heer Bohl schrijft niet, maar, oostersche goochelaar die hij is, werpt hij de woorden der taal als blauwe, groene en roode balletjes in de hoogte en vangt ze op, en zoo voort, tot de omstanders er duizelig bij worden. Dat kan men natuurlijk tot in 't oneindige doorzetten, zoolang altijd onze physische kracht het toelaat, maar dat is toch niet de rechte manier, om beroemd te worden bij het nageslacht. De nakomelingschap ziet meestal scherper dan de tijdgenooten, en het is niemand aan te raden, bij zijn daden van het oogenblik hare toekomstige uitspraken geheel en al buiten rekening te laten. De heer Bohl is ijverig in de weer zichzelven een onaangenaam soort van onsterfelijkheid te verzekeren. En zijn tijdgenooten helpen hem hierin een handje. Ook wij, maar op een andere manier.

Rest nu nog de behandeling van »De Oosterlinge," 's heeren Bohl's hoofdwerk. Wij zullen een zoo getrouw mogelijk verslag geven van deze monsterepopee, zonder overdrijving en zooveel mogelijk met des schrijvers eigene woorden, schoon wij bij wijlen een zachten glimlach niet zullen kunnen onderdrukken.

Want — zij 't eens voor al gezegd: de heer Bohl is gek, of wij zijn 't; het publiek moge hierover oordeelen — maar De Oosterlinge is, volgens onze innigste overtuiging, een zóó onzinnig gewrocht, een zóó alles-vernietigende uiting van de opperste bezetenheid, waartoe de menschelijke rijmelmanie kan stijgen, dat men alleen nog méér verwonderd moet staan over de blindheid — of is het goedwilligheid — der Hollandsche critiek, die dit ergerlijke evenement ongemerkt heeft laten voorbijgaan. Maar de lezer oordeele zelf.

* * *

Het epos begint met een voorzang, die heelemaal uit »gedachten" bestaat. Hier is hij.

I.

»Wat is de mensch?"
»Het dier, gedoemd tot denken,
Om telkens op de raadselen te stuiten,
Die elk begrip van Recht en Rede krenken.

Waar hij de baan voor 't goede tracht te ontsluiten,
Werpt laagheid hem haar hoongelach in de ooren....
Ervaring dwingt hem, wanhoopskreten te uiten,
En 't uur te vloeken, dat hij werd geboren!"

II.

»Wat is de Mensch?
»Het hoogst begaafde wezen,
Met schranderheid tot onverwinbaar wapen,
In wonderschoonheid uit het stof gerezen;
Zijn deugd doet de Onschuld kalm op rozen slapen;

Hij noodzaakt aarde en hemel hem te dienen;
Hij juicht steeds, dankbaar, dat hij werd geschapen,
Als meesterstuk en beeld des Ongezienen!"

Deze voorzang moet blijkbaar tot philosophische basis van het daarop volgende tweeduizendregelige gedicht dienen. Ook laat de heer Bohl zich nog al op zijn philosophie voorstaan; het kan dus zijn nut hebben die philosophie wat nader te bezien. Verzinkt deze basis, dan valt met haar ook het geheele gebouw.

De vraag: »Wat is de mensch?" wordt hier achtereenvolgens op een treurige en op een vroolijke wijze beantwoord. Eerst heet het:

»Ervaring dwingt hem, wanhoopskreten te uiten."
Maar »neen", zegt de tweede stem, »integendeel.
»Hij juicht steeds, dankbaar, dat hij werd geschapen."

Als de heer Bohl nu, onder het schrijven van den laatsten regel, maar even had nagedacht, zou hij gemerkt hebben, dat hij nonsens schreef, omdat 1°. de menschen, volgens hemzelf, sinds 6000 jaar niet meer »geschapen" worden, d. w. z. uit het niet voortgebracht; 2°. omdat niemand »steeds", dat is zijn heele leven, of neem maar een heelen dag, of nog minder een heel uur, kan doorgaan met »juichen" (De heer Bohl *bedoelt* natuurlijk, dat die mensch, *in sommige ledige oogenblikken*, zich aangenaam voelt aangedaan, als hij zich bewust wordt te leven: maar die gewaarwording is iederen mensch, ook den hardnekkigsten melancholikus, gegeven: het staat er buitendien niet).

Niemand zal ook beweren, dat des menschen »schranderheid" »een onverwinbaar wapen" is, noch dat 's menschen

»deugd doet de Onschuld kalm op rozen slapen."

in het Nederduitsch vertaald: dat »de mensch" nimmer tegen de maatschappelijke voorschriften voor den sexueelen omgang handelt. Dat verder »aarde en hemel" hem zouden »dienen", is wat overdreven, en of hij al dan niet »het meesterstuk en beeld" van een »ongeziene" is, wordt wel eens in sommige

werken, vooral uit de oud-Israëlitische literatuur beweerd, maar de kwestie is moeielijk uit te maken, zoolang men het origineel zelf niet gezien heeft. Feitelijk had dus de schrijver het laatste antwoord thuis kunnen houden, daar niemand zoo gek zal zijn dat antwoord inderdaad te geven.

Het eerste antwoord verkondigt, blijkens den tekst, deze twee belangrijke waarheden: 1°. Het verstand van den mensch is niet zoo groot, dat het alle vraagstukken in natuur en menschenwereld zou kunnen oplossen. 2°. Wie iets goeds tot stand wil brengen, wordt dikwijls door anderen uitgelachen. 3°. (Dientengevolge) moet de mensch wanhoopskreten uiten en »het uur vloeken, dat hij werd geboren."

De eerste twee stellingen zijn volkomen waar, zóó waar, dat een kind ze, zonder terzinen, ook wel zou kunnen vertellen, maar of wij, omdat wij niet alles kunnen begrijpen en brave menschen wel eens uitgelachen worden, nu maar dadelijk het uur van onze geboorte moeten vloeken — daar zou men zich eerst nog eens op kunnen beslapen: 't is heusch wat te veel gevergd.

Zegt men te veel, als men beweert, dat deze »Voorzang" gerust ongezongen had kunnen blijven?

De eerste zang brengt ons in kennis met een der hoofdpersonen, nl. *Paul*, een ouden jongen man, die een groot en den lezer nog onbekend verdriet in zijn leven heeft gehad. Daardoor is zijn voorhoofd gerimpeld en vertoont zijn gezicht ook andere scherpe trekken, terwijl zijn blik u »onwilkeurig weten doet"

Dat in zijn mond zoo scherts als lied verstomde.

Toch is hij te fier om zijn lijden aan jan-en-alleman te vertellen: hij zwijgt, en ofschoon een te zware last hem kromde, gelijkt hij de rots, die de kruin onwrikbaar hemelwaarts blijft steken, en met een tweede, nu echt christelijke inkonsekwentie, zegt hij, terwijl hij toch »het leven schier met weêrzin slijt":

Wat 't lot ook biede, Heer! Uw wil geschiede!

Op 't laatste na dus, precies een Byroniaansche tooneelheld, maar afgevallen en zonder merg in zijn beenderen.

Volgt een kleine raadgeving over den »strijd om 't bestaan" die op 't vorige slaat, als een tang op een varken.

De tweede zang brengt een tweede hoofdpersoon meê en wel een juffrouw. 't Is Paul's zuster, Irma, die ook ongelukkig is. Van deze worden twee portretten gegeven, avant et après.

Het eerste is charmant: van haar oogen wordt gezegd, dat zij werden:

Alleen bewogen door het groot vermogen
  Van al de weelde, die den schouwer streelde,
Terwijl zij, als de roos haar kostbre geuren,
  Slechts wat vereêlde kwistig mededeelde.

Duidelijker is de mededeeling, dat »haar geflonker, als een ster in 't donker, elk scheen op te beuren en met hoop te kleuren", al kan men veilig beweren, dat de vrouwen, die haar omstanders »kleuren", zij 't dan ook maar met »hoop", zeldzaam zijn. Verder heeft ze »adel van gemoed", blond haar, een fraaie stem, en is ze buiten dien »blank", »rank" en »schuchter", en niet amoureus van complexie, of zooals de schrijver, in zijn eigenaardige taal, het uitdrukt:

Geen liefdekluister werd haar aangeklonken.

Wij zullen later zien, dat de schrijver zich hier vergist, en zij wel degelijk verliefd was: 't is of zijn eigen hoofdpersonen hem voor den gek houden.

Maar 's menschen geluk is kortstondig. Daar kwam »eensklaps" »het onheil",... om haar gelukkig te maken? Neen, lezer! ik geef het u in drieën ..... om een deuntje te zingen:

»Het Onheil was verschenen,
  Om 't somber lied van ramp en rouw te zingen:
Enfin, 't heeft toch dezelfde uitwerking gehad:
  Toen is die glans der jeugd *op eens* verdwenen."

Nog al gauw, vindt ge 't niet, na één zoo'n lied?

Merkwaardig vooral is de verandering, die bovengenoemde oogen nu ondergaan.

»En scheen het oog soms nog zijn glans te *leenen*,
Ach! 't was niet meer het licht, dat eertijds straalde:
Verborgen vuur dreef rosse vonken buiten,
Wier gloor verhaalde, wat geen tong vertaalde:"

Natuurlijk: ik zou de tong wel eens willen zien, die het verhaal van een gloor vertaalt: men zou nog eer de vreemdsoortige taal van den heer Bohl zelf in verstaanbaar Hollandsch kunnen omzetten: dan was die tong metéén weg. Ofschoon Irma nu zoo ongelukkig is, »uit ook zij geen klachten" evenmin als haar broêr dat deed: ze is echter van een andere opinie omtrent wat haar te doen staat: zij vertikt het om te berusten, en zint op wraak.

Derde zang. Deze twee personen gaan »op een kouden Juliavond" met elkander wandelen langs het strand, »als twee betrokken luchten." Paul zegt aan Irma, dat zij hem maar in zijn ellende alleen moet laten: zij mag niet langer *om hem, onverplicht in ballingschap zwerven:* (we zullen later zien, dat de schrijver zich ook hier vergist.)

Een vreemde kon licht in den waan verkeeren,
Dat, wie zoo sprak, 't gezelschap van die vrouwe
Niet bleef begeeren, ja liefst zou ontberen....

voegt Mr. Bohl er ter verduidelijking bij: maar 't was zoo niet: hij sprak zoo maar uit »grootheid van ziel". Zijn zuster, die ook edelmoedig is, weigert natuurlijk. Zeer slim vraagt zij Paul af, of »zijn stem planeten uit haar banen kan jagen," een vraag, die deze natuurlijk slechts ontkennend kan beantwoorden. Het ergste is nog, dat Paul van al die nobele discoursen niet slapen kan en een onrustigen nacht doorbrengt.

Vierde zang. Weer een avond, maar nu een mooie: »hij noodigt", zoo maar, »met geloof en hoop en liefde, de geesten, kalm naar hooger sfeer te streven." Vriendelijke invitatie! Een bonte menigte wandelt langs den zeedijk, en ook Paul

en Irma, die anders, van wege hun verdriet, gewoonlijk thuisblijven, voelen lust zich in 't gewoel te wagen. Daar zien zij, achter de ruiten van een villa, de derde hoofdpersoon, Zelia, de Oosterlinge zelve. Deze heeft zwart haar, haar oogen »uit brandend goud geboren, zijn zacht als fluweel," en, »in haar gemoed is een heldre lamp ontstoken." Ze heeft reeds haar eerste jeugd achter zich, wat de schrijver ons op deze wijze aan het verstand tracht te brengen:

Hoe zij nu in het nieuwe tijdperk praalde,
Waar voller zonnen haren luister schoten,
Waar warmer levensbronnen rijker welden,
Waar spattende kristallen om haar vloten,
En 't liefiijk beeld als in een tempel stelden,
Gebouwd uit damp, smaragden en robijnen,
Die 't met betoovering alom verzelden.

Brr! Men zou haast bang worden, om zoo'n chemisch apparaat van dichtbij te naderen!.... die spattende kristallen... zeer juist laat de schrijver er dan ook op volgen:

't Is daarom, dat het volk, bij haar verschijnen,
Zoo vreemd geschokt wordt:

— *Vijfde zang*. Zelia »zet haar lichte schreden buiten," d.w.z. ze gaat de deur uit, met haar twee kinderen: het volk er achteraan:

Het volk, van alle kanten saamgedreven,
Verzelt haar bijna met ontzagvol schromen,
Om zijn bewondring telkens lucht te geven:

Want het

Wil zijn heeten dorst naar schoonheid lesschen,
Ter lichtfontein, driedubbel hier ontsprongen....

(dat zijn Zelia met haar kleintjes). Nu gaat de heele oploop naar het station, om Zelia's echtgenoot van het spoor te halen. Felix, de 4e hoofdpersoon, stapt uit den waggon, en wordt beschreven: »Apollo spreekt uit de eed'le trekken,

etc. etc. Ondanks dat de familie een rijtuig heeft genomen, laten de wandelaars haar niet met rust: zij volgen en »omringen" het rijdende rijtuig.

Wanneer zij eindlijk uit het rijtuig springen,
En beider schoone leest wordt gageslagen,
Ontsnapt een juichtoon aan de dichte kringen,
Die zooveel heerlijks nooit te voren zagen;
De zon zelfs, langzaam wijkende in het Westen,
Schiep, naar het scheen, in dat gezin behagen.

Dat's braaf van de zon! De eenigen, die niet in hun schik zijn, zijn Paul en Irma; 't schijnt, dat zij iets tégen die lieve familie hebben.

Zesde zang. Zelia zit »Felix kluisters te smeden", d. w. z. ze speelt op de piano, en zingt er bij, op een manier:

»Dat nooit op zee de baren sterker waren."

Felix is beleefd genoeg, haar niet te vragen, of ze 't wat zachter wil doen: maar natuurlijk wordt hij door dat heidensche kabaal wel wat »geschokt". Hij »beluistert haar" echter »aandachtig". Hij schijnt er nu ook meer aan te wennen, en gaat met zijn vrouw »op vleugelen van geest- en zinsvervoering" naar »bovenaardsche kringen", een plaats, die nader aangeduid wordt als »de ether". Toen gebeurde er iets héél, héél vreemds.

Toen ze ophield, wondren aan de kunst te ontlokken
Trad . . .
Wie denkt ge, dat binnentrad? de meid? neen . . . .
Trad Stilte binnen.

Zonder kloppen waarschijnlijk, want Zelia schrok er erg van:

Dat zich Zelia streelen voelde en schokken.

Dan bereidt de auteur ons op een naderend ongeluk voor in woorden, waarin men o. a. den volgenden heerlijken bombast leest:

Het boeien slaken of gevang'nen maken
Doe borsten zwellen, bij het lauwren tellen,

Wie zal het wraken, zoo we 't danklied staken,
Dewijl hen de onafwendbare onspoedsboden,
Als vuurge draken zevenvoudig naken.

Zelia ligt te slapen: zij lacht soms in haar zoete droomen.

»Alsof zelfs toen de geesten haar vergoodden."

Een gedaante komt binnen »met een gezicht, als uit poolijs geschapen" en strooit een soort van vergiftig bengaalsch licht op de lamp.

Zevende zang. Spoedig verspreidt zich het gerucht door het dorp.

Zelia, de aangebeden Oosterlinge,
Is in haar bed van nacht vermoord gevonden.

Dat was jammer, want

Zoo lief en goed was zij geweest voor allen,
Dat englen zich *misschien* niet hoofscher toonden.

»Misschien", zegt de schrijver, zeer voorzichtig. Men kan nooit weten.....

De villa wordt van nok tot stoep gesloten
En Felix seint al wat geleerd is samen.

Ja, daar was niets aan te doen. Zelia was zoo dood als een pier. Het volk staat nu aldoor om de villa heen en laat »onophoudelijk doffe kreten hooren."

Maar daarmeê is 't verhaal niet uit: het begint nu pas.

Nadat er nog eenige andere raadseltjes, in den vorm van »zangen", aan den lezer zijn opgegeven, wordt alles eindelijk opgelost door de ontsluiering, dat weleer Paul en Zelia, en Irma en Felix met elkander dachten te trouwen. Toen waren echter op eens Felix en Zelia verliefd op elkaar geworden en hadden de beide anderen laten loopen. Dat was het verdriet van Paul en Irma, en daarom haatten zij die Oostersche familie. Die gedaante met het Bengaalsche licht was Irma geweest; door wroeging gedreven, geeft zij zich jaren later bij de rechtbank aan, maar wordt door bemiddeling van Zelia nog gered.

* * *

Wanneer men in eenige woorden het karakter van den *schrijver* Bohl zou willen bepalen, dan moet men het volgende zeggen. Het meest kenmerkende in dien schrijver is, dat hij niet een middelmatig, of zelfs een slecht dichter, maar *absoluut geen* dichter is. De tweede karakteristieke eigenschap is de ongewild-komieke kracht van zijn werk, waarbij die van een Swanenburg in de verste verte niet halen kan. De derde is de ijzeren volharding en de ongelooflijke vlijt, waarmede de auteur zich op een kunst, die hem van nature vreemd is en altijd vreemd zal blijven, heeft toegelegd.

Bohl's levensbeschouwing is de levensbeschouwing van den banaal-geloovigen Christen; zijn »gedachten" zijn platitudes of onjuistheden.

Bohl's dictie is anti-artistiek en rhetorisch: als zij niet bombastisch is, is zij plat-prozaïsch en doorgaande een mengeling van beiden. In plaats van eigengevoelde beeldspraak, geeft zij hyperbolen, en de »dichterlijke taal" wordt bij hem tot zulk een onnatuur en verwrongenheid gebracht, dat geen ander Nederlandsch auteur hierin ook zelfs maar met hem vergeleken kan worden.

Bohl is de polichinel onzer poëzie.

*
* *

Men zal vragen: Waartoe zooveel drukte over een auteur, die toch niet gelezen wordt?

Om deze reden: Bohl is, zoover wij weten, eenstemmig en met nadruk, om welke redenen dan ook, geprezen in de tijdschriften. Ofschoon het publiek hem niet kent, is dus zijn naam toch bij velen blijven hangen, en er heeft zich een vage opinie bij hen gevormd, dat de heer Bohl een onzer dichters is. Wil nu mettertijd iemand een nieuwe bloemlezing onzer letteren of een handboek van haar geschiedenis maken, dan meent hij rekening te moeten houden met den dichter der Canzonen en ruimt hem een plaatsje in zijn compilatie in. Dat versterkt de opinie van het publiek, en zoo is de heer Bohl, zonder dat iemand hem leest, bezig de Nederlandsche literatuur *binnen te sluipen.*

Het is een schande voor ons land en vóor onze literaire kritiek, dat zoo iets in het jaar 1886 mogelijk is.

Omdat niemand anders het deed, meenden wij ons te moeten aangorden, en hebben wij dus dezen ons hoogst onaangenamen, maar noodzakelijken plicht vervuld.

III.

Het is inderdaad een lust en een rust voor de ziel, na die pompeuze poppen-cavalcade der Bohl'sche terzinen, dien carnavalsstoet, die de houding en de gebaren van een begrafenis nabootst, die Chineesche-pagoden-majesteit, het werk van een waarachtig artiest op te slaan. De heer *Winkler Prins* 2) heeft indertijd weinig pleizier van zijn »Sonnetten" gehad: dezelfde kritiek, die de klaterende prullen van een *Fiore della Neve* in goed vertrouwen voor ernstig werk aanzag, had voor dit sobere realisme, dit boekje vol kunstenaars-impressies en zacht gevoel, slechts laffen spot of een even stupieden glimlach van medelijden over.

Toch heeft de dichter met dit eene, bescheidene bundeltje stilzwijgend zijn eigen plekje in onze jongere poëzie ingenomen, zonder dat de heeren critici er iets van merkten! Zij staken van verre de tong tegen hem uit, of raakten beteekenisvol met hun wijsvinger hun voorhoofd aan, en ondertusschen zat de dichter op zijn plaatsje en wachtte de toekomst. Dat heet ik de recensenten verschalken!

De heer Prins is niet »een goed en braaf man", niet een vriendelijk en gezellig individu, met »nobele gevoelens" en »verhevene gedachten", die verzen gaat maken op »onderwerpen", zooals dat bij onze lieve Hollandsche poëten het gebruik is, maar een mensch, fijner georganiseerd dan zijn medemenschen, die dus meer ziet en meer voelt dan die anderen, en ook in staat is, de indrukken van zijn ziel en zijn zintuigen voor anderen genietbaar weêr te geven. Voor hem bestaat het dichter-zijn niet in het berijmen van nutsverhandelingen of het paraphraseeren van banale zinspreuken. Van »gedachten" in verzen zegt hij ongeveer:

als de herten in het woud, zichtbaar uit de verte, zooals zij schichtig tusschen de stammen schemeren, maar die zich nimmer laten grijpen;

»Zoo nu vlieden, in des dichters zangen,
De gedachten ver, als in den droom,
Blijven in ravijn, op heuvel hangen,
Fier op vrijheid, schuchter in hun schroom....
Laat ze dartlen, tracht er geen te vangen...."

Laat ons zijn talent wat nader beschouwen.

Hij is geen hartstochtelijke natuur, met een hoog lyrisch accent en een langen ademtocht, met breede, vormenrijke visioenen, kleurvol en licht, of donker en zwaar; maar een fijne, heldere ziel, met een realistische plastiek, welke vaak die van Jacques Perk nabijkomt in zuiverheid, zij 't al niet in intensiteit, en een weemoed, die zich dikwijls tot innigheid concentreert:

»Dauw, bloemen, jeugd en tranen zijn de dingen,
Waardoor men lijdt, maar zonder hartepijn;
Omdat in elk een jeugdig vogelijn,
Van 't voorjaar af tot 's winters, zit te zingen."

Wie van al het kleingoed onder onze nieuwste poëten, Couperus, Cosman of Lovendaal is in staat zóó iets goddelijkliefs te zeggen?

En die plastiek? Overal door 't boek heen liggen brokjes natuur, zoo goed gezien en met den juisten klank gebeeld, als men maar verlangen kan, bijv.:

»breedschoftige ossen,
Zachtbruinrood, glanzig en van hoornen hoog...."

Na den regen op het land:

Het paard, met glimmend stijve beenen,
Scheert de klaver, koel en druipend nat.

Of een avond aan het strand (slechts voor de terzinen is hier plaats):

In een stoet van grijze wolkenvlokken,
Trekt de maan naar 't Zuiden, naar de zee;
Al wat jong is, voelt zich aangetrokken,
Visschersmeisjes waden langzaam meê.
Voeten scheemren onder donkre rokken
En weerspieglen in de blanke reê.

De heer Prins is thuis op de bergen, aan het strand en in het bosch, onder planten en dieren en menschen, en overal is hij artiest, maar een artiest, die soms ook wel een klein stukje van zijn hart laat zien, heel even.

Hij zegt, wat hij in zich heeft, direct en natuurlijk, ontdaan van dien tooneelmantel onzer poëten, de dichterlijke taal, en met een allerbeminnelijksten afkeer van de conventie, die hem een enkele maal wel eens iets baroks laat zeggen.

»Schilderen aan het strand", »Weerspiegeling", »Volle Maan", »Koeltje in 't Bosch", »De Roode Boschbes", »Korenvelden", »Niet voor Kinderen" etc. behooren tot de goede verzen, die de artistieke beweging van de laatste zes jaren heeft voortgebracht, terwijl overal elders, bijna op iedere bladzijde, mooie dingen ter bewondering staan.

N°. IV der »Toewijding" bewijst dat de heer Winkler Prins niet van één snaar leeft: symboliek vervangt hier het realisme. Na een schildering van het Italiaansche sonnet dansend op de melodie van zijn eigen rijmen, gaat de dichter voort:

Dat is 't sonnet. — Haar tooit geen pronk van veêren;
  Zij boeit alleen de Wijsheid, eêl en vroê;
Zij ruilt haar gaas voor zwaargeplooide kleêren;
  En danst den voet in koeler lucht niet moe.
Zij zal den dans op Neêrlands grond wel leeren....

Dat geloof ik oc
fouten af te leerer
Maar stil... Artis
het beste, waar

VARIA.

SCHILDER-WEDSTRIJD WILLINK VAN COLLEN.

Kunstliefhebbers konden onlangs in Amsterdam nog eens een vroolijken morgen doórbrengen. Er was weer een jury aan 't werk geweest, en had het publiek de gelegenheid gegeven in de zaal van Arti haar oordeel te bewonderen. Bovendien hadden de dagbladen er over geschreven.

Ik behoef weinig meer te zeggen. Men kocht slechts een Nieuwe Rotterdammer van 22 Jan., ging daarmede naar Arti en luisterde bovendien naar de opmerkingen van 't publiek. — Een exquisiet komisch genot! — bijna zoo groot als het lezen van een kritiek over Hollandsche poëzie.

De heer Hoynck kende zijn volkje! Hij gooit een »onderwerpje" als aas, — en kijk! hij haalt er heusch de 700 gulden meê op. — Aandoenlijk wijdt de N. R. over het onderwerpje uit, — ik wed dat de jury er met betraande oogen voor heeft gestaan. Wat moet het den heer Hoynck gekost hebben zoo iets te schilderen!

Zijn buurman »Cominus et Eminus" wist het ook wel, dat de welverdiende prijs hem zou ontgaan — maar hij was goddank te goed artiest om ter wille van den prijs slecht werk te leveren. Er zit een kostelijke, spottende brutaliteit in zijn verwaarloozing van alle eischen der netheid en fatsoenlijkheid ter wille der hoogste eischen van kleur, toon en karakter. »Cominus et Eminus!" Ach! al ging de jury nog zoo dicht bij of nog zoo ver af — heel ver — het hielp niet. Dat Witsen's meesterlijk stukje gelukkiger was, ligt

alleen in de meer uitvoerige behandeling — de grootste verdiensten er van zijn niet begrepen. Er was geen onderwerpje in — had hij maar een veldwachter er bij gezet — al was 't met een hard blauw buis en witten broek — de prijs was hem niet ontgaan. Laat de heer Hoynck gezichten schilderen als stopverw en er de oogen inboren zoo dat zelfs de N. R. — die blijkens zijn »standje met een diender" heel wat slikken kan — het opmerkt, — zijn onderwerpje redt hem en de fraaie kopjes van Witsens sprokkelaars leggen het af.

Dat menschen, die het hulpeloos »standje met een diender" zoo ongeveer op één lijn stellen met het werk van »Cominus et Eminus", niet veel goeds over het impressionisme uitslaan, is zeer begrijpelijk. Alle groote eigenschappen, die het tweede werk bezit, zijn door hen niet gezien, en impressionisme is voor hen een zekere kladachtige, schetsachtige wijze van schilderen; die toch in waarheid niets met de zaak te maken heeft.

Het zoo uitvoerig en zorgvuldig geschilderde stuk van Witsen heeft meer met het schijnbaar zoo slordig geschilderde straattooneeltje gemeen dan met al de rest — en die twee stukken verdragen slechts elkander in hun nabijheid, de overigen »slaan zij dood."

»Neen!" zegt de N. R., »behalve de bekroonden is alles broddelwerk van beginners. — O kranig schilder van het Amsterdamsche straattooneeltje, ik benijd u den lach dien ge hierbij lachen kunt! — en zelfs de heer Witsen moet nog hard werken om wat te worden."

Tegen den volgenden wedstrijd geef ik dit motto in overweging:

»Wat baten kaars en bril,
»Als d' uil niet zien en wil"?

Men kan het radikalisme zijn toegedaan, en meenen dat het radikalisme niets anders is dan de hoogste golving van den stroom der ontwikkeling, en toch van oordeel zijn, dat onder zekere omstandigheden het gemeenebest niet gediend

is, door de onbeperkte toepassing van de ideeën, die rijpen bij de meest geavanceerde denkers. Dat het opportunisme de eenig mogelijke richtsnoer is voor de mannen waaraan de belangen der burgerij zijn toevertrouwd, wordt bewezen door Frankrijks buitenlandsche politiek.

Want Frankrijk en Engeland zijn de eenige landen waar de volkswil deze bestuurt. De verhouding tegenover andere mogendheden hangt af van den uitslag der verkiezingen. Beöosten den Rijn wordt de politiek van hooger hand geregeld.

In Frankrijk was het Ferry's koloniale politiek die der oppositie wapenen gaf.

Het gemis van een enkel koloniaal leger dwong de regeering militie naar Achter-Indie te zenden. Ieder kiezer dus, zag het met eigen oogen, dat er fransche dienstplichtigen naar 't Oosten gezonden werden, om voor de uitbreiding der koloniën te strijden.

Om de verbeelding der menigte te prikkelen, verbreidden de monarchale bladen en die der uiterste linkerzijde fabelachtige berichten over de geleden verliezen. Later bleek, dat deze onjuist waren, maar toen hadden zij hun dienst gedaan. Kwade trouw of zelfbedrog? kon men vragen, wanneer de hartstocht, die de fransche politici bezielt, het antwoord op die vraag niet mogelijk maakte. 't Gelukte der uiterste linkerzijde, een groot deel der kiezers op monarchalen te doen stemmen. Zoo keerden deze versterkt, de opportunisten met verlies in het Parlement terug. Ferry's koloniale politiek was nu veroordeeld. De vraag werd daarom, of Tonkin al dan niet ontruimd zou worden. Iets anders is het een veroveringspolitiek te *veroordeelen*, dan de verkregen resultaten prijs te geven. Het fransche nationale karakter maakt het onwaarschijnlijk, dat die ontruiming populair zou geweest zijn. Niemand wilde er de verantwoordelijkheid van dragen. Clémenceau's dubbelzinnige redevoering is er het bewijs van. De geheele discussie was als een vertooning, waarbij ieder te voren zijn rol wist. — De gevolgen slechts waren ernstig genoeg. Want niet de verre expeditie, maar ieder krachtig

optreden in het buitenland is door de stemming over de credieten veroordeeld. Het gevolg was, dat de man, die vroeger den invloed der Republiek in Egypte had geknakt, een nieuw ministerie vormde. 't Was Ferry gelukt dien gedeeltelijk te herwinnen; onder Freycinet is hij voorgoed verloren. Ook nog iets anders zal Frankrijks invloed in het Oosten veel verminderen. Voor de eenheid der republikeinen moet men de uiterste linkerzijde ontzien, en ter wille van haar anticlericalisme niet alleen in Frankrijk de katholieke congregatie bestrijden, maar ook waar zij in de overal in het turksche rijk verspreide scholen het fransch onderwijst en fransche sympathieën levendig houdt. Komt zoo het onderwijs in handen van monniken van andere nationaliteiten, dan gaat Frankrijks invloed over op de drie despotisch geregeerde keizerrijken en zijn de fransche radicalen niet alleen in hun land, maar ook elders oorzaak geworden van de zegepraal der reactie.

J.

INHOUD.

LETTERKUNDIGE STUDIËN EN KRITIEK.

LITERAIRE KRONIEK.

NOVELLEN EN STUDIËN.

GEDICHTEN.

Erratum: In de inhoudsopgave van het vorige deel staat: *Schilderkunst door Samuel* 324, 325, 507.

lees: *Schilderkunst door Samuel* 324, 325.

» » *F. v. E.* 507.

Deel 2

AAN FLANOR.

Et tu, Flanor!

Ach! ik zou wel graag het gelaat achter een slip van mijn toga verbergen! — Met het wegwerpen van mijn zwaard wil ik echter liever nog een beetje wachten.

Maar ik zal weeklagen om den gevallen slag! De wonde is wel niet heel erg, maar zij doet pijn, omdat Flanor haar heeft toegebracht!

En *mij* hebt gij willen sparen, *mij* alleen, — te midden van uwen toorn hebt gij mij begenadigd in een noot!

Haddet gij dat niet gedaan, Flanor! want het grieft mij u te moeten zeggen, dat ik die noot niet kraken wil. Das Lob, o Flanor, begehr' ich nicht, want het is de lof van een boos mensch.

Zijt gij in uw kinderjaren wel eens uit spelen gevraagd? Herinnert gij u dan ook het onaangename gevoel, als de vertoornde moeder uwer ondeugende vriendjes uzelven als model van een zoet jongetje voorstelde? »Keesje heeft zeker niet meegedaan, Keesje zou alleen nooit zoo stout geweest zijn!"

Jawel, Flanor, Keesje heeft wel degelijk meegedaan en zou heel graag alleen ook zoo stout geweest zijn.

Hij draagt er zelfs roem op, het eerst zijn vriendjes met den grooten poëet-harlekijn aan 't lachen gemaakt te hebben.

Maar Flanor voelt den ernst van dat lachen niet meer en

kan niet meer medelachen, maar maakt zich boos. Want om zoo te lachen moet men oneerbiedig en hardvochtig oprecht zijn, en ook oneerbiedige en hardvochtige oprechtheid kunnen verdragen. Dat gaat beter als men jong is. En zie! — O, stichtelijk schouwspel! de dichter Flanor klopt met bemoedigende woorden zijn vriend Bohl het stof van de kleêren, terwijl hij dreigend zijn vuist tegen ons schudt: »'t Is niets hoor! je bent wèl een dichter! — Zulke kwaje jongens ook! — Ik wil niets meer van hen weten!"

En ter wille van zijn bespotten vriend brengt hij zelfs zijn naam in gevaar en zegt domme dingen, die hij niet meenen kan. In zijn goedhartigheid heeft hij een artikeltje geschreven, als een onschuldig zalfje ter verzachting voor de blauwe plekken. Zonder blikken of blozen heeft hij een klappermans-versje een »fraai gedicht" genoemd. Ja, goedig en barmhartig is de oude dag.

Flanor! Flanor! heeft de herfstwind zoo huisgehouden! — Zijn de geëtste bladen verwaaid en de divers gepluimde vogelkens verdreven?

Weet ge 't nog wel, hoe het was in die dagen, — weet ge nog van dat aardige grijsgroene sijsje, met zijn broekje aan? — Weet ge 't nog wel, Flanor?!

Maar nu is het mis. Wij hebben »alle recht op sympathie verbeurd" en er is niets meer aan te doen. Ik hoor u morgen al meêschreeuwen over een verwaand troepje, onderlinge mooivinderij, verheerlijking van onbeduidendheid en wat daar bij behoort, terwijl Joan Bohl een genie zal heeten, zijn pedanterie gepast gevoel van eigenwaarde en het dolle over-en-weer-gelik met Nolet de Brauwere trouwe vriendschap en oprechte bewondering.

En wij weten 't nog wel, dat Flanor Bohl »den grooten Dante-vertaler" en Bohl Flanor een »edelen 's Gravenhaagschen Griek" genoemd heeft.

Ach! moge het nog lang, zeer lang duren, eer wij die lieve strijkaadjes, dat ulevelletjes-presenteeren van de ouderen hebben afgezien. Dat buigen is zoo gemakkelijk en de ulevelletjes zijn zoo goedkoop — men kan er een versje

omheen doen en niemand zal het dan leelijk durven vinden.

Vaarwel, Flanor! het benieuwt mij, hoe de recensenten weer zullen kakelen en er een nieuw bewijs van ons geknoei en onzen clubgeest in zullen zien, dat wij u moedwillig tot vijand hebben gemaakt.

Reeds geniet gij de bedenkelijke eer, onder gejuich bij de dagbladen te zijn ingehaald, als voorvechter tegen ons. Wel moge het u bekomen!

Daar deze heeren waarschijnlijk toch nooit verder zullen zien dan hun neus lang is, zoo zal het ons ernstig streven blijven dien neus zoo mogelijk iets langer te maken.

Wees in allen gevalle verzekerd, dat *wij* den maatstaf van óns oordeel over *uw* werk niet zullen veranderen. Vaarwel, Flanor!

FREDERIK VAN EEDEN.

EEN DAG MET SNEEUW.

DOOR

JAC. VAN LOOIJ.

Het sneeuwde in Venetië. Traag schommelend, als teruggezogen door den Noord-Oosten-wind, die over de koppen der huizen heensneed, daalde de sneeuw, als donzige veêrvlokken, rijzend en dalend op den adem van een spelend kind. En de donkere winkelkasten schenen donkerder en verder achter het kringelende netwerk van witte vlokken, met wijde mazen, dat brokkelend neerviel op hoofden en schouders der voortgangers. In de donkere, smalle straatjes had zich de sneeuw onder den eeuwigen cadans van trippende voeten omgezet tot een smerige brei, die bij elke nieuwe witte vlok soppiger en troebeler werd.

Een vochte, griezelige lucht huisde tusschen de bonte gevels, en deed de mannen huiverend voortgaan, tot den neus gehuld in wijde wollen mantels met een dikke plooi, slingerend van schouder tot schouder, onder de kin, met een voorkomen van antieke bronzen bustes; en de vrouwen, die hun inkoopen deden, scholen dieper weg in hun kleurige omslagdoeken, schuivende door die kringelende witte wisseling, als vlekken rood en geel en groen, als verdwaalde kleuren op een grijs palet.

De hemel was grauwgrijs, strak, als smalle strooken vuil linnen, uitgespannen boven de straatjes.

En het stille Venetië was stiller dan ooit. Slechts van tijd

tot tijd kwam het heesche roepen van een melkventer: »latte! latte!" die stilte storen. Het kwam van heel ver, als de schreeuw van een drenkeling, een schreeuw met den mond vol water. Of hier en daar gleed een half, kort woord, uitgaande van een bedekten mond, grommelend en bijna onverstaanbaar: »koud, koud vandaag!" dan was alles weer stil en hoorde men alleen het gezuig en gekluts van schoenen in de modder.

Maar op het plein San Marco vierde de sneeuw feest in de groote stilte. Het was daar een jagen en woelen van witte vlokken, als een razende dans van bezetenen op de wilde maat des winds, die schuins van boven vrij in de vierkante ruimte viel. En zijn forsche slag joeg de dolle vlokken voor zich uit, en brokte ze tot glinsterende schubben, tot fijn stuivend poeder, dat heel de sneeuw één rag van dunne, draaiende draden scheen, een groot doorzichtig weefwerk met witte verdiksels van plooien en krooken, wapperend op de richting van zijn adem. En achter die wriemeling waren de strakgelijnde gebouwen, links en rechts, als onbelijnde massa's, en de kolonnade's als donkere holen aan hun voet.

En de sneeuw heerschte overal.

De Riva di Schiavoni, die zich in segmentlijn buigt om de zee, verlengde en verbreedde zich met het ebbende water, en water en lucht, alles smolt weg in dien trillenden chaos, alles werd meêgesleurd in dat dolle winterbacchanaal: sneeuw, witte sneeuw overal en bleekgrijze schijnsels van huizen, schepen, gondels, lantarens en palen, met bevende omtrekken, achter de in den val elkander kruisende vlokken.

Alleen aan den huizenkant, dáár, sloop een vuile, gore streep langzaam voort, woelend over bruggen en stoepen, bevolkt met schimmen van menschen en opgestoken regenschermen, levend en bewegend als een levende slang. Dan, op den hoek gekomen, die het plein San Marco maakt met de Riva di Schiavoni, kromde hij om het oude paleis der Doge's en spleet zich honderd passen verder in twee dunne strepen.

En uit die slang rees als een groote adem, een geluid zonder

geluid, een onbestemd mengsel van voetengeschuifel en gegons van gedempte stemmen, eenig teeken van bewust leven in al die krioelende doodschheid, in al die sneeuw, heerschend overal, overal.

Doch eerst op den vlakken grond van het plein San Marco straalde de sneeuw in al haar oogverblindende zuiverheid en grootschheid; achter het gaas der vlokken rekten haar lijnen zich uit, wijder en wijder, verder en verder. En aan de verste grens dier ruimte rees daar het reuzige silhouet der Byzantijnsche kathedraal, wonderlijk en vreemd: met zijn moskeevormen en grillige spitsen, als een Oostersch droombeeld, geworden in éénen nacht; met zijn verguldsel en bonte mozaïeken, als een gouden zonde neêrziende op zooveel zuiverheid; met zijn uitgewischte omtrekken als een fata morgana in een woestijn van sneeuw.

En van uit de wijde portieken der kerk suisde een zachte, weeke muziek. Een enkele kerkganger, uitgaande van den mond der kolonnade's, vlekte een oogenblik die onverstoorbare witheid en verdween vervolgens in het rossige duister der portieken; en alleen een kleine, gekromde man bleef daar voor den ingang der kathedraal de sneeuw wegvegen, als een vlek uitgewasschen sepia; met witte sneeuwvlokken op hoofd en schouders, als gespaarde lichten op een kantig begonnen aquarel; met een langen bezem, als een snelle penseelsliert vol ivoorzwart zich lossend op de sneeuw, den ganschen morgen lang.

Tegen twaalf ure hield het op te sneeuwen en daarmede hernam Venetië zijn gewone aanzien. Toen kwamen van alle kanten de duiven van San Marco neêrvallen van onder de beschuttende overhuifsels der kozijnen; met hunne kleppende vleugels veegden zij de lange lijnen sneeuw weg van de lijsten in wolkjes stuivend poeder. Zij daalden in het bed van blanke vlokken, zoekend en wroetend naar ondergesneeuwde maïskorrels, of er zich in rondwentelend, rollend als blauwgrijze ballen, dons in dons.

Van toen aan was het plein niet langer verlaten en ongeschonden.

De kathedraal stond daar, pralend in zijn vreemden dos, als verwonderd over zijn eigen zonderlingen opschik, met zijn vier bronzen paarden boven den ingang, dragend een witte kap van wollige sneeuw; met zijn marmeren heiligen, getooid met blanke aureolen om het hoofd; met zijn hooggekleurde boogvullingen in mozaïek, gevat in lijsten van blinkend wit; in zijn geheel één massa van goud en rood en grauw, gestreept en geplekt door schelle witte lijnen en vlekken, volgend in architektonische juistheid iedere welving, iederen voorsprong, iedere verhevenheid. Zij stond daar in den namiddag als een groot ontzien meesterstuk van suikerwerk, neêrziend op een verlaten en ontredderde feesttafel, vol met vuile vlekken.

En tegen vier uur rommelde de muziek der stedelijke garde boven de plassige en glimmende plaats, bevolkt met bonte groepen van mannen, vrouwen en kinderen, weêrkaatsend in den natten vloer als in een ouden en dofgeworden spiegel; en de duiven zeilden en klapwiekten door de vochtige en ongezellige lucht, en de muziek klonk uit de koperen kelen der speeltuigen als een droevige treurmarsch.

— »Zie!" klonk in een pauze de schelle stem van een jongen, gekleed in een flodderig pak van zwart geworden linnen; met een bezem op den rug en een andren op de borst, saamgebonden door een tros touw; met oogen, glimmend uit een smoezelig gezicht vol roet, als een kleine neger: »zie, San Marco heeft een witte muts op!" —

Een half dozijn paar oogen keken in de richting des zwarten vingers, naar de koepels van San Marco.

— »Mooi, heel mooi!" — klonk het uit de monden der kijkers.

— »Heel mooi, maar eet er maar eens van," — zei een man, die naast zijn schoenen stond, en wien de honger uit de oogen en het naakte lichaam door de kleêren keek.

Hij sloeg zich met de handen tegen de schouders, om warm te worden.

— »Hoor me eens zoo'n smulpaap" — hernam de kleine schoorsteenveger; .... toen trokken zich twee donkere strepen boven zijn oolijke oogen, als werd hij gezet voor een onop-

gelost vraagstuk. Hij zag den man aan, draaide met een zwiep van zijn lichaam en een zwaai van zijn bezems rond op de hielen en keek weder naar den troonenden heilige op de spits des gevels en naar de koepels van San Marco, die nog altijd prijkte met witte hoogsels, staande in een dommeling van wegvliedend licht, in een damp van smeltende sneeuw.

Toen zei hij: — »Doet niets, tóch mooi." —

En de vochtige, roode lippen plooiend tot een punt, floot hij weggaande een aria uit de Trovatore, die de muziek was begonnen te spelen.

VENEZIA, 10 December 1885.

———

FRANCIS BACON,

DOOR

Dr. D. G. JELGERSMA.

De vernietiging van het Westersch-Romeinsche rijk en de heerschappij der Germaansche barbaren in die landen van Europa, welke vroeger de zetel eener bloeiende beschaving geweest waren, sleepte den ondergang dier beschaving met zich. Langzaam maar zeker werden de sporen er van het een na het ander uitgewischt. De oorlogen der groote en de veeten der kleine krijgshoofden deden overal bloed stroomen, deden alles in barbaarschheid verzinken. Het lag niet aan een gebrek aan strijdlust bij de barbaren, dat het hun niet gelukte de wetenschap en de kennis der ouden geheel te doen verdwijnen. Maar hetzelfde Rome, dat eens met zijne legioenen de wereld veroverd en beschaving in de landen van West-Europa verspreid had, nam nu de door de oudheid vergaderde schatten onder zijne hoede. Het streed wederom een strijd met de barbaren van het Westen en Noorden, maar het voerde dien strijd ditmaal niet met het wereld-veroverende pilum, maar met de wapenen van den geest. En het bleef voor een deel althans overwinnaar.

De wetenschappen uit de wereld verjaagd, vonden een toevlucht binnen de stille kloostermuren. Wel boetten ze daarbij een deel van haren glans in, maar ze werden voor geheelen ondergang bewaard; zij hielden zich schuil in de kloosters,

tot de gunst der tijden haar wederom zou veroorloven het wereld-tooneel te betreden, haar ouden luister te herwinnen, ja, dien verre te overtreffen.

De wijsbegeerte van Aristoteles werd door de monniken beoefend, wel niet uit de bronnen, maar toch ze werd beoefend en, toen eenmaal het tijdperk der grootste verwarring en der diepste duisternis voorbij was, hoe langer hoe meer beoefend.

In het midden der twaalfde eeuw kwamen de voornaamste werken van Aristoteles over de Logica in Latijnsche vertalingen in handen van de scholastici en ruim een eeuw later werden vele zijner werken onmiddelijk uit het Grieksch overgebracht door Willem van Moerbeeke. De woordelijke getrouwheid dezer vertaling legt getuigenis af van den diepen eerbied, waarmede men den Griekschen tekst beschouwde en de onverstaanbaarheid van vele harer deelen is een bewijs voor de geringe kennis van het Grieksch, die men in dien tijd bezat. Dit laatste gebrek werd gaandeweg minder, toen Aristoteles eens de alleenheerschappij in de scholen verkregen had. Men leerde hem beter verstaan, commentarieerde zijn geschriften, bracht zijne leerstellingen in overeenstemming met die van de Kerk, twistte over punten, waarover hij zijn gevoelen niet duidelijk had uitgesproken of waarbij het verschillend werd opgevat; maar men ging niet verder dan hij gegaan was. Geen nieuwe theorieën, geen afwijkende verklaringen van de natuur hadden aan de scholastieken haar ontstaan te danken. Zij trachtten »*den wijsgeer*" te begrijpen, zij twistten over de beteekenis en de opvatting, niet over de waarheid zijner woorden; een beroep op zijn gezag was hun krachtigst argument.

In de vijftiende eeuw eerst begon er verandering in dien toestand te komen. Het Grieksche keizerrijk werd meer en meer in het nauw gebracht door de Turken. Een onophoudelijke stroom van uitgewekenen stak de zee over en vestigde zich in Italië. Zij brachten kostbare handschriften en de niet minder kostbare kennis van de taal en de letterkunde der oude Grieken mede naar hun nieuw vaderland en deden de

liefde voor en de studie van de Grieksche oudheid daar ontwaken. Men bemerkte, dat er in de oudheid naast dat van Aristoteles, ook andere wijsgeerige stelsels hadden bestaan. Men begon deze te beoefenen en die beoefening was het begin van een vrijere wijze van denken; het gezag van Aristoteles werd door de kennismaking met andere systemen dan het zijne langzamerhand ondermijnd.

Hiertoe echter bepaalde zich de verandering niet. Men stelde niet alleen het gezag van anderen tegenover dat van Aristoteles, neen, men wilde zich aan alle gezag onttrekken. Men eischte voor zich dezelfde vrijheid, die de Grieken gehad hadden, de vrijheid nl., om naar eigen goedvinden en door eigen onderzoek een nieuwe wijsbegeerte op te bouwen en nieuwe verklaringen van de natuur en hare verschijnselen te geven.

De uitvinding van de boekdrukkunst, van het buskruit en van het kompas en de ontdekking van Amerika deden het gevoel van eigenwaarde bij de Westersche volken toenemen. Men raakte er aan gewend zich niet langer als de minderen der Grieken te beschouwen, als de leerlingen, die, gezeten aan de voeten van de wijzen der oudheid, het voor hun eenige taak hielden de woorden van wijsheid uit hun mond op te vangen en te overdenken. Men begon zich langzamerhand met hen gelijk te stellen, ja kwam tot het bewustzijn, dat men hen in vele opzichten overtrof. En zoo werd men stap voor stap ook in de wetenschap onafhankelijk van hen; zoo ontstond de nieuwere wetenschap en de nieuwere wijsbegeerte.

De sterrekunde maakte door de groote ontdekkingen der zestiende eeuw reusachtige vorderingen; werktuigkunde en natuurkunde maakten zich van het gezag van Aristoteles los en bereikten weldra een graad van ontwikkeling veel grooter dan die, welken zij in de oudheid hadden bezeten en ook de philosophie, de gemeenschappelijke band en het bezielend element van alle wetenschappen, volgde dit voorbeeld. Ze begon met zich te onttrekken aan het gezag van Aristoteles en de overige wijsgeeren der oudheid en trachtte toen op geheel nieuwen grondslag en volgens een nieuwe methode een nieuw en beter stelsel te grondvesten.

De groote hervorming der wijsbegeerte is onafscheidelijk verbonden aan twee namen, die van Bacon en van Descartes, waarvan men den een als den vader der ervaringswijsbegeerte, den ander als den vader van de rationalistische wijsbegeerte beschouwt. Descartes meende het kenmerk der waarheid gevonden te hebben in het heldere en duidelijke denken en kende dus aan het zuivere denken, onafhankelijk van alle waarneming, nog grooteren invloed op het ontstaan onzer kennis toe, dan Aristoteles gedaan had. Deze had ten minste geleerd, dat de meest algemeene waarheden, die niet syllogistisch bewezen konden worden, omdat er geen algemeener waarheden waren, waartoe men ze door een syllogisme kon terug brengen, door inductie, d. i. door waarneming, moesten gevonden worden. Uit die meest algemeene waarheden moesten, volgens Aristoteles, de minder algemeene deductief, d. i. door middel van syllogismen, worden afgeleid. Descartes ontzegt aan de ervaring zelfs de bescheiden plaats, die zij in het stelsel van Aristoteles nog had ingenomen. Ook de meest algemeene waarheden en juist deze misschien het meest, wilde hij door het heldere en duidelijke denken alleen vinden.

»Hij zal de voornaamste verschijnselen, die zich in de »wereld voordoen, nagaan," zegt hij ergens in zijne Principia philosophiae, »niet dat hij van plan is ze te gebruiken als »redenen om iets te bewijzen, neen, hij wenscht gevolgen »uit oorzaken, niet oorzaken uit gevolgen af te leiden, maar »slechts opdat onze geest er toe kome liever de eene dan de »andere te beschouwen van de ontelbare gevolgen, die wij »zien, dat uit dezelfde oorzaken kunnen voortvloeien."

Een reeks van volgelingen van Descartes sloten zich bij het door hem verkondigde beginsel aan en bouwden daarop de een na den ander de meest verschillende stelsels. Spinoza, Leibniz en Wolf namen uitdrukkelijk zijn criterium van waarheid over, Kant en de geheele school der latere Duitsche wijsgeeren deden dit op meer indirecte wijze, Het kenmerk van al deze wijsgeeren der rationalistische richting is dit, dat zij allen een volledig wijsgeerig stelsel hebben gemaakt, dat

het geheele gebied van het menschelijk weten, zoowel als dat van het menschelijk handelen omvat en ons in meer of minder volledigen vorm in hunne geschriften bewaard is. Ieder volgend wijsgeer begon met het stelsel zijns voorgangers geheel of gedeeltelijk omver te werpen om daarna het zijne op te bouwen. Hij stelde zich daartoe op het standpunt van zijn tijd en maakte gebruik van de kennis, die volgens een andere methode dan de zijne verkregen was. De denkbeelden zijner voorgangers waren hem daarbij van weinig nut; wat hij van hen overnam, had gewoonlijk weinig te maken met de grondgedachten van zijn stelsel. Zoo zien wij bij deze richting het eene stelsel na het andere ontstaan en weder te niet gaan, zonder dat er een blijvend resultaat wordt verkregen.

Een geheel ander schouwspel biedt de richting aan, waarvan men Bacon als den vader beschouwt. Geen allesomvattende stelsels opgebouwd uit dikwijls zeer onvoldoende gegevens vragen hier onze aandacht.

Het gebied, waartoe de werkzaamheid van iederen wijsgeer zich bepaalt, is meer beperkt. Maar ter vergoeding van deze meerdere beperktheid zien wij ieder volgend wijsgeer gebruik maken van de voornaamste resultaten, die zijn voorganger verkregen heeft. Ook de resultaten der andere wetenschappen wendt hij ten zijnen bate aan, maar hij doet dat te recht, om dat het resultaten zijn eener methode, die ook de zijne is. Langzamerhand wordt het gebied, waarover zich de wijsgeerige beschouwingen uitstrekken, meer omvattend en zoo wordt er gaandeweg een gebouw opgetrokken, waartoe velen een steentje hebben aangedragen en dat eerst in onze dagen zijn voltooiing nadert. Thans toch is er een stelsel ontstaan, dat beweert in staat te zijn alle vragen te beantwoorden en alle moeielijkheden op te lossen, of ten minste den weg aan te wijzen, die men voor die beantwoording en oplossing moet inslaan.

De geschiedenis dezer wijsgeerige richting verdient dus in hooge mate onze belangstelling, omdat zij niet is een geschiedenis der menschelijke dwalingen, zooals men de ge-

schiedenis der wijsbegeerte wel eens genoemd heeft, maar een verhaal van de trapsgewijze ontdekking van een zeker aantal waarheden van blijvende waarde, die, in den beginne vermengd met dwaling, in den loop der tijden daarvan gereinigd en in al haar zuiverheid aan het licht gekomen zijn.

Het leveren van een bijdrage tot deze geschiedenis en het meer bekend maken daarvan in ons vaderland is het doel van dit opstel.

Men beschouwt Bacon als de vader der ervaringswijsbegeerte, zeide ik boven. Maar men beschouwt hem ook als de vader van de methode der natuurwetenschappen. Deze beide meeningen vallen voor een deel samen. De wijsbegeerte omvatte in den tijd van Aristoteles zoowel de physica als de metaphysica, zoowel de dichtkunst als de zedelijke en staatkundige wetenschappen. En in den tijd van Bacon had men haar gebied nog niet beperkt.

Bacon zelf verdeelde de wetenschap 1) in geschiedenis, dichtkunst en wijsbegeerte en verstond onder geschiedenis de vermelding van alle voorgevallene of voorvallende feiten, onder dichtkunst een verhaal van gebeurtenissen, verzonnen in navolging van die, welke werkelijk voorvallen en onder wijsbegeerte die wetenschap, welke zich bezig houdt met het maken van gevolgtrekkingen uit de door de geschiedenis verzamelde feiten. De wijsbegeerte omvatte dus ook bij hem het geheele gebied van het menschelijk weten en de methode, die hij voor de beoefening der wijsbegeerte leerde, heeft betrekking op alle afzonderlijke wetenschappen en moet volgens hem in al die wetenschappen toegepast worden. — Nu is het zeer zeker waar, dat hij zoowel in het Novum Organum als in de meeste zijner overige werken bijna uitsluitend spreekt over de toepassing der methode op de natuurwetenschappen, ja zelfs te kennen geeft, dat in de staatkundige en zedekun-

1) De Augmentis Scientiarum Lib. II. Cap. 1.

dige wetenschappen, ook op andere wijze belangrijke resultaten verkregen kunnen worden, maar even zeker is het, dat hij in »De Augmentis", waar hij opzettelijk over de laatstgenoemde bestanddeelen van het menschelijk weten en doen handelt, ook daarop de toepassing zijner methode aanbeveelt en tot voorwaarde van allen werkelijken vooruitgang maakt. En daarenboven, al zijn wij niet van zins het woord wijsbegeerte op te vatten in de ruimere beteekenis, die daaraan gegeven wordt door de ouden en door Bacon zelf, dan nog begrijpen ook *wij* daaronder in den meer beperkten zin, waarin *wij* het gewoonlijk opvatten, de beschouwing van de wijze, waarop wij tot kennis komen, de behandeling dus van de methode, volgens welke wij in de natuurkundige, zoowel als in de zedekundige wetenschappen onze kennis verkregen hebben en trachten die te vermeerderen. Alleen door het geven van eene methode van behandeling der natuurwetenschappen, heeft Bacon daarom reeds recht tot de beoefenaren der wijsbegeerte gerekend te worden en we zouden hem daartoe rekenen, al moesten we erkennen, dat zijne werkzaamheid zich geheel daartoe beperkt en zijn oogmerk zich op niets anders gericht had. Zijn doel echter had een veel wijderen omvang en was niets minder dan eene geheele hervorming en vernieuwing der wetenschappen te bewerken, eene Instauratio-magna, zooals hij zelf gewoon was het te noemen. Daartoe zou, volgens zijne meening, de methode dienen, waarvan hij de toepassing op de natuurwetenschappen besprak en duidelijk trachtte te maken.

Voor ik er echter toe overga deze methode te behandelen, een enkel woord over zijne verhouding tot de beoefenaren der wetenschap vóór hem en over het doel, dat volgens hem de beoefening der wetenschap heeft.

Wij hebben boven gezien, dat in de laatste helft der middeneeuwen Aristoteles een onbeperkt gezag in de scholen bezat. Ook, dat dit gezag door verschillende oorzaken langzamerhand werd ondermijnd en dat de overtuiging veld begon te winnen, dat men met evenveel recht als de Grieken en Aristoteles aanspraak kon maken op eene zelfstandige be-

oefening der wetenschappen. Er was natuurlijk geen sprake van, dat deze overtuiging dadelijk algemeen doordrong. Het waren in den beginne slechts de uitverkoren geesten, die deze vrijheid voor zich verlangden. Deze gingen verder; ze eischten haar niet alleen, maar ze brachten haar ook in toepassing. Reeds vóór Bacon had Telesius in zijn groot werk »*de Natura rerum*" verklaard, »dat men den bouw der wereld, de grootte »en den aard der lichamen, die zich daarin bevinden, niet »moet nasporen door redeneering, zooals de ouden gedaan »hadden, maar dat men moet trachten die te leeren kennen »door de zintuigen en de dingen zelf."

Het stelsel echter, hetwelk hij voor dat van Aristoteles in de plaats geeft, met zijn drie beginselen van warmte, koude en stof steunt evenzeer op redeneeringen à priori en evenmin op waarneming. Copernicus had praktisch gedaan, wat Telesius theoretisch deed. Hij gaf in de sterrekunde in plaats van het stelsel van Ptolemaeus zijn eigen stelsel. En in den tijd van Bacon zette Campanella het werk van Telesius, Galileo en Kepler dat van Copernicus voort.

Men kan dus niet zeggen, dat Bacon de eerste was, die zich, hetzij theoretisch hetzij praktisch, volkomen van de methode der ouden losmaakte of de eerste, die tegenover de grootendeels deductieve methode van Aristoteles allen nadruk legde op inductie. Dat hadden reeds anderen vóór hem gedaan en deden anderen te gelijk met hem. Het is daarom, dat men het feit, dat hij tot op onzen tijd vrij algemeen voor den grondvester der inductieve methode zoowel in de wijsbegeerte als in de overige wetenschappen gehouden wordt, zal moeten verklaren òf door de eigenaardigheid en den blijvenden invloed zijner methode in onderscheiding van die, welke vóór hem of gelijktijdig met hem werd toegepast en geleerd, òf door den vorm zijner geschriften en de positie van zijn persoon. Het zal uit het vervolg blijken, welke dezer opvattingen mij de waarschijnlijkste voorkomt.

Het doel der wetenschap is, volgens Bacon, de heerschappij over de natuur. Van daar, dat het tweede deel van zijn Instauratio, het »*Novum Organum*," waarvan de beide eerste

boeken door hem voltooid zijn, den titel draagt van aphorismen over de verklaring der natuur en over de heerschappij van den mensch. »De mensch, de dienaar en uitlegger der »natuur, vermag en begrijpt," volgens Bacon. »zooveel als hij »door waarneming of denken van de natuur is te weten ge»komen; hij weet noch vermag meer. De menschelijke weten»schap en macht vallen samen, omdat onbekendheid met de »oorzaak het tot stand komen van het bedoelde gevolg ver»hindert. Want de natuur wordt niet dan door gehoorzaam»heid overwonnen, en wat de oorzaak is bij het beschouwen »is de regel bij het tot stand brengen eener zaak." 1)

Deze woorden doen ons tevens zien, waarom Bacon meent, dat kennis en macht één zijn. De kennis van de oorzaken stelt ons in staat de gevolgen te doen plaats hebben, een stelling van beperkte juistheid, die echter zeer kenmerkend is voor den geest van Bacons geheele wijsbegeerte. Om derhalve in staat te zijn de gevolgen te weeg te brengen, vorschen wij naar de oorzaken en wij begeeren dus geen kennis om haar zelf, maar ter wille van het nut, dat haar bezit kan hebben. Deze utilistische opvatting der wetenschap vindt men in al zijne geschriften terug en ze is daarvan, hoe dikwijls men haar bestaan ook heeft trachten te ontkennen, een der merkwaardigste eigenschappen. Zij is het geweest, die hem ontevreden maakte met de wetenschap zijner dagen en er hem toe bracht te trachten een methode te vinden door wier toepassing de menschelijke kennis niet alleen grooter zou worden, maar tevens dienstbaar aan de verbetering van den toestand der menschheid. »Wat de menschelijke dingen betreft," zoo spreekt de hoofdpersoon in zijn »*weerlegging der wijsbegeerten*" 2), »vrees ik, dat een ingekankerde dwaling u »heeft bevangen. Want ik geloof, dat gij er diep van over-

1) Nov. Org. I 1 en 3.

2) Redargutio Philosophiarum. Bij deze en de volgende aanhalingen uit de geschriften van Bacon heb ik zijn woorden dikwijls eenigszins vrij vertaald of verkort teruggegeven, echter zoo, dat ik niet de minste verandering bracht in zin of samenhang.

»tuigd zijt, dat de toestand der wetenschappen een bloeiende »is. Ik echter vermaan u den invloed en het nut van die »dingen, die gij hebt, niet te beschouwen als een bewijs van »den hoogen graad van ontwikkeling, die gij bereikt hebt »of als een teeken daarvan, dat gij hebt verkregen wat gij »verlangt en niets meer hebt, wat u te doen overig is. Ik »meen veeleer, dat gij de zaak zóó moet beschouwen: als »gij die verscheidenheid van schrijvers, waardoor de weten»schappen gezwollen en opgeblazen zijn, onderzoekt en nauw»keurig en ijverig naspoort, wat die geschriften opleveren, »dan zult gij dezelfde zaken overal ontelbare malen herhaald »vinden, verschillend in woorden, volgorde, voorbeelden en »inkleeding, maar gelijk in gewicht en beteekenis, zoodat »zich in de wetenschap armoede aan praal en trots aan on»beduidendheid paart. En als het mij veroorloofd is een »oogenblik over deze zaak met u te schertsen, dan moet ik »u zeggen, dat het mij voorkomt, dat uw geleerdheid veel »heeft van dat diner bij een inwoner van Chalcis, wien men »vroeg, vanwaar hij al die soorten van wildbraad had. Hij »antwoordde, dat zij allen met verschillende sausen waren »toebereid van tam varkensvleesch. Zoo ook kunt gij niet »ontkennen, dat die overvloed van u niets anders is dan een »zeker deel van de wijsbegeerte der Grieken, een deel aller»minst groot gebracht op de bergen of in de bosschen der »natuur, maar als een huisdier gemest op de scholen en in »de studeerkamers." En iets verder in hetzelfde geschrift zegt die zelfde hoofdpersoon: »uwe wijsbegeerte kwam dus van »de Grieken, die volgens een Egyptisch priester altijd kin»deren gebleven zijn. Want is dat geen wijsbegeerte van kin»deren, die wel kan praten en redetwisten, maar niet in staat »is te verwekken en voort te brengen? Die rijk is aan ge»schillen, maar arm aan werken? Laten wij ons daarom van »die afgetrokken wijsbegeerte afwenden en de feiten zelf gaan »onderzoeken; laten wij niet streven naar den roem een secte »te stichten, maar laten wij met ernst trachten het nut en »de grootheid der menschheid te bevorderen. Laten wij een »wettig huwelijk sluiten tusschen den geest en de natuur en

»laten wij de Godheid, volgens wier wil en op wier bevel »alles geschiedt, bidden, dat uit dat huwelijk geen monsters »der verbeelding geboren mogen worden, maar een stam van »helden, die deze monsters ten onderbrengen en dooden d. i. »heilzame en nuttige uitvindingen doen om de behoeften der »menschheid te bestrijden en te verlichten."

Het bewustzijn van de vele onvervulde behoeften der menschheid en de overtuiging, dat deze door de wetenschap, zooals zij tot nu toe beoefend was, niet vervuld konden worden, omdat deze wetenschap reeds gedurende twee duizend jaar ongeveer op dezelfde hoogte gestaan had en in bijna geen enkel opzicht was vooruit gegaan, waren de prikkels, die Bacon aanspoorden tot het zoeken eener nieuwe methode. Vergelijkt hij met dien stilstand der wetenschappen den vooruitgang der werktuigelijke kunsten, die als door een levensgeest bezield groeien en bloeien, die in den beginne onontwikkeld waren, daarna in bloeienden toestand verkeerden en eindelijk een hoogen graad van ontwikkeling bereikten en nog voortdurend in ontwikkeling toenemen, dan wordt de richting, waarin hij die methode te zoeken heeft hem tevens aangewezen. De wijsbegeerte en de wetenschappen van den geest worden als afgodsbeelden aangebeden en vereerd, maar komen niet van haar plaats. Ja zelfs zij bloeien somtijds het meest bij den grondlegger eener leer en vervallen en verdorren daarna. Men behoeft zich over dit verschil met de werktuigkunde ook niet te verwonderen, daar in deze de geesten der enkelen zich vereenigen terwijl zij elkander in de wijsbegeerte bederven en elkanders pogingen ijdel maken. Daarenboven de werktuigkunde steunt op ervaring en proefnemingen, de wijsbegeerte, zooals ze tot nu toe beoefend werd, op redeneeringen door middel van syllogismen. En syllogismen bestaan uit oordeelen, oordeelen uit woorden en woorden zijn teekenen voor begrippen. Indien dus de begrippen zelf, die als het ware de ziel zijn der woorden, verkeerd en ondoordacht zijn gevormd, wanneer zij zwevend en niet genoegzaam bepaald en omschreven zijn, als er in één woord woord allerlei fouten zijn ingeslopen, dan stort het geheele

gebouw, dat op de syllogismen is opgetrokken, in een.

Zoo spreekt Bacon in de »*Redargutio philosophiarum*" en in de »*Distributio operis*" over het verschil tusschen de werktuigkunde en de wijsbegeerte, zooals ze in zijn tijd beoefend werden, en zoo spreekt hij er op vele andere plaatsen in zijne werken over, want (het zij in parenthesi opgemerkt) er is voor zoover mij bekend geen schrijver, die zich zelf zóó dikwijs woordelijk afschrijft als Bacon.

Zoo sprekende vestigt hij de aandacht op twee der meest kenmerkende eigenschappen zijner methode, op de samenwerking van velen tot één doel en op de zorgvuldige waarneming der verschijnselen in de natuur om daaruit langs inductieven weg tot de kennis der waarheid te komen. Door deze woorden geeft hij ook een verklaring van het feit, dat hij zich bij de behandeling zijner methode zoo goed als geheel tot de natuurwetenschappen beperkt. Wanneer toch het doel der wijsbegeerte geen ander is dan het verbeteren van den toestand der menschheid door haar in staat te stellen nieuwe uitvindingen te doen, ligt het voor de hand zich uitsluitend of ten minste in de eerste plaats bezig te houden met dat deel der wetenschap, dat langs den meest rechtstreekschen weg tot het doen van nieuwe uitvindingen leidt. Dit nu doet ongetwijfeld de natuurwetenschap, en zie daar de reden, waarom Bacon in de eerste plaats op hare beoefening heeft aangedrongen. Hij heeft zich echter niet tot haar beperkt, maar ook aan andere wetenschappen, al zij het niet in zóó hooge mate en zóó voortdurend, zijn aandacht geschonken. Ook hierin ondervond zijne opvatting den invloed van het nuttigheidsbeginsel, dat, zooals wij zagen, de richting bepaalde, die hij in de natuurwetenschappen insloeg. Dit is, om een enkel voorbeeld te noemen, het geval in de zedeleer, wier wetenschappelijke behandeling hij onvoldoende vindt, omdat men de middelen, waardoor de menschen goed gemaakt werden, niet daarin heeft opgenomen. Juist dit deel der zedeleer komt hem bij uitstek belangrijk voor en evenals hij de natuurwetenschappen dienstbaar wil maken aan het doen van uitvindingen, wil hij de zedeleer doen strekken tot het

bevorderen van goede daden. In beiden treedt het praktisch doel evenzeer op den voorgrond en is het wetenschappelijk doel niet anders dan een middel tot bereiking daarvan.

Behalve het doel, dat hij door de wijsbegeerte wilde bereiken, moest echter ook zijne voorstelling van het wezen der kennis, van grooten invloed zijn op de methode, volgens welke hij meende tot kennis te zullen komen. Het is daarom voor het goed verstaan dezer methode van het grootste belang, vooral te bepalen wat hij door haar wilde bereiken, van welken aard de vraagstukken waren, tot wier oplossing hij haar wilde aanwenden. Alle voorwerpen in den meest uitgebreiden zin van het woord, waaraan wij onze aandacht wijden, bestaan volgens Bacon uit een verzameling of vereeniging van een zeker aantal eenvoudige eigenschappen of naturen, zooals hij gewoon is te zeggen.

»Goud," zegt hij in de »*Silva Silvarum*", »heeft de vol»gende naturen: grootte van gewicht, dichtheid der deelen, »vastheid, buigbaarheid of taaiheid, vrijheid van roest, geel»heid van kleur. Daarom is de zekerste weg om goud te »maken, hoewel het een lange weg is, deze, dat men de oor»zaken der verschillende boven opgenoemde naturen en de »waarheden, die daarop betrekking hebben, zoekt. Want als »iemand een metaal kan maken, dat al deze eigenschappen »heeft, laat de menschen er dan vrij over twisten of dit »metaal goud is of niet."

Het doel der menschelijke macht nu, is volgens het »*Novum Organum*" 1) een nieuwe »natuur" of nieuwe »naturen" aan een gegeven lichaam te doen ontstaan of daaraan toe te voegen en het doel der menschelijke wetenschap om van een gegeven natuur den »*vorm*" of het »*ware verschil*" of de »*natura naturans*" of den »*fons emanationis*" (de bron waaruit ze voortvloeit) te vinden. »Dit zijn de woorden," zegt Bacon, »die het best mijne bedoeling weergeven." Het zal mijne taak zijn te trachten die bedoeling duidelijk in het licht te

1) Nov. Org II. 1.

doen treden. — Vooraf echter iets over de reden, die Bacon er toe bracht, het zoeken naar den »*vorm*" der eenvoudige naturen en niet naar dien der concrete voorwerpen te beschouwen als het werk der wetenschap.

»De »*vormen*" der voorwerpen, de soorten der geschapen »dingen, bedoel ik, vermenigvuldigd als ze tegenwoordig zijn »door samenstelling en verplaatsing, zijn zoo verward en »samengesteld, dat het òf volkomen nutteloos is ze te zoeken, »òf het zoeken naar hen, voor zoover er van zulk een zoeken »sprake kan zijn, voorloopig moet worden uitgesteld en eerst »dan begonnen worden, wanneer de »*vormen*" van eenvoudiger »aard behoorlijk gezocht en gevonden zijn. Evenzoo zou het »niet gemakkelijk zijn, en in geen enkel opzicht nuttig, den »»*vorm*" van dat geluid na te sporen, dat een woord vormt, »omdat het aantal woorden, door samenstelling en verplaatsing »der letters ontstaan, oneindig is. Daarentegen is het doenlijk, »ja zelfs gemakkelijk, den »*vorm*" te zoeken, die één enkele »letter doet ontstaan. De kennis van den »*vorm*" der letters »echter voert ons onmiddelijk tot die van den »*vorm*" der »woorden. Volkomen zoo is het met het zoeken naar den »»*vorm*" van andere zaken. Men doet geheel vergeefsehe »moeite als men dien van een leeuw, een eik, goud, ja zelfs »dien van water of van lucht wil vinden, maar het is de taak »der wetenschap, die wij behandelen, den »*vorm*" te zoeken »van Dichtheid en IJlheid, van Warmte en Koude, van »Zwaarte en Lichtheid, van Tastbaarheid en Luchtvormigheid, »van Vluchtigheid en Vastheid en van andere dergelijke »dingen, zoowel van verschijningsvormen der stof als van »bewegingen, zaken, die evenals de letters van het alphabet, »niet bijzonder talrijk zijn, maar toch het wezen en den »»*vorm*" van alle voorwerpen uitmaken."

Deze reden geeft hij in »*De Augmentis*" 1) op voor het kiezen van den door hem ingeslagen weg. Hij meende zoo op eenvoudiger en gemakkelijker wijze het doel der weten-

---

1) De Augm. Scient. III. 4.

schap te zullen bereiken en gaat daarbij uit van een drietal onderstellingen, wier juistheid ik voor het oogenblik in het midden laat. Hij neemt nl. aan 1e dat alle concrete voorwerpen bestaan uit een samenstel van dergelijke eenvoudige eigenschappen of naturen, zoodat wij die concrete voorwerpen kennen, als we bekend zijn met den aard van ieder dezer naturen, 2e dat wij weten, welke die naturen zijn en 3e dat haar aantal zóó beperkt is, dat het onderzoek naar den »*vorm*" der concrete voorwerpen er ontzaggelijk door vereenvoudigd wordt. In verband hiermede geeft hij in dit zelfde hoofdstuk een lijst van deze eenvoudige naturen, die zoowel de verschijningsvormen der stof als de eenvoudige bewegingen omvat. Van de eerste soort, waarvan ik er boven eenige aanhaalde, noemt hij er negen en dertig, van de tweede vijftien, welke lijst in het tweede boek van het »*Novum Organum*" 1) aanmerkelijk gewijzigd is en een aantal van negentien bewegingen omvat. Als voorbeelden noem ik den »*Motus Antitypiae*" d. i. de ondoordringbaarheid en den *Motus Nexus*, den horror vacui der toenmalige en latere natuurkundigen.

Wat was nu de bedoeling van Bacon, als hij sprak van den »*vorm*", het »*ware verschil*", de »*natura naturans*" of den *fons emanationis*"? Het gebruik dezer woorden staat in verband met een zijner eigenaardigheden die ik niet onopgemerkt kan laten voorbijgaan. Het is n.l., zooals hij zelf zegt, zijne gewoonte om ook als zijne begrippen nieuw zijn en van de gewone afwijken, met de grootste nauwgezetheid de oude woorden te behouden. Hij verwondert zich in de hoogste mate over de vermetelheid van Aristoteles, die als het ware den oorlog verklaarde aan de geheele oudheid en zich niet alleen de vrijheid aanmatigde nieuwe namen uit te denken in alle kunsten en wetenschappen, maar zelfs alle geleerdheid vóór hem trachtte te vernietigen. Hij wilde misschien, zegt Bacon, het voorbeeld van zijn leerling Alexan-

1) Nov. Org. II. 48.

der navolgen en evenals deze alle volken der toen bekende aarde aan zich onderworpen had, zoo zelf het geheele gebied der wetenschappen aan zich schatplichtig maken. Bacon daarentegen wil met dezelfde gematigdheid, waarmede men in burgerlijke zaken, als de staatsinrichting verandert, dezelfde namen behoudt, ook in de wijsbegeerte bij alle veranderingen, die hij daarin wil invoeren, aan dezelfde terminologie getrouw blijven. Van daar dat hij zijne wijsgeerige termen ontleend aan Aristoteles en de scholastieken, maar er eene geheel andere beteekenis mede verbindt. De beteekenis der woorden fons emanationis: bron, waaruit iets voortvloeit, is uit zich zelf duidelijk genoeg; natura naturans gebruikten de scholastieken op dezelfde wijze, waarop Spinoza dat deed, om de Godheid aan te duiden als de immanente oorzaak van alle dingen; onder het ware of soortvormende verschil verstonden Aristoteles en de scholastieken die kenmerken, welke te zamen met de kenmerken van het geslacht, de soortkenmerken uitmaken en eindelijk: de vorm eener zaak was bij de peripatetische wijsgeeren dat, hetgeen de zaak maakte tot wat zij was, hetgeen bij de eigenschapslooze stof kwam en haar de eigenschappen gaf, waardoor ze tot een bepaalde zaak werd. De vorm in dezen zin verklaart Bacon in het Novum Organum voor een verzinsel van den menschelijken geest, maar toch blijft hij het woord gebruiken en om aan te duiden, wat hij er mede bedoelt, maakt hij gebruik van de bovenvermelde omschrijvlngen. Laten wij zien in hoeverre wij zijne bedoeling er uit kunnen afleiden. De vorm is de fons emanationis, de bron, waaruit iets anders voortvloeit, hij is dus de oorzaak van dat andere; hij is natura naturans, d. i. eene eigenschap of natuur, die de immanente oorzaak is eener andere natuur. Hij is eindelijk het ware of soortvormende verschil; d. i. men spreekt van een geslacht en van een soort, welke tot dat geslacht behoort of, omdat er gehandeld wordt over eigenschappen: van een meer en een minder algemeene eigenschap; de kenmerken welke de minder algemeene eigenschap meer heeft, zijn het onderscheidende van den vorm.

Op een andere plaats 1) spreekt hij aldus over den vorm: »wanneer de vorm gesteld wordt, moet de gegeven natuur »onvermijdelijk volgen; wanneer dus die natuur aanwezig »is, wordt ook de vorm gevonden. Wanneer omgekeerd de »vorm gesteld wordt niet aanwezig te zijn, vindt men ook »noodzakelijker wijze de gegeven natuur niet. Hij ontbreekt »dus altijd, als de gegeven natuur ontbreekt. De ware vorm »leidt de gegeven natuur af uit iets, dat in meerdere dingen »aanwezig is en (zooals men zegt) van nature 2) bekender »is dan de vorm zelf. De beantwoording der vraag, wat de »vorm eener bepaalde natuur is, bestaat dus in het vinden »eener andere natuur, die met de gegevene verwisseld kan »worden en toch eene beperking is eener meer algemeene »natuur, die het ware geslacht is, waartoe de andere als »soort behoort."

Brengen wij dit in verband met het voorgaande, dan begint ons langzamerhand duidelijk te worden wat Bacon onder vorm verstond. Het is de wijziging eener algemeene eigenschap, de vorm (ik gebruik dit woord hier in zijn dagelijksche beteekenis), waarin in een bepaald geval die algemeene eigenschap optreedt en waardoor zij wordt tot de bizondere eigenschap, waarmede men in dat geval te doen heeft. Zoo is b. v. de vorm van warmte volgens Bacon de bizondere soort van beweging, die op onze zintuigen den indruk van warmte maakt. Ter voorkoming van noodelooze herhalingen zal ik in het vervolg deze algemeene eigenschap vormeigenschap of vormnatuur noemen.

Hij noemt hem ook de wet, volgens welke de werkingen

---

1) Nov. Org. II. 4.

2) Ik herstel in mijne vertaling van Bacon's woorden een fout in zijne opvatting eener onderscheiding van Aristoteles. Deze maakte onderscheid tusschen wat hij γνωριμώτερον Φύσει en wat hij γνωριμώτερον πρὸς ἡμᾶς noemde. Onder het eerste, het op zich zelf meer bekende, verstond hij het algemeene; onder het laatste, datgene wat ons menschen meer bekend is, het bizondere. Bacon vertaalt γνωριμώτερον Φύσει door notius naturae in plaats van door notius natura, zonder er daarom echter een verkeerden zin aan te hechten.

van de individueele lichamen, die het eenige zijn, dat in werkelijkheid bestaat, plaats grijpen en inderdaad de vorm is in zooverre een wet, een vaste regel, als zijne aanwezigheid onmisbaar is voor het bestaan en dus voor de werking der eigenschap, die een gevolg van den vorm is. Elders 1) verklaart hij, dat de vorm de zaak zelf is en daarvan slechts verschilt als de werkelijkheid (existens) van het verschijnsel (apparens), dat de vorm met betrekking tot de wereld is, wat de zaak of het verschijnsel is met betrekking tot den mensch, verklaringen, die uit een ander oogpunt, hetzelfde zeggen als boven over den vorm is opgemerkt.

Het zoeken nu van dien vorm is het doel der menschelijke wetenschap, en het geven van nieuwe eigenschappen aan de lichamen door de kennis van den vorm, is het doel der menschelijke macht. Dit doel moet bereikt worden door de wijze van onderzoek en Bacon beweert een methode gevonden te hebben, die met volkomen zekerheid tot dit doel leidt, zonder dat ze daarbij buitensporige inspanning van den menschelijken geest vordert. Deze methode vraagt nu onze aandacht.

Wij zagen boven, dat de vorderingen, die men in de werktuigelijke kunsten gemaakt had, in hooge mate zijne aandacht trokken. Hij vergeleek daarmede den stilstand in de wijsbegeerte of liever in de wetenschappen in het algemeen en dacht over de oorzaak hiervan na. Hij meende die te vinden in de verschillende wijze waarop werktuigkunde en wetenschap beoefend werden en kwam daardoor tot de gevolgtrekking, dat slechts verandering van behandelingswijze in de wetenschap tot grooten vooruitgang kon leiden, maar ook onvermijdelijk zou leiden. In de werktuigkunde vereenigden zich de pogingen van velen tot één doel; want ieder volgend uitvinder kon gebruik maken van de ontdekkingen zijns voorgangers. Daarenboven steunde alles, wat men daarin deed, op waarnemingen en proeven. Daardoor had men de eene uitvinding na de andere gedaan en zou men zoo voortgaande

1) Nov. Org. II. 13.

voortdurend nieuwe ontdekkingen blijven doen. Daarvan was Bacon volkomen overtuigd.

Hij wilde dus in de wetenschap op dezelfde wijze te werk gaan. — Wanneer hij echter de uitvindingen, die men gedaan had, eenigszins nader beschouwde, zag hij, dat zij allen een gevolg waren van een gelukkig toeval. Een toevallige waarneming had den uitvinder zijn denkbeeld aan de hand gedaan.

Hoeveel grooter zou de vooruitgang niet geweest zijn, zoo dacht hij, wanneer men het doen van die waarnemingen niet aan het toeval had overgelaten. Wanneer men stelselmatig naar waarnemingen, waaruit nieuwe uitvindingen afgeleid konden worden, gezocht had. Laat ik daarom beproeven in de wetenschap niet alleen datgene in te voeren, waaraan de werktuigkunde haren vooruitgang te danken heeft, maar ook datgene, wat men tot nu toe in de werktuigkunde heeft verzuimd. Gelukt die poging, dan zullen de nieuwe waarheden, die men in de wetenschap ontdekt, nog veel talrijker en veel belangrijker zijn dan de uitvindingen, die men tot nu toe in de werktuigkunde gedaan heeft. Neem ik daarbij nog in aanmerking, dat de kennis der oorzaken ons in staat stelt de gevolgen te doen plaats hebben, dan heb ik recht te verwachten, dat een zoodanige vooruitgang van de wetenschap mij in staat zal stellen allerlei dingen tot stand te brengen, waaraan ik nu zelfs niet kan denken.

Door dezen gedachtengang stond zijne methode in hoofdzaak vast. Zij moest in de eerste plaats inductiëf zijn, d. i. alle waarheden, die men door haar vond, moesten steunen op waarnemingen en op ervaring. De waarnemingen verder moesten niet door één persoon gedaan worden, maar door velen en wel op zulk een wijze, dat de arbeid van den een door die van den ander verlicht werd. En eindelijk: het moest niet aan het toeval worden overgelaten, welke waarnemingen men zou doen, neen, men moest stelselmatig te werk gaan en zijn aandacht vestigen op zulke dingen en zoodanige proeven nemen, waarvan men de meeste en belangrijkste gevolgen kon verwachten.

Laat ik hem zelf het woord geven om den weg, dien hij meende te moeten inslaan, meer in bizonderheden te beschrijven 1): »Hij kwam tot het besluit, dat er dingen gedaan moe-»ten worden geheel verschillend van die, welke tot nu toe »gedaan zijn; dat de wederlegging van vroegere denkbeelden »als het ware een waarborg moet zijn van vooruitgang in de »toekomst. Hij kwam tot het besluit, dat alle krachten van »den geest ingespannen moeten worden om zooveel mogelijk 2) »iedere theorie, iedere meening, ieder algemeen gangbaar »begrip te laten varen; dat het verstand zich onbevangen »en onbevooroordeeld op nieuw moet gaan bezig houden »met de feiten; dat de toegang tot het rijk der natuur even »als die tot het hemelrijk slechts voor hen openstaat, die het »met kinderlijk gemoed nader treden. Hij kwam tot het be-»sluit een verzameling van feiten te maken, zoowel van zaken »die in de natuur voorvallen, als van genomen proeven, door »aantal, soort, zekerheid en nauwkeurigheid voldoende om »er gevolgen uit af te leiden. Hij wilde vooral een verzame-»ling van proeven maken, omdat de natuur meer inlichtingen »verschaft, wanneer zij door kunst gedwongen wordt, dan »wanneer zij vrij is. Hij kwam tot het besluit dezelfde stof »zóó volgens lijsten te rangschikken, dat het verstand haar »kan verwerken en zijn taak kan vervullen; ook het godde-»lijk woord immers heeft niet zonder orde en regel op den »chaos gewerkt. Hij kwam tot het besluit, dat men van de »feiten, die op de lijsten vermeld zijn, niet al te haastig moet »overgaan tot het zoeken van nieuwe feiten (hoewel dit op »zichzelf een nuttige zaak is), maar dat men eerst moet op-»klimmen tot algemeene begrippen. Hij kwam tot het besluit, »dat men de natuurlijke, maar verkeerde neiging en aandrift »van het verstand, om onmiddelijk van de feiten als door »een sprong over te gaan tot de hoogste en meest algemeene »begrippen, (die men gewoonlijk beginselen of grondbegrip-»pen noemt) geheel en al moet bedwingen; maar dat men

1) Cogitata et visa de interpretatione naturae.
2) Quantum rigore mentis et constantia obtineri potest.

»eerst de naastliggende begrippen moet vormen en vinden, »vervolgens de tusschen gelegenen en dat men zoo trapsge-»wijze moet voortgaan. Hij kwam tot het besluit, dat men »zulk een vorm van inductie moet vinden, die uit zekere »gegevens een algemeen besluit trekt, zóó, dat er wordt aan-»getoond, dat zich geen strijdig geval kan voordoen. Hij »kwam tot het besluit, slechts die begrippen goed te keuren »en aan te nemen, die niet alleen geschikt gemaakt zijn voor »de feiten, waaruit ze zijn afgeleid, maar die een ruimeren »omvang hebben en dien ruimeren omvang bewijzen door »het voorspellen van nieuwe feiten."

Ziedaar in Bacons eigen woorden, bijna in den vorm eener gerechtelijke akte, de overwegingen, die hem bij de hervorming der wetenschappen, zooals hij die wilde tot stand brengen, leidden. Het eerste wat hij meende te moeten doen, was, zich zooveel mogelijk los te maken van alle vooropgezette meeningen. Hij wilde beproeven of het hem, als hij de natuur met kinderlijke onbevangenheid ondervroeg, misschien zou gelukken een antwoord van haar te krijgen op vragen, die tot nu toe onbeantwoord gebleven waren. Treffend is de overeenkomst van deze handelwijze met die van zijn grooten tegenvoeter Descartes. Ook deze wilde beginnen met alle gangbare meeningen en begrippen te laten varen, om daarna, onafhankelijk van alle overlevering, te trachten langs een nieuwen weg tot de kennis van waarheid te komen. Het onderscheid tusschen beide hervormers der wijsbegeerte is echter niet minder treffend. Descartes meende met onnavolgbare naiveteit, dat het hem inderdaad gelukt was zich vrij te maken van alle overgeleverde en algemeen als waar aangenomen begrippen, terwijl Bacon, met volkomen bewustzijn van de moeilijkheid eener dergelijke vrijmaking, zich meer bescheiden en menschkundig bepaalde tot den eisch, zich »*zooveel mogelijk*" te onttrekken aan hun invloed. Hij had bij zich en anderen veel te goed opgemerkt hoe groot de macht der idolen was om het nog voor mogelijk te houden die geheel te vernietigen. In een ander opzicht komen zij echter weer volkomen overeen. Zij willen beiden het gebouw

der wetenschap optrekken op nieuwe grondslagen en hoewel zij alle vroeger verkregen kennis verwerpen of ten minste op nieuw onderzoeken, wanhopen zij geenszins aan het verkrijgen van nieuwe kennis.

Het tweede, dat volgens hem gedaan moet worden, is het maken eener groote verzameling van feiten van allerlei aard, het samenstellen eener historia naturalis, een arbeid, waaraan hij de laatste jaren van zijn leven gewijd heeft en wier resultaten hij heeft meegedeeld in zijn »*Silva silvarum*." Deze feiten wilde hij verdeelen naar de onderwerpen, waarop zij betrekking hadden, en ieder dezer deelen rangschikken op lijsten, zóó dat men gemakkelijk kon zien, welke gevolgtrekkingen er uit de verzamelde feiten gemaakt konden worden. In het Novum Organum 1) noemt hij drie dergelijke lijsten. Het doel van het onderzoek is, zooals wij weten, het vinden van den »*vorm*" eener bepaalde natuur of eigenschap. Op de eerste der drie lijsten wil hij alle gevallen plaatsen, waarin de eigenschap, wier vorm men tracht te vinden, aanwezig is. Hij noemt deze lijst dan ook de lijst van aanwezigheid. Op de tweede lijst behooren omgekeerd alle gevallen t'huis, waarin de behandelde eigenschap ontbreekt. Dit is de lijst van afwezigheid. 2) Op de derde lijst eindelijk moeten alle gevallen vermeld worden, waarin de behandelde eigenschap in meerdere of mindere mate aanwezig is. Het is de lijst der *graden* van aanwezigheid. Door deze drie lijsten wil hij nu den *vorm* eener eigenschap vinden en de redeneering, waarvan hij daarbij gebruik maakt is de volgende. Wanneer een eigenschap in een zeker geval aanwezig is, is ook haar

---

1) Nov. Org. II. 11 vlg.

2) Als staaltjes van de gevallen, die op deze beide lijsten vermeld worden (Bacon beschouwt de derde klaarblijkelijk als van minder gewicht) noem ik voor de lijst van aanwezigheid: de zonnestralen, de vlam, wol, alle sterk gewreven lichamen, groen vochtig gras dat op een hoop ligt, ongebluschte kalk, wijngeest omdat eiwit daarin stolt als in kokend water, aromatische kruiden-peper b.v., alle zuren op planten, waar geen huid is enz. Op de lijst van afwezigheid komen b.v. voor: de stralen van maan en sterren, de zonnestralen in de hoogere lagen van den dampkring, sneeuw enz.

vorm aanwezig en alle eigenschappen, die in dit geval ontbreken, hebben dus met dien vorm niets te maken. Wanneer omgekeerd een eigenschap in zeker geval ontbreekt, ontbreekt ook haar vorm en alle eigenschappen, die in dit geval gevonden worden, hebben daarom evenmin betrekking op den gezochten vorm. Verder zal men den vorm eener eigenschap in meerdere of mindere mate aantreffen, naarmate de eigenschap zelf in meerdere of mindere mate voorkomt en van iedere eigenschap dus, die sterker wordt, terwijl de behandelde eigenschap in kracht afneemt of zwakker, terwijl deze in kracht toeneemt, zal men kunnen zeggen, dat zij niet de »*vorm*" is, dien men zoekt. Ieder der drie lijsten geeft op deze wijze aanleiding tot het uitsluiten van een zeker aantal eigenschappen, waarin men zeker is den vorm niet te moeten zoeken. Zoo wordt door achtereenvolgende uitsluitingen de kring van het onderzoek langzamerhand beperkt, tot men eindelijk vindt wat men zoekt. Hoe Bacon zich dit vinden voorstelt is niet recht duidelijk. Men zou uit de wijze, waarop hij dikwijls over bovengenoemde uitsluitingen spreekt kunnen opmaken, dat hij daarmede wilde doorgaan tot er maar ééne eigenschap overbleef die men voor de vormeigenschap kon houden. In dat geval zou er zeker, de juistheid zijner onderstellingen voor een oogenblik aangenomen, door de uitsluitingen een resultaat gewonnen zijn, waartegen geen enkel strijdig geval kon worden aangevoerd.

Aan den anderen kant zegt hij ook herhaaldelijk, dat men na een behoorlijk aantal uitsluitingen, van het ontkennende tot het bevestigende deel van het onderzoek moet overgaan. Bedoelt hij daarmede, dat de vorm-eigenschap direct moet opgemaakt worden uit een zeker aantal waargenomen verschijnselen, dan blijft de mogelijkheid bestaan, dat zich gevallen voordoen in strijd met het verkregen resultaat. Men zou tevens kunnen vragen, welk nut de voorafgaande uitsluitingen dan toch hadden, daar het positief resultaat geheel onafhankelijk daarvan verkregen wordt. Het is daarom naar alle waarschijnlijkheid zijne meening geweest, dat de vorm-*eigenschap*, die, zooals hij zich uitdrukt, als het ware het

geslacht is, waartoe de *vorm* als soort behoort, langs ontkennenden weg moest gevonden worden en dat men den bevestigenden weg slechts moest bewandelen, om een deel der nadere kenmerken van den vorm vast te stellen. Is deze opvatting de juiste, dan kunnen we van haar verwachten, dat ze ons de methode van Bacon beter zal doen verstaan, dat ze ons misschien zal doen inzien, waarom hij aan deze de eigenschappen toeschrijft, die ze volgens hem heeft; waarom hare resultaten volgens hem volkomen zeker zijn en waarom zij de talenten ongeveer gelijk maakt, zoodat er voor hare toepassing geen bijzondere begaafdheid noodig is.

Boven wees ik er reeds op, dat hij ieder concreet lichaam beschouwt als de verzameling zijner eigenschappen, als het geheel zijner eigenschappen zou men kunnen zeggen, als er geen gevaar bestond, dat sommigen dit geheel terstond weder tot eene zelfstandigheid zouden maken. Ik voor mij heb tegen deze beschouwing geen bezwaar en ben volkomen bereid Bacon na te zeggen: maak een metaal, dat alle eigenschappen van goud heeft en laat de menschen er dan over twisten of het werkelijk goud is. Een geheel andere vraag echter is het of wij alle eigenschappen van het goud kennen en of wij in staat zijn deze naar hare meerdere of mindere algemeenheid te rangschikken. Toch is dit voor de toepassing van Bacon's methode noodig. De eerste lijst bevat een aantal gevallen, waarin de eigenschap, over welke men handelt, voorkomt en waarin dus tevens de vorm daarvan en daarom ook de vorm-eigenschap, waarvan die vorm een wijziging is, gevonden wordt. Zij dient tot uitsluiting van die eigenschappen, die in de vermelde gevallen niet aanwezig zijn en het gebruik maken van die lijst veronderstelt dus, dat men met volkomen zekerheid weet *welke* eigenschappen ontbreken, of met andere woorden, dat een lichaam geen eigenschap kan bezitten, zonder dat men die waarneemt. Dit moet ten minste gelden voor de vorm-eigenschappen, omdat men in het tegengestelde geval door de uitsluitingen niet dichter bij het vinden dier eigenschap komt, ja er zich misschien verder van verwijdert. Even noodzakelijk voor het bereiken van een resul-

taat volgens deze methode is het verder, dat men in het bezit is eener volledige lijst der vorm-eigenschappen, omdat men anders niet weet, welke eigenschappen men moet uitsluiten en wanneer men met uitsluitingen moet ophouden. Men moet met andere woorden in staat zijn de meer algemeene eigenschappen te onderscheiden van de minder algemeene, waarvan men den vorm zoekt. Dit bedoelde ik boven, toen ik sprak van eene rangschikking der eigenschappen, naar gelang harer meerdere of mindere algemeenheid.

De tweede lijst bevat een aantal gevallen, waarin de eigenschap, waarvan men den vorm zoekt, ontbreekt. Zij leidt tot uitsluiting van alle eigenschappen, die in die gevallen gevonden worden. Ik onderstel, dat Bacon hier weder de vorm-eigenschappen bedoelt. Het gebruik van deze lijst rust op de onderstelling, dat men er zeker van is, welke eigenschappen in ieder geval ontbreken, of met andere woorden, dat men in staat is alle voorhandene eigenschappen waar te nemen. Daarenboven moet men ook bij het gebruik dezer lijst met zekerheid kunnen constateeren, welke de vormeigenschappen zijn.

Het gebruik der derde lijst berust niet op dergelijke onderstellingen; op zijn hoogst zou men kunnen zeggen, dat het, om onnoodige uitsluitingen te voorkomen, ook hierbij wenschelijk is de vormeigenschappen te kennen.

De onderstellingen echter noodig voor het gebruik der eerste lijsten, waren van dien aard, dat ze ons niet zonder grond doen twijfelen aan de deugdelijkheid van Bacon's methode. Ze komen neer op het volgende.

De concrete lichamen, zooals wij ze waarnemen, zijn een samenstel van eenvoudige eigenschappen, die tot deze lichamen in dezelfde betrekking staan als de letters van het alphabet tot de woorden der taal. Deze eenvoudige eigenschappen zijn deels verschijningsvormen der stof, deels eenvoudige bewegingen. Wij kennen beiden; van de eerste soort bestaan er volgens »*De Augmentis*" 39, van de tweede volgens het »*Novum Organum*" 19. Het zij mij geoorloofd hieromtrent in het voorbijgaan op te merken, dat Bacon zelf geenszins

volkomen overtuigd is van de volledigheid en de volstrekte juistheid zijner optelling van deze eenvoudige naturen. Bij het onderzoek, dat hij instelt naar den »*vorm*" van warmte, erkent hij veeleer uitdrukkelijk, dat juist onze onvolledige kennis van deze eenvoudige naturen de groote moeielijkheid is, waarop de toepassing zijner methode voorloopig afstuit. Het vraagstuk, dat moet opgelost worden, is het vinden van den »*vorm*" van ieder dezer eenvoudige naturen. Dit bestaat uit twee deelen. In de eerste plaats nl. moet men de algemeene eigenschap vinden, waarvan deze vormen wijzigingen zijn en in de tweede plaats den aard dezer wijzigingen bepalen. Het eerste deel van dit onderzoek moet geheel langs negatieven weg door opeenvolgende uitsluitingen, het tweede deels op dezelfde wijze, deels langs affirmatieven weg tot stand gebracht worden. Daarvoor is het noodig, dat men behalve de eenvoudige naturen ook nog de bedoelde algemeene eigenschappen kent. Want deze moeten, hoewel Bacon ze nergens opnoemt, allen op één na uitgesloten worden. Om gebruik te kunnen maken van de lijsten van waarnemingen en proeven, die hij wil samenstellen, is het daarenboven een onmisbaar vereischte, dat men voor ieder geval, waaruit men gevolgtrekkingen wil afleiden, met volkomen zekerheid alle eenvoudige naturen en alle vormeigenschappen waarneemt. Het moet onmogelijk zijn, dat één hiervan zich, al is het slechts tijdelijk, aan onze waarnemingen onttrekt. Dit zou, als het voorkwam op de lijst van aanwezigheid, leiden tot uitsluiting eener natuur, die misschien in het nauwste verband staat met den vorm en als het zich voordeed op de lijst van afwezigheid, voeren tot niet-uitsluiting eener natuur, die niets met den vorm te maken heeft. Dat al deze onderstellingen in den meest volslagen strijd zijn met de werkelijkheid, behoeft geen nader betoog en is, zoo ik mij niet bedrieg, de groote font, die de geheele methode van Bacon waardeloos maakt. Laat ik trachten dit door een voorbeeld op te helderen.

Veronderstel voor een oogenblik, dat de vorm van warmte een bepaalde beweging is der kleinste deeltjes van een lichaam,

zooals Bacon dat meende gevonden te hebben. De vormeigenschap is dan beweging of, als men onderscheiden wil tusschen massa-beweging en beweging der kleinste deeltjes en beiden voor een vormeigenschap houden, de laatste van deze twee soorten beweging. Om nu volgens de methode van Bacon dit resultaat te bereiken, moet men natuurlijk beginnen met het opmaken der drie door hem voorgeschreven lijsten. Op de lijst van aanwezigheid vermeldt men een aantal gevallen, waarin warmte gevonden wordt. Ook de vorm van warmte, beweging der kleinste deeltjes, is in ieder geval aanwezig en wordt daarin nevens een aantal andere eigenschappen waargenomen. Alle eigenschappen en in het bizonder alle vormeigenschappen, die in een der aangehaalde gevallen ontbreken, worden uitgesloten. Dat dit uitsluiten rust op de onderstelling, dat alle aanwezige eigenschappen, vormeigenschappen en anderen waargenomen worden, dat het op geen andere onderstelling kan rusten, noch met eenig recht kan geschieden, als dit niet ondersteld wordt, is, dunkt mij, duidelijk als de dag. Evenzoo worden alle eigenschappen uitgesloten, die in een der op de tweede lijst vermelde gevallen gevonden werden. Zoodoende houdt men van alle vormeigenschappen ten slotte alleen die over, waarvan de vorm van warmte een wijziging is. Deze was aanwezig in alle op de eerste en afwezig in alle op de tweede lijst genoemde gevallen en kon dus niet uitgesloten worden. Ze zou dit zonder twijfel zijn, als men hare aanwezigheid of afwezigheid niet in ieder geval met ontwijfelbare zekerheid kon uitmaken. Dat deze methode, indien de veronderstellingen, waarop zij rust, juist waren, tot een volkomen zeker resultaat zou voeren, waartegen geen enkel strijdig geval kan aangevoerd worden, springt in het oog en dat zij geen buitengewone inspanning van den geest vordert of, zooals Bacon het uitdrukt, alle geesten ongeveer gelijk maakt, is evenmin aan twijfel onderhevig. Daar echter de onderstellingen, waarvan zij uitgaat, in geenen deele met de werkelijkheid overeenkomen, daar wij noch alle eigenschappen, die een voorwerp heeft, kennen, noch die, welke wij kennen, in ieder geval

kunnen waarnemen, noch in staat zijn een scherp onderscheid te maken tusschen vormeigenschappen en gewone eenvoudige naturen, zooals Bacon ze noemt, is hare toepassing onmogelijk en zou, zelfs als ze beproefd werd, nooit tot eenig resultaat kunnen leiden. De proef, die Bacon er mede neemt, loopt dan ook deerlijk ongelukkig af. Hij brengt haar niet eens ten einde, laat staan tot een goed einde. Midden in zijne lijsten raakt hij zoodanig verward in de gegevens, die deze hem opleveren en de gevolgtrekkingen, waartoe zij hem leiden, dat hij het nauwelijks begonnen werk in den steek laat.

»Het uitsluiten, dat ik tot nu toe gedaan heb" 1) zegt hij, »is volstrekt niet volledig. Het is dit niet vóór men ophoudt »bij een bevestiging. Het *kan* zelfs in den beginne niet »volledig zijn. Want het uitsluiten is een verwerpen van »eenvoudige naturen. Wanneer wij nu nog geen goede en »juiste begrippen van eenvoudige naturen hebben, hoe zou »het dan mogelijk zijn deze goed en juist uit te sluiten? »Sommigen der bovengenoemde begrippen echter zijn zwevende »en niet goed bepaald. Daarom berusten wij, die wel weten »en ook niet vergeten, hoe groot een werk wij ondernemen, »geenszins bij dat, wat wij tot nu toe hebben voorgeschreven. »Maar wij willen de zaak verder doorzetten en maken krach»tiger hulpmiddelen ten gebruike van het verstand gereed, »die wij nu zullen doen volgen."

Deze krachtiger hulpmiddelen volgen echter niet; hij gaat over tot het opmaken van een voorloopig resultaat, tot het houden eener eerste wijnleze, zooals hij dat in zijn bloemrijke taal gelieft te noemen, waarbij de ontelbare rijpe en sappige druiven, door hem in zijne lijsten verzameld, in de wijnpers gebracht en uitgeperst werden. Het overig deel van Boek II van het Novum Organum is gewijd aan de behandeling der Instantiae praerogativae, gevallen waarop men bij voorkeur acht moet geven en waarvoor Bacon een reeks der meest fantastische namen uitdenkt. Deze geheele beschouwing der

1) Nov. Org. II 19.

Instantiae praerogativae heeft, hoeveel lezenswaardigs zij in onderdeelen ook moge bevatten, niets te maken met het eigenaardige zijner methode en de grondgedachten zijner wijsbegeerte. Ze is niet meer dan bijwerk.

Over de hoofdzaak, de krachtiger hulpmiddelen van het verstand, over het verkrijgen van juiste en nauwkeurige begrippen van eenvoudige naturen, spreekt Bacon niet meer, noch in het Novum Organum, noch in de werken, die later zijn vervaardigd. De laatste jaren van zijn leven hield hij zich bezig met het verzamelen eener historia naturalis, met het samenstellen van een woordenboek voor de beoefening der wetenschappen, zooals hij het ergens noemt, dat moest dienen als grondslag bij het vervaardigen der drie voor de uitsluitingen vereischte lijsten. We kunnen daarom, zonder groot gevaar voor dwaling, aannemen, dat de oplossing der moeilijkheid, waarop, zooals hij zelf erkende, de toepassing zijner methode afstuitte, hem gedurende het laatste gedeelte van zijn leven minder gemakkelijk om niet te zeggen onmogelijk voorkwam. In het tegenovergestelde geval toch is het voor ons onbegrijpelijk, dat hij, in weerwil van zijn geestdrift voor de bepefening der wetenschappen en voor de wijze van beoefening, die hij voorstond, deze zaak, de gewichtigste van allen, onopgelost heeft gelaten.

Laat ik nog eenmaal terugkeeren tot de boven 1) aangehaalde plaats uit de »*Cogitata et Visa.*" Het is om aan de schets der inductieve methode, zooals ze hem in het algemeen voor den geest stond, nog een paar trekken toe te voegen. Men moet niet al te spoedig trachten, zegt hij, uit de verzamelde feiten nieuwe feiten af te leiden, maar men moet eerst opklimmen tot algemeene begrippen om daaruit later nieuwe feiten af te leiden. Het hoofddoel der wetenschap blijft dus het vinden van nieuwe feiten, het doen van uitvindingen met andere woorden, maar dit doel wordt het best bereikt, als men er voorloopig niet aan denkt en zich geheel

1) Zie pag. 31 vlg.

wijdt aan het zoeken van nieuwe waarheden. Het vinden daarvan, dat op zich zelf beschouwd niet meer is dan een middel tot het doen van uitvindingen, treedt daardoor op den voorgrond en wordt een zelfstandig doel. Zoo is er ook in het utilistische stelsel van Bacon plaats voor de beoefening der wetenschap om haar zelf.

Maar er moeten niet alleen algemeene waarheden gevonden worden, vóór men nieuwe uitvindingen kan doen, men moet ook, vóór men algemeene of liever de meest algemeene waarheden kan vinden, de minder algemeene gevonden hebben. De neiging van het verstand om onmiddelijk van de feiten te besluiten tot de meest algemeene waarheden moet geheel en al bedwongen worden; men moet eerst de naastliggende begrippen vormen en vinden, daarna de tusschen gelegenen en zoo trapsgewijze voortgaan tot de meest algemeene.

Dit denkbeeld wordt door Bacon herhaaldelijk en met nadruk op den voorgrond gesteld en het is niet zijn geringste verdienste, dat hij er zoozeer op aandringt dit te maken tot een kenmerk van alle ware inductie. Het is een zijner twee groote bezwaren tegen de inductie van Aristoteles, dat deze uit een aantal waargenomen feiten in verband met de gangbare meeningen of liever met de meeningen van hen, die verondersteld worden verstand van een zaak te hebben, besluit tot het grondbeginsel van die zaak. Zijn tweede bezwaar was gericht tegen het weinig stelselmatige der inductie van Aristoteles, die zonder de volgens Bacon onmisbare uitsluitingen door eenvoudige optelling der gevallen tot een besluit wilde komen. Zoo ongegrond als nu misschien zijn tweede bezwaar is, zoo gegrond is zijn eerste en de welsprekendheid, waarmede hij het telkens ter sprake brengt, de nadruk, waarmede hij aandringt op de opheffing van het gebrek, waartegen het gericht is, in de nieuwe methode van inductie, hebben er zeker niet weinig toe bijgedragen het gezag van Aristoteles te verzwakken en een gezonde en behoedzame wijze van inductie algemeen ingang te doen vinden. Wanneer het op de toepassing aankomt, wordt hij wel is waar somtijds ontrouw aan zijn beginsel en geeft eene Anticipatio mentis in plaats

van eene Interp
verdienste niet, h
toepassing er va
het zeker beter t
zoo welsprekend

Een der onderc
tijd het meest de
Dit zijn vooroord
ontstaan te danke
en overweging v
daar geheel buite
deeling dezer idol
zaak is echter vo
gewicht om er la
tot de vermelding
Novum Organum
van den stam, wa
door den aard z
idola specus de vo
zijn bijzonderen aa
op hem gewerkt h
gevolg zijn van c
ieder leeft; en de
der overgeleverde
overgeleverd zijn,
zocht heeft. Ofsch
als men door wa
vindt, is toch het
de leer der idole
klaring der natuu
gronden tot de ge
wortelen geschoten
toegang voor de
reeds toegang tot
bij het beoefenen c
de menschen niet, v
haar op hun hoede

Het bestrijden en verzwakken der idolen is dus een voorbereiding voor de beoefening der wetenschap, maar tevens iets, waarmede men geen oogenblik moet ophouden, ook niet als men reeds eenige schreden op den weg harer beoefening heeft gedaan. Het staat echter met de wetenschap zelf en de methode van behandeling niet in rechtstreeksch verband en is daarom voor den hoofdinhoud van Bacons wijsbegeerte een zaak van ondergeschikt belang.

Ik zou hiermede mijne bespreking der wijsbegeerte van Bacon, waarbij ik mij zooveel mogelijk tot de hoofdzaken beperkt en alle zaken van minder gewicht ter zijde gelaten heb, kunnen eindigen. Alle andere onderwerpen toch worden door hem zeer in het algemeen en zonder dat hij tot bizonderheden afdaalt, behandeld, hoofdzakelijk met het oog op de plaats, die zij in zijne rangschikking der wetenschappen moeten innemen. Er is echter nog één onderwerp, dat mij belangrijk genoeg toeschijnt om er een oogenblik opzettelijk bij stil te staan. Ik bedoel zijne verhouding tot de kerk en de godgeleerdheid. Deze wordt door Bacon behandeld in zijn boek de Augmentis Scientiarum, waarin hij de verdeeling der wetenschappen bespreekt, een overzicht geeft van haar toestand in zijn tijd en overweegt, welke dingen haar volgens zijn oordeel nog ontbreken. Hetgeen hij er van zegt, is overeenkomstig het plan van het geschrift, waarin het voorkomt, van algemeenen aard en van geringen omvang.

De godgeleerdheid werd door hem verdeeld in natuurlijke en geopenbaarde. De natuurlijke godgeleerdheid is voldoende om het ongeloof te weerleggen, maar niet om den godsdienst op te bouwen. 1) Daarom heeft God ook nooit een wonder gedaan om een ongeloovige te bekeeren, want deze kon door het licht der natuur tot de kennis van God gebracht worden. De wonderen echter zijn bestemd om afgodendienaren en bijgeloovigen te bekeeren, die de Godheid erkennen, maar in de wijze harer vereering dwalen. Want het licht der natuur is niet voldoende om ons den wil van God of de wijze, waar-

1) De Augm. Scient. III. 2.

op wij hem moeten vereeren, te doen kennen. Want zooals het werk ons de macht en de ervarenheid van den werkman, maar niet zijn beeld doet kennen, zoo toonen ook de werken van God ons wel diens almacht en wijsheid, maar niet zijn beeld. Men kan uit zijn werken aantoonen, dat hij bestaat, dat hij almachtig, wijs en alwetend is en nog meer andere zaken. Maar het is volgens mijne meening niet veilig om steunende op de voorwerpen in de natuur, die men ziet, of volgens de beginselen der menschelijke rede te redeneeren over de geheimnissen des geloofs, of zelf met al te veel kracht te trachten iemand van haar waarheid te overreden of ze ál te nauwkeurig te onderzoeken. *Geef het geloof wat des geloofs is.* In de natuurlijke godgeleerdheid heeft men niet te weinig, maar te veel gedaan en dit bedreigt zoowel den godsdienst als de wijsbegeerte met zeer groote ongemakken en gevaren; want zoo maakt men den godsdienst kettersch en de wijsbegeerte phantastisch en bijgeloovig.

Wijsbegeerte en godsdienst moeten dus uit elkander gehouden worden. Zoekt men de godgeleerdheid in de wijsbegeerte, dan is het of men de levenden zoekt onder de dooden; evenzoo is het zoeken van de wijsbegeerte in de godgeleerdheid niets anders dan het zoeken van de dooden onder de levenden. 1) »Als wij dus de geopenbaarde god»geleerdheid behandelen, moeten wij het *scheepje* der men»schelijke rede verlaten en overstappen op het *schip* der »kerk; want dit is door het Goddelijk Kompas alleen in staat »den juisten koers te bepalen. De sterren der wijsbegeerte »toch, waarnaar wij tot nu toe onzen koers richtten, zijn niet »meer voldoende."

Even onafhankelijk echter als de geopenbaarde godsdienst van de wijsbegeerte, moet de wijsbegeerte van den geopenbaarden godsdienst zijn; want door de godsdienst te mengen in de wijsbegeerte maakt men de laatste phantastisch en bijgeloovig. Men moet zich niet voorstellen, dat men door te

---

1) De Augm. Scient. IX. 1.

zoeken naar de werkende oorzaak en den vorm, 1) te kort doet aan den eerbied voor de godheid of haar minder eer bewijst dan zij, die alles tot haar onmiddelijke werkzaamheid terug willen brengen. Integendeel; even als het in de staatkunde van veel grooter en bewonderingswaardiger beleid getuigt, als men anderen voor zijn eigen doeleinden en wenschen weet te doen werken zonder hun iets van zijn plan mee te deelen dan wanneer men zijn plannen aan de uitvoerders van zijn wil mededeelt; evenzoo komt de wijsheid van God schitterender uit, wanneer de natuur zonder het te bedoelen, datgene tot stand brengt, wat de Voorzienigheid wil, dan wanneer het doel der Voorzienigheid bij iedere natuurlijke werkzaamheid en beweging zichtbaar was. Daarom zoeke de physica naar de werkende oorzaak en de metaphysica naar den vorm zonder zich om de doeloorzaak te bekommeren.

In verband met deze beschouwingen is het niet ondienstig een oogenblik stil te staan bij een eenigszins duister punt van Bacons wijsbegeerte. Ik bedoel zijn beschouwing der doeloorzaken. Wij zagen boven, dat van de vier Aristotelische oorzaken vorm en werkende oorzaak bij Bacon samenvallen. Het zou nu op den weg eener zich zelf gelijkblijvende hervorming der leer van Aristoteles gelegen hebben ook de doeloorzak, het werkelijk worden van den vorm, met vorm en werkende oorzaak te vereenigen. Dit doet Bacon slechts gedeeltelijk. Hij keurt het in Aristoteles af, dat hij van doeloorzaken spreekt zonder daarbij het oog te hebben op de Godheid, die alles volgens een bepaald plan ten nutte der menschheid regelt en geeft daarmede te kennen, dat hij het begrip doeloorzaak in den zin van Aristoteles loslaat en het

1) Wij hebben boven gezien, dat de vorm volgens Bacons opvatting niets anders is dan een werkende oorzaak. Om echter aan de terminologie van Aristoteles getrouw te blijven, houdt hij, in de woorden ten minste die hij gebruikt, aan het onderscheid tusschen vorm en werkende oorzaak vast en maakt tusschen beiden een onderscheid, dat men niet beter aanduiden kan dan door te zeggen, dat de werkende oorzaak de verschijningsvorm is, waarin de »vorm" in een bepaald geval optredt.

slechts blijft aanwenden in den zin van bedoeling der Voorzienigheid. Het aannemen van doeloorzaken wordt dan een toepassing zijner grondstelling om den geloove te geven wat des geloofs is. Dit is waarschijnlijk de verklaring van de min of meer inconsequente wijze, waarop Bacon dit begrip behandelt. Op de eene plaats heeten de doeloorzaken een aan de Godheid gewijde maagd, die niets voortbrengt en op een andere plaats worden ze als een zaak van het grootste gewicht behandeld. Het moge nu waar zijn, wat Spedding, de jongste uitgever van Bacons werken, opmerkt, dat niets voortbrengen in den samenhang, waarin het voorkomt, beteekent geen werken voorbrengen; dit verandert niet veel aan de zaak voor ons, die weten, dat volgens den geest van Bacons wijsbegeerte het niet voortbrengen van werken en het voortbrengen van niets vrij wel gelijk staat. Het spreekt dan ook van zelf, dat die beoefenaren der naar Bacon genoemde wijsbegeerte, wien aan de handhaving van het geloot niet langer zoo veel gelegen was, het begrip doeloorzaak geheel lieten varen en zich alleen met de werkende oorzaak bezig hielden, die zij daarenboven vereenzelvigden met wat Bacon gewoon was »vorm" te noemen.

Laat ik echter terugkeeren tot de beschouwing van het standpunt, dat Bacon tegenover den godsdienst en de godgeleerdheid innam. Wij zagen, dat hij godsdienst en wetenschap geheel van elkander wilde scheiden. »Wij moeten", zegt hij, »aan Gods wet gehoorzamen, al verzet onze wil »zich daartegen; zoo moeten wij Gods woord gelooven, al »verzet onze rede zich daartegen." Hoe ongerijmder en ongeloofelijker een geheimnis van het geloof is, des te meer eer wordt door het geloof daaraan aan God bewezen en des te grooter is de triomf van het geloof, heet het op een andere plaats.

Bacon verzet zich hierdoor tegen de door de meeste scholastieken aangenomen meening, dat geloof en wetenschap overeenstemmen en sluit zich aan bij de richting van Occam. Het credo quia absurdum van Tertullianus draagt bijna zijn goedkeuring weg, maar zijn doel is een geheel ander dan

dat van den kerkvader. Was het dezen te doen om in de artikelen van zijn geloof niet door de rede gehinderd te worden, Bacon wil bij het gebruik maken zijner rede niet door het geloof gehinderd worden en is daarom bereid dit alles, wat het wenscht, toe te staan, zoo het zich van zijn kant slechts verbindt het gebied der wijsbegeerte niet te betreden. Dit is een stap in een richting, die van de onderdanigheid der wetenschap aan het geloof leidt tot hare heerschappij. De naar Bacon genoemde wijsgeerige school, heeft de eene stap na de andere in deze richting gedaan en eindelijk die heerschappij der wetenschap over het geloof tot een harer leerstukken gemaakt. Het is moeilijk na te gaan in hoeverre de werken van Bacon daarop rechtstreeks invloed hebben gehad; dat echter de door hem ingeslagen en met kracht verdedigde richting daarop moest uitloopen, kan niet ontkend worden en we hebben daarom ontwijfelbaar het recht hem in dit opzicht ten minste als den voorlooper der naar hem genoemde wijsbegeerte te beschouwen.

Vatten wij ten slotte ons oordeel over de leer en de methode van Bacon, zooals dat in de voorgaande beschouwingen is uitgesproken of daaruit onmiddelijk volgt, samen, dan is het resultaat, waartoe wij komen, hoofdzakelijk van negatieven aard. Het is ons gebleken, dat Bacon niet de eerste geweest is, die zich van het gezag der ouden heeft losgemaakt en evenmin de man was, die het eerst op waarneming en inductie in tegenstelling met denken en redeneeren allen nadruk heeft gelegd.

Wij zagen, dat de methode, die hij wilde toepassen en van wier toepassing hij in alle wetenschappen grooten vooruitgang verwachtte, noch door de groote ontdekkers en uitvinders van zijn tijd, noch door die van den onzen gevolgd is of gevolgd wordt en niet gevolgd kan worden, omdat de gegevens, die voor hare toepassing noodig zijn, in den tijd van Bacon ontbraken en in den onzen nog ontbreken. Zij berust op onderstellingen, wier fundamenteele onjuistheid het onmogelijk maakt op haar een methode te bouwen, die ooit tot eenig resultaat voert, op onderstellingen, die nooit door eenig natuuronderzoeker zijn aangenomen. Voor Bacon was

echter de aanneming daarvan en de toepassing zijner methode de voorwaarde voor iederen vooruitgang in de wetenschappen. Vandaar dat de ontdekkingen op wetenschappelijk gebied, die vóór hem gedaan waren of in zijn tijd gedaan werden, hem òf onwaar òf van weinig belang toeschenen.

Het stelsel van Copernicus had volgens hem geen grootere waarde dan dat van Ptolemaeus. Beiden immers berustten op eene anticipatio mentis niet op de kennis van den vorm der draaiende beweging. De waarde van zulk eene anticipatio mentis, eener hypothese zouden wij tegenwoordig zeggen, ontging hem geheel en het controleeren dezer hypothese door waarneming was een methode geheel tegengesteld aan die, welke hij voor de ware hield.

De ontdekkingen van Galileo, die aanvankelijk in hooge mate zijn belangstelling wekten, hield hij later voor onbelangrijk en de waarnemingen van zijn landsman Gilbert over den magneet en het magnetisme, bewogen zich volgens hem op een te beperkt gebied. De gevolgtrekkingen, die deze daaruit afleidde en de begrippen van aantrekking en afstooting, die hij wilde invoeren, en die zulk een groote rol spelen in de latere natuurkunde, haalt hij aan als voorbeelden van de slechte gevolgen, waartoe een verkeerde ervaringswijsbegeerte leidt, omdat ze uit weinige en beperkte gegevens onmiddelijk zonder de noodige uitsluitingen tot algemeene waarheden besluit.

Toch gebruikten al deze mannen de methode, die na hen bij voortduring in de natuurwetenschap is toegepast. Zij werden juist om die methode door Bacon veroordeeld. Kan het duidelijker bewezen worden, dat deze methode die van Bacon niet is?

Maar ook omgekeerd. Toen een van Engelands groote sterrekundigen, Sir J. Herschel, beproefde van welk nut hem de methode van Bacon in zijne wetenschap kon zijn, kwam hij tot het resultaat, dat noch de drie lijsten van gevallen, noch de leer der Instantiae praerogativae diensten van eenig belang konden bewijzen.

Zooals Bacon de methode der natuuronderzoekers veroor-

deelde, zoo veroordeelen ook de natuuronderzoekers de methode van Bacon.

Hoe moeten wij het dan verklaren, dat zijn naam vermeld wordt aan het hoofd der nieuwe periode in de natuurkunde en in de wijsbegeerte, die omstreeks zijn tijd is begonnen? Verschillende oorzaken werken daartoe mijns inziens mede.

De tegenstelling, die er bestaat tusschen hem en de oude wijsbegeerte, is ons duidelijk gebleken. Geen schrijver uit zijn tijd heeft het stelsel van Aristoteles met degelijker en meer afdoende argumenten bestreden dan hij. Aan niemand ook was het met die bestrijding zoozeer ernst als aan hem en bij niemand bleek die ernst zóó duidelijk uit den somtijds bijna plechtigen toon zijner geschriften. Niemand ook heeft zijn onderwerp welsprekender en bevattelijker behandeld dan Bacon dit vooral in zijn Essays gedaan heeft en niemand was dus meer geschikt in wijden kring invloed te oefenen.

En daarenboven, zijn tijd ging zwanger van de denkbeelden, die ook de zijne waren. Het belang van ervaring en proefneming drong zich met onweerstaanbare kracht op aan het bewustzijn; de een na den ander sprak het uit, dat deze de grondslagen moesten zijn, waarop het gebouw onzer kennis rustte; de een na den ander trachtte ze praktisch tot die grondslagen te maken. Afwijkingen in bijzonderheden, in bijzonderheden van groot belang zelfs, sloot daarbij eenheid in de hoofdzaak niet uit. En die hoofdzaak was, dat waarneming op den voorgrond en redeneering op den achtergrond trad. Waarom zouden wij er ons dan over verwonderen, dat hij, die die hoofdzaak zoo duidelijk op den voorgrond deed treden, die zoo krachtig op haar belang wees en de waarheid van het in haar bevatte denkbeeld zoo schitterend verdedigde, door tijdgenoot en nakomeling aan het hoofd geplaatst werd der periode, die omstreeks zijn tijd begon? Wanneer bovendien die man iemand was van hooge positie en groote geleerdheid; wanneer niemand nog met zooveel kracht en zooveel geestdrift de inductieve methode had verdedigd niet alleen, maar tevens tot behoedzaamheid in hare toepassing had aangespoord; wanneer die man de eerste was, die er met allen

nadruk op wees, dat de inductieve methode niet onmiddelijk van waarnemingen tot algemeene waarheden besluit, maar trapsgewijze van de feiten tot waarheden van telkens grooter algemeenheid opklimt; wanneer hij zich van de praktische hervormers zijner dagen onderscheidde door de grooter algemeenheid zijner denkbeelden en den omvattenden blik, waarmede hij het geheele gebied der wetenschap overzag en van de theoretische door grooter consequentie en grootere bepaaldheid, vooral in de onderdeelen zijner beschouwingen; dan voorzeker, komt het ons volkomen verklaarbaar voor, dat men Bacon als den vader der inductieve methode en der ervaringswijsbegeerte beschouwt. Er had in zijn tijd een groote revolutie in wetenschap en wijsbegeerte plaats en die revolutie moest zich met één grooten naam verbinden; alle onderdeelen van het geheele proces moesten zich om één persoon als om een middenpunt groepeeren, opdat daardoor de eenheid van het proces beter zou uitkomen. Wie was daarvoor geschikter dan Bacon?

»Dat er een omwenteling plaats greep in de methode van »wetenschappelijk onderzoek, wisten alle groote natuurkundigen »der zestiende eeuw," zegt Dr. Whewel. 1) »Maar hunne »geschriften overtuigden het groote publiek eenigszins lang»zaam hiervan. Bacon's wijdsche welsprekendheid, uitgestrekte »geleerdheid, zijn omvattend inzicht, zijn stoute schilderingen »van de toekomst der wetenschappen, waren geschikt, om de »menschen een veel algemeener en ernstiger blik te doen »slaan op de verandering, die plaats had."

Hebben zij dit gedaan, dan wordt zijn naam tot op zekere hoogte met recht aan het hoofd gesteld der periode, die in zijn tijd een aanvang nam.

---

1) Philosophy of discovery pag. 127.

TOEN DE GIDS WERD OPGERICHT...

DOOR

ALBERT VERWEY.

INLEIDING.

Ik wil schrijven van den tijd toen de Gids werd opgericht. Vooral wil ik trachten te beschrijven hoe en waarom de Gids opgericht werd.

Dit doende zal ik vele bladzijden vullen ter verklaring van weinige jaren. Want de meeningen en daden der menschen zijn geworden uit de meeningen en daden van menschen, die vóór hen geweest zijn. En de eersten kunnen niet begrepen worden door hem, die de laatsten niet kent. — De personen en volken, die de vorige eeuwen hebben volgemaakt met het geluid hunner conversatie, houden niet op met spreken als wij vragen: »Wat bedoelt gij?" of zeggen: »Wij begrijpen u niet." Zij wijzen hoogstens over den schouder heen naar achter, waar het woord van hun voorganger het hunne verklaart. Dan wandelen wij luisterend verder, zoolang totdat wij meenen te verstaan.

Als men dan de woorden van een eeuw gehoord en haar daden gezien heeft, zal men daarmede tevreden kunnen zijn. Men zal ze kunnen opschrijven in een aaneenschakeling van: Toen kwam... en toen zei... en toen deed. Zoo schreven de meeste geschiedschrijvers; als chroniqueurs. Of men kan

ze bij elkaar zett
dan aantoonen dat
gevolgd. Wie dit
historische feiten.

Maar ook kan
uit de dingen, die
eeuw *was*. Men k
nisme, net als een
gezien, zooals ik e
ook die eeuw begr
begrijpen kan men
methode; dat doet
waarmee men alles
grepen heeft, kan n
in een boek zetten
ons neerzet, geschil
artist-historicus.

Ik heb getracht
ven ga. Zóo te beg
besten vriend. Zoo i
van, dat ik minde
doch dan blijf ik wi

DE

Ik ben zeker dat
die Potgieter tot h
Doch even goed –
mensch te begrijpen
en enkele der invloe
men met onvolledig
kunnen verklaren, di
Twee der inheem

tigst op kunst en kritiek in dit land gewerkt hebben, zijn stellig de Vaderlandsche Letteroefeningen en Bilderdijk geweest. Met deze opmerking begint reeds het wijzen naar achter in de geschiedenis. Want de Vaderlandsche Letteroefeningen kan men niet begrijpen zonder kennis van hunnen oorsprong 1); en de kunst van Bilderdijk kan slechts verklaard worden uit de wetenschap van den tijd zijner jeugd.

II.

Die tijd is de tweede helft der 18de eeuw geweest.

De Republiek had de 17de doorgeleefd met minder geld, maar meer kracht dan ze later bezitten zou. Ze was zoo natuurlijk geweest als een boom, die groeien; als een dier, dat eten wil. Ze had alles, omdat ze het noodig had, levensnoodig. En ze was gegroeid, zooals schoone menschen groeien, die lust aan hun lichaam krijgen, en om zichzelfs wille lust aan het leven. Van vasthoudend-taai en bedaard-verstandig in Oldenbarnevelt en Maurits, was ze fijn en geniaal geworden in Jan de Witt en Willem III. Ze had haar leelijkheden bot gevierd in Cats en haar blijdschappen in Hooft en Vondel. En toen had ze zóoveel gewerkt en zóoveel genoten en zulk een geweldige vreugde gekregen aan zichzelve en haar schatten en haar aanzien — en toen was ze zoo eindeloos moê en verward geworden en neer gaan liggen als een vette muilezel, en Godweet, dat ze niet er aan dacht dat er nuttigheid liggen kon in opstaan en blijdschap in wakker zijn.

In haar goeden tijd had ze mooie dingen gehad, en ze had ervan gegeven aan haar grootste poëten. Nu had ze geen mooie dingen meer: nu had ze geld. Ze was rijk en had niets meer noodig. En veel noodig hebben is een levensvoorwaarde: ze wist het bij ondervinding. Alleen omdat ze behoefte had aan het belichaamd-zien van haar eigen vreugde, hadden enkelen harer dichters brokken oorspronkelijke kunst — echte, natuurlijke kunst — geschreven. En dat hadden zij gedaan, schoon het wicht der klassische letteren woog op de schouders der jeugdige literatuur. 2) Uiting van haar hartstocht voor

het schoone leven *was* der Republiek bijwijlen behoefte geweest. Maar vóor het begin der 18de eeuw was die hartstocht doodgegaan; want hartstochtelijk zijn is begeeren, en die eeuw begeerde niet meer.

Een enkele maal, als in iederen tijd van décadence, verscheen er nog een dichter, die wel niet meer dien grooten hartstocht voor het leven, maar toch nog een schoone passie voor de fantasieën der doode dichters wilde bevredigen. Wat Hooft en voornamelijk Vondel voor dat leven gevoeld hadden, voelden hun navolgers voor hen. Poot en Dirk Smits waren de kenmerkendste dichters dier décadence. 3) Stukjes van het artistiek gevoel hunner voorgangers waren blijven hangen in hun ziel: daarin ligt hun waarde boven hun tijdgenooten. Zij hebben, tusschen allerlei invloeden door, het *timbre* van Vondel's verzen, den klaren, open klank der Hollandsche lyriek een eindje de 18de eeuw ingedragen. Zij hebben er voor gezorgd, dat er niet al te veel geslachten zouden sterven tusschen den hollandschen maatklank van den ouden en den nieuweren tijd. Het is hun misschien dank te wijten, zoo het fijne gevoel voor de Hooftsche rhythmen onder de overgeërfde reminiscenties verborgen ligt van een of ander 19de-eeuwsch poeët.

Maar deze hunne deugd vergezelde de ondeugd der eeuw. En die ondeugd was deze: nu de kunst niet langer behoefte was *moest* ze een spel zijn.

Dit *kon* niet anders. En de aard van dat spel kan m. i. niet beter begrepen worden dan door te letten op deze psychologische verwantschap: dat thuiszittende kinderen vermaak hebben in plakboeken; geblaseerde heeren in kunstkabinetten; spleen-zieke Engelschen in reizen, om de Natuur te zien; renteniers in optrekjes en vierkante tuintjes; oude dames in borduurlappen met kleurige jachtpartijen; en de achtiende eeuw in beoefening der kunst.

De 18de eeuw beoefende kunst, maakte kunst, vermaakte zich met kunst, niet anders en om geen andere reden, dan waarom de opgenoemde mensch-soorten het met de opgenoemde vermakelijkheden doen.

En deze is de reden, geloof ik, voor al die éénsoortige verschijnselen: dat de menschheid altijd in haar heerlijkste oogenblikken — oogenblikken en eeuwen zijn hier eenerlei — als haar hoogste volmaking gevoeld heeft, het zijn als een stuk der Natuur: het zijn, als elk levend organisme, een wezen met hongerende neigingen, die zij voedde, opdat zij niet stierven. En dat zij in die tijden harer schoonste natuurlijkheid haar heerlijkste vreugden heeft belichaamd in de kunst. Telkens als de menschen moê werden van 't groot-zijn, als hun neigingen doodgingen uit gebrek aan voedsel, als ze niet meer zichzelven voelden als een stuk van de Natuur, maar als een stuk der maatschappij, als een stuk van hun huisgezin, — dan waren in hun ziel de begrippen en in hun oor de klanken Kunst en Natuur, Natuur en Kunst nog als teekenen voor het hoogste geluk en het hoogste genot. Dan, terwijl de passies dood waren, waarmee ze natuur waren geweest, waarmee ze kunst hadden voortgebracht bepaalden zij den aard der vermaken, die *hun* hoogste genietingen waren, met de namen *Kunst* en *Natuur*.

De achtiende. eeuw komt mij voor een groote illustratie dezer waarheid te zijn geweest. Hoe onnatuurlijker en onartistieker zij werd, hoe meer zij de natuur als een vermakelijkheid en de kunst als een spel ging achten. Hoe meer er ook aan kunst *gedaan* en over natuurlijkheid *gesproken* werd.

III.

Een der eerste gevolgen van dit niet-natuur-zijn, maar natuur-navolgen, was het werken naar voorbeelden. Daar niemand de natuur kan begrijpen, tenzij hij zich een deel van haar voelt, zocht men naar modellen, 4) die de natuur wèl gekend hadden, en onderging men door gebrek aan oordeel zelfs den invloed van hen, die haar niet hadden gekend.

Poot en Dirk Smits, zeide ik, waren de voornaamste der poëten, die een weinig artistiek gevoel uit den dood hunner neigingen hadden behouden en zich trachtten te vormen naar Hooft en Vondel. Zij waren de meest typische *décadents*, die

wij ooit hebben bezeten en tot op het einde der eeuw werden zij, op hunne beurt, door een leger van rijmelaars nagevolgd.

Doch grooter dan de invloed der oude poëten, was die, welken men uit gebrek aan oordeel onderging. Het sprak van zelf dat dit fransche invloed moest zijn. Sints Pels en zijn genootschap gezag voerden, kon een ieder gaan rijmen naar fransche kunstwetten, moest een ieder studeeren in fransche schrijvers en vond ieder Feitama een genie. De fransche invloed was belichaamd in Feitama. Andere poëten hadden een stukje van dien Feitama in zich. Abraham de Aartsvader, van Arnold Hoogvliet, is een der bekendste van de half-hollandsch, half-fransche gedichten uit dien tijd. De klank van Vondels verzen is herhaaldelijk hoorbaar door dat epos, dat in den trant der Henriade is gemaakt. 5) Hollandsch, en een teeken des tijds is het ook, dat de hoofdpersoon een figuur is uit den Bijbel. Bijbelsche onderwerpen en vraagstukken der zedelijkheid werden in leerdichten naar den trant van Cats, de Decker, en Camphuizen algemeen.

En ook dit kón niet anders.

Sints de dichtkunst een publieke vermakelijkheid geworden was, moest zij zedelijke menschen met zedelijke, godsdienstige menschen met godsdienstige onderwerpen vermaken. En menschen, die vermaak vonden in nuttige leering, moesten door de dichtkunst worden geleerd. Het meest 18de eeuwsche daarvan lag echter niet in het godsdienstig en leerrijk zijn. Nooit waren die leelijkheden leelijker uitgekomen dan in de kunst van de 17de eeuw. Maar in de 17de eeuw waren die godsdienst en dat leeren gemeend. Zij waren opgegroeid met de geweldige groeikracht van al wat groeide in dat groote tijdperk. Cats was niet een nietig, knutselend menschje, een fabrikant van kleine leelijkheden, een rijmend lid van een kunstgenootschap geweest. Hij was een groote, leelijke reus, die alles in 't groot deed, met het immense pleizier van zijn volgroeide zonden, doende wat hij niet laten kon. Camphuizen ook, en de Decker niet veel minder, waren vrome menschen en on-artistieke zondaren, maar ze wendden ook niet voor dat ze artist konden zijn. Vandaar dat ze veel

zuiverder schreven dan al hun knutselende navolgers, vandaar dat de klank hunner verzen op allerlei plaatsen gevoeld is, vandaar dat menigeen thans nog rijmpjes van Camphuizen, als zijn bekende: »Ach, waren alle menschen wijs", in het geheugen heeft. 6)

IV.

Het spreekt van zelf, dat het oordeel over kunst met de kunst zelf veranderde. Allereerst werd er veel én lichtvaardig geoordeeld. Want het is natuurlijk, dat de menschen er minder tegen opzien in het publiek over hun liefhebberijen te spreken, dan over de dingen, die hun een hartstocht zijn. Er is vroomheid en angstvalligheid in den toon van den man, die spreekt over zijn liefste, maar veelheid van veile woorden in den mond van wie spreekt van een hoer.

De kunst was een middel om den mensch te vermaken en te leeren, zeide men. 7) En met deze uitspraak constateerde men het feit, *dat* de kunst vermaakte en leerde in Nederland. — De vermaking en leering, meende men, kon evenwel niet volkomen zijn, wanneer de woorden niet aangenaam vloeiden en niet juist waren van beteekenis. De dichter diende dus te zorgen, dat zijne verzen wèl aangenaam vloeiden en zijne woorden wèl juist waren van beteekenis. Over die »zagtvloeyendheid", en de beteekenis, alsook over de spelling der woorden kon zeer veel verschil van meening bestaan. En het schrijven en vergelijken dier verschillende meeningen is de taak der vaderlandsche kritici in de 18de eeuw geweest. Alleen zijn de vaderlandsche kritici het daarover eens gebleven, dat de grootste verdiensten van een dichtstuk godsdienstig- en zedelijkheid moesten zijn. En dit was natuurlijk. Dat zij het daarover éens bleven namelijk.

Al deze dingen werden druk besproken op de vergaderingen der dichtgenootschappen, waar de verzen der leden tusschen de goudsche pijpen doorgereikt werden en de nieuweling met vrees en beving zijn handschrift zag liggen onder de ernstige gezichten der keurige kunstkenners. Dan werden

den schrijver allerlei verbeteringen in bedenking gegeven en als hij die alle had aangebracht, heette het gedicht beschaafd en verscheen het in den bundel, dien het vlijtige genootschap publiceerde.

Er is zeer veel algemeene waarheid in de dichtoefeningen van Meester Pennewip.

Dat deze soort van literaire kritiek niet maar een aardigheid was van ledige burgers, maar wel degelijk, tot laat in die eeuw, de officieele wetenschap der mannen van het vak gebleven is, blijkt o. a. uit de werken van de Maatschappij der N. Letterkunde en uit het Leven van Mr. C. van Lennep, zooals Mr. J. van Lennep dat beschreven heeft. 8)

V.

Zoo liepen de jaren naar de tweede helft der 18de eeuw. De Republiek was lam en bedorven. Het spel met de Natuur was erger dan het ooit geweest was. Men vermaakte zich met haar door het houden van buitentjes, het dragen van landelijke kostumes en kapsels, het verzamelen van opgezette vlinders, het uitgeven van *f* 1200.— op een jaar aan vogeltjeszaad. 9) Het reizen om zaken- en menschenkennis op te doen was reizen voor vermaak geworden, zooals alles voor vermaak was, en de zonen der rijke kooplieden bezochten meestal Parijs. 10)

Toen, terwijl het geknutsel met verzen grooter dan ooit was, openbaarde zich de werking van een anderen invloed op de letteren. De nieuwere wijsbegeerte ontstond.

Het was of de menschheid het moede was de dingen der uiterlijke wereld te zien zooals ze die zoo lang gezien had. Haar verbeelding was in slaap gevallen van verveling; haar gevoel was verkild van te lange liefde. Ze trok zich terug in zichzelve en zocht in haar geest naar een nieuwe waarheid, die ze beproeven mocht op de oude verschijnselen. Toen was het in Engeland, Duitschland en Frankrijk een worden en groeien van gedachten, als een groot en voortdurend geluid van bouwers, die de fundamenten leggen van een stad. Locke

en Hume, Kant en Voltaire stonden op in de doode landen als de bouwmeesters van den komenden tijd. Het groot enthousiasme der gedachten greep en schudde de volken, die dronken werden na te groote onthouding. Toen was de macht der gedachten op de schrijvende menschen geweldig en wonderlijk. Het maken van kunst was hier en elders gewoonte geworden; de ziekelijke uiting eener hatelijke neiging, die men niet dooden kón. Men had geschreven, een eeuw lang geschreven, uit den onbegrepen rijkdom der vaderen: nu wierp men zich met onbandige geestdrift op de nieuwe gedachten, die men nog nauw had verstaan, nog heel niet gevoeld, nog bij lange niet gezien. Men zag zijn geestdrift voor dichterlijk gevoel aan en dacht dat de verbeelding wel van zelf kwam. Men meende poëzie te schrijven als men begon met opgewondenheid en eindigde met min of meer slecht gestyleerde gedachten.

Dit verschijnsel, dat men n.l. voor poëzie hield de — zonder artistiek gevoel en zonder verbeelding — maar in geestdrift geuite gedachten der toenmalige menschen, vertoonde zich meer of min in al de landen van Westelijk Europa, maar het jammerlijkst in Nederland.

Bij ons toch waren de gedachten *niet* oorspronkelijk. Toen de vaderlandsche denkers wakker werden door de beweging rondom hen, ontwaakten ze met de oude ideeën over Vaderland en Christendom, slechts gedeeltelijk door Voltaire en eerst later door Kant 11) gemodifieerd. Maar de geestdrift was er niet minder om. En in die geestdrift begon men een hekel te krijgen aan zijn eigen dichtkundig »beschaven''. Men meende dat dit de fout was der Hollandsche poëten. Men vergat dat een artist, die slecht werk maakt, dat allerwaarschijnlijkst uit gebrek aan artistiek gevoel, aan gevoel voor wat schoon is, en niet uit een lastigen lust tot beschaven doet.

In den dood zijner natuurlijkste neigingen had dit volk zijne artistieke neigingen volkomen zien ondergaan. Zoo zeker als het was, dat het deze het laatst had verloren, zoo zeker was het ook, dat het ze eerst herwinnen moest, eer het artisten voortbrengen kon. Als de nieuwe gedachten *gevoeld*

werden; als het gevoel aanschouwd werd in *beelden;* dan eerst, maar ook niet eerder, kon de kunst dezer nieuwe periode worden gebouwd. Want eerst met het gevoel voor de gedachten kon het gevoel voor hun zuivere uitdrukking komen, en eerst met het beeld het gevoel voor de schoonheid van het beeld.

En dáarom had die eeuw ongelijk, toen ze, als ijdele menschen plegen, de dingen, die zij deed uit onmacht, voor staaltjes van groote wijsheid en haar onmacht zelve voor deugd deed doorgaan: toen ze begon en niet ophield te spreken van de *herleving* der letteren, die met de Van Harens begon. 12)

Deze leugen is officieel geworden. Nu, behalve dat het een physieke onmogelijkheid zijn zou —

Ja, welzeker, een *physieke* onmogelijkheid. Een eeuw is een organisme, net als een mensch, en zoomin als deze in staat zich afwijkingen te veroorloven van de onverknoeibare logica harer physische verrichtingen; vooral niet zulke als het voortbrengen van twee groote dichters in den lamsten tijd harer kunst zou zijn —

Nu, behalve dan die physieke onmogelijkheid is er niet éene reden om aan te nemen, dat de Van Harens iets goeds, maar zijn er wel allerlei redenen om vast te stellen, dat ze iets zeer slechts deden in de literatuur.

Want: zelfs wanneer men van Willem van Haren's *Friso* den invloed wegdenkt van Fénélon en Voltaire, en van Onno Zwier's *Aan het Vaderland* (of: *de Geuzen*) de onhandigheden goedmaakt in de technische uitvoering, dan houdt men van beiden nog niets beters over dan klanklooze, slechtgebouwde verzen, naast elkaar gezette ongevoelde *teekens*, die de onnauwkeurige uitdrukking waren van de gedachten en voorstellingen der 18de eeuw. 13)

Vraagt men mij wat dan de reden is dat critici en poëten hen tot nu toe als groote dichters hebben bewonderd, dan wil ik *dit* antwoorden: Zij hebben met grooter ondervinding en grooter belezenheid dan het gros hunner tijdgenooten een grooter hoeveelheid algemeen bekende gedachten, sentimenten en voorstellingen op rijm gebracht dan één hunner voor-

gangers, en zij hebben dit gedaan in de dichttaal, die zich in die eeuw had gestereotypeerd. Dit is altijd de reden voor voorbijgaande populariteit geweest.

De meest onartistieke kwaliteiten, die men een kunstenaar ten laste leggen kan: soortgelijkheid van gevoel en ideeën met een ijdele en lamlendige natie, en een onveranderd gebruik van de stereotype taal der poëten, zijn de oorzaken geweest van den roem der Van Harens, met wie de Nederlandsche letterkunde zou zijn herleefd. Dat nog in de tweede helft *dezer* eeuw hun invloed heeft voortgeduurd bij onze beste letterkundigen, doet vermoeden dat de 18de eeuw ook door andere middelen zeer lang nagewerkt heeft 14)

De schadelijke nawerking nu van den arbeid der Van Harens is m. i. tweeërlei geweest. Zij bestond in het vastzetten, in de meest geprezen poëzie, van de aller-conventioneelste taalvormen, en — eerst en voornamelijk — in het verheffen van geestdrift voor banale gedachten tot inspiratie en van die gedachten-zelve tot een noodzakelijk kenmerk der kunst.

De neigingen der 18de eeuw waren samengekomen in de kunst der gebroeders Van Haren. Ze hadden zich er in vastgezet met de pijnlijke logica aller psychische en physische werkingen en ze rustten niet voor ze het toppunt dier logica hadden gevonden in Bilderdijk.

Ik wil van Bilderdijk alles gezegd hebben wat ik van de Van Harens zei. Alleen ietwat luider.

Maar Bilderdijk is een groot man geweest. Bilderdijk is een geleerd man geweest. Bilderdijk is een christelijk man geweest. Goed, maar het kan mij niet schelen wat gij meent dat Bilderdijk wèl geweest is. Ik beweer dat Bilderdijk *geen* kunstenaar is geweest. 15)

Wat ik straks van de Van Harens zei geldt óok voor Bilderdijk. De 18de eeuw wás niet grilliger of minder logisch dan de Natuur is als ze een vrouw laat baren, eenen bestemden tijd na de bevruchting; niet tegen-natuurlijker of eigen-machtiger dan een stoompomp, die *moet* slaan zóo-

veel slagen in iedere seconde. Waár was de bevruchting dat die eeuw baren zou? Waár wijst ge mij de kiem der artistieke neigingen, in de 18de eeuw ontsproten en opgegroeid in Bilderdijk? Ge beantwoordt mijn »Waar?" niet, omdat ge de plaats niet kent, noch mijn vraag naar die kiem, omdat ge die kiem-zelve niet weet. 16)

Alles wat ik zei van de Van Harens geldt óok voor Bilderdijk.

Maar Bilderdijk had eenigszins andere ideeën, misschien ook andere stemmingen, andere fantasieën dan zijn voorgangers. Natuurlijk: die voorgangers zelven verschilden van elkaar. Doch dit verschil in soort is een kleinigheid. Ik wil alleen gelijk hebben in de hoofdzaak. Vraagt men mij wat de reden is, dat critici en poëten hem tot nu toe als groot dichter hebben bewonderd: Hij heeft met grooter ondervinding en grooter belezenheid dan het gros zijner tijdgenooten een grooter hoeveelheid algemeen bekende gedachten, sentimenten en voorstellingen op rijm gebracht dan één zijner voorgangers; en hij heeft dit gedaan in de dichttaal, die zich in die eeuw had gestereotypeerd.

Dit is altijd de reden voor voorbijgaande populariteit geweest.

VI.

Terwijl deze beweging der 18de eeuw sterk genoeg werd om door te werken tot in onzen tijd, openbaarde zich in 1778 een andere, wier invloed later even sterk worden zou. 17) Ik schrijf dien datum, omdat in dat jaar de vertaling van Riedel's Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen, door Van Alphen, verscheen.

De nieuwe theorieën der Duitsche philosophen begonnen hier genoemd te worden: er hadden Duitsche poëten geschreven, die een enkele hier las. En terwijl anderen in het op-

houden met »beschaven" en het vlijtiger beoefenen van Grieksche en Latijnsche schrijvers een middel zagen om de *kunst* te verbeteren, vertaalde en bewerkte Van Alphen de Theorie van een beroemden Duitscher ter verbetering van den *smaak*. Met meer artistiek gevoel dan de meeste zijner tijdgenooten vond hij veel meer leelijk dan zij. — Veel leelijk vinden is altijd een deugd geweest in onze critici. Hij zocht daarom de fouten onzer kunst *niet* als anderen in het haspelen met woorden en het beschaven van verzen. Hij begreep dat als iemand *leelijke* verzen maakte, hij dat deed uit gebrek aan gevoel voor *mooie* verzen, uit gebrek aan literairen smaak. En de man was logisch als een eeuw, toen hij verbetering van smaak als voorwaarde stelde van verbetering van kunst. In het streven naar vervulling dier voorwaarde ligt de groote beteekenis van zijn vertaling.

Daarnaar strevende heeft hij allerlei gewichtige dingen gedaan. Een groot ding was het toch, toen hij de heiligheden onzer kunst als speelgoed opnam en neerwierp te midden van de koninkrijken van schoonheid, die andere volken zich hadden gesticht. Zonder het volle gevoel dier schoonheid kon het koninkrijk *onzer* kunst niet gemaakt worden. En er lag, meer dan zijn eigene, de wijsheid der historische konsekwentie in de geestdrift, waarmee hij den menschen zeide het beste hunner ziel te ontwikkelen, opdat elk hunner dat gevoel deelachtig werd. 18)

Er was een reden, waarom juist de studie dier nieuwe theorieën zoo nuttig was ter verbetering van den Hollandschen smaak. Sints de dichtkunst een publieke vermakelijkheid, een ding *om* te vermaken, geworden was, zou niemand den man hebben begrepen, die haar als de belichaming van *zijn*, individueel, genot zou hebben voorgesteld. Eene redeneering als deze: de kunst is de uiting van onze vreugd over de dingen, die schoon zijn: de kunstenaar moet trachten nauwkeurig te beelden in woorden, wat hij in die stemmingen zijner vreugde aanschouwt; zou eenigszins mal à propos en onbegrijpelijk zijn geweest. Voor ons, artisten van dezen tijd,

voor wie het gevoel voor de schoonheid onzer voorstellingen een genot is, zoó voelbaar, dat het de eigenlijk physische gewaarwording in intensiteit overtreft, is deze redeneering de eenvoudigheid-zelve. Wij beginnen bij ons genot, omdat het zoo groot is. Maar voor Van Alphen, wiens gevoel voor het schoone nog slechts weinig, voor zijn lezers, bij wie het nog geheel niet ontwikkeld was, moest deze wijze van voorstelling onverstaanbaar zijn. *Zij* moesten voorloopig de kunst blijven aannemen als een middel om den lezer vermaak te doen.

Zoo nu nam haar de wijsbegeerte aan uit haren aard. Voor haar was de dichtkunst eene kunst en wetenschap, wier wetten zij afleidde uit de kennis van haar doel. De uitstekendste Hollanders geloofden in dien tijd algemeen, dat, daar de dichtkunst een middel was om den mensch te behagen, men den mensch moest leeren kennen, om te weten hoe men hem behagen kan. Van Alphen geloofde dit ook. 19) Maar het was een even natuurlijk gevolg van den invloed dier zelfde leeringen, dat naarmate het gevoel voor het schoone sterker werd, men in dat gevoel en dus in de studie van zich zelven de kracht van den dichter zocht. En zoodra men in *die* studie geloofde zou de kunst van zelf individueele uiting worden en resultaat zijn van individueel genot.

Te voren had men de dichtkunst een middel niet alleen om te behagen, maar ook *om te leeren* genoemd. Thans openbaarde zich de invloed der nieuwe theorieën ook hierin, dat men het *om te leeren* hoogstens als iets bijkomstigs ging beschouwen. Het behagen door schoonheid werd hoofdzaak. 20)

En nu lag het in de toekomst als een moetende konsekwentie, dat, daar de kunst niet meer bedoelde te leeren, maar alleen te behagen door schoonheid; daar de kunst zelfs niet het meest was *om te behagen*, maar alleen om de uiting te zijn van de vreugden der dichters, der schoonheids-sensitieven, als Perk ze noemde; er een individueele kunst, alleen ter incarnatie van het schoone, ontstaan zou, zonder bijmenging van godsdienst en zedelijkheid.

Van Alphen is de voorman van het Individualisme in de Hollandsche kunst geweest.

Ik weet wel, dat hij de gevolgen van zijn daad niet alle begrepen heeft. Hij wilde den smaak der Hollanders maken, zooals de zijne was. Hoe die smaak en die Hollanders worden konden onder de invloeden, die hij er op liet werken, dat kon hij niet begrijpen. Want geen mensch begrijpt iemand, die grooter is dan hij-zelf. Maar dat die gevolgen langzaam maar zeker doordrongen in de letterkunde kan o. a. worden aangetoond uit de Vaderlandsche Letteroefeningen van dien tijd.

VII.

De achtiende eeuw is de eeuw der Spectators geweest.

Als een land den schijn krijgt van een kinderspeeltuin en de rijke, groote kinderen loopen spelen met al wat los en vast is, als ze natuurtje-spelen en kunstenaartje-spelen, en in opgewonden overmoed raketten met de zeden hunner vaderen en schijfschieten op de mutsen hunner grootmoeders, — dan zal het natuurtje-spelen en het kunstenaartje-spelen nog zoo kwalijk niet genomen worden, maar dan zijn er nog heel veel menschen, die niet zien kunnen dat er profanatie gepleegd wordt met de vaderlijke zeden en gaatjes worden gemaakt in de grootmoederlijke muts. De verdiensten van die ontevredenen liggen dan niet in hun liefde voor mutsen en zeden, maar in hun tegengaan van nutteloos spel.

Die verdiensten hebben de Spectators gehad. In de eerste helft der eeuw, Van Effen met zijn *Hollandsche Spectator;* in de tweede helft een groot aantal lieden, voornamelijk dissenters en doopsgezinde dominees. Zij hoorden in hun eeuw als de oppositie in de Tweede Kamer. Zij waren geen grooter of beter menschen dan hun tijdgenooten, maar zij oefenden hun verstand door het berispen van de hun hatelijke gebreken der meerderheid. Als men de uit-stekende zonden dier meerderheid afgeknipt had, zou zij met de minderheid een ge-

lijke massa geweest zijn, ziek van de zucht tot beuzelen met kunst en natuur. *Die* ziekte is de tering dier eeuw geweest, en daartegen gaven de Spectators geen geneesmiddelen in.

Uit hunne partij zijn de schrijvers der Vaderlandsche Letteroefeningen voortgekomen. Zij begonnen het Tijdschrift in 1761 : uit de bladen dier oude boeken meent men hun stille gezichten te zien, naar buiten glurende, met iets fijns en goedigs in neuzen en kinnen, bescheiden-verdraagzaam, Menniste dominees. Zij spraken zachtjes van Tolerantie, maar het was niet de groote Tolerantie van naturen, die alles begrijpen, maar de kleine van menschen, die voor 't oogenblik geen heil zien in ón-verdraagzaamheid. Dat zij in groote dingen niet meer waren dan hun tijdgenooten, gevoelt men bij het lezen van wat zij schreven over kunst. De gedichten, waarmee men zich vermaakte, moesten ook voor hen »zagtrollend" en rijk aan »zinrijke vindingen" zijn. En zij konden het weten, vooral niet minder goed dan andere ontwikkelde Hollanders, want een der ijverigste hunner was Petrus Loosjes, die zelf als letterkundige naam had, en wiens zoon den vermaarden roman Maurits Lijnslager heeft gemaakt.

Tegenover de kunst lagen de Letteroefeningen als het volk. De esthetische ideeën van dat volk groeiden op in dat lichaam van papier. Hoe meer dat lichaam groeide en groot werd, hoe meer de mannen buiten het volk, de individualisten, er de incarnatie dier ideeën in zien zouden. Hun nieuwe gedachten zouden tikken op het brein, zouden drukken tegen 't lijf van dat groeiende schepsel, dat papieren volk-monster. Het zou langzaam veranderen zonder het te begrijpen, zooals een mensch verandert door het voedsel dat hij eet, door de lucht, die zich dringt in zijn bloed. 21) Maar het zou altijd hetzelfde soort wezen blijven, zooals een mensch nooit anders kan worden dan een mensch.

Zoo *moesten* de Letteroefeningen zijn. En zoo *waren* ze. Dirk Smits vonden ze mooi, omdat hij zoo »zoetvloeijend" was, niet om zijn eigenlijk artistieke kwaliteiten. Juffr. Wolf, de natuurlijkste juffrouw van Nederland, gaven ze wijzen raad, die allerzotst was. Maar de sprekendste trekken vertoonden

zij in hun houding tegen de mannen en werken der nieuwere richting, Van Alphen, Bellamy en Feith.

Zij waren een kwart eeuw oud, toen het boek van Van Alphen verscheen. Dat boek viel onder de Hollanders, als een knuppel, dien men in een hoenderhok gooit. De rijmelende leden der dichtgenootschappen stoven kakelend door elkaar. Toen schreven de letteroefenaars er over, gematigd, met veel onpartijdigheid, als van een zaak, die men wel eens overwegen mocht. Zij formuleerden de boosheid van het literaire plebs in eenige gevoelige volzinnen. 22) Maar zij waren te verdraagzaam om zelf spoedig boos te zijn. Ook hadden zij te weinig ontwikkeling van oordeel, om noodzaak te zien in het bestrijden van theorieën, wier gevolgen in de praktijk zij niet begrijpen konden. Indien zij die gevolgen hadden vooruitgezien, zouden zij zich toen reeds verzet hebben. Nu deden zij het, zoodra één dier gevolgen hun zichtbaar werd.

VIII.

Leelijk vinden van het oude en pogen naar iets oorspronkelijks waren twee eigenschappen der nieuwe theoristen.

Dat verlangen naar oorspronkelijkheid van kunst werd behoefte aan oorspronkelijkheid van gevoel.

De woorden zijn hier zwaar van beteekenis. In de 18de eeuw kwamen er menschen, die *behoefte* aan iets kregen, behoefte aan *oorspronkelijk gevoel.* En met dat oorspronkelijk gevoel wilden zij zich uiten in hunne kunst. Kan men er nog aan twijfelen, dat dáármeê de *revolutie* onzer kunst begon?

Men doet verkeerd den naam van revolutie alleen te geven aan eenige luidruchtige formaliteiten, waarmee de oude en nieuwe ideeën elkaar te woord staan in een opgewonden oogenblik. De revolutie in de kunst was begonnen, zoodra tegenover het volk, dat dichtkundige vermaking vroeg voor zijn laffe sentimenten, een paar mannen stonden met behoefte aan andere stemmingen en aan uiting dier stemmingen in hun taal. Het volk wou vermaakt worden. De dichters wilden uiting hunner vreugde. Dit zijn groote zinnen, die tegenover elkaar staan als twee vijandelijke legers.

Het gevoel dat die nieuweren ontwikkelden, was het teedere der Duitsche poëten. Die lazen ze en die hadden ze lief. Dat gevoel was hun als iets zeldzaams, iets dat hen onderscheidde van anderen. Iets, dat vreemd was, zelfs naast hun eigene, vroegere sensaties. Zij schreven het daarom met meer liefde. Zij trachtten het te zeggen in woorden, te bewaren in klanken. Zij begrepen met hun hart, wat ze niet wisten met hun verstand, dat de kunstenaar moet zeggen wat hij voelt, moet beelden wat hij aanschouwt. Hun gevoel was niet groot en machtig genoeg om zichzelf te belichamen in schoone beelden, noch vermochten zij het hoogste te zoeken in het streven die beelden te beitelen in klank; maar toch waren hun stemmingen hun lief te over, om ze niet te verminken tot vermaking van anderen, maar ze zuiver te zeggen voor zichzelf.

De gedichten van Van Alphen, Feith en Bellamy waren de eerste verschijning der individualistische kunstidees in de praktijk. Streven naar uiting van ééne gevoelsnuance was hun opperste eigenschap. Maar op allerlei plaatsen waren de gevoelde klanken onzer vroegere kunst er in ontwaakt. Het gevoel moest slechts krachtiger en rijker worden; het moest zich belichamen in de fantasieën van poëten, die een lust zouden hebben aan hun schoonheid. Gevoel, dat zich vormde tot beeld; beelden, gehouwen in klank; — moesten de zinspreuken zijn der artisten-met-woorden. Als dat alles zoo was, zou het Van Alphen, Feith en Bellamy in het groot zijn: de opgewassen hof onzer kunst.

De revolutie was begonnen en haar eerste luidruchtigheid bleef niet uit.

De letteroefenaars waren zeer goedig geweest voor de nieuwe beweging. Zij hadden Bellamy tot medewerker en plaatsten zijne gedichtjes. 23) Zij prezen Feith om zijn behaaglijken schrijftrant. 24) Zij keurden Van Alphen niet af. Maar het duurde ook niet lang of zij schreven, dat het sentimenteele gevaarlijk voor de jeugd was. Zij maakten ruzie met den driftigen Bellamy; zij wisselden brieven met den deftigen Feith. De achtiende-eeuwsche begrippen van zedelijkheid gingen zitten

als rechters over de praktische konsekwenties van Riedel's esthetische theorie.

Toen het sentimenteele overdreven werd en een deel van het volk het tot mode maakte, bleven de letteroefenaars geheel in hun rol van lieden, die nutteloos spel veroordeelen. Maar zij konden niet begrijpen dat zij strijd voerden met de groote artistieke beweging der 18de, die hun en Bilderdijk rendez-vous gaf in de 19de eeuw. Zij zagen de geheime voorspelling niet, die er lag in het verschijnen van een tijdschrift door Feith en Kantelaar, dat in 1793 begonnen werd, omdat er *geen enkel* tijdschrift in het land was, dat met oordeel oordeelde over werken van kunst. 25)

De Gids lag in kiem in het laatste vijfde van de eeuw hunner wording. En de Nieuwe Gids óók.

Bilderdijk, de Letteroefeningen en het Individualisme bewogen zich allen naar de eeuw, waarin ze allen zouden samenkomen — maar wier einde de Letteroefeningen niet meer zouden zien.

IX.

Men zal zeggen, dat de 18de eeuw anders was. Men zal antwoorden dat Bilderdijk een tweede Vondel geweest is, Poot een Robert Burns in den dop, Onno Zwier een dichter.

Ik beweer niet anders, dan dat ik het niet eens ben met hen, die dit zullen antwoorden. Ik begeer volstrekt niet, dat iemand iets mooi vindt met mijn gevoel voor het schoone. Ieder oordeele zelf. Maar ik wenschte dat niemand een gedicht voor schoon hield, tenzij hij de schoonheid van dat gedicht had *gevoeld*. Zóo gevoeld, als hij een kus op zijn lippen voelt of een vlam, die hem de vingertoppen brandt. Wie zóo niet voelen kan, oordeele *niet*.

Men wilde meeningen: welnu, hier zijn ze. Niet anders dan meeningen. Ik heb ze in dit boek overeind gezet als groote mannen, met ontdekte gezichten, gereed om hun woorden gestand te doen. Zij zeggen hardop en herhalen

het, dat Poot een poëet was der décadence, dat de Van Harens en Bilderdijk géén poëten zijn geweest.

Alles wat ik geschreven heb, heb ik geschreven omdat ik het meen.

Wij Hollanders hebben al zoolang onze meeningen weggestopt in den lappenmantel der conventietaal; wij hebben ál onze mooie menschengedachten verknoeid en verzanikt en verrijmeld in de raggen onzer stoffige poëtenspraak. Wij hebben hoopen dingen gezegd in lieve, lamme woordjes, die hadden moeten gezegd worden in de naakte, hartstochtelijke taal der natuurlijkheid, die zoo schoon is van grooten hartstocht. Het begint tijd te worden, dat wij de dingen bij hunnen waren naam noemen; tijd, dat wij de woorden weigeren, als ze niet juist zijn, zooals men een muntstuk weigert, dat tekort komt aan zijn volle gewicht.

Maart '86.

AANTEEKENINGEN.

---

1) Omdat de redactie der Letteroefeningen nooit van karakter veranderde, maar overging van broêr op broêr, van vader op zoon, van geestverwant op geestverwant, kon het eigenlijke karakter van het tijdschrift zelve ook niet veranderen, kon het zich slechts wijzigen, naarmate de personen der redacteuren zich naar de veranderende tijdsomstandigheden schikten en plooiden. Een Oude-Gids-aflevering van thans kan *niet* verklaard en begrepen worden, als men alleen op Potgieter let, omdat na hem het literaire gedeelte der Redactie voortdurend minder in gehalte en zich minder bewust van haar streven geworden is: maar een nummer der Letteroefeningen van 1820 b.v. komt ons niet vreemd voor, als wij weten, waarom en door wie zij zijn opgericht. De beide eerste redacteuren waren Cornelis en Petrus Loosjes, over wie men vergelijke: Uit het Leven van een Tijdschrift, door J. Hartog. (De Gids 1877. II. 451 en III. 326)

2) Meer dan tweehonderd jaren is onze literatuur klassicistisch geweest en al dien tijd heeft men de studie der klassieken verkeerd opgevat. De eenige, maar gewichtige, les die de ouden ons kunnen geven, is deze: dat men nooit een woord schrijven moet, dat niet *gevoeld* is. Alles, wat daar buiten gaat — en men is er hier altijd buiten gegaan — ligt in het booze.

3) Busken Huet zegt (Litt. Fant. en Krit. Afl. 2 en 3 bladz. 96): »In de litteratuurgeschiedenis van ons land behoort Poot geheel en al tot de 17e, niet tot de 18e eeuw. Hij was geen wegbereider, maar een volger. Zijne manier is die der oude Muiderschool. Desgelijks zijn taal. Met hem is op Oudejaarsavond 1733 de laatste onzer klassieken van de tweede periode gestorven."

Het ware te wenschen, dat Huet deze en andere uitnemende opmerkingen over onze achtiende eeuw vermeerderd en tot een geheel vereenigd had.

Poot's manier die der oude Muiderschool. Zijn taal ook.

Maar die manier en die taal waren voor de dichters der Muiderschool een levensuiting, voor Poot een stof, die hij als artist bewerkte. Daarom was hij minder dan een volger, daarom was hij *décadent.*

Zie over Poot's studie van Hooft en Vondel, behalve 's mans eigene gedichten, Jer°. de Vries: Proeve eener Gesch. der Ned. Dichtk. II. 40 enz.

4) Hoezeer het werken naar een model een vanzelfsheid werd voor de schrijvers en leden der dichtgenootschappen, voelt men bij het lezen van Van Alphen's Inleiding tot Riedel's Theorie, — blz. XV: »Men wijst onze jonge vernuften in de poëzie op de eerste ijsbrekers; op Hooft, op Vondel, op Vollenhove, op Poot; dezen zijn voor onze vernuften het antieke. Hen te willen voorbij streven, zou naar de meening der meesten dwaasheid zijn." En bladz. XVI: »daar men — — elkander heeft willen wijs maken dat elk jong vernuft zig een Digter ter navolging moest uitkiezen."

5) Hoogvliet's artistiek gevoel voor klank is zeer ontwikkeld. Zelfs daar, waar de plastiek niet bereikt wordt, is de klank goed.

B.v. A. d. A. Boek I, op 't eind:

Toen schoot de Almachtige, bij schoon en helder weêr,
Aan Abrams rechterhant een lichten bliksem neêr,
En liet, niet lang daarna, uit zijne azuure zalen,
Een zachten donderslagh van verre nederdalen.

Men meent Vondel te hooren in deze regelen o.a. uit Boek II:

Dus was de Hemelraad in de opperzaal gezeten,
Wen 't eeuwig Wezen met geen denkbeelt af te meten,
Dat enkel leven is en geest en majesteit,
Een wondre blijk gaf van zijn tegenwoordigheit,
En liet zijn Heerlijkheit, in een kolom van stralen
Besloten, boven 't hoofd der Hemelgrooten dalen,
Met zulk een held'ren glans en onbegrijp'lijk licht,
Dat al de luister van de zaal verdooft en zwicht,
Dat zelfs de gouden zon hierbij zou duister schijnen,
De maan beschaamt zijn en het bleek gestarnt verdwijnen.

Iets verder:

Geen mensch, die leeft, kan voor het god'lijk recht bestaan.
Geen een uit duizenden kan de oogen opwaarts slaan
En zeggen: ik ben rein en zuiver van geweten.

Men ziet thans met minachting op Hoogvliet neêr; Beets echter, voor wien dergelijke sentimenten niet vreemd kunnen zijn, heeft er zelden een met zulk een intensiteit van klank weêrgegeven.

Nog iets verder in hetzelfde boek:

Ai mij! hoe schemert al die dwaasheit in mijne oogen.
Ik zie een mengeling van kleuren voor 't gezicht,
Nu ik mijn aandacht, uit het ongenaakbaar licht,
Sla op de duisternis der afgedwaalde volken.

Hoogvliet heeft ook in de *rhythmiek* zijner alexandrijnen een rijkdom en een verscheidenheid, zooals Vondel zelf die betrekkelijk zelden bereikte. Men zie, om één voorbeeld te noemen, in boek I:

tot de driften, opgevlogen,
Zich spreien op 't gelaat en schitteren uit de oogen.
Gelijk een vuur, dat in een hoogen tempel slaat,
Staag groeit, en gloeit al wat het raakt, en verder gaat,
En knaagt de zoldering en doet de pijlers kraken,
Tot dat de lichte vlam opflakkert uit de daken.

De studie van zulke plaatsen zou het artistiek gevoel onzer tegenwoordige dii minores heusch geen kwaad doen. Sints Hoogvliet zijn onze alexandrijnen achteruit gegaan. Ze zijn slap geworden als uitgewrongen vaatdoeken of onhandelbaar als ineengedraaide koperdraden. Bilderdijk is in de hoofdzaak, d. w. z. in de klank-expressie zijner verzen, niet veel verder gekomen dan Feitama.

6) Godsdienst is in Nederland altijd een element van de literatuur geweest. Men moet hier echter wel onderscheiden:

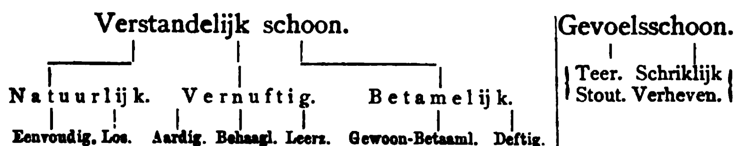
In de 17e eeuw bij Vondel, die vóór alles artiest was, maar dikwijls uiting zocht voor godsdienstige stemmingen. In Lucifer en Adam in Ballingschap heeft hij juist uit die sentimenten zijn schoonste verzen gemaakt.

Tegelijkertijd bij Cats en Camphuyzen, en iets later bij de Decker, die vóór alles godsdienstig waren en onartistiek. Maar zij hadden het voorrecht hun godsdienstigheid genoeg te gevoelen, om er in natuurlijk Hollandsch over te kunnen schrijven.

Langzamerhand, en vooral in het midden der 18e eeuw, komen godsdienst en kunst tezamen bij allerlei poëten, die eveneens vóór alles godsdienstig en eveneens zéér onartistiek waren. Doch deze waren niet godsdienstig uit gevoel, maar uit gewoonte. Daarom schreven ze slecht.

Met Beets in zijn tweede periode zijn we weêr tot Camphuyzen teruggekeerd, maar Camphuyzen irenisch.

7) Alleraardigst is eene indeeling van J. Macquet in zijn verhandeling *Over het schoon in de Poëzije* (werken der Mpij van Ned. Letterk. 3e deel 1777, bl. 43 etc.) Deze schrijver zegt dat er »in het algemeen" maar één schoon is; doch dat er eigenlijk »vele soorten of wijzigingen van dit één schoon" zijn. Hij toont die aan in een uiteenzetting, die ik hier voor 't gemak in schema breng:

»Wanneer een Dichter zijn vernuft aanwendt om het verstand met nieuwe kundigheden te voorzien, de zeden te zuiveren, het hart te verbeteren op een aangename wijze, noem ik dit *Leerzaem schoon*. De Poëzij heeft een dubbeld oogmerk, om te vermaken en te leeren. Een vers, dat alleen strekt om te vermaken, kan behagen, maar het zal nooit aan een bedaard verstand zooveel voldoen als een gedicht dat ook leert. Dit is de ziel van een Dichtstuk — — — — Dit Leerzaem schoon is de oorzaak van het algemeen genoegen, dat men in CATS vindt. — — Tot lof van onze Natie moet men zeggen, dat onze beste Dichters dit Leerzaem Schoon behartigen. »Niemant onzer goede Poëten heeft nog getragt den godsdienst te ondermijnen, de zeden te bederven."

Die »goede Poëten." Dit is soortgelijke lof, als dien men aan een kat geeft, dat ze zoo goedig is. Erg makkelijk voor den eigenaar, zoo'n goedige kat.

Even slecht gestyleerd en even grappig is de verontwaardiging van een weinig genoemd dichter, die nog omstreeks 1790 (zie Jacob van Dijk's Nagelatene Schriften, 1832. Eerste Deel bl. 278) de Dichtkunst verdedigde »tegen een gevoelen, dat haar op het diepst vernedert, te weten, dat het *vermaak* het hoofdoogmerk der Dichtkunst zoude zijn. Het is niet minder dan Feith, die dit gevoelen voorstaat (Feith: Verhandeling over het Heldendicht blz. 55)."

Deze aanhalingen zijn vooral kenmerkend, omdat zij de meeningen bevatten van *dichters uit het laatste derde der eeuw*. De kracht der gewoonte was geweldig over de achtiende-eeuwers.

8) Een ander bewijs van de kracht der gewoonte, die de traditie dier kritiek de geheele eeuw door handhaafde, is een verhandeling van Mr. Alewijn ter Verdediging van de voornaamste Dichterlijke vrijheden (Werken der Mpij van Ned. Lett. 1774 blz. 89 etc.). Eerst klaagt hij steen en been: »Velen bidden de grammatica als halve goden aan en kunnen over een enkele letter redekavelen alsof er het welzijn van gansch Europa aan hing, ja zouden liever de kracht van

zeggen, of de ware meening van hetgene de zin vordert, laten varen, dan eene dichterlijke vrijheid gebruiken" — doch even daarna schrijft hij dat »een dichter goede taal en vloeijende maat (moet) schrijven, dat is, de grammatica en prosodia niet verwaarloozen; want anders zijn de vrijheden bij hem gebruikt geene vrijheden, maar fouten."

Zijn geheele verhandeling bevat dan ook niets anders dan een reeks meeningen over het gebruik en de spelling der woorden. Zoo sterk was de traditie nog in 1774 voor een der meest ontwikkelde Nederlanders.

Zie ook Taal- en dichtkundige Aanmerk. van Bern. de Bosch ter verbetering zijner Dichtlievende Verlustigingen (werken Maatsch. Ned. Lett. 1774, blz. 15 sqq.)

Ook: Het Leven van Mr. C. van Lennep en Mr. D. J. Van Lennep door Mr. J. van Lennep. Dl. II. bl. 57—61.

9) *f* 1200.— uitgeven aan vogeltjeszaad. Dat deed Cornelis van Lennep. Zie in het bovengenoemde werk, de noot onder blz. 54.

10) Spectatoriale geschriften van 1741—1800 door J. Hartog. — 1872.

11) Over den invloed van Kant op Bilderdijk, schreef Prof. A. Pierson de vorige maand in de Gids. Er komt in zijn studie een interessant hoofdstuk voor over Bilderdijk's wijsbegeerte, waarover ik voorloopig slechts een enkele opmerking wil maken.

Prof. Pierson zegt in het begin van dat hoofdstuk:

»Hij (Bilderdijk) is in gebreke gebleven haar (zijn wijsbegeerte) opzettelijk te ontvouwen. Hij heeft haar aangeduid in aforismen, van grooter of kleiner omvang, waaruit ik pogen wil een samenhangende voorstelling te vormen."

Ik wil dezen zin zeer dik onderstreept hebben:

Bilderdijk is in gebreke gebleven. En de samenhangende voorstelling is gevormd door Prof. Pierson.

Ik wijs hier op, omdat ik vast verzekerd ben dat men later dit gebrek aan een afgewerkte wijsbegeerte als een grooten

factor in de psychologie van Bilderdijk zal moeten aannemen. *Bilderdijk was een incompleet mensch.*

Den oorsprong van Bilderdijk's wijsgeerige meeningen zoek ik in den Bijbel en Kant. *Maar vooral in den Bijbel.* Het lijkt wel of men Bilderdijk met alle geweld onbegrijpelijk heeft willen maken, door hem liever uit alle mogelijke andere invloeden te verklaren, dan uit de Hollandsch-achttiende-eeuwsche, waarin hij is opgegroeid.

12) Ik heb zelden onoordeelkundiger meeningen gelezen dan die van de Hollandsche letterkundigen dezer eeuw over die zoogenaamde »herleving." Jer°. de Vries schreef van de Van Harens, »dat men als 't ware van hen zekere herleving der Dichtkunst in de laatste helft der vorige eeuw, gerust rekenen mag." (Zie Gesch. der Ned. Dichtk. Dl. II. blz. 177. En van denzelfden schrijver, Verhandeling over het Nationale in onze Dichtk. 1838). Witsen Geysbeek neemt deze plaats met instemming over, (Woordenb. d. Ned. Dichters. Willem v. Haren blz. 92) doch zegt in de voorrede tot zijn Woordenboek, »dat *Bellamy* de ware Dichtkunst weder opwekte."

M. C. Van Hall spreekt in zijn Lofrede op Mr. Rhijnvis Feith, in 1825, van »de herschepping der vaderlandsche dichtkunst door de Van Harens begonnen en door Feith voortgezet."

Latere schrijvers van handboeken, Van Vloten, Hofdijk, e. a., bestendigen de verwarring, maar beginnen de school van Van Alphen, Feith en Bellamy voor een tijdelijke afwijking te houden. Alsof men ooit een hoop invloeden in een eeuw gooit, zonder dat die nawerken.

Zelfs Huët, die anders zulk een juisten blik heeft op de 18de eeuwsche bewegingen, gelooft dat Onno Zwier een »dichter van het nageslacht" is (Litt. phant. en Krit. VI, blz. 21).

13) Bij de lezing van het Menschelijk Leven, dat iedereen mooi vindt, krijgt men allereerst een gevoel of men over aardappelen loopt. Zulke verzen kunnen alleen worden mooi gevonden door hen, die onnauwkeurig zijn in het onderscheiden van hun indrukken. Een vers moet, evenals alle kunst, beoordeeld worden naar zijn *directen* indruk, niet naar

aandoeningen, die van dien directen indruk zijn afgeleid.

14) Zooals men weet, was nog Potgieter een groot bewonderaar van »de Geuzen."

15) Ik wil niet zeggen, dat Bilderdijk nooit goede verzen geschreven heeft. Hij heeft inderdaad sparsim fraaie regels en brokstukken geleverd, maar zoo weinige, dat men met grooter genoegen Lucas Schermer of Dirk Smits, dan da Costa's groote uitgave doorbladeren zal. En dan, wie zal zeggen, hoeveel daar nog bij is, wat we bij vergissing mooi vinden. Ik bedoel dit: op pag. 99 van Dirk Smits' Gedichten leest men:

Het heir der Droomen past gestaêg op zijn bevelen
En vliegt hem van de hand.

Het blijkt dus dat de zoozeer bewonderde regel uit de »Ode van Napoleon"

En 't Noodlot vliegt hem van de hand.

of direct plagiaat, of zonder zin is. Direct plagiaat, ingeval Dirk Smits de uitdrukking »van de hand vliegen" als plastiek bedoelde; zonder zin, ingeval zij in dien tijd tot de gangbare dichterlijke taal behoorde en men er dus niets meer bij *zag*.

16) Huët schrijft zeer terecht (Litt. Fant. en Krit. VI. pag. 76) ».... waarom gunde het onvriendelijk noodlot ons noch een Schiller, noch een Byron, noch een Chateaubriand? Het gemis van den laatste heeft Van der Palm ons niet vergoed: mogen Bilderdijk en zijne wachters als eene schadeloosstelling voor dat der twee eersten gelden?

Hier legt de oprechtheid onze nationale eigenliefde het zwijgen op.

. . . .

Hoevele uitgaven de Hollandsche natie beleefd hebbe, Helmers is gestorven om niet weder te verrijzen. In mijn studententijd werd heftig geredetwist over de vraag, of Tollens een dichter verdiende te heeten; en hoewel ik niet ten tweedemale zulk een onvruchtbaar geding zou wenschen bij te wonen, of verlangen zou daaraan deel te nemen, ik geloof niettemin, dat door het oprigten van het rotterdamsche standbeeld de knoop meer doorgehakt dan ontward is. Over Bil-

derdijk laat zich gewis niet in twee woorden een oordeel uitspreken; doch de omstandigheid dat deze in schijn tot zoo groote vruchtbaarheid geschapen geest, indien hij da Costa niet voortgebragt had, kinderloos gestorven ware, bewijst zeker niet dat hij op het gebied onzer letterkunde nieuwe wegen geopend heeft."

Deze zins-constructie is vol beteekenis: »Helmers is dood, Tollens is geen dichter, Bilderdijk — heeft geen nieuwe wegen geopend."

Als het waar is dat de heer Huët wel eens een slip van zijn proza voor het gelaat houdt om een glimlach te verbergen voor zijn hollandsche lezers, dan geloof ik dat hij dit schrijvend een zéér handigen plooi voor een zéer lachend gelaat geslagen heeft. De schrijver der Fantasiën en Kritieken is toch een veel te goed auteur om bij het schrijven van een reeks parallel-loopende volzinnen zijne bedoeling niet precies te *kunnen* weergeven. Als hij dan schrijft: Helmers dood, Tollens geen dichter, Bilderdijk geen nieuwe wegen geopend; dan heeft men slechts drie vingers noodig om naterekenen dat »geen nieuwe wegen geopend" niet juist synoniem is met »onsterfelijk" of »wèl een dichter".

En dat de heer Huët die rekening voor zichzelf net zoo gemaakt heeft, wordt zeer duidelijk als men vraagt, welke wegen Bilderdijk dan wèl bewandeld moet hebben. Nieuwe niet. Dus de oude. En welke oude? De achtiende-eeuwsche, natuurlijk. En wie zal beweren, dat de 18de eeuw een artistieke eeuw geweest is in Nederland?

Zie, het komt mij voor een zeldzame verdienste te zijn voor een Nederlandsch schrijver, dat hij meer dan twintig jaar geleden zulke dingen gezegd heeft over Bilderdijk. Maar waarom heeft hij ze zóó gezegd, dat zij nu den indruk maken van woorden, die wijze menschen spreken, fluisterend, achter de gordijnen van een vensternis, zoodat de domme gasten in de zaal er langs gaan, lachende onder dwaas gepraat? —

17) De heer J. Hartog gaf in zijn opstel in De Gids van '77 den raad een nieuwe periode onzer literatuur te dateeren van 1778, het jaar der uitgave van Ván Alphen's Theorie. Ik

vind dien datum den eenig-mogelijken omdat het Individualisme in onze Nieuwe Letteren erbij begint.

18) Over Van Alphen's — natuurlijk ook door den tijd geïnfluenceerd — oordeel over Hollandsche dichters zie men zijne Inleiding bl. V en XI.

Met beminnelijke geestdrift schreef hij (Inleiding bl. LXXI): »Is het daarom niet der moeite waardig, dat men eenige uuren, eenige dagen, ja al was het jàren, besteedde om dat vermogen van het schoone te gevoelen, op te kweeken, en te beschaven? zal die moeite te vergeefsch zijn? zal ze zelfs in de eeuwigheid onbeloond blijven?" —

19) Zie Van Alphen's Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen, Inleiding bl. XXXIII. —

20) Zie over het »behagen" als doel der dichtkunst het laatste gedeelte van aant. 7. Verder Bilderdijks Verhandeling in antwoord op de vraag: »Hebben de Dichtkunst en Welsprekendheid verband met de Wijsbegeerte? en welk nut brengt dezelve aan de eene en de andere toe?" te vinden in de Werken der Mpij der Ned. Letterk. Zesde deel. —

21) De langzame verandering der Letteroefeningen blijkt in de 18de eeuw reeds uit hun meeningen over de kunstgenootschappen. In 1773 toch schreven zij er over als volgt: »Al wie de hartstreelende dichtkunst bemint, bespeurt ongetwijfeld met vermaak, dat men 't in Nederland er op toelegt, om haaren luister in ons gewest bestendig te vermeerderen, door 't oprigten van kunstgenootschappen, welke dienen om haare hoogagters op te wekken, derzelver getal te doen aanwassen en 't hunne toe te brengen om elkander te beschaaven." (Hedend. Vad. Lett. Dl II,1. bl. 482).

In 1783 wordt reeds eenige verandering merkbaar in hetgeen zij schrijven over Van Alphen's Digtkundige Verhandelingen. Zij prezen deze ómdat ze velen zouden kunnen weerhouden »van zig op het zogenaemde dichten toe te leggen, waardoor men van een aantal rymelaars en verzenmaakers

ontslaagen zou worden." (Algem. Vaderl. Lett. 1779—1785. Dl. V. 1. bl. 176.)

Een half jaar later toonden zij reeds instemming met wat de schrijver der »Proeven van Dichtkundige Letteroefeningen" beweerde, dat, te rekenen naar »de veelvuldige dichtkundige genootschappen en derzelver afgegeven Proeven, waarin men maar al te veel middelmaatige en zelfs minder dan middelmaatige stukken aantreft", men het den »kunstkenneren" niet geheel ten kwade kon duiden, wanneer zij klagten aanhieven over de achterlijkheid van ons volk op het gebied der poëzy." (Alg. Vad. Lett. 1779—1785. Dl. V. 1. bl. 582 sqq).

Eindelijk in 1790 hekelden zij de lieden, die er maar op los rijmden »om jaarlijks een bepaald getal bladzijden met vaarzen in het licht te geeven", en zeiden dat er nooit verbetering zou komen als men die kwade gewoonte niet varen liet. (N. Alg, Vad. Lett. 1786—1790, Dl. V. 1. bl. 130 en 206.)

Deze, zoowel als enkele elders gegeven citaten zijn reeds opgenomen in het meergenoemde Gidsartikel van den heer Hartog: »Uit het leven van een Tijdschrift", waarvan ik een ruim gebruik heb gemaakt.

22) Zie over den indruk dien het boek van Van Alphen maakte, de recensie in de Letteroefeningen. (Alg. Vad. Lett. 1779—1785. Dl. I. 1. bl. 367 sqq); den Brief aan den Heer H. Van Alphen bij gelegenheid zijner Theorie etc. (Dl. I. 1. bl. 369 sqq); de Vrijmoedige aanmerkingen, etc. briefsgewijze voorgedragen door D. E. (Dl. I. 1. bl. 372.)

Vergelijk ook Dl. II. 1. bl. 309; waar zij in 't voorbij gaan spreken van »de onwaardige wijze, op welke de uitgever de Vaderlandsche Dichtkunst en Dichters behandelt en die de gevoeligheid der Natie moet opwekken."

23) Zij hadden Bellamy tot medewerker...

Over de verhouding, waarin Bellamy tot de Letteroefeningen gestaan heeft, schreef de heer Hartog eenige zeer belangrijke bladzijden. (bl. 17—23 van zijn opstel.)

Hij geeft een lijst van 15 stukjes, die Bellamy van 1779—

1782 in het Tijdschrift plaatste, en verklaart het plotseling ophouden dier medewerking uit een twist, die tusschen den dichter en de redacteuren ontstaan zoude zijn, een twist over het sentimenteele. Daartoe neemt hij uit de Letteroefeningen van 1785 over: een »Recept om iets sentimenteels toe te maaken", en legt daartegenover een pamflet, dat in het bezit was van den heer Frederik Muller, getiteld: »Aan de schrijvers der Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen. Recept" en klaarblijkelijk van de hand van Bellamy. In dat recept komen o. a. deze verzen voor:

»Men maak' dan nog een Sause
»Uit de afgekookte werken
»Van L-j-s aan het Spaaren;
»Dien blijden Liedjeszanger:
»Eén grein uit zijnen *Hoofdman*
»En in 't geheel een *Dragma*
»Van alles, wat die Rijmer
»Der waereld heeft gegeeven."

en verder:

»Ai zegt my: wat is beter,
»Die teedre sentimenten,
»My door natuur gegeeven,
»In Duitschland op te kweeken
»By *Klopstock* en by *Wieland*
»En zelf hier by *Van Alphen*,
»By *Feith* en andere mannen,
»Of zulk een teer gevoelen
»Met moedwil te verpesten." —

24) Zie over den lof, dien de Letteroefeningen Feith gaven: Alg. Vad. Lett. Dl. VIII. 1. bl. 234 en 531, waar zij echter tevens klagen dat de jeugd licht bedorven wordt door het sentimenteele en door het lezen van zulke werken vervalt »in eene wezenlijke, schadelijke zwaarmoedigheid."

25) Bijdragen ter bevordering der Schoone Kunsten en Wetenschappen, uitgegeven door Mr. R. Feith en J. Kantelaar.

Voorberigt bl. VI: »Het is aan onze kundige landgenooten bekend, dat tegenwoordig in Nederland geen één tijdschrift uitkomt, hetwelk opzettelijk de verbetering van onzen smaak voor het schoone ten oogmerk heeft. Alle de bëoordeelende schriften, hunne inwendige waarde voor het oogenblik volkomen daargelaten, vergenoegen zich, zoodra zij een dichtstuk of iets, dat de fraaie letteren betreft, tot onderwerp nemen, met iets van deszelfs inhoud te doen kennen en somtijds met goed of af te keuren, zonder gewonelijk eenige redenen dan die het mechanische gedeelte der Poëzy betreffen, hiertoe aan te voeren."

ERRATUM: Lees op blz. 61 voor: »schoonheidssensitieven, als Perk ze noemde," — »schoonheidssensitieven, zooals Vosmaer ze noemde."

HET CONSERVATIEVE BEGINSEL.

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

Volksvertegenwoordiging en kiesstelsel. Bestrijding van eenige democratische dwaalbegrippen, door Jhr. Rochussen. 's Gravenhage, W. P. v. Stockum & Zoon. 1886.

Mr. Wintgens heeft met zijn »Politieke nabetrachting" zeer zeker een deel der natie teleurgesteld.

Bij het verlaten van de politieke loopbaan, heeft die even eerlijke als ongelukkige staatsman een relaas uitgegeven van zijn wederwaardigheden in den politieken strijd, dat hem blijkbaar minder heeft aangedaan, dan »pater Aeneas" het verhaal van de zijne. Deze zou er dan ook blijkens het

»Infandum, regina, jubes renovare dolorem"

nooit ongevraagd toe zijn overgegaan.

Bij Mr. Wintgens blijkt niet, dat er zelfs een vriendelijke aandrang — laat staan een Dido — in het spel is geweest.

In dat relaas op zich zelf ligt echter niet de reden van de genoemde teleurstelling. Maar de aftredende staatsman, heeft daarbij met geen woord aangewezen, waarin die leidende »beginselen van verstandig behoud" bestaan, waaraan hij zegt zijn leven lang te hebben vastgehouden. En toch zou hij in onze veelbewogen dagen daardoor aan zeer velen in den lande

een grooter dienst hebben bewezen, dan door zijn naïef-ijdele, alle zakelijke waarde missende »nabetrachting." In persoonlijke verzuchtingen stelt het publiek geen belang en van *verantwoording* kon geen sprake zijn. De Haagsche ex-afgevaardigde *had* niets te verantwoorden. Daardoor wordt het boekje ook alleen voor den schrijver zelven genietbaar. Als onuitgegeven dagboek ware het in het familie-archief niet misplaatst; stellig zou het daar langer hebben geleefd. Maar in het licht gekomen, mag het geen vriendelijke behandeling verwachten, nu het het eenige heeft nagelaten, waarin het de natie van dienst kon zijn.

Als de heer Wintgens één nadere verklaring schuldig was, dan zal het wel deze zijn, waarom hij, die zegt in 1848 »met jeugdig vuur" mee op hervorming en rechtstreeksche verkiezingen te hebben aangedrongen, zijn heele leven gestreden heeft tegen den man, die van de beginselen van 1848 bij ons de incarnatie was. In zijn politiek testament had de uiteenzetting niet mogen ontbreken van het *beginsel*, waarop de conservatieve oppositie na 1848 berustte, een beginsel dat tot op den dag van heden volmaakt duister is gebleven. Een man als Groen, die de conservatieven inkonsekwente liberalen noemde, is er nooit achter kunnen komen. Inderdaad is niets zekerder dan dat, met zeer geringe uitzonderingen, de heele oppositie tegen Thorbecke van persoonlijken aard was.

Daarmee wordt echter Thorbecke zelf nog niet voor een heilig boontje verklaard. Alles behalve! Zijn vergeefsche wandeling op de Vijverberg, in afwachting van het bericht of Schimmelpenninck hem in het Ministerie zou opnemen, met zijn daarop gevolgde persoonlijke sollicitatie die even slecht afliep 1), heeft hem stellig tegen het eerste ministerie al dadelijk persoonlijk gestemd. En steeds bleef hij in de oppositie weinig minder, en zijne volgelingen geen haar minder, persoonlijk dan de zoogenaamde conservatieve partij. Niets

---

1) Zie dit uit de nagelaten papieren van Graaf Schimmelpenninck bij de Bosch Kemper: Staatk. gesch. van Ned. na 1830, dl. V, lett. aant. bl. 239.

maakte o. a. een walgelijker indruk dan de stemming over het diplomatiek beleid van den graaf van Zuylen in de Luxemburgsche kwestie. Ik herinner mij nog als de dag van gisteren hoe ik mij als student ergerde, toen ik zag dat die stemming over een kwestie, die Gods-terwereld niets met liberalisme te maken had, een *zuivere* partijstemming was geweest.

De part et d'autre was er dus veel persoonlijks. Maar dit neemt niet weg dat Thorbecke er zeer bepaalde beginselen op na hield en dat de heer Wintgens de laatste geschikte gelegenheid verzuimd heeft om van de zijne te doen blijken. Het geheim van de oude partij neemt hij meê in zijn politiek graf — Requiescat in pace!

Is het vooral voor de politieke moraliteit wenschelijk, ja noodzakelijk, dat iedere partij zich helder en klaar bewust is, waarin zij principieel van eenige andere zich onderscheidt, dan is er geen politieke arbeid verdienstelijker dan de klare uiteenzetting van die beginselen. Vooral in onze dagen van nieuwe partijgroepeering, ten gevolge van een alleen periodiek zoo sterk voorkomende gisting in de gemoederen, moeten begrippen als liberaal en conservatief grondig worden herzien. Wel beduiden deze, zeer in het algemeen opgevat, steeds hetzelfde; maar hun zakelijke inhoud moet toch telkens aan de omstandigheden worden ontleend. Van eenig dogma kan hier geen sprake zijn of het zou, zeer in het algemeen, dat van de maatschappelijke evolutie moeten zijn. Maar overigens bestaat er alleen in een door wetenschappelijke koorts aangetast brein een *wetenschap* van het staatsrecht. Het is eenvoudig belachelijk de grenzen van de staatszorg te willen aangeven. En wie zou zich durven vermeten, in de verste verte te bepalen, wat er uit de menschelijke maatschappij groeien zal? Een schoon en juist beeld gebruikt Paulsen als hij zegt: »Eine Laterne erhellt nothdürftig einen kleinen Umkreis zu des Wanderers Füssen, aber auf das Ganze des Weges, auf Ausgang und Ziel fällt kein Licht. So erleuchten uns Plichtbegriffe (juister Idealen) mit dürftigem

Schein die nächsten Schritte und über ein kleines Stück Weges hinter uns wirft die Geschichte ihr dämmeriges Licht. Aber bald schlagen vor uns wie hinter uns die Schatten der Ewigkeit über den Pfad zusammen." 1)

Hoe nu te leiden of te sturen, als men niet weet waarheen? Dit is strikt genomen onmogelijk; daarom leert de geschiedenis dan ook zoo daghelder, dat de menschelijke voorgangers steeds aan heel iets anders medewerkten en heel andere gevolgen te voorschijn riepen, dan zij zich hadden voorgesteld. Daarom ook is op dit gebied bescheidenheid zoo'n in het oog vallend redelijke eisch. Maar al weten wij niet *wat* er uit onze maatschappij groeien zal, wij weten *dat* zij groeit, wij *zien* haar groeien, en het licht der geschiedenis en de tegenwoordige verschijnselen van haar groei geven telkens voldoende aan, *wat er althans voor het oogenblik gedaan moet worden.* In tijdelijke behoeften te voorzien, aan oogenblikkelijke eischen te gemoet te komen, zóó dat men de organische ontwikkeling niet belemmert maar bevordert, eigen idealen steeds te toetsen en ondergeschikt te maken, ja te *ontleenen* aan een objectieve waarneming van de *richting*, waarin de maatschappij zich blijkbaar beweegt, dit weinige is ons vergund, en ook volstrekt voldoende. Het overige moeten wij overgeven, of wij willen of niet.

Die volmaakte afwezigheid van star dogmatisme, dat objectief waarnemen van den feitelijken evolutionnairen toestand der maatschappij, die helderziendheid ten opzichte van nieuwe eischen, die bekwaamheid in het vinden van passende regelen, is — naast de wilskracht om de regeling door te voeren — de waarlijk groote zijde geweest van Thorbecke's geest. Die in Thorbecke een doctrinair ziet, miskent den man totaal. Sla zijn parlementaire redevoeringen op, onverschillig waar, en men zal getroffen worden door een weergalooze frischheid en den echt praktischen geest in die altijd kernachtige en overtuigende taal. Men heeft een gevoel, ze lezende, alsof

---

1) Vierteljahrschrift für wissensch. Phil. 1881. bl. 35.

de ziel der natie zelve — sit venia verbo — in hem gevaren en de spreker zich hiervan volkomen bewust ware. In dat bewustzijn lag dan ook zijn kracht. Alle politieke mannen met wie hij in aanraking kwam, waren *personen;* hij alleen gevoelde zich, en terecht, meer dan dat; hij was de vleeschelijke tijdgeest in ons land. Wat een kracht moet die empirisch wijsgeerige grondslag aan zijn streven hebben bijgezet! Hoe armzalig moet hem veler kritiek zijn voorgekomen!

Intusschen is Thorbecke heengegaan; maar de maatschappij groeit voort. Het stelsel vanrechtstreeksche verkiezingen eischt een logischer, konsekwenter toepassing, hetgeen Thorbecke zelf trouwens reeds in 1844 in het verschiet zag. En verder streeft de maatschappij, sedert zijn dood vooral, in een richting die in ons land over het geheel genomen uitnemend is uiteengezet in Mr. v. Houten's »Bijdragen tot den strijd over God, eigendom en familie", een boek dat geen liberaal kiezer of burger ongelezen mag laten. 1) Op politiek gebied is die richting die van de democratie, van de volkssouvereiniteit. Dit is reeds door de Tocqueville en sedert uit den treure betoogd en aangewezen. Ziehier nog een zeer goed woord daaromtrent van Edm. Scherer: »La démocratie n'est pas une théorie, ce n'est pas une institution qu'on établit et qu'on renverse, c'est un *état de la société* sorti de l'histoire des peuples et de la nature des choses. La démocratie est la conséquence d'un développement industriel et intellectuel qui en donnant aux masses la conscience de leur force, leur a appris en même temps à en user. Il y a là quelque chose d'inévitable, une loi contre laquelle il est aussi vain de protester que périlleux de combattre. La démocratie fera le tour du monde. Qu'elles le craignent ou le désirent, toutes les nations civilisées s'y acheminent." 2)

---

1) De tweede vermeerderde druk (300 bl.) verscheen in 1883 en is voor *f* 1.25 te koop.

2) Reeds vijftien jaren geleden schreef ik in volmaakt gelijken zin in de oude Gids (April 1871), mede herinnerende aan den »gezonden raad" uit de »Idées Napoléoniennes": »marchez à la tête des idées de votre siècle, ces idées vous suivent et vous soutiennent."

Liberaal en democraat zijn dus begrippen die in het West-Europa onzer dagen volkomen dezelfde beteekenis hebben. Het is allerkoddigst, een hoogleeraar nog wel, te hooren betoogen, dat die begrippen steeds als zeer verschillend zijn beschouwd. Alsof dit iets bewees; alsof het begrip liberaal eeuwig denzelfden zin behield en de kern er van niet vóór alles meebracht mee te gaan met zijn tijd. Alsof het niet belachelijk ware van liberaal te spreken en een liberale partij, wanneer nergens een conservatieve aan te wijzen is. En menschen die blind zijn voor zulke waarheden, durven met voornaamheid politieke adviezen te geven, waarvan zoo'n verkrachting van de logica grondslag en grondtoon is! Die zijn voorstanders van de aristokratie van het verstand!! Gelukkig zijn de dagen van politiek gemodder en onzedelijke spraakverwarring geteld. De schoonmaak nadert en de maskers moeten af.

Welk beginsel nu tegenover het hier even aangestipte liberale moet worden geplaatst, heeft, bij verzuim van Mr. Wintgens, de schrijver gedaan, wiens politieke studie aan het hoofd dezer aankondiging staat vermeld. En al had de schrijver het met minder talent gedaan, dan zou hij toch om de reeds genoemde reden een hoogst verdienstelijken arbeid hebben verricht. Geen weldadiger verschijning in de politieke wereld, dan een man die open en eerlijk zijn *beginselen* belijdt, een man van karakter in een woord. En wanneer ik er bij voeg, dat het mij voorkomt dat door schr. het eenig juiste standpunt is ingenomen, waaruit men het liberaal-demokratisch beginsel zooal niet met vrucht bestrijden, dan toch voor die bestrijding aandacht afdwingen kan, dan geloof ik, dat de ingenomenheid met een politieken tegenstander daarmeê haar uiterste grens heeft bereikt. Die ingenomenheid heb ik dan ook gemeend reeds in het opschrift dezer aankondiging te moeten uitdrukken.

»Volksvertegenwoordiging en Kiesstelsel." Zeer terecht heeft de schrijver gevoeld, dat onze begrippen daarover de kern of pit zijn van ons politiek geloof. Ik zeg gevoeld,

en meer *onbewust* gevoeld, want bewust gelieft schr. zelfs in een motto te verklaren, dat het hier een zaak geldt, die met de liberale beginselen »als zoodanig niets te maken heeft." Voor ieder moet het duidelijk zijn, dat ook hier weer het onbewuste zich niet aan bewuste praatjes stoorde.

Ten opzichte nu van die volksvertegenwoordiging koestert Jhr. R. een meening, die door geen liberaal beter is uit te drukken: »Hoe slecht het zijn wetgevende taak vervulle en welke feilen het bega, zijn recht van bestaan verliest een parlement nimmer uit dien hoofde. Is het daarentegen geen ware vertegenwoordiging des volks, dan is iedere daad die het verricht, ook de voortreffelijkste, uitoefening van aangematigd gezag; want alleen als vertegenwoordiging heeft het een gezag." (bl. 7).

Jammer dat schr. van »het volk" een »entité verbale" maakt, en, evenals de klerikalen en de Leidsche school, de souvereiniteit opdraagt aan een spiritistische hersenschim. Ook bij de Leidsche school is het volk niet »l'agrégat des volontés individuelles." Maar schr. gaat verder. Zelfs de Duitscher, die zegt: »Das Volk ist viel weniger die Summe der heute lebenden Individuen als die ganze Kette der Generationen bis auf den heutigen Tag," gaat schr. (bl. 39) niet ver genoeg. Stahl mag niet spreken van das »jetzige Volk" Dit is te materialistisch! De toekomstige geslachten moeten er ook bij. »Het Ned. volk was eeuwen vóór een onzer en al ons streven en werken moet ten doel hebben, dat het in meerder kracht en hooger luister nog zij, eeuwen nadat iemand onze namen zal noemen." (bl. 39). De tegenwoordige ruim 4 millioen warmbloedige (?) Nederlanders zijn in schr's. oogen slechts »de atomen van het oogenblik". (bl. 44). Mij is het wel, als de heer R. maar even nederig over zich zelven denkt als over de rest. Maar ik kan in dergelijke onvruchtbare beschouwingen niets anders als een aanloop tot zelfverheffing zien. Jhr. R. levert, tegen zijn bedoeling, een gepaste parodie op de Leidsche souvereiniteits-idee, welke slechts weinig minder gebrek aan eerbied voor een gezonde zielkunde betoont. De conservatieve, of oudere, psychologie neemt 's menschen

persoonlijkheid aan *op grond* van onze verschillende bewustzijnstoestanden, waaruit duidelijk zou blijken, dat er iets blijvends, iets zelfstandig persoonlijks achter die toestanden schuilen moet. Jhr. R. echter ontkent als het ware de verschillende bewustzijnstoestanden en neemt toch een ziel aan, wel te verstaan bij het volk. De schr. verbiedt om te spreken van het Ned. volk, als men uitsluitend denkt aan de levende zielen. Zóó *bestaat* er volgens hem geen Ned. volk, is er geen volkswil, die recht van spreken heeft. Zooals men ziet klinkt de stelling volmaakt even logisch als wanneer ik zeide: Gij, Jhr. R., zijt op ieder gegeven oogenblik slechts een troep atomen; »der jetzige R." is een troep atomen; alleen uw heele, d. i. vorig, tegenwoordig en toekomstig, (aardsch alleen, of ook hemelsch?) bestaan kan persoonlijk worden gedacht.

De schr. begaat dus een logische fout, naast de psychologische. Immers wanneer het Ned. volk in den zin van den schr. een entiteit is, d. i. werkelijk bestaat, dan is het dat alleen, *omdat het dat was op ieder oogenblik van zijn bestaan.* Met minachting te spreken van »das jetzige Volk" staat gelijk met minachtend te spreken over het materiaal, waarmeê men bouwen gaat.

Maar in onwetenschappelijkheid is er tusschen het beginsel van den schr. en dat der Leidsche voorgangers (?) volmaakte overeenstemming. Die gelooft aan het werkelijk bestaan van »den" Staat, »het" volk afgescheiden van de individuën doet aan spiritisme, staat, op zijn zachtst uitgedrukt, op een versleten wetenschappelijk standpunt. Of wordt zoowel door Jhr. R. als zijn Leidsche geestverwanten de zaak niet zoo ernstig opgevat, zijn ook zij bereid met een volks- of staatsziel te lachen, zoolang de volks- of staatshersenen niet worden aangewezen, is het hun slechts te doen om goed te doen uitkomen, dat men in den staat niet egoïst mag zijn, en zijn stem of oordeel steeds moet laten beheerschen door het algemeen belang — dan onderschrijf ik, en wie niet, de juistheid en de waardeering van dien *zedelijken wenk.* Maar sinds wanneer zijn zedelijke wenken regelen van staatsrecht?

De theorie van de staatssouvereiniteit is dus òf een kinderachtige waarheid, als men haar als een zedelijk voorschrift opvat, òf een kolossale leugen, als men haar een spiritistischen zin geeft. Tertium non est.

Een allereenvoudigst vraagstuk make men toch niet opzettelijk duister door humbug — iets waarvan de hoogleeraar Buys althans overigens zoo vrij is. De vraag naar de souvereiniteit bij eenige natie is in den gewonen zin geen wetenschappelijke vraag, maar een zuiver feitelijke. Het enkel *discussieeren* over die souvereiniteit, alsof ze te *begeven* ware, verraadt een oudbakken standpunt. In iederen staat berust de souvereiniteit *feitelijk* bij den monarch, bij de aristokraten, bij de plutokratische bourgoisie, bij het geheele volk, of bij de kerk. Het is eenvoudig belachelijk te bespreken, bij wie of wien ze *behoort* te berusten. Men kan even goed het onderwerp aan de orde stellen: wanneer de puberteitsjaren *behooren* aan te vangen! Maar nog dwazer is het de vraag, waar zij *feitelijk* berust, te bestudeeren in een dik boek van den een of anderen hooggeleerden duitschen phrasenmaker, in plaats van doodeenvoudig hier in Nederland *goed uit zijn oogen te zien.* In iederen staat berust de souvereiniteit bij wie of wien zij, krachtens de feitelijke ontwikkeling, verdient en behoort te berusten. In de midden-eeuwen was dit de adel en de kerk. Thans is het in de beschaafde wereld bijna reeds het geheele volk. Daar is niet één uur college meê te vullen, het is eenvoudig een feit. De vraag bij wie of wien berust de souvereiniteit, is van volmaakt gelijken aard als deze: hoe oud zijt gij?

Dat Jhr. R. en de leidsche school op de voorlaatste vraag antwoorden met het beroep op een klank, is een treurig bewijs van het kwaad, dat de zoogenaamde geestelijke *wetenschappen* stichten.

Ieder volwassen nederlander, die uit zijn oogen ziet, antwoordt op die vraag: de plutokraten, de voldane bourgeosie. En de hoogleeraar v. d. Vlugt schrijft daarover een dik boek en antwoordt met den hollen klank »het Recht.'' Men ziet hier niet alleen, wat een schat van tijd belovende mannen aan

louter humbug wijden, maar ook de groote kloof tusschen geleerdheid en politieke bekwaamheid of wijsheid.

De plutokratie is bezig te worden een zuivere demokratie. Dit is, buiten de collegekamer, even duidelijk, als dat men in de lente de boomen ziet groenen. Zich daartegen te verzetten staat ieder vrij. Maar *niet* geoorloofd is het:

1°. het *feit* te ontkennen, of als een onbeteekenend iets te beschouwen, dat met één uur college, of één adres in Burgerplicht onschadelijk wordt gemaakt.

2°. te schermen met een holle phrase, die eigen verheerlijking beoogt.

Prof. v. d. Vlugt wil de souvereiniteit in handen geven van de rechtspriesters en Jhr. R. wil zoeken naar »het oog", »de rede" en »het geweten" van het volk om daaraan de leiding op te dragen (bl. 44 en 131). Maar welke »atomen van het oogenblik" zullen dit zijn? Wie zullen, nadat koning, adel en kerk in behartiging van de waarachtige volksbelangen zijn tekortgeschoten, en op dien grond de souvereiniteit hem of haar ontviel — dit is in confesso — door v. d. Vlugt en R. met de souvereiniteit worden belast, d. i. *waardiger tot heerschen* worden verklaard? Want beiden zijn ten minste niet blind voor het evidente feit dat men »altijd gedwongen is levende concrete wezens in de plaats der ideeële volkspersoonlijkheid te stellen" (bl. 45.)

Welnu, hoe ongeloofelijk het klinke, daartoe wordt door beiden blijkbaar het tegenwoordige régime als het beste aangewezen. *Feitelijk* komt het staatsrechtelijk beginsel van de leidsche school en van Jhr. R. dus hierop neêr, dat de waardigste souverein in den staat is, de geldaristokratie, d. i. — niet enkelen, maar de klasse beschouwd — naar de vrij algemeene opvatting, het geestelijke ploertendom! Maar ziet men dan niet in, dat juist de tegenwoordige gisting in ons volksorganisme aan het onhebbelijk gedrag van dat ploertendom te wijten is?

Reeds de enkele gedachte, dat een geld-aristokratie beter zou zijn dan eene van geboorte, doet lachen, en dat er dus

een tijd zou komen, waarop het rijk van de eerste ook uit zou zijn, kon men op zijn vingers narekenen.

Bij een goed bestuur komt er geen ernstige ontevredenheid; het volk en gros beschouwd is niet gek; het vergt niet het onmogelijke. Wel kan een mislukte oogst, of tijdelijk nijpend gebrek tot een *oproer* aanleiding geven; maar *verandering van regeeringsvorm* vraagt geen volk, dat niet over zware zonden van zijn gouvernement te klagen heeft.

En nu wordt nog in ernst volgehouden, dat, waar koning, adel en kerk in hun taak zijn te kort geschoten, de souvereine waardigheid veilig aan een ploerterig voldane burgerij kan worden opgedragen. Dat is zóó dwaas, dat zielkundig die meening niet anders verklaarbaar is, dan wanneer men òf zelf tot dat souvereine gild behoort, òf voor erger vreest. *Zakelijk* is dat standpunt onverdedigbaar.

Onmiskenbaar is het, dat het spiritistisch karakter van de hier besproken theorie door Jhr. R. logischer en konsekwenter wordt vastgehouden dan door zijn hooggeleerde Leidsche geestverwanten. Is inderdaad de volksvertegenwoordiging geroepen om te regeeren naar »het" staatsdoel of »de" staatsidee, naar »het" Recht of »den" volkswil, dan kan hare minachting voor de kiezers moeielijk groot genoeg zijn, dan ontleene zij hare wijsheid aan spiritistische séances en ontwijke na de verkiezing, zooveel mogelijk alle aanraking met de lagere »atomen." Of heeft een priester in godsdienstzaken te letten op de meeningen van een leek? En als ik mij voor het oog, de zeden en het geweten van het volk mag houden, zal ik mij dan laten voorlichten door de armen of beenen? Neen: »zoo dikwijls een gekozen vertegenwoordiger luistert »naar de stemmen daar buiten.... daalt zij reeds door de »daad zelve van haar verheven en rechtvaardig standpunt af »en houdt op volksvertegenwoordiging te zijn" (bl. 46). Ziedaar karakter! Maar dat ellendige beurtelings coquetteren met de kiezers en »den" staat, dat beginselloos ontzien van kool en geit beiden, mist alle karakter. Konsekwent moet men, als Jhr. R., het heele rechtstreeksche kiezen afkeuren, en

zich verkneukelen in de hoop, dat de verdienste van het algemeen stemrecht misschien daarin mag gelegen zijn, »den Nonsens des Wählens überhaupt zur Erkenntniss zu bringen."

In het systeem van Jhr. R. krijgt de census een »*ethische* beteekenis" (bl. 28). Bravo! Ik ben het er niet precies meê eens en bewonder allerminst den politieken blik van den schr., die zich toch voor een deel »volksoog" houdt, maar breng gaarne ongeveinsde hulde aan de liefde tot beginselen, die de woorden in de pen gaf.

En niet minder meesterlijk is van conservatief-Leidsch standpunt de veroordeeling van de uitdrukking, dat het volk nog niet »rijp" is voor algemeen stemrecht. »De schade »door doldriftige aanhangers der leer (v. h. alg. st.) aangedaan, »herstelt men op die wijze. Men brengt haar de beste hulde »en veroorzaakt, dat bij den eisch alle beperkingen weg te »nemen, zich aanstonds deze voege, dat de smet op de natio- »nale eer, in zoodanige achterstelling bij andere volken gelegen, »worde uitgewischt" (bl. 127).

Wij zullen het hierbij laten en niet wijzen op het vele behartigenswaardige, dat de schr. meêdeelt, omtrent zoogenaamd ondergeschikte punten, maar waarvan schr. zeer terecht het overgroote belang betoogt. Slechts dit eene zij mij vergund te vragen, of de schr., die van geen kiesrecht wil hooren, maar dit als de »*plicht van den waardigen staatsburger*" wil beschouwd zien, zich zelven inderdaad verantwoord acht met alle caelibatairen — dus als onwaardigen — uit te sluiten? Hieruit zou ik opmaken, dat de schr. volbloed anti-revolutionnair is. Ook meent hij, dat »de bestemming van den staat »is door handhaving van gerechtigheid tot God te leiden." Toch houd ik er voor, dat bij de aanstaande politieke schoonmaak, vooral als eens aan de orde mocht komen, wat schr. »de wettelijke berooving der vermogenden noemt" (progressieve inkomstenbelasting), Jhr. R. een der waardigste vertegenwoordigers zal blijken te zijn van de groote conservatieve partij. De anti-revolutionnaire partij is niet minder in ontbinding dan de liberale.

Hoe het zij, ik heb gemeend alle licht te moeten laten

vallen op schr.'s h
aan de evolutie c
naar den laatsten
geen God hebben,
of krachtigen prikl
ligt voor ons ste
aan de noodzakel
»het schuim der gr
heid, wat ook wi
mate van kennis e
tot het beoordeelen
deel beschouwen v
met alle kracht de
telijk streven meer
voor zich zelven.
krachtig mee te v
beoogt en dus in
progrediamur.

EEN DOCUMENT OVER VONDEL'S BEKEERING

DOOR

J. H. W. UNGER.

Er is in den laatsten tijd een strijd ontstaan over de vraag, wie de bewerkers van Vondel's bekeering geweest zijn; een strijd, die, naarmate de argumenten zwakker worden, in heftigheid toeneemt. Die strijd wordt geheel gestreden door Roomsche geestelijken: aan de eene zijde door paters Jezuïeten, aan de andere door den rector van 't Amsterdamsch Beggijnhof, B. H. Klönne en het lid der Tweede Kamer, Dr. Schaepman.

Zooals men weet, gaf pater H. J. Allard in het eerste deel der »Studien op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied" in 1868 een artikel, getiteld: *Vondel en de Societeit van Jezus,* waarin hij aantoonde, op grond van brieven, de zoogenaamde *Litterae annuae* — van wege de Jezuïeten naar Rome gezonden, om verslag te geven van de werkzaamheden der orde hier te lande over het jaar 1641, — dat niet aan Leonardus Marius, zooals de traditie meldde, maar aan den Jezuïet Petrus Laurens of Laurentius de eer toekwam, Vondel in den schoot der moederkerk te hebben teruggebracht.

Eerst in 1885, dus 17 jaren later, vond deze meening een

bestrijder in den rector Klönne. De twee hoofdpunten, waarover het verschil liep, waren 1°. de echtheid van de zoogenaamde *Litterae annuae* waaraan pater Allard zijn gegevens ontleend had, en 2°. een brief van Antonides aan G. Brandt, dd. 23 Maart 1681, waarvan Van Lennep één enkel citaat in zijn Vondel-uitgave had medegedeeld.

Spoedig antwoordde pater Allard hierop in een artikel »Laurens en Vondel, Bekeerder en Bekeerling", in de »Studien" geplaatst (dl. XXIV.) Klönne liet het hier niet bij en schreef op nieuw een hartstochtelijk opstel: »Marius gehandhaafd" in »De(n) Katholiek" (dl. 88).

Bijna tegelijkertijd verscheen er van de hand van pater van Lommel een hoogst belangrijke studie over »De historische waarde der *Litterae annuae* en de vertrouwbaarheid van Hugo Franc. van Heussen in zijne *Batavia Sacra*," geplaatst in dl. XXV der »Studien."

In dit met groote kalmte en bezadigdheid geschreven opstel, tracht de schrijver aan te toonen, hoe weinig geloofwaardig de Jansenist van Heussen was. In de door hem geschreven *Batavia Sacra* komt de mededeeling, dat Marius Vondel bekeerd heeft, voor de eerste maal gedrukt voor. Pater van Lommel ontzegt, op grond van de onbetrouwbaarheid van Van Heussen op vele andere plaatsen, ook aan deze mededeeling alle gezag. Deze studie is echter vooral belangrijk om hetgeen er in gezegd wordt over de regels, volgens welke de *Litterae annuae* opgesteld moesten worden, en niet het minst om de uitgave dezer *Litterae* van 1641, voor de eerste maal geheel volledig naar het Vaticaansche handschrift afgedrukt. Nu eerst werd het mogelijk de woordverplaatsing na te gaan, waarvan Klönne pater Allard beschuldigde.

Een volgende aflevering der »Studiën" bracht ons van een ongenoemde »een nieuw document, benevens eenige opmerkingen naar aanleiding der jongste geschriften over Vondel's bekeering," terwijl eindelijk Dr. Schaepman in »Onze wachter" een geestig opstel plaatste: »De hoofdgetuige in het geding. Nog een woord over Vondel, Marius en de Societeit van Jezus", waarin hij zijn leermeester, pater Van Lommel af-

vallig werd en de hand reikt aan rector Klönne. Voor hem was Marius de man.

In al deze twistschriften loopt de hoofdvraag over de al of niet betrouwbaarheid van de *Litterae annuae*. De een beweert dat ze direct van de Jezuïeten hier te lande afkomstig waren, een ander dat het slechts mededeelingen uit de tweede en derde hand zijn. Hierin wil ik mij niet mengen, daar slechts de Roomsche geestelijken deze zaak tot volkomen klaarheid kunnen brengen.

Iets geheel anders is het met het tweede argument.

Van Lennep heeft in het Vierde Deel, bl. 2 der prachtuitgave, uit den bovengenoemden brief van Antonides het volgende medegedeeld: »Nae 't overlyden van zijn huisvrouw, die nevens hem Mennonist was en hy diaken in de Waterlandsche Kerk tot Amsterdam, hielt zijn dochter zijn huis op, *die te Keulen by Vondels ouders in de Roomsche Kerk was opgevoed* en daardoor grooten toegang te zijnen huize aan Marius en eenige Fransche Jesuïten (gaf), welke geestelijken wel 't meest gearbeid hadden om hem Roomsch te maken." Reeds vroeger had het gecursiveerde aanleiding gegeven tot een kleinen pennestrijd in De Dietsche Warande, tusschen den advocaat Van Hasselt en Dr. Van Vloten, waarbij eerstgenoemde duidelijk had aangetoond dat Antonides zich hier vergist had en dat Anna niet te Keulen opgevoed kon zijn. Thans ontstond de strijd over de tweede uitdrukking: »Marius en eenige Fransche Jesuïten", die elk der partijen in zijn voordeel trachtte uit te leggen. Pater Van Lommel beweert o.a., dat deze brief, »goed gelezen en verklaard, niets bewijst ten gunste van Vondel's bekeering door Marius." Terecht antwoordde Dr. Schaepman hierop: »Die goede lezing en die goede verklaring ontbreken nog".

Daar komt het thans op aan en hiervoor een steentje bij te brengen is het doel van dit opstel.

* * *

Nadat Vondel den 5 Februari 1679 overleden was, schijnt zeer spoedig het plan ontstaan te zijn, om zijn gedichten op nieuw uit te geven, want reeds den 20sten daaraanvolgende, schreef de Haagsche predikant Vollenhove aan Brandt: »Wat »hore ik, is Vondel overleden? En zal zijne Poëzy bij de »Boomen op een nieuw gedrukt worden? Hier diende Uw »Eerw. wel te helpen toezien, dat' er niets van zijn verstrooide »werk vergeten, en alles in goede ordre gebragt wiert." Brandt was dan ook te Amsterdam wel de aangewezen man om dat te doen. Brandt had Vondel, volgens zijn eigen getuigenis, in zijn hoogen ouderdom somtijds bezocht en onder de vrienden was hij de meest geschikte persoon. Spoedig schijnt hij dan ook de hand aan het werk geslagen te hebben: hij begon de gedichten te rangschikken en riep daarbij niet zelden de hulp in van zijn vriend Vollenhove, gelijk diens brieven kunnen getuigen.

Brandt meende terecht, dat er bij zulk een volledige uitgave van de afzonderlijke gedichten, ook een levensbeschrijving behoorde. Hij begreep daarvoor natuurlijk zooveel mogelijk personen uit Vondel's omgeving, in vroeger of later tijd te moeten raadplegen. Zoo ook vroeg hij aan Antonides, die zich omstreeks 1674 metterwoon te Rotterdam gevestigd had, om berichten aangaande Vondel's leven. De hier volgende brief is het antwoord op deze vraag geweest; hij luidt woordelijk aldus:

Eerwaerdige Heer.

Op Uwe E. aengenamen dient dezen tot antwoort, voor eerst:

»Dat den Hr. Vondel zelden Antonides anders plagh te »noemen als met de naem van zoon, en dat hy den zelve »een teedere en genoughsaem vaderlyke zught toedrough »met meer gemeenschap en ommegangh als men van zulk »een out eerwaerdigh man, ontrent een jongelingh van »zoo weinigh jaeren, scheen te mogen hopen. D'aenleidinge »tot die gemeenschap, die Vondel met Antonides onder-

»hielt, heeft gegeven het Treurspel van Zungchin, dat »Vondel in die tyt berymde, en alzoo hy van jemant ge»hoort hadde dat Antonides mede een onder handen hadde »van diergelyke stoffe quam hy denzelven bezoeken, ver»zoght dat te lezen, en alzoo hy in 't begin van zijn »treurspel den Keijzer dede zeggen: *Wie plantte in* »*Tartarye een bosch van krygsstanddaerden*, zeide Von»del, om den jongen dichter aen te moedigen, zal ik »deze eige mætaphora in myn Treurspel ontleenen, gelijk »hij ook gedaen heeft en het dikmaels met vermaek »verhaelt 1).

»De Drost Hooft was by hem in uitsteekende groote »achtingh, zoo wel wegens de Poëzij als zyn Historiën; »maer vooral wegens de laetste, van welke hy pleegh te »zeggen, dat hy niemant in Nederlandt bequaem kende om »maer een bladt te schryven, gelyk de Drost dat gansche »werk heeft uitgevoert.

»Zijne gemeenzaemheit met den Drost voorsz(egd) wiert »eenige jaeren voor deszelfs doot door dit voorval merke»lyk gescheiden: De Drost hadde voor 't Hof van Brussel »een pleidoy hangen en de Heeren Plempen, die aldaer »aen veel aenzienelyke vrienden vermaegschapt waeren, »tot zyne hulpe en voorspraeke, zoo door Vondel als »andere dikmaels aengezoght, en alzoo eenige priesters en »pausgezinde in Goylandt en daer ontrent wonende wel »geerne wat meer vryheit van den Heer Hooft zouden »hebben begeert, verzochten die nevens de voorn(oemde) »Plempen dat Vondel dit den Drossaert wilde voordraegen, »die dat ook dede, en onder andere daer by voegde: dat »het andersins hem tot Brussel schadelyk zoude mogen »wezen, waer over den Drost zeer t'onvreden zynde hem »antwoorde dat hy zich daer niet mee te moejen hadde »en dat zulks een dreigement was, zynde sedert de vriend»schap genoegsaem gesleten 2).

---

1) Men vergelijke het *Leven van Vondel* door Brandt, (ed. E. Verwijs) bl. 104.)
2) Aldaar, bl. 102 en 63.

»Over den Heer v. Zuilichem pleegh hy zigh te ver»wonderen, dat hy, in zoo grooten drangh van bezigheden, »evenwel in zoo veele taelen en verscheide stoffen zich »hadde kunnen oeffenen, en zoo weinigh weten te laeten »verloren gaen 1).

»De Hartspiegel van Hr. Laurentsz Spiegel hielt hy in »zoò grooten waerde dat hy weinigh jaeren voor zyn doot »niet alleen Antonides aenmoedighde, om die te willen »*nocturnâ versare manu versare diurn,â* maer hij die »zelfs overluit voor zyn dochter en nogh in zyn eenig»heit tot tweemael toe geheel uit.

»Anslo, Brant en Dekker pleegh hy dichters van een »sierlijke nettigheit te noemen 2).

Wat hy voor Westerbaen gevoelde heeft hy zelfs genoug geschreven.

»Hy klaegde dikmaels over de groote nydicheit van »Jan Vos, die dat pas hooft van de Schouburgh was, en »de rollen van zyne treurspeelen al willens qualijk ver»deelde aen onbequame personadien, en die noch meer »mismaekte met de zelve in ongerymde en oude versleten »klederen ten toonneele te voeren 3).

Nae 't overlijden van zyn huisvrouw die neven hem Mennonist was, en hy diaken in de Waterlandsche Kerk tot Amsterdam, hielt zyn Dochter zijn huis op, die te Keulen bij Vondels Vader in de Roomsche kerkzeden was opgevoet en daer door grooten toegangh ten zynen Huize Pater Marius en eenige van de Fransche Jesuïten, welke geestelyken wel 't meest gearbeit hadden om hem Roomsch te maeken 4),

---

1) Aldaar, bl. 103.

2) Aldaar, bl. 104.

3) Aldaar, bl. 89 en noot 6.

4) Als een bewijs voor de nauwkeurigheid van Van Lennep, heeft men deze alinea slechts eens te vergelijken met de hierboven in den tekst afgedrukte aanhaling uit de prachtuitgave. Niet alleen staat er in het handschrift duidelijk »Vondels vader" in plaats van »Vondels ouders", maar ook »kerkzeden" in plaats van »kerk", en »Pater Marius en eenige v a n d e Fransche Jesuïten, in plaats van »Marius en eenige Fransche Jesuïten."

»Van den Aertsbisschop van Mechelen kreegh hy een »slegte kopy van een altaerstuk 't welk van Vondel eerst »ontfangen als een treffelyk geschenk naderhant door hem »aen zijn zuster tot Hoorn wiert gezonden, niet willende »die hatelyke gedachtenis langer onder zyn oogen hebben, »zoodrae hy de slechte waerde daervan hadde leeren »kennen 1).

»Voor d'opdragt van Virgilius wiert hem een aem rijn»sche wijn, en, voor die van Ovidius een schoone vergulde »kop thuis gezonden. Voor 't geboortedicht 2) van Prins »Willem kreegh hij net zoo veel als hem de boete van »Palamedes gekost hadde.

Ik heb geen ongedrukte vaerzen dan alleen 'tgeene Vondel eens gemaekt heeft op dat Sineesche Treurspel van mij, en heeft myn vader daer de kopy van aen Dirk Boom gegeven.

Hij vertelde dat hij eens gaende spreken voor een arme wees aen jemant van de nakomelingen van Jan Gysbrechts zoon, de zelve hem nogh schamperlyk het maken van dat bekende knypelvaersje verweten hadde. 3)

»Weinigh jaeren voor zyn dood reysde hy nogh nae »Keulen en nam daer nogh groot vermaek in om op de »bedstede te klimmen, daer hy op geboren was, en maekte »daer op ook een gedichtje dat hy zeide vergeten te »hebben. 4)

---

1) Het Leven van Vondel, bl. 89.

2) Brandt teekende hierbij in margine aan: »Vond. heeft my gezeit dat hy nooit van Prins Fred. Henrik iet hadt ontfangen". Vergelijk deze alinea met Brandt's *Leven*, bl. 111.

3) Jan Gysbrechtsz. was een der schepenen, die bij het proces over Palamedes in den vierschaar zat; toen de beurt om te stemmen aan hem was gekomen verklaarde hij, dat zoo hij met het recht begaan mocht, Vondel het niet meer zou doen. Na zijn dood (1631,) dichtte Vondel het volgende grafschrift op hem:

Hier leyt Jan Gysbrechtsoon. Treê sacht, je soud hem seer doen.
Moght hy met 't reght begaan, van Vondel sou 't niet meer doen.

4) Het Leven van Vondel, bl. 99.

Hy verlangde zeer om te sterven, klagende dat d'ouderdom zulk een zwaren last was, maer zeide altijt voor een geesticheit: Ik ben oud, maer niet gemelyk.

In zyn laetste jaeren hebben, behalven eenige geestelyken, Antonides en Phlip Coningh wel zijn meeste gezelschap geweest. Waermede blijve

Eerwaerdige Heer

Uw E. E. D. D.

JOANNES ANTONIDES.

Rotterdam, 23 Maert 1681.

Vergelijkt men nu in Brandt's *Leven van Vondel* de hier door aanhalingsteekens aangeduide alinea's, dan zien we dat hij soms letterlijk de woorden van Antonides heeft overgenomen.

We kunnen hieruit zien dat Brandt zich niet te vergeefs tot zijn jeugdigen vriend gewend had en gretig van de hem verstrekte inlichtingen gebruik gemaakt heeft. Wanneer men nu het handschrift van dezen brief, in de Academische bibliotheek te Leiden berustende, nader beschouwt, dan valt reeds dadelijk in het oog, dat Brandt bij de door hem overgenomen gedeelten in de lengte een schrapje gezet heeft. Ik heb die alinea's voorzien van aanhalingsteekens. Enkele gedeelten van den brief zijn niet aangehaald, omdat Brandt deze zinsneden gewoonlijk meer uitgewerkt heeft. De aangeschrapte alinea's waren dus door Brandt goedgekeurd.

Het zal misschien reeds verwondering verwekt hebben, dat ik nog niets gezegd heb over de voornaamste alinea, die op het hier behandelde onderwerp betrekking heeft. Ik heb dit echter met opzet vermeden, omdat ik eerst wilde aantoonen, op welke wijze Brandt van dezen brief van Antonides gebruik gemaakt heeft, om daarnaar de vertrouwbaarheid van den briefschrijver aan te wijzen.

1) Men vergelijke de brieven van Vollenhove aan Brandt achter »Het leven van G. Brandt", door J. de Haes. (Amst. 1740.)

Welnu, de zinsnede, die in den laatsten tijd zooveel aanleiding tot strijd heeft gegeven, beginnende: »Nae 't overlijden van zijn huisvrouw," enz., werd door Brandt eerst ook aangeschrapt. Hij schijnt het er dus meê eens geweest te zijn, maar, hetzij eigen herinneringen hem het feit van Vondel's bekeering op een andere wijze voor den geest brachten, hetzij Vollenhove, aan wien hij zijn manuscript had toegezonden 1) hem gewezen heeft op het onjuiste van de mededeelingen, hij veranderde van meening en haalde weder een streep door zijn aanhalings-schrap. In zijn Leven van Vondel deelde hij alleen mede: »dat eenige Priesters en andere geestelijken, hoopende een' man van zulk een vermaardtheit te winnen, krachtig hierin werkten."

Zonder twijfel was Brandt op dit punt een bevoegder beoordeelaar dan Antonides. In 1626 te Amsterdam geboren, en zijn jeugd daar doorbrengende, heeft Brandt meer gelegenheid gehad om bijzonderheden over Vondel's bekeering in 1641 te vernemen, dan de jongere Antonides, die eerst tien jaren later, in 1651, vier jaren oud, te Amsterdam kwam wonen. Hier komt bij dat Antonides Vondel betrekkelijk slechts kort gekend heeft; immers, hunne kennismaking begon door »Zungchin" dus in 1667, terwijl hij reeds een zevental jaren later, omstreeks 1674 of 1675, naar Rotterdam vertrok.

Brandt daarentegen heeft Vondel minstens tot 1652 en van 1667 tot zijn dood gekend. We zien in deze alinea bovendien dat Antonides geheel in de war was met den vader van Vondel. Deze toch woonde minstens sedert 12 Maart 1597, toen hij zijn poortereed deed, te Amsterdam en stierf aldaar vóór 1608, terwijl Anna van den Vondel eerst in 1611 geboren werd. Ook op dit punt kan men, zooals Mr. W. J. C. van Hasselt reeds voor jaren in de »Dietsche Warande" bewezen heeft, aan Antonides dus geen vertrouwen schenken.

Ik meen dus te mogen aannemen, dat Brandt hier meer vertrouwen verdient dan Antonides; vooral het feit dat hij eerst blijkbaar gewicht aan deze mededeeling hechtte, maar ze later weer verwierp, is een sterke getuigenis tegen de

geloofwaardigheid d
maar wilde het ni
zichtig om namen t
zijn bij hem niet ve

Door het hierbov
cument voor den
geestelijken of welk
bracht, behoort dus

Januari 1886.

MISS NELLY.

DOOR

FRANS NETSCHER.

De pianist van het »Alhambra" drukte op het knopje der elektrische bel, en eene hagelbui van metalen tikjes stortte met een zenuwachtig gekletter in de zaal neêr. Daarna keek hij met eene haastige hoofdbeweging naar het tooneel, legde zijne handen op de toetsen, en begon de Ouverture van een engelsch liedje af te rammelen.

Het tooneel stelde een boschgezicht voor, overladen met hooge boomen van klodderige, geelachtige dotten verf. Op de zijschermen waren boschpaden geschilderd, die diep in het doek wegliepen, met een afgepunt perspektief, afnemende rijen boompjes, en bedekt met een vuilbruin zand. De boomen der koulissen klommen hoog tegen de zoldering op, en vlochten zich daar tot een boogvormig bladergewelf samen. In het achterscherm waren twee doorgangen gemaakt, door roode gordijnen afgesloten, welke twee bloedige vlekken in de groene omgeving wierpen, met plooyen opgevuld door schaduw. En tusschen deze gordijnen hing een reusachtige spiegel, die van het gewelf der boomen tot het tooneel reikte — een glimmend, flikkerend, wit vlak, schroeyend van licht, waarin zich een brok der zaal weêrkaatste, eene warreling van hoofden, hoeden, en het hooge, zwarte silhouet van een knecht,

die op geld stond te wachten, en boven de zittende omgeving uitstak.

De chanteuses zaten in een half-cirkelvormigen kring van stoelen, in een stroomend bad van licht, kleuren, glanzende satijnen stoffen, en roze stukken vleesch, zich uitstallend in de naaktheid harer ontblootе vormen, opgeverfd en opgedaan.

Miss Nelly had haar stoel verlaten. De armen naar achteren buigend, had zij haar tournure een weinig opgepoefd, het hoofd over den schouder vlijend om te kunnen zien, en, met kleine, stuipachtige klopjes der vingertoppen, eenige plooyen recht te schikken. Toen had zij een blik in de opengesneden buste harer japon geworpen, met eene vlugge handbeweging een kantje ingestopt, en was met glimlachende lippen naar den voorgrond geloopen.

De zaal was beneden hare voeten gezonken als een klomp van zwarte, grauwachtige kleuren, bestarnt door de vale vleeschvlekken der gezichten. En al die gezichten waren tot haar opgeheven, met oogen, waarin het gaslicht in kleine schroeyende puntjes brandde, en veegjes schaduw bij den neus en om de lippen. Na de waarschuwing van het belletje was deze klomp tot stilte gekomen; gesprekken waren afgebroken, houdingen veranderd, gezichten in een plooi gezet, en alle hoofden naar het tooneel gericht, onder den instinkmatigen drang eener bende mannen, die eene vrouw met veel bloot vleesch voelt naderen. En langzaam stegen rookkringelingen op, als een grijze mist boven de hoofden drijvend, en op het einde der zaal een goudmist rond de ballons der gaspitten vormend.

Miss Nelly had op een kleinen afstand van den voorgrond het linker been achter het rechter geplaatst, was toen een weinig in de knieën doorgezakt, den hals buigend, glimlachend in de zaal ziende. En na dezen groet naderde zij het voetlicht.

Onmiddelijk ontvlamden de kleuren van haar tooneelpakje, terwijl de piano zijne rommelende tonen deed voortrollen.

Zij droeg een wit satijnen kleedje, op de borsten en den rug laag uitgesneden, alleen over de schouders door een smal strookje satijn opgehouden, met een glad, spannend korsage, en een japon uit vijf boven elkaêr gestelde rijen stolpplooyen

bestaande, welke het lijf rondliepen, en zich van achteren in een poef van losse plooyen ineenwoelden. De armen staken bloot uit het korsage, in hooge, witte handschoenen gekneld, en hare beenen, tot de knieën bedekt, stonden in hooge laarzen van wit leer, met eene lange rij knoopjes.

Zij hield even op den voorgrond stil, en maakte toen eenige zijdelingsche passen, terwijl zij zingend op de piano-muziek inviel. Haar kleedje raakte in beweging, en dadelijk gloeide het rauwe gaslicht met een drogen glans over het satijn, wipte met glippende glimmeringen over de plooyen, gloeiglanste tegen het korsage als eene groote, vloeibare vlek, welke zich met de wendingen van het lichaam verplaatste.

Miss Nelly had een langwerpig gezicht, met spitsche kin, en twee donker bruine oogen in het bovengedeelte, die op een afstand twee holletjes van duister geleken. Zij had smalle lippen, donker rood, met sterk aangegeven lijnen, welke helder witte tandjes ontblootten, in eene zuivere rij, klein, scherp, puntig, als van een knaagdiertje. Haar neus liep in eene schuine lijn van het voorhoofd naar beneden, eensklaps met een krachtigen zet boven de lippen afgestompt, sterk, ferm, eene energieke uitdrukking aan het gelaat gevend. Heur haar was uit den hals opgenomen, en op de kruin van het hoofd met ineengewerkte vlechten opgemaakt, van waaruit het in een dollen zwerm van krulletjes naar het voorhoofd liep, kruivend, krielend tot op de wenkbrauwen, met gaten en kuiltjes, waarin het gaslicht viel. En zij zong haar engelsch liedje, vroolijk, opgewonden, guitig, onverstaanbaar, als kraakte, knapte en kauwde zij de woorden in den mond, met een metaalachtig keelgeluid, dat haar mond scheen te doorspoelen, een van die café-chantants-deuntjes, waarin van liefde, minnaars, dronkenschap en verleiding sprake is, luchtig, vol lichtzinnige schalkschheid.

De vier randen van het tooneel omvatten haar als in eene lijst, waarin zij haar figuurtje, vol vlekken en vegen licht, en strepen schaduw, deed heên en weêrdrentelen, in een afwisselend spel van bewegingen, houdingen, uitdrukkingen — van voren de zwarte massa der zaal, opgepropt met menschen,

van achteren het tooneel als een spelonk van licht, groen, rood, met eenige vrouwengestalten op stoelen opgehoopt.

Hare buste, die tusschen de borsten een kuiltje schaduw vertoonde, was breed, vol, gezond, stalde hare naaktheid vrij uit, als ware haar korsage gespleten, het vleesch ontblootend. Het rauwe gaslicht schroeide op haar huid, in eene tint tusschen zacht roze en blond geel, mat, slechts op de randen eenige glimglanzen aanstekend, als van wit, dof satijn; en in de binnenwaartsche rondingen der armen lagen dunne misten van schaduw, even het vleesch rakende, op het satijn neêrvallend.

En toen het eerste kouplet geëindigd was, bleef zij op den voorgrond van het tooneel staan, recht op de beenen, de duimen in de armsgaten, de ellebogen van het lijf, het hoofd ter zijde gevlijd, zoodat de opgeheven wang overdekt was met licht, en de andere in schaduw dommelde, terwijl zij met half dichtgeknepen oogen, den mond een weinig gespleten, op een vaag punt in de zaal staarde.

Kreten braken onder het publiek los, gestamp, geroep, gegil.

Maar toen de piano het tweede kouplet inzette, ontvouwde zij hare houding, kwamen de lijnen weder los, de kleuren wakker. En op nieuw ontstond een wisselspel van satijnen glimmeringen, vluchtende schaduwvlekjes, matte huidglanzen en warrelende lijnvlechtingen. Nu eens maakte zij eene voortwaartsche beweging met de onderarmen, dan weêr strekte zij ze beiden vooruit, deed een zwaai met haar waayer door de lucht, of bracht de toppen van duim en wijsvinger aan de lippen, ze kussend, met een genotvollen zwaai de hand naar voren brengend, als een minnaar groetend, den kus in de zaal smijtend. Een speld in heur haar schoot bijwijlen flipflapjes van licht uit, terwijl, bij de wendingen van het hoofd, hare gouden oorbellen, ringen en armbanden lichttikjes pakten. Haar geopende, zingende mond vertoonde zich als een donker gaatje; het hoofd bewoog zich bij het refrein der korte, hollende woorden, met zijdelingsche, stootende schokjes, terwijl de wenkbrauwen trilden, en het voorhoofd flauwtjes rimpelde.

En als zij schuin op den voorgrond stond, zoodat het licht van éëne zijde op haar viel, wierp haar neusje eene driehoekige schaduw op den linker wang, en de spitsche kin op den hals.

Zoo zong zij hare vijf kopletten af, in een dans van lijnen, een warrelend gestoei van kleuren, een rijzenden en ebbenden vloed van schaduwvegen, en eene jubeling van noten, die kort, hoog en fijn uit haar mond ijlden, duikelend door de lucht, bonsend en buitelend langs zoldering en wanden, zwiepend op de golvingen en rimpelingen der melodie, uit de doffe rommeling der piano-klanken opspringend.

En nadat zij nog eenige malen in de lijst van het tooneel had op en neêr gedribbeld, wipbillend, wiegheupend, vlijhalsend, met guitige gluurblikjes uit de ooghoeken, glibberende lichtglippen over de rondingen van het satijn, en schaduwvegen over armen en gelaat, zweeg eensklaps de piano, en maakte zij eene kleine, schalksche buiging, eenige passen achteruit gaande, totdat zij weder op hare plaats in den halven cirkel van stoelen zat.

Toen steeg een dreunend applaus uit de zaal, dat in korte, stootende rommelingen beneden haar kwam opzetten, zich uitspreidend, stijgend, bonsend, hortend, vol gierende kreten, gestamp van stokken, glazen, stoelen en bravo-gegil, het donderend gedaver eener woeste bende schreeuwende mannen.

Miss Nelly keek in de zaal, met eene uitdrukking van genot en streelende verrukking in de oogen, en eenen glijdenden glimlach over de lippen, die hare breede, scherpe knaagdier-tandjes ontblootte.

Zij bracht de toppen harer vingers aan de roode lippen, en wierp toen, dankbaar groetend, den arm met een zwaai vooruit.

HET AMSTER

D

Kerkelijke politiek i
van den dag en overa
partijen en op den t
merkbaren invloed uit.
in den pruisischen la
eene partij gevormd zij
door nu rechts dan li
van gewichtige wetsont
macht van het katholic
binnen de grenzen va
daardoor eens voor goe
den invloed, bewoog d
ure, om, door de zooge
politieke of wetten va
recht te verleenen, om
zuiver kerkelijke aange
tegenwerking van al zij
in het land heeft den
man ten slotte toch ge
vormen eener zuiver dui
varen, de meiwetten een

het hoofd van het centrum heen door eene reeks van concessiën vrede te sluiten met den Paus.

Zonder den strijd tegen het clericalisme, sedert de demissie van maarschalk Mac Mahon als president der republiek door de opvolgende kabinetten gevoerd en voortgezet, zouden de monarchale partijen op dit oogenblik niet over de respectabele minderheid van nagenoeg 200 stemmen in de fransche kamer van afgevaardigden kunnen beschikken. Wanneer de regeering de geestelijke orden, ook de niet erkende, met rust gelaten, vooral wanneer zij de school niet aan de handen der geestelijkheid onttrokken en een uitsluitend leekenonderwijs ingevoerd had, wanneer zij de bemoeizucht der prelaten in zuiver politieke zaken met minder strengheid gekeerd, wanneer zij niet met zooveel ernst zich beijverd had, om de staatsuitgaven ten behoeve der kerk binnen de door het concordaat gestelde grenzen te beperken, dan zou de republiek voor het behoud van haar bestaan op den steun der katholieke kerk hebben kunnen rekenen, terwijl zij mogelijk meteen door haar was aangezet tot een even sterk begeerden als gevreesden revanche-oorlog met het protestantsche Duitschland. Zonder de kans, dat de katholieke meerderheid der iersche bevolking van hare macht misbruik zou maken tegenover het recht en het belang der kleine protestantsche minderheid, zouden de engelsche liberalen minder bezwaar hebben tegen de plannen van Gladstone tot invoering der home rule in Ierland, en zonder de beduchtheid van den premier voor de vijandschap der anglicaansche geestelijkheid met hare aanhangers, zou hij aan den wensch der talrijke dissenters tot opheffing der staatskerk in Wales en in Engeland een gunstiger oor geleend hebben. Dat het belgische ministerie zich bij haar vernielingswerk tegen de neutrale staatsschool door clericale neigingen en door bepaald ultramontaanschen invloed drijven laat, is aan een iegelijk bekend, gelijk het ook voor niemand eene verborgenheid is, dat de conservatieve helft onzer kamer bestaat uit de vereeniging van katholieke en gereformeerde kerkelijke partijen, die voornamelijk door gemeenschappelijken haat tegen de neutrale staatsschool ver-

bonden zijn. Eveneens weet iedereen, dat de romeinsche kwestie reeds sedert 1849 onder wisselende vormen nu eens met meerder dan eens met minder gewicht op de politiek van Europa gedrukt heeft, en dat de eisch der katholieke geestelijkheid eerst tot handhaving, later tot herstel der wereldlijke macht van den Paus niet altoos zonder invloed bleef op de onderlinge verhouding der groote mogendheden.

Aangezien de vorming en de macht eener kerkelijk-politieke partij in de eerste plaats beheerscht wordt door den stroom der meeningen of door den stand der partijen in den boezem der kerk zelf, is de gang der zaken op dit gebied, ook voor hen, die er buiten staan en van godsdienst of althans van kerkelijke zaken afkeerig zijn, niet zonder belang. Reeds uit dit oogpunt verdient het geschil, 'twelk sedert den aanvang van dit jaar in de Ned. Hervormde kerk bestaat, meer dan de gewone belangstelling in eene alledaagsche gebeurtenis. Of zou de positie van Dr. Kuijper, tot nu toe de erkende leider der anti-revolutionnaire partij in het land en in de kamer, zou zijne positie in de kerk, waaraan hij in den grond der zaak zijne politieke positie te danken heeft, op de toekomstige samenstelling en houding dier partij ook bij de aanstaande grondwetsherziening zonder beteekenis zijn? Die positie hangt af van den uitslag van dit geschil, omdat hij de man is, die het met bepaalde bedoelingen voorbereid en uitgelokt heeft.

Zonder die bedoelingen is het geschil, 'twelk bekend staat onder den naam van de kerkelijke kwestie, of ook wel de Amsterdamsche kerkkwestie genoemd wordt, tamelijk onbeduidend. Dr. Kuijper heeft het den weidschen titel van een conflict gegeven; werkelijk is het echter niets anders dan eene zaak van orde en tucht. Het is geene botsing van twee machten, die omtrent op voet van gelijkheid staan en elkander de suprematie betwisten, het is eenvoudig de onwilligheid van een plaatselijk kerkbestuur, om zich te onderwerpen aan de reglementen van orde voor de geheele kerk; hier is slechts kwestie van een ongehoorzamen kerkeraad, die door kracht van tuchtmiddelen tot zijn plicht gebracht moet worden.

Indien het den Kerkeraad eener dorpsgemeente betrof, zou er weinig of geen notitie van genomen worden; de zaak maakt slechts zooveel gerucht, omdat de Kerkeraad der aanzienlijkste hervormde gemeente in ons land, der gemeente in de hoofdstad, er mede gemoeid is.

De feiten in kwestie zijn zeer eenvoudig; zij zijn zoo algemeen bekend, dat eene vluchtige vermelding voldoende is. Naar reglementair voorschrift wordt er van de candidaten tot het lidmaatschap der Nederduitsch Hervormde Kerk voldoende kennis geëischt van de bijbelsche en kerkelijke geschiedenis en van de geloofs- en zedenleer. Het onderzoek naar die kundigheden wordt gehouden door den predikant, van wien zij onderricht genoten hebben, in de tegenwoordigheid van een door den Kerkeraad daartoe gecommitteerden ouderling. Nu weigerden sommige orthodoxe ouderlingen, die aangewezen waren, om deze taak te vervullen, bij het afleggen der geloofsbelijdenis door leerlingen van die weinige liberale amsterdamsche predikanten, die er zeldzaam zijn geworden als witte raven, hun plicht in dat opzicht waar te nemen. Dit is althans beweerd, en die bewering is niet voldoende weerlegd. Is dit feit werkelijk begaan, dan was het een plichtverzuim en eene ongehoorzaamheid, die door den Kerkeraad hersteld en bestraft moesten worden. Andere ouderlingen van die kleur waren wel op hun post, doch verklaarden zich niet voldaan met de vragen, die er gedaan, en met de antwoorden, die er gegeven werden, en wel omdat hun daaruit niet was gebleken, dat de aanstaande lidmaten gehecht waren aan de geloofsbelijdenis der Kerk, zooals zij-zelven die verstonden. Zij namen dus de geloofsbelijdenis dezer lidmaten niet aan, zoodat hunne openlijke bevestiging als zoodanig ook niet kon volgen. Zij maakten gebruik van hunne macht en waren daarbij, wanneer althans ook hier de macht gelijk staat met het recht, tevens in hun recht. Beklag van hen die zich verongelijkt achtten, zou bij den Kerkeraad ingediend moeten worden, doch zou natuurlijk bij dit college, waarin men, op enkele uitzonderingen na, slechts vogels van eenerlei pluimage aantreft, geen ingang vinden. Men besloot dus een anderen en veiliger weg

in te slaan, om tot zijn doel te komen. Volgens de kerkelijke wet behoeft men zijne geloofsbelijdenis niet af te leggen bepaaldelijk in die gemeente, waarin men woont; men kan in elke andere gemeente tot lidmaat aangenomen en als zoodanig bevestigd worden. Bij den Kerkeraad dier gemeente moet men dan echter een getuigschrift overleggen van zedelijk gedrag, afgegeven door den Kerkeraad der gemeente, waarin men woont ; dat lichaam is tot die afgifte gehouden, tenzij er tegen de zedelijkheid van den betrokken persoon gegronde bezwaren aangevoerd worden. Langs dezen weg wilden nu de afgewezen amsterdamsche candidaat-lidmaten den tempel der Kerk, dien hun eigen Kerkeraad voor hen wilde sluiten, binnengaan. Diezelfde Kerkeraad wierp hun echter ook hier een beletsel in den weg; het aangevraagde en vereischte getuigschrift werd hun geweigerd, niet omdat hunne zedelijkheid, maar omdat hun geloof in de oogen dezer kerkelijke keurmeesters van verdacht allooi was. Door deze handeling trad de Kerkeraad buiten zijn recht en maakte zich schuldig aan verzet tegen de kerkelijke wet; zoowel naar de letter als naar den geest was hij haar ongehoorzaam. Want de bedoelde bepaling, uitvloeisel eener prijzenswaardige begeerte, om een modus vivendi te vinden voor de volgelingen der drie uiteenloopende richtingen in de Kerk, was juist met het oog op een geval, zooals zich dat hier voorgedaan had, vastgesteld. De kerkelijke wetgever, en dat is, krachtens de gecompliceerde organisatie der Ned. Herv. Kerk, niet alleen de Synode, maar 't zijn naast haar ook de provinciale kerkbesturen en de classicale vergaderingen, wilde door dien maatregel de onverdraagzaamheid beteugelen, geloofsdwang van predikanten en Kerkeraden belemmeren, botsing tusschen strijdige geloofsrichtingen in dezelfde gemeente voorkomen en tevens beletten, dat de eene of andere in eene gemeente heerschende partij zich voorgoed de macht verzekerde, door slechts aan de jongelieden, die zich bij haar aansloten, het lidmaatschap en daardoor tegelijk het stemrecht te verzekeren. Het Classicaal Bestuur van Amsterdam luisterde dan ook naar de klacht der verongelijkten en noodigde den Kerkeraad uit, om de verlangde

attesten af te geven. Dat college volhardde echter bij zijne weigering en bleef daarbij volharden ook na herhaalde aanmaning. Nu bleek het, hoe traag en zwaar de hand der rechtspleging in onze Hervormde Kerk is. Ware dergelijk geval van openbaar verzet tegen de wet en van tartende ongehoorzaamheid aan de bevoegde autoriteit in eene burgerlijke gemeente voorgekomen, dan zou er onmiddellijk recht gedaan, dan zouden de leden van den Gemeenteraad, die tot deze eigendunkelijke handeling medegewerkt hadden, onmiddellijk uit hun ambt ontzet zijn. Het Classicaal Bestuur echter scheen aanvankelijk tot uitoefening van zijn gezag niet gezind. Het vermaande en dreigde, doch het handelde niet. Zag het misschien geen kans, om het gezag der Kerk tegenover den amsterdamschen Kerkeraad te handhaven? Durfde het niet toeslaan, omdat het vreesde niet goed te zullen treffen? Voorzag het eene worsteling, waarin het zelf misschien bezwijken zou, waardoor de vrede der Kerk voorgoed zou worden verstoord? De Kerkeraad wachtte af en rustte zich toe. De amsterdamsche gemeente, of eigenlijk dat gedeelte der gemeente, 'twelk het met de overgroote meerderheid van den Kerkeraad eens was, zou toonen, dat zij als eene Kerk in de Kerk op zich-zelve kon staan en haar eigen weg zou blijven gaan. Men zag schorsing of afzetting tegemoet en zocht dien maatregel bij voorbaat krachteloos te maken. Daartoe moest er eene wijziging gebracht worden in het reglement op het beheer van de kerkelijke goederen der gemeente. Dit beheer berust in de amsterdamsche gemeente bij den Kerkeraad, die het volgens zelf ontworpen reglement laat voeren door eene commissie uit zijn eigen midden. Werd nu de groote meerderheid van den Kerkeraad geschorst, dan zou het beheer der kerkelijke goederen in handen vallen van het Classicaal Bestuur, 'twelk volgens kerkelijke verordening in dat geval zou moeten optreden, om te doen wat des Kerkeraads is. Wijzigingen in 't bedoelde reglement, waardoor eene dergelijke overdracht aan het Classicaal Bestuur onmogelijk gemaakt zou worden, werden voorloopig aangenomen en zouden later definitief worden vastgesteld. Hiermede zoude de uitrusting van

den Kerkeraad voltooid en de absolute zelfstandigheid der gemeente, voor zoover die met den Kerkeraad medeging in den zin van onafhankelijkheid van wetten, reglementen en besturen der Ned. Herv. Kerk, zooals die thans georganiseerd is, gewaarborgd zijn. In het, naar men waande, dan onbestreden en onaantastbaar bezit van het kerkegoed zou men de classicale, provinciale en synodale heeren laten zeggen en schrijven wat hun goeddacht. Feitelijk zou men zich toch reeds van de Kerk losgemaakt en voor den zooveelsten keer het bewijs geleverd hebben, dat de Kerk eene geldkwestie is. Nu oordeelde echter ook het Classicaal Bestuur zijn tijd gekomen; het talmde en aarzelde niet meer, maar sprak zijn veto uit. Niet minder dan tachtig leden van den Kerkeraad, predikanten, ouderlingen en diakenen, werden in hunne functiën geschorst, niet ter zake hunner houding in de kwestie der attesten, maar ter zake van hun gedrag in de kwestie van het beheer; deze poging om zich van het kerkverband te ontslaan, beschouwde het Classicaal Bestuur als misbruik van macht, als een lichtzinnig vergeten der plichten van hun ambt, als eene opzettelijke schending van orde en tucht in de Kerk. Hoewel het Bestuur tegelijkertijd maatregelen nam, om het vonnis, 'twelk het uitgesproken had, ook uit te voeren, stuitte het hierbij toch op den tegenstand van den Kerkeraad. Toen het de functiën van den Kerkeraad wilde aanvaarden, werd het door de kerkmeesteren als zoodanig niet erkend; met geweld maakte dr. Kuyper met gevolg zich meester van de Nieuwe Kerk en sloot er de leden van het Classicaal en het Provinciaal Bestuur buiten.

Indien deze feiten juist geconstateerd zijn, dan heeft de kwestie werkelijk geen grooter afmetingen dan haar zooeven zijn toegekend. Zij is geen kerkelijke kwestie in dien zin, dat zij in meerdere of mindere mate in alle of althans in de meeste gemeenten der Ned. Herv. Kerk gevoeld wordt en dat genootschap daarom met eene scheuring bedreigt, doch zij is gelocaliseerd binnen Amsterdam. Geen andere gemeente dan die der hoofdstad is er mee gemoeid, en hoe aanzienlijk deze ook wezen moge, zij is toch slechts eene uit velen en

kan alleen tegen de overige niet opwegen. Het door haar gegeven voorbeeld is dan ook slechts, onder bepaalden aandrang van dr. Kuyper, door een drietal andere, weinig beteekenende gemeenten gevolgd. Kootwijk heeft zich aan het gezag der kerkelijke besturen onttrokken en naar eene denkbeeldige kerkorde, die waarschijnlijk nergens anders dan in het brein van dr. Kuyper bestaat, zich van een predikant voorzien, die zijne bevoegdheid tot de vervulling van het predikambt in de Ned. Herv. Kerk enkel en alleen aan de door niemand dan door hem-zelven erkende autoriteit van het bestuur der Vrije Universiteit ontleent. Blijkens eene missive van predikant en kerkeraadsleden der gemeente Voorthuizen heeft ook die gemeente zich van de Hervormde Kerk, zooals zij feitelijk bestaat, losgemaakt en zich gevoegd bij eene andere, die nog moet geboren worden, terwijl volgens eene mededeeling van den heer Ploos van Amstel, predikant te Reitsum, ook deze gemeente dien weg zou hebben ingeslagen. Daarbij moet men niet vergeten, dat de geschorste leden van den amsterdamschen Kerkeraad volstrekt niet kunnen bogen op de sympathie der gemeente in haar vollen omvang; de meeste predikanten en ettelijke kerkeraadsleden hebben tot de geïncrimineerde besluiten der meerderheid van dit college niet willen medewerken, en een niet onaanzienlijk gedeelte der gemeente heeft duidelijk getoond, dat het de houding der kerkelijke besturen goedkeurde. Dit wettigt het vermoeden, dat de zaak vooreerst binnen Amsterdam gelocaliseerd zal blijven, dat de opschudding, die zij aanvankelijk verwekte, langzamerhand bedaren en dat deze gemeentelijke kerkkwestie niet tot eene wezenlijke kerkelijke kwestie aangroeien zal.

Wanneer dit vermoeden niet ongegrond is, dan kan de toekomstige loop van het geschil althans bij benadering aangeteekend worden. Het zal eenvoudig uitloopen op eene reeks van processen, eerst voor den kerkelijken, daarna voor den burgerlijken rechter. De geschorste kerkeraadsleden zijn niet geneigd om het hoofd te buigen voor de tuchtmiddelen der kerkelijke besturen. Vooral op het stuk van het beheer der

kerkelijke goederen zullen zij niet willen wijken. Allereerst zullen zij de rechtsvraag stellen, of de kerkelijke goederen gemeentelijk eigendom zijn, met dien verstande, dat elke gemeente daarover naar goedvinden zonder contrôle of toezicht zal kunnen beschikken. Sedert de Staat door de opheffing van de provinciale collegiën van toezicht op het beheer der kerkelijke goederen zich aan alle bemoeiing met deze aangelegenheden onttrokken heeft, ontbreekt het in deze in der Hervormde Kerk tamelijk aan orde en regelmaat. Hier en daar hebben sommige gemeenten zich vereenigd, om met onderling overleg regelen van beheer vast te stellen en zich daarin te onderwerpen aan het toezicht van een door henzelven gekozen college; het staat hun echter vrij, zich aan deze vrijwillige rechtsgemeenschap te onttrekken, zoodra zij dit verkiezen. Andere gemeenten hebben het zoogenoemd vrij beheer, 'twelk zij laten voeren door een college van kerkvoogden, gesteund en gecontroleerd door een college van notabelen, met de verplichting om de jaarlijksche begrooting en rekening van inkomsten en uitgaven voor de leden der gemeente ter visie te leggen; diezelfde wijze van beheer wordt trouwens bijna overal gevolgd. In hoever de pastorie en de kostorie-goederen als zelfstandige fondsen recht hebben op een zelfstandig beheer, door wie dat moet worden gevoerd, in hoever de gemeente het recht heeft, om ze geheel of gedeeltelijk tot andere doeleinden aan te wenden, in hoever de kerkelijke besturen gerechtigd zijn tot toezicht op dit beheer en gebruik, ziedaar zooveel vragen, die wel eens opgeworpen, doch niet bepaald en juist beantwoord zijn. Gemeenlijk worden hier plaatselijke gewoonten als rechtsregelen aangemerkt; in sommige gemeenten hebben kerkvoogden bij het openvallen van het kostersambt de kostorie-goederen voor een gedeelte aan hunne bestemming onttrokken en ze toegevoegd aan die kerkelijke fondsen, waaruit in het onderhoud der kerkelijke gebouwen en in de kosten van den eeredienst moet worden voorzien. Hier en daar worden de overschotten der kerkelijke inkomsten ook, zonder bezwaar van den kant der gemeenteleden, tot geheel andere dan kerkelijke doeleinden gebezigd.

Een principieel proces over deze kwestie zal dus door alle gemeenten der Herv. kerk met belangstelling gevolgd en het eindvonnis daarin met spanning te gemoet gezien worden. Zonder op het eindvonnis in zulk een geding vooruit te loopen, mag men toch aannemen,dat het zal berusten op de onderstelling, dat de gemeenten der Herv. kerk hunne kerkelijke goederen slechts bezitten krachtens hunne hoedanigheid als leden dier kerk, en dat derhalve iedere gemeente of kring van gemeenten, ieder persoon of iedere vereeniging van personen, die uit de gemeenschap dier kerk treden, juist door die uittreding tevens afstand doen van iedere aanspraak op een evenredig aandeel in de kerkelijke goederen der gemeente. Dit gevoelen heeft in de gansche kerk de vastheid van een axioma; zelfs onder het tamelijk willekeurig régime van zoogenoemd vrij beheer heeft men daarom nooit ernstig beproefd, om de kerkelijke goederen voor goed aan hunne bestemming te onttrekken en ze ten particulieren bate te gaan vervreemden. De gemeenteleden, die zich vroeger of later van de Herv. kerk hebben afgescheiden, om zich óf tot christelijk gereformeerde, óf tot remonstrantsche, óf tot vrije gemeenten te vereenigen, hebben dan ook formeel of stilzwijgend afstand gedaan van hun recht op het bezit dier goederen. Daarom kan men van den kant der geschorste Amsterdamsche kerkeraadsleden na den afloop van het eerste een tweede rechtsgeding verwachten. Denkelijk zullen zij de verbindende kracht van de reglementen der Herv. kerk ontkennen en eene beslissing uitlokken over de vraag, of de reörganisatie der Herv. kerk, zooals die sedert 1816 bestaat en zich ontwikkeld heeft, wettig tot stand gekomen is. Wanneer men bedenkt, dat de organisatie en de wetgeving der Herv. kerk reeds nagenoeg 25 jaren lang door de invoering van het algemeen stemrecht los gemaakt is van de organisatie volgens het koninklijk besluit van 1816, dan is het meer dan waarschijnlijk, dat zelfs een ongunstig eindvonnis het lichaam der kerk niet ontbinden en hare thans fugeerende wetgeving niet van kracht berooven zal.

Hoe de uitslag dezer gedingen ook moge zijn, in geen

geval zullen zij aan de thans bestaande kwestie grooter uitbreiding, meer gewicht, nieuw leven kunnen geven. Onze rechtspleging heeft een minder vluggen voet dan de tijd. De omslag en de traagheid van een gewichtig proces is spreekwoordelijk geworden. Eer in het laatste dezer processen in laatste instantie het laatste woord gesproken zal zijn, is de algemeene belangstelling in het geschil denkelijk reeds uitgedoofd. Andere zaken zullen de aandacht getrokken, andere belangen aanwending van kracht en toewijding van hart en verstand gevraagd hebben Misschien zullen de geschorsten één voor één tot hunne vaderen verzameld, de tegenwoordige acteurs van het kerkelijk drama door anderen vervangen zijn, eer de lange draad dezer kwestie geheel zal zijn afgesponnen. Mogelijk herinnert zich dan nog een enkele het kerkelijk rumoer van het voorjaar van 1886 en mogelijk spookt hier en daar, als een heldensage uit vroeger tijd, een verward verhaal over de bestorming der Nieuwe kerk door Dr. Kuijper of over de heldenfeiten van Ds. Westhoff in een fel beroerden tijd. Er zijn ernstiger gebeurtenissen in aantocht en belangen van meer dringenden aard kunnen ieder oogenblik de Amsterdamsche kerkkwestie verwijzen naar de oude doos. Waar men ook lust moge gevoelen, om met de meerderheid van den Amsterdamschen kerkeraad in verzet te komen tegen de kerkelijke reglementen, of om met de gemeenten van Kootwijk en Voorthuizen zich te onttrekken aan het bestaande kerkelijk verband, toch zal men zich wachten voor overijling en zijne neiging niet willen volgen, eer men door den gunstigen uitslag der hangende procedures zeker zal kunnen zijn van succes. Of zullen de gemeenten zich willen blootstellen aan het gevaar, om hunne kerkelijke goederen te willen verliezen en als moderne geuzen met den bedelzak om den hals de wereld in te trekken? Aangenomen, dat eene gemeente hare goederen zal kunnen behouden, wanneer zij zich van de kerk afscheidt, dan zal zij toch in dat geval eenige niet onbegeerlijke voordeelen moeten missen. Hare aanspraken op lands tractement, op kindergelden, op pensioen, op weduwengeld, misschien op subsidiën uit 's rijks schatkist of uit

provinciale fondsen, de eerste ten bate van haar predikant en zijn gezin, de laatste ten bate van hare eigen beurs, heeft zij verloren, zoodra zij ophoudt lid van de Herv. kerk en als zoodanig officieel bij de regeering bekend te zijn. Ook de baatzucht is eene, en zeker niet de minst krachtige drijfveer der menschelijke handelingen; zou zij bij de overweging van kerkeraden en gemeenteleden over onderwerping of verzet in zake kerkelijk bestuur en kerkelijk reglement zich niet laten hooren en zou hare stem in dat kapittel geen overwegenden invloed hebben? Wanneer de Amsterdamsche gemeente in haar geheel, roiaal en cordaat, met een enkelen ruk zich voor goed van de kerk losgemaakt had, dan zou haar voorbeeld navolging gevonden hebben in ruimen kring, dan was de Herv. kerk vaneen gescheurd en herstel van den vroegeren staat van zaken onmogelijk geworden. Maar nu de kwestie verloopt in eene reeks van kalme en langwijlige processen, nu verloopt ook haar leven en bloedt zij langzaam dood. Het vuur, dat de kerk in brand had kunnen steken, wordt langzaam, maar zeker uitgedoofd.

Wanneer de ondervinding niet geleerd had, dat dergelijke berekeningen gewoonlijk op onvoorziene omstandigheden schipbreuk lijden of wel krachtens particuliere belangen en persoonlijke sympathieën en antipathieën op misrekeningen plegen uit te loopen, dan zou men geneigd zijn aan dit geschil, ter wille van de traagheid en matheid van zijn gang, eenigen, zij het dan ook negatieven invloed op den toekomstigen loop onzer binnenlandsche politiek toe te kennen. Want voorloopig heeft het de kracht der anti-revolutionnaire partij in de Kamer gebroken en de vaart der anti-revolutionnaire beweging in het land gestuit, omdat het door zijn gemis aan succes de politieke positie van Dr. Kuijper ernstig geschokt heeft.

In de laatste jaren was hij het erkende hoofd van deze beweging. Ee waren anti-revolutionnaire afgevaardigden en er was eene anti-revolutionnaire beweging, eer Dr. Kuijper tot besef van zijn kracht gekomen was. Doch eerst onder zijne leiding werden deze afgevaardigden vereenigd tot eene

geslotene partij, wier gezamenlijke kracht langs een met juistheid afgebakenden weg op een bepaald doel gericht werd. Door zijne bemoeiing won die beweging in omvang en in kracht, en werden alle beekjes van den anti revolutionnairen stroom geleid in eene enkele bedding. De anti-revolutionnaire club in de Kamer volgde zijnen raad, het wachtwoord, 'twelk door de Standaard gegeven werd, gold hier als een bevel, hare voorstellen werden door Dr. Kuijper ingegeven en bijna altoos brachten de leden der partij hunne stem uit volgens zijn advies. Wie niet wilde luisteren en zich onvolgzaam toonde, werd openlijk getuchtigd; hij werd verloochend en was niet zeker meer van een hernieuwing van zijn mandaat. De anti-revolutionnaire kiesvereenigingen in 't gansche land werden in de hand van Dr. Kuijper vereenigd tot eene enkele krachtige machine; aan zijne taktiek had deze partij haar bondgenootschap met de katholieken te danken, 'twelk haar zooveel overwinningen bij de stembus verschafte. Als president van haar centraal comité bestuurde en beheerschte hij haar volkomen, en haar wasdom was het gevolg van zijn beleid en van zijne werkzaamheid. Hij wees de candidaten voor de verschillende kiesdistricten aan en wist de conservatieve afgevaardigden door anti-revolutionnairen te overvleugelen en te verdringen. Dit gezag was van zuiver zedelijken aard, hij had dit niet te danken aan de macht van ambt of bediening, het was een uitvloeisel van zijne persoonlijkheid. Zijn prestige berustte uitsluitend op sympathie, en sympathie is de vrucht van vertrouwen en van achting. Doch die sympathie is hem gedeeltelijk onttrokken, dat vertrouwen en die achting zijn geschokt, eensdeels door de houding, welke hij bij het bedoelde geschil aangenomen heeft, anderdeels door den loop, dien het genomen heeft en door de schraalheid der resultateu, die het naar alle waarschijnlijkheid opleveren zal. Zijn gewelddadig verzet tegen de uitvoering van een vonnis, 'twelk door een wettig geordend kerkbestuur geslagen was, heeft menig gemoed van hem vervreemd. De manier, waarop hij zich een voordeel dacht te verschaffen op zijne tegenpartij in een aanstaand rechtsgeding, door zich voorloopig feitelijk

in bezit stellen van het goed in kwestie, is niet door velen toegejuicht.

Zoodra zijne handelingen aan Domela Nieuwenhuis het recht gaven, om hem als mede-revolutionnair te begroeten, werd hij door menig anti-revolutionnair afgewezen. In dat kamp was men niet gesteld op den lof van den leider der sociaal-democratie, die Dr. Kuijper huldigde als zijn leermeester en die verklaarde, dat hij en de zijnen bij eventueele revolutie het gegeven voorbeeld volgen, zich om wet en recht niet bekommeren en hun werk zouden beginnen, door zich liefst zonder, doch wanneer het niet anders kon, ook met geweld de bezittingen der kapitalisten toe te eigenen. Men wil wel, wat Dr. Kuijper wil, doch men wil het niet langs dien weg; eerbied voor de wet en recht is in ons land nog niet gestorven. Men heeft een weerzin tegen iedere eigenmachtige rechtsoefening, niet het minst wanneer die door een man van positie bedreven wordt; men ziet zeer goed in, welke heillooze gevolgen zulk een antecedent zou kunnen hebben. Dr. Kuijper ondervond dan onmiddellijk, dat zijn getij ging kenteren. De ondubbelzinnige afkeuring, door Mr. Beelaarts van Blokland in 't openbaar over deze gansche zaak uitgesproken, was het eerste blijk van den onwil, dien zij onder de anti-revolutionnairen gewekt had. Meerdere blijken volgden welhaast. De orthodoxe predikanten van Amsterdam, die niet persoonlijk in de zaak betrokken waren, sneden de gemeenschap met Dr. Kuijper en zijne partij af en onttrokken aan de vrije universiteit, zijn lievelingsinrichting, den materieelen en moreelen steun, dien zij haar tot nu toe verleend hadden; ook het gereformeerde gymnasium te Zetten, kweekplaats voor de studenten dezer universiteit, ondervond dien terugslag.

De profetie van dr. Bronsveld, die in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* meermalen verklaard had, dat de meerderheid der zoogenoemde geloovigen in den lande zich op den duur niet met dr. Kuyper zou knnnen verstaan, werd bewaarheid, en in het *Wageningsch Weekblad* noemt dr. Buitendijk den vóór korten tijd nog zoo hoog gevierden voorzitter der Deputaten-Vergadering een wolf, die in een kwaad

gerucht staat. Daarenboven werd door den loop van het geschil het gevestigde vertrouwen op de onfeilbaarheid van dr. Kuyper op eene harde proef gesteld. Het behoeft geen betoog, dat het geschil door hem voorbereid en uitgelokt werd, terwijl men tevens recht heeft tot het vermoeden, dat hij daarvan eene andere uitkomst had verwacht. Alles wijst er op, dat hij eene scheuring in de Herv. Kerk beoogd had. Had hij misschien gehoopt, door middel van het algemeen stemrecht de regeering in de Kerk te veranderen, zijne creaturen op het kussen te brengen, aan het Calvinisme, zooals hij het verstaat, de macht in handen te spelen en daarna de Kerk naar zijn zin en model te reorganiseeren? De gewenschte ommekeer van zaken, die met wettige middelen niet verkregen kon worden, werd daarom van de lijst der vrome, doch desniettemin niet onbereikbare, wenschen niet geschrapt; kon het doel niet bereikt worden langs den weg der revolutie? Met milde hand werd het zaad van wantrouwen tegen alles, wat in de Herv. Kerk officieel en georganiseerd is, uitgestrooid; de kerkelijke besturen werden met smaad overladen, en de Synode werd voorgesteld als eene vergadering van heidenen en godloochenaars, die er op uit waren, om Koning Jezus naar de kroon te steken, en wier raadslagen den ondergang van het ware Godsrijk beoogden. De Herv. Kerk was eigenlijk geen Kerk, maar een soort van genootschap, een sociëteit, een club, die alles van hare gading achtte, behalve godsdienst en Christendom. De kerkelijke organisatie was geen kerkverband, maar een synodaal verband; zij berustte niet op het eenige, dat aan de Kerk haar waarachtig karakter kan geven, op een afgeronde en uitgewerkte geloofsbelijdenis; zij bestond eenvoudig uit eene verzameling van administratieve reglementen. Tusschen de regels van elk artikel in *De Standaard* en in *De Heraut* kon men eene aansporing lezen, om in den naam van Koning Jezus tegen die synodale koninkjes op te staan, zich aan dat synodaal verband te onttrekken en op eigen gezag de ware Kerk te reconstrueeren. Met hoeveel vertrouwen dr. Kuyper op het succes van dien toeleg op revolutionnaire scheuring rekende, blijkt uit de stichting van

het Gereformeerde Gymnasium en van de Vrije Universiteit. Indien de Herv. Kerk onverlet in stand blijft, is er voor de kweekelingen dezer inrichtingen nergens plaats; zij hebben slechts een toekomst in gemeenten, die zich van de Herv. Kerk losgemaakt hebben.

Merkwaardig vooral is het onderhoud, 'twelk mr. De Savornin Lohman, volgens zijne eigene mededeeling, over dat onderwerp met dr. Kuyper gehad heeft. Op zijn vraag, of het voor de amsterdamsche gemeente niet geraden zou zijn, om zich uit eigen beweging van het genootschap, 'twelk zich de Ned. Herv. Kerk noemt, los te maken, zou dr. Kuyper geantwoord hebben, dat hij voor zulk eene eigenwillige handeling terugdeinsde en dat hij Amsterdam met zijne talrijke bevolking aan die proef niet durfde wagen. Een dwarskijker zou zeggen, dat hij het dan toch wel langs omwegen zoo ver zou willen laten komen, en hij zou in zijn gevoelen bevestigd worden door het feit, dat de handelingen en besluiten van den amsterdamschen Kerkeraad vooraf beraamd en vastgesteld werden in de vergaderingen eener partijvereeniging, die eerst den titel van Beraad, daarna dien van Broederkring voerde, doch steeds door dr. Kuyper gepresideerd en geleid werd. Misschien zou hij uit die woorden ook opmaken, dat eene kleine en onaanzienlijke gemeente wel aan de proef gewaagd mocht worden, en onwillekeurig zouden zijn gedachten hem leiden naar Kootwijk. Die plaats was voor de proef goed gekozen; de gemeente liet er zich willig leiden, en van het Classicaal Bestuur van Harderwijk, tot welks ressort Kootwijk behoort, verwachtte men ter wille van zijne geprononceerde orthodoxie geen verzet. Was hier een kweekeling der Vrije Universiteit als geordend predikant gevestigd, en bleef de gemeente onder die omstandigheden onaangevochten, dan was de deur geopend, dan was de eerste breuk gescheurd, dan zouden andere gemeenten volgen, en dan was ook voor Amsterdam door de kwestie over de attesten der aanstaande lidmaten de baan geëffend. Toch faalde de berekening. Het Classicaal Bestuur van Harderwijk deed zijn plicht; Houtzagers is te Kootwijk wel als predikant geïnstalleerd, doch hij wordt

er niet erkend als predikant der Ned. Herv. Kerk. Het Classicaal Bestuur van Amsterdam vóórkwam den Kerkeraad, en dr. Kuyper liet zich verleiden tot eene overijlde revolutionnaire handeling. Dit of iets dergelijks vermoedt men, denkt men, en met dit vermoeden heeft menigeen het vertrouwen op de onfeilbare wijsheid van den leidsman verloren. Het is mogelijk, dat de anti-revolutionnairen in het land vooreerst de richting blijven volgen, die Dr. Kuijper hen aangewezen, waarin hij hen voortgedreven heeft; doch het is waarschijnlijk, dat zij zonder zijne blijvende leiding en aandrang zich van lieverlede in verschillende richtingen verspreiden, de hier en daar gehate coalitie met de katholieken opgeven, daardoor een gedeelte van hunne macht bij de stembus verliezen, en zoo het getal hunner afgevaardigden in de Kamer zullen zien dunnen. Het is mogelijk, dat de anti-revolutionnaire kamerclub zich vooreerst aan het programma van Dr. Kuijper houden zal; doch het is niet waarschijnlijk, dat al hare leden zich opnieuw gedwee naar zijne adviezen zullen richten; nu reeds heeft Mr. Lohman gewaagd van de mogelijkheid eener nieuwe partijvorming. Of die verandering ook verbetering zal zijn, of verdeeldheid en verzwakking der anti-revolutionnaire partij aan de radicalen, aan de liberalen of aan de katholieken ten goede komen zal, dat is eene van die verborgenheden, welke alleen de tijd onthullen kan.

Een Parábel.

DOOR

ZOÖLOGOS.

Er was eens een rijk man, die een groot beest in een kooi hield. — Het beest was nuttig voor hem en zeer sterk. Het kon steenen breken en zwaar werk doen. Daarom voedde de rijke man het. Ja! het beest was zoo sterk dat de rijke man het niet aandurfde. Daarom hield hij het in een kooi.

Er was eens een dichter gekomen om het te zien. Hij bleef er lang en ernstig naar kijken, nam daarop een zeer groot stuk krijt en schreef boven het hok: »Schrecklichster der Schrecken."

Doch er kwam ook een wijsgeer om het zonderlinge beest te zien. Deze keek nog langer en bedenkelijker dan de dichter en vroeg eindelijk:

»Is het beest gegroeid?"

»Hm!" zeide de rijke man, »het is misschien wel iets grooter geworden."

»Ja! ja!" zeide de wijsgeer, »het zal nog meer groeien. Het hok zal te klein worden."

»Kom! kom! — zoo'n vaart zal het wel niet loopen."

Doch de rijke man was niet zeer gerust en keek dikwijls naar zijn beest, of het hard groeide. Het werd ook slimmer en leerde allerlei geluiden maken, die op menschenspraak geleken.

»Dat is een aap!" zeide een zoöloog die er langs kwam. »Pas op, het kon nog wel een mensch worden."

»Hoe dwaas!" zeide de rijke man, doch hij was toch lang niet gerust.

En de wijsgeer kwam weer en zeide:

»Waarlijk! het hok wordt te klein. Gij moet er iets aan doen. Pas op als het beest losbreekt! — dat zou noodlottig zijn!"

Toen zei de zoon van den wijsgeer, die geluisterd had:

»Zeker, mijn vader heeft gelijk. Het zal losbreken. Het komt er uit! er uit!"

En hij begon aan de spijlen van het hok te trekken en het beest te sarren, zoodat het brulde en de tanden liet zien.

»Ziet ge wel! — het wil er uit!"

»Gekheid!" zeide de rijke man, doch hij was heel bleek. »Het hok is sterk!"

»Neen! neen! het is oud," zeî de jonge man en brak een spijl van het hok weg. »Als het beest wil.... zie maar!"

»Gij moet een grooter hok maken," zei de wijsgeer.

»Gij moet het beest dresseeren en laten rondloopen. Dan wordt het een mensch!" zei de zoöloog.

»Gekheid," antwoordde de rijke man en hij gaf het beest klontjes suiker en zeide: »zoet beestje! lief beestje!"

Maar het beest liet de tanden zien en schudde aan de spijlen, want het was gesard.

Toen bond de rijke man met wollen draadjes de spijlen van het hok vaster en plakte couranten voor de openingen.

»Dat helpt niet," zei de wijsgeer.

Doch zijn zoon begon te schreeuwen: »Pas op! Pas op! het beest zal er uit komen! — Kijk maar! ksst! pak ze! pak ze! pak ze! — Het is te groot! het heeft recht om er uit te komen."

»Voorzichtig!" — zei de wijsgeer. »Zoudt gij willen dat het er uit kwam? — Het zou ons immers verscheuren."

»Neen! ik wil het niet, volstrekt niet," zei de knaap. »Maar het zal toch gebeuren! zie maar! Ksst! ksst! — het heeft honger, en het zal u verscheuren, rijke man, het is alles

uw schuld, gij verdient het! — toe maar beest! pak ze! pak ze!"

»Ik ga heen!" zei de zoöloog.

Toen trok de knaap weer een spijl uit het hok weg. Nu kon het beest er juist door, — het sprong er brullend uit en verscheurde eerst den knaap, toen den rijken man en eindelijk den wijsgeer.

De zoöloog was gelukkig al vertrokken.

En het beest, nog niet slim genoeg om zijn eigen voedsel te zoeken, is later uit zich zelven weer in een ander hok gekropen. Daar zit het nog, maar het groeit altijd door.

SCHEMERING.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Hier moet ik peinzend gaan en stil —
Het gele loof hangt roerloos aan de twijgen,
Ik voel den loomen schemer stijgen —
En stijgen, stil. —

Wat glanst het bleeke Westen koud! —
Een matte lach uit droeve wolkenbrauwen
Doet flauw den teed'ren nevel blauwen
In 't moede woud. —

Ik zie dien bleeken stervenswenk! —
Ik voel het doffe duister in mij dringen, —
En verre stemmen hoor ik zingen
Al wat ik denk. —

Waar zijt ge, dood? — Zoo gij rondom
Op wieken van de schemering komt rijzen —
Nu doet uw nadering niet ijzen, —
Ik wacht u — kom!

AAN ZEE.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Zonne stervend zonk in zee, —
En een wijde wade spreidde
Op de breede kimme neer
'T Wolkenheer.

Eenzaam ruischt de duist're zee, —
Langs der duinen ruige kruinen,
Als met droeve doodenklacht
Zucht de nacht.

Eenzaam, eenzaam ruischt de zee —
Slaat de kuste zonder ruste; —
Moeder aarde ligt alom
Doodsch en stom.

Op het woelend vlak der zee,
Wiss'lend dansen kille glansen. —
Starre lach der doode maan
Staart mij aan.

Dreigend, dreigend druischt de zee! —
'k Zie een grijzen nevel rijzen —
Komt uit 't groote zonnegraf
Op mij af!

Red mij, red mij van de zee!
Red mij aarde, die mij baarde! —
Vaalgewiekte oneindigheid
Naderschrijdt!

AVONDDROOMEN.

DOOR

HENRIC VAN GOOYEN.

Hoe kwijnt in 't ronde 't vogelengerucht,
Nu de avond komt op vleuglen luw en loom —
Daar zinkt de zon in den vergulden zoom
Van 't verre ruim der ongerepte lucht.

Breed valt, — zooals dit leven in den droom, —
Het klare beeld van 't vredige gehucht,
In de' effen spiegel van den stillen stroom,
Waarop geen enkel vluchtig golfje vlucht....

Zóó valt ál wat daar sluimert, vér in 't rond,
Gelijk een droombeeld in mijn kalm gemoed,
En schijnt dit leven mij een droom te zijn,

Zóó schoon, dat, mijmrend, ik in dezen stond
Een wonderzoete stem gelooven moet,
Dat droomen leven zijn en 't leven schijn. —

SONNET.

DOOR

WILLEM KLOOS.

Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
  En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
  Over mij zelf en 't al, naar rijksgeboôn
Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten.

En als een heir van donkerwilde machten
  Joelt aan mij op en valt terug, gevlóôn
  Voor 't heffen van mijn hand en heldre kroon:
Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten. —

En tóch, zoo eind'loos smacht ik soms om rond
  Úw overdierb're leên den arm te slaan,
    En, luid uitsnikkende, met al mijn gloed

  En trots en kalme glorie te vergaan
    Op úwe lippen in een wilden vloed
Van kussen, waar 'k niet langer woorden vond.

HERINNERING.

DOOR

JAC. VAN LOOIJ.

Ik zie dat bleek gelaat, als met een krans
  Omspannen door het strenggeplooid kornet —
  Die zachtblauwe oogen weer, als in gebed,
Neêrblikkend naar den vluggen naaldendans.

En aan haar voeten, in den zonneglans,
  Zie 'k, hoe een blonde knaap zich spelend zet:
  Dan — aandachtsvol — soldaatjes kleurt hij, met
Helroode mantels en een lange läns.

En breeder weeft de zon haar stralenkleed...
  Van uit hare oogen licht een wondre vreugd,
    Die langzaam dooft in stille mijmering: —

  Dus zie ik de oude, die mijn droeve jeugd
Vergeten leerde, wat ik zwijgend leed,
    In 't bonte waas van mijn herinnering.

SONNETTEN.

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Men kán geen vlammen als een gouden vloed
Uit één vaas gieten in een and're vaas:
Daarbinnen branden ze en een bevend waas
Gloeit door het hulsel heen met halven gloed.

Open het nooit — het is zoo schoon — en 't moet
Zóó schoon zijn, blijvend in diezelfde plaats:
Die vlam zal niemand zien: zij zal — helaas! —
Zichzelf verteren daar haar niemand voedt.

Brand niet zoo luid, mijn ziel! waaróm zoo luid?
Gij weet toch, dat ge alleen en stil moet zijn;
En veel begrijpen, daar me' ú *niet* verstaat:

Gloed bréngt geen gloed voort, ziel! *Uw* gloed vergaat
Weldra, die groote! — en zie, een schoone schijn
Is om u, maar die óók dooft aanstonds uit.

II.

Ik wou, ziel! dat gij goed waart, eind'loos goed,
Dat gij uw vijanden vergaaft en badt
Voor wie u kwaad doen, dat ge een wet bezat,
Die zei, dat ge al wie lijdt, beminnen moet.

Gij hebt die wet, ja, maar zoo dikwijls doet
Ge alsof ze er *niet* was, of ge 'r woord vergat,
Of gij u zélf vergat, want, ziel! gij hadt
Geen wetten dan u zelf, voor kwaad noch goed.

Gij, die uw eigen God zijt, weet gij niet,
Mijn lieve, groote ziel! die nu zoo weent,
Om weinig leed en kleine droefenis,

Zeg, weet gij niet, dat het zoo heerlijk is,
Als ge alle lijden in u zelf vereent,
En lijdend and'ren troost in *hun* verdriet?

LITERAIRE KRONIEK.

I.

Een visioen van onze poëtasters: want zij allen tezamen zijn een statige stoet om te zien.

Er zijn er, die den bruisenden wijn der nieuwe fantasieën en hartstochten, tot kleurveranderens toe, aanlengen met water, met het troebele water hunner eigene ziel, en het dan den voorbijgangers in het aangezicht werpen, als verfrissching;

er zijn er, die paarlen en juweelen te koop bieden, schitterend in den zonneschijn met spelingen van glans en schakeeringen van kleur, maar de paarlen zijn beschilderd en de juweelen zijn van glas;

er zijn er, die de oude melodieën nadeunen, zonder meer, en die slechts in zooverre van hunne meesters verschillen, als zij herhalen op een kinderfluitje, wat gezet is voor piano of viool.

Van de eerste zegt de critiek, — de critiek wie men álles verdund moet toedienen, omdat hare hersenen te zwak zijn voor het onvervalschte vocht —, zij zegt, dat zij nieuw zijn en rijk, weelderig en stout; soms wel wat ál te weelderig, en ál te rijk, maar daar is de ouderdom voor, om het weelderige te besnoeien en den rijkdom te leeren, zuinig te zijn;

van de tweede zegt de critiek, — de critiek, die geen kenner is van paarlen en juweelen, maar de bonte snuisterijen, door

menschenhanden gemaakt, voortrekt boven den helderen en massieven steen, geworden in de natuur, — zij zegt, dat het zeer schoon is, een uitgezocht genot voor verfijnde geesten, maar dat men van het schoone alléén niet leven kan, en dat de schrijver voortaan wat aardappelen door zijn kleinodiën doen moet, om ook den gemeenen man ten nutte te zijn;

van de laatsten zegt de critiek —, de critiek, wier ooren nog vol zijn van den lof door de kunstrechters van húnne jeugd aan de zangers dier dagen gewijd, en doof voor 't verschil tusschen het stamelen van nu en het spreken van voorheen —, zij zegt, dat het echte poëzie is, en dat *zij* de ware jeugd zijn, waar de vaderlandsche literatuur hare toekomst van verwacht.

De eersten zijn de eigentlijke halven, wijl halftalenten, wie de tijdgeest een tik gaf, dat zij bedwelmd gingen zingen in veelheid van woorden van de dingen, die zij voelden, en de dingen, die zij zagen, zij wisten zelf niet hoe, vaag en slap;

de tweeden, van wie men niet kan zeggen, of zij een ander talent hebben, als het handig nabootsen van talent, zijn knutselaars met woorden, spelend met zielloos getinkel van rijmen, klanken opeenstapelend als bouwdoosblokken, schitterend van leêgheid;

de laatsten zijn de onbekwamen, de onschuldige, zoete liedjeszangers, die geen ergernis doen, de zieltjes zonder kwaad noch goed, die, langzaam aan, even spoorloos verdwijnen, als ze geruchtloos opgetreden zijn.

Er is ook nog een vierde soort, maar over deze spreken wij niet, alleen wanneer zij het te lastig maken, maar dan in bliksemen en donderen, of ze spannend op het martelrad van den hoon, meêdoogenloos, dat ze 't voor eeuwig verleeren, onze eigen, onze Nederlandsche kunst te bezoedelen met hun drek.

* * *

Er loopen door iedere periode der letterkundige geschiedenis van die schimmige figuren, die schemerende individua-

liteiten, die men niet goed thuisbrengen kan. Zijn zij de voorloopers van de nieuwe, zijn zij de epigonen van de oude, die een enkelen wiekslag van den tijdgeest over hunne hoofden, een flauwe trilling van de jonge, ontluikende passies in hun stem hebben gekregen? Zeker is het, dat zij weinig van den geest van de eerste, met eenige van hare uiterlijke trekken, veel van de gebreken der laatste met weinig van hare voortreffelijkheid vertoonen. Zij hangen in schommelende beweging tusschen de aantrekkings-centra van twee werelden, en men weet niet, wat zij het volgende oogenblik kunnen doen, waarheen plotseling het wonderlijke meteoor met verpletterenden val in gruis zal belanden. De critici, die altijd op een eerbiedigen afstand achter de baanbrekende artisten aan komen sukkelen, juichen die verwatering en halfheid toe, maar het publiek leest hen niet, en op den grooten oordeelsdag van het nageslacht, dat alle dingen terechtbrengt en ieder zijn plaats aanwijst, worden hunne namen niet genoemd, in vergetelheid verzonken, vóórdat het uur van gevonnist te worden geslagen heeft. En dat is jammer.

Want de menschelijke ziel is onverklaard en wie weet wat een kostbaar talent, welk een schat van verborgen kunst er aan 't vermolmen is, achter dien verwarden klankenvloed van menig verdoolden zanger, alleen door het ontoerekenbare handgeklap van het kritische kanalje? Wie weet?

Doch — wie is er onder heel deze saamgeraapte kliek, die durft opstaan en bezweren, dat hij met grootere liefde is toegedaan zijn land en de nationale kunst zijns lands, dan zijn eigen nietige zelf, dan de beuzelingen van het oogenblik de kleine, nietige ijdelheden van zijn vluchtig bestaan?

Van de oudere school is er slechts éen, voor wien men eerbied hebben moet; omdat hij te denken en te schrijven weet: dat is Huet.

Vosmaer zetelt in Den Haag en beschermt de zich van alle kanten aan hem opdringende middelmatigheden, in het wilde weg, alsof hij niet alleen kon staan, maar een stoet van trawanten noodig had, tot stut van zijn vallenden

troon. Vosmaer noemt deze tijden »mat", omdat hij niet zien wil hoe zij gonzen van leven en passie, omdat hij niet meêleeft het groote leven óm hem, omdat hij zich heeft ingepend in zijn kleine wereldje, in de officieele hierarchie der conventie, en alle beweging hem thans een gruwel is, daar de banden hem knellen en drukken, als hij zich meêbewegen wil. O, die arme »tamboer der voorhoede", die op *zijn* beurt »veel liever slapen" bleef, met de »Erentfeste Auctoritas" als waakster aan het voeteneind!

En de rest? Zij is alleen belangwekkend »en masse", als historisch verschijnsel. De eigenlijke Nederlandsche kunst gaat over hunne hoofden heen, en zij slaan er naar met onbehouwen slagen; stekend met rapieren uit een verroest arsenaal; de logge keisteenen hunner woede tillend bóven hunne macht, dat ze op hunne eigene teenen neêrvallen; dommigheden, insinuaties en slecht proza mengend tot een drekkig projectiel; en, onder dat alles door, prijzend en lovend met gevlei en gebuig, als de eene of andere ten halve ontwikkelde poëet hun een bundel kladjes en krabbeltjes thuis stuurt. Bah!

II.

Twee dingen zijn het, waardoor goede verzen zich van slechte onderscheiden. 1°. De juistheid der klankexpressie; 2°. de noodzakelijkheid en zuiverheid der beeldspraak.

Het laatste element hebben wij in de vorige kroniek behandeld. Het vermogen om over het eerste te oordeelen, oefent men door fijn te hooren en nauwkeurig de sensatie na te gaan, die ieder woord, dat men leest, in ons opwekt, afzonderlijk en in verband met die er om heen staan. De opeenvolging der klanken in hunne eigenaardige, individueele combinatie vormt, tezamen met de plaatsing der accenten, den *rhythmus* van het vers. Daar iedere aandoening, iedere kleinste beweging van het gevoel, bij fijn geörganiseerde naturen, hare eigene rimpeling heeft, zal dus ook iedere goede versregel zijn eigenen, slechts voor hem passenden, rhythmus

doen hooren. Wie het zuiverst zijn gevoel, door den alleen bij dát gevoel behoorenden rhythmus weet weêr te geven, is de beste dichter; wie het vatbaarst is voor de allersubtielste klankverschillen in een vers, en zich die vatbaarheid bewust wordt, is de beste criticus: want het eene noch het andere is mogelijk, zonder dat men tegelijk zeer fijn en zeer sterk gevoelt. Wanneer de klankexpressie van een vers zoo volkomen mogelijk is, noemt men dat vers *intens*, omdat het in den geöefenden lezer plotseling, schoon niet altijd bij de eerste inzage, een even krachtigen indruk te voorschijn roept, als de dichter had, toen hij het schreef.

Onze zeventiende-eeuwsche literatuur is vol van intensieve verzen: zij zou er een nóg grooter aantal rijk zijn: indien *Vondel* niet te veel geschreven en met een haast gewerkt had, die alleen bij genieën als Shelley en Shakespeare zonder schadelijke gevolgen blijft; indien *Hooft* niet zoo vaak de poëzie meer in uiterlijke woord- en klankspelingen dan in het nauwkeurig weêrgeven zijner sensaties had gezocht.

In de achtiende eeuw is het gevoel voor klank-expressie nog zeer sterk o. a. bij *Poot* en *Hoogvliet.* Ik herinner mij b.v. geen Hollandsch vers, dat zoo duidelijk het visioen opwekt in onze fantasie van de laatste kwijnende schemering aan de kim, na een gloeienden zonsondergang, als de laatste van deze vier fraaie regels uit Poot's »Zomer":

't Valt lief voorts, stil en vrij, in d'ope lucht gezeten,
Zijn eige hofvrucht t'eeten,
Als d'avontstar al blinkt,
En 't veege schemerlicht in 't geele Westen zinkt.

Na hen is het artistiek gevoel voor klank langzamerhand weggestorven in de jaren der achtiende eeuw, zooals een gefluisterde zang wegsterft in een langen, kouden, nattigen corridor. Want de invloed der Fransche rhetoriek, — voor wie de woorden niet langer uitdrukkingsvolle geluiden, maar doode teekens en symbolen van zaken waren, — beving de geesten en beklemde den smaak als met een klamme, killige hand. *Bilderdijk,* bulderend, gillend, of grijnzend gichelend, maar nimmer

zingend, scheen te meenen dat de poorten der onsterfelijkheid van elkaar zouden vliegen door de mokerslagen eener klinkende rhetorica, in steê van op 't goudene geluid der gevoelde melodie zacht open te wuiven, als op een tooverspreuk. Men moet zelf, als knaap, onder de bedwelming zijn geweest van de rollende woordenrommeling, den ratelenden rijmenvloed der »Ode aan Napoleon", om later met volle bewustheid te kunnen gevoelen, hoe ontzettend grof en allerjammerlijkst onontwikkeld de Bilderdijksche rhythmiek is.

Zijn leerling *da Costa* weet soms een zekere flaveur aan zijn verzen te geven, door het veelvuldig gebruik van veellettergrepige woorden, wat dien statigen, breeden gang teweegbrengt, dien sommigen met de plechtige tonen van een kerkorgel hebben vergeleken.

Maar het echte rhythmische gevoel kwam eerst weder op met de Gidsbeweging. *Beets*, wiens eerste gepubliceerde vers nog (zwak)-Bilderdijkiaansch was, begon, met zijn dichterlijke verhalen, een eigen timbre te verkrijgen, dat hij echter maar al te vaak onkenbaar heeft gemaakt onder zijn rijmvaardigheid en zijn preêklust. *Potgieter* ontwikkelde en verfijnde het zijne tot een merkwaardige intensiteit, in Florence en andere gedeelten van zijn werk. 1) En een der voornaamste elementen van het streven der nieuwe artistieke beweging is juist: die omwenteling in de Nederlandsche rhythmiek voort te zetten en te voltooien.

*
* *

Men is bij ons te lande niet gewoon, om de dichters op deze wijze te bespreken en hunne waarde te bepalen naar de fijne samenstelling en schakeering, *het gevoelde* van den klank. Toch is die wijze de eenig ware.

Want evenzoo als men het talent van een artist-met-kleu-

---

1) Bij *de Génestet* is daarentegen de klankexpressie weder zeer zwak, enkele strofen, b. v. in «Komen en gaan" uitgezonderd.

ren niet moet afmeten naar het aandoenlijke zijner onderwerpen, of den weelderigen plantengroei zijner landschappen, of de schoone gelaatstrekken zijner modellen, maar wel naar de mate van volmaking, waartoe hij heeft weten weêr te geven, wat hij zag en voelde, met de middelen zijner kunst: evenzoo moet het talent van een artist-met-woorden niet worden beoordeeld naar het diepzinnige zijner gedachten, of het edelaardige zijner gevoelens, of het treffende der gebeurtenissen, die hij bezingt, maar uitsluitend en alleen naar de kracht en de fijnheid, waarmeê hij die gedachten en sentimenten en gebeurtenissen heeft gevoeld en gezien, en naar de meerdere of mindere zuiverheid, waarmeê hij dat gevoel door klanken heeft weten uit te drukken.

Wie het anders zegt, zal eerst nog eenige jaren vlijtige studie aan de literaire kunst moeten wijden om zoowel zijne fantasie, als zijn gehoor te oefenen, voordat zijn opinies over poëzie voor de artisten eenige de minste waarde kunnen hebben.

III.

De heer Pol de Mont heeft zoo pas zijn tienden bundel uitgegeven. Er staan 22 regels in, die het aantal goede verzen in onze literatuur met het hunne vermeerderen. Hier zijn zij:

bladz. 8. Dit pastoreelken wilde ik nog zingen
Van roekedekoeënde, sneeuwwitte duiven.

bladz. 9. 'k Weet niets zoo schoon, bij lent- en zomerdagen,
Dan 't bloeien na te gaan der kerselaren.

bladz. 23. (.... zat, in 't priëel)
Mijn lief en vlocht zich knoppen in de haren.

bladz. 25. Wat lijsters pijpen
En merels in de donk're heesters kweelen.

bladz. 32. (Waar zwaluwen)
Luidpiepend langs de struiken scheerden.

bladz. 34. de wolken leken mij verschrikte kudden.

bladz. 42. Wanneer ik van den dans naar huis u leidde,
Glimlachten, lief als immer, al de sterren.
Een blanke mist steeg langzaam uit de weide.

bladz. 47. reppen
de kind'ren zich zoo snel langs bloemenhagen,
dat hun getrippel lijkt aan 't blijde kleppen
van honderd zwanen, die door 't luchtruim jagen.

ladem. ja! menig bes, de handen fluks vereenend,
beeft als een riet, en murmelt schietgebeden,
en slaat een kruis, stom, op haar krukje lenend.

bladz. 48. (Is dat de Stoute, die de Hel bewoonde)
En de arme zieltjes hoorde jammerklagen.

bladz. 77. en zij tript, niets duchtend, op rozen pootjes.

bladz. 121. gelijk de vlam, die in albasten vazen
door 't fijn gekorreld pleister heen komt blozen.

Deze verzen (waarschijnlijk hebben wij er over de 178 bladzijden van het boek wel eenige overgeslagen) zijn van een fijn, teêr — wanneer het in ons land niet te stout scheen, de indrukken van het gehoor met die van het gezicht te vergelijken, zou men zeggen: een lichtkleurig timbre, lichtgroen, lichtrose, lichtlila. Voegt men hier nu bij, dat, behalve de aangehaalde regels, die ook na honderd jaar nog fraai zullen heeten, de Fladderende Vlinders ons vele lieve gedichtjes brengen (zooals Het Net, Door 't Gordijn, Huiselik, Wandelen, Sonnet XVI, Endumion, Morgendstilte, etc.) die, schoon zij tweemaal zoo intensief moesten zijn, om de vernieling des tijds te kunnen weêrstaan, toch voor een maal met genoegen kunnen gelezen worden, dan heeft men het werk van den heer Pol de Mont van zijn gunstigste zijde bekeken.

De Mont's klank-expressie is nooit zeer krachtig geweest, maar in den loop der jaren heeft zijn vers een gelijkmatige welluidendheid verkregen, die de plaats er van voor den gewonen lezer zeer goed vervangen kan. De dichterlijke taal is hij niet ontwassen; regels als:

Niets is daar zoeter....

. . . .

Dan in den boezem elke beet're snaar
Voor een, die 't zelf niet weet, te voelen jagen. (blz. 122).

om maar één voorbeeld uit honderden te noemen, verraden dat de heer de Mont er geen bezwaar in ziet, te dichten, ook dan, wanneer die opgewektere toestand van gevoel en verbeelding, dien men bij 't dichten niet missen kan, afwezig is.

Wie zulke verzen drukken laat, of zelfs maar opschrijft, kan niet gezegd worden, veel zelfkritiek te bezitten.

Wij zouden daarom den heer de Mont, in het belang van zijn eigen toekomst en van de Nederlandsche kunst, gaarne eenige raadgevingen willen doen:

Hij vrage zichzelf bij het schrijven telkens af: »meen ik dit inderdaad? komen deze woorden in klank inderdaad overeen met de sensatie, die ik op dit oogenblik gevoel en uitdrukken wil? maken die beide dingen op mij den indruk van identiek te zijn? zoo niet, dan zal ik doorschrappen en trachten het nauwkeuriger te zeggen."

Ook schrijve hij geen regel neêr, zonder zich dien helder voor te stellen, ieder woord nemend in zijn eigenlijke beteekenis en hij schrappe alweder, zoodra hij, bij die verrichting, op zinlooze en onmogelijke bewegingen, handelingen of samenvoegingen stuit.

Hij bestudeere verder de Engelsche dichters van deze eeuw, niet die van minderen rang: de romantische school van Byron, Moore, Scott, enz.: maar de groote individualisten Shelley, Wordsworth, Keats en Mrs. Browning, ze lezende woord voor woord, zich elk woord voorstellende, lettende op iederen klank.

Hij luistere ook niet naar den lof, hem toegetrompet in eenige aaneengelapte volzinnen door den een of anderen recensent, die meer op de tevredenheid van den »beroemden" Vlaamschen dichter, dan op den vooruitgang der Nederduitsche dichtkunst gesteld is.

Hij neme eindelijk deze woorden op met dezelfde welge-

zindheid waarmede zij geschreven zijn. Hij trachte zoo gauw mogelijk uit de rij der halftalenten, die wij in ons eerste hoofdstuk schetsten, te voorschijn te treden, door concentratie en nauwkeurigheid.

IV.

Een literaire recensie behoeft zelden zeer uitvoerig te zijn. Bespiegelingen over levensomstandigheden en karakter der schrijvers liggen buiten hare bedoeling. Het napluizen en optellen van foutjes evenzeer. Zij is uitsluitend een karakteristiek en rangschikking der schrijvers naar hun talent.

Deze kroniek wil dan ook niets anders als aan allen die er belang in stellen, ons oordeel zeggen over eenige literaire verschijnselen van den dag. Tevens geven wij de principieele gronden voor dat oordeel aan, die geen doode dogma's, maar de tot bewustzijn gebrachte factoren van onzen levenden literairen smaak zijn.

* * *

De onbevoegdheid der vaderlandsche kritiek is onuitsprekelijk compleet. Haar eenige bezigheid bestaat in het aanprijzen van de verzamelingen bedrukte bladzijden, waar de stuivers-leesbibliotheken zoo dol op zijn, in het beschermen van uitgeversspeculatiën, die met de waarachtige kunst niets te maken hebben. De feiten der eigenlijke letterkundige geschiedenis van heden gaan buiten haar om, en als zij ze toevallig tegenkomt, zet ze een wezenloos gezicht, staart hen aan met gapenden mond, om met een onwelluidende lachbui of een oud-heerig hoofdschudden te eindigen. Men zou zeggen, wat dwingt die heeren toch eigenlijk tot schrijven? Gelooven zij soms, dat er niets beters in de wereld te doen is, dan hun gebrekkige literaire opvoeding in leelijk Hollandsch aan den man te brengen, en zien zij niet in dat hun onbelangrijke persoonlijkheid overal elders beter te pas kan komen, dan in de literatuur? Wat hebben zij er aan, dat later de een of

andere snuffelaar in de oude tijdschriften glimlacht om hun onnoozelheid, en misschien wel hun geschrijf citeert in zijn historische studie, tot ergernis of risée van het dan levend nageslacht?

Schitterend heeft onze kritiek haar karakter weder gehandhaafd, toen zij er toe kwam, haar meening over Cooplandt's bundel »Uit het leven" 2) te zeggen of te zwijgen. Lof, welzeker, lof, zooals men aan de novellistische manufacturen van Smit Kleine verspilt, of aan de romantiek van de een of andere juffrouw, die een veel béter figuur zou geslagen hebben als gade van een braaf en oppassend man. Maar niemand van boven de dertig heeft gezien of erkend, dat veel gewichtiger nog dan dat boekje zelf het historische feit is, op iedere bladzijde er van tusschen de regels verkondigd. Het lyrische realisme in de Hollandsche kunst heeft uitgebloeid, het epische ontbot. Zooals in de poëzie de romantiek op de flesch is, de christelijke huiskamer-literatuur naar adem hapt, en het Individualisme aan 't woord komt, zoo wijkt ook in de novelle het gevoelige, grappige, het realisme met vooropzettingen, voor de groote,naturalistische beweging, van uit Frankrijk alle andere landen van ons werelddeel overstroomende met haar frischheid en geweldige kracht. Ook bij ons waggelen de wallen van het sentimentalisme en de oude garde, die daar zoo lang op post heeft gestaan, sterft uit en wordt met krijgseer begraven. De heer Netscher loopt storm met alle macht, van alle kanten, nu hier, dan daar, en de heer Cooplandt, met bedaardere bewegingen en kalmeren stap, helpt waar hij kan.

Men begint reeds allerlei dommigheden over hen te zeggen: dat is altijd een goed teeken voor een richting. Om de gal van den literairen ploert in beweging te brengen, moet men niet alleen meer zijn dan zij, maar heelemaal aan het mollenoog zijner bevatting ontsnappen. En dat mannen als Vosmaer ook al tegen de jonge prozaïsten foeteren, is precies in den haak. Zij staan lijnrecht tegenover de literaire tradities, waarin hij is opgevoed, die in zijn jeugd voor onomstootelijk waar werden aangezien, en waar zijn vermogen van

te oordeelen nu zóo meê doortrokken is, dat hij niet anders zien kán. Maar, o humoristisch spel van het onbewuste! de man, die zijn leven zou willen laten voor de dichterlijke taal en de Nederlandsche kunst zou willen overleveren... aan al de middelmatige romanfabrikanten, die hij in zijn Spectator prijzen laat, die zelfde man toont in een groot gedeelte van zijn eigen werk een alleraangenaamste afwezigheid van de gebreken, die zijn kritiek lofzingt, die zijn jeugd hem heeft geleerd als schoonheden te beschouwen.

De lyrische realist geeft de werkelijkheid niet zooals hij die ziet, maar zooals hij haar voor de literatuur heeft toebereid met een sausje van gevoeligheid en humor. Hij weent en door de halfgeopende, natte oogleden ziet hij de wereld daarbuiten hangen in een mist. die de omtrekken verweekt en de kleuren verwart, en dan lacht hij haar weder toe, tot zij van den weêromstuit meê gaat lachen en allerlei grappige capriolen maakt. Hij heeft een magazijn vol van gevoelens en dogma's over godsdienst, zedelijkheid en maatschappij, en gooit die als een emmer water over de werkelijkheid heen, tot dat alles druipt van zijn ideeën, en men geen voorwerp kan aanraken zonder een natten vinger te krijgen.

Dit schrijvers-procédé kan voorzeker, als het uit de natuur des schrijvers zelven voorkomt en geen aangeleerd kunstje is, zeer fraaie boeken het leven schenken, maar de tijd der groote talenten voor die manier van werken is voorbij.

De hedendaagsche realistische artiest ziet de dingen aan met klaren, kalmen blik. Hij stelt er zich meê in contact, dwars door alle conventie en vooropgezette ideeën heen, en laat haar op zich inwerken, vrij en onbelemmerd. Soms geschiedt die inwerking zoo heftig, met zulk een storm van passie op de naakte, onbevangene ziel des schrijvers, dat hij, op zijne wijze, lyrisch wordt; als Zola. Maar dan is het een lyrisme, dat niet van den schrijver, met zijn behoorlijk-gereglementeerde en maatschappelijk opgevoede ziel op de werkelijkheid, maar van de jagende, stormende werkelijkheid op den schrijver overgaat. Hij dringt zich zelf niet op aan de

realiteit, hij ondergaat haar, maar met zijn volle, met verhoogd bewustzijn: zooals een siddering van geluk of smart het sterke lichaam van een man schokt, zonder dat hij bezwijkt.

Vaak echter is de ziel des schrijvers als een klare, effen spiegel, waar het leven in weêrkaatst, met al zijn kleuren en lijnen en bewegingen, een ongebroken en zuiver beeld; en dit is het geval met Cooplandt: Hij ziet zijn personen met hun zinnelijke gewaarwordingen, hunne kleine gedachten en sentimenten en geeft ze weêr, nauwkeurig en onbevooroordeeld, zonder de vluchtige antipathieën van zijn eigen ik, dat zoo weinig is in vergelijking van die groote werkelijkheid daar buiten. Hij kleedt niet en siert niet en liefkoost niet de poppen zijner maatschappelijke meeningen, hij neemt het leven der werkelijke menschen in zich op, en boetseert hunne beeltenissen met vaste hand.

En dat doen ook wij. Wij laten de werkelijkheid onzer visioenen en hartstochten, die ónze werkelijkheid is, op ons werken zonder belemmering van traditie of modellen, en wij trachten ze te beelden en te zeggen, in de woorden, waartoe zij zich vormen, omdat wij vreugde hebben aan hunne schoonheid en het zeggen van schoone dingen óns geluk is.

Hierin komen wij overeen met de naturalisten en hierin staan wij mét hen, tegenover alle anderen. Wie het beter weet, zegge het.

---

1) Pol de Mont. Fladderende Vlinders. Uitgeversmaatschappij Elzevier, Rotterdam.

2) A. Cooplandt, Uit het Leven. Mouton en Co., Den Haag.

VARIA.

Edouard Dujardin, Les Hantises. De schrijver is een van de weinige geesten, die niet langs de gemakkelijke trapjes der logica, maar door plotselinge, spontane vlucht tot ongekende waarheden willen komen. De ondervinding heeft hem geleerd, dat men op de platgetreden paadjes der schoolsche redeneeringen zijn schoenen nutteloos verslijt; dat er eene richting moet gezocht worden, waar misschien op vele plaatsen de grond voor de voeten gaapt, doch waar aan 't einde het eindelooze licht in nimmer rustenden golfslag ruischt. Zijn meester is Richard Wagner: de musicus heeft hem de duistere zalen van zijn paleis getoond. Daar heeft Dujardin veel gezien, en nog meer vermoed wat hij niet zien kon en wat er toch is, en hij heeft zijn meester ter eere eene Revue Wagnérienne opgericht. Dadelijk kwamen geheimzinnige zieners tot hem, als nachtvlinders op een lamplicht af, in een stillen zomernacht: Mallarmé, de Wyzewa, Villiers de l'Isle Adam, Fourcaud, Hennequin, Rod; allen famuli van den tot toen onbegrepen magister Richard.

La Magie. Il ne faut rien dédaigner; il ne faut rire de rien; il faut tout contempler: la science vit au dehors du temps et du lieu: les chercheurs sont de tous les âges; la vérité se cache à quiconque ne la désire pas d'un amour grave, libre et superbe: l'austère vérité n'aime guère les

moqueurs. Etudiez aux choses.... La sagesse n'est pas née d'hier, et, pour un raisonnable siècle, le nôtre, vingt et trente siècles n'ont pas pu être d'ignorance et de folie.

(Le Dharana.)

Une femme me disait :

Parfois les hommes qui nous aiment et qui nous appartiennent, nous échappent ; tout-à-coup, comme nous leur parlons nous comprenons que leur regard, instantanément vague, va dans le vide ; durant que nous relevons une boucle de cheveux, leur esprit s'est envolé très loin ; que voient-ils par cet oeil hagard ? quelle sensation nouvelle, quelle nouvelle idée les fascine ?... et tout est dissipé, la mauvaise vision s'efface, les voilà souriants, tendres, attentifs.

(La vierge en fer.)

C'est une chose douce, être tranquille en son illusion. — Je suis très calme, très bon, et tout inoffensif et si accomodant que mon frère m'a gardé, moi vieux garçon, au milieu de sa famille : aucune pensée de mal ne me vient ; je ne gêne personne ; je suis paisible et content de tout ; et dans le fauteuil où je passe mes journées, je suis comme si je n'étais pas. C'est que je ne vis pas dans le même monde que vous ; j'ai mien un univers plus beau que le vôtre....

Hors le monde visible aux hommes j'ai cherché à moi un monde. J'ai trouvé un. J'ai trouvé, et au plus près de vôtre monde, un monde supérieur, où je vis.

(Le Kabbaliste.)

Dit mag wijsheid heeten van die »veel leden, wijsheid, waar weingen worden heen geleid", wijl men, om den zin te vatten, doorleefd moet hebben hetgeen erin wordt gezegd. Deze zijn de hoogste sporten van de menschelijke gevoelsladder. Tot die hoogte te klimmen is slechts aan uitverkorenen gegeven, de overigen duikelen naar beneden, de een wat eerder dan de ander : velen zelfs hebben nooit den voet op de ladder gezet, zij zijn den breeden, gladden weg gegaan en zonder struikelen in den grafkelder gedaald.

De meeste personen waarin de schrijver zich vermomt, klagen niet over den toestand dezer wereld; zij zeggen alléén dat zij de wereld niet meer begrijpen of anders begrijpen dan hunne medemenschen. Zij berusten in de onbeweeglijkheid hunner eigen ideeën, die voor hen werkelijkheid zijn, zooals voor de gewone menschen de werkelijkheid zelve is of schijnt, want alléén de Idee *is*. Dujardin heeft de gedachten-harmonieën gevonden, en hij heeft ze gehoord, en het Woord, in klank belichaamd, stroomt uit zijne ziel zoo helder als de zilveren klankkorrels, die de nachtegaal strooit door de zoele duisternis, zoodat de mensch zich niet herinnert of hij zang dan wel het gesproken woord vernomen heeft. Geen indruk blijft op hem kleven, hij voelt zich slechts gelouterd door etherische windvlagen, komende, hij wist niet van waar: hij wist ook niet waarheen ze gingen.

Dujardin kan zeker zijn dat in de rijen der orthodoxe materialisten een eindelooze schaterlach zal opgaan en als een loopend vuur op de gezichten der bekrompenen zal klimmen, waarbij dikke buiken zullen schudden met zwaar getrappel van voeten: uit de hoogte zal hij het vuile gewriemel gadeslaan met kalme resignatie: zal het hem iets kunnen schelen, zoo enkelen naar hem toetreden en hem de hand reiken?

FRANÇOIS ERENS.

SCHILDERKUNST.

AMSTERDAM, Maart '86.

Kort geleden kon men in »Arti" een 400-tal kunstproducten zien, die door de vervaardigers aan het onderwijzers-ondersteuningsfonds waren geschonken.

Het zou ongepast zijn de waarde dier tentoonstelling eenigszins »en détail" te willen bespreken. Wat er was, werd afgestaan voor een goed doel, en de H.H. onderwijzers en

verdere betrokkenen hebben er zeker nog heel wat moeite meê gehad.

We willen alleen naar aanleiding dezer expositie de vraag opperen, of het in het algemeen wel gelukkig gedacht is, voor liefdadige zaken die buiten de kunst staan, bij de artisten aan te kloppen.

Want dit doet men in Nederland zeer veel!

Bij literaire ondernemingen voor verwante doeleinden is het heel wat anders: de waarde der enkele regels die de schrijver voor een watersnoodalbum geeft, is toch niet met die van een schilderij of een teekening te vergelijken.

Heeft men van een expositie als waarvan wij spraken, vooruit den catalogus kunnen inzien, zoo heeft men daar goede namen in gevonden, doch groot is de teleurstelling die dan moet volgen. In den regel geven de goede artisten studies of schilderijtjes die sints lang in den hoek hadden gestaan, en nu onder het licht komen, dat ze nooit hadden moeten zien. En hierover heeft men zich niet te verwonderen, daar een schilderij, waarvoor men werkelijk gezocht en gezwoegd heeft, misschien maanden lang, toch niet zoo maar wordt *gegeven* voor een doel, waarin de artiest zelf maar matig belang kan stellen.

Anders weet men ook in ons land de deuren der kunstenaars niet zoo gemakkelijk te vinden! De jongelui, die schier nooit iets kunnen verkoopen, en moeite genoeg hebben om voor zichzelf te zorgen, worden echter door *zulke* aanzoeken dikwijls lastig gevallen.

Daarbij komen nog een zwerm van dilettanten, die hun werk anders nooit onder de oogen van het publiek kunnen krijgen, en deze gelegenheid daartoe gretig aangrijpen, terwijl zij dan het streelend gevoel hebben, een goed werk te verrichten.

Door samenwerking dezer drie groepen krijgt men nu exposities, bij welker bezichtiging men een gansch afzonderlijken maatstaf, of liever in 't geheel geen maatstaf moet gebruiken. Zoodoende werd de hulp der kunstenaars mede ingeroepen om met de kunst een loopje te nemen, want wie op zulk een

tentoonstelling een lachbui krijgt, kan het waarlijk niet helpen.

Deze opmerkingen gelden niet voor het verledene. Te wenschen ware het echter, dat men in het vervolg voor het steunen van fondsen, het gilde der kunstenaars, die toch ook zeker niet tot de meest bevoorrechten in de maatschappij behooren, een weinig met vrede wist te laten. Het zou kiescher zijn tegenover de kunstenaars, en van meer eerbied voor de kunst getuigen.

S.

Chronique Scandaleuse.—Er gebeuren in onze literatuur dingen, die iemand het gevoel geven dat Robinson Crusoe moet hebben gehad, toen hij op een afstand de wilden bespiedde, die voor het eerst de vreedzame eenzaamheid van zijn eiland kwamen verstoren. De aanblik van medemenschen in onze letterkundige wereld jaagt schrik aan en doet lachen. Zij stellen zich in hunne naaktheid ten toon of zijn als goedige gekken, waarvan men wel zegt dat zij geen kwaad doen, maar die toch nooit te vertrouwen zijn.

Of onze literaire kringen zijn te vergelijken bij kinderen, die literatuurtje spelen, en alles afkijken van de groote menschen, voor zoo ver ze het met hun onnoozele verstandjes konden begrijpen en middeltjes wisten te bedenken om het na te doen. Zij zijn dikwijls vindingrijk genoeg; een ruw houtje gebruiken ze voor pen, en doopen het in een bakje water, waar moeder voor de aardigheid een paar droppels inkt in heeft gedaan. Een paar droppels maar, omdát moeder heel goed weet dat de kinderen er toch maar mee morsen en hun vingers vuil maken, en dat het spelletje ten slotte katjesspul wordt, als ze over elkaars hanepooten ruzie krijgen. Dan wordt het bakje met inktwater gebruikt om er meê te vechten en Jantje gooit er Pietje mee in zijn gezicht.

* * *

In zijn opstel over Van Maurik heeft de Heer Netscher te recht geklaagd over het toenemend dilettantisme in onze let-

teren. Het is voor de menigte dilettanten gelukkig, dat de weinige wel-onderwezen critici zich zelden aan hunne liefhebberij gelegen laten liggen.

Soms ontstaat er in hun midden een twist, en voor gewone menschen is het dan een grappig spektakel om hun quasi-ernstige debatten aan te zien.

Zoo zijn thans de Heeren A. C. Loffelt, tooneelbeoordeelaar van het *Vaderland*, en Mr. W. G. F. A. van Sorgen, auteur van drama's en romans, bezig over een komediestuk dat door *Het Nederlandsch Tooneel* in Amsterdam en in Den Haag is gespeeld. Zij kunnen geen van beiden goed uit hun woorden komen, en van weêrskanten dagen er medestanders op, die de ridicule incidenten van den strijd vermeerderen.

Men zoekt te vergeefs in de artikelen die over deze kwestie gepubliceerd zijn, naar een gezond artistiek denkbeeld of naar een goeden Hollandschen zin. Al de abuizen van het dilettantisme worden hier terug gevonden. De gebruikelijke woorden van menschen die over kunst spreken, staan in deze geschriften te lezen, maar in een verkeerde volgorde en het is klaar dat al deze lieden, als zij inderdaad den naam van letterkundigen wilden verdienen, zouden moeten beginnen met het a. b. c. van een literaire opvoeding. Het is een chaos van slecht Nederlandsch, gebrekkige redeneering, onhoudbare stelsels.

Den Heer Van Sorgen kent men als een ijverig en welwillend man; en voor de zaak van het tooneel doet hij meer dan menigeen weet. Maar hij moest niet schijven of laten schrijven. Waarom laat men die dingen niet over aan de menschen die er verstand van hebben? Iemand is er immers niet minder om, als hij bij toeval geen talent heeft?

Zijn verdediging gaat mank, en zijn repliek dat iemand anders het stuk van Claretie heeft bewerkt en dat hij »slechts" den dialoog geschreven heeft, is een dwaasheid; en de Heer Van Sorgen is te goed om zich door den Heer Loffelt te laten verleiden tot het zeggen van dwaasheden. Alles wat hij schrijft in het Utrechtsch Dagblad van 8 Maart had in de pen moeten blijven. De laatste zinsnede, dat de steun van

Z. M. den Raad van Beheer van *Het Ned. Tooneel* tot troost strekt bij veel miskenning en verongelijking, is niet voor verstandige lieden geschreven.

Tot een vrij wat schadelijker dilettantisme behoort de Heer Loffelt, die niets is als hij niet vinnig is. Zijn scherpe kritiek is alles behalve de respectabele verontwaardiging van een artistiek gemoed. Men behoeft maar een van zijn wekelijksche feuilletons in te zien om dit te begrijpen. Hij schrijft een onleesbare taal en zijn ideeën over kunst gaan de ordinairste journalistiek niet te boven. Zijn aesthetisch systeem beschrijft hij, naar aanleiding van den brief van Mr. Van Sorgen, aldus:

»*Ik wensch in Nederlandsche kunst een kern, die van ons* »*land en onzen landaard, onze zeden en gewoonten, ons leven* »*en onze ontwikkeling getuigt. Ik wensch geen kunstmatige* »*koestering van Nederlandsche prullen; maar, wanneer de* »*Nederlander tracht de tooneelschrijfkunst te beoefenen, laat* »*hem dan geen grog of nabouwsels van buitenlandsche tooneel-* »*machines fabriceeren..... Kijkt rond gelijk onze schilders* »*doen, en knipt niet slaafs tooneelen na, die andere landslieden* »*met hun oogen in hun omgeving tot kunst konden vormen*, enz."

Is het noodig dit citaat te ontleden? Iedere kunst zal wel de kenmerken dragen van het algemeen karakter der natie, maar het is een onnoozelheid te *verlangen* dat de kunst een »kern" hebbe die van al de opgenoemde zaken »getuige." »De naieve verzekering, dat men niet begeert prullen »kunstmatig" te »koesteren" staat gelijk met de stijllooze vermaning, geen grcg van machines te vervaardigen, en geen tooneelen »slaafs" na te knippen."

Een andere lezenswaardige plaats is deze:

»*Effecten, trucs, roerende momenten, wie kan ze te min schatten in een tooneelwerk, maar ... de vraag is hoe ze worden aangebracht, of zij natuurlijk, geleidelijk en treffend voortvloeien uit het kunstgeheel.*"

»Effecten, trucs, roerende momenten" — 't is heerlijk. Deze Heeren hebben een manier om over literatuur te praten, die uiterst keurig is.

Buiten Den Haag worden deze feuilletons niet gelezen, en het schadelijke van zulk geschrijf steekt alleen in den slechten invloed dien het uitoefent op het publiek. Langzamerhand gaat men hechten aan de telkens terugkeerende vertoogen, en dit kritisch dilettantisme brengt de arme lezers voortdurend van de wijs, die te vergeefs trachten in de slecht doordachte en kwalijke gestelde artikelen eenigen leiddraad te ontdekken voor hun onzekere gangen.

De Heer Loffelt vindt de wereld waarin hij leeft »bijna al te grappig, wanneer men wat ernstig is uitgevallen." Zij zou minder grappig zijn, wanneer men zijn ernst beter besteedde dan aan het beoefenen van een vak, waarvan men de eerste beginselen niet verstaat. Niets dwingt zulke lieden tot schrijven dan een misplaatste ambitie. Het is in onze dagen van journalistiek zeer gemakkelijk de gangbare expressies te vereenigen tot opstellen, die er uitzien als kritieken, en het onderscheidingsvermogen van onze tijdgenooten is maar zelden genoeg ontwikkeld om de verwarring te bespeuren, die er in zulke geschriften heerscht. De besten evenwel laten een literatuur links liggen, die geen enkele hunner behoeften bevredigt, en vinden in den vreemde te kust en te keur, wat hun thuis wordt onthouden, of bedorven door onhandige ploeteraars.

* * *

In deze twist, die den indruk maakt van voor te vallen in een debating-club van gymnasiasten, is ook de Heer Schimmel gemengd op een weinig eervolle manier. Hij verraadt de zwakheid van zeer gebeten te zijn op Loffelt, en deelt in zijne aanteekeningen op de nieuwe editie van *Jufvrouw Bos* (*Dramatische Werken* bij J. C. Loman Jr.) een anecdote mede, die wij hier niet zullen herhalen. Het schijnt dat de Heer Loffelt voor eenige jaren gevraagd werd bij een repetitie en daar tegenover de artisten geen schitterend figuur sloeg, wat zoo vreemd niet is. De Heer Schimmel groeit hier in, en in een of twee bladen is het verhaaltje gereproduceerd. Nu blijkt uit de repliek van Loffelt, dat de auteur van *Jufvrouw Bos*

maar half was ingelicht, dat hij een tooneelanecdote heeft oververteld met eigen kleuren en geuren: kortom, het is een jongensboel, die vermakelijk zou zijn, als er wat meer geest en wat minder kinderachtige hatelijkheid in stak.

Het is hier de plaats niet, de verdiensten van den Heer Schimmel aan te roeren; maar dít is zeker. dat hij zich in zijn werken altijd een meneer heeft getoond; iemand, die nu geen vat op zich moest geven aan de lieden die de Nederlandsche literatuur maken tot eene bespotting voor hunne beteren. Als hij vroeger wezenlijk den Heer Loffelt »een fijne aestheticus" heeft genoemd, dan heeft hij een loopje met hem genomen — Loffelt is onnoozel genoeg om te vertellen, dat zijn vrienden hem met dit »gevleugeld woord" voor den mal houden —; maar dan moest hij nu niet minder geestig zijn en geen schandaaltjes te boekstellen die tot de conversatie van de tooneelknechts behooren.

Men doet best zich zoo min mogelijk in de letterkundige wereld te bewegen, verzucht de Haagsche criticus. Als het werkelijk de »letterkundige wereld" was, waarin deze menschen en deze dingen thuis behooren, dan zou hij gelijk hebben. Maar het is de literaire demi-monde maar.

* * *

De Heer F. Smit Kleine colporteert bij het letterlievend publiek een satire op de Nieuwe Gids, welke hij als »lezing" voorzet aan de menschen, die van de lezende mediocriteiten nog niet genoeg hebben. Dit is dezelfde Heer, die in *Nederland* ronduit erkend heeft, dat hij van de tien of twaalf beste gedichten uit den bundel van Albert Verwey niets vatte, en ze daarom niet zou beoordeelen. Het luciede oogenblik waarin de Heer Smit Kleine deze duidelijke verklaring heeft afgelegd, schijnt evenwel dadelijk voorbij te zijn gaan, en nu praat hij maar door in openbare gezelschappen van wélgekleede dames en heeren over zaken, die hij zoowel rechtstreeks als zijdelings erkend heeft niet te begrijpen. De spreker houdt zijn publiek voor even achterlijk als hij zelf is, en dit kon wel

eens een vergissing blijken te zijn. 't Is nog zoo ongeloofelijk niet, dat de natie beu begint te worden van de groote kinderen, die langen tijd voor Hollandsche letterkundigen hebben doorgegaan. Het rijk is gedaan van de individuen met holle zielen en leege hoofden, en de verstandigen onder ons volk wenden zich af met gelijken weerzin van hun vroolijkheid en van hun ernst.

Deze gedachtelooze man ziet ook niet in, dat hij zijn doel geheel moet missen door te ver te gaan. Nu moeten de lezers, die meenen dat zij de verzen van Verwey wél begrepen hebben, en de critici die den bundel beöordeelden zich toch nog al verwonderen over zoo'n domheid. Zoo ook zullen de exageraties in de lezingen, bij nadenkende hoorders, bezwaren doen rijzen, en er zullen er zijn die beginnen in te zien dat met de aardigheden van Piet Vluchtig een herleving der nationale letteren niets uit te staan heeft. Dat dit ook niet wenschelijk zou zijn. En de menschen van zijn slag, die met een stupieden lach of een benepen hoofdschudden aanstaren wat hen voorbijspoedt als een chaos van gevoelens en hartstochten en gedachten, zullen weldra alleenstaan, wanneer de intellektueele menigte hun den rug heeft toegekeerd en zij te laat inzien dat het einde der dingen nog geenszins was gekomen.

Arme, ongelukkige man, die na dat hij twintig jaar aan letterkunde gedaan heeft en zelfs een tijdlang met hallucinaties geplaagd werd over een »Jong Holland" waartoe hij zou behooren, — eindelijk merken moet, dat het ook met zijn kritisch oordeel niet pluis is, want dat hij de dichters van zijn eigen vaderland niet lezen kan.

Mrt. F. v. d. G.

Een auteur van zeer weinig pretentie is de Hoogleeraar Aquarius, die zijn Zaterdagavond-schetsen uit het Weekblad De Amsterdammer vereenigd heeft in een bundeltje bij Thieme te Zutphen.

Niet zonder voorbehoud kan men hem een auteur noemen, want schrijven is een kunst die hij niet verstaat; en oorspronkelijke geest en iets wat naar eigen waarneming zweemt,

wordt in zijn werk maar heel weinig gevonden. Hij verneemt wat men over de Amsterdamsche zaken en zaakjes zegt in de koffiehuizen, op de beurs en bij het uitgaan van de schouwburgen en vooral wat men er tégen zegt. Ook de aardigheden van die plaatsen knoopt hij in zijn oor, en gaat dan een paar uurtjes zitten schrijven. Wat hij er van zichzelf bijvoegt is een liefhebberij om alles sterk te overdrijven en het komieke dat de burgerij in de dagelijksche dingen ziet, terug te geven in een taal, welke die burgerij niet afstoot. Dit lukt hem wel eens goed, en dit is het eenige dat iemand er toe bewegen kan het bundeltje in te zien. Dan lijkt hij op een klein broertje van den Schoolmeester; hij is wezenlijk van de familie, en op deze verwantschap kan hij trotscher wezen dan menige »letterkundige" die de maat is van Jan Rap, maar het niet weten wil.

G.

Shelley-Society. Velen zeker zullen met genoegen vernemen, dat er te Londen een genootschap is opgericht om 1°. de kennis van Shelley's werken en leven te vermeerderen; 2°. Shelley's drama's te doen vertoonen; 3°. de zeldzame eerste uitgaven zijner werken in facsimilé te herdrukken; 4°. facsimilé's te geven van zijn manuscripten; 5°. een Shelley-lexion uit te geven etc., etc. Wie voor een guinea (21 sh.) lid van het genootschap wordt, ontvangt gratis een exemplaar van al hare uitgaven. Men heeft zich daartoe slechts te wenden tot den »Honorary Secretary": Sydney E. Preston, Esq. 88 Eaton Place, London. S. W. Reeds zijn aan de leden verzonden: 1°. Adonais 4to. Pisa, 1821. (in fac-similé.) 2°. Alastor. 1816. (fac-similé.) 3°. Een tot dusverre onuitgegeven en eerst onlangs ontdekt prozastuk van Shelley, 4°. A Shelley Bibliography. Part I. door H. Buxton Forman. Verschillende andere herdrukken, studies over Shelley's leven en werken, etc. zullen volgen.

CORRESPONDENTIE.

Den Heeren Arnold Berger en A. Looze wordt bericht, dat wegens onvolledige adressen, hunne aangeboden bijdragen niet kunnen worden teruggezonden, en zij ten huize van den Secretaris te hunner beschikking blijven.

Den heer A. v. S. te D.: niet geschikt.

Met de vijfde aflevering ontvangen onze abonné's titel en inhoudopgave van het eerste deel.

Nog ontvangen ter recensie:

Ferguson. De Zedewet der natuur en haar invloed op de staatsvormen. Martinus Nyhoff. den Haag. — G. M. Boissevain. Gewone en Buitengewone Uitgaven. —

De opium in Ned. en Br.-Indie door J. A. B. Wiselius. Martinus Nyhoff. Den Haag. — Dr. Leroy. Grondbeginselen der Natuurkunde. J. B. Wolters. Groningen. — W. R. E. H. Opzoomer. Het klooster van Diepenveen. Gebrs. Belinfante. den Haag. — L. Simons. Napoleoncyclus. de Seyn-Verhougstraete. Roeselare. — S. F. W. Roorda van Eysinga. De Blijde Boodschap. Afl. 2. H. L. Smits. 's Gravenhage. — Zonder sonnetten. Nieuwe Gedichten van J. Winkler Prins. Gebrs. Binger. Amsterdam. —

IN MEMORIAM

A. L. G. BOSBOOM-TOUSSAINT.

16 SEPTEMBER 1812 -- 13 APRIL 1886.

Ook zij is heen gegaan, ook zij, die jaren lang, sedert een vroeg rijpe jeugd tot in een groenen ouderdom de vreugde was van de besten onder haar volk. Zij heeft het beleefd dat twee geslachten haar hunne hulde brachten; het zeldzame voorrecht was haar, door geen harer tijdgenoten in die mate gesmaakt, dat de jeugd die met haar middelbaren leeftijd opgroeide, voor hunne ouders niet onder deed in bewondering en toegenegenheid.

Een derde generatie heeft haar zien oud worden. Oud worden: niet verouderen. Want ook nu nog zal elk beminnaar der Hollandsche Letteren, ieder die begeerig is te weten hoever de literatuur van zijn onmiddelijke voorgangers het nieuwe ideaal is nabij gekomen, verwezen worden naar háre boeken. Zij heeft de besten van haar tijdgenooten niet alleen, zij heeft de eersten onder hare medeletterkundigen, zij heeft Busken Huet en Vosmaer en Van Vloten doen berusten in de kunst hunner dagen. Als men later de literatuurhistorie van dit land zal schrijven, dan zal van Mevrouw Bosboom wor-

den gezegd, dat zij een der weinigen geweest is, die de hartstochten eener periode in hare werken wisten te belichamen. Een der weinigen, die zich niet als dilettanten voor hunne kunst hebben gezet, maar zich er tegenover stelden met den ernst van een ernstige kunstenaarsziel. Want zij heeft de woorden gedwongen den rhythmus harer stemmingen te volgen, en ze niet naast elkaar geschreven als doode teekenen eener gehuichelde geestdrift.

Toen zij jong was droomde zij te zijn als Paul van Mansfeld en zij schreef haren droom in het Huis Lauernesse neer. In haren ouderdom riep zij in het binnenste harer ziel een Majoor Frans te voorschijn, die een deel der aspiraties deed leven, die zij in haar jeugd had gevoeld. En tusschen die beiden heeft zij de groote groepen harer begeerten en stemmingen gekomponeerd en beschreven, in zoovele werken, dat een menschenleven niet te veel was om ze te doen ontstaan.

BUSKEN HUET.

Wij weten geen ander opschrift voor deze weinige regelen. Iets meer dan iets algemeens kan men thans nog niet geven. Iets anders dan een diep gevoel van verslagenheid moet men niet trachten te onderscheiden. Laten wij den kring van ernstige gezichten van onze vrienden rondzien, en nog niet probeeren te spreken over wat hij geweest is.

Wij beleven drukke tijden. Wij hebben veel te doen, en houden lange, luide gesprekken. De dagen zijn vol van onze begeerten, en de uren weerklinken van onzen lach. Plannen en vooruitzichten maken zich los uit de schemering van het tegenwoordige, en reppen zich voort, wij zien ze al staan met blij gelaat en wenkend gebaar in het licht van de toekomst. Houdt ze een oogenblik vast. Legt uw begeerten het zwijgen op, en lacht niet meer. Stil. Voor vandaag genoeg gewerkt. Komt allen hier, en zet u neer bij elkaar. Want er was iemand, dien wij liefhadden, en hij heeft ons verlaten. Het zal treurig zijn in het vervolg te moeten spreken over hem als over een doode. De dag moest nog komen waarop wij hem en zijn naam niet mengden in onze gesprekken; hoe

zullen onze gedachten en onze hartstochten het moeten stellen zonder hem? Als men een van óns, een uit dezen vriendenkring, die van uur tot uur elkaar rekenschap gaf van zijn daden en zijn gevoelens, naar het graf had gebracht, dan zouden de overigen zich niet verlatener hebben gevoeld dan nu. Wij hebben hem dikwijls kwaad gemaakt, en dikwijls hebben we ons driftig tégen hem gemaakt. Maar de tijd zou gekomen zijn en ze begon al te komen, dat hij zijn boosheid zou hebben vergeten en wij hem excuus zouden hebben gevraagd, hem wijzend op de liefde die wij voor hem hadden. Want al de genegenheid waarmee een jong geslacht opziet naar den leeftijd van zijn ouders, hadden wij gevestigd op twee dierbare hoofden. Een van die idolen van onze jeugd was hij, en wien zullen wij nu kleeden in het gewaad van onzen eerbied? O, wien? Want nu Huet dood is, en die andere al zoo lang zwijgt, aan wien wij zóoveel verplicht zijn als aan den vader die ons het leven heeft gegeven, zullen wij bij de menschen die onze taal spreken, te vergeefs zoeken naar iemand, wiens ziel spreekt tot onze ziel.

O, hij was een ernstig man, zijn God was een God van geest, en de menschen die met hem jong waren en opgroeiden, bleven neergebogen voor beelden van hout. De menigte om hem heen ging naar de kerk der kunst omdát het mode was. Verstrooid en geeuwend luisterde de schare naar den luiden priester en het zwaaiende wierookvat volgde zij met vage blikken. Maar hij had hooge outers zich gebouwd in een eenzamen tempel. Aan de voet van zijn altaren lag hij uitgestrekt en zijn

trillend gebed vulde de ruimte met brandend fluisteren. Maar hij was een trotsch man en als hij moê gebeden den drempel overschreed, overzag hij het gapend gepeupel dat te hoop liep om den vreemden zeloot aan te staren, met een blik vol spot. Hij verborg zijn hoogen godsdienst voor de menigte en wilde niet dat het kloppen van zijn hart werd verstaan. Men noemde hem daarom cynisch en vermeed den zonderling die lachte in het kerkportaal. Of wel men schrikte van den hoon die in zijn oogen flikkerde, en stootte elkaar aan, zeggende: zie, daar komt iemand, die ons kwaad kan doen als hij wil, buig het hoofd als hij u voorbij gaat. En hij schreed langs de rijen als een trotsch man schrijdt, die neerziet op de kruinen van hen die hem vreezen.

O, wij hadden eerbied voor den hoogmoed van zijn opgeheven hoofd, dat de lofspraken van den kleinen man niet bewegen konden naar omlaag te zien. Wij beminden den haat, die zijn stappen vergezelde als een gele vlam waar hij zijn voeten zette. Wij hingen dezelfde geliefde aan en als wij, hij en wij, haar met verschillende kleederen wilden sieren, was soms de strijd wild dien wij met hem voerden om onze naakte bruid.

Wij hebben hem in zijnen tempel gezien en den dolksteek van zijn lach gevoeld en op ons hoofd den verschroeienden stroom van zijn gebed. Wie geeft ons den man terug die weenen en bidden en lachen kan als hij? Waar is de Hollandsche man die tot ons zegt: ik! Wie zal deel uitmaken van onze gedachten als wij arbeiden, wie zal eene hooge figuur zijn die wij in den strijd boven al de

anderen zullen zien uitsteken, vol bewondering voor zijn hooge leest en den krachtigen zwaai van zijn zwaard? Zal zoo een ooit komen? Of zullen wij voortaan alleen op elkaar kunnen rekenen? Op elkaar, om te bestrijden, om lief te hebben, om te vereeren en te verpletteren? Wij verliezen meer in Huet dan de dood van een medestander zou wezen. Wij verliezen in hem een man. De wegbereider is verdwenen. Wij vragen nog niet wat hij gedaan heeft. Kan een zoon zijn vader niet betreuren zonder zijn leven te beschrijven? Vrienden, wij hadden in onze ziel een woning voor hem ingericht, en kwamen dikwijls bij ónzen gast te gast. De conversatie kon dikwijls hoog loopen en in driftige toasten wierpen wij soms de glazen aan scherven tegen de muren. Zouden er nog stukken liggen? Ga dan op uw teenen naar binnen en neem ze weg. Ruim de overblijfselen van het heerlijke feest op, en geef ons elk een bloem om te bewaren.

Maar, heel stil. Verander de kamer in een rouwzaal en ontsteek de witte kaarsen. Sluit de vensters, want onze Vriend ligt daar dood neer. Knielt, feestgenooten van gisteren, en laten wij lang elk voor zich alleen met onze gedachten blijven liggen aan zijn bed, vóór dat de menschen daar buiten vernemen wat er is geschied. Eindelijk zullen wij het lijk uitdragen, maar de leegheid van onze ziel blijve een eeuwige heugenis aan den beminden man. Zullen wij dan de handen ineenslaan om den Doode een monument te stichten zijner waardig? Stil — door den adem van ons fluisteren brandt de kaars aan het hoofdeëind onrustiger...

DE ROMANTIEK IN NEDERLAND,

DOOR

Cd. BUSKEN HUET.

(FRAGMENT.)

I.

Elke letterkunde kan bestudeerd worden onder twee verschillende gezigtspunten: hare werking in eigen kring, en hare werking naar buiten.

Stond of viel de romantiek in Nederland met hetgeen andere natien bij haar geprofiteerd of van haar genoten hebben, dan zou niemand hare beeldtenis kunnen schetsen, hare geschiedenis kunnen schrijven, of haar horoskoop kunnen trekken. Geen hollandsch auteur heeft in de laatste vijftig jaren een hollandsch boek geschreven, proza of verzen, hetwelk door Europa als eene aanwinst beschouwd is.

Ik bedoel dus alleen te spreken over hetgeen de romantiek in Nederland voor de Nederlanders zelf geweest is, en laat bovendien het onderzoek naar hare herkomst, — of wij haar het eerst uit Engeland, dan wel uit Duitschland of uit Frankrijk ontvangen hebben, — zooveel mogelijk achterwege. Mijn onderwerp is niet hare oorspronkelijkheid, maar haar inhoud.

En aan dezen heb ik meer dan genoeg. »Waarin wij ook hebben gefaald," luidde in der tijd het geestig en openhartig woord van mevrouw Bosboom-Toussaint, »niemand, houden wij ons overtuigd, niemand zal ons ten laste leggen, dat wij op het punt der kwantiteit zijn te kort geschoten."

Wie, inderdaad, kan ook maar een blik werpen in de bibliografische aanhangsels achter elke aflevering van *Onze Hedendaagsche Letterkundigen*, zonder verbaasd te staan over dergelijke vruchtbaarheid? Geen boeken alleen hebben wij volgeschreven, maar geheele boekerijen. Wij verwonderen ons dat de woning van den hoogleeraar Ten Brink al deze werken bevatten kan. Wij vinden dat hem van regeringswege eene schadevergoeding wegens huishuur behoorde toegekend te worden.

Doch, scherts over boord, zijn verzameling, die alleen de levenden of toen levenden omvat, is niet volledig; en zelfs is dit onze éénige grief tegen het ontwerp waarnaar hij met zulk een bewonderenswaardigen ijver, en in betrekkelijk zoo korten tijd, de opgevatte taak heeft uitgevoerd.

Ons schijnt het toe, dat hij ook sommige dooden had moeten medetellen, en aan het denkbeeld hedendaagsch meer uitbreiding geven. Van klassieke letterkundigen hebben wij eene voorstelling; evenzoo van moderne. Ook van buitengewone, en van daagsche of alledaagsche. Hedendaagsche heeft alleen zin indien wij daaronder *al* de auteurs van beteekenis verstaan die tot zeker tijdperk behooren nog voortdurend of pas gesloten.

Doch, reeds te veel aanmerkingen op een arbeid dien ik mij niet in staat acht aan te vullen of te

verbeteren. De regte man om dit te doen is de heer Ten Brink zelf, want hij alleen bezit in die mate den onmisbaren hartstogt der biografie en der bibliografie. Hij heeft het in zijne hand nalezing der overgeslagenen te houden, en op die wijs zijn werk te verheffen tot een litterarisch-historisch standaardwerk voor een volgend geslacht.

Zoo ik over de romantiek in Nederland spreek, het is omdat die algemeene naam mij toeschijnt best van al het nieuwe aan te duiden waardoor, sedert Bilderdijks overlijden in 1831 tot heden, onze letteren zich onderscheiden hebben van die der onmiddelijk voorafgegane periode en van alle vroegere tijdperken te zamen.

Waarin heeft dat nieuwe bestaan? Ook zonder opzettelijk nadenken gevoelen wij dat het een zamengesteld verschijnsel geweest is, verschillende auteurs er elk een gedeelte van vertegenwoordigd hebben, en het als geheel heeft zamengehangen met het leven der natie op allerlei gebied.

Naar mijne persoonlijke meening is het tevens een verschijnsel dat, ondanks zijn voortdurend nawerken, op dit oogenblik tot de geschiedenis behoort, of, zooals de kinderen zeggen van den schommel, aan het uitbloeden is. De romantiek in Nederland heeft haar besten tijd achter den rug. Wij maken ons niet aan onwellevendheid schuldig, wanneer wij te haren aanzien nabetrachting of boedelbeschrijving houden. Veeleer maken wij haar op die wijs een kompliment. Ons uitpakken van hetgeen zij in hare mars gevoerd heeft moet aan het licht brengen dat zij behoorlijk in de plunje zat. Wij zullen de overtuiging in ons voelen ont-

waken dat zij voor haar aandeel de draagster eener nieuwe beschaving geweest is.

II.

Ik vraag verlof mijn eerste bewijs te mogen ontleenen aan deze bladzijden zelf. Aan nieuwere litteratuur-geschiedenis werd te voren in Nederland niet gedaan, allerminst aan de geschiedenis der letteren van eigen bodem.

Stierf er in de 17de eeuw een Nederlandsch auteur, dan verscheen er eene nieuwe uitgaaf zijner werken, voorafgegaan door een levensberigt.

---

1) Naar aanleiding van de regelen, waarin de heer F. v. d.Goes Huet herdacht (zie weekblad de Amsterdammer van 9 Mei) en die wij hiervoor als ons «In Memoriam" wederom hebben afgedrukt, schonk Mevrouw Huet ons deze, de laatste bladzijden van haren man. Zij werden een paar uur voor zijn dood geschreven en hij had zich aan zijn schrijftafel gezet ten einde er aan voort te werken, toen de slag hem trof.

Wij brengen bij deze aan Mevrouw Huet en haren zoon voor hunne goedheid onzen hartelijken dank.

RED.

TOEN DE GIDS WERD OPGERICHT...

DOOR

ALBERT VERWEY.

DE NEGENTIENDE EEUW.

KARAKTERISTIEKEN.

INLEIDING.

De kunst der negentiende eeuw in Europa.

Aan de achtiende eeuw kan men vragen hoe ze worden moest. In onzen tijd kan men zien, hoe ze is of zal zijn.

Want de groote literaturen dezer eeuw zijn niet anders dan de verklaringen en konsekwenties van weinige formulen, die de Natuur bovenaan schreef in de rekening harer feiten, vóór honderd jaar. En de geschiedenis, die vele dier feiten naschrijft, stelt die weinige formulen aan de hoofden der bladen van haar grootboek, om de dingen te doen begrijpen, die geweest zijn, om — misschien — te voorspellen wat komt.

De achtiende eeuw is een tijd geweest van waarneming. Ze is een tijd geworden van gedachten.

Ik geloof, dat men uit deze twee waarheden de kunst kan begrijpen, die geworden is, en de kunst kan voorspellen, die zal zijn.

I.

De menschen der vorige eeuw hebben veel gezien in hun leven. Zij zagen de dingen rondom zich met klare, kalme oogen, en langzaam-kloppende harten. Hun zielen, die leeg waren van hartstocht, werden vol met de wereld der aanschouwing. Zij kenden niet anders als die wereld. Zij zagen haar altijd vóór zich, met haar grappigen, verstandigen onzin van lijnen, kleuren en geluiden, geluiden, kleuren en lijnen, waarvoor niemand iets voelen kon dan het vermaak dat ze er waren, maar waar ieder tot tijdverdrijf naar keek. Zij peinsden er over en peinsden, dat deze lijn zoo was en deze kleur die was en dit geluid dat. Zij verhaalden en bepraatten en bebabbelden de groote magazijnen van waarneming, die ze in hun zielen hadden saamvergaderd, maar vergaderd uit geen andere liefde dan die tot tijdverdrijf en vermaak.

Als kalme, waarnemende organismen liepen die menschen het leven door. De hebbelijkheid der waarneming groeide in hun lichamen. De stijl der waarneming veralomtegenwoordigde zich in hun werken. Als kooplieden, die hun boeken beschrijven met cijfers, hun notaas met de termen der usance, zoo schreven zij al wat zij zagen in de teekens hunner aangeleerde taal. Zij bouwden hun boeken als wiskunstenaars, zij bewerkten ze als bouwlieden met passer en maatstok. Indien hen een stemming beving bij hunnen arbeid dan was ze de vreugde der geestdriftige geleerden, die toch niet dulden, dat het licht hunner oogen de dingen hunner waarneming kleurt.

Boven op de vlakten van dien tijd etaleerde een geweldige als Göthe het zuivere proza der verstandige observatie, onuitputtelijk als een verzamelaar van penningen, nauwkeurig als een man, die anatomische praeparaten maakt.

Door de nieuwe gedachten heen, bewoog zich die macht van waarneming, en bouwde zich een openbaring in de *Comédie Humaine* van Balzac. 1) In Stendhal en Balzac verscheen ze, en schreed met eenvoudige bewegingen over de drukke, bewegelijke marktplaats der bonte Romantiek.

Toen begon ze te veranderen. Het geluid en de rhythmen der rhetorische poëten bewogen haar gehoor met impressies van klank. 2) Zij had niet geleefd van impressies in al die jaren. Haar schrijvers hadden woorden gehoord en geweten wat zij beduidden: zij hoorden ze thans en gevoelden hun geluid. En zóó, alsof toen al hun zintuigen samen ontwaakten, gevoelden zij de kleuren en vormen in hun oogen, vóordat het verstand tot hen zeide: ik zie.

De verstandelijke waarneming was verlevendigd tot gevoelde zintuigelijke aandoening. De beschrijvende taal dier waarneming werd de impressionnistische taal der sensatie.

Dit was als een nieuwe morgen in het leven van een deel der menschheid. Dit was als een aanstormende wraak der uiterlijke wereld op de ergerlijke rust harer waarnemers. Zij hadden de kleuren gezien en gezegd: die zijn zóó; de vormen, en geschreven: die zijn zús; maar de kleuren vlamden óp en lichtten in hunne oogen; de vormen bewogen zich en hieven zich omhoog en smeten zich neer op het lichaam dier éenlingen, die zich met rustigen harteklop gewaagd hadden aan het zien der realiteit.

Flaubert schreef de aandoeningen zijner zinnen naast elkander, nauwlijks verbonden dan door fijne redeneeringen van gevoel, nauwlijks verwant dan door eene gemeenschap van schoonheid; en de fijne cadans zijner klinkende rhythmen is een reeks van kunstig-gebeitelde sensaties van een zeer artistieken Franschman uit de tweede helft dezer eeuw.

Zola, de groote geslagene met klank, lijn en kleur, schreef de dikke boeken zijner sensaties en begreep niet wat die

werkelijkheid, wier verschijnselen hij konstateeren wou, hem had gedaan.

En de beide broeders de Goncourt gaven hun heele bevende lichaam over om het leven te voelen, en zij zaten er bij neder, als meedoogenlooze artiesten, bespiedende en grijpende in geluid de teere rillingen der hersenen, de rasvliedende sidderingen van hun arme, zenuw-zieke organismen.

Zola en de broeders de Goncourt begonnen wéder twee stadia dier kunst.

De waarneming was langzamerhand opgestaan als sensatie, hier een weinig en daar een weinig. Die sensaties vulden hun rangen aan en trokken hun massaas samen als breede slagorden. De geheele wereld der uiterlijke verschijnselen stond op in een langzame metamorphose.

En Flaubert had zijne gewaarwordingen geschreven; en zij waren hem eene gevoelde werklijkheid geweest. Hij had ze geschreven, de eene na de andere, met stille bewegingen en zónder hartstocht.

Zola wilde óok de gevoelde werklijkheid schrijven, de door hèm gevoelde. Hij wilde ook zijn gewaarwordingen naast elkaar stellen, onpersoonlijk, als gerangschikte dokumenten.

Het eerste deed hij; maar het tweede kon hij niet meer. Want als hij de dingen, die hij gezien had, opriep in zijnen geest en zich de aandoeningen zijner zinnen bewust maakte om ze te schrijven, dan joelden en joegen ze omhoog in zijn ziel, de opgewonden kleuren, de geestdriftige geluiden, de verwilderde, verzinnelijkte feiten en ze vielen voor hem neer op 't papier als levende, juichende woorden, verwantschapt en bezield door de passie van den artiest. Ze dompelden onder en vervaagden in dien zwaren, overheerschenden hartstocht: de zieleglansen van den waarnemer lichtten over de onpersoonlijke hartstocht-looze natuur.

De broeders de Goncourt staan vóoraan een ander stadium. Hunne voorgangers hadden bedoeld: het zeggen der werke-

lijkheid door het zeggen hunner sensaties; zij voelden die sensaties te veel om te denken aan de werkelijkheid.

Zij waren de eerste der artisten, die noodzakelijk ná Zola moesten komen, die telkens als de kleuren zich verdiepten in hunne oogen, telkens als het lijnenspel der vormen zich verfijnde onder hunne aanraking, de wereld zouden zien veranderen met de wisseling hunner sensaties en zich af zouden vragen: wat dat is, een werkelijkheid die veranderen kan?

Zij waren de eerste der kunstenaars, die leerden door de waarneming, wat de idealistische philosophen in zichzelf hadden gevonden, wat Shelley in zijn kunst had beleden: wat de werkelijkheid is, weten wij niet; maar wat wij gevoelen, dát weten wij.

De persoonlijke hartstocht van Zola, het stellen van de sensatie in de plaats der werkelijkheid van de broeders de Goncourt, zullen twee groote elementen van de eerstvolgende kunst der waarneming zijn. 3)

II.

Het is eene opmerkelijke overeenkomst, dat de beste der stemmings-poëten van de nieuwe periode — Percy Bysshe Shelley, bedoel ik — een leerling van Kant en Berkeley geweest is en de kunstenaars der waarneming thans, als sensitivisten, schijnen te komen tot het geloof aan de leer dierzelfde philosophen.

Het is of de Tijdgeest die éene zijner gedachten: dat wij weten wat wij zien en weten wat wij gevoelen, maar niet kunnen weten wat is, — tot geloofsformulier voor zijn beiderlei kunstenaars had bestemd. Shelley geloofde haar en soms is het mij voorgekomen, dat, gesteld dat de moderne stemmingskunst haren ónovertrefbaren voortbracht, deze een ruimere en rijkere Shelley zou moeten zijn. Maar de naturalisten geloofden haar niet. Zij zagen de dingen rondom zich en zeiden dat die waren. Zij begrepen niet, dat ál hun zien hen slechts opvoedde tot het geloochende geloof. De Tijdgeest

voedde hen op. Hen, hun geheele organisme, de fijnste zenuwen hunner zintuigen, zóo dat zij geheel anders werden dan alle andere menschen. En toen het zijn tijd was omnevelde hij hun oogen tot de kleuren er in droomden en de vormen er in beefden, en hij zeide hun, dat hij, hij hen enkel wat langzamer en anders dan anderen bereid had tot het geloof in de idee, die ze ontkenden, dat het zijn, zijn enkele wil en bedoeling geweest was, dat ze zouden worden gesleept en gesleurd door droomen van kleur en verrukkingen van klank, om dán na te stamelen, met bevende lippen en schreiende oogen, wat de apostelen der gedachte glimlachende vóor hen gezegd hadden: Wat wij zien weten wij, wat wij voelen weten wij, maar wat is weten wij niet.

* * *

Ik sprak van de toekomst-artisten der waarneming. Neen, die zullen niet alleen meer trachten te beelden een verstandelijke realiteit, daar zullen er ook zijn, die boetseeren in taal de beelden hunner sensaties.

Zooals de stemmingsdichter zegt, als hij aan zijn groote kunst gaat, aan zijn schrijdende epos, aan zijn levende drama: Zie, ik dichter, ik heb déze passien, dat weet ik en ik weet dat ik ze zeggen kan: nu zal ik er van geven, zoo en zoo, aan deze en die mannen en vrouwen en kinderen, opdat die voor mij doen, met vertoon van mijn hartstocht, in een boek, of, nog beter, op de planken van een tooneel, wat ik zelf in dit korte, enkelvoudige leven nooit allemaal zal künnen doen, al ween ik van begeerte om het gedaan te zien, ómdat het zoo mooi is; — zooals de stemmingsdichter dat zegt, zoo zal de kunstenaar der sensatie zeggen tot zichzelf: Mij, als ik loop over straat, als ik zit in mijn kamer, is iedere kleur die ik zie, ieder geluid dat ik hoor, voldoende om me te doen bewust worden honderden en duizenden ragfijne rillingen mijner hersenen, honderden en duizenden nauw bespeurbare bevingen van mijn zintuigen en mijn heele organisme: het leven voel ik niet anders dan als een eindeloos feest van

sensaties. En omdat ik sensaties heb voor wel duizend menschen, maar ze zelf nooit volkomen zal kúnnen ondergaan in die opeenvolging en in die omstandigheden waarin ik ze mij denk als de heerlijkste hoogten van het menschelijk gevoelsleven; — en omdat ik nochtans zoo een geweldige behoefte heb, om mijzelf of iemand die van mij hoort ze juist zóo te zien ondergaan, als ik ze mij heb voorgesteld; — daarom zal ik van al die in mij sluimerende sensaties geven aan deze en die menschen in mijn boeken, opdat ik die voor mij zie ondergaan, wat ik zelf in het leven niet ondergaan kán.

Dan zullen door hunne boeken gestalten wandelen, die niets anders zijn dan zóó fijn-voelende organismen, als zelden de schittering hunner aangezichten heffen in de wereld der werkelijke menschen. Hunne werken zullen visioenen van moderne poëten worden genoemd. En als groote onvergankelijkheden zullen zij gesteld worden tusschen de andere heerlijkheden der aarde, waar de hartstocht der schoonheid over heen is gegaan.

TWEEDE HOOFDSTUK.

I.

Uit de waarneming der 18de eeuw is de eene, uit hare gedachten de andere kunst der 19de eeuw ontstaan.

Als de kunst der waarneming is uitgegroeid, dan zal die groei zoo'n groote natuurlijkheid zijn geweest. Men zal dan zien, dat de menschen eerst hebben waargenomen met hun kleine genoegen aan het leven en dat zij bedaardjes hebben beschreven wat ze waarnamen uit vermaak. Dat de waarneming daarna hun zintuigen heeft bewogen met groote aandoening en zij de werkelijkheid hunner boeken gekleurd hebben met het gevoel hunner zintuigen. Dat zij eindelijk dat gevoel hebben behouden en de werkelijkheid hebben los-

gelaten daarónder, om alleen dat gevoel te belichamen in de beelden hunner groote kunst.

Ik geloof dat de groei der kunsten zoo eenvoudig als de groei der menschen is.

Als de kunst der gedachten is uitgegroeid, geloof ik dat men zeggen zal: Eerst hebben de menschen gedacht, en geschreven in opgewondenheid, wat ze nauwelijks hadden gevoeld. Toen waren er wier ziel bewogen werd door die gedachten, zóo dat ze niets liever kregen dan deze, en zij schreven ze zuiver in de stemmingen, die in hen waren ontstaan. Daarna genoten zij zóoveel van hun stemmingen, dat ze de gedachten vergaten daarónder, en alleen hun passies belichaamden in de beelden hunner groote kunst.

De werken dier eerste menschen behooren niet tot de kunst, al hebben ze behoord tot de literatuur. Bilderdijk is een van die menschen; zelfs Klopstock, die eens zoo beroemd was; en Byron en Victor Hugo zijn ook nog van hunne maagschap.

Maar de eigenlijke stemmingskunst, die in de eerste helft dezer eeuw gemaakt is, is het werk van de lieden der tweede soort.

De groote kunst der moderne stemmingspoëten, de kunst der belichaamde passies van het drama en het lyrische epos, moet door een nieuw geslacht worden gebouwd.

II.

Wij Hollanders hebben voortdurend den invloed van de literatuur der vreemden, niet dien van hunne kunst ondergaan. Want ik weet niet of men later het Sentimentalisme, ook geloof ik niet dat men later de Romantiek tot de kunst van Europa rekenen zal.

Maar de Romantiek en het Sentimentalisme zijn twee gewichtige verschijnselen in de psychologie van een deel der moderne menschheid geweest.

* * *

Daar waren menschen, die het leven rondom zich gezien hadden met onbedriegelijke oogen. Zij hadden de lijnen van hun verstand aanschouwd in natuur en maatschappelijke wereld. Zij hadden ze gemeten en beteekend, zoodat zij wijs waren geworden met de kennis van het groot en klein in de dingen der aarde.

Maar toen braken de stokjes van Geloof en Wetenschap, waarop ze gesteund hadden bij het kijken. Toen sloeg op hun duizelende brein de gelijkheids-idee der Fransche philosophen, die strijdhamer der nieuwe gedachten-titanen, waar een heele maatschappij onder gruizelen zou.

Toen begon in die organismen de strijd tusschen de nieuwe idee en de oude waarneming. Toen liepen ze rond met verwarde hoofden en ontstelde zielen en konden het niet begrijpen, dat in al dat klein en groot hunner verstandige metingen alles gelijk was. Zij weenden er om en mijmerden er over, dat zonnestelsels niet meer waren dan stofjes, dat de mensch niet meer was dan een worm of een grasprietje, dat de mensch leefde en stierf en verging in de aarde en dat er tóch niets veranderde in de wereld. Zij voelden zich zoo klein en bevangen van angst bij het denken aan dat groeien over hun hoofden heen, ze beefden voor de duisternis van het Ongeziene, ze sidderden voor de grootheid van een Almacht, die uit de boekjes hunner catechisatie opgroeide in de oneindigheid. Zij droomden zich ver, ver te vlieden naar stille, groene dalen, waar altijd rust was: ze keken naar buiten en begrepen hun ziel niet, ze blikten in hun ziel en vreesden voor het leven. En dan hieven zij de handen boven het hoofd en sloten de oogen en stortten zich neer in de duisternis van hunnen dood.

Zij waren te veel verwarde menschen om groote kunstenaars te zijn.

. . .

De invloed van het Sentimentalisme heeft de eerste, die van de Romantiek de tweede periode onzer nieuwe literatuur beheerscht.

Dezelfde gelijkheidsidee, die de hoofden der Sentimentalisten verwarde, is de formule, waaruit men de Engelsche Romantiek van Byron, de Fransche van Victor Hugo verklaren kan.

Zij waren de revolutionnaire poëten der gelijkheid in de jaren der ongelijkheid. Zij waren in de maatschappij de revolutie der Idee, die belet werd in vervulling te gaan. Zij waren in de literatuur de revolutie van kleur en beweging tegen de vaalheid en afgepastheid van het achtiende-eeuwsche klassicisme.

Zij waren lieden, die met de Idee in het hoofd oreerden tegen de menschen en machten, die de Idee niet wilden. Zij hadden al het misverstand en al de sanguiniteit van lieden, die zich moê zullen werken om de maatschappij om zich heen gelijk te maken aan hunne idealen, liever dan met de idee in de ziel blijde te zijn om het leven en te glimlachen tegen den Tijd, die alles terecht brengen zal.

Zij waren menschen, die als zonderlinge kinderen waren in de huishouding der wereld. Want zooals deze geen instemming vinden bij hun ouders en kameraadjes en ze sluiten hun hart toe en zoeken een eenzaam plekje op zolder, om alleen te zijn met boeken vol vreemde verhalen en platen vol bonte beelden — zoo liepen gene in opgewondenheid of teleurstelling, met hun taal bij zich, weg naar het Oosten, naar de Middeleeuwen, overal naar toe, waar het kleuriger en bedrijviger was dan in hun eigen domme, vervelende land.

Zij waren te veel opgewonden menschen, om groote kunstenaars te zijn.

DERDE HOOFDSTUK.

I.

De kunst der negentiende eeuw in Nederland.

Ook deze is uit de achtiende eeuw gekomen; en ook bij ons liggen de boeken der waarneming verspreid in die eeuw.

Midden door het gebabbel der Spectators gonst in hunne geschriften het groote, woelige leven der rijke hoofdstad, geslachten van leven, die de geheele eeuw vullen met de kalmte harer deftige, rechtopstaande huizen, met het hortend geraas en de kleurige bedrijvigheid harer bezige bevolking; — massaas leven van geluiden en kleuren, die krioelen over markten en grachten, vol halve gefluisterde woorden en afgegluurde intimiteiten, die naar buiten springen door een raam dat aan straat is geopend, door een deur die maar even ontsloten wordt, door het portier van een rijtuig dat voorbijrolt, van de trekschuit, die langzaam langsvaart, voor de leegstroomende kerken en publieke gebouwen.

Fragmenten van gesprekken gaan ons oor voorbij, met een klare, duidelijke onbeduidendheid, in de open stadslucht. Stukken burgwal en gracht stellen hun rustige lijnen en spiegelingen vóór ons, met hun zeer-licht-grijze straatsteenen en hun groen-vuil water, met hun glimmende rijtuigen en uitwijkende menschjes op de mat-roode klinkers, brokken dagelijksch leven in een lijstje, als gefotografeerde spionnetjes. En op de wandeling en uit de rijtuigen duwen de dames hun toiletten tegen de lucht en houden ze ons voor als prettige nauwkeurigheden van satijn en linten en kleurige bloempjes, die alleen door hun trillende bewegingen hun lichamelijkheid afronden uit een voorkomen van schilderwerk. 4)

In de »Arkadia's" zitten de mannetjes met den rug naar ons toe op kleine prentjes, tusschen wat riet aan een slootkant, het hoofd voorover, een langen hengel vóór zich. Achter hen staan de boomen van het grintpad, stil in een helder zonnetje, en in de verte piekt een dorpstorentje boven het

hout uit, in een lucht zonder wolken. Of zij wandelen met het driekante steekje op, in achtiende-eeuwsche rok en kuitbroek, de rechterhand op hun stok, over een zonnigen, stoffigen landweg, onder een hoogen, leegen hemel vol middaglicht: ter linkerzijde is een vergezicht van weilanden, gestoffeerd met koetjes en schaapjes, ter rechter een lustoord met vierkante, dikke, gladgeschoren hagen en effen lindeboomen voor de ramen en de bedaking van het huis. Als het prentje leefde, zou men achter het huis een paar vroolijke stemmen hooren en het piepen van een voorbijzeilende zwaluw en men zou zien dat de wandelaar omkeek naar dat geluid. In den altijd-mooi-weer-toon dier etsen en kopergravures beweegt zich het heele land- en buitenleven der hollandsche achtiende eeuw met een mooie, genoegelijke bedaardheid. Menschen en dieren gaan heen en weer langs wegen en vaarten met de makkelijke manieren van lieden, die thuis zijn, aangenaam gestemd door de open-lucht-omgeving van omboomde hofsteden, groene weilanden, volle trekschuiten en gezichteinders met draaiwiekende molens. Als zij staan bleven en gestemd werden door zoo'n simpel weiland, omrand door boompjes en molentjes, die stil in de rossige avondlucht stonden, dan gevoelden zij iets van wat zij noemden »den eenvoud der natuur." Maar al wandelend ontleedden zij de wei in kluitjes aarde en grasssprietjes en madeliefjes en de boomen in stam, takken en bladeren en de molens in romp en wieken en zeilen en zóó vergrootten zij den voorraad hunner waarneming, die de erfenis hunner ziel aan hun kleinkinderen zou zijn.

Beteekenisvolle dokumenten dier waarneming zijn óók de twee romans der juffrouwen Wolff en Deken: Sara Burgerhart en Willem Leevend.

Daar is in die boeken niets van de passie, die alles gelijk maakt, niets van de sensatie, die het feit verzinnelijkt. Daar zijn ál de naaktheden, al de oneffenheden, al de koude gapingen, die de dingen en menschen scheiden op den stoffigen weg van het werkelijk leven. Dáár is het verstandelijk zien, dat konstateert. 5)

Dáár lacht en stoeit, dáár weent en murmureert, daar moppert en huichelt en is gemeen het leven der binnenkamers en het verkeer der correspondentie. Daar draaien de personen der families en huishoudens in het kringetje hunner kleine omgeving, in pantoffels of laarzen, in gekleurde japonnen en versleten huisjasjes, met mutsen op het hoofd of pruiken op hun kaptafel. Dáár worden klavieren bespeeld met wereldsche wijzen en boeken gelezen met stichtelijke femelarij. Dáár is alles net zóo als het altijd in de wereld geweest is, zoolang er menschen naast elkaar opgroeiden in de celletjes der maatschappelijke verhoudingen, net zóo als het altijd zijn zal, zoolang menschen weenen zullen om het leed, dat menschen hun aandoen en lachen in menschelijke vreugd.

In den licht-getimbreerden, eenvoudigen stijl dier boeken, die als een rustige dampkring iedere fijnheid der figuren omlichaamt en zichtbaar laat, vertoont zich een heel volk van burgermenschen, gesilhouetteerd met hun kleine manieren in hun kleine omgeving, mannen en vrouwen, die lang dood zijn, maar daar nog altijd zoo doen, als ze in hun leven gedaan hebben. Mannen, van den ouwerwetschen Rotterdammer met een breed, vurig gezicht in een kort gesneden pruikje, en een zwarten rok met lubben, die hem over de handen flodderen, tot het nieuwerwetsche heertje-naar-de-mode, dat zeer laat opstaat en in zijn soubise zittend zijden kousen aantrekt of toncaboontjes sorteert voor zijn dames favorites, terwijl hij wacht op zijn franschen coiffeur; — vrouwen, van de oefenaarster, die een donkere japon en een muts langs de wangen draagt, tot de dame, die een kapsel met boucles heeft op het achterhoofd en gekleed gaat in keurslijf en hoepelrok; -- zij allen zijn dáár, dáár in die boeken, gezien met een juistheid van waarneming en beschreven met een prettig vertrouwen van geheugen, dat geen Nederlandsch schrijver na juffrouw Wolff bezeten heeft.

Als men dat alles, Spectators, Arkadia's en de werken dier juffrouw in zijne verbeelding heeft, dan behoeft men er maar langs de randen en op een overblijvend strookje wat tooneel

tjes uit 18de eeuwsche blijspelen bij te teekenen, om vertrouwd te zijn met de hollandsche waarneming dier eeuw. Dan weet men wat de kunst van dit land gehad heeft aan die waarneming en zal beter dan te voren in staat zijn te oordeelen over de werken van hen, die de kunst dier waarneming hebben voortgezet of trachten iets toe te doen aan die kunst.

II.

Twee oorzaken hebben, van den aanvang der eeuw, onze kunst tot een Stemmingskunst gemaakt. Zij waren Bilderdijk en het Sentimentalisme.

De eerste dertig jaren onzer eeuw zijn vol van Bilderdijk. Men kan ze niet binnengaan zonder te luisteren naar het roepen van zijn naam; men gaat ze niet uit dan met klachten om zijn dood in het oor.

Hij hangt over hen heen met zijn groote onbegrepenheid, met zijn massaas beroerde taal en zijn hoopen onverteerde gedachten. Om hem heen de weinigen, die genoten van zijn slecht-gestyleerde meeningen en sentimenten, omdat zij die sentimenten en die meeningen in zichzelve bezaten, en gevoelden wat hij bedoelde, al begrèpen zij niet wat hij zei. Vóór hem uit en in de laagte de woelende kunst dier dagen, en het volk.

Schrijvers noch volk begrepen Bilderdijk in zijn eigenlijk werk. Sommigen genoten met achtiende-eeuwschen vermaaklust zijn beschrijvingen en kleine gedichtjes; anderen maakten zich boos om zijn wrevelige uitingen en beweringen; maar allen zonder onderscheid had hij geslagen met de bewondering voor wat men niet begreep.

In het opwekken dier bewondering lag zijn *goede* invloed op de kunst van ons vaderland.

Dat geslacht was opgegroeid uit de kleine huisbakkenheid en het laffe gebeuzel der 18de eeuwers. Het was zenuwach-

tig geworden van de groote revolutie en het had in zijn zenuwachtig leven allerlei zonderlinge dingen gedaan. Het onderging veranderingen in zijn organisme, geestelijk en lichamelijk, dergelijke geen dier er ondergaat zonder een zwaar gevoel van malaise. Het was ontvankelijk voor indrukken tot ziek-wordens toe. Toen konden die menschen niet opzien of ze zagen Bilderdijk. Hij stond hun boven de hoofden, grooter dan één mensch, dien ze gekend hadden. Zijn groote opgewondenheid, zijn veelheid in het buitengewone stond, als een vreemde al-machtigheid op tegen de onmacht der vorige eeuw.

Zij kónden hem niet beoordeelen, maar zij werden geestdriftig van hem te zien.

Zóo als een wandelaar gaat door een groote stad, waar veel volk is; en hij hoort het gedreun van een groeiende menigte, één ontzaglijk geluid van loopende lichamen; en stilstaande ziet hij in de verte een donkere massa, die nadert, één donkerte, maar midden in het zonlicht, vol velerlei kleur van gezichten en kleederen en hoog uitwapperende vaandels, blauw en rood en goud; — ze trekt voorbij op een afstand, als een levend lichaam van lichamen, met hier en dáar haastig-loopende gestalten, die zich losmaken uit de zijden, hun duidlijke bewegelijkheid afteekenende tegen die groote onduidelijkheid; — geroep en gezang van veel stemmen slaat op de ruggen en schouders en golft over al die hoofden in breede vlagen, zich uitzettend in de rondte met een klank van begeerige geestdrift, zîch uitrekkend als een reuzig netwerk van geluid, neervallend op de lieden, die aanloopen: hen, en hem, die dat aanziet, vangt het op in zijn mazen en sleept ze mede naar het middenpunt in de warreling eener geestdrift van klanken: — zóó zagen de schrijvende menschen den dreunenden optocht van Bilderdijk's gedichten voorbijgaan, onontleedbaar tot iets anders dan geluid en geestdrift, onbeschrijfbaar als iets anders dan onduidelijk en onomvangbaar; maar geweldig met zijn verpletterende afwezigheid van stilte, verbijsterend door zijn onherkenbare verscheidenheid van toon. En op en over hen viel de geest-

drift voor het onbegrepene, en de ziekelijke lust tot roepen en loopen, als óf men begreep. 6)

Indien er toen iemand was opgestaan, die de hageiende volzinnen van zijn toorn en verontwaardiging had neer gejaagd over die processie van dwaze gedichten, dan zouden de wijsten van Nederland gelachen hebben met dien toorn en gespot met die verontwaardiging.

En dat was goed. Hoe slecht het ook later zijn zou, dat »geestdrift voor on-gevoelde gedachten" de definitie voor »inspiratie" geworden was, op dat oogenblik was die geestdrift goed. Het on-artistieke in Bilderdijk mocht een last zijn op de schouders der kunst, die nog pas kind was, ze zou toch wel groeien en te sterker zijn na die oefening van draagkracht. En juist voor dat groeien had ze noodig het zien van het groote, het volumineuse in Bilderdijk; het voortdurend denken, dat er één was, die boven allen stond; het geestdriftig zijn voor het onbegrepene, om later hartstocht te voelen voor wat ze begrijpen *zou*.

III.

Het Sentimentalisme kwam in Nederland, tegelijk met de theorieën der duitsche esthetici. Van Alphen, Feith en Bellamy verdedigden beide in de achtiende, Feith voerde ze in het leger zijner geschriften de grenzen over der negentiende eeuw.

Maar het Hollandsche Sentimentalisme was ánders dan het Duitsche.

Dáar waren er in wie de gelijkheids-idee had ingeslagen, zoodat het eene deel hunner ziel was opgestaan tegen het andere. Zij zouden groote, rustige menschen worden, wanneer zij hun heele zijn in ééne Idee begrepen. Maar zij zouden sterven van wanhoop, indien er geen einde kwam aan hun verdriet. Want de strijd, die in hen gevoerd werd, was niet een licht spel hunner zinnen, niet een spiegelgevecht

hunner stemmingen, hij was een worsteling van twee elkaar hatende machten, die de krachten waren huns levens. Toen de »Ahnung" er van sidderde door den geest van Göthe, was ze krachtig genoeg om den heelen, levenden Werther in hem te openbaren; den Werther, die met zijn te bloeden geslagen ziel en zijn in duizeling geschudde brein, midden in het leven stond; den Werther, die de Idee niet vermocht te dooden en haar óók niet zag zegepralen over zijn oude voorstelling van de dingen daarbuiten; en die niet anders kón dan sterven onder de afmatting van den strijd.

Maar hier waren zulken niet. In de harten der Hollanders klonk het rumoer maar ná van den strijd, dien de oude waarneming en de nieuwe ideeën voerden in de zielen der menschen. Het was hun een nieuw soort gewaarwording, die ze gaarne duldden. Een vermaak der verbeelding, dat de uren vulde tusschen de bedrijven van het werkelijke leven.

En dit was zoo natuurlijk.

In hen kon de Idee geen worsteling beginnen waar hun lichaam mee gemoeid was. Want de wanhoop aan het eindelijk-begrijpen kon de borst niet bevangen der nieuw-testamentische geloovers. En de vrees voor het Ongeziene kon het hart niet doen zinken der lieden, die het licht hielden met het vertrouwen op hunnen God.

Zij waren berustende menschen. Hunner was het gevoel van eigen kleinheid, het dwepen met godsvrucht en deugden, het levendiger bewustzijn van de vergankelijkheid der wereldsche zaken, de krachtiger aandoening van teerheid voor en aanhankelijkheid aan het leven in de rondte.

En juist omdat zij de levensvragen van het Sentimentalisme niet kenden, konden deze dingen hun meer van de verbeelding dan van het leven wezen. Zij bepeinsden ze en voelden er voor, als ze eenzaam waren, of 's avonds. Zooals een zoet kind kan denken aan het ideale zoet-zijn, waarvan het gelezen heeft in een boekje, en dat het niet kan nadoen zonder onkinderlijk te zijn.

Ja, zij hádden hun gevoel uit boekjes. Al waren zij een tik

van den Tijdgeest niet ontloopen: zij zouden er niet van gesproken hebben, indien er geen duitsche boekjes waren geweest. Dit is de reden, geloof ik, van het feit, dat geen Hollander een Hollandschen Werther heeft voortgebracht. Neen, anders: dat er geen Hollandsche sentimenteele roman is geschreven, met een eigen, Hollandsche, zelf-gevoelde waarneming.

Deze redeneering wordt ernstig.

De eenige — en groote — waarde van Werther, den roman van het Duitsche sentimentalisme, ligt in de gevoelde waarneming van innerlijk en uiterlijk leven; — en in de boeken van het Hollandsche sentimentalisme is die waarneming valsch?

Welnu, ja. Ik geloof dat dit zoo is. Ik geloof dat Feith in zijn *Julia*, in zijn *Ferdinand en Constantia* en andere zijner werken eene valsche waarneming èn van den mensch èn van de buitenwereld geschreven heeft. Ik geloof dat hij dit gedaan heeft, doordat hij in zijn boeken menschen voorstelde, die niet anders dan één soort stemmingen vertegenwoordigden, en een soort dat slechts zeer flauw in hem bewust was geworden door duitsche lectuur. 7)

Zie, het Sentimentalisme is een zielstoestand geweest der moderne menschheid en die menschheid heeft dat deel haars levens buiten Nederland in enkele goede boeken onvergankelijk gemaakt. In Nederland niet.

Maar toch houdt dat Sentimentalisme eene goede beteekenis voor onze opkomende kunst. Het was het begin van een nieuw gevoel, hoe zwak ook, in onze letteren. De lieden, die het schreven, schreven zuiverder dan de knutselaars der vroegere dichtkunst hadden gedaan. Als hun kinderen de nieuwe ideeën verwerkten en de wereld leerden begrijpen in die ideeën, zou dat gevoel veranderen en groeien en zich belichamen; en dan zouden die kinderen het niet wraken, dat hun ouders in den beginne hadden gedwaald.

De gedichten van Van Alphen, Feith en Bellamy — schreef

ik in mijn eerste gedeelte, en ik kan er nu de romans van Feith bij noemen — waren de eerste verschijning der individualistische kunstidees in de praktijk.

De Moderne Stemmingskunst was in Nederland geïnaugureerd.

Als ik denk aan, als ik schrijf over de boeken dezer eeuw in ons vaderland, dan zie ik allerlei stukken, ook uitheemsche, literatuur in mijn verbeelding, en ik denk en schrijf onder den indruk van dat zien. Mijn gedachten zijn gewoon geraakt aan het verblijf in die vertrekken der verbeelding. Ze hebben er hun manieren naar geregeld en ik was bang dat vreemden die manieren niet begrijpen zouden, als ze niet eerst die vertrekken hadden gezien.

Zooals men een mensch niet volkomen begrijpt voordat men zijn omgeving kent, zoo vreesde ik dat mijne gedachten dáárin als menschen zijn zouden, dat men ook hen niet zonder kennis van hunne omgeving begrijpen zou.

Daarom heb ik de omgeving mijner gedachten geschilderd in deze hoofdstukken.

* * *

Nu ik die gedachten bij menschen heb vergeleken, wil ik zeggen, dat niemand moet verwachten, dat ik hem vreemde gezichten en ongewone lichamen toonen zal. Menigeen zal oude vrienden herkennen en bekende gestalten opmerken.

Maar die oude vrienden en bekende gestalten wandelden vroeger in wijde mantels of met groote hoeden op: ze verborgen het trillen hunner lippen in de zakdoekjes hunner maatschappelijkheid en het lachen hunner oogen achter de sluiers van hun fatsoen. Zij droegen de kleederdracht der nauwelijks verstreken periode.

De tijd is begonnen en begon al met Multatuli, dat wij ónze gedachten, als schoone menschen, die ze zijn, laten gaan in hun witte naaktheid: wij hebben geen tijd ze te kleeden

en wij schamen ons hunner niet. Als zij toornig zijn mogen zij toornen, en zij mogen lachen, uitgelaten lachen als ze blij zijn, zonder gratie dan die van hun schoonheid, zonder conventie dan die van hun gevoel.

Want, in waarheid, deze tijd is een tijd van hartstocht meer dan een tijd van bepeinzing; en de gedachten der menschen vervloeken het te laten sollen met hun lichamen en gekleed te gaan in een modepak. Zij hebben dingen te zeggen, die geen uitstel lijden en hunne bewegingen zijn de bewegingen van menschen, die plotselinge daden doen. Ik wilde dat ik zóo schrijven kon, dat men al mijn gedachten oude gedachten noemde, zóo dat men boeken vol citaten maakte om te bewijzen dat ál wat ik zeide, vroeger gezegd was, — als dan maar al die gedachten naakt in het midden van mijn proza lagen, als mijn boeken dan maar dreunden van het geluid hunner hartstochtelijke bewegingen. — Ja, dát wilde ik. —

AANTEEKENINGEN.

---

1) Men zou de werken van Balzac niet gekarakterizeerd hebben indien men zeide dat zij bestonden uit in romans omgezette verstandelijke waarneming. Maar wel kan men zeggen dat van-geslacht-op-geslacht-hereditaire waarneming der buitenwereld een groote factor van de wording dier werken is geweest.

2) Zola schrijft in zijn opstel over *Gustave Flaubert* (Les Romanciers Naturalistes, p. 139): J'ajouterai qu'il a résumé dans sa formule les deux génies de 1830, l'analyse exacte de Balzac et l'éclat du style de Victor Hugo.

Op andere plaatsen bekent hij den invloed dien Hugo ook op hem-zelven heeft uitgeoefend. Hoe *uitsluitend* die invloed was, blijkt o. a. uit een zinsnede van zijn *Lettre à la Jeunesse* (Le Roman Expérimental p. 61): »Homère et Virgile sont restés debout sur les ruines de la Grèce et de Rome. C'est ainsi que le monument poétique de Victor Hugo sera indestructible et que notre siècle doit avoir l'orgueil de cette construction superbe, qui fixera la langue française et la portera aux siècles les plus reculés. A ce titre, nous ne saurions trop acclamer le poète. Il est grand parmi les plus grands. Il a été un rhétoricien admirable et il demeurera le roi indiscuté des poètes lyriques."

De invloed van Hugo op Zola moet zéér uitsluitend ge-

weest zijn. Dat hij hem den koning der lierdichters noemt, kan misschien uit volkstrots meer nog dan uit mindere bekendheid met de stemmings-literatuur voortkomen — maar men moet wel veel naar Victor Hugo hebben gekeken om een rhetoricus niet meer te kunnen onderscheiden van een poëet.

3) Zola zegt in zijn studie over *Edmond et Jules de Goncourt* (Les Romanciers Naturalistes p. 226 etc.): »MM. de Goncourt pour leur part, ont apporté une sensation nouvelle de la nature. C'est là leur trait caractéristique. Ils ne sentent pas comme on a senti avant eux. Ils ont des nerfs d'une délicatesse excessive, qui décuplent les moindres impressions. Ce qu'ils ont vu, ils le rendent en peinture, en musique, vibrant, éclatant, plein d'une vie personnelle."

Iets verder: »Et même *la réalité est ici dépassée;* la passion des deux écrivains la laisse frissonnante d'une fièvre d'art."

Op blz. 227:

C'est de *la vérité exacte ressentie et peinte par des artistes malades de leur art.*

Op blz. 228:

Ils ont, *avant tout*, *le besoin de satisfaire l'artiste qui est en eux.*

Op blz. 230 eindelijk:

Rendre ce qu'ils sentent, et le rendre avec le frémissement, le premier heurt de la vision, *voilà leur but.* En: »De là ce style vécu... dont on peut dire qu'il est *la langue inventée pour traduire un monde de sensations nouvellement découvertes.*

4) Zie voor deze karakteristiek der Spectators: »Spectatoriale Geschriften van 1741—1800 door J. Hartog. — 1872.

5) Het persoonlijk sentiment *is* er, maar zwak. Zoodra de schrijfster er haar personen mee doet behept zijn, worden deze kinderachtig en, wat in dien tijd natuurlijk was, in Hollandschen zin sentimenteel.

6) Ziet gij niet, lezer, dat ik zeer oude dingen heb gezegd over Bilderdijk? Weet gij niet dat een ander dat álles vóor mij gezegd heeft: Bilderdijk's taal is slecht; zijn versificatie is slecht; de bewondering voor Bilderdijk is dom?

O, het is verdrietig dat ik het u zeggen moet. En ik kan het niet helpen zoo er bitterheid is in de woorden, waarmee ik den lof der nieuwheid afwijs voor mijzelf. Als een vreemde u aanhoudt op den drempel van uw huis en zegt: Overdenk dat; want ik weet dat het u goed zal zijn te begrijpen; — dán gaat gij in uw binnenkamer en overdenkt wat hij zei. Maar als tot u komt een der besten van uw volk, die u bidt te bepeinzen wat hij heeft gedacht toen hij alleen was, dan spot ge met den ernst zijner oogen en gaat uws weegs.

Ik wilde wel dat de woorden van goede menschen *niet* werden vergeten. Ik zou al hunne woorden willen overschrijven, indien ik wist dat men ze dan niet vergeten zóu.

Ik wil hier een bloemlezing van uitspraken maken uit Multatuli's kritiek op den »*Floris de Vijfde*." Dat zal een bladzijde zijn in het boek der waardeering, dat het nageslacht altijd ten slotte voor de besten onder zijn voorgangers schrijft.

»De litterarische zotternijen liggen voor 't grijpen in de werken van zoo'n grootmeester BILDERDIJK! Juist andersom dan van hem gezegd wordt, had hij niet de minste heerschappij over de taal, waartoe dan ook *gemoed* noodig is. . . . .
. . . .
. . . . 't ophemelen van BILDERDIJK en dezulken was 'n vooroordeel. . . . .
. . . .

De uitkomst heeft geleerd dat er onder BILDERDIJK's publiek veel boeren zijn geweest. Hij is geslaagd, tot bij z'n vijanden toe. Men bestreed hem uit *côterie*-geest en partijzucht — volgens sommigen bestonden er zulke dingen in vroeger dagen — maar men tastte hem niet aan in de onwaarde van z'n prulwerk. Voor allen was hij de Meester, de prins der dichteren, de groot-vorst van de Nederlandsche

Letterkunde, de *heros* in verzemakerij en . . . poëzie, zaken die vrij lijnrecht tegenover elkander staan, en die men dus voor 't zelfde hield. Hij ook. Want zelfs waar hij in malle geestdrift zich aanstelt als 'n voorvechter van 't ware dichterschap — het thema is van ouds zeer versachtig: *van hier gij, die* . . . enz. — zelfs dáár geeft juist hij-zelf blijk, dat hij wel degelijk behoort onder de velen, die »van hier!" moeten gejaagd worden.

BILDERDIJK was 'n kwakzalver . . . .

. . . .

'tIs moeielijk in z'n werken 'n greep te doen zonder fouten te vinden van *allerlei* soort tegelijk. —

. . . .

Ik heb bewezen, dat het ellendig geschapen staat met BILDERDIJK's *taal* en versificatie. Hij was hierin geen meester niet alleen, maar staat zelfs ver beneden 't gewone peil van verzemakers . . . .

. . . .

Ik had niet te bewijzen dat ook zelfs de groote BILDERDIJK wel eens een foutje maakte. Ik moest aantoonen, dat de schrijver BILDERDIJK een knoeier is van de ergste soort."

. . . .

Dit was het oordeel van Multatuli over Bilderdijk in het jaar 1873. En dat oordeel heeft hij gemotiveerd. Nu, in 1886, nu wij, jongeren, ontkennen dat Bilderdijk een dichter geweest is, is het onze plicht Multatuli te huldigen, die het vóór ons heeft gedaan.

Mr. C. Vosmaer heeft óók indertijd een hoofdstuk geschreven over Bilderdijk. Dat was in zijn Geëtste Bladen. Hij zei daarin, »dat Bilderdijk een mummie (is), die wij alleen ontwikkelen om hem aan een wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen"; dat de invloed van Bilderdijk, »voor altijd heeft afgedaan"; dat onwaarheid »de doodelijke kwaal (was) van alles wat hij deed en schreef"; dat »wie hem nog bewondert tot de ouderen (gaat) behooren" — och, de heer

Vosmaer was nog zeer, zéér jong toen hij zijn Geëtste Bladen schreef. Hij was nog in de jaren, toen hij schreef en geloofde: »Om invloed uit te oefenen op zijnen tijd moet men tot zijnen tijd behooren en er de oogen niet voor sluiten; om te werken op de toekomst, moet men haar zelf in zich voelen".

Ik hoor den heer Vosmaer zeggen dat ik hem in opspraak breng. Bij het nageslacht? Neen, bij de ouderen. Laat ons dàn het zwijgen daartoe doen. Of neen, komt liever hier, ouderen: gij moet niet boos worden op Vosmaer, heusch! Ik zeg u uit volle overtuiging, dat gij *niet* boos moet worden op Vosmaer. Hij heeft in die Geëtste Bladen ook goeds van Bilderdijk gezegd en er bijgevoegd dat er nog veel meer goeds van hem te zeggen viel dan hij daar gezegd hàd. Verbeeldt u, nog véél meer. Gij zijt nu toch allemaal kameraadjes onder elkaar: werkelijk, ik raad u in gemoede, wordt niet boos op Vosmaer om zijn vroegere stoutigheid.

7) Zij, die Göthe's *Werther* en Feith's *Julia* kort na elkander lazen, kunnen de opmerking hebben gemaakt, dat de personen in het boek van Feith in hun exclamaties en bespiegelingen veel opgewondener en gevoelvoller lijken dan die in het boek van Göthe.

Dit nu is een bewijs te meer van Feith's *gebrek aan gevoel.* Ieder, die niet-gevoelden hartstocht nabootst, *overdrijft.* Dat doen jokkende kinderen, die zeggen: »Gerust pa, ik heb het niet gedaan, heusch niet, pa!" Dat doen slechte acteurs, die zeggen: »Ik sterf!" Dat doen valsche poëten, die verzen willen maken en hun lier aanroepen. Dat deed Feith toen hij hartstocht wou schrijven, dien hij zelf nauwelijks had.

HOOGDRAVENDE POLITIEK.

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

De Zedewet der natuur en haar invloed op de ontwikkeling der staatsvormen door J. H. Ferguson, 's Gravenhage. Martinus Nijhoff 1886.

De Wereldgeschiedenis is te verdeelen in zes tijdperken, die men kan noemen scheppings- of ontwikkelingstijdperken. In het 5e verscheen de mensch, maar behield, die heele periode door, een zuiver physisch-verstandelijk organisme. Hooger dan de rede was er toen niets. Eerst in het 6e tijdperk veredelde de mensch zich tot een *zedelijk* verstandelijk organisme, kwam hij »in den kring der zedewet," werd hij bewust van recht en welwillendheid, die, vereenigd, de openbaring zijn van het Goede en werd zijn »geest geschikt om de onsterfelijke ziel te ontvangen."

De zedenwet is dus niets anders als de hoogste openbaring van »de algemeene Wordingskracht der natuur." Zij is de jongste natuurwet. Zij is, in tegenstelling met de materialistische rede of geest, 's menschen Ziel, zijn Geestesgevoel, dat twee zintuigen heeft, geweten en medegevoel, waaruit het rechtsgevoel en de welwillendheid ontspruiten, die, wanneer zij in volkomen evenwicht en harmonie zijn, met de Rede

als werktuig, dát Gezond Verstand vormen, dat niet anders is als de rechtstreeksche openbaring van het Goede zelf.

Een uitvloeisel nu van die Zedenwet, voortgekomen uit het zedelijk-verstandelijk organisme van den mensch, is de Staat. Overal en altijd wijzen de wetten van den Staat op het ontwikkelingsstandpunt van den mensch. Dat is de tijdgeest van het Recht, dat zich bezig is te verwezenlijken. In dien Staat, »het individueele lichaam der maatschappij," behoort, evenals in het zedelijk-verstandelijke Organisme, waaraan hij zijn oorsprong dankt, evenwicht van machten te zijn. Daarom is de constitutioneele monarchie de met de Zedenwet der natuur meest overeenkomstige regeeringsvorm. Dáár is Staatssouvereiniteit, daar is de vorst met de regeering het hoofd, en de vertegenwoordiging het hart, »dat met het hoofd medewerkt, dit in evenwicht houdt, den bloedsomloop van het geheele lichaam regelt en controleert."

Hoe moet die vertegenwoordiging zijn? *Bekwaam als regeeringselement en volkomen als volksorgaan.* Daarom Algemeen Stemrecht, maar .... met een trap. Dit is het eenige middel om aan die beide eischen, waaraan een goed Parlement moet beantwoorden, gelijkelijk te kunnen voldoen. Bovendien moet er een Eerste Kamer zijn, vertegenwoordigster van het grondbezit als het meer passieve element, dat al te groote voortvarendheid van het actieve element (2e Kamer) een passieven tegenstand biedt en zóó het evenwicht doet blijven.

Op die wijze wordt »de Staatsvorm verbeterd en bevestigd door de zedelijke ontwikkeling van het individu en ageert wederkeerig de zedelijk ingerichte staatsorganisatie op de ontwikkeling van het volk." Het ware socialisme, waarnaar de zedenwet der natuur streeft, is de zedelijke gelijkheid.

Ziedaar een overzicht van des heeren Ferguson's boek, waarop hij stellig niet veel zal hebben aan te merken; — op het overzicht meen ik.

Het is een zonderling boek. »De taak," zegt schr., »die wij ons thans gesteld hebben, en waarvoor wij de onbevooroordeelde aandacht van den lezer inroepen, geldt de beschrij-

ving van de ontwikkeling van het Recht uit natuurlijke grondslagen en door natuurlijke oorzaken, — dat is door het natuurlijke evolutie-proces" (bl. 1). Het geldt dus een evolutionnaire rechtstheorie. Maar waartoe dienen dan die beschouwingen over het Kiesrecht, zelfs eindigende met een pasklaar gemaakte wijziging, voor zoover noodig, van de Grond- en Kieswet? Moeten wij daarin een toepassing zien van de theorie die voorafgaat? Meent schr. dat als men zijn rechtstheorie (?) aanvaardt men in 1886 in Nederland noodzakelijk moet zijn voor algemeen stemrecht met een trap? Gelooft hij waarachtig dat hij den draad kan volgen die de voorwereld met een bepaald Kiesstelsel verbindt? Het zou een bespotting van de wetenschap, een parodie op de werken van Spencer zijn. Onbewust ontkent schr. dan ook zelf het noodzakelijk verband — de mogelijkheid om het in te zien, wel te verstaan — tusschen zedewet en tweekamer- of Kiesstelsel; anders had hij niet aan het slot van zijn boek (bl. 134) geschreven: »De practische vraag doet zich nu voor welke is de regeling der stembevoegdheid die het best aan den actueelen toestand van ons staatsrecht en onze volksontwikkeling past?" Juist: *past;* onafhankelijk van scheppingstijdperken, openbaring, natuurrecht of zedewet. Prof. Buijs heeft het onomwonden, en voor alle professoren der wereld navolgenswaardig eenvoudig, aldus uitgedrukt 1): »Evenals bij de geheele inrichting van de constitutioneele »monarchie, zoo komt het ook bij de regeling van het kies»recht ten slotte alleen aan op hare doelmatigheid. Wie »bewijst, dat een hervorming door hem voorgestaan, ons een »betere regeering waarborgt, heeft zijn pleit gewonnen, wie »dat bewijs schuldig bleef, bewees nog niets." Maar als de heer Ferguson nu die woorden met instemming tot de zijne maakt — en dat doet hij 2) — volgt daaruit dan niet daghelder, dat hij zich óf tot zijn kiesstelsel óf tot zijn rechtstheorie had moeten bepalen? De inkonsekwentie is in het

1) De Grondwet, Toelichting en Kritiek. dl. I, bl. 381.
2) Bl. 108.

oog loopend. Maar afgescheiden daarvan maakt het een komieken indruk, een voorstel tot wijziging der kieswet bijna te zien verdrinken in philosophische, ja metaphysische beschouwingen. De »hemelsche Liefde," de »stem van onzen schepper" en de vrije wil worden er zelfs bij tepas gebracht 1).

Niet minder zonderling is het boek in zijn methode van behandeling. Van iets wat naar een argument zweemt is uiterst zelden een spoor te vinden — de enkele bladzijden, aan het praktische vraagstuk gewijd, uitgezonderd. Het overzicht dat ik er van gaf is niet alleen juist om den *inhoud*, maar ook om den *toon*. Het boek spreekt *meer*, maar niet *anders*. Herlees dat overzicht en als gij niet dadelijk een geestverwant zijt, zal het boek u niet overtuigen. Koddig is de naieve ingenomenheid en vaste overtuiging waarmee Schr. ons zijne theoriën mededeelt, als men ziet hoe alle mogelijke bezwaren volstrekt worden genegeerd en de holste phrases zonder eenigen twijfel als de meest vruchtdragende wijsheid worden neergeschreven. Uit een boek dat een evolutionnaire rechtstheorie belooft zal men toch wel een flaauw begrip moeten kunnen krijgen, *hoe* uit 's menschen dierlijke natuur zijn zedelijke ontstaan is, welke maatschappelijke verschijnselen het rechtsbewustzijn te voorschijn riepen, of althans ontwikkelden. Welnu daarover wordt eenvoudig met geen woord gesproken.

Mij kost het boek gelukkig niets, maar die het op zijn rekening krijgt moet, dunkt mij, in de verleiding komen er Dr. Vitus Bruinsma over te schrijven!

Maar al gelooven wij niet aan kwakzalverij, wij kunnen evenmin gelooven aan Schr's wetenschappelijken ernst. Ten bewijze daarvan strekke nog het volgende vrij ergerlijke staaltje. Die het boek tot op bl. 88 gelezen heeft zal meermalen — ook in bovenstaand overzicht kan men het zien — met de sterke tegenstelling hebben kennis gemaakt van ziel en geest. Herhaaldelijk wordt alleen de eerste als zedelijk voorgesteld en op »de materialistische rede" gewezen tegen-

1) Bl. 44, 54, 55 enz.

over de zedelijke zintuigen. Het ouderwetsche gescherm met *vermogens* kan men nergens naiever vinden dan hier. En daar lezen we nu op bl. 88 plotseling van »de zedenwet der natuur, *of welken naam men ook mocht geven aan de wet die de ontwikkeling van den menschelijken geest kenmerkt!*"

De zedenwet der natuur, zegt de titel; het geldt een rechtstheorie zegt bl, 1; ik bedoel de wet die de ontwikkeling van den menschelijken geest kenmerkt, zegt blz. 88. Wat wilt gij nu eigenlijk? want het komt niet met den wetenschappelijken ernst overeen al die dingen door elkander te haspelen; *wel te verstaan* als men ze eerst zoo scherp gescheiden heeft. Het is natuurlijk volmaakt geoorloofd niet alleen, maar m. i. het, eenig juiste zielkundig *uitgangspunt*, om alle voorstellingen en gevoelens alleen te onderscheiden naar dat zij van belang zijn voor de voorstellende en gevoelende persoonlijkheid, dus zonder eenig bijzonder vermogen aan te nemen. Zoodoende kan men die voorstellingen en gevoelens op elkander laten werken en aantoonen dat recht en zedelijkheid hetzij langs utilitairen of anderen weg in 's menschen geest geboren worden. Zoo iemand mag evolutie van den geest en zedelijken vooruitgang promiscue gebruiken om de eenvoudige reden dat hij dan heeft *aangetoond* en *bewezen* dat zij hetzelfde zijn. Maar wat doet Schr?

Hij ziet een diepe kloof tusschen rede of geest en ziel; alleen in het gezond verstand zijn zij in harmonie. Zij zijn het dus anders *niet;* wat Schr. wel zal willen toegeven dat met 99 percent — een paar laat ik afdingen — van de menschheid het gevolg is. En toch doet hij 't op bl. 88 voorkomen of alle geestelijke ontwikkeling ook zedelijke ontwikkeling is. Dit is onwetenschappelijk gegoochel. Een van beiden òf wij zijn rechtvaardig en zedelijk geworden — hebben van een en ander besef gekregen althans — door de natuurlijke ontwikkeling van onze rede of geest en dan hebben wij geen zedelijke »*zintuigen*" noodig gehad, dan is de scherpe tegenstelling van geest en ziel een ongerijmdheid of, als de laatste dit niet is, dan zijn ook zedelijke en geestelijke ontwikkeling niet gelijk.

Wat nu Mr. Ferguson's rechtstheorie betreft, »in het buitenland niet geheel zonder eenige instemming ontvangen" en in zijn boek (bl. 3) »der vaderlandsche wetenschap" aangeboden, die komt hierop neer, dat in den mensch zich eindelijk het geweten ontwikkelde, het zintuig van het rechtsgevoel dat zoolang het nog onmachtig is het absolute Recht te openbaren hiervan den Tijdgeest weergeeft. Ik zweer dat de lezer in het boek niets meer van die theorie te weten komt dan dit, en bovendien, zooals ik reeds zeide, dit weinige nog niet betoogd, slechts verteld. Met geen syllabe wordt het bestaan van een absoluut Recht aannemelijk gemaakt, met geen woord het wezen er van omschreven, geen enkele opmerking, hoe kort ook, over de voorwaarden of de richting van de rechtsontwikkeling, in een woord een rechtstheorie zonder recht. Er zijn menschen die niets afslaan als vliegen! Mij dunkt alleen door dezen kan de aangebodene »theorie" worden geslikt.

Maar al is het boek voor de wetenschappelijke ethiek en rechtsleer volstrekt waardeloos, dan kan het toch nog een schat bevatten van losse psychologische, aesthetische en andere opmerkingen, die te denken geven. Het zou er mooi uitzien als alle werken, die voor de oplossing van de vraag waarover zij handelen waardeloos zijn, daardoor *volstrekt* waardeloos werden!

Men denke slechts bijv. aan Schopenhauer's hoofdwerk om goed te weten wat ik bedoel. Maar helaas! Ook in dit opzicht is de oogst bij den Schr. meer dan schraal. Welke psychologische wijsheid is er trouwens te verwachten van een boek dat ziel en zedelijkheid vereenzelvigt (bl. 37) en aan aangeboren begrippen van goed en kwaad gelooft »die reeds duidelijk aan den dag komen in het ongekunsteld gemoed der kinderen, bij de ontluiking der eerste lichtstralen van de Rede vóór dat kunstmatige opkweeking, tucht, of ondervinding van de ellende der wereld het reine engelengemoed konden bezoedelen"?

Over de verwarring van rede en geestesgevoel dat bl. 26 een »afzònderlijk zielsvermogen" heet, en in het boek steeds

tegenover de rede wordt gesteld, glijd ik heen, om alle licht te laten vallen op deze beminnelijke afschudding van alle erfzonde, of domme vergoding van het kinderlijk karakter.

En het kunststuk om evolutie en vrijen wil met elkander te doen rijmen, (bl. 44) zoodat hij die het kwade doet in de wereld »vervloekt is" (bl. 57), dat is om sybaritische kramp van te krijgen. 1)

Maar reeds veel te lang houden wij ons met die philosophische klinkklank en versleten zielkunde bezig. De theoretische beschouwingen van den Schr. maken op een wetenschappelijken geest geen den minsten indruk. De molen hoort men klapperen maar meel ziet men niet; enkele uitdrukkingen rollen ons gestadig voorbij als de rollen van een ouderwetsche mangel, met gelijk wetenschappelijk gevolg. De juridische, philosophische, en zielkundige beschouwingen die het grootste gedeelte van des heeren Ferguson's werk uitmaken, hebben een even groote overeenkomst met echte waar op dat gebied als de zoogenaamde »blinde vinken" met de vogels van dien naam.

Beter wordt de Schr. zijn onderwerp meester als hij komt op praktisch-politiek gebied.

De aanloop is nog even verward en koddig verheven als al het vorige: »Nu zal er altijd eenig verschil blijven be-»staan omtrent de wijze van inrichting der regeering en om-»trent de samenstelling der volksvertegenwoordiging, doch »de natuurlijke onderlinge verhouding dezer twee hoofdorga-»nen, die als hoofd en hart eendrachtig moeten zamenwer

---

1) Multatuli Ideën no. 454. Hetzelfde kunststuk, nog wel zoo kranig uitgevoerd, kan men zien bij Mr. Levy: »Engelsch kathedersocialisme" bl. 304 vlg. die van een Duitsch genie met bijzondere instemming o. a. deze woorden aanhaalt: »Die Erforschung nun dieser Gesetze, welche der freie Wille in Dienst zu nehmen befähigt ist, bildet eben eine Aufgabe der Psychologie". Wanneer zal toch de nevel die op dit punt zooveler hersenen verduistert plaats maken, voor het heldere inzicht, dat de vrije wil — zooals een ander maar waarachtig Duitsch genie het treffend uitdrukt — »ist der Münchhausen, der sich selber bei seinen Haaren aus dem Sumpf zieht"? (Jhering »der Zweck im Recht" I bl. 4.) Wanneer zal men leeren inzien dat vrije wil en psychologie als wetenschap elkander volstrekt uitsluitende begrippen zijn?

»ken, blijft *onveranderlijk* (sic) aangewezen, als men" — o logica! — »zich plaatst op het natuurlijk standpunt van »maatschappelijke evolutie, en" — o humor — »*zich rekenschap geeft van de werking der natuurwet, die het geestelijk wezen van den mensch beheerscht.*" 1) Dit laatste is steeds voor den Sch. een kleinigheid. Maar geen woord meer over dien mangelrol!

Wel moet ik er in het voorbij gaan op wijzen hoe dwaas men doet den staat te willen vergelijken met het menschelijk organisme.

Ik veroordeel natuurlijk niet dat men het doet om op *samenwerking* aan te dringen zooals in de bekende fabel ven Agrippa; ook niet dat men steeds indachtig blijft aan het feit dat een staat, als ieder ander organisme, groeit, zich ontwikkelt, verandert.

Integendeel. Maar ik kom er tegen op, dat men willekeurig — het kan niet anders — de rollen van hoofd, hart, zenuwen enz. verdeelt en nog wel »onveranderlijk aanwijst", zooals de heer Ferguson — met een beroep op de evolutie! — doet.

Vooreerst spelen in het menschelijk organisme volstrekt niet hoofd en hart de eerste rol. Maag, bloed en longen zijn precies even voornaam. Alleen voor den *geestelijken* mensch wordt dit anders, maar dan behoort weer de scherpe tegenstelling van hoofd en hart te vervallen en is het in ieder geval onzinnig in den staat organen te willen aanwijzen die aan ons verstand en ons gemoed beantwoorden. Het is dus weer niets als een goochelspel van conservatieve liefelijkheid, klaarblijkelijk bestemd om het volk met de groote cellenmassa der uitwendige spieren te kunnen vergelijken, die rustig en dankbaar medewerken en zich ondergeschikt gevoelen aan het cerebraal gezag. Men vergeet evenwel, dat men intusschen alleronhandigst bezig is te spelen met vuur. Wordt de vergelijking goed doordacht en volgehouden dan is een socialistische conclusie de eenig mogelijke.

---

1) Bl. 92.

Als der vertegenwoordiging de rol wordt toebedeeld van het hart, dat »den bloedsomloop van het geheele lichaam regelt en controleert" (bl. 90) dan draagt men daarmee in de duidelijkste bewoordingen aan het Parlement de taak op om voor de volksvoeding te zorgen. Doet die bloedsomloop, die voeding tot in de kleinste haarvaten van ons lichaam, aan iets anders denken als aan de geoliede maatschappij der socialisten?

Overigens zie ik met genoegen dat schr. Bentham's staatsbeginsel omhelst: »the greatest happiness of the greatest number" (bl. 95.), hetgeen met een goeden wil niet is mis te verstaan en zeker niet onderdrukking wettigt; maar tot mijn leedwezen den schr. niets te denken geeft in verband met den tegenwoordigen toestand der maatschappij. Van de noodzakelijkheid om betere waarborgen te krijgen dat naar de verwezenlijking van genoemd beginsel inderdaad zal worden gestreefd; van de noodzakelijkheid van een verplaatsing van het zwaarte-punt van het gezag, in een woord, geen idee. Maar misschien dat ik mij geen rekenschap geef van de werking der natuurwet die het »geestelijk wezen van den mensch beheerscht"!

Gaan wij eindelijk over tot het kiesstelsel.

»Omtrent het kiesstelsel bestaan zeer uiteenloopende gevoelens, *doch wanneer wij de staatswording uit de ontwikkeling der maatschappij in het oog houden....*" 1) Het is eenvoudig belachelijk!

Nemen wij dus dadelijk schr's. bepaald voorstel van de regeling van het kiesrecht. In enkele goed geschreven bladzijden wijst schr. er op, dat het algemeene stemrecht met een trap het eenige rationeele kiesstelsel is, omdat het het eenige is dat aan den dubbelen eisch eener goede vertegenwoordiging: *bekwaamheid als regeeringselement en volkomenheid als volksorgaan* voldoet. Het is een ware verademing na het langdurige gemangel eindelijk iets te hooren dat men met belangstelling volgt, omdat het eenvoudig en zoo goed

1) Bl. 103.

mogelijk verdedigd wordt. Maar de overtuiging van den schr. kan ik niet deelen. Reeds zijn praemisse acht ik onjuist. Speciale zorg voor bekwaamheid van het parlement is volmaakt overbodig. Het is een meening van hetzelfde gchalte als de straks behandelde vergelijking met het menschelijk organisme. Oppervlakkig beschouwd is niets juister en zoo wordt stilletjes een zeer conservatief standpunt ingenomen, waaruit dan met vrucht alle liberale aspiratiën zijn te bestrijden. Zoo ook hier. Heeft een parlement geen bekwaamheid noodig? Wie zou het durven betwisten? Ergo is bekwaamheid een eisch en moet ieder kiesstelsel met dien eisch rekening houden. Men is in het net voor men het weet.

Neen, daar behoeft het kiesstelsel *niet* mee rekening te houden; daar zal het volk zelf wel voor zorgen. Een van beiden: het volk is mondig of niet. Is het dat niet, dan beduidt de aanwijzing van een kiesgemachtigde niets hoegenaamd, dan zal het parlement er geen grein meer *volksorgaan* door zijn. DAN IS TROUWENS DE EISCH DAT HET DIT ZIJ, NOG NIET GEBOREN.

Maar is een volk mondig dan behoort het ook als zoodanig te worden behandeld en dan is het een logische tegenstrijdigheid bijzondere maatregelen te nemen, opdat het een *goede* keuze doe, want dan is die keuze *per se* goed. Nu is de eisch dat een Parlement *volksorgaan* zij een *mondigverklaring* van dat volk; begrijpt men dat niet? Voor onmondigen behartigt men de belangen op geheel zelfstandige wijze, zonder de minste of geringste controle. Men duldt zelfs geen aanmerking, dat is oneerbiedig. Wanneer men dus aan het volk dat recht van aanmerking en controle *wèl* toekent zooals de heer Ferguson, die wil dat het Parlement ook *volksorgaan* zal zijn, dan verklaart men het daarmede mondig en wordt een logische tegenstrijdigheid en een dwaze tweeslachtigheid een kiesstelsel, dat naar een *volksorgaan* zoekt, dat niet door het *volk* is benoemd. Bij goed nadenken zal men inzien dat zoo'n kiesstelsel aan de eischen der logica niet meer beantwoordt dan een vierkante cirkel. En de

redeneering van den heer Ferguson, die hier, oppervlakkig beschouwd, de degelijkste en zuiverste staatsrechtelijke beginselen schijnt te verdedigen, kenmerkt zich dus door volstrekte beginselloosheid.

Algemeen stemrecht met een trap, of in het algemeen indirecte verkiezingen, beteekent: onmondige mondigheid en is dus nonsens, met of zonder goedvinden van de »Zedenwet der natuur." De geschiedenis van voor 1848 heeft het *bewezen* dat een vertegenwoordiging behoort te zijn vóór alles *volksorgaan*. En sedert 1848 is dit door de geschiedenis *proefondervindelijk* gestaafd. Daaraan juist en *daaraan alleen* ontleent de vertegenwoordiging hare geschiktheid, hare kracht en haar gezag.

Meent gij dat er een volksklasse bestaat, die nog niet rijp is om te worden aangehoord, welnu handel dan naar den eenigen logischen eisch van dat standpunt en laat het volk onmondig en met rust. Hecht gij daarentegen inderdaad iets aan zijn oordeel en invloed, geef het dan ook stemrecht. In een woord (volks)orgaan en rechtstreeksch kiezen gaan samen als de begrippen rond en cirkel. Daarom kan men wel het stemrecht *geleidelijk* uitbreiden, naarmate men geleidelijk geneigd is, meer burgers invloed toe te kennen — de eerlijkheid gebiedt dan echter daar rond voor uit te komen, en niet met den eisch van bekwaamheid te schermen — maar *rechtstreeksch* moeten de verkiezingen zijn en blijven. Kiezen of niet kiezen, mondig of niet, ja of neen, dat is de eenige kwestie die hier te pas komt. Verkiezingen met een trap daarentegen is tegelijk kiezen en niet kiezen, wat dan ook feitelijk — naar de politieke ontwikkeling van het volk — òf op kiezen òf op niet-kiezen zal uitdraaien.

De opmerking van den heer Ferguson dat de verkiezingen toch reeds feitelijk niet rechtstreeks plaats hebben daar de kiesvereenigingen vrij wel de plaats van gemachtigden innemen, is zeker niet geheel onjuist; maar het gewicht er van komt niet in aanmerking als men bedenkt dat in schr's stelsel ook de gemachtigden wel door vereenigingen zouden worden verkozen, zoodat wij dan zouden krijgen verkiezingen met *twee*

trappen. En de opmerking zou zelfs in het geheel niet te pas komen, indien door de invoering van een stelsel als dat van Hare de afhankelijkheid van een stedelijke kiesvereeniging geheel zou zijn opgeheven. Het tegenwoordige »vicieuse stelsel van indirecte verkiezing" (bl. 106) zou dus met schr's verandering nog »vicieuser" worden, en aan den anderen kant, ook zonder die wijziging van gebreken kunnen worden gezuiverd.

Wat er bij de aanstaande grondwetsherziening van de 1e Kamer zal terechtkomen, is nog moeielijk te voorspellen. Daarbij komen, *in hoofdzaak*, drie vragen ter sprake:

1°. Is een eerste kamer naast een tweede te verdedigen?

2°. Moet de kring der verkiesbaren worden beperkt en zoo ja, binnen welke grenzen?

3°. Moeten dezelfde kiezers voor beide kamers kiezen?

Wat de eerste vraag betreft heeft men in 1848 een dergelijke hopelooze poging gedaan om het onvereenigbare te vereenigen, als wij dat zoo even zagen bij het volksorgaan, dat toch *geen* volksorgaan mocht zijn. Zoo moest de 1e kamer volksvertegenwoordiging zijn (art. 74 grdw.) en tegelijk een dam *tegen* de volksvertegenwoordiging. Dat die quadratuur van den cirkel niet gevonden is, was te voorzien. En dat de 1e kamer tegenover de 2e, dat echte volksorgaan, nooit kan zijn opgewassen, ligt in den aard der zaak. Oogenschijnlijk is niets dan ook zekerder, dan dat zij bij ons steeds een volstrekt nutteloos bestaan heeft geleid.

De democratische ontwikkeling van onzen regeeringsvorm heeft zij niet tegengehouden, zooals men hoopte dat zij doen zou. En in theorie is dan ook niets dwazer dan dat eenig college, welk ook, zich blijvend zou vermogen te verzetten tegen een duidelijk uitgedrukten volkswil, vooral als dit college naar den wensch des heeren Ferguson, een zuivere vertegenwoordigster werd van het grondbezit (bl. 119).

Theoretisch is er, dunkt mij, onmogelijk voor het bestaan eener 1e kamer *één* steekhoudend argument bij te brengen.

Maar geheel op praktische gronden verdedigt prof. Buys haar aldus:

»Denk u de Eerste Kamer weg en verbeeld u de blijvende »ergernis, wanneer wetsontwerpen — door een verbitterde »minderheid als schandelijk onrecht uitgekreten en tot het »laatste oogenblik hardnekkig bestreden — dadelijk nadat de »kleine meerderheid ze heeft doorgedreven als wetten van het »koninkrijk in het Staatsblad worden opgenomen. Zal het »brandmerk dat de oppositie op de ontwerpen drukte, niet in »het oog van velen als een onuitwischbare smet op de wetten »zelve kleven en zal die waan niet aan de deugdelijke toe»passing van die wetten een machtige belemmering in den »weg stellen? Laat daarentegen een Eerste Kamer, welke door »hare samenstelling eerbied en ontzag inboezemt en aan wel»ker onafhankelijkheid niemand twijfelt, na nieuw en kalm »beraad aan het fel bestreden wetsontwerp hare goedkeuring »hechten, dan zal haar votum aan de wet een zedelijke kracht »bijzetten, welke zij anders had moeten missen en toch wer»kelijk niet ontberen kan" 1).

Deze redeneering komt mij niet zeer krachtig voor. Heeft bij ons de wet van 1878 zooveel aan »zedelijke kracht" gewonnen, nu men weet dat zij door *twee* kamers is goedgekeurd? De vraag te stellen zal wel voldoende zijn.

Beter zou ik mij kunnen neerleggen bij wat de Hoogleeraar iets verder nog opmerkt: »Meer dan één door hartstocht in»gegeven besluit, in de 2e kamer ontworpen of tegen de »Tweede Kamer beraamd, heeft vermoedelijk alleen daarom »nooit het levenslicht gezien, omdat vooraf als zeker kon »worden aangenomen dat het bij de Eerste kamer in elk ge»val geen genade zou vinden. De juiste waarde van dien in»vloed te berekenen vermag niemand, maar zij die haar het »hoogst plegen aan te slaan, zijn, geloof ik, niet de slechtst »ingelichten."

Dit zal wel juist zijn en dan zeker niet min te achten; zoo ergens dan zeker hier geldt het: »wat men ziet en wat men

1) De Grondwet, Toelichting en Kritiek I. bl. 403.

niet ziet." Ik ben van het gewicht der opmerking diep overtuigd.

Maar daar staat tegenover dat de hoogleeraar ook erkent: »meer dan één afwijzend votum dat zij uitbracht, zal, naar ik vrees, haar door den toekomstigen schrijver van onze parlementaire geschiedenis juist niet als een verdienste worden toegerekend" 1). En als men nu bedenkt dat in de politieke ontwikkeling die wij beleven en tegemoetgaan, de belangen der bezittende klassen vooral nog al eens in botsing zullen komen met het algemeen belang, dan mag wel ernstig de vraag worden overwogen of men de Eerste Kamer veilig op dien weg kan meênemen? Voor hem die die toekomst donker inziet zou dit juist een afdoende reden kunnen worden om haar te willen behouden. Maar dat deze reden niet opgaat, omdat de 1e Kamer nooit een bolwerk tegen het volk zal kunnen zijn, wordt door prof. Buys onvoorwaardelijk erkend. »Het voorgewende doel van de instelling, het opwerpen van een dam en bolwerk ter verdediging van de kroon tegen de democratische neigingen van de Tweede Kamer, dit doel is ongetwijfeld gemist" en »op dit oogenblik staan we in onze staatkundige begrippen en parlementaire praktijken verder van 1848 dan '48 stond van '15" 2). Zeker; en daarom nog eens: zou het zoo onmogelijk zijn, dat zij die sedert 1848 een heilzamen, kalmeerenden invloed heeft uitgeoefend in ons politiek bestaan, in het aanstaande tijdperk de bron zal worden van groote verbittering?

Daar staat al weer tegenover dat diezelfde gunstige invloed, dien zij nu mag verondersteld worden te hebben uitgeoefend, zoowel op de Kroon als op de 2e Kamer, voortaan door haar onder andere tijdsomstandigheden wel zou kunnen worden gehandhaafd. Misschien zal er in de volgende halve eeuw aan zoo'n bemiddelende, kalmeerende stem tusschen volk en kroon zelfs meer behoefte zijn dan ooit. Misschien is zij noodiger dan ooit om van den eenen kant, mocht er reactie in aantocht zijn,

1) Bl. 404.
2) Bl. .04.

deze zoo onschadelijk en zoo kort mogelijk te helpen maken en van de andere zijde overdreven volkseischen te helpen matigen. Maar voor reactie behoeft men, geloof ik, niet te vreezen; de democratische stroom zal den kerkelijken wel verdringen, hetgeen allang geschied zou zijn als de liberalen maar gewild hadden. Dat de kerkelijke het zoover gebracht hebben, is enkel en alleen aan de afwezigheid van *elke* andere strooming te wijten. Zet dus de sluizen open, wat toch gebeuren moet, en de hersenlooze reactie wijkt van zelf voor den nieuwen krachtigen nationalen drang.

En wat dat afdingen op democratische eischen betreft, dit kan een goed zijn maar ook een kwaad, Er zijn afzetters en barbaarsche overvragers, maar er wordt toch ook afgedongen in de wereld dat men er koud van wordt. Ik geloof over het algemeen dat men in Nederlnnd de conservatieve elementen niet kunstmatig behoeft of behoort te versterken. Och, wij zijn zoo voortvarend niet! Toch ben ik bang dat over een jaar of tien de 2e Kamer niet langer in hare zuster zal zien »een bondgenoote in plaats van een mededingster, een steun in plaats van een belemmering," zooals prof. Buys meent dat behoort 1). Dat zal afhangen van de personen die dan in de Eerste Kamer zullen zitting hebben en of zij begrijpen zullen dat hun eenige kracht en raison d'être ligt in »zedelijk gezag" 2); niet in conservatisme.

Dat de Eerste Kamer, op grond hiervan, juist andersom als de »zedenwet der natuur," bij monde van den heer Ferguson, aanraadt, zoo min mogelijk de vertegenwoordigster mag zijn van bijzondere belangen, springt in het oog. En de Hoogleeraar Buys wil daarom ook de provinciale Staten niet langer beperkt zien in hunne keuzen (uit de hoogstaangeslagenen); daarentegen is hij voor onveranderd behoud van het kiescollege. En inderdaad het zou geen zin hebben de Eerste Kamer door dezelfde kiezers als de 2e te doen kiezen, zonder deze ten minste in hun keuze te beperken; wat niet ge-

---

1) Bl. 405.
2) Bl. 406.

wenscht is, omdat de Kamer dan weer een min of meer speciale vertegenwoordigster zou worden. Wie dus de Eerste Kamer wil behouden als een college van hoog zedelijk gezag, dat er niet aan denken mag of moet, de richting van het staatsbestuur te willen bepalen, daarin het volksorgaan als voldoende volksvertegenwoordiging erkent; maar in moeielijke omstandigheden van allerlei aard zijn zedelijk gezag en bemiddelenden invloed aanwendt om de nationale eendracht tegen dreigende gevaren te beschermen — die zal met den hoogleeraar moeten aandringen op behoud van het kiescollege van prov. Staten, maar opheffing der beperking in de keuze. Voor zoo'n kollege van politieke ridders is zeker veel te zeggen. Maar ik blijf er bij, zonder gevaar is het niet.

Met nog ééne aanhaling uit de »zedenwet der natuur," nemen wij van het boek van den heer Ferguson afscheid. Op blz. 126 zegt hij: »de invloed van de zedenwet der natuur »kenmerkt zich door een langzaam doch des te zekerder ont»wikkelingsproces; elke gewelddadige schok om die ontwik»keling spoediger te doen plaats hebben, werkt nadeelig op »het evenwicht der maatschappij en houdt niet alleen de ont»wikkeling naar het goede tegen, maar doet het peil der in»dividueele zedelijkheid terugkeeren tot de grenzen der dier»lijke natuur, waardoor in een kort tijdsverloop door een »noodlottige omwenteling het werk van eeuwen strevens naar »een heilzame natuurlijke beschaving wordt vernietigd." Zou het indiskreet zijn te wenschen dat deze orakeltaal met een enkel voorbeeld voor den gewonen sterveling ware opgehelderd?

Welke omwenteling wordt hier toch bedoeld? De fransche zeker niet. Hoe kan men in het licht van die gebeurtenis de afgezaagde veroordeeling van alle gewelddadige »schokken" herhalen? Hoe ontkennen, dat schokken evolutionnair noodzakelijk zijn als de regeering den »Tijdgeest van het Recht" miskent en door »*voelen*" moet worden gebracht tot de erkenning van wat het niet heeft willen *hooren*? Denkt schr. dien Tijdgeest te kennen, of hem te kunnen bezweren met de

misselijke phrase dat »het ware socialisme, waarnaar de zedewet der natuur streeft, de zedelijke gelijkheid is." ?

Zóó spreken de politieke voldaanheid, het economische conservatisme en de theologische behagelijkheid. Ons begrip van zedelijkheid eischt dringend herziening. Vrij algemeen lost het zich op in een dood handhaven van voor het eigenbelang voordeelige toestanden, in die bekrompen, fatsoenlijke, gevoellooze deftigheid, die de openbaring is van een burgerlijke ziel. De maatschappij heeft nog álles behalve een humanitair karakter. En dat dit voor het oogenblik nog onmogelijk is, dat een menschwaardig bestaan aan allen te verzekeren, *op dit oogenblik* nog met alle recht een socialistisch dollemansidee mag heeten, ontneemt niets aan de noodzakelijkheid om DATGENE TE DOEN WAT IN DIE RICHTING MOGELIJK IS.

Ik spreek met opzet van *noodzakelijkheid*, en niet van *zedelijke verplichting*; de laatste heeft iedereen in den mond, maar is als factor van den menschelijken vooruitgang gerust te veronachtzamen. Men leere liever in de maatschappelijke ontwikkeling den groei van een organisme zien, dan zal men meer en meer het hopelooze begrijpen van alle verzet tegen nieuwe eischen des tijds, en zóo alle gewelddadige revolutiën voor goed onmogelijk maken. Oproeren, standjes van ontevredenen zullen er altijd blijven, maar algemeene maatschappelijke beroeringen zijn steeds de schuld der regeering en van hen die haar steunen. Er kan dan ook niet met genoeg aandrang op gewezen worden van hoe overgroot belang het voor de nationale rust en welvaart is, om naast een uiterst-strenge handhaving van orde en wet, al datgene toetestaan en te doen wat door den groei van het organisme onverbiddelijk wordt *geëischt*. Het schrijven van min of meer geleerde verhandelingen tegen het socialisme is volmaakt overbodig; een kind in de politiek kan zien dat het socialisme op dit oogenblik nog geen rijpe vrucht is. En zoomin als Louis XIV vrees behoefde te koesteren voor den »tiers etat" zoomin wij voor de socialisten. Zelfs de onhandigste bestrijdingen van dezen zullen hen niet helpen er boven op te

komen. De tijd is nu eenmaal niet of nog niet daar. Men verknoeit heusch zijn tijd met dit min of meer geleerd te willen aantoonen; neen, men doet erger. Een dergelijk betoog doet maar al te zeer de noodzakelijkheid van een ander uit het oog verliezen; van een ander, dat, zoo het niet geleverd wordt, niet door de afdoende weerlegging van het socialisme te vervangen is, als waarborg ter voorkoming eener gewelddadige omkeering van zaken. Niet door een negatief betoog tegen het socialisme maakt men zich tegenwoordig als staatsburger verdienstelijk, maar door een positief betoog van hetgeen de nieuwe tijdgeest eischt. Door het eerste betoog (van de onredelijkheid der tegenpartij) wordt maar al te gemakkelijk het evidente feit over het hoofd gezien, of vergoelijkt, DAT ER INDERDAAD NIEUWE EISCHEN TE BEVREDIGEN ZIJN. Het is niet genoeg te zorgen voor een volkslectuur, waarin nihilistische neigingen met zalvend gekwezel worden tegengegaan, maar de hand moet in eigen boezem worden gestoken en aan den hartslag afgevraagd of daarbinnen niet egoïsme heerscht en politieke huichelarij. Het is geen bewijs van een gezonden toestand als de werklui tot buitensporigheden komen als wij onlangs beleefden, maar het is vooral niet minder ongezond als hoogleeraren daartegenover, inplaats van voorstellen tot tegemoetkoming te doen, en positieve middelen aan de hand te doen om te doen blijken, dat men *wil* doen wat men doen *kan*, òf overbodige kritieken schrijven van het socialisme, òf daartegen de taal van een dominee gaan spreken of koketteeren met den godsdienst. 1) De verantwoordelijkheid van hen die in die politieke gerustheid politiek idiotisme zien en toch hetzij uit gemak, hetzij om niet te kwetsen, blijven zwijgen, komt mij in deze dagen buitengewoon groot voor. Immers hetzelfde kind, dat ik daar straks in staat achtte om helder in te zien, dat een socialistische revolutie in het minste niet te vreezen is, ziet met dezelfde zekerheid een revolutie der socialisten en anderen in het verschiet, ten einde

1) Zie de aanteekening hierachter.

datgene te verkrijgen wat hun zeer zeker, ik zeg niet eens in het algemeen belang — hoewel ik dit oprecht meen — maar wat hun zeer zeker zonder *gevaar* voor dat belang kan worden toegekend. 1)

En dat is het algemeen stemrecht; dat met alle reden door een volk, dat eenig gevoel van eigenwaarde heeft, wordt geëischt; omdat het inziet dat in die leus alles ligt opgesloten wat behartiging der volksbelangen waarborgt, en dat die behartiging anders noodzakelijk volstrekt onvoldoende blijft. 2)

Wat anders als egoïstisch gehuichel is het alle volwassen Nederlandsche werklui onder politieke voogdij te houden, omdat van hen »met grond verwacht kan worden, dat zij in »de onmogelijkheid zijn een politieke overtuiging te verkla»ren"? Gelooft de heer Ferguson, die deze woorden met instemming overneemt, dat een slager bijv. meer politieke overtuiging heeft dan het vee dat hij slacht? Onmogelijk. Maar hij gelooft, onbewust, naar wij gelooven, dat die slager belangen heeft, die vrij wel met de zijne overeenkomen, voor zoover het staatsbestuur die behartigen kan en hij meent, onbewust, naar wij gelooven, dat de werkman belangen heeft, meer tegenstrijdig aan de zijne. Ziedaar de kwestie eerlijk gesteld. De rechtstreeksche verkiezingen zijn in 1848 niet ingevoerd omdat men zag dat zooveel Nederlanders rijp waren geworden om politieke bespiegelingen te houden. Zij waren even rijp voor Meerenberg als *daarvoor!*

Neen; maar de *volks*belangen werden niet behartigd. En aangezien het volk *daarvan* ontzaggelijk veel verstand heeft

1) Dat ook Mr. v. Houten, bij de handhaving van het politieke statu quo spoedig een revolutie verwacht, heeft ieder belangstellende in de politiek reeds uit zijn laatsten brief (no. 17) gelezen.

2) In een van de laatste afleveringen van de Economist las ik een artikel van den heer Quarles van Ufford waarin enkele zaken worden opgenoemd die zooal in het belang van de arbeidende klasse zijn verricht en waarbij Schr. er ook op meende te mogen wijzen, dat hij 40 jaren lid was geweest van het bestuur van de Maatschappij van Weldadigheid! Dezelfde Schr. meent in hetzelfde artikel dat Dr. Schaepman met zooveel vrucht het socialisme bestrijdt! Dat staat in de Economist!

was het genoeg, stemrecht te verleenen om de behartiging van die belangen voor goed gewaarborgd te zien. En wie zal durven betwisten dat het doel meesterlijk werd bereikt. Wie zal durven ontkennen, dat de geschiedenis na 1848 afdoende bewezen heeft dat rechtstreeksche verkiezing en ware behartiging van belangen een zijn en dat dus zij die *niet* rechtstreeks mede kiezen, ook evenmin hunne belangen zullen behartigd zien als de tegenwoordige kiezersklasse vóór 1848.

Maar dan is het ook zielkundig zeker dat men zich tegen het algemeen stemrecht alleen verzet omdat men *tegenstrijdige* belangen veronderstelt — een allerbekrompenste onderstelling! — en *op dien grond* den werkman zoolang mogelijk wil onderdrukken.

Hoe lang zal »de Zedenwet der natuur" die schijnheilige politiek nog dulden?

Moet de nationale eer, moet het nationaal crediet, moet Indië, moet alles verloren gaan, terwijl dáár achter de kiezers nog een veerkrachtige Nederlandsche natie leeft, die ons een politieke wedergeboorte in uitzicht stelt? Kan het volk achter de kiezers ons iets ergers brengen dan de tegenwoordige schande?

O pazienzia che tanto sostieni! 1)

AANTEEKENING.

De »serieuse" Kantianen van een halve eeuw geleden gebruikten het Kantianisme tot verdediging van de christelijke waarheid en verbreidden die leer van den kansel hunner gemeenten. Het verwondert mij niets; meermalen heb ik op het *geloovige* element in Kant's leer gewezen, ofschoon ik genoemd historisch *feit* eerst zeer onlangs ben te weten gekomen uit het boek van Dr. G. J. Vos, Groen van Prinsterer

1) Parad. XXI.

en zijn tijd, Dordrecht Revers, 1886, bl. 42. De man die aan den inhoud van al ons weten, ja aan de heele ruimte buiten ons, een van ons onafhankelijk bestaan ontzegde, maar daarentegen onze *ethische* voorstellingen en gevoelens een hoogere *bestaans*-waarde toekende, die in de wetenschap steeds onmiddelijk gereed om op het relatieve karakter onzer kennis te wijzen, dat relatieve karakter op ethisch gebied loochende; die naar zijn eigen uitspraak het *weten* wilde opheffen om voor het *geloof* plaats te maken — die man kon wel niet anders als gretig worden tehulp geroepen al kon men dan ook aan hem geen verderen troost ontleenen dan dat de *on*waarheid van het geloof niet te bewijzen is.

Maar dat die hoofdgedachte van Kant de kolossaalste inkonsekwentie bevat die men zich maar denken kan, dat zij ons den schepper er van leert kennen als een man met twee gezichten, is voor ieder vooroordeelsvrij, echt waarheidlievend mensch niets minder zeker, niets minder in het oog springend dan dat de zon aan den hemel staat. Het is eenvoudig belachelijk om te zien hoe dezelfde Kantianen, die telkens aandringen op wetenschappelijke behoedzaamheid en met politieijver toezien of men ook iets zegt dat niet bewijsbaar of bewezen is, een oogenblik later met weergalooze naiveteit van ethische grondbeginselen uitgaan, en u ethische stellingen voorhouden, waarvan de waarheid alleen aan het geloof kan zijn ontleend.

Gelijk nu Kant, door op zekere wijze vrij spel te laten aan de phantasie, in zekeren zin het geloof heeft gesteund, heeft hij daardoor tevens den weg gebaand tot de dwaling als zou er *poëzie* liggen in het geloof, en het dus daardoor reeds eerbied en hulde verdienen. Dit schijnt de meening te zijn van prof. Spruijt, die in »De Gids" van April ll. Spencer's duidelijke vereenzelviging van godsdienst en bijgeloof durft toeschrijven aan gebrek aan poëtisch gevoel. Die verwarring van poëtisch gevoel met religieusen »Hang" komt mij een psychologische misdaad voor. Den laatsten mist Spencer zeer zeker; maar die Hang bevat ook geen enkel aantrekkelijk element. Godsdienst en geloof in den ruimsten

zin, waarin tegenwoordig nog altijd die woorden verstaan en gebruikt worden, zijn *als zoodanig* de grootste hinderpalen voor echte poëzy. Ik mag mij hier beroepen op het zeker zeer gematigde oordeel van Busken Huet, over Beets, ten Kate, Koetsveld, Bosboom Toussaint enz., die er allen bij zouden gewonnen hebben als zij (Spenceriaansch)-ongeloovig waren geweest. En Multatuli wien de heer Spruijt toch wel poëtisch gevoel zal willen toekennen spreekt (Millioenen Studiën, pag. 217) van »de ziekelijkheid," die, van bijgeloof, »geloof genoemd »wordt, zoodra ze door wat aanhang en een plaatsje op 't »budget wordt gestempeld tot iets officiëels ...."

Die er innig van overtuigd is en het met wetenschappelijken ernst uitspreekt, dat alle godsdienst is bijgeloof en dat de mensch het meest ontwikkeld zoogdier is, geeft daardoor niet alleen geen bewijs dat hij poëtisch gevoel mist, maar geeft veeleer te kennen, dat zijn gemoed, geheel zuiver van vooroordeel, geschikt geworden is om al het schoone in de wereld volstrekt ongehinderd te kunnen genieten. Alle godsdienst en geloof heeft nog iets kleingeestig subjectiefs dat met ware poëzie in vierkanten strijd is. Maar onder geloof versta ik natuurlijk niet »de heilige huivering," die ook den natuuronderzoeker bij zijn natuurbeschouwing overvallen kan en die, zooals prof. Donders in het album van Beets schreef, »de dichter hem benijden mag." Integendeel, dat is, zooals prof. Donders zelf gevoelde, reine poëzie 1). En het is aan geen twijfel onderhevig of Spencer heeft tegenover het »unknowable" een dergelijke huivering gevoeld. Dat was ook Spinoza's intellectueele liefde tot God. De naam doet niets ter zake. Het is maar de vraag of men al of niet opgehouden

---

1) Over de poëzie van de wetenschap, zegt een dichter zelf het volgende: »M Cuvier n'est il pas le plus grand poète de notre siècle? Lord Byron a bien reproduit par des mots quelques agitations morales; mais notre immortel naturaliste a reconstruit des mondes avec des os blanchis, a rebâti comme Cadmus des cités avec des dents, a repeuplé mille forêts de tous les mystères de la zoölogie avec quelques fragments de houille, a retrouvé des populations de géants dans le pied d'un mammouth". (Balzac »la peau de chagrin" I. ch. V.)

heeft in zijn persoontje een bijzonder gewichtig natuurverschijnsel te zien, zoo ja, of voor zoover dit geschied is, noem ik iemand vrij van geloof (of bijgeloof) en vatbaar om echt poëtische indrukken te geven en te ontvangen. In het tegenovergestelde geval, zoolang hij nog met huivering denkt aan zijn zoogdieren-natuur, hoort hij tehuis bij jufvrouw Laps. Maar poëzie en Lapsiaansche wijsbegeerte zijn niet te vereenigen.

J. K. HUYSMANS,

DOOR

ARIJ PRINS.

De werken van dezen artist worden slechts door weinigen begrepen, wijl zij hooge, moeielijke kunst zijn.

Het groote publiek, voorgelicht door onkundige critici, zonder kunstenaarsziel, die angstvallig gekeerd zijn tegen elke nieuwe uiting, beschouwt Huysmans als een soort van letterkundigen anarchist, die het »schoone" tracht omver te werpen, en met voorliefde in het onreine wroet.

De volbloed naturalisten daarentegen duiden het hem euvel, dat hij in *A Rebours* der werkelijkheid ontrouw is geworden, en in des Esseintes eene onmogelijke, onbestaanbare persoonlijkheid heeft gegeven.

Maar voor »les raffinés", die noch aan het onderwerp, noch aan een school hechten, is Huysmans laatste roman de meesterlijke droom van een verfijnd nerveus artist.

Dit verschil van meening, waardoor bewezen wordt dat iedereen, hetgeen zeer menschelijk is, zich het meest voelt aangetrokken tot die werken, welke met zijn temperament in overeenstemming zijn, heeft mij er toe gebracht den arbeid van een artist te ontleden, die, alhoewel van nederlandsche afkomst, in ons vaderland bijna geheel onbekend is.

. . . .

Huysmans behoort niet tot die kunstenaars, wier talent slechts naar een kant sterk ontwikkeld is, slechts één overheerschende eigenschap heeft, waardoor het gemakkelijk is hunne werken te analyseeren. Integendeel bij een nauwgezet bestudeeren zijner romans ontdekt men steeds nieuwe zijden van zijn talent. Deze veelzijdigheid, deze aaneenschakeling van schoone eigenschappen, welke men slechts bij eerste rangs artisten aantreft, verzwaart de critiek, en is een der hoofdoorzaken, dat Huysmans bijna immer verkeerd beoordeeld wordt.

De meeste lieden, hun oordeel grondend op het stoute, krachtige realisme, dat in Huysmans' werken doorstraalt, hebben hem bij Zola vergeleken, en zelfs gezegd dat hij hem navolgde. Dit is eene grove dwaling.

Zola verheerlijkt zijn tijd in de bewonderenswaardige serie der Rougon Macquart, het groote letterkundige monument dezer eeuw. Hij schildert met breede, krachtige lijnen en sterke kleuren alle lagen der maatschappij. En ofschoon de voorvechter van het naturalisme, wordt hij dikwijls door vroegere lectuur en denkbeelden tot het romantische aangetrokken, waardoor menig bladzijde in zijn romans — vooral in Germinal — in tegenspraak met zijne kunstbeginselen is.

Huysmans, die trouwens jonger is, staat in het geheel niet onder den invloed der romantiek. Hij mist de verbazingwekkende kracht en het overweldigende van Zola, maar is daarentegen fijner, nerveuser en dringt dieper door in de aandoeningen zijner personen.

Zeer zelden behandelt hij ook een grooten kring van menschen, meestal teekent hij enkele personen, doorgaans zelfs in eene beperkte omgeving. — En als hij de behoefte gevoelt het moderne Parijs te ontvluchten, dat hij met smartelijke volharding bestudeert, droomt hij in *A Rebours* eene ideale woning, waarin zich de ziekelijke des Esseintes beweegt, die door zijne aandoeningen en denkbeelden op de uiterste grens van het menschelijke staat.

Eveneens is er groot verschil in de taal van beide schrijvers. Zola's zinnen zijn machtig, zwaar gebouwd, vallen als

mokerslagen neder, en alhoewel hij over een rijken woordenschat beschikt, blijft hij eenvoudig, zelfs verstaanbaar voor vreemdelingen. — Huysmans bewerkt, ciseleert zijne zinnen meer, tracht evenals Flaubert, de allerfijnste indrukken weder te geven, en om dit te bereiken bedient hij zich van nieuwe, ongekende uitdrukkingen, of graaft, zooals in *A Rebours*, oude vergeten woorden op.

Bij Huysmans geniet men reeds bij het lezen van enkele regels; bij Zola staat men vol bewondering voor een bladzijde.

Groot onderscheid is er ook in den grondtoon hunner werken. Beide kunstenaars zijn pessimisten, maar in verschillenden graad.

Zola is vol medelijden, milder, dikwijls zelfs optimistisch, want hij bewondert onze eeuw en ziet met groot vertrouwen de toekomst tegemoet. Huysmans verfoeit, verafschuwt onzen tijd en schaart zich naast Edm. de Goncourt, die van le menaçant avenir promis par le petrole et la dynamite spreekt. (Zie voorrede van *Chérie.)* En in al zijne werken bespeurt men, dat hij van het ellendige, het doellooze, het nietige van ons bestaan overtuigd is.

In de meesterlijke studie, die de groote fransche criticus Emile Hennequin over *Le Pessimisme des Ecrivains* heeft geschreven, zegt hij:

»Comme la rose et comme l'orchidée double, l'homme su»périeur, l'artiste, l'homme de lettres est un monstre, un être »factice et délicat, incomplet en certaines parties, anomale»ment developpé en d'autres. Il est constitué d'une façon »spéciale, à la fois maladive et admirable, dans son intelli»gence, sa sensibilité et sa volonté; les émotions qu'il élabore »en livres, le soumettent à certaines necessités de letères; »il occupe dans la société, à la quelle il demeure extérieur »et étranger, une position nécessairement douloureuse."

Daarop bewijst Hennequin, dat de zenuwen van zulk een persoon, die voortdurend van alles indrukken ontvangt, welke aan gewone gezonder schepselen onbekend zijn, door den zwaren arbeid, verbazend prikkelbaar en overspannen worden.

En verder steunend op Herbert Spencer, die in zijne *Principes de psychologie* heeft verklaard, que toute impression médiocre et salutaire est agréable, toute impression extréme et nuisible douloureuse, toont hij aan welke de oorzaken zijn, dat de artist aux fibres delicatement vibrantes, au lieu d'être affecté, vivement mais également, par les sensations agréables et les douloureuses tend plutôt à s'assimiler ces dernières et transforme même les jouissances en sources de peine.

Aan Hennequin komt dan ook door deze studie de eer toe, duidelijk te hebben uiteengezet hoe het komt, dat bij de moderne schrijvers als Flaubert, Zola, de Goncourt en Huysmans, aangename indrukken tot donkere, smartelijke bladzijden worden omgezet, en dat het onaangename zelf nog zwarter wordt gemaakt,

Van dit viertal auteurs heeft Huysmans deze eigenschap zeker in de sterkste mate.

Door de omstandigheden genoodzaakt in aanraking te komen met eene maatschappij, die hij verfoeit, tot aan den hals gedompeld in de ellende van het dagelijksche bestaan, hebben alle ontberingen en onaangenaamheden, die hij heeft leeren kennen, hem smartelijk getroffen. Niet één schrijver heeft dan ook zoo juist en scherp de aaneenschakeling van kleine misères (die zulk een plaats in ons leven innemen) opgemerkt, geanalyseerd en weergegeven.

In het zoo zeldzame werkje *A. Vau l'eau* toont hij aan welk een treurig leven de meeste ongehuwde heeren leiden, in *L'Obsession* hoe landerig men zich na enkele rustdagen gevoelt, en in het meesterlijke hoofdstuk VIII van *En Ménage* beschrijft hij den onaangenamen dag, die voor menschen met een zwak gestel op een »nuit blanche" volgt. Maar Huysmans is nog dieper in de ellenden van het huishouden, het huwelijksleven en collages, doorgedrongen, en juist wijl zijne opmerkingen zoo menschkundig zijn, zoo geheel overeenstemmen met hetgeen wij zelf ondervinden en gevoelen, treffen zij ons dieper, dan de werken waarin groote catastrophen worden behandeld, en kwalen worden beschreven, die wij als toeschouwers uit de verte bezien.

En het hierboven aangegevene is er ook de oorzaak van, dat Huysmans dit alles op pessimistische wijze beschrijft. Om slechts een voorbeeld aan te halen, volgt uit *En Ménage* een gedeelte van een gesprek tusschen den letterkundige André Jayant en den schilder Cyprien Fibaille, waarin eerstgenoemde mededeelt waarom hij getrouwd is:

»Je me suis marié parfaitement, parce que ce moment là »était venu, parce que j'étais las de manger froid, dans une »assiette en terre de pipe, le diner apprêté par la femme de »ménage ou la concierge. J'avais des devants de chemise qui »baîllaient, et perdaient leurs boutons, des manchettes fati»guées — comme celles que tu as là, tiens — j'ai toujours »manqué de mèches à lampes et de mouchoirs propres. L'été »lorsque je sortais, le matin, et ne rentrais que le soir, ma »chambre était une fournaise, les stóres et les rideaux étant »restés baissés à cause du soleil; l'hiver c'était une glacière »sans feu, depuis douze heures. J'ai senti alors le besoin de »ne plus manger de potages figés, de voir clair quand tom»bait la nuit, de me moucher dans des linges propres, d'avoir »frais ou chaud suivant la saison. Et tu en arriveras là, mon »bon homme; voyons sincèrement, là, est ce une vie que »d'être comme j'étais et comme toi, tu es encore? est ce une »vie que d'avoir le coeur perpétuellement barbouillé par les »crasses des filles; est ce une vie que de désirer une maîtresse »lorsqu'on n'en a pas, de s'ennuyer à perir, quand on en »possêde une, d'avoir l'âme à vif quand elle vous lâche, et »de s'embèter plus formitablement encore quand une nouvelle »vous la remplace? Oh non par exemple! Bêtise pour bêtise, »le mariage vaut mieux."

Hoe somber, troosteloos deze woorden ook zijn, zal toch zeker menigeen er de treffende waarheid van inzien.

Dikwijls ontdekt men in het werk van een kunstenaar hoedanigheden, die, ofschoon schijnbaar met elkander in strijd, toch uit zijn temperament voortvloeien en elkaâr de hand reiken. Zoo ook bij Huysmans, die tegelijk pessimist en humorist is. Zijn humor heeft echter niets gemeen met die der

engelsche en duitsche schrijvers. Het grof belachelijke mist men; Huysmans is daarvoor een te fijn gevoelig artist. Om een banale couranten-uitdrukking te bezigen: »hij brengt de lachspieren niet in beweging", maar bij enkele personen, bij enkele scènes geniet de geest door de fijne trekjes en zuiver geestige teekening. — Een uitstekend geslaagde figuur is in dit opzicht Mélanie, de goedige wauwelende dienstbode van André Jayant.

En enkele maal, zooals in de schildering van Gingenet uit *Marthe*, een schreeuwerige drinkebroêr, denkt men aan de koddige figuren van Brouwer en Ostade. — Daardoor verraadt Huysmans, dat hij van hollandsche afkomst is.

Gesproten uit een geslacht van schilders — zijn vader en grootvader hanteerden het penseel en in de Louvre hangen zelfs doeken van een zijner voorzaten — is het niet te verwonderen, dat Huysmans als beschrijvend artist zeer hoog staat. Met verbazende juistheid en fijn gevoel voor kleur, weet hij den ontvangen indruk van een landschap of stadsgezicht in woorden weer te geven, en zijne beschrijvingen zijn meestal zoo krachtig, dat men ziet hetgeen op het papier is gebracht.

Vurig bewonderaar der oud-hollandsche meesters, heeft Huysmans menigmaal getracht datgene te geven wat zij hebben gepenseeld, o. a. in de meesterlijke kermisbeschrijving in *Les Soeurs Vatard*.

Met voorliefde schildert hij ook de kwijnende landschappen met halfdoode boomen en bleek, ongezond gras, welke Parijs omringen, of typige oude buurten met smerige, hooge huizen, waarin eene levendige, handeldrijvende bevolking woont. Verscheidene dezer beschrijvingen zijn heerlijke vondsten, want geen artist heeft meer dan Huysmans in alle hoeken en gaten van de groote stad rondgesnuffeld.

Een ander maal, en dit is voornamelijk in den laatsten tijd het geval, verlaat hij de realiteit, en geeft in enkele geniale bladzijden den indruk weder, die de etsen van Odilon Redon op hem hebben gemaakt, of wel beschrijft in *A Rebours* de schilderij van Gustave Moreau: Salomé dansend voor Hérode;

Ses seins ondulent et au frottement de ses colliers, qui tourbillonnent, leurs bouts se dressent; sur la moiteur de sa peu les diamants attachés, scintillent; ses bracelets, ses ceintures, ses bagues crachent des entincelles....

Deze beschrijving wedijvert in schoonheid met de heerlijke bladzijden in *Salammbo*.

Van groote kracht, gepaard met eene soberheid in woorden, getuigt de wijze waarop de inval der Hunnen wordt geschilderd (*A Rebours*, pag. 46).

»Tout disparut dans la poussière des galops, dans la fumée »des incendies. Les tenèbres se firent, et les peuples consterȝ»nés tremblèrent, écoutant passer avec un fracas de tonnerre »l'épouvantable trombe. La horde des Huns rasa l'Europe, »se rua sur la Gaule s'écrasa dans les plaines de Châlons ou »Aétius la pila dans une effroyable charge. La plaine gorgée »de sang, moutonna comme une mer de pourpre, deux cent »mille cadavres barrèrent la route, brisêrent l'élan de cette »avalanche qui deviée, tomba, éclatant en coups de foudre »sur l'Italie ou les villes exterminées flambèrent comme des »meules."

In deze bladzijden gevoelde Huysmans de behoefte het moderne leven den rug toe te keeren en zich in vroegere tijden te verplaatsen, waarin zijn phantasie in alle vrijheid kon ronddwalen.

II.

Zooals gezegd, hebben de hollandsche schilders der XVIIe eeuw een grooten invloed op dezen artist uitgeoefend. Voor hunne doeken, die in de Louvre hangen, gevoelde hij den aandrang in zich ontwaken met de pen te geven wat zij hebben geschilderd, en hij schreef daarop: *Le Drageoir aux Epices*, een dun, thans uiterst zeldzaam werkje, vol korte beschrijvingen. Deze stukjes, waarvan enkelen o. a. *La Ritournelle* later in de *Croquis Parisiens* zijn opgenomen geworden,

zijn over het algemeen vrij middelmatig. De schrijver aarzelt nog, weet nog niet welken weg hij zal opgaan — het is echter niet te loochenen, dat zijne voornaamste eigenschappen, hoewel zwak, reeds in dit boekje zijn te onderkennen.

Veel hooger staat *Marthe*, eene krachtige, ware studie, die een flink succès had, dank zij den dwazen maatregel van het fransche gouvernement dit werk, in Brussel uitgekomen, op de lijst der verboden boeken te plaatsen.

In dit boek, geschreven voor *Nana* en *La fille Elisa*, heeft Huysmans het eerst van alle moderne schrijvers de publieke vrouw zonder sentimentaliteit, in al hare ellende en met al hare goede en slechte eigenschappen geteekend. En juist wijl het beeld zoo streng, zoo droevig juist is en daardoor niets aantrekkelijks en verleidelijks heeft, behoort *Marthe* tot de hoogst zedelijke werken.

Hare geschiedenis is niets dan de verkondiging van de treurige waarheid, dat de vrouw, die zich eenmaal op het hellend vlak heeft begeven, onverbiddelijk naar omlaag gaat en steeds dieper en dieper zinkt.

Uit zucht naar weelde en genot, uit overgeërfde luiheid gaat zij een los leven leiden, heeft verscheidene minnaars, belandt uit armoede in een verdacht huis, hetwelk zij vol walging ontvlucht, heeft weder eenige minnaars en komt ten laatste op nieuw en nu voor goed in een lupanar terecht.

Ofschoon de taal een weinig gewrongen is, en men *Marthe* geen »rijp" kunstwerk kan noemen, vindt men evenwel in dit werk uitstekende gedeelten, die van een niet gewoon talent getuigen.

In *Les Soeurs Vatard* is de artist tot zijn volle ontwikkeling gekomen. Men heeft over dezen roman, die het meest van al zijne werken bekend is, verbazend veel lawaai gemaakt — enkele woorden en zinnen uit hun verband gerukt, en daarmede willen aantoonen, dat nog nooit een schrijver zoo ruw en onbehoorlijk is geweest. Dit zelfde is ook aan Zola verweten, maar daar men hem thans niet meer durft aanvallen, wordt in woorden vol gehuichelde bewondering over zijne werken gesproken, en tegelijk — ten bewijze

dat men onbevooroordeeld en vrijzinnig is — aan de jongeren alle talent ontzegd.

De waarheid is, dat *Les Soeurs Vatard* krachtige, ware beelden en tafreelen uit het leven der parijsche werklieden geeft, en dat onder de oppervlakkige ruwheid een fijn sentiment is verscholen.

In dit knappe werk verhaalt Huysmans de geschiedenis van twee zusters, die in een fabriek arbeiden. De oudste, Céline, leidt een ongeregeld leven, heeft als minnaar Anatole, een soort van schooijer, gaat daarop met een artist wonen, verlaat hem, omdat zij niet bij elkaâr passen, en keert weder tot Anatole terug. Desirée, de jongste, is verstandig. Zij geeft zich niet met mannen af, en droomt eens gelukkig getrouwd te zijn. Een stille vrijage met een fatsoenlijken werkman leidt niet tot een huwelijk, wijl Auguste zoo weinig verdient, en Desirée trouwt daarop met iemand, die zij wel mag, maar om wien zij vroeger nooit heeft gedacht.

Om deze figuren bewegen zich verscheidene bijfiguren, o. a. de vader der beide meisjes Pierre Séraphin Vatard, »un »homme circonspect et doux, qui eut été un mari parfait sans »une belle indifférence pour les mille tracas de la vie et une »invincible paresse à les surmonter."

Groote menschenkennis spreekt er uit de wijze, waarop Huysmans dezen werkman het loszinnig gedrag van zijn dochter laat beoordeelen.

»Il lui avait reproché en termes de cour d'assises, la cra»pule de ses moeurs, mais elle s'était fachée, avait jeté la »maison sens dessus-dessous, menaçant de tout saccager si »on l'embêtait encore. Vatard avait alors adopté une grande »indulgence, puis le terrible bagout de sa fille le divertissait »pendant sa digestion, le soir. Elle lui semblait même trés »emerillonnée et très folâtre. Les expressions de barrière, »ses gestes de bastringue, ses rires de fille, qui connait la vie, »lui rappelaient sa jeunesse et une certaine maîtresse, qu'il »aurait pu aimer."

Hoe lijnrecht staat Huysmans in deze bladzijden tegenover de valsche idealisten, die in zulk een geval van den vader

een onmogelijk sentimenteelen arbeider vol nobele denkbeelden, in strijd met zijn opvoeding en begrippen, zouden hebben gemaakt.

In het laatste gedeelte van *Les Soeurs Vatard*, schooner van compositie en soberder geschreven, dan de eerste helft van het werk, zijn zeer fraaie gedeelten, zooals de beschrijving van de avondwandelingen van Desirée en Auguste in de eenzame rue de Colignon, vol van eene fijne, diepe melancholie, die den lezer aangrijpt.

Les Soeurs Vatard is vol breede, krachtige beschrijvingen van de omgeving, waarin zijne personen leven, maar aan zijn hartstocht om te schilderen geeft Huysmans zich eerst in zijn volgend werk *Croquis Parisiens* ten volle over.

In dit zeldzame boek — met etsen van Raffaeli en Forain — heeft hij zijn taal nog meer verfijnd en verrijkt. Elk der korte stukjes is dan ook een juweel van beschrijving, hetwelk men steeds met meer genot herleest. *Les Similitudes* treft ons door het fantastische, den oosterschen gloed, weergegeven in woorden die de fijnste schakeering uitdrukken, en in *Les Folies Bergères* beschrijft Huysmans dit café chantant op zulk eene meesterlijke wijze, dat het alledaagsche en gewone verheven wordt. In dit stuk hebben zijne zinnen eene statigheid, die men slechts in het proza van Flaubert en Villiers de l'Isle Adam aantreft.

Het streven om het leven zooveel mogelijk nabij te komen, zoowel als de behoefte om zijne aandoeningen te uiten, brengen menig auteur er toe, de indrukken, die hij ontvangt en de gedachten, die hem bezig houden in zijne personen over te brengen, waarvan het gevolg is, dat zij zich door hun gewaarwordingen en innerlijken strijd boven het gewone menschelijke verheffen.

Deze eigenschap, welke Huysmans met vele schrijvers gemeen heeft, wordt natuurlijk een psychologische fout, zoodra de artist alledaagsche menschen behandelt.

Als Huysmans bijv. in *Les Soeurs Vatard* (hoofdst. XVI)

Desirée en Céline uit haar venster over den spoorbaan laat kijken, geeft hij eene prachtige beschrijving van een modern onderwerp, maar hij gaat te ver door aan deze meisjes een fijnheid van opmerking, een sentiment voor kleur te geven, welke hij bezit.

In *En Ménage* hindert ons niets van dien aard, wijl de beide hoofdpersonen, de letterkundige André Jayant en de schilder Cyprien Fibaille fijn ontwikkelde, nerveuse artisten zijn. —

Deze roman, naar mijne meening een der voortreffelijkste van onzen tijd — is, wat de geschiedenis betreft, zeer eenvoudig. Op een ongelukkigen avond komt André Jayant onverwacht naar huis en vindt een hem onbekende heer bij zijne vrouw. Eene scheiding is daarvan het gevolg, en de jonge man gaat op kamers wonen. Langzamerhand begint hij zich te vervelen, hij gevoelt behoefte aan een vrouw, kan niet meer werken — en neemt een maitresse. Deze liaison duurt niet lang, uit onverschilligheid, en ook wijl ze hem te veel geld kost, komt hij niet meer bij Blanche terug. Daarop ontmoet hij een meisje, dat hij vroeger heeft gekend, en leeft met haar tot zij naar Londen moet vertrekken. Deze scheiding dompelt hem op nieuw in het grijze, eentonige leven — en het eenige redmiddel is zich met zijn vrouw te verzoenen. De wond, die zij hem heeft toegebracht, is langzamerhand geheeld en hij vergeeft haar alles, waarop zij weder tezamen gaan wonen.

De knappe eigenschappen van dit werk, waarin geen zwakheid te ontdekken is, zijn veelzijdig. Naast de sobere realiteit, die reeds in het eerste hoofdstuk — als André te huis komend, de fatale ontdekking doet — tot hare volle uiting komt, moet men de groote psychologische kennis bewonderen. Weinig schrijvers zijn dan ook zoo diep in alle aandoeningen hunner personen doorgedrongen als Huysmans. Hij verbergt geen hunner zwakheden en hartstochten, en juist wijl niets verzwegen wordt, zijn zij zoo geheel mensch. Als de auteur in hoofdstuk VIII de gevolgen beschrijft van een losbandigen nacht en de ellende van den volgenden dag aan-

toont, herinnert hij den lezer aan hetgeen hijzelf wel heeft ondervonden. Ook hoofdst. VI, waarin La Crise Juponnière wordt beschreven, is een juiste, doordringende bladzijde uit het groote boek der menschelijke kwalen.

De drie vrouwen, die zich om André bewegen: Berthe, de stijve, getrouwe dame met burgerlijke ondeugden; Blanche, de prostituée van beroep, en Jeanne, de sympathieke minnares, zijn ware, levendig geteekende figuren, wier karakters en eigenschappen door fijne trekjes worden aangetoond.

Men heeft gezegd, dat in André en des Esseintes uit *A Rebours* geen onderscheid kan ontdekt worden. Dit is onjuist, want de eigenschappen der nerveuse, pessimistische menschen zijn bij laatstgenoemde zoo sterk ontwikkeld, dat hij een uitzondering is en bijna al het menschelijke heeft verloren.

Deze jonge man, wiens zenuwen door het geringste in beroering worden gebracht, is onmachtig handelend op te treden, en zijn geringe levenskracht concentreert zich in zijne hersenen, die slechts indrukken opnemen en verwerken.

Ziekelijk, vol walging voor de wereld, waarin hij leeft en voor het genot, dat hij onder alle vormen heeft gesmaakt, trekt des Esseintes zich in een oud kasteel terug, hetwelk hij op de grilligste en meest verfijnde wijze laat inrichten.

Daar brengt hij zijn tijd door met zich alles voor den geest te roepen wat hij heeft genoten, gezien en ondervonden, tot hij ziek wordt en voor zijne gezondheid naar Parijs moet terugkeeren.

Door dit vreemdsoortige werk, hetwelk de ziekelijke schoonheid van een teedere kasplant bezit, heeft het talent van Huysmans in een zekere richting de uiterste grens bereikt.

De grootste verdiensten van *A Rebours* zijn behalve het curieuse zielkundige proces, de meesterlijke schilderingen, nu eens vol realiteit, dan weder phantastisch, geheimzinnig, als de novellen van Edgar Allan Poe.

Na dezen roman — verschenen in 1884 — heeft Huysmans niets nieuws uitgegeven dan enkele bladzijden, o. a. de grootsche beschrijving van de Ouverture der Tannhäuser, want hij behoort niet tot die auteurs, welke ieder jaar — met het gemak van een leggende hen — van een paar dikke deelen bevallen. — Zijn rijk talent, alvorens zich wellicht op een anderen weg te begeven, schijnt behoefte aan rust te hebben.

April 1886.

DE DROOM IN DE LITERATUUR,

DOOR

J. WINKLER PRINS.

Dichters zijn liefhebbers van mijmeren, van droomen; een verzekering op grond van talrijke uitingen hunner verzen als ontwijfelbaar vaststaande. Van den beginne tot nu toe — het is altijd zoo geweest. Nuchtere lieden, zoo moe van het wakker zijn dat hunne oogen toevallen boven een boek, plegen hier mede den spot te drijven. Van het voortdurend waken zijn zij te slaperig om de feiten onbevangen onder de oogen te zien: anders zou liefde tot de waarheid, eerlijke overtuiging hen anders doen spreken. Dat droomen is niet altijd rustig: niet altijd een geestelijke traagheid. Het is verwant met hetgeen overkwam aan den aartsvader Jacob: die worstelde met den engel en zijn heup voelde ontwricht. Men dient hier te onderscheiden: en dat mijmeren, droomen, waarvan nagenoeg alle dichters spreken in hunne verzen, te vereénzelvigen met een geestelijk zien. Is het geestelijk gezicht vaag, flauwer, dan heet het gemijmer: is het duidelijker, vollediger, dan heet het droom: is het zuiverder van omtrekken, intenser van kleur en ongewoon in alles, dan heet het visioen. Veeleer dan het in verband te brengen met geestelijke ongezondheid, dient men het te beschouwen als een bewijs van geestelijke rijpheid: daar het zich eerst in den vollen mannelijken wasdom het krachtigst vertoont.

Het vertoont zich liefst bij volkomen rust, in wakenden toestand; met open oogen zelfs: maar dan toch zoo dat de indrukken der werkelijkheid de schuwe niet op de vlucht jagen: liefst dus in het schemeruurtje of in donker. Het komt en gaat naar willekeur; men moet er voor gepredisponeerd zijn. Het is er mee als met de uitbarsting van de Geyzers. Men kan dagen wachten op het natuurverschijnsel en het komt niet; men verwacht het niet en het is er. Hoe komt het dat men het in verband brengt met overspanning, geestelijke ongezondheid? Omdat er lieden zijn met zoo weinig verbeeldingskracht, dat zij zich niets kunnen voorstellen als uiterst schemerachting: met een paar lijnen slechts. En wanneer dezulken nu een dag hebben doorgebracht turende op een blinkende watervlakte of starende op voorwerpen, waardoor hun brein te sterk werd geprikkeld, krijgen zij van dat alles, alleen zijnde in den donker, de beelden opnieuw voor den geest; maar op onaangename, kwellende, onrustbezorgende wijze. Maar met zulke beelden heeft de kunstenaar of dichter niets uit te staan. —

Het eenvoudige, gemoedelijke volk, 't welk alles wat het niet begrijpt bewondert, zag of ziet in dergelijke gezichten iets bovennatuurlijks. En in zoo verre terecht als wij natuur noemen al hetgene zonder bovenmenschelijke inspanning voor ons navorschbaar is; beter nog: den kring der dingen door de besten onzer doorloopen. Datgene waarvan tot nu de toegang voor ons bleef gesloten, waarvan wij slechts, volgens Shakespeare, gedroomd hebben in onze wijsheid, kan in zekeren zin bovennatuurlijk zijn. De spraak is den mensch gegeven, niet om verwarring te stichten, maar om te onderscheiden.

We mogen aannemen dat de gaaf van het gezicht, van het visioen, werkelijk afhangt van een fijner bewerktuiging, anders geregelde saamwerking der krachten en vermogens, dan dit bij de meesten onzer het geval is. Men kan het ook eenigszins verklaren door te zeggen: de geschiktheid in kiem bij alle menschen aanwezig, vond

slechts bij enkelen gelegenheid zich te ontwikkelen: hetzij door overerving: hetzij door levenswijzen of arbeidsgewoonten: of door onderlinge saamwerking dezer allen. Doen we sommige fakulteiten van onzen geest tijdelijk meer of min zwijgen, dan zullen andere des te luider spreken. Willen we aan het licht brengen, ontwikkelen wat er in ons schuilt, dan is een dergelijke weg de eenig bruikbare: vooral waar het teedere zorgbehoeftige kiemen of beginselen geldt. Al wat in de natuur is, leeft, groeit, ontwikkelt ten koste van iets anders. En dat we hier met iets bovennatuurlijks — in wetenschappelijken zin — te doen hebben, mogen we in tijden als de tegenwoordige *niet* aannemen. Wel is een en ander met het bovennatuurlijke gemengd; met *iets* wat nog niet is te verklaren, en misschien voor menschen nooit te verklaren zal zijn — ik bedoel het opnemen en verwerken onzer phantasie —; maar de wijsbegeerte, geholpen door de wetenschap, brengt ons reeds in de goede richting een eind op weg.

Met betrekking tot het geestelijk zien vindt men in de werken van Kant, den wijsgeer die zich het liefst bewoog op zuiver geestelijk terrein, een aantal vingerwijzingen en wenken. Overal hangen uit zijn wijsgeerig weefsel losse draden neer, stevig genoeg om een aanknoopen te kunnen lijden; en wie het na hem op wijsgeerig gebied tot roem bracht, dankte dit aan de mildheid en goedgeefschheid van dezen denker. Het ging Kant als de bijgeloovige tuinman, die niet al de bessen plukte van zijn struiken, maar hier en daar een tros liet hangen voor Gods vogelen: uit vrees voor ongenade. Toch is zelden een wijsgeer door onwetenden meer bevit dan Kant. Eigen schuld kan men zeggen: indien Kant in schuld of geen schuld belang stelt. Wie zuivere wetenschap, onomstootelijke begrippen bij Kant zoekt, geraakt op een dwaalweg. Het was Kant te doen — het doel van alle wijsbegeerte — niet om in een wetenschappelijke herberg aan te landen, maar om te reizen; oog te hebben voor alles op zijn pad, het te vergelijken, er over te philosopheeren. Indien dan het resultaat een allezins waarschijnlijke *hypothese* was,

waardoor een ander en beter licht viel op de dingen, veel werd verklaard wat duister bleef, dan had hij reden tot blijmoedigheid. Tot grooter blijmoedigheid wanneer zijn *hypothese* een andere, gebrekkiger verving: zooals de theorie omtrent het licht van Newton, door de omvangrijker van Huijgens werd verdrongen; *hypothese* die wel weer plaats kan maken voor een betere, al ware het alleen omdat iemand als Goethe er geen vrede meê had. Toch neemt de tegenwoordige wetenschap, ter verklaring van licht en kleur, hiermede genoegen, al zal zij, ter oplossing van hetgeen wij bedoelen, in het geheel niet voldoende blijken.

Kant, zeide ik, is de meest geestelijke der wijsgeeren die ooit geleefd hebben; en tevens de meest bevitte. Hiervoor zijn redenen. Door zijn stelsel van redeneeren werd aan de wiskunde praktische waarde ontzegt: naar het gebied der hersenschimmen verwezen, omdat hare beweringen met geen enkele werkelijkheid overeenstemden. Niet minder de door de theologen aan de markt gebrachte metaphysica, waarvan de poort voor den nieuwsgierigen mensch stevig op slot blijft, volgens Kant. Zoowel de heeren van de wetenschap der wetenschappen — de wiskunde — als die der bovennatuurkunde, joeg hij tegen zich in het harnas. Zelf gaf hij op alle mogelijke wijzen vat. Daar hij meer zocht en tastte, dan verzekerde of zekerheid voorwendde, gebruikte hij de woorden in *verschillende* beteekenissen. Hetzelfde woord beteekent in den éénen volzin dikwijls het omgekeerde van wat het beteekent in een anderen. En het zijn juist woorden waarop het aankomt: van het hoogste gewicht. Tegenwoordig zelfs wordt hij nog wel door geesten van den eersten rang, die alles aan hem te danken hebben, verkeerd verstaan, door Von Hartmann bijvoorbeeld. Ten minste wanneer deze opkomt tegen de bewering van Kant, dat een begrip geen oneindig aantal voorstellingen in zich kan bevatten. Wat weten wij er van of het waar is, wanneer wij dat oneindig aantal niet kunnen *zien?* En dit geeft Hartmann zelf toe door te beweren: een oneindig voortloopende mathematische reeks is blijkbaar een kombinatie-begrip (gekom-

bineerd begrip) geen aanschouwing, want zij bestaat uit de som van een aantal leden die zeer abstrakt zijn. *(Eduard von Hartmann's ausgewählte Werke, Kritische Grundlegung des Transcendentalen Realismus, I. pag. 128.)*

Ik voeg er nog bij, dat Kant ook de heeren van de medische faculteit tegen zich heeft ingenomen. Maar wanneer medici van zijn dagen, steunende op uitspraken uit zijn werken die zij *verkeerd* begrepen, de medische wetenschap op een verkeerden weg brachten, is dit wel het allerminst de schuld van Kant; evenmin als men heden ten dage het alkohol-gebruik geheel op rekening van de fabrieken kan stellen. De menschen moesten wijzer zijn, allen het misbruik tegen gaan. Maar het zijn meestal de leeken die iets oorspronkelijk goeds misbruiken, en dan de schuld van eigen onhandigheid schuiven op den denkenden schepper. Kant zou bij mij ook reeds lang uit de gunst zijn indien ik niet door herhaalde, nauwkeurige lezing van zijn werken achter zijn eigenaardigheid ware geraakt. Maar ik wil gaarne bekennen, dat het jaren heeft geduurd alvorens ik zoover was.

Mijn eerste kennismaking met Kant is eigenaardig genoeg om die hier mede te deelen. Toen ik student werd, was het eerste werk wat ik bij mijn boekverkooper bestelde, de nieuwste uitgave van de *Kritik der Reinem Vernunft.* Er was namelijk door eeu der fakulteiten een prijsvraag uitgeschreven luidende: men vraagt een Kritik van de Kritik der R. Vernunft. Men vorderde in die dagen heel wat van jonge lieden. Maar ik kocht en bestudeerde het werk en... maakte kennis met Kant. Ik vond zooveel tegenstrijdigs, zooveel duisters, de duitsche zinbouw was mij zoo ongewoon, dat ik het boek weldra wegsloot. Maar later kwam het weer voor den dag; en sedert de laatste tien jaren is Kant mijn dagelijksche dischgenoot.

In welke opzichten Kant ook moge wisselen, hij heeft het onderscheid tusschen voorstelling, aanschouwing en begrip altijd streng volgehouden. Men kan zeggen dat dit de groote verdienste uitmaakt zoowel van zijn *Logik* als van zijn *Kri-*

tik der Aesthetischen Urtheilskraft. Hij toont aan, dat beide langs geheel verschillenden weg, op geheel verschillende wijzen, ontstaan; begrip n.l. en aanschouwing; terwijl voorstelling beide uitersten verbindt; maar meer verwant is met laatst- dan eerstgenoemde. Maar hiermee is niet beweerd dat men zich een begrip niet kan voorstellen. Dit kan bijna ieder; maar door dit te doen jaagt men het uit eigen rijk de aanschouwingsgrenzen over; naturaliseert men het tot voorstelling. Ook volgt hieruit weer niet dat men zich elk begrip kan voorstellen: zoodat de bewering, waartegen Kant zich verzette, aanschouwing gelijk begrip, nooit op algemeenheid aanspraak kan maken. Kant beweert zelfs dat de ruimte of onze ruimte-aanschouwing geen abstraktie is uit de ervaring, maar een noodzakelijke voorstelling, een den menschelijken geest aangeboren behoefte; waarmede hij ter wereld komt, zooals de kever met voelsprieten. Kant zegt dan tegelijk dat de ruimte, als een eindelooze grootheid gegeven, wordt voorgesteld. Wellicht beweert hij met betrekking tot dit laatste te veel. Allerlei wijsgeerige wegen scheiden zich hier van Kant; en ook Ed. von Hartmann's; die anders zijn *Kritische Grundlegung des Trancendentalen Realismus, eine sichtung und fortbildung der erkenntniss-theoretischen Principien Kant's* noemt. —

De hierop betrekkelijke bladzijde, tevens van belang voor ons onderwerp, vertalen wij:

»Kant" — zegt Hartmann: 1. pag. 121 der laatste uitgave zijner werken — »maakt de beantwoording van dit vraagpunt moeielijker door van ruimte in plaats van ruimtevorm te spreken. Dan toch ware hem de onjuistheid zijner bewering duidelijker geworden. Maar zelfs met betrekking tot de ruimte berust zijn opvatting op een dwaling, aldus te verklaren: hij stelt zich de geestelijke beelden der werkelijke wereld hoofdzakelijk door middel van het gezicht voor. Terwijl hij de voorwerpen van het gezichtsterrein wegdenkt, blijft hem de aanschouwing van het leege gezichtsveld over. Maar deze aanschouwing is een positief gevoel — *positieve empfindung* —; want men weet dat zelfs het zwart een

positief gevoel van de gezichtszenuw is; des te meer dus het veelal matgrauw, of wel geelrood, of blauwachtig grijs geestelijk verlichte leege gezichtsveld der Phantasie. Dit gezichtsveld der Phantasie onderscheidt zich nog hierdoor van het waarnemingsgezichtsveld dat het niet zooals dit een brok uit een kogel is van ongeveer 90°; maar dat het, zij het iets onduidelijker, tot een geheelen spheer kan worden verwijd; hoewel het voorste gedeelte duidelijker en meer van gevoel gedrenkt dan het achterste. Het berust op niets anders dan een bijzondere oefening van het vermogen onzer Phantasië om naar willekeur voorwerpen *achter* ons aanschouwelijk voor te stellen". —

Anschaulich vorzustellen zegt Hartmann. Evenals Kant erkent hij dus ook tusschen voorstellen en aanschouwen verschil: anders houden de woorden op beteekenis te bezitten. Dat een dergelijk zien van de leege, ijle ruimte dikwijls onverwacht komt, met voor en achter, links en rechts niets: en alleen een gewaarwording alsof een eindelooze afstand ons, van het geringste voorwerp zelfs, scheidt, zal menigeen bij ervaring hebben. Ik herinner mij als kind er honderde malen door gekweld te zijn: en deed, door op te staan, dikwijls pogingen het kwijt te raken: wat mij steeds gelukte door een werktuigelijk werk: tellen b.v. —

»Dus", vervolgt Hartmann »blijft deze phantasie-voorstelling van het leege kogelvormige gezichtsveld altijd beladen met aanschouwings-*materie*, met zinnelijke gevoelsstof (van lichtsterkte en kleur) en bovendien verknocht met plaatsbepaling: daar zich het toeziende *ik* in het middenpunt van het kogelvormige phantasieruim bevindt. Wij leeren hieruit dat het onze krachten te boven gaat, eene van alle empirisch gevoel gezuiverde aanschouwing van de abstrakte ruimte te verkrijgen."

Het blijft nog altijd de vraag of dit *dus* niet voorbarig is. Wij moeten dan aannemen dat de Huijgensche licht en kleur-theorie juist is; en misschien is het phantasieveld voor eenigen zwart, pikzwart met een sterksprekende afstandsgewaarwording: welk zwart dan niet behoeft toegeschreven te

worden aan positieve gevoelsstof. — Hartmann vervolgt:

»Verder volgt uit de onvermijdelijke plaatsverknochtheid van 't aanschouwend *ik* en 't kogelmiddenpunt, dat ook al gelukt het voor een oogenblik de geheele ruimte rondom weg te denken, de voorstelling hiervan telkens weer uit dit centrum opnieuw uitstraalt. Dit komt omdat de positieve empirische gevoelsstof van 't oog, altijd voorhanden en zelfs in absoluut donker op onze ziel inwerkende, terstond beslag legt op onze opmerkzaamheid, zoodra de vroeger overwegende plaatsvoorstelling der ruimte door abstrakte begrippen uit onze opmerkzaamheid verdrongen is: deze dan weer opnieuw bodem is geworden voor onze gezichtswaarnemingen. Dit binnendringen van 't gevoel echter wordt door de ziel terstond op de nog voorhandene plaatsvoorstelling van 't inwendig gezichtsorgaan toegepast; en zoo wordt het met moeite verjaagde gezichtsveld opnieuw te voorschijn geroepen, schijnbaar van het plaatselijk *ik* uitstralend. In deze zelfwaarneming schijnt mij de grondslag gelegen der Kantsche dwaling." —

Deze redeneering van Hartmann is niet duidelijk. Zoolang hij niet duidelijker redeneert, zullen wij Kant voorloopig nog niet opzij zetten. Hartmann vervolgt:

»Om echter de ruimte geheel weg te denken behoeft men slechts *tegelijk*, het kogelvormige gezichtsveld der phantasie en het plaatselijk gekerkerde gezichtsorgaan weg te denken; m. a. w. van den gezichtszin te abstraheeren. (De tastzin speelt bij de phantasie-voorstellingen van ziende menschen een ondergeschikte rol). Wien dat te moeilijk is, stelle zich een blindgeborene voor die tegelijk wegens gevoelloosheid van de huid den tastzin mist. Deze zal in het geheel niet gelooven, dat zijn ziel geluid maakt, dat hij, ruikende of proevende, zijn ziel ruikt of proeft; maar hij zal evengoed als wij de waarnemingen zijner zintuigen terug brengen tot oorzaken buiten hem. Hij zal niet ontbeeren wat Kant den uitwendigen zin noemt; de geschiktheid om gewaarwordingen, hiervoor bestemd, tot ruimte-aanschouwingen te vervormen — wat zou blijken indien zijn blind- en gevoelloosheid werd weggenomen. Maar hij zal het niet brengen tot een

voorstelling van de ruimte, omdat hij geen gelegenheid heeft zich empirisch te oefenen. Dit bewijst dat de ruimte geen noodzakelijke voorstelling, elken geest aangeboren, is; althans geen *bewuste* voorstelling. En van zoo iets is hier slechts sprake."

Voor ons doel genoeg. Men kan er uit leeren, wat er van het geestelijk zien aan is. Zonder dergelijke autoriteiten loopt men gevaar door onwetenden van boerenbedrog beschuldigd te worden. En het zijn wijsgeeren, mannen van den eersten rang, die wij lieten getuigen!

Naarmate dit geestelijk zien meer of minder sterk, meer of minder zwak is, noemt men het visioen, droom, aanschouwing; noemt men het mijmering, voorstelling, gezicht. Laten wij ons nu door Hartmann leiden dan is er niets wonderbaars, niets bovennatuurlijks in; althans niets wat eenigszins aan een bijzondere gave, aan een uitverkoren-zijn doet denken — in theologischen zin. Maar op artistiek gebied is het dit wel degelijk; en wie de kunst beoefent — kunst in den ruimsten zin — is niet kenbaar aan lange haren of wonderbare kleederdracht, maar uitsluitend aan deze stille echt artistieke gave. Dat de geschiktheid door oefening aangeleerd kan worden zal wel buiten kijf zijn; maar evenmin als de meikever een spinneweb bouwt, evenmin als de duizendpoot honig maakt of de spreeuw een zwaluwnest, evenmin brengen sommigen het tot het geestelijk zien, laat staan het visioen. Dit laatste onderscheidt zich vooral hierdoor dat het in zijn lijnen, vormen, kleuren, scherper, duidelijker is dan de werkelijkheid: in één woord den indruk geeft van een geheel andere wereld: vooral wat kleur betreft. — Terwijl, door de afwezigheid van atmospheer onderstel ik, de vormen op een afstand zoo zuiver zijn, dat men op een aanrollende golf het geringste, een speld zelfs, ziet drijven. —

Van de wijsgeeren naar de dichters is de stap niet groot. Daar kunnen wij den droom praktisch aan het werk zien. *Praktisch;* want ik merkte reeds op, de dichterlijke droom- of gezichtsgave is niet het deel van allen, en onderscheidt zich hierdoor van het droomen wat wel elks deel is, en waarvan bij

bijna alle menschenkinderen de nachtelijke slaap vergezeld gaat. Waar dit droomen op ongewone tijden komt, wanneer de behoefte aan rust zich onverwacht, zonder geldige redenen voordoet, daar dient de arts geroepen te worden, want geest of lichaam of beide zijn dan abnormaal. Het dichterlijk droomen onderscheidt zich van het gewone hierdoor dat het zich in wakenden toestand vertoont: het tegenovergestelde van het andere. Ja, men kan beweren dat zij die gewoon zijn licht te slapen, die door het minste geritsel ontwaken, bijna niet of zóó droomen, dat het den wakenden visionairen toestand nabij komt. Beide gaan dan in elkaar over: hieraan te herkennen, dat de droom van den lichten slaper aangenaam is en geregeld, niets zonderlings heeft en zich kenmerkt door samenhang en gezond verstand. Denzulken gebeurt het een boek te lezen, dat zij vroeger wakend genoten; of na het doen van een buitenlandsche reis, die reis nog-eens te doen; en zonder buitengewone voorvallen na een dagwake het afgebroken moment den volgenden nacht voort te zetten. — De droom van den zwaren slaper kenmerkt zich door de wonderlijkste metamorphosen: door het overgaan van den eenen vorm in den anderen: zooals men dat vroeger zag op het platteland in kermistenten, waar de somnambule en de waarzegger niet ontbrak. Een schoone jonkvrouw op het tooneel struikelt: zij rekt zich uit en is — een krokodil. Of in het café chantant: een heer heeft iets gezongen: — zijn broekspijpen en mouwen, zijn hand en hoofd nemen reusachtige afmetingen aan, hij groeit uit tot bijna aan de wolken. En in de literatuur bij auteurs die uitsluitend werken met hun verstand en met woorden, iets dergelijks: in hun handen wordt een bemodderde kneppel in hetzelfde oogenblik een lier: de lier verandert in een polsstok en de polsstok blijkt — een hengel? neen — een geweer! Maar dergelijke metamorphosen die in wakenden visionairen toestand nooit gebeuren bij den echten dichter, omdat zij buiten de natuur, en dus onnatuurlijk zijn, hebben bij den nagemaakten slechts al te dikwijls plaats. Wie wakend schrijft onder den indruk van 'tgeen hij geestelijk ziet, brengt nooit dergelijk ontuig aan

het licht; en gebeurt het, dan heeft het verstand, het overleg, de rekenmeester den ziener parten gespeeld. Dat dit ook wel eens aan den besten dichter overkomt, wie zal het ontkennen? Maar het is toch een toetssteen, waaraan men echt en onecht onderscheiden kan!

Zonder ons nu te beroepen op het getuigenis van Calderon de la Barca, die het leven een droom noemde, of op Shakespeare, die zelfs een *Midsummernightsdream* dichtte, willen we toch wat voor de hand ligt nemen om den lezer niet in den waan te brengen uitsluitend te pleiten voor eigen huis en hof!

Een der meest betrouwbare getuigen is zeker *Longfellow* wel, omdat zijn praktische zin ons hier geen onvruchtbare droomerijen doet verwachten. Hij vatte het leven niet op als een droom: want zijn jonge man wilde niets van den psalmist weten die beweerde: *life is but an empty dream!* En toch hoe dikwijls komt in het *preludium*, aan de *Voices of the Night* voorafgaande, het woord *dream* voor! Minstens een half dozijn keeren in een versje van nog geen twintig koepletten. Ja de dichter roept:

Visions of childhood! stay, oh, stay!
Ye were so sweet and wild!

Dan schijnt het hem toe of verre stemmen fluisteren: het mag niet zijn: gij zijt geen kind meer!

The land of Song within thee lies,
Watered by living springs;
The lids of Fancy's sleepless eyes
Are gates unto that Paradise...

Hier onderscheidt de dichter tusschen Francy en dream; maar dit onderscheid brengt van den goeden weg. Beide zijn op het innigst verwant. —

Niet minder onverdachte getuige is Duitschland's grootste dichteres: *Annette Droste Hulshoff.* — Ik heb de keeren niet geteld; maar hare gedichten wemelen van het woord

Traum. Wat zij hiermede bedoelt blijkt ten duidelijkste uit haar vers *Die Verbannten,* wanneer zij zegt:

Mein äuszres Auge sank,
Mein *innres* ward erschlossen:

Zij is de dichteres van *Ein Sommertagstraum;* van *der Todesengel* met de aangrijpende slotregels:

Als ich zuerst dich auf dem Friedhof fand,
Tiefsinnig um die Monumente streifend,
Den schwarzen Ebenstab in deiner Hand
Entlang die Hügel schleifend;

Als du das Auge hobst, so scharf und nah',
Ein leises schaudern plötzlich mich befangen; —
O wohl, wohl ist der Todesengel da
Uber mein Grab gegangen!

Ook in ons nuchter landje zijn er nog onvervalschte getuigen op dit gebied. Ik behoef geen mindere te noemen dan Potgieter. In zijn *Florence* zingt hij in ónvolprezen terzinen:

Wie mag ze zijn, die Dante, in *dichtend droomen,*
'tGeen 't leven ons tweezijdig doe verstaan,
Op 't bloeyend veld daar meyende ziet komen?

Of wat verder:

Hij zag zijn gâ zooals ze op 't strand hem beidde,
Hij *droomde* zich den glimlach van zijn wicht...

Hier heeft droomen de beteekenis van voorstellen: het blijkt ten duidelijkste uit het zinverband. — Weer wat verder volgt de regel:

Zich de ijdelheid bewust der zoete *droomen,* —

Een paar paginaas verder opnieuw omtrent *Dante:*

Zoo wreed beschaamd in zijnen *stoutsten droom*...

Eenige paginaas verder opnieuw:

Te droomen dat het murm'len van die baren...

Soms ook wisselt hij het woord met phantasie, b.v. in:

Daar was 't een wijl zijn phantasie te moê...

Dit gedicht *Florence*, tusschen 1865 en 1868 ontstaan, is een der weinige meesterstukken waarop onze negentiende-eeuwsche literatuur kan bogen. In nagenoeg drie duizend terzinen, waarin de plastiek triomf bij triomf viert, maakte hij dezen dichtvorm in Nederland algemeen bekend; maar nog lang niet algemeen genoeg gewaardeerd. En dat reeds een bijna twintigtal jaren geleden! Het is Potgieter's zwanenzang geweest; en wil men beweren dat zijn voorliefde voor den droom saamhing met zijn afgezonderd leven dan wijzen wij op de terzinen van hem uit 1851: dus een menschenleeftijd geleden. Nogtans, wat van meer beteekenis is, hij getuigt daar in hetzelfde vers van een ander groot dichter precies hetzelfde:

Neig dieper, overeeuwd geboomt!
Naar 't moschbed, dat uw voet omzoomt,
De schaâuw voor wie daar *dicht en droomt*.

En wanneer hij er op laat volgen:

Schuil vrij, als erts
Zijn scherts
Soms diep,

dan blijkt het genoeg wien hij op het oog heeft.

Maar er zijn lieden die het zelfs den almachtigen Schepper kwalijk nemen, het goud niet aan de oppervlakte gestrooid te hebben: die voor de duisternis van een diepen mijnschacht terugdeinzen hoewel wetende dat op geen andere voorwaarden de juweelen te vinden zijn waarmede zij zoo gaarne zichzelven en geestverwanten vercieren!

Apeldoorn, 12 Maart 1886.

HET AMSTERDAMSCHE KERKGESCHIL.

DOOR

Dr. A. L. POELMAN.

II.

Het Amsterdamsche kerkgeschil is op zichzelf tamelijk onbeduidend; veel sporen van zijn bestaan zal het dan ook niet achterlaten. Het heeft aan Dr. Kuyper den nimbus der onfeilbaarheid ontnomen, het heeft den stijgenden invloed van dezen volksmenner gekeerd, het heeft de macht van dezen kerkelijk-politieken partijganger gedeeltelijk gebroken en de anti-revolutionaire partij, geschokt in haar onvoorwaardelijk vertrouwen op haar erkend hoofd, eenigermate in verwarring gebracht. Tot de uitwerking, die deze feiten op den gang van zaken in kerk en staat kunnen hebben, bepalen zich de practische gevolgen van dit geschil. Indien de procedures, waartoe het geleid heeft en verder leiden zal, uitvallen volgens de adviezen der heeren Lohman en Rutgers, dan kan er eene scheuring in de Ned. Herv. kerk uit voortkomen. Mocht dit werkelijk gebeuren, ook dan zouden de practische resultaten der kwestie zoo pover zijn, dat men haar in vergelijking met kerkelijke geschillen van vroeger en later tijd, ten onzent en in den vreemde, zou kunnen karakteriseeren als een storm in een glas water.

Toch is dit geschil om verschillende redenen intressant. Vooreerst trekt het de opmerkzaamheid door zijne rumoerigheid, en door zijne grillige sprongen. Hoe onbeduidend het ook is, toch heeft het de hartstochten gaande gemaakt; het

was een vruchtbaar onderwerp voor de journalistiek en schonk het levenslicht aan een lange reeks van brochures. Het is gelocaliseerd binnen de hoofdstad en heeft toch hier en daar in het land vertakkingen; een spiegelbeeld van 't Amsterdamsche kerkgeschil heeft zich vertoond te Kootwijk, te Voorthuizen en te Reitsum, terwijl men te Leiden preparatieven maakt, om het ook daar te vertoonen. Het was oorspronkelijk een attesten-kwestie, doch is in den loop van zijn kortstondig bestaan zoover van zijn oorsprong afgeweken, dat de attesten in 't vergeetboek geraakt zijn en dat de kwestie van beheer, in den grond der zaak eene vraag over het mijn en dijn, op den voorgrond getreden is. Het schoot op uit den meest conservatieven hoek ter wereld, eene plant van het Kuyperiaansche calvinisme, 't welk zich in de politiek voordoet als antirevolutie; toch is het door de handigheid of onhandigheid van zijn maker revolutionair geworden. Voorts heeft het den waarnemer verrast door een paar niet onbelangrijke onthullingen. Het heeft de traagheid der rechtspleging, den omslag en het ingewikkeld samenstel van het bestuur en mogelijk ook de zwakheid der organisatie der Ned. Herv. kerk aan den dag gebracht. Doch het heeft tevens de zwakheid der zich noemende gereformeerde of calvinistische partij in die kerk tentoongesteld. Door den loop van dit geschil is het gebleken, dat de Unie niet zooveel zielen telt en ze niet zoo vast in een enkelen schoolbijbelband saamgeperst heeft, als men uit het gerucht, 't welk zij maakt, wel zou kunnen vermoeden. Het is gebleken, dat het aantal van hen, die de roepstem van den Heraut volgen en die den Standaard willen ontplooien tot den heiligen oorlog voor het gereformeerd geloof, niet zoo groot is, als hunne drijvers ons willen doen gelooven.

Vooral echter is dit geschil merkwaardig, omdat het den milden geest, die sedert ettelijke jaren in de Ned. Herv. kerk heerscht, en den gezonden aard van het godsdienstig leven in die kerk krachtig doet uitkomen. Tegen zijne bedoeling heeft de aanstoker van dien twist zich daardoor tegenover die kerk verdienstelijk gemaakt.

Dr. Kuyper heeft het Amsterdamsche kerkgeschil een conflict genoemd en in zekeren zin is deze kwalificatie niet onjuist. Het is een conflict, niet omdat er twee machten onderling in botsing gekomen zijn, maar omdat het een strijd van beginselen geldt. De Amsterdamsche kerkeraad heeft aan de kandidaten voor het lidmaatschap der kerk de aangevraagde attesten van zedelijk gedrag geweigerd, niet omdat er iets op hun handel of wandel viel aan te merken, maar omdat dit lichaam de hand niet wilde leenen tot een werk, 't welk naar zijn oordeel met het karakter der kerk in strijd is. Niet een getuigschrift van zedelijk gedrag, doch alleen de eerlijke en oprechte belijdenis van een geloof, 't welk den toets der gereformeerde rechtzinnigheid doorstaan kan, omdat het in alle deelen overeenstemt met de leer der zaligheid, zooals die weleer is uitgesproken in de formulieren van eenigheid der kerken, die de ware gereformeerde religie zijn toegedaan, dat is naar het oordeel van dien kerkeraad de eenige voorwaarde voor het lidmaatschap der gereformeerde kerk; wie aan deze voorwaarde niet kan of wil voldoen, behoort daar niet te huis en mag de rechten en zegeningen van het lidmaatschap niet ontvangen. Voor de gereformeerde partij, met Dr. Kuyper aan 't hoofd bestaat er geene kerk zonder belijdenis, evenmin als er een christendom bestaat zonder kerk. Voor deze soort van christenen is het godsdienstig en kerkelijk leven in beginsel een confessioneel leven. Naar hun oordeel heeft de kerk geen ander verband dan de confessie; zonder confessie bestaat er in hunne oogen geene kerk en maakt iedere vereeniging, wier leden door geen confessioneel verband aaneengesloten worden, zich aan eene soort van heiligschennis schuldig, wanneer zij zichzelf den titel van eene kerk of van een kerkgenootschap toeëigenen.

Wanneer dit beginsel juist is, dan hebben Dr. Kuyper en de zijnen het volste recht, om de Ned. Herv. kerk, zooals zij thans gereorganiseerd is, te verfoeien en met schampere minachting steeds te spreken niet van de kerk, van haar bestuur, van haar orde en tucht, doch slechts van het synodaal verband. Want deze kerk heeft het door hen gehuldigde

beginsel, dat de belijdenis de eenige band van kerkelijke gemeenschap is, laten varen. Reeds hare eerste algemeene synode, die van 1816, gaf blijken van een milden geest. Van eene confessioneele vereeniging veranderde de kerk van lieverlede in eene administratieve. Tevreden met de handhaving van orde, tucht en goede zeden, heeft zij afgezien van de strenge handhaving eener bepaalde kerkleer; zij duldt iedere leer, die zich zelf een brief van christelijkheid durft uitreiken en heeft met de meeste verdraagzaamheid hare kansels geleend tot de prediking van ketterijen, die naar den mutserd rieken.

Deze vrijgevigheid verdient te meer waardeering, omdat zij niet enkel facto doch ook jure bestaat. Zij behoeft zich niet te verschuilen, doch kan met opgeheven hoofd en met geopend vizier voor den dag komen. Zij is geene wetsontduiking, zij heeft het recht, om zich te beroepen op de kerkelijke reglementen. Zij wordt niet oogluikend gedoogd, zij bestaat officieel. Waar in de kerkelijke reglementen gesproken wordt over handhaving van de leer der hervormde kerk, daar wordt deze uitdrukkelijk beperkt tot hare beginselen en hoofdzaken. Hoe die beginselen ontwikkeld en hoe die hoofdzaken met de resultaten der wetenschap in overeenstemming gebracht kunnen worden, heeft Scholten in zijne leer der hervormde kerk bewezen. Uit de vragen, die bij de persoonlijke en schriftelijke kerkvisitatie aan de verschillende leden van den kerkeraad voorgelegd worden, is geen spoor van inquisitoriaal onderzoek naar de zuiverheid der leer meer te ontdekken en de verplichting tot geregelde prediking van den heidelbergschen catechismus is opgeheven. De verklaring, die van de kandidaten tot den heiligen dienst gevraagd wordt, en de belijdenisvragen bij de openlijke bevestiging van lidmaten zijn in zulke termen vervat, dat zij met een goed geweten door de volgelingen van iedere kerkelijke partij afgelegd en beantwoord worden kunnen, terwijl de belijdenisvragen bij de voorbereiding tot het avondmaal facutatief geworden zijn. Wel is die vrijgevigheid, die verdraagzaamheid, die mildheid een gevolg van den drang der omstandig-

heden, doch dit neemt niet weg, dat zij feitelijk bestaat, door alle partijen, uitgenomen de calvinistische aanvaard en dat haar goed recht door de kerk bij monde harer wettige vertegenwoordigers erkend is. Dit feit wint in beteekenis, wanneer men bedenkt, dat de leden van alle kerkelijke besturen gekozen worden bij algemeen stemrecht, zij het dan ook, dat dit trapsgewijze uitgeoefend wordt.

Evenwel, en hierdoor rijst deze officieele kerkelijke vrijgevigheid tot nog hooger waarde, evenwel heeft geene enkele der bestaande kerkelijke partijen, met uitzondering van de geavenceerde fractie der modernen, zich geheel losgemaakt van iedere leer. De etisch- irenischen, de evangelischen en de modernen hebben, evengoed als de calvinisten, wat men hunne dogmatiek zou kunnen noemen. De irenischen houden vast aan de fundamenteele dogma's der katholieke kerk en het is algemeen bekend, dat Scholten evengoed zijne dogmatiek geschreven heeft als Hofstede de Groot en Pareau. In hoofdzaak beschouwen zij deze leer wel niet als onmisbaar vereischte, als fundament en merkteeken van godsdienstig of christelijk leven, maar toch heeft ieder hunner uit den voorraad harer geloofsovertuigingen een enkele genomen, die naar haar oordeel niet gemist mag worden. Scholten heeft indertijd in de Tijdspiegel betoogd, dat het geloof aan een persoonlijken God, aan persoonlijke onsterflijkheid en aan absolute waarde der deugd, de essentieële inhoud van het christendom uitmaakt; waar deze trias niet aangetroffen wordt, staat men derhalve in zijn oog buiten het christendom. In zijn werk over den godsdienst heeft Opzoomer wijd en breed voor de noodzakelijkheid van een enkel dogma gepleit; volgens zijn oordeel is godsdienst onbestaanbaar en ondenkbaar zonder het geloof aan een persoonlijken God, die met wijsheid en liefde de wereld regeert. Het is bekend, dat de evangelische partij dezelfde waarheid toekent aan het wondergeloof en dat zij zich bezwaarlijk eenige voorstelling kan vormen van godsdienst of christendom, zonder het geloof aan een God, die boven en buiten de wereld staat en die haár ieder oogenblik naar willekeur tot een anderen vorm omkneden kan. Is de

overhelling tot halfslachtigheid het gevolg van een onzuiver beginsel of van een onjuiste methode, of schuilt er nog een sprankjen onder van het oude geloof aan de zaligmakende kracht der gezonde leer?

Deze eigenaardige halfheid onzer kerkelijke partijen komt op zeer merkwaardige wijze aan den dag in de pogingen, die door allen zonder onderscheid aangewend worden, om hunne geloofsovertuigingen te staven door een beroep op de Heilige Schrift. Als bij stilzwijgende overeenkomst doen allen hun best, om de oude spreuk, dat ieder ketter zijn letter heeft, door een voorbeeld te bevestigen. Dat zij, die door zichzelf gereformeerden, doch door andere gereformeerden calvinisten en door andere calvinisten eenvoudig Kuyperianen genoemd worden, dat dezulken de leeringen, die zij meenen te vinden in de formulieren van eenigheid der Herv. kerk, daarom tot hun privaateigendom verklaren, omdat zij naar hunne meening volledig overeenstemmen met de leer des Bijbels, dit is overbekend. De Bijbel is in hun oog geene verzameling van fragmenten uit de hebreeuwsche en oud-christelijke letterkunde, maar eene gewijde oorkonde, als zoodanig een gesloten geheel en de volledige openbaring, van godswege gegeven, van alles, wat de mensch tot zaligheld te weten noodig heeft. Men weet hier met groote behendigheid een iegelijk, die het niet met de partij eens is, door een of anderen bijbeltekst het brandmerk van ongeloof of ongodsdienstigheid op het voorhoofd te prenten. Uit dit van allerlei soort van geestelijk wapentuig rijk voorzien arsenaal weet men altoos een zwaard of een pijl te vinden, om er zijn tegenpartij in de leer mee te treffen. Aan ieder, die over een of ander leerstuk anders denkt weet men een bijbelsch blok voor de voeten te werpen, 'twelk hem den verderen toegang tot den weg des christelijken levens verspert. Eene sterksprekende proeve van deze taktiek leverde de manier, waarop Dr. Kuyper indertijd is opgetreden tegen Ds. P. Huet.

De spiritistische buitensporigheden van dezen heer, de meest nieuwerwetsche van alle denkbare bijgeloovigheden en dweeperijen, heeft hij op grond van eene plaats in Deuteronomium

als heidensche afdwalingen veroordeeld; volgens den stichter en den eersten rector magnificus der jongste, nog wel vrije universiteit bij ons te lande, staat het vast, dat de dooden door bezweringen opgeroepen kunnen worden, om zich aan de levenden te vertoonen en hun de geheimen van graf en eeuwigheid te openbaren; dit moet men gelooven, omdat het in de bedoelde plaats van Deuteronomium ondersteld wordt. Bij deze secte is de vereering der Schrift overgeslagen tot eene formeele aanbidding, die zich zelfs uitstrekt tot de statenvertaling, tot het oud-hollandsch, waarin die vertaling oorspronkelijk geschreven werd en zelfs tot den ouden lettervorm, waarmede zij het eerst gedrukt werd. De Bijbel mag hier niet gelezen en verklaard worden bij het licht der wetenschap, doch de wetenschap moet zich richten naar de leer der Schrift; zoodra hare resultaten tegen een bijbeltekst strijden, heeft zij bewezen, onwaar en valsch te zijn. De bijbeltekst, die hierbij te pas komt, moet natuurlijk verklaard en verstaan worden overeenkomstig de leer, die in de hervormde belijdenis-schriften vervat is; eene verklaring, die hierbij niet past, bewijst door dit feit hare onjuistheid. Want de leer der formulieren van eenigheid is waar, omdat zij de leer der Schrift is, terwijl om diezelfde reden de Schrift verklaard moet worden volgens den inhoud dezer formulieren; de confessie en de Schrift werpen elkaâr den bal toe en laten den geloovige rondwandelen in den cirkel, waaruit hij zich niet verwijderen kan. Het ligt in den aard der ethisch-irenische richting, dat ook hare volgelingen hunne leerstellingen vasthechten aan de Schrift. Gelijk hun naam reeds aanduidt, leggen zij minder nadruk op den letterstelligen vorm van het dogma, dan op zijn zedelijk godsdienstigen inhoud. De gemeenschap van het godsdienstig gevoel en van den zedelijken ernst, zooals die aan ieder leerstuk der kerk ten grondslag ligt en zooals hij er ook in uitgesproken is, kan naar hunne meening alle christenen vereenigen tot dezelfde geloofsbelijdenis en den vrede aan de kerk teruggeven.

De katholieke leer, dat geene meening door de kerk tot een dogma verheven worden mag, tenzij de gedachte, die haar

bezielt, althans in beginsel in de Schrift teruggevonden wordt, wordt door hen toegepast op de bestaande dogmatiek in haar geheel. Haar beschouwing van den Bijbel stemt dan ook niet met die der gereformeerden overeen. Ook in den Bijbel onderscheidt zij vorm en inhoud; de Schrift is haar eene openbaring van zuiver godsdienstige gedachten, doch uitgesproken in vormen, die pasten voor den tijd, waarin een of ander bijbelboek geschreven werd. Die vormen kunnen gebroken worden, slijten, wisselen met den tijd, maar de godsdienstige gedachte, die zij bevatten, is volkomen waar en onvergankelijk. Deze richting laat daarom aan de wetenschap ook tegenover den Bijbel recht weervaren, zij onderwerpt de Schrift zelfs aan een historisch-critisch onderzoek; toch herleidt zij ieder leerstuk op de een of andere wijze óf tot het Nieuwe óf zelfs tot het Oude Testament. Ook de stichter der Leidsche school heeft voor de katholiciteit, in dezen zin opgevat, eenigen eerbied. De hoogleeraar Scholten stelt er blijkbaar prijs op, om aan te toonen, dat zijne denkbeelden, zooal niet in het Oude, dan toch in het Nieuwe Testament wortelen en dat zij, zij het dan ook in andere, in afwijkende vormen, bij Johannes, bij Paulus, zelfs bij den Christus der synoptische evangeliën teruggevonden worden. Is het de begeerte, om zijne leer voor de oogen der gemeente als schriftmatig te rechtvaardigen; is het de vrees, om den historischen band te verbreken; is het een soort van wantrouwen óf in 't vermogen van eigen denkkracht, òf in de eigene waarneming der verschijnselen van het godsdienstig leven, òf in de zuiverheid en in de kracht van dit leven zelf, zooals het bestaat en zich vertoont in eigen gemoed en eigen omgeving, de eenige plaats, waar het met eigen oogen waargenomen worden kan?

Hoe het zij, het leerboek der dogmatiek van den hoogleeraar Scholten is van den begin tot het einde vol aanhalingen uit de Heilige Schrift. Zelfs de stichter der Utrechtsch-moderne school, de grondlegger der empirische philosofie, die den weg der wetenschap afgebakend en voor de philosofische critiek ook op theologisch gebied en ten aanzien van

den Bijbel zelven eene deur geopend heeft, zelfs de hoogleeraar Opzoomer bouwt zijne denkbeelden over den godsdienst op eene uitspraak der Heilige Schrift. Voor zijne beschrijving van het wezen van den godsdienst koos hij het bekende antwoord van Jezus op de vraag van een schriftgeleerde naar het grootste onder de geboden tot uitgangspunt. Vooral komt deze eigenaardigheid sterk uit bij de evangelische partij, die uit de school der groningsche hoogleeraren Hofstede de Groot en Pareau voortgekomen is. Het is bekend, dat de dogmatiek dezer godgeleerden bijna overal van de traditioneele kerkleer afweek. Nagenoeg ieder leerstuk, 't welk door de kerk op hare conciliën aangenomen en als dogma tot den rang van een christelijk axioma verheven was, werd door deze school bestreden en verworpen; nagenoeg iedere ketterij, die door de kerk veroordeeld was, werd door haar op den kerkelijken leerstoel geplaatst. Zij verwierp het leerstuk der drie-eenigheid en pleitte voor Arius tegenover Athanasius; de onfeilbaarheid der heilige schrift werd veranderd in feilloosheid; het leerstuk der voldoening aan Gods strafeischende gerechtigheid door het bloed van Jezus Christus verafschuwde zij als eene ongoddelijke en onchristelijke bloedtheologie, terwijl zij tegenover het leerstuk der goddelijke voorverordineering tot de eeuwige zaligheid of tot de eeuwige verdoemenis het leerstuk plaatste van den vrijen wil. In strijd wederom met den boven reeds vermelden regel, dat ieder dogma, 't welk door de kerk als zoodanig is aangenomen, moet wortelen, en ook werkelijk wortelt in de schrift, meende zij nogtans ter goeder trouw, dat al hare ketterijen door uitspraken van diezelfde schrift verdedigd konden worden.

Vóór de uiteenzetting van ieder onderdeel der dogmatiek, gaf zij in korte trekken een historisch overzicht van de gevoelens, die over het te behandelen onderwerp van het apostolische tijdvak af tot op onze dagen elkander in de kerk opgevolgd hebben. Uit dit overzicht bleek telkens, dat de apostelen de zaak zuiver opgevat hadden, dat de kerk zachtkens aan de rechte lijn eener zuivere ontwikkeling verlaten had, dat de geschiedenis van het onderwerpelijk dogma enkel

uitliep op een geschiedenis van afdwaling, doch dat de bedoelde school het zuiver beginsel op nieuw gegrepen en in een voor onzen tijd passenden vorm gegoten had. Deze eigenaardigheid was een gevolg van haar gemis aan historische critiek, of liever, van de geringe mate van opmerkzaamheid, welke zij aan dezen tak van theologische wetenschap placht te schenken. Zij ging uit van het beginsel, dat de christelijke dogmatiek een wijsgeerig onderzoek behoort te zijn nopens de waarheid van den christelijken godsdienst en zij nam aan, dat de persoonlijkheid of liever de verschijning van Jezus in haar vollen omvang bij dit onderzoek als voornaamste kenbron aangemerkt moet worden. Toen zij optrad, had Strauss reeds zijn leven van Jezus geschreven; Reuss had reeds beproefd, om de boeken des nieuwen testaments te rangschikken in het kader der oud-christelijke letterkunde, de Wette had zijne commentaren geschreven en de Tubingers hadden het zwaard getrokken. Toch nam de Groninger school bij hare voorstelling van den persoon en van het leven van Jezus weinig of geen notitie van den arbeid dezer geleerden; zij knutselde aan de harmonistiek der evangelieën en nam alles, wat daar verhaald werd, als geschiedenis aan. Wanneer men nu bedenkt, dat de meeste verhalen, over het leven van Jezus in de evangelieën voorkomende, wonderverhalen zijn, en dat nagenoeg al die wonderverhalen aanschouwelijke voorstellingen zijn van de gedachten, die gedurende het tijdvak der apostelen en der apostolische vaderen het brein der christelijke gemeente vervulden en die ook in de brieven van het nieuwe testament uitgesproken werden, dan spreekt het van zelf, dat iedere leer, die uit deze voorstelling van Jezus' persoon afgeleid wordt, als van zelf in het nieuwe testament te huis behoort.

Toch is alleen de calvinistische partij confessioneel. Geene der anderen vult met deze gereformeerden de oude leus: geen christendom zonder kerk, aan met de verklaring: geene kerk zonder belijdenis, en vooral wacht ieder zich zorgvuldig voor de toevoeging: geene andere belijdenis dan de mijne. Zelfs de mannen der etisch- irenische richting, ach-

ten, althans voor het oogenblik, de kerk bestaanbaar zonder belijdenis. Zij erkennen, dat de oude belijdenisvorm versleten en verbroken, en voor herstel onvatbaar is, en meenen, dat men geduldig den tijd moet afwachten, die het oude geloof opnieuw en juister formuleeren zal. Men stelt de godgeleerde wetenschap op hoogen prijs en hecht groote waarde aan het zoogenoemd godsdienstig denken. Het christendom moet zijn recht van bestaan kunnen verdedigen en het godsdienstig geloof moet zich als redelijk kunnen rechtvaardigen; dit is een algemeene eisch. Doch men weet zeer goed, dat deze rechtvaardiging slechts eene subjectieve kan zijn, omdat zij afhankelijk is van de mate van verstandelijke ontwikkeling en omdat zij zich richten moet naar de wereld beschouwing van elken persoon voor zich. Men wil zijn eigen gevoelen niet opdringen aan een ander, want men weet, dat hetgeen waar is voor den een, daarom nog niet waar is voor een ander. Men ziet in de godsdienstige gedachte of in de leer wel een uiting, een gevolg, eene vrucht, doch niet bron en oorzaak van het godsdienstig leven; hoewel men daarom vordert, dat de kennis van den godsdienst bij een iegelijk gelijken tred zal houden met iedere andere kennis, hoewel men ter wille van dezen eisch aan 't godsdienstig onderwijs een nieuwen vorm en een hoogere vlucht gegeven heeft, zal men het toch niet in den zin krijgen, om het bestaan en den aard van godsdienstig leven bij zich zelf of bij een ander af te meten, naar kennis of leer. Men erkent dan ook geene zaligmakende leer, doch wel een zaligmakenden geest. De hechtheid van het kerkverband hangt daarom niet af van eenheid in de leer, wel van eenheid in gezindheid en in streven. Op grond van deze eenheid voelen alle partijen, de calvinistische altoos uitgezonderd, zich sterk genoeg, om onder de administratie van het synodale kerkverband, zonder belijdenis, vereenigd te blijven en het restje van den ouden zuurdesem der alleen zaligmakende leer weg te werpen. Zoo is het gebleken en zoo blijkt het voortdurend onder den indruk van het Amsterdamsche kerkgeschil.

LOSSE STUKJENS LITERATUUR-BESCHOUWING.

K. Alberdingk Thijm

I.

L'ŒUVRE.

Van zonnevlammen en van druipend bloed is het laatste werk van Zola gemaakt. Draven de zwarte menschenkudden, met wilde haren en vuile huiden, uit *Germinal*, die schreeuwen om geluk en om leven, nog voort op den achtergrond van ons geheugen, zien wij nóg dat arme menschenvleesch van geslacht op geslacht wegteren om de van wrok en van wraak knersende gebeenten, hooren wij nóg die wanhoopstamelingen in zware, heesche stemmen opdreunen van onder den koolzwarten grond naar den benevelden hemel, — in *l'Oeuvre* wordt onze verbeelding geheven tot een hooger marteling, in *l'Oeuvre* lacht, lacht de goud-blauwe hemel zijn ongenaakbaarheid neêr op den verdwaasden menschgod, die, met licht-dronken hersens, tot zijn hoogte stijgen wil, om hem in zich op te nemen, en hem te storten uit, hem te smijten neêr in de oogen der menschen.

In *l'Oeuvre* staat de kunstenaar, de man, wien, als een gouden staaf, de onverbrokkelbare wil in de ziel is gelegd om schoonheid te scheppen, om leven te geven, de schilder, die het licht en de warmte van deze donkere, koude eeuw zou hebben gevonden en die het, als een kus van heerlijk-

heid, tegen de aangezichten der twijfelaars zoû hebben geworpen. Maar hij kan niet, zijn wil stuit plat tegen het ijs van zijn onmacht, het koude, doode onvermogen, door het bedorven bloed van zijn voorgeslacht in zijn wezen gegoten.

In hem is de hysterie der Rougon-Maquarts tot hare hoogste verfijning ontwikkeld en geheel overgeslagen tot de hersenmassa. De onbevredigbare hysterie in de artisticiteit, dát is Claude Lantier. En hij zegt tot zich zelf, dat hij wil, dat hij zál, en hij worstelt, worstelt, telkens opgedreven om het licht te grijpen, om de kleur te vatten, die hij vóor zich ziet, telkens nederwarrelend, met leêge handen, in de duizelingen zijner onvoldaanheid.

Onder den strijd van zijn heftige begeerte met zijn steeds vliedenden kunstdroom, wordt nog de strijd gevoerd tusschen zijn vleesch en zijn artisticiteit. Onder een verblindenden regen en bij het blauwe bliksemlicht is zij tot hem gekomen over de blinkende verlaten straten in een heeten Julinacht, zij, *Christine*, die in hem den man lief zoû krijgen en den ook door haar onbegrepen kunstenaar. En dien heelen Parijschen zomer hebben zij elkaâr bemind. Langs de blaauwzilveren Seine hebben zij gewandeld met hun liefde; zij zijn gegaan over den blank-grijzen grond; de lichtkleurige huizengevels, de glinsterende torens en koepeldaken, hebben een zacht-tintelenden blauwen hemel over hun wordende liefde gespannen, als een stoet versteende reuze-dienstknechten van die twee, die begonnen te beminnen.

En twee, drie jaar, een groot stuk van Claudes jeugd, zijn zij, toen hun liefde was volgroeid, haar buiten gaan vieren, in het bosch, op het gras; en het dorp was stil en het bosch was groot, en zij waren alles voor elkaâr. Claude dacht, dat hij zijn geluk had gevonden. Maar toen is langzaam een grijze spijt over het verlaten Parijs bij hem opgekomen, en hij is willen te-rugkeeren tot het vernielende geestesleven in de groote stad, met zijn bedwelmende dampen van glorie en onsterfelijkheid.

De kunst heeft hem te-ruggenomen uit Christines armen. Hij had een Gezicht, een groot Gezicht op Parijs, de kern en

de bloei van het Parijsche reuze-leven, waarvan hij droomde, en dat hij, in de heilige vondsten zijner blonde kleurvisioenen, op een doek wilde leggen, dat hem eeuwig zoû doen leven. En *Christine* mocht strijden, Christine mocht hem drukken aan haar bevende borst, Christine mocht hem haar oogen en haar lippen en haar geheele lichaam aanbieden, bij dag en bij nacht, als een ruiker van liefde, die hem nooit ontrouw zoû worden zooals de andere, de andere was daar, de kunst, die onweêrstaanbaar hem te-rugtrok in haar marmeren armen en die er hem in dooddrukte, in de waanzinwanhoop van zijn onvoldaan verlangen.

. . .

Wij vinden in *l'Oeuvre* drie zuivere sensaties. Vooreerst:

»Rien ne la retenait plus, elle avait pourtant l'air de chercher encore, comme si elle avait eu la sensation de laisser là quelque chose, une chose qu'elle n'aurait pu nommer." (Bldz. 28.)

Deze zin is zeer charakteristiek voor Zola. Hij zegt niet welke sensatie *Christine* had, maar hij neemt haar alleen van buiten op en zegt dan: »elle avait l'air de chercher encore, *comme si* . . . .", enz.

Ten tweede:

»Claude était déjà sur la route, avec le petit Jacques, lorsque Christine s'imagina qu'elle oubliait quelque chose. Elle revint seule dans la maison, elle la trouva complètement vide et se mit à pleurer: c'était une sensation d'arrachement, quelque chose d'elle-même qu'elle laissait, sans pouvoir dire quoi." (Blz. 219).

Eindelijk:

»Il revécut brusquement leur jeunesse, le collège de Plassans . . . .", enz. (Blz. 397.)

Overigens beschrijft Zola niet het sensationeele, het gewaarwordingenleven van Claude of van de andere personen.

Mooie dingen in dit boek zijn: de eerste nacht en ochtend, dat Claude en Christine samen zijn, met de twee soorten zedigheid, (blz. 5—30); verder, waar Claude en Bongrand samen

naar huis gaan 'snachts, (blz. 109); waar Claude zijn vrienden heen laat gaan, zonder ze open te doen, (blz. 132); waar Christine hem, door voor hem te willen pozeeren, haar maagdelijkheid ten offer brengt, (blz. 144—145); waar Claude, den avond nadat zij zijn schilderij door het publiek heeft zien uitlachen, Christine vindt zitten in de schemering van zijn atelier, (bl. 179—180); het gesprek tusschen Claude en Isma Bécot, (blz. 234); het idiotisme van den kleinen Jacques, (blz. 288); de strijd tusschen Claudes vrouw en Claudes kunst, ,(blz. 302 en 303); de laatste poze van Christine (blz. 321 en 325); het gesprek tusschen Claude en Irma, (blz. 336); de dood van den kleinen Jacques, (blz. 356—357); Claude, die zijn geschilderde zoontjen bekijkt, (blz. 412, 413, 414); Claudes wanhoop, (blz. 454—476); vooral het laatste liefde-oogenblik van Claude en Christine, (blz. 473); eindelijk op het kerkhof, (blz. 489).

Gebreken zijn: Vooreerst, het niet genoeg samenweven van de personen en hun omgeving, op eenige plaatsen. De stemming wordt dan niet opgehouden bij den lezer, maar door de te lange beschrijving gebroken. Zoo blz. 127—131. Hier wordt de stad, de straat schoon geschilderd, geschilderd als zijnde schoon, omdat zij het kader is om Claude en Christines liefde heen, omdat de stemming dier twee en van den beschrijver, die in hen overgaat, zijn schoonheid tegen de steenen weerkaatst. Maar dit duurt te lang; op 't laatst zien wij alleen de stad en vergeten de personen met hun stemming. Zoo wordt de lezer in het 5e hoofdstuk ook te lang in dén *Salon* opgehouden, vóor de ontmoeting van Claude en Christine. Hetzelfde verschijnsel herhaalt zich nog eenige malen in het boek.

Een fout in het groote geheel der kompozitie is in 't algemeen de manier, waarop de levens der andere kunstenaars in de geschiedenis van Claude zijn gevlochten. Dit is meestal een groote moeyelijkheid in het moderne Boek, dat men de bijpersonen, die in den beginne onmisbaar zijn, later niet kan laten schieten en ze toch niet op een waarschijnlijke wijze telkens weêr terug kan laten komen. Dat Claude, Sandoz en de anderen een vast clubjen vormden, is, als motief, uitste-

kend om ze ook later samen te laten komen, maar zoo als Zola dat motief heeft uitgewerkt, is het wel eens hinderlijk.

Sandoz en later zijn vrouw Henriette, zijn nu en dan belachelijk. Vóor dat Sandoz getrouwd is, zien wij hem uit de kamer van zijn moeder komen, »avec un sourire tendre et discret", en dan weêr, en dan nog eens met dezelfde »sourire tendre et discret", eindelijk nog eens »avec un sourire tendre et discret", en na zijn huwelijk komt Henriette uit de kamer der moeder, met dezelfde »sourire tendre et discret". Dit geeft hun iets van automaten. De vrienden-partijtjes, eerst bij Sandoz op zijn »chambre de garçon", later in zijn mooye huis, zijn eenigszins banaal van bonhomie. De teleurstelling van Sandoz op het laatste partijtjen, als hij ziet, dat zijn vrienden niet meer zoo lief voor mekaâr zijn als vroeger, is ook niet goed gegeven. Wat drommel, als die Sandoz zoo'n romanschrijver en dus een menschenkenner bij uitnemendheid is, moest hij toch al lang hebben voorzien, dat aller eerzucht botsingen zoû te weeg brengen.

Blz. 443:

— Mahoudean, vous ne prenez pas des cèpes, interrompit obligeamment Henriette.

Le domestique présentait le filet, on mangeait, on vidait les carafes de vin; mais l'aigreur était telle, que les bonnes choses passaient sans être goûtées, ce qui désolait la maîtresse et le maître de la maison.

Blz. 446:

Dès lors, Henriette et Sandoz, consternés, assistèrent à la déroute de leur menu. La salade de truffes, la glace, le dessert, tout fut avalé sans joie, dans la colère montante de la querelle; et le chambertin, et le vin de la Moselle, passèrent comme de l'eau pure. Vainement, elle souriait, tandis que lui, bonhomme, s'efforçait de les calmer en faisant la part des infirmités humaines.

Deze zinnen moeten beminnelijk zijn, maar zij doen glimlachen om hun naïveteit. Het is Zola, die voor Sandoz gepozeerd heeft, zelf, die zich hier als gastheer schijnt te beklagen.

Er zijn nog kleine stijlfoutjes, als: Blz. 140: »et il avait raison'; blz. 241: »mais, *comme si* une association d'idées s'était

produite en lui" blz. 437: »l'écrivain, *en effet*, venait de publier un nouveau roman", enz. *En effet?* Dus hij jokte niet, toen hij 't zei?

Ja, maar de schrijver behoeft zijn personen geen gelijk te geven, als zij iets beweren.

Een eigenschap van *l'Oeuvre* is ook nog, dat de auteur voortdurend blijk geeft verstand van schilderkunst te hebben. Hij zegt herhaaldelijk zijn eigen meening voor Claudes schilderijen of schetsen. Dit nu is het werk van een schilderijkenner, wat de romanschrijver als zoodanig niet verondersteld mag worden te zijn, daar hij dan buiten zijn onpersoonlijkheid van observator treedt.

Niets is belangrijker dan het symbolisme in Zola te bestudeeren. Herhaaldelijk geeft hij ons in l'Oeuvre symbolische gezichten op de stad, la Cité, een monster, dat, onder anderen, het groote artistenleven van Claude zal verslinden.

Indien men wil konstateeren hoever Zola staat boven de Goncourt, dan heeft men de in weêrwil van zijn vloed van onsamenhangende sensaties en trillende tinten en opmerkingen reeds verouderende *Manette Salomon* maar te leggen naast *l'Oeuvre*, dat veel langer leven zal om het nog niet omschreven diep »menschelijke", waarvan het bloedt en vuurt.

L. v. D.

II.

HAPPE-CHAIR.

Dit is het dapperste mannenwerk, dat Lemonnier nog heeft geschreven. Het is een zware arm, die hier geheven wordt, en die neêrvalt, met dreunenden hamerslag op hamerslag, in de ontsteltenis en de verschrikking van hen, die op hun kamer zitten met dit boek.

Houdt dan uw hersens vast, gij geëmancipeerde jufjens van de bekoorlijke literatuur, en gij, aardige predikanten, meesters in de rechten, en verdere schalken, die een verheven zieleleven leidt en aspiraties wenscht naar hooger in de »fraaie letteren", bindt een doek voor uw oogen; hier geen tintelende linten, geen opschik en tooi voor de verbeelding van hen, die aangenaam en zachtjes begeeren te worden aangedaan; hier geen dunne kost voor zwakke harten. Hier is een man aan het woord; hier is het de ontkleede ziel van een machtigen mensch, die prachtig zwart en donker-rood aan de waereld een stuk leven terugwerpt, dat zij hem in de oogen had geworpen.

Zoo radert in zijn wreedheid het leven voorbij....

Raderen draayen, wielen wenden voort, altijd voort. De hamers beuken, het ijzer gloeit en knerst. In den mistenden rookdamp gillen de scherpe fluitjes binnen de vale wanden. Voor de ovenvuren staan donkere lichamen, met bloote bovenlijven vol oranje-haar in den ruigen purpergloed. Zij loopen en gaan en buitelen door elkaâr, beladen met ijzeren balken, met borsten geschroeid in het vuur, en zware ademhalingen en zweetende en kokende gestalten.

Krits!.... Daar is er een vermoord, dood-gebrand. Weg er meê! Het werk gaat voort. Zijn dochtertjen is blij, dat zij vrij is. Die drinkende en stinkende vader, die haar schopte en sloeg!

En voort draayen de raderen....

Zij woonden in de huizengroepen, tusschen de bergen, waar de fabriek stond. Daar hadden zij hun vrouwen en hun moeders lief, in smerige bedden en met vloekende monden. En 's Zondags bedronken zij zich in hun herbergen. Er waren er ook onder met teêre harten, éen ook vol liefde voor de vogels, die hij opvoedde in zijn kamer.

Het meisjen, dat zoo blij was vrij te zijn, trouwde eindelijk met Jacques Huriaux, den kalmen Vlaming onder deze wilde Walen, waarmeê zij het al lang hield. Eens op een nacht, daar kwam een slag als een tienvoudig losdonderend

onweêr. Een stoomketel was gesprongen; de halve fabriek was stuk geslagen. En huilend, in hun huiverende hemden, kwamen zij toe geloopen, de moeders en de vrouwen en de kinderen, in hun witte lompen in den sneeuwenden winternacht. Uren bleven zij staan, schreeuwend om de beminde lichamen, die daar vermorzeld waren.

Er waren wat menschen verwoest! Zij werden gedragen naar de kale ziekenkamers, door de kameraden. Mannen droegen mannen en strekten ze op de bedden en zeiden hun lieve woorden, heel zacht. Lijken werden op lijken gestapeld; het bloed liep over de vloer. De lijken lachten in den dood of bleven met gezichten nog gespannen van het werk. Moeders kwamen spreken aan de ooren der lijken, en spraken maar altijd voort en herinnerden hun van hun kinderjaren, met diepe stemmen.

Toen Jacques de Vlaming, die niet gedood was, herstelde van zijn ziekten, was zijn vrouw, daar hij zooveel van hield, 't gaan houden met andere mannen. En al sloeg hij er éen half dood op een berg in een maan-nacht, haar zotte vleesch vond altijd wel weêr andere.

Eindelijk bleef zij voor goed weg. Zijn kindjen alleen bleef hem over, dat hij vertroetelde en liefkoosde, als een verouderd man.

En de raderen draaiden voort. Het hooge, zwarte huis, met zijn gele en purperen gloeyingen, werkte voort, altijd voort.

Zoo radert het wreede leven voorbij....

L. v. D.

III.

TWEE BOEKEN VAN WAZENAAR.

Ik heb een oude schuld af te doen aan den schrijver Wazenaar. De schuld namelijk van een niet precies te noemen

aantal genoegelijke oogenblikken, die mij zijn toegekomen door de lezing van zijn proza: »Een Vlaamsche Jongen" en van zijn proza en verzen: »In de Natuur."

Ik las ze een paar jaar geleden, in een tijd, toen ik meestal boos was op een van de twintig dichters, die dat jaar onze letterkunde onveilig maakten. Ze waren me een prettige verstrooiing van het schrijven van recensies, die noodzakelijk waren, maar onaangenaam. Er was toen ter tijd niet veel noodig om een gevoel te krijgen of men de luiers waschte van een lastigen zuigeling, waarvan men nog volstrekt niet wist of hij ooit een toonbaar knaapje worden zou. En een rustig oogenblikje was al heel wat.

Cooplandt was er nog niet en Netscher was er nog niet, toen Wazenaar »Een Vlaamsche Jongen" uitgaf. Die Vlaamsche Jongen had een allernatuurlijkste manier van praten en hij zei vaak geziene zinnetjes als hij sprak van de natuur en van zijn leven op de boerderij. Hij vertelde van »'t kunstig nestje, dat de karakiet vasthangt aan de rietstalen over den plas," van het vogeltje »het bovendekkertje, in zijn pluimig beddeken, met zijne vele witte, roodgespikkelde eitjes," van »het takkerig nest van den wouter in de sparren." Hij had het over »de bleeke koffie, waardoor men de kollebloemen en haantjes kon zien op den bodem van 't kopje," over »den weerwolf, die in den donkere de wijken afdraafde." Daar waren heel wat slecht gecomponeerde, ook slecht geschreven hoofdstukken in die levensbeschrijving, het heele boek zelf was geen compositie, omdat het leven-zelf zelden een compositie is, maar er kwam een hoofdstuk in voor als dat over Oom Nelis, die krankzinnig was geworden door het lezen van vrome boeken: »De krankzinnige werd, om de goedkoopheid, in geen gesticht besteed, maar levenslang opgesloten, thuis op het voutje. Hij huilde sommige avonden dat het vervaarlijk galmde over de akkers."

»In de Natuur" leek me het best op die plaatsen waar het soortgelijk was aan zulke stukjes van het vorige boek.

Het precies-geziene, het gevoeld-gezegde zocht ik over de bladzijden.

»In de Natuur" is proza en verzen door elkander. Ik zag er Wazenaar in als een man. die door het zien van de wezenlijke natuur er toe gekomen was liefde te voelen voor de ideeën, waarin hij alles begreep wat hij »de Natuur" noemde: »de Natuur" is hem al de voorraad der chemische, physische en astronomische Wetenschappen, al wat behoort tot »De Menschheid", al de neigingen der menschen.

Ik heb nooit gehoord dat hij al die groote liefde goed te zeggen wist. Wel dat hij altijd het best was als hij sprak van de dingen die hij zag om zich heen.

Zoo komt het mij voor dat het hoofdstuk »Teederheid" een der beste is (bladz. 57 etc.) en vooral de beschrijving van het kind, dat op visite is geweest bij een tante en door tante wordt thuis gebracht. »De kleine had het gauw met hare moei kunnen stellen, en hield zich nu, ofschoon weer thuis, met heure Zondaagsche kleederen aan en haar fluweelen hoedjen op, vertrouwelijk dicht bij de oude vrouw; zóó bijna, alsof ze samen een bezoek brachten bij vreemde menschen, om dra naar beider eigen woning terug te keeren.

Intusschen kwam hare moeder de ontvangstkamer binnengesneld.

»Zijt ge braaf geweest en hebt gij veel gespeeld, mijn lieveken? Zijt ge niet moe? Hebt gij geenen vaak nog?"

Het kind wist niet wat het op die menigte, zoo ras opeenvolgende vragen het eerst antwoorden zou: ja of neen. Het bleef eene poos twijfelend en zwijgend aan den stoel zijner tante staan.

Het scheen aldus eenigszins kouder, stijver, min lieftallig dan anders, en gelijk ontstemd. Het was als een juffertje, wie onnatuurlijke, linksche manieren zouden geleerd zijn."

Op een enkel woord na vind ik deze bladzijde uitstekend. Ik begrijp nu niet waarom iemand, die zulke dingen zoo goed zien en zoo mooi zeggen kan, zich ophoudt met het bezingen van abstracties, die hij niet zóó kan verheerlijken zonder

optehouden dezelfde Wazenaar te zijn. Waarom, zou ik zeggen, die onnoodige, onvolkomene personificatien van natuurmachten en begrippen, die wel heel mooi kunnen zijn in uw verbeelding, maar die ge ons nooit zoo mooi kunt maken als deze uwe werkelijkheid.

Ik weet niet of Wazenaar het aangenaam vindt zich te laten overtuigen. Anders heb ik nog een bewijs. Het is de eerste bladzij van *Nachtfeest* (bladz. 205 etc.)

»Er werd feest gevierd in de stad.

De koning was daar om de nieuwe havenwerken in te huldigen.

Een optocht van dringend saamgetrommelde Vlaamsche maatschappijen kwam hem voorbij gestapt, enkele door haren knaap alleen, met vaandels of naambord, vertegenwoordigd.

Zij schreeuwden herhaaldelijk, half beschaamd, na opwindend commando: »Vief le roo!"

En Sire, van zijnen geborduurden staf omringd, neeg minzaam toe; en het in 't blauw gekleed prinsesken knikte, werktuigelijk groetende, door hare knietjes."

Als men deze bladzijden legt naast andere, waar Wazenaar zijn groote abstracties tracht te verheerlijken, dan zal men in de laatste de zorgvuldigheid van zijn stijl bewonderen, zijn fraaie beelden applaudisseeren en den hoed afnemen voor zijn deftige ideeën — maar men zal de eerste liefhebben omdat ze mooi zijn en niet willen doorgaan voor iets anders dan mooi.

De verzen van Wazenaar behooren meest tot de soort, die ik *niet* mooi vind. De beeldspraak is eigenaardig, de klank is meestal gedragen, de verzen, de jamben vooral, staan rechtop in de bataillons der strofen of houden hun stap met merkwaardige zekerheid — maar — enfin, ik word niet blij als ik ze lees. Ik beweer dat de verzen, in den Rouwzang voor tweehonderd door een heidensch vorst geslachte meisjes:

O waar' 't mijn rouwend, wrekend vers gegund
uw lieve groep, gekist met balsemgeur,
in wit asbest van poëzie te bergen; —

ik beweer, zeg ik, dat die meisjes in deze drie verzen groote kans hebben op een lange en schoone onvergankelijkheid, — maar ik beweer ook dat die verzen in het bezit zijn van het geheele ensemble van klank en rhythme, beeld en stemming, dat zeer goede verzen pleegt te kenmerken en waarvan men de afwezigheid kan bestudeeren in het meerendeel der andere verzen van Wazenaar. —

Ik heb deze opmerkingen minder voor het pleizier van den lezer dan voor mijn eigen pleizier geschreven. Ik had een schuld af te doen aan Wazenaar. Ik wilde hem de aangename indrukken weergeven, die hij mij gegeven had, en nu ik eens aan het schrijven was heb ik hem de onaangename maar niet gespaard.

Ik vertrouw dat deze openhartigheid in zijne oogen mijn grootste deugd zal zijn.

Mei '86. HOMUNCULUS.

DE ZWARTE MAAGD.

DOOR

G. BUITENDIJK.

J. A. B. Wiselius, de Opium in Nederlandsch- en Britsch-Indië, den Haag, Martinus Nijhoff 1886.

Met njaï lôrô ireng, de zwarte maagd, verpersoonlijkt Javaantje de materie, waarvoor in het Hollandsch alleen het leelijke »heulsap" bestaat: een kombinatie, trouwens dateerend uit den tijd toen men rijst noemde »dat graan," peper, »die korrel," zout, »dat zilt", koffie, »die boon."

De juffer die we onder de oogen hebben te zien bekoort niet ieder, — over smaken valt trouwens niet te oordeelen. Ze heeft andere veile deernen naast zich, maar op Javaan en Chinees oefent ze een onweerstaanbare aantrekkingskracht. In hare schoone armen vergeet men zorgen, moeiten en pijn en onder een half uitgedoofd volk, zooals de zendeling Jansz het Javaansche noemt, vallen velen haar ten prooi. Wie op haar legerstede is neergevallen, rijst daarvan niet meer op dan met benevelden geest en bedorven lichaam. Ze is overal en nergens. Heeft ze een machtige om te koopen die haar den vrijen doorgang wil beletten, dan kan ze wassen en

wassen en beschikt ze over ruime geldmiddelen, die haar in staat stellen zoowat alles te koopen, ook de eer. Met den gouden sleutel gewapend ontsluit ze de overigens zoo harde harten van velen. Heeft ze zich te verbergen, dan kan ze zich haast onzichtbaar maken. In den kleinst denkbaren vorm huist ze, in den sigarenkoker van den regent. Aan den cynischen hoofdpachter verleent ze een regeermacht, die hij, de vertegenwoordiger van zooveel kwaad, wel het allerlaatst zou mogen bezitten.

Aan een »rare," haast onfatsoenlijke hebbelijkheid van een onzer Javasche ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, den heer Wiselius, danken we een soort van levensbeschrijving der Indische schoone. — De heer W. heeft namelijk de gewoonte te reizen.... om zich te onderrichten.

Een medelijdende trek speelt bij deze mededeeling om den mond van den doorsneê-nederlander. Reizen, uit eigen beweging, alleen voor zijn nut of dat van anderen, dat doet men niet. Engelschen van den huidigen tijd mogen daarin nog smaak hebben, maar ze weten niet beter. Nederlanders mogen dat vroeger gedaan hebben, als Koen, de zoon van Pieter, dat was goed toen de natie nog aan 't opkomen was en werken moest voor den kost, maar nu ze geld heeft en bezittingen — zij het ver en heel précair — bestaat daartoe de noodzakelijkheid niet meer.

Aan den originaliteit van den enkele, een familie-erfenis, wellicht, want grootvader Mr. S. Izn., meende het ook goed, — danken wij een reeks van opstellen over zoo wat alles. Men zie het lijstje dat achter het werk in behandeling gevoegd is. We danken daaraan min of meer belangrijke opmerkingen in verband tot W.'s reizen naar eenige havens der Middellandsche zee, Singapoera, Achter-Indië, Makao en de Philippijnen. We zijn daaraan ook verschuldigd de behandeling van een bij uitstek netelig onderwerp, dat der opium.

De ervaringen die W. op zijne reis door Bengalen in den winter van 1883/4 opdeed zijn in zijn werk hoofdzaak: als

toegift wordt datgene behandeld wat de schrijver ons uit zijne rijke ervaring omtrent de werking van het opium-monopolie in onze Oost weet te zeggen, maar dat, hoe kort ook, niet het minst belangrijk is. Zoo vervalt het werk in twee deelen, die uitteraard weinig met elkaar gemeen hebben. In de hoofdstukken 2, 3, 4, 5 en 6 worden aangegeven de verschillende manieren waarop de Britsch-Indische opium komt in handen van den Staat: hoofdstuk 7 behandelt het debiet van het artikel in 't klein; hoofdstuk 8 en 9 behandelen de voor- en nadeelen en de geschiedenis van het b. i. kultuur- en handelsstelsel. Onder deze allen is hoofdstuk 7 voor den Nederlandschen lezer het gewichtigst; het vormt de brug tot het belangrijke 1e hoofdstuk, waarin we, soms zeer kort, haast elk onderwerp vinden aangeroerd, dat op »de opium-politiek in Nederland" betrekking heeft. Meestal geschiedt het met de meesterhand van iemand die tot de borst — niet tot over de ooren — in de zaak »gezeten" heeft.

Volgen wij allereerst den kundigen schrijver waar hij in de hoofdstukken 2 tot 6 »de opium in Britsch-Indië" beschouwt. — Langs twee gansch verschillende wegen krijgt de Staat haast alle amfioen in handen, die in het uitgestrekt gebied wordt geproduceerd. In Bengalen, bepaaldelijk in Behar en Benares komt, behoudens de belangrijke hoeveelheid die klandestien aan de levering wordt onttrokken, alle opium dadelijk uit handen van den planter in de magazijnen van den Staat. Die welke in de onafhankelijke Staten wordt gewonnen en via Bombay wordt uitgevoerd koopt de Staat op de gewone wijs van den groothandel; ze wordt voor de binnenlandsche konsumptie in Bengalen gebruikt. Slechts zelden wordt zij door het B.-I. gouvernement naar China uitgevoerd. In den laatsten tijd is men ook begonnen uit een anderen onafhankelijken staat, Nepaul, opium op te koopen. Deze komt nagenoeg op dezelfde wijs als de Bengaalsche dadelijk in handen van de regeering en is, van betere hoedanigheid zijnde, grootendeels bestemd voor de Chineesche

markt en die der Straits, waaronder ook Nederlandsch-Indië gerekend wordt.

Het is vooral de inrichting van het opium-kultuurstelsel in Behar en Benares die degelijk en uitvoerig wordt behandeld. Plaatselijk onderzoek gaf den heer W. de gelegenheid veel te zien wat hem anders allicht onduidelijk zou zijn gebleven. Niet minder dan 70 bladzijden worden aan dit onderwerp gewijd. Alleen van dit gedeelte wordt hier een oppervlakkig aperçu gegeven. Door den schrijver geleid kunnen we voet voor voet de bereiding der opium volgen. We maken kennis met den grooten Staf Europeesche ambtenaren aan het afzonderlijk werkend opium-departement verbonden; we zien hoe door tusschenkomst van bezoldigde en onbezoldigde inlandsche ambtenaren en hoofden de administratie den landbouwer er toe krijgt om papaver te teelen. Is de overeenkomst daartoe aangegaan dan volgen we de kultuur, tuinbouw als de teelt van bloembollen bij Haarlem, in alle stadiën. We maken kennis met de grondsoorten, met de irrigatie en tasten het voordeel dat in het gebruik van putwater ligt. We zien hoe het gewas tallooze vijanden heeft, hoe de weersgesteldheid grooten en bijna altijd nadeeligen invloed op de hoeveelheid en de hoedanigheid van het sap heeft. We zijn er van getuige, hoeveel bewerkingen al die druppeltjes papaver-sap, bij elkaar gevoegd, hebben te ondergaan, eer goede opium — die welke in de twee hoofd-faktorijen wordt aangenomen — is verkregen. — In de hoofdfaktorij eindelijk volgen we de scheikundige onderzoekingen, en het kneden der ballen; we doorwandelen de droogmagazijnen, we assisteeren bij de verpakking. Een levendige beschrijving wordt ons gegeven van een opium-veiling te Calcutta. Zelfs omtrent neven-industriën, de opkoop van de bladen waarin de bal wordt gewikkeld, van stengels etc., tot het vullen der kisten gebruikt en eindelijk het aanmaken der pakkisten, worden ons belangrijke mededeelingen gedaan.

Al dadelijk heeft ons in het vorenstaande de mededeeling getroffen dat we in Bengalen met een wezenlijk kultuurstelsel

zouden te doen hebben. — Wiselius was student in den tijd dat over het voor en tegen van het Javasche kultuurstelsel werd getwist op een wijs als alleen een publiek kan doen, dat niet op de hoogte der zaak is. De herinnering aan het feit, dat de cynische zoogenaamde stichter van het stelsel nooit anders bedoeld had dan geld maken en nog eens geld maken — onverschillig op welke wijs — was bij het publiek verloren gegaan. Dat was trouwens makkelijk en bespaarde gewetenswroegingen. Ambtenaar in onze Oost, kreeg W. wellicht nog onder de oogen de laatste sporen der zoogenaamde kleine kultures; hij was getuige van den langzamen dood der gedwongen suikerkultuur. De gedwongen koffiekultuur is niet alleen blijven leven, maar men is getuige van pogingen van gouvernementswege om haar, de stervende, nieuw leven in te blazen. Wèl een bewijs dat het voor den Staat, evengoed als het individu, zeer moeielijk is het breede pad der zonde te verlaten.

Is het wonder dat de schrijver met zekere verbazing en niet zonder leedvermaak konstateert dat in B. I., welks inrichtingen zoo tot vervelens toe den Nederlander worden voorgehouden, een kultuurstelsel in optima forma wordt gevonden?

Toch is de bewering, dat een stelsel zooals tot schande van den nederlandschen naam bestaan heeft en in het koffiestelsel nog voortduurt, in Bengalen aanwezig zou zijn, te absoluut en daarom niet geheel waar.

Wáár is het, dat de bengaalsche boer omringd wordt door een heerleger europeesche en inlandsche ambtenaren, die geen grooter genot kennen, dan dat ze hem zien papaver teelen. — Maar van deze allen ontvangen alleen de onbezoldigde inlandsche ambtenaren iets wat naar onze kultuurprocenten gelijkt. De ambtenaren of hoofden welke hun gezag ontleenen aan de regeering zelve toucheeren geen geld waarvan het bedrag afhankelijk is van het verkregen produkt en worden niet in de verleiding gebracht, hun gezag te gebruiken om eigen inkomsten te vermeerderen.

Hoe perfide komt verder het opium-departement den ben-

gaalschen landbouwer — als elke oostersche boer bij den dag levend — het voorschot onder den neus houden, hoe kwasi-bereidwillig helpt zij hem bij het graven van putten — terwijl, zoodra de overeenkomst gesloten is, hij in 't gareel loopt, zijn akker en tijd kwijt is, aan herhaald en lastig toezicht bloot staat, in voortdurend gevaar verkeert zware boeten of gevangenisstraf te beloopen! — Het is waar, het lot van dezen zwakke is niet te benijden. Maar er wordt een overeenkomst gesloten: *van last tot aanplant is geen sprake.*

Papaver zal in Nederlandsch-Indië binnen de eerste dagen voor gouvernements-rekening niet worden geteeld. Men denkt er, geloof ik, niet aan en het is een van de verdiensten van W.'s werk, dat het 't onraadzame van dit denkbeeld aantoont (blz. 217). De eenige verandering, tusschen haakjes, die in de wijs waarop de Ned. Indische regeering zich het bengaalsche kwelsap verschaft, zou kunnen worden gebracht, is dat ze zich op de Calcutta-veilingen beter deed vertegenwoordigen (blz. 144). De toestanden van Britsch-Indië, waar de Staat papaver-sap koopt en opium verkoopt, verschillen reeds in dit enkel opzicht hemelbreed van die in Nederlandsch-Indië, waar de staat opium verkoopt en alle partikuliere aanvoer — zij het fiktie — kan weren. Uit vergelijking zijn niet dan hoogst voorzichtig konklusiën te trekken.

Met dat al is de kennis belangrijk van de ordonnanciën die het debiet van opium in het klein in Bengalen beheerschen en waarover hoofdstuk 7 handelt. — In grove trekken komt het op het volgende neer. Het is aan ieder verboden papaver te teelen — tenzij na overeenkomst met de vertegenwoordigers der regeering. Het is den ingezetenen verboden opium te bereiden, in bezit te hebben, in of uit te voeren, te vervoeren, te verkoopen. Wanneer het tegendeel niet kan bewezen worden, zal alle opium, van welke de herkomst niet kan worden aangetoond, als klandestiene worden beschouwd (165). — Terwijl men tracht iederen druppel papaver-sap in gewenschten vorm in een der twee hoofd-faktorijen te doen belanden — haast iedere handeling trouwens van den boer-

kontraktant wordt daartoe bewaakt en zware straffen kunnen op zijn hoofd in dichten regen neerkomen — staat men voor het moeielijk vraagstuk aan hetzelfde volk waaraan men tegen te geringen prijs het artikel heeft weten afhandig te maken, diezelfde materie weer te slijten.

De Britisch-Indische regeering volvoert dit kunststuk — maar, laat me er bijvoegen, nonchalant en gebrekkig. Er wordt, zegt Wiselius (blz. 186) even veel opium aan de levering onttrokken als er binnen de pakhuizen der regeering wordt gebracht. Dat is te begrijpen: in Bengalen wordt in verhouding tot bhang, of hoe dat goedje heeten mag, en sterke dranken weinig opium gebruikt en het zwaarte-punt der »regelingen" ligt, voor Bengalen, in den uitvoer, — niet in den détail-verkoop. We kunnen, geloof ik, in deze, van Britsch-Indië niet veel leeren, — maar, en dit brengt me voor een gedeelte op het behandelde in het eerste hoofdstuk, in één enkel opzicht heeft de Engelsche regeling veel voor boven de Hollandsche.

Het kitten-stelsel, in den laatsten tijd onder het populaire motto »vergunning" ook in Nederland gekopiëerd, heeft men in Engelsch-Indië als in onze Oost. Maar verpachting in groote perceelen bestaat dáár niet. »De verkooper moet licentie aanvragen en voorts de door hem te debiteeren opium aan de magistraten verzoeken." Slechts als uitzondering bestaat verpachting van een combinatie van kitten in een gansche streek en meer en meer wordt dat beginsel verlaten." Het licentie-gebied is in den regel klein, ten gevolge waarvan de verkooper omgeven is door naijverige medepachters, die wel zullen toezien of hun kollega door buitengewonen invoer van gesmokkelde opium ook *onder* de waarde verkoopt. Wil een opium-verkooper aan die dwarskijkerij ontsnappen, dan is hij genoodzaakt al de licentiën, voor één distrikt uitgegeven, in zijn hand te vereenigen, maar daardoor ook voor iedere afzonderlijke licentie tegen een konkurrent in hetzelfde distrikt op te bieden, hetgeen de pachtsom (of, zoo men wil, den prijs van elke licentie) niet weinig in waarde doet stijgen."

We moesten dat licentie-stelsel kopieeren, of ten minste in

een geografisch goed afgesloten streek, bij voorbeeld Bezoeki met Banjoewangi — als Bali niet te dicht daarbij ligt — bij wijze van proef invoeren.

Wiselius twist niet over het nadeel dat lichamelijk en zedelijk (dingen die eigenlijk niet zijn te scheiden) het gebruik van opium over het individu brengt. Gegeven een verzameling van menschen die nu eenmaal in het kwelsap smaak hebben, verklaart hij dat geen regeering — te minder een vreemde regeering — het gebruik kan tegengaan. Praktisch ambtenaar van het binnenlandsch bestuur, die gedurende eenige jaren op een zoo belangrijke plaats als Samarang met het politie-toezicht was belast, weet hij beter dan iemand dat onze beste bedoelingen allicht kunnen worden gebogen en nog eens gebogen en eindelijk in een richting gebracht die lijnrecht tegen onzen wil strijdt. Hij is overtuigd — al zegt hij het, zoo ver ik weet, niet — dat de bevelen, uitgegaan van Binnenhof of Plein, van Buitenhof of eenig residentie-bureau een zeer beperkte draagwijdte of, weet ge, schootvérheid hebben. »*Het opium-gebruik of misbruik is niet te verbieden.* — Wij moeten met den tijdgeest vrede sluiten. — Bij opium doet zich een dier zeldzame gevallen voor waarin het opleggen van een zware belasting ons in staat stelt God en den Mammon beide te dienen". Mocht men een dertig à vijftig jaar geleden den inlander, van gemeenschapsmiddelen ontbloot en door passen aan den grond gebonden, hebben kunnen isoleeren en nog lang daarna den waan hebben behouden dat zulks doenbaar was: thans weet ieder dat de mogelijkheid daartoe niet meer bestaat." In het fnuiken" — ik zeg tegengaan — van den smokkelhandel ligt het zwaartepunt van de kwestie".

Toegegeven — maar er rust nog een vloek op de opium, welke is te onderscheppen. Die vloek is de regeling, welke het recht tot den détail-verkoop voor een aantal kitten moedwillig in één hand brengt en daardoor het bezit van een groot kapitaal in één hand noodig maakt. Het eigenaardige der Javasche toestanden ligt wel hier in, dat dergelijke groote kapitalen zich bijna uitsluitend bevinden in handen van

Chineezen: laten we het tot hunne eer zeggen, de eenige »geldmakers" die niet op groote schaal hunne overwinsten buiten Java verteren. Men mag, wat mij betreft, over de Chineezen op Java oordeelen zoo men wil. Vergelijking met de bewoners der Chineesche (voormalige) republieken op Borneo's westkust gaat geheel mank: het zijn menschen van andere herkomst in een andere omgeving geplaatst. Van den Chineeschen pachter echter zal men wel willen erkennen dat hij datgene is wat eenmaal de Mist in 1797, zoo ten onrechte en zeer zeker voorbarig, den nog niet geschapen minister van Koloniën noemde, »een geprivilegieerden schurk." De Chineesche pachter is het geweest, die, toen hij in Cheribon désa's huurde, den opstand veroorzaakte, die Engelhard »met zooveel beleid" bedwong. Hij was het, toen hij de tolpoorten en bazaarrechten pachtte, die den Java-oorlog hielp voorbereiden. Hij is thans nog een faktor ten kwade — maar alleen doordien hij over zooveel kapitaal beschikt en beschikken moet. Thans, nu de regeering een vrij voldoende politie ter zee bezit, sla men hem dat kapitaal uit handen. Of liever, men eische het niet van hem. Laat de kithouders, als in Britsch-Indië tegen elkaar konkurreeren. In plaats van tegenover een enkele, in 't bezit van vakgeheimen, die over talloos veel inlandsche ambtenaren, hoofden en inlanders — en misschien ook zeer enkele Europeesche ambtenaren — macht ten kwade uitoefent, zal de regeering, door tusschenkomst van hare ambtenaren, staan tegenover kleine kithouders. Dan zal ook de regeering niet in 't duister meer tasten en met zoovele onbekende faktoren hebben te werken als thans. Dan zal ook de telkens andere gedaante aannemende, telkens andere wegen volgende, telkens andere middelen gebruikende, smokkelhandel beter gekend worden dan thans het geval is. Natuurlijk niet bij de regeering, want dat is een onbereikbaar ideaal, maar, voor een bepaalde streek, bij de plaatselijke ambtenaren. De middelen tot tegengang van den smokkelhandel kunnen dan uitsluitend bij verantwoordelijke ambtenaren berusten.

»Naarmate de smokkelhandel toeneemt," — aldus nog eens

Wiselius, — »vermeerdert ook het aantal personen dat er zijn werk van maakt klandestiene opium op te sporen, aan te brengen en aan te halen. Het is dit spionnen, dit aanbrengstelsel, dat, — hoe noodwendig het ook bij 't voortwoekeren van den morshandel wezen moge — een ware ramp is voor de bevolking, die weerloos aan hare vijanden is overgeleverd. De sluikhandel dreigt meer en meer een korruptie te worden, welke de geheele maatschappij aantast." — Lees de acht bladzijden waarin Perelaer 1) uit één indische courant over één jaar de opium-schandalen uit één gewest mede deelt.

De middelen waarover de geldman-pachter en zijne handlangers meenen te kunnen en mogen beschikken om het niet te duur gehuurd recht op veel geld verdienen te verwezenlijken: ze zijn vele. Een groot gedeelte daarvan ontsnapt tot nog toe aan de kennis van onze besturen, wellicht te veel gebonden, maar in elk geval zonder veel invloed op kongsi's, die onder een volk werken dat ons niet steunt.

De weinige bladzijden door Perelaer afgedrukt zijn echter op zich zelf reeds voldoende om ons de overtuiging te geven dat het opium stelsel, zoo als het thans werkt, het leven van den inlander vergiftigt, hem tot den sluikhandel uitnoodigt, zoo niet lokt — en goeden en kwaden gelijkelijk blootstelt aan »de vernedering eener huiszoeking of lijfsvisitatie" — van onbevoegden. Voeg er bij,, wat den gezeten inlander betreft en daar waar de rechter de landstaal niet verstaat — geen uitzondering —, de niet geringe kans om gansch onschuldig ten prooi te vallen aan de duistere machinatiën van een gewetenloos opiumspion.

Wie verlost ons van den fermier général, den chineeschen hoofdpachter, den gepriviligeerden waard van de veile en tegelijk omkoopende zwarte deern?

Mei 1886.

---

1) De Spoliatie, enz., blz. 291.

IN 'T DONKER,

DOOR

A. ALETRINO.

't Zijn nu al bijna veertien dagen dat ik voortdurend in 't donker zit. Mijn oogkwaal geneest niet. Mijn geest wordt ziek door 't vele alleen zijn.

Ik ben van daag opgestaan met een pijnlijke drukking boven mijn zieke oog en een hoofd zwaar als lood wijl ik van nacht niet geslapen heb.

Nu ik weer, als elken dag, in mijn donkere zitkamer ben gekomen, voel ik door de dubbele gordijnen heen dat 't buiten treurig, koud en nat is.

Telkens giert de wind met een ruk door de reten van de vensters en blaast met weemoedigen toon door schoorsteen en kachelpijp. Bij elken stoot waait de regen kletterend tegen de ruiten.

Ik poog mijn kat op te wekken tot een vroolijkheid die ik zelf mis en lok haar met een propje aan een touw; doch ze kruipt in haar mandje dicht bij de kachel. Ze is koud en verdrietig als ik.

Of 't de schuld is van mijn prikkelbaarheid weet ik niet,

maar 't is me alsof het voorlezen van de courant meer dan anders wordt afgebroken door huishoudelijke boodschappen.

Eindelijk is de voorlezing geeindigd en ik doe weêr, wat ik al zoo dikwijls heb gedaan: heen en weêrloopen als een beer in zijn hok, van den muur naar de deur en omgekeerd. Altijd 't zelfde: de muur, 't tafeltje, de canapé, de deur .... de deur, de canapé, 't tafeltje, de muur.

En bij dien eentonigen gang is het alsof de klok duidelijk tikt: una ex his, hora mortis, una ex his, hora mortis.

De portretten aan den wand staren mij vervelend aan waar ik ga, van den muur naar de deur, van de deur naar den muur. Vooral mijn eigen portret dat gemaakt werd op mijn zestiende jaar.

Voortsoesend op mijn regelmatigen gang, zie ik hoe 't er later meê zal gaan als de oude lui dood zijn en 't geheele huisgezin uit elkaâr is. Dan zal ik 't meê nemen en op mijn studeerkamer hangen en als ik dood ben wordt het met een chambre-cloak, wat oude boeken en een gemakkelijken stoel aan een jood verkocht. Eenige dagen daarna prijkt het op de brug met een oud komfoor en een paar strijkijzers, een zuil mahoniehouten stoven en eenige schilderstukken van onbekende meesters ten aanzien van ieder en met modder bespat door de voorbijgangers. Op een regenachtigen dag wordt het verkocht om de lijst en mijn in stukken gescheurde beeltenis waait in de gracht en over straat.

Of ook zal een getrouwde broêr of zuster 't houden en in de huiskamer hangen; maar als die óók dood zijn zal 't door neefjes en nichtjes, die nog een vage herinnering van mij hebben, uit piëteit naar den zolder worden gebracht. 't Staat een tijd lang rustig tusschen pak- en vuilgoedkisten, naast een trap zonder treden en een mand oude, beschimmelde schoenen. Op een dag wordt 't losgeweekt uit de lijst, omdat die voor iets anders moet worden gebruikt. Daarna verdwaalt 't in een groote, stoffige portefeuille, gevuld met oude teekeningen, stukken karton en papieren zonder waarde. Op een Zondag-namiddag dat er kindervisite is en de kinders niet meer weten wat te doen, gaan ze naar den zolder om

te spelen want er is oud speelgoed bij hoopen en er hangen droogstokken waaraan ze gymnastiek kunnen doen. Als hun dat ook verveelt, slepen zij de groote portefeuille voor den dag uit zijn rustigen hoek. Ik zie mijzelf plat op den stoffigen grond liggen, de kindergezichtjes buigen over me heen en ik hoor ze vragen: wie is dat? En een van de oudste antwoordt: ik geloof een oudoom van pa of moê, toen hij nog heel jong was.

Ik wandel voort van den muur naar de deur, van de deur naar den muur met gelijkmatigen, slaperigen gang, tijden achtereen.

Soms zit ik langen tijd in een hoek te staren en te dommelen. Als ik opkijk, verwondert het mij dat er niets is veranderd. Waarom dat zou zijn weet ik niet. Alles is nog 't zelfde. 't Speeltuig van de kat hangt nog even onbev.egelijk tegen de poot van den stoel, de lampekap staat nog even scheef, mijn portret kijkt nog even vervelend en de klok tikt nog voortdurend hetzelfde.

Ik hervat mijn wandeling en wacht en luister naar iedere bel of er ook iemand komt, maar te vergeefs.

Langzamerhand wordt 't doodstil in huis. De stilte wordt nu en dan gestoord door 't toeslaan van een deur of door 't gerammel met een emmer in de keuken.

De meid begint een weemoedig, beverig gezang van een zeeman of soldaat, waarbij ze zich begeleidt door 't geluid van groente-hakken, waarvan de slagen nu eens harder dan eens doffer klinken, naarmate 't hakmes beurtelings 't hout of de groente raakt.

Ik wandel altijd maar op en neêr, luisterend naar het treurig gezang en het tikken van de klok, en wacht.

Maar zou er dan niemand komen vandaag!?

Droomend door mijn maathoudenden stap, dwaalt mijn gedachte naar de toekomst en ik herbouw luchtkasteelen van vroeger.

Een groote kamer met boeken, geheimzinnig in een schemering gehuld, een kachel die gezellig snort en die zijn licht-

schijn werpt op den vloer, een theeketel met zachtzingende wolkjes, een cypersche kat in slaap sussend, die er naast over een kabbalistisch vraagstuk ligt te peinzen. Op de tafel het theeservies, waarop heldere glimlichtjes schijnen van het zachte, getemperde lamplicht, en over mij, in den grooten lichtkring van de lamp, een zwartgelokt vrouwenhoofd, dat ijverig zich buigt over een handwerk, doch nu en dan de met lange wimpers bezette oogleden opslaat, om mij aan te zien met ernstige, donkere oogen.

Het is alsof plotseling het licht van de lamp onderschept wordt door een vage schaduw en ik zie een ontvleesde, knokige hand neêrdalen op dat zwarte haar. Het hoofd valt achterover, de donkere oogen staren glansloos en mat in de ruimte, de rustige, zachte trekken worden uitgewischt, de kleur verdwijnt, de mond is half geopend. De hand strekt zich ook naar mij uit en ik hoor 't waarschuwend »una ex his" luider klinken.

Ik schrik op uit mijn gesoes; de meid heeft opgehouden met zingen en hakken, de klok tikt luider.

Een oogenblik sta ik gedachteloos te staren voor een plaatje aan den wand, daarna even voor den spiegel en wandel weêr voort, mijn zelfde wandeling, altijd wachtend of er iemand komt.

Weêr dwaal ik af en zie een zomerschen dag, een watertje dat rustig slaapt tusschen hooge rietgordijnen onder een gloeiende zon en waarop gele en witte plompen groote eilanden vormen met hun platte, lichtgroene bladen. Een paar hooge boomen aan den oever en in de schaduw daarvan in het dichte, zachte gras zie ik mezelven liggen, spelend met klaverbloemen die ik tracht te rijgen door het zoomsel van haar japon, terwijl zij ligt te staren in het diepe, heldere blauw der lucht waar gonzende insecten nu eens onbewegelijk staan in de zon en dan weêr in dolle vaart rondzwieren. Dat is alles al lang geleden!

Plotseling is het of ik in een anatomie-zaal ben verplaatst, waar, op zwarte tafels, vormen, vaag van omtrek, onder vuile lakens liggen. Met bevende hand licht ik ieder laken op en

zie één voor één de trekken van allen die dien dag met mij waren, verwrongen en vaal — die eene vooral met het wasbleek hoofd achter over den rand gebogen en 't lange, zwarte haar dat glansloos in verwarde massa naar onder hangt.

Ik voel dat ik zelf een van die vormen ben, dood en koud, en ril ineen door het waarschuwend »una ex his"

Ik schrik op door het juichen en joelen van kinderen op straat, die uit school komen. Ik zie ze in gedachte als ze hun petten achterna hollen die de wind voortrolt langs de modderige straat en hoor de kleine meisjes gillen van pret en angst wanneer ze met de rokjes plat tegen de beenen, worden voortgestuwd door een krachtige windvlaag.

Nu zal 't zoowat vier uur zijn.

In mijn kamer begint 't al nacht te worden, het lichtschijntje onder 't gordijn wordt van wit grijs en van grijs zwart. Ik kan niets meer zien en ben moê.

De kat die al dien tijd in haar mandje heeft liggen slapen voelt zich niet prettig meer in die nachtelijke omgeving en zoekt mijn nabijheid.

Ik ga in een hoekje van de canapé zitten en luister naar 't tikken van de klok en naar den wind die krachtiger en treuriger huilt door de vensterreten.

De regen druppelt voortdurend met eentonig geklikklak tegen de ruiten.

De kat springt op mijn schoot, rolt zich ineen, begint zachtjes te spinnen en spint me een verhaal voor van een vreemd land, warm van kleur en zonnegloed, een land met vreemde gebouwen en beelden, zwijgend en geheimzinnig als het noodlot. Ze vertelt van priesters in lange gewaden en met hooge mutsen op die vreemdklinkende zangen zingen voor een grooten witten stier, wiens weemoedig gebulk wordt getemperd door kleurige met goud doorstikte tapijten.

Van een rivier, een breede, groote rivier, nu eens bruischend en woest, dan weer modderig en taai als dikke olie, die voortrolt tusschen oevers met hoog groen begroeid, waar roode ibissen hun krommen bek in het drabbig slik steken; van plassen waar schitterend witte bloemen zacht op en neêr

deinen als 't heldere water in beweging wordt gebracht door rooskleurige flamingo's.

Geheimzinniger wordt het gesnor dat vertelt van een groote stad die stil is en somber en waar in donkere holen, stijve, onbewegelijke mummies met geschilderde blikken in peillooze duisternis staren en die in slaap worden gehouden door het ruischende gefladder van grijze vleêrmuizen. 't Vertelt van een afgod met oude oogen, die onbewegelijk in een hoek de wacht houdt over de schemerachtig zichtbare voorwerpen en die bewegingloos bleef, zelfs als zij met haar zacht pootje zijn rond oog aanraakte.

Maar langzamerhand verstomt ook 't gesnor. De kat slaapt in en ik blijf alleen, luisterend naar 't getik: una ex his, nekrópolis, una ex his, nekrópolis.

Zoo dommel ik voort en het is alsof ik in een snelvarende boot word voortgedragen door klotsende golven.

Onder een donker gewelf, dat laag, drukkend hangt, voel ik mij in woeste vaart meê voeren. Ver voor mij uit schijnt een lichtende plek, waarin een oud geraamte met een grijnslach zijn knokige leden schudt en in razernij een mij bekend vrouwenhoofd heen en weêr slingert aan lang, zwart haar.

Snel en geruischloos glijd ik er heen en ik voel mij langzamerhand wegdeinen....

Dan val ik in een diepen slaap en blijf slapen totdat het licht wordt opgestoken en ik geroepen word om te eten.

Vervelend en treurig gaat dat voorbij. Ik voel me nog gedrukt door de visioenen van vanmiddag. Daarna weer dezelfde stilte, nog somberder door 't half uitgedraaide lamplicht.

Ik ga uit om te wandelen en om mijn visioenen te vergeten. De heftige regenvlagen hebben plaats gemaakt voor een kouden, mistigen motregen, die fijn en doordringend neêrvalt. De wind is gaan liggen. Langzaam loop ik voort langs de modderige straten en slenter door achterbuurten omdat de hoofdstraten te druk zijn en te vol van licht.

Zwart en vuil zijn de oude huizen en de weinige menschen die ik ontmoet, zien er bleek en als schimmen uit bij het

dansende licht der gaslantaarns, dat door 't natte glas slechts een kleinen kring van de straat beschijnt.

In de hoek van een plein staat een koopman met zijn kruiwagen, waarop glimmende kazen hun vette sneêvlakte vertoonen onder het rosse licht van een kaars, die door een oud stuk courant is omgeven. Hij prikt met een lang mes, dat blauw glinstert in 't licht, kleine, harde stukjes van een bruin korstige komijnen-kaas af en biedt ze op de punt aan de omtanders. Deze, voor 't meerendeel vrouwen, zien er haveloos uit in haar vuil witte of paarsch verschoten jakken en haar zwarte uitgerafelde rokken, beslikt door versche en oude modderspatten. Telkens laat de koopman een rauw geroep weêrklinken, dat wegsterft in de donkere straat en geen koopers lokt, en dat mij nog naklinkt als ik al zoover ben dat ik nog slechts den geelrooden schijn van zijn lampion zie.

Ik loop langs een donkere, smalle gracht. De pakhuizen, die hier en daar tusschen de nette huizen instaan, steken zwart af tegen de verlichte vensters er om heen.

Ik blijf voor een groot huis staan. Op een piano wordt een langzaam tokkelig wijsje gespeeld met een weemoedige driekwartsmaat in de linkerhand. De doffe, schorre roep van den duisteren koopman in rammenas, die bijna onzichtbaar langs de waterkant voortschrijdt en zijn sombere koopwaar met een grafstem aanprijst, doet me opschrikken.

't Pianogetjingel en die roep van rammenas herinneren mij aan mijn jeugd, aan reeds lang vertrekken avonden in een ruim vertrek, warm en gezellig verlicht, met oude, ernstige meubels. Wij, kinderen, zitten om de tafel tegenover mijn moeder, die ons verhaaltjes voorleest uit een boek. Ik hoor weêr de geschiedenis van den hond, die werd doodgeschoten door zijn baas omdat hij trouw was en ik zie mezelf weêr in kinderlijke smart huilen en plotseling overslaan in lachen door 't geroep van den rammenas-man, dat somber galmend door 't geopend deurraampje in de gang weêrklinkt.

Verder loop ik, door nauwe, bochtige, smerige straatjes en langs andere smalle grachten. Ik wandel voorbij woelige,

zwarte fabrieken, uit welker schoorsteenen rook en vlammen driftig in de mistige lucht opslaan.

Ik kom in een onafzienbaar lange, breede straat met hooge huizen, oud en vervallen. Bijna niemand ontmoet ik, als nu en dan een troepje werklui, die van het werk komen en luid sprekend door plassen en modder voortklotsen om eensklaps te verdwijnen in een klein kroegje, welks opengaande deur een heldere lichtstreep over de natte straatsteenen werpt. Treurig verlichten de walmende petroleum-pitten in de kleine winkeltjes de glimmende strepen en de zwarte, rottende goot-planken.

Een langen tijd loop ik door die verdrietige straat voor ik aan 't eind ben gekomen. Ik ga een brug over en zet mij neêr op een stapel planken aan den waterkant om uit te rusten.

De regen heeft opgehouden en langzaam trekt de mist weg die over de gracht hangt.

Telkens komt de maan te voorschijn tusschen de wolken, die breken en zich weêr aan elkaâr voegen en alles is stil, rustig en mat.

Voor me zie ik het donkere water, dat rusteloos zijn zwarte golfjes voortklappert naar de duisternis buiten de stad.

Als ik een tijdje heb gezeten hoor ik een zacht geritsel en ik zie een klein, nat, mager hondje, dat snuffelt in een hoop krullen waarop ik mijn voeten heb gezet. »Wat is er, mannetje?" en ik neem 't hondje op en zet 't naast me. 't Gaat op mijn jas liggen en ik hoor een hard, zwaar staartje, dat kwispelt tegen de planken. Dicht dringt 't hondje zich tegen mij aan om warm te worden en over hem heen strijkend voel ik zijn ribben door 't vel, dat slap hangt over de uitstekende botten. Het gekwispel bedaart en ik hoor aan de rustig wordende ademhaling, dat hij langzamerhand inslaapt en terwijl ik hem onwillekeurig blijf streelen, staar ik voor me uit langs den weg dien ik heb afgelegd aan de eene en het groote, donkere vlak aan de andere zij van de brug.

In de lange, sombere straat, hier en daar met een flikkerend lichtje, zie ik mijn doorloopen leven zonder afwisseling en zonder vroolijkheid. Mijn jeugd op verren afstand, ver als

de fabriek met zijn opslaande vlammen, die verdwijnen in de duisternis; van daar af geen enkele heldere plek, niets dan eentonig donker met hier en daar een schemering; en aan de andere zij van de brug zie ik mijn toekomst donkerder nog dan mijn verleden en mijn tegenwoordige, één groote, donkere vlakte, ondoordringbaar zwart, waarin een bleeke maan tevergeefs poogt eenig licht te laten schijnen.

Voortdurend klappert het water voort met onrustige golven en verdwijnt in de zwarte vlakte.

Langen tijd staar ik naar mijn toekomst. Vreesachtig valt een lichtschijn door de scheurende wolken en verlicht een eind van het bewegende water met een blauwgroenen glans. Ze is niet groot de plek die ik verlicht zie; ze verdwijnt en komt weêr.

Plotseling zie ik een onduidelijken vorm opkomen uit de duisternis en langzaam op en neêr bewegen in de lichtgroene schemering.

Zacht op en neêr deinzend, blijft zij op de schemerachtige plek en ik zie meer vormen zich er bij voegen, vaag van omtrekken als de eerste. Als ik goed zie herken ik hen die met mij waren en reeds weg zijn langen tijd.

Zij verdwijnen en maken plaats voor andere, scherper van teekening en duidelijker herkenbaar. Ik zie hen die met mij zijn, meêgaand en zonder beweging, de een met rustige trekken, de ander met verwrongen gezicht. Zij zijn dood; met hen komen meer uit het donkere water en glijden over de heldere plek heen en verdwijnen daarachter in de zwarte toekomst.

Van alle kanten komen zij, bij scharen, lijk aan lijk, dicht opeen gedrongen; altijd meer.

Langzamerhand wordt de plek verlaten als vroeger, en ik staar nog altijd onbewegelijk op het voortklapperend water.

Weêr rijst iets uit het donkere water op naar het glanzende schijnsel. Een hoofd, een enkel hoofd, hetzelfde dat ik van daag heb gezien met het dikke, zwarte haar, dat verward en doorweekt om de slapen hangt met de lange, donkere wimpers, die een schaduw werpen op de wasmatte wangen. En

op eens zie ik weêr het oude, grijnzende geraamte met zijn ruwe klauw de groote, zwarte haarbos aangrijpen en het bleeke hoofd met zijn lijdende trekken in woeste razernij heên en weêr schudden, zoodat de oogen worden geopend en mij met een stillen, smeekenden, angstigen blik aanstaren.

Ik schrik op door het hondje, dat begint te janken wijl ik 't ruw vastgrijp en 't visioen verdwijnt.

Nog altijd klappert het water voort met zijn onrustige zwarte golven.

't Hondje slaapt weêr in en ik staar weêr op het donkere water. Maar nu is de lichtende plek verdwenen en 't is niet dan donker en zwart om mij heen.

Ik zie mij zelf blauw en verwrongen onder water liggen waar ik vastzuig in den modder, bevuild en gehavend en volg mijn eigen lijk dat opzwelt en naar boven drijft. 't Blijft aan een schuit hangen die 't meêvoert een eind ver over modder en steenen; ik zie hoe 't losraakt en voort blijft drijven door den stroom en hoe 't eindelijk wordt opgevischt door een voorbijvarend schipper. Ik zie 't gele karretje, door een onverschilligen tobber geduwd en begeleid door een enkelen politieagent; hoe 't rijdt langs stille buurtjes waar een ieder met afschuw op zij gaat als 't voorbij komt, hoe 't zijn langen weg vervolgt op een avond en 't kerkhof bereikt.

De regen die langzaam begint te vallen schudt mij uit mijn gepeins, dicht schuil ik tegen de planken achter mij en soes voort.

. . .

Ik zie het kerkhof, een zonnigen warmen hoek, groen door 't hooge gras dat welig opschiet en waartusschen ruwe distels en gele paardebloemen groeien die stil worden beregend door de witte bloesems die een meidoorn er zachtjes over uitstort. Warm en helder valt de zonnegloed van den strakken hemel en schroeit de bladen van een rooden beuk die een dikke schaduw werpt over de stille plek. Gonsende vliegen dansen er omheen, een paar witte vlinders wiegen zacht heen en weêr op een hoogen grashalm die spichtig uitsteekt

boven de andere. Telkens suist een zacht windje door de bladeren van 't omringend hout en laat de kleine schaduwplekjes dansen en doorelkaâr schuiven over den zachten, glanzend groenen grond. Nu en dan strijkt een vogel neêr op de grijze grafzerken, wipt een tijdje heen en weêr over de warme steenen en verdwijnt in de rustige takken. Recht trilt de lucht uit den grond op naar het diepe blauw van den hemel.

Krachtiger valt de regen, krachtiger blaast de wind over het donkere water.

Dit moet 't eind zijn — en als ik opsta voel ik nog even den warmen adem van het hondje dat ik heb wakker geschrikt en zie nog eens al mijn visioenen van dien geheelen dag, het bleeke vrouwenhoofd met het zwarte haar, de dichte menigte lijken in snelle vaart voorbij trekken; en als zij voorbij zijn lost zich alles op in hetzelfde grijnzende, oude geraamte dat als vandaag zijn magere hand naar mij uitstrekt.

Terwijl ik gereed sta te doen waartoe alles mij drijft, terwijl ik reeds voel hoe de magere hand mij met onweerstaanbare greep naar den donkeren plas dringt, die woest voortklokt naar het groote, zwarte water door den wind opgezweept, terwijl de sombere kreet van den rammenasman aan de overkant van het water klinkt, zie ik plotseling op de zonnige plek van het kerkhof een vrouw, gerimpeld door verdriet, die staat te staren op een opgehoogd plekje, waaronder ik zelf lig en herken ik in die vrouw mijn moeder. . . . .

. . . .

Ik keer terug naar huis, somberder en verdrietiger dan ooit, gevolgd door 't magere hondje, dat dicht bij me blijft en met een hangend staartje meêloopt.

BOOZE DROOM,

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Ik heb den ganschen langen nacht geschreid,
Kermend van smart — zooals een kind zou schreien
Dat men uit plaagzucht 't liefste speelgoed rooft.

Want in dien nacht, — dien langen zwarten nacht
Lag er een duistre schaduw op mijn droomen
Op 't lichte beeld van al wat komen zou —
Het lieve, bonte speelgoed van mijn ziel.

En áls een groote, ruwe menschenhand,
Die sarrend weghield, wat ik niet kón missen
Zoo hield de nacht mijn lichte toekomst weg.
En snikkend in mijn radeloozen angst
Zocht ik 't verloren speelgoed — heel den nacht.

Doch toen de koele, grauwe morgen kwam
Was alles weer als vroeger — en ik zag
Dat er gespot was met mijn groote smart.

Wie is het, die durft spotten met mijn ziel,
Als waar 't een kind? — En lang nog in mijn oogen
Waren de tranen, in dien nacht geschreid.

PSYCHOLOGIEËN.

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Een koud vermoeden rilt mij door het brein:
Ik zie mijzelf en weet thans wie ik ben: —
Ik ben Erinn'ring van veel boeken, en
Een Macht, waarmee 'k mijzelf en al mijn zijn,

Gedachte en daad, gelijk maak aan den schijn,
Dien 'k daarin schoonst vond — onbewust gewen
Ik me aan dat ál-artiest zijn — soms zelfs ken
'k Mijn schijn, die groot is, niet van eigen klein.

'k Ben als een speler, maar die zóó goed speelt,
Dat hij zichzelven niet-te-spelen schijnt,
En zich eerst schoon vindt in zijn eigen spel,

En zich in 't leven met zichzelf verveelt,
En zich op straat met de gedachte pijnt:
»Nu ben 'k mij zelf niet — op de planken wèl."

II.

Als een acteur, die zóó zijn rol bemint,
  Dat hij zich altijd kleedt in 't zelfde kleed,
  En in gebaar en blikken nooit vergeet
Zijn schijnbaar zelf, dat hij zijn waar zelf vindt —,

  Zóó zorgzaam, dat niet één der buren weet,
Dat hij hen allen en zichzelf verblindt,
Totdat hem één dood in zijn kamer vindt,
  En schrikt — en mijmert of de dood dát deed!

Zoo dacht ik soms, als ik mijzelf verscheen,
  Of *ik* misschien, nog eer ik 't kon bevroên,
    Mijn zijn verward had met een schoonen schijn; —

    Zoodat wat schijn was zijn werd en mijn zijn
  Mij wel een vreemde schijn moest schijnen, toen
'k Mij in mijn ziel boog en haar zag — alleen.

AVOND,

DOOR

WILLEM KLOOS.

Nauw zichtbaar wiegen op een lichten zucht
  De witte bloesems in de scheemring — ziet,
Hoe langs mijn venster nog, met ras gerucht,
  Een enkele, al te late vogel vliedt.

En ver, daar ginds, die zachtgekleurde lucht
  Als perlemoer, waar ied're tint vervliet
In teêrheid... Rust — o, wondervreemd genucht!
  Want alles is bij dag zóó innig niet.

Alle geluid, dat nog van verre sprak,
  Verstierf — de wind, de wolken, alles gaat
    Al zacht en zachter — álles wordt zoo stil...

En ik weet niet, hoe thans dit hart, zoo zwak,
  Dat al zóó moê is, altijd luider slaat,
    Altijd maar luider, en niet rusten wíl.

LITERAIRE KRONIEK.

I.

Ik zit aan 't open raam te kijken in de avondlucht: alles om mij heen geeft mij sympathie, volledig, één, zonder drukte te maken of wild te doen. 't Is of met den avond alles zich zachter gaat bewegen, de wolken, de boomen, alle geluid: tot zelfs de menschen voor de ramen aan den overkant worden langzamer in hunne gebaren; algeheele rust in mij en om mij.... Daar loopt een kat op de schutting, behoedzaam en zeker; hij ruikt aan een overhangenden bloesem, ik zie het! en ontmoet een andere kat — beiden zijn zwart. Zij zien elkander aan.... zouden ze op dien smallen richel een gevecht beginnen?.... Neen: daar is de avond te stil voor: de een loopt zachtjes weg en de andere kijkt hem goedmoedig na, alsof hij zeggen wou: ik zou je tóch geen kwaad gedaan hebben.

Zoo teeken ik het uit- en inwendig milieu, waarin ik, recensent, op dit oogenblik verkeer; dát ben *ik*.

Wat staat mij nu te zeggen van deze twee boeken, 1) die hier voor mij liggen met half brutalen mond en onverschillige oogen, als gedaagden, die een vonnis verwachten, dat zij toch vooruit van plan zijn onrechtvaardig te vinden, als

---

1) Frans Netscher. Studie's naar het naakt model, met penteekeningen van P. Josselin de Jong. den Haag. Mouton & C°. 1886. L. v. Deyssel. Over literatuur (de heer F. Netscher) Amsterdam. Brinkman en v. d. Meulen. 1886.

roemdronken soldaten, die straks, met een schouderophalen het orde-lintje op hun borst zullen zien gespeld?

Het eene, waar de heer Netscher zijn analyse's en sensatie's in de metalen reeksen zijner volzinnen klonk, duwt mij zijn helle kleur in 't gezicht, geel als de omslagen van Zola; het andere, waar de heer v. Deyssel zijn bommen en zijn bloemfestoenen over de literaire figuur des heeren Netscher uitschudde — maar de bommen zijn voor den heer Netscher en de bloemen zijn voor de literatuur — over het andere zie ik een weêrglans spelen van de vaalgele vlam des haats.

Ik houd van sensatie's en ik houd ook van den haat: waarom zou een niet-naturalist niet twee dingen mogen lief hebben, die bij hèm zoo weinig met elkander overhoop kunnen liggen? En daarom maak ik graag muziek op de gegotene blokken van Netscher's Hollandsch, daarom zet ik al mijn ooren open voor de superbe, dronkenmakende lyriek van v. Deyssels periodenstoeten.

Het is geen kwaad teeken voor een kunst — en op de kunst komt het toch, ook voor de heeren Netscher en v. Deyssel het allereerste aan — het doet een gansche bibliotheek van de allerleesbaarste romans verwachten voor een opkomende literatuur, dat zoo een boek zulk een aanval ten gevolge weet te hebben.

* * *

Ik denk niet, dat de heeren Netscher en v. Deyssel veel geloof aan mijne beweringen zullen slaan: maar toch kan ik twee redenen opgeven, waarom zij, naar mijne bescheiden meening, eenig vertrouwen in mij kunnen stellen.

Ten eerste ben ik geen Guido-criticus, en verfoei ik die lieden en hun slag, evenals zij, tot in het diepste van mijn hart; ten andere voel ik mij zoo kalm en onpersoonlijk mogelijk gestemd, en ik verzeker hun, dat het gelige wolkje, dat zich daar langzaam aan den bleekenden hemel voortbeweegt, mij op het oogenblik meer kan schelen, dan alle mogelijke literaturen ter wereld.

Welnu, ik wou dan dit zeggen: een letterkundig tijdvak, dat in het voorspel zijner symphonieën staat, heeft wel eens eenige gelijkenis met een muziekuitvoering na de pause: daar zijn soms artisten, die meenen dat zij te laat zullen komen: haastig treden zij op, met luidruchtige bewegingen, een minuut lang zoekend naar de plaats, die hun krachtens hunne talenten en hun genre toekomt; — kruisen nu hunne richtingen zich, dan stoot de een op den ander, en een vloek wordt gemompeld, een toornige blik schiet neêr: maar nog een oogenblik later zitten beiden met vergenoegde gezichten op hun stoel, en toeten en blazen en strijken, dat het een lust is voor het gehoor.

En zoo is thans de heer v. Deyssel op den heer Netscher gevallen — bom!.... Dat hebben mijn katten *niet* gedaan.

Ja, heusch! als na twintig jaren de heer v. Deyssel een groot man zal zijn geworden... door de breed gehouwene, ragfijne, de werkelijkheid vertastbarende scheppingen zijner sensitivistische kunst; als de heer Netscher de werken zal hebben geschreven, waarin hij de ervaringen wil leggen van zijn zintuigen en van zijn ziel, met de nauwkeurigheid en de intensiteit, die den naturalistischen, als allen anderen artisten past, dan zie ik ze al zitten onder ééne veranda, zich den Hochheimer inschenkende uit dezelfde flesch, sprekende over de dagen, die geweest zijn, en een van hen zal zeggen: Weet gij 't nog wel? en zij zullen elkander, met blijden weemoed, de bliksemende rhythmen herhalen, die de een den ander tegenslingerde in de hartstochtelijkheid zijner ontembare jeugd.

* * *

De heeren Netscher en van Deyssel moeten nu niet gelooven, dat ik hen verzoenen wil: het kan mij au fond niets schelen, wat zij van elkander denken; als zij maar beiden boeken schrijven, waar ik, recensent, pleizier van heb, dan

vind ik alle wederzijdsche bombardementen zeer verdedigbare maatregelen. Kanonnenmuziek is voor strijdlustigen, wat zonnestralen voor de kinderen zijn: zij dansen er graag in om.

Doch ik wou alleen maar gaarne zeggen wat ik meen, al zou ook niemand om mijn meeningen een oortje géven.

II.

Ik ken menschen, die, twee vel druks overslaand, de lezing van v. Deyssels brochure pas met bladzijde 31 beginnen, met wat de schrijver zelf euphemistisch de »niet analyseerende, polemische characteristiek" van Netscher's temperament heeft genoemd.

Nu vind ik die scheldpartij wat mat. Van Deyssel had van *zijn* standpunt — den heer Netscher moeten verpletteren onder de rotsblokken zijner verontwaardiging; waar hij hem nu slechts met de schitterende snuisterijen zijner geestigheden taquineert: want een Etna-uitbarsting is een overweldiger schouwspel dan een raketten-vuurwerk al teekent dit ook alle zeven tinten van den regenboog op de lucht.

Maar toch wilde ik dat ik het talent van den heer v. Deyssel bezat, om de aandoeningen te beschrijven in wier vaart de lezer van dit en de volgende hoofdstukken reddeloos wordt medegesleept. Ieder nieuw hoofdstuk slaat een helleren toon aan, en neemt de verrukking van het vorige over, om haar op te voeren, hooger, hooger, door visioenen van beweging en kleur, door werelden van rhythmus en geluid, totdat alles, vormen en klanken en gevoel, zich vereénigt en oplost in één oppersten jubel der ziel, één oneindige atmosfeer van licht en van gezang, een paradijs van orgiastische adoratiën van de taal, een Epipsychidion over het Woord —, dan welke de Nederlandsche literatuur geen bladzijde heeft aan te wijzen die zwaarder van passie of rijker van beeldende kracht zou zijn.

Doch het begint den schijn te krijgen, als of ik den heer

v. Deyssel prijzen wil, en dit is volstrekt mijne bedoeling niet. Ik wou alleen maar wat van zijn proza zeggen, en ik verzoek hem dus mijne woorden slechts te beschouwen als een naklank van de zijne in de ziel van een recensent, die al zeer weinig vatbaar voor opgewondenheid moest wezen, indien zijne opgewondenheid haar niet onrustig worden deed.

Laat ik, om den onaangenamen indruk weg te nemen, liever wat kwaad van dezen auteur gaan spreken.

Ik bedoel dit: ik vind den heer van Deyssel, waar hij over den heer Netscher spreekt, dikwijls waar, dikwijls geestig, en ook wel waar en geestig te gelijk. Als b. v. de heer Netscher mij last hadde gegeven, den stijl zijner kritische opstellen te verdedigen, dan zou ik er mij met een Jantje van Leiden zien af te maken. Ook geloof ik niet dat de heer Netscher »tot de dertig grootste (mannen) van de geheele wereld en van alle eeuwen" behoort: ik denk, dat hij 't zelf ook niet gelooft: 't zou ten minste een heele zet zijn voor iemand, om, voor den spiegel staande te zeggen: Gij zijt de een-en dertigste, etc. En dus.... moet de heer Netscher maar in een ommezientje van drie vel druks doodgebliksemd worden.

Maar, mijn God! meneer van Deyssel, weet gij wel, dat gij daarmede de geheele literaire critiek afschaft, of haar omschept tot één reusachtige slachtersaffaire, waar de lijken uwer verslagenen op rijen zouden moeten hangen van honderd tegelijk, boven en onder en op elkander? Reken maar na — ik zal u veel toegeven.

Stel dat er onder die dertig, etc. vijftien letterkundigen, kunstenaars met het woord, zijn, wat, ge moet het toestemmen, heel ruim geteld is;

Herinner u, dat de menschheid sinds zoowat drie duizend jaar begonnen is, zoo'n beetje in 't publiek aan letterkunde te doen;

En neem aan, voor de aardigheid, dat die weinige heeren artisten met gelijke tusschenpoozen over dat korte tijdsverloop zijn verdeeld;

Dan *moet* gij tot het merkwaardig resultaat komen, dat er alleen om de tweehonderd jaar een schrijver geboren wordt, aan wien het de moeite waard zou zijn, een kritische loftuiging ten koste te leggen.

Kom, kom, dat kan u geen ernst zijn! Want anders, als gij zoo doorgaat, dan....

Ja, zoo gij dán eens, als groot man, op uw sterfbed ligt, en gij denkt aan de dagen van weleer, dan zullen ál de schimmen uwer slachtoffers om u oprijzen, van allen kant, van onder den grond, en om u staand, ontlauwerd en bleek, en op u wijzend met kalm en vast gebaar, zullen zij zeggen:

»Over vijfduizend jaar, groot man! Wij geven u rendez-vous over vijfduizend jaar, in de....vergetelheid!"

Alle onsterfelijkheid is betrekkelijk, mijnheer!

Maar... de heer Netscher matigt zich aan.... Zeker! als *ik*, volgens het getuigenis van mijn ergsten vijand, boven vergelijking de beste novellist van allen in mijn land kwam te zijn, dan zou ik mij óók heel wat gaan verbeelden, en ik zou mij misschien wel aanmatigen, om ú den intensiefsten prozaïst van al uwe tijdgenooten te noemen.

Ik zie geen kans, om al het goede te vermelden, dat er van v. Deyssel's brochure te zeggen valt, zonder dat mijn lezers mij ongeduldig het woord ontnemen en mij toeroepen: Dat hebben wij al lang zelf gezien!

En ik heb ook geen lust er de stofjes van af te schuieren, die, misschien, alleen stofjes in mijn eigen oog zijn. Toch hoop ik, dat de schrijver het niet de moeite waard zal achten, later, dezen zijn eersteling, als een zijner aanspraken op eene, kortere of langere, onsterfelijkheid te doen gelden.

III.

Zooals de heer L. v. D. te recht heeft opgemerkt: »De literaire kritiek kan twee funktiën verrichten: te zeggen hoe

soonlijk komt het echter voor, dat »Marietje Veenders", in de figuur van »De Draaipoot" nog grootere psychologische fijnheid vertoont, schoon de omgeving en het bijwerk niet zoo intensief zijn gevoeld en dus matter uitvallen.

⁂

Ten slotte: ik heb meer genoegen door het lezen van Netscher's bundel, dan van het schrijven dezer recensie gesmaakt. Het is vervelend de eerste beginselen van een letterkundig streven, het a. b. c. van een kunstrichting te moeten herkauwen, omdat die waarde mede-recensenten zich niet eens de moeite getroosten kennis te nemen van de verschijnselen, die zij bespreken. En daar zijn er, God beter't onder, die »Julia" hebben aangeprezen en nóg prijzen! 't Zou om te weenen zijn, als er niet na het jaar 1886 nóg een jaar kwam, en dan nog een, en nog een...

V A R I A.

Tentoonstelling van eenige schilderijen uit particuliere verzamelingeu in Arti en Amicitiae.

Amsterdam, Mei 1886.

In de kunstwereld is de afstand tusschen den Haag en Amsterdam groot.

Onze beste schilders wonen in den Haag en van hun werk komt in Amsterdam veel te weinig te zien — de beste moderne Fransche kunst vindt men bij Haagsche verzamelaars, en die kunst ziet men in Amsterdam zoo goed als niet.

Maar de afstand wordt kleiner.

Voor twee jaar hielden die Haagsche schilders een afzonderlijke expositie in de Amsterdamsche Panoramazaal, en nu doen hun Fransche voorgangers hun intocht in »Arti." Van denzelfden aard als de tentoonstelling van uitgelezen Fransche schilderijen, die in 1882 in den Haag werd gehouden, is er nu een in Amsterdam, ten deele minder volledig omdat de Franschen er een plaats moesten ruimen voor de Hollanders, waardoor echter het geheel meer compleet werd.

* * *

Het moderne Hollandsche landschap stamt af van de oude Hollandsche en de moderne Fransche landschapschool, evenals

deze laatste weer van de oude Hollanders. En zooals met Rousseau en Corot de smaak voor Ruysdael en Hobbema in Frankrijk kwam, zoo ging men in Holland in den tijd, waarin Maris en Mauve schilderen, naast van der Meer ook de Franschen van 1850 liefhebben. Er is één golving, en een tentoonstelling waar, zooals hier, Fransche hangt naast Hollandsche »stemmingskunst", is één geheel.

* * *

Ja, stemmingskunst, kunst van aandoeningen, lyriesche kunst.

Ook MILLET is lyriesch, maar zijn lyriek is er eene, waarbij iedere bizondere aandoening met den ernst van heel het menschelijk leven getint is, en daardoor een haast epiesche waardigheid ontvangt. Millet's helden zijn zwoegende arbeiders, en zijn werk is het epos van den Arbeid.

Kalm en streng is »*Aan den oven*". De figuur is volmaakt van actie; modelé en kleur zijn hoogst eenvoudig, de achtergrond is enkel achtergrond. Geheel den schilder, die geschreven heeft »*l'Art de peindre c'est l'art de caractériser*", kan men hierin terugvinden.

Zijn »*Stilleven*" is sober, ernstig, bijna plechtig, met iets van de grootschheid der Bijbeltaal. Millet slaagt er in op de eenvoudigste manier uit te drukken wat hij voelt, en wat dieper ligt dan zijn tijdgenooten konden bevatten. Thans wordt zijn naam meer algemeen geëerd, maar dit is iets uiterlijks, want eigenlijk zal men zijn kunst wel niet zoo veel beter begrijpen. Men moet hooren wat er nu weer, en niet alleen door leeken, van zijn schilderijen wordt gezegd. Een andere Millet zou misschien weer gebrek lijden.

Wel geven deze twee stukken niet de volle kracht van den schilder van »*l' Angelus*", maar wie dezen niet begrijpt, zou ook de meer belangrijken niet genieten.

* * *

Na hem komt COROT, van wiens beteekenis men hier een denkbeeld kan krijgen door 4 werken, waarvan »Door de

velden" misschien het schoonst is. Het ligt in een waas van droomerige fijnheid, teeder en blond met de kleine, lichte noten van de mutsjes der figuren.

»*Le battelier*" is een zeer stemmende avond met vlottende tinten, die saamvallen in een zilverig zachte tinteling van bevenden dauw. Het is bij een diergelijk schifderij dat Th. Gautier (die een der eersten was, die Corot begreep) schreef:

»L'ombre devient plus grise et va s'élargissant,
Le ciel vert a des tons de citron et d'orange,
Le couchant s'amincit et va plier sa frange,
La cigale se tait et l'on entend de bruit
Que le soupir de l'eau, qui se divise et fuit...."

Ook de »*Schemering*" van gedempt olijfgroen, zoo eenvoudig als motief is een intiem schilderij.

DAUBIGNY, zooals hij hier tegenover Corot uitkomt, ziet meer de naaktheid dan de liefelijkheid of de weelderigheid der natuur, hij is zwaarmoediger en vindt vaker het grootsche van een landschap in de werking van eenvoudige lijnen. Zijn »*Villerville sur mer*" heeft in de impressie van het geheel iets, dat aan de eentonigheid van den keerenden golfslag herinnert.

»*De poort van Optoroz*", bijna als kale silhouet, geheimzinnig tegen de lichte lucht, is een frappant stuk.

Van ROUSSEAU, door Millet zelf als meester erkend, en die met niet minder eerbied dan Ruysdael, dien hij lief had, moet genoemd worden, hier alleen een van die met zooveel overgave en naïeveteit geschilderde kleinere stukken.

In »*Een laantje*" sluit zich DIAZ eenigszins bij hem aan, schoon overigens deze persoonlijkheid weer geheel op zichzelf staat. Diaz is verliefd op fluweelen tinten van overvloedig mos, op reusachtige varenplanten onder oude boomen met wijdstrekkende armen en goud en blauw door de takken, op diepe kleuren van bonte bloemen, en op het glanzend ivoren licht, waarin een naakt vrouwenlichaam zich kan vertoonen. Zijn »*Bosch*" is eenzaam en

geheimnisvol, men zou zeggen sprookjesachtig, en heeft de somberheid van een oud gobelin in een donkeren kamerhoek. »*Na het bad*" is veel minder dan zijn naakt vrouwenfiguurtje, dat Amsterdam in het museum Fodor bezit.

Jules Dupré doet van de hier aanwezigen misschien het meest direkt aan Hobbema en Ruysdael denken. Zijn schilderijen zijn intens gevoeld en smijdig, uitgelaten gedaan. »*Herfst*" is een aangrijpend doek met zijn rosse stammen en dorre bladeren en zijn stoute lucht, waarin weelderige grijzen elkaar schijnen na te jagen. »*Op de heide*" heeft een lucht als in email geschilderd. Het was voor vier jaar ook in den Haag, en 't was ons of we 't gisteren zagen, zoo blijft de indruk er van bij.

Emile Breton sluit met een schoon mysterieus »*Maanlicht*" de eigenlijke landschappen der Franschen.

Troyon die al meer dierschilder is, blijft hier het best in zijn kleinere stukken, een krachtige, geconcentreerde heide bij avondstond, die een weinig aan sommige oude Hollanders en Decamps verwant schijnt en alles heeft wat het grootste stuk mist, en een zeer klein, zeer fraai paneeltje, een »landschap met schapen."

Jacques hebben we meer dan om zijn hier aanwezigen »*schaapstal*", om andere zijner werken lief; het liefst misschien nog om zijn etsen.

Al hoort hij niet bij deze groep van Franschen, zoo moet toch als dierschilder hierbij John Lukas Swan genoemd worden. Waar zeer goede kunst geëxposeerd wordt, hoort Swan thuis, en het was goed gezien, de prachtige pastel teekening, die verleden zomer op de Hollandsche Teekenmaatschappij zoo bewonderd werd, dat grootsche visioen van een *Leeuw en Leeuwin*, hierbij te brengen.

Courbet is hier niet als dier- of landschapschilder, maar wel door twee zeer merkwaardige werken van anderen aard vertegenwoordigd. We spreken niet van de »*Somnambule*," ongetwijfeld een studie uit zijn jeugd, al is er reeds veel van zijn eigenaardigheid in. Maar heerlijk is de ernstige »*Naaktfiguur*" met haar soliede, koele, doorvoede grijzen in het

rijpe modelé, en de »*Appelen,*" met dien achtergrond als van een ouden meester, en waarvan de gansche kleur gedrukt schijnt in donker rooden wijn. Dit laatste stuk schilderde Courbet, die kort na de commune gekerkerd werd, in de afzondering van St. Pelagie.

Het verschil tusschen het doffe, gave, harde en het sappige, weeke, lenige der materie, ligt wel tusschen Courbet's »Appelen" en de »*Visschen*" van Vollon. Deze stukken zijn beiden geheel geschilderd in den geest van het, voor 't publiek onbelangrijke, onderwerp. De visschen zijn vlot, malsch, smeltend, men zou haast zeggen lillend van schildering, en even schoon als de beroemde visschen op het Luxembourg. Vollon's »Bloemen" zijn, in het bleeke geel in het schrille, donkere esmeraud met den vreemden noot van den rooden aarden pot, zeker wel ongemeen.

Jeannin werd in zijn »*Appelen*" door heel wat anders dan Courbet getroffen; hij geeft het brutale, rauwe licht.

De »*Rozen*" van Hermans doen in de kleur meer dan in factuur aan Stevens denken.

Van de vreemdelingen moet nog een uiterst knap schilderij van Domingo genoemd worden, dat uit Rotterdam komt, waar men veel kostbare modernen kan zien, maar geen sentimentkunst moet zoeken.

* * *

Matthijs Maris is voor de meeste Hollanders ook nog een vreemdeling. Wie de verzameling van den Heer van Wisselingh niet kent, heeft in ons land niet veel van hem kunnen zien. Op de tentoonstelling voor het Onderwijzersfonds waren twee prachtige etsen van hem — anders expozeert hij hier nooit.

Maar de artiesten weten dat deze naar Engeland uitgewekene voor zijn broeder Jacob niet onderdoet. We krijgen nu in Arti maar één zijde van zijn groot talent te zien. »*De Vlinders*" is als een lied van een eentonig referein, een dromerig lied van aschblonde tonen, een idylle, met het heerlijke mystiek

glimlachende meisjesgelaat, en tot achtergrond het duinzandmotief met warrige struiken, waarin men vogels meent te hooren zingen.

Van Jacob Maris is er een kindje, zoo deftig in de sterke, diepe, sappige kleur, maar schooner is zijn Hollandsche haven, waaruit het licht ons tegenjubelt. Zie, de groote Franschen mogen veel hebben wat de Hollanders missen, maar dat goddelijke blanke licht van een Hollandsche lucht boven het water, dàt kan alleen Jacob Maris schilderen. Dit schilderij is van 1871, toen Maris juist uit Parijs terug kwam, en het is verwonderlijk te zien, hoe machtig hij toen reeds den toon van bijna al zijn latere kunst wist aan te geven.

Ook Willem Maris schildert het blanke licht, maar liefst daar waar het over eendjes in het halve lommer aan den slootkant schuift, of waar het de rosse en witte ruggen van Hollandsche koeien in het rijpe schitterende groen van een malsche weide streelt.

Bij hen sluit zich, met een nog landelijker natuur, Mauve aan, van wien er een weg met koeien is, »*na den regen*" met doorkomend licht aan de lucht, streng van kleurgehalte in het krachtige zilvergrijs, een voortreffelijke schets.

Slechter vertegenwoordigd zijn Israëls, Bosboom, Mevr. Mesdag wellicht ook H. W. Mesdag. Albert Neuhuys daarentegen heeft een juweeltje, een »*breiles*," twee zusjes van de kinderen, die op het najaar in Arti van hem waren, verder gepousseerd, maar als men het er naast zag, toch mogelijk niet zóó frisch.

* * *

Voor het figuur dat onze kunst tegenover de Fransche maakt, mochten wij wenschen, dat hier betere Hollandsche schilderijen waren geweest — want dat kòn.

Van bijna àl de Hollanders, die hier vertegenwoordigd zijn, had men er beteren kunnen vinden, alleen.... misschien niet in ons land. Want het is maar al te waar, dat de beste werken van onze schilders naar Engeland, Amerika en Rusland gaan.

Onze kunst is meer, dan men hier kan zien. Doch waar zooveel reden tot blijdschap is, mogen wij niet eindigen met een klacht. Laat ons dankbaar zijn, dat het jongere element in de tentoonstellingscommissie van Arti zoo flink optreedt; dankbaar, dat er in ons land zulk een tentoonstelling uit particuliere verzamelingen kan worden bijeengebracht.

Den Heeren Kever en Poggenbeek, die haar organiseerden, en den Heeren Ventolk Völcker, Post, van Wisselingh, H. W. Mesdag en Taco Mesdag, die er de schoonste werken voor afstonden, komt de eer toe van deze wel geslaagde expositie.

SAMUEL.

Chronique scandaleuse. Wij hebben onze redenen om niet dan bij groote zeldzaamheid polemiek te voeren. Indien wij onder dit hoofd de brochure van twee onzer niet onbesproken laten, dan geschiedt dit met een andere bedoeling dan om nogmaals ons te wenden tot de soort van vijanden, waarmede de omstandigheden onze beklagenswaardige confrères in aanraking hebben gebracht. Tegenstanders zijn deze lieden toch slechts in zooverre als zij onmiddelijk tégenstaan door oneerlijkheid of slecht Hollandsch. Enkel hun gemis aan rondheid belet ons de groote meerderheid onzer aanvallers voor volslagen nullen te houden, en het is geen gebrek aan eerbied voor de opinie van andersdenkenden, wanneer hunne geschriften bij ons geen anderen uitslag te weegbrengen dan den uitslag door een muggebeet veroorzaakt. De bundel van Guido en de brochure over de Onbevoegdheid der Kritiek zijn niet anders dan proeven op de som, die wij honderd maal aan onze lezers hebben voorgerekend. Met een andere bedoeling, zeide ik, dan om voor een tweede keer een noodzakelijke kastijding uittedeelen, worden deze regelen geschreven. Het zijn enkele nabetrachtingen, een paar opmerkingen, gericht tot zoodanige lieden als nog van verre staan en omtrent sommige punten een soort van ongerustheid gevoelen, nog eenigen twijfel koesteren en weifelen in het aannemen van een bepaalde houding.

* * *

De eenstemmigheid waarmede *Julia* werd geprezen, heef de onbekwaamheid der beoordeelaars aan het licht gebracht de verdeeldheid die volgde op de onthulling, heeft die kwa liteit nog nader gestaafd. Het onmogelijke is beproefd om aan hunne houding iets te geven dat wezenlijk op een hou ding geleek. Twee tegenwerpingen lagen voor de hand: gi hebt gelijk, *Julia* is slecht, maar gij beweert ten onrechte dat wij het gedicht hebben geprezen. En de andere: gij heb gelijk, wij hebben inderdaad *Julia* geprezen, maar wij blijven bij onze meening dat *Julia* goed is.

De voorstanders van het eene pleidooi hadden nu de keus tusschen twee argumenten: wat gij hieldt voor lof, was niet anders dan een algemeene formule die wij op alle pas verschenen bundels toepassen; wij hebben geen gelegenheid wezenlijk te beoordeelen, wij maken er ons met een aangenaam woord af. Of zij zeiden dit: wij zijn het beginsel toegedaan van leven en laten leven. Wij vonden *Julia* wel niet veel bijzonders, maar wij hebben toch de enkele betere gedeelten met zorg uitgekozen, en met mate geprezen. Wij houden bovendien van een opbouwende kritiek, en jonge talenten moeten aangemoedigd worden, dat ligt meer op onzen weg dan het afbreken van elk beginner die zijn schreden weifelend zet op het moeilijke pad der kunst.

Ik citeer niet, maar de lezer zal den stijl herkennen. De lieden van de tweede tegenwerping hielden vol dat de auteurs van *Julia* thans ondanks zichzelve en in weerwil van hun nadrukkelijk voornemen, iets goeds hadden geleverd. Ik weet niet of dit argument in de oogen van een onbevooroordeeld publiek wel zeer treffend is. Zóoveel, dunkt mij, weet ieder van het produceeren van kunstwerken af, dat de bewering, als zou men, lijnrecht tegen zijn bedoeling in, goede verzen kunnen maken — en niet één individu een enkel couplet, neen, drie of vier menschen een geheelen bundel vol — een pil is, die zelfs voor de gewilligste keelgaten te groot moet blijken.

Wie zal na eenige jaren nog gelooven dat deze dingen in ernst gezegd zijn? Ik haast mij verder te gaan, want

een refutátie van zulke beweringen bezorgt iemand het figuur van den ongelukkige, die met zacht geweld en overvloed van verstandige woordjes een waggelenden makker naar huis wil geleiden, en zijn geduld uitput tegenover de halstarrige onnoozelheid van den beschonkene.

* * *

Een weerlegging, die van iets beter gehalte dan al de genoemde schijnt te zijn, maar ook alleen in schijn de andere overtreft, is de opmerking, terwijl men erkent in de uitspraken der critici niets dan hun eigen vonnissen te zien, dat deze Heeren geenszins *de* critiek vertegenwoordigen. Mij is 't wel. Als er nog anderen zijn, des te beter.

Een feit is het dat de gewone beoordeelaars van *Nederland* en van *De Tijdspiegel* en van *Europa*; van den *Nederlandschen Spectator* en van *De Amsterdammer* en van *De Leeswijzer*, met die van een paar dagbladen op den koop toe, gebracht zijn tot het uiterste waartoe de auteurs van *Julia* hen wilden brengen. Was de bedoeling of de verwachting dat al deze Heeren in blinde extase aan de voeten dezer maagd zouden nederzinken? Geenszins. De fijnste genieting hebben juist zij verschaft, die hunne ernstigste critische bedenkingen in de deftigste termen te berde brachten. Want hoe ernstig ook gemeend en hoe deftig ook gezegd, éen onvermijdelijke fout bleef de overheerschende trek van hun delikate bemoeiingen: een zeker gemis aan literair gevoel, een afwezigheid van onderscheidingsvermogen, een negatieve eigenschap, helaas, van niet te weten waaraan men slechte verzen, niet, waaraan men goede herkent.

* * *

Het schijnt onwederlegbaar, dat hier de vinger de wonde plek heeft gevonden. Want voor de beoordeelaars zelve moge het van belang zijn uit te maken, wie van hen op dit tegenovergestelde van een recommandatie in het vak van letterkundige de meeste aanspraak heeft; voor den éen moge het

een betrekkelijk genoegen zijn te weten dat de ander, zij het al gekscherende, zich nog erger het aangezicht geschonden heeft dan hij, voor het publiek en voor ons is het geen opzettelijk onderzoek waard, wie wel de minst aangename figuur maakt. Want dit is de spil waar alles om draait, en alleen als men dezen tap uit zijn pannen kan wringen, is ons spel verloren: *Julia* bevat op elke bladzijde absurde poëzie: dit feit staat als een groote, naakte, wildeman met een knots in de hand tusschen de dwergen, die zich kleine aanmerkingen veroorlooven op den vorm van zijn voeten en de kleur van zijn haar. Eerst als hij uit den weg is geruimd, — eerst dan kan men zijn aandacht wijden aan de vraag of *De Spectator* een graad meer benijdenswaardig is dan *De Amsterdammer*, en wie er van de twee het slechtste af komt: *De Tijdspiegel* of *Nederland*. Het kan niemand buiten de betrokken personen schelen wie het *minst* bevoegd is tot de bezigheid die hij ter hand genomen heeft: discussiën over dit onderdeel mogen de hoofdzaak niet verduisteren: allen zijn zij *zeer weinig* bevoegd.

*
* *

Ik vind geen vrijheid bij deze dingen langer stil te staan, op een conclusie aan te dringen, die door het publiek reeds is genomen. Tot deze enkele woorden zou dan ook de bespreking van de geheele zaak beperkt kunnen blijven, indien niet een der tijdschriften, boven bedenking het beste van al de betrokkene, zich een anti-kritiek had veroorloofd, die een voortreffelijke illustratie is van de gevoelens, welke men in de letterkundige kringen ons toedraagt en van het gebrek aan eerbied voor eigen reputatie, wanneer men naar wapenen tegen ons omziet.

In den *Spectator* van 15 Mei leest men:

»De heeren Kloos en Verwey, redacteuren van De Nieuwe Gids, hebben in »het vorige jaar den luimigen inval gehad, met noch een vriend, een gebrekkig »gedicht getiteld *Julia*, onder den pseudoniem Guido in de wereld te zenden. »Zij verwachtten dat het gedicht veel opgang zou maken en dat de critiek het »zou prijzen, om daarna het leedvermaak te smaken, de beoordeelaars er in te »hebben laten loopen. Jammer voor den geestigen inval, is het doel maar

»half bereikt. Het gedicht heeft geen opgang gemaakt en geen der beoor- »deelaren heeft het als kunststuk geprezen. Integendeel, het ondervond ernstige »kritiek. Maar daar onze critici over het algemeen welwillend zijn en geneigd »het weinige goede, dat zij vinden te waardeeren, al is het maar tot aanmoe- »diging der jonge dichters, werd door hen op goede regels en gedachten ge- »wezen. Dat was voldoende voor de Heeren Kloos en Verwey, om triomf! »te roepen, en de geheele Hollandsche literaire kritiek voor onbevoegd te »verklaren, in een dezer dagen verschenen brochure, waarin zij een verslag »der mystificatie geven. Dat geen der beoordeelaars aan eene mystificatie ge- «dacht heeft, is zeer natuurlijk, daar tegenwoordig zoovele gebrekkige gedichten »het licht zien, waarbij Guido's Julia niet eens zoo erg afsteekt Ook heeft »een der beoordeelaren er zeer duidelijk Verwey's hand in herkend, maar dat »wordt in de brochure verzwegen. Integendeel worden bijna alleen de waar- »deerende zinsneden uit de beoordeelingen aangehaald, en worden de beoor- »deelaars (het zijn er in het geheel maar zeven) daarna op de meest inhumane, »honende wijze, uitgescholden." enz.

* * *

Men behoeft niet bijzonder achterdochtig te wezen om het er voor te houden dat de redactie van de *Spectator* opzettelijk aan de waarheid heeft te kort gedaan. Opzettelijk; want zij kón weten dat in hare kolommen Cosman en Holda in dezen Guido meer hebben geprezen dan »goede regels" en »gedachten," en zij moet beseffen dat de mate van lof met de quaestie eigenlijk niets heeft uit te staan. Inderdaad, de waarheid behoeft niet snel te gaan om dézen leugen te achterhalen. Of is dit niet woordelijk uit het artikel van Holda overgenomen:

— »Herdenking" komt mij voor tot de beste stukken uit den bundel te behooren, ook »Musa mystica;" maar verreweg het schoonste van alle is »Laatste strijd." Dit is een heerlijk gedicht, rijk aan gedachten en in ge- »kuischte, welluidende taal vervat, dat men telkens weêr met nieuw genot »herleest."

En staat er niet deze algemeene lofspraak:

— »Want al is niet *alles* schoon in Guido's boekje, verscheidene schoone »zangen treft men er toch in aan, vele treffende beelden en uitdrukkingen »menige fraaie wending. Zoo is »Blijde Verzekering" fijn gedacht, »Vlammende »Gloed" inderdaad vol vuur en hartstocht."

Citaten als deze, die men uit de beoordeelingen van de verschillende tijdschriften en bladen met dozijnen zou kunnen

vermeerderen, zijn inderdaad genoeg om de auteurs der brochure triomf! te doen roepen. De slepende toon, »Dat geen der beoordeelaars aan eene mystificatie gedacht heeft, is zeer natuurlijk, daar tegenwoordig zoovele gebrekkige gedichten het licht zien, waarbij Guido's Julia niet eens zoo erg afsteekt," de slepende toon van dezen volzin, is van iemand, die een hatelijkheid wil zeggen, maar zelf voelt dat hij 't aflegt. Een onjuistheid die nergens zooveel op lijkt als op een infamen leugen, is de mededeeling dat men in *Julia* Verwey's hand zou hebben ontdekt, en wel zeer duidelijk. De Heer Cosman heeft enkel gezegd dat de bouw van sommige iamben aan de manier van Verwey herinnerde; heeft dit gezegd van verzen die geschreven waren — door Kloos. De opmerking blijft evenwel hare waarde behouden, maar voelt niet iedereen dat hiermeê niet gelijkstaat, het »ontdekken van Verwey's hand", zeer duidelijk?

Wat in dit artikeltje zeer duidelijk is, is een verkropte hekel van de vulgairste soort, een stemming des gemoeds, die in leugens en laffigheden een uitweg zoekt.

* * *

Als dit het antwoord van de Spectator geweest is, kan men zich moeilijk vergissen in het gehalte van de overige proeven van antikritiek die op de brochure van onze redacteuren zijn gevolgd. Ik heb de gebruikte argumenten zoo even samengevat. Er bestaat geen gelegenheid in deze bladzijden namen te noemen of geschriften te citeeren die onze lezeressen zouden nopen vóor zich te zien en snel door te loopen, onze lezers om hun hoeden te nemen.

* * *

Keeren wij nog even naar het weekblad van den heer Vosmaer terug.

De Redactie van De Spectator heeft de reputatie van nog al keurig te zijn op de bijdragen die haar worden toegezonden. Die Heeren zouden eer verdragen dat men hen wijs-

neuzen noemde, dan dat ze van achteloosheid werden beschuldigd. De Spectator-*club* is een naam die doet denken aan samenwerking, aan onderling overleg, aan gemeenschappelijk toezicht op de copij die wekelijks naar den drukker gaat, en wat één van de leden niet weet, weet allicht de ander : dit gemak wordt zelfs voor een specifieke deugd van een club gehouden. Maar zou de aardigheid er bij deze redacteuren een beetje afraken ? En het woord club langzamerhand door societeit vervangen moeten worden, door zijn synoniem, dat in zijn evenwel voelbare nuance, meer met de daad overeenkomt ? Of indien deze uitdrukking zou zinspelen op een grooter aantal personen dan in de redactie van dit weekblad zitting hebben, zou dan een intiemere benaming de juiste kunnen zijn, en men voortaan moeten spreken van het Spectator-theetje of van het Spectator-bittertje ? Deze vriendelijke qualificaties zouden bovendien het voordeel hebben van alle oneerbiedige buiten te sluiten, en aan iets zoo onbehoorrlijks als Spectator-kliek b. v. voor goed een eind te maken.

Hoe langer men er over denkt hoe juister die gezellige namen schijnen. Want wie is er op gesteld onder een kopje thee of met een glaasje pommeranz vóor zich gesprekken te voeren, te debatteeren wellicht, over een zoo ernstig ding als de literatuur. Ga uw gang maar, drukkertje ! Het zal van de week wel vòlkomen zooals het verleden week en al zoo veel jaren is volgekomen. — Het is trouwens in alle ernst niet te verlangen van de Spectator-redacteuren dat zij zullen blijven voortgaan met cluppen. Wat zullen deze goede heeren zich dikwijls verveeld hebben ? Verveeld, althans zoo lang de zaken behandeld werden, om zich de haren uit het hoofd te trekken ! De meeste leden van dit bestuur zullen waarschijnlijk op die Spectator-avonden terugzien als op groote grijze dotten in een veelkleurig verleden. Denk eens even na en stel ze u voor, al die jaargangen, die hoopen weekbladen die allemaal Spectator heeten, en onverbiddelijk in elk exemplaar een leelijke prent, al die nummers met hun korte kolommen vol letters, zwart op wit, en de zwaarmoedigheid van deze combinatie en de eentonigheid van

dien vorm, zoo zelden opgevroolijkt of afgebroken door een artikel dat niet verbleekt is mét het papier waarop het is gedrukt. Gij lezer, die week aan week met het gebaar dat ik niet behoef te omschrijven, den *Spectator* neer legt en zoo schaars langer dan één, twee minuten het blad in de hand houdt, wees barmhartig en wijdt voor het minst een meêwarig hoofdschudden aan den arbeid van de mannen die dít drukwerk in elkaar moesten zetten. En weerhoudt uw opmerking, als gij bemerkt dat die arbeid hun tegenstaat, en zij er de hand meê ligten. Laten wij hem dan met zachtheid blijven begroeten: hun Spectator, elke week met iets minder bloed in de aderen de wereld ingezonden, totdat die anemische stakker nu nog slechts kan rondkruipen, elken Zaterdag bij ons aanbellende met de klacht op de bleeke lippen: de oomes in den Haag raken uitgepraat, de ouderdom komt met gebreken....

Met den Heer F. Smit Kleine, den criticus van *Nederland*, ernstig over literaire zaken te gaan spreken zou doen gelooven aan een misverstand; aan veinzerij zou het grenzen de redactie van *De Tijdspiegel* of die van *Europa* hierover te woord te staan, en alleen een spotvogel zou zich met dit voornemen kunnen richten tot Holda, Cosman, Scaramouche, en de rest.

Maar de *Spectator*, de *Nederlandsche*; ook in de schatting van dat publiek, dat om de Hollandsche tijdschriften en om de Hollandsche boeken niet geeft, en wegens deze minachting, in het aangezicht van feiten als de *Julia*-historie, door geen goed patriot kan worden berispt, ook bij het betere deel van het publiek heeft de Spectator een zekere reputatie op te houden gehad. En nu zal men den nadruk moeten gaan leggen op gehád. Een onqualificeerbaar entrefilet is het wapen waarmeê de redactie voor hare medewerkers optreedt. De bal is haar toegekaatst, maar wij hebben hem teruggekregen met drek besmeerd.

* * *

Er is één opmerking die den schijn heeft van ernstig te zijn. Want zij werd gemaakt door menschen, die te veel respect hadden voor de waarheid en voor de publieke opinie, om het goed recht van de auteurs der brochure en het volkomen succes van de proefneming met *Julia*, te maken tot het onderwerp eener discussie, waarin alleen ten koste van de waarheid op beide iets kon worden afgedongen. Gebrek aan smaak was zichtbaar in de wijze, met een teeder woord inhumaan; zachtmoediglijk, onaesthetisch; familiaarder, onbeschoft genoemd, waarop de schrijvers der brochure hunne komieke slachtoffers om hals brachten.

De repliek kan kort zijn. De menschen die zoo spreken beseffen niet dat het hierom meer dan een aardigheid te doen was. Als men zich bewust is te vertegenwoordigen eenonverbiddelijk noodzakelijke revolutie, een omwenteling, waarvoor de menschen die na u komen dankbaar zullen zijn; wanneer men weet dragers te zijn van ideeën die ook in een literatuur als de onze onvermijdelijk zijn, en dan de achterblijvers van een reeds lang weggevluchten gedachtestoet, dralend en pruttelend op een drempel dien zij tegen de nieuwe denkbeelden niet meer kunnen verdedigen in eerlijken strijd, de glasscherven hunner verdachtmaking u strooiend voor den haastigen voet, u den weg versperrend door de angels hunner drogredenen en de molsgangen hunner insinuatiën, dan deze tegenstanders, wier antecedenten zijn een blad wit papier of een pak geschriften, waarbij het witte papier afsteekt in smetteloosheid en afwezigheid van de sporen hunner pen, deze menschen, die in het zwijgend complot hunner handlangers u omringen en uw schreden volgen met de sluipende gebaren van nachtelijke bedelaars —dán deze snaken uit hun hinderlaag te lokken en te brengen aan het licht hunne onkunde en schadelijke zeden, — geloof mij, het is een averechtsche schoonheidsleer en een kortzichtige psychologie die dan van uwe bewegingen élegance, en gematigdheid verlangen van den toon uwer stem. Bovendien is deze eisch in strijd met de geschiedenis dezer dingen. Indien werkelijk de artistieke beweging die ook door de schrijvers der brochure over de On-

bevoegdheid der Kritiek wordt gedragen, nieuw is, dan behoort men te begrijpen dat ook in de polemiek tegen hnnne vijanden zij zich niet kunnen vergenoegen met de vormen van een afgesloten tijdvak. Huet is tegen hen aangevoerd, maar de vorm van Huet behoort bij zijn gedachten, en nooit zijn die in opstand gekomen tegen den tijd, nooit hebben zij zich van de heerschende afgezonderd als een omwentelingsgezinde groep. Huet heeft met de Hollandsche literatuur in hare lachwekkendste vertegenwoordigers zijn leven lang den draak gestoken, maar ook aan de periode van onverschillige scherts komt een einde. Er zijn Beaumarchais in de wereld, maar ook Mirabeau's en Danton's. Erasmus, de fijne, en Luther, de forsche, zijn twee. Zij die zijn smaak zouden willen opleggen aan het geslacht, dat na hem komt, doen even dwaas als zij die het geloof van den waalschen predikant Huet zouden willen opleggen aan zijne naneven. Indien zij slechts hunne oogen voor deze dingen konden openen, zouden zij ook in de literatuur een verandering en een vooruitgang bespeuren, die op hunne beurt de ideeën van het voorgeslacht door nieuwe vervangen. Waarschijnlijker is het bovendien, dat de beoordeelaars, die steeds van de deugden eener richting doordrongen worden, wanneer zij reeds op het punt staat tot de historie te gaan behooren, de grens te eng trekken, dan dat een jonger geslacht zich ten onrechte buiten hare palen beweegt. Waarschijnlijker is, in dit geval, dat deze auteurs hunne redenen hebben om van den voorganger af te wijken in hunne strijdschriften, dan dat zij ten onrechte of bij vergissing aan eigen gedachten en eigen grieven een eigen vorm hebben gegeven. Waarschijnlijker nog, dat deze schrijvers beter en van meer nabij vertrouwd zijn met »al wat fijn, verheven, smaakvol, in één woord, wat schoon is" (1), dan de beste dezer critici, die bij het noemen van Huet alleen dít voorname ding vergeet, dat voor hém inderdaad die uitnemendste der journalisten een ideaal is, waarnaar de onbereikbaarheid des te vuriger doet begeeren,

1) *De Amsterdammer*, Weekblad, van 23 Mei.

maar dat ook ná Huet een periode in de Hollandsche letterkunde denkbaar is, die voor háren smaak en háre aesthetika voor het minst even gerechtigd is het predikaat »goed" te verlangen, als Busken Huet het mocht doen dertig jaar geleden en zijne broeders uit een tweede huwelijk nog vandaag. 't Waarschijnlijkst van alles, dat onze onbekwame kunstrechters in het driftige timbre van dit proza en de van haat en minachting zwangere perioden — van minachting en haat, niet tegen de personen van deze menschen, maar tegen de schande, die zij brengen over de kunst van hun land — niets hebben gehoord dan scheldwoorden en niets gezien dan wat zij in húnne taal personeele grieven noemen. Maar ons geslacht weet niets van de pruderie dezer woordvoerders, en haar gezond verstand wordt niet beneveld door de ambergeuren hunner kiesche aesthetiek. De oogen van het algemeen kunnen voor een hoogere orde van zaken opengaan, en zij kunnen scherper den vrijen blik slaan in het wezen dier dingen, dan een beoordeelaar vermag bij het lamplicht zijner overgeleverde voorschriften, gedempt door den kap van een beperkt fatsoen. Onze hoop hebben wij gesteld in de toekomst van onze tijdgenooten. En die toekomst gaan wij onbezorgd tegemoet.

* * *

Ten slotte, en om te toonen dat wij in edelmoedigheid, voor de personen der Julia-critici ingeroepen, eere stellen, de volgende mededeeling, die hen ongetwijfeld genoegen zal doen. Immers nog altijd is de vraag onbeantwoord, of en hoevele goede verzen de bundel van Guido bevat. Welnu, hier moge dan volgen het laatste woord in deze geheimzinnige geschiedenis. De laatste plooien van het floers vallen weg, en in het scherpe licht dat van alle kanten thans over het beeld is uitgestort, staan thans deze fragmenten:

Waar God. . . . .
. . . . 't juublend heiligdom
Ziet naad'ren, *die de kronen en de vaten*
Met tinkelenden naklank voor zijn troon
Neerwerpen, *knielend in het witte kleed.* — (bl. 22.)

Uit de beschrijving van een katholieken »tempel" :

. . . .
En al de beelden aan die wanden
Bewegen zegenend de handen
Naar vrouwen in het gouden haar. (bl. 26).

Uit *Epithalamium* :

Als Adam eens en Eva gingen,
Door wondervolle schemeringen,
Door koele lanen, hand aan hand —
Terwijl der vrouwe gouden haren
Als zonnelicht in 't loover waren
Als gouden garven over 't land. (bl. 31).

Uit *Rassche Redding*, in de op zich zelf komieke vergelijking van den held en zijne Julïa met Adam en Eva, vluchtende voor den Engel:

Maar aan de zijde des wegs stond de zwarte
Cherub des Doods, met het strenge gelaat... (bl. 46.)

Uit *Herdenking:*

(Voortaan zal hij door 't leven gaan)
Met stille stappen, als een eenzaam man. (bl. 57.)

Uit *Rome bij nacht:*

Maar in de verte zie ik eenzaam waren
Den bleeken Maro met ontlauwerd hoofd. (bl. 63).

Uit *Musa Mystica* :

. . . en 'k zie nog flauw
Een rassche schaduw vlotten op 't azuur,
En hoor haar zachte lachen in de lucht.... (bl. 71).

Ik wil er niet voor instaan dat al deze citaten wezenlijk poezie zijn; deze laatste regels en die over Eva houd ik intusschen voor zeer goed. Als een krachtig hapje mosterd na den maaltijd mogen onze vrienden de Julia-critici er hun hart aan ophalen.

F. v. d. G.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

»De ontbinding — zeide de heer Gleichman den 17en Mei in de zitting der Tweede Kamer — »gaat over het ministerie heen, buiten het ministerie om."

Dit moge waar zijn of onwaar; 't verschil beteekent weinig: de leuze »anti-Heemskerk" en de leuze »anti-clericaal," zijn oud lood om oud ijzer, beide voorwerpen van den schacherhandel in beginselen.

Wat van meer belang is, is die andere ontbinding, die — wellicht eerder dan de heer Gleichman en zijne vrienden vermoeden — over hen heen, buiten hen om zal gaan: de ontbinding der liberale partij.

Het is niet vandaag of gisteren dat voor het eerst gewezen is op het verval der partij van 1848. Men doet niet veel meer dan napraten, als men thans zegt dat de kiesvereenigingen en hare uitverkorenen teren op een naam, dien zij niet meer het recht hebben hun eigendom te noemen, dat zij voorgeven bedoelingen te hebben, met welker verwezenlijking het hun geenszins ernst blijkt te zijn.

De voorbeelden liggen voor 't grijpen. Zij drijven zicht-

baar op den modderplas der parlementaire geschiedenis van deze dagen. Wie komt hier met een bezem?

Daar is in alle tonen geroepen om kiesrecht voor meerderen dan thans van dit recht genieten. Liberale ministers bij herhaling, en laatstelijk een anti-liberaal kamerlid gaven voorstellen tot censusverlaging in overweging. Telkens waren er genoeg liberalen te vinden, die een afkeer van die gedeeltelijke, die voorloopige verbetering hadden. Niet aldus, spraken zij; het geldt hier niet een euvel, dat door halve maatregelen is te bestrijden. Wij zijn zeer besliste tegenstanders van den census. Hij is de wrakke muur van ons overigens zoo hechte liberale huis, en als soliede bouwmeesters willen wij van geen opknappen weten. Wij zijn liberalen, mannen van de leer, en mannen van de daad tevens; wij zullen dien muur afbreken en een nieuwen bouwen van stevig materiaal uit alle deelen des volks en gevoegd met het cement van onzen gelijkheidszin.

Geen censusverlaging dus, maar Grondwetsherziening. Niets ten halve. En de censusverlaging werd afgewezen; men schreeuwde van de daken om grondwetsherziening, zonder de mogelijkheid te zien, om dat zoo hoog opgevijzelde doel te bereiken. Men bleef wonen in het huis met den gevaarlijken muur. Een enkele sprak wel eens van instorten, maar die heette »te tornen aan de liberale eenheid," en over het algemeen gevoelde men zich redelijk op zijn gemak.

Zoo ging het ook met het zoo dikwerf gehoorde misbaar over de inkomsten-belasting. Dat was nu eens een liberaal denkbeeld en niet moeielijk te vatten ook. Men zou enkele belastingen, die den minder vermogende zwaarder treffen naar zijne draagkracht dan den vermogende, laten varen en door eene heffing, hetzij naar het gansche vermogen, hetzij naar zijne nog onbelaste deelen een stap doen naar de verwezenlijking van het liberale beginsel: elk burger betaalt in de staatsuitgaven naar evenredigheid van zijne draagkracht.

Ontwerp na ontwerp bereikte de Kamer; ontwerp na ontwerp werd met excepties afgemaakt. Men wilde de inkomstenbelasting wel; want men was immers zoo liberaal; maar

zooals meneer X of IJ ze had voorgesteld, zoo leek ze naar niets. In de doos dus er meeê, en dat het liberale deksel er op vast roeste. Van beginselen als de onze moet de verwezenlijking volmaakt zijn. Laat andere volken tevreden zijn met eenig bruikbaar stelsel van rechtstreeksche belasting, ons past slechts de inkomstenbelasting onzer droomen. Geen grove pij dekke een Apollo.

Een ander onderwerp, het laatste der hier te noemen drie, is de wetgeving op den arbeid.

Zoo langzamerhand drong door de dikke wanden, die onze staatslieden scheiden van het volk, het gerucht door, dat er zoo iets als eene sociale quaestie bestond. Men had wel vernomen, dat over verbetering van het lot der arbeidende klasse nu en dan wat geschreven was, en de weinigen die ze gelezen hadden, roemden de boeken als mooi, en zij hadden genoten van het vernuft der schrijvers, die zoo kunstig het kaartenhuis hunner denkbeelden als een paleis van hecht graniet, als de woning van de maatschappij der toekomst wisten voor te stellen.

Maar aan verwezenlijking, ook slechts aan gedeeltelijke tegemoetkoming, viel niet te denken. Dadelijk zou het kunstig samenstel ineenstorten onder den krachtigen adem van het vrije individu, vrij zich ontwikkelende onder de zon der oud-Nederlandsche vrijheid. In die vrijheid, daar zat en daar zit 't hem in, en het had heel wat voeten in de aarde eer men zelfs over het sobere wetje op den kinderarbeid van Van Houten kon heenstappen.

De liberalen waren van die gewichtige staats-inmenging in de vaderlijke macht en in de belangen der nijverheid zoo vermoeid, dat zij eenige rust behoefden. Zij rustten tot heden en blijken nog niet uitgeslapen te zijn, hoezeer zij hier en daar den schijn aannemen de oogen te openen.

Toezicht op fabrieken, regeling der rechtsverhouding tusschen arbeiders en patroons, aansprakelijkheid dezer laatsten voor door den arbeid veroorzaakte ongelukken en zoo veel meer.... dat was misschien goed voor Engeland en Duitschland, maar in het vrije Nederland zou die staats-inmenging

weerzin wekken. Ieder zorge voor zijn eigen hachje, zoo goed en zoo kwaad als hij kan: zoo past het in den liberalen staat.

* *
*

Intusschen was er een mantel, die deze armoede bedekte. Het was eene schoone taak voor het liberalisme om een naar de steeds grootere eischen van den tijd goed ingericht, voor allen bruikbaar, voor allen toegankelijk lager onderwijs in het leven te roepen. En inderdaad is in dit opzicht veel bereikt.

Veel; maar éene illusie bleef verre van vervuld te worden. Men droomde en droomt nog, te goeder trouw, van een neutraal onderwijs, waaraan elk burger van den staat, welke levensbeschouwing hij tot de zijne moge hebben gemaakt, zonder bezwaar zijne kinderen kan toevertrouwen. Niets zou op de school worden gezegd wat andersdenkenden kon hinderen; de school zou het verstand, het huisgezin het gemoed voeden.

Of de openbare lagere school geheel aan dit voorschrift heeft voldaan, blijve hier buiten beschouwing. Het is zeker dat het meerendeel harer onderwijzers eerlijk heeft gestreefd naar het geven van neutraal onderwijs. Niet in de uitvoering willen wij de fout zoeken, maar in den grondslag der neutraliteit zelve.

Er ligt in verzwijgen dikwerf evenveel strekking, als in zeggen. Een orthodox vader — om slechts éen voorbeeld te noemen — is niet tevreden, als de geschiedenis aan zijne kinderen wordt onderwezen, zonder dat gewaagd wordt van de inwerking op die geschiedenis door het Opperwezen, in welks bestuur hij met overtuiging gelooft. Verzwijging sluit hier ontkenning in, en de vader acht, van zijn standpunt terecht, de kiem gelegd voor een levensbeschouwing, die hij verderfelijk acht. Op die godsdienstige overtuiging zal men hem in dit land der vrijheid niet licht het recht ontzeggen, maar men heeft deerlijk den spot gedreven met het gemoedsbezwaar, dat logisch uit die overtuiging voortvloeit.

De volkomen neutrale school heeft eene richting, juist door hare neutraliteit.

Ook al ware deze stelling met vrucht te bestrijden, zou het pleit der bij uitsluiting van andere scholen door den Staat bekostigde neutrale school niet zijn gewonnen. Alleen het feit dat een groot gedeelte van het volk haar niet wil gebruiken, veroordeelt het uitsluitend te haren behoeve besteden van staats- en gemeentegeld. Deze misgreep zal niet hersteld zijn, aleer een evenredige som uit de overheidskas de door half Nederland verlangde godsdienstige school gelijke voordeelen doe genieten als der neutrale school toevallen.

In het geld ligt de oplossing; oorzaken van partijbelang mogen de kerkelijke partijen eene pooze nopen den strijd te verlengen: hare leiders zullen ten slotte moeten zwichten voor een eerlijk aanbod op den grondslag van gelijk recht voor allen, met behoorlijk toezicht op het gehalte van het onderwijs en met uitsluiting van elke gelegenheid om van de staatsschool een middel van propaganda voor de tijdelijk bovendrijvende partij te maken.

Zoover zijn wij echter nog niet. Het oogenblik waarop de Rechterzijde ernstig wil een einde maken aan dit geschil en haar voornaamste oorlogstuig ter zijde leggen, is nog niet gekomen. Het zal bepaald worden door de eischen der tactiek. Van een deel der liberale kamerleden is genoegzaam gebleken, dat zij niet ongenegen zijn het geschil op te lossen. De groep van »onveranderd-behouders" slinkt, en weldra zullen wij den dag zien aanbreken waarop Mr. Levy het op de harde koppen zijner landgenooten tot een zaag geslagen zwaard, alleen en door allen verlaten, zal zwaaien op de puinhoopen der orthodox-liberale schoolwetpolitiek.

* * *

In den tijd van onmiskenbare en van snelle wijziging der denkbeelden, dien wij beleven, is het merkwaardig te zien hoe deze slagvaardige wijsgeer zich vastklampt aan de oude openbare-school-praktijken.

Hij verkondigde dezer dagen het *non volumus* der liberale

partij in eene dier krachtige perioden, die men hem benijden mag. 1)

»*Wij willen niet*, dat men het Staatsonderwijs belastere en voortga de liberale idee te verguizen.

»*Wij willen niet*, dat men als platte materialist brandmerkt wie weigert zich te krommen onder het juk van geestesdwingelandij.

»*Wij willen niet*, dat de voor allen bestemde school door eene wijle vereende, dra gescheiden kerkelijke macht worde overvleugeld.

»*Wij willen niet*, dat men naar kerkelijken trant, de jeugd splitse en schifte, om straks haar, in fellen geloofshaat ontvlamd, het vaderland tot kampplaats van kerkelijk krakeel te doen maken.

»*Wij willen niet*, dat men het kinderlijk gemoed reeds vervulle met ketterjacht, en knaap en meisje, bij eigen voortreffelijkheid inprente laag op andersdenkenden neer te zien.

»*Wij willen niet*, dat het gemeenschapsgevoel vernietigd, het gemeenschapsbegrip ontzield, het gemeenschappelijk ideaal met voeten getreden worde.

»Ook en ten leste *willen wij niet*, dat men ons genegen vinde der kerkelijken grieve *half en half* gegrond te achten".

Eene korte aanteekening op deze verklaring ware geene overtollige weelde geweest. »De liberale idee", in het verband der eerste negatieve wilsverklaring vereenzelvigd, of althans gecoördineerd met het Staatsonderwijs, is niet in volkomen overeenstemming met de vooropgestelde onzijdigheid van dat onderwijs.

Waaruit put Mr. Levy dien angst, in de derde verklaring uitgedrukt, dat de openbare school zal worden overvleugeld? Er was tot nu toe slechts sprake, dat men haar het monopolie der geldelijke staatshulp niet meer zou gunnen.

1) De *Amsterdammer, Dagblad voor Nederland*, van 23 en 24 Mei 1886, No. 1228, Bijvoegsel.

»De jeugd splitse en schifte", »in fellen geloofshaat ontvlamd", »het vaderland tot kampplaats van kerkelijk krakeel" (gemaakt), deze vinden wij in de volgende zinsnede. »Ketterjacht", »laag op anderen neerzien", geeft de vijfde ons te lezen.

Ernst of scherts? zou men geneigd zijn te vragen. 's Heeren Levy's persoonlijkheid staat ons echter borg, dat hij in vollen ernst spreekt. 't Is niet de eerste keer, dat hij deze en dergelijke woorden vindt om meer te bevestigen dan te betoogen, dat de privilegieering der openbare school ons behoeden zal voor menige maatschappelijke kwaal. Houd de openbare school in haren bevoorrechten toestand, en er zal geene schifting en splitsing der jeugd zijn; niemand zal meer ontvlammen in fellen geloofshaat; kerkelijk krakeel zal tot het verleden behooren; van ketterjacht geen sprake meer, evenmin van laag neerzien op andersdenkenden. Of — als wij niet zoover mogen gaan de redeneering om te keeren — dan is toch zeker de bedoeling dat eene evenredige bijdrage uit de overheidskas aan de bijzondere scholen al deze euvelen meer dan thans zou uitstorten over ons arme land.

Is eene dergelijke uitspraak de vrucht van kalme beschouwing der feiten, of hebben wij hier te doen met den luidruchtigen angst van den fetichist, wiens heiligdom wordt bedreigd? 't Wordt tijd dat afgodsbeelden die zoo verblinden, aan diggelen worden geslagen.

»Wij willen niet dat.... het gemeenschappelijk ideaal met voeten getreden worde". De beeldspraák schijnt er op te wijzen, dat dit ideaal op den grond ligt. Wat is dit »gemeenschappelijk ideaal"? Wie vormen de gemeenschap die dat ideaal daar zoo laag heeft gelegd? Het is niet *ons* gemeenschappelijk ideaal, neen: HET gemeenschappelijk ideaal, het hoogste streven van allen tegelijk. Wat het is, wat het met de school te maken heeft: de heer Levy laat ons daarnaar in dikke duisternis turen en tasten, zonder zelfs even ons den weg te wijzen.

Er is ten slotte nog iets, dat de heer Levy niet wil. »Ook en ten leste *willen wij niet*, dat men ons genegen vinde

der kerkelijken grieve *half* en *half* gegrond te achten".

Juist, mr. Levy en andere onveranderde-behouders onzer liberale schoolpolitiek, daar wringt u de schoen. Gij wilt geen ongelijk erkennen. Gij wilt er niet voor uitkomen, dat gij u verblijd hebt met eene doode musch, toen gij dacht op den duur eene staatsschool te kunnen bevoorrechten met staatsgeld, die met al hare voortreffelijkheid aan een deel van het volk maar niet bevallen wil.

Gij hebt den orthodox-protestanten en katholieken toegevoegd, dat die school voor hunne kinderen uitermate geschikt was, en toen zij u niet wilden gelooven, toen zij zich over hunne eigen zaken een eigen oordeel aanmatigden, toen hebt gij uwe *Rechthaberei* bezegeld met de tirannie der meerderheid. Uw rijk is thans waarschijnlijk uit, en toch wilt gij geen ongelijk erkennen en blijft gij met verbeten woede schetteren op de bres, in den muur uwer sofismen geschoten.

∴

De clericaal is dus de vijand. Hem in de minderheid te houden zij de leuze dezer aanstaande verkiezingen. Gelukt het, dan behouden wij de macht en dan zullen wij verder zien. Gij kent ons en weet dat wij mannen van de daad zijn. Er valt met ons geen spotten, als wij eens aan 't werk gaan. Wij zullen de Grondwet herzien, als het lukt. Wij zullen den gezeten werkman (als wij hem kunnen vinden) of den ten volle aangeslagene een stembiljet thuis zenden. Wij zullen de belastingen verbeteren of althans ontwerpen daarvoor maken; Atjeh veroveren of laten loopen; wij zullen eens ernsrig overwegen of er iets voor onzen handel te doen is; misschien blijkt dit wel regeeringszaak te zijn; wij brengen vloot en leger in orde. Wij zullen u regeeren en administreeren naar den aard. Immers wij zijn de liberalen met de regeerkracht, de onderlinge eenheid en den genereuzen moed der overtuiging.

Mijnh
neven
kiezing
boven
te ma
Zo
naar
karal
D
die
lijde
tiek

doch niet geheel onvoorbereid arbeidsveld wacht op de vruchtbaarmakende hand.

»Het weten, het bewustzijn van eigen beteekenis, de verstandelijke en lichamelijke geschiktheid der volksmassa moeten aanmerkelijk worden verhoogd, eer het haar kan gelukken van gedachtelooze knechten zelfstandige voortbrengers te worden, en dit opvoedingswerk, de eerste voorwaarde der economische vrijheid, heeft het liberalisme met zeer goeden uitslag ter hand genomen. Het heeft aan de volksmassa de zucht naar beschaving, het bewustzijn van waarde als mensch gegeven, en het is zijne verdienste, dat voor de eerste maál sedert ons ras deze planeet bevolkt, het besef begint te ontwaken van alles wat werkelijk nog gevorderd wordt voor de verwezenlijking der volledige vrijheid.

»Ook in eene andere richting heeft het liberalisme de voorwaarden die economische vrijheid in het leven geroepen. De nimmer vermoede stoot, welken de door het liberalisme bewerkte vrijmaking van den geest, hand aan hand gaande met den eveneens door het liberalisme ontboeiden grenzeloozen voortbrengingsarbeid, gaf aan den materieelen vooruitgang, legde een grondslag, den eenigen waarop het wegnemen van den toestand waarin de eene mensch te zijnen nutte den andere gebruikt, mogelijk is.

. . . .

»Het is waar, het liberalisme heeft nog niet vervuld wat het beloofde; het heeft aan het menschdom nog niet de volle vrijheid en gelijkheid van rechten kunnen geven. Even zeer is het waar, dat zij den vooruitgang der menschen een slechten dienst bewijzen, die, met een verkeerd begrip der onvruchtbaarheid tot heden van dit beginsel op economisch gebied, de menschelijke ontwikkelingsgeschiedenis met de tegenwoordige maatschappelijke inrichting voor afgesloten houden.

»Toch is het liberalisme niet, zooals zijne tegenstanders van rechts en links beweren, de kolossaalste dwaling waarin de menschheid ooit is vervallen, maar het is de krachtigste

daad op welker vruchten nog duizenden van jaren zullen teren," 1)

Men onderscheide het liberalisme van een hoopje liberalen. Dezen hebben hun oogenblikken, dat zij anti-clericaal zijn en niets meer. Het liberalisme is ook anticlericaal; doch daarbij altijd ook iets meer.

VAN DE KLEI.

---

1) Theod. Hertzka, *Die Gesetze der socialen Entwickelung* (Leipzig 1886), pag. 22, 23.

HET DAGHET UYT DEN OOSTEN.

DOOR

FRANS NETSCHER.

De toestand, waarin onze letterkundige kunst door de laatste vertegenwoordigers van het oude geslacht gebracht is, doet denken aan eene antieke, besnoeide munt, die den afdruk der beeltenis van den vorst, onder wiens regeering zij geslagen werd, geheel verloren heeft. Zij heeft geene handelswaarde meer, en vindt hare laatste schuilplaats in de verzameling van een oudheidkundige.

Het stempel der romantiek, met forsche, diepe groeven door een Van Lennep en een Bosboom-Toussaint in ons proza gedrukt, is door het van-hand-tot-hand geven uitgesleten, en het flauwe, schimachtige hollandsch van een Smit-Kleine of een Terburch gelijkt op de bijna onherkenbare beeltenis van keizers en koningen op de munt van het beroemde voorgeslacht.

De aanblik van het werk der laatste banierdragers van de oude kunst doet huiveren. Eene rilling overvalt ons wanneer wij in gedachten de rij der ouderen doen opdoemen. Het is donker, als in een moordhol; een koude, knijpende wind blaast nu en dan over onze hoofden. Aan den horizont hangt een grauwe wolk laag op den grond; met tusschen-

poozen beweegt zij onstuimig, rolt in zich om, stijgt, krinkelt en daalt weêr; men vermoedt er eene bende levende wezens achter, die vergeefsche pogingen doen om haar door te breken, en die duikelen, en vechten, en neêrbonsen op den grond. En eene geheimzinnige stem, nog nimmer in deze Inferno-achtige woestenij vernomen, de stem van het jongere geslacht, spreekt een tooverspreuk, en de wolk splijt. Nog een oogenblik blijft het stil achter het grauwe gevaarte, en dan verschijnt in de opening der wolk, laag bij de aarde, zich in reliëf tegen den lichten achtergrond afteekenend, eene uitgeteerde gestalte in het wit gekleed, die spookachtig zijne armen in de ijle ruimte rondzwaait. Zij treedt nader, en hare plaats wordt achter haar onmiddellijk door eene andere witte gestalte ingenomen, welke de eerste volgt. En zoo verschijnen na elkander een twintigtal spookachtige schimmen, die zich in eene kleine rij scharen, en langzaam beginnen voort te schrijden langs de groep der jongeren, welke zich opeengehoopt hebben, en met nieuwsgierige blikken dit schouwspel gadeslaan. Maar de verbazing staat op hunne gezichten te lezen nu zij slechts een klein getal aangekleede geraamten zien naderen, terwijl zij, misleidt door het razend geweld achter de wolk, verwacht hadden eene onafzienbare stoet te voorschijn te zien treden. En eenige der jongeren lachen schamper om die dwaze vertooning der ouderen, en schudden bedenkelijk het hoofd over deze mislukte krijgslist. De oudjes trekken ondertusschen voort, hunne witte gewaden dicht om het lijf trekkend, want zij zijn geraamten en willen hunne kaalheid bedekken. Eenigen loopen trots voorbij, den wankelenden doodskop in den nek, waar geen stem meer uitkomt, de boesem zonder hart welvend onder hun kleed, nu en dan met statige, akademische bewegingen de armen heffend; anderen loopen met gebogen rug, de oogen op den grond gevestigd, de armen slap langs het lijf, moedeloos, gedrukt onder eigen wroeging.

De jongeren stootten elkander aan, vragen de namen der voorbijtrekkenden, en ontstellen als zij bemerken, dat deze wandelende geraamten eenmaal door de omhulsels bedekt

waren van mannen, die hun tijd met den klank van hun naam en de voornaamheid van hun persoon vervuld hadden.

Nu naderen nog eenigen, die hun hoofd van de groep afwenden, en met hun mageren arm het witten kleed over den kalen schedel slaan. En men raadpleegt elkander met den blik, en niemand kent zelfs hun namen meer. Eindelijk komen in de achterhoede nog een paar witte gedaanten aangetreden, die onderdanige buigingen met hunne bovenlijven maken, vriendelijk met hunne hoofden nijgen, en de armen op de borst kruisen om hunne akelige magerheid te vermommen. Maar de meesten der jongeren wenden bij hunne nadering het hoofd om, en eenige spuwen op den grond, zoodat de witte gestalten uitglijden en den nek breken. Maar zij pakken hun doodskop onder den arm, en hollen hun voorgangers na.

En de kleine stoet gaat voorbij, trekt voort, en verdwijnt in de verte in een kolk van duister, die zich achter haar sluit. Van hunne kleeden zijn echter stukken afgevallen — want zij waren oud en versleten — en als de witte schimmen verdwenen zijn, spoeden de jongeren zich van hunne plaats, en rapen eerbiedig die stukken op, welke zij als relikwiën zullen bewaren.

En ieder heeft zijn keus.

Dat is de indruk, dien de toestand van den hedendaagschen, hollandschen roman bij het opkomend geslacht maken moet: vertooningen uit een dooden- of schimmenrijk. Van Lennep is dood, Bosboom-Toussaint is dood, Schimmel is schijndood, ten Brink heeft zich zelven den dood gegeven in de voorrede der nieuwe uitgave zijner werken, Keller ligt te stuipstrekken in eenige waardelooze vertalingen, Emants doet vergeefsche pogingen om in den kokanje-mast van »Monaco" en »Drie Novellen" te klimmen, maar heeft geen krachten meer om den top te bereiken, Terburch verkwanselt zijn talent aan hem onwaardig werk, en de »Engelenbak" van onze romanschrijvers levert het schouwspel van kaerels in hemdsmouwen, met dikke pruimen in de wangen — het werk van anderen, dat zij herkauwen — vol afgunst de

vreemdelingen van naam, met rotte appelen werpend. En men ziet de spijtige tronie van een Smit-Kleine over de balie leunen, die, o zoo graag, op den eersten rang zou willen zitten in het voorname gezelschap van Carmen Sylva, Busken Huet, Emants en Hoogendorp, welke hij aan zich te verplichten zoekt.

En het is stil in den lande, doodstil, want op een frisschen April-morgen werd, op het kerkhof te 's Gravenhage, dat op den top van een der hollandsche duinen ligt, tegelijk met het stoffelijk overschot van onze voornaamste romanschrijfsters, de hollandsche roman onder het blonde duinzand begraven.

En de poezie van het oudere geslacht? Ook zij is gestorven: *de Genestet* is dood, *Potgieter* is dood, *ter Haar* is dood, *Beets* blies in zijn »Nog eens Najaarsblaren" den laatsten adem uit, *ten Kate* wilde Nieuwe Kerken bouwen en werd onder hare puinhopen verpletterd, en hunne jeugdiger navolgers hebben den moed laten zinken, en hun lier aan de bulten der oudere opgehangen.

En het is doodstil in het rijk der ouderen; geen toon ruischt er meer.

De hollandsche, litteraire kritiek? Zij heeft als een veroordeelde japanees zich zelve den buik opengesneden. Busken Huet, die al zijne vakgenooten stond, in wien zich gedurende vijf-en-twintig jaar al hetgeen die tijd aan kritiek kón voortbrengen kulmineerde, daalde ten grave op het oogenblik, dat een jong geslacht rond hem begon te woelen; ten Brink heeft uit vrije verkiezing het gebied der zuivere kritiek den rug toegekeerd, om zich op historische en bronnenstudiën toe te leggen; Alberdingk Thijm zucht onder de hem opgelegde last om iedere week verscheiden tijdschriften en weekbladen van praatjes te voorzien, en wandelt als een somnabule door onze kritiek rond; en de kweekelingen dezer hoofdonderwijzers knielen op bloote knietjes in aanbidding voor Julia-poezie; zij openen tegen elkander den mond, sperren de oogen, slikken, en kokhalzen, maar kunnen van verbazing geen woord meer uitbrengen, daar zij van schrik

den klem op de keel hebben gekregen. En hunne namen zullen nog slechts genoemd worden om ze aan eene grenzelooze verachting ten prooi te geven.

Ook in de kritiek is het stil; de doodswind heeft ook door dit rijk geblazen.

Maar al is de kunst van het oude geslacht, gelijk vroeger de Rhijn, in Holland's duinzand gesmoord, de Nederlandsche, nationale kunst heeft daarom het leven niet vaarwel gezegd. Op het zelfde oogenblik, dat de tijd van gaan voor de ouden is aangebroken, heeft het uur van komen der jongeren geslagen, en het kunstlievend gedeelte van ons volk mag met vreugde de kreet aanheffen: »De kunst is dood, leve de kunst!" Nu hij, die eerlijk genoeg is om te durven bekennen, dat de oude formulen in den roman, de poëzie en de kritiek hebben uitgediend, de doodsklok over een afgeleefd voorgeslacht heeft helpen luiden, dient hij zich echter de vraag te stellen: Wat zal in de naaste toekomst de weg wezen, die de Nederlandsche kunst zal opgaan? Daarmeê roert hij de levensvraag van onze nationale kunst aan.

Een van de groote wetten der kunst zegt, dat ieder tijdperk de stroomingen van gedachten en sentimenten, waarvan het leeft, in eenige formulen kristalliseert, die in de kunst haar belichaming vinden. De levensduur dezer formulen staat recht evenredig met het voortbestaan dezer gedachten en sentimenten in het volk, waaruit zij ontsproten. Wordt het volk eenmaal meêgesleurd door nieuwe stroomingen op gevoels- of intellektsgebied, welke hetzij in eigen midden ontstaan, hetzij zich uit het buitenland aan hem mededeelen, dan worden de oude formulen weder afgedankt, en er ontstaan nieuwen of gewijzigden, welke zich pasklaar aansluiten op de nieuwere gedachten en sentimenten, welke hun het aanzien gaven. Vandaar dat de kunst van een volk een onafgebroken revoluzie is. Een kunst, die geen openbaring harer tijdsomstandigheden wordt, is ondenkbaar en onbestaanbaar: de kunst is het volk en de tijd.

Het Nederlandsche volk en de tijd van het jaar 1830 — waaronder wij te verstaan hebben Walter Scott, Byron,

Victor Hugo, Sainte Beuve — hebben voortgebracht: Van Lennep, Bosboom-Toussaint, Beets, Ten Kate, Hasebroek en Potgieter; en deze beweging, die nog een duw ontving van Taine, Sardou, Feuillet, e. a., gaf het levenslicht aan Busken Huet, Schimmel, ten Brink, Keller e. a. Het jaar 1830 is echter 1880 geworden, en Hugo, Scott, Byron, Taine c. s., hebben hun stoelen doen afkoelen voor Darwin, Spencer, Flaubert, Shelley, Zola en tijdgenooten. Het Nederlandsche volk is het zelfde gebleven, maar de veranderde tijd, gesymboliseerd in bovengenoemde namen, schonk ons volk nieuwe formulen. De formulen van 1880 verslonden de formulen van 1830.

De karakteristiek onzer nieuwe kunst ligt in het jaartal 1880. Vraag ons volk wat het in de laatste vijftig jaar gelezen, gestudeerd en gezien heeft; leg uw oor op den grond der geschiedenis, en vang de geluiden op, die u bereiken; doordenk de gedachten, die het volk, met de ellebogen op de knieën en het hoofd tusschen de handen, peinzend deed nederzitten; en doorvoel de sentimenten en hartstochten, die zijne oogen branden, den boezem bonsen en de heupen rillen deed. En uw verstand zal kunnen begrijpen, en uw hart zal kunnen gevoelen.

Eene rosse schemering daagt uit het Oosten, en de horizont ontgloeid in helle kleurvlekken, de boomkruinen waayeren op een zachten wind, en in het gebladerte klinken liederen van vogelen, die ontwaken.

De poëzie heeft haar Dag-van-Vergelding gehouden; nu viert zij haar Opstandingsfeest.

Mannekelen heffen zangen aan in de doodsche stilte, die als een grauwe aschregen over ons land hing. Deze zangen zingen samen tot koren, en hare muziek klinkt luider, en wiegt op de aandoeningen der stemmingen, en davert door het gebergte van den kunstenaarstrots, en jubelt over de wegen van eenzaam genot, en schalt in koperen galmen over de vlakten der jeugd. In de verte naderen zij in galop, met den doffen roffel van hoefgeklop, en haar kadens zwiept in golvende stijgingen, als een onweder, dat langs den grond

dondert, neêrgesmakt, krinkelend, met vlammen doorlekt; en zij naderen in een woesten warrel, bonsend, holderend, donderend; en er vliegen stofwolken omhoog, die het zonnelicht in kleurengammaas doet ontbranden. Uit de wilde horde wikkelt zich de galop van eenzame zangen los, die als de paarden der steppen over de onmetelijke vlakten der poëzie hollen, met wapperende manen en vlokken schuim op de zijden. En links vliegt er een voort, en rechts vliegt er een voort, daar nog een, en nog een, en zij bedekken de lijn van den horizont, en de wilde horde heeft zich tot eene lange linie uitgebreid, die van het eene gezichtseinder tot het andere reikt. De donderende hel van verwarde zangen lost zich, bij hare nadering, in een heelal van harmoniën op.

Zoo naderen de zangen der toekomst over de velden van Neêrland's kunst.

In het jaar 1880 kon eene nieuwe kunstrichting der poëzie in den Burgerlijken Stand der Hollandsche kunst worden ingeschreven. Deze nieuw-geborene zal in de geschiedboeken onzer poëzie voortaan als de Stemmingspoëzie bekend staan; haar moeder was eene nieuwe roeping-der-kunst, en haar vader een geslacht van jeugdige dichters.

De roeping der poëzie van het vorige geslacht was die eener motieven-kunst; zij had een onderwerp noodig: een huwelijk, een geboorte, een historiesch feit, of een gevoel: de liefde, de deugd, de dapperheid enz., om tot dichten gestemd te worden. Het onderwerp beheerschte den dichter; de dichter maakte zich tot zijn lijfeigene; hij putte zijne bezieling uit zijn onderwerp. Nu echter niets van dit alles. Eene gedachte of een gevoel wekt bij den dichter eene sensazie op, en deze sensazie alleen, of in samenwerking met meerderen, brengt hem in eene stemming. De stemmingen stijgen in hem op als nevels; zij zijn vrij van een materieel onderwerp, en vormen de onstoffelijke openbaringen van zijn temperament. Het is de subjektiviteit in de kunst tot haar toppunt gevoerd; het is het Hooglied van het individualisme in de poëzie.

Het vorige geslacht *bezong* met zijne poëzie, het tegenwoordige *zingt* er meê.

De Nederlandsche kunst van het jaar 1880 is langs historischen weg tot dezen openbaringsvorm gekomen. Ten eerste is zij de konsekwente ontwikkeling van de artisticiteit uit de poëzie der dichters van het einde der vorige en het begin van deze eeuw. Ten tweede werd zij mogelijk gemaakt door den dood der romantiek. Deze kunstrichting had ten alle tijde in meerdere of mindere mate een strijdend karakter gehad; zij trachtte propaganda te maken voor een doel, dat aan eene zuivere artisticiteit menigmaal vreemd was; zij beproefde hare kracht te versterken door effekten aan het maatschappelijk leven ontleend. In Frankrijk kenmerkte zij zich in dit opzicht vooral op het tooneel; vraagstukken als die van de gevallen vrouw en de echtscheíding, werden door de romantiek op de planken beslecht; Hugo wierp in »Les Châtiments'' en andere dichtbundels zijne poëzie den Nessusmantel der historie en der politiek om. Hierdoor was de kunstenaar verplicht rekening te houden met daadwerkelijke of materieele gegevens; zijne dichterlijke stemmingen dansten als de Romeinen door de scherpe zwaarden der gegevens heên. Men *bezong* gebeurtenissen; de stemming van den dichter diende veelal slechts als roephoorn voor denkbeelden tegenover het publiek. De stemming was geen alleenheerscheres; maar zij werd aanvaard als gevolg van het werk, dat zij ten dienste van een doel kon verrichten; zij was resultaat, geen oorzaak; zij schonk de bezieling niet, zij was geen scheppende kracht, maar openbaarde zich als noodzakelijk gevolg van een dichterlijken arbeid; zij was geen bloem maar blad. Maar de stemming heeft zich in het verloop der jaren bij den dichter van hare stoffelijke belemmeringen ontdaan; het was een materieel omkleedsel, dat de dood der romantiek van haar gebeente verteerde. De motieven werden der dichtkunst ontnomen, en de zuivere stemming, als oorzaak, bezielster, schepster, bleef over. Maar de dichter, als maatschappelijk wezen, was in de gelegenheid gekomen aan dezen eisch zijner kunst te voldoen. Dit is een faktor, waarmeê men mijn inziens te

weinig rekening heeft gehouden. De onverbreekbare band tusschen de maatschappelijke toestanden en de kunst wordt dikwerf te veel uit het oog verloren. In vorige eeuwen, vooral in het buitenland, was de dichter een hofzanger; hij leefde in de antichambres der vorsten, of in de keukens of geldkamers der aristokrazie. Zijne poëtische ontboezemingen, even als de witsen van den nar, hadden ten doel zijne hooge beschermers te diverteeren; de dichtkunst was de toilettafel der eerste standen: men spiegelde er zich in en parfumeerde er zich voor. Dichters waren dienstknechten, hun werk loonarbeid. Een poëet, die werkte uit liefde voor de kunst, en naar de grillen zijner artisticiteit, zou een abnormaliteit geweest zijn, Dichtkunst had geen handelswaarde; en de koopman, die er negozie in deed, verdiende geen droog brood; de poëeten vormden geen maatschappelijken stand, die van de opbrengst zijns arbeid leven kon. Hun poëzie droeg hiervan den stempel. Na de fransche revoluzie heeft echter, tegelijk met een derden stand, ook een kunstenaarsstand het licht aanschouwd. De dichter kreeg eene nieuwe posizie in de maatschappij; hij werd een man, die van de opbrengst van zijn geest bestaan kon. Voor het jaar 1830 zou een Theophile Gautier hofpoëet geweest zijn; het devies: »l'art pour l'art" heeft de 18e eeuw niet in de fries harer geschiedenis kunnen schrijven. Langzamerhand heeft die staat van vrijheid een duidelijker karakter aangenomen, en op het oogenblik vormen de kunstenaars een kaste in de maatschappij, die (althans in sommige landen) door de opbrengst van hun arbeid leven kan.

Deze vrijwording van den artiest kan niet anders dan bevorderlijk zijn geweest aan de voortbrenging van zuiver artistiek werk. De dichter beoefende de kunst uitsluitend en alleen om haar zelfs wille; de ontstentenis van bijoogmerken stelde hem in de gelegenheid de volle macht zijner talenten aan de artistieke verzorging van zijn werk te schenken. De stemmingspoëzie is eenigermate het kulminazie-punt van deze richting. Uit welgevallen voor de stemmingen, die in zijn ziel oprijzen, zijn gansche wezen doortrillen, en zijn oor met

eene chaotische warreling van beelden, kleuren en woorden vervullen, zet hij zich aan het werk. Onder den arbeid worden zijne beelden visioenen, duidelijk waarneembaar voor zijn geestelijk oog, de kleuren schikken zich in harmonische schakeeringen, de woorden worden vormen en klanken, die de weêrspiegelingen van gevoelsnuancen zijn. En zoo raakt hij bedwelmt door het heerlijk genot van zijn arbeid, en hij wordt verliefd op zijne stemmingen, als op minnaressen, en hij liefkoost en koestert ze. De stemmingen, die als doorzichtige, ontastbare nevels rond hem zweven, blaast hij luchtig op het papier, en hecht ze er vast met de draadnagels zijner woorden en de weêrhaken zijner beelden; hij kluistert de bekoring door de toovermuziek zijner melodische klankenreeksen, en het zangerig spel van wiegende woordenklanken. En de artiest geeft zich met den grootschen trots van zijn kunstenaarsziel, en joelt en leeft door de warrelingen zijner woorden, het bruisen zijner beelden, de vlechtingen der lijnen en het jubelen der woordenmuziek. En hij schept omdat hij liefde heeft voor scheppen, en hij worstelt met het schoone uit vreugde voor het schoone, en hij werkt en zwoegt omdat hij móet en niet anders kán, en de kunst lief heeft om haar zelfs wille, zooals men een arme minnares bemint, uit liefde voor haar schoone lichaam, de muziek harer stem, de gloed harer oogen, de kleur van het haar, de golvingen van haar gang.

Dat is de dichter der naaste toekomst, de belanglooze minnaar der kunst, de wellusteling van het schoone, de verliefde op de stemmingen zijner ziel, die op de hooge bergen van zijn gevoel klimt om in zijn oor de geluiden op te zwelgen, welke in den omtrek de lucht doortrillen, en zich in de diepste, ruwste afgronden van zijn hart stort om er te luisteren naar het stamelen zijner stemmingen en het rillen zijner aandoeningen.

⁂

Ook in het Nederlandsch proza zijn ingrijpende veranderingen op handen. De Hollandsche taal is onder de behandeling

der oudere prozaïsten tot balletjes verfrommelt, waarmeê de oudjes elkander spelemeyend naar het hoofd werpen. De magazijnen zijn opgepropt met eene verouderde en konvenzioneele beeldspraak; de volzinnen kleven door hunne lijmerige verveling aan het papier; de zinswendingen zijn naar een ouderwetsch patroon van banalen snit geknipt; de romanschrijvers sukkelen aan de gevolgen eener naäpingsziekte, en hun proza jankt in onze kunst als een magere straathond. Zij hebben langzamerhand het oog voor kleuren en lijnen verloren; zij bestrijken de beschrijvingen hunner landschappen en stadsgezichten met een slap gekleurd kalkwatertje, waaronder alle fijne schakeeringen en toonsverschillen verloren gaan; zij hebben de reeschaaf over hun werk gehaald, om met bibberenden angst alle uitstekende punten er af te schaven, en men kan de hand over hun proza laten gaan: het is zoo glad als een jeudig kinderbilletje. Hun proza ligt lam neder onder bergen romans en stapels novellen; het kan niet meer vechten, niet meer lachen, niet meer vloeken, niet meer liefkozen; het is hulpbehoevend, als een diakoniemannetje, en leeft nog een beetje voort van de pap der konvenzie, welke eenige oudjes het nu en dan met een eyerlepeltje tegelijk in den mond stoppen. En somtijds krijgt het een trap van den hak van een der jongeren; en dan brult het even van pijn, en slaat de nagels in den grond, zoodat het bloed en kwijl hem uit den mond loopen.

Moet een der oudjes een landschap beschrijven, waarin zich bijv. duinen bevinden, dan zegt hij: daar staan duinen (en de konvenzioneele kleur: blond of geel) dus: blonde of geele duinen; een boom, dan zegt hij: een boom — (met de konvenzioneele kleur: groen) — dus: een groene boom; en als hij een beekje ziet, dan roept hij uit: het heldere beekje, dat zich kronkelt als een zilveren slang. En zoo flanst hij het landschap samen uit de stereotype blonde duinen, groene boomen, en besproeit door een vroolijk beekje, dat zich als een zilveren slang door de weilanden slingert.

Dit is de alledaagsche landschapsoep, die men u tot walgens toe voorzet. Deze allemanskunst vindt men tegenwoordig

op alle bladzijden proza terug; men herhaalt elkander tot in het oneindige. Onze proza-schrijvers *staren* en *kijken* maar *zien* en *voelen* niet meer; niemand hunner, die zich over de banale sentimentjes weet heên te werken, zich met gereinigden geest tegenover de natuur plaatst, en dan al hare impressies, geheime harmoniën, kleuren-dramaas, lijnenspel en geluiden chaos zijn geopend wezen laat binnenvloeyen; en niemand hunner, die dan begint te zien, te voelen, te beven, en die vervuld wordt met een vloed van indrukken, opmerkingen, harmonische verbanden, en een uitspansel van kleuren, lijnen en geluiden. En die dan gaat schrijven, en de natuur op het papier werpt, en er haar op vast houdt door zijne woorden en volzinnen. Wijs mij een hedendaagsch, hollandsch prozaïst onder de ouderen, die zijne taal doet leven van individueel-gevoelde beelden, zelf gevonden kleurschakeeringen, zelf ondervonden natuur-impressies en sentimenten, die uit zijn eigen wezen opwellen. Neen, alles in de heerlijke prozakunst is grauw, grijs, vaal, verkleurd, versleten, gekeerd; de kosmopolitische sentimentjes zijn gekauwd, herkauwd en op alle bladzijden neêrgespuwd; de kleuren, lijnen en geluiden worden niet gevoeld, maar zijn volgens de grammaire der banaliteit op het papier geklakt en geklodderd; de natuurbeschrijvingen uit den hedendaagschen roman zijn geverfde prenten, door kinderen, die een vervelenden Zondagmiddag met hun kleurendoos doorbrengen, en de onmogelijkste kleurkombinazies maken en volgens de flauwste banaliteit hunne poppetjes en landschapjes opverven.

Maar niet alleen ten opzichte van de uitwendige inkleeding, ook met betrekking tot de stof en hare bewerking is onze hollandsche roman verouderd. Het grootste gedeelte onzer prozaïsten leeft van den nagalm der eerwaardige romantiek, die zij langs de baan van eenige tientallen jaren in hunne ooren opvangen. Voor het meerendeel dezer heertjes is de konvenzie de goddelijke drieëenheid, in wier aanbidding zij zich schor galmen en blind staren. Zij vormen een troep literaire foetussen, die slechts den vorm aangeven van hetgeen zij hadden kunnen worden, en nooit den normalen

wasdom bereikt hebben. Hun rijk was door de golven van een volgend geslacht verslonden, aleer zij er bezit van hadden kunnen nemen; en zij zijn op eenige rotspunten boven den letterkundigen springvloed geklommen. Als stumperachtige drenkelingen zijn zij bij elkaêr gekropen, en laten angstig hunne oogen over de onmetelijke watervlakte wijden, en zij zwaayen met allerlei vodden en lompen in de hoop van opgemerkt en geholpen te worden. Zij mogen gerust met die lompen van een vorig geslacht blijven wuiven, de vloed zal rijzen en rijzen, de golven zullen hun verslinden, en het watervlak zal zich boven hunne hoofden sluiten, en niemand zal zich hunner herinneren.

De jaartallen 1830 en 1880 behoeven slechts neêrgeschreven te worden om het begrip van het voorgaande duidelijker te maken. Ieder nieuw geslacht brengt op dezen aardbodem eene nieuwe waereld van gedachten en gevoelens mede, in kunst en in wetenschap; zij eischt verandering of wijziging der openbaringsvormen van het geestelijk leven zijner voorgangers, omdat zijn eigen intellektueele leven veranderd is. Dit is een wet, die in alle eeuwen, voor alle rassen, in alle landen gegolden heeft. Haar bestaan te ontkennen zou gelijk staan met idiotisme. En toch zijn er dwazen, die haar omver trachten te peuteren.

De gedachten- en gevoelens-waereld dezer beide geslachten worden gekenschetst door de woorden *romantiek* en *naturalisme*; het eerste is van 1830, het tweede van 1880.

Ik begrijp niet, dat men zich in de hedendaagsche kritiek nog nooit de vraag heeft gesteld, welke richting onze roman in de naaste toekomst zal moeten opgaan. Men heeft toch gevoeld en bewezen, dat het geslachtslooze, verouderde genre heeft uitgediend, en nooit heeft men het verborgen gehouden, dat onze kunst in hooge mate gelijken tred moet houden met de ontwikkelingen en vorderingen op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied. Daarom verwondert het mij, dat nog geen enkel hollandsch scheppend of kritiesch talent zich zelven heeft afgevraagd, welke nieuwe elementen de hedendaagsche roman in zich zou moeten opnemen, ten einde hem

weder op gelijke hoogte met de snel gevorderde ontwikkelingen op intellektueel en maatschappelijk gebied te brengen. Laten de heeren, wier grootste negatief werkende kracht in het afkeuren en bespuwen van het werk der jongeren schuilt, dan uit hún midden een nieuwe formule voor den dag halen. Want de hollandsche roman heeft die noodig; zonder haar kan hij even min bestaan als eene maatschappij zonder reglementeering harer individueele en zedelijke verhoudingen. Komt, gij oudjes, brengt gij ons de Blijde Boodschap? Want niemand zal het kunnen of durven ontkennen, dat onze roman eene nieuwe formule noodig heeft, en dat iederen dag als men hiermeê wacht er een gedeelte kostelijken tijd verloren gaat, die van de produkzie-rekening onzer kunst moet afgetrokken worden.

Daarom is in de gegeven omstandigheden het Naturalisme een levenskwestie voor den Nederlandschen roman. Deze kunstrichting verkondigt op dit oogenblik de romanformule, die het best in overeenstemming met de tijdsverschijnselen gebracht is. Deze verschijnselen gaan op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied een kalmen, maar vasten gang; de roman houdt eenigen tijd gelijken tred met hen, raakt echter spoedig buiten adem, blijft achter, en moet het naderhand in draf zetten om ze weder te achterhalen. Zoo is het sinds 1830 gegaan. In het jaar 1850 geraakte de hollandsche roman den adem kwijt, bleef strompelen, en vertraagde zijn gang hoe langer hoe meer. Op dit oogenblik zijn wij dan ook zóó'n eind ten achter, dat wij een snellen vaart moeten aannemen, om de voortijlende tijdsverschijnselen weder in te halen.

Men heeft het voegzaam geacht in onze kritiek het hollandsche naturalisme te beschimpen, en getracht het als een produkt van buitenlandschen bodem de deur uit te dringen. De kleine schreeuwertjes, die dit getracht hebben, en zich opbliezen van vaderlandsliefde en holle bombast, waren zeker geen groote geschiedkundigen (de namen dier heeren ben ik natuurlijk vergeten); het zou hen anders geen groote moeite gekost hebben om hun geheugen te raad-

plegen en daarin te ontdekken, dat de groote hervormingen op maatsshappelijk, intellektueel en kunstgebied, welke om een zeker aantal jaren, het leven van een stuk waereldrond aantasten en het met een blind fatalisme in eene zekere richting voeren, nimmer haar oorsprong binnen de grenzen van onzen vaderlandschen bodem genomen hebben. Wij hebben ten opzichte van die reusachtige stroomingen, waartegen niet op te roeyen valt, steeds de rol van nakomers gespeeld; ons volksbestaan, onze historie, onze kunst zijn er de produkten van; wij zijn er door geworden wat wij zijn, en zullen het nog langen tijd blijven. Onze vaderlandsche grond, die zulke schreeuwertjes tot de kweekplaats der oorspronkelijkheid zouden wenschen te verheffen, is sinds onheuglijke eeuwen niet anders geweest dan de plaats, waar de nagalm weêrklonk van de onweders, die boven onze waerelddeel losbarstten; wij hebben telkens en telkens den pas moeten versnellen om de hervormingsbewegingen van het buitenland bij te houden. Kijk, vaderlanders, dat is uw vaderland.

Schuilt de ware vaderlandsliefde niet eerder in de pogingen van hen, die ons land op ééne linie met het buitenland trachten te brengen en te houden? Een der ons omringende landen zorgt er iedere vijf-en-twintig jaar voor om de harmonie tusschen de maatschappij, de wetenschap en de kunst te herstellen, en schenkt ons de groote formulen, waarin hun onderling verband voor eenigen tijd geregeld wordt. Deze formulen zijn de produkten niet van één nationale, maar van één internationale strooming. De Groote Revoluzie was niet een voortbrengsel van Frankrijk alléén, maar van de geheele oude waereld, ofschoon Frankrijk hare eischen het eerst en het best geformuleerd heeft. Verbeeld u nu de vaderlandslievende Hollander, die in het begin dezer eeuw uitgeroepen had: »Kijk, daar komt weêr zoo'n nieuwe teorie uit het buitenland? Neen, jongens, laten wij niet meêdoen; onze trots als vaderlanders komt er tegen op het buitenland altijd te volgen. Laten wij eens oorspronkelijk wezen!" Die arme dwaas zou niet begrepen hebben, dat het een onmogelijkheid

ware geweest aan die groote waereldstrooming te ontkomen; het gold geen kwestie van vaderlandsliefde of oorspronkelijkheid, maar het gehoorzamen aan de fataliteit der natuurwetten. De ware vaderlandsliefde voor dien Hollander had zich moeten uiten door mede te werken om die groote waereldideeën der Revoluzie pasklaar en zoo deugdelijk mogelijk voor onze karakteristiek hollandsche toestanden te maken, omdat zij op dát oogenblik de grootste hoeveelheid heil en geluk aan ons volk konden verzekeren, en het meest in overeenstemming met de eischen der omstandigheden geweest zouden zijn.

Gaat het zoo ook niet in de kunst? Zijn wij niet gehouden dié kunstformulen — al komen zij ook uit het buitenland —, welke in een zeker tijdperk het meeste heil voor de nationale kunst toezeggen, onze muren binnen te halen? Is ontkomen mogelijk? Neen, de fataliteit der omstandigheden pakt ons volk in den nek, en dwingt ons hare wetten te gehoorzamen. Is het zoo niet gegaan met de romantiek? En heeft onze nationale kunst er niet wel bij gevaren? Betreurt iemand het, dat wij een Van Lennep, een Beets of een Bosboom-Toussaint hebben gehad? Welnu, zij werkten toch volgens een formule, die het buitenland hen aan de hand had gedaan? En zal het ook zoo niet gaan met de rol, dien het Naturalisme op het punt staat in onze vaderlandsche kunst te gaan spelen?

Trouwens, dat het Naturalisme reeds eenigermate eene levenskwestie voor onzen nationalen roman is geworden, heeft de laatste Vergadering van Moderne Theologen 1) daghelder bewezen. Door deze openbare bespreking werd het tot een onderwerp van publiek belang verheven, en kon men het niet meer kenschetsen als een voorwerp, dat alleen belangrijkheid bezat voor eenige vechtlustige kritici, zoodat het buiten den kring der kwesties van den dag kwam te staan. Door deze publieke behandeling werd het Naturalisme de

1) Te Amsterdam op 6 Mei 1886.

rechten eener oorlogvoerende mogendheid toegekend, met wier of- en defensieve bewegingen men voortaan rekening zou dienen te houden. Dat is de beteekenis dezer vergadering voor het publiek geworden.

Het schijnt echter, dat de eenvoudige vermelding van het woord »naturialisme" eene allervreemdsoortigste uitwerking op de hersenen onzer letterkuudigen te weeg brengt; hunne geregelde, mechanische werking wordt verbroken, en een dolzinnige, ordelooze gang brengt hen in beroering. Menschen, die zich overigens in onze literatuur door eene groote kalmte en bezadigdheid gekenmerkt hebben, deftige klassici, eerwaarde Theologen, nuchtere romantici, onschadelijke kritici, kinderlijke poëten, naïve militairen, in èèn woord de geheele bende onzer erentfeste en hoogwaardige letterkundigen schijnt door een dolheidsvlaag aangetast te worden. Spreek het woord eens uit, en ge ziet onmiddellijk roode gezichten, verhitte oogopslagen, woeste haren, stamelende monden, die van zenuwachtige woede geen woorden kunnen vinden, hijgende boezems, dikke lippen van idioten, zalvende gebaren, tastende bewegingen en vinnige neuzen. Alles spreekt meê, door en over elkaêr; er ontstaat een leven als een oordeel in onze literatuur, men roert de groote trom, schept eene babylonische taalverwarring, schreeuwt en spuwt als in een jodenkerk. En de rustige arbeider in den wijngaard van het naturalisme schrikt op, wordt doof en suf van het helsche leven, stopt zich de ooren dicht, en zoekt een kalm plekje op, waar hij ongestoord kan doorarbeiden.

Wanneer een onzer letterkundigen zich met de deerne van het naturalisme gaat afgeven, doet hij altijd aan het vermakelijk schouwspel denken van een jong hondje, dat als een dolle ronddraait, en het puntje van zijn staart niet te pakken kan krijgen: dat puntje van den staart is het fijne van het naturalisme. Zoo draayen nu sinds eenige jaren de heeren Ising, Vosmaer, Kleine, Buys, en tutti quanti rond, en eindelijk zullen zij wel zóó duizelig en misselijk worden, dat zij buiten adem tegen den grond slaan. En dan lachen wij!

De zelfde treurige vertooning heeft ook de heer *Hugenholtz* op de Vergadering van Moderne Theologen gemaakt. Toen ik het verslag zijner redevoering over »Het Naturalisme in de Letterkunde" las, kon ik telkens de uitroepen niet meester blijven van: Kijk, kijk, daar heeft-ie 't bijna! . . . O jee, 't ontsnapt hem weêr. Zie-d-ie happen en bijten. . Nu, wordt-ie moe. Hij kan niet meer. Arm beest! Daar zakt-ie in elkaêr! En het puntje van den staart lag ver, heel ver van zijn bek af.

En toch gold het een der eenvoudigste zaken van de waereld, waarvoor dat draayen en happen in het minst niet noodig was. Een weinig meer lektuur van hetgeen over het naturalisme geschreven is geworden, en nog een weinig logiesch nadenken, en hij was er geweest. Zoolang dan ook de heer Hugenholtz aan den leiband der geschriften van Zola bleef loopen, en van de eene aanhaling op de andere redeneerde, sprak hij gezonde taal; maar zoodra hij op eigen beenen wilde wandelen, en ons vruchten zijner eigen redeneerkunst voorzette, groeiden de stapels onzin met angstwekkende snelheid aan. Zijne redevoering komt in het kort hierop neêr: »Het Naturalisme heeft eenigermate recht van bestaan, echter slechts een gematigd, gezuiverd Naturalisme (het Naturalisme met een vijgeblaadje), en zoodra gij het zedelijkheidsgevoel van eenige teologen of goudsche-pijpen-rookende renteniers kwetst, zijt gij pornograaf, en wordt het naturalisme eene gevaarlijke kunstrichting". En de heer *Hugenholtz* geeft *Justus van Maurik* een arm; beiden gillen dol van vreugde »Leve het Naturalisme met een vijgeblaadje!"; zij geven lonkjes — als publieke vrouwen op den hoek eener straat —, zij roepen: Pst!, wenken met den wijsvinger Balzac, Tolstoï, Thackeray en George Eliot, die »neen" knikken, en natuurlijk niet met hen meê willen wandelen; en de twee heeren zijn genoodzaakt druipstaartend af te trekken. 1)

---

1) A-propos, de heer Hugenholtz heeft mij een les in de taalkunde willen geven; hij zegt »gij moet bilwippend en niet wipbillend schrijven". Maar mijn beste, moderne teoloog waar blijft gij dan met de volgende werkwoorden:

De heer Hugenholtz heeft ons dus op geen nieuw standpunt tegenover deze kwestie geplaatst. Alles »schon dagewesen!". Hij opperde tweeërlei bezwaren tegen het naturalisme: 1e estetische, en 2e etische. Over die estetische bezwaren zal ik liever het stilzwijgen bewaren; een modern teoloog kan ons daarover geen nieuws vertellen. Alle argumenten en argumentjes, die hij hier en daar in de pers bijeen had kunnen scharrelen, werden voor de honderd-en-zooveelste maal op weinig oorspronkelijke wijze voorgedragen. Het lust mij niet, daarover het debat te heropenen; dat mogen de heeren Hugenholtz, Kleine en Van Maurik onder elkander bedistelen.

Ook wat de heer *Hugenholtz* over den oorsprong en de ontwikkeling van het naturalisme gezegd heeft, zal ik niet trachten te weêrleggen. Professor ten Brink heeft dit reeds gedaan 1), en daarvoor zijn wij hem dankbaar.

Wanneer de heer *Hugenholtz* echter uitroept: »Mijn tweede bezwaar is van etischen aard", dan blijven wij even luisteren, en roepen hem op onze beurt toe: »Nu zijn wij waar wij wezen moeten. Nu komt de aap uit de mouw!" De estetische tegenwerpingen waren bij den niet-artiest natuurlijk van gering belang, en vormden slechts een lokaas om het groote publiek te vangen, terwijl daarentgen de etische bedenkingen, als afkomstig van een modern teoloog, de kern zijner rede moesten uitmaken.

Ik wensch een oogenblik stil te staan bij de beteekenis van het woord »*modern* theoloog", omdat die op dít oogenblik in deze kwestie van het grootste belang is. De heer *Hugeuholtz* weet eenigermate uit de door hem geraadpleegde bronnen wat het naturalisme ten doel heeft, want hij zeide in zijne redevoering: »Die richting in de letterkunde, die de

---

druipstaarten, kwispelstaarten, knipoogen, staroogen, schuimbekken, trekkebekken, stampvoeten, knikkebollen, klapwieken, reikhalzen, kokhalzen, watertanden, klappertanden, plukharen, enz.?

1) Weekblad van De Amsterdammer, 2 Mei 1886.

natuur volgt zonder voorbehoud (sic), die op heeter daad de werkelijkheid betrapt, en zich grondt op de exacte wetenschappen." Hij weet dus, dat het een literatuur is, die haar basis en hulpmiddelen gedeeltelijk aan de kennis der moderne wetenschappen ontleent.

En nu de *moderne* theologie. Deze wil in tegenstelling met de oude richtingen, welke de uitspraken der Heilige Schriften als zoovele waarheden aannamen, en ze als onmiddellijke bevelen of feitelijk bestaanbare daadsverrichtingen van het Opperwezen beschouwden, een nieuw en nauwkeurig onderzoek instellen naar hun ontstaan, hun wezen, en de waarde van hun inhoud. De hulpmiddelen, waarvan zij tot de instelling van dit onderzoek gebruik maakt, moet zij natuurlijk aan de moderne tijden ontleenen; en welke kunnen die anders zijn dan de ekzakte wetenschappen. De moderne teologie bedient zich dus van de natuurkunde om eene aanneemlijke verklaring der wonderen aan de hand te doen, en verder van de vergelijkende mytologie, de vergelijkende taalstudie, de geografie, de antropologie, enz. Dit móet zij doen (en dóet zij ook), wil ze het woord »modern" niet tot een ijdelen klank maken. De moderne teologie is dus godsdienst met wetenschap, even als het naturalisme letterkunde met wetenschap is; en dientengevolge zijn de geestelijken, die zich »moderne" teologen noemen niets meer of minder dan de naturalisten van het Oude en Nieuwe Testament.

Ik laat op het oogenblik de kwestie in het midden in hoeverre de kombinazie godsdienst en wetenschap redelijk mogelijk is, en of de teologen, die zich »modern" noemen, het trojaansche paard niet binnen de wallen hunner veste gesleept hebben. De vermenging dezer twee elementen is in allen geval van twijfelachtig nut, terwijl de ineensmelting, die het naturalisme in het leven heeft geroepen, haar recht van bestaan voldingend bewezen heeft. Van meer beteekenis is het echter, dat de groote strooming der ekzakte wetenschappen, welke de tweede helft dezer eeuw kenmerkt, in alle takken van het menschelijk denken en voelen is doorgedrongen, in den godsdienst zoowel als in de letterkunde.

Maar daarom moet het verbazing verwekken, dat deze godsdienstleeraar teruggeschrikt is voor de konsekwenzies, waartoe de toepassing der hulpmiddelen van de wetenschap bij een eerlijk aanhanger der bovengestelde beginselen leiden moet. De heer *Hugenholtz* heeft van het naturalisme gezegd »Het is geen kunst meer!" Maar is de moderne teologie dan geen godsdienst meer? Heeft de wetenschap in beiden de kern van hun bestaan verstikt? Hebben de moderne teologen afstand gedaan van den titel van godsdienstleeraars? Neen, niet waar! Welnu, even min hebben de naturalisten den eerenaam van artisten afgezworen. En er zou hiervoor ook niet de minste aanleiding hebben bestaan. De moderne teologie heeft zich eenvoudig, gedrongen door de tijdsomstandigheden, een nieuwe basis en nieuwe hulpmiddelen gekozen, om haar wezen te versterken en haar bestaan hechter te grondvesten. De moderne literatuur heeft even eens, onder den invloed der zelfde omstandigheden, een nieuwe basis en nieuwe hulpmiddelen aangenomen, omdat de tijden haar hadden afgebrokkeld, en zij eene versterking en moderniseering noodig had. Maar hebben de godsdienst en de letterkunde daarmeê hun oude doel laten varen? Is de heer *Hugenholtz* geen godsdienstleeraar meer, en de heer *Prins* geen artiest?

De heer *Hugenholtz* heeft ook gezegd: »Het ideaal wordt verbannen uit de kunst." In de eerste plaats zou ik naar aanleiding van deze machtspreuk de vraag willen stellen: Waarom maakt gij, teoloog, u zoo bezorgd over de kunst? Laat de letterkundigen dat maar onder elkaêr uitmaken. Nu gij echter uw hand in het wespennest gestoken hebt, moet gij met lijdzaamheid de steken beproeven te verdragen. En nu in de tweede plaats: Heeft de moderne teologie het ideaal dan uit den godsdienst verbannen? Zijn de moderne teologen (en gij dus ook) materialisten? Blijft er boven de wetenschappelijke verklaring van de Heilige Schriften, al verwerpt gij het bestaan der wonderen, al ontkent gij — voorgelicht door de ekzakte wetenschappen — de Voorbeschikking en de Eeuwige Verdoemenis, al ziet gij in

Jezus Christus niets meer dan een wijzer en deugdzamer man dan vele zijner tijdgenooten — blijft er dan in uw godsdienst geen plaats meer over voor een ideaal, dat gij Schepper, God, Opperwezen, of hoe dan ook noemen kunt? Hebben de ekzakte wetenschappen uw God uit uw godsdienst gecijferd? Is dat waar, dan zijt gij lafaards, die bij de minste schokking van uw oudvaderlijk geloof al uw bagage buiten boord werpt, en met den overdreven ijver van proselieten wetenschappelijker dan de wetenschap zijt. Neen, niet waar, dat zijt gij niet? Gij weet, dat er vele vraagstukken zijn, die buiten het bereik der wetenschap vallen; en het idealisme van uw godsdienst, de groote vertroostende en opbeurende kracht uwer teologie, schuilt juist in dat ideaal van God, hetwelk tot heden buiten het determinisme der ekzakte wetenschappen gevallen is. Zoo ook heeft het naturalisme zijne idealen behouden; uw godsdienst is even goed als ons naturalisme zonder idealisme onbestaanbaar. Wil ons dus niet ontnemen, wat gij zelf behouden hebt; bij u en bij ons is de wetenschap slechts middel en geen doel; een modern teoloog is even min een man der wetenschap als een naturalist. En een naturalist is even goed idealist als een modern teoloog.

Tot vervelens toe is ook in deze Vergadering over de onzedelijkheid gesproken, waartoe eene konsekwente toepassing van het naturalisme leiden moet. Hoe nu, de godsdienstleeraar-naturalist, de man, die tot betere grondvesting zijner teologie zich in de armen der ekzakte wetenschappen werpt, staat te midden zijner broederen op om den eersten steen naar het naturalisme te werpen! Hoe kan in 's hemelsnaam de wetenschap op zich zelve, of hare toepassing op een der takken van ons denken of voelen, onzedelijk wezen of tot onzedelijkheid voeren? Is een dokter of chirurgijn een onzedelijk mensch? En de geneesheeren passen — natuurlijk in uitgebreider zin dan de naturalisten — de kennis van de resultaten der wetenschap op het menschelijk lichaam toe. Is het zoeken eener diagnose, of het genezen eener ziekte een zedelijk mensch onwaardig? Niemand zal toch durven beweren, dat een verloskundige, die eene vrouw bij een

bevalling helpt, en daardoor in onmiddellijke aanraking met hare teederste deelen moet komen, een onzedelijke betrekking uitoefent. Het ware een ander geval zoo de aanraking van die deelen door een niet-geneesheer, bijv. door een modern teoloog, en met andere oogmerken geschiedde. Men dient de appreciazie van de daad naar haar doel af te meten. En op dat standpunt is een eerlijk man verplicht zich ook tegenover de werken van den naturalist te plaatsen. Wordt hij genoodzaakt met de teederste deelen der maatschappelijke samenleving in aanraking te komen, hij doet het met het doel de diagnose van een maatschappelijke kwaal vast te stellen; al is het zijne roeping niet tevens de geneesmiddelen voor te schrijven, welke het voortwoekeren dier kwalen zouden kunnen stuiten, de arbeid, dien hij verricht heeft, staat gelijk met dien van den man der wetenschap. En zou de heer *Hugenholtz* zijn geneesheer in de uitoefening zijner praktijk van onzedelijkheid durven beschuldigen?

De verdere geschilpunten uit deze redevoering zal ik onbesproken laten. Dat het naturalisme recht van bestaan heeft (een »volkomen" en niet een »betrekkelijk", zooals de heer *Hugenholtz* beweert) wordt door het eenvoudige feit, dat het bestaat, voldingend bewezen. Hebben de kinderen des heeren *Hugenholtz* een »betrekkelijk" recht van bestaan? Ik geloof, dat hij u dit zou betwisten, en zou durven en kunnen beweren, dat hun recht »volkomen" is. Welnu, hebben dan even eens de kinderen van den tijdgeest — waaronder het naturalisme ook behoort — niet een onbeperkt recht van bestaan? De tijd kan geene andere stroomingen voortbrengen, dan dezulken, wier leven berekend is op de voedingsstoffen, welke hij kan aanbieden. De natuur kán even min als de tijd willekeurig produceeren; hare produkzie is aan wetten en regels verbonden, buiten wier werking de voortbrenging ophoudt; zoodat ieder voorwerp, dat zich in de natuur bevindt, of iedere strooming, die eenen tijd kenmerkt, dáarom reeds recht van bestaan hebben, omdat zij door de natuur of den tijd zijn voortgebracht. En waar blijft de heer *Hugenholtz* nu met zijne kwalifikazie »betrekkelijk?"

De toepassing van de kennis der resultaten van de ekzakte wetenschappen op vele takken van ons denken en voelen is eene strooming dezer eeuw; zij is in de teologie doorgedrongen, en heeft daar de »moderne" teologie in het leven geroepen; zij heeft eene plaats in de letterkunde dezer eeuw veroverd, en heeft het naturalisme doen geboren worden. Het recht van bestaan van den heer *Hugenhotts* als modern teoloog is daarom even onbeperkt als dat van den heer *Prins* bijv. als naturalist.

Ofschoon het naturalisme in de hollandsche literatuur nog erg in de verdrukking zit, begint het zich toch reeds ferm te ontwikkelen. Even als het protestantisme en het socialisme door de vervolging, waaraan zijne aanhangers in ons vaderland blootstonden, zich nog sterker in ons volksbestaan heeft vastgeworteld, zoo zal ook het naturalisme door de beschimping en krenking, die het in het grootste gedeelte onzer pers te beurt valt, zich met meer vastberadenheid gaan schrap zetten. En zoo zijne aanvallen op den heerschenden staat van zaken menigmaal heftig en bitter zullen worden, laten dan zijne aanvallers zich zelf eens afvragen of de onbillijkheid húnner bejegining het niet zoover heeft doen komen? Op al de leelijke dingen, die de moderne teoloog *Hugenholts* naar het hoofd zijner jeugdige aanhangers geslingerd heeft, wil ik het stilzwijgen bewaren, en ze met den mantel der liefde bedekken: maar ik wil alleen den godsdienstleeraar *Hugenholts* de volgende woorden van den apostel Paulus in herinnering brengen: »De *Leeraar* zal niet twisten, maar moet vriendelijk zijn jegens allen."

• • •

Ook op het gebied der kritiek staan groote veranderingen voor de deur. Gelijk de hollandsche roman zal de vaderlandsche kritiek in de naaste toekomst haar heil bij de ekzakte wetenschappen moeten zoeken. De subjektieve, lyrische kritiek wandelt reeds op haar laatste beenen; met de geschiedenis der Julia-poëzie heeft zij zich zelve het dolkmes in de borst

gestooten. Haar onmacht en onbeduidendheid heeft zij zelf voor de waereld bloot gelegd. Wie stelt in Godsnaam nog eenig belang in wat bijv. de heeren A, of B of C over een of ander kunstwerk laten drukken. Het werk van een artiest is het produkt van zijn temperament en zijn talent; de deugden zoowel als de gebreken van beiden legt hij er in neêr. Dit werk nu te aanvaarden zóóals de kunstenaar dit geeft, is plicht der kritiek; alle nabetrachtingen over beuzelarijen, die fouten zijn in het oog van den recensent, is tijd verknoeyen. Een bewijs van haar nutteloosheid kan men uit het feit putten, dat alle waarachtige kunstenaars de diepste verachting voor hare uitspraken koesteren; een aandachtige studie der biografiën van artisten, en een geduldige lektuur hunner briefwisselingen zou het onzen recensenten kunnen aantoonen. Maar genoeg over onze hedendaagsche kritiek; dit onderwerp walgt mij; als men zelf eene kleine ondervinding heeft opgedaan, krijgt men het recht ze als een asbak te beschouwen, die immer gewillig open staat om al het vuil onzer literátuur op te vangen.

Zoolang de kritiek zich geen vasten grond onder de voeten gaat nemen, zal zij een luchtig en vluchtig verschijnsel blijven, dat uiteen kan spatten als een zeepbel. Dien vasten bodem moet zij in de ekzakte wetenschappen gaan zoeken; zij zal haar aanmatigenden trots moeten afzweren, en het schoon- en leelijk-vinden geheel aan den lezer overlaten. Zij moet een werk van analyze worden; het zoeken van het verband tusschen een kunstwerk en den kunstenaar; het naspeuren van den invloed van het ras, den tijd en de omgeving op de produkten van bepaalde artisten. En, wat meer is, het verband tusschen deze drie faktoren en den physiologischen mensch. Op dit laatste punt wijkt zij af van de oudere kritiek, in het leven geroepen door *Sainte-Beuve* en *Taine*, en in ons land vertegenwoordigd door *Busken Huet* en *ten Brink*. De drie faktoren, die de beide groote, fransche meesters in het spel brachten, waren la race, le temps en le milieu; maar om den physiologischen mensch dachten zij niet, zoodat de slotsom hunner redeneeringen, waaraan het in rekening brengen van

een gewichtigen faktor ontbrak, dus nooit juist kon wezen. Maar de fransche en de hollandsche meesters zijn voor hún tijd groote mannen geweest; zij zijn geworden wat zij met hun persoonlijken aanleg en de hulpmiddelen van hún tijd worden kónden. Dit is geen minachting hunner verdiensten, maar de hoogste lof, waarmeê men een kunstenaar huldigen kan. Nieuwe tijden, nieuwe artisten. De tegenwoordige tijd wil den physiologischen mensch bij de kritiek in rekening brengen; de tijdgeest eischt dit, en er aan ontkomen zou eene onmogelijkheid wezen.

Wil men weten hoe het modernisme in de kunst den mensch in zijn werken wil opgenomen en bestudeerd zien, men leze de volgende verklaring van *Zola:* »Hein! étudier l'homme tel qu'il est, non plus leur pantin métaphysique mais *l'homme physiologique*, déterminé par le milieu, agissant sous le jeu de *tous ses organes*.... N' est ce pas une farce que cette étude continue et exclusive de la fonction du cerveau, sous le prétexte que le cerveau est l'organe noble?.... La pensée, la pensée, eh! tonnerre de Dieu! *la pensée est le produit du corps entier*. Faites donc penser un cerveau tout seul, voyez donc ce que devient la noblesse du cerveau, quand le ventre est malade!" Indien de moderne roman den mensch uit dit oogpunt beschouwt, is de kritiek, die de voortbrengselen van den menschelijken geest moet bestudeeren, gehouden zich op één lijn met hem te plaatsen. De gedachten van den kunstenaar, en het kunstwerk, dat aan dezen zijn oorsprong te danken heeft, dienen dus beschouwd te worden als de produkten der wisselwerking van al zijne organen, van zijne hersens even goed als van zijn buik. Hoe kan men nu eenig werk met voldoende kennis bespreken, zoo men zijn bronnen niet kent. En als de bron van een kunstprodukt in de samenwerking aller organen van den artiest gezocht moet worden — dus in den physiologischen mensch, — is het dan niet duidelijk, dat de kritiek met eene voldoende studie van die bronnen te voorschijn moet treden. Kennis van de ekzakte wetenschappen is dus eene hoofdvereischte van den kritikus der toekomst.

Men zou hiertegen de opmerking kunnen maken — gelijk

ze ook meermalen gemaakt is — dat de psychologie nog geen wetenschap is. Nu is het waar, ofschoon de moderne psychologie groote vorderingen gemaakt heeft, vergeleken bij de resultaten van de kennis der oudere psychologen, bezit zij nog volstrekt niet den grondslag eener ekzakte wetenschap. Hare wetten, regels en formulen zijn nog niet wiskunstig zeker vastgesteld, en het veld der spekulazie is nog zeer groot; vernuft moet nog menigmaal voor logika dienst doen. Maar heeft men daarom het recht haar den naam van wetenschap te ontzeggen? Op dien zelfden grond zou men de sterrekunde, de aardkunde, de scheikunde en de physiologie uit de rij der wetenschappen kunnen stooten; ook zij laten nog veel speelruimte aan de spekulazie over, en van hare wetten blijkt ook voortdurend, dat zij naar de nieuwere ontdekkingen gewijzigd moeten worden. Maar wordt de psychologie thands niet door de moderne psychologen volgens eene wetenschappelijke metode beoefend, en is de arbeid door een Spencer, Candole, Moreau, Bain en Ribot er aan besteed geen werk van wetenschappelijke mannen? Iedere experimenteele wetenschap is slechts eene »benadering", en meer niet. Van volstrekte kennis kan nooit sprake wezen. En uit dit oogpunt verdient de moderne psychologie ontegenzeggelijk den naam van wetenschap.

En nu het argument op zich zelve. Men zegt: omdat de psychologie nog geen wetenschap is willen wij van deze metode niets weten. De eerste premisse aangenomen zijnde, wat beteekent dan nog de konkluzie in het tweede gedeelte dezer uitspraak neêrgelegd? Moet men wachten totdat de psychologie een wetenschap geworden is, alvorens men haar hulp voor de kritiek mag inroepen? Dient daarom het »non possumus" te worden uitgesproken, en de kritiek bij den wetenschappelijken tijdgeest dezer eeuw ten achteren te blijven? Is de leus dier heeren: alles of niets? Zou het even wel niet verstandiger wezen, en zou men den vondeling der nederlandsche kritiek er niet meer bij baten, zoo men nu reeds nam hetgeen men krijgen kon? Het is zeer goed mogelijk het verband tusschen een kunstwerk en den scheppenden

geest meer en meer te benaderen, indien men toegerust met eene groote kennis der herediteit, van den invloed der opvoeding op de vorming van den geest, eene uitgebreide historische en physiologische kennis een cirkel om den kunstenaar en zijne werken gaat trekken, en zoodoende, door dezen cirkel steeds kleiner en kleiner te maken, het middenpunt tracht te bereiken. Natuurlijk zal dit middenpunt een limiet wezen; maar ook de wetenschappelijke kritiek maakt geen hooger aanspraken dan op de vruchten, die eene »benadering" kan opleveren. Haar weg zal een lange en moeilijke Golgothagang wezen; er zullen vele jaren over het hoofd onzer literatuur moeten heêngaan; en de ekzakte wetenschappen in haar onderling verband zullen de sporen van den arbeid van vele geslachten moeten dragen, aleer de resultaten dezer metode van eenig belang kunnen wezen.

Toch zou men binnen zekere grenzen der literaire kritiek van de andere richting eenige rechten kunnen toestaan, nml.: wanneer zij op zich zelve een werk van literaire waarde is. Dan behoeft zij minder uit te munten door scherpe analyze of door wetenschappelijke nauwkeurigheid in het aangeven van het verband tusschen het werk en den kunstenaar; maar dan dient zij zich te kenmerken door hare zeggingskracht, haar proza, hare beelden. en de weêrgegeven impressies. Onder deze omstandigheden wordt de literaire kritiek eene aaneenschakeling van medegedeelde indrukken, welke de lektuur van eenig kunstwerk op de ziel van een mede-artiest gemaakt heeft: de impressies van eene impressie. Een kritiek wordt dan een afgerond geheel op zich zelve; het moet een kunstwerk wezen, waarvan het verband met het behandelde kunstwerk, uitsluitend en alleen in de ziel van den beoordeelenden artiest gelegen is. Zij wordt een onderdeel der lyriek; de kritikus wordt dan tot spreken gedwongen, omdat hij vreugde gehad heeft van de schoone dingen, die hem in het werk van een zijner mede-artisten getroffen hebben. Zij is noch beoordeeling, noch voorlichting, maar een reeks van artistiek weêrgegeven impressies. Haar recht van bestaan staat gelijk met ieder ander kunstwerk, en ontleent hare

gronden niet meer aan haar rol als leidsvrouw van het publiek of van officieele keurmeesteres der nationale kunst.

Zoo laat zich bij benadering de kunst der naaste toekomst aanzien. Zij moet en zal in den pas komen met de ontwikkelingen en veranderingen in de overige takken van ons denken en voelen. De elementen van het geestesleven, waarmeê de XIXe eeuw de samenleving heeft verrijkt, eischen eene plaats ook in de kunst der XIXe eeuw. De wetenschappelijke strooming, die zich in de laatste helft dezer eeuw, aan de verschillende onderdeelen van ons publieke en zieleleven heeft meêgedeeld, zal ook — al moge het dan misschien tijdelijk wezen — de kunst dezer halfeeuw onder haar determinisme brengen. De poëzie, het proza en de kritiek moeten de Rubicon over. Links en rechts zullen slagen vallen. De vlakten der kunst zullen in een slagveld herschapen worden; de poëzie zal er zijne krijgsgezangen over doen klinken, het proza zal er op donderen met zijn zwaar geschut, en de kritiek zal er de scherpe pijlen zijner doordringende anlayzen over afschieten. En wonden zullen geslagen worden, en afgeslagen koppen zullen neêrvallen in het vertreden stof der strijdenden. Krijgsleuzen zullen van mond tot mond gaan, en de vaandels zullen zwieren door de wolken kruitdamp, en bespat worden met bloed. En als de tijd zijn loop vervolgt, en het krijgsrumoer zijn toppunt bereikt heeft, zal het voorgeslacht zijne oude-garde in het vuur zenden. Zij zullen neêrploffen tusschen de vijanden, hunne stemmen zullen schallen, hunne armen zullen de wapenen voeren als woedende reuzen; maar als zij niet van overgeven weten, zullen zij één voor één sneuvelen, en, nederstortend, zullen zij als Rolands hunne zwaarden met hunne lichamen dekken. En bij het glorende licht van den dageraad in het Oosten zal de eerbied der jongeren hen van het slagveld opnemen om hen in het praalgraf der historie neêr te leggen. En de roem hunner daden, waarvan velen tot legenden zullen zijn aangegroeid, zal van geslacht op geslacht hunne namen doen voortleven.

TWEE BLIKKEN OP HET MAATSCHAPPELIJK LEVEN.

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

Het hedendaagsche socialisme, toegelicht en beoordeeld door Mr. J. Baron d'Aulnis de Bourouill, Hoogleeraar te Utrecht. Amsterdam P. N. v. Kampen en Zoon. 1886.

Richting en Beleid der liberale partij door Mr. P. W. A. Cort van der Linden, Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen bij J. B. Wolters, 1886.

Wie had vijfentwintig jaren geleden durven wedden, dat in 1886 een deftig Utrechtsch hoogleeraar het noodig zou vinden een boek te schrijven over het socialisme? Voor welk gewoon beschaafd man — waartoe natuurlijk menschen als Stuart Mill niet behoorden — was toen een socialist iets anders als een misdadiger of een gek? Ieder kende de stelling: »la propriété c'est le vol," maar wie hield ze voor iets anders als een ui? Het socialisme was een staatsroman of een misdaad, naarmate het niet of wel op verwezenlijking aanspraak maakte. En dat zou het misschien op dit oogenblik nog geweest zijn, indien niet Lassalle en Marx met hun agita-

torisch talent het socialisme, om het zoo eens uit te drukken, hadden gepopulariseerd.

Het hedendaagsche socialisme is dan ook niet alleen min of meer wetenschappelijk, maar helaas! een politiek program geworden, al zijn nog altijd de theoretische socialisten scherp te onderscheiden van de politieke partij der sociaal-democraten.

En dat het op dit oogenblik de heele beschaafde maatschappij ernstig bedreigt is onmiskenbaar, en, zooals eeuwig en altijd, de schuld van het conservatisme, in casu de oude economische »wetenschap."

Deze zat op haar wetenschappelijken troon met al de koude voornaamheid van een absoluut vorst, de »wetten" te decreteeren, die het economische, dat is het *menschelijk* verkeer onder elkander, heetten te *beheerschen*, met een noodzakelijkheid en onontwijkbaarheid aan natuurwetten eigen. De vreeselijkste industriëele ellende die men haar voor dien troon ter kennis bracht, werkte niets uit als een imbeciel schouderophalen, of een zalvend wijzen met vinger en oog naar den wetgever daarboven, meestal gevolgd door een loflied op de harmonie der belangen.

En hoewel het hier *menschelijke* belangen gold, die door *menschelijke* regeling beheerscht worden, bleef het gekroonde hoofd, door een noodlottige abstractie, slechts turen op de voortgebrachte massa; *precies alsof de menschen er waren voor de voortbrenging en niet omgekeerd.* De raadslieden der kroon, die de economische »wetten" in hun leerboekjes schreven, gingen daarbij niet uit van den *egoïsten* mensch, zooals men wel eens gemeend heeft, — het egoïsme is veel te verscheiden om tot zoo'n sterke abstractie te kunnen leiden, — maar van den geestelijk gecastreerden of ontzielden mensch, voor zoover deze met behoud van arbeidskracht mogelijk is. Maar zoo ondenkbaar dit laatste is, zoo ongerijmd is de oud-economische abstractie. Er is iets krankzinnigs in die abstractie, zoodra zij ophoudt zich als zoodanig bewust te zijn. Gelijk een mensch krankzinnig heet als overigens gezonde denkbeelden te zelfstandig optreden, d. i. buiten het besef van het verband of de associatie met andere

die hun waarde en beteekenis bepalen, gelijk een mensch krankzinnig heet, wanneer het verband of de solidariteit tusschen de groote zenuwcentra verbroken is, 1) zoo krankzinnig wordt de staathuishoudkunde elk oogenblik dat zij vergeet met *menschen* te doen te hebben, niet met rijkdom maar met *volks*welvaart; elk oogenblik dat zij de toestanden die te bestudeeren zijn, voor de werkingen van *natuur*wetten aanziet. Dat is monomanie in de wetenschap; 't geen afdoende bewezen wordt door het verzet tegen een waarheid die voor alle niet-patienten helder is als de dag.

Staathuishoudkunde, heeft men gezegd, is philosophie; »hare stichters — Locke, Hume, Adam Smith — zijn philosophen geweest, en haar bekwaamste beoefenaar in onzen tijd, John Stuart Mill was het evenzeer." 2) Uitmuntend. Zelf heb ik er nooit anders over gedacht. Overwegende dat wijsbegeerte, als metaphysika opgevat, slechts spot en verachting verdient, en dat de bespiegeling over ons kenvermogen, die men haar van andere zijde wil opdragen, voor zoover zij niet op streng zielkundig of logisch gebied te huis behoort, in ellendige scholastiek ontaardt, heb ik voorgesteld alle studie van de zoogenaamde geestelijke wetenschappen wijsbegeerte te noemen. Wat men daaronder nu ook verstaan moge, zóóveel staat vast dat het iets *anders* moet zijn als wetenschap. Maar wat? Mij dunkt als wij de ervaring raadplegen — en wat kan men beter doen? — dan is wijsbegeerte het best te verklaren als *wetenschappelijke kunst*. Zij is een eigenaardig mengsel van kunst en wetenschap. Met de wetenschappen heeft zij gemeen: strengheid van rede-

---

1) Maudsley verklaart de monomanie als »the disruption of the solidarity of the mental nerve-centres" Body and Will, Londen 1883. p. 299.

2) Mr. N. G. Pierson, in zijn Gidsartikel: »werkkring en methode der Staathuishoudkunde", 1879, dl. 3. bl. 410. Tot mijn niet geringe verbazing worden de aangehaalde woorden niet nader verklaard. Onze bekwame economist schijnt het begrip »philosophie" waarover geen twee menschen het eens zijn bijzonder helder te vinden! De stelling is vooral door het verband waarin zij voorkomt — als antwoord op Mr. Levy's Kathedersocialisme — volmaakt onbegrijpelijk.

neering en noodzakelijkheid van bewijs. Met de kunst deelt zij de onmogelijkheid van het bewijs tegenover menschen, die ons niet zeer na in den geest verwant zijn. De wetenschap is exact; daarom ook behoort men slechts aan de exacte wetenschappen dien naam te geven. Er is op wetenschappelijk gebied bij de leeken een groote schroom op te merken om het te betreden, op wijsgeerig gebied is ieder haast even brutaal. Dat beschouw ik nog, evenals vroeger, als een goed kenteeken ter onderscheiding van wetenschap en wijsbegeerte. Dat heeft de laatste met de kunst gemeen. Over inenting, beerputten, ontsmetting, besmetting enz. houdt iedere leek zijn mond, maar op wijsgeerig gebied schijnen er geen leeken te zijn. Over vrijhandel en werkstaking, over de koninklijke macht en algemeen stemrecht wordt even luchthartig geoordeeld als over een roman of een schilderij, en kritiek te leveren op eigen levens- en wereldbeschouwing komt geen leek in de gedachte. De genoemde onmogelijkheid van bewijs is stellig de reden van dat zelfvertrouwen. Maar daarin ligt dan ook een geschikte aanleiding tot onderscheiding. Men is hier duidelijk zeer na aan kunst verwant; en zal ook even als op artistiek gebied zich niet de moeite van discussie geven als men weet dat men met iemand te doen heeft die geestelijk te ver van ons afstaat.

Dat de wijsbegeerte een mengsel is van wetenschap en kunst, wordt nog nader door de ervaring bewezen, in zoover iedereen wijsgeerig karakter toekent aan beschouwingen, waarin nu eens het wetenschappelijk, dan weer het artistieke element bijna ontbreekt, ten minste geheel door het andere wordt beheerscht. In de levens- en wereldbeschouwingen vooral is zelden iets streng wetenschappelijks te herkennen; toch worden dezen door zeer velen voor bij uitstek wijsgeerig gehouden. Omgekeerd zal niemand aan de wetten van een Jhering bijv. wijsgeerig karakter ontzeggen. Hoe deze ervaringsfeiten anders met elkander te doen rijmen als door wijsbegeerte te houden voor wetenschappelijke kunst?

Is de staathuishoudkunde wijsbegeerte (philosophie) dan is zij dus ook een wetenschappelijke kunst, geen natuurweten-

schap. Trouwens is het begrip wetenschap toegepast op iets veranderlijks, zóó dat de mensch haar zou kunnen afschaffen, op zich zelve reeds een ongerijmdheid. En als de tegenwoordige staathuishoudkunde op de feitelijke erkenning van partikulier eigendom berust, dan zal men haar niet met een natuurwetenschap mogen vergelijken, of men zou 's menschen afhankelijkheid van dat rechtsinstituut een natuur-noodzakelijkheid moeten noemen, quod absurdum. Een wetenschap kan dus niemand haar noemen die met mij in het begrip »afschafbare wetenschap" iets krankzinnigs vindt.

Maar kan men dan de economische verschijnselen niet bestudeeren, zonder aan mogelijke verandering te denken? »De economist is geen medicus, hij is physioloog." 1) Deze vergelijking gaat volstrekt niet op. Niemand met gezonde hersenen gelooft, dat de particuliere eigendom een even *natuurlijke* zaak is als de omloop van het bloed. Men mag zich in zijn »wetenschap" *houden*, alsof dat zoo ware — juist de groote grief —, op den man af gevraagd zal iedereen erkennen, dat de mensch het wel misschien te eenigertijd zal kunnen stellen zonder particulier eigendom, maar niet zonder bloed. En als de hoogleeraar d' Aulnis in zijn hier aan te kondigen boek dan ook mededeelt, »dat de rechtsordening der maatschappij voor verandering vatbaar is, wordt door de bekwaamste economisten niet *a priori* ontkend" 2), — dan worden daarmee alle overige economisten eenvoudig als idioten gebrandmerkt, en is het zeker een uiterst schrale eer in zoo'n gezelschap tot de bekwaamsten te behooren.

De gedachte aan den physioloog is hier nog om een andere reden misplaatst. De physioloog bestudeert, als en

---

1) Alweer Mr. N. G. Pierson in het aangehaald Gidsartikel bl. 400. Vergelijk zijn bestrijding van »het Kathedersocialisme" in de Gids van 1878 dl. 3 waarin op bl. 256 dezelfde vergelijking voorkomt. Dat deze het begrip dat de heer Pierson van wijsbegeerte heeft, niet helderder maakt, springt in het oog. Mij althans ontsnapt ten eenenmale het verband tusschen physiologie en wijsbegeerte.

2) Zie het opschrift van zijn slothoofdstuk.

voor zoover men hem tegenover den medicus plaatst, de wetten en verschijnselen van het *gezonde* leven. Maar waar is hier het kenteeken van gezond te vinden? Zijn de volkstoestanden, waarmee de heer Pierson zich bezig houdt, zoo gezond? Wie of wat openbaart hem wat hier gezond is en niet? De vergelijking blijkt nu van achteren bovendien alleronhandigst gekozen. Zij moet dienen om den economist te ontslaan van de verplichting tot *waardeering*, en daartoe doet men een beroep op iemand, wiens studie een doorloopende waardeering is, of die althans daarbij van een waardeering *uitgaat*! De physioloog wil of kán geen kwalen genezen, maar weet perfekt wat gezond is en niet. Dat moet de economist ons dus ook weten te vertellen.

De vergelijking van economist met physioloog is dus allerongelukkigst; maar daarmee zal ik mij niet ontslagen rekenen van de overweging van de vraag, of men de economische verschijnselen niet kan bestudeeren zonder aan verandering of mogelijke verbetering te moeten denken. Welnu, neen; de onderscheiding in de staathuishoudkunde tusschen wetenschap en kunst is alleen mogelijk op het allergeduldigste papier, niet in onze ziel. Die er anders over denkt, maakt zich schuldig aan licht te ontmaskeren huichelarij, zij het ook, wat ik gaarne aanneem, onbewust.

Of er *ooit* een waarneming zonder waardeering in onze ziel voorvalt, of niet *iedere* voorstelling noodzakelijk hare gevoelszijde heeft, kan hier onbesproken blijven, om des te geruster de stelling uit te spreken, dat een waarneming van toestanden, waarbij de *mensch* betrokken is, den *mensch* niet onverschillig kan laten. Reeds de physioloog ondervindt dit vaak. Hij neemt organen waar die rudimentair zijn geworden, en kan dan onmogelijk den indruk van *nutteloosheid* ontgaan; andere acht hij *gevaarlijk*, andere *dom* gevormd, zooals, naar men zegt, Helmholtz ons oog. Sociale toestanden waar te nemen zonder ze te *waardeeren* is dus à plus forte raison onmogelijk. De economist heeft het dan ook nooit gedaan, en kan het nog niet doen. Het is de kolossaalste abstractie die men zich denken kan. Ik herhaal zonder de minste aar-

zeling, wat ik hierboven zeide, dat men krankzinnig moet zijn om ze te maken. MAAR MEN MAAKT ZE NIET; ten minste niet *in zijn ziel*, slechts op papier, pour le besoin de sa cause.

Men wil van lastige praktische eischen ontslagen zijn, men wil geen flinke hervormingen; men wil geen staatsbemoeiing, men wil conserveeren, en komt dan met het leukste gezicht van de wereld vertellen: Wij willen alleen verklaren wat *is*, met de vraag hoe het *behoorde* te zijn, daarmee *bemoeien wij ons niet!* Neen, óf gij u daarmee bemoeit, zoo goed als de hevigste socialist, slechts in een andere richting! De economie heeft langen tijd, en zeer te recht, gejuicht, als een dolle gejuicht, over de zegeningen der vrijheid, over de alleenzaligmakende staatsonthouding. Groot zijn de vruchten van haar strijd tegen de ouderwetsche staatsbemoeiing geweest. Maar dit is veranderd. De schaduwzijde werd al donkerder en donkerder; de industriëele ellende ten gevolge van de volstrekte vrijheid grooter en grooter, de socialistische stemmen en de eischen tot staatstusschenkomst luider en luider, meer en meer dringend. Maar hetzij uit egoïstische welbehagelijkheid, hetzij uit waarachtige patriottische socialisten-vrees, de economie bleef met hare welgedane figuur en onverstoorbare kalmte, op haar wetenschappelijken troon, wijzen op de »wetten" waaraan de mensch zich met gelatenheid dient te onderwerpen. Zelden was het zoo gemakkelijk een huichelarij te ontmaskeren als hier. De psychologische onmogelijkheid van de scheiding van waarneming en waardeering waar het veranderlijke menschelijke toestanden geldt, maakt het *volkomen zeker*, dat hij die tegenover de klachten der arbeiders-bevolking doof blijft, of op »wetten" wijst, of op God, of op het streng wetenschappelijk karakter van zijn studie dit alleen doet *uit vrees voor de gevolgen van een tegenovergestelde houding*, hetzij alleen voor zich zelven, hetzij voor zijn land in het algemeen, en beiden hetzij bewust of onbewust.

Onmogelijk was het dan ook dat de wetenschap zoo rustig op haar troon de heerschappij zou blijven handhaven. Wat

er gebeurd is, zou men zich het beste zóó kunnen voorstellen: dat die troon is ingetrapt, dat daarop de economie bij een vlerk genomen, midden in het organische volksleven gesmeten is; dat zij daarop is bij den nek gepakt en flink door de sociale ellende gewreven — haar eigen vuil — zooals men dat doet met een onzindelijk beest.

Maar tengevolge daarvan is er dan ook tijdelijk vrij wel anarchie. Is het kunstkarakter van de staathuishoudkunde meer op den voorgrond getreden, zoodat zij duidelijker dan ooit toont wijsbegeerte te zijn, daardoor zijn allerlei richtingen voor den dag gekomen, die met onmerkbare overgangen in elkander loopen. Wanneer men weet dat het de kwestie der staatstusschenkomst geldt, is dit zeer natuurlijk. Toch zijn drie wijsgeerige richtingen vooral hier goed te onderscheiden.

De eerste is die van de oud-economisten, die wel niet meer precies zoo praten als vroeger, al zouden zij ons dit gaarne doen gelooven, die staatsbemoeiing toelaten en nu hun best doen het zoo voor te stellen, alsof men het met het laissez faire nooit zoo streng heeft gemeend, maar dan toch alleen tot goedkeuring van die staatstusschenkomst te bewegen zijn, indien deze om zoo te zeggen *volstrekt onvermijdelijk* is geworden.

De tweede artisten- of philosophenrei vormen de socialisten.

Daartusschen in is de groote massa van hen, die erkennen, dat het socialisme zelf nog niet goed weet wat het eigenlijk wil; dat de theorie van Marx over de waarde onjuist is en daarmee zijn betoog vervalt; dat de organische ontwikkeling der maatschappij het geloof aan een omkeering van zaken, zóó en zoo spoedig als de socialisten zich dit droomen, eenvoudig als bespottelijk brandmerkt — maar die van den anderen kant den Staat krachtig willen doen optreden om de arbeidende klasse, den werkmansstand zoo mogelijk te brengen tot een menschwaardiger, neen tot een menschwaardig bestaan.

Dit zijn de bekende Katheder- of zoetwater-socialisten. Ook zij hebben natuurlijk weer hun rechter en linker zijde. Maar hun duidelijk onderscheidend karakter tegenover de oud-economisten ligt hierin, dat de laatsten slechts willen tus-

Welnu, in dat ééne woord ligt voor mij een hoofdkenmerk van het boek van prof. d'Aulnis. De titel reeds is zelf bedrog. Als een Utrechtsch hoogleeraar in de staathuishoudkunde een boek schrijft over »het hedendaagsche socialisme", dan is het zeker volstrekt niet noodzakelijk dat dit een muf, ongenietbaar werk is. Meer en meer neemt een losse, frissche redeneer- en betoogtrant de plaats in van geleerde en hooggeleerde phraseologie. Meer en meer leert men ook hier in eenvoud het kenmerk van het ware zien en alles verdenken wat niet helder en klaar wordt uiteengezet. 1) Maar het mag van den anderen kant toch ook weer niet te los worden. Er is natuurlijk niets tegen dat een hoogleeraar zich partij stelt, maar dit mag geen hoofdzaak worden. Menigeen die het boek gekocht heeft, deed dat met een tweeledig doel: om eens wetenschappelijk, dat is degelijk en volledig in kennis te worden gesteld met het hedendaagsche socialisme, en tevens om in de beoordeeling daarvan door een alleszins bevoegd persoon te worden voorgelicht: Welnu die zijn bekocht, daar zij op het eerste punt zich zullen zien teleurgesteld. Het hedendaagsche socialisme is bijna in elk ander boek beter te leeren kennen dan in dat van prof. d'Aulnis. Aan *dezen* eisch het werk getoetst, is het zóó onbevredigend dat men den schrijver met alle recht gebrek aan wetenschappelijken ernst zou mogen verwijten, 2) indien men niet na lezing wist, dat het *hem* niet te doen was om dat waarom velen het boek in de eerste plaats zullen hebben gekocht. Het boek is een strijdschrift, een pleidooi of een requisitoir. Het ware dwaas den schr. tegentewerpen dat »het hedendaagsche socialisme" ons door

1) Zeer te recht zegt Lewis van Locke: »It has for many years been the fashion to decry Locke. Indirect sneers at his »»superficiality"" abound in the writings of those who because their thought is so muddy that they cannot see its shallow bottom fancy they are profound". Hist. of phil. II. 242, (4e ed.)

2) Getroffen heeft mij ook het volstrekte stilzwijgen van prof. d'Aulnis over de denkbeelden van zijn Groningschen Collega v. d. Linden over de »sociale rente" neergelegd in twee artikelen van de Vragen des Tijds van 1883 dl. I.

de Laveleye of Dr. Meyer 1) oneindig beter wordt voorgesteld, hij zou antwoorden: heb ik het niet goed geraakt? En daarbij zou het hem niet bewust worden dat hij dan den titel eenigszins had behooren te wijzigen. Het zelfbedrog zal nog meer in het oog springen als men bedenkt dat het boek een in druk verschenen College-voordracht is. De hoogleeraar verbeeldt zich college te hebben gegeven in een collegekamer, hij heeft stellingen verdedigd op een debatingclub; hij dacht staathuishoudkunde te behandelen, maar zijn ziel was bij de politiek. Ik weet het, voor scherpe tegenstellingen is hier geen plaats; maar die een oogenblik wil denken aan de wijze waarop prof. Quack ons sommige socialistische stelsels heeft voorgesteld, zal mij vergunnen van zelfbedrog te spreken, indien de Utrechtsche hoogleeraar zich verbeeldt het hedendaagsche socialisme te hebben behandeld. Of is de voortzetting van het boek van Quack — waarnaar zeker duizenden met mij verlangen — door deze voorstelling van het hedendaagsche socialisme overbodig geworden?

De polemiek kreeg dus het leeuwenaandeel. En nu durf ik nog één stap verder gaan, en beweren dat de strijd tegen het socialisme minder dat socialisme zelf gold, dan hen die op een of andere wijze geneigd zijn daarmede te »kokettee-ren", zooals de hoogleeraar het noemt. Het Catheder-socialisme wordt nergens besproken; het boek schijnt een doorloopende polemiek tegen de volbloed-socialisten; toch is het voor hem die een beetje de kunst verstaat om tusschen de regels te lezen, geen geheim dat de hoogleeraar inderdaad beoogt een *verdediging van zijn eigen politiek-economisch standpunt.* Vandaar ook de opdracht aan Mr. Pierson. Het socialisme is de strooman, inderdaad gemunt is het op de politieke aspiratiën van het catheder-socialisme. Van af dat de hoogleeraar kwam »kijken", in maatschappelijken zin, d. i. van af zijn dissertatie heeft hij zich als de handigste vriend betoond van

1) Van het eerste deel van »der Emancipationskampf des vierten Standes" verscheen in 1882 de 2e uitgaaf.

de oudere economie. De heer Pierson is buiten kijf een buiten gewoon schrandere kop, maar in zijn houding tegenover de aanvallen op de oude wetenschap komt duidelijk uit, dat hij op een andere manier doctor juris geworden is als zijn Utrechtsche, jongere geestverwant. Niet dat zijn polemiek over het geheel te wenschen laat; integendeel, — zoodra en zoolang een bepaald economisch vraagstuk aan de orde is, is de verdediging van zijn meening aan niemand beter toevertrouwd. Maar hij schijnt de ruimte van blik te missen die er noodig is om eens buiten zijn geliefde wetenschap te gaan staan. Zijn philosophie is een »philosophie des manufactures". 1) Ik weet ten minste niet waaraan ik anders moet toeschrijven de groote tact waarmee prof. d'Aulnis alle reden tot aanstoot vermijdt, en de handigheid waarmee hij onvermijdelijke concessies doet, tegenover de brutale koppigheid van zijn Amsterdamschen oud-collega.

Neem de beruchte kwestie van de economische wetten.

Mr. Pierson schreef daarover nog in 1878 de volgende zonderlinge stelling neer: »Tusschen economische en andere natuurwetten bestaat principieel geen verschil; gelijk de natuurkundige om te berekenen wat onder bepaalde omstandigheden geschieden zal, moet onderstellen dat de *physische* wereldorde onveranderd blijft, zoo moet de economist onderstellen dat de *maatschappelijke* orde onveranderd blijft." 2) Dus de economist moet iets krankzinnigs doen! Wie of wat dwingt hem daartoe? Zoo'n zinsnede nu zal men bij prof. d'Aulnis nooit aantreffen. Gelijkstelling van economische met natuurwetten, gevoelt hij, is volstrekt onhoudbaar geworden. Hij stelt er leuk »formules van oorzaak en gevolg" voor in de plaats en doet alsof er niets gebeurd ware. 3) Maar hier wordt intusschen, handig maar niet juist, causaalverband en natuur-

1) Zoo heet een bij Marx (bl. 304) aangehaald werk.

2) Gids van 1878, dl. 3 bl. 271. Verg. zijn artikel over het Physiocratisme in de Economist van 1880 dl. II.

3) Economist 1880 dl. I bl. 138.

wet voor hetzelfde gehouden. 1) Geen verstandig mensch ontkent tegenwoordig causaalverband in de wereld, maar dit sluit niet uit dat wij door de feiten kunnen gedetermineerd worden om ons streven geheel en al van richting te doen veranderen. Heksen zijn verbrand maar niet volgens een onontwijkbare natuurwet. De quaestie is dus maar of verandering mogelijk is. Zeker, de historische ontwikkeling is een wettelijke, even noodzakelijk als iedere andere ontwikkeling in de natuur; maar onze opvatting van dat wettelijke blijft voortdurend ondergeschikt aan en tot wijziging verplicht door de feiten en denkbeelden uit het sociale leven. Bovendien wordt in die opvatting van het historisch wettelijke met den ontwikkelingsfactor steeds rekening gehouden; terwijl de gelijkstelling met natuurwetten van die verandering of ontwikkeling abstraheert.

Ook Mr. Pierson is in dezelfde verwarring bevangen als hij niet begrijpt, hoe iemand die niet aan economische wetten gelooft, ooit aan den staat den een of anderen maatregel kan aanbevelen. 2) Wat Saterdag! Omdat ik niet bijv. aan opvoedkundige wetten geloof, mag ik daarom niet gelooven dat een paedagogische maatregel in een bepaald geval bepaalde gevolgen zal hebben? Vrij wat zonderlinger is de tegenovergestelde houding, van nml. aan de economische wetten wèl te gelooven en tegelijk maatregelen te verheerlijken, die in lijnrechten strijd daarmee zijn, zooals Adam Smith tegenover de bekende navigatie-acte. 3)

Niet op het *causale* van de verschijnselen komt het hier aan, maar op het *veranderlijke*. Daarom is ook de grief zoo onbillijk die men er Mr. Levy en Mr. Borgesius van maakte,

---

1) Ook Mr. Boer maakt zich tegenover den heer Pekelharing aan dezelfde verwarring schuldig. (Economist 1877, dl. I, bl. 6.)

2) Gids 1878, dl. 3 bl. 279.

3) »It tis not impossible that some of the regulations of this famous act may have proceeded from national animosity. They are as wise however, as if they had all been dictated by the most deliberate wisdom". (Wealth of nations Book IV ch. 2. p. 360.)

als ook zij in hun redeneering rekening hielden met 's menschen egoïsme. Men vergat dat genoemde heeren die toestanden steeds als *feitelijk*, niet als *wettelijk* beschouwden, in den zin dien men hier daaraan hecht; men vergat dat als de door hen bespiegelde toestanden stof tot ergernis hadden gegeven, zij onmiddellijk voorstellen zouden tusschenbeiden te komen, of zoo dit onmogelijk bleek, de *wensch althans daartoe* bij hen zou opgekomen zijn, in plaats van a priori aan een natuurnoodwendigheid te gelooven.

En het is alweer dezelfde verwarring, die den Utrechtschen hoogleeraar bezielt, als hij er met groote verbazing den heer Levy op wijst, dat deze de oude economie van aanmatiging beschuldigt, als zij zich nog wel van alle advies onthouden wil, terwijl hij zelf haar gebied of werkkring wil uitbreiden. Daarin toch ligt niet de minste inkonsekwentie. De aanmatiging ligt niet in het advies geven, maar in den *toon* waarin men het geeft, of weigert. There's a pride in humility! 1)

De hoogleeraar heeft, zooals ik reeds zeide, een verwonderlijk talent om zijn wetenschappelijk standpunt te handhaven, door allerlei theoretische concessies te doen en andere handigheden. Leest men zijn inleidend hoofdstuk, dan zou men zeggen dat hij op de oude economie niets anders heeft aan te merken als dat zij er is toe over gegaan bestaande toestanden te verheerlijken, althans te verdedigen, in plaats van zich tot verklaring te bepalen. Maar daar straks zagen wij reeds wat die laatste eisch bij een psychische analyse beteekent. En hoe juist die analyse was wordt door niemand schitterender dan door den hoogleeraar zelven bewezen. On-

1) Die belang stelt in den strijd over het Cathedersocialisme, die de inaugureele oratie van prof. d'Aulnis in 1878 uitlokte, zie, behalve die oratie, de uitmuntende verdediging van de nieuwe richting door Mr. Goeman Borgesius in de Vragen des Tijds van 1878, dl. II bl. 221 vlg., en 's Hoogleeraar's antwoord daarop, alsmede op het inmiddels verschenen »Engelsch catheder-socialisme" van Mr. Levy, in de Economist van 1880 (bl. 135 en 305.) De beide artikelen waarmee Mr. Pierson zich in den strijd mengde zijn te vinden in de Gids van 1878 en 1879 beide in dl. 3.

bewust heeft hij de onjuistheid gevoeld zijner bewering 1), »dat het slechts één stap kost om van de objectieve verklaring der verschijnselen te komen tot de waardeering er van en tot de verdediging van de (bedoelde) rechtsinstellingen." Neen, dat is geen stap, dat is één, althans zooals lichaam en schaduw een zijn. Onbewust heeft hij gevoeld dat men maatschappelijke regelingen *verdedigen moet*, en men niet volstaan kan met er zich op te beroepen als op een natuurwet. Vandaar dat niettegenstaande zijn eisch en verwijt aan het adres der economie, zijn boek een doorloopende verheerlijking bevat van de tegenwoordige rechtsorde, en verscheidene staten worden meegedeeld, waaruit het »ruime aandeel" blijken moet dat de mindere man in den vooruitgang dezer eeuw heeft gehad. Zeker zijn juichtoon is lager dan men vroeger hoorde; voor mijn part noemt men het geen juichen, slechts verdedigen; maar in ieder geval komt er 's Hoogleeraars verwijt mee in een zonderling licht, en bewijst hij er afdoend mee dat men menschelijke verhoudingen niet kan bestudeeren, zonder ze goed- of af te keuren en dat daarop de wensch, om ze te behouden of te veranderen, als een schaduw volgt; zoodat hij die *niet* op verandering aandringt, het afdoend bewijs levert dat hij met den toestand *tevreden* is, om welke reden dan ook, maar dan ook verplicht is dien toestand te *verdedigen*. Die dit laatste nalaten, leveren daardoor het bewijs, dat zij bij die verdediging geen ander argument zouden weten bij te brengen, als het eigenbelang. Ziedaar het eindresultaat onzer analyse. Dit alles voelt de Hoogleeraar oneindig beter dan de heer Pierson. Zijn stelling wordt er sterker door, maar de beginselvastheid lijdt er onder. Trouwens het verstandige conservatisme is bij uitstek praktisch en over het aannemen of verwerpen van beginselen maakt het weinig drukte. Praatjes vullen geen gaatjes, denkt het.

Zoo laat het zich dan ook zeer goed verklaren dat bij prof. d'Aulnis allerlei stellingen voorkomen, die men bij den heer

1) Bl. 8.

Pierson, met wien hij het toch practisch zoo eens is, n
vinden zal, en waarvan een economist van den ouden stemp
dunkt mij, het kippenvel moet krijgen.

Reeds in zijn inaugureele oratie had hij gesproken v
»*staatsrechtelijke wetten, welke de verdeeling van den rijkd*
beheerschen". De heer v. Houten had drie jaren vroeger ze
juist opgemerkt, dat »met die erkenning het bourgeois-liber
lisme op economisch gebied komt te vallen." 1) Maar a
Mr. Borgesius evenzoo naar aanleiding van die uitdrukki
uitroept: »alleen om het noemen van dat woord zal men
een plaats aanwijzen onder de afvalligen", dan noemt
Hoogleeraar dit kinderachtig, daar ieder invoerrecht invlo
op den rijkdom heeft. 2) Is dat handig of niet?

Op bl. 317 van »het hedendaagsche socialisme" leest m
de volgende flinke verklaring: »Onze rechtsinstellingen v
»eigendom, van erfrecht, van persoonlijke vrijheid, van v
»eenigingsrecht, in een woord, *alle* zijn maaksel van me
»schenhand en moeten naar de behoeften zich plooien."
Geen natuur- of abstracte rechten. »Onze eeuw heeft in h
haar verloop de macht der feiten geplaatst tegenover de le
die aan deze abstractiën vasthoudt." Is dat nu niet voor e
economist-millionair om een beroerte van te krijgen? Ma
geen nood; onze advocaat weet, dat men juist door zu
»koketteeren met het socialisme" diens kanonnen vernage
Immers alleen als men zoo het *beginsel* heeft opgeofferd, k
men er gerust op laten volgen: »vele daarvan (van die
stellingen) zijn diep saamgeweven met de menschelijke natu
en bezwaarlijk kunnen wij denken, dat zij zonder onnoen

1) Vragen des Tijds 1875 bl. 101.

2) Zie de Econ. van 1880 dl. I bl. 142.

3) In vierkanten strijd daarmee wordt op bl. 173 economisch tegenc
rechtsgebied gesteld. »Lassalle heeft goed zeggen dat in economische aan
»legenheden geheel anders dan op rechtsgebied, ieder verantwoordelijk is v
»hetgeen hij *niet* heeft gedaan; maar hij plaatst hier het begrip van ver
»woordelijkheid, hetwelk eigenaardig op *rechtsgebied* tehuis behoort, *op een*
»*heel vreemd terrein*". Kolossaal!

lijk nadeel voor het menschdom zouden kunnen worden verworpen." 1)

Hoe zeer 's Hoogleeraars verwijt van koketterie met het socialisme alleen het *praktische* gebied betreft, hoe weinig hij zelf op theoretisch gebied daartegen opziet, komt schitterend uit in de wijze waarop hij over Mill schrijft. Met instemming haalt hij van dezen de volgende woorden aan: »We regarded all existing institutions and social arrangements as being merely provisional"; en verwijst hij naar zijne vroegere bespreking van de heele passage waarin die woorden voorkomen, en die hem terecht den indruk gaf, dat »Mill reeds lang catheder-socialist was, vóórdat men in Duitschland aan zoo iets dacht." 2) Mill wordt aan de catheder-socialisten voorgehouden als een voorbeeld van goed gedrag; »als men zoo in Duitschland gesproken had, dan zou groote verwarring van denkbeelden voorkomen zijn." Ik geloof met meer recht te mogen stellen, dat als alle economisten zoo gedacht hadden als Mill in die levensperiode, er nooit oppositie tegen de economie ontstaan zou zijn. 3) En als de Hoogleeraar met instemming Mill vermeldt en alle koketterie met het socialisme tevens »onwaardig" noemt, dan hebben wij daarin een nieuw bewijs van gebrek aan zelfkennis, van dat zelfbedrog, waarvan de hier besproken studie blijk geeft. Merkwaardig verschijnsel. De schr. verwijt aan de oude economie verdediging van de rechtsorde, en aan de nieuwere, koketterie met het socialisme, en het blijft hem verborgen dat hij zich in hetzelfde boek aan beide feilen schuldig maakt. En waarom

---

1) Alleen op bl. 147 spreekt Schr. van »de natuurwetten, die de handelin»gen der menschen in hunne betrekking tot de uitwendige natuur tot de ver»vulling hunner behoeften beheerschen". Wat de hoogleeraar hiermee wil te kennen geven, blijkt niet. Dat men 's winters een jas aantrekt, den kagchel stookt, en onder een wollen deken slaapt?

2) Economist 1880, dl. I bl. 153.

3) De bekende, zoo belangrijke passage is bl. 230 vlg. van Mill's »Autobiography". Men kan er o. a. lezen: »our ideal of ultimate improvement went »far beyond Democracy, and would class us decidedly under the general »designation of socialist".

maakt hij er zich schuldig aan? De diepe bij hem onbewust gebleven grond is deze: *dat juist die twee door hem ongeoorloofd genoemde handelwijzen de »conditiones sine qua non"* zijn om het oud economische standpunt te kunnen handhaven, of liever te redden.

Met de praktische questie der Staatsbemoeiing is het precies evenzoo. Wat komt er bij den Hoogleeraar van het laissez faire te recht? De Staat mag, volgens hem, »veelzijdig en werkdadig" optreden, »om voor de arbeidende klassen nuttig werkzaam te zijn." Dat er »geen grond" zou zijn »om te meenen dat de economisten zich daartegen zouden verzetten," beschouw ik meer aan het adres van die economisten dan aan dat van anderen gericht. Zij zullen m. i. verstandig doen den wenk van hun scherpzinnig advocaat niet in den wind te slaan. Zij kunnen gerust verklaren dat »hunne wetenschap aan ruime opvatting der Staatszorg niet in den weg staat." Met den Hoogleeraar tot gids kunnen zij desnoods alles in beginsel toegeven. Zij zullen immers — en wie kan hun dit kwalijk nemen, »dit voorbehoud stellen dat in elk bijzonder geval de wenschelijkheid der Staatstusschenkomst worde aangetoond." 1) Daarmee kan ook Bastiat tevreden zijn! Maar is een en ander nog het oudeconomische beginsel? Is *daartegenover* beschouwd het heele boek niet één doorloopende koketterie met het socialisme?

In een allergeestigst artikel heeft de Leidsche hoogleeraar Fruin eens de praktijk geschilderd van de geloovigen aan wonderen tegenover den vooruitgang der wetenschap. 2) Het komt mij voor, dat die schildering ook voor een goed deel toepasselijk is op de geloovigen aan economische wetten. En dan behoort de heer Pierson tot de mopperaars; maar heeft zijn Utrechtsche geestverwant zich al heel wat van het nieuwe licht geassimileerd. Dat ook hij het nog wil doen voorkomen, alsof hij altijd nog klaren wijn schonk, is niet

---

1) Bl. 322. 2) Gids van 1866, dl. II.

het minst eigenaardige punt van overeenkomst met de andere soort geloovigen.

Wat nu de beoordeeling van het eigenlijk socialisme door den Hoogleeraar betreft, die zij hier slechts aangekondigd, niet besproken. Dat vooral Henri George door hem schrikkelijk wordt miskend, zou mij anders weinig moeite kosten aan te toonen. 1) Voor mij heeft het socialisme alleen beteekenis als kritiek. Ik geloof zeker dat de toekomstige maatschappij een socialistische zal zijn. Maar als een paal boven water staat het dat de menschen nooit aan hare stichting — onder welken vorm ook — met vrucht zullen kunnen denken, »until a great change has taken place in the fundamental constitution of their modes of thought" 2). Voor mij is socialisme dus gelijkluidend met kritiek en opwekking tot verwezenlijking van rechtsgelijkheid, voor zoover mogelijk.

En dan kan ik niet verheelen dat het boek van den Utrechtschen Hoogleeraar — hoewel niet onverwacht — mij onaangenaam heeft aangedaan. Aan het socialisme wordt ook als kritische kracht, als opwekking tot hervorming geenerlei waarde toegekend. In het slothoofdstuk heerscht

---

1) Het kolossaalste vinde hier een plaats. Henri George gaat van de industrieele elende uit als van een *feit* in confesso, hoewel hij, evenals Schmoller bij de opening van het Eisenaccher congres, eenige verbetering, sedert vroeger niet ontkent. In zeer krasse bewoordingen verwijt de hoogleeraar nu den Amerikaan inkonsekwentie, zoodat er in zijn betoog »geen draad te vinden is" en hij zelf de bekentenis aflegt dat zijn betoog waardeloos is; dat hij niets bewijst van wat hij bewijzen moest en meer dergelijke liefelijkheden; een doordraven van belang! En wat lezen wij nu op bl. 192? »Daar de maat»schappij uit verschillende klassen bestaat, zal er wel altijd een zijn, die de »laagste is, en de klasse welke wij de laagste noemen zal wel altijd die wezen »welke juist op de grenzen leeft van hare middelen van bestaan". Dit laatste is slecht uitgedrukt: het zou letterlijk beduiden dat die klasse niets kon *overleggen;* inderdaad is het een euphemistische uitdrukking voor *gebrek lijden.* De hoogleeraar laat er opvolgen: »Dit ligt in de woorden zelve opgesloten en het spreekt zoo van zelf, dat het..... niets bewijst". Waarom heeft de hoogleeraar toch niet zich eenvoudig bepaald den Amerikaan op die *natuurwet* te wijzen?!

2) Autobiography p. 239.

een koude voornaamheid en een economisch fatalisme dat mij ergert. 1) De Hoogleeraar is uit zichzelven onmachtig om één warm woord ten behoeve van de arbeidende klasse te vinden, om op ééne tegemoetkoming krachtig aan te dringen. Het eenige gevoelvolle woord moet hij nog borgen van prof. Quack, dat daar dan ook staat als een vlag op een modderschuit.

De Hoogleeraar eindigt zijn boek met de hoop, ook op het hart van zijn lezers iets van dien weldadigen invloed te hebben uitgeoefend, dien hij zelf bij zijn taak ondervond. Inderdaad heerscht in het heele boek een stemming, die het boven allen twijfel zeker stelt dat de Hoogleeraar een tevreden mensch is. En als de socialisten hem uit die stemming brengen, dan wordt hij bitter, bepaald bitter en ziet in hen niet menschen, die hun positie willen verbeteren, maar slechts rustverstoorders. Daarom maakt dan plotseling dat woord van Quack: »Wees niet hooghartig en hard" niets minder dan een komischen indruk. Het schijnt dat economische studiën bij velen een hoogstnadeeligen invloed hebben op de zelfkennis. Wij vinden hier het laatste staaltje van zelfbedrog. Uit het feit dat de Hoogleeraar *geen enkel* warm woord aan het adres van de socialisten richt, geen enkel woord van hulde over heeft voor het goede dat toch zoo

---

1) »De arme moet weten, dat de klacht: waarom ben ik niet rijk? in geen opzicht verstandiger is dan de klacht: waarom ben ik niet de Duitsche Kroonprins?" (Citaat ontleend aan von Treitschke; bij d'Aulnis bl. 326.) Hier komt het onderscheid tusschen determinisme en fatalisme helder uit. Voorzeker die arme is op dat oogenblik even noodzakelijk arm, als een slaaf onvrij is. Maar die waarheid leert ons hoegenaamd niets ten opzichte van de al of niet noodzakelijkheid van armoed of slavernij in het algemeen. En nu heeft prof. De Bosch Kemper het reeds in 1850, in zijn bekroonde »verhandeling over de armoede in ons vaderland" »een deugd" van de socialisten genoemd, »van niet te wanhopen aan een toestand waarin niemand behoeft arm te zijn zoo hij werken wil". (bl. 307 van de 2e uitgave.) Het is een allertreurigst verschijnsel dat sommige hoogleeraren heden ten dage conservatiever zijn dan Thorbecke of de Bosch Kemper 40 jaren geleden. Het is bijna een nationaal gevaar.

onmiskenbaar ook in hun streven ligt, 1) daaruit blijkt dat hij ten onrechte meent dat zijn hart op een andere dan de genoemde wijze »weldadig" is aangedaan geworden. Het slothoofdstuk levert tot afdoend bewijs, dat de oude economie in hare streng materialistische bespiegelingen den band uit het oog verliest die haar verbindt aan de menschelijke samenleving en daardoor tot psychologische verwarringen leidt, waarbij de mensch gevaar loopt, in zijn eigen zielsleven als een vreemdeling in Jeruzalem te worden. 2)

III.

Is de blik van den Utrechtschen Hoogleeraar op het maatschappelijk leven die van den boetprediker, zijn collega uit Groningen heeft al het air van een hervormend profeet. 3) De individuëele vrijheid is hem niet minder lief dan den schr. van »het hedendaagsche socialisme"; het geloofsformulier op dit punt luidt bij de Heeren bijna woordelijk gelijk; 4) en het vrijhandel-stelsel werd nooit doctrinairer verdedigd

1) »Tot hun verderfelijke dwalingen", zeide de Bosch Kemper in de aang. verh. geeft een duister begrip *van een groote waarheid* aanleiding: zij zien de contradictie in dat in de maatschappij de eene welvaart geniet zonder arbeid en dat een ander arbeiden wil zonder een middel van bestaan te kunnen vinden. In de toelichting dier contradictie hebben zij zeker een dienst aan de *wetenschap der zamenleving* bewezen.

2) Nadat het vorige geschreven was, kreeg ik kennis van een brochure van den heer Stoffel: »een kijkje op het hedendaagsche socialisme", waarin vooral de tabellen van den heer d'Aulnis aan kritiek worden onderworpen, en mijne meer theoretische bestrijding allergelukkigst wordt aangevuld. De lezer zal er o. a. een verklaring vinden van het door d'Aulnis medegedeelde feit, dat stellig alle lezers had verbaasd, dat nml. de Engelschman tegenwoordig veertienhonderdmaal meer spek eet, dan vijftig jaar geleden, toen hij nagenoeg niets daarvan heet gegeten te hebben!!!

3) »Het uitgangspunt van zeer vele verschillen op staatkundig gebied ligt in »de erkenning of miskenning van het organische karakter der maatschappij. »Wie dit doorziet wordt hervormer, wie het loochent, boetprediker. Mr. v. Houten. Vragen des Tijds, 1878, bl. 1.

4) Bij d'Aulnis bl. 322; bij v. d. Linden bl. 46.

dan hier door den Groningschen Hoogleeraar geschiedt, 1) niettegenstaande het boven medegedeelde omtrent de navigatie-acte minder absolutisme op dit punt zou doen verwachten.

Wat den Hoogleeraar kenmerkt en hem den rug doet toekeeren aan de oude school is deze bedenking: »de vrijheid »is niet de natuurlijke toestand, maar het gevolg van veel »overleg, langdurige ervaring en aanhoudende inspanning. »In de natuur heerschen toeval en geweld; deze te beperken, »deze te vervangen door regelen, welke zooveel mogelijk aan »*aller* persoonlijkheid vrij spel laten, is de groote taak, welke »de liberaal zich voor oogen moet stellen" 2).

»Het is maar al te waar, dat veel van de theorieën der »economie in het dagelijksch leven getoetst, niets zijn dan »woorden, woorden, woorden." 3)

»De arbeiders zijn wettelijk vrij; maar feitelijk de slaven »der kapitalisten." »Waar is het zeker, dat de vrijheid van »contracteeren veelal neerkomt op de vrijheid om al of niet »te sterven." 4)

»De kapitalisten kunnen wachten, de arbeiders niet, dat is »inderdaad de quintessens van de moeielijkheid." 5)

»Zoo wordt de strijd niet gestreden met gelijke wapenen, maar worden velen door omstandigheden, buiten hun persoonlijkheid gelegen, reeds voor den aanvang buiten gevecht gesteld." 6)

Dat *persoonlijke* tot zijn recht te doen komen, naar *streng persoonlijke* waarde verdiensten te doen beloonen, aan het toeval zooveel mogelijk macht en invloed te ontnemen, ziedaar in één trek het politiek-economisch streven van den Hoogleeraar duidelijk en naar waarheid weergegeven.

Bij hem is dan ook het sociale vraagstuk nog iets anders

1) Bl. 191. 2) Bl. 44. 3) Bl. 87.
4) Bl. 88. 5) Bl. 89.
6) Bl. 194. Hoe omgekeerd door den privaateigendom, vooral door cumulatie van kleine eigendommen een voor den kapitalist voordeelige ongelijkheid ontstaat —, progressieve spaarkracht — wordt helder uiteengezet op bl. 92 vlg.

als de arbeiderskwestie. Zeker de beestachtigheden die Engels en Marx ons van de »gouden internationale" hebben medegedeeld 1) hebben ook bij hem in de eerste plaats voor de werklui »een stroom van diep moreel gevoel" gewekt. Maar dit neemt niet weg dat hij niet blind is voor de onrechtvaardigheden die ook in de overige maatschappelijke lagen bestaan. Het kapitaal maakt niet alleen dat de werklui op genade en ongenade aan de kapitalisten zijn overgegeven, maar »verschaft ook aan zeer vele kinderen de noodige »steunsels om ze te houden op de plaats waar ze niet be»hooren." 2)

»Indien niet het feit of men geboren is in den een of »anderen maatschappelijken kring, hoofdzakelijk besliste of »men aanbeeld zal zijn of hamer; indien inderdaad de wereld »zóó ware ingericht, dat werkelijk de besten naar boven »dreven en de onwaardigen zonken naar de diepte, wie »zou dan morren?" 3)

Ten einde nu een betere toekomst in die richting voor te bereiden, dringt de Hoogleeraar aan op »betere aaneensluiting »der radikalen" 4) waarvan ook ik reeds bij de verkiezingen van 1884 de noodzakelijkheid bepleitte. Het is eenvoudig idioot de zoogenaamde liberale partij nog langer bij elkander te willen houden. En om die scheiding en zuivering en hervorming van partijgroepeering tot stand te brengen, geeft hij ook hetzelfde advies dat ik gaf in de December-afl. van dit tijdschrift. Hij zegt: »wanneer de vraagstukken, welke »thans van zeer nabij de kerkelijke belangen raken, door »andere vraagstukken werden op den achtergrond gedreven, »dan zou van zelve de tegenwoordige kerkelijke partij worden »opgelost." 5)

De aldus herboren liberale partij zal dan de hervorming

---

1) Zie ook bij R. Meyer treurige toestanden vermeld op bl. 506 van de 2e uitg. van dl. I.

2) Vragen des Tijds 1883, dl. I bl. 305.

3). Bl. 295. 4) Bl. 41. 5) Bl. 9.

van staatsinrichting en staatsbestuur ter hand moeten nemen. Daarbij dringen zich voor den Hoogleeraar zeer duidelijk drie zaken op den voorgrond: algemeen stemrecht, belasting-hervorming en, wat hij zeer juist noemt, verevenende Staatszorg. Over alle drie punten een paar woorden.

I. Algemeen stemrecht. Niets, zou men zeggen, is eenvoudiger dan de vraag te beantwoorden, bij wie of bij wien de bron berust van het gezag. Men heeft slechts uit zijn oogen te kijken. In iederen staat en op ieder tijdstip van het nationale leven zijn de verschillende maatschappelijke elementen verschillend ontwikkeld, d. w. z., openbaren zij verschillende *kracht*. De resultante van de verschillende maatschappelijke krachten geeft de richting zoowel als de inrichting aan. Die resultante is dus souverein. De vraag naar de souvereiniteit is dus die naar de feitelijk machthebbende. Dat dit geen ruw geweld behoeft te wezen, bewijzen reeds de midden-eeuwen, waarin die macht bij de geestelijkheid berustte.

Maar helaas! zoo'n theorie van Staatsrecht is te eenvoudig voor een professor. Zij moge gegrond zijn op feiten, zij is te eenvoudig en dus onbruikbaar.

Wel is de Groningsche Hoogleeraar een heel eind op den goeden weg, wèl is hij in ieder geval van Duitsche smetten vrij, en werpt hij het begrip van Staatssouvereiniteit met al de daaraan verbonden verwaandheid en aanmatiging verre van zich, maar vooreerst gevoelt hij nog de behoefte om iets voor dien nonsens in de plaats te geven en is verder datgene wat hij er zoo origineel voor in de plaats geeft, even onhoudbaar en even met de feiten in strijd.

Ook volgens professor v. d. Linden is de vraag naar de bron van het gezag »eenvoudig een feitelijke vraag" 1). Uitmuntend; daarmee is de zaak uit, zou men denken; want wie heeft op dit terrein ooit onderscheid gemaakt tusschen *feiten* en *macht?* Maar een Hoogleeraar mag aan geen eeuwig

1) Bl. 53.

wisselende feiten souvereine macht toekennen en daarom »vindt" hij in de geschiedenis »dat de souvereiniteit van het volk niet is een theorie op fictiën gebouwd, maar een feit, door geen redeneering te verijdelen." Se non è vero, è ben trovato. De volkssouvereiniteit een *feit* onder Caracalla en Heliogabalus, Philips II en Lodewijk XIV! Krachtens die souvereiniteit heet dus zeker ook het christendom door de Saxers te zijn aangenomen! Het komt mij voor dat men al machtig moet verlegen zitten om een »theorie", wil men met zoo eene tevreden zijn! »De meest absolute monarchen," zoo luidt de memorie van toelichting, »oefenen hun wille- »keurig bestuur alleen uit, voor zoover zij de getrouwe »dienaars zijn van de geloofsovertuiging van hunne onder- »danen, en indien zij het willen wagen de publieke opinie »te trotseeren, ervaren zij zeer spoedig dat zij wel verre van »oppermachtig en zelfgenoegzaam, veeleer slaven zijn dan »meesters." 1).

Voor zoover hierin waarheid ligt, is zij reeds door Spinoza in zijn heden ten dage door het Darwinisme zoo treffend aanbevolen rechtstheorie uitgesproken, dat nml. de monarch of de regeering zeer goed de *macht* kan verliezen om zich te handhaven door te ver te gaan in willekeur. 2).

Maar wat maakt professor v. d. Linden van die vrij nuchtere waarheid? Niets meer of minder dan dit, dat hetgeen een volk tot volk maakt, nml. »die gemeenschappelijke over- »tuiging welke uit het geloof en de gewoonte der voorvaderen »ontsproot, welke de bron is van het recht en gewijzigd en »ontwikkeld aan het nakroost overgaat" — dat dit »volks-

---

1) Bl. 53.

1) Tract. pol. cap. IV 34: »Nam iis vel ei qui imperium tenet, aeque im- »possibile est ebrium, aut nudum cum scortis, per plateas currere, histrionem »agere, leges ab ipso latas aperte violare seu contemnere, et cum his »majestatem servare ac impossibile est simul esse et non esse. Subditos deinde »trucidare, spoliare, virgines rapere et similia metum in indignationem et con- »sequenter statum civilem in statum hostilitatis vertunt."

bewustzijn," die »*duurzame* gemeenschappelijke gevoelens der natie" de bron is van alle gezag. 1)

Wat denkt zich de Hoogleeraar wel bij die »gemeenschappelijke overtuiging, welke uit het geloof en de gewoonte der voorvaderen ontsproot?" Wat is dit, sedert de hervorming vooral, anders als een phrase? Kan de dichter van de nieuwste theorie van de volkssouvereiniteit — neen de gewaande »uitvinder" van de volkssouvereiniteit — zich inderdaad een regeering denken die niet het land bestuurt in den geest van een »voorbijgaande meerderheid," maar in dien van »de groote meerderheid, welke in opvolgende tijdstippen zich doet gelden?" Hebben wij zoodoende er wat bij gewonnen, met het spiritistische begrip van staatssouvereiniteit prijs te geven?

Wordt het niet hoog tijd dat wij die minachting voor een »voorbijgaande meerderheid" toch eindelijk eens afleggen? Heeft men het geluk als Stahl en anderen een »Autorität" bij de hand te hebben om tegenover de »Majorität" te plaatsen, dan is die minachting te verklaren. Maar wat heeft het Staatsbestuur aan die »groote meerderheid." Is de geest er van op te roepen? Of tot eenige openbaring te bewegen? Welnu, dan bepale men zich ook tot den zedelijken wenk van zelfbeheersching, reeds ter wille van machtsbehoud zeer behartigenswaard en scherme niet met een woord!

De nieuwe theorie van de volkssouvereiniteit is bovendien nog in de praktijk onhoudbaar, zooals de schr. zelf genoeg bewijst. Hij zegt: »iedere buitengewone machtsoefening op »grond van eigen schatting over eigen voortreffelijkheid, is »ongerijmd, omdat ieder ander op gelijken grond zich gelijke »macht kan toekennen." 2)

Algemeen stemrecht moet dan ook worden verleend, »omdat de bevolking het begeert." 3). »Maar zelfs indien bij »het volk de noodlottige overtuiging veld won, dat niet »alleen bij de keuze zijner bestuurders zijn wil moet gelden, »maar dat het zelf meer en meer de teugels van de regeering

---

1) Bl. 56. 2) Bl. 58. 3) Bl. 64.

»moest voeren, zou de liberaal geen middel hebben dit te »beletten." 1).

Die van de individuëele vrijheid alles verwacht, zou vooral niet over de gewapende macht mogen beschikken. »In zulke aanmatiging lag grooter gevaar dan de felste democratie brengen kan." 2).

Gaat het den lezer als mij, dan wordt hij hier een beetje raar en vraagt zich aan zijn liberaal geweten af of hij wel zuiver op de graat is. Maar in lijnrechten strijd komt mij die politieke inschikkelijkheid voor met de iets vroeger uitgesproken meening: »het bestuur moet, ook indien het door »het volk wordt gekozen, tegen de voorbijgaande meerderheid »kracht ontleenen aan de groote meerderheid, welke in op- »volgende tijdstippen zich doet gelden." Ook wordt den koning de bevoegdheid toegekend, »telkenmale de uitspraak der kiezers te verwerpen, als naar de uitspraak van zijn constitutioneel geweten niet strookende met den waarachtigen volkswil." 3)

Hoe de Hoogleeraar een en ander met elkander rijmt is mij duister.

Bij het stemrecht dezelfde inkonsekwentie. »Mochten zij »(de vrouwen) inderdaad zoozeer ontrouw worden aan hare »instinkten, dat zij stemrecht zouden eischen, het zoude haar »niet kunnen worden onthouden." Daarmee is de zaak afgedaan. Maar als mannen hetzelfde recht eischen, dan wil de Hoogleeraar hun een examen afnemen om een »residu" te krijgen, waardoor de »grens" bepaald wordt van »normaal ontwikkelde burgers." 4)

Wanneer moet men nu al of niet sans phrase een volkseisch inwilligen? Het is mogelijk dat de Hoogleeraar er heeromtrent beginselen op nahoudt, maar in zijn boek is er geen spoor van te erkennen. 5)

---

1) Bl. 58. 2) Bl. 58. 3) Bl. 62. 4) Bl. 67.

5) Minder gelukkig vind ik ook den hoogleeraar in zijn veroordeeling van een proportionneel kiesstelsel. Theoretisch juist vindt hij dat het praktisch »zeer noodlottig werkt op de zelfstandigheid der kiezers (bl. 77.) Hoe dat

II. *Belastiughervorming*. Ik geloof niet dat er in theorie een verstandig woord is in te brengen tegen een enkele belasting naar het draagvermogen. En toch is zij onmogelijk. Niet alleen omdat de grondbelasting zoo maar niet af te schaffen is, en de successie-belasting zich al te zeer van zelve aanbeveelt, ook met behoud van deze beiden is verder een enkele inkomsten- of kapitaalbelasting onmogelijk. Dit komt niet van een strijd tusschen theorie en praktijk, maar van het feit dat in zake belastingen, twee beginselen om den voorrang dingen, althans naast dat van de draagkracht nog een ander eerbiediging eischt; dat men namelijk de belasting opbrengt *zonder dat men het merkt.* Daarom erken ik gaarne met den Groningschen Hoogleeraar dat eene progressieve inkomstenbelasting niet de eenige mag zijn naast de beide genoemde *reëele* belastingen. Gaarne erken ik »dat de indirecte belastingen bij onze hooge budgetten geheel onontbeerlijk zijn." 1)

Als men iemand vertelde wat hij anders bij zoo'n impot unique naar de schatkist zou moeten brengen, hij zou er van schrikken. Hier komt dus het tweede beginsel tot zijn recht. Daarom *ook* verteringsbelastingen.

Maar daarmee erken ik volstrekt niet dat de laatste uit een billijkheidsbeginsel te verdedigen zijn. Dit blijf ik nog even pertinent ontkennen als ik in Dec. in dit tijdschrift deed. *Den Staat gaat het niet aan hoe ik leef*, zoolang ik niemand in iets benadeel, noch de gemeenschap in haar geheel beschouwd mij iets te verwijten heeft. Maar ik erken de eenvoudige waarheid te hebben over het hoofd gezien, dat een maatregel niet wenschelijk zelfs onverdedigbaar kan zijn uit één oogpnnt, en hoogst gewenscht, ja noodzakelijk uit een ander. Ik vergat dat het nergens geschreven staat

---

mogelijk is, als men dan toch tusschen eenige tientallen candidaten zal te kiezen hebben is mij niet duidelijk. Wat is tegenwoordig de zelfstandigheid van den kiezer?

1) Bl. 138. Ook voor de groote gemeenten gaat dit op.

dat een belastingstelsel in zijn geheel logisch moet voortvloeien uit een en hetzelfde beginsel.

Wanneer het een feit is dat ik zelf van het cijfer zou schrikken, dat mijn deel aan de Staátslasten zou worden bij een impot unique, en het is evenzeer een feit dat ik de accijnsen opbreng zonder het te bemerken, daar ga *ik zelf* aandringen op inbreuk op het alleen ware beginsel van belasting naar het draagvermogen, en, zooals men weet: »volenti non fit injuria."

Maar daarmee is dan ook de draagwijdte van het auxiliair beginsel vrij correct aangewezen, en zal de Hoogleeraar begrijpen, dat er voor mij niets logisch zit in zijn bewering dat naast de verbruiksbelastingen, »de billijkheid vordert, dat ook het gebruik worde belast." 1) Volstrekt niet. Het personeel is een van de hatelijkste belastingen; en verbruiksbelastingen zijn alleen verdedigbaàr *als en voor zoover zij ongemerkt worden opgebracht.* Dat is met het personeel waarachtig niet het geval! Naast een inkomstenbelasting heeft m. i. een belasting op het personeel geen zin, 2) maar mogen niets anders in aanmerking komen als accijnsen.

Grondbelasting, successie-, inkomstenbelasting en accijnsen, ziedaar een stel belastingen die van een van de twee genoemde beginselen een rechtstreeksch uitvloeisel zijn.

Daarentegen zijn m. i. straatgeld, lichtgeld en alle mogelijke vergunningsrechten waarmee professor v. d. Linden de stedelijke schatkist vullen wil, volkomen onverdedigbaar. Het stedelijk budget worde gedekt door het successierecht, resti-

---

1) Bl. 139.

2) Eerlijkheidshalve vermeld ik de volgende woorden van den schrijver (bl. 138: »de inkomstenbelasting kan niet zoo gemakkelijk met de vermeerde- »ring of vermindering van het inkomen welke van jaar tot jaar plaats heeft, »rekening houden. De verteringsbelasting is echter een uitmuntend correc- »tief". — Ofschoon ik beken, dat ik ze met het oog op de personeele belasting, niet begrijp. Maar dat is ook geen verteringsbelasting zal men misschien zeggen. O neen; maar de hoogleeraar scheert ze een oogenblik later, zooals wij reeds zagen over éene kam. En daartegen juist kom ik op.

hebben op een vakschool, wanneer de kapitalist bijna geheel voor staatsrekening zijn zoon kan laten leeren te Leiden, Breda, Nieuwediep, Utrecht, Groningen, Delft, enz. komt in zoo'n weldadigheidsmensch niet op.

De verevenende staatszorg behoort zich ook uit te strekken tot regeling van toevallige schade. »In een Staat waarin »privaateigendom bestaat, wordt iedere toevallige schade, »door hem die haar lijdt, als een onrecht gevoeld." 1) Maar niet de belastingschuldigen behooren die schade te dragen; maar de ondernemers moeten worden aansprakelijk gesteld voor de schade den arbeiders gedurende den arbeid overkomen. Die schade moet als het ware gerekend worden tot de productiekosten.

Ook moet de Staat door verzekering verplicht te stellen, den werkman in zijn ziekte bijstaan.

De Hoogleeraar bepleit verder de inrichting van arbeidskamers, de vaststelling van een normalen arbeidsdag, uitbreiding van het verbod van werken tot oudere kinderen en vrouwen, afschaffing van de plaatsvervanging enz.; maar laat den werkman hulpeloos bij gedwongen werkeloosheid. Inderdaad zou men door een recht op arbeid te geven, de grens van het socialisme overschrijden.

Ziedaar de tweede blik op het maatschappelijk leven.

De voorgestelde maatregelen verdienen bijna zonder uitzondering toejuiching. En toch is er iets dat mij in het standpunt van den Groningschen Hoogleeraar niet bevalt. Hij is mij te streng individualistisch. Het lijkt wel of al wat hij voorstelt, uitsluitend te danken is aan zijn goed hart. De individueele vrijheid wordt door hem verheerlijkt op een wijze, als geen economist van den ouden stempel hem verbeteren kan. Het publiek belang als richtsnoer bij het Staatsbeleid is hem te vaag; hij wil het bepaald zien en wel »uit-

1) Bl. 213. Wij zagen reeds dat prof. d'Aulnis dit noemt het overbrengen van het recht *op een geheel vreemd terrein* (bl. 178); als of het rechtsgebied iets anders ware als het gebied *waar regeling mogelijk is!*

sluitend" als »bevordering van individueele vrijheid." 1) »De »eenige vraag, die hij (de liberaal) te beantwoorden heeft, »is deze: wordt de individueele vrijheid bevorderd of niet?" Welnu met dat beginsel, zóó streng opgevat, zal men onmogelijk vele gewenschte hervormingen kunnen verdedigen. Hoe kan men b.v. verplichte verzekering aanraden, als »bevordering van de individueele vrijheid?" Hoe kan men ooit zijn stem geven aan Mr. v. Houten's voorstel tot oplossing van het agrarisch vraagstuk, als men alleen de individueele vrijheid bevorderen mag? De Hoogleeraar is dan ook blijk baar vrij koel tegenover dat voorstel. 2) Inderdaad zonder sophistisch gegoochel is niets duidelijker, dan dat men daarbij juist zijn gevoel en liefde voor de individueele vrijheid moet ten offer brengen aan het algemeen belang. 3)

Het doctrinaire standpunt van den Hoogleeraar moet ook nog hinderlijk zijn bij de overweging van andere vraagstukken van Staatsbemoeiing; bijv. of wij de tabaks- zout- of gedistilleerd-regie al of niet zullen invoeren, of, zooals de werkmansbode onlangs aanbeval, de doctoren en apothekers niet staats-ambtenaren behoorden te zijn enz. Genoeg, het is duidelijk dat »uitsluitend bevordering van de individueele vrijheid" geen steeds bevredigend beginsel of omschrijving van Staatsbemoeiing kan zijn. Waarom zoekt de Hoogleeraar naar den steen der wijzen?

En is het bovendien niet ongerijmd op het oogenblik dat alles ons toeroept: de individueele vrijheid is ondergeschikt aan en wordt alleen verleend in het algemeen belang, uit te roepen: dat algemeen belang is uitsluitend bevordering van individueele vrijheid?

Neen; *theoretisch* moeten wij het opgeven hier licht te

---

1) Bl. 47. 2) Bl. 114.

3) Uit de bl. 162 uitgesproken meening: »gebruik van eigen goed worde »toegelaten, ook waar het in de oogen der machthebbenden misbruik is, mits »het goed of het leven of de gezondheid van anderen niet worden ge- »schaad" volgt vierkant een verbod om ooit dat voorstel goed te keuren.

willen ontsteken. Een genie als Ihering erkende rónduit hierin een muur op zijn weg te vinden »über die ich nicht hinweg kann." De vraag van de Staatsbemoeiing bewijst hij, tegenover v. Humbold en Stuart Mill te zijn »eine ewig flüssige." 1)

En *praktisch* is er geen gevaar dat de Staat socialistisch zal worden ingericht, maar wel degelijk groot gevaar, dat door conservatieve leuzen een gewelddadige proefneming zal worden uitgelokt, die, al moet zij dan ook noodzakelijk mislukken, toch onherstelbaar kwaad kan stichten.

Voor den Groningschen Hoogleeraar, wiens hart op de rechte plaats zit, komt een en ander er niet zoo erg op aan; maar zijn theorie zou gevaarlijk kunnen worden voor anderen; die zeker geen calmans tegen humanitaire droomerijen noodig hebben.

Wanneer ik in dagen, als die wij beleven, een boek lees als van den Utrechtschen Hoogleeraar, en, zooals ik uit de brochure van den heer Stoffel vernam, dit boek zoo uitbundig door bladen als de Nieuwe Rotterdammer en het Handelsblad wordt geprezen, terwijl zoo uiterst zeldzaam stemmen van christelijke liefde daartegen worden vernomen als van prof. v. d. Linden of van prof. Quack — dan wordt het mij daghelder hoe'n »verschwindend" klein aandeel de christelijke moraal aan den vooruitgang der menschheid heeft, en hoe deze steeds alleen door *ransel*, in allerlei vorm, kon worden teweeg gebracht. 2).

---

1) Der Zweck im Recht I 522.

2) Onder die vormen tel ik niet het minst de slagen, die de wetenschap aan onze geocentrische wereldbeschouwing heeft toegebracht, en steeds voortgaat aan ons ouderwetsch gevoel van eigenwaarde toe te brengen. Zij zijn als de tegenspoed in 's menschen individueel bestaan; die stalend werkt. Maar eerst moet de klap gevoeld worden.

HET BEGIN VAN EEN PARTIJTJE.

DOOR

F. ERENS.

Aan Mej. Louise van den Bosch.

De boot lag bij het Amstelhotel. Twee rijen vlaggetje: die zacht in den wind werden bewogen, wenkten op het de met vroolijke kleuren de menschen, die liepen op de Wee: perzijde. De lucht was hoog en blauw: in het westen allée lagen over elkaar gespreid eenige witgepluimde wolken al groote veeren, in het ruim verloren door verdwenen reuze vogels. Een goudgloed tintelde overal, wijd naar alle zijde heen en vloeide in volle golven breed over de aarde, terwi een lauwe wind ging over de daken en door de straten de groote stad en wármkuste het koele Amstelwater, dat, me tallooze rimpelingen, lachte in heldere lichtdiepte.

Als een groote, glanzende waterslang kwam de Amste aan van den wazigen horizont, zijne oevers streelend en lief kozend, blijde klotsend tegen de schuiten, die hier en daa hunne bruine rompen in het water rustten. En den blauwe hemel in zijn boezem welvend, trok hij juichend onder d bogen der bruggen, als in triomph door de steenen massa' der huizen, die de beelden hunner gevels in zijne diepte

lieten dansen en rekten op en neer tot bochtige krullende vormen.

De vlaggetjes der boot fladderden steeds door, als twee rijen gevangen vlinders en groetten de gasten die naderden en hun armen uit de verte wijzend naar hen richtten.

Onder het langzaam golvende, grijze zeildoek, dat een goud-donkere schaduw op het dek wierp, bewogen zich reeds eenige heeren en dames, die de aankomenden tegenwenkten met de vlakke hand en, met het hoofd naar achter, en vooruit gestoken kin, een glimlach lieten zien.

Eindelijk verscheen de bruidegom, aan den arm zijne bruid voerende, die met een boeket in de rechter hand, lachend de stilstaande aandachtige menschen van het dek toeknikte, terwijl de bruidegom, een jong mensch met horizontaal gestreken snorren, het hoofd boog voor de tegenwaaiende wolk van hulde. Eenige genoodigden volgden nog en nu werden er handdrukken gewisseld en de korte volzinnen der kennismaking gemurmeld. Jongelui die aan meisjes werden voorgesteld bogen en gingen, uit de gewoonte der wellevendheid, dichter bij hen staan, spraken over het mooie weêr en de aangroeiende warmte en vroegen naar hunne woonplaats. Hier of daar had een heer zijne dame aan het lachen gebracht, doch de meesten slaagden er niet in, die nu onmerkbaar van hunne dames scheidden en naar meerdere homogeneïteit zochten. De oudere dames, allen in het zwart, zaten stil te praten en zochten acht te geven op de bewegingen der jonge ledematen. Aan enkele handen slingerden nog-dichtgevouwen waaiers.

Op het achterdek blies nu een troepje muzikanten, met dof-roode gezichten en platte ronde petten, in glimmend geel koperen instrumenten, het studentenlied Io vivat! De heeren namen de hoeden af en zongen meê, terwijl de dames onderzoekende blikjes langs de gezichten en kleeren der heeren lieten glijden.

Ondertusschen, zonder dat iemand het gemerkt had, was het schip vooruitgegaan en de stuurman keek bedaard in de verte strak voor zich uit en bewoog zijn lichaam beurtelings

naar rechts en naar links in het draaien van het stuurrad. D
roze en bruine gevels der huizen vluchtten in tegenoverge
stelde richting, met hunne rijen venstergaten, die hier e
daar geopend, het witte beeld eener dienstmeid omlijstten.

Nu joelde de menigte op het dek dooreen, men praatt
en riep elkaar uit de verte bij den naam. Eenigen zaten o
de banken, anderen stonden en keken naar het vluchten de
vensterramen en de palstaande nieuwsgierige menschenge
stalten, die, bij groepen of alléén, op de oevers wachtten e
langzaam de vlakte van hun gezicht naar de voortsnellend
boot bleven draaien.

En het scheen alsof de beweging der dingen zich regeld
naar de opeenvolging der tonen, die met hun trillingen dreve
over het water tegen de oevers, tegen de huizen, hoog doo
de lucht, waar angstige zwaluwen tegen den blauwen achte
grond zwarte haastige lijnen trokken. De muziek waaid
met den koelen wind de opgewektheid door de gemoederen
die van vroolijkheid begonnen te gisten. De hoofden ont
loken in lichtende blijdschap en straalden en knikten e
schudden als bloemen op hunne stengels.

Op de evenwijdige lijnen der huizen volgden donker groen
boomengroepen, die geel-groene grasvlakten om zich hee
spreidden, waarover de zilveren strak gespannen linten de
slooten lagen, en die bevlakt waren door de witte en rood
beweeglijke stippen der koeien. En het blauw werd ruime
en ruimer en welfde zich wijd over het groen, dat rustte
gedrenkt en ingedommeld door het gouden licht der middagzon.

ONZE OOST.

BABOE DALIMA.

DOOR

G. BUITENDIJK.

Baboe Dalima is een akelig boek.

Ziedaar! het is er uit en veel korter, ook beter, gezegd dan ik het vroeger had gedaan.

»Vroeger"? Ja, lezer. Ge moet weten dat dit boek me al lang had geplaagd.

Ik had het gelezen:

met ergernis, omdat de handelende personen (lamlendige of opgeblazene, wanstaltige of opgehemelde tooneelpoppen) allerlei onmogelijke sterke stukjes volvoerden of, in gezwollen stijl, betwistbare ethnologie verhanselden met armelijke zielkunde;

met walging en afkeer meermalen, wijl er tooneelen worden geschetst, die niemand goedschiks slikken kan;

met een spotlach bijna altijd, want ik dacht dat wij het tijdperk van Ponson du Terrail's onmogelijkheden voor goed achter ons hadden.

Ik had het boek weggeworpen, plichtmatig weêr opgevat, in drift verfonfaaid, dan brokstukken overgeslagen; nu weêr

: verzwolgen om ze niet
en dagen lang het geheele
wee laatste hoofdstukken
zen en *toch* in die ver-

geplaagd.
tische wijze uitgekleed,
isd. En die heele pa-
klaargevouwen, ten
estoken — — en zie,
aakt. — Verloren! —
et zijn vondst.
ne vingerwijzing te
nders in. Het boek
aat het een akelig
: in een spoorweg-
t embryo te laten
vele onmogelijk-
het onvoldragen
levensvatbaar is.
nog den volke

ende juist.
or het raampje
teurs de kiem
het licht zag.
nblik was hij
us — o, hoe
oen en dáár,
viel in zijne
et verboden
lwingen tot

n schrijver
ik hem
n, die ik

nu niet meer geschikt acht voor 't publiek, omdat een welwillend noodlot de lezers daarvoor heeft willen behoeden, door 't rooven van mijn eerste concept.

* * *

De noodlottige werking van de opiumpacht in ons Indië moet voor 't volk worden geschilderd. Perelaer die de gegevens bezat om dat in naakte werkelijkheid te geven, heeft te kwader ure gemeend daaruit een fictief beeld te moeten ontwerpen en dat te omhullen met bont-romantische lappen.

Ik vind dat zeer bedroevend. Men kan langs dezen weg wel kermis-gerel teweegbrengen, maar echten, blijvenden indruk maakt men niet. Fictie wekt wantrouwen en daardoor laat zich de, misschien toch te schrille indruk, niet vertrouwensvol overplanten in de ziel.

En zelfs al bereikte de schrijver zijn doel: al maakte het boek een verbazenden opgang: al bracht het de opium-pacht in gloeiende verachting: bij wie dan toch zou die indruk gemaakt zijn? Immers alleen bij de roman-lezers. Kan Perelaer één oogenblik meenen, dat zulke personen als door rang, positie of talent invloed kunnen uitoefenen op den gang der openbare zaak, dit bonte guichelspel zouden behoeven om aandacht te leenen aan de hoofdzaak? Zou er eene duurzame, eerlijke, volhardende, strijdvaardige Openbare Meening kunnen worden gewekt op deze kinderachtige wijze, door het vertoonen eener afgrijselijke Chineesche Schim?

Ik zeg daarop beslist »neen"; en daarom betreur ik het dat Perelaers verhandeling, waarvan ik de beste gedachten mocht koesteren, verkleed is tot een roman.

Misschien wel zal de heer Perelaer wijzen op het voorbeeld van de »Negerhut" of van »Max Havelaar". Maar.... mevrouw Beecher Stowe ontwierp een *waar* beeld op een achterrgrond van *mystiek*. De kleurrijke schets gaf gedaante aan de diepstroerende gedachten, die er sints lange broeiden in de harten van millioenen harer landgenooten. Het slavenvraagstuk *moest* tot oplossing worden gebracht om nog héél-andere redenen dan humaniteit en rechtsgelijkheid.

Indien dus al bewezen ware, dat »de Negerhut" een gr
aandeel heeft gehad in de gewelddadige opheffing der
vernij: zou daaruit mogen volgen, dat het spoor goed
baand was voor anderen, die ook een edel denkbeeld zou
willen náder brengen tot oplossing door middel van
roman? Immers nog niet. Want al ware al het vorige
gelijkstemmend als het nu uiteenloopend is: dan nog zou
hoofdzaak beslist worden door de mate van *talent*. En
durf Perelaer niet stellen naast Beecher Stowe. —

Maar de Max Havelaar? Hier, in dit koninklijk boek, g
twijfel aan talent, maar onbetwist genie.

Welnu: haast zou ik durven beweren, dat Multatuli
recht berouw heeft over dit boek. Hoe talloos zijn's schrijv
uitingen dat het waarachtige leed, het schreeuwend onrec
de groote hartszaak van den mishandelden Javaan, oversc
terd zijn geworden door den glans van 't romantische kle
Wat heeft het vorstelijk boek bewerkt?

De Tartuferie van heden, met altijd »méér koffie" in
geniep. — Een uitgemergeld Indië, platgedrukt tusschen
bladen van een steeds zwellend Koloniaal Verslag. — Een
loos beleid; een verzwakt gezag; een krachteloos beheer.
Een bestuur dat zelfs de onzedelijkste middelen moet a
grijpen ter wille van de schatkist. — Een opium-pachtstel
dat ongenadig de arme bevolking overlevert aan 't verd
mits 't geld geve voor den oogenblik.

Reeds dat zulk een stelsel nog bestaan kon, een kw
eeuw nà 't verschijnen van Max Havelaar, had den schrij
moeten doen wanhopen aan de toovermacht van een rom
tisch kleed.

Moet ik nog herinneren, ten bewijze van mijn bewer
hoe weinig innerlijk-waar, die zoo plotseling gewekte rom
belangstelling is, dat hetzelfde Bantam waar Max Havel
leed en streed, nu vijf jaren geleden bijna geheel is uit
storven door honger-typhus zonder dat één der sentimente
Nederlandsche harten zich er om bekommerde? Zoo gehe
bleef het feit niet alleen: maar ook zoo volledig was
vroegere indruk uitgewischt.

Ik kan geen vrede hebben met zulk een roman, zelfs al ware hij goed geschreven.

* * *

Liever spreek ik met den heer Perelaer over 't geen hij bedoelde dan over 't geen hij deed. En daartoe zoek ik in de geschetste tooneelen, in de handelende personen naar 't geen P. zou willen zeggen als hij anders sprak, Want het boek is als teeken des tijds even merkwaardig als door den persoon des schrijvers. Een edel man, gelijk P. is, behoort met aandacht te worden aangehoord. En waar hij dan zijne denkbeelden in een zelf-geweven kleed steekt: ze ons dus voorvoert als zijne — — idealen, zegt men dat niet? — daar maakt men op ongedwongen wijze kennis met die idealen —..

Ziedaar b. v. de heeren van Nerekool en van Beneden, die ik met oprecht, schoon niet onverdeeld, genoegen heb waargenomen. Niet om henzelven — — de hemel spare mij voor eeuwig de benauwende ontmoeting — maar alleen juist omdat P. ze *aldus* heeft geschapen.

Men kan de stroomingen des geestes het fijnst waarnemen in de helden der litteratuur. De Fransche b. v. — om dicht bij tijd en honk te blijven — had voor twintig jaren den »marquis,....... avec 180000 mille livres de rente — et »au »poignet d'acier." — Onze letterkunde is bezig aan 't wisselen: zij heeft den modernen dominé doen vervangen door den athéistischen doctor. — Dat teekent. —

Als P. helden noodig heeft voor zijn boek gaat hij niet, als van Rees, bij zijne kameraden te keur, maar hij neemt leden van de rechterlijke macht en advokaten. Dat doet me uitbundig genoegen, want ik heb juist aan die geheele rechterlijke besogne een violenten hekel. Ik heb steeds die schepping van den Minister Fransen van de Putte geacht te zijn »une faute plus grave qu'un crime".

Dat verdeelen van 't gezag in een land waar één man er duizend in toom moet houden; dat noodeloos tornen aan een prestige, 't welk men met de uiterste kunstmiddelen in-

tact moest bewaren; dat invoeren van onze, dikwijls zoo zott overge-erfde begrippen, waarvan wij-zelven de zotheid nie kunnen inzien omdat wij héréditair er meê behebt zijn, i eene maatschappij van andere beschaving, andere zeden andere denkwijze en waar allen klare oogen hebben o scheefheden waarvoor wij haast van nature blind zijn: Wèl het heeft mij altoos een roekeloos en gevaarlijk spel ge schenen!

Wat drommel: ons gezag berust op de punt van 't zwaard Erken dat: erken dan ook tevens, dat het daarom nog zee *goed* kan zijn en niet uit den aard van zijn bestaan doem waardig: maar verstomp dat zwaard niet. Wikkel het nie in de taaie weefsels eener doodsche en doodende juristerij Is onze rechtsbedoeling in 't dierbaar vaderland zoo fraai dat iemand die *recht* zoekt — ik spreek niet van *wet* o *wets-duiding* — met vol vertrouwen zijne zaak den rechte in handen geeft? Immers neen. Ik meen dat er veel aa hapert. Met vollen en warmen lof voor de gansch onbestre den integriteit onzer rechterlijke macht, meende ik, dat iede redelijk mensch rechtszaken schuwde en boven alles uit d handen der advokaten trachtte te blijven.

Als dat zoo is: welke verblinding kon dan toch de Indi sche maatschappij begiftigen met eene massa personen vreemd aan haar hoofd en hart: vreemd aan hare neiginge en zeden; vreemd aan haren omgang, liefde of vertrouwen Die personen bekleeden met macht om het zoo teedere ge zag te belemmeren, chicaneeren, omspinnen met strikredenen Jongelieden, pas ontrukt aan dàt gezellige désoeuvrement 't welk akademische studie heet, rauwelings plaatsen in be trekkingen van hoog gewicht en kiesche beteekenis?

Ik heb het altijd hoogst-pijnlijk gevonden: maar ik erke gaarne dat *juiste* gegevens, *ter plaatse verzameld*, mij ont braken om aan mijne meening de kracht te geven eene overtuiging. —

En zie, daar komt Perelaer en waar hij helden zoekt vind hij ze juist dáár. Dat is bemoedigend voor mijn onheilspe lend wantrouwen. Ik zou hem gaarne de juiste gegevens, te

plaatse verzameld, willen vragen voor zijne gunstige gedachte. Ik verlang niets liever dan het goede te gelooven, maar liefst met eenigen grond.

Voorshands heeft de schrijver zulk geloof moeilijk gemaakt. — Die van Nerekool is een engel; goed, we verdragen hem omdat hij, met den besten wil der wereld bezield, niet veel uitzet, doch zich in verliefde sufferij verloopt. Maar de advokaat van Beneden doet wèl wat: hij voert een meesterlijk pleidooi ten gunste van een armen Javaan, van smokkelarij beschuldigd. Maar om dat meesterlijk effekt te kunnen bereiken, hebben zijne vrienden hem onderling de gerechtskosten gegarandeerd. En opdat het pleidooi door de inlandsche autoriteiten *begrepen* zou kunnen worden, heeft hij het, den avond vóor de zitting, aan die waardige braven in het Maleisch — let wel, niet in het Javaansch — voorgelezen. Dit heröieke middel van den héros August van Beneden lijkt mij haast eene kolossale charge op de heele advokaterij. Waar zulke middelen tot slagen noodig zijn, is m. i. *het stelsel* bespottelijk gemaakt. 1)

De oplossing van de verdeeling dier heldenrollen is toch m. i. niet ver te zoeken. De schrijver had grieven tegen de

1) Wie er feitelijk onder het tegenwoordige stelsel *wèl* beschikt over de gevaarlijke advokaten-macht, de schatrijke pachter of het arme Javaantje, leert ons dit diep-treurige bericht, geknipt uit het Mail-overzicht der Nieuwe Rotterdamsche Courant van 13 Juli ll.

»Uit Solo meldt het *Bat. Hbl.*: Eindelijk is dan de bom gebarsten en heeft »de opium-pachter te Solo, Lie Kiem Soei zich bij zijn chef, den hoofdpachter »te Samarang, den schatrijken Ho Yam Loo, beklaagd over de vele vrijspra»ken ter politie-rol alhier, waardoor de smokkelhandel meer en meer veld »wint, en aan de opium-pacht, die iedere maand f 90.000 moet storten in »'s lands kas, veel afbreuk wordt gedaan.

»De hoofdpachter te Samarang, gezegde Ho Yam Loo, heeft zijn advo»caat, Mr. Baron Sloet van Hagensdorp, die f 1000 's maands traktement van »hem geniet, naar Batavia doen vertrekken, om die aangelegenheden op »eene particuliere audientie bij den Gouverneur-Generaal te gaan be»handelen."

Let op die sommen. Let op dien meester in de rechten, gedoubleerd met een baron. Let op die particuliere audientie. En vraag dan: mr August van Beneden, waar zijt *gij?* Antwoord: in 't rijk der verdichting. —

veilheid van het Civiel Bestuur: v. Gulpendam werd daarom niet alleen verachtelijk gemaakt om zijne knevelarij, maar rechtaf belachelijk om zijne pajong-vereering. Misschien is die aanval op den pajong-dienst alleen recht te begrijpen door iemand, die in Indië heeft geleefd. Dat dóór-en-dóór indische embleem van gezag is een geliefkoosd mikpunt der hatelijkheden. Ik begrijp die goedkoope aardigheden wèl: maar 't is mij een raadsel, hoe de heer Perelaer, een militair die zekerlijk nooit ongestraft zijne rangteekenen heeft laten beleedigen, wetende hoe zulke uiterlijkheden voor een gladde gezags-oefening noodig zijn: hoe Perelaer, zeg ik, daaraan medeplichtig is en hoe hij, b. v. met alle denkbare verve de komedie beschrijft waar de resident en de voorzitter van 't gerechtshof om 't gezag kibbelen ten aanschouwe der inlanders.

Onze overheersching van millioenen door duizenden is abnormaal. Aan hen, die de heerschappij voeren, moeten wij stellen de hoogste eischen, die men aan een mensch stellen kan: kennis, karakter, doorzicht, moed, eerlijkheid. Dezulken belemmere men zoo min mogelijk. Dat zulke macht in één persoon strijdt met onze hollandsche begrippen, doet er niets toe: de toestand is indisch. Ik voor mij beken gaarne, dat ik van het knotten des gezags nooit anders dan verlamming heb zien ontstaan; maar ik beken even gaarne, dat in zulke waarneming een groot deel karakter-eigenaardigheid verscholen kan zijn. Doch indien het vast-staat, dat Indië een kast met kraak-porselein is, dan moeten wij er niet noodeloos vleermuizen in loslaten. Als wij heerschen door het geweer, dan moeten wij het kruit niet nat maken. Heeft de kolossus voeten van leem: hoed u dan voor de verweeking.

Het niet-achtslaan op dit gevaar, door een weldenkenden vaderlander geopenbaard, is één der merkwaardige teekenen des tijds, op te delven uit het boek van Perelaer.

Er is nog meer.

Behalve Gulpendam heeft nog een belasting-ambtenaar Mokesuep of Muizekop het volle wicht te dragen van P.'s gloeiende verachting.

Ook hier is de schrijver de tolk eener bij uitstek nieuwe of moderne richting. Ik vrees dat het beeld, wat aangezwart waarschijnlijk, toch naar het leven geteekend is en ik zou haast durven beweren dat zulk een ellendeling in die vacht niet gestoken zou zijn vóór b.v. het jaar 1880. Die teekening is een datum. De Hollanders in Indië voelen van jaar tot jaar hunne verbittering over den heilloozen, schraapachtigen belastingdruk wassen. Bedenkelijk is de afkeer, die er door 't zoogenaamde *moeder*landsche bestuur bij zijne eigene rasgenooten gekweekt wordt. Als waren alle regeeringen met blindheid geslagen, worden de prikkels van David veranderd in de schorpioenen van Hizkia. Pijnlijk bovenal is het voor een vaderlandsch gemoed om waar te nemen hoe het moederland zijne zonen van zich vervreemdt. Ik durf zeggen, dat men geen dagblad kan inzien, geene sociëteit bezoeken noch besloten kring bijwonen, zonder dat men eene *onweersproken* kwetsende uiting over Nederland verneemt. De schraapzucht der moederlandsche regeering, hare onbekwaamheid, hare onverschilligheid voor de hoogste belangen der kolonie zijn schering en inslag van haast alle ernstige gesprekken. Ja, ik zou die algemeene stemming haast eene openlijke vijandschap moeten noemen.

Is het wonder als P., uit de volle Indische maatschappij scheppende, den civielen ambtenaar Gulpendam en den fiscalen Mokesuep overlaadt met hoon?

Nederlanders, ook dit is een gewichtig teeken des tijds.

* * *

En dan de hoofdzaak: de opium-pacht!

P. heeft *in beeld* willen brengen iets als dit:

De N.-I. regeering vindt een voorname bron van inkomsten in de verpachting van het opium-debiet.

Dit is in hooge mate fataal, want, dewijl die inkomst zoo aanzienlijk is (twintig millioen) wordt het oog gesloten voor het ontzaggelijk bederf der bevolking.

Dit bederf overtreft zéér verre de inkomst door opiumpacht geleverd, zoodat in economischen zin de bevolking aan

arbeidszin, levenslust en welvaart oneindig veel meer inboet, dan de pacht opbrengt.

Ook worden allerlei gruwelijke onzedelijkheden in de hand gewerkt:

1°. physiologisch: door den prikkel van het afschuwelijke kwelsap;

2°. moreel: door de inmenging van spionnage, omkooperij, veilheid van ambtenaren;

3°. politiek: door het staatsbestuur afhankelijk te maken van eene dóór-en-dóór gemeene bron van inkomst.

P. doet zien hoe europeesche autoriteiten tot gewetenlooze schurken kunnen worden, voornamelijk door den infamen oorsprong der gelden, om welgevallig te zijn aan een bij uitnemendheid fiscaal bestuur.

Gladde chineezen koopen voor schatten gouds den vrijbrief om naar willekeur de inlandsche bevolking te ontzenuwen door verleidelijk gif.

Door de groote geldswaarde van de opium is de winst op 't smokkelen, zelfs van kleine hoeveelheden, zóó groot, dat er een uitgebreid net van sluikerijen, en daartegen een stelsel van verfoeielijke spionnage moet ontstaan, waardoor de bevolking wordt blootgesteld aan de buitensporigste gevaren en schandelijkste verleiding tot winstbrengenden laster.

De regeering, ofschoon in schijn den invloed van opium keerende, heeft finantieel belang bij uitbreiding van het debiet en deze strijd van belangen voert tot eene huichelarij, die gemakkelijk waarneembaar is.

In 't kort: de opium-pacht is in oorsprong en in aard, in de hoogte en in de laagte, in den Haag en in het harte van Java, verfoeielijk, doemwaardig en verdoemd.

Ik blijf nog bij mijn oorspronkelijk beweren, dat eene nuchtere uiteenzetting der feiten, omstandigheden en gevolgen beter doel zal treffen, dan wanneer al die zeer samengestelde verschijnselen worden gegroepeerd om het armzalige figuurtje

eener inlandsche baboe. Want: de opium-zaak is eene belasting-zaak.

Zulke vragen worden beslist met een cijfer of een zwaard; door een bureel of door een opstand; door statistiek of door verzet — maar niet door een roman. Elke regeering staat voor het vraagstuk om uit bijdragen, langs rechtstreekschen of middellijken weg, van de bevolking de middelen te vinden tot beheer.

In betrekkelijk rijke landen, gelijk ons vaderland of Engeland, kleeft zelfs nog aan het geld der schatkist menige vlek. Onze schatkist drijft nog op accijnsen, koestert de staatsloterij, zwelgt in jenever. Zelfs onze verkiezingen dragen de vuile sporen van waarden en tappers.

En hoe zal men dan een land beheeren met bloedig-arme bevolking, van welke rechtstreeks niets te halen is? Bijna geen enkele belasting in Indië zou kunnen bestaan onder het oog van een strengen zederechter.

Het is volkomen geoorloofd, neen, het is voor den eerlijken man zelfs plicht eene belasting te bestrijden waarvan hij de heillooze werking doorziet, waarneemt, kan aantoonen. Maar het is evenzeer stellige plicht van den publicist, die op afschaffing aandringt, een plaatsvervangend middel aan de hand te doen. Er is geen enkele waarborg dat, bij 't klakkeloos verwerpen van 't bestaande, waarmede althans eene begrooting sluitende kan worden gemaakt, het plaats-vervangende middel van inkomst zedelijker zou zijn in zijn aard en evenver strekkende in finantiëelen zin.

De landgraven van Hessen verkochten hunne mannen bij geheele regimenten. De verachting die deze potentaatjes verdienden — vooral omdat zij de gelden voor hunne »menus plaisirs" verteerden — behoorde in nog ruimere mate de lummels te treffen, die zich lieten verkwanselen. —

Wie toen aan zoo'n slavenhandelaar het onbehoorlijke van zijn bedrijf verwijten wilde, had m. i. tevens te zorgen, dat hij hem een ander middel tot geldmaking aanbeval.

Niet omdát dit naar strengen plicht door den vorstelijken misdadiger kon worden ge-eischt — maar omdat de eenmaal

zoo verdorven man voor de enkele inspraak van 't geweten toch niet meer vatbaar was. Geen eisch van recht dus, maar van praktijk, van beleid, van politiek.

Men zal nimmer het Nederlandsche volk of diegenen, die heeten in Zijnen naam bestuur te voeren, op gronden van enkele moraliteit overhalen om begrootingen finantiëel ongedekt te laten. Bij het volk, dat onder de leus »Eenheid van schatkist", eenige honderden millioenen leukweg uit Indië wegnam, bereikt men niet veel met gevoelsargumenten, gronden van billijkheid, eerbied voor eene zwakkere bevolking.

De opium-pacht kan veelvoudiger verderfelijk worden, men zal het zich niet aantrekken zoolang bestuurders beweren dat zij noodzakelijk is om het tekort te dekken. Ik verdedig dien ellendigen toestand niet: ik constateer. Maar daarom kan geene bestrijding vruchtdragend zijn, die niet tegelijkertijd het *middel* tot verbetering aan de hand doet.

Perelaers boek kan m. i. alleen ten gevolge hebben, dat het de officieele rapporteurs tot nieuwe cijfer-goochelarijen dwingt; aan eenige kamerleden gevoelvolle tirades ontlokt; ministers gelegenheid geeft tot de dierbaarste betuigingen — terwijl ondertusschen het kwaad zich dieper versteekt. Wie lust heeft deze sombere profetie te toetsen aan de geschiedenis, verkwikke zich eens aan de cijfers der *gepresteerde* versa *verplichte* heerediensten uit een Koloniaal Verslag. Ook dit gegoochel vindt zijn oorsprong in een roman. Behoef ik te noemen aan welken?

Met of zonder opium: *het geld* moet er wezen. Kan het niet langs rechten, dan langs krommen, neen, langs gekronkelden weg. —

En daarom reik ik van gansche harte wèl aan den edelen Perelaer de hand — als hij die aannemen wil — maar ik voeg er deze spreuk bij: »Wie haastig is tot toorn zal »dwaasheid doen en een man van schandelijke verdichtsels »zal gehaat worden." (Spreuken 14: 17). En is dat niet boven alles jammer èn om den persoon èn om de goede zaak?

EEN MISLUKTE DAG.

DOOR

JAC. VAN LOOIJ.

Vier dagen voor de opening der zomervoorstellingen in de »Plaza de los Toros" was men begonnen biljetten verkrijgbaar te stellen. Voor den ingang van het houten kantoortje, neêrgezet op de grens van een terrein dat braak lag, had zich reeds vroeg in den morgen een lange rij van menschen verzameld, ordelijk achter elkander, borst aan rug geschaard, onder het toeziend oog der politie. En de staart was gegroeid, immer gegroeid, uitgaande van het bureau, krullend achter om het gebouwtje, het terrein omvattend, om met een wijde kromming naar zijn oorsprong terug te keeren. Zoo had men uren gewacht, kalm en ernstig; aan het einde was de rij luchtiger geworden, had gaten gekregen, daar had zich de geduldige wachter neêrgevlijd op zijn plaats, gerold in zijn mantel, platliggend of gesteund op den elleboog, lodderoogend in de zon. En waterverkoopsters gingen er heen en weder, van den een naar den ander. Toen was het bureau geopend, en langzaam, voetje voor voetje, was de stoet opgeschoven. Tegen den avond waren de tienduizend plaatsen verkocht.

't Was midden in de stille week, de publieke vermakelijkheden waren geschorst, en de herinnering aan het groote

lijdensdrama hing om Madrid als een doffe ronw. In de kerken knielden de geloovigen in het geheimzinnige halflicht gebeden prevelend, onder de zware klagende stemmen der priesters, waarvan de klank als kwam opstijgen uit den rossen gloed van het altaar, naar boven wijd uitruischend over de gebogen hoofden, om neêr te zijgen als een damp, bezwangerd met sombere en drukkende gedachten. Men had de voeten van den dooden Jezus gekust, gebeeld in was, uitgestald onder een glazen stolp, zich kruisend, zich slaande op de borst. Men had gebiecht en kaarsen geofferd en vele aalmoezen waren uitgereikt.

Op de straten krielden 's namiddags de duizenden wandelaars. Op de voetpaden der Calle de Alcalà, voerend naar het Prado, was het als een groote zwarte stroom, die langzaam opvlotte onder de stuwende kracht van een zachten wind. Men slenterde als onder den indruk van een zelfde gedachte, kalm, met de bewegingen van menschen die niets om handen hebben, genietend van den dubbelen rustdag, in het warme voorjaarsweêr, badend in de zwoelte, die van de natgeregende straten opzweefde. En tusschen de golvende rijen der gaanden en komenden schreed hier en daar een vrouw, het hoofd omhuifd met de donkere mantille of blanken hoofddoek, gebogen, de vingers nog in elkander gevouwen, die binnensmonds haar gebeden voortzette, met een trillende beweging der lippen, als iemand die snel telt, onder het geraas der naar het Prado rollende rijtuigen, onder de schelle kreten der jongens, die couranten en programma's verkochten, onder de zeurige stemmen der bedelaars, onder dat groote leven van geluiden, het donkere leven der kerken overbrengend op de luchtige en zonnige straat.

Zoo waren Witte Donderdag en Goede Vrijdag voorbijgegaan, Stille Zaterdag gekomen, met zijn zorgen voor de ophanden zijnde nieuwe feestdagen, en, Zondag eerste Paaschdag, luidden reeds vroeg in den morgen de klokken, de lucht verscheurend, juichend met kort getingel, met breede, statige galmen, komend van uit de hooge verte.

Christus was dood, begraven en weêr opgestaan.

Het was laat in den nacht opnieuw gaan regenen, een aanhoudende, hardnekkige regen, met dunne, dicht ineengeschoven stralen, gespannen van de lucht tot den grond, als een groot, doorschijnend vlies, dat om alles hing, klammig en kil. Voor de winkelramen en café's op de Puerta del Sol, daar waar afbeeldingen der Corrida hingen, bont gekleurd, sprekend op een afstand met klinkende verven, scholen de uit de kerk komende mannen saâm, half in de schaduw der regenschermen, met lange, spookachtige inschijnsels in de natte straat. En zij vormden donkere groepen, met vlakke ineengeloopen tinten, waardoor nu en dan een vluchtig kleurtje kwam snellen, rood of blauw. als in de beweging een mantel omkrulde en de binnenzijde buiten kwam. Van onderen maakten talrijke beenen zich los als uitgeknipt tegen den blinkenden vloer, terwijl van boven de schermen glommen in den regen als mat glanzende zijde, met blikkerige lichten tegen de baleinen, merkend het karkas. Zoo stonden zij in een lichten kring van fijn stuivend vocht, wegwazend achter het gordijn van vallend water. Sommigen gingen verder en bleven weêr staan, midden op het voetpad, elkander met de hand wijzend, daar waar hoog boven den horizon door een gat in de wolken een vlek van het hemelblauw viel, van een fletsch nat blauw, maar dieper van gehalte en als komend van ver, door de schelle omlijsting der blinkende wolkenranden. Dan ging men weêr voort, zich klein makend onder de regenschermen, hopend nog maar toch vol vrees reeds voor de teleurstelling die men voorzag.

Maar de regen hield aan, gelijkmatig dalend, met lichte en donkere tikjes op het plaveisel. Soms was er een oogenblik van droogte en dan herleefden de tinten van koppen en kleêren, verdubbeld in kracht en innigheid, frisscher, als rijzend uit een bad; of een verdwaalde zonnestraal viel uit de dikke lucht, straat en menschen overgietend met een gulp bleek, goud licht, snellend over de hoofden en regenschermen, in een warrel van kleur en schittering, voortvliegend met de schaduw achter zich, om geheimzinnig en vreemd te verdwijnen als klom hij weder naar boven. Doch het duurde

dan niet lang of de regen gudste opnieuw, heftiger dan
voren, met snel rechtzakkende stralen, als een groot tral
werk van glas, brekend op de straat, met blazen en kring
lingen in de plassen. Dan was het een loopen en vlucht
naar overdekte plaatsen, een gefladder van mantels en jasse
een gescharrel van japonnen, opgehouden in de vaart, to
nend de witte kousen, heel het onhandig en wanhopig g
harrewar van een verraste en overvallen menigte, en klei
gilletjes van angst rezen op, en gegichel van pret kwam v
onder de huisingangen, waar de menschen op elkaâr gepa
stonden, als schapen in een hok, lachend, zich vermake
met de nog vluchtenden. En de regen veegde de straat, o
stuivend met wolkjes in de verte, hangend om de voeten d
enkelen die nog gingen, en om de stilstaande rijtuigen, als wa
delden, als stonden zij in een laag hangende dauw. Kring
lende stroompjes water van een geelachtige kleur daald
tusschen de steenen naar omlaag, glisten achter de wielba
den en om de hoeven der paarden, die de pooten optrokk
voor het koude water, maar staan bleven, glimmend en dr
pend, met hangenden kop en nedergeklapte ooren, armzal
en verlaten.

Boven het centrum der stad hingen de regenwolken, o
zagwekkend en grootsch, monsterachtig-gespierd van vorme
met levende en bewegelijke rondingen, als levende gedrochte
En ze schoven over elkaâr, zich opstapelend en weer saa
vallend, ineengevloeid tot één dikke hangende vacht, zwa
van water, van een violet-grijze kleur met aderen en schram
sels van licht, met kuilen en accenten van donker. Het lic
werd er door onderschept, en de geheele stad stond in h
blauw van haar schaduw. De huizen die de Puerta begre
zen, geworden tot klompen kleur van een wonderlijke inte
siteit, staken hun spitsen en schoorsteenen op in de luch
donker en dreigend, terwijl de daarop uitloopende strate
verlaten en bijna ledig, voortvlogen in hun rechtheid, of o
kromden, zich verliezend in hun eigen duisternis; alleen a
het einde der Calle ...... schitterde een breede streep lic
boven de uiterste huizen onder d en kruivendenrandd er rege

wolk, glanzend en fosforiseerend; blinkend als gesmolten metaal, als een stroom van vloeibaar zilver, de geheele Puerta del Sol met zijn huizen en straten, vooruitbonzend als één log en donker gevaarte.

Toen beheerschte het geluid van water alles. Het suisde door de lucht met fijne etherische fluittonen, het klikklakte op de straat, in een opspringend en huppelend gamma van harde nootjes, het kletterde en plaste uit de dakgoten, losbandig en woest, met het geraas van een rauw instrument, terwijl het voortvlood in de groeven langs de voetpaden, rommelend en borrelend, met het afdrijvend geluid der trommen van een voorbijgegane soldatentroep. En al die geluiden smolten ineen tot één dronkenmakende muziek, in de weelderige klankenontwikkeling van veel water, dat kookt.

Regen, regen....

De rechte lijnen der straten vergingen weêr in een trillende harceering, die zich afteekende tegen den donkeren achtergrond der huizen als een fijn zilverig spinsel.

Op het midden van den middag waren overal plakkaten aangeplakt, dat de *Corrida* was uitgesteld om het slechte weder tot den volgenden Zondag.

Langzaam, langzaam hield de regen aan, van toen af langzamerhand zachter en eentoniger, aanhoudend en geruischloos vallend, overgegaan in een dreinigen motregen, die als een natte damp hing op straten en pleinen. En met dat kille stuifsel van vocht daalde een eindelooze afmatting neder, door de kleêren heendringend, tot diep in de ziel, de leegte daarbinnen vullend met een droevige verveling. In die nattigheid bleven de menschen ronddwalen, als uitgeknipte marionnetten, plassend in de modder, huiverend onder de glimmende schermen, herhaaldelijk terugkeerend op dezelfde plaats, niet wetend waar te gaan, met het koppige vasthouden van lieden die uitgegaan zijn om vermaak te hebben en niet naar huis willen.

In een der café's op de Puerta del Sol traden twee jonge mannen. Een dikke, walmende geur van koffie, cognac en uitwasemende kleederen stroomde uit de groote, vierkante zaal

naar de openstaande deur en sloeg hen in 't gezicht. Beiden bleven een oogenblik staan. Toen zochten zij onder de volte naar een plaats.

— »Oef!" zei een van hen, neêrvallend met een plomp op een stoel, »ik ben blij dat ik zit, wat een dagje."

— »Een dag als een andere," antwoordde de tweede.

— »Nu ja, dat weet ik wel," zei de eerste weêr, »een dag als een andere, maar die eeuwige regen."

— »Men zou met even veel recht kunnen zeggen," hernam de tweede, »die eeuwige zon, 't een staat tegen het andere. Ik voor mij mag regen wel, er is iets opwekkends in dat vallende water, het leeft en beweegt. Ik houd van dat gekletter boven mijn hoofd, dat gesuis door de lucht, dat springen om mijn voeten; het windt mij op, en...."

— »Alles goed en wel," viel de andere in, »alles goed en wel, maar 't wordt op den duur toch vervelend."

— »Wie en wat wordt op den duur niet vervelend?"

Beiden zwegen.

In het late uur, in het halve licht van een regenachtigen dag, was alles rondom hen in de zaal weggeslonken tot een vaal grauw. Boven de hoofden der menschen hing de grijze rook der sigaren in lange, wolkachtige strooken, met de opstijgende rookkringelingen er onder. En daar door heen trokken de ijzeren pijlers, die de zoldering van afstand tot afstand regelmatig ondersteunden, breede donkere strepen. In de vierkante vakken, tusschen de kapiteeltjes, waren spiegels, gevat in vergulde, bruin geworden omlijsting, die de zaal beneden, met haar menschen, tafels, stoelen en drinkgerij, weerspiegelden, zonderling en buitensporig, als op het hoofd gezette levende schilderijen. Van achter den wasem en den verouderden aanslág der opstijgende dampen, gluurden al die onderste boven gekeerde menschen naar beneden, met onherkenbare vage gelaatstrekken, in de dolle mengeling allerlei vormen aannemend, fantastisch en vreemd als een geëtste gril van Goya. En de spiegels die de wanden versierden, weêrkaatsten de recht opschietende stokachtige zuilen, het spiegelbeeld van den een, overgenomen door het tegen-

overgestelde glas, herhaaldelijk en herhaaldelijk, totdat de geheele zaal er in uitzag, als het magere beeld van een oude ridderhal, met zijn lange zuilenrijen, ongezellig in hun eentonige perspektief.

— »'t Is hier al net zoo zeurig als buiten," begon de eerste der twee weêr.

— »Zoo!" sprak zijn medgezel.

— »'k Woû, dat 'k een vat bier had," vervolgde de vorige, het oor van zijn glas met de volle hand omvattend. »Heere mijn tijd, een vat bier."

— »Zoo!" antwoordde de tweede, een wolk rook in de ruimte sturend.

— »Hoe krijgen wij den dag om," vroeg de eerste verder.

— »Die is bijna om," zei de andere.

Weêr zwegen beiden.

Door de zaal, de geheele ruimte vullend, gromde een dof gegons van veel zacht sprekende stemmen, nu en dan gestoord door het harde geluid van op elkaâr klappende handen. Om de tafeltjes zaten de vrouwen recht op hun stoelen, als opgeprikt, behoedzaam in hun Zondagsdos, terwijl de mannen, leunend met de armen op de tafel, loom spraken of zwijgend hun sigaretten rookten. En daartusschen door gleden de bedienden met hun onbewegelijke gezichten, met op het voorhoofd gekamde haren, komend op het geklap der handen; hier een bestelling brengend, daar glazen wegruimend, zonder spreken het geld strijkend in het witte voorschoot.

't Was zachtjes aan duister geworden, en de geheele zaal vervallen tot een gebroken donker, waaruit de dofrose vlekken der koppen naar voren traden met het gedempte wit van boorden en overhemden. Het zwakke licht van den stervenden dag drong door de ramen, die zich afteekenden in den donkeren muur als getraliede vierkanten van een effen grijs, waarop de spitsen der huizen buiten, van onder uit, afstaken, als donker grijze borduursels. En in de marmeren tafelbladen glansde nog even het laatste schijnsel mede. Het eentonig tikken van den regen drong door tot in de zaal, die langzaam

wegzonk tot een onherkenbaar gestommel. Nu en dan gleed de spits van een regenscherm voorbij de ramen, of klonk het gedempte geratel van een voorbijrollend rijtuig.

— »Heere, Heere, wat een Zondag," begon de jonge man, die 't eerst gesproken had, weer. Toen opstaande, vroeg hij: »Vamos?" (Gaan we.)

Om de tafeltjes die het dichtst bij hen waren, schertste men. »Hebt ge de Toros gezien? en wat zegt ge wel van Frasquelo."

»Ze moffelen hun eigen teleurstelling weg achter een lachje en schertsend woord, maar 't lukt niet?" zeide de tweede, die ook opgestaan was. Toen vertrokken beiden.

Achter hen in de zaal ontvlamden één voor één de gaslichten, en een rumoer rees op, als van een troep slapers, die wakker worden.

Madrid.

Frasquelo is de eerste *Spada* = degen = stierendooder van Spanje.
Toros wil zeggen *Stieren*.
Corrida = stierengevecht.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

Nederland leeft voort in den schoolstrijd.

Een toestand van zalig teren op de oude phrasen voor de liberalen. Bestendiging van den partijband voor de clericalen. Uitsluiting van elken nuttigen arbeid op het dorre veld der Nederlandsche wetgeving.

De liberale kiezers hebben gesproken, of liever, zij zijn zwijgende bij den neus rondgeleid in den engen kring van hun weinig schitterend verleden der laatste vijftien jaren.

Met geestdrift hebben zij aanvaard de leuze dat vóor alles het landsbelang eischt eene meerderheid in de Tweede Kamer, wier eenige lastbrief is de clericalen verre te houden van de groene tafel der landsregeering en te pogen met den heer Heemskerk grondwetsherziening tot stand te brengen.

De leiders der liberale kiezers hebben openlijk de leuze »clericaal of anti-clericaal" beleden. Het doet weinig tot het karakter dezer verkiezingen af, dat hier en daar in de kiesvereenigingen maatregelen van gewenschte wetgeving werden besproken. Met ernst werden vragen van dezen aard alleen gesteld in de niet betwiste districten. Daar kon men zich de weelde van een discours over beginselen veroorloven. In de betwiste kiesdistricten stelde men geen anderen eisch dan

dat de candidaat anti-clericaal zou zijn. Men vroeg hem geene verdere geloofsbelijdenis. Met deze negatieve deugd werd hij de Kamer binnengeloodst als een schip met onbekende lading. Welke verrassingen zullen wij beleven, als de luiken worden geopend.

* * *

Deze verkiezing droeg het zonderling en voor de waarde eener districtsindeeling belangrijk kenmerk, dat eene liberale meerderheid van Kamerleden gekozen is door eene minderheid van kiezers.

De beteekenis van dit feit is, nog onder den invloed der verkiezingstemperatuur, door eenige liberale bladen met zekere warmte bestreden. Men heeft allerlei rekensommen uitgedacht om het zeer eenvoudig te verkrijgen resultaat eener optelling van zijne waarde te berooven. Ik kies uit deze betoogen dat van *Het Vaderland* (n°. 150, van 27/28 Juni.)

De redeneering van dit blad zij kortelijk samengevat.

Het aantal te verkiezen leden wordt bepaald door het cijfer der inwoners; het aantal kiezers echter door geheel andere factoren. Tilburg heeft 3648 kiezers en Roermond 2430. Een Roermondsch kiezer oefent dus anderhalf maal zooveel invloed uit als een Tilburgsch. Ergo zijn de grootheden niet gelijksoortig en leidt ze bij elkaar op te tellen tot onjuiste resultaten. Dit is het eerste bezwaar, en het tweede luidt, dat bij het berekenen der verhouding, de thuisblijvers worden verwaarloosd. Het resultaat is dus van geenerlei beteekenis, tenzij men voor elke partij, in vergelijking met vorige verkiezingen, den voor- of achteruitgang der bereikbare krachtsontwikkeling er uit wille opmaken.

Het argument der thuisblijvers kan ik laten rusten. Eene statistiek hunner staatkundige gevoelens is niet te leveren en zou ook geene waarde hebben, omdat .... zij thuis blijven. Zij vormen van beide zijden eene groep van non-actieve kiezers, die wel op het stamboek staan, maar niet mede ten strijde trekken. En juist om de uitkomst van den strijd is het te doen.

De becijfering welke betrekkelijke waarde iedere stem heeft, zou slechts dienst kunnen bewijzen, indien men de bewering te bestrijden had, dat »volgens de van kracht zijnde indeeling des lands in districten" de uitslag der verkiezingen eene andere had moeten zijn.

Zoover mij bekend is, werd dit nergens beweerd. De cijfers der kiezers die hunne stem rechts en van die welke hunne stem links uitbrachten, werden allen naast elkander gesteld om — ten overvloede — te bewijzen, dat eene indeeling in districten over het algemeen aan proportioneele vertegenwoordiging in den weg staat, en bovendien om eene plastische voorstelling te geven van den lossen bodem der legkaart, waarop de liberale meerderheid rust. Het betoog van *Het Vaderland* is kunstig en kan bij eene behandeling der proportioneele vertegenwoordiging dienst doen; het ligt echter buiten de quaestie van het oogenblik.

Dit geknutsel vermag niets tegen de gebleken waarheid, dat de liberale meerderheid buiten staat is te bewijzen, dat zij voortspruit uit de wilsverklaring van $\frac{1}{2} a + n$ der kiezers.

* * *

Het is voor de liberalen zelven van belang, dat de beteekenis dezer cijfers niet worde verbloemd. Elke bijdrage tot juiste waardeering van het wezen der parlementaire minderheid, kan eene aansporing zijn om de rechten dier minderheid ernstig te overwegen. Daartoe zal eerlang weder de gelegenheid bestaan.

Want de liberale partij heeft opnieuw aan Heemskerk de grondwetsherziening uitbesteed, en de nevel van den schoolstrijd gaat zich weder uitbreiden over Nederland. Zal thans de liberale meerderheid er in slagen dien boozen mist weg te blazen? Ik betwijfel het zeer.

De kerkelijke partijen hebben haren eisch duidelijk gesteld. Zij willen niet alleen de vrije school, maar zij willen ook dat de staatsbuidel zich opene voor het onderwijs hunner keuze, ja dat de Grondwet voorschrijve de verplichting van den

wijs geldelijk te steunen. Op
ius gegrond, en het werd zoo
kiezingen herhaald, dat het
even veeleer dan in eene
its moet vinden in *a fool's*

oplossing van dit vraag-
et land een onschatbaren
enters zouden met blijd-
n weg die leidt naar de
landsche volk zoo groote

el van de liberale meer-
oed heeft haar weinig
kracht gegeven, die
eerste vereischte is.
De liberale partij be-
skerk die haar alleen
lke mislukken moet,
bruikbaar kan zijn.
t en van Financiën.
t met Heemskerk
srecht wordt ont-
welke alleen het
waarborgen.
nietigend debat,
voor de voeten
Indië een on-
oegen met de
het doel der
de heer Van
openlijk aan
bleven, toen
n vertegen-

In de zitting van 23 Juli legden de heer Heemskerk en de liberale meerderheid openlijk getuigenis af van het contract door hen ten aanzien van de regeling des kiesrechts gesloten. Een debat over beginselen werd in deze zitting niet gevoerd. Alleen bleek het, dat men voor de toekenning van het kiesrecht eischt »politieke mondigheid" van den aanstaanden kiezer.

Het was een »toekomst-debat". Niet omdat de redenaars hun tijd vooruit waren en door nieuwe combinaties het klassieke Nederland schrik aanjoegen. Het was een toekomstdebat, omdat men, met terzijde-stelling van wat het kiesrecht thans moet worden, sprak over de grens welke aan de ontwikkeling van dat staatkundig recht in de nieuwe grondwet moet worden gesteld. De overeenkomst tusschen den minister en de liberale meerderheid betrof het onderwerp: Wat het kiesrecht *niet* mag worden.

Kortheidshalve en om ons in de onbelangrijke bijzaken niet te verdiepen, schrijven wij de woorden af, waarin de minister en de heer Borgesius, de makelaar der liberalen, van hunne overeenstemming van wil blijk gaven.

De minister Heemskerk sprak:

»Ik heb nu de eer te verklaren, na overleg met mijne »ambtgenooten en als eenparige uitspraak van het gevoelen van »het Ministerie, dat het Kabinet de invoering van het alge- »meen stemrecht — dat wil zeggen: een stemrecht dat ook »degenen, die proletariërs genoemd worden, degenen die in »de lasten niets of volstrekt onbeduidend dragen, degenen »die de eenvoudigste kennis missen en door de zorg voor »het dagelijksch brood — zij zijn daarom als menschen niet »minder te achten; dat zij verre — zoozeer gedrukt worden, »dat zij zich met staatszaken niet kunnen bemoeien en met »geene mogelijkheid er iets van kunnen verstaan, daarin ook »zouden begrepen worden, dat zoodanig algemeen stemrecht »door de regeering wordt gerepudieerd".

En later:

». . . . bestond de bedoeling om den gewonen wetgever »volkomen vrijheid te geven, hetgeen in zich sluit dat de

»bevoegdheid voor hem bestaat om het kiesrecht algemeen »te maken, waartoe sterke aandrang zal ontstaan zoodra de »grondwet die bevoegdheid geeft, dan zullen wij (gemeen »overleg) niet aanvaarden".

Hierop antwoordende, constateerde de heer Goeman Borgesius:

»dat de hoop van de Commissie op het verkrijgen van »gemeen overleg niet ijdel is geweest, en dat de minister »van Binnenlandsche Zaken zich niet alleen heeft neergelegd »bij den inhoud van § 4 (van het adres van antwoord), maar »zich ook heeft kunnen vereenigen met de beteekenis daar»aan eenstemmig door de geheele commissie gehecht".

Zeer duidelijk is dus overeengekomen, dat aan een groot deel van het volk, zoolang de aanstaande grondwet duurt, kiesrecht onthouden zal blijven. Men heeft ditmaal geen verklaring gegeven waarom men uitbreiding van het kiesrecht verlangt; — niet gezegd dat men een recht van den staatsburger op mederegeeren erkent; niet dat elke groep van belangen in den welgeordenden staat hare stem moet kunnen doen gelden in de beslissingen die het staatsleven bepalen; — niet dat het eigenbelang der maatschappij moet leiden tot het inroepen der medewerking van allen, opdat geene scheuring ontsta. Men vergenoegde zich met voor te geven dat eigenlijk ieder naar uitbreiding der toekenning van kiesbevoegdheid verlangt.

Het eenige wat men zocht was eene grens in de onderste lagen der maatschappij. En om die grens te trekken vond men het woord: politieke mondigheid. De heer Borgesius sprak van politieke geschiktheid. Het is niet gemakkelijk zich dit denkbeeld, scherp omlijnd, voor oogen te stellen. Een comité uit de Liberale Unie omschreef verleden jaar deze geschiktheid als eene »vereeniging van zekere intellec»tueele en moreele eigenschappen, te weten genoegzame ont»wikkeling om beteekenis en strekking der verkiezing te be»seffen; voldoende burgerzin om kiesbevoegdheid op den »waren prijs te stellen en daarvan geen misbruik te maken »in het eigen belang van den kiezer; genoegzame zelfstan»digheid om naar eigen inzicht zijne stem uit te brengen".

Al die voortreffelijkheden zou men, volgens het advies, mogen onderstellen bij de lieden die aan een zekeren vrij hoogen woning-census voldeden. De gestelde cijfers gaven het voornemen te kennen om de kleine ambtenaren en winkeliers met een enkelen verstrooiden werkman in het kiezerscorps op te nemen.

De genoemde Unie zelve behield dien grondslag van geschiktheid met de gelegenheid voor de »ruimste uitbreiding."

De Heer Heemskerk eindelijk duidt een bepaald deel aan van het volk, dat moet worden uitgesloten: »degenen die proletariërs genoemd worden."

* * *

De meeningen omtrent de plaats waar de grens moet worden getrokken, zijn dus verdeeld in het liberale Nederland. Niemand kwam — zonderling genoeg — op het denkbeeld om eene tweede lijn te trekken, in de hoogere klassen der maatschappij, en hen uit te sluiten van kiesbevoegdheid en verkiesbaarheid, die een te eenzijdig belang hebben bij de handhaving van zekere maatschappelijke instellingen, zooals bv. de groote grondeigenaren, de beheerders van ondernemingen die met den Staat groote contracten hebben gesloten, en andere categorieën, die zonder moeite zouden te vinden zijn voor eene specialiteit in het uitsluiten.

De Kamermeerderheid en haar leider, de heer Heemskerk, zegt: sluit uit de proletariërs.

In zijne verwarde, in slecht Nederlandsch uitgedrukte omschrijving van dit begrip, noemt de heer Heemskerk o. m. als kenmerken van den proletariër: gemis van de eenvoudigste kennis en het met geen mogelijkheid iets kunnen verstaan van staatszaken. Dit bepaalt de politieke onmondigheid, zoodat al wat zich daarboven verheft, politiek mondig moet worden geacht.

De lezer vergunne mij van den onzin dezer onderscheidingen af te stappen. De gebrekkige wijze waarop deze denkbeelden worden omschreven door mannen, wien het buiten de politiek

niet aan zuiverheid van uitdrukking hapert, toont aan dat hier iets wordt verbloemd.

* * *

Onder al dat geleuter over geschiktheid enz. is verborgen de zucht tot onveranderd behoud in hoofdzaak van de maatschappelijke instellingen van dezen tijd. Onze door het stembiljet thans regeerende klasse gaf van die zucht talrijke blijken.

Uitbreiding van kiesbevoegdheid werd door haar willens en wetens tegengehouden.

Verbetering van het stelsel der belastingen werd door haar nimmer ernstig beoogd.

Wettelijke maatregelen ten behoeve der arbeidende klasse zijn, behoudens niet noemenswaardige uitzonderingen, in ons parlement zelfs niet voorgesteld.

Deze plichtverzaking heeft in Nederland tot ernstige gevolgen geleid.

Kon de liberale partij wijzen op een staat van dienst, die achting inboezemde voor haar streven; kon zij met recht zeggen: ik heb getracht de voorwaarden van den arbeid zoodanig te regelen, dat aan dezen zijn rechtmatig aandeel wordt verzekerd van het product; — ik heb u, proletariër, genoodzaakt, uw kinderen acht jaren ter lagere school te zenden, zoodat zij beter gewapend en »politiek geschikt" den levensstrijd kunnen aanvaarden; — ik heb — voor zoover mij dit mogelijk was — getracht de scherpe tegenstelling tusschen overdaad en gebrek weg te nemen, of althans te verzachten: — kon de liberale partij met reden zoo spreken, men zou haar de voogdij over het proletariaat kunnen laten.

Maar wie is Heemskerk, dat hij tusschen Nederlandsche burgers de bokken durft te scheiden van de schapen? Welke daad in zijn gansche leven van politieke impotentie geeft hem het recht voor zich en de zijnen de verdere beschikking over den rechtstoestand van het talrijkste deel des volks te vindiceeren?

En op welken adelbrief gronden de liberalen de aanmatiging om aan dit bedrijf deel te nemen?

* * *

Zoo spreekt en handelt men in ernstige tijden.

Onder den druk der economische crisis hebben de denkbeelden der socialisten ook bij den Nederlandschen werkman wortel geschoten. Omtrent de uitgebreidheid der »socialistische partij" zijn, voor zoover mij bekend is, geene gegevens openbaar geworden. Misschien is haar ledental niet aanzienlijk. Maar groot is het aantal van hen, die de maatschappelijke instellingen van den dag niet voor alle tijden gemaakt oordeelen, — die zelfs eene oogenblikkelijke wijziging noodig achten. De geduchte oplage van het blad *Recht voor allen* is eene duidelijke vingerwijzing. En is deze niet voldoende, dan leze men *De Gids* van den eersten Juli dezes jaars.

Daar is een wijsgeer, een wets- en rechtsgeleerde, een man doorkneed in de hooge financiekunst, een hoogleeraar, die de blijde boodschap eener toekomst van sociale rechtvaardigheid komt verkondigen. »Er moet" — schrijft de hoogleeraar Quack — »sociale gerechtigheid te verwerkelijken zijn. Een ieder moet in de maatschappij kunnen verkrijgen wat hem rechtens toekomt. De stelling waarmede de Saint-Simonisten in het begin onzer eeuw te berde kwamen, — à chacun suivant sa capacité: à chaque capacité suivant ses oeuvres — moet werkelijk een einddoel zijn." (pag. 69).

Dit getuigenis is vooral in Nederland van hooge waarde. Men heeft bij ons te lande zich zoo weinig moeite gegeven om het streven der socialisten te onderzoeken; men is in onze gegoede kringen zoo grif met de bewering, dat de socialisten onzin verkondigen, dat de klank van een grooten naam noodig was om deze allen wakker te schudden. En hoe schoorvoetende en onvast de hoogleeraar Quack den voet zet op de nieuwe baan, zijn artikel zal, zoodra het meer gelezen is, als trompetgeschal weerklinken door Nederland. Onwederlegbaar is hij, als hij betoogt dat de sociale toestanden worden beheerscht door onrechtvaardigheid.

ze bladzijden van *De*
enden te verspreiden

aangeeft om »ook
van sociale recht-
ze afstand door de
het versterken of
an het collectivis-

denkbeeld is de
werking van dit
. Als hij zegt
nen van Cham-
orgen voor het
dende klassen,
hter komt het
erkenning kan
dit onderwerp
wachten.
e heer Quack
zen (pag. 80):
der mensch-
erfgenaam
kiezen, dat
omdat zij
m van ge-
l trokken,

ing, ook
den dag
er uiting
ufort en
geleerde
nde ge-

zocht is naar eene oplossing der sociale quaestie kon niet zonder invloed blijven. Men heeft reeds, met name in *De Werkmansbode*, met vreugde begroet, dat het bestuur der Liberale Unie de bespreking wil uitlokken over de wenschelijkheid van de invoering van eenige wettelijke maatregelen, die den buitenkant der sociale quaestie aanraken. Hoe moet de indruk niet zijn, nu de heer Quack de groote vraag zelve in het hart raakt!

Vooral in deze zeer ernstige tijden.

* * *

Want ernstig in hooge mate is de tijd dien wij beleven.

Ik begon deze bladzijden te schrijven, toen het geknetter van het geweervuur nabij de Lindengracht mij nog in de ooren klonk. De tot rust en orde bewaren geroepen overheid deed haren plicht. Ik heb daarop niets aan te merken.

Doch is niet de vraag gerechtigd of datzelfde gemis van sociale rechtvaardigheid, waarvan de Heer Quack spreekt, op den bodem dezer treurige gebeurtenissen ligt? De schrijver zegt aangaande de sociale quaestie: »Dat droevig vraagstuk »onzer tijden is niet enkel ontstaan uit de armoede om ons »heen, neen, het is voornamelijk voortgekomen uit het gevoel »bij de arbeiders, dat de maatschappij volgens hen niet recht»vaardig is ingericht. Naast de ellende is gekomen het gevoel »van verongelijking, het gevoel van onrecht." (pag. 65)

Verklaart niet deze stemming een zoo algemeen verzet wegens eene schijnbaar zoo nietige oorzaak? Kan men, bij zooveel tastbare ongerechtigheid, welke de maatschappelijke inrichting kenmerkt en welke in het eerste deel van Quack's artikel zoo welsprekend wordt ontleed, van den min beschaafde vorderen, dat hij beseft onrecht te plegen, als hij in ruwe baldadigheid een paling martelt?

Er is gemis aan algemeenheid in de toepassing van het rechtsbeginsel door de maatschappij.

On respecte une anguille........

* * *

De teekenen des tijds volgen elkander al sneller en sneller op. De regeering reageert, onder de blijkbare goedkeuring van het oppervlakkige groote publiek der tevredenen. Zij doet de socialisten, zoodra de ruwe vorm hunner agitatie een wettelijk houvast biedt, gerechtelijk vervolgen. Zij weigert hun, wegens hunne beginselen, het recht van vereeniging. Zelfs spreekt een dagblad van eene Socialistenwet, die in aantocht zou zijn. In alles naar het Duitsche voorbeeld.

Maar terwijl in Duitschland door eene vèr ziende regeering, den proletariër het krachtig argument, dat hij aan gemis aan stemrecht ontleenen zou, is ontnomen; terwijl de Duitsche wetgever — op zijne manier waarover eerst in de toekomst een oordeel is te vellen, doch met ernst en groote voortvarendheid — eene sociale wetgeving tot stand brengt, bepaalt men in Nederland zich tot reactie, zonder meer.

En men waagt het er te jubelen over het kiezen eener anticlericale meerderheid, welker idealen zich laten bergen in Heemskerk's portefeuille.

VAN DE KLEI.

LA BIÈVRE.

PAR

J. K. HUYSMANS.

à Georges Landry.

La Bièvre représente aujourd'hui le plus parfait symbole de la misère féminine exploitée par une grande ville.

Née dans l'étang de St. Quentin, près de Trappes, elle court, fluette, dans la vallée qui porte son nom et mythologiquement, on se la représente, incarnée en une fillette à peine pubère, en une naïade toute petite, jouant encore à la poupée, sous des saules.

Comme bien des filles de la campagne, la Bièvre est, dès son arrivée à Paris, tombée dans l'affût industriel des raccoleurs; spoliée de ses vêtements d'herbes et de ses parures d'arbres, elle a dû aussitôt se mettre à l'ouvrage et s'épuiser aux horribles tâches qu'on exigeait d'elle. Cernée par d'âpres négociants qui se la repassent, mais, d'un commun accord, l'emprisonnent, à tour de rôle, le long de ses rives, elle est devenue mégissière, et, jours et nuits, elle lave l'ordure des peaux écorchées, macère les toisons épargnées et les cuirs bruts, subit les pinces de l'alun, les morsures de la chaux et des caustiques. Que de soirs, derrière les Gobelins, dans

un pestilentiel fumet de vase, on la voit, seule, piétinant dans sa boue, au clair de lune, pleurant, hébétée de fatigue, sous l'arche minuscule d'un petit pont! —

Jadis, près de la poterne des peupliers, elle avait encore pu garder quelques semblants de gaieté, quelques illusions de site authentique et de vrai ciel. Elle coulait sur le bord d'un chemin et de légères passerelles reliaient, sur son dos la route sans maisons à des champs au milieu desquels s'élevait un cabaret peint en rouge.

Les trains de ceinture filaient au dessus d'elle et des essaims de fumée blanche volaient et se nichaient dans des arbustes dont l'image brisée, se reflétait encore dans sa glace brune; c'était, en quelque sorte, pour elle, un coin de dilection, un lieu de repos, un retour d'enfance, une reprise de la campagne où elle était née; maintenant c'est fini; d'inutiles, ingénieurs l'ont enfermée dans un souterrain, casernée sous une voûte et elle ne voit le jour que par l'œil en fonte des tampons d'égoût qui la recouvrent.

Plus loin, il est vrai, elle sort de ses geôles et, divisée en deux bras, suit le chemin de la fontaine à Mulard et la rue du Pot au lait.

Dans ces parages écartés, elle fut autrefois charmante. Entre ses deux ruisseaux, s'étendaient une prairie, plantée d'arbres, et de petits étangs granulés de mouches vertes par des lentilles d'eau; des fleurs étoilaient l'herbe. Des buissons de mûres enchevêtraient leurs tiges munies d épines courbes et roses comme des griffes; le paysage était presque désert; ça et là, quelques enfants pêchaient des grenouilles, un cheval paissait, près d'une chèvre, une femme tendait des cordes pour sécher du linge; la Bièvre bouillonnait, joyeuse, sur des pierres, tandis qu'à perte de vue dans le ciel, s'étageaient les charpentes et les terrasses des mégissiers, au dessus desquelles se superposaient, séparés par des tuyaux d'usine, les emphatiques et lourds dômes du Panthéon et du Val de Grâce.

La rue de Tolbiac, bâtie sur remblai, a rompu l'horizon que forme maintenant une ligne de bâtisses neuves; les peu-

pliers sont tombés, les saules détruits, les étangs desséchés, la prairie morte. Le travail de la Bièvre, désormais accaparée par les tanneurs, se poursuit, sans haleine, et sans trêve.

Pour la suivre dans ses détours, il faut remonter la rue du Moulin des Prés et s'engager dans la rue de Gentilly ; alors, le plus extraordinaire voyage dans un Paris insoupçonné commence. Au milieu de cette rue, une porte carrée s'ouvre sur un corridor de prison, noir comme un fond de cheminée incrusté de suie ; deux personnes ne peuvent passer de front. — Les murs s'éxostosent et se couvrent d'escarres de salpètre et de fleurs de dartres ; un jour de cave descend sur une boutique de marchand de vin à la mine pluvieuse, à la devanture éraillée, frappée de pochons de fange, puis ce boyau se casse dans un autre également étroit et sombre ; L'on arrive à une porte à moitié fermée et sur le fronton de laquelle on lit, en caractères effacés, ces mots : «Respect à la loi et à la propriété», mais si on lève la tête, on aperçoit au dessus des murailles de vieux arbres et par le judas d'une ouverture condamnée, des fusées de verdure, des fouillis de sorbiers et de lilas, de platanes et de trembles ; pas un bruit dans cet enclos retourné à l'état de nature, mais une odeur de terre humide, un souffle fade de marécage ; puis si l'on continue sa route dans le couloir qui s'achemine en pente, l'on se heurte à un nouveau coude, la sente s'élargit et s'éclaire, et l'on tombe dans un bout de rue bizarre, avec des maisons avariées, et des pins de cimetière écimés et secs, rejoints entre eux par des fils sur lesquels flottent des draps.

C'est la ruelle des Reculettes, un vieux passage de l'ancien Paris, un passage habité par les ouvriers des peausseries et des teintures. Aux fenêtres, des femmes dépoitraillées, les cheveux dans les yeux, vous épient et vous braquent ; sur le pas de portes à loquets, des vieillards se retournent qui lient des ceps de vigne serpentant le long de bâtisses en pisé dont on voit les poutres.

Cette ruelle se meurt rue Croulebarbe, dans un délicieux paysage où l'un des bras demeuré presque libre de la Bièvre paraît ; un bras bordé du côté de la rue par une berge dans

laquelle sont enfoncées des cuves; de l'autre par un mur enfermant un parc immense et des vergers que dominent de toutes parts, les séchoirs des chamoiseurs. Ce sont, au travers d'une haie de peupliers, des montées et des descentes de volets et de cages, des escalades de parapets et de terrasses, toute une nuée de peaux couleur de neige, tout un tourbillon de drapeaux blancs qui remuent le ciel, tandis que plus haut, des flocons de fumée noire rampent au sommet des cheminées d'usine. Dans ce paysage où les resserres des peaussiers affectent avec leurs carcasses ajourées et leurs toit plats, des allures de bastides Italiennes, la Bièvre coule, scarifiée par les acides. Globulée de crachats, épaissie de craie, délayée de suie, elle roule des amas de feuilles mortes et d'indescriptibles résidus qui la glacent, comme un plomb qui bout, de pellicules !

Mais combien attrayantes sont ses deux petites berges! celle qui longe le mur du verger garni de treilles, plantée de chrysanthêmes et de tomates, hérissée d'artichauts trop mûrs dont la tête est une brosse couleur de mauve ! — et l'autre, celle qui était jadis réservée aux lavandières, évoque à elle seule toute une antique province, avec ses pavés encadrés d'herbe et ses blanchisseuses enfouies au ras de l'eau jusqu' aux aisselles, dans ces baquets où elles se démènent et chantent, en battant le linge; ce lavoir des anciens temps, est, aujourd'hui, presque désert; c'est à peine si une ou deux habitantes de la ruelle descendent maintenant pour savonner dans cette sauce, tout au plus si quelques gamins jouent à la bloquette près du mur, souillé de copieuses flaques.

Puis, sous une croûte de terre formant porche, la Bièvre disparaît à nouveau et s'enfonce dans une ombre puante; la rue Croulebarbe continue, mais toute la gaieté du parc voisin s'arrête. Il ne reste plus, jusqu' à l'avenue des Gobelins, qu'un amas de bouges dont la vicieuse indigence effraie.

Pour retrouver la morne rivière, il faut passer devant la manufacture de tapisserie et s'engager dans la rue des Gobelins.

Ici, la scène change; le décor d'une misère abjecte s'effondre et un coin de vieille ville, solennelle et sombre, surgit à

deux pas des avenues modernes. La rue arbore d'anciens hôtels, convertis en fabriques, mais dont le seigneurial aspect persiste. Au numéro 3, une porte cochère, énorme et trapue, aux vantaux martelés de clous, donne accès dans une vaste cour où de hautes fenêtres évoquent les fastueux salons du temps jadis. C'est l'hôtel du marquis de Mascarini, maintenant encombré par des camions; des marchands de chaussures, des teinturiers, des apprêteurs, ont mué les boudoirs en bureaux de commande et de caisse; l'absorption du noble passé par la roturière richesse du temps présent est accomplie. Les millionnaires de la Halle aux cuirs occupent en maîtres ces hôtels entourés de jardins verts et galonnés d'un ruban noir par la Bièvre.

Plus loin, sur le boulevard d'Italie, par dessus un petit mur, l'on peut plonger dans ces promenades semées de boulingrins et de corbeilles entourées de buis, taillées dans le goût vieillot des parcs auliques.

La rue des Gobelins aboutit à une passerelle bordée de palissades; cette passerelle enjambe la Bièvre qui s'enfonce d'un côté sous les boulevards Arago et de Port Royal, et de l'autre longe l'admirable ruelle des Gobelins qui est à coup sûr, le plus surprenant coin que le Paris contemporain recèle.

C'est une allée de guingois, bâtie, à gauche, de maisons qui lézardent, bombent et cahotent; — aucun alignement — mais un amas de tuyaux et de gargouilles, de ventres gonflés et de toits fous. — Les croisées grillées bambochent; des morceaux de sacs et des lambeaux de bâches remplacent les carreaux perdus; des briques bouchent d'anciennes portes, des Y rouillés de fer retiennent les murs que côtoie la Bièvre; et cela se prolonge jusqu' aux derrières de la manufacture des Gobelins où cette eau de vaisselle s'engouffre, en bourdonnant, sous un pont. Alors la ruelle élargit ses zigzags et le vieux bâtiment, bosselé d'un fond de chapelle que des vitraux dénoncent, sourit avec ses hautes fenêtres, dans le cadre desquelles apparaîssent, les ensouples et les chaînes, les modèles et les métiers de la haute lisse.

A droite, la ruelle est bordée d'étables qui trébuchent sur

une terre pétrie de frasier et amollie par des ruisseaux d'ordure. — Çà et là, de grands murs, rongés de nitre, fleuronnés de moisissures, rosacés de toiles d'araignée, calcinés comme par un incendie, puis d'incohérentes chaumines, sans étage grêlées par des places de clous, jambonnées par des fumées de poêle, empuanties au dehors par d'affreux tas; et, le soir, les artisans qui logent dans ces masures, prennent le frais sur le pas des portes, séparés par des barres de fer, emmanchés dans des poteaux de bois mort, de l'eau en deuil qui, malade, sent la fièvre et pleure.

Sans doute, cette étonnante ruelle décèle l'horreur d'une misère infime; mais cette misère n'a, ni l'ignoble bassesse, ni la joviale crapule des quartiers qui l'avoisinent; ce n'est pas le sinistre délabrement de la Butte aux Cailles, la menaçante immondice de la rue Jeanne d'Arc, la funèbre ribote de l'avenue d'Italie et des Gobelins; c'est une misère anoblie par l'étampe des anciens temps; ce sont de lyriques guenilles, des haillons peints par Rembrandt, de délicieuses hideurs blasonnées par l'art. A la brune, alors que les réverbères à huile se balancent et clignotent au bout d'une corde, le paysage se heurte dans l'ombre et éclate en une prodigieuse eau-forte; l'admirable Paris d'antan renaît, avec ses sentes tortueuses, ses culs de sac et ses venelles, ses pignons bousculés, ses toits qui se saluent et se touchent; c'est, dans une solitude immense, la silencieuse apparition d'un improbable site dont le souvenir effare, lorsqu' à trois pas, le long de casernes neuves, la foule déferle sous des becs de gaz et bat, sur les trottoirs, en gueulant, son plein.

Mais ce n'est pas tout; ce séculaire vestige du vieux Paris confine à des surprises plus extraordinaires encore.

Au milieu de la ruelle, devant la Bièvre, une porte, sans battant, percée dans le mur noir, ouvre sur une cour, en étoile, formée de coins et de recoins. L'on a devant soi de grandes bâtisses, chevronnées, qui se cognent les unes sur les autres et se bouchent; partout des palis clos, des renfoncements abritant de gémissantes pompes, des portes basses, au fond desquelles, dans un jour saumâtre, serpentent de gluants esca-

liers en vis; en l'air, des fenêtres disjointes avec des éviers dont les boîtes cabossent; sur les marges des croisées, du linge, des pots de chambre, des pots de fleurs plantés d'on ne sait quelles tiges; puis, à gauche, la cour s'embranche sur un couloir qui colimaçonne, déroulant, tout le long de sa spirale, des boutiques de marchands de vins. Nous sommes dans le passage Moret qui relie la ruelle des Gobelins à la rue des Cordelières, dans la cour des Miracles de la peausserie. Et, soudain, à un détour, un autre bras de la Bièvre coule, un bras mince, enserré par des usines qui empiètent, avec des pilotis, sur ses pauvres bords. Là, des hangars abritent d'immenses tonneaux, d'énormes foudres, de formidables coudrets, emplâtrés de chaux, tachés de vert de gris, de cendre bleue, de jaune de tartre et de brun loutre. Des piles de tan soufflent leur parfum acéré d'écorce, des bâches de cuir exhalent leur odeur brusque; des tridents, des pelles, des brouettes, des râteaux, des roues de rémouleurs, gisent de toutes parts; en l'air, des milliers de peaux de lapin racornies s'entre-choquent dans des cages, des peaux diaprées de sang sec et de bleu arraché de nerfs; des machines à vapeur ronronnent et au travers des vitres, l'on voit sous les solives où des volants courent, des ouvriers qui écument l'horrible pot au feu des cuves, qui ratissent des peaux sur une douve, qui les mouillent, qui «les mettent en humeur», ainsi qu'ils disent; partout, des enseignes: «Veaux mégis et mort nés, chabraques et scieries de peaux, teintureries de laines, de poils de chèvre et de cachemyre», et le passage est entièrement blanc; les toits, les pavés, les murs sont poudrés à frimas. C'est au cœur de l'été, une éternelle neige, une neige produite par le râclage envolé des peaux. La nuit par un clair de lune, en plein mois d'Août, cette allée, morte et glacée devient féerique. Au dessus de la Bièvre, les terrasses des séchoirs, les parapets en moucharabis des fabriques se dressent inondés de froides lueurs; des vermicelles d'argent frétillent sur le cirage liquéfié de l'eau; l'immobile et blanc paysage évoque l'idée d'une Venise septentrionale et fantastique, ou d'une impossible ville de l'Orient, fourrée d'her-

ıcien Paris, suggéré par
'est plus la hantise des
iliaires à jamais morts.
dans un duvet d'eider
ɔarée de villas, aux
ı nuit, en des traits

ılation autochtone qui
sortir. Ce hameau
ɔrge d'ouvriers, em-
ıssantes macérations
'ottes, attachés sur
és de sabots, grouil-
s, ignoblement en-
ez des marchands
a Bièvre dont les
s de fange.
ır, où du moins
me la populace
s hyperboréens,
u d'un Orient
s les contrées
leliers le pas-
dirait de ses
e plâtre, des
roues. Ces
d'escaliers,
et suintent
s, dont les
t qui, par
e animale
aillées de

rue des
ée dans
peine,
étouffe

dans des tunnels, sortant, juste pour respirer, de terre au milieu des pâtés de maisons qui l'écrasent.

Et il y a alors contre elle une recrudescence d'âpreté au gain, un abus de rage; dans l'espace compris entre la rue Censier et le boulevard St. Marcel, l'on opprime encore l'agonie de ses eaux; dès que la malheureuse paraît, les Yankee de la halle aux cuirs se livrent à la chasse au nègre, la traquent, l'exterminent, épuisant ses dernières forces, étouffant ses derniers râles, jusqu'à ce que, prise de pitié, la Ville intervienne et réclame la morte qu'elle ensevelit, sous le boulevard de l'Hôpital, dans la clandestine Basilique d'un colossal égoût.

Et pourtant, combien était différente de cette humble et lamentable esclave, l'ancienne Bièvre! — Ecclésiastique et suzeraine, elle longeait le couvent des Cordelières, traversait la grande rue St. Marceau, puis filait à travers prés sous des saules, se brisait soudain, et devenue parallèle à la Seine, descendait dans l'enclos de l'abbaye St. Victor, lavait les pieds du vieux cloître, courait au travers de ses vergers et de ses bois, et se précipitait dans le fleuve, près de la porte de la Tournelle.

Liserant les murs et les tours de Paris où elle n'entrait point, elle jouait, çà et là, sur son parcours, avec de petits moulins dont elle se plaisait à tourner les roues; puis elle s'amusait à piquer, la tête en bas, le clocher de l'Abbaye dans l'azur tremblant de ses eaux, accompagnait de son murmure les offices et les hymnes, reverbérait les entretiens des moines qui se promenaient sur le rebord gazonné de ses rives. Tout a disparu sous la bourrasque des siècles, le couvent des Cordelières, l'abbaye de St. Victor, les moulins et les arbres. Là, où la vie humaine se recueillait dans la contemplation et la prière, là, où la rivière coulait sous l'allégresse des aubes et la mélancolie des soirs, des ouvriers affaîtent des cuirs dans une ombre sans heures et plongent des peaux, les chipent, comme ils disent, dans les cuves où marinent l'alun et le tan; là encore, dans de noirs souterrains ou dans des gorges resserrées d'usine, l'eau exténuée putride.

dition des femmes attirées
Bièvre n'est-elle pas aussi
abbatiales, de ces vieilles
ires qui sont peu à peu
en chutes, par s'interner
x commerce ?

EEN NIEUWE GIDS.

DOOR

Ph. HACK VAN OUTHEUSDEN.

> De tegenwoordige leiders der maatschappij praten meer van gemoed en billijkheid.
>
> Mr. H. P. G. Quack, *Sociale Rechtvaardigheid*; blz. 68. *De Gids* van Juli 1886.

I.

Om te beginnen, een kleine literarische bespiegeling. Wat is een goede stijl anders dan een stijl, waaruit blijkt dat de schrijver zijn onderwerp meester is? Als deze bepaling eenige juistheid bezit, dan volgt uit hare bewoordingen, dat een goed stilist niet altijd goed behoeft te schrijven. Dat hij beneden zich zelve kan blijven, wanneer de stof hem te machtig is, of hij te zwak voor de stof. Indien hij haar aan zich heeft onderworpen, dan ziet hij met klare oogen de stemmingen, waarin hij achtereenvolgens verkeert, en de gedachten die hij verzameld heeft. De auteur behoeft dan niets anders te doen, dan zijn stemmingen nauwkeurig weer te geven en zijn denkbeelden, werkelijk beelden geworden, juist te omschrijven. Maar als zijn sentimenten vage schimmen zijn, die onder het schilderen wegnevelen, en zijn ideeën

figuren zonder gestalte of omtrek, dan zullen het gevoel noch de gedachte in duidelijke vormen op het papier kunnen komen. Zoo zijn ook in proza inhoud en vorm niet te scheiden. Een levend sentiment krijgt eerst leven in de woorden en een scherpe gedachte hare grenzen pas dáar. Wij kunnen niet constateeren dat iemand fijn voelt of diep denkt, voor zijn pen er ons van overtuigt. Een voortreffelijk gedachte of gevoelde bladzijde bestaat alleen dan, wanneer wij die haar lezen, haar zoo noemen.

Wij kunnen, in elk ander geval, niet verder gaan dan tot onderstellingen. Wij kunnen de uitdrukking, die er staat, verbinden met de bedoeling, die wij van elders kennen, en na deze combinatie den auteur prijzen op grond van onderstelde kwaliteiten, die hij in gebreke gebleven is te staven. Zeer dikwijls is dat vermoeden reeds voldoende. Van wetenschappelijke geschriften is de voorbereide lezer al tevreden, wanneer hij de bedoeling van den schrijver kan raden. Hoe minder er te raden valt, hoe kleiner het verschil is tusschen de woorden die er staan en de woorden die er moesten staan, hoe beter hij den stijl zal vinden. Maar eerst als dat onderscheid geheel verdwenen is, zal men den stijl volstrekt goed kunnen noemen.

. • .

In een goeden stijl komen geen onjuiste, en geen versleten beelden voor. Want iemand die onjuiste beelden gebruikt, heeft zijn sentiment of zijn gedachte niet duidelijk voor den geest staan; anders zou hij ze nauwkeuriger beschrijven. En als hij versleten beelden kiest, dan blijkt hetzelfde euvel; anders zou hij voor zijn eigen aanschouwing ook een eigen uitdrukking vinden.

Een goede stijl kan ook niet onwelluidend of geheel zonder geluid zijn. Niet geluid-loos, want iemands stemmingen en gedachten worden niet alleen gezien, wanneer ze volledig en diep zijn, maar ook gehoord. Als men de zelf vernomen impressie der klanken niet bij zijn lezer hernieuwt, is het

even goed alsof men zelf er niets van vernomen had. En niet onwelluidend, omdat alle stoornissen in rythme en timbre veroorzaakt worden door gelijksoortige stoornissen in volgorde en samenhang van de indrukken, die het hooren van zijn ideeën en zijn stemmingen op den schrijver maakt.

Ik mag aannemen dat deze opmerkingen bij de meeste der lezers van dit tijdschrift familjaar genoeg geworden zijn, om mij te veroorloven zonder verdere uitweiding tot de toepassing over te gaan. Ik wilde zeggen dat het artikel van den Heer Mr. H. P. G. Quack in het Juli-nummer van den *Gids* mij voorkomt niet goed gestileerd te zijn. De bovenstaande redeneeringen doen zien, dat ik meer bedoel dan een bedenking, die ten opzichte van dit hoogst-belangrijke geschrift een kleinigheid zou zijn. Nóg zou het een kleinigheid wezen, indien dit artikel inzichten of vindingen behelsde, die als vinding of inzicht een eigen waarde hadden. Maar de auteur zelf zou mijn onwetendheid te hulp komen, als ik, wat wellicht voor mij nieuw of oorspronkelijk was, in vollen ernst zoo ging noemen. Ik meen althans, dat niet wát de Heer Quack zegt, maar dat híj het zegt en hóe hij het zegt den prikkel bevat, die door zeer velen duidelijk is gevoeld. Niet het onderwerp-zelf trekt den aandacht, maar de wijze waarop hier de stof is behandeld. Wij doen dus geen overbodig werk, en plegen vooral geen vitterij, wanneer wij een bespreking van dit artikel beginnen met een woord over den stijl.

∴

Men behoeft niet veel van den Heer Quack gelezen te hebben, om te weten dat hij een goed stilist is. Zijn artikelen in den *Gids* bezitten een literaire charme, die — met verlof — aan weinig bladzijden van dit tijdschrift eigen is. Wat deze kwaliteit betreft, de Heer Quack is ondeugend genoeg in haar zijn mede-redacteuren te overtreffen, zelfs hen die ambtshalve, zij het ook alleen voor deze helft, als letterkundigen

bekend staan. Nu geloof ik niet te overdrijven, wanneer ik zeg dat zijn opstel over *Sociale Rechtvaardigheid* den indruk maakt van een ongecorrigeerde proef. Tal van onvolmaaktheden in de uitdrukking, die volgens het zooeven aangeduide beginsel, gapingen in het sentiment en een hortenden gedachtegang verraden, zouden, zoo schijnt het, bij een tweede lezing, in een vollediger stemming en een rustiger loop der ideeën, aanstonds verbeterd zijn geworden.

Zoolang men het er niet voor houden mag dat een goed stilist en de Heer Quack twée zijn, zoolang moet het verwonderen — van verkeerde of oude beelden gesproken — in een door hem geteekend artikel, dingen te lezen als de volgende: »Trouwens dit was van het begin af aan het *doel* van deze ontwikkelings- en onderwijs*hartstocht*". 1) (bl. 62).

Het doel van een hartstocht is, in hare soort, een even weinig verdedigbare combinatie als de onaangenaam klinkende samenkoppeling, onderwijshartstocht, voor hartstocht voor onderwijs.

Zoo zal het ook voor de eerste keer zijn dat de Heer Quack spreekt van een *wereldbeschouwing* die van een *standpunt van ongelijkheid uitgaat.* (bl. 62). Nu kan men wel raden dat de schrijver *bedoelt* te spreken van een openbare meening, die vóor alles geloofde aan de ongelijkheid der menschen, maar wat hij wezenlijk *zegt,* kan alleen in een extravaganten droom door de fantasie worden verwezenlijkt.

Even ongepermitteerd is het te spreken van »*hoogere* en fijnere bloesems der beschaving," (bl. 63) want een bloesem is niet beter naarmate hij hooger hangt aan boom of plant.

Als de auteur hier een diepere impressie had gekregen van »wetenschap, kunst en letteren," dan zou hij er een minder versleten beeld voor gevonden hebben, het gezien met dezelfde duidelijkheid waarmeê hij den inktkoker vóor zich

1) Hier en overal elders is de cursiveering van mij.

op tafel zag staan, en er geen eigenschappen van hebben vermeld, die het beeld onmogelijk kon bezitten.

Vele andere plaatsen vertoonen ditzelfde gebrek, verraden de onvolledigheid der beelden waarin de schrijver zijne stemming heeft aanschouwd. Het zal genoeg zijn, tot staving van dit oordeel, nog eenige aanhalingen te doen:

»..... gij, middelklasse .... wilt niet *gekwetst* worden door *donkere toestanden*." (bl. 68).

»..... *sterker* dan ooit te voren het *begrip van gelijkheid* op den *voorgrond zetten*." (bl. 69).

»Doch het resultaat was, dat .... in onze groote steden een *diepte* van ellende en kommer *rondwaarde* ...." (bl. 71).

»Uit de *diepte* van zijn idealisme getuigde op den *drempel* onzer eeuw .... de duitscher Fichte." (bl. 71, 72).

Men stelle zich de positie van Fichte voor, als men kan. Een teekening met dit onderschrift zou absurd zijn.

Even min kan men zich begrijpen hoe de Heer Quack aan dít tafereel gekomen is:

»Want onder dat op- en neêrgaan, terwijl boven zijn hoofd „de wind suisde door de takken der eiken- en pijnboomen »en in de verte de zee haar statig golvengeruisch deed »hooren, *smeedde hij de bliksemflitsen* van zijn Paroles d'un »Croyant" (bl. 73).

Deze veldsmidse is bijna belachelijk.

. . .

De opmerkingen over den stijl van dit artikel zouden nog vermeerderd kunnen worden. Behalve op de positieve tekortkomingen, zou men ook op het gebrek aan sommige deugden kunnen wijzen. Om de waarheid te zeggen, er is in dit proza een afwezigheid van rythmus, die het geheel tot een verdrietige lektuur maakt.

Het bezit geen veêrkracht, die de zinnen samenschaart en voortstuwt als goedgediciplineerde gelederen over een weg

van klinkers. Het is een rustende schutterij van woorden, ploeterend in een mullen zandweg.

Wat een vergeefsche inspanning om iets buitengewoons te zeggen van Fichte:

»Een geweldige, heroiëke, imponeerende man, in wien de »innigste gloed der wetenschap vereenigd was met een vurige »dorst naar handelen, zoodat men van hem zeggen kan, dat »zijn woorden daden zijn geworden". (bl. 72)

Deze volzin ligt plat op den grond, bewegingloos, als een man die zijn roes uitslaapt. Zijn kleur is de kleur van dunne melk; zijn klank het geluid van stukken hout die tegen elkaar worden geslagen. En dit zijn de kenmerken van het gandsche opstel. De Heer Quack is er deze keer in geslaagd, op gelijke lijn te blijven met zijn mederedacteuren. Men zou heele bladzijden moeten citeeren om die negatieve deugd te bewijzen, te bewijzen zoo goed en zoo kwaad als het betoog van deze dingen gaat. Alleen de naam van den auteur staat er ons borg voor, dat hij niet om zijn stijl mag veroordeeld worden, en dat hij wat beters te zeggen heeft, dan uit de keus zijner woorden zou kunnen worden afgeleid.

II.

Als ik er in geslaagd ben den lezer mijne meening duidelijk te maken, dat in zijn bijdrage over *Sociale Rechtvaardigheid*, de stijl van Mr. Quack eigentlijk geen stijl is, maar eerder een zeurende toon, met gemeenplaatsen van vergelijkingen en karikaturen voor beelden, dan ben ik reeds hålf genaderd tot het doel, dat ik mij in deze bladzijden voorstel te bereiken.

In een reeks van hoofd-artikelen van het weekblad *De Amsterdammer*, heeft men op dit geschrift de aandacht gevestigd in termen, die zouden doen gelooven dat hier een wonder is gebeurd. Leest men vervolgens den Heer Quack zelf, dan ondervindt men het tegendeel van een teleurstelling. *De Amsterdammer*, zou men eerder denken, heeft nog

niet genoeg gedaan. De tijd van wonderen, zegt men, is voorbij, en het zou in sommiger oogen naar ironie zweemen, een artikel in den *Gids* zóo te blijven noemen. Niettemin is de eerbiedige verbazing, waarmeê de blijde boodschap der sociale rechtvaardigheid werd vernomen, zeer begrijpelijk. Dit toch is de strekking van het opstel: de tot wetenschap verheven staathuishoudkunde, de leer van het laissez-faire, de grondslag van onze staats- en burgerrechterlijke wetgeving, blijkt van achteren, na honderd jaar oud te zijn geworden, een stelsel van zelfzuchtige motieven te wezen, een bescherming van den rijken man tegen de rechtmatige vorderingen van den arme, een code van regels, die voor natuurlijke wetten werden aangezien, maar die dit alleen in zoo ver zijn, als zij door de wetten worden gehandhaafd en zij berusten op de natuurlijke aandrift van te houden wat men heeft. Korter gezegd: tusschen de begrippen orthodoxe economie en sociale rechtvaardigheid, bestaat geen geringere veete, dan openbare vijandschap. Eer die vijandschap in vrede is verkeerd, en dat kan alleen geschieden door een verstandig en tijdig toegeven van de wetenschap aan de moraal, zal de sociale quaestie niet worden opgelost.

De Heer Quack blijft niet in gebreke zelf eenige schreden te doen op den weg dien hij aanduidt, en aan het middel een gebruiksaanwijzing toe te voegen. Persoonlijke steun van den vermogende aan zijn behoeftigen broeder is één schrede; staatshulp b.v. in den vorm van eenig collectivistisch stelsel van grondbezit, is een tweede. De drijfveer van deze en dergelijke maatregelen moet hoofdzakelijk wezen de liefde tot den naaste. Het gesystematiseerde egoïsme kan onmogelijk de zuiverste uitdrukking en de edelste vrucht van onze beschaving zijn. Veeleer dient dat de rechtvaardigheid te wezen. Door aan haar gehoor te geven, zal men de misdeelde klasse met de onze verzoenen; van deze zijde zullen daden van zelfopoffering de verscheurde banden wederom moeten herstellen.

. . .

In dezer voege kan het betoog van den Heer Quack worden samengevat. Zooals men ziet, is het niet noodig de oorspronkelijkheid dezer ideeën of hunne toepassing in de eerste pláats te noemen. Den schrijver van deze regelen voegt het bovendien niet, den auteur der *Sociale Rechtvaardigheid* wegens zijn meeningen te prijzen of te laken. Maar wat ieder vrijstaat en ook met een zeer geringe kennis van zaken mogelijk is, is een juichkreet en een woord van hulde ter eere van den man, die juist nú die meeningen verkondigt en op hunne verwezenlijking aandringt. Iemand die nog zou willen twijfelen aan den ernst der tijden, zou slechts dit artikel behoeven te lezen om teruggebracht te worden van zijn lichtzinnigheid. Hier *is* reeds een der daden van zelfopoffering, die de schrijver recommandeert; een teeken van moed, zoo als enkel in dagen van crisis worden waargenomen. Zal men weigeren te gelooven aan het bestaan van een diepe klove tusschen de twee groote groepen in de maatschappij, wanneer men hier een betere dan Curtius den Romein ziet aandragen met de keur zijner bezittingen om haar te dempen? Wat een met aardsche, zoo mild als met onvergankelijke goederen gezegend man heeft leeren op prijs stellen in het leven, wordt edelmoedig en meedogenloos gestort in den afgrond, die anders dreigt ons allen te verslinden.

Men zegge niet, dat deze offervaardigheid overdrachtelijk is; niet, dat wij met een Curtius op een prentje te doen hebben. Die tegenwerping is minder hatelijk dan kwalijk doordacht. De stijl of het gemis er van, zou in het voordeel van deze bedenking kunnen pleiten, en wij-zelf, in het eerste gedeelte van dit opstel, haar misschien reeds hebben voorbereid. Toch is niets onjuister dan zij. Het schijnt waar, het half-doode proza van den Heer Quack is niet de taal van een man, die zich bewust is front gemaakt te hebben tegenover het gevoelen van de overgroote meerderheid zijner tijdgenooten, en bereid staat het ergste te verduren ter wille van zijn edele afvalligheid. Zoo in dit isolement kracht ligt, het valt niet op te maken uit de leuze van den eenzamen strijder. Niet aan een steen in een slinger, maar aan een maas-

bal in een kous, doet het wapen in zijne vingeren denken. Maar deze schijn is inderdaad slechts schijn. Zoo hij achteruit schijnt te krabbelen na elke stoute schrede, het is een teruggaan om den aanloop tot den volgenden sprong te beter te kunnen nemen. Wij meenen de taktiek van dezen anderen David te hebben doorgrond, en zullen straks den lezer onze verklaring aanbieden.

. . .

Geven wij ons eerst nog nader rekenschap van het feit, dat door dit artikel in de geschiedenis van de radikale beweging ten onzent een nieuw tijdvak is aangebroken.

Het eerste middel, het wegschenken van een zoodanig deel onzer bezittingen als wij rekenen schuldig te zijn aan de samenleving, die ons in staat stelde ze te verwerven, wordt door den Heer Quack zelf aangeduid als ver van nieuw. Hij wijst op onze groote voorouders — met name op onze »Hollandsche voorouders" — die steeds hun verplichtingen aan de maatschappij hebben begrepen. »Onze steden zijn vol van stichtingen en hofjes voor den ouden dag." (bl. 80). Zoo vol echter niet, staat hier tusschen de regels te lezen, of wij op onze beurt kunnen en moeten hun aantal vermeerderen. Het is niet weinig verheffend, de mededeelzaambeid, waarbij alle ons bekende philantropie kinderspel is, door een econoom van den naam van Professor Quack te zien aanwijzen als een der middelen om de sociale quaestie op te lossen, of althans in bitterheid te doen verminderen. Nu begrijpen wij zijne woorden, uit de diepten van zijn idealisme vernomen, — »het is nog meer een ethisch dan een economisch probleem."

Men gevoelt dat dit gedeelte van schrijvers boodschap een zeer delikate zijde heeft. In den mond van een straat-socialist hebben verklaringen als deze voor het publiek weinig overtuigends. Als er gedeeld zal worden, ziet men hem al staan aan de zijde van hen die ontvangen. Men is allicht geneigd te denken, dat hij minder vrijgevig in den mond zou zijn,

indien hij een beter gespekten zak had. Maar in het geval dat wij bespreken, is de vooringenomenheid aan de andere zijde. »Wij moeten in den goeden zin van het woord rentmeesters van ons eigendom zijn." (bl. 79). Als de Heer Quack hier van *wij* spreekt, dan hebben deze twee letters, aldus gecombineerd, een vérstrekkende beteekenis. Godshuizen zullen voortaan Gidshuizen heeten.

De vrees de edelste aandoening der ziel door een onvertogen woord te beleedigen, noopt evenwel tot voorzichtigheid. Dat niet de ademtocht der behoedzaam schrijdende kritiek den sluier doe beven, die hier over koninklijke voornemens, zijns ondanks den schrijver half ontsnapt, blijve gespreid.

Keeren wij liever van het persoonlijke tot het algemeene terug. Niet in het feit dat de Heer Quack een liefdadigheid naar vermogen aanbeveelt, waarvan het bedrag door ieder bezitter naar eigen goedvinden, ongeveer als de aangifte voor een inkomsten-belasting, moet worden vastgesteld — maar dat hij nú, in deze ure, bijna gebiedend en met klem van wetenschappelijk betoog, dit middel voorschrijft als een ernstig recept: hierin ligt wat men het heldhaftige van dit artikel heeft genoemd.

Mr. Quack bewijst, of herinnert althans aan de bewijzen er voor, dat »het privaat-eigendom aan den grond en aan al »de natuurgaven zich in den loop der tijden ontwikkeld, en »als het ware losgerukt of losgewrongen heeft uit het gemeen»schappelijk eigendom." En verder: Kracht en macht zaten »vóór, toen men allengs tot deeling overging."

En dit betoog kulmineert in het slotwoord:

»Altemaal redenen, die de eigenaars er toe mo sten be»wegen zichzelven en hun beginselen te herzien en het ge»bruik van hun vermogensrechten breeder op te vatten, dan »waartoe thans de egoïstische drijfveeren schijnen te noopen." (bl. 81).

* * *

»Hiermede hangt samen de plicht om te overwegen, of »wij, niet naast het privaat-eigendom, ook *hier en daar* in

»bezitstoestanden *soms* het collectivistisch beginsel zouden »moeten versterken of *misschien* zelfs weder in het leven »roepen."

Het is niet om nu reeds op de gecursiveerde woorden te wijzen, dat ik mij veroorloof dezen volzin aan te halen, die onmiddelijk op den vorig geciteerden volgt. Maar deze woorden zijn de kern van de redeneering, die de Heer Quack nu geeft om zijn tweede middel ingang te doen vinden. Het zal niet noodig zijn die redeneering terug te geven; bij alle belangstellenden en bij alle belanghebbenden is thans de *Sociale Rechtvaardigheid* genoeg bekend. Van eenige stelsels die de schrijver kortelijk bespreekt, kan hij »*hoogstens* mede »gaan met de plannen van Chamberlain, waar hij de gemeen»ten wil laten zorgen voor het beschikbaar stellen van grond »van de arbeidende klassen."

Zal het nog noodig wezen veel woorden te gebruiken om aan te toonen, dat de vergelijking met Curtius en den afgrond geenszins overdreven of ironisch bedoeld was? De *Werkmansbode*, een orgaan dat geen gekscheren verstaat en zich bovendien niet op kosten van beeldspraak kan jagen, heeft het zeer duidelijk uitgesproken: »Al werd hetzelfde vroeger en »in anderen vorm reeds gezegd door mannen, die geen naam, »geen titel hadden, zoo had dit weinig invloed, want de »mensch blijft mensch, d. w. z., gaat onder vooroordeelen »gebukt."

Maar nu is het zeker niemand beter dan den Heer Quack bekend, dat men, door het zeggen van sommige dingen, juist naam en titel in gevaar brengt. De kostelijkste vruchten van den boom der wetenschap, die hij de betere helft van een menschenleven heeft gebruikt, in gouden vaten te verzamelen en kunstig, met edele azijnen van scherpzinnige analyse, fijn zout van geestig betoog, zoete siropen van populaire verhandeling, in te leggen en te bewaren tot laving en sterking van den gaanden en komenden student aan meer dan éene hoogeschool — hem is de gandsche provisie-kast weinig meer dan zijn oude slof. »Orthodoxe economie." Uit den mond in »een der fijnste hoofden van het land," citeert

de Heer Quack met welgevallen tot tweemaal toe deze niet vleiende benaming. Te zeggen dat deze Gids-redacteur een modern Christen is, die, behalve in een of twee exclamaties, hier en daar van »God" spreekt, is ieder duidelijk maken, dat de Heer Quack met het woord »orthodox" weinig liefs bedoelt.

Voegen wij bij dit afscheid, dat de Hoogleeraar in het openbaar van zijn geestelijke bruid staat te nemen, de niet geheel aardsche prediking tegen de behoudzucht van rijke lieden, dan zal men nog slechts een of twee bladzijden verder behoeven te lezen om de extase van *De Amsterdammer* en de ónze te begrijpen; om de verklaring te aanvaarden, die wij van het krijgsplan van dezen auteur in ons volgende hoofdstukje zullen geven.

*
* *

Want de Heer Quack is niet iemand die de dingen ten halve doet. Wij hebben zijn Passie nog slechts voor een gedeelte te boek gesteld.

De economie zijner vaderen, en de economiën van eigen jeugd en mannelijken leeftijd gaan, het eerste overdrachtelijk en het tweede in klinkenden munt, gaan het venster uit. De hoogleeraar der staathuiskunde, de directeur eener financieele instelling, die bij de Nederlanders van een spreekwoordelijke soliditeit geworden is, de oudvoorzitter van de fatsoendelijkste kiesvereeniging in Amsterdam, vermaant, smeekt bijna, mag zelfs dreigen zijn mede-hoogleeraaren, mede-directeuren en mede-kiezers: herzie u zelven en herzie uwe beginselen. Uw wetenschap voert tot wanhoop, uw edelmoedigheid zal moeten herstellen wat uw zelfzucht heeft teweeg gebracht.

Dit uit te spreken is reeds meer dan meenigeen vermag. Het kan niet anders of de auteur van zulke meeningen moet hier en daar met schuine oogen worden aangekeken, en velen weten dat zulke blikken het moeilijkst te verduren zijn. Maar ik wilde er op komen dat nú, op dit oogenblik, dezen moed getoond te hebben, in aller achting den Heer Quack het hoogst doet stijgen. Hij geeft zijn betoog niet als een aange-

name stof voor conversatie entre la poire et le fromage; niet als een *topic* dat op de societeit in de schikking der likeurglaasjes eenige agitatie kan brengen, maar als een dringende raadgeving om het ergste te voorkomen. In onze oogen althans, is dit de groote deugd van het opstel over de *Sociale Rechtvaardigheid*, dat de auteur er blijken in geeft den hoogen ernst van den toestand te gevoelen. »Het gevoel van berusting en bevrediging," zegt hij, »is geheel en al verloren." »Overal," gaat hij voort, »schieten in de fabrieksdistricten of in de arbeiderswijken toornige blikken op ons toe." »Wie weet hoe schielijk, zal de rijke en welvarende het gaan gevoelen, dat de maatschappelijke verhoudingen zich reeds nu kunnen omkeeren." (bl. 60 en 62). De Heer Quack behoort niet tot hen, die door groote en grove woorden willen beletten te spreken van de gevaren, die de oude maatschappij bedreigen. Er nadert niets minder dan een revolutie, en ons past het als verstandige lieden, te peinzen op middelen om haar af te wenden. Mits wij niet te lang peinzen en durven uit te voeren wat het resultaat van ons denken zal zijn. Wat hem betreft, van zijn overleg geeft de Heer Quack reeds een proeve. Het is een zegen dat daarbij geen woord van geweld is. Als er iemand slecht afkomt, dan is het de bezitter volgens de oude huishoudkunde. Hoe treurig steekt hier bij af het drijven van sommige leeghoofden. Niets van de gemeenplaatsen van eerbied voor de wet, van resultaten der wetenschap, van bezadigdheid bij den nijveren werkman.

De wetten, die ons particulier eigendom beschermen, doen niets dan het verbreekbare zegel hechten aan vormen, die voor verandering vatbaar zijn, en inderdaad veranderd moeten worden.

De resultaten van de wetenschap zullen, nog langer toegepast, onder uw voeten breken als het ijs waarop gij u waagt, schoon het wêer is omgeslagen.

Bezadigdheid. Wij weten wat dat zeggen wil. Geef hun eerst brood te eten, opdat zij vérzadigd worden,

* * *

In de passages die wij aldus omschrijven, bereikt dit nieuwe licht zijn zenith.

III.

Het beste bewijs dat onze opgewondenheid niet ongegrond is, en dit artikel wezenlijk een mannelijke daad, vinden wij in het artikel zelf. De auteur, schoon hij het natuurlijk nergens zegt, gevoelt dat dit geschrift een der daden is, die den minderen man met zijn welvarenden broeder zullen moeten verzoenen. Door liefde gedrongen, heb ik dit gezongen, zou hij den volkspoeët kunnen naneuriën. Van mond tot mond dient het te gaan en van oor tot oor: de rijke man is tot Lazarus gekomen, en hij heeft hem aan zijn tafel gezet, hem spijs gegeven van zijne spijs, hem zijn drinkbeker gereikt en gekleed in nieuwe gewaden. Orthodoxe economie heeft de rijkaard aan Lazarus geschonken tot zijnen nooddruft, en hem een eigen akker gegeven volgens het stelsel van Chamberlain, den profeet.

En het blijft niet bij deze boodschap van vreugde. Daden, anderen dringend aanbevolen, zullen door eigen daden worden voorafgegaan. De schrijver zal door voorbeelden den halstarrige willen trekken, die door zijne leeringen nog niet gewekt mocht zijn. Gelijk de aartsbisschop Affre zijn bangheid overwon, en door gebeden noch tranen van vrienden zich liet afhouden van zijn weg naar de barricaden, zal ook de Heer Quack zijn kruistocht tegen de hinderpalen tusschen den misdeelden mensch en zijn geluk, geenszins opgeven. En erger dan tranen of gebeden zal dézen kampvechter probeeren tegen te houden. Verdachtmaking bij de menigte, beginselstrijd door lafhartigen in belaging van den persoon omgezet,

Den trots van het gezach en 't smalen, dat
Verdienste van nietswaardigheid moet dulden.

Ja, gelijk de aartsbisschop van Affre. Maar Mr. Quack behoort niet tot de géestelijke verzorgers der menschheid; hem zal de gedachte niet vreemd zijn, dat men zich maar éens kan laten doodschieten, en dat de burgerij meer met het leven

dan met het overlijden van hare vrienden is gebaat. Hij wil wel voor zijn principes, maar niet vóór hen sterven. Hoe meer hij blijft die hij is, hoe beter hij ten behoeve van de verdrukte klasse werkzaam kan zijn. Uit dezen hoofde van utiliteit, zou men den Heer Quak dan ook moeten aanraden, om niet al te letterlijk de sociale mededeelzaamheid te gaan toepassen. Een gefortuneerde beschermer zal den proletariërs voorloopig nuttiger zijn dan een behoeftige kameraad. Zonder iemand te willen taxeeren, maar al zou men bereid zijn zich heelenal uit te kleeden, dan nog zou de dikste druppel weinig geven in deze zee van ellende.

* * *

Zoo zijn wij dan nu genaderd tot de oplossing van het raadsel, dat de zwakke stijl van den Heer Quack ons bood. Toen de auteur, bij het concipieeren van zijn bijdrage, ging gevoelen, dat hij hier op het punt stond de daad bij het woord te voegen, begon te beseffen dat hij — zooals Monseigneur Affre zijn leven — hier een waarachtig offer kwam brengen, toen begreep hij met een doorzicht, dieper dan de Fransche prelaat bezeten had, dat hij eenigszins moest inbinden, om het woord niet ijdel, de daad niet nutteloos, zijn artikel niet onmogelijk te maken. Door te veel te verlangen zou hem alles kunnen ontgaan. Men moet in deze dingen niet overvragen. Bovendien stond hij niet alleen, en sprak hij niet enkel voor zich zelf.

De homogeniteit van de *Gids*-redactie is een der verheffendste schouwspelen, waarin het lezende volk zich pleegt te vermeiden. De letterkundige overzichten zijn het neusje van deze voortreffelijkste van alle Hollandsche zalmen. Deze rubriek heeft zich nog niet laten vervangen aan de spits van onze literaire beweging; geen nieuwe phase in poezie of proza, geen nieuwe schrede in de kritiek, of de kroniek van den *Gids* had haar aangekondigd en bleef haar leiden. De vereende krachten van de letterkundige redacteuren zijn wezenlijk aan deze afdeeling niet verspild; tusschen de regels

schittert het vernuft en trilt de levenskracht, en als men het eenmaal zóó ver brengt, dat die regels-zelve in behoorlijk proza worden vervat, dan zijn de grenzen der volkomenheid bereikt. Ook van de meeningen der redactie in politieke zaken, al ontbrak tot dusver een rubriek waarin zij werd samengevat, kan men zeker zijn.

De namen der bestuurders vormen een welsprekend programma. Maar even zeker is het, en wij zijn niet de eersten, die dit aanstippen, dat de denkbeelden van den Heer Quack aan het programma een uitbreiding geven. Het is bijna indiskreet er over te spreken, maar de strijd van den Nederlandschen Affre moet al begonnen zijn, toen hij dit artikel in de redactievergadering ter tafel braeht. »Mijn vrienden hoort mij, zei de aartsbisschop. Hij kon geen gehoor krijgen." (bl. 88). Is deze passage uit de lijdensgeschiedenis van den Parijschen kerkvoogd niet een klein autobiografisch fragment? Wij vreezen het te moeten gelooven.

De opmerkzame lezer van de *Sociale Rechtvaardigheid* zal van de volzinnen over het particulier eigendom, over het collectivistisch landbezit, over de gilden, over den vrijen handel, over de belangen der consumenten, over het uitdeelen van inkomsten, over de grieven der arbeiders, over de gevaren van hunne houding; in één woord over de tegenstelling van de orthodoxe economie en de moderne rechtvaardigheid, zal van die volzinnen een indruk hebben gekregen, die, gemeenzaam gezegd, doet denken aan scheve gezichten van sommige *Gids*-redacteuren. Welnu, want wij willen zelfs den schijn vermijden in de intieme zaken dezer Heeren te dringen, voor een goed verstaander als de Heer Quack, zal het halve woord, dat de beleefdheid misschien belette te voltooien, genoeg zijn geweest. Het succes is alles in de wereld. Men schrijft geen enkelen volzin in het openbaar, zonder te weten wat men er mede bereikt. Het is tijd verbeuzelen, zoo niet erger, ideëen te strooien in den wind, met de kluizenaarsgedachte, dat wellicht een voetbreed goede aarde eenige hunner tot wasdom mag brengen. Al is men »met ziener*sblik* gewapend", zooals Carlyle, (bl. 74) — een scherp zwaard is van ander

metaal vervaardigd. In den strijd moet men overwinnen. En als de strijd van den Heer Quack reeds is aangevangen vóor zijn artikel ter perse ging, als hij bovendien het gevoel niet kon onderdrukken, dat de rijke man, door Lazarus de hand te reiken, gevaar geloopen heeft zelf voor melaatsch te worden gehouden, dan moet de gedachte bij hem zijn opgekomen, zich te behoeden voor de kans den degen uit de vuist te worden geslagen, alvorens hij de kampplaats zou betreden. Hij heeft toen zijn wapen; met een slag om den arm, steviger bevestigd, en is heengetogen met het resultaat, dat wij hebben gezien.

.˙.

De voorbeelden van den stijl waartoe het den Heer Quack behaagd heeft zich ditmaal te beperken, kunnen nog vermeerderd worden met citaten van een anderen aard. Wij meenen reeds getoond te hebben, dat die misgrepen teekenen zijn van den kamp, dien om de aangevoerde goede redenen de auteur der *Sociale Rechtvaardigheid*, in eigen gemoed heeft gevoerd. Aan de uitwendige bewijzen die wij gegeven hebben, dienen, tot meerdere waarschijnlijkheid van onze stelling, deze inwendige te worden toegevoegd. De andere citaten die wij bedoelen, zullen evenzeer als inwendige bewijzen kunnen strekken voor ons vermoeden, dat reeds dadelijk toen het handschrift voltooid was, die zelfstrijd meer dan een ijdel schrikbeeld is gebleken van de oppositie, welke de *Gids*-redacteur zou te overwinnen hebben.

Ik heb het oog op tal van kleine tusschenzinnen, die den schijn en wellicht enkel den schijn hebben, van later ingelascht te zijn; op woorden en woordjes, die evenmin het juiste verstand als den rythmischen samenhang van het proza bevorderlijk kunnen heeten.

Deze plaatsen hebben allegaar dít gemeen, dat zij er op aangelegd zijn, den indruk van het gezegde te verzwakken, om met de eene hand terug te nemen wat de ander heeft gegeven. Ik heb er reeds op gewezen, wat den schrijver tot

deze kunstig overlegde en geestig volgehouden taktiek moet geleid hebben; en alleen in dat licht mogen de volgende aanhalingen worden beschouwd.

Zoo had de Heer Qnack gezegd dat de arbeiders-klasse »op dit oogenblik nog slechts (vraagt) datgene wat voor allen recht is.'' (bl. 65) Welnu, zou men denken, dat is zeer billijk van de arbeiders; iemand, die niet meer verlangt dan hem toekomt..... En wat laat de Heer Quack er op volgen: »En inderdaad, wanneer zij zich op dit standpunt stelt, *is er een en ander aan te toonen*, dat hun gelijk *kan* geven." De anti-climax in de beide citaten is duidelijk.

Niet iedereen, verzekert de schrijver, is producent die er zich op laat voorstaan. Parasieten, n.l. overbodige tusschenpersonen in handel en nijverheid, en zij die van het spel van den geldhandel leven, eigenen zich een onevenredig deel van het inkomen toe: »De heeren financiers onderscheppen een deel van het produkt, vóor dat het in de handen is gekomen, waarvoor het bestemd was."

Dit is een opinie, zou men weêr zeggen, die aan rondheid niets te wenschen laat. »Onderscheppen": een goed Hollandsch woord. Maar ik heb verkeerd overgeschreven. Er moet achter heeren financiers een tusschenzin van dezen vergoelijkenden inhoud worden gelezen: — in ruil der diensten die zij bewijzen. Ik heb niets tegen de provisie waarvoor de Heeren hier worden goedgeschreven. Maar in den gedachtegang gewagende van het *onderscheppen* van iets, dat voor een ander *bestemd* was, komt de geinterpoleerde verontschuldiging niet te pas.

Sprekende over het particulier en over het gemeenschappelijk eigendom, geeft de auteur te kennen, dat »de deeling van den grond en wat daartoe behoort'' geenszins een »voor altijd vaste wet" mag heeten. Goed. Een nadere uiteenzetting van deze opvatting noemt het particulier bezit een »vorm der maatschappelijke organisatie". »Maar vormen, luidt het verder, zijn te veranderen, hebben slechts een relatieve waarde", (bl. 79) enz. De strekking van dit onderdeel van het betoog, is, dat het niet kwaad zou zijn, indien men wezen-

lijk aan dezen vorm wat veranderen ging. En gelukkig is de Heer Quack hier duidelijk genoeg, om ons te doen vergeten dat hij op het bittere drankje van zijne verklaring aangaande dien »vorm der maatschappelijke organisatie", het hapje suiker heeft laten volgen: maar, »een zeer goede vorm".

Onder de vele voorslagen die gedaan zijn, om de wijzigingen die hier bedoeld worden te regelen, noemt de schrijver eenige, die, ten voordeele van den staat, een beperking van het erfrecht betreffen. Hij had zijn artikel in dezen tijd, die dringend noodig heeft dat men van woorden tot daden kome, een behoefte in de eerste plaats door den Heer Quack zelf gevoeld, hij had zijn artikel ongeschreven kunnen laten, indien hij wezenlijk geen verder strekkende gevolgen van zijn betoog verlangde, dan hij schijnt te begeeren in deze termen, die er uitzien als of ze, bij een tweede lezing, door een vreemde pen zijn tusschengevoegd:

»Welnu, wij *meenen* dat deze denkbeelden — hoe *fantastisch* zij ook mogen klinken — *misschien* wel *eenige* opmerking en overweging verdienen."

Wij meenden — en gelooven het nóg — dat dit opstel juist geschreven was, om de *toepassing* van deze en dergelijke denkbeelden aan te bevelen als *zeer dringend noodzakelijk*, als *rechtvaardig* en *onvermijdelijk*.

* * *

Een stijl als deze zou men de coquette kunnen noemen. Wij vinden de voorstelling niet onwaarschijnlijk, die ons den Heer Quack presenteert in een zeer innige conversatie met de vurige maagd der Democratie. Hij is een levenslustig man, en de liberale matrone, die hem indertijd geen harer gunsten onthield, wordt hem wat deftig. Het bekoort geen jongeling meer, het voorwerp harer oplettendheden te zijn. Onze *Gids*-redacteur overwint in de tegenwoordigheid van het schoone kind zijn liberale bleuheid, en staat haar toe, dat zij zijn lokkig hoofd aan haar hart drukt. Trotsch op haar zegepraal, wisselt de maagd over zijn kruin heen een

guitigen blik met eenige harer vrienden, die niet weten wat zij er van denken moeten. Hun gesmoord lachen doet hem opschrikken, en nu staat ook op haar bevallig hoofd de roode mnts te schudden van hare vroolijkheid. Met een half verlegen en een half verontwaardigd gebaar, doet de auteur der *Sociale Rechtvaardigheid* een paar stappen achteruit, en verwenscht het uur, toen hij zijn huisjas aan den kapstok hing om uit vrijen te gaan met de maagd der Democratie. Toch is het te hopen dat hij om één blauwe scheen niet geven zal. Bezadigdheid bij mannen is een deugd, die onstuimige meisjes liefhebben. De ernst en de rustigheid van den aanhouder zullen misschien winnen. Dan rest den liberalen veteraan — niet in die mate veteraan of onze verwachtingen zijn zéer gegrond — nog de vadervreugde, zich zelf verjongd te zien in de kinderen van de Democratie.

* *
*

Evenwel; wij die weten wat de inrichting van den stijl hier beduidt, wij behoeven ons aan fantasieën van dezen aard niet over te geven. Tevreden in het bewustzijn, naar ons gering vermogen te hebben medegewerkt, een der merkwaardigste geschriften van den laatsten tijd in het zonnetje eener juiste waardeering te zetten, zouden wij hier de pen kunnen neêrleggen, indien wij niet een zeker gevoel van bekommerdheid bij onze lezers uit den weg moesten ruimen. De vraag moet rijzen: wat nu? Wat beteekent dit alles? Wat hebben wij van dit artikel te wachten? Wat zal de auteur ná dit artikel doen? Al deze vragen gaan uit van de onderstelling, dat het opstel over de *Sociale Rechtvaardigheid* niet alleen kan blijven staan tusschen zijn papieren broers en zusters. Dat er een bijzondere drijfveer toe geweest is, en dat het bijzondere gevolgen zal hebben. Welke? Wij hebben ze reeds aangestipt. En meer dan aanstippen kan men, zonder zich airs van een profeet te geven, niet doen. De Heer Quack zelve, en niemand minder dan hij, zal het antwoord geven op de vragen die het publiek met aandrang stelt.

Waarschijnlijk zal zijn verder streven, zoodra het van de theorie naar de praktijk wordt bevorderd, meer op de noodige veranderingen in onze wetgeving gericht zijn, dan op het popularizeeren van liefdadigheid. Wij doen deze onderstelling niet wegens louter menschkundige redenen aan de hand; maar volgens onze meening zal een wettelijke regeling van de belangen der misdeelde klasse betere waarborgen kunnen bevatten, dan het toch altijd eenigszins subjectieve gevoel van liefde tot den naaste. Dit zal den Heer Quack niet langer verborgen kunnen blijven, dan zijn schoone droom duurt. »Het egoïsme, waaraan onze bezittende klassen hebben toegegeven, zal moeten gezoend worden." (bl. 89). Gaarne. Maar wij zouden geneigd zijn te gelooven, dat ook de vurigste kussen niet bij machte zullen zijn, die zelfzucht genoegzaam te vermurwen. Als wij het daar te veel op lieten aankomen, zou de sociale rechtvaardigheid wel kunnen blijken, enkel een soort societeits-rechtvaardigheid te zijn. Neen, de praktijk van onze wetgeving is het terrein waarop omwentelingsgezinde geesten als de Heer Quack, en zoodanige zijner vrienden als dezen denkbeelden zijn toegedaan, zich tot nut van hunne medeburgers moeten bewegen. Niet in de besjeshuizen. Wat althans dezen voorganger betreft, van hem mogen wij niet scheiden dan met den wensch, dat hij weldra in de Nederlandsche volksvertegenwoordiging een uitzondering moge vormen op den door hem gestelden, somberen regel: »er is tweestrijd tusschen onze woorden en onze daden."

d. H. 23 Juli 1886.

P. S. Nu werkelijk in Amsterdam een oproer is uitgebarsten, dat men met geweld heeft moeten bedwingen, en dat in den eersten schrik door vele bladen aan opruiers wordt toegeschreven, is een herhaalde lezing van dit artikel nuttig voor allen, die de ware oorzaak van de ontevredenheid willen leeren kennen.

EEN BOEK OVER KUNST.

DOOR

W. J. v. W.

Albert Wolff. — La Capitale de l'Art.
Paris, Victor Havard. 1886.

Ik heb Fransche kunst gezien.

Ook heb ik Fransche kunstkritiek gelezen.

En nu wenschte ik de macht te bezitten, bliksemende woorden te uiten, om me wat lucht te geven in dezen zwoelen verpesten dampkring van bêtise en middelmatigheid. Niet met de illusie verandering te kunnen brengen in toestanden, tè diep ingekankerd, tè zeer gesteund door de domme zelfvoldoening van den grooten hoop, om van dezen sympathie te mogen verwachten.

Laat ook de artiest van het woord zich ergeren aan mijn zwakke dictie, ik schrijf dit voor me zelf en voor de weinigen die 'tzelfde liefhebben als ik, en die, hoewel ze zich kalm verheffen boven het ellendige ouwewijven-gewauwel, toch warm zullen worden, omdat 't hier datgene geldt, wat ze als 't hoogste huldigen, en wat erger dan miskend werd.

* * *

Want zalig schijnt, wat ons hoog en heilig is miskend te zien door de menigte, vergeleken bij het gevoel dat ons bevangt, wanneer we er een onwaardige met kunstmatige geestdrift over hooren spreken.

* * *

Toen Emile Zola in 1866 »Mon Salon" schreef, achtte hij zich beleedigd in zijn heiligste overtuiging: »Jamais je n'ai vu un tel amas de mediocretés. Il y a là deux mille tableaux, et il n'y a pas dix hommes. Sur ces deux mille toiles, douze ou quinze vous parlent un langage humain, les autres vous content des niaiseries de parfumeurs." Twintig jaar later schrijft een geestverwant van hem in den »Courier du soir" naar aanleiding van de Salon: »L'art n'est plus cette sublime vision de la nature à travers un tempérament, cette recherche passionnée de la vie même dans ses sensations les plus intenses, cette indépendance superbe des traditions, qui est l'essence même de l'art...., c'est le triomphe du procédé et le servile retour aux formules connues, aux ficelles si conspuées."

Men bedenke dat toen Zola zijn impressies van '66 schreef de kunst van Millet, Rousseau, Corot, Courbet etc. in vollen bloei was, en niet zij 't waren die hij bestreed, en na hen slechts enkelen (waaronder Bastien Lepage) echte kunstenaars bleken, terwijl 't heele leger artiesten zich dien tijd bezig hield met bijzaken, die op zich zelf niets, en alleen als middel tot en in verband met ware kunst iets te maken hebben. Als men dan tot de overtuiging is gekomen dat thans de kunst in Frankrijk grootendeels is vertegenwoordigd door een rij zeer habiele werklieden, die met hun kunstjes handig weten te jongleeren, en de stoutste tours de force volbrengen; dat zij alle trekken heeft van een décadence-periode, — dan leze men hoe Frankrijks meest populaire kunstkriticus zijn boek durft inleiden:

»Paris est la Capitale de l'art, et nul n'oserait lui contester ce titre en lequel je résume le plus pur de sa gloire."

Een der grootste revoluties in de kunst is tot stand gebracht door de generatie van 1830 in Frankrijk: Delacroix, Millet, Dupré, Rousseau, Corot, Diaz, Decamps, Troyon, Barge etc. Maar met hen is ook hun kunst daarheen gegaan en voortgezet in andere landen, waaronder in de eerste plaats Holland. Parijs als hoofdstad van Frankrijk is 't brandpunt geweest van die heerlijke groote kunst, maar 't is aanmatigend en onwaar, om van het *tegenwoordige* Parijs te spreken als van het centrum der levende kunst. Want de toonaangevende kunst van heden in Frankrijk is bloedeloos en zenuwachtig als 'n hysteriek jong meisje, chique en elegant als 'n geparfumeerde cocotte, hol en rhetorisch als de verzen van Bilderdijk.

Te zeggen, zooals Wolff doet, dat die moderne kunst zich los maakt van conventie, en terug gaat tot de eenige en onuitputtelijke bron der natuur, mag fraai klinken voor Fransche ooren — ons, die wijzen kunnen op de Marissen, op Israels en Mauve, is 't 'n belachelijke frase, die om hare kortzichtigheid alle verdere beoordeeling verdacht maakt. Holland heeft nog kunstenaars, die evenmin den onmiddellijken invloed van Frankrijk ondergaan hebben, als zich iets behoeven te bekreunen om 't oordeel der Parijsche pers.

De kunstkritiek in Frankrijk is al even slecht als bij ons, met dit onderscheid dat in 't Fransch letterkundigen schrijven, die 'n enkele maal goede dingen zeggen (Zola in l'Oeuvre en »Mes Haines'', Camille Lemonnier in België etc.) wat bij ons niet 't geval is. Trouwens om goed kriticus te wezen moet men zelf artiest zijn en van 't gehalte als de te beoordeelen kunstenaar; de kriticus zij voor Publiek de tolk en wegwijzer, die niet de pretentie hebbe lesjes uit te deelen aan de artiesten, maar die het kunstwerk moet ontleden en er de grootere en mindere qualiteiten van aanwijst, om Publiek te doen zien, wat het uit zichzelf niet zien kan.

Een artiest is meer dan een gewoon mensch, om deze reden, dat zijn ziel meer en krachtiger indrukken ontvangt, voor welke hij de individuëele uitdrukking zoekt in bepaalde vormen. Hij is de bevoorrechte die door de natuur gesteld

is boven zijn medeschepselen, — die niet bestaat te hunnen gerieve, maar door hen moet beschouwd worden als hun meerdere, van wien ze veel te leeren hebben, en die hun genot en een rijker leven geven kan, wanneer zij willen trachten hem te begrijpen.

Tot dit juiste begrip nu kan de verstandige kunstkriticus van veel nut zijn. Het ongevormd kunstbegrip te helpen ontwikkelen, den koekebakkerssmaak te beoorlogen en te doen inzien dat, om waardig te zijn van de vrucht der echte menschelijke kunst te proeven, men allen gewaanden smaak moet op zij zetten, en alleen met liefde moet trachten te begrijpen — dit zou een schoone taak zijn voor den kriticus. Hij zou dan den artiest doen kennen uit zijn werk, en niet uit biografische kleinigheden of door hem te toetsen aan zekere overeengekomen kunsttheorietjes.

Biografische bizonderheden mogen zeer leesbaar, het intieme leven van een kunstenaar zeer interessant zijn, de oorsprong der meeste in omloop zijnde verhalen is zoo verdacht, dat men er niet dan met alle voorbehoud kennis van nemen mag. Eén bladzijde psychologiesche studie gebaseerd op het werk van den artiest is meer waard dan het boek, waarin men volledig de geschiedenis van zijn leven zou kunnen vinden. Dat leven, merkwaardig naar de mate der kracht en der grootheid van zijn temperament is uitsluitend te vinden in zijn werk. — Voor de rest heeft alleen waarde een intieme correspondentie (als van Millet met Senaier) zonder commentaar, als 'n stuk leven waarvan elk voor zich zijn impressie kan krijgen, en niet de impressie vàn de impressie zooals wanneer de biograaf zijn persoonlijk inzicht niet achterwege laat. Met de kunst zelve weder, vragen we alleen naar de impressie van den artiest, wàt hem bewoog om dàt te schilderen, en hebben we met de natuur in zòòverre niets te maken, als juist de aandoening verschilt van de realiteit. Of wij en onze buurman die natuur anders zien doet niets ter zake; de waarde wordt gemeten naar de kracht waarmede 't persoonlijk sentiment is uitgedrukt. Naarmate de indruk intens, 't behouden sentiment krachtig, de uitdrukking

onafhankelijk, en de harmonie tusschen het onveranderlijk reëele en de lyriek van den kunstenaar volkomen is, geeft men het kunstwerk een hoogere plaats. Doch dit bedenke men vóór alles: Sujet, voorstelling, doet niets af aan de kunstwaarde; habiel en mooi schilderen is bijzaak en alleen te bewonderen als het de hoofdzaak helpt bevorderen. Schilderijen, geworden om technische qualiteiten te vertoonen, zijn als verzen ratelend van onsamenhangenden klinkklank. Schilderijen waar de voorstelling hoofdzaak is, en de toeschouwer moet geboeid worden door een geschiedenisje, behooren tot het gebied der illustratie en kunnen alleen als zóódanig waarde bekomen. Kleur, compositie, teekening en factuur, zijn niets zeggende termen als deze dingen niet waarde bekomen in het verband.

Dit alles, en veel meer, uiteen te zetten zou het doel zijn der kunstkritiek.

* * *

De impressie van een schilderij in woorden te bootsen, kan als fraaie lyriek literaire waarde hebben, als *kritiek* is dit onvoldoende.

Doch beter is het de aandoeningen van zijn ziel, opgewekt door het zien van schoone kunst, in schoone taal weer te geven, dan een hoop banaliteiten over kunst met wat biografische kleinigheden saam te hanselen tot banden van wanbegrip, die den menschelijken geest gevangen houden, en de ziel het heerlijkste genieten, dat ligt in het bevatten van waarachtige kunst, onthouden.

* * *

Wanneer men b. v. in de »Souvenirs littéraires" van Maxime du Camp over Delacroix en Ingres etc. leest, dan kan ons dat boeien, zonder dat we er een woord van aannemen, als causerie over een onderwerp dat ons interesseert — verder pretendeert het niets. Maar ik verwacht iets

anders van iemand die zegt: »J'ai reçu la confession de leur ambition et de leur doute, j'ai pu voir dans les âmes, autant que dans l'oeuvre, et c'est par cet échange de vues avec les artistes, devenus en quelque sorte mes collaborateurs inconscients, que mon ouvrage fera son chemin plus vivement que par la part que j'y porte personnellement". Zoekt men nu in het boek naar hetgeen hij gezien heeft dans les âmes et dans l'oeuvre, zoo vindt men niets dan banaliteiten. Bij voorbeeld:

Wanneer Corot zijn vriend Dupré badineerend den Beethoven van het landschap noemt, neemt Albert Wolff dat au sérieux, en gaat hij die vergelijking uitwerken; »En effet si les toiles de Corot rappelaient les adagios de Mozart, les pages puissantes souvent terrifiantes de Dupré produisaient l'effet des oeuvres symphoniques de Beethoven".

Hij gaat daar nog verder op door en komt tot deze conclusie: »La marque caractéristique de l'oeuvre de Dupré est la puissance parvenue à la plus haute expression; aucun maître n'a mieux traduit que celui-ci les grondements de la nature, ses effets bouleversants devant lesquels on se recueille, humble et pensif, *comme on se plonge dans une symphonie de Beethoven.* Dat »aucun maître etc." kan er meê door, maar on ne se recueille pas humble et pensif devant un effet bouleversant de la nature, dat bewijst Dupré, die een woedenden storm schildert, met zulk een woest sentiment, dat men dien storm zelf vergeet. Maar Alb. W. kijkt juist naar het sujet en had bovendien een bruggetje noodig om op Beethoven te komen, — en die heele vergelijking hoort eer thuis in den mond van jongelui die voor 't eerst een doek met verf hebben bemorst, dan bij een oordeelkundig man.

∴

».... et c'est par cet échange de vues avec les artistes, devenus en quelque sorte mes collaborateurs inconscients que mon ouvrage fera son chemin plus sûrement que par la part que j'y porte personnellement."

Wat is dat voor een gehuichelde frase, waarin hij tracht zich van de verantwoordelijkheid der te boek gestelde opinies af te maken, en een reclame vindt voor zijn boek! Men leze in dat boek op pag. 47 als hij over Millet schrijft: »Quand on contemple une des plus célèbres figures du grand maître, dite l'homme à la houe, le coeur se serre; ce paysan est là, appuyé sur sa houe, respirant un instant de son labeur écrasant: il est penché en avant comme un être dont la volonté lutte contre l'accablement de la fatigue qui l'envahit. Le mouvement est si observé, les formes sont dessinées en lignes si vivantes, le drame de l'humble aux prises avec le sol est si puissamment indiqué, *que le paysan prend les proportions véritables sous l'oeuil du spectateur*, on souffre de sa peine, on est comme lui obsédé par le trop plein du travail imposé à l'homme; *il vit et on vit avec lui*; le champ qu'il culture s'étend à perte de vue; *nous ne pensons plus au tableau, tant cet art véritable nous ramène dans la nature même.*"

Hoe zou Millet wel gedacht hebben over de hier gecursiveerde uitdrukkingen? Ik verbeeld me dat hij in deze al een collaborateur.... *très* inconscient geweest is. De conclusie van Alb. Wolff berust op 't summum van wanbegrip en bêtise in kunst: precies de natuur, en hij voegt daar nog aan toe: Tendens-kunst! Neen, Millet heeft dat niet geschilderd met een ander doel dan om uiting te vinden voor een machtige impressie! — Voor te geven de kunst van Millet te bewonderen, en hem dan zoo weinig te begrijpen, en hem eigenschappen toe te dichten die hem zouden onteeren — 't is een droevig bedrijf. De betere opmerkingen van Wolff maken den indruk van in de conversatie met artiesten opgevangen woorden, die hij dan nog soms bewijst niet begrepen te hebben.

* * *

$^{99}/_{100}$ van de kunst-kritici, die zich door een zekeren smaak voor habiliteit laten verleiden, allerlei gekke dingen te zeggen

over iets waarvan ze niet de minste notie hebben, zijn de minderen van Albert Wolff. De meesten zijn mislukte schilders, die de ergsten zijn, en journalisten die het doen uit berekening of 't beschouwen als een pis-aller. De artiesten zelf zullen het woord niet opnemen; zij trekken zich terug in het bewustzijn van eigen kracht en beschouwen de critici als de belhamels van een troep straatjongens, die met modder uit een poel alles wat ze niet begrijpen, bevuilen: och, morrelen jullie maar wat in je stinksloot, als je 't niet laten kunt. —

Vandaar dat die sloot altijd zal blijven stinken en nooit gedempt zal worden.

COR CORDIUM.

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Ziel van myn Ziel! Leven, dat in my woont,
  Veelnamige Mysterie, die ik noem
Myn Ik, myn Zelf, myn Wezen, — die u toont
  Altyd een andre, en uwen eigen doem
Spreekt op u zelve en dit myn lichaam maakt
  Het werktuig uwer woorden, 't instrument,
  Dat gy bespeelt en maakt aan de aard bekend
Uw melodieën, dat aanstonds ontwaakt
  Dit menschdom heinde en veer: — ú roep ik aan:
Opdat gy spreke' en van myn lippen dryv'
  Lente van zang, die over de aard zal gaan,
En 'k thans niet myn, maar úwe woorden schryv'.

II.

'k Heb u altyd gezocht en trachtte altyd
  Te luistren naar uw woorden; maar als een,

Die staat aan 't strand der zee en hoort aldoor
Der waatren ruischen en het wyd en zyd
Breken der golven, en zijn voeten treên
Krakende schelpen; — en hy nygt het oor,
Om in 't geluid te grypen één geluid,
Omdat áls hy het hoort, hy zal verstaan
Ontzachbre wysheid, zulke als de Natuur,
Eens in een eeuw, aan één verkorene uur,
Meêgeeft opdat die ze uitlegge en beduid'
Den grootste van die dán op aarde gaan; —
Máar vruchtloos: — zóó hoorde ik in myne ziel,
Van dat ik kind was en der wereld droom
Kleurde myn oogen met zyn bonte beeld, —
Een heir van stemmen in my, en ik hiel'
Myn ooren wakker in den nacht, vol schroom
Biddend, dat me úw geluid niet bleef verheeld.
O, als een kind, dat op een marktplaats dwaalt,
En roept zyn moeder, die hy dáar verloor,
En schreit of eindlyk hem zyn moeder haalt,
En meent haar stem te vangen in zyn oor: —
Zóoals dat kind, als moeder tóch niet komt,
Zóo schreide ik ook om u, die me alles zyt,
Moeder en meer dan die, — die 'k thans belyd
Liever dan menschen; — die u nóg vermomt,
Helaas! terwijl ik klaag en myn geluid
Uitween in stroom van tonen en begeer
Alleen met ú te zijn, in schoon verkeer
Van woorden — tot uw hand my de oogen sluit.

III.

Wee my! Ik heb myn ooren moê gemaakt
Met luistren naar veel woorden. Ik verstond
De taal der menschen, wier geslachten gaan,
Rusteloos sprekende, als één karavaan
Van volken. En iets was er dat ik vond

Van wat in bosschen en op waat'ren waakt:
  Toen was ik moede toen ik 't had verstaan.
En zooals een, die moede is van 't gepraat
Der stad en 't druk bedryf langs markt en straat,
  Gaat in het huis eens vriends, dat die tot hem
  Vertrouw'lyk spreke, met gedempte stem,
Onder 't gedempte lamplicht; of als een,
  Die 't stads-raadhuis verlaat en 't lang geluid
  Der luide stemmen in de hooge zaal, —
  Hy treedt met vluggen tred door 't ruim portaal,
    En daalt de trappen af en de stad door,
Naar een stil huis, dat in de voorstad staat,
  En hy treedt in, wyl hy de straatdeur sluit,
En vindt in 't stil vertrek zyn liefste alleen,
    En zy zegt zoete woordjes aan zyn oor,
En laat hem zitten, wyl zy nederligt
  Op haar satynen sofa, aan haar zy,
    Op een laag stoeltjen, en hy legt zyn hoofd
Tegen haar aan, en zy kust gaarne 't licht
  Der oogen hem en maakt rond hem gevlei
    Van woorden, waarvan elk iets liefs belooft: —
Zóó zocht 'k — o, man noch maagd tot vriend noch vrouw, —
  Maar ú alleen, dien 'k wist, dat méér zou zyn;
En, beter dan een man zyn vriend kent, wou
  'k U kennen, dat ik u ware en gy myn'.
Toen werd mijn staêge taak steeds te verstaan
  Elk ding dat van ú kwam en uw schoon ryk;
En 'k zat met uw gedachten daag'lyks aan,
  En elk noemde uwen naam geduriglyk.
En uwe droomen zochten me als ik sliep,
  En weefden voor myn oog veelkleur'gen schyn,
En verre stemmen zongen uit het diep,
Totdat de laatste toon my wakker riep,
  En 'k smeekte: »och, dat die stem thans niet verdwyn'!"
Dan stonden myn gedachten by elkaar
  In 't vale licht, en geen sprak onder hen,
  En enk'len weenden; en zy fluisterden

Spreken van u: — zóóals men soms mocht zien
Feestgangers gaande naar een groote stad,
By troepen op den heirweg; al die liên
Maakten verward geluid en lieten pracht
Van kleur'ge mantels of fluweelen kiel
Of pluimhoed pronken in het zonlicht, dat
By vollen middag van den hemel viel: —
Of anders: pelgrims, die in grauwe py,
De armen gekruist, met zware stappen gaan,
Achter elkander, in het koude licht
Eens vroegen morgens: — zóó gaan, droef of bly,
Al uw gedachten altyd af en aan,
En zyn altyd naby voor mijn gezicht: —
Al dezen vroeg ik en zy spraken my
Van al uw deugden, groot en wonderbaar,
Want die te zeggen, dat was ál hun eer;
En ik besloot hun woorden altegaar
In mijn geheugen en dacht telkens meer
Te kennen u, dien 'k andren openbaar.
En toen kwam er een tyd, waarin ik dacht
Te weten wie gy zyt; en 'k zag uw beeld
's Daags voor my, en werd wakker in den nacht
Van groote vreugde, omdat ik 't half verheeld
In droom ontwaarde. En weken na elkaar
Heb ik myzelf kinderlyk-bly gespeeld
Met dat valsch beeld, dat 'k zelf had voortgebracht.

Wee mij! Toen hoorde ik, zittende in myn huis,
De stemmen der gedachten weer in my:
Zy kwamen traag van verre, als het geruisch,
Dat de wind maakt tusschen een huizenry:
Maar 't was een vreemd geluid, als iemand hoort
Die van de Noordstreek naar het Zuiden gaat,
By andre volken, en hoort woord na woord
Spreken door wandlaars, in een vreemde straat,
Zuidlijke talen: — en ik zag en, ziet!

Diep in de scheem'ring van myn ziel bewoog
Een drom gestalten, als ik somtyds zag
Gaan op de bruggen, als ik 't huis verliet,
En op een gracht liep, waar de mist langs toog,
Op een Novembermorgen: de wind lag
Roerloos over de stad: — zóó was 't in my.
En 'k zag ze naad'ren en ik hoorde 't bly
Geluid der stemmen en myn oor vernam, —
Wee my, dat het vernam! — elk woord, dat kwam
Van ú, helaas! als al wat in my spreekt: —
Van u, maar niet van hem, dien 'k had gemaakt,
't Beeld, dat ik had gemaakt in menschenwaan,
't Prentje, waarvan 'k myzelf had voorgepreekt,
Dat gy het waart, en waar 'k om had verzaakt
Uzelf, m y n zelf, dat niemand kán verstaan: .
Van u, myn onbewuste Zelf, myn Ziel
Der ziel, Leven myns levens, lamploos Licht,
Dat in schoone geheimnis altyd gloort, —
En brandt in 't duister, daar het eens in viel,
Deez' aard, deez' stof, die voor myn blind gezicht
U overschijnt, wien alle schijnsel 'hoort.
Vergeef! ik kan niet weten wie gy zyt,
Ik zie het eind niet van wat eeuwig blyft:
't Bewuste onthult het onbewuste niet: —
Wy leven en vergaan, gy zyt altyd:
Maar mèt u blyft wat ge ons in 't harte dryft,
En al wat we, ú ter eer, zeggen in 't Lied.

V.

Toen zag ik eene, een vrouw, wier diepste ziel
Droomde in hare oogen als een dageraad,
En lucht vol tinten, die weerspiegeld viel
In een stil water: — en als een, die staat
Stil op een heide, als heel de heide gloeit
Purper in 't licht: hij voelt op zijn gelaat
Den weerschijn beven, die in golven vloeit

Onder de heemlen en hy waant te zyn
Een deel dier ruimte, een kind van de atmosfeer
Rondom, en de aarde, die op eens ontbloeit: —
Zoo zag 'k myzelf bewegen in den schyn
Harer nabyheid en ik dacht niet meer
Te zyn, by haar, dan een bloem is in 't licht,
Waardoor zy bloem werd, dan het spiegelbeeld
Der maan in de' oceaan, dat nachtlyks speelt
Onder de golven, doch 't beschaamd gezicht
Daar niet kon schuilen zónder de oceaan;
En toen vergat 'k, helaas, dat gy altyd
Blyft die gy zyt, al dryft der menschen waan
Met al de winden; en ik loog my voor
Dat het úw wil was dat ik u verloor,
En dat ú vinden was in háár vergaan,
En dat de Liefde meer was dan gy zyt!
En gy zaat stil in de verborgenheid
Uws raads, en zondt drom van gedachten aan,
Als slaven, dragende veel schats, belaân
Met edel goud van wijsheid en sieraad
Van kostb're woorden en brocaat gewaad
Van koninklyke hoogheid; en elkeen
Van úw gedachten ging met háre saam:
Twee schoone volken, woelende ondereen: —
En 'k zag ze in groepen en by tweeën treên,
En hoorde aldoor uw naam en háren naam.
En de een d' andere ontmoetend kuste haar,
Zoodat de lucht licht werd van vreugde om hen.
En hen te aanzien onthulde ons wonderbaar
Der Liefde dienst en ceremoniën.
Toen bloeiden onze kussen in den nacht,
Als tweeling-bloemen nygend naar elkaar,
Die saam op één steel beven en dan zacht
Elkaar omsluiten in hún nacht van 't jaar.
En om ons heen bewoog de duisternis,
Als om twee vlammen, bevend te vergaan,
Iedere in de andre, en die dan roerloos staan,

Als één vlam brandend tot het uchtend is.
Wee my! wee ieder, die zich zelf ontviel!
Want het verlangen naar zyn zelf zal dra
Gelyk een sterk man woeden in zyn ziel, —
En wie verhoort dán 't roepen om gena?
Want de gedachten, die hy 't liefste had,
Zullen als droeve slaven schreiend staan,
En klagend vragen of hy hèn vergat,
Die zooveel schoons hem hebben aangedaan.
Zy zullen 't huis bevolken in zijn droom,
En, somb're stoeten, maken zulk misbaar,
Dat hy in slaap zal zeggen: koom, o koom!
En de armen oopnen naar die droeve schaar.
En als de nachtlamp walmt en geler brandt,
Des ochtends, vliên zy, en hy zal misschien,
Met droomende oogen, naast het ledekant,
Een enkle zitten en zacht schreien zien.
En 't zal hem zyn — wee my, dat ik het weet! —
Gelyk 't een kind is, dat de moeder schonk
Speelgoed: een popje en kleertjes, en het kleedt
Lief popjen aan en doscht lief popje in pronk
Van jurkje en fraai sieraad en mint het zéér,
Zóo dat het slaapt met popje en telkens meer
Voor popje lief wordt, maar op 't laatst vergeet
Vriendjes en moeder-zelf — tot 't op een keer
Die moeder doodvindt: — zooals dán dat kind
Schreit om zyn moeder en haar eenzaam leed,
En dat het popje lief had boven haar,
Zóó zal hy schreien, die zyn Zelf vergeet,
En meer dan Zelf liefde van menschen mint,
Alsof die meer dan 's levens Leven waar'.

VI.

Daar leeft geen ánd're God! Gy zyt alleen.
Der wereld heil moog' einden in geween,
Hij, die in u gelooft, smaakt eeuw'ge vreugd.

U voelen is geluk, ú zoeken deugd;
U kennen was altoos der grootsten droom:
Al hun gebed, dat úw Koninkryk koom',
Want wie ú mint, bemint de wereld niet:
Werelden worden en vergaan — gy blyft:
En mét u blyft wat ge ons in 't harte dryft,
En al wat we, ú ter eer, zeggen in 't Lied.

STEMMING.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

De wind waait hoog en kent de menschen niet!
Hoog wil ik stijgen in den Noordewind,
Boven 't gerucht van stemmen — boven 't licht
Der volle straten en den druk der menschen.

Ik wil één s vrij zijn, één s oneindig vrij —
Dat er gecn liefde en lachen voor mij is,
Geen zachtheid en geen weemoed en geen lust.

'k Wil eenzaam stijgen met den Noordewind,
Die in den killen nacht gestadig waait,
Groot en onwetend. Stijgend zal ik neerzien,
Met kouden blik en onbewogen mond,
Op wat voor eeuwig wegzinkt onder mij.

En als de passies, die 'k heb liefgehad,
Zich aan mijn kleed'ren hechten en 't gezicht
Met schreien heffen en mij angstig vragen
Hen niet alleen te laten in den nacht....

Dan zal ik zwijgend hun gekromde handen
Losmaken van mijn kleed, — en als zij vallen,
Zal ik niet sidd'ren bij den doffen slag;
Maar zingend rijzen in den kouden nacht! —

LITERAIRE KRONIEK.

I.

Over Hofdijk.

De volgende bladzijden willen geen volledig oordeel over Hofdijk's dichterlijken arbeid zijn. Want »Aeddon," »Helene," etc. zijn niet de uit- en om zichzelf te verklaren scheppingen van een alleenstaanden en zijn tijd beheerschenden geest, maar behooren tot een groep letterkundige verschijnselen van gelijke soort, die, naar een zelfde type en in een zelfde manier, geworden in de eerste helft dezer eeuw, thans meer gezamenlijk een historische, dan ieder afzonderlijk een aesthetische waarde bezitten.

Het dichterlijk verhaal was een mode in de literatuur en óók heeft geen harer uitingen hier of in het buitenland zich van de overigen kunnen losmaken, als een om zijnzelfs wille voortbestaand kunstwerk, zooals b.v. de »Faust" zich dat van *zijn* groep heeft weten te doen. Hofdijk's modellen waren van een talentvolle middelmaat, en het is den dichter dus niet kwalijk bejegenen, wanneer wij een bespreking zijner werken overlaten aan den man, die eenmaal ál onze epische voortbrengselen van het afgeloopen tijdvak op hun plaats zal zetten, aan den kritischen geschiedschrijver onzer romantische poëzie.

Deze bladzijden willen niets wezen dan opmerkingen over een paar Hofdijksche gedichten, opmerkingen door algemeene beschouwingen ingeleid.

* * *

Het is kenschetsend voor den aard eener gansche letterkunde, als de verzen van een harer beste poëten u niet zoo maar beetpakken, niet u dwingen tot voelen en dwingen tot zien, maar in de eerste plaats u aansporen uwe hersens bij elkaar te houden, want dat gij eenige letterkundige stellingen te verdedigen hebt. Voorzeker een eigenaardig soort van kunst, dat reeds een volgend geslacht vóór alles dient om zijn theoretisch denken en zijn oordeel des onderscheids te oefenen en te verfijnen, en het is wel de moeite waard eens na te gaan, om welke reden poëzie zóó spoedig van hare ware, haar eenige bestemming vervallen kan.

Een gedicht is een brok gevoelsleven der ziel, weêrgegeven in geluid. Deze definitie geldt zoowel voor de gedichten van Hofdijk, als voor die van Jacques Perk, om een der nieuweren te noemen. Dat toch de poëzie niet alleen ligt in de beteekenis der woorden, kan ieder dadelijk weten, als hij b.v. in een vers van Goethe, Heine, Shelley de woorden eenigszins anders rangschikt, als de dichter heeft gedaan. De naakte gedachte, het zuiver logisch-oordeel, is dan precies hetzelfde gebleven, maar de indruk ging verloren. Wel een bewijs dat de poëzie niet kan bestaan zonder de klank-expressie, het gezongene van 't vers, in verband natuurlijk met de woordbeteekenis.

Met het gevoel verandert dus ook noodzakelijk de klank, en daar ieder's gevoel bij een bepaald thema, b.v. de liefde, individueel is, *zijn* gevoel, zal ook de klank-expressie van alle dichters, bij hetzelfde thema, een andere moeten zijn. Want dichters gevoelen het sterkste, ergo het bepaaldste, ergo het individueelste van allen, en wat bij de zich-niet-uitende gevoelsmenschen een min of meer vage aandoening is —, evenzoo is een niet onder woorden gebrachte gedachte onbestemder dan een juist uitgesprokene — werkt bij den dichter op de verbeelding en neemt vaste vormen aan, die dus bij de verschillende dichters ook verschillend moeten zijn.

Ook de beelden, de uitdrukkingen dus, die een dichter

gebruikt, moeten individueel, moeten zijne eigene uitdrukkingen en beelden zijn.

Bevindt men nu echter, dat een dichter zich van beeldspraak bedient, die ook bij andere dichters wordt aangetroffen, ja, dat hij voortdurend werkt met en in een bepaalde hoeveelheid overdrachtelijke gezegden en vergelijkingen, die door vroegere dichters en door het volk zijn geworden tot een algemeen eigendom (want niet ieder gevoelt zoo sterk of wordt zich zijn eigen gevoelsnuances zoo bewust, dat hij een eigen uiting er voor zou verlangen, en dan pakt hij maar het eerste het beste, wat, voor hem, op zijn gevoel gelijkt), dan bewijst dit een van tweeën: òf dat die dichter, even als de niet-verzenmakende gebruiker zijner beeldspraak, niet sterk genoeg gevoelt, om zich individueel te uiten, m. a. w. dat hij geen dichter is: òf dat hij de slordigheid heeft zich met een onvolkomen uiting van zijn gevoel tevreden te stellen, hetgeen beiden voor de kunst op hetzelfde neêrkomt. Want de *kunstcriticus* heeft niet te vragen naar wat de kunstenaar had kunnen geven, hij bekommert er zich alleen om, wat de kunstenaar gegeven heeft.

Een bewijs à plus forte raison van het eerste geval is het, als de dichter den conventioneelen beeldenvoorraad niet slechts als een bestaand materiaal overneemt, maar de aanschouwing geheel vergetend, hem ook verminkt, en terwille van een zoogenaamde klankrijkheid of zoetvloeiendheid (die, tusschen twee haakjes, met de echte klank-expressie niets te maken hebben) hier een stukje afslaat, daar een brokje aanzet, tot dat zijn werk een monsterbouw wordt, ordeloos saamgekalkt uit de puinhoopen van vroegere werken, zóo wanstaltig, dat het niet is om aan te zien.

Om te recapituleeren: het eerste en onmisbare vereischte van een goed gedicht is dus, dat het een individueele, persoonlijke uitdrukking heeft, kenbaar aan de klank-expressie en aan de beeldspraak: omdat, het zij nogmaals gezegd, de beste dichter hij is, die het sterkst, dat is het fijnst, dat is

het individueelst gevoelt, en dat gevoel het zuiverst weet te uiten. 1)

* * *

Dit wat de uitdrukking betreft: laten wij nu nog even naar het gevoel in den dichter zelve terugkeeren.

Is hij lyricus en gevoelt hij niet sterk, dus niet individueel, niet fijn, onderscheidt hij kwalijk zijn eigen gevoelsnuances, dan zal hij, in zijn liefdezangen, veel zingen *over* de liefde, in een oratorischen, grof-geunduleerden gang en met steeds weder terugkeerende algemeene beeldspraak: is hij epicus of dramaticus, dan zal hij zijn personen hetzelfde laten doen voor hem, en die personen zullen geen incarnatie's van eigen, individueele hartstochten en sentimenten zijn, maar poppen der conventie, geknipt naar een in de mode zijnd model.

Maar naarmate hij fijner geörganiseerd is, zal hij ook fijner en beter de schakeeringen van zijn eigen gevoelsleven waarnemen en weêrgeven, zullen zijn verzen steeds meer zijne, 's dichters individualiteit, — niet met een taal, die niet zijn eigene is, een in de lucht hangende, algemeene conventie, — uitdrukken. En zoo komen wij door verschillende overgangen tot den fijnst georganiseerde van allen, die de zuiverste elementen van zijn gevoel, zijn stemmingen, kan onderscheiden en waarnemen, en die die stemmingen zegt, omdat hij ze schoon vindt, in de klanken en beelden, die identiek met haar zijn in de taal.

* * *

Eigenlijk zou men álle dichters stemmingskunstenaars kunnen noemen, in zoover zij met hun gevoel beginnen, en

---

1) Een interessant voorbeeld van een dichter, die aan een zeer eigenaardige klank-expressie een conventioneele beeldspraak verbond, is de Lamartine geweest. Het gevolg was dan ook, dat hij na een grooten, maar kortstondigen roem, een halve eeuw later weinig meer gelezen wordt.

hierin staan zij tegenover de naturalisten, die van de realiteit uitgaan. Zoo zij al elkander ter halver wege naderen, zoo een gedicht plekken kan vertoonen, waar de werkelijkheid door onmiddellijk contact in het geschrevene schijnt te zijn overgevloeid, zoo de naturalische epiek ook al moge vlammen van aandoeningen en hartstochten, die men uitsluitend bij den lyricus zoeken zou, toch is er tusschen beiden een fondamenteel verschil. Bij den eerste zal het reëele, hoe reëel ook, moeten meewiegelen en óók een golf worden op de undulatie van het gevoel: bij den laatste moet het gevoel toch altijd blijven een stem der omstandigheden, een resultante der feiten-combinaties, buiten alle waarneembare lachen of schreien of toornen des schrijvers om.

De volgende regels van Winkler Prins: b. v. zijn zeer reëel. (Sonnetten bladz. 19)

WEERSPIEGELING.

't Licht verflauwt tot purper aan de kimmen;
  Pinken teeknen donkerzwart zich af;
  De ankertouwen, wit gebleekt en straf,
Leiden her en der, naar plassen, ...

Lichtjens ziet in 't want men weldra glimmen;
  't Zijn lantarens, die de schipper gaf,
  En, weerspiegeld in de weeke draf,
Uitgerekt tot lange, bleeke schimmen.

Meisjes zitten schomlend op de touwen.....
  Jongens, die de meisjes gadeslaan.
Jeugd en grijsheid, kindren, mannen, vrouwen,

  Alles ziet weerspiegeld men er staan;
En men zou het spel voor ernstig houën,
  Bracht de deining geen verand'ring aan.

toch heeft de dichter hier zijn waarneming gewikkeld in zijn stemming, heeft hij haar laten dansen op den wijd-uit-mijmerenden rhythmus zijner ziel, en de vormen bewogen zich, de tinten verteederden zich, maar zonder dat de gelijkenis verbroken werd.

Neem daarentegen Jaap Oliehoek's sterfbed van Cooplandt: ieder détail is waargenomen en gekozen en geboekt, zonder blijdschap, zonder droefenis: het dagelijksch leven, dat langs zijn venster voorbij trekt: de familiebezoeken aan het bed, en wat de dochter zeî, en wat de buurvrouw: menschen en dingen, alles is even eentonig en juist: maar uit al die détails te zamen resulteert een zóó intens gevoel, een grauwe weemoed vol niet-geschreide tranen om de banaliteit van het menschelijk bestaan, dat het om te snikken is.

Een ander voorbeeld. Stel dat Shelley eene »Fortune des Rougon" had willen schrijven, dan zou hij al dat omhooggeduwd en duwende gekrioel, dat kronkelend spel van intrigues, die voor hare eigene consequenties terugdeinzen, en hoe de absolute nulliteit ten troon wordt geheschen en gesjord, zonder dat zij zelf het durfde of wist, hij zou het alles tot schitterende gruizelen gegeeseld hebben met de rhythmen van zijn verontwaardiging en uiteengewaaid met den wiekslag zijner wijde lyrische vlucht, om dan zich geheel boven zijn onderwerp te verheffen en ons zijn eigen ziel te doen zien, rein en diep, als de avondluchten zijner visioenen. Niet zoo Zola: hij oordeelt niet — hij rangschikt en constateert, maar na ieder nieuw moment in die meest tragische aller comedie's, wordt het u lichter in het hoofd, maar tevens enger om de keel, en aan het eind gekomen, weet gij niet of gij lachen of vloeken moet, zoo heeft de werkelijkheid zelve u aangegrepen met al de ontzettende kracht van de logica der kleinigheden en de onherroepelijke blindheid van ons geslacht.

∴

Doch al zou men alle dichters stemmingskunstenaars *kunnen* noemen, tot een juiste onderscheiding van ongelijksoortigheden is het beter dit niet te doen.

Niet zóó toch verdient te heeten, wie, uit machteloosheid of bij machte van den algemeenen sleur, het nalatend zich in onmiddelijke aanraking met zijne eigene zielstoestanden te

stellen, die zielstoestanden verving door en zich assimileerde met het, op het oogenblik, in de lucht hangend, complex van conventies in gedachte, gevoel en taal en die daarmede dan de wereld en het leven en zichzelven kleurde — als de schoolknaap zijn prenten met het fabriekswerk uit zijn verfdoos, — neen, de echte stemmingsdichter is hij, die vóór alles *waar* willende zijn, vermag door te dringen tot zijn eigen ik, die zoowel de donkere, als de lichte, de verborgen als de dagelijksche zijden van zijn innerlijk leven bespiedende, de elementen van zijn *van alle dogma vrije* gevoelsleven, zijn stemmingen, waarneemt en neêrschrijft in zijn eigene, zelfgeziene, zelfgevoelde taal.

In dat streven naar het onbevooroordeelde, naar het niet-rhetorische, het juiste, nadert de stemmingsdichter den naturalist, en men zou het parallelle van beider kunstrichtingen, met éen trek, misschien dús kunnen aangeven: de een zoowel als de ander verkiest het zelfgevondene boven het gangbare en aangenomene, en boven het algemeene, het individueele en persoonlijke.

Een voorbeeld. Zooals de naturalist, die een dageraad noodig heeft in zijn werk, of wilt ge liever een toornig mensch, dien mensch en dien dageraad niet zal schilderen voor het vaderland weg, rangschikkende slechts op zijne manier de spreekwijzen die voor beide gevallen bij romanschrijvers gebruikelijk zijn, maar hij gaat staan en beziet den dageraad zelf en teekent zijn persoonlijke impressie van een oogenblik en van het volgende oogenblik en het daaropvolgende; en hij tracht, in het andere geval, zoo'n mensch, die toornt, tegen te komen, en neemt dan zijn gebaren waar en zijn gelaat en de woorden die hij spreekt — zoo mag ook de dichter, die een gevoel wil uiten, niet meenen, dat hij gedaan heeft wat hij kon, als hij van dat gevoel zingt in de dichterlijke taal waarin dat gevoel werd uitgedrukt door een vroeger geslacht, neen, hij moet zijn eigen psychische en physische aandoening van het oogenblik voor anderen voelbaar trachten te maken op het papier.

Dit is juist het nieuwe leven dat ademt in veel van de

kunst der laatste honderd jaar, en dat àlle kunst van heden moet bezielen, zoo deze ten minste een toekomst hebben wil, dit, dat men wegwerpt de geraamten der abstracties opgevuld met de watten eener in de luchtzwevende rhetorica, om alleen lief te hebben en te beschouwen de frissche levende lichamen der individueele dingen, hetzij in de werkelijkheid daarbuiten, hetzij in die andere niet minder reëele werkelijkheid, die in onze eigene ziel zich beweegt. Zoo de kunst, die zoo vaak en zoo lang zich heeft vermeid in het ijle te buitelen en naar de wieken te grijpen van den wind, zoo zij niet langzamerhand wil uiteen gestormd worden door de vlagen van dit stormachtig einde eener eeuw, dan moet zij zien voor goed vasten grond onder de voeten te krijgen. En dien vasten grond vindt zij alleen in die twee voor altijd onuitputtelijke werelden van leven, van nieuwheid en van jeugd.

II.

Wie op den openbaren weg der wereld staat te spreken van de dingen, die hij voor waarheid houdt, kan niet te dikwijls herhalen wat hij bedoelt. Want de menschen hebben het zoo druk in hun leven met andere dingen, dat zij zijn woorden ternauwernood of ook wel in het geheel niet verstaan.

Wat hierboven is gezegd, zijn eenige der allereenvoudigste beginselen eener letterkundige aesthetiek, waarheden als koeien, die men uit de sloot onzer hollandsche achterlijkheid heeft gehaald, en toch houd ik mij overtuigd, dat geen der heeren, die van tijd tot tijd zichzelf hooren spreken op de tribune onzer literatuur, ook maar eenigszins de portée dier beginselen begrijpt of er een verstandig woord over in het midden zou kunnen brengen.

Waarom toch heeft niet één van die Hofdijk huldigden zich een enkele, al was 't ook maar een heel kleine, gedachte over het werk hun meesters veroorloofd?

Hofdijk kan waarlijk niet klagen, dat de kritiek hem geexploiteerd heeft. Buiten de gewone vaagheden om, waarmede onze recensenten een schrijver weten te bedoezelen tot er niets van hem herkenbaar blijft dan zijn naam, geloof ik niet, dat er ooit een woord van kenschetsing over zijn dichtwerken is gezegd.

Het ware eigenlijk Huet's besogne geweest, dat woord uit te spreken, en nu hij het niet heeft gedaan, staat het ieder vrij een gissing te wagen naar de reden dier onthouding.

Huet hield niet van de kunst zijner dagen en het is altijd zijn grootste vermaak geweest, haar, op den breeden en zekeren cadans zijner rhythmen, het half-ontbloote lemmet van zijn spot in 't gezicht te doen schitteren en om het hoofd te zwaaien, totdat het arme schepsel van al dat gekriebel harer oogen zeeziek werd en eerst weêr opleefde, als hij, bij afwisseling, haar onder de kin pakte en zoete woordjes zei, tot een slokje voor den schrik. Huet was een ernstige schalk als hij tegenover gevierde predikanten, deftige romanciers of andere gezeten publicisten, menschen van de wereld, stond : hij zei hun bijna al de onaangename dingen, die hij van hen dacht, want hij wist, dat hij heel ver kon gaan, als hij 't maar binnen de gladronde vormen deed, die tehuis behooren in een salon. Hij sprak tegen lieden, die, al wenschten zij hem hartgrondig naar de maan, tienmaal op een dag, toch het welaangebrachte zijner plichtplegingen konden waardeeren en den fijnen smaak genieten van de vleiende modulatiën zijner stem. Doch wat hadden al deze dingen voor vat op den robusten, ongegeneerden buitenman, wien het hart op de tong lag en die een waarheid alleen begreep, als zij tot hem kwam, hardsprekend en met forsche stappen, niet met de zachtbreede gebaren van den geganteerden homme du monde? Hier was alle moeite van een spiegelgevecht tusschen zeggen en zwijgen verloren en het heerlijkste festijn van gedachtespelingen, het kleurigste vuurwerk van geestesvonken zou het naïeve slachtoffer alleen hebben doen vragen : Wat mot-je van me? Sta-je me soms te bedonderen?

Huet kon Huet niet zijn tegenover zooveel brutaal-eerlijks, zooveel trouwhartig-vierkants, zooveel grofgeschouderd-naïefs.

* * *

Wij hebben hier een element van Hofdijk's persoon geraakt, welks schaduw, in verlengde afmetingen, over de daden en woorden zijner helden valt. Er is een gelijkheid van soort, een sympathie van neigingen tusschen den modernen gast, die al dineerende, het pasteitje van zijn buurman in den mond steekt 1), en de voorhistorische Kvenen, die elkaar, manmoedig, doodslaan om een varkenskarbonaad 2). De keuze der middelen verschilt, en ik geloof niet, dat, als de heer Boelen de hand over zijn bord had gelegd, Hofdijk tot handtastelijkheden zou zijn overgegaan. Dat pasteitje was een Kvenen-stukje, binnen de perken der Nederlandsche wet. Maar toch — als onze dichter eens plotseling onder zijn welgelield oervolkje kwam te zitten, ik weet niet of hij niet dapper meê zou vechten, om de eerste bete of het langste eind. Dat hij er zich thuis zou gevoelen is zeker. Zij voegen het woord bij de gedachte, en de daad bij het woord, zij gaan niet uit den weg voor mensch of dier, en zijn bij de pinken als er vroolijk te zijn of ribben te breken valt. Op het laatste dus na, wat in een geregeordende maatschappij minder te pas komt, precies voor eeuwen gestorvene Hofdijkjes in de derde macht, chineesche schimmen van zijn eigen ikheid, op vergroote schaal zich afspiegelend uit de tooverlantaarn van zijn talent.

Maar de schildering is niet volledig. Nog een gansch andere zijde van zichzelven heeft de dichter in zijn werk gedrukt. Men behoeft de plaatjes van Bombled en Rochussen slechts aan te zien, om te weten met wie men hier te doen heeft. 't Is altemaal een opgewonden zoodje in verouderd costuum. Lieden van beiderlei kunne slaan declamatorische

1) Zie «Leeswijzer" van 15 Juni ll.

2) Aeddon. peg. 25—28.

armen en oogen naar de lucht en doen gevoelvol, als stonden zij op de planken van een volkstooneel.

De gevoelsmensch uit de school van Feith, met zijn bliksemsnelle verliefdheden inslaande voor eeuwig met éénen oogopslag, de sentimenteele jongeling, met zijn »reine", d. i. door de gestelde machten in te zegenen, doch ietwat rhetorische passie, zoowel als de verdere phase van dezen, de voldane huisvader, die denkt dat zijn familie de wereld is, en die zijn idealiseervermogen en zijn werkkracht, niet besteedt aan eenige groote ideeën en de ontwikkeling zijner artisticiteit, maar aan het berijmen en bebeeldspraken van de door hem uit zijn enge sfeer gemaakte abstracties van kinderliefde, moederliefde, ouderliefde, etc. — ook dit Hollandsch type uit de eerste zestig jaren onzer eeuw tiert en groeit in de werken van onzen poëet.

Deze den dierlijken staat nog niet ontwassen Kvenen, die elkander den schedel kloven om een wissewasje, en zich handgemeen maken met de beren van het woud, gelijk met hen op, als schooljongens, die hun kameraads een beentje lichten, deze ongure klanten zijn aan den anderen kant van sentimentalisme vol tot aan de keel, en Tollens spookt hun door het hoofd, overal waar vrouw en kind eraan te pas komt. Spraakloos verbleekend en blozend zuchtend en trillend van eerbied op éenen meisjesblik, in hun jeugd, Hollandsche-huisvaders-van-'t-jaar-'50 aan hun haardsteê op verderen leeftijd, maar daarbuiten steeds en overal bandelooze wilden in den strijd, op de jacht, bij den drank — men zou zeggen, dat 's dichters gevoel hem een poets gebakken heeft, toen hij, zijn individualiteit in het verleden projeteerende, deze dubbelslachtige fantasie-figuren, deze op beide beenen hinkende onbestorven schimmen, deze Janussen der Romantiek schiep.

Ik oordeel niet: ik karakteriseer en tracht te verklaren.

Toen Hofdijk zijn Aeddon schreef, heeft hij niet bedacht, dat men, om iets van zijn gemoedsleven te leggen in de menschen eener voorbijgegane eeuw, volledige concessie aan de

werkelijkheid moet doen, en niet, ter wille van haar, één element versterkend, het andere, dat verzwakt moest worden, mag laten zooals het bij ons zelven is. Nu zijn er boekenwezens voor den dag gekomen, die alleen hangen aan de woorden, waarmeê zij zijn gebeeld, maar die geen aanrakingspunt met de ziel des lezers kunnen vinden.

»O edel en eerbiedwekkend voorgeslacht!" roept de schrijver der »Historische Landschappen" uit. Ieder zijn smaak, maar de heer Hofdijk neme 't mij niet kwalijk, dat ik hemzelf toch altijd edeler en eerbiedwekkender vind.

* * *

In »Helene" en »Kennemerland" is onze schrijver met volle zeilen de middeleeuwen der romantiek binnengestevend. Niet de geurende, ruischende, schemerende romantiek, die door de mystische visioenen van een v. Arnim en Novalis waait, een maanlicht van onverklaarbare verrukkingen, dat nu nog na honderd jaar doet droomen en beven en verlangen, ondanks onze veranderde organisatie in dezen tijd, zóó gelijkend op een stormigen dag vol zon; maar die andere, reeds verouderende, vol klank van wapenen en tonen van hoofsche min, van welke Walter Scott de vader is geweest. Beide stroomingen zijn nog ongescheiden in die groote wereld van naïeve poëzie, dat brok visionnair leven van vele eeuwen, »des Knaben Wunderhorn."

Slechts de laatste echter heeft bij ons te lande invloed kunnen hebben, en geen Hollandsch boek is beter in staat ons de conventioneele opvatting der middeleeuwen te doen kennen, die door haar werd gestereotypeerd, en waarmede den romantischen dichter alles werd gegeven, wat hem noodig, meer dan hem goed was: motieven, omgeving, sentiment en behandeling; dan de Kennemer-Balladen van onzen dichter Hofdijk.

Een nieuw element in de europeesche strooming der ridderromantiek brengen zij niet aan: 't zijn de gewone onderwerpen, nogmaals en nogmaals gevariëerd. Zij ontroeren u niet;

zij doen u niet intens *zien;* zij wekken uw gevoel voor vorm niet, en zelden dat voor kleur, maar zij zijn zoo gemeend en zij vloeien zoo vlug, en als gij ze allen, op een middag, achter elkander uitleest, dan bevredigen zij u toch bijna: 't is of u, met veel zachtheid van bewegingen en een glimlach op 't gelaat, eenige oude en halfvergeten vrienden zijn voorgesteld.

Het eenige op den duur treffende, ja onrustbarende in de »Balladen" is het groote aantal plotselinge sterfgevallen, die er plaats vinden in deze wereld van rustigen moord en doodslag, van grenzenlooze liefde zonder wederga: jonkvrouwen en ridders vallen als ratten en muizen op en door elkander en gewoonlijk is alles afgeloopen binnen den tijd van zes uren, of korter nog.... Maar dit is een bijzonderheid, die misschien meer voor den statisticus, dan voor den literator van belang kan zijn.

∴

Wat ik zeggen wilde, de ridder-romantiek is een kunst van kortstondigen duur geweest, die door geen verband was gehecht aan eenige blijvende sympathie van de menschelijke ziel. Het was een droom gebouwd op een droom, een visionnaire wereld, die hare grondvesten had in eene andere wereld van visioenen, omdat de middeleeuwsche epiek, van waar zij uitging, zelve reeds een lyrische aanschouwing van den artiest, geen werkelijkheid was. Annexatie der sentimenten en pasticheering der vormen eener vroegere eeuw, werkte zij op het levende geslacht door aan den nieuw-ontwaakten zin voor het luidruchtige, bonte, chevalereske, aan de begeerte naar drukke tafereelen vol wapengekletter en adelpraal te voldoen. Maar achter die door elkaar zich bewegende schitteringen van kleurige costumes en pathetische standen en blank metaal is alles hol en donker en koud, want de gloed van »het nog niet omschreven diep menschelijke" ontbreekt er in. Tot zelfs de zuiver beeldende kracht der romantici is nimmer groot geweest, en hun dictie ziet nog vuil van het schuim

der achtiende-eeuwsche dichterlijke taal op de groote stroomingen van den menschelijken geest meëgedreven in de negentiende.

Terwijl, tegelijk met de romantiek, zich een andere kunst, de eigenlijke stemmingskunst, verhief, wier dragers, omdat zij buitengewoon waren in gedachte en gevoel en niet te meten met der menschen gewone maat, de figuren van het verleden niet langer gebruikten tot poppen van uiterlijk vertoon, opgevuld met aandoeningen van banaal allooi, maar er hun eigen karakteristieke ikheid in projeteerden met haar zelfgevondene ideeën en haar rijkdom van individueel sentiment of ze, in hun kunstenaarsluim, slechts beitelden tot onvergankelijke droomen van zuiver artistiek genot. Shelley, Wordsworth, Keats, Tennyson en de beide Brownings zijn de voornaamsten. Zij waren groot in plastisch vermogen en zij hadden wat te zeggen. Daarmeê wordt men alles.

⁂

Maar de romantiek, die in den beginne nog iets van de groote geestdrift voor een nieuw ontdekte verbeeldingswereld, van de zuivere zegging der groote tijden had, verloor zich hoe langer hoe dieper in het doodloopende paadje der onoorspronkelijke middelmaat. En haar epigonen vonden die overeengekomen wereld der middeleeuwen. die op geenerlei werkelijkheid dan het lyrische visioen van een vroeger geslacht berustte, als een afgebakenden kring van gevoelens en voorstellingen, waarin ieder penvaardige slechts een greep behoefde te doen om de dichter te schijnen, die hij niet was.

Om op eens te proeven, hoe geheel en al de romantiek in het ijle plaste, hoe vreemd zij was aan al het werkelijk bestaande, hetzij in ons zelven, hetzij in het leven, heeft men slechts even naast »Kennemerland" de hoofdstukken te leggen, die een ander Hollandsch kunstenaar, Busken Huet, na studie van zijn onderwerp in menschelijke aandoening over de Middeleeuwen schreef. Dan schijnt ons het eene een brok ge-

voelende en zich bewegende humaniteit, het andere de tekst eener opera toe.

III.

Men behoeft niet zoo ver als de heer ten Brink te gaan, en te meenen dat de boomen in het bosch het magnetisch vermogen hebben, van voor den heer Hofdijk »een onweerstaanbaar aantrekkelijk tafereel op te leveren" 1), om toch te weten, dat deze dichter zeer veel van de natuur in het algemeen en van het Hollandsche landschap in het bijzonder houdt. Hij heeft lief de kleuren van hemel en aarde, de geuren en lijnen en geluiden onzer bosschen en heiden en overal waar hij ze vindt, en dat niet met de liefde des liefhebbers alleen. Hij laat het niet bij klankvol rangschikken van syllaben *over* het onderwerp, neen hij wil het onderwerp zelve kennen en bestudeert het op de plaats en brengt het in zijn werk met nog iets van de oorspronkelijke frischheid eraan. Dan weet hij ongewone woorden te vinden, te delven uit de diepere schachten onzer taal, dan weet hij tinten te leggen en kleurengroepen te schikken, dan durft zijn stijl langs forsche wendingen te zwiepen om een effect te teekenen, dat de dichter gezien heeft met zijn oog, dan is hij plastisch artist en werkt in een manier, waarin hij onder al zijn tijdgenooten misschien alleen, maar stellig de allereerste staat. Dan waait bij vlaagjes de boschwind door zijn verzen, en de vogel vliegt er, en de hemel welft zich en de grond is gekleurd.

't Is waar, van het impressionisme, zooals wij dat verstaan, dat de werkelijkheid vertastbaart voor de zinnen, door het intense zien van den artiest, had zijn land en zijn tijd geen begrip: en ook weinig is het hem gelukt de eigenlijke stemming van het landschap voelbaar te maken in de rhythmenrimpeling en de kleuren van zijn geluid.

Verzengroepen, zooals de heer Winkler Prins weet te schrij-

1) Hedend. Letterk. Hofdijk pag. 4.

ven, waar de natuur wordt opgenomen en herschapen tot sentiment in de tonenwiegeling van 's dichters muziek, zoekt men in Hofdijk's schilderingen te vergeefs: de goede brokjes flikkeren hier en daar in de omringende grauwheid uit, als vlammen die oplekken boven aan den dichten rook van een welig-smeulend vuur.

Want Hofdijk staat tegenover de natuur niet als een lyricus en ook niet als een sensationist, beiden kunstenaars van de persoonlijke impressie en het individueele moment, maar als de geestdriftige waarnemer van een *toestand*, dien hij *beschrijft*.

Zijn verdienste wordt hierdoor niet verkleind, maar integendeel vergroot, want hij is in ons land de eenige vertegenwoordiger van deze historische phase in de ontwikkeling der negentiende-eeuwsche kunst. Slechts daar doet hij verkeerd, waar hij de middelen van den sensationeelen artist voor eigen doeleinden gebruikt en zoo de beide kunstsoorten door elkaar laat loopen tot schade voor zijn eigene.

Ik bedoel dit: Alle beeldspraak is oorspronkelijk ontstaan uit de uiterlijke en innerlijke sensatie, d. i. uit het diepgevoelde, verbeeldingsvolle zien van een detail der werkelijkheid in ons of daarbuiten. Bepaalde uitdrukkingen tot het weêrgeven dier afzonderlijke persoonlijke sensatie ontstonden zoo, die, eenmaal gevoeld, later bleven liggen in de taal als welkome bouwstof voor allen die te zwak en te vaag waren, om zelf te gevoelen en zelf te zien.

Ook onze Hofdijk is een hopeloos lijder aan die ziekte der dichterlijke taal en de thermometer der toekomstige levensvatbaarheid wijst ook bij hem een bedenkelijk graden-aantal aan.

Nu is dat minder, zal men zeggen. Een groot gedeelte der dichterlijke bagage onzer vroegere periode behoort onder het hoofd: te repareeren beeldspraak te worden geboekt, en wij zijn, bij een Hollandsch poëet, nu eenmaal op niets anders verdacht. Doch ik veroorloof mij, voor dit geval, tegen deze summarische bewering op te komen.

Want wij hebben het hier juist over een partij van den inboedel, die buiten de termen der aesthetische strafwet valt.

Hofdijk's landschapsstudiën verdienen bezichtigd en onderzocht te worden, omdat zij uitingen zijner eigene, waarnemende individualiteit zijn.

Welnu, en dan is het dubbel jammer, dat ook hier die kanker der kunst is ingeslopen en een plaats durft bezetten, waar zij geen recht op heeft.

Niet als alleenstaande gevallen, maar als twee voorbeelden van een reeks soortgelijke, halen wij deze en de dan volgende regels aan. (Kennemerland. blz. 327).

De winde *vlecht* heur geelend blad
Door 't bruinend esdoornhout
En *legt* heur zilvren kelkjes *bloot*
Als in een krans van goud.

De beuk toont rosscher loof in 't woud;
De wilg ten waterkant.
De groene specht verlaat de streek:
Dus kwam de herfst in 't land.

Uit den laatsten regel blijkt, dat hier niet bedoeld is, de impressie van een oogenblik maar wel een *toestand* te schilderen, d. i. een opeenvolging van onbepaald vele oogenblikken. Maar dan mag daar niet op toegepast worden de zeer momenteele sensatie van een winde, die zich door de takken der boomen *vlecht*. Met die uitdrukking wordt in beweging voorgesteld, wat werkelijk in rust is: zij kan dus niet anders dan een zeer oogenblikkelijke impressie zijn. De dichter toch kan ook niet meenen, dat die *gelende*, dus stervende winde, op het oogenblik inderdaad zoo druk bezig is zich door de takken te vlechten: dat zal zij veeleer in den zomer gedaan hebben.

Het geldt hier geen kleinigheid, maar het innerlijkste wezen der kunst. De schrijver toch toont, dat hij hier niet gewerkt heeft met waarnemingen waarvoor hij woorden zocht, maar met woorden, waarachter hij vaag een waarneming vermoedde: een dilemma, waarmede de geheele kunst staat of valt.

De andere bewijsplaats is zoo: (Kennemerland pag. 90).

Een rouwvlag droef en somber
Daalt van zijn hoogsten trans
En *doopt* zijn donkre kleuren
Slechts *flauw* in de avondglans.

»Doopen" is een sensationeele uitdrukking voor een zeer sterk lichteffect: het geeft de impressie weêr van iets, dat tot over de ooren in het licht zit. »Flauwer doopen" is dus een contradictie, die bewijst, dat de dichter hier eigenlijk iets anders bedoelde, dan hij zei. Maar niet naar wat er *had moeten staan*, naar wat er staat, wordt de waarde van een kunstwerk beoordeeld.

Zoo is het met bijna iedere natuurbeschrijving in de »Balladen": de grootere epische verhalen zijn in dat opzicht beter.

Doch, des ondanks en alles te zamen genomen, Hofdijk's landschapschildering blijft het echte kruis van zijn verdiensten, door hem zelven op zijn borst gespeld. Al waardeert men den grooten zwaai, die zijn alexandrijnen-reeksen aaneen bindt, bij nadere ontleding blijken zij uit elementen te bestaan, die ons geslacht niet langer als kunst erkent. Het geheele »fond" van zijn romantische kunstrichting geven wij cadeau: maar als dichter der natuur zal hij altijd zijn plaats en rang behouden, daar dat gedeelte van zijn arbeid een toekomst had, en het door de naturalisten ter eene, door de realistische lyrici als Perk en Winkler Prins ter andere zijde wederom is opgenomen en voortgezet.

Hier eindigen deze opmerkingen over den dichter W. J. Hofdijk.

V A R I A.

Chronique Scandaleuse. — Een merkwaardig staaltje van kritiek uit de ouderwetsche school biedt de »Nederlandsche Spectator" van 8 Mei ll. aan, waarin de heer *Ising* Zola's »l' Oeuvre" bespreekt.

Een buitenlandsch artiest van buitengewone talenten stuurt een nieuwen roman de wereld in. Deze roman is de belichaming eener moderne kunstformule, vormt de schakel uit eene reeks andere romans, en behandelt de hoogst belangrijke kwestie van een artiest, die een doodstrijd met zijn kunst voert. Men mocht dus verwachten, dat de kritiek over dit werk zich op de hoogte zijner belangrijkheid zou trachten te brengen, en den roman uit deze verschillende oogpunten zou beproeven te bestudeeren. De kritiek diende ergo een werk van nadenken, studie en gevoel te wezen. Maar, neen; in plaats daarvan komt de heer Ising ons »met een hope wissewasjes aan het hoofd lellen" zooals oom Blankaart gezegd zou hebben. Arme *Zola*, gij hadt met den eerlijken *Breêro* bevreesd kunnen zijn, omdat gij »dit onvolmaackte werk voor de nijdighe, of de al te kiesche hebbe durven brengen, die ongetwijffelt haar stinckende tanden daar mede stoken, en u eenige leelijcke kliecken en klacken toewerpen zullen." Arme *Zola!* Vermoord, dood, afgemaakt door.... *Arnold Ising*. Kent gij hem? Neen, niet waar, gij hebt nooit geweten dat er een *Arnold Ising* bestond! Nu, dan zal ik

u in zijn gezelschap brengen; ik zal u de nabloeyers van zijn geest voorzetten, en in een ommezientje zult gij hem in uw zak hebben, want aan de vruchten kent men den boom. Ik vrees echter, dat gij spoedig aanstalten zult maken om hem te ontloopen, want hij is erg iesegrimmig en grienerig; maar ik zal u vasthouden, en ditmaal zult gij hem tot het einde aanhooren.

Wilt gij weten, welken indruk »l'Oeuvre" op zijn geest en zijn hart gemaakt heeft? Het heeft hem »geen lach en geen traan ontlokt," maar »zijn hart *toegenepen* (arm hart; het was reeds zoo benauwd klein) als het geen weêrzin opwekte."

Stil, Zola, lach niet. Luister liever, want Ising is uw oudere; hij is diep in de zeventig, en kende Walter Scott, Hugo en de Vigny reeds lang voordat gij het levenslicht hadt aanschouwd. Hij behoort tot die menschen »voor wie het schrijven een vermaak is"; hij is een welopgevoed man van den ouden stempel, die wanneer hij bijzonder los in zijne uitdrukkingen is, van »*ontuchtige* uitweidingen" spreekt; dit is zijn uiterste grens, verder gaat hij nooit. Eerbied voor hem! Al hebt gij reden om boos op hem te zijn, want hij noemt u een »*ongezond* genie", (Hebt gij daar wel eens van gehoord? Gij dacht zeker, dat de benaming »genie" elk denkbeeld aan »ongezond" uitsloot?) hij breekt u toch niet geheel af, daar hij vindt »dat gij de *krankzinnigheid* en zelfmoord van Claude indrukwekkend *genoeg* hebt weergegeven."

Foei, schaam u Zola! Gij glimlacht weêr! Ik vermoed waarover dat is. Zeker over dat woord »krankzinnigheid?" Gij wist zeker zelf niet, dat Claude »krankzinnig" was geworden, maar Ising is een oud man, en voor den ouderdom is men toegevend. Zie dus ook door de vingers als hij zegt, dat »een dergelijke voorstelling van een krankzinnig kunstenaar het kunstgevoel niet kan bevredigen." Zie, dat komt omdat hij van den ouden stempel is; hij meent het toch goed, maar de oudjes houden nu eens van eene esthetische krankzinnigheid, van gekken, die hun kunstgevoel bevredigen, of van dwazen, die klassieke houdingen aannemen.

Waar zijt gij gebleven, Zola? Weggeloopen? Wat roept

gij uit de verte? Dat ge bang zijt zelf krankzinnig te worden van die praatjes! Best mogelijk, maar zoo iets zegt men niet hardop. De heer Ising heeft grijze haren, denk er om, en *daarom mag hij alles zeggen*, en als gij er om lacht, noemt men u oneerbiedig.

Mag ik nu afscheid van hem nemen?

De heer Ising eindigt zijn artikel aldus: »Met een zucht van verlichting slaan wij l'Oeuvre dicht." (Ja, dat geloof ik!) »Het is niet wat wij hebben moeten." (Och kom, wel! wel!) »Door zulk een werk kan de kunst van romanschrijven niet verder komen." Heusch? Op dit laatste gezegde wensch ik den heer Ising te interpelleeren. Is de kunst van romanschrijven dan meer gebaat door een roman als »In eer hersteld," dat nu reeds staat te beschimmelen in een dubbeltjes-bibliotheek? Maar ook wensch ik hem te herinneren: 1° aan het volgende rijmpje van Breero, gericht »tegen alle verstandelooze Waan-bet-Weters, en Garenwijse Oordeelaaren" en aldus luidend:

Hij is wel wijs, en waard ge-eerd,
Die ons het nut met vreughde leerd,
Gelyck veel oude kloecke Wysen;
't Is niet genoegh datmen 't vermeet:
Betoont met doen het gheen ghy weet,
Soo zal u werk zyn Meester prysen.

2° door den titel te noemen van het volgende gedichtje van de Génestet: »Komen en Gaan", waarvan de eerste regel luidt:

Er is een tijd van komen *en ook een tijd van gaan.*

3° Zou ik gaarne van den heer *Ising* willen vernemen of hij in alle oprechtheid meent, dat nu *hij l'Oeuvre* van Zola in den ban gedaan heeft dit werk ook inderdaad is afgemaakt? Of hij zich verbeeldt de vierschaar over Zola te mogen en te kunnen spannen? Of hij daartoe de bekwaamheid en de vereischte *studie* bezit?

En zoo »neen" of hij zich dan niet heeft schuldig gemaakt aan de fouten, die zijne vriendjes van den Spectator den jongeren verwijten: nml.: groote aanmatiging, en een onvoldoende studie van het onderwerp, dat hij bespreekt.

Wij hadden van een scherpzinnigen Spectator-redakteur mogen verwachten, dat hij begrepen zou hebben, dat men na een luchtige en vluchtige lektuur van een roman van Zola zich niet in een iesegrimmige bui aan zijn schrijftafel zetten mag om met eenige nijdige en ondoordachte zinnen een vonnis over een werk te vellen, hetwelk ver boven zijn begrip en bevoegdheid gaat. Hij *moest* begrepen hebben, dat *l'Oeuvre* een keten uit de reeks der Rougon-Macquart-serie vormt, en dat *Claude* daarom als een eigenaardig produkt der herediteit beschouwd dient te worden. Hij had daarom de moderne studies der herediteit moeten doormaken, zich op de hoogte stellen van de toestanden der Parijsche artistenwaereld, zich eerst van eenig waar, artistiek gevoel moeten voorzien. Hadt gij dát gedaan, gij zoudt het schouwspel niet geleverd hebben van een vloo, die een olifant beproeft beentje te lichten.

Wees verzekerd, dat al zijt gij aan eerbied voor Zola's talent tekort geschoten, door hem zonder genoegzame *studie* gelezen en behandeld te hebben — hij, de verfoeide naturalist, zeker tegenover u de wellevendheid zou gehad hebben, om bijv. over het »Haagsch Binnenhof" of de »Haagsche Schetsen" niet te oordeelen alvorens de studien gemaakt te hebben, welke hem daartoe *recht* gaven. Dat *recht* had gij niet!

O, jeugdige onbezonnenheid van den grijzen ouderdom, heeft eene zeventigjárige ondervinding u nog niets geleerd?

Verberg u vol schaamte in een vuil, stofferig archief, wikkel uw geest in groote spinnewebben, zoek naar moordgeschiedenissen en naar de chronique-scandaleuse van overleden vorsten en vorstinnen, eet u een indigestie aan onverteerbare anekdoten en begraaf u onder stapels onontcijferbare manuskripten!

Uw machtelooze ouderdom wekt medelijden op!

F. N.

* * *

Ik merk daar dat ik iemand voor slimmer heb gehouden, dan hij was.

Die Damas is nog zoo gek niet — mocht ik wel eens denken — die kijkt de kat uit den boom. In plaats van voorbarig mee te schreeuwen over onnoodigheid en onbestemdheid, — en onvoorzichtige voorspellingen te doen die zoo licht den profeet belachelijk maken, wacht hij zijn tijd af — hij schaart zich wijselijk niet bij de verontwaardigd tierende en tegenstribbelende bende die altijd het komieke element vormen in een tijd van omkeer.

Maar o, jé! — Damas kwam uit den hoek en haalde gauw zijn schade in. Toen bleek de gehandschoendc meneer, die met zijn Haagsche manieren, zijn fransche zinnetjes, zijn mevrouwen-conversatie voor aristocraat poseert, een intellectueel burgerman te zijn van de ergste soort.

Hij krijgt een stuk proza voor oogen dat tot nu toe eenig is in onze taal, zooals geen twintig Damassen boven elkaar het ooit zullen kunnen schrijven, en hij zegt alleen: »Wat een gekke vent, die noemt zijn stukjes rood en blauw — begrijp jij dat?"

Nu! dat kon geen kaasboer hem verbeteren.

Dat er een idioten-gegiegel zou opgaan bij die stemmingskleuren was te voorzien. »Wat *ik* niet zie, is er niet, en wie 't wel ziet is gek." — Ziedaar de Hollandsche burgerman.

Wat is er niet gegierd toen Verwey van een bleekblauwe stemming sprak. Maar je moet die vroolijke heeren eens hooren, als ze zelf wat moois willen zeggen. Dan spreken ze van »warme kleuren", »zilveren tonen", malsche weiden", »lachend groen." Ga daar eens mee naar een boer, Damas! en let op zijn gezicht. Precies zoo heeft uzelf gekeken over van Deyssel's boekje. En 't mooiste is dat de boer nog minder ongelijk heeft dan u. Want uw fraais moest ook onzin zijn in uw eigen ooren, omdat het leugen is in uw mond.

Dat ge van stemmingskleuren niets begrijpt, geloof ik graag. Uw causerietjes zullen wel zwart op wit blijven, — ongelukkig voor u.

Bij de rol van journalist-hoveling die Damas tracht te spe-

len, behoort ook die van galant-homme. Hij neemt het op voor gekritiseerde of op andere wijze onaangenaam bejegende literaire dames. Holda heeft wat in 't nauw gezeten — terstond trekt ridder Damas van leer om hare eer te wreken. Lieve man! wat stelt u zich dwaas aan. Wie kaatst, moet immers den bal verwachten? Dat dames aan letterkunde doen en kritieken schrijven is uitstekend — maar als ze zich volstrekt niet goedhartig en zelfs vrij vinnig in den strijd mengen, moeten ze zich ook goed kunnen houden, als ze hier of daar een klap opdoen.

Omdat nu juist een dame voor dat leelijke beest ging staan waartegen wij vechten, behoefden wij toch niet uit galanterie naar huis te gaan. Wij hebben haar heusch zoo zachtjes mogelijk op zij gezet.

Van al wat er eigenlijk voorvalt, schijnt u niet veel gemerkt te hebben, Damas! U staat als een net heertje voor een mooien grooten boom en trekt een viezen neus voor de leelijke barsten in de schors. Van het gevecht om u heen ziet gij alleen beenen en voeten, — die vindt u erg lomp — en schermt er dapper op los met uw pieterig salondegentje. Pas op, dat u geen trap krijgt.

Onderwijl klaagt de ridderlijke held — dat zijn pennetje niet groot en plat genoeg is om er ons mee voor de broek te komen. Veel platter is niet noodig, riddertje — maar grooter! — jongen ja! een boel grooter!

't Is aardig — zoo op den bleeken achtergrond van het letterkundig vaderland leek Damas nog wat. Maar als hij ongelukkig den naam van Heine noemt — of wat te dicht bij een portretje van Zola gaat staan, dan zie je hem niet meer. Heelemaal niet.

En zijn praatjes lijken dan maar wat spinrag op een boek of een buste. Daar is de tijd goed voor met zijn grooten ragebol.

F. v. E.

Grondbegrippen en Grondstellingen der Natuurkunde. 1)

Het boekje van Dr. Le Roy getuigt in twee belangrijke opzichten van verandering en vooruitgang in het fysisch onderwijs.

Vooreerst wordt, wat de positieve wetenschap betreft, het niveau van het middelbaar onderwijs aanzienlijk verhoogd, vooral in het hoofdstuk over electriciteit. Dr. Le Roy ziet er niet tegen op te spreken van potentialen, niveauvlakken, van krachtlijnen; hij is onverbiddelijk in de bepaling der talrijke eenheden van de electriciteitsleer; in de warmteleer beschrijft hij een der treffendste van de kritische verschijnselen en brengt de continuïteit van den gasvormigen en den vloeistoftoestand in zijn onderwijs; hij formuleert het beginsel van het behoud van arbeidsvermogen op streng mechanische wijze. Zulke zaken geven een goede voorbereiding aan hen, die in de fysica doorgaan en laten bij de anderen een heilzamen indruk achter van het ernstige karakter der wetenschap. Mochten wij, nu Dr. Le Roy eenmaal veel eischt, niet verlangen, dat hij nog wat meer had gedaan? Bijv. de beginselen der trillingsleer opstellen; bij de warmtetheorie de diagrammenmethode aanduiden; wat meer van de aequivalentie van warmte en arbeid vertellen; de tweede hoofdwet der mechanische warmtetheorie vermelden; enkele treffende verschijnselen van de dubbele breking, de polarisatie en de interferentie beschrijven? Doch misschien laat Dr. Le Roy aan de mondelinge voordracht veel over, dat hij niet noodig vond in zijn werkje te brengen.

In de tweede plaats is veelal de toon, waarop theorieën worden medegedeeld, geschikt om een weldadig scepticisme aangaande de waarde dier beschouwingen bij den leerling op te wekken en te onderhouden. De identificeering van *massa* en *hoeveelheid stof* wordt niet zonder voorbehoud vermeld; de geheele aswentelingen der aarde *ondersteld* gelijk te wezen; nadruk gelegd op het willekeurige in de beoordeeling van

1) Door Dr. J. J. Le Roy. J. B. Wolters. 1885.

temperatuurverschillen. In deze zaken is Dr. Le Roy de volgeling van Dr. V. A. Julius, wiens merkwaardig geschrift over de grondslagen der natuurkunde nu voor het eerst gewaardeerd wordt om redenen, die het belangrijk maken. Wel is waar tast Dr. Le Roy niet zoo door als zijn meester, doch deze schreef voor vakmannen, en Dr. Le Roy schrijft voor leerlingen, en wanneer hij bij zijn onderwijs af aan toe een krachtig woordje van Julius citeert, zal hij, gesteund door zijn handboekje, het zijne hebben gedaan om vele zijner leerlingen te beletten als brutale materialisten de schoolbanken te verlaten. Dr. Le Roy is zelfs haast overdreven omzichtig, waar hij de lastige kwestie raakt, hoe men secundaire eigenschappen, — warmte, electriciteit — als meetbare *hoeveelheden* behandelen kan. Des te meer is het jammer, dat hij bij de voorstelling der moleculaire hypothese van zijn gewoonte is afgeweken, de natuur niet naar de theorie in te richten. Ook deze hypothese wordt als een »beschouwingswijze" gegeven, doch de ingenomenheid, waarmede Dr. Le Roy Lucretius citeert, de nadruk op de moleculaire stellingen gelegd, kortom de toon van dit gedeelte, — en de toon werkt krachtig in onzen impressionnistischen tijd — doet den leerling gevaar loopen voor empirische wetenschap te houden, wat hypothese *is*. Zelfs de hoogere fysica wijst gaarne op het positieve karakter van de mechanische warmtetheorie; waarom dat voorbeeld in een handboek niet gevolgd?

Doch wie weet, hoeveel Dr. Le Roy ook hier aan de voordracht wil overlaten? Wie weet, of het niet zijn plan is een zekere bladzijde van zijn boekje den leerlingen als een model van tautologie voor te houden? Want een tautologie *is* het, van de kleurschifting door een prisma *rekenschap te geven* door de bewering, dat *in* het zonlicht de spectraalkleuren met huid en haar bestaan, er na de werking van het prisma den weg gaan, dien haar brekingsindex voorschrijft, en de tautologie wordt niet uit de wereld geholpen door de waarneming, dat de gekleurde stralen op één plaats van een scherm vallende een witten vlek vormen,

noch door het mengsel der gekleurde poeders, noch door de kleurschijf van Newton. Misschien zal Dr. Le Roy bij die gelegenheid wel vertellen van Empedokles en Aristoteles, en hoe merkwaardig het is, dat zelfs groote geesten hun eigen fantasie zoo weinig kennen, en meenen dingen te zien, die het aan mensch noch god gegeven is met lichamelijk noch geestelijk oog te aanschouwen. Dr. Le Roy is blijkbaar van gevoelen, dat ook voor den fysikus een ondoorzocht leven niet leefbaar is, en ongetwijfeld zal hij bij zijn leerlingen de zucht tot onderzoek der groote en der kleine wereld zoo veel mogelijk aankweeken.

Het boekje wordt geopend en gesloten met eenige beschouwingen over de filosofie der fysika, het verband tusschen denken, waarnemen, voorstelling, de onbekende buitenwereld; beschouwingen, die waarschijnlijk het bevattingsvermogen van jongens tusschen de veertien en zestien zullen te boven gaan, en misschien niet ten nadeele van den docent. Want ik vrees wel eens, dat de een of andere schalk onder de leerlingen zal denken, dat de fysikus met die buitenwereld, die hartstochtelijk beminde, doch onbekende princes wel wat wonderlijk omspringt. Hij kent haar niet, doch laat haar in niets vrij. Hij meet en weegt, hij betast en begluurt haar, en trekt zonder eenig erbarmen de stijfste ruitjes op haar blank gewaad. Wie weet of de schoone zich over al die vrijpostigheden niet zal wreken door op een goeden dag — te verdwijnen? —

Dr. CH. M. VAN DEVENTER.

ERRATA.

De lezer gelieve in de vorige aflevering de volgende zinstorende drukfouten te verbeteren.

In het overzicht der tentoonstelling in Arti en Amicitiae:

pag.	307	regel	16 v.o.	staat:	*Jacques*, lees: *Jacque*.
»	307	»	12 v.o.	»	*John Lukas Swan*, lees: *John Swan*.
»	308	»	2 v.b.	»	*gedrukt*, lees: *gedrenkt*.
»	309	»	1 v.b.	»	*duinzandmotief*; lees: *duinrandmotief*.
»	309	»	20 v.b.	»	*streng van kleurgehalte*, lees: *stevig van kleurgehalte*.
»	310	»	8 v.b.	»	*Ventolk Völcker*, lees: *Verstolk Völcker*.
